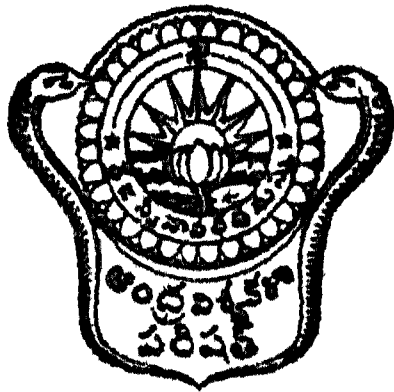

Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్య పోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దొణప్ప, ఎం. ఏ., పిఎచ్. డి.

ప్రథమ ముద్రణము : ఆగస్టు 1969

ప్రతులు : 1,000

© ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ

వీరిన్ నె 85

Acc. No. 32
894-81309
DON

వెల : రు. 30-00 లు

కృత్తిశ్చైతన్

అంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి మాస్టర్ శ్రీ కాసు బ్రహ్మానందరెడ్డిగారు

అంకితము

ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యామాత్యులు

ఆనంద నిలయులు

కళాప్రోషక మూర్ధన్యులు

పూన్యులు

శ్రీ కాసు బ్రహ్మానందరెడ్డిగారికి

మనవిమాటలు

ఆంధ్రసాహిత్యము నిన్నమొన్నటి దాక రాజాశ్రయమున మూఁడు పూవు లాటుకాయలుగా వర్ధిల్లుచు వచ్చినది. నేడు ఆ రాజులులేరు ; అట్టి రాజ్యములులేవు. ఆ రాజ్యముల స్థానమున నూతన లక్షణములుగల ప్రభుత్వము లేర్పడినవి. సాహితీపోషణ నిర్వహణ భారము సంస్థానముల నుండి 'సాహిత్య అకాడమీ' వంటి సంస్థలకు సంక్రమించినది.

ప్రాచీనమును వర్తమానముతో సమన్వయించి, భవిష్యత్తునకు పథకములు రచించుట ప్రగతికి ప్రథమ పోషానము. ఈ పరమార్థము ప్రధాన లక్ష్యముగాఁ గలిగిన ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ వారు పోటీకి ప్రకటించిన వ్యాసవిషయమును పురస్కరించికొని రూపెత్తిన రచన మిది. ఈ రచనమునకు అకాడమీ బహుమానము లభించినది. తదుపరి విజయనగర సంస్థాన చరిత్రము మాత్రము దీని కదనముగా అనుసంధానితము.

ఆంధ్రప్రదేశ్ మునందలి సంస్థానములు, ఎస్టేటులు మొత్తము నాలుగు వందలపైఁబడి, సాగరాంధ్రమునందలి జమీందారీలు, వశ్చిమాంధ్రమునందలి పాళయములు, తెలంగాణమునందలి సంస్థానములు నిందు ప్రసక్తములు. వీనిలో విద్యలను, కళలను పోషించినవి లెక్కకు నూఱున్నొక్కటి. వీని చరిత్రాధికములు అకారా ద్యనుక్రమమున నీ గ్రంథమున సంగ్రహితము.

వీనిలో గద్వాల, గొడే, జటప్రోలు, దోమకొండ, నూజివీడు. పిఠాపురము, పెద్దాపురము, బొబ్బిలి, ముక్త్యాల, వనపర్తి, వెంకటగిరి, సురపురము — వంటి సంస్థానములు విజయనగర సంస్థానమునకువలె ప్రత్యేక గ్రంథరచనమునకు పలసినంత విషయవైశాల్యము, వస్తువైవిధ్యము కలవి. గ్రంథవిస్తరభీతివలన వీనిని గుఱించి యిందు కుదిమట్టముగా కూర్చవలసి వచ్చినది.

మధుర, పుదుక్కోట, తంజావూరులు ఆంధ్రనాయకుల వలన రాజ్యములేగాని సంస్థానములు కావు. ఇప్పుడుగాని, మఱియొకప్పుడుగాని అవి అచ్చపు టాంధ్రభూములలోని సీమలు కావు. అందువలన నవి ప్రకృత చర్చా

పరిధిలోనికి రావు. జయపుర సంస్థాన చరిత్రమును విడిగా రచియించి ప్రచురించు సిద్ధముగా నున్నందున దాని ప్రసంగము నిందుఁ గానరాదు.

నిర్దిష్ట విషయ పరిధి చాల యెక్కువ : ఉన్న పృథివి మనీ తొలగింపఁబడినందును ఉలుకుల పరుగులమీఁద వని సాగించుటవలన వెనుదిరిగి చూచి కొనుటకు ఉసులుబాటు దొరకినదికాదు. ఉన్నంతలో విలువలనుగా విన్నంత కన్నంత తెలియ వచ్చినంత తేటపఱచుటకీ యెత్తుగడ. మార్పులు కూర్పులు మలి ముద్రణమున జతనుపడఁ గలవని మనవి.

జూన్ 19, 1969

రచయిత

కృతిపరిచయక ర్

ఉత్తరప్రదేశ రాజ్యపాలకులు, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ అధ్యక్షులు
మాన్యశ్రీ డా. బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు

కృతి పరిచయము

ఆంధ్రదేశమునందలి జమీందారీవ్యవస్థ మన చరిత్రములో ఒకభాగమయి పోయినది. ఈ వ్యవస్థ రద్దయి దాదాపు ఇరుపది సంవత్సరము లయినది. నాటినుండి జమీందారుల బరువులు, బాధ్యతలు, సమస్యలు, సాధకబాధకములు ... అన్నియు ప్రజాప్రభుత్వముల పరమయినవి. అయినను ఇటీవల జరిగిన కొన్ని ఎన్నికలలో వెనుకటి జమీందారులలో కొందరిపట్ల, ఈ నాటికిని ఆయా జమీల ప్రజలకెట్టి భక్తి విశ్వాసములుగలవో వెల్లడి అయినది. జమీందారీ వ్యవస్థ గర్హింపదగినదే అయినను కొందరు జమీందారులు ఉన్నత సంప్రదాయములను పోషించుచు, సాహిత్య సంస్కృతులకు పరిరక్షకులుగా కావించిన సేవమాత్రము విస్మరింపరానిది. వీరిలో స్వయముగా కవులును, పండితులును అయిన సంస్థానాధిపతులు సైతము ఎందరో కలరు. కర్తలు, కారయితలు అయిన సంస్థాన పాలకుల ఆశ్రయములో ఎందరో పండితులు, కళాకారులు పలురీతుల కళారాధనము గావించిరి. కవులు తమకృతులను పోషకులగు ప్రభువులకు అంకితము చేయుచుండుట, కావ్యముతోపాటు తమ కీర్తి రూఢ సాహిత్య చరిత్రమున సుస్థిరము కావలెనని కొన్ని కొన్ని సందర్భములలో ప్రభువులే కృతయిమ్మని కవులను అర్థించుచుండుట పరిపాటిగ ఉండినది. సంస్థానాధిపతులు కవిపండితుల ప్రతిభా పాండిత్యములను గుర్తించుచు అగ్రహారాది భూరి దానములతో వారిని సమ్మానించుచుండిరి. కొందరు జమీందారులు భోగలాలసులై స్వీయవిలాసముల కొరకే తమసర్వస్వమును వెచ్చించుచుండ, మరికొందరు సంగీత సాహిత్యాది కళల పోషణమునకు కంకణము కట్టుకొని తమ సంస్థానములను సుప్రసిద్ధ సంస్కృతి కేంద్రములుగ తీర్చిదిద్దుకొనిరి.

1. తెలుగు సాహిత్యమునకు విజయనగర సంస్థానము చేసిన సేప,
2. ఇతర సంస్థానములు చేసిన తెలుగుభాషాసాహిత్యసేప — అను ఈ రెండు విషయములపై రచింపబడు ఉత్తమ గ్రంథములకు రెండు బహుమతులను ఈవలెనని నాసూచనమీద ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారు ప్రకటించినారు. శ్రీకాకుళము మొదలుకొని మహబూబ్ నగరమువరకు చిన్న, పెద్ద కలసి —

అసంఖ్యాకములయిన సంస్థానములు ఉండినవి. కొన్నిశతాబ్దాలుగ ఆంధ్రభాషా సాహిత్యములకు అవి ప్రశంసనీయమైన సేవచేయుచు వచ్చినవి.

డా. తూమాటి దొణప్ప - రీడర్, ఆంధ్రశాఖ, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తు, వారేరు - విశేష శ్రమకొర్చి, విపులమైన కృషిచేసి ఆవశ్యకమైన సామగ్రి నంతటిని సేకరించి, అకాడమీ బహుమతికొరకు పోటీ చేసినారు. విషయ సంగ్రహణమునకై అనేక సంస్థానములను ఆయన స్వయముగా దర్శించినారు. పరిశోధక పండితులను ఎందరనో సంప్రతించినారు. ఎన్నెన్నో ముఖ్యమైన విశేషములను సమకూర్చుటే కాక, అట్లు సేకరించిన విషయములను సమ్యగ్రుచిరముగా సమన్వయించి హృదయంగమమైన శైలిలో ఆయన తీర్చినారు. డాక్టర్ దొణప్ప సుప్రసిద్ధ విద్వాంసులు. అటు సాహిత్యములోను, ఇటు భాషాశాస్త్రములోను కూలంకషమైన ప్రజ్ఞను సాధించి, వాని మేలికలయిక లోని సారమును సరసముగా ఆస్వాదించుట ఆయనలోని విశిష్టత. ఆయన వ్రాసిన 'ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్య పోషణము' అను ఈ గ్రంథమును అకాడమీ నియమించిన న్యాయ నిర్ణేతలు అత్యుత్తమమైనదిగా ఏకగ్రీవముగా నిర్ణయించినారు.

ఈ గ్రంథమును ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తువారు తమ ప్రచురణములలో ఒకటిగా ప్రకటింప నిశ్చయించిరని విని, నేను చాల ఆనందించినాను. ఈ తరమువారి స్మృతిపథమునుండి అప్పుడే జారిపోవుచున్న విద్యత్సంస్థానాధిపతుల సాహిత్యపేషను గూర్చిన ఎన్నోవివరములను ఈ గ్రంథము వెలుగులోనికి తెచ్చినది. సంస్థానముల సాహిత్యసేవకు సంబంధించిన అంశముల నన్నిటిని ఒకచోటచేర్చి గ్రంథరూపమిచ్చిన మొట్టమొదటి రచనమిది. పాఠకులకు విభ్రమముగొలుపు ఎన్నో అద్భుతాంశము లీగ్రంథమున గలవు. స్వాతంత్ర్యము సిద్ధించిన తరువాత మనదేశములో సంభవించిన ఆర్థిక రాజకీయ సంక్షోభములో చిక్కుకొని, మనము సంస్థానాధిపతులు సాహిత్యమునకు చేసిన గణనీయమైన సేవను విస్మరించినాము. ఇప్పుడు డాక్టరు దొణప్ప వ్రాసిన ఈ గ్రంథమువలన సాహిత్యపోషణమునందును, సంగీతాది కళాసముద్ధరణమునందును సంస్థాన పాలకులు ఎంత ఉదారముగ వ్యవహరించిరో మరల మన స్మృతిపథమున ప్రత్యక్షమగును.

ప్రామాణిక విద్వాంసులుగా డాక్టర్ దొణప్ప ఇదివరకే సుప్రసిద్ధులు.

ప్రస్తుత ప్రచురణము ఆయన స్థాయిని ఇనుమడింప జేయగలదని నమ్ముచున్నాను. పరిశోధనముపై ఆయనకుగల ప్రీతి నిరుపమానము. విస్మృత విషయ సంగ్రహణము నందును, తత్ సమన్వయము నందును ఆయనకుగల ప్రజ్ఞా పాటవము గణనీయము.

ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి శ్రీ కాసు బ్రహ్మానందరెడ్డిగారికి ఈ గ్రంథము కృతి రః బడుచున్నదని, కృతీస్వీకారియునకు ఆయన ఆమోదించిరని తెలిసి నేను చాల ఆనందించినాను.

మన రాష్ట్రములోని మూడు అకాడమీల కార్యకలాపముల పట్లను శ్రీ బ్రహ్మానందరెడ్డిగారు విశేషమైన శ్రద్ధాసక్తులను ప్రదర్శించుచున్నారు. జమీందారులు సుస్థితిలోఉన్న రోజులలో వారు చేయుచుండిన కళాసాహిత్య సముద్ధరణమాలపట్ల ఇప్పుడు ముఖ్యమంత్రి ప్రత్యేకాభిమానము ప్రకటించు చున్నారు. రాష్ట్రముఖ్యమంత్రి సాహిత్య కళాపోషకుడు కూడ కాపుట ఆ పదవికి అత్యంత గౌరవదాయకము.

ఈ గ్రంథమునకు తొలిపలుకుగా ఈనాలుగుమాటలు వ్రాయుట నాకెంతో సంతోషముగా ఉన్నది. ఈ అవకాశము నాకు కలిగించి, నన్ను గౌరవించిన డాక్టరు దొణప్పగారికి నేను కృతజ్ఞుడను.

రాజభవన్
లక్నో
డిసెంబరు ౬, ౧౯౬౭

బెజవాడ గోపాలరెడ్డి

112

112

112

112

112

112

112

కృతజ్ఞతానివేదనము

ఈ యంశము మీఁద పోటీ వ్యాసమును విరచింప నిర్దేశించిన ఆంధ్ర ప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాదువారు —

ఈ కృతిని అంకితము స్వీకరింప దయతో నంగీకరించిన ఆంధ్రప్రదేశ ముఖ్యమంత్రి మాన్యశ్రీ కాసు బ్రహ్మానందరెడ్డిగారు —

కృతిపరిచయమును సంతరించిన సాహిత్య అకాడమీ అధ్యక్షులు, ఉత్తరప్రదేశ రాజ్యపాలకులు మాన్యశ్రీ డా. బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు —

విశ్వకళాపరిషత్ప్రచురణముగా దీనిని వెలయించుట కామోదించిన ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిష దధికారవర్గమువారు, ముఖ్యముగా పరిషదుపాధ్యక్షులు, విద్యావ్రత దీక్షదక్షులు శ్రీ యల్. బుల్లయ్యగారు —

నా యీ రచనోద్యమమును ప్రోత్సహించిన శ్రీమంత్ రాజా శ్రీ యార్లగడ్డ రామకృష్ణప్రసాదు బహద్దరువారు, ఆంధ్రప్రదేశ ఖాదీ గ్రామీణ పరిశ్రమల బోర్డు అధ్యక్షులు శ్రీ భాట్టం శ్రీరామమూర్తిగారు, మా గురువర్యులు ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషదాంధ్ర భాషా శాఖాధ్యక్షులు ఆచార్య శ్రీ కాకర్ల వేంకట రామ నరసింహముగారు, ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషద్ దర్శన పీఠాచార్యులు ఆచార్య శ్రీ కొత్త సచ్చిదానందమూర్తిగారు, విజయనగరము సంస్కృత కళాశాలాధ్యాపకులు శ్రీ గూడపాటి సాంబశివరావుగారు —

హైదరాబాదు నందలి ఆంధ్ర సారస్వత పరిషద్గ్రంథాలయమును ఆంధ్ర ప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీ గ్రంథాలయమును పరిశీలించుట కనుమతించిన అకాడమీ కార్యదర్శి శ్రీ దేవులపల్లి రామానుజరావుగారు, తణుకు పట్టణము నందలి నరేంద్రనాథ సాహిత్య మండలి గ్రంథాలయమును పరిశీలించుట కవకాశ మొసఁగిన ఏతన్మండలి వ్యవస్థాపకులు, నిర్వాహకులు సాహితీవల్లభ శ్రీ ముళ్ళపూడి తిమ్మరాజుచౌదరిగారు, విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కలాశాలా గ్రంథాలయమును పరిశీలించుటకు వీలు కల్పించిన ఏత త్కలాశాలా ధ్యక్షులు శ్రీ మానాప్రెగడ శేషశాయిగారు, ఆయా సంస్థాన గ్రంథాలయములను

సంప్రతించుటలో సహకరించిన సంస్థానోద్యోగులు, పండితులు, రాజబంధువులు, కురుపాము, గొడే సంస్థానాధిపతులు సేకరించిన ప్రాచీన గ్రంథ రాశిని నాయధీనము నందుంచిన విశాఖపట్టణము వాస్తవ్యులు శ్రీయుతులు మంగళగిరి బలరామస్వామి కోదండరామయ్యగారలు, విశాఖపట్టణము పరవస్తువారి ఆర్ష గ్రంథాలయ గ్రంథ సమూహమును ఉపయోగించికొనుటలో తోడ్పడిన శ్రీ పరవస్తు ఎంబారుగారు, విశాఖపట్టణము స్వసంఘ గ్రంథాలయ నిర్వాహకులు శ్రీమతి స్థానాపతి రుక్మిణమ్మగారు, శ్రీ పురిపండా అప్పలస్వామిగారు, ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్ గ్రంథాలయపాలకులు డాక్టరు కోనేరు రామకృష్ణరావుగారు, శ్రీ కలగర వెంకటరత్నముగారు -

వివిధ దశలలో దీని సాఫల్య ప్రతిని వ్రాసి పెట్టిన మా పరిశోధక విద్యార్థులు డా. లకంసాని చక్రధరరావు, రాళ్ళబండి శ్రీరామశాస్త్రి, నందూరి రాధాకృష్ణ, ఆంధ్ర మలయవాసిని, మా విద్యార్థులు చిరంజీవులు తాతా రాంబాబు, నేరళ్ళ రామకృష్ణారావు, సూరి అప్పయ్య ప్రభృతులు -

ముఖచిత్రమునకు ఔచిత్య సుందరమయిన రూపకల్పనము చేసిన కళాకారులు ఏలూరు వాస్తవ్యులు శ్రీయుతులు వై. రామన్ సూరి, వెల్చేరు నారాయణరావుగారలు -

దీని నిట్లు సర్వాంగ సుందరముగా ముద్రింపించి సకాలమున కందఁ జేసిన విశ్వకలా పరిషత్ ముద్రాలయ దర్శకులు, సౌజన్య మూర్తులు, మా గురువరేణ్యులు శ్రీ బొమ్మసముద్రము ముత్తుస్వామిగారు, ముద్రాలయోద్యోగులు, సహృద్ద్యులు శ్రీ యం. ఆర్. బి. నరసింహారావుగారు -

ఇంకను ఎందఱో ఈ రచన మీ రీతిగా నవతరించుటలో నవనవోన్మేష మయిన నేపథ్యమును సవదరించినవారు ;

అందఱకును కృతజ్ఞతాభివందనములు.

తూ. దొ.

విషయానుక్రమణిక

మనవిమాటలు	v	పాపన్న పేట	224
కృతిపరిచయము	vii	పాలకొండ	228
కృతజ్ఞతానివేదనము	xi	పాల్వంచ — భద్రాచలము	234
ముఖబంధము	1	పిఠాపురము	242
ముఖ్యసంస్థానములు	31	పుంగనూరు	259
అమరచింత — అత్మకూరు	33	పెద్దాపురము	263
అమరావతి	39	పోలవరము	279
అండ్ల	50	బనగానపల్లి	286
అనెగొంది	54	బొబ్బిలి	294
ఉండ్రాజవరము	62	బోరవెల్లి	315
ఉర్లము — దేవాది	67	మాడుగుల	321
కపిలేశ్వరపురము — కేసనకుట్టు	79	ముక్త్యాల	331
కార్వేటి నగరము	83	ముత్యాలపాడు	342
కాశహస్తి	91	మునగాల	346
కురుపాము	103	మేరంగి	352
కోలంత — వీరవరము	110	రాచూరు — రేపల్లె	360
గద్వాల	115	లక్కవరము	369
గూటాల	129	వనపర్తి	375
గొడేవారి సంస్థానములు	134	వల్లూరు (ఉత్తర — దక్షిణ)	385
చల్లపల్లి (దేవరకోట)	153	విజయనగరము	397
జటప్రోలు	165	వెంకటగిరి	445
తెట్టు (వేజేశ్వరవారు)	173	సంగమవలస	477
దోమకొండ	177	సాలూరు	491
నరసరావుపేట	190	సురపురము	512
నూజివీడు	197	పరిశిష్టము	520
పాచిపెంట (తేడపాచిపెంట)	213	నూచి	599
పాసుగల్లు	220		

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్య పోషణము

ముఖబంధము

‘జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కపిశర్కరాః’

ప్రస్తావన

ధర్మములలో ఉత్తమ ధర్మము నిస్సంశయముగా సత్కావ్య నిషేపణము.

‘తటాకమ్ ధననిక్షేపో బ్రహ్మ స్థాపనమేవచ

వనమ్ దేవాలయః కావ్యమ్ సుతశ్చ స్వర్గదా నృణామ్’

—శంభు రహస్యము, చతుష్షష్ఠ్యత్తర ద్విశతతమోధ్యాయః, 89.

అని యిట్లు సప్త సంతానములలో కావ్య సంతతియే అత్యుత్తమమైనదని పెద్దలు వచించుట ప్రశస్తోపపత్తికము. కావ్యనిర్మాతలు ఋషికల్పిలని, ఋషులు కానివారు కావ్య నిర్మాతలు కాలేరనియు సూక్తు లుద్ఘోషించుచున్నవి. వేద ఋక్కులను దర్శించిన ఆర్యఋషులు సైతము ఉత్తమ కవులని చిమర్శకుల యభిప్రాయము. ఋగ్వేదమునందలి దానస్తుతులు విద్యాపోషకులగువారికి సంబంధించినవి, దేవతా స్తుతి సంబంధములగునవి యిండుమిండుగా వేయికి పైమాటయని పరిశోధకులు నిర్ణయించినారు.* విజ్ఞానవ్యాప్తికి పాటుపడువారికి తోడ్పడుట దేశపాలకుల పవిత్ర విధి. సత్య పదార్థ తత్త్వాన్వేషకులగు ఋషులు తాము సమ్యగ్రుచిరముగా సందర్శించినదానిని శిష్యపరంపరద్వారమున విశాల విశ్వ వీధుల వ్యాప్త మొనర్చుచుండుట అనూచానముగా నంటివచ్చుచున్న సంప్రదాయము.

రాజ్యమునకు సంకేతమూర్తి ప్రభువు. ఆర్యర్షులు నిరంతరము పారమార్థిక చింతనలో మునిగి యుండినప్పటికిని అక్కట గలిగినపుడు పాలకులకు హితమును బోధించుచు జగద్ధితము నాపాదించెడివారు. ధర్మమునకు గ్లాని యొదవినపుడు వీరు చేయిచేసికొని దానిని పునరుద్ధరించెడివారు. తమ నిత్యానుష్ఠానములును, శాస్త్ర సాహిత్యముల పఠన పాఠన ప్రచారములును నిరాతంకముగా సాగుటకు ఆర్యఋషులు దేశ పాలకులపై నాధారపడియుండుట సహజము. ఇట్లు ఉభయతారకముగా రూపొందిన యీ వ్యవస్థ అవిచ్ఛిన్నముగా వర్ధిల్లుచు వచ్చినది.

* Dr. C. Kunhan Raja, ‘Seats of Learning and their Patrons in Ancient India, Rajah Sir Annamalai Chettiar Commemoration Volume, pp. 733-742.

అదికవి వాల్మీకి కీర్తించిన మహావ్యక్తి ధర్మపాలకుడగు భూపాలకుడే
కదా :

'అదిరాజ యశోబింబ మాదర్శం ప్రాప్య వాఙ్మయమ్
తేషా మ సన్నిధానేపి నస్వయమ్ పశ్యనశ్యతి'
అని దండ్యాచార్యులు నిరూపించిరి.

'భూపాల స్సర్వదా పూజ్యో మనోవాక్కాయ కర్మభిః
యో రక్షతి ప్రజానిత్యమ్ ధనధాన్యాది సంపదా'
అను నభియుక్తోక్తియు మీది యభిప్రాయము నాప్రేషించుచున్నది.
'సత్కులీనుల సరసుల సజ్జనులను
సన్నుతించుట కవులకు సహజగుణము'

అని నానారాజ సందర్శన కర్తలు నిర్వచించిన విషయము ప్రత్యక్షర సత్యము.
ధర్మ విషయము లతి సూక్ష్మము లయినవి. విశేషించి ధర్మ మనునది
వ్యవస్థానుగుణమని చరిత్రకారులయు, తాత్త్వికులయు నభిప్రాయము. వ్యవస్థా
భేదము ననుసరించి రుచిభేదము, రుచిభేదము ననుసరించి మతభేదమును,
మతభేదము ననుసరించి ధర్మ స్వరూప నిరూపణమును జరుగుచుండును.
ఇట్టిది యొక పరంపరగా ప్రవర్తిల్లుచుండును. ఏదేని యొక వ్యవస్థలో స్వార్థము
పాలు పెరిగినపుడు అనర్థములు దాపురించుట తప్పనిసరి. సాహితీ స్రష్టలయు,
సాహితీ పోషకులయుమధ్య రూపొందిన వ్యవస్థలో మంచి తఱిగి యుండవచ్చు;
చెడ్డ కొంత చేరి యుండవచ్చు. ఈ యుభయవ్యక్తులుకాక—తక్కిన విశాలమైన
లోకము—రసకలా సామ్రాజ్య సంజీవని యగు పరిషత్తున్నది. ఈ యిద్దఱు
మీదను ఎన్నెన్నియో యప్రపథలు లోకమున విస్తరించియున్నవి. కవులు,
కవిపోషకులును లోకమును విస్తరించి రనియు, వీరి పరిశ్రమము కేవలము
అన్యోన్య ధన్యతాపాదకమనియు కొందఱు విమర్శింతురు.

ముఖ్యముగా కవిపోషకులగు దేశపాలకులమీదనున్న యభాండము
పెద్దది. దేశపాలకులలో ప్రజలను కన్నబిడ్డలుగా పాలించినవారు లేకపోలేదు.
కాని అధునిక వ్యవస్థలో పాలక—పాలిత సంబంధములు అంత ససిగా కన్పట్టవు.
పాలకులు కొందఱు ప్రజలను దోచి యుండవచ్చు, దుర్భర దారిద్ర్యమున
ముంచి యుండవచ్చు, ఇంకేదో యేదో చేసి యుండవచ్చు; కాదన్నవాడు
కర్కోటకుడు. ఇందలి మంచి చెడ్డలను గుఱించి మనము క్రుమ్మలాడుకొనుట
వలన ప్రయోజనమేమియు నుండదు. ఒకానొక చారిత్రక సంఘటనను వాస్తవిక
దృష్టితో వివేచించి అందలి బాగోగులను బేరీజువేయుట తప్పుకాదు.

వైదిక యుగమునందే కాక జైన, బౌద్ధ యుగముల యందును, తద
ర్వాచీన యుగములయందును దేశపాలకులు ధర్మరక్షణమును, ధర్మవ్యాపనమును
గావించుటకు దీక్షకంకణధారులై యుండిన మాట వాస్తవము. ధర్మ వ్యాపక

సాధనములు రెండు తెలుగులు. ప్రత్యక్షముగా ఆచార్యుల రూపమున విధి నిషేధములను ప్రజలకు బోధించుట మొదటి పద్ధతి. పరోక్షముగా కావ్య రూపమున కర్తవ్య బోధను సలుపుట రెండవ పద్ధతి. మొదటిది ప్రభుసమ్మిత మగు వేదాదికము ; రెండవది కాంతానమ్మితమగు కావ్యాదికము. రెండవ పద్ధతిలో ధర్మరక్షణ పరతంత్రులకు తోడ్పడువారు కవులు. కేవలము విధి నిషేధముల నెఱిగి మంచిగా మనుగడను సాగించుటయే కాదు మానవ జీవిత పరమార్థము—జీవితమును స్వాదువుగా, హృదయముగా సాగించుటకూడ నావశ్యకము.

మానవ మేధా వికసనమునకు సాహిత్యము చక్కని దోహదకారి. కావ్య నిషేధమునకు రసానంద నిష్పత్తి ప్రధాన హేతువు. తదానంద ప్రకటన సమర్థమయిన ధర్మరూప ప్రవృత్తి రెండవది. తదావిష్కరణ పటిష్ఠమయిన సాధన సంపత్తి నూడవది. అందులకే సాహిత్యము సర్వ లలితకళలలో శిరశ్శేఖరముగా సాహిత్యదార్శనికులచే సంభావ్యము. లౌకికమైన ఆవేదనలను మఱపించి మానవునిలో మానవతమీద మమతను ప్రేరేపించునది సాహిత్యము. ప్రాచీనులు. సాహిత్యమును విశ్వశ్రేయము కొఱకని, జగద్ధితము కొఱకని, శివేతరక్షతము కొఱకని యుద్ఘాటించుచు వచ్చిరి. ఇట్లు కావ్యముల పరమ ప్రయోజనము లోకకల్యాణమనుట నందఱు అంగీకరించిన విషయము.

ఆంధ్ర కవితావిర్భావము

ఆంధ్రభాషలో ప్రామాణిక సాహిత్యము పూర్వ మెంత సృష్టియైనదో కాని సన్నయనాటినుండియే మనకు ప్రామాణిక రచనలు లభ్యములగుచున్నవి. సన్నయను ఆదరించిన చాళుక్య చక్రవర్తులకు పూర్వము తెలుగు నేలను పాలించిన శాతవాహనులుకాని, వారి యనంతరము పాలకులైన ఇక్ష్వాకులు, శాలంకాయనులు, ఆనందగోత్రజులు, విష్ణుకుండినులు మొదలగు రాజవంశముల వారెవ్వరును తెలుగుభాషలో కావ్యములు వ్రాయించినట్లుగాని, కనీసము తెలుగును రాజభాషగా స్వీకరించినట్లుగాని నిదర్శనములు కానరావు. మీదు మిక్కిలి సంస్కృత ప్రాకృత భాషలనే వారు రాజభాషలుగా, వైజ్ఞానిక విషయ వాహకములుగా నవలంబించినట్లు తార్థాణము లున్నవి. ఆనాటికి తెలుగుభాష సాహితీ విషయములలో అతి గూఢార్థతత్వ వ్యక్తీకరణ పటిష్ఠముగా రూపొంది యుండలేదని కొందఱు వాదించుదురు. ఇది నిలువనేరని మాట. తెలుగునకు సజాతీయ భాషగా సంభావిత మగుచున్న తమిళములో ఆనాటికి అపూర్వము లైన స్వతంత్ర కావ్యములు అనేకము నిర్మితములై యుండఁగా తెలుగున కట్టి శక్తిలేదని వాదించుట యుక్తి యుక్తముగాఁ దోఁపదు. ఆనాటి తెలుగుదేశమును పాలించిన యేలికలకు తెలుగుమీద మక్కువ యేర్పడ

లేదని సరిపెట్టుకొనవలసి యున్నది.

పూర్వ చాళుక్య వంశీయుల కింఛక పూర్వులై రేనాటి సీమను పాలించిన రేనాటి చోడవంశీయులు తెలుఁగునకు రాజాజ్ఞప్తులలో స్థానమిచ్చిరేగాని వారును సాహిత్య సృష్టికి దోహద మిచ్చినట్లు కన్పట్టదు. చాళుక్యులకు పిమ్మట కాకతీయులు, రెడ్డిరాజులు, విజయనగర చక్రవర్తులు, గోలకొండ నవాబులు, దక్షిణ దేశమునందు నాయకరాజులు తెలుఁగు సాహిత్యమును తామరతంపరగా పెంపొందించినవారు.

విజయనగర సామ్రాజ్యము పతనమైన తరువాత ఆ సామ్రాజ్యావశిష్టముల మీఁద పరిశిష్టములుగా తలెత్తిన చిన్నచిన్న సామంత రాజ్యములు, సంస్థానములు సాహిత్య పోషణ భారమును వహించినవి.

చారిత్రక నేపథ్యము

ఓరుగల్లు పతనముతో నొకవైపున విజయనగర సామ్రాజ్యమును, పేటొక వైపున బహమనీ సామ్రాజ్యమును, మఱియొకవైపున గజపతుల ప్రభుత్వమును నాంధ్రదేశమును మూఁడు ముఖ్య విభాగములుగా నొనర్చినవి. విజయనగరము వారికి నరపతులనియు, బహమనీ సుల్తానుల కశ్వపతులనియు, ఒడ్డె రాజులకు గజపతులనియు వారివారి పేనా ప్రాశస్త్యములనుబట్టి బిరుదనామము లుండినవి. ఈ మువ్వురు రాజులకును మోహమును పుట్టించు గుఱుతైన యురిత్రాడుగా కొండవీటి సామ్రాజ్యము ఏర్పడియుండి యీ యుద్ధతుల మధ్య నలుఁగుచుండి నది. రెడ్డిరాజులు మధ్యాంధ్ర మహీమండల ప్రభువులు. బహమనీ సామ్రాజ్యము బద్దలై బిజాపూరము, గోలకొండ, అహమ్మద్ నగరము మొదలగు అయిదు విభాగములుగా మాత్రీ అయిదుగురు సులతానుల వశమున నుండినది. ఈ సులతానుల పరస్పర కలహములు ఆసరాగా అళియరామరాయాదులు కొంత కాలము ప్రేచేయిగా నుండిరి. 1565 లో జరిగిన తల్లికోట యుద్ధముతో విజయ నగర సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైనది. విజేతలైన బిజాపూరము, గోలకొండ సులతానులు విజయనగర సామ్రాజ్యములోని యుత్తర సీమలను పంపకములు చేసికొని యుండిరి. గోలకొండ సుల్తానుల సార్వభౌమాధికారము అత్యుచ్చ దశకు వచ్చిన తరువాత చంద్రగిరి, రాయవేలూరుల నంటిపెట్టికొనియున్న విజయనగర సామ్రాజ్య శేషములుకూడ నామమాత్రావశిష్టములైనవి. ఇంచు మించుగా నాంధ్ర మహీమండల మంతయు గోలకొండ, బిజాపూరు సులతానుల గొడుగు నీడకు వచ్చినది.

గోలకొండ పతనము

ఇట్టి దశలో గోలకొండమీఁద మొగలు పాదుషాల కన్ను పడినది.

ఔరంగజేబు (1618—1707) సేనానులు తండములు తండములుగా వచ్చి గోలకొండను ముట్టడింపఁగా గోలకొండ 1686 లో పడిపోయినది. గోలకొండ సులతానుల విశాలరాజ్యము మొగలు పాదుషాల సామ్రాజ్యములో నొక సుబా అయినది ; ఇదే దక్కను సుబా. దీనికి కొంతకాలము గోలకొండయును, ఆ పిమ్మట హైదరాబాదును రాజధానులుగా నుండినవి. పాదుషాకు ప్రతినిధిగా కమురుద్దీన్ ఆసఫ్ జా దక్కను సుబాను పాలించుచుండినవాఁడు. ఆసఫ్ జా సమర్థుఁడు. ఆతని కుమారుఁడగు ఘజీరుద్దీను మొగలు పాదుషాల కొలువులో నుండెను. ఆసఫ్ జాకు దక్కను సుబామీదకంటె ఢిల్లీ సింహాసనముమీద ప్రత్యేక దృష్టి యుండినది.

అది మొగలు సామ్రాజ్యమునకు క్షీణదశ. ఔరంగజేబు అవలంబించిన కుటిలరాజనీతి మొగలు సామ్రాజ్య పతనమునకు మూలమైనది. ఔరంగజేబు 1707 లో మరణించెను. ఆ పిమ్మట ఏబది యేండ్ల కాలములో బహదూర్ షా, జహాందర్ షా, ఫరూక్ షియార్, మొహమ్మద్ షా—ఈ నలుగురును 1748 దాక పాలించిరి. మొహమ్మదుషా దుర్బలుఁడు. ఈతని కాలమున ఆసఫ్ జా ఢిల్లీకి నామమాత్రపు ప్రతినిధిగానుండి సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడుగా వ్యవహరింపఁ జొచ్చినాఁడు. ఆ పిమ్మట ఢిల్లీని అహమ్మదుషా (1748—1754), రెండవ అలంగీరుపాదుషా (1754—1759) పాలించిరి. షా ఆలమ్ 1759 లో మొగలు సింహాసన మధిష్ఠించినాఁడు.

నిజాము హయాము

క్రీ. శ. 1713 లో మొగలు పాదుషా అయిన ఫరూక్ షియార్, కమురుద్దీన్ ఆసఫ్ జా యను విశ్వాసపాత్రుఁడైన ముసల్మాను సర్దారునకు 'నిజామ్-ఉల్-ముల్క్' అను బిరుదము నిచ్చి దక్కను సుబాదారుగా నియమించెను. ఆ పిమ్మట ఆసఫ్ జా మొహమ్మదుషా చక్రవర్తి (1719—1748) కాలమున ఢిల్లీ దర్బారులో వజీరుగా నియమితుఁడై యుండెను. ఢిల్లీకోటలోని కుట్రలు, కుటిల నీతులు చూచి 1724 లో ఆసఫ్ జా దక్కనునకు తిరిగి వచ్చి హైదరాబాదు సుబాదారీని ఇంచుమించు స్వతంత్రుఁడై పాలింపఁ దొడంగెను. మొగలు సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తికి ప్రబలకారకులైన మహారాష్ట్రులకు తన సుబాలో చౌత్, సర్దేశముఖీ పన్నులను వసూలుచేసికొను అధికారము నిచ్చి వారి చెలిమిని సంపాదించి నిజాము నానాటికి ప్రబలుఁ డగుచున్నను మొగలు చక్రవర్తి కింకర్తవ్యతా విమూఢుఁడై, చూచియు చూడనట్లు కాలము గడపుచుండెను. 1739 లోని నాదిర్ షా దండయాత్రలతో గట్టిదెబ్బ తిని మొగలు చక్రవర్తి మఱింత దుర్బలుఁడయ్యెను. దండయాత్రలతో, కుటుంబ కలహములతో క్రిందు మీదగుచు ఢిల్లీ సామ్రాజ్యము ప్రాబల్యము క్షీణించుచుండఁగా వివిధ

సీమలను బాలించుచున్న సుబాదారులు ప్రబలులయి స్వతంత్రులు కాఁ జొచ్చిరి. నిజాము పేరునకు మాత్రము మొగలు పాదుషాల సుబాదారుఁడుగా నుండి సర్వస్వతంత్రుఁడుగా ప్రవర్తింపఁ దొడఁగెను.

దక్కను సుబాలో ఆర్కాటు, కర్నూలు, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము అను నాలుగు నవాబుగిరీ విభాగములుండినవి. రాజమహేంద్రవరము, చికాకోలు పరగణాలకు అన్వరుద్దీననువాఁడు సుబాదారు ప్రతినిధిగా నియమితుఁడై యుండెను. ఈ అన్వరుద్దీను క్రింది యధికారియగు జిల్లాదారు రుస్తుంఖాను (1732-1789) లోక కంటకుఁడుగాఁ బ్రవర్తించి ఉత్తరు సర్కారులలోని జమీందారులను గడగడలాడించినాఁడు.

ఆసఫ్ జా 1748 లో మరణించెను. ఘజీరుద్దీన్, నాజర్ జంగ్, సలాబత్ జంగ్, నిజామలీ యని ఆసఫ్ జాకు నలుగురు కుమారులు. ముజఫర్ జంగ్ అనువాఁడు ఆసఫ్ జా దౌహిత్రుఁడు. మరణకాలమునాటికి ఇతని పెద్దకుమారుఁడు ఢిల్లీ దర్బారులో నుండెను. రెండవ కుమారుఁడైన నాజర్ జంగ్ తనను దక్కను సుబాదారునిగాఁ బ్రకటించికొని ఆసఫ్ జా దౌహిత్రుఁడును, తన మేనల్లుడును, సుబాదారు పదవికి తన ప్రతిస్పర్థియును నగు ముజఫర్ జంగ్ ను ఆర్కాటు కోటలో ఖైదుచేసి యుంచెను. ఇట్లు నిజాము పదవికొలుకు పెద్ద రగడ పుట్టినది.

పాశ్చాత్య వర్తక సంఘములు

ఇంతకు ముందొక శతాబ్దమునకు పూర్వమునుండియు వర్తకము చేసికొను నిమిత్తము భారతదేశమునకు వచ్చిన పాశ్చాత్య వర్తక సంఘములవారు స్వలాభ పరులయి ప్రవర్తించుచు ప్రబలు లగుచుండిరి. దక్షిణ భారతమునందలి పాలకులు — రాజులు, నవాబులు — పరస్పరము కలహించుకొనుచుండుటయు, ఈ పాలకుల పేనలు సుశిక్షితములును, సుపరిపాలితములునుగాక, తాత్కాలికముగా ప్రోగు చేసిన అల్లరిచిల్లర మూఁకలతోడను, దినరోజు బంటులతోడను, నాసిరకపు యుద్ధపరికరములతోడను నిండియుండుటయు పాశ్చాత్యులు పరిశీలించిరి. సుశిక్షితులగు వైనికులతోడను, సుపరిక్షితములగు నవీన యుద్ధ పరికరములతోడను, సుస్పష్టలక్ష్యము కల్గిన సేనానులతోడను కూడి దుర్నిరీక్ష్యములైన పాశ్చాత్య సేనలముందు దేశీయ పాలకుల కిటుదురకపు కిరాయి దండులు ప్రతిఘటించి నిలువలేవనియు వారు గ్రహించిరి. దేశీయ ప్రభువుల పరస్పర కలహములలో నేదోయొక పక్షమును వహించి సుశిక్షితములగు తమ సేనలతోడ్పాటుతో రెండవ పక్షము నోడించి మొదటి పక్షమువారినుండి హిరణ్యాక్ష వరములను వీరు పొందుచుండిరి. ఇట్టి రాజనీతిలో ఆనాటికి పేరుపొంది విశేష లాభమునందిన పాశ్చాత్యుల కుంఫిణీలు రెండు. ఒకటి ఇంగ్లీషువారిది, రెండవది ఫరాసువారిది. ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారి ముఖ్య కార్యస్థానము చెన్న

పట్టణము. పరాసు కుంఫిణీవారి కార్యస్థానము పుదుచ్చేరి. ఈ కుంఫిణీవారికి మచిలీపట్టణములోకూడ నొక వర్తకపు గిడ్డంగి యుండినది. వీరి గవర్నరు జనరలు దూష్టే.

దక్కను సుబాదారు పదవికేర్పడిన పై వివాదములలో నాజరుజంగునకు ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారి తోడ్పాటును, ముజఫర్ జంగునకు పరాసు కుంఫిణీవారి తోడ్పాటును లభ్యమైనవి. నాజర్ జంగ్ హత్యచేయఁబడినందువలన పరాసువారి మిత్రుఁడగు ముజఫర్ జంగ్ 1750 లో సుబాదారుఁడయ్యెను. ఇతఁడును 1751 లో హత్యచేయఁబడఁగా ఆసఫ్ జా మూఁడవ కుమారుఁడగు సలాబత్ జంగ్ ను పరాసు వారు గద్దె నెక్కించిరి. ఉత్తరసర్కారులలోని బూసీదొరగారి చర్యలు మనకు కొట్టిన పిండికదా ! సలాబత్ జంగ్ పరాసువారితో పడలేక వారిని వదలి 1759 నుండి ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారితో సఖ్యము గావించుకొనెను. సలాబత్ జంగు తమ్ముఁడు నిజామలీఖాను (1761-1803) అన్నను పదభ్రష్టుని గావించి 1761 లో సుబాదారీ నాక్రమించెను. పదేపదే అటునిటు మాటుచుండిన అధికారచక్రము అదృష్టవశమున తుట్టతుదకు ఆంగ్లేయుల హస్తంగత మయినది.

ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ

ఉత్తరసర్కారుల నవాబును, ఆర్కాటు నవాబును హైదరాబాదు సుబాదారునకు లోఁబడినవారు. నిజామునకు వలయునప్పుడు సేనలు పంపుటకును, అట్టిసేన అనావశ్యకమైన సంవత్సరము కపులు పైకముగా 9 లక్షల రూపాయలు నిజామునకు చెల్లించు ఒడంబడికమీఁద ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారు 1766 లో నిజామలీఖాను నుండి మూర్తిజాన్నగర్ (గుంటూరు), ముస్తఫా నగర్ (కొండవీడు), ఏలూరు, రాజమహేంద్రవరము, చికాకోలు పరగణాలను కవులునకు తీసికొనిరి. మచిలీపట్టణములో కుంఫిణీవారి దుబాసీయైన కాండ్రేగుల జోగిపంతులు నిజామునకును, కుంఫిణీకిని ఈ యొడంబడికను కుదిర్చినవాఁడు.

ఉత్తర సర్కారులలో చెలరేఁగు పితూరీల నణఁచి నిజామలీకి సేనలతో కుంఫిణీవారు తోడ్పడునటులును, అయిదు సర్కారులమీఁద వెరసి 9 లక్షల రూపాయల పేష్కషు నిజామలీకి చెల్లించునట్లును, ఈ అయిదు సర్కారులను ఇంగ్లీషువారికి కవులున కిచ్చునట్లును 1766 లో ఒప్పందము కుదిరినది. కాని పూర్వపు సన్నదుల ప్రకారము నిజామలీ అన్నయగు సలాబత్ జంగునకు మూర్తిజాన్నగరుసర్కారు సొంత జాగీరుగా రఁబడియుండినది. ఆతని మరణానంతరమే మూర్తిజాన్నగరు సర్కారు కుంఫిణీకి స్వాధీనమగునని ఒక నిబంధన సేర్పఁబడి యుండినది. ముస్తఫానగర్, ఏలూరు, రాజమండ్రి సర్కారుల లోని నవాబు ఈ సర్కారులకు బాధ్యుఁడు. విజయనగర సంస్థాన పాలకుఁడు బాధ్యుఁడుగా నుండిన చికాకోలు సర్కారుమీఁది అధికారమును స్థాపించుకొను

భారమును కుంఫిణీకే వదలబడినది. నిజామునకు చెల్లింపవలసిన శిస్తును కుంఫిణీ మూడు వాయిదాలలో నిజామలీకి చెల్లింపవలసి యుండినది. సర్కారులోని వజ్రాల గనులు మాత్రము నిజామలీ ప్రత్యేకాధికారములో నుండినవి. ఈ పరతులతో ఉత్తర సర్కారులు కుంఫిణీకి ధారాదత్తము చేయబడినవి. ఆ పిమ్మట 1768, 1779 లలో జరిగిన క్రొత్త యుద్ధంబడివలన సర్కారుల సీమలమీద కుంఫిణీవారి యధికారము స్థిరపడినది. 1783 లో మూర్తిజాన్నగరు సర్కారు జాగీరుదారగు సలాబత్ జంగ్ మరణంపఁగా 1788 నాటి యుద్ధంబడివలన విరుద్ధముగా మూర్తిజాన్నగర్ సర్కారును నిజామలీ తనవశము చేసికొనుటకు ప్రయత్నించెనుగాని 1788 లో మూర్తిజాన్నగరు (గుంటూరు) ఖాల్సిగా కుంఫిణీవారి అధికారము క్రిందికి వచ్చినది.

జమీందారీల యవతరణము

ఇట్లు నిజామలీనుండి కవులునకుఁ దీసికొనిన ఉత్తర సర్కారులలో కొంత భాగమును కుంఫిణీవారు తమ మిత్రులకు కవులునకీచ్చుచు వచ్చిరి. రాజమండ్రి సర్కారును 383 వేల మద్రాసు వరహాలకు జోగిపంతులు, హుసేన్ జానులకు జాయింటు కవులున కిచ్చిరి. ఏలూరు, ముస్తఫానగర్ సర్కారులను హుసేన్ జానకొకనికే 4 లక్షల మద్రాసు వరహాలకు కవులున కిచ్చిరి. ఈ యీ ప్రాంతములలోని స్థానిక పాలకులు ఈ కవులుదారులకే కప్పములు చెల్లింపవలసియుండినది. వీరిద్దఱును ఇంచుమించు దళారీలవంటివారు. 1769 లో ఈ పద్ధతి రద్దయినది. 1769 నుండి ఏలములో హెచ్చు పాటపాడినవారికి కవులున కిచ్చుటను మొదలు పెట్టిరి. ఆ పిమ్మట కవులు వ్యవధిని మూడేండ్లకు పెంచిరి. 1778 లో రాజమండ్రి సర్కారునకు చెందిన పెద్దాపురము, పితాపురము, కోటరామదండ్రపురము పాలకులును; ఏలూరు, ముస్తఫానగర్ సర్కారులకు చెందిన మొగల్లుల్లు, నూజివీడు, చార్ మహల్, దేవరకోట పాలకులును హెచ్చు పాటపాడి ఆ యీ ప్రాంతములను కవులునకు తీసికొనినవారు. ఆ పిమ్మట ఈ సాలుసరి యేలములతో పేష్కారులు సరిగా చెల్లక, బకాయిలు పెరిగి, ఖర్చులు దుబారా అయి కుంఫిణీకి గొప్ప లెక్కాను వచ్చినది. ఈ రెవిన్యూ పద్ధతులను పరిశీలించి ఉత్తమమైన పద్ధతిని సూచించుటకు నిపుణులతోకూడిన సంఘమును కుంఫిణీ వారు నియమింపఁగా వారు శాశ్వతకర నిర్ణయ పద్ధతిని పరిష్కార మార్గముగా విఫార్సు చేసిరి. ఆ పద్ధతిని 1802 నుండి ఉత్తర సర్కారులలో ప్రవేశపెట్టిరి. ఈ శాశ్వతకర నిర్ణయము మేరకు సర్కారులలోని జమీందారీ లన్నియును రూపొందినవి.

కుంఫిణీవారి సీమలకు క్రొత్తవారు; ఈ సీమల యాచార వ్యవహారముల నంతగా వెలుగనివారు. దేశీయ పాలకుల సహకార సానుభూతులులేనిదే తమ

సార్వభౌమాధికారము భద్రముగా కొనసాగెట దుస్సాధమని గుర్తించినవారు. విశేషించి దేశీయప్రజలు పూర్వ రాజ కుటుంబములమీద విశేష భయ భక్తి ప్రపత్తులు కలవారు. 'నా విష్ణుః పృథివీ పతిః' అనికదా సూక్తి. దీనిని గమనించి అనుస్యాతముగా నంటివచ్చిన పాలకవంశములను దొలగింపకుండ వారి యండదండలతో కుంఫిణీదొరలు తమ ప్రభుతను నిమ్మకు నీరెత్తినటులు నిలువఁబెట్టుకొన నెంచినారు.

ఈ రాజనీతి ఆంగ్లేయు లవలంబించిన సరిక్రొత్త రీతి కాదు. కుంఫిణీ వారికి పూర్వము సుబాదారులును, వారి ప్రతినిధులగు నవాబులును, వారి యుద్యోగులగు సర్లష్కరులును, జిల్లాదారులును ఇట్టి నీతినే యవలంబించి తమ పాలనమును సాగించి యుండిరి. పూర్వపు సుబాదారులు తమ కాలము నాటికి ప్రజలులుగా, స్థానిక పాలకులుగా, పూర్వ రాజన్యుల ఔరసులుగానో, ప్రతినిధులుగానో ఉన్నవారి యధికారములను ధ్రువపఱచుచు, వారికి బిరుదాదులను ప్రసాదించుచు, శిస్తులను వసూలు చేసి, కప్పము కట్టుటకుఁగాను సన్నదులను, ఫర్మానాలను జారీచేయుచుండిరి.

శాశ్వతకర నిర్ణయము

స్థానిక ప్రభువుల వశమునఁగాక సుబాదారు ప్రతినిధులగు నవాబులయు, వారి యుద్యోగులయు నధీనము నందున్న భూఖండములను 'హవేలీ' ఖండము లని వ్యవహరించెడివారు. క్రీ. శ. 1802 లో ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారు శాశ్వతకర నిర్ణయము (Permanent Revenue Settlement) ను రూపొందించి ప్రాంత జమీందారుల రాచటికమును ఖాయపఱచుచు సన్నదుల నిచ్చుటయేగాక హవేలీ ఖండములను సైతము బహిరంగముగా ఏలమునకు పెట్టించిరి. జమీందారీ భూములయు, హవేలీ ఖండములయు అయిదాతేళ్ళ మహస్సూలు వివరము లను జాగ్రత్తగా క్రోడీకరించి వాని సగటు విలువను జేరీజువేసి లెక్కలు తయారుచేసిరి. మహస్సూలు విలువలో మూడింట రెండు వంతులు కుంఫిణీ సర్దారునకు, మిగిలిన యొక వంతు జమీందారునకును చెందునట్లు నిర్ణయించిరి. హవేలీ ఖండముల మహస్సూలు విలువనుబట్టి హెచ్చు పాటపాడినవారిపేర సన్నదులను ప్రసాదించిరి. విజయనగరము, పెద్దాపురము, బొబ్బిలి, పితాపురము, నూజివీడు, అమరావతి మొదలగు సంస్థానాధీశ్వరులు ఇట్టి హవేలీ ఖండము లనుగూడ ఖరీదుచేసి తమ తమ సంస్థానములలో గలిపికొనుటయో లేక తమ చుట్టపక్కములపేర నమోదు చేయించుటయో లేక తమ యాశ్రితులకు ననుయాయులకు ప్రసాదించుటయో చేసిరి. స్థానికులగు శ్రీమంతులు, దేశీయులగు కుంఫిణీ కార్యకర్తలుకూడ కొన్ని హవేలీ ఖండము లను ఖరీదుచేసి జమీందారులయిరి. ఇట్లు ప్రాంత సంస్థానములుగాక, క్రొత్త

ప్రొవ్రయిటరీ ఎస్టేటులు, హుందాములు నేర్పడినవి.

పడమటి పాళయములు

ఇట్టి యేర్పాటులు యావదాంధ్రమున నొక్కరీతిని జరుగలేదు. సర్కారు
రాంధ్రమున నించుమించుగా పూర్వోక్తమగు జమీందారీ పద్ధతి స్థాపించినది.
పడమటి పాళయములగు వేంకటగిరి, ముత్యాలపాడు, రాజహస్తి, కావ్యూరి
వగరము, పుంగనూరు మొదలగు సంస్థానములవారు ఉత్తర సర్కారులలోని
జమీందారులవంటివారు కారు. ఈ పాళయముల నిర్మాణ నిర్వహణమునకు
'అమర నాయంకరము' పద్ధతికి చెందినవి. సార్వభౌములకు యుద్ధాద్యసంబంధములకు
యందు సొంత సేనలతో తోడ్పడు నిబంధనమీద ఈ సామంత రాజ్యములు
తొలుత నేర్పడి యుండినవి. గోలకొండ, ఆర్కాటు నవాబులు ఈ విధానమునే
పాటించిరి. కుంభిణీవారుకూడ తమ పరిపాలనమునందలి తొలిదశలో పూర్వ
సంప్రదాయమునే కొనసాగించుచుండిరి. కాని అపారమైన సేనాబలము దీనిగల
ఈ సంస్థాన పాలకులు నిరంతరము పరస్పర కలహములలో మునిగి యుండుట
వలన శాంతి భద్రతలు సుస్థిరము కావనియు, బలవంతులైన సంస్థానాధిపతుల
ఉనికివలన ఎప్పుడో యొకప్పుడు తమ యనలు మనుగడకే ముప్పు దీలుగనుండు
ననియు కుంభిణీవారు దృఢనిశ్చయములయి ఈ యమరకము పద్ధతిని స్వీకరించిరి.
పైవిక దశములను తొలగించిరి. పాళయము పాలకులకు వీరసేన ప్రవర్తి
వ్యయమున కగుచుండిన వ్యయమును లెక్కగట్టి దానికి అనురూపమగు మొత్తము
పేష్కరుగా సాలీనా కుంభిణీ సర్కారునకు జమకట్టవలెనని నూతన పద్ధతి
మేరకు నిర్ణయించిరి. ఇందుమూలమున ఈ పాళయము లన్నియును సర్కారు
రాంధ్రములోవలె జమీందారీల స్థాయికి వచ్చినవి.

నిజాము సంస్థానములు

తెలంగాణమునందలి సంస్థానము లన్నియు నిజాము సర్కారునకు
సామంత రాజ్యములు. వీనిలో కొన్ని బహమనీ సుల్తానుల కాలమునను, కొన్ని
గోలకొండ-బీజాపూర్ సుల్తానుల కాలమునను, మఱికొన్ని మొగల్ పాదుషాల
పాలనమునందును, తక్కినవి నిజాము హయామునందును రూపొంది పెంపొంది
వట్టివి. ఇవన్నియును ఆర్వాచీన యుగములందు నిజామునకు కప్పము చెల్లించు
చున్న అదీన రాజ్యములు. వీనిలో కొన్నింటికి సివిల్, క్రిమినల్ అధికారములును.
సొంతముగా నాణెములను ముద్రించుకొను నధికారమును నుండినవి. కొన్ని
సంస్థానములు నడుమంతరముగానే అంతరించినవి. మిగిలిన వన్నియును
పోలీసుచర్యకు విమృత జరిగిన ఒప్పందములతో హైదరాబాదు రాష్ట్రమున
ఐక్యమై, ఆ విమృత విశాలాంధ్రమున విలీనమైనవి.

జమీందారీల వివరణ

ఆంధ్ర దేశమునందలి సంస్థానములు కొన్ని పెద్దవి, కొన్ని చిన్నవి. కొన్ని పురాతనములు, మఱికొన్ని అధునాతనములు. కొన్ని శాశ్వతకర నిర్ణయమునాటికే వర్ధిల్లుచుండినవి, కొన్ని అస్తమించి యుండినవి. శాశ్వతకర నిర్ణయముతో నూతనమగు ఎస్టేటులు కొన్ని అవతరించినవి. జమీందారీ రద్దు చట్టమునాటికి కొన్ని అంతరించినవి. ఈ యన్ని తెగల ఎస్టేటులును కలిసి కొన్ని వందల పైమాట. 1938 నాటికి ఆంధ్ర జిల్లాలలోని జమీందారీల సంఖ్య 448. ఇందులో సాహిత్య పోషణమును గావించినవాని సంఖ్య నూటికి దొటాదొటి.

ఆంధ్ర జిల్లాలలోని గ్రామములు

(1931 లెక్కల ననుసరించి)

వరుస	జిల్లా	రైత్వారీ గ్రామములు	పూర్తి ఇనాము గ్రామములు	జమీందారీ గ్రామములు	మొత్తము
౧.	విశాఖపట్టణము	౩౮౯	౨౦	౮,౫౯౭	౯,౦౦౬
౨.	తూర్పు గోదావరి	౪౩౭	౭౯	౩౩౧	౮౪౭
౩.	పశ్చిమ గోదావరి	౩౫౯	౧౪౬	౨౭౨	౭౭౭
౪.	కృష్ణా	౪౦౬	౨౦౭	౪౩౩	౧,౦౪౬
౫.	గుంటూరు	౭౫౮	౧౬౧	౬౪	౯౮౩
౬.	నెల్లూరు	౫౩౧	౨౮౬	౯౨౭	౧,౭౪౪
౭.	కడప	౭౫౮	౨౧౮	...	౯౭౬
౮.	కర్నూలు	౬౯౫	౮౯	...	౭౮౪
౯.	బళ్ళారి	౯౬౨	౯౬౨
౧౦.	అనంతపురం	౭౫౨	౧౩౪	...	౮౮౬
౧౧.	చిత్తూరు	౪౬౯	౪౯౮	౧,౬౪౧	౨,౬౦౮
		<u>౬,౫౧౬</u>	<u>౧,౮౩౮</u>	<u>౧౨,౨౬౫</u>	<u>౨౦,౬౧౯</u>

నూటి కంటివది వంతులకు పైబడిన గ్రామములు జమీందారుల వశమున నుండినవి. రైత్వారీ గ్రామములు నూటికి ముప్పదిమూడు చొప్పున నుండినవి. విశాఖ, తూర్పు గోదావరి, పశ్చిమ గోదావరి, కృష్ణా, నెల్లూరు, చిత్తూరు మండలములలో ఈ శాతము మఱీ యెక్కువ.

స్వదేశ సంస్థానములు

భారతదేశమునందు ఇంచుమించుగా 500 స్వదేశ సంస్థానము లుండినవి. ఇందులో హైదరాబాదు, మైసూరు, తిరువాన్కూరు, భోపాల్, ఇండోర్.

గ్వాలియర్, ఉదయపూర్, జయపూర్, పాటియాలా మొదలగు నేటి బడి పెద్ద సంస్థానములు కలవు. తక్కినవానిలో కొన్ని ఆంధ్ర ప్రదేశమునందలి జమీందారీ లలో పెక్కింటికంటె విస్తీర్ణమునందును, రాజకీయందును చాలచిన్నవి. 1895 నాటికి 4 కోట్ల రూపాయల రెవిన్యూ ఆదాయముకల వైజాముతోపాటు 500 రూపాయల రెవిన్యూకల కథియవాడు సంస్థానాధిపతికూడ స్వదేశ సంస్థానాధి పతిగా పరిగణింపఁబడినాడు.* వీరు జమీందారులు కారు. రాజకీయ స్థాయిలో, భూస్వామ్య వ్యవస్థలో, మహసూలు వసూళ్ళలో సంస్థానాధిపతులకును, జమీందారులకును చాల వ్యత్యాసము కలదు. సాలీనా రూ. 500 లు రెవిన్యూ కల కథియవాడు స్వదేశ సంస్థానాధిపతికంటె సాలీనా 25 లక్షల రూపాయల రాజకీ కలిగి, ఇంచుమించుగా రూ. 8 లక్షలు పేష్కపు చెల్లించుచుండిన విజయనగరము జమీందారుల హోదా తక్కువ. స్వదేశ సంస్థానాధిపతులకున్న విశేషగౌరవములు, రాజలాంఛనములు జమీందారుల కుండవు.

ఆంధ్రదేశమునందు ఒక్క బనగానపల్లి సంస్థానము మాత్రమే స్వదేశ సంస్థానాధిపతుల స్థాయికి చేరినది. తక్కిన జమీందారులు ప్రభుత్వమునకు సాలుసరి పేష్కపు చెల్లించువారు. స్వదేశ సంస్థానాధిపతులు రాష్ట్ర ప్రభుత్వము లకుగాని, కేంద్ర ప్రభుత్వమునకుగాని ప్రతినిధులుగా వస్తులు వసూలు చేసి పేష్కపు చెల్లించువారు కారు. నిరీతమైన కప్పమును మాత్రము చెల్లించెడివారు. ఈ కప్పము చెల్లించు పద్ధతినుండికూడ బనగానపల్లి సంస్థానము మిహ యింపఁబడి యుండినది. ఈ వ్యాసమునందు సంస్థానములనఁగా స్వదేశ సంస్థానములు కాక జమీందారీ పాయాకుఁ జెందిన సామంత రాజ్యముల పాలక ప్రాంతములను నర్థమున వ్యవహరింపఁ బడినవి. దీనికొక బనగానపల్లి సంస్థానము మాత్ర మవదాదు.

సంస్థానములు - సాహిత్య పోషణము

ప్రభునాశ్రయమును, పరిషదపరిపాలనమును లేనిదే సాహితీలత చిగురు వెట్టుట దుస్సాధము. 'నిరాశ్రయానశోభన్తే పండితావనితా లతాః' కదా! ప్రాచీను లగు చక్రవర్తులు, సారస్వతాములు, వారి సామంతులు, తక్కిన శ్రీమంతులు మొదలగువారి యాశ్రయాలవలముననే సాహితీ వృక్షము శాఖోపశాఖలుగా విస్తరించి బహు ద్విజసంతతుల కాశ్రయమై కావ్య పుష్ప ఫల పౌరభములను సీమాంతములదాక వ్యాపింపఁ జేసినది. రాజోపన్యవాదుల మూలమున నడుమ నడుమ ఆకులపాటు కలిగినను ఎప్పటికప్పుడు సరిక్రొత్తగా చిగిర్చి, రెమ్మరెత్తి, కొమ్మలు పుట్టి, పూచి, కాచి, పరించి రసికజన స్వాదుఫలముల ప్రసాదించినది.

* Jadabchandra Chakravarti, *The Native States of India*, Calcutta, 1895; ఆంధ్రపత్రిక, 1918, పుటలు 81-82.

ఇట్టి ప్రాచీన సాహితీవృక్షమును యథాశక్తిగా పోషించినవారు సంస్థాన ప్రభువులు. పండువంటి విజయనగర మహాసామ్రాజ్య మంతరించిపోగా దాని నాశ్రయించి వర్ధిల్లిన సాహిత్యలక్ష్మి ఆంధ్రదేశమునందలి చిన్నచిన్న సంస్థాన పాలకుల యాస్థానములను జేరినది. చాప చిరిగి చదర అయినది. ఈ చిన్నచిన్న పాలకులలో పెక్కురు తమ చేతికిఁ జిక్కిన ముక్కలను కాపాడుకొనుటయందే జీవితమును గడపినవారు. రాజకీయపు రగడలలో నలుఁగుచుండిన వీరిలో చాల మందికి సాహిత్య గోఘ్నలు నిర్వహించుటకు సందు లేకపోయినది.

‘ధన ముండుట పరిపాటియె

ధనమే సర్వంబు గాదు, ధన ముండియు న

ద్వినియోగ బుద్ధిఁ గలిగిన

మనుజుని భాగ్యంబె లోకమాన్యతఁ గాంచున్’

—దుష్వారి రామిరెడ్డి.

అను కవి వాక్యమును బాటించిన సంస్థానపాలకులలో కొందరు పురాణోత్తిహాసముల నావిష్కరింపఁ జేసినవారు ఆలవాలమును పునరుద్ధరించినట్టివారు. సాహితీవృక్షమునకు అంతస్సారము—ఎరువు, గెత్తములు—నమకూర్చి దాని ఎదుగుదలను ఏపుచేసినవారు శాస్త్ర వాఙ్మయమును సంరక్షించినవారు. గీర్వాణ విద్యాప్రవాహము నీయాలవాలములోనికిఁ ద్రిప్పి మూలమునకు దార్ఢ్యమును జేహూర్చినవారు కొందఱు. ఉత్తమ విమర్శకలవిత్తములచే తుద్రలక్షణములగు కలుపుమొక్కలను కత్తిరించినవారు కొందఱు. సీమలనుండి క్రొంగొత్తయంట్లు తెప్పించి కొందఱు అంట్లుగట్టిరి. ఫలాదులను క్రిమికీటకముల బారినుండి కొందఱు రక్షించిరి. కొందఱు చోరబాధలను తొలఁగించిరి. కొందఱు వీని పుష్ప సారమును తీసి లోకమున గుఱాఁచునట్లుచేసిరి. అందఱకు సాహితీఫలము లందు బాటులో నుండునట్లు కొందఱు తోడ్పడిరి. అనంతజీవయాత్రా పథిశ్రమమైన ఆశేషాంధ్ర జనత దీని చల్లని నీడల నాశ్రయించి మనోవికాసోల్లాసములను సంపాదించికొనినది, రసహృదయమును పెంపొందింపఁ జేసికొనినది. ఇట్టి సాహితీవృక్షము సరససాహితీ విమర్శక భృంగసంతానముల నిరంతర ప్రశంసాధ్వనులతో అనంతనవనసంతముల సంతరించినది.

జమీందారుల సమష్టికృషి : సింహావలోకనము

ఆంధ్ర సంస్థానాధీశ్వరులు అందఱునుగారు కాని పెక్కురు సాహితీ పోషకులు. లోకములో అందఱును ధీరోదాత్తులు, ధీరోద్ధతులే ఉండరు. భోగ లంపటులయిన ధీరలలితులును కొందఱుందురు. వీరిలో స్వాయత్త బుద్ధులు కొందఱు ; సచివాయత్తచిత్తులు కొందఱు. ఇది యిట్టిట్టిని వేర్పఱుపలేము. ఇఁక ప్రభువునుబట్టికదా పరివారము! యథా రాజా తథా ప్రజా. కొందఱు కర్తలు ;

కొందఱు కారయితలు. సమరాంగణమునందేకాక సాహితీ రంగమునందును సవ్యసాచిత్వమును నెఱపి సెహబా సనిపించుకొనినవారు కొందఱు. హాలహర్ష చక్రవర్తులు మొదలగు ప్రాచీనులేకాక నన్నెచోడుఁడు, ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు, బుద్ధారెడ్డి, సర్వజ్ఞసింగ భూపాలుఁడు, శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు, బైచరాజు వేంకట నాథుఁడు, రఘునాథ నాయకుఁడు మొదలగు కవిరాజులవంటి రాజకవులు చర్చా యుగమునందలి రాజకవులకాదులు; ఆరాఘ్యులు. వీరు ధర్మైకాయత్తచిత్త వృత్తి, అమృతోపమాన వాగ్వృత్తి, సత్తార్య ప్రవృత్తికల మహనీయులు. 'రాచ కవిత్వ బాధ పడరాదు పరామరిసింపు దైవమా' అని యెక్కడో దిక్కుమాలిన వారెవరో యొక్కరు వాపోయినంత మాత్రమున రాజకవుల సాహితీసృష్టికి వచ్చిన నష్టము లేదు.

జటప్రోలు సురభి మాధవరాయలు, బిక్కనవోలు కామినేని, యెల్లారెడ్డి, విజయనగరము పూసపాటి తమ్మ భూపాలుఁడు, గద్వాల ముష్టిపల్లి సోమ భూపాలుఁడు, వనపర్తి అష్టభాషాకవిగోపాలరాయలు, పెద్దాపురము వత్సవాయ బలభద్ర జగవతి, కాళహస్తి దామెర్ల వెంగళ భూపాలుఁడు, బొబ్బిలిరావు రాయఁడప్ప రంగరాయ నృపాలుఁడు, సాలూరు బలారిసింహ నరసింహ రాజసింహుఁడు, సురపురము రాజా బహిరీపామ నృపాలుఁడు, నూజివీటి వెంకటాద్రి ఆప్పారాయ ప్రభువు, సంగమవలస రాజా మృత్యుంజయ నిశ్శంక బహద్దరు, మొగల్తుణ్ణు రాజా కలిదిండి రామరాజ బహద్దరు, పాచిపెంట రాజా త్యాగ పూసపాటి వీరపరాజు, పోలవరము కొచ్చెర్లకోట వేంకట రామచంద్ర కృష్ణారావు, జగ్గమపేట చినవేంకట రాయణింగారు, పానగల్లు రాజా పార్థసారథి నాయనింగారు, లక్కవరము మంత్రివెగడ భుజంగరావు—మొదలగు సంస్థా నాధీశ్వరులు కృతికర్తలుగాకూడ చరిత్ర కెక్కిన చరితార్థులు. వీరి సరస సారస్వతాభిలాషయును, సాహితీ సముద్ధరణచణత్వమును ప్రశంసాపాత్రములు.

సంస్కృతాండ్ర భాషా కవులను బోషించుటయే కాక విద్యావ్యసనులును, వితరణగుణ విలసనులునగు నీ సంస్థానాధీశ్వరులు వేదశాస్త్ర పండితులను సంగీతాదీతర లలితకళానిపుణులను సమ్మానించి జాతికి జీవగట్టలైన శాస్త్రాభ్యుదయమునకు, కళావిజ్ఞాన వికాసములకును దోహద మొనర్చిరి. సాహితీ వ్యవసాయమునకు అంతస్సారమువంటిదిగదా శాస్త్రవికాసము!

అమరావతి, ఉల్లాము, కిర్లమపూడి, కోలంక, చల్లపల్లి, పిఠాపురము, మాడుగుల, వనపర్తి, విజయనగరము, సాలూరులవంటి సంస్థానములు సంస్కృత విద్యాలయములను స్థాపించియు, సంస్కృత భాషాపండితులను ప్రోత్సహించియు, వేదధర్మవాహకమగు సంస్కృతమును, ఆర్షవిజ్ఞానమును విస్తరింపఁజేసియు చిరయశమును సముపార్జించిన వారు. భాషా సాహితీ సేవాపరాయణములగు సాహితీ సంస్థలకు, గ్రంథప్రచురణ మండలులకు,

గ్రంథాలయములకు, సాహిత్య పత్రికలకు, తదితర విద్యాసంస్థలకు భూరిగా విరాళము లొసంగి భాషోద్ధరణ మొనర్చిరి. ఎర్నగూడెము, కపిలేశ్వరపురము, జయంతిపురము, పోలవరము, ముక్త్యాల, లక్కవరము మున్నగు జమీందారులు పత్రికలను స్థాపించి సాహితీప్రచారమునకుఁ దోడ్పడిరి.

ఉండ్రాజవరము, ఎర్నగూడెము, కపిలేశ్వరపురము, గద్వాల, దోమకొండ, పాపన్నపేట, బొబ్బిలి, ముక్త్యాల, వనపర్తి, విజయనగరము, పుయ్యూరు, వేంకటగిరివంటి జమీందారులు కొందఱు అచ్చుకూటముల స్థాపించియు, ప్రాచీనా ర్వాచీన గ్రంథముల ననేకము ప్రచురించియు భాషోపకార మొనర్చిరి. చల్లపల్లి, పాల్వంచ, పితాపురము, ముక్త్యాల, వల్లూరులవంటి జమీందారులు ఇతరులు స్థాపించిన ముద్రణాయంత్రశాలలకు ఆర్థిక సాహాయ్యము గావించిరి. అష్టావధానాశుకవితా శతావధానాది సాహితీప్రచారక రూపములకు చేయూతనిచ్చి, సర్వాండ్రలోకమున సాహితీజిజ్ఞాసను నవనవోన్మేషముగ నిషేవణ మొనర్చిరి. ఆస్థాన కవిపండితుల నాదరించుటయేకాక తెలుఁగుదేశము నాలు గంచుల నుండియు, ఇతర రాష్ట్రములనుండియు తమ యాస్థానములకు వచ్చు కవి పండితులచే శతావధానాదికములు, శాస్త్రార్థములు చేయించి వారిని సత్కారములు, వార్షికములు, భూదానాదికములు, అగ్రహారప్రదానము, గజారోహణాది సమ్మానములు మొదలగువానిచే గౌరవించి పురాభారత సంప్రదాయములను పునరుద్ధరించిరి. ఉర్లాము, పితాపురము, వనపర్తి—వంటి సంస్థానములలో వేదశాస్త్ర పరీక్షలు నిర్వహించి అర్హులకు విజ్ఞానజ్యోతి ఆరిపోకుండ నిలిపిరి. కార్వేటి నగరము, గద్వాల, సూటివీడు, పితాపురము, బనగానపల్లి, బొబ్బిలి, ముక్త్యాల, వల్లూరు, విజయనగరము—మున్నగు సంస్థానములు సంగీత నృత్యాది లలిత కళలనుగూడ ప్రోత్సహించినవి. అనకాపల్లి, ఉండ్రాజవరము, కపిలేశ్వరపురము, చల్లపల్లి, పానుగల్లు, పితాపురము, బొబ్బిలి, వనపర్తి, విజయనగరము, పుయ్యూరు—మున్నగు జమీందారులు విశ్వవిద్యాలయముల అభ్యక్షతల్పుగానో, ఉపాధ్యక్షులుగానో, సెనేట్, సిండికేట్ సభ్యులుగానో విద్యారంగమున విశిష్టమైన సేవను సలిపినవారు. అనకాపల్లి, ఉండ్రాజవరము, కపిలేశ్వరపురము, కురపాము, చల్లపల్లి, దోమకొండ, పానుగల్లు, పితాపురము, పోలవరము, బొబ్బిలి, మునగాల, వనపర్తి, విజయనగరము, పుయ్యూరు—మున్నగు జమీందారులు రాజకీయ రంగమునందును, సాంఘిక సేవా క్షేత్రమునందును నిర్వహించిన పాత్రము విస్మరింపరానిది. స్వయముగా సాహిత్య పౌరోహిత్యమును నిపుణముగా నిర్వహించిన సంస్థానాధీశ్వరులు లెక్కకు మిక్కిలిగా కలరని యితః పూర్వమే నిరూపింపఁబడినది.

ఈ యుగమునందలి చివరిభాగమునందు అంధ్రసంస్థానములను పాలించిన వారిలో చాలామంది స్త్రీలుండుట గమనింపఁదగిన యంశము. వీరందఱును

ఇంచుమించుగా నొక కాలమునకు చేందినవా రగుటయేగాక రవిపండితపోషణము నందు, సాహితీ సముద్ధరణమునందు విశేషాదరమును బ్రసక్తింపబడు యాద్యర్థిలో సంబంధమయినను వింతలలో వింతగ గోచరింపకపోదు. అనరావల్లి జమీందారీలో మహారాణి గౌడే చిట్టి జానకయ్యమ్మా గజపతిరావు, ఆత్మహారు సంస్థాన ప్రభుత్వలో సవైరాజే భాగ్యలక్ష్మమ్మదేవి, ఉల్లాము సంస్థానాధీశ్వరి శ్రీ కందుకూరు మహాలక్ష్మమ్మ, కొలంక-వీరవరము జమీందారిణి రావు రామయమ్మారావు, గద్వాల మహారాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మ, గూటాల జమీందారిణి మన్యం మహాలక్ష్మమ్మ, గొల్లపల్లి జమీందారిణి రావు రామయమ్మారావు, తునిమహారాణి సత్యవాణి దేవిగారు సుభద్రయమ్మా జగపతిరావు, పాపన్నపేట సంస్థానాధీశ్వరి రాణీ వెంకట లక్ష్మయ్యమ్మసర్దేశాయి, మునగాల జమీందారిణి రాణీ లచ్చమ్మారావు, పెనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరి రాణీ సరళాదేవి మున్నగువారు తమ పూర్వులు పోయిన త్రోవలో విశ్వత్సృజణము గావించిన సాధ్వీమణులు. సరియైన ఆశ్రయములేని పని పండితాదుల నావరించి, తస్మాల్లమున సుఖములును అమరులయిరి. ఈ ముదయుల సమష్టికృషిని ససిగా సమన్వయించికొని ఆంధ్రప్రదేశ్ అమృత హృదయమును బెంపొందించుకొనుట మిగిలియున్నది.

ఉదయ తారకమగు నీ మార్గము సర్వ శ్రేయోదాయకము. ఈ సన్నిదేశమును—

‘మదనా వలయం వలయేన మణి
కృదనా వలయేన విభాతి కరః,
కవినా చ విధు ర్విభునా చ కవిః
కవినా విధునా ప్రతిభాతి సభా’

అను సూక్తి చమత్కారముగా నిరూపించుచున్నది.

సంస్థానకృషి ప్రశంస

ఆంధ్రసంస్థానాధీశ్వరుల సాహితీకృషిని ప్రశంసించుచు పండిత విమర్శకులు చేసిన ప్రసంగములు కొన్ని పరిశీలించుటావశ్యకము.

‘ఇట్టి యంధకారములో మిణుకు మిణుకు పత్తిదీపాలవలె వెలిగి గద్వాల, వనపర్తి వంటి సంస్థానములు ప్రాచీన సంప్రదాయములను పుష్కలముగా బోధించియున్న శక్తిమేరకు బోషించుచు వచ్చినారు.’*

‘..... 19 వ శతాబ్దారంభము నుండియు పండితులకు, విమలకు, సాహిత్యప్రియులకు, నిర్మాతలకు తావొసగి, తాము సాహిత్యప్రియులై

ఆంధ్ర సారస్వతమును సముదార ప్రవర్తనముతో రక్షించి, నేటి

* సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, వనపర్తి ప్రభు ప్రకాశతమగు శాస్త్రీయ విజ్ఞానమును గ్రంథము, వీతిక, పు. 7.

ప్రజాయుగము వచ్చువఱకుఁ బోషించిన యాంధ్ర జమీందారులందరికిని మన మెంతయో ఋణపడియున్నాము.'¹

'హయిదరాబాదు రాష్ట్రములో సాంస్కృతిక దీపమును ఆరిపోకుండ కాపాడిన గౌరవము సంస్థానాధీశ్వరులకు చెందుచున్నది. ఈ సంస్థానాలలో ప్రత్యేకముగా ప్రశంసింపదగినవి గద్వాల, వనపర్తి, ఆత్మకూరు సంస్థానాలు. ఈ మూడు సంస్థానాలు తెలుగుభాషకు గొప్ప సేవచేసినవి. 1881 ప్రాంతములో గద్వాల, వనపర్తి సంస్థానాలలో తెలుగు అచ్చు యంత్రాలు స్థాపితమై గ్రంథాలు ముద్రిత మయ్యెను.....కవులను, గాయకులను, పండితులను పోషించి యీ సంస్థానాలు సంస్కృతాంధ్రములను కాపాడినవి. ఈ సంస్థానాల పోషణలో ఉద్బంధులైన పండితులు, కవిచక్రవర్తులు ఉండిరి ...'²

'ప్రభుత్వ విదానము ప్రజల భాషల అభివృద్ధికి ప్రతికూలముగ నున్న సందర్భమున నిజాముకు సామంతులై యున్నప్పటికిని గద్వాల, అమర చింత మొదలైన సంస్థానాధీశ్వరులు తెలుగు కవులను ఆదరించి పోషించినారు. అధునిక యుగ నిర్మాతలైన శ్రీ తిరుపతి కవుల పంటేవారు తమ సొరస్వత జైత్రయాత్రల సందర్భమున ఈసంస్థానాలకు అరుగుదెంచి సన్మానములను పొందినట్లు 'నానారాజ సందర్శనము' తెలుపుచున్నది. ఈ ఆస్థానాలు మినుకుమినుకు మని తెలుగు భాషాదీపములు వెలుగుచున్న ప్రముదలలో కొంత చమురుపోసి, అవి ఆరిపోకుండునట్లు కాపాడిన గౌరవమును సంపాదించుకొనినవి.'³

'ఈ రాష్ట్రము (నిజాము) సందలి యాంధ్ర సంస్థానములలో వాఙ్మయ చరిత్రమున సువర్ణాక్షరములలో వ్రాయఁదగినవి గద్వాల, వనపర్తి, ప్రొగుటూరు, సురపురము, ఆత్మకూరు, దోమకొండ, జటప్రోలు సంస్థాన చరిత్రములు. ఈ సంస్థానాధీశ్వరులలోఁ బేరెన్నికఁగన్న కవులు గలరు. వారి పోషణమున విరాజిల్లిన వాఙ్మయ మెంతయేని కలదు. దొంతి, నారాయణపురము, పాపన్నపేట, గోపాలపేట సంస్థానములు కవుల నాదరించి కవితాకళను బెంపొందించెను గాని యీ సంస్థానములలోని రాజకవుల పేరులు, నాటి కవుల గ్రంథములు, ఆంధ్రుల దురదృష్ట వశమున నేటిదనుక మిగులకపోవుట సంతాపకరము.'⁴

¹ కల్లూరు వెంకట నారాయణరావు, వీరేశలింగ యుగము, పు. 19.

² దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలుగుసీమలో సాంస్కృతిక వునరుజ్జీవనము, పు. 93.

³ దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలంగాణలో జాతీయోద్యమాలు. పుటలు 64, 65.

⁴ శేషాద్రిరమణకవులు. పూర్వకవిపరిచయపీఠిక, గోలకొండకవులసంచిక, పు.391.

‘ఈ దేశమునగల సంస్థానములన్నియు రెడ్ల స్వాధీనమున నున్నవి. ఈ సంస్థానముల అధీశ్వరుల నాశ్రయించుకొని అనేకులు సంస్కృత తాంత్రి పండితులును, కవులును, సంగీతవిద్యా నిపుణులును ఎప్పుడును సత్కారములను పొందుచుందురు.’¹

కవులు కడుపుకక్కుటిగాళ్లు కావునను, విమర్శకులు ప్రభుల²ని వైచాళికులు కావునను ఇట్టి సర్దిపికెట్టుల నిచ్చిరని పూర్వపక్షమువారు వీనిని కొట్టి వేయవచ్చు. కాని జమీందారీ రద్దు చట్టమును సాధించిన తాంగ్రెసు పెద్దలును, ఉద్దేశిత ప్రచురణమునందును, విజ్ఞాన విస్తరణమునందును, లలిత రికాపోషణమునందును, రాజకీయ సంస్కరణమునందును, ధర్మసంస్థల నిర్మాణ సంహితములందును తెలుగు జమీందారులు నిర్వహించిన పాత్రమును హర్షించియుండుట గమనార్హము.³

సాహిత్య స్థాయి

సంస్థానాధీశ్వరుల సద్బుద్ధియును, వారి యాశ్రతులగు కవిపండితుల సదుద్యమమును ఆట్లుండనిచ్చి, యీ యుభయుల పరిశ్రమములననే సృష్టించిన సాహిత్యపు విలువలను ఖరీదు కట్టుటగూడ మిగుల నావశ్యకము. ఈ యుగమును సాధారణముగా సాహిత్య విమర్శకులు దహూపపత్తికముగా వీక్షించుచున్నది పేర్కొనుట కలదు. ‘ఈ కాలపు కవుల అనుకరణ పరాయణత శ్లేష కావ్యములలో నెక్కువ కాన్పించును. తత్పూర్వము ఎనిమిది శతాబ్దుల కాలములో రెండు మూడవకంటె నెక్కువగాలేని శ్లేషకావ్యములు ఈ శతాబ్దిలో ఒక్కపెట్టున నిడుచుచివరకు పెరిగినవి. వానిలో రెండర్థములే కాక మూడర్థములు గలవికూడా వచ్చి యున్నవి. తాళపత్ర గ్రంథపరిశోధనలవల్ల నాలుగర్థములు గలవికూడా ఎప్పుడైనా వ్రాసునేమో?’³ అని ఆచార్య శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు విడిచిన పలుకులు ప్రత్యక్షర ప్రమాణ బద్ధములు. ఈ యుగములో వెలసిన సాహిత్యములో చాలపాలు కాలపరీక్షకు ఆగలేకపోవచ్చు. కాని, సాహితీ పృథునాయము నేయువారిని పోషించి, ప్రోత్సహింపవలెనను సత్సంప్రదానమును నిలువజెట్టినందులకైనను మన మీ ప్రభువులను క్షాళింపక తప్పదు. పూర్వపూర్వ యుగములలోని యెంతెంత చెత్త కొట్టుకొనిపోయి యుత్తరోత్తర యుగములయందు నికరమైన సరుకెంత నిలిచినదో మనము పరికించుచున్నాము.

¹ కంభంపాటి అప్పన్నశాస్త్రిగారు, నిజాము రాష్ట్రాంధ్రుల స్థితి, ప్రబుద్ధాంధ్ర, 1923, పేజీ 101, సంపుటి 3, సంపుట 5, పు. 76.

² మాగంటి దావీసీడు, ఆంధ్ర సర్వస్వము, 1861, ‘జమీందారులు ఆంధ్రదేశమును చేసిన పేలు’, పు. 181.

³ గోతమ వ్యాసములు, ద్వితీయ ముద్రణము, పుటలు 48, 49.

పక్షకై తవలపినంత చెత్త పోగా ఉత్తమపదార్థము చిన్నమెత్తు నిలుచుట నొనరించు. ఈ యుగమునందు పాండిత్యపు పదను హెచ్చి, కవిత్వపు కదను గ్గిసమాట వాస్తవము. రసనిర్భరమైన కవితారీతులకంటె సమస్యాపూరణములు, తాపదాన విదానములు, ఆశుకవితా రీతులు సంస్థానాధీశ్వరులను, వారి యాస్థాన మ్మీలను మిక్కిలిగా నాకర్షించినట్లున్నవి.

‘అవధానంబు లనేకమున్నెఱపి రాజాస్థానముల్చేరి వా
దవిధిన్ ధీరులునై చతుర్విధ కవిత్వ ప్రౌఢిమల్ చూపి భూ
ధవ దత్త ద్విప మోటకాది బహుసత్కారంబు....’లను గైకొనుటకే
పులు ప్రయత్నించుచుండిరి. చిత్ర, బంధ, గర్భ కవిత్వములు, బహ్వర్థక
కవిత్వములు, ఆశుకవితలు ప్రబలుటకు సాహిత్య స్రవ్వలతో కళాదృష్టి తక్కువయి,
శాస్త్రదృష్టి యెక్కువగుటయే హేతువు. సమస్యా పూరణాదులు చమత్కార
కారుపులైనను అవి తాత్కాలికానంద సందాయకములు. శాస్త్రపండితులు
పద్యము రవితారంగమున దిగుటచేత పాండితీప్రాగల్భ్యము ప్రబలి అక్షర
సమయ రచనలు నిర్దోష్య, నిరూష్య, అపంచపర్గీయ, నిర్గద్య, శుద్ధాండ్ర
రచనలు—అక్కటలేని నియమములతో, గారడీ కసరత్తులతో సంతరించిన
కృతులు ఈ యుగమున నసంతముగా వెలువడినవి. శతకాదులును, కొన్ని
ప్రబంధములును ద్రాక్షపాకమున సంతరింపఁబడినవి. ప్రౌఢకవులు చేయివేసిన
ప్రబంధములు కొన్ని నారికేళపాకమున పడినవి. కొన్ని ప్రబంధములలో
పాకము ముదిరి పాషాణపాకముగా మాఱినది. నారికేళ పాకములయిన కొంత
నయమే. కొన్నింటి రీతి పిశాచనారికేళ పాకము. వీనిలో పట్టి శబ్దాదంబరము
తప్ప రసస్ఫూర్తి కూన్యము.

‘సుకవి కవిత్వము తార్కిక
నికరంబులలోన నెట్లు నిర్వఁగ నేర్చున్
మకరాంకు కేళి కోర్చిన
ముకురానన మల్లయుద్ధమున కెట్లోర్చున్’

—ఒక చాటువు.

తిర్క్కు కర్కశ బుద్ధులగు పండితులు కవితా క్షేత్రమునఁ బ్రవేశించినపు డిట్టి
మల్లవిద్యా ప్రదర్శనములచే కవితాకన్యను గోదాలోనికి దింప ప్రయత్నింతురు.

‘గాఢాలింగన సౌఖ్యముఁ
బ్రౌఢాంగన యెఱుఁగుఁగాక బాలే మెఱుఁగున్
మూఢుండెఱుఁగునె సత్కవి
గూఢోక్తుల సారమెల్లఁ గోవిదుని వలెన్’

—ఒక చాటువు.

అని పండితకవులు పతితల యధికారమును గుఱించి ప్రశ్నింపవచ్చు. అట్లే—

‘కవితా లక్షణ మెఱుఁగని
యవివేకికఁ బద్యమిచ్చి యడుగుటకంటెన్

చిలిరెగొని, వందె గైకొని

చిలిలో హరిదాసుడైన బుణ్యమె దక్కున్'

—ఒక చాటున.

అని అదివేకులమీద, మూడులమీద నక్షతలు వేయపచ్చు. కాని ఏమాటా మాట చెప్పుకోవలెనుగదా. రసికజన హృదయరంజనము గావింపలేని పితామహుల పితృప్రయత్నములు. వీని యన్నింటికిని మూలకారణము అంత ప్రీతి చెప్పి, దాహ్యదృష్టి ముదురుటయే. ఫలితముగా చేవయు, జీవమును లేని పితృప్రయత్నములు చెప్పు లవతరించినవి. ఇందులో అంతయు నిల్చునదిగాని. అదివలెనదిగాని సహృదయు లెవ్వరును భావింపరు. ఇందులో ముక్కంపాలు గొట్టినానిపోయి ఒక్కపాలు నిలిచినచో చాలు. 'కతికవయః కతికృతయః కతికప్రాంతయః'—అనికదా గీతకంఠదీక్షిత సూక్తి. కావున ఈ యుగము నుండి కావ్యదృష్టి లోకమును ఉన్నతస్థాయికిఁ గొంపోలేదని నిందింప వచ్చునట్లేదు. ఉన్నస్థానమునుండి పతనము కాకుండ కొంతలోకొంత కాపాడినది మాత్రము గట్టిగా చెప్పవచ్చు. సరసులు దోమైక దృక్తులు రామా నడిచి కా :

'సర్వహింసా లతా కాపి స్పృహజీయా భవతి రసకవీంద్రాణాం.

ఒక జనునె స్తన మందల భారాలనగామినీనాం చ'

అను బోధనాతో నీవి స్మరించుట యుక్తము.

సాహిత్య శాఖలు : విహంగావలోకనము

ఇది నీ యుగమునందు ప్రచురముగా ప్రవర్తితమైన సాహితీ శాఖలను విడిచి ప్రాంతముగానైనను చెరిసికొనుట ఆవశ్యకము. అచ్చ తెనుఁగు కావ్యమునకు ఈ యుగమునందు ఆంధ్రీ కృతులతోపాటు స్వతంత్ర కృతులుకూడా గొప్పమహిమయ్యి. ముదగు పాపయారాధ్యులవారు రచించిన సర్వమధురము. ముదవాని పార్వతీశర్వరశాస్త్రి శ్రీ కృష్ణాధ్యుదయమును, అల్లమరాజు రామదృష్టి మది చెరిపిముగి అచ్చ తెనుఁగు భాగవతమును ఈ యుగ రచనలలోఁ బేర్కొనఁ దగినవి అచ్చ తెనుఁగు కావ్యములు.

క్షేత్ర మాహాత్మ్యములు

గోదావ్రీ సంస్థానము నాశ్రయించిన ఘర్జటి లింగరాజకవి కృతమగు గోదావ్రీ మాహాత్మ్యమును, పెద్దాపుర సంస్థానాధీశ్వరుల నాశ్రయించిన ముదగు శిష్యులచే రచయించిన రామేశ్వర క్షేత్ర మాహాత్మ్యమును, బొబ్బిలి మహారాజులుగలది మండపాళ కామకవి కైసేసిన బలరామ క్షేత్ర మాహాత్మ్యమును, పిఠాపురము సంస్థానాధీశకవి దేవులపల్లి సుబ్బారాయశాస్త్రి నిర్మించిన పిఠాపుర మాహాత్మ్యమును ఉపమాక క్షేత్ర మాహాత్మ్యమును, గోదేవారి పోషణమును గలది గోదావ్రీ కృష్ణులచే ప్రణేతమగు ముఖలింగ క్షేత్ర మాహాత్మ్యమును.

మన సంస్థానాశ్రమములు శౌరితి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి రచించిన జగన్నాథ క్షేత్ర
శాస్త్రమును, మునగాల సంస్థానాశ్రమములు వరదరాజ నందికేశ్వరశాస్త్రి
రచిన మాహాత్మ్యమును, కాళహస్తి సంస్థాన సమ్మానితులు శిష్టు కృష్ణమూర్తి
సంతరించిన వీక్షరణ్య వేంకటాచల మాహాత్మ్యములును క్షేత్ర మాహాత్మ్య
ములలో ప్రశస్తము లయినవి.

చారిత్రక కావ్యములు

ఈ యుగమునందు చారిత్రక కావ్యములు పెక్కులు వెలసినవి. ఆర్యటి
మండరామరాయల యాశ్రమక్షేత్రము లందుగుల వెంకయ్య రచించిన రామ
యము, నరసరావుపేట సంస్థానకవి దిట్టకవి నారాయణకవి కృతమగు
సారాయ కదనరంగ చరిత్రము, చల్లూరు సంస్థానకవి మతుకుమల్లి సరసింహ
ప్రణీతమగు చెన్నపురీ విలాసము, చత్రాతి లక్ష్మీనరసకవి పద్మనాభ
వర్ణము, సంగమచలన సంస్థాన సమ్మానితులు పరపన్ను వేంకటరంగాచార్యుల
శ్రీ మన్నిశ్శంక చరిత్రము, వెంకటగిరి సంస్థాన విభూషితులు మండపాక
స్వతీశ్వరశాస్త్రి సంధానించిన రాధాకృష్ణ సంవాదము, పితాపుర సంస్థానాస్థాన
దేవులపల్లి తమ్మన్నశాస్త్రి సంతరించిన రాఘవంశ ఘోషము. అమరావతి
స్థానకవి అమరవాది రామకవి రైసేసిన వాసిరెడ్డియము, బొబ్బిలి పండితులు
మండలేముల సీరారామశాస్త్రి సంధానించిన బొబ్బిలివారి వంశావళి, గొడేవారి
రాదరణమున వెలసిన దైవజ్ఞ సార్వభౌమ విజయము, చెళ్ళపిళ్ళ వెంకట
శాస్త్రిగారి బొబ్బిలి పట్టాభిషేకము పరిగణింపఁదగినవి.

పురాణములు

పరంపరగా వచ్చిన పురాణాంధ్రీకరణ రీతికూడ నీ యుగమునందు
పరిగణింపఁదగిన ప్రాధాన్యము కలిగియున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. సురపుర
సంస్థానాశ్రమమునందలి కాళాదము పెద్దన సోమయాజి యాంధ్రీకరించిన
త్వస్య పురాణమును, సురపుర పాలకులు రాజా బహిరీ పామనృపాలుఁడు
వించిన భార్గవ పురాణమును, వెంకటగిరివారి యాశ్రమమునందలి ముడుంబి
ప్పయ్య దీక్షితులు రచించిన విష్ణు పురాణమును, విజయనగరము మండ
మేశ్వరకవి కూర్మ పురాణమును, వెంకటగిరి ప్రభువుల సమాదరణమున
కాశితమైన పిఠుపాటి చిదంబరశాస్త్రి శతావధానిగారి పద్మ పురాణమును
సర్వములయిన రచనలు.

ప్రబంధములు

ఆంధ్ర సాహిత్య శాఖలలో ప్రచురమైనది ప్రబంధ శాఖ. సంస్కృతము

నందును తక్కిన దేశీయ దాషలయందును 'ప్రబంధ' శబ్దము సర్వశాస్త్ర సామాన్య వాచకముగ ప్రయుక్తమయినను ఆంధ్రమునందు ప్రబంధ శబ్ద మొక విశిష్ట కావ్యరీతిని వ్యక్తీకరించు పరిమితార్థమునందు ప్రయుక్తము. పర్జన ప్రధానమును, నాటకీయ శిల్ప ప్రచురమును నయి ప్రాయికముగా ఏక నాయకాశ్రయమయి వస్త్రైక్యము కలిగిన కావ్య రచనా ఫక్కిని ఆంధ్ర సాహితీ విమర్శకులు ప్రబంధమని పేర్కొనిరి. నన్నెచోదాది ప్రాచీన కవీంద్రుల రచనములయందే యీ పోకడలు కన్పట్టుచున్నను, శ్రీనాథాది మహాకవుల సాహితీ సృష్టిలో నీ రీతి వర్ధిల్లినను రాయల యుగమునే విమర్శకులు ప్రబంధ యుగమను పేర వ్యవహరించిరి.

ఆంధ్ర సాహిత్య శాఖలలో శతకములకును, ప్రబంధములకును గల ప్రాముఖ్యము తక్కినవానికి వేనికిని లేదు. అర్వాక్కాలిక రాయలయుగము నందును అనేక ప్రబంధములు వెలసినవి. సర్వాంధ్ర ప్రబంధ పరంపర కును మను, వసు చరిత్రములు ఆదర్శ మూర్తులు. వాని యొటవడిలో పిల్ల మనుచరిత్రములు, పిల్ల వసుచరిత్రములు అనేక మవతరించినవి. వీనిలో చాల పాలు ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వములేని అందానుకరణములు. అక్కడక్కడ పూర్వుల ననుకరించినను మొత్తముమీద విశిష్టతను వెలార్చి, నాజూకు పోకడలు పోయిన నవ్య ప్రబంధములుకూడ లేకపోలేదు. ఈ యుగమునందు వెలసిన పరశ్యతము లగు ప్రబంధములలో శిరశ్శేఖరములగు రచనలలో కొన్ని : జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరులు సురభి మాధవరాయలు నిర్మించిన చంద్రికా పరిణయము, నూజివీడు సంస్థానకవి కుమార ధూర్జటి సంధానించిన ఇందుమతీ పరిణయము, గద్వాల సంస్థానాధీశ్వరుల కవి రాజాక్షము పెద్దన సోమయాజి నిబంధించిన ముకుంద విలాసము, దోమకొండ పాలకుల యాశ్రయమునందలి రాపాక లక్ష్మీవతి రచించిన భద్రాయురభ్యుదయము, వెంకటగిరి కనిరాజు రెంటూరి రంగరాజు సంతరించిన భానుమతీ పరిణయము, అమరావతీశ్వరుల యాస్థానకవి ములుగు పాపయారాధ్యులు కై సేసిన అహల్యా సంక్రందన విలాసము, మొగల్తుట్టు రాజా కలిదిండి రామరాజు బహద్దరు సంతరించిన వరసావిత్రి చరిత్రము, బోరవెల్లి సంస్థానాస్థానకవి చింతలపల్లి ఛాయాపతి ప్రణీతమగు రాఘవాభ్యుదయము, బొబ్బిలి సంస్థాన కవీశ్వరులు కొటికెలపూడి వేంకటకృష్ణకవి కృతమగు దిలీపచరిత్రము, నూజివీటి సంస్థాన సమ్మానితులు మాడభూషి నృసింహాచార్యకవి రచించిన వల్లవీపల్లవోల్లాసము, పితాపురము రావువారి యాస్థానకవి వక్కలంక వీరభద్రకవి నిర్మించిన వాసవదత్తా పరిణయము, వల్లూరి జమీందారుల విద్యాధికారి మతుకుమల్లి నృసింహ విద్యనృణి విరచించిన అజ చరిత్రము, గొడేవారి యాశ్రతులు అక్కినేపల్లి నృసింహకవి రచించిన ఓషవతీ పరిణయము, కాకరపర్తి బుచ్చిపాత్రకవి రచించిన సత్యవతీ పరిణయము.

పాల్వించ సంస్థానమువారు కృతినందిన శిష్టా వెంకటసుబ్బయ్యగారి హృదయాభి రామము ప్రబంధ వీధుల పయనించు రసిక పాంథజనులకు అమృత చషకముల నందించు ప్రపాశాలలు.

శతకములు

ఈ యుగమునందు వెలసిన శతకము లసంఖ్యాకములు. సాహిత్య క్షేత్రమునందు పరిశ్రమించిన ప్రతి కవియును నేదోయొక శతకమల్లినట్లు సాహిత్య చరిత్ర సాక్ష్యము. కాసుల పురుషోత్తమకవి, గోగులపాటి కూర్మనాథకవి, మండపాక పార్వతీశ్వరకవి, అడిదము బాలభాస్కరకవి, అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి, కూచిమంచి తిమ్మకవి, మదిన సుభద్రయ్యమ్మ, మృత్యుంజయ నిశ్శంక బహద్దరు, పాచిపెంట పూసపాటి వీరపరాజు, తాడికొండ మల్లనా రాచ్యులు, ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి మొదలైనవారు శతకశాఖలో చక్కని కృషి సల్పినవారు.

చతుర్విధ కవితలు

చాటు కవిత్యము, సమస్యా పూరణము, అవధానాశుకవితా విధానము, చిత్ర, బంధ, గర్భ కవిత్యములు, బహ్వర్థక కావ్యములు ఈ యుగ విశిష్టతకు ముఖ్యహేతువులు. మోచర్ల దత్తప్ప, మోచర్ల వెంకన్న, తిరుపతి వేంకట కవులు, కాశీ కృష్ణాచార్యులు, మాడభూషి వెంకటాచార్యులు, శిష్టు కృష్ణమూర్తి, కొప్పరపు సోదర కవులు, వెంకట రామకృష్ణ కవులు ఆశుకవితలో అందె వేసినవారు.

ఈ యుగమునందు వెలసిన బహ్వర్థక కావ్యములలో మాడుగుల యాశ్రతులు మంత్రిప్రెగడ సూర్యప్రకాశకవి రచించిన కృష్ణార్జున చరిత్రము, నూజివీటి నాశ్రయించిన తిరుమల బుక్కపట్టణము వెంకటాచార్యులు రచించిన అచలాత్మజా పరిణయము, పితాపురమువారి సమ్మానితులు పిండిప్రోలు లక్ష్మణ కవి రచించిన లంకా విజయము, విజయనగరమువారి ఆశ్రతులు ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి చూర్చిన రామకృష్ణార్జున రూపనారాయణీయము, వనపర్తి విద్వాంసులు చెన్నకృష్ణకవి నిర్మించిన యాదవ భారతీయము, గద్వాల విద్వత్కవి పోకూరి కాశీపతి సవదరించిన సారంగధరీయము, లక్కవరము జమీందారుల యాస్థానకవి కొత్తపల్లి సుందర రామకవి కృతమగు నసు స్వారోచిషోపాఖ్యానము మున్నగునవి లబ్ధ ప్రతిష్ఠము లగునవి.

చిత్ర కవిత్యము చమత్కారపాదకమగు కావ్య రచనా శిల్పము. ఇది బుద్ధి సంబంధి. సామాన్యులకును, అంతగా సరసులకును సంబంధించినది కాదు. పాండితీ శౌంధీర్యమును బ్రకటించు పండితప్రకాండుల గమ్యత్తయిన

గారడీ కసరత్తుల సాము గరిడీలు ఈ చిత్ర కవిత్వ రీతులు. నిర్గద్య, నిర్దోష్య, నిరూష్య, అపంచపర్గీయ నియమములతోడను, గర్భ బంధ రీతులతోడను ఈ కవిత్వము పండిత హృదయ పరితోషకముగ పరిధవిల్లినది. కాణాదము పెద్దన సోమయాజి, మాడఘాషి వెంకటాచార్యులు, చెళ్ళపిళ్ళ నరసకవి, శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి మొదలైనవారీ రీతిని పెంపొందించినవారు.

యక్షగానములు

దేశి సాహిత్యములో విశిష్ట స్థానము నాక్రమించిన యక్షగాన శాఖ యీ యుగమునం దతివేలముగ విస్తరించినది. రాయదుర్గం పాళయగాఁడు కర్ణాటక రాయ దళవాయి తిమ్మభూపాలుఁడు (క్రీ. శ. 1730 ప్రాంతము) రచించిన ప్రసన్న వేంకటేశ్వర విజయ విలాసము, కాకరపర్తి నృసింహకవి కృతమగు సంగీత సారంగధర, రాజా మృత్యుంజయ నిశ్శంక బహద్దరువారి పారిజాతము, తణికెళ్ళ ప్రకాశకవి గుణనిధి చరిత్ర ముఖ్యములైనవి.

నాటకములు

సంస్కృత దృశ్య ప్రబంధములను శ్రవ్య ప్రబంధములుగా నాంధ్రీకరించు పద్ధతి యొకనాఁడుండినది. ఈ పద్ధతియే ఈ యుగమునందలి పూర్వ భాగమునం దనుసరింపఁబడినది. ఉత్తర భాగమునందు సంస్కృత దృశ్య కావ్యములను యథాతథముగా నాంధ్రీకరించు పద్ధతి ప్రచారమునకు వచ్చినది. సంస్కృత నాటకములు పెక్కులు తెనిగింపఁ బడినవి. కొన్ని స్వతంత్ర కృతులును వెలసినవి. వుయ్యూరు రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావుగారి జ్యోతిర్గీల లేక ఆంధ్ర వీరలక్ష్మీ విజయము, గురజాడ అప్పారావుగారి కన్యాశుల్కము, మందసా సంస్థానమునకు చెందిన జి. సి. వి. శ్రీనివాసాచార్యుల కమలాపహరణము, బొబ్బిలికి చెందిన చెలికాని వెంకట సూర్యారావుగారి చినరంగరాయ నాటకము, నరసరావుపేట వెంకట పార్థసారథి కవుల విచిత్ర రాఘవము, ముసునూరి ప్రభువు లంకితము బొందిన విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి అనార్కలి, గద్వాల సమాశ్రయమున వెలసిన చిదంబరకవి కృష్ణ సందేశము, వెంకటగిరివారి మన్ననలను బొందిన బాలాంత్రపు వెంకటరాయకవి రచితమగు యాచ శూరేంద్ర విజయము, పోలవరము సంస్థానాస్థాన కవులు తిరుపతి వేంకట కవులు తీర్చిన భారత కథానాటకములు, ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేక నాటకము, పానుగల్లురాజా పార్థ సారథి రాయణింగారి కమలా కల్యాణము, పిఠాపురము నాశ్రయమునందలి పానుగంటివారి నాటకములు, కిర్లమపూడి కవి సత్యవోలు కామేశ్వరకవి యాంధ్రీకరించిన అనర్థ రాఘవము, కోలంక-వీరవరము జమీందారిణుల

పోషణమున నుండిన తిరుపతి వెంకట కవులు సంతరించిన ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము, మైలవరమువారి యాశ్రతులు మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రి రచించిన అహల్య, గంపలగూడెము జమీందారు కోటగిరి వెంకటకృష్ణారావుగారి నాటక సంపుటములును, పితాపురము యువరాజుగారి నాటకములును పేర్కొనఁ దగినవానిలో కొన్ని.

తాత్త్వికరచనలు

వీనిలో ఉల్లామువారి ప్రత్యూష ప్రబోధమును ఆంధ్ర శారీరక మీమాంస, కురపామువారి మహావాక్య రత్నావళి, జయంతిపురిమువారి ధమ్మపదము, బొబ్బిలివారి హిందూమతము, వెంకటగిరివారి సర్వమత సార సంగ్రహ, సందిగ్ధ తత్త్వ రాధాంత, నాస్తికధ్వాంత భాస్కర, నిర్గుణవాద నిరాకరణాది రచనలు, లక్కవరమువారి తత్త్వమీమాంస, విజయనగరమువారి ఆంధ్రీకృత ధర్మసింధు మనుధర్మశాస్త్రాదులు సరిగణింపఁ దగినవి.

విమర్శనములు

చారిత్రక విమర్శనములలో జటప్రోలు సంస్థాన పండితులు వెల్లాల సదాశివశాస్త్రిగారి ఆంధ్ర చరిత్ర విమర్శనము, ఆంధ్ర దశరూపక విమర్శనము, తుని సంస్థాన విద్వాంసులు కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారి పెద్దాపుర సంస్థాన చరిత్ర విమర్శనము మున్నగునవి చక్కని రచనలు.

ఆంధ్రీకృతులు

ఆంధ్రీకృత కావ్యములలో జటప్రోలునకుచెందిన ఎలకూచి బాలసరస్వతి మల్లభూపాలీయము, కార్వేటి నగరమునకుఁ జెందిన ఋగ్వేది వేంకటాచలకవి గీతగోవిందము, సూజిపీటికి చెందిన మాడభూషి వెంకటాచార్యుల పుష్పబాణ విలాసము, పితాపురమునకుఁ జెందిన దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రి మల్లాణస్తవము, పుయ్యూరు రాజా వెంకటాద్రి అప్పారావుగారి గీతగోవిందము, కాశహస్తికి చెందిన శిష్టు సర్వశాస్త్రి ఆంధ్రామరుకము, ముత్త్యాల ప్రభువుల పోషణము లోని శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి శ్రీకృష్ణభారతము, బొబ్బిలి మండపాక పార్వతీశ్వరకవి కాంచీపుర మహాత్వము, వెంకటగిరి చింతలపల్లి నరసింహ శాస్త్రి శృంగార కాదంబరి, కిర్లమపూడి సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి ఆంధ్రర్తు సంహారము, పితాపురము నాశ్రయమున వెలువడిన గిడుగు సీతాపతి రత్నపాంచాలిక మొదలయినవి ప్రసిద్ధములు.

వేద వాఙ్మయము

ఇఁక శాస్త్ర ప్రపంచము మాట. సంస్థానాధీశ్వరులు కేవలము సాహిత్య

మునేగార షట్పాత్రములను నైతము సమాదరించిరి. చేద విషయముగా ఉర్లాము, చల్లపల్లి, పిఠాపురము, రామారు, వనపర్తి, విజయనగరము, సాలూరు మొదలయిన జమీందారులు విశిష్ట ప్రోత్సాహ మిచ్చినవారు. బులుసు పాపయ్య శాస్త్రి, బొమ్మకంటి వెంకట నృసింహశాస్త్రి, బొమ్మకంటి రామస్వామి అవధాని యడవల్లి అప్పావధాని, మద్దూరి కృష్ణావధాని, సామవేదము అన్నప్పశాస్త్రి, బంకుపల్లె మల్లయ్యశాస్త్రి, టి. గోపాలాచార్యులు, గంటి సీతారామావధాని, దువ్వూరి శ్రీరామావధాని, తాతా జానకిరామయ్య, తాతా జగన్నాథస్వామి మున్నగువారు ఆయా సంస్థానాధిపతుల యాశ్రయమున వర్ధిల్లి వేదధర్మమును ప్రచారము నొనర్చినవారు.

తర్కము

తర్క శాస్త్రమునందు పిఠాపురము — ప్రతివాద భయంకర రాఘవాచార్యులు, శ్రీపాద లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి, ఉర్లాము — ఆచిభట్ల రామమూర్తిశాస్త్రి, షేరి కాశీనాథశాస్త్రి, గుమ్మలూరి సంగమేశ్వరశాస్త్రి, అమరచింత — తిరుమల బుక్కపట్టణము శ్రీనివాసాచార్యులు, జటప్రోలు — వెల్లాల సదాశివశాస్త్రి, అక్షింతల సింగరశాస్త్రి, బొబ్బిలి — పీసపాటి వెంకటేశ్వర్లు, సునర్ల సీతారామ శాస్త్రి, వనపర్తి — సంజాకం రాఘవాచార్యులు, వనం సీతారామశాస్త్రి, ఆంధ్ర — గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, కురపాము — నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి చల్లపల్లి — అద్దేపల్లి సోమనాథశాస్త్రి మొదలగు పండితులు దృఢ వ్యుత్పత్తి గౌరవము కలవారు.

అలంకారము

అలంకార శాస్త్రమునందు జటప్రోలు — వెల్లాల సదాశివశాస్త్రి, గద్వాల — పురాణం నృసింహాచార్యులు, ఆత్మకూరు — హారతి దీక్షాచార్యులు, నూజివీడు — అణివిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి, సురపురము — బుచ్చి వెంకటాచార్యులు, తుని — చావలి రామశాస్త్రి, గోపాలపురము — అద్దేపల్లి కృష్ణ సూరి, విజయనగరము — తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రి ముఖ్యులు.

నిఘంటువులు

విజయనగరమువారి సమాదరణమున రూపెత్తిన వాచస్పత్యము, ఫర్లంగ్ ఆనంద్ రాజ్, గొడేవారి ప్రోత్సాహమున పరవస్తు శ్రీనివాసాచార్యులుగారు రచించిన సర్వశబ్దసంబోధిని. పాచిపెంట జమీందారు సోదరుడు రాజా త్యాగభూషణపాటి వీరపరాజు కూర్చిన ఆంధ్రపదాకరమును, గొల్లప్రోలు జమీందారిణుల యాశ్రయమునందలి కూచిమంచి సుబ్బారావు సంధానించిన హిందీ-తెలుగు

నిఘంటువును, పితాపురమువారి సూర్యరాయ నిఘంటువును, గద్వాల, దోమ
కొండవారి రాజబంధువులు తాటికొండ తిమ్మారెడ్డి దేశాయి గారి ఉర్దూ-
తెలుగు నిఘంటువును ఈ యుగమునందలి నిఘంటు సంబంధి కృషికి
నిదర్శనములు.

వ్యాకరణము

ఇందు ఉర్దూము — తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి, లక్కవరము — శౌంఠి
భద్రాద్రిరామశాస్త్రి, గోపాలపేట — బుక్కపట్టణము రాఘవాచార్యులు, వనపర్తి —
ఖండవల్లి నరసింహశాస్త్రి, పితాపురము — వేదుల సూర్యనారాయణశాస్త్రి, బుచ్చి
రెడ్డిపాళెము — కొండూరి తాతయాచార్యులు, పల్లూరు — మతుకుమల్లి నరసింహ
శాస్త్రి, విజయనగరము — భాగవతుల హరిశాస్త్రి, తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి,
నూజివీడు — మంత్రవాది రామస్వామిశాస్త్రి, మరింగంటి వెంకట రంగా
చార్యులు మున్నగువారు ముఖ్యులు. ఆంధ్ర వ్యాకరణ వ్యాఖ్యాతలలో ప్రసిద్ధు
లయిన కవిజనాంజన కర్త కిమ్మూరి నరసింహరాజు సాలూరునకును, కవిశిరో
భూషణ కర్త అహోబిలపతి నరసరావు పేటకును, హరికారికావళీ కర్త శిష్టు
కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి కాళహస్తికిని, అహోబిల పండితీయాంధ్రవివరణ కర్తలు
శౌంఠి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి లక్కవరమునకును, రామకృష్ణీయ నామక చింతామణి
వ్యాఖ్యాన కర్త అల్లమరాజు రామకృష్ణకవి పితాపురమునకును చెందినవారు.

జ్యోతిషము

జ్యోతిష విభాగమునందు బొబ్బిలి — కొటికలపూడి కోదండరామకవి,
కొటికలపూడి వెంకట కృష్ణసోమయాజి, ఆంధ్ర — నిష్ఠల సింహాచల సిద్ధాంతి,
తాతా అక్కాజీ రామయ్య, గోదే — రాణి మహాగ్ని చిన్నప్రసాదకవి ముఖ్యులు.

దర్శనములు

దర్శనములయందు ఆత్మహారు—ముదిగొండ నాగలింగశాస్త్రి, గూటాల—
పుల్య దక్షిణామూర్తిశాస్త్రి, నరసరావు పేట—మతుకుమల్లి కనకాద్రిశాస్త్రి, సంగమ
వలస—పరవస్తు వెంకటరంగాచార్యులు పేరుపొందిన పండితులు.

విశిష్టాద్వైతము

విశిష్టాద్వైతమునందు సురపురము—తిరుమల బుక్కపట్టణము సోదరులు,
వనపర్తి—వీరరాఘవాచార్యులు, పితాపురము—కికాంబి ధర్మాచార్యులు ప్రసిద్ధులు.

సంగీతము

జంత్ర గాత్రముల రాల్గరగించు విమల గాంధర్వమును వెన్నతోపెట్టిన

విద్యగా అభ్యసించిన వాద్య వాదకులు, గాయకులు, శాస్త్రకారులు, వాగ్గేయ కారులు అనేకులు సంస్థానాధిపతుల సమాదరణమున వెలసిరి. బొబ్బిలివారి యాస్థాన విద్వాంసులగు వాసా దాసయ్య, కామయ్య, సాంబయ్య, నందిగానం వెంకయ్య జగమెఱిగినవారు. కార్వేటి నగర సంస్థానమునందలి కూవస సామయ్య, గోవింద సామయ్యలు, సారంగపాణి వద రచయితలలో ప్రసిద్ధులు. ముక్త్యాల సంస్థానమునకు చెందిన సునర్ల దక్షిణామూర్తి, చల్లపల్లి సమాశ్రయము నందలి గరికిపర్తి కోటయ్యదేవర, విజయనగరము పాలకుల సమ్మానము లందిన దూర్వాసుల సూర్యనారాయణశాస్త్రి, గురాచార్యుల వెంకటరమణ దాసు, ఆదిభట్ల నారాయణదాసు, ద్వారం వెంకటస్వామినాయఁడు, పితాపురము వారి సమ్మానమునందిన తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రి, వల్లూరు జమీందారుల సత్కారములను బొందిన హరి నాగభూషణము, అశ్వదాటి రామమూర్తి సంగీత ప్రపంచమున పేరు పెంపులు గడించినవారు.

చిత్రకళ

ముక్త్యాల, పితాపురము, నూజివీడు, వల్లూరు, చల్లపల్లి, సంగమవలస మున్నగు జమీందారులు చిత్రకళయందు విశేషాభిమానము గలవారు.

ముక్త్యాల, సంగమవలస, పుయ్యూరు జమీందారులు స్వయముగ చిత్రకారులు. పితాపురమువారు చామహార భాష్యకారులుగారిని, విజయనగరము వారు అంట్యాకుల పైడిరాజుగారిని, ముక్త్యాలవారు ఆత్మూరి రామమోహన రాఁదుగారిని ప్రోత్సహించినవారు. జటప్రోలు, తుని, మైలవరము, వల్లూరు, విజయనగరము జమీందారులు నాటక ప్రదర్శన సమాజములను ప్రోత్సహించిరి. చల్లపల్లి, వల్లూరు జమీందారులు జాతీయ క్రీడల నాదరించిరి.

ఈ యుగమునందలి విశిష్టతలలో రాజకవయిత్రులు వెలయుటోక విశేషము. గొడేవారి యాఁడుఁబడుచగు మదిన సుభద్రయ్యమ్మ, మహారాణి గొడే చిట్టి జానకయ్యమ్మ, చెలికాని చెల్లయ్యమ్మ, పాపన్న పేట సంస్థానాధీశ్వరి రాణి వేంకట లక్ష్మయ్యమ్మ సర్దేశాయి మున్నగువారు చక్కని కవిత్వమును జెప్పి యాంధ్ర లోకమును మెప్పించినవారు.

ఈ యుగమునందలి సాహిత్య శాఖలను బహుముఖములుగ విస్తరింపఁ జేసిన కవి పండిత వంశము లనేకము సంస్థానాధీశ్వరుల యాశ్రయమునఁ బెంపొందినవి. ఇట్టి కుటుంబములలో అల్లమరాజు, ఆణివిళ్ళ, ఏనుఁగు, కాకర పర్తి, కూచిమంచి, కొటికెలపూడి, కొల్లూరి, చట్రాతి, చింతలపల్లి, తిరుమల బుక్కపట్టణము, దిట్టకవి, దేవులపల్లి, పరవస్తు, పేరి, మండ, మండపాక, మతుకుమల్లి, మాడభూషి, ముడుంబి, వక్కలంక, వెల్లాల, శిష్టు, సత్యవోలు, హారతి మొదలగు గృహనామములుకల కవిపండిత వంశములవారు ఆంధ్ర భాషా

సాహిత్యములను తమ జీవితములను వెలవోసి సృష్టించి, అదీతిబోధాచరణ ప్రచారణముల జాతికి నూతన శక్తిని సమకూర్చిన ధన్యజీవనులు. పీరి కాంద్రలోక మెంతయును ఋణపడియున్నది.

‘దృష్టం క్షిమపి లోకేఽస్మిన్ ననిర్దోషం ననిర్గుణం
ఆపృణుద్వ మతో దోషాన్ విపృణుద్వం గుణాన్ బుధాః’

ఆంధ్ర సాహితీ విమర్శక లోకమున ఇంద్రాక సాగిన కావ్యావలోకన రీతిని సాహిత్య శాఖలనో, తత్పోషకులనో, కొందఱు ప్రసిద్ధ కవులనో దృష్టి యందిడికొని ప్రచురముగా ప్రవర్తితమయినది. ప్రస్తుతమొక నవ్యదృక్పథముతో సాహితీ వ్యవసాయమును పరికించుట యుక్త మనిపించుచున్నది. సాహితీ స్రష్టల కుటుంబములు ప్రాతిపదికగా ఒక ప్రొత్తచూపుతో సాహిత్య చరిత్రమును నిర్మించి, ఆయా కుటుంబములు నిర్వహించిన ప్రముఖ పాత్రమును నిరూపించుట పరిశోధకుల ముఖ్య కర్తవ్యమై యున్నది. సాహితీమూర్తి సర్వాంగీణ సౌందర్యమును సమ్మగ్ధగర్భన మొనర్చుట కీ నూతనరీతి యెంతేని తోడ్పడగలదు.

‘సారస్వతాని సరసాని కచిశ్వరాణాం
మాత్సర్య దిగ్గ హృదయాన కలంకయాంతు’

—రత్నపాంచలికా.

ముఖ్య సంస్థానములు

అమరచింత : ఆత్మకూరు

ప్రవేశిక

ఇది మహాబూబ్ నగరము మండలములోనిది. వైశాల్యము 190 చ.మై. నిజామునందరి పురాతన సంస్థానములలో నొకటి. ఇది పూర్వము అమరచింత, వర్ధమాను అను రెండు పరగణాలు గలదిగా నుండినది. దీనికి మొదటి రాజధాని తిప్పడంపల్లె : ఆతరువాతి రాజధాని ఆత్మకూరు. గద్వాలకు మిక్కిలి సమీపమున ఆత్మకూరు ఉన్నది. రెండింటికిని మూడు క్రోసుల దూరము. నడుమ కృష్ణానది మాత్రమే యద్దు.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థాన పాలకులు పాకనాటి రెడ్లు. వీరి యింటిపేరు ముక్కరవారు. వీరి మూలపురుషుడు గోపాలరెడ్డి. ఈయన తొలుత తిరుపతి ప్రాంతమునఁగల చంద్రగిరిపట్టణ వాస్తవ్యుడు. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతుడగు గోన బుద్ధారెడ్డి సవరివారముగా తిరుపతి యాత్రతేఱిగినపుడీ గోపాలరెడ్డి బుద్ధభూపతి రెన్నో సవర్యలు గావించి మెప్పింపఁగా బుద్ధారెడ్డి గోపాలరెడ్డిని తన రాజధానికిఁ బిలిపించి మత్తల నాడగొడవీకిమును ప్రసాదించి గౌరవించెనట. ఇది క్రీ. శ. 1292 నాటి మాట. ఇతని కుమారుడగు చిన్నగోపరెడ్డి క్రీ. శ. 1363 లో పంచమహల్ తాలూకా సర్నాడగొడ వతను కాటభూపతి సన్నదు పలన సంపాదించెనట! ఈలోఁగా ఓరుగల్లు పతనమై బహమనీ రాజ్య స్థాపనము నకు పునాదులు లేచినవి. బహమనీ సుల్తానులకు సాయపడిన చిన్నగోపరెడ్డి ఫీరోజ్ గడునకు చెందిన సర్కారు ముజఫర్ నగర్ పరగణాలోని రడేచూరులో నాడగొడు, సర్నాడగొడు, దేశముఖి, దేశాయిగిరి, దేశపాండ్యగిరి మున్నగు రుసుములు సులతాసుల సన్నదు ద్వారమునఁ బడసెను. వీరి కుమారులు చంద్రారెడ్డి కురుమూర్తి దేవాలయ నిర్మాత.

చంద్రారెడ్డి ప్రపౌత్రుడు ఇమ్మడి గోపరెడ్డి గోలకొండ సులతాను అబ్దుల్లా కుతుబ్ షాకు సమకాలికుడు. గుట్టముగడ్డ దుర్గము నాక్రమించిన గోపాలరావును నతనిని గోలకొండ సులతాను నానతిపై పట్టి యప్పగించిన ఇమ్మడి గోపరెడ్డి సాహసమునకు, ప్రభుభక్తికిని సులతాను సంతోషించి ముచ్చింతల. అల్లిపురము అను జాగీరులను ప్రసాదించి పాన్ సౌ సున్ సబ్ దార్ బిరుదము, 200 సవారుల నుంచికొనుటకు హుకుములు జారీచేయించిరి. గోపరెడ్డి భాగమునకు అమర

చింత, వడ్డెమానులు వచ్చినవి. గోపిరెడ్డి యన్నయగు సాహేబురెడ్డికి కడచూరు, మత్తల మొదలగు పైతృక సీమలు సంక్రమించినవి. గోపిరెడ్డి కిద్దరు కొడుకులు. వారు తండ్రి జాగీరును బంచుకొని పాలించిరి. గోపిరెడ్డి యనంతరము సర్వారెడ్డి పాలకుఁడు. సర్వారెడ్డి పౌత్రుఁడు ఇమ్మడి సర్వారెడ్డి అలంగీర్ బారంగజేబ్ సేనానికి తోడ్పడుటవలన సంస్థానము విస్తరించుటయు, దుప్పల్లి గ్రామము జాగీరుగా లభించుటయు, జెండా, నగరా, 500 సవారులు మున్నగు గౌరవరాజ చిహ్నములు సంక్రమించుటయు జరిగినవి.

ఇమ్మడి సర్వారెడ్డి కుమారుఁడగు మొదటి తిమ్మారెడ్డి కాలమునాటికి పీష్వాల ప్రాబల్యము హెచ్చు కాఁజొచ్చినది. పీష్వాల యాజ్ఞచే నీ సీమలకువచ్చిన రాజా చంద్రసేన జిల్లేవారు తిమ్మారెడ్డికి అమరచింత, వడ్డెమాను పరగణాలను 1702 లో నేఁబదిపేలకు గుత్తకిచ్చి, తనపేర చంద్రగడము, తన భార్యపేర ధర్మపురము నను గ్రామములను నిర్మించి వాని దేశముఖి వగైరా రుసుములు వీరికే యొసఁగెను. తిమ్మారెడ్డి మనుమని మనుమఁడయిన రెండవ సాహేబు రెడ్డి కాలము (క్రీ. శ. 1748) న ఆసఫ్ జాహి ప్రభుత్వము స్థాపింపఁబడినది. ఆసఫ్ జాహీకి కర్ణాటక దండయాత్రలలో సాయపడి యిమ్మడి సాహేబు రెడ్డి సవైరాజా బిరుదమును సంపాదించెను. పూర్వపు సనదులను ఖాయపఱచుటగూడ జరిగినది. ఇమ్మడి సాహేబురెడ్డి కేడపు తరమువాఁడయిన పెద్ద వెంకటరెడ్డికి హిజరీ 1239 లో సికిందర్ జా నిజాము (క్రీ. శ. 1803-1829) నుండి అమరచింత, వడ్డెమాను పరగణాల పట్టాను, సనదులను నిజాము దివానగు రాజా చందాలాల్ గారిప్పించిరి. ఇతని కాలమునందే రాజధాని తిప్పుడంపల్లెనుండి నేటి ఆత్మకూరునకు మఱచినది.

వెంకటరెడ్డిగారి పుత్రులు బాలకృష్ణారెడ్డి, వీరి పుత్రులు రాజా సోమభూపాలు రావుగారు. వీరికి సురాజుద్దౌలా మంత్రిగా నున్నపుడు రు. 52,201 ల మామూలు అమరచింత, వడ్డెమాను పట్టీలను శాశ్వతముగ బిల్ మక్తగా సనదు లీఁబడినవి. సర్ సాలార్ జంగ్ హయాములో నీ మొత్తము 70 పేలకు పెరిగినది. సోమ భూపాలరావుగారి కుమారులు రాజా సీతారామ భూపాలరావుగారు. తమ జీవిత కాలమునందే తమ కుమారులగు శ్రీమంత్ సవైరాజా శ్రీ రామ భూపాల బల్వంత్ బహద్దరుగారికి పట్టాభిషేక మొనర్చిన రాజర్షివర్యులు సీతారామ భూపాల బహద్దరుగారు. శ్రీ రామ భూపాలుగారు క్రీ. శ. 1888 సర్వధారి సంవత్సరములో జన్మించి, విశ్వావసు సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తులై, ప్రమోదూత సంవత్సరమున పరమపదించిరి. శ్రీ రామ భూపాలరావుగారి పట్టపురాణి శ్రీమంత్ సవైరాణి భాగ్యలక్ష్మమ్మగారు. ఈమె దోమకొండ సంస్థానాధీశుల యాఁడుఁబడుచు, విద్యావివేకములు, రాజనీతి నైపుణ్యము గల శ్రీ రాణి బహద్దరుగారు నిజాము ననుమతిని ఫసలి 1343 భావ సంవత్సరమునందు

అమరచింత - ఆత్మకూరు సంస్థాన పట్టమునకు వచ్చిరి.

సాహిత్యపోషణము

వితరణ గుణమునను, విద్యతోషణమునను, రావ్యరణ మర్మజ్ఞత్వమునను గద్వాల-అమరచింత పాలకు లభయులును ప్రతిభటత్వమునెఱపి సాహితీ క్షేత్రమున బంగారు పంటలు పండించిన విద్యత్ప్రభువులు. ఒక్క తెలుఁగేకాక సంస్కృతమును, ఒక్క సాహిత్యమేగాక సర్వశాస్త్రములును, సంగీతాదీతర కళలును వీరి ప్రాపును ప్రోపును బడసి పెంపొందినవి. ఆత్మకూరు సంస్థానము నందు ఏఁజేఁట ఫాల్గున శుక్ల పక్షమున సాహిత్య సభలు, శాస్త్ర గోష్ఠులు, కవి గాయక సమ్మేళనములు, నృత్యనాటక ప్రదర్శనములు ప్రవర్తిల్లుచుండెడివి. కవి పండితాదులకు అర్హతీతిని సత్కారములు జరుగుచుండెడివి.

నిజామురాష్ట్ర నివాసియగు సురపురము కేశవయ్య ఆత్మకూరు సంస్థాన కవులలో ముఖ్యుఁడు. ఇతఁడు 1760 ప్రాంతము వాఁడు. ఈతని నిరోష్ఠ్య రామాయణమును ప్రౌఢకావ్యము ఆత్మకూరు సంస్థానాధీశ్వరులు శ్రీ రాజా సోమభూపాలున కంకితము. ఈ కృతి షార్తిగా లభ్యము గాలేదు.

తిరుమల బుక్కపట్టణము రంగాచార్యులుగారు ఆత్మకూరాస్థానమునందలి విద్యత్ప్రభులు. ఈయన బాలసరస్వతి చిరుదాంకితులగు తిరుమల బుక్కపట్టణము శ్రీనివాసాచార్యులుగారికి పితృవ్యులు. గుణరత్నాకర, పద్మినీ పరిణయ చంపుపు లను గీర్వాణకృతు లీయన రచనలు.

తర్కతీర్థ, బాలసరస్వతీత్యాది ఓరుద విరాజితులగు తిరుమల బుక్క పట్టణము శ్రీనివాసాచార్యులుగారు (1863-1919) ఆత్మకూరాస్థానకవులు, పండితులు. చిన్నారిబొన్నారి చిలుకవయసునుండియే కవిత నల్లనేర్చిరి. శత ఘంటా కవనమున అద్వితీయ ప్రతిభా పాండిత్యములను బ్రదర్శించిన పండితుఁడు. ఎనిమిది తరములుగా నీతని వంశీయులు విద్యత్ప్రభులుగా, శాస్త్ర పండితులుగా, విశిష్టాద్వైత ధర్మప్రతిష్ఠాతలుగా ప్రసిద్ధులయినవారు. శ్రీనివాసా చార్యులుగారు ఇందోరు, గ్వాలియర్, దర్భాంగా, ధారానగరము మొదలగు సంస్థానములయందు తమ వైదుష్యమును బ్రదర్శించి మెప్పులందినవారు. అవధానములు, సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రములలో ఆశుకవితా ప్రదర్శనములు వీరి కభిమాన విద్యలు. శతావధానులు తిరుపతి వెంకట కవులతో శాస్త్రార్థముచేసి ఆలు నెలలపరట ప్రధునత్కారము నొందనీని మహాపండితులు. వీరిని గుఱించి తిరుపతి వెంకట కవులలో నొకరయిన కళాప్రహరణ శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి గారు ప్రకటించిన యభిప్రాయము నిచ్చట నుదాహరించుట సుసంగతము :

‘ఆ (ఆత్మకూరు) సంస్థానంలో ఒక పండితుఁడున్నాఁడనిన్నీ ఆయన నాలుగు శాస్త్రాలు పచ్చినవారనిన్నీ, ఆశుకవిత్వము చెప్పేవారనిన్నీ.

చాలా సమర్థులనిన్నీ చెప్పడం మాత్రం వింటూ వున్నాము. ఆయన కున్నంత పేరు ఆ ప్రాంతంలో యెవ్వరికిన్నీ లేదు... ..'

శ్రీనివాసాచార్యులుగారు జాంబవతి పరిణయము, తత్త్వమార్తాంధ్ర ప్రభామండలము, దుర్మదనిర్మథసము, నంజరాజ చంపుష, రాజశేఖర చరిత్రము, సురపుర వేంకటగురు చరిత్రము మున్నగు కృతులను రచించినవారు.

ఆత్మకూరు సంస్థానమునందలి మణియొక విద్యుత్త విదీక్షితుల సరసింహ శాస్త్రిగారు. సంస్థానమువారు వీరికి మహాకవి బిరుదమును ప్రసాదించిరి. లక్ష్మీతా పరిణయము, విదురాశ్వాత్త మాహాత్యము, శ్రీరంగ మహోత్సవ వర్ణమాలిక, సత్యనారాయణ ప్రతకల్పము మున్నగునవి వీరి కృతులు.

అలంకార మణిమాల, ఆచార్య వింశతి, మహాంతర్లాపమాల మున్నగు గ్రంథములను రచించిన హారతి దీక్షాచార్యులుగారును, లక్ష్మీసహస్ర వ్యాఖ్యాన కర్తయగు అరిశాణపాలము వెంకటాద్వరియును, ఆశుకవితా విశారద జాతక విద్యన్మణి తిరుమల వేంకటాచార్యులును, చెంచునాటక హనుమచ్ఛతకాది కావ్యకర్తయగు దీక్షితుల పాపాశాస్త్రియును, వ్యాకరణ పేదాంత శాస్త్ర విశారదులు తిరుమల బుక్కపట్టణము బుచ్చి వేంకటాచార్యులును, వ్యాకరణ మీమాంసా పేదాంతాదిశాస్త్ర పారీణుడగు ముదిగొండ నాగలింగ శాస్త్రియును, తిరుమల బుక్కపట్టణము కృష్ణ దేశికాచార్యులును ఆత్మకూరు సంస్థానాస్థాన దివి పండితులలో కొందఱు.

అటు గద్వాలిటు చెన్నపట్టణము దాకం గల్గు సమస్తాంధ్రోర్వర యందుఁ బ్రసిద్ధిపొందిన తిరుపతి వెంకట కవులకు ఆత్మకూరు సంస్థాన పాలకులు సలిపిన సమ్మానములు జగత్ప్రసిద్ధములు. నాటి యాత్మకూరు ప్రభువు ముక్కర సీతారామ భూపాలుడు. ఆంధ్ర దేశమంతట ఆదాలగోపాలము రసనలు యందు చిందులాడిన కవినిష్ఠులచితుండిలములగు పద్యములు,

'వేనవి వగ్గతాయె మీము పేరుటకున్ మన సొగ్గదాయె.....',

'ఏనుఁగు నెక్కినాము భరచేంద్రులు మ్రొక్కఁగ నిక్కినాము.....'.

'చోసమఁటం చెటింగియును దుందుడు కొప్పఁగఁ బెంచినార మీ

మీనలు రెండు జానలకు మేమె కదీంద్రుల మంచుఁ దెల్పుఁగా.....'

మున్నగునవి ఆత్మకూరి సంస్థాన గోష్ఠులలో నవతరించి సంస్థానపాలకులు సాహిత్యమూర్తికి కీర్తి పతాకలియినవి. తిరుపతి వెంకటకవుల శ్రీనివాస విలూప కావ్య మీ సీతారామ భూపాలున కంకితము. ఈ కృతి సమర్పణ సందర్భమున తమకు జరిగిన సమ్మానాదికముల గుఱించి నానారాజ సందర్శన సందర్భమున తిరుపతి వెంకట కవులు ఆత్మకూరు పాలకులకు బహువారములు వైవారము లొనర్చిరి :

‘సరసత నాత్మకూరు నృపసత్తముఁడొక్క ప్రబంధరాజమున్
విరచన చేయఁజేసి యది విద్యదుపాస్యమఁటంచు మెచ్చి యీ
దరమునఁ జంద్రహారములు ద్రవ్యము సేలువ లట్టులుండ వి
క్కరికెనయైన యేనుపయి గ్రంథముతో మము చాదుకొల్పి త
త్పురపరమేఁగఁజేసి యిడె భూమియు.....’

—నానారాజ సందర్శనము, పు. 102-103.

‘ఆత్మకూరు రాజా నడిగిన నిచ్చె మేల్ వసతి రెండు సూర్లు వచ్చునదియు’

—పైడి, పు. 113.

‘తగనాత్మకూరు సీతారామ భూపాలుఁ దేన్గు నెక్కించి యూరేఁగఁజేసె’

—పైడి, పు. 115.

‘ఆత్మకూర్పాజ్ఞ మదేభముల నెక్కి వీధులలో విట్టవీఁగి చనుట’

—కథలు-గాథలు, సంపుటము 1, పు. 505.

శ్రీనివాస విలాసము మహాపరకాల నామక కవిసార్వభౌమ కృతమగు చంపుపు. దీనిని ఆత్మకూరు స్వపాలుని యాజ్ఞమీఁద తిరుపతి వెంకట కవు లాంధ్రీకరించి సీతారామ భూపాలున కంఠితమిచ్చిరి. ఆత్మకూరు రామభూపాలుని మీఁద తిరుపతి వెంకట కవులు చెప్పిన పద్యము :

‘ధరచీనాథులు రాజరాజనుచు, విద్వాంసుల్ బుధుండంచు, సుం
దరులెల్లన్ మదనుండఁటంచు, గరుడాధారుండఁటంచున్ బ్రజల్
సరసుండంచు, గవీశ్వరుల్ వొగడ రాజ్య శ్రీలవర్దిల్లు ము
క్కర పంశాంబుధి చంద్ర! నిస్తుల యశస్కా! రామభూపాలకా!’

—నానారాజ సందర్శనము, పు. 71.

కార్యమపూఁడి రాజమన్నారు కవి (1846-1917) ఆత్మకూరు సంస్థానాధీశ్వరుల కోరికమేరకు శ్రీ సీతారామ భూపాల విలాసమను కావ్యమును గై సేసిరి. వీరు గుంటూరు మండలమువారు. ఆశుకవితలో ససమాన ప్రజ్ఞ గలవారు; ఆత్మకూరు సంస్థాన సమ్మానితులు.

ఆత్మకూరు పాలకులు శ్రీమంత్ సబైరాజా సీతారామ భూపాలరావుగారు విద్యత్కపుల కుటుంబములకు పెక్కింటికి తమ సంస్థానమునం దాశ్రయము కల్పించిన విద్యాపోషకులు. రాజా శ్రీరామ భూపాలరావు బల్వంట్ బహద్దరుగారి పట్టపురాణి శ్రీ భాగ్యలక్ష్మమ్మగారు తమ మామగారును, భర్తగారును నడచిన త్రోవలో విద్యాపోషణమును గావించి, సాటివారిలో మేటియని పేరందిన సాధ్వీమణి.

నిజామురాష్ట్ర కవిజీవిత పరిచయ గుచ్ఛమగు గోలకొండ కవుల సంచిక శ్రీ భాగ్యలక్ష్మమ్మ బహద్దరువారి సమాదరణమునఁ బ్రకాశితమయిన బృహద్గ్రంథము. సంచికా సంకలన సదుద్యమమును విని యీమె ప్రచురణ భారమును

ఎహించి ఆంధ్ర భాషాభిమానమును నిరూపించిరి. ఇది శ్రీ రాణీ బహద్దరుగారి నిర్మల యశస్సౌరభము నిఖిలాంధ్ర ప్రపంచమున చిరస్థాయిగా ప్రసరించునట్లు సమర్పితము. ఈ సందర్భమునందు కవి పండితు లొసర్చిన ఆశీః పూర్వక పద్యములలో కొన్ని :

‘శ్రీమద్వివ్యరథాంగ శంఖ సుమహా పద్మాది సర్వాయుధైః

శ్రీమత్కౌస్తుభ దివ్య హారమణిభి శ్శ్రీవత్స చిహ్నాదిభిః

యుక్త శ్రీపతి రేష నిత్య మవతు శ్రీ భూమి నీళాదిభిః

శ్రీ రామావనిపాలమౌళి మహిషీమ్ శ్రీ భాగ్యలక్ష్మ్యంబికామ్’

—తిరుమల బుక్కపట్టణము వేంకటాచార్యులు.

‘స్థిర సామ్రాజ్యమనామయంబు జయలక్ష్మి వ్యాప్తి శశ్వద్యశ

స్ఫురణం బండిత పోషణాభిరతి సంపూర్ణానుకంపాప్తియున్

బరమౌదార్యము నైజపాదభజన వ్యాసంగమున్ గూర్చి శ్రీ

కర కుర్మూర్తి గిరీశుఁడోము నిను దీక్షన్ భాగ్యలక్ష్మ్యంబికా !’

—దీక్షితుల నరసింహశాస్త్రి.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండ కవుల సంచిక, ఆత్మచూరు సంస్థాన చరిత్ర.
2. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజాము రాష్ట్రములోని ఆంధ్ర సంస్థానముల చరిత్ర, శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయ పరిశోధనసంచిక, పు. 49.
3. తిరుపతి వేంకట కవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 52—61, 71—78, 102, 103, 113, 115, 120.
4. తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వము, సంపుటము 3.
5. దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలుగు సీమలో సాంస్కృతిక పునరుద్ధీపనము పుటలు 94, 95.

అమరావతి

ప్రవేశిక

పదునేడవ శతాబ్దాంతమున మాగల్లు సీమలో రూపెత్తి ఆ పిమ్మట జ్ఞాతుల రాజ్యములగు రాఘవపురము, చింతలపాడు జమీలు కలిసి విస్తరించిన వాసిరెడ్డి వారి సంస్థానమిది. రమారమి వేయి గ్రామములు కలది. ఆనాటి పేష్కరు ఏడు లక్షల పైచిల్లర. వెంకటాద్రినాయని కాలమున దీని రాజధాని అమరావతి. 1802 లో వాసిరెడ్డివారి విస్తృత సంస్థానము రాజా వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయని వారిపేర నమోదయి యుండినది. పేష్కరు బకాయిక్రింద 1846-49 లో కుంభిణీవారిచే ఐదువేలరూ. లకు సంస్థానము కొనుగోలు చేయఁబడి వారసులకు భరణము లేర్పడినవి.

సంస్థాన చరిత్రము

వీరు కమ్మవారు ; పల్లెట్ల గోత్రము వీరిది. వీరి మూలపురుషుఁడు సదాశివయ్య. ఈయన అనచేమారెడ్డి కొలువులోనుండి అనితరసాధ్యములగు సాహస కార్యములచే ఆయనను మెప్పించి వాసిగాంచి 'వాసిరెడ్డి'యను పౌరుష నామమును రెడ్డి రాజులనుండి పొందినవాఁడు—

'మఱి మున్నుర్వి భరించినట్టి యనవేమస్వామి లోనైన లా
పరి రెడ్లందఱు గృష్ణరాయ నృప రత్నాటక్షమానాథులం
దఱు పాద్వా మొదలైన భానులు దమున్ సన్మానమున్ జేయ శ్రీ
కరమై వాసికి నెక్కి రాద్యులగు వారి వాసిరెడ్డ్యన్వయుల్'

—ద్రౌపదీ పరిణయము, 1-61.

'పెనఁకుపకోర్చి శాత్రువుల బిట్టరిగాఁపులఁజేసి రాజ రా
జనియెడి వాసి రెడ్డికలరార్చుటఁ దా నల వాసిరెడ్డి నాఁ
దనరె సదాశివప్రభుఁడు ఛాత్రి ; క్రమంబున వాసిరెడ్డి వా
రనఁగఁదదీయ పంశభపులందఱు విశ్రుతిరెక్కిరున్నతిన్'

—వాసిరెడ్డియము.

సదాశివనాయని కుమారుఁడు గిరిమల్లికార్జున నాయఁడు. ఇతని కుదురు నందలివాఁడు చంద్రమౌళీశ్వరుఁడు; హైదరాబాదు నవాబుగారి సుబాదారుని మెప్పించి సూతక్కి, తాటికొండ మఠికొన్ని గ్రామములు గలిగిన ఒక జాగీరును సంపాదించెనఁట : చంద్రమౌళీశ్వరుని కుమారుఁడు దేశముఖు పీఠస్థనాయఁడు.

ఇతఁడు గోల్కొండ నవాబులనుండి సన్నదును సంపాదించినవాఁడు. వీరవసీనికి రాఘవయ్య, రామన్న, చంద్రమౌళి యని ముగ్గురు కుమారులు. వీరు మొగలు చక్రవర్తి షాజహానును మెప్పించి నందిగామ పరిగణాలను సంపాదించిన వారట. 1686 లో ఈ ముగ్గురును నందిగామ జమీందారీని పంచికొనిరట. రాఘవయ్య మాగల్లునందును, రామన్న రాఘవపురమునందును, చంద్రమౌళి చింతలపాడునందును స్థిరపడి రాజ్యముచేయుచు వచ్చిరి.

వీరవసేని ద్వితీయ కుమారుఁడును రాఘవ పురాధిపతియు నగు రామన్న సమర్థుడైన పరిపాలకుఁడని—

‘భూమి పరిపాలనము పా

ద్దా మెచ్చఁగఁజేసి ముర్తుజానగరున తా

రామన పాదుషాహాచే

బ్రేమనుపార్జించెఁ జొదరి యనెడి విరుదున్’

—1-155

ద్రౌపదీవరిణయము పరిక్రీర్ణించుచున్నది. రామన్నకు భవానీదేవి యను భార్య పలన వీరవసీఁడు, రాఘవసీఁడు, చినపద్మనాభుఁడు, చంద్రమౌళి, రామలింగన్న, నరసన్న యని ఆర్వురు పుత్రులు. జ్యేష్ఠుఁడగు వీరవసీనికి సూరిస్సు కుమారుఁడు. ఈతనికి చిన నరసింహన్న, చిన రామలింగన్న యని ఇద్దఱు కుమారులు. పాతూరు పట్టణాధికారి మల్రాజు సూరభూపాలునితో 1748 లో తటస్థించిన సరిహద్దు తగాదాలలో చిన నరసన్న గొప్ప పరాక్రమమును ప్రదర్శించెనని తెలియుచున్నది.

‘ధన మాద్యన్మతి నాత్మ రాజ్యపు హృత్తిన్గొవించు మల్రాజు సూ
రన శీర్షంబు వధించి ఘోర రణగోత్రన్ ప్రేలఁగట్టించెఁ బెం
పెనయన్ దద్గ్రహిణాత్మ సీమ దీరుగా నే మన్నెహంపీరుఁ డొ
సన సాధించె నతండు చిన్న నరసన్మైధీశ్వరుం డల్పుఁడే’

—ద్రౌపదీ, 1-166.

చిన రామలింగన్న దేవరకొట సంస్థానపాలకులగు కోదండరామన్న దేశాహిగారి అల్లుఁడని వినికిడి. ఈ చిన రామలింగన్న ‘శృంగార ధామ’ మను కావ్యమునకు కృతి ప్రేరకుఁడు. ఈయన 1760 లో నిస్సంతుగా మరణించెను. ఇట్లు రాఘవపురాధిపతియగు రామన్నగారి సంతతి 1760 లో అంతరించినది. రామన్న జమీ తక్కిన రెండు కోవల సంతతివారికి సంక్రమించినది.

ఇక పెద్దకోవకు చెందిన మాగంటి పురాధిపతి రాఘవయ్యగారి వంశావతార వర్ణనము. రాఘవయ్యగారి కుమారుఁడు పెదపద్మనాభుఁడు ధిల్లీ శ్వరుని మెప్పించినవాఁడు. పాదుషానుండి పెనుగంచిప్రోలు, బేతవోలు, మాగల్లు సీమలకు క్రొత్తగా పట్టాలు సంపాదించెనని మెకంజీ కథనము. అంతేకాక 1710లో కొండవీటి సర్కారులో శివ వంతును ఆర్కాటు నవాబు

వాసిరెడ్డి పద్మనాభునకు పట్టా సన్నదిచ్చెనట! ఈయనకు పెదరాఘవయ్య, చంద్రమౌళి, రామన్న, లక్ష్మీవతి, నాగన్న, బుచ్చెన్న యని ఆఱుగురు కుమారులు. ఈ యార్వరలో నాగన్న రాజ్యమునకు వచ్చెను. నాగన్నకు రామన్న, జగ్గయ్య, వెంకటాద్రి యని ముగ్గురు కుమారులు. మొదటి వాడగు రామన్న సందిగామ పరగణాకు పాలకుడు. రెండవ కుమారుడగు జగ్గయ్య చింతపల్లి పరగణా కేలిక. జగ్గయ్యకు అచ్చమాంబ వలన జన్మించిన కుమారుడే అతి.ప్రసిద్ధుడైన రాజా వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రి నాయుడుగారు (1761*--1816) ఈ వెంకటాద్రి నాయుడు గారికి వెట్టెమాంబ, పార్వతి యని ఇర్వరు భార్యలు. సంతతి లేనందున తన పినతండ్రియగు వెంకటాద్రి కుమారులైన చంద్రమౌళి గారి ద్వితీయ పుత్రుడగు జగన్నాథ బాబును 1798లో దత్తు తీసికొని రెండవ భార్యయగు పార్వతి పెంపకము నందుంచిరి. తన పెత్తండ్రి కుమారుడగు పాపయ్యగారి ద్వితీయ పుత్రుడైన రామనాథ బాబును 1811లో దత్తు తీసికొనిరి. ఈ రామనాథ బాబును పెద్దభార్యయగు వెట్టెమాంబగారు పెంచిరి.

వెంకటాద్రి నాయుడుగారు తలిదండ్రుల పేర అచ్చమ్మపేట, జగ్గయ్య పేటలను పట్టణములను గట్టించి 111 కివాలయములను నిర్మించి అనేక పర్యాయములు తులాభారము తూగి వేసవిదులకు, వేససాదలకు రెండు చేతుల దానములిచ్చి హితులకు పశంకరుడయి, అహితులకు భయంకరుడయి రాజ్యమును (1778--1816) పాలించి 1816లో మరణముచెందిరి. మరణమునకు పూర్వమే తన జమీని రెండు భాగములు చేసి 314 గ్రామములు కలిగిన చింతపల్లి ఎస్టేటును జగన్నాథ బాబునకు, 237 గ్రామములు కలిగిన చేబ్రోలు ఎస్టేటును రామనాథ బాబునకును చెందునట్లుగా ఏర్పాట్లు చేయించియుండిరి.

పాలక జనకుడు మరణించిన పిమ్మట ఆయన పంచి యిచ్చిన రాజ్య భాగములతో సంతృప్తి పడక దత్తపుత్రు లిర్వరును ఎవరికివారే సంస్థాన మంతయును తమకే చెందవలెనని కోర్టులకెక్కి సంస్థానమును రచ్చరీడ్చిరి. ఈ తెగని తగవులలో ఐర్వులు పెరిగి, జమీ అంతయును 1846లో కుంఫిణీ పాలనములోనికి వచ్చినది. ఈలోగా జగన్నాథబాబు 1825లో మరణించెను. వీరికి అచ్చమ్మ, రంగమ్మ అని ఇర్వరు భార్యలు. జగన్నాథబాబు మరణముతో 1831లో రామనాథబాబున కనుకూలముగా దావా పరిష్కారమయి రూ. 1200ల మాసభృతి యేర్పడినది.

అచ్చమ్మ మరణించిన పిమ్మట చావవారి ఆడుబడుచగు రంగమ్మ

*ఈయన పుట్టుక ఖసలీ 1174, క్రీ.శ. 1765 సర్వజిన్నామ ప్రకాశ బహుశైలా దశిందు వాసరము అనూరాధా నక్షత్రమని వాసిరెడ్డి పంశచరిత్రము (చూ. 2--320); క్రీ. శ. 1761 ఏప్రిల్ 20, పృష చైత్రబహుళ అష్టమీ సోమవారమని రామేశంగారు, చూ. ఆంధ్రప్రభ, 1967 అగష్టు, 13, అదివారము, పు. 5.

తన పినతల్లి కుమారుడగు చాప లక్ష్మీపతిని దత్తత తీసికొనెను. లక్ష్మీపతి భార్య చిరుమామిళ్ళ సూరయపుత్రి వేంకట లక్ష్మ్యంబు. ఈ దత్తత 1841లో ప్రీవీకౌన్సిలు సమ్మతి నందుటవలన మానభృతి లక్ష్మీపతికి నుచ్చిసది. వీరికి సంతతి లేనందున తుమ్మపూడి వాసిరెడ్డి వెంకయ్య తృతీయ పుత్రుడగు వేంకట లక్ష్మీనరసింహనాయనిని దత్తుగా స్వీకరించిరి. చిరుమామిళ్ళ రామయ్య తనయ లక్ష్మీనరసమాంబ ఈయన ధర్మవత్ని. వీరి దత్త కుమారులు వాసిరెడ్డి హరిహర ప్రసాద బహద్దరుగారు (1903-1957). వీరు శ్రీ రాజా వాసిరెడ్డి వెంకట లక్ష్మీనరసమాంబా బహద్దరు మన్నె సుల్తాను రాణివారి దత్త పుత్రులు. ఉన్నత విద్యా పట్టభద్రులు. 1927లో చిరుమామిళ్ళ కోదండ రామయ్యగారి ప్రథమ పుత్రిక పార్వతీ దేవమ్మ గారిని పెండ్లియాడిరి. వీరికి శ్రీరామ బానుప్రసాదు, వెంకటనృసింహప్రసాదు, విజయప్రసాదు, బాలశంకరప్రసాదు అని నలుగురు కుమారులు. వీరు నలుగురును సజీవులు.

వెంకటాద్రినాయని ద్వితీయ దత్త పుత్రుడగు రామనాథబాబుగారు ఈ చేబ్రోలు సంస్థానాధిపతి. ఈయనకు దాశరథి ప్రసాద నాయడు, సదాశివప్రసాదుగారు నాయడు అని ఇద్దరు కుమారులు. సంస్థానము కుంభిణి స్వాధీనమైన తరువాత వీరిరువురకును చెతీ రూ. 150 లు భరణము వచ్చుచుండినది. దాశరథిప్రసాదుగారు నాయనిగారి కుమారులు రామనాథబాబుగారు. యార్లగడ్డ మల్లికార్జున ఘోషాచార్య పుత్రి రాజ్యలక్ష్మి యీయన భార్య. వీరి కుమారులు బాలచంద్రశేఖర చంద్రప్రసాదుగారు.

సాహిత్యపోషణము

వాసిరెడ్డి వారిలో పెద్దకోవకు చెందిన మాగంటి పురాధిపతులు అచలరాజు కాలమందు చింతపల్లి ప్రభువులనియు, రాజా వెంకటాద్రి నాయని కాలమునందు అమరావతి ప్రభువులనియు పేరుపొందినవారు. సంస్థాన స్థాపకులగు రాఘవయ్య, వారి కుమారులగు పెద పద్మనాభుడు, పెద పద్మనాభుని అల్లుడుగురు కుమారులు వీరి కాలమునందు సాహిత్య వినోదములకు సందిలేకపోయినందున పెద పద్మనాభుని మనుమడగు జగ్గయ్య గొప్ప సాహసి. అమరవాది రామయ్య (1840-1918) పూర్వులకు బాలేమట్టు అను అగ్రహారమును ప్రసాదించి రక్షింపజేసెడితడే. ఇతడు అన్నదమ్ములతోడను, సమీప జ్ఞాతుల తోడను నిరంతరము యుద్ధములు చేయుచు యుద్ధముల యందే మరణించెను. జగ్గయ్య కుమారులు రాజా వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రి నాయడుగారు వీరి కుదురునం దతి ప్రసిద్ధులు. ఈయన గొప్ప వ్యవహార దక్షుడు. సంస్కృతాంధ్ర తురుష్క భాషలు మంచి పాండిత్యము కలవాడు. అశ్వరావు, ఇమ్మనేని, కలిదిండి, బూమనూరిపేడు, మరిరాజు, మాణిక్యరావు, మానూరు, యార్లగడ్డ, పత్నవాడ

వెయిగోటిరావు మొదలయిన సంస్థానాధీశ్వరుల నాహ్వానించి, రాజసమ్మేళన సభల నేర్పఱచి, యా రాజబృందము వలన సమస్త యశః ప్రకృష్టి జెందినవాఁడు* రెండవ కోవకుఁ జెందిన రాఘవ పురాధిపతుల జమీందారీతోపాటు మూడవ కోవకుఁ జెందిన చింతలపాటి వంతు జమీందారీనికూడ ఆక్రమించి సంస్థానమును విస్తరింపఁజేసెను. పెద్దాపురము సంస్థానములోని కొన్ని ముఠాలను ఏలము వేసినపుడు వెంకటాద్రి నాయఁడుగారు పరివేల ముఠాను రూ. 78 పేలకును, నగరము ముఠాను రూ. 78 పేలకును కొనిరి. కృష్ణానది యొడ్డున అమరావతి యను పట్టణమును గట్టించి, సందనవనమును ఉద్ధారణ వనమును వేయించి, భూలోక దేవేంద్రుఁడను బిరుదముతో సంస్థానమును బాలించినవాఁడు.

అమరావతీ పట్టణాధివాసంబును

విబుధపాలనమున వేడ్కఁ గలిగి
సుమనో మనోజ్ఞ సుక్రమము సుధర్మాను
వర్తనేష్టతయును వరుసఁగలిగి
నందనవన ఫలనము దివ్య సంతాన
సందర్శనేచ్ఛయుఁ జాల గలిగి
శతకోటి శక్తి సంతత వైభవంబును
నాకరాజ్య ప్రాప్తి వీకఁ గలిగి
బ్రహ్మహత్యాఘమును, దుష్ట వర్తనంబు,
సత్ర భుక్త్యంబు, వేశ్యా ప్రసక్తి, గోత్ర
భిత్వమును లేక భూమిపై వెలసినట్టి
వేంకటాద్రింద్రుఁ డొగడనొ వేయినోళ్ళు.

—ఆంధ్రాధ్యక్షయము, 1-123.

‘సకల కవీంద్ర సంచయ భాగ్యరాశి.... వేంకటాద్రి ఛాపాలమో?’

—రౌపదీ పరిణయము, 1-123.

రౌపదీ పరిణయమునందు వేంకటాద్రినాయని గుణగణములు విస్తరింపగా వర్ణింపఁ బడినవి.

బరికోడి నాకంబు దాసిపోవుటఁ జేసి
సకలాభియాతి రాజ్యంబు గొనఁగఁ
దపసి యిల్లాలిని దమి రమించుటఁ జేసి
యన్యంగనల మాతలట్లు సూద
బ్రహ్మహత్యైక సంప్రాప్తి నొప్పుటఁ జేసి
సతత సుకృత సుఖోన్నతి వహింప

* ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, 1911, పు. 238.

సవసంపుడజీఁ జేయిసాచి మనుటఁ జేసి

పలు జన్మముల బుధావళుల మనుపఁ
గోరి తొల్లింటఁ దనకైనకొఱత లెల్లఁ
బాపుకొనఁబూని లోకసంభావ్య వీల
నడని నుదయించు నింద్రుఁడో యనఁగ వేంక
టాద్రి నాయఁడు భూపాలుఁ డతిశయిల్లె
'శతకోటి సాధన శక్తి నాఁడును నేఁడు

—పైది, 1-131.

వృత్రభూభృద్బల విహృతి నడఁచె
భవ్య సుధర్మానువర్తియై నాఁడు నేఁ
డమర మహారాజ్య మనుభవించె
ధృత సుమనోవల్లభత నాఁడు నేఁడును
నందనవన భేలనంబు నరిపె

నమరావతి నాథుఁడై నాఁడు నేఁడును

నానావిబుధపాలనం బొనర్చె

నాఁడు నేఁడును దివ్య సంతానమందుఁ

గళ్యపునకింద్ర సంజ్ఞ జగ్గనరపతికి

వేంకటాద్రింద్ర సంజ్ఞచే విశ్రుతముగ,

సంభవించె నయారె నిర్జ్వర విభుండు'

—పైది, 1-132.

'సుమనస్తతి సుమనోబృం

దము ; జాహ్నవి కృష్ణ ; నందనము నందన ; మ

య్యమరావతి అమరావతి ;

అమరేంద్రుఁడు వేంకటాద్రియై యతఁడలరెన్'

—వాసిరెడ్డియము.

వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రి నాయఁడు భూలోక దేవేంద్రుఁడని చెప్పుటయే యిందలి పరమార్థము. వేంకటాద్రి నాయఁడుగారు దేవ బ్రాహ్మణ భక్తి తత్పరులు. సత్తసంతాన నిర్మాణ ప్రశస్తిని గాంచినవారు. ఆయన పాలనమునందు బ్రాహ్మణ జీవన మెట్లుండెనో తెలుపు పద్యము :

'అరగింపఁగ నేర్పి రశనంబు కిటకిట

యగు నోళ్ళ నిష్టమృష్టాన్న సమితిఁ

గట్ట నేర్పిరి నక్తకములు గట్టు కటిత

టంబులఁ జీని చీనాంబరములు

హయ నేర్పిరి బూది పూసెడు మేనులఁ

జందన మృగమద సాంకషములుఁ

చాల్చినేరిచిరి రుద్రాక్షమాలలు చాల్చు

సుంమునఁ చారహారోత్కరములు

పండ నేర్పిరి కఠినోర్విపైఁ బరుండ
తా రమల హంసతూచికా తల్పములను
వివిధ కృష్ణానదీతీర విప్రవరులు

వేంకటాద్రింద్రుఁ డతిదయాపృష్టి ముంప' — ద్రౌపదీ, 1-134.

పై పద్యము శ్రీనాథుని 'ధరియింప నేర్పిరి దర్ప వెట్టెడు ప్రేళ్ళ' యను కాశీఖండ పద్యమున కనుకరణము. వేంకటాద్రి నాయఁడు బహుభాషా కోవిదుఁడు. అద్యతన భోజరాజ బిరుదాంకితుఁడు. కవి పండిత పోషకుఁడు. 'సరసులపాలి జీవనము.....' గా సుధీజన నీరాజనము లందినవాఁడు. వేంకటాద్రి నాయని కిండుమిండుగా నమరాలికుఁడయిన ఏనుగుల వీరస్వామయ్య తన కాశీయాత్ర చరిత్ర 1830-1831 నాటి దినచర్యలో దాసిరెడ్డి వేంకటాద్రి నాయని ధర్మరార్యములనుగూర్చి ప్రశంసించి యున్నాఁడు.¹

వేంకటాద్రి నాయఁడుగారు—

'గురువులు విద్వజ్జనములు
పరి వేష్టిండుచుఁబరింప భగవద్గీతల్
నిరతము శంకర పూజా

పరతంతుండఁగు నతండు పండితుఁడగుటన్'

—ఆంధ్రాభ్యుదయము, 5-35.

పీరి యాస్థాన పండితుఁడు ములుగు పాపయారాధ్యులు. అక్కమాంబా సంగ మేశ్వరారాధ్యుల పాత్రలు; భ్రమరాంబా పీరనారాధ్యుల పుత్రులు. పరదేవతో పాసనాదక్షులు. బ్రహ్మవిద్యాపారంగతులు. వేంకటాద్రి నాయనివారి యాస్థాన పండితులగుటయేగాక విద్యాగురువులు, ఆప్తులును. ఒకసారి పాపయారాధ్యులు గారు కృష్ణానదీ తీరమున సాంధ్యోపాసనాకృత్యములఁ దీర్చి అమరావతిలోని అమరేశ్వరాలయమునకు దర్శనార్థము విచ్చేయునంతలో అర్చకులు తలుపులు మూసి చనఁగా 'ముక్తి ద్వారము తల్పుదీయఁగదె చాముండా! జగజ్జీవనీ' యని చాముండిరాదేవిని పిలువఁగా ఆమె వచ్చి తలుపు దీసెననియు, మలునాటి యువ యముదాత తలుపులు తెఱచియే యుండఁగా ప్రభువీ యుదంతము సొంతము నెఱిగి పాపయగనిని రావించి ఇనుమిక్కిలిగా సత్కరించిరని యైతిహ్యము కలదు.² తమార ప్రభులైన జగన్నాథ నాయనివారి ప్రేరణముచే పాపయారాధ్యులు కాశీవిశ్వనాథస్వామివారి కంకితముగా దేవీభాగవతము నాంధ్రీకరించిరి. పాపయారాధ్యులు సంస్కృతాంధ్రములయందు శతాధిక గ్రంథకర్తలు. సంస్కృతము నందు ఆర్యాశతి శివస్తోత్రము, ఏకాదశి చంపుపు, శ్రీకళ్యాణ చంపుపు అను కృతులను రచించిరి. ఆంధ్రమునందు అహల్యా సంక్రందనీయము, ఇంద్రాత్మజా పరిణయము, మూర్ధర చరిత్రము, శంతను చరిత్రము, శ్రీ దేవీ భాగవతము.

¹కాశీయాత్ర చరిత్ర, 1941, పు. 350. ²ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, 1921.

శ్రీమద్వేమనారాధ్య చరిత్రము, సర్వమధురము, పరిసహృదయము రంజనము మొదలగు కృతులను రచించిరి. ఈవిషయమునే వేమనారాధ్య చరిత్ర విప్లవీయ తాత్విక వ్యక్తీకరించుచున్నది. ఏకాదశీవ్రత చంపుచు ఓజోగూఢభూయస్వదించు.

‘వీర శ్రీ వేంకటాద్రి స్ఫుట పటతర బోః స్తంభ నిర్మలభుజంబు
త్థగ్గ న్వర్చాను భుక్త ద్విషదధిప యశోవిక్రమాట్టార్జ్యసంబంధ
హరంహరం స్ఫురంత్యా త్రిభువన మమలేతద్యుతీ మృత్త్యుసంతాప
పూరేస్సాతీప నోచే దుడుగణయిషతః కింబనుచ్ఛిన్నబాహి’

పాపయారాధ్యులు రచించిన సర్వమధురమును కొన్నియు అచ్చె
తెలుగు, గబ్బము, అయోధ్యా నగరాధీశుడగు అంబరీషుని అనుయై శ్రీమతి
శ్రీమహావిష్ణువును పరిణయమాడిన గాథ యిందలి యుద్ధపుత్తంబు. విన్నవము
లను పేరుగల మూడు గ్రంథ విభాగములు గలది. ఇందలి యొక పద్యము :

‘కన్నులపండువై దుసిలి కాలు మెలుంగున గాలువారి లే
జన్నులదైట యోరసిలఁ జందురుకావి రుమాలుకేలఁ బూ
లన్నడ సొంపు లంచలకు లాలలు బాడఁగఁ బారుదంచీ తా,
మున్నగ వేల్పుటయ్యలకు మ్రొక్కి తనంతన తండ్రియొద్దనున్’

3 63.

ఆశ్వాసాంతములందు గద్యమునకు బదులుగా పద్యమే విన్నపమును పేరుగొన్నది.

‘ఇది యవరంజి సౌముపయి నింపుగఁ గెంపులు చెక్కినట్టుల
ప్పిదముగమింటి తెర్వరుల పెద్దల నిద్దరఁ జెప్ప బిబ్బముల్
మొదవుల పాలతెమ్మలన ముచ్చటలం గల ముల్గుపాపయా
రదు లొనరించు సర్వమధురంబునఁ దొల్లిటి విన్నపంబగున్’.*

రాజా వెంకటాద్రినాయని దత్తపుత్రులు జగన్నాథనాబుగారు మూడు
జనకుడు మరణించిన కొలఁది కాలమునకే పరమపదించిరి. జగన్నాథనాబుగారు
పాలక జనకుని పర్యవేక్షణమున పెరిగి రాజ్యాంగ వ్యవహారముల యందలి
సాహిత్య వ్యాసంగముల యందును చక్కని శిక్షణమును బడసినవారు. అందు
పాలనమును స్వీకరించిననాటి నుండియు జ్ఞాతుల తగాదాలలో మునిగినప్పటికిని
సాహిత్యపోషణమును గావించిన సరసులు. పాపయారాధ్యుల దేవీభాగవతంబు
విషయమునకు పేరు ప్రేరకులు.

వీరి తరువాత సంస్థానము చిదికిపోయినది. మఱికొన్నాళ్ళకు సంస్థానము
కుంభజీవారి పశమైనది. ఇతని పంశీయులు కేవలము పించునూరులయ్యు.
వాసిరెడ్డి లక్ష్మీపతి దత్తపుత్రుడగు వెంకటలక్ష్మీనరసింహనాయుడు ‘చదువు
లందు జ్ఞానంబు పొదలువాడు’ (వాసిరెడ్డి పంశ చరిత్రము, 32-43).

*చింతలపాటి వెంకట శ్రీరాములు, సర్వమధుర కృతిప్రశంస, శారద, 1911, 4.
జ. 36-37.

దత్తజననీజనకులు చిరకాలము కాంచీపురిమునందలి పేదామ్రనాథుని పేర్ల
ధానమునఁ గడపుటచే వీరిలో ఆస్తికబుద్ధి పెంపొందినది; కాంచీపురిము
నందలి విద్యజ్ఞులతోడి సమాగమమువలన బహుభాషా విరివయ్యెను. కావ్య
కళామర్మజ్ఞతయు సిద్ధించినవి. ద్రౌపదీపరిణయాది రచితప్రబంధ నిర్వాతయగు
అమరవాది రామకవి (1840-1918) వీరి యాశ్రయము నందించినవాఁడు.
రామకవి రచనయగు వాసిరెడ్డియము అను చారిత్రక కావ్యము వీరి ప్రసిద్ధము
పలన రూపొందినది. ద్రౌపదీపరిణయ కృత్యవతారకలో వాసిరెడ్డినాని ను
చరితము విపులముగా వర్ణితము. ఈ వర్ణనముతో తనివీసారని పేరొందెడి
నరసింహనాయఁడు రామకవిని రావించి-

‘మన వాక్ప్రాధిమ ద్రౌపదీ పరిణయగ్రంథాది మా మంగల

ర్ణనముం జేసితివంచు వింటి; మఱియున్ మా ప్రాచ్యరాజ్యంబు మా

ణ నరేంద్రుల్ గయికొంట, దానికగు నానాకారబంధుల్ నయి-

బున నీ వొక్క ప్రబంధమార్యవరు లామోదింపఁ గాదింపమా’

అని కోరుటచే, కవి వాసిరెడ్డియమును రెండాళ్ళానముల ప్పల్లె నొప్పించినాఁడు.
వెంకటాద్రినాయని పాలనము దాకఁగల చరితము ప్రసిద్ధమైనది. ప్రాచీ
ప్రబంధఫక్కిని సంధానితము. వెంకటాద్రినాయని చత్తర్జునుల పాలనము,
కుంభిణీ గొడవలు మున్నగునవి అన్యదేశ్యపద ఖయిష్టముగా స్మరియాళ్ళా
నమున సంగ్రహితము. కృతి రచనా కాలము 1891. ఈ కావ్యము ప్రతము.
గుంటూరు మండలమునందలి సత్తెనపల్లి తాలూకాలోని దారేపల్లి అగ్రహారము
లివి యభిజనము.*

వాసిరెడ్డి వారి కోవకుఁ జెందిన శ్రీ రాజా మురారి ప్రసాద
బహద్దరుగారు ఉన్నత విద్యా పట్టభద్రులు. సంస్కృతాంధ్ర భాషా పండితులు.
1925లో పొన్నూరు భావనారాయణస్వామివారి నన్నిధి నొక దేశభాషా పాఠశాలను
స్థాపించిరి. అదే క్రమముగా వృద్ధిచెంది ప్రాచ్యకళాశాలగా మారింది. అంధ్ర
విశ్వకళా పరిషత్తువారిచే గుర్తింపఁబడినది. వీరికి అనువాద విభాగ మున్నది.
ఆశుకవితారీతి యన్నను అభిమాన మధికము. అష్టావధాన, శతావధాన ప్రవృత్తి
సములలో పృచ్ఛకులుగా పాల్గొని తమ పాండిత్యమును, నాదీర్ఘ శ్రమత్వ
మును బ్రకటించెడివారు. 1956 లో విశాఖాంధ్ర కవిసంఘితి నొద్దరైనది.
జరిపి సంస్కృతాంధ్ర భాషాభివృద్ధిని గుఱించిన చర్చలను నిర్వహించి.
సమావేశమునందుఁ బాల్గొనిన కవిపండితులను ధూరి దానములచే సత్కరించిరి.
వీరి కుమారులు శ్రీ రామభాను ప్రసాదుగారు తండ్రి తరువార భావనారాయణ
స్వామి వారి దేవాలయమునకు ధర్మకర్తలుగా నున్నారు. వీరును

* అమరవాది హనుమచ్ఛాస్త్రి, వాసిరెడ్డియము, అంధ్రప్రదేశ్ సంపత్తిరాజి కలెక్షన్.

అంగీరస, 1932, పుటలు 78-87.

సంస్కృతాంధ్ర సారస్వత సరసులు.

వాసిరెడ్డివారి రెండవ కోవకుఁజెందిన రామచంద్రాధిపతులలో రామన్న మొదటివాఁడు. ఈయన ప్రహేత్రుఁడు చిన రామలింగన్న (1725-1760). ఈయన నిరంతర యుద్ధములలో మునిగియుండినప్పటికిని సాహిత్యాభిరుచి అలవాటగుటచే దివి రమణకవి యను కవిని పోషించి అతనిదే శృంగారభామ మను రెండాశ్వాసముల ప్రబంధమును రచియింపించినవాఁడు. ఇది మంగళగిరి నృసింహస్వామి కంకితము. ఇవి, కృత్తి ప్రేరకుఁడగు చినరామలింగ ప్రభువి రావ్యావశాతికయం దిట్లు పర్ణింపి యున్నాఁడు :

'ఏదన్ను పెంజేకుఁడెలమి నుమానాకు
పరిమున నభివృద్ధి పెంపఁడయ్యె
నేమేటి హుటస్థుఁడెసఁగ నేమిన్మహిమ
గ్రీతిచే భువి వాసిరెడ్డియయ్యె
నేమహాత్ముని తండ్రి యందెఁ గురుదుషా నృ
పాలుదేతను గజాంబోళికంబు
లేయయ్య యగ్రజుఁడెలమి శాత్రుపవీర
గజరాజసింహుతఁ గలన ననురె
నలసి వంశజుఁడతని హుటస్థజాతుఁ
డతని నత్పుత్రుఁడాతని తమ్ముఁడగుచు
నమరె బహుగురురత్న రత్నాకరుండు
కదనవిజయుండు రామలింగ ప్రభుండు.'

ఈతని కవిత్వము మొత్తముమీద రసహీనమైనది గాదని కవి చరిత్రకారులను చాసిరి. ఇందలిచొక పద్యము మార్చికి :

'అరిగని దేజీకిం ద్రియుఁ డనంగనృపాలుఁడు దాడిచేసి యీ
పరినికి నేల రేపఁడె వాసిగ రాఁగలఁడంచు బాల్యమున్
గళవళమంది వింతిలగఁగన్నదెఁ దమ్ముఖరాజ చిహ్నముల్
కలిర్ నయఃప్రకాశగుణచాంతియు బాల్యవయస్సు సందిగన్'

--- ప్రథమము

వాసిరెడ్డివారి గురుచుగళు చెందిన వెంకటసుబ్బదాసు - తుమ్మపర్తి వాస్తవ్యుఁడు - 'వాసిరెడ్డి పెంగ చరిత్రము' అను నయిదాశ్వాసముల చారిత్రిక పద్యవాద్యమునకు కర్త. ఈతఁ డేబదియేండ్ల క్రిందటివాఁడు. వాసిరెడ్డి వేంకటాంబా సూరయల పుత్రులు ముప్పైరలో రడగొట్టువాఁడు. తెలుఁ వాస్తవ్యులగు బాగవతుల అప్పయశాస్త్రి శిష్యుఁడు. ఆంజనేయోపాసకుఁడు. ఈయన తుమ్మపర్తిలో వెలసిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కర్పితము. వాసి పదావ్యక్తఁడగు మల్లికార్జుననాయఁడు పెంశకర్తగా వర్ణిల్లిన వాసిరెడ్డివారి పుట

చరితముందు దివ్యముగా విప్లవము. కాననములనుండి చారిత్రకాధారములను స్వీకరించి, తనకాలమునాటికి తామరతంపరగా విస్తరించిన వాసిరెడ్డివారి కోవల అట్టుపుట్టానవాళ్ళను క్రోడీకరించి, పరిపరాయిత స్రవీతిలోనున్న కట్టుకథలను, పుక్కిటి పురాణములను జోడించి కవి రిక్తకృతిని నిర్మించినాడు. ఆరాశవాణి దాషితము, ఉమామహేశ్వరులు వెంకటాద్రినాయని కొనర్చిన తత్త్వోపదేశము మున్నగునవి యీ కావ్యమునందలి అతిలోక నిషయములు. చక్కని భారాగుడ్డి కలిగిన చారిత్రక కావ్యమిది. మాదిరికొక సద్యము :

‘నరపతి ప్రోరితేగుతతి నచ్చిన పేరిటు వారరామినుల్
సరసతరంపునాట్యములఁ జక్కనిగీతుల సప్రమోదలై
పరఁగిరి ; భూసురాంగనలు భవ్యతరంబయియొప్పు దీవనల్
గరిమనాసంగి ; రెల్లరు నఖండకుభోక్తులఁ బల్కిరంతటన్’

... 3-55.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్య చరిత్రము, పుటలు 46—82.
2. జరుపూరి వీరయ్య, గుంటూరుమండలసర్వస్వం, వాసిరెడ్డివారి వంశచరిత్ర, పుటలు 121—130.
3. కొత్త భావయ్యచౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, పుటలు 262—268.
4. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, అంద్రాధ్యుదయము, పుటలు 294—298.
5. వాసిరెడ్డి వెంకటసుబ్బదాసు, వాసిరెడ్డివంశచరిత్రము, 1914.
6. ముద్దిగొండ బసవయ్యశాస్త్రి, ములుగు పాపయారాధ్యులు, అంద్రపత్రిక సంకల్పరాదినందిక, దుర్భుత్తి, 1921.

ఆంధ్ర

ప్రవేశిక

ఇది శ్రీకామేశ్వరమండలము గజపతిసగరము నీవిటనులోనిది. విజయనగరమునకు తూర్పున 18 కోసుల దూరమునను, గజపతిసగరమునకు నాలుగవ కోసుల దూరమునను ఆంధ్ర యున్నది. జమీందారీలో మొత్తము ముప్పదిమూడు గ్రామములుండెడివి. ఇందులో రెండు అగ్రహారములు, రెండు జిరాయితీ గ్రామములు, ఇరువదిరెండు మొఖసా గ్రామములు. ఆంధ్ర జమీందారుల సవాస స్థానము. ఇది చిన్న పల్లెటూరు. కొండ జమీందారీలలో ఇదిమీదటగా ప్రాచీనమైనది. పేష్కరు రూ. 1,386 లు.

సంస్థాన చరిత్రము

వీరు తాము చంద్రవంశము వారసునియు, భారద్వాజుని గోత్రమున మనియు చెప్పుదురు. ఈ జమీందారుల మూలపురుషుడు గారయదొర. ఈయన కొండదొర జాతమువాడు.

'ఆంధ్ర ప్రతాపరాయణుడన్న బిరుదంబు

తోడను గారయదొర కొసంగె'

ప్రభావము

జయపురము మహారాజు విశ్వంభరదేవుగారివలన వారి పెరివారితోడ చెందిన కిమ్మూరివారి జ్యేష్ఠుడగు గారయదొరగారు 'ప్రతాపరాయణ' బిరుదమును ఈ ఆంధ్రకు అధిపతులుగా నియమితులయి యుండిరి. వీరి కుదురున ఆంధ్ర రామయ్య (క్రీ. 1798) దొర చాల ముఖ్యుడు. ఇతడు జయపురమువారిని పీడి విజయనగరమువారి పరివారములో చేరెను. రామన్నదొర తమకు పరమాధ్యక్షుడై సులభముగా విజయనగరము జమీందారులు లోతుగడ్డ ముతాయును, నరపపల్లి భీమవరములను సాలీనా రూ. 600 లు కప్పము చెల్లించురీతిలో ప్రసాదించియుండిరి. విజయనగరమువలన ఆంధ్ర జమీందారు విజయనగరమువారిపై లేగిన కొలత జమీందారుల పితూరీలో చేరలేదు. మంత్ర తంత్రాంగములలో అర్చియ్యగల విజయనగరము కోటనుండి పలుపు వచ్చినప్పుడు ఆంధ్ర జమీందారులు ముగ్ధులై పల్లకీలో విజయనగరము పోయి పచ్చెడివారు. రామన్నదొరగారి కొడుకు గారయదొర. గారయదొరకు అయిదుగురు కుమారులు. జ్యేష్ఠుడు రామన్నదొర. రెండవవాడు 'పెండువాలు' అను నామాంతరము గల రామమూర్తిదొర. తండ్రి తరువాత జ్యేష్ఠుడగు రామన్నదొర జమీనికి వచ్చినను సంతతి లేనందున

రామమూర్తిదొరగారి కుమారుడగు గారయదొరను చట్ట స్వీకరించిరి. ఈ గారయదొరగారి కాలమున ఆంధ్ర సంస్థానము సమస్తము సారీనా ఇచ్చిరి. వేరూపాయలు జమీందారులకు చెల్లించు రీతిలో సంస్థానము దివానగు మెంటాక ముప్పిడి కామయ్యగారికి సర్వస్వామ్యములును దఖలుపలుపఁబడినవి. కామయ్యగతిందువరకు ఇట్లు జరిగినది. కామయ్య కుమారుడు బంగారయ్య కాలమున సంస్థాన పాలనమును గారయదొరగారి కుమారుడగు రామ ప్రతాపరావు బహద్దరుగారు (క్రీ. శ. 1910-1959) స్వీకరించి సర్వస్వాధికారములును తామే స్వయముగా పరిశీలింప నారంభించిరి. ఓరుగంటి సుబ్బారావు మంత్రియగుట క్రొత్త దివానుగా నియమితులైరి. ఆపిమ్మట రామర్తి ప్రతాపరావుగారు పాత కాలము దివానుగా పనిచేసిరి. వీరి కాలమున ఆంధ్ర సంస్థానము దాగుపడినది. పేర్లవారి సంస్థానము నుండియు, ఉల్లాం సంస్థానము నుండియు అనేక గ్రామములను కొని సంస్థానమును విస్తరింపఁజేసిరి. సాయసిరి అచాయము పెంతు లక్షలకు పైగా పెరిగినది. రామప్రతాపరావు బహద్దరుగారి భార్య చంద్రావతిదేవి. ఈమె భారాకోట సంస్థానాధిపతులగు మదనమోహనసింహదేవుగారి తనయు. రామప్రతాపరావు బహద్దరుగారు తమ నలువది యైదవ యేట 1959 లో మరణించిరి. వీరి కుమారులు గారయ ప్రతాపరావు బహద్దరు పోరిగారు. వీరు ఆంగ్ల విద్యా పట్టభద్రులు. ఆంధ్ర సంస్థానమునెఁగల గనుల శ్రవ్యకము, ఖనిజముల యిగుమతి మొదలగు విషయములలో మంచి అభిరుచిగలవారీ గారయదొరగారు. వీరి తండ్రిగారి కాలముననే సంస్థానము ప్రభుత్వము మైచిరి. ఆంధ్ర జమీందారులకును, మేరింగి జమీందారులకును సంబంధపాఠశాలలును గలవి.

సాహిత్యపోషణము

ఆంధ్ర రామన్నదొరగారి కుమారులైన గారయదొరగారు మంత్రి పోషకులు. ఓలేటివారికి లక్ష్మీపురాగ్రహారమును, పోడిపెద్దివారికి గదిబలస లగ్రహారమును ఇచ్చి సమ్యానించినవారు. నిష్ఠల కామయ్యశాస్త్రిగారు, పంతుల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు, తాతా రామావధానులు, తాతా వైద్యస్నేహగారు వీరి యాస్థాన పండితులలో ముఖ్యులు. ఈ తాతా సోదరుల ప్రతిభామహిమను, సుప్రసిద్ధులను తాతా సుబ్బారాయణశాస్త్రిగారి ముత్తాతయును పేకోచురు. కృష్ణారాయ పురాగ్రహారికులుకూడ వీరి జ్ఞాతులు.

గారయదొర తరువాత జమీకివచ్చిన ఆయన జ్యేష్ఠ పుత్రుడు రామందొర తటాకారామాదిక ప్రతిష్ఠలను సర్పినవాడు. ఇంగిలాపల్లి వాస్తవ్యులగు నిష్ఠల కామయ్యశాస్త్రి, చిట్టేపలస వాస్తవ్యులగు పంతుల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, చల్లపేట వాస్తవ్యులగు తాతా పెదకామయ్య, తాతా చిన్ననాథశాస్త్రి, తాతా

శ్రీరామశాస్త్రి పేరి యాస్థానపండితులు.

రామచంద్రగారి దత్తపుత్రులు గారయ్యచంద్రగారు. ఈయన చల్లపేట అగ్రహారమును, గొప్ప తటాకిమును నిర్మించెను, నిష్ఠల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, నిష్ఠల కొండయశాస్త్రి, పంతుల సోమయ్యనాథశాస్త్రి, ఓరుగంటి భైరవశాస్త్రి, కాశీ అప్పయ్యశాస్త్రి, చింతలపాళ్ళ నీడియగల గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, ప్రసిద్ధ డ్యోతిర్పాళ్ళ వేత్త తాత అక్కాజీ రామయ్య పేరి ఆస్థానపండితులు. గంటి సుబ్బాపాణి, గంటి సీతారామచంద్ర మొదలగు వేదపండితులుగూడ పేరి యాస్థానము నుంకరించినవారు. వేదపండితులును, గజపతినగరము చెంతగల మడుపాడ వాస్తవ్యులును నగు దువ్వూరి శ్రీరామావధానులు, దువ్వూరి సత్యనారాయణాచార్యులు, సుప్రసిద్ధ డ్యోతిర్పాళ్ళ వేత్తలును, ఇంగిలాపల్లి వాస్తవ్యులునగు నిష్ఠల సింహాచల సిద్ధాంతి, ప్రసిద్ధ వేద పండితులును, లోగోళ వాస్తవ్యులును నగు పప్పు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి మొదలగువారికి అంధ్ర సంస్థానమున వార్షికము లిచ్చెడిది.

రామప్రతాపరావు బహద్దరుగారు పండిత పోషణమున తాత తండ్రిలును తీసిపోయినవారు కాదు. ఈయన పట్టమహిషియైన రాణి చంద్రావతీదేవిగారు ఒరిస్సా రాష్ట్రములో సుప్రసిద్ధ విద్యాపోషక సంఘమైన ఛారాకోట జమీందారులు అయిరి. ఈయన తండ్రినుంకవారు కవి పండితపోషకు లగుటయేగాదా కొందరు కృతికర్తలుగూడ పేరు పెంపులను సంపాదించినవారు. ఛారాకోట జమీందారుల హాటస్థులగు హట్టిసింహాదు గొప్ప పండితాభిమాని. ఈ సంస్థానాధిపతులలో ప్రసిద్ధులగు కృష్ణసింహాదు ఒరియా సంస్కృత భాషలలో గొప్ప పండితుడు. ఆయన రాన్యములు ఒరియా సాహితీ ప్రవచనమున సుప్రసిద్ధులు. సాహితీ వ్యవసాయమునందే ఆయన బ్రదుకు బ్రద్దు చాటాలో నట్లు విమర్శింపబడుచున్నది. ఛారాకోట కతిసమీపమునగల కృష్ణసాగర మును తిలకము నొత్తునగల కృష్ణరామక నామకోవ్యానకనములోని తరుచ్ఛాయల వచ్చికపట్టణంలో నాగేనురై కృష్ణసింహాదు ఒరియా సాహిత్యములో చిత్తు తుల్యమైన వారికృతిని చాటెను చిత్రకారులు వ్రాసిరి.* చంద్రావతీదేవిగారి జనికుండు మదనమోహనసింహదేవుగారు సంగీత సాహిత్యములకు చక్కని నేప సర్వినవారు. పేరి సంస్థాన సంగీత విద్వాంసులలో పోకల సింహాచలమును అంధ్రుడు సుప్రసిద్ధుడు. పోకలవారి అల్లురే చింకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రిగారు.

ఇట్టి విద్యాపోషక సంఘమున పుట్టిన చంద్రావతీదేవిని పట్టమహిషిగా చేపట్టి రామ ప్రతాపరావు బహద్దరుగారు పండితుల నెందఱనో పోషించిరి. వేదపండితులగు దువ్వూరి శ్రీరామావధానులు, దువ్వూరి సత్యనారాయణాచార్యులు

* The Aristocracy of Southern India, Vol. II, pp. 146, 147;

ఇదియే అచ్చంస్థాని, చిత్రంపాహిత్యం, సంస్కృతి, 1965, డిసెంబరు, పు. 2.

దాసులు, తాతా జానకిరామయ్య, తాతా జగన్నాథస్వామి, తాతా వరహాలు మొదలగువారు వీరి యాస్థానపండితులు. 'శ్రావణి' ఉత్సవములలో ఆస్థాన పండితులతోపాటు ఇతర పండితులకుఁగూడ సమ్మానములు జరుగుచుండెడివి.

ఆంధ్ర సంస్థానాధిపతులు శాస్త్రవిద్యలను ఎక్కువగా పోషించిరి. తృతీయ కృష్ణ జల సమృద్ధి కలిగినప్పటికిని ఆంధ్ర నివాసయోగ్యము కానందున ఆస్థాన పండితులెవ్వరును హజేషా అచ్చటనుండెడివారు కారణము : ఆంధ్ర యంతయును మన్నెపు సీమ. ఎక్కడ చూచినను ఎత్తైన కొండలు ; దారిపొడుగునను దట్టమైన అడవులు, అడుగడుగిన అడవి జంతువుల బెడద. ఈ యిబ్బందులవలన ప్రత్యేక కోత్సవ సందర్భములఁ దప్ప పండితు లెవ్వరును ఆంధ్రలో నుండెడివారుకారు.

ఆంధ్రవారి ఆశ్రయమును బడసిన నిష్ఠల సింహాచల సిద్ధాంతిగారు భద్రాచల మాహాత్మ్యము, లక్షణాపరిణయము, త్రిపురవిజయము నను గ్రంథము లను రచించిరి. లక్షణాపరిణయము మూఁదాశ్వాసముల శృంగార ప్రబంధము. ఇది శివాంకితము. కవి గొట్టంబా సీతారామస్వామి పుణ్యదంపతుల పుత్రుఁడు, హరితముని గోత్రజుఁడు, ఆపస్తంబసూత్ర పవిత్రుఁడు, జ్యోతిషాయుర్వేద విద్యలలో అందెదేసిన చేయి. సింహాచల సిద్ధాంతిగారి పితామహులును, తర్క శాస్త్ర ప్రవీణులును, ఆకుకవితాధురీణులును నగు నిష్ఠల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారును ఆంధ్రవారి యాదరమును బడసిన విద్వాంసులు. లక్షణాపరిణయము నుండి మచ్చున కొక పద్యము :

'గాడుపు కుఱ్ఱవాఁడు గమికాఁడయి ముంగల రాఁ బిరవ్రజం
బోడక చుట్టునుం దిరుగఁ బూవిలు హస్తమునందు వ్రాల నీ
వాడెడు జిల్క నెక్కి వసజారి వసంతుల నెయ్యమొప్ప నీ
రేడు జగాల గెల్తు భళిచే యశరీరుఁడవయ్యు దర్పకా!'

—లక్షణా. 2—112.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము, పుటలు 533-535.
2. మా విద్యార్థియును, ఆంధ్ర సంస్థానాస్థానపండితుల వంశమువాఁడును నగు చిరంజీవి తాతా రాంబాబు, ఎం.ఏ., సమకాలిని యిచ్చిన యంశము వీ సంస్థానచరిత్ర రచనకు ముఖ్యములగు నాధారములు.

3. M. A. M. P., III, p. 31.

4. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. II.

ఆనెగొంది

ప్రవేశిక

దీనికి సరపతి సంస్థానమనియు నామాంతరము గలదు. రామాయణమునాటి 'కిష్కింధ' యిదియే యని కొందఱుందురు. ఇది నిజామునాటిలోఁబడిన సంస్థానము. నిజాము రాష్ట్రము నైఋతి దిశలో తుంగభద్రానదికి క్షతరతీరమున, హొసపేట తాలూకాలోని కమలాపురమునకు సగటున 100 మైళ్ళ దూరమున గ్రామమున్నది. ఇది నేటి మైసూరు రాష్ట్రమునందలి గాయలూరు మండలమునకుఁ జెందినది. ఆనెగొంది యనఁగా ఏనుఁగు గొంది నందు నానె యర్థము. ఏనుఁగులవలెఁ గనవచ్చు మూఁడు కొండల కూడలి యందుండఁగా దీనికిపేరు వచ్చెనట. క్రీ. శ. 14 వ శతాబ్ది ప్రథమ భాగమున బహమనీ మండలములోని కుమ్మటము రాజధానిగా 68 ప్రాంతము నేలుచుండిన బహమనీ రాయలను రాజు మూడేనుఁగుల సంది యను పేరుగల యీ కొండల మూలమునందు శత్రుజనదుర్గమమైన 'హొసమలె' యను దుర్గమును నిర్మించెనట. దాని యీ పేరు మాటునపడి యానెగొంది యను పేరే దీనికి రూఢముగా పోయినది.*

విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు మూలకందమని భావింపఁబడుచున్న ఆనెగొంది యనేక శతాబ్దములనుండి రాజాశ్రయ కేంద్రమై విలసిల్లుచుండెను. పాఠకీక దేశీయుఁడగు ఫెరిస్తా వ్రాతలవలనఁ దెలియుచున్నది. పూర్వరాజుల నింపుమింపుగా ఏడువందల యేండ్లు రాజ్యము చేసినట్లు నిర్ధారిత మగుచున్నది. 'రాయ వంశావళి' యను గ్రంథమునందు క్రీ. శ. 1014-1076 నాటి నందుఁ జేరి మొదలుగా చాళుక్యరాజు, విజయధ్వజుఁడు, అనయరాజు, నరసింహుఁడు, రాయలు, రామదేవరాయలు, ప్రతాపరాయలు, జంబుకేశ్వరుఁడు (1297-1333) ఆనెగొందిని పాలించినట్లు నిరూపింపఁ బడినది. కాకతీయులకు కోశాధ్యక్షులు నుండిన హరియప్ప, బుక్కప్పయను సోదరులు ఓరుగల్లు పతనముతో గొందికివచ్చి జంబుకేశ్వర రాయల నాశ్రయించి మంత్రులుగా కుదురుకొనినట్లు తుఱుకు చక్రవర్తుల దాకిలో జంబుకేశ్వరరాయలు మరణింపఁగా హరియప్ప బుక్కప్పలు ఖైదీలుగా పట్టువడిరి. ఆనెగొంది ఢిల్లీచక్రవర్తుల పశ్చిమమున 20 మైళ్ళ హరియప్ప యానెగొంది పాలకుఁడుగా బుక్కప్ప యతని ముఱుగు

* నేలూరి వేంకటరమణయ్య, తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 1, ప. 725.

స్థిరపడిర(ట). అటుతరువాత విజయనగర నిర్మాణము జరిగి యానెగొండికి 10 ప్రాముఖ్యము క్రమక్రమముగా తీణించుచు వచ్చినది.

అ నాడు ఆనెగొండి సంస్థానము తుంగభద్ర కలువలు వడిబోత్తల పొర్వములయందు విస్తరించియుండినది. ఆళియరామరాయల సంతతికిఁజేరిన పండ్లెందు తరములవారు నరపతి సంస్థానమునుఁ జాలించిరి. క్రీ.శ. 1784 దాఁత ఆర్వీటి వంశమువారు దీనిని పాలించిన పిమ్మట, చిల్లచివరివాఁడగు తిరుమలదేవరాజు (1756 - 1786) సోదరియగు వెల్లిమ్మ సంతతి వారును, ఆ పిమ్మట పై తిరుమలదేవరాజు దౌహిత్రయగు వేలమ్మ సంతతి వారును ఈ సంస్థానమును పాలించిరి.

సాలుసరి రాబడి రెండు లక్షలు. కప్పము 9 నుండి 10 పేలు.

సంస్థాన చరిత్రము

17వ శతాబ్ది మధ్య భాగమున మహారాష్ట్రులు ప్రబలుటై ఆనెగొండి సంస్థానము నుండి కప్పమును వసూలు చేసెడివారు. ఆళియరామరాయల కయిదపుతరమువాఁడగు పెద్దవేంకటరాజు కాలమున ఆనెగొండి సంస్థానము నందలి యనేక సీమలు మరాఠీల వశమైనవి. 1657లో పెద్దవేంకట రాజు కుమారుఁడగు రామరాజు, వక్రిలు వేంకటకృష్ణప్పతో కలిసి మరాఠీ ప్రభుష శివాజీని దర్శించి తమ అట్టుపుట్టానవాళ్ళు నెఱిగింపఁగా వాడికి కరుణించి సంస్థానమును సర్వస్వామ్యములతో ననుభవించు రామరాజునకు సంతకముగా శాసనమును దయచేయించిరి*. ఈ రామరాజునకు ప్రహ్లాద్రావు తిరుమలదేవరాజు, నరపతి సంస్థాన పాలకులలో చివరి పాలకుఁడును, మొదటి పింగళు దారుఁడును ఈ తిరుమలదేవరాజే !

మైసూరు సుల్తాను హైదరాబాద్ యీ సంస్థానముపై దాడిచేసి కప్పమును రెండింతలు పెంచెను. నిజామును బెదిరించు నిమిత్తము 1789లో టిప్పు సుల్తాను హంపిని, ఆనెగొండిని ఆక్రమించి యనేక దేవాలయములను, లక్ష్మీన చక్కని కట్టడముల నెన్నింటినో నేలమట్టము గావించి, రాజు సొంతముగా పరశురామప్రీతి జేసి సంస్థానపాలకుని అడవులకు వెడలఁగొట్టెనట. టిప్పు సుల్తాను మంత్రియగు పూర్ణయ్య ఆనెగొండి పాలకునిపై జాలిగొని నెలకు రూ. 2,000 ల భరణము నేర్పాటు చేయించెనట. టిప్పు సుల్తాను చేయుచున్న దురంతములు బ్రిటిష్, మరాఠా, నిజాము సమ్మేళనమునకు మార్గము చూపించె. టిప్పును శిక్షించి యతఁడాక్రమించిన పూర్వ రాజ్యములను యథాభార్యముగా స్థాపించుట యీ సమ్మేళనము వారిముఖ్యమగు నాశయము. కీర్తి యొదంబిదిక కల్లో ఆనెగొండి పరిపాలకుని విషయము కూడ ఉట్టంకింపఁబడియుండినది.

*నూతలపాటి పేరరాజు, విజయనగర చరిత్రము, పు. 296.

[illegible]

19వ శతాబ్దము చతుర్థపాదమున నిజాము ఈ జాగీరును లాగికొని, దీనిని గారుని నిజాంతుల్యుల కిద్దఱకు చిన్న మొత్తములు పడేండ్ల పాటుగా తిరుబీగా నిచ్చుచు వచ్చిరి. 1872 - 1886 మధ్య నీ సంస్థానము నిజాము స్వాధీనమున నుండినది. ఈ లోగా నిజాము సర్కారువారు నిజాము రాష్ట్రమున ప్రొత్తిగాఁ బేర్చఁబడిన యానెగొంది సంస్థాన స్థితిగతులను పరిశీలించి దాని వివిధతైత్తుండవలెనో నిర్ణయించుటకు 'డన్ లప్' దొరగారిచేత నొక నివేదికను తయారుచేయించిరి. సంస్థానమునకు సమీపజ్ఞాతులురాని, దత్తత తీసికోఁదగు వారుగాని రిస్సెట్టుటలేదని 'డన్ లప్' దొరగారి నివేదిక నూచించినది. కాని యిట్టి నిజాము దివానగు 'సర్ డస్మాన్ జా' దూరదృష్టియును, ఆనెగొంది సంస్థానముపట్ల సానుభూతియును కలవారు. అతి ప్రాచీనమగు నరపతి సంస్థానమున నిజాము రాష్ట్రపటము నుండి తుడిచిపేయుట కాయన మనసొప్పలేదు. అందుకాయన పట్టుచు ముఁదనే పంపాపతి రాజు పురిష్ శ్రీరంగ దేవరాయలను తానే నిప్పండ్లగారు దత్తు తీసికొనుటకు నిజాము సర్కారంగీకరించినది. 1906లో భర్మానా ప్రసాదించుచు సంస్థానపు ఋణములు తీరుదాఁక కప్పము సొంతమిటు. 5,000లు గాను ఆ పిమ్మట రూ. 10,000 గాను నిర్ణయింపఁబడినది.

శ్రీరంగ దేవరాయలు 1902లో జమీకి వచ్చిరి. వీరి జ్యేష్ఠ కుమారులు శ్రీమంత్ దర్బార్ శ్రీకృష్ణదేవరాయలు. శ్రీకృష్ణదేవరాయల భార్య లాల్ బహదూరి థాయీ సాహెబ్. ఈమె నరసింఘర్ సంస్థాన రాజపుత్రి. 1918లో శ్రీరంగ దేవరాయలు మరణించుటతో శ్రీకృష్ణదేవరాయలు మైనరయినందున రాణి కృష్ణమ్మగారు సంస్థాన పాలనమును నిర్వహించిరి. ప్రాజ్ఞత పచ్చిన తరువాత కృష్ణదేవరాయలు గద్దె నెక్కిరి. వీరికి సంతతిలేదు. 1950లో తక్కిన విజాము సంస్థానములవలె ఆనెగొంది కూడ హైదరాబాదు రాష్ట్రములో కైకయి విశాలాంధ్రావతరణముతో మైసూరు రాష్ట్రములో కలిసిపోయినది.

సాహిత్యపోషణము

నరపతి సంస్థానమును పాలించిన యార్వీటి వంశము వారు కవి పండిత పోషణమునందు పెద్ద పేరు పెంపులు కలవారు. అళియరామరాయల తండ్రి శ్రీరంగరాజునకు అన్నయయిన తిరుమలరాజు దోసూరు కోనేరు కవి రచితమగు బాల భాగవతమునకు కృతిభర్త. అళియరామరాయల యాస్థాన కవీశ్వరుడు రామ రాజభూషణుడు. అళియరామరాయల పాత్రుని పాత్రుడగు 'కోదండ రామరాజు' అందుగుల వెంకయ్య రచించిన 'రామ రాజీయ'మును నామాంత రముగల నరపతి విజయమును చారిత్రక కావ్యమును అంకితము పొందినవారు. కృతిభర్త చాకగల ఆర్వీటి వంశముల చరిత్ర మిందభివర్ణితము. ఈ కోదండ రామరాయల తమ్ములగు ఆరవీటి తమ్మరాయలు, ద్వీపద రామాయణ కావ్య కర్త. ఇది విరూపాక్షస్వామి కంకితము.* కోదండరామరాయల ద్వితీయ కుమారులగు చిన వేంకట రాయలు, కుమార ఛార్జటి శ్రీరామున కంకితముగ గూర్చిన 'కృష్ణరాయ విజయ' కృతి ప్రేరకుడు.

"....కర్కశ తర్క వ్యాకరణ వేదాంతాది శాస్త్రార్థ పరిజ్ఞాన మనులగిరి విద్వజ్జనులును, కావ్య నాటకాలంకార సారజ్ఞ రచనా గరిష్ఠులగు సత్కవి శ్రేష్ఠులును, సరస మృదుల సంగీత విశారద పరాజిత నారదముని నాయు కులగు గాయకులును....కొలుచు....చిన్న వేంకటరాయ దేవేంద్రుడు.... పేరొంగంబుండి...."

—కృష్ణరాయ విజయము, 1—20.

కవియగు కుమార ఛార్జటియను వాడుకపేరుగల వేంకటార్యుని పిలిపించి.

'....పద్యకావ్య ఫణితిన్ జెపుమా శ్రీకృష్ణరాయ చరితము, నీ రచితా ప్రాధీ సుకవి నికరము మెచ్చన్' పైడి. — 1—30.

అని కోరగా నాలు గాళ్వాసములుగల కృష్ణరాయ విజయమును నీ ప్రబంధమును ప్రబంధఫక్కిలో కవి నిబంధించినాడు. విజయనగర సామ్రాజ్యమును పాలించి సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌములను సార్థక నామమును పొందిన శ్రీకృష్ణదేవరాయల శైత్రమాత్రలు, కళింగరాజపుత్రియగు తుక్టా రమణిని ఆమెను పరిణయ మాచిన విషయమును నిందు వర్ణింపఁ బడినవి.

వీరి తరువాత ఆరవీటి వారి వంశము పెక్కు ఇక్కట్టులకు లోనై నది ఒక వైపున మహారాష్ట్రలు, మఱియొకపైపున మైసూరు సుల్తానులు, వేతూరి వైపున విజాపూ అనెగొంది సంస్థానమును అదుముచు వచ్చిరి. ఉద్ధతులమధ్య దేవరి కుండవరమా?

అనెగొంది సంస్థానమును నాశ్రయించిన కవి వంశములలో అంబాళము

*నరపతి విజయము, ప. 295

వారి కుటుంబము ప్రసిద్ధమైనది. వీరు 19వ శతాబ్దము ఉత్తరార్థమున నీ సంస్థానమున నుండిరి. అండాళం రాఘవాచార్యులు భారత చంపుపునకు వ్యాఖ్యను రచించిరట! ఈ గ్రంథము ముద్రితమైనను లభ్యమగుట లేదని తెలియుచున్నది.¹ అండాళం కుటుంబమునకు చెందిన మఱియొక కవి నరసింహాచార్యులు. ఈయన విశ్వగుణాదర్శ వ్యాఖ్యాత. ఆనెగొంది సంస్థానములో గల కవి పంశజుల యొద్ద నీ గ్రంథము కలదట.² క్రీ.శ. 1860 ప్రాంతము వాడగు కొండ రామకవి 'గవి రంగనాథ శతక' కర్త. 'గజపురంధామ శృంగార కలిత షోమ — మంగళోద్దామ! శ్రీ గవి రంగధామ' యను మకుటముగల సీసపద్య శతకమిది. గజపుర మనగా 'ఆనెగొంది' యని నిడుదవోలు వారు వివరించిరి. ధర్మపురి నరసింహ శతకము ననుసరించిన రచన. 1878లో ముద్రితము. 'గురుకృపాలబ్ధి వరముచే గూఢ భక్తి — నిన్ను సుతి సేయఁబూనితి నీరజాక్ష' యని కవి తన వినయసంపదను బ్రకటించినాడు. తిరుమల దేవరాయల కాలము (1831-1866) వాడు.³

రాజీ కుప్పమ్మగారి దత్త పుత్రుడగు శ్రీరంగరాయ లాంధ్ర సాహిత్య పోషకుడు. ఆంధ్ర సాహిత్యములో మంచి పరిశ్రమ చేసినవాడు. 1915లో బళ్ళారిలో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తునకు ఆనెగొంది రాజా శ్రీ శ్రీరంగ రాయలధ్యక్షులయి యాంధ్ర భాషాభివృద్ధి కమూల్యమైన సూచన లిచ్చిరి. కుప్పమ్మ మామగారగు తిరుమల దేవరాయలు (1831-1866) గొప్ప సాహితీ ప్రియుడు. తిరుమలదేవరాయలయొద్ద నాంధ్రవిద్యావిశారదుడగు కోలాచలం సేతుపతిశాస్త్రిగారు కొంతకాలము దివానుగా నుండిరట! బళ్ళారిలో ప్రసిద్ధ నాటకకర్తలుగా పేరుపొందిన కోలాచలం శ్రీనివాసరావు (1854-1919) సేతుపతి శాస్త్రిగారి పుత్రుడు.

శ్రీరంగదేవరాయల కాలమున దివాన్ బహద్దరు టి. కోదండరామ నాయుడుగారు సంస్థానపు దివానుగా నుండిరి. పిఠాపురము రాజావారి యాశ్రయముగా, ప్రసిద్ధాంధ్రనాటకకర్తలుగా పేర్వడసిన పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారును కొంతకాలము ఆనెగొందిలో దివానుగా పనిచేసినవారు.

1904 నుండి ఇమ్మానేని వేంకట గోవిందరావు నాయనివారు ఆనెగొంది సంస్థానాస్థాన పండితులుగా నుండిరి. వీరాదివెలమకులోద్భవులు. పూర్వదముషి గోత్రజులు, ఇమ్మానేని బాపనయ్యనాయని వారి పుత్రులు. వనము గురుస్వామి వారి శిష్యులు. సంస్కృతాంధ్రములలో చక్కని ప్రవేశము గలవారు.

¹ గోలకొండ కవుల సంచిక, పు. 407.

² పైది, పు. 401.

³ నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతకకవులచరిత్రము — అనుబంధము, పుటలు 845, 846.

సాహిత్యపోషణము

నకపతి సంస్థానమును పాలించిన మూర్ఖిణి పంశము వారు దీని పండిత పోషణముగల పెద్ద పేరు పెంపులు కలవారు. అళియరామరాయల తండ్రి శ్రీకంగరాజునకు అన్ని యయిన తిరుమలరాజు దోషుడు కోనేరు కవి రచితముగల కాల భాగవతమునకు కృతిధర్త. అళియరామరాయల యాస్థాన కవీశ్వరుడు రామరాజభూషణుడు. అళియరామరాయల పాత్రుని పాత్రుఁడగు 'కోదండరామరాజు' అందుగుల వెంకయ్య రచించిన 'రామ రాజీయ'మును నామూలని రచయిగల నకపతి విజయమును చారిత్రక కావ్యమును అంకితము పొందినవారు. కృష్ణదత్త వాఁతఁగల ఆర్వీటి వంశీయుల చరిత్ర మీల దభివర్ణితము. ఈ కోదండరామరాయల తమ్ములగు ఆరవీటి తిమ్మరాయలు, ద్వీపద రామాయణ కావ్య రచిత. ఇది విరూపాక్షస్వామి కంకితము.* కోదండరామరాయల ద్వితీయ పుత్రులగు చిన వేంకట రాయలు, కుమార భూర్జటి శ్రీరాముని కంకితముగల గొప్ప 'కృష్ణరాయ విజయ' కృతి ప్రేరకుఁడు.

"....తర్కశ తర్క వ్యాకరణ వేదాంతాది శాస్త్రాన్ని పరిజ్ఞాన మునులగు విద్వాంసులును, కావ్య నాటకాలంకార సారజ్ఞ రచనా గరిష్ఠులగు సత్యమేధా ప్రేమిలును, సరస మృదుల సంగీత విశారద పరాజిత నారదముని నాటక కలగు నాయకులును....కొలువ....చిన్న వేంకటరాయ దేవేంద్రుఁడు.... పేరొంగంటుండి"

—కృష్ణరాయ విజయము, 1-219.

విజయ కుమార భూర్జటియను వాడుక పేరుగల వేంకటాచ్యుని పిలిపించి

'....పద్యకావ్య పజీతిన్ జెపుమా శ్రీకృష్ణరాయ చరితము, నీ రచనా ప్రాకి నుకవి నికరము మెచ్చన్'

పైది. - 1-311.

అని కోదండరామరాజునామగల కృష్ణరాయ విజయమును నీ ప్రబంధమును ప్రబంధశక్తిలో కవి నిబంధించినాఁడు. విజయనగర సామ్రాజ్యమును పాలించి సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌములను సార్థక నామమును పొందిన శ్రీకృష్ణరాయల జైత్రయాత్రలు, కళింగరాజపుత్రులగు తుర్జా రమణిలో ఆయన పంపయ మాడిన విషయమును నిందు వర్ణింపఁ బడినవి.

దీని తరువాత ఆరవీటి వారి పంశము పెక్కు ఇక్కట్లులకు లోనై నది. మైసూరు మహారాష్ట్రలు, మజియొకవైపున మైసూరు సుల్తానులు, చేతూరు ప్రభు విజయ అదెగొంది సంస్థానమును అదుముచు వచ్చిరి. ఉద్ధతులమధ్య దేవల కంకడరమా?

అదెగొంది సంస్థానమును నాశ్రయించిన కవి పంశములలో అంబాళము

*విజయ విజయము, ప. 395

వారి కుటుంబము ప్రసిద్ధమైనది. పీరు 19వ శతాబ్దము ఉత్తరార్థమున నీ సంస్థానమున నుండిరి. అండాళం రాఘవాచార్యులు భారత చంపుపునకు వ్యాఖ్యను రచించిరట! ఈ గ్రంథము ముద్రితమైనను లభ్యమగుట లేదని తెలియుచున్నది.¹ అండాళం కుటుంబమునకు చెందిన మఱియొక కవి నరసింహాచార్యులు. ఈయన విశ్వగుణాదర్శ వ్యాఖ్యాత. ఆనెగొంది సంస్థానములో గల కవి పంశజుల యొద్ద నీ గ్రంథము కలదట.² క్రీ.శ. 1860 ప్రాంతము వాడగు కొండ రామకవి 'గవి రంగనాథ శతక' కర్త. 'గజపురంధామ శృంగార కవిత సోమ - మంగళోద్దామ! శ్రీ గవి రంగధామ' యను మకుటముగల సీసపద్య శతకమిది. గజపుర మనగా 'ఆనెగొంది' యని నిడుదవోలు వారు వివరించిరి. ధర్మపురి నరసింహ శతకము ననుసరించిన రచన. 1878లో ముద్రితము. 'గురుకృపాలబ్ధి వరముచే గూడ భక్తి - నిన్ను సుతి సేయఁబూనితి నీరజాక్ష' యని కవి తన వినయసంపదను బ్రకటించినాడు. తిరుమల దేవరాయల కాలము (1831-1866) వాడు.³

రాజీ కుప్పమ్మగారి దత్త పుత్రుడగు శ్రీరంగరాయ ఆంధ్ర సాహిత్య పోషకుడు. ఆంధ్ర సాహిత్యములో మంచి పరిశ్రమ చేసినవాడు. 1916లో బళ్ళారిలో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్సభకు ఆనెగొంది రాజా శ్రీ శ్రీరంగరాయలధ్యక్షులయి ఆంధ్ర భాషాభివృద్ధి కమూల్యమైన సూచన లిచ్చిరి. కుప్పమ్మ మామగారగు తిరుమల దేవరాయలు (1831-1866) గొప్ప సాహితీ ప్రియుడు. తిరుమలదేవరాయలయొద్ద నాంధ్రవిద్యావిశారదుడగు కోలాచలం సేతుపతిశాస్త్రిగారు కొంతకాలము దివానుగా నుండిరట! బళ్ళారిలో ప్రసిద్ధ నాటకకర్తలుగా పేరుపొందిన కోలాచలం శ్రీనివాసరావు (1854-1919) సేతుపతి శాస్త్రిగారి పుత్రుడు.

శ్రీరంగదేవరాయల కాలమున దివాన్ బహద్దరు టి. కోవండరామ నాయుడుగారు సంస్థానపు దివానుగా నుండిరి. పిఠాపురము రాజావారి యాశ్రితులుగా, ప్రసిద్ధాంధ్రనాటకకర్తలుగా పేర్వడసిన పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహ రావుగారును కొంతకాలము ఆనెగొందిలో దివానుగా పనిచేసినవారు.

1904 నుండి ఇమ్మానేని వేంకట గోవిందరావు నాయనివారు ఆనెగొంది సంస్థానాస్థాన పండితులుగా నుండిరి. వీరాదివెలమకులోద్భవులు. పూర్వద ఋషి గోత్రజులు. ఇమ్మానేని బాపనయ్యనాయని వారి పుత్రులు. వనము గురుస్వామి వారి శిష్యులు. సంస్కృతాంధ్రములలో చక్కని ప్రవేశము గలవారు.

1 గోలకొండ కవుల సంచిక, పు. 407.

2 పైది, పు. 401.

3 నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతకకవులచరిత్రము - అనుబంధము, పుటలు

అంధ్రవర్ణకర్పణము. భాషా పరిణామము వీరి రచనలు.*

శ్రీరంగదేవరాయల కుమారులగు శ్రీమంత్ దర్బారు శ్రీకృష్ణదేవ రాయలవాట రాణి కుప్పయ్య పురణించిన పదవ అనెగొంది తర్పు నెక్కిరి. పేరు అంధ్ర కర్ణాటక భాషాభిమానులు, కవిపండిత పోషకులు. మొత్తముగా పేరిరాజురవి కృతమగు 'విజయనగర చరిత్రము' శ్రీకృష్ణదేవరాయలపాలన కంకితము. ఇది మృదుమధురమగు శైలిలో సంతరింపఁ బడిన చరిత్రరచన. రచయిత ఉత్తమ శ్రేణికిఁజెందిన చరిత్ర జిజ్ఞాసువు. విజయనగర సామ్రాజ్య చరిత్రము తొలినుండి తుదిదాక సమగ్రముగ నిరూపింపఁబడిన రచన. కన్నడ 'మర్పణమునందలి 'దాస్కరమాల'లో నందవరీక శాఖీయములగు రచి.

'నందవరీకుడు పెద్దన

యం పొనఁగెడె యొకచరిత్ర మా కృష్ణనకున్

నందవరీకుడనగు నే

యం పొనఁగెద నొక చరిత్ర మీ కృష్ణనకున్'

అని చమత్కరించినాడు.

'శ్రీ సుధాకరవంశభానురమూర్తికి

పత్రిపమ్మనిచంద్ర గోత్రజునకు

శ్రీరంగరాయ కుమారత్నమునకు

నారసింగమ గర్భ సవ్యమణికిఁ

పిమ్మలార్యాదుల వర సహోదరునకు

శ్రీమతి లాల్ కుమారి విభునకు

విగయ సౌజన్యాది వివిధ సద్గుణునకు

మూలక విద్వాభిమానమతికి

నన్నునకుఁ గృష్ణదేవరాయాదిపునకు

శ్రీగోత్రుడఁ దేవరాజునెడు కవిని

విజయనగర చరిత్రాఖ్య వెలయు నాడు

కృతిన గమ్ముదమొదవ నంకితమొనర్తు.

ఇది కృతినమ్మణమునందలి పద్యము.

పైదశ్చ పరిణయము, హంపీఠిలములు, దశకుమారచరితము

మొన్నటివి కవియితరర్పితములు. అనంతపురమండలమున గ్రంథపతనానిర్మిత

మొదటిదిగా చరిత్రకొండ మారుతిగ్రంథమండలికి పేరిరాజుకవి ప్యసస్థాపకు

మొదటిది ప్రస్తుతము నీరు 'శ్రీశైలప్రథ' సంపాదకులు.

*ద్రావిడరీ పరిణయము, రెండవ భాగము, పు. 309.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. నూతలపాటి పేరరాజు, విజయనగర చరిత్రము, పుటలు 191-200.
2. తొగర్చేటి కాస్కరిశాస్త్రి, హందీక్షేత్రము, పు. 18.
3. నేలటూరి వేంకట రమణయ్య, తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వము. సంపుటము 4, పు. 725.
4. అందుగుల వెంకయ్య, రామరాజీయము.
5. కుమార ధూర్జటి, కృష్ణరాయ విజయము.
6. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండ కవుల సంచిక.
7. నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతక కవుల చరిత్రము - అనుబంధము.
8. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 448-450.

ఉండ్రాజవరము

ప్రవేశిక

పశ్చిమ గోదావరి మండలములోని నవీనమయిన ప్రొవ్యుటరీ ఎస్టేటు లలో ఉండ్రాజవర మొకటి. ఇది చాల చిన్న యెస్టేటు. పందొమ్మిదవ శతాబ్దము ఉత్తర భాగమునందీ జమీ ఖరీదు చేయబడినది.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ యెస్టేటుదారులు ముళ్ళపూడివారు. వీరు కమ్మవారు; తణుకు పట్టణము నందలి భూస్వాములలో తలమానికము వంటివారు. ముళ్ళపూడి వారి పూర్వులలో తిమ్మన్నగారు బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము వారి మన్ననలకు పాత్రులయి ఎస్టేటు గ్రామములను ఖరీదుచేసి జమీందారులయిరి. పశ్చిమగోదావరి జిల్లాలోని దొమ్మేరు జమీందారు పెండ్యాల రాయఁడుగారు తిమ్మన్నగారి బంధుకోటికిఁ జెందినవారు. తిమ్మన్నగారికి పుత్రసంతతి లేనందున పెండ్యాలవారి దోహిత్రుఁ డగు వెంకటరాయఁడు గారిని దత్తుఁడుగా స్వీకరించిరి. వెంకటరాయఁడుగారి భార్య పెండ్యాల అచ్యుతరామయ్యగారి పుత్రికయగు అక్కమాంబగారు. వెంకటరాయఁడు గారికి గంపెఁడు సంతానము. అటుగూరు తనయులు; ఒకేయొక పుత్రుఁడు. ఈ పుత్రుఁడే తిమ్మరాజుగారు. ఇట్లు దత్తపుత్రుని పలన తిమ్మన్న గారి కుదురు శామరతంపరగా విస్తరించినది. ఎలవర్తివారు, కాట్రగడ్డవారు, చిట్టూరివారు, పెండ్యాలవారు ముళ్ళపూడివారి ముఖ్యబంధువులు.

తిమ్మరాజుగారికి మొదటిభార్య యందు అచ్చాయమ్మ, హరిశ్చంద్ర ప్రసాదుఅను పుత్రికాపుత్రులు కలిగిరి. తిమ్మరాజుగారి రెండవ భార్య రమలా దేవిగారు గుంటూరు మండలము కాట్రగడ్డ శ్రీరాములు నాయఁడుగారి పుత్రిక. వీరికి కమలాదేవిగారివలన ముప్పైరు కుమార్తెలు, ఒక కుమారుఁడును కలిగిరి. ఆ కుమారునిపేరు నరేంద్రనాథుఁడు. ఈ బాలుఁడు ఋషివాలీ సాతశాలలో విద్యార్థిగానుండి చదువుచు చిన్నతనముననే కన్నవారి కడుపున చిచ్చుపెట్టి పరమ పదించెను. ఈ బాలునిపేరు శాశ్వతముగా నిలుపు నిమిత్తము తిమ్మరాజుగారు తణుకు పట్టణమున నరేంద్రనాథ సాహిత్య మండలిని స్థాపించిరి.

తిమ్మరాజుగారు రాజకీయరంగమునందు చాణక్యనీతి నవలంబించిన యోధులు. తణుకు పట్టణమునందును, తణుకు తాలూకాయందును ముఖ్య పదవులను అక్రమించి రాజకీయములలో మంచి పేరు పొందినవారు. తిమ్మరాజు

గారి కుమారులు హరిశ్చంద్రప్రసాదుగారు అటు పారిశ్రామిక రంగమునను, ఇటు రాజకీయరంగమునను కీర్తిప్రతిష్ఠలను సంపాదించినవారు. చాలకాలము ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభాసభ్యులు. ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తు సెనేట్ లో యావజ్జీవ సభ్యులు. తణుకులోని పంచదార మిల్లులు, కొత్తగూడెము నందలి ఎరువుల ఫ్యాక్టరీ మొదలగునవి వీరు నెలకొల్పిన ముఖ్యపారిశ్రామిక సంస్థలు.

సాహిత్యపోషణము

తిమ్మరాజుగారికి ఆంధ్రాంగ్ల హిందీభాషలనిన మిక్తుటమగు సభిమానము. కవి పండితులు, ఉపాధ్యాయులు ఆయనకు చిన్నప్పటినుండియు కూర్చు మిత్తులు. కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు, రాజమండ్రి ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలి, రాజమండ్రి గౌతమీ గ్రంథాలయము, దేవపాలెము సారస్వత నికేతనము, హైదరాబాదు దక్షిణభారత హిందీప్రచార సభ— మున్నగు సంస్థలకు వీరు యావజ్జీవ పోషక సభ్యులు. ఆంధ్ర ప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, పూనా భారతీయేతిహాస మండలి, పూనా భండార్కార్ ఇన్స్టిట్యూట్, హైదరాబాదు సంగీత నాట్యమండలి, చెన్నపురి దివ్యజ్ఞాన సమాజము— మొదలగు సంస్థలలో తిమ్మరాజుగారు సభ్యులు. దేశచరిత్ర, ప్రాచీన గ్రంథ సంపాదనము, తత్ప్రచురణములు వీరికి అభిమాన విషయములు. ఆంధ్రాంగ్ల హిందీ భాషలలో కొన్నిదేల ఉత్తమకావ్యములను, గ్రంథములను చేకూర్చి ఒక పెద్ద గ్రంథాలయమును రూపొందించినారు. ఉత్తమ రచనలను ప్రకటించు నిమిత్తము తణుకు పట్టణమున రాయల ముద్రణాలయమును నెలకొల్పినారు. సర్వతోముఖమైన సాహిత్య వికాసమునకు తోడ్పడు రీతిలో తణుకు పట్టణమున సరేంద్రనాథ సాహిత్య మండలి స్థాపించినారు.

తిమ్మరాజుగారు సత్సంతానమును బడయుటయేగాక సప్త సంతానములలో తిలముగాని ప్రశస్త కృతులను పండితకవులనుండి అంకితము పొందిరి. జయపుర సంస్థానాస్థాన కవులగు పండిత పెన్నెత్త సత్యనారాయణరాజుగారి 'రాజానందము' అను సలంకార కృతి తిమ్మరాజాంకితము. చంద్రాలోకమున కాంధ్రీకరణమైనను స్వతంత్ర కృతివలె విద్వాదాదరణ పాత్రమయి వెలసిన రచన మిది. శ్రీ తిమ్మరాజు గారి కీర్తి కిది యొక దివ్యమూర్తి.

‘పంటపొలముల గట్టుల భాగవత వి

మర్శమొనరించు పోతనామాత్యుఁ డితఁడు

పరమ ధన్యుఁడు తిమ్మభూపాలుఁ డితఁడు....’

అను పండితుల యభినందనము తిమ్మరాజుగారి పర్తనముపట్ల ప్రత్యక్షిర సత్యము. రాజానందము వాస్తవముగా తిమ్మరాయ యశోభూషణము. అలంకారము లన్నింటికి లక్ష్యలక్షణములను నిరూపించుచో లక్ష్యము తిమ్మరాజు

గారి జీవితచరిత్రనుండి స్వీకరింపబడినది. కొన్ని యుదాహరణములు :

‘అన్యోన్యాలంకారం

అన్యోన్యోపకృతి గల్గనగు గృతిపతి స

మూన్ముందు కవులచేతన్

మాన్యులు సుకవులును తిమ్మ మాదవ జేతన్’

‘కొలది దానినిచ్చి గొప్పని కొనుటయు

గొప్పనిచ్చి కొనుట కొలదిదాని

సమమునిచ్చి కొనుట సమమునౌ పరివృత్తి

తెలుగురాజులత్ర తిమ్మరాజు’

కృతిరత్నయగు సత్యనారాయణరాజుగారికి ‘తెలుగు రాజు’ అని విరుదము.

తిమ్మరాజుగారు ‘సరిస్వతీకంఠాధరణ’ విరువాంకితులగు శ్రీ పేదుల సూర్యనారాయణశర్మగారి రైతురాయడు, నరేంద్రుడు, బుద్ధగీత, అర్చి చాచక్కుడు, రాకతీయ చరిత్రము, రాకతి ప్రోలరాజు అను కృతులను అంకితము పొందిరి. జమ్మలమడుక మాధవరామశర్మగా రాంధ్రీకరించిన ‘బౌచిత్య విచార చర్చ’ యను నాలంకారిక గ్రంథము తిమ్మరాజుగారికి కృతి యీబడినది. ఇది క్షేమేంద్రుని గీర్వాణ కృతికి వివరణ రూపమయిన ఆంధ్రానువాదము. ఆంధ్రా లంకార గ్రంథకోటిలో నీ మౌచిత్యవిచారచర్చ యొక విశిష్టస్థానము నాక్రమింపఁ గలదు.

త్రిపురనేని సుబ్బారావుగారి ‘కవిరాజ జీవితం - సాహిత్యం’ అను పరిశోధక గ్రంథమును, రాధూరి భరద్వాజగారి ‘కరిమంగిన వెలగపండు’ అను నవలను, డా. త్రిపురనేని వేంకటేశ్వరరావుగారి ‘సాహిత్య సమ్రాట్టు’ అను పద్యకావ్యమును శ్రీ తిమ్మరాజుగారు కృతినందిరి ; శ్రీ త్రిపురనేని వేంకటేశ్వరరావుగారిని కిసరాభిషేకముతో సత్కరించిరి.

సుప్రసిద్ధ సంస్కృతాంధ్ర పండితులు ఏలూరిపాటి అనంతరామయ్యగారి ‘జంఘాలశాస్త్రి జ్ఞానోకయాత్ర’ యను గ్రంథము తిమ్మరాజుగారికి కృతి యొసంగఁ బడినది. ఇది పానుగంటివారి సాక్ష్యపన్యాసములను బోధిన చక్కిని వచనరచన. ఇట్టి సాహిత్యశాఖను స్వీకరించుటలో అనంతరామయ్యగారు పానుగంటివారి ననుకరించినను, విషయ స్వీకారమునందును, వివరణము నందును, శైలియందును తమ విశిష్టతను అడుగడుగున ప్రదర్శించినారు.

తిమ్మరాజుగారు నెలకొల్పిన రాయల ముద్రణాలయమునందు నరేంద్ర నాథ సాహిత్యమంకలి పక్షమున ప్రాచీనార్వాచీనములగు ప్రశస్తకృతు లెన్నియో ప్రచురితము లయినది. బద్దె భూపాలుని సీతేశాస్త్రి ముక్తావళి, కొలని గణపతి దేవుని శివయోగ సారము - పూర్వభాగము (ప్రథమాశ్వాసము), కూచిమంచి జగ్గకవి సోమదేవరాజీయము, గోగులపాటి కూర్మనాథకవి సింహాద్రినారసింహ

శతకము, కార్యముపూడి రాజమన్నారకువి రచితమగు కారముచేటి మాధవ స్వామి శతకము, కొత్త భావయ్యచౌదరిగారి కమ్మవారి చరిత్రము, పశ్చిమ చాలుక్యరాజ్య చరిత్ర (పద్య కావ్యము), నన్నెచోడుని కుమారసంభవము ప్రథమ ముద్రణమునకు మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు సంతరించిన పీఠికాభాగమును, యం.వి.యస్. కృష్ణమూర్తిగారు రచించిన మునునూరి రాపయనాయకుఁడు, శ్రీహర్ష శీలాదిత్యుఁడు, రాజా వీరబల్ అను చారిత్రాత్మక సవలలును నరేంద్ర నాథ సాహిత్యమండలి పక్షమున ప్రకటితము లయినవి. ఇవికాక తిమ్మరాజుగారు కృతి పొందిన పెక్కు గ్రంథములు నరేంద్రనాథ సాహిత్య మండలి సమాదరణ మునఁ బ్రకాశితములు.

నరేంద్రనాథ సాహిత్య మండలి కేవలము గ్రంథ ప్రకాశక సంస్థమాత్రమే కాదు. ఇది వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి అగ్రాసనాధిపత్యమున వెనుకటి మద్రాసు ముఖ్యమంత్రి శ్రీ పూసపాటి కుమారస్వామిరాజుగారి చేతి మీఁదుగా నవతరించిన ఉత్తమ సాహితీసంస్థ. వారము వారము నేదోయొక సాహిత్య చర్చయో, శాస్త్ర సంబంధమైన గోష్ఠియో, కవి సమ్మేళనమో జరుగుచునే యుండును. ఈ మండలి పక్షమున కవి పండితులు పెక్కురకు మనమైన సమ్మానములు జరిగినవి. తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి, మల్లాది సూర్య నారాయణశాస్త్రి, వేదుల రామశాస్త్రి, కాశీ కృష్ణాచార్యులు, వెంపరాల సూర్య నారాయణశాస్త్రి, తల్లాపర్తి శివశంకరశాస్త్రి, ఏటుకూరి వెంకటనరసయ్య, తుమ్మల సీతారామమూర్తిచౌదరి, జమ్మలమడక చాళురీరామశర్మ, భారతుల చార్కండేయశర్మ, పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు, రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ, దివాకర్ల వెంకటాచార్యులు, అమ్మిశెట్టి లక్ష్మయ్య, పెన్నెత్త సత్యనారాయణ రాజు, వేదుల సూర్యనారాయణశర్మ, నాదెళ్ళ కృష్ణమూర్తి, వడ్లమాని సోమ శేఖరము మొదలగు విద్వన్మణులు నరేంద్రనాథ సాహిత్య మండలి పక్షమున సమ్మానము లందినవారు.

తిమ్మరాజుగారి షష్టిపూర్తి సందర్భమున జరిగిన అభినందనసభలో కవి పండితులు తిమ్మరాజుగారి సాహితీసేవలను గుర్తించి పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులుగారి ముఖమున తిమ్మరాజుగారికి 'సాహితీవల్లభ' యను బిరుదము నిచ్చిరి. ఆ సమావేశమునందే ఆంధ్రదేశీయులగు కవి పండిత విమర్శక ప్రముఖుల ఉత్తమ రచనలతో నొక సంధాన గ్రంథమును అభినందన సందర్భంగా 'సాహితీవల్లభ్య' మను పేరు సంకలనము నేయుటకు నిర్ణయింపఁ బడినది. వివిధ సాహితీకాళులలో విశిష్టకృషిని సలిపిన యాంధ్ర విద్వన్మణుల రచనములు రెండు వందలకు పైగా సమకూర్పఁబడినవి. ఆ యా రచయితల జీవిత వివరములతో సయితము ప్రచురితముకానున్న 'సాహితీవల్లభ్యము' ఆధునికాంధ్రవాఙ్మయ స్వరూప నిరూపణముగా, తత్సృష్టల జీవిత పృతాంత

దర్పణముగా వెలయఁగలదు. అచిరకాలముననే ఇది యావిష్కరింపఁబడుటకు సన్నాహములు చుటుకుగా సాఁగుచున్నవి. ఈ సాహితీవాల్లభ్యము తిమ్మరాజు గారికి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదించి పెట్టఁగలదు.

ఉత్తర ప్రదేశ రాష్ట్రము గవర్నరును, ఆంధ్ర ప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీ అధ్యక్షులును నగు డా. బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారి యగ్రసనాధిపత్యమున తఱుకు పట్టణమున గడచిన వేసవిలో జరిగిన ఒకానొక కృతీసమర్పణోత్సవ సందర్భమున కవిపండిత సమక్షమున తిమ్మరాజుగారు 'ఆంధ్రభోజ' విరుద విభూషితులయిరి.

దొమ్మేరు జమీందారు పెండ్యాల శ్రీరామచంద్ర వెంకటకృష్ణ రంగారావు గారు తిమ్మరాజుగారి యల్లురు :

'అతని కుడిచేతి దానమ్ము సతని యెడ్మ

చేయి యెఱుఁగదు మఱియింక చెప్పుటెట్లు'

అని పండితకవుల పొగడ్తను బొందినవారీయన. ఏలూరు కళాశాల వీరి వితరణ గుణమువలన వికాసమందినది. రంగారావుగారు ఆమరణము ఈ కళాశాల పాలకసంఘాధ్యక్షులుగా నుండినవారు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. కొత్త భావయ్యచౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, పుటలు 275—283.
2. జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ, జౌచిత్యవిచారచర్చ, పీఠిక.
3. పెన్నెత్త సత్యనారాయణరాజు, రాజానందము.
4. వేదుల సూర్యనారాయణశర్మ — రంగరాయ చరిత్ర.

ఉర్లాము - దేవాది (దేవిడి)

ప్రవేశిక

ఉర్లాము సంస్థానము గంజాము మండలములోనిది. శ్రీకూర్మమునకు దాపున ఉర్లామును గ్రామము కలదు. దానికి సమీపముననే దేవాది గ్రామమును కలదు. దీనినే నేడు 'దేవిడి' యని కొందఱుండురు. ఉర్లాము గ్రామము చాల ప్రాచీనమైనది. దీని పూర్వ నామము ఉరామల్లి. గాంగ కులోద్భవుడగు హస్తీవర్మ ఉరామల్లి నివాసియగు జయశర్మకు ఈ గ్రామమునే దానమిచ్చినట్లు, హస్తీవర్మ ఉర్లాము తామ్రశాసనము పేర్కొనుచున్నది. గాంగ వంశమునకు సంబంధించిన శాసనములలో నిదియే మొదటిదని చరిత్రకారుల భావము. ఇది సంస్కృత భాషామయము.

ఉర్లాము సంస్థానము ప్రాచీనమైనదికాదు. శాశ్వత పరిష్కార కాలమున ఒకానొక హవేలీ ఖండమునుండి రూపొందిన ప్రొప్రయిటరీ యెస్టేటిది. ఉర్లాము, దేవాది గ్రామములను, వాని పరిసరములందుఁగల మఱి యొక పేచిరాకు గ్రామములను కుంఫిణీవారు ఏలము పేయఁగా కన్నేపల్లి కూర్మనాథ సర్వతోముఖ యాజులు గారను వెలనాటి వైదిక బ్రాహ్మణులు దీనిని 1803లో ఖరీదుచేసి తమపేర సన్నద్-ఇ-మిల్క్మయత్ ఇస్తిమిరాత్ సంపాదించి యుండిరి. దీని పేష్కషు పండ్రెండున్నరవేలు. యాజులుగారి కుమారులు కన్నేపల్లి రామావధానులుగారు. ఈయన ఈ గ్రామములను బాగుచేయించి, నాడు నాడులనుండి ప్రజలను రప్పించి, నీటి వనరులు కల్పించి భూములను సాగుచేయించి సర్కారు శిస్తులను గట్టుచు అనుభవించుచునుండిరట ! కొంతకాలమునకు అదనున వానలు కురియక, పెద్దపంటపు పట్టి, పంటలు పండక, కఱవు వచ్చినది; బరువు హెచ్చిన రైతులు పన్నులు సరిగా కట్టలేదు; సాలుసరి సర్కారు పేష్కషు చెల్లలేదు. సర్కారు పైక మంతయు బరాయి పడినది. ఎస్టేటు లప్పుల పాలైనది. కుంఫిణీ సర్కారు వారూరకుందురా ? జమీందారీని సివిలు జప్తుచేసి ఏలము పేయుటకు నిర్ణయించిరి. ఈ యేలములో చికాకోలులో ప్రైవేటు స్లీడరుగానుండిన బుద్ధిరాజు బసవరాజుగారనువారు తమపేర పాటపాడి జమీందారీని తమ వశము గావించికొనిరట !

ఈ యేలము విషయమున దేశమునం దనేకవదంతులు వ్యాపించి యున్నవి. బుద్ధిరాజు బసవరాజుగారు కన్నేపల్లివారి స్లీడరట ! సంస్థానమువారి కోర్టు వ్యవహారములు చూచిపెట్టుటకు నెలసరి జీతము నిచ్చుచుండిరట !

కన్నేపల్లి రామాపధానులుగారు అప్పో సప్పోచేసి తమయొద్ద వకీలుగానున్న యీ బసవరాజుగారికి వలయు పైకమిచ్చి యేలమునాటికి చికాకోలు కోర్టునకు పంపఁగా బసవరాజుగారు ఏలము పాటను తనపేర పాడి ఆ పిమ్మట సంస్థానమును రామాపధానులుగారికి స్వాధీనము చేయుటకు నిరాకరించిరట ! ఇది యొక కథ ! రామాపధానులుగారితో నిమిత్తము లేకుండ బసవరాజుగారు తమ సొంత డబ్బుతో ఈ సంస్థానమును కొని దఖలుపఱచికొనిరని యింకొక కథ !! ఇందేదినిజమో ఎవరికిని తెలియదు. నిజము నిలుకడమీద నిష్కర్షకాఁగలదు.

సంస్థాన చరిత్రము

కన్నేపల్లి కూర్మనాథ సర్వతోముఖయాజులుగారు సంస్థాన సంస్థాపకులనియు, ఆయన కుమారులు కన్నేపల్లి రామాపధానులుగారి కాలమున సంస్థానము కన్నేపల్లివారి చేతులనుండి జాతీపోయినదనియు చరిత్ర సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. వాస్తవస్థితి యిట్లుండఁగా, ప్రియాగ్రహార వాస్తవ్యుడగు కన్నేపల్లి రామాపధానియే సంస్థానసంపాదకుడని శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు వ్రాయుట కాధారమేమో తెలిసినదికాదు (చూ. ఆంధ్రాభ్యుదయము, తృతీయా. 158-167). కన్నేపల్లివారి తరువాత నీ సంస్థానమును పాలించినవారు బుద్ధిరాజు బసవరాజుగారు. ఈయన చికాకోలులో పేరు పొందిన ప్రైవేటు ప్లీడరు. బసవరాజుగారు జమీందారుగా ఉర్లాములో నడుగువెట్టినది మొదలుకొని యేదో దుష్టగ్రహమా దేవిడీ నాశ్రయించి పెక్కు బాధలు పెట్టుచుండెనట ! తచ్ఛాంతికి వేద పరీక్షలు, కార్తీకసక్తములు, దానములు, ధర్మములు, సమారాధనములు చేయించెడివారు (చూ. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి స్వీయ చరిత్రము, పు. 70). వీరికి పుత్రసంతతి లేకపోవుటచే ఈయన యనంతర మీయన భార్య ఆది లక్ష్మమ్మగారికి జమీ సంక్రమించినది. ఈమె పెద్దకూతురు వియ్యమ్మ. వియ్యమ్మగారు కందుకూరి పేరయలింగముగారి భార్య. వీరి కుమారులు కందుకూరి బసవరాజుగారు తరువాతి వారసులుగా ఉర్లాము జమీందారులైరి. ఈయన ఏకైక పుత్రుడగు విశ్వేశ్వరరావు అను నామాంతరముగల వేంకట విశ్వనాథరావు పంతులుగారు తండ్రి చనిపోవు నాటికి మైనరు. బసవరాజుగారు పుత్రుని యుపనయనమును పూర్తిచేసి 1878లో మరణించిరి. సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పర్యవేక్షణమున నుండినది. విశ్వేశ్వరరావునకు బుద్ధిరాజువారి ఆడుబిడుచు మహాలక్ష్మమ్మ నిచ్చి పెండ్లిచేసి యుండిరి. విశ్వేశ్వరరావును అతని తల్లియును అతని చదువుల నిమిత్తము చికాకోలులో కాపురముండిరి. విశ్వేశ్వరరావు స్థానిక పాఠశాలలో జదువుకొనుచు నొక్కనాడు గుఱ్ఱపుబండి మీద నుండి క్రిందబడి దొక్కలో చిన్నరాయి గ్రుచ్చుకొని పదునాజేండ్ల ప్రాయమున అకాలమరణము నందెను. తరువాత నీతని భార్య మహాలక్ష్మమ్మగారు మేజరైన

పిమ్మట ఎస్టేటు పాలనాధికారమును వహించిరి. మహాలక్ష్మమ్మగారి బంధుగులు దత్తు విషయముగ వీలునామా నొకదానిని విశ్వేశ్వరరాయకృతముగా కల్పించి రఁట : కాని విశ్వేశ్వరరావుగారి ప్రపితామహుని పౌత్రుఁడును, కందుకూరి బసవరాజుగారి సోదరుని కుమారుడునునగు కందుకూరి సన్యాసిరాజుగారు మరణించిన విశ్వేశ్వరరావునకుఁ దాను దగ్గఱి వారసుఁడనియు, వీలునామా కేవలము కూటసృష్టియనియు వ్యాజ్యము తెచ్చి క్రిందికోర్టులోను, పై కోర్టులోను విజయమును పొందిరి. సన్యాసిరాజుగారును, ఆయన కుమారులు బాలసూర్యప్రసాదరావు లక్ష్మీప్రసాదరావులును ఈ మహాలక్ష్మమ్మగారి కనంతరము సంస్థానమునకు వారసులని ఆ నాఁడు జరిగిన ఔరసత్వపు దావాలలో నిర్ణయింపఁబడినది. మహాలక్ష్మమ్మగారు 1860లో జమీకి పచ్చి పూర్వులు నిర్వహించుచుండిన ధర్మకార్యములన్నియు సక్రమముగా సాగించుచు, వేదవిద్యల సుద్ధరించి, ఉల్లాము సంస్థాన కీర్తిని తెలుఁగు నేల నాలుగంచుల వ్యాపింపఁజేసి ఉభయకుల పవిత్రగా పేరు పొందినది. అచిరకాలముననే మహాలక్ష్మమ్మగారు పరమ పదించిరి.

సన్యాసిరాజుగారి కుమారులు బాలసూర్యప్రసాదరావు, లక్ష్మీప్రసాదరావులను వారు కలెక్టర్ సాయముతో నెట్టి యిక్కట్లులు లేకుండ ఎస్టేటును స్వాధీన పఱచికొనిరి. వీరికి యెస్టేటు స్వాధీనము కాకమునుపు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు సన్యాసిరాజుగారి కుటుంబమును రాజమహేంద్రవరములో కాపురముంచి ఆదరించినట్లు తెలియుచున్నది (చూ. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి స్వీయచరిత్ర, పుటలు 70-75). కనిష్ఠ సోదరులైన లక్ష్మీప్రసాదరావుగారికి కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు బాలామంత్రము నుపదేశించిన గురువులఁట : ఎస్టేటు దఖలుపడిన పిమ్మట సోదరు లిద్దఱుకును సరిపడక ఎస్టేటును దేవాది (లేక దేవిడి), ఉల్లాము అని రెండుభాగములు గావించి పంపకములు చేసికొని పాలించిరి. పెద్దవారగు బాలసూర్యప్రసాదరావుగారికి 'దేవాది' భాగమును, చిన్నవారగు లక్ష్మీప్రసాదరావుగారికి 'ఉల్లాము'ను వచ్చినవి.

సాహిత్యపోషణము

తెలుఁగుదేశమునందలి తక్కిన జమీందారీలతో పోల్చి చూచినపుడు వానికిని, ఉల్లామునకును వైశాల్యమునందును, వైభవమునందును, ఐవేజునందును, ఐశ్వర్యమునందును హస్తీమశకాంతరము కలదు. కాని విద్యా విషయముగా ఉల్లాముసంస్థానము ప్రథమశ్రేణిలో అగ్రస్థానము వహించునంతటి ఉత్తమకృషిని సలిపినది. ఉల్లాముసంస్థాన పాలకుల పండితసత్కారాదులను గుఱించి కొందఱు పెద్దలు వ్రాసిన వ్రాతలను పరిశీలింపుఁడు :

'ఉల్లాం పేరుకు చిన్న జమీయే అయినా పండిత సత్కారం పరీక్షించి

చేసేది కావడంచేత మనదేశంలో దాని పేరుప్రతిష్ఠలు చాలా వ్యాపించాయి. ఏ యూనివర్సిటీకికూడా దానికున్నంత అధికారము లేదు. ఇచ్చే దేమో సాలు ఒకటికి 12 రూపాయలు మాత్రమే కాని చేసేపరీక్ష మాత్రం నూటికి నలభై మార్కుల బాపతు గాదు. నూటికి నూరు రూపాయల విధి. దీనిలో ఏమాత్రం తగ్గినా దానిలోటు ఇచ్చే 12 రూపాయలలో అణో, అర్థణో, కానో తుదకు పైసో తగ్గించి మరచటి సంవత్సరం ఆ లోటు భర్తీ అయిన తరువాతే పూర్తివార్షికం యిచ్చే వారు. ఆ సంస్థానంలో పరీక్షాధికారులుగా వుండే పండితులకుమాత్రం నూటపదహార్లు వార్షికం వుండేది. రంగచార్యులవారు శాస్త్రాలకు పరీక్షాధికారులుజమీందారు బసవరాజుగారుమంత్రవాది లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిలుగారు రంగచార్యులవారికి అభిమానశాస్త్రమైన తర్కంలోనే రంగచార్యులగారితో శాస్త్రార్థం చేసి పండితులను మెప్పించినట్లు చెప్పుకోగా విన్నాను'.

ఇది చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారి సర్టిఫికెట్టు (చూ. కథలు-గాథలు, సంపుటము 1, పుటలు 369-370).

మఱియొక యోగ్యతాపత్రము :

'ఆంధ్రదేశమున ఉర్లాము సంస్థానము వేదవిద్యకు ఇచ్చిన చేయూత వైదికచరిత్రమున ద్రువతారాతుల్యముగఁ బ్రకాశించును. ఉర్లాము సంస్థానాధీశ్వరి ఇచ్చు పారితోషికములకును, చేయు ప్రశంసలకును ముగ్ధులై అనేకులు వేలకువేలు యువకులు అవధానులైరి. ఉర్లాముపండితుఁ డనిన ఢిల్లీకి వెళ్ళినను చేమోడ్పులు లభించెడివి.

ఉర్లాముపండితుఁ డనిన దిగ్గజము. ఇఁక అతనికి పరీక్ష లేదు, అడ్డు లేదు '(ప్రబుద్ధాంధ్ర, 1921, సంపుటి 2, సంచికలు 2, 3, పు. 27).

'చిరకాలమునుండి యుర్లాము జమీందారులు వేదవిద్యను పోషించుచున్నారు.'

—వంగూరి సుబ్బారావుగారి ఆంధ్ర వాఙ్మయచరిత్రము, పు. 111.

'సరీక్షితా యత్ర చ వేదవిద్యా యత్రాన్నదానం చ జగత్ప్రసిద్ధం ఉర్లాంపురీం తాం సమతీత్య సద్యః శ్రీదేవిడిపట్టణమాచిశామ'.

---280, చెన్నపురి రాజధానీ ధూమశకట తీర్థయాత్రా చరితమ్, వడ్లమాని లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి కృతము.

ప్రాసంగికముగా ఉర్లాముప్రశస్తి యిట్టికృతిలో ప్రస్తుతింపఁబడినది. ఇట్లు పండితవిమర్శకుల ప్రశంసలను పొందుటయేగాక కొందఱు కథకుల కథలలో కూడ ఉర్లాముసంస్థానము ప్రస్తుతింపఁబడుట విశేషము.

'ఉర్లాంలో వాడికి పట్టా పుట్టింది, నాకు లేదు. అంతేనా?' అని యొక

పాత్రమునోట ఉల్లాము పట్టాప్రశస్తిని పలికించినాడు కథకుడు (చూ. శ్రీపాద వారి చిన్నకథ, బ్రాహ్మణాగ్రహారం, పు. 62).

ఉల్లాము జమీందారు కందుకూరు బసవరాజుగారిచే సమ్మానితుడైన పంతుల బ్రహ్మదేవకవి అనాటి విద్వత్కవి. భళ్ళమూడి లక్ష్మణశాస్త్రి ఆస్థాన పండితుడు. బసవరాజుగారు కాశీయాత్ర కరిగినపుడు కాశీలో అనేక పండితులకు సమ్మానములు చేసిరట ! (చూ. చెళ్ళపిళ్ళవారి కాశీయాత్ర చరిత్ర, పు. 22).

వేద పరీక్షలు

ఉల్లాము వేదశాస్త్ర పరీక్షలకు కేంద్రము. ఉల్లాముపేరు వినగానే యీ ప్రాంతపు వృద్ధపండితులకు 'శ్రావణి' తలంపునకు వచ్చును. ప్రతివర్షము శ్రావణశుద్ధ పూర్ణిమాదినమున వేనవేలు బ్రాహ్మణుల వేదఘోషముతో ఉల్లాముసంస్థానము పవిత్రమగుచుండెడిది. 1856 నుండి ఈ శ్రావణి ఉత్సవములు ఉల్లాము సంస్థానమున ప్రసిద్ధములు. శ్రావణమాసములో నీ సంస్థానము వారు వేదవేదాంగములలో, సకలశాస్త్రములలో పరీక్షలు నిర్వహించి నెగ్గినవారికి పట్టాలు, బహుమతులు, వార్షికములు ఇచ్చెడివారు. అర్హులగు పండితులను ఉచితరీతిని సత్కరించెడివారు. వేలకువేలు వెచ్చపెట్టి దిగ్దంతులవంటి వేదశాస్త్ర పండితులను పరీక్షకులుగా నియమించి ఈ శ్రావణి విద్వత్సభాపరీక్షల నేత్రులు నిర్వహించెడివారు.

పరీక్షకులు

గీర్వాణాంధ్రభాషలలో మహాపండితులును, షట్చాస్త్రములలోను, షడ్వర్ణనములలోను పరినిష్ఠిత పాండిత్యము కలవారును, భారతీయులలో ప్రప్రథమముగా మహామహోపాధ్యాయ బిరుదమును పొందినవారును నగు శ్రీమత్పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులవారు ఈ పరీక్షలలో ముఖ్యపరీక్షాధికారిగా నుండెడివారు. వీరికి పిమ్మట మహామహోపాధ్యాయ, కళాప్రపూర్ణ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు (1867-1944) ప్రధాన పరీక్షకులుగా పని చేసిరి. వ్యాకరణ విభాగమునకు చిలుకూరి చతుష్టయమునందలి చిలుకూరి సోమనాథశాస్త్రి, చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి పరీక్షాధికారులుగా నుండెడివారు. తర్కవిభాగమునకు అపరగౌతమ విఖ్యాతులు, సంగమేశ్వర క్రోడవత్ర నిర్మాతలు, కాశీపండితులునైన గుమ్మలూరి సంగమేశ్వరశాస్త్రి (1863-1903) గారును, తర్కతీర్థ బిరుదాంకితులు, కాశీపండితులునైన ఆదిభట్ల రామమూర్తి శాస్త్రి (1861-1920) గారును పరీక్షకులు. వేదవిభాగమునకు బొమ్మకంటి సోదరషట్కమునందలి వేంకట నృసింహశాస్త్రి (1850-1925), రామస్వామి అవధాని (1852-1931) గార్లు పరీక్షాధికారులు. న్యాయవేదాంత తర్కాలంకా

రములకు పేరి కాశీనాథశాస్త్రి (1858--1920) గారు పరీక్షకులుగా నుండినవారు. ఇత ఉర్లాము పరీక్షలలో విజయమందిన పండితులలో మంత్రవాది లక్ష్మీ నారాయణశాస్త్రి, పేరి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, వీటూరి వెంకటరామశాస్త్రి, ఉపాధ్యాయుల వేంకటేశ్వరశాస్త్రి, బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి, పేరి వెంకటేశ్వర శాస్త్రి, వడ్లమాని సుబ్బావధాని, గంటి శంకరసూర్యనారాయణావధాని (మద్దివలస), కాశీ ప్రకాశము (చల్లపేట), కొత్తూరి సుబ్బయ్యదీక్షితులు, గోరుగంతు వెంకటరమణశాస్త్రి మొదలగు వారు ప్రసిద్ధులు. బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి ఉర్లాము సంస్థానాస్థాన సంస్కృత పండితులగు భళ్ళమూడి లక్ష్మణశాస్త్రిగారి శిష్యులు.

‘తామసవృత్తి లేక శతధా బహుధా కళలభ్యసించి యు
ర్లాము పరీక్షలిచ్చి యవలన్ మఱి పీఠపురాధినాథును
ద్దామ దయావిశేషమున స్థాపిత శాస్త్రపరీక్షలందుఁ దా
నీ మహనీయుఁ డున్నతివహించి తరించెనఁబెంత పుణ్యమో !’

—దువ్వూరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రి
జీవితచరిత్రము. ప. 41.

ఉర్లాము సంస్థానమువారిచే వార్షికములచేతను, ఇతర సమ్మానములచేతను బహుకృతులైనవారిలో శౌంఠి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి, మహామహోపాధ్యాయ పేరి కాశీనాథశాస్త్రి, తిరుపతివేంకట కవులు, బులుసు మల్లు సోమయాజులు, భమిడిపాటి సుబ్బావధానులు మొదలగువారు కలరు.

సంస్థానకవులలో పంతుల బ్రహ్మదేవకవి, కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, చాగంటి సీతయ్యశాస్త్రిలు, కొత్తూరి సుబ్బయ్యదీక్షితులు, నేమాన సూర్యప్రకాశకవి, బి. ఈశ్వరప్ప, వడ్లమాని లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి మొదలగువారు ముఖ్యులు.

‘రాణగఁగందుకూర్చనవరాజు సభాంతరమందుఁబండిత

శ్రేణులు సత్కవీశ్వరులు నాండ్రగీ

ర్వాణ కవీంద్రుఁడన్ బిరుదు పంతుల బ్రహ్మనశాస్త్రిగై కొనెన్’*

ఉర్లాము జమీందారిణి కందుకూరు మహాలక్ష్మమ్మగారు పండితుల సన్నిధిని పంచకావ్యములు చదివిన విదుషీమణి. విజయనగర పండితులు తర్క వేదాంతనిధి కూరెళ్ళ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారిని ఉర్లాము రప్పించి వారియొద్ద మహాలక్ష్మమ్మగారు సంస్కృతమున దృఢమైన వ్యుత్పత్తిని సంపాదించిరి.

మహాలక్ష్మమ్మగారి ఆస్థాన విద్యత్కవులు చాగంటి సీతయ్యశాస్త్రిలు గారు. వీరు భళ్ళమూడి లక్ష్మణశాస్త్రి శిష్యులు; బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రికి సతీర్థులు. వీరు రచించిన శ్రీ పురాతన శంకరవచనములు అను గ్రంథము

*కల్పలతపత్రిక, విశాఖపట్టణము, 1921 మార్చి, పు. 15.

శైవవాఙ్మయము నందొక విశిష్ట స్థానము కలది. శంకరవిన్నపములని వీనికి నామాంతరము. శంకర వచనార్థ సర్వస్వమును అష్టోత్తరశతసంఖ్యాకములగు పద్యావళితో కూడినది. వీని మూలకర్త శంకరయతీంద్రులఁట : 'రక్షింపవే భవానీ మనోహరా' యను మకుటముగల పద్యము. ఈ పద్యసారముకల పద్య మొకటి దీని కనుబంధముగా సంధానితమగుచుండును. ప్రతిపద్యమును నానావిధ శైవపురాణగాథలతోడను, బహువిధ లోకోక్తులతోడను నిండి యుండును. మచ్చున కొకటి రెండు పద్యములు :

'నటజనశేఖరుండ పని నమ్ముచు నేనొక నర్తకుండనై
పటు భవరంగభూమి నతిభంగుర జన్మసమాఖ్య వేషముల్
దిటముగఁదాల్చి నీకు బహులీలల మోదముజేయుచుంటి న
న్నెటు దయఁజూచి కట్నములనేమి యొసంగెదొ చంద్రశేఖరా !' — 66.

మఱియొక పద్యము :

'తొల్లి గిరింద్రకన్యకను దోడ్కొని భక్తులతోడ శాంబరీ
భిల్లత నొంది యాశ్రమము భీతిల పందినిఁ గూలనేసి నీ
కెల్లదమైతిమే యనుచు నేఁచి నినుం దెగటార్చునెంచు నా
మల్లుని నర్జునుం దివిజమాన్యు నిజాస్త్రమునిచ్చి గావవే !' — 76.

ప్రసిద్ధులు తిరుపతి వేంకట కవులు ఉల్లాము సంస్థానమును దర్శించి నపుడు మహాలక్ష్మమ్మగారిని ప్రశంసించుచుఁ జెప్పిన పద్యములు :

'స్త్రీవయ్యున్ గడువాసిఁ జెన్నలరి కాశీసేతు మధ్యస్థ వి
ద్యావంతుల్ నుతియించు కీర్తిఁగను నీ యొన్నత్యమున్ విన్నచో
నేవారే శిరసాపహింతు, రిదియేమీ క్రొత్తయే, మున్ను శ్రీ
దేవిన్ విన్నదిలేదొ రాణిఁగనమో, స్త్రీల్గారె లక్ష్మ్యంబికా !' ¹

'స్త్రీ పరిపాలనమ్ముగల చిన్న జమీనులుఁ బెద్దచోట్ల నె
న్నో పరికించి చూచితిమి, యొక్కెడ నిక్కడ గల్గునంత వి
ద్యాపరిశీలనంబు, మఱి దాతృతయుంగనఁబోల దింతయున్
శ్రీపతి సాక్షి, నిక్క, మిటు చెప్పుట మీ స్తుతిగాదు, లక్ష్మమా !' ²

మహాలక్ష్మమ్మగారి తరువాత సంస్థానము కందుకూరి సన్యాసిరాజుగారి కుమారులగు బాలసూర్య ప్రసాదరావు, లక్ష్మీప్రసాదరావుగారలకు దఖలు పడినది. ఈ సోదరు లిరువురును సాహితీపోషణ విషయమున అహమహమికతో నడుగువేసినవారు. వీరి పూర్వులు '...కావ్యకలనా కర్తృత్వ భర్తృత్వ శోభనులై పండిత మండల ప్రణుత శుంభత్ సప్తసంతాన సంజనితోద్యద్యశులై'
(శ్రీమత్ప్రసాదరాయ యశోవిలాసము, 1-23) శైవ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠులై.....

¹ నానారాజ సందర్శనము, ఉత్తరార్ధము, 107.

² పైడి, 113.

ద్విజరజ పరతంత్ర చిత్తులయి యుర్విన్ బొల్చిరఁట' (పైది, 1-24).

'భవ్యమై సుకవినంస్తవ్యమై వసుధ న్వ

రలు చెన్నబసవ పురాణవరము

పూతమై నవరసోపేతమై లోకవి

ఖ్యాతమై తగుఁ గువాలాశ్వచరిత

చిత్రమై త్రిజగత్పవిత్రమై మించు పం

చాక్షరీమంత్రమాహాత్మ్య సుకృతి

సత్యమై సజ్జనస్తుత్యమై నిత్యమై

దీపించు సత్యవతీపరిణయ

మలఘు శివలింగ సూర్యోదయాభిధాన

రమ్య సంస్కృత నాటకరాజము మఱి

ఎన్నియో గ్రంథములకు నధీశులై యు

దార యశమొందినా....' (పైది, 1-25) రఁట వీరి కొలము

సాములు. కువలయాశ్వ చరిత్ర కృతిపతి కందుకూరి మల్లికార్జున మంత్రియును, పంచాక్షరీ మంత్ర మాహాత్మ్యమును* గృతిపడసిన కందుకూరి వీరేశలింగమంత్రి యును, సత్యవతీపరిణయము నంకితమొందిన కందుకూరి బసవరాజుగారును, అత్తలూరి పాపకవి రచితమగు ఆయిదాశ్వాసముల చెన్నబసవ పురాణ మను పద్యకావ్యమును కృతిగొన్న కందుకూరి అమృతలింగమగారును, ఉర్లాము సంస్థానాధీశ్వరులకు మూలపురుషులఁట; బసవరాజుమేనల్లుఁడగు బుద్ధిరాజు వీరనయే సత్యవతీపరిణయకర్త. చెన్నబసవపురాణ కృతిభర్త అమృత లింగమగారి పెదతండ్రియైన సాళువపతి ధీల్లీశ్వరుల మెప్పులనందిన మేటియఁట;†

ఇట్టి విశిష్టగుణపరిపుష్టులగువారి సంతతికి చెందిన దేవిడి సంస్థానాధి పతులు ఇజ్జితాసార్ శ్రీ కందుకూరి బాలసూర్య ప్రసాదరావు బహద్దరుగారు తామును సకలసంపదలను మఱించు నొక కృతి నంకితముగొనఁదలఁచి —

'....ఒక దండ పండితప్రకరమ్ము పరమార్థ

బహుశాస్త్ర రీతులుపన్యసింప

*పంచాక్షరీమంత్ర మాహాత్మ్యమును యమకృతి అసమగ్ర ప్రతి యొకటి మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున డి. నెంబరు 2117గా నున్నది. ప్రతిచరణాంతమున 'పంచాక్షరీ' యను పద మావృత్తియగునటులు రచితమైన దెబ్బదిపంక్తుల రచనమిది, శ్రీ బాలవృద్ధులకు పారాయణయోగ్యము. దీనికర్తృత్వమవిజ్ఞాతమని పరిష్కర్తల యభిప్రాయము. చూ. Bulletin of the Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. XIII, No. 1, 1960, pp. 82-88

†ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, కృతీయభాగము, పుటలు 1661-70.

నొకచెంత సత్కవినికరంబు లత్యంత

సరసకవిత్వ వైఖరులు నెఱవ....

దేవిదీనామ సంస్థాన దివ్య భవ్య

పీఠికాసీనుడై కడుఁబెంపెలర్ప'

—పైది, 1-17.

'.... నేమాన టులోద్భవున్ గృతి హితున్ సూర్యప్రకాశాహ్వాయున్

ఘనరక్తిన్ బిలిపించి గౌరవము సత్కారంబు గావించుచున్'

—పైది, 1-18.

తన యధీష్టమును కవి కెఱిగించి సజ్జనప్రశస్తిని గాంచిన లోకోక్తిసమితిని -

'సరిసోక్తుల్ నెలువొంద నంచిత కథాసందర్భమింపొంద ను

ర్వర సత్కావ్యరసజ్ఞులైన కవు లౌరా యంచు నగ్గింప భా

స్వర పద్యావళియం దిమిడ్చి తుద నస్మన్నామ సంబోధన

స్ఫురణం బొప్ప రచింపు....'—(పైది, 1-29) మని కోరిరట! ఇది

వాస్తవముగాఁ గృతికర్త సంభావించినట్లు నవీనకృతియే.

'కవితాతత్త్వ మెఱింగిన

యవనీశ్వరచంద్రు నిస్తులాస్థానమునన్

గవియై యుండుటకన్నన్

బ్రవిమల భాగ్యంబు గలదె పండితున కిలన్'

—పైది, 1-35.

అని కవి తన యదృష్టమును బొగడికొనినాడు.

బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు పేరుపొందిన కృతికర్తకూడ. ఈ కృతి

నామము 'శ్రీమత్ప్రసాదరాయ యశోవిలాస మను ఆంధ్రలోకోక్తి ముక్తావళి'.

కృతికర్త కవిరాజుబిరుద విరాజితుఁడు; నిశ్శంక మహీపాల చరిత, ధన్వంతరి

క్షేత్ర మాహాత్మ్య, వాసంతికా వసంతాహ్వాయాది కావ్యకర్త.

భారతరామాయణాది పురాతన కావ్యవీధులలోని కథాఘట్టముల నుదాహ

రించుచు తత్తదుచితములగు లోకోక్తులను వాని కనుసంధానించుచు ప్రసాద

రాయ భూపాలముద్రతోఁ గూర్చఁబడిన పద్యముక్తావళి యీ కృతి. మాదిరికిఁ

గొన్ని పద్యములు :

'రాజ్య మొసంగ నేను, సమరంబొనరించి జయించి లోక సం

పూజ్యుఁడ నౌచునంచుఁ గురుభూపతి పల్కె సమీరపుత్ర! సా

మ్రాజ్యము లేదు మీ కిఁక నరణ్యమె పొమ్మని కృష్ణుఁ డగ్నియం

దాజ్యము వోసినట్లు పరిహాసమొనర్చెఁ బ్రసాదభూపరా'. —2-5.

'అల దశకంతుఁ డుగ్రుఁడయి యంగద! చీ! నలుసంత లేవు నీ

కొలఁదికి వచ్చినట్టి పలుకూఁతలు గూయుచు లేనిపోని శ

క్తులు ప్రకటించి మా కిపుడు గూర్చితి కోసము, గ్రుడ్డువచ్చి పి

ల్లల బెదరించిన ట్లని చలంబునఁ బల్కెఁ బ్రసాద భూపరా' —3-45.

‘వాటము దప్పె, బాండవులు వచ్చిరి, పౌరుష ముజ్జగించి యి
చ్చోట నడంగి తేల, తలచూపుము కొరవరాజ ! యయ్యయో
రోట శిరంబు బెట్టియును రోకటిపోటున కోడనొనె, జా
గేటికి లెమ్ము, రమ్మని యుపేంద్రుడు వల్కె, ప్రసాద భూవరా’.

—4—45.

బాలసూర్యప్రసాదరావుగారి మఱియొక యాస్థానకవి వడ్లమాని లక్ష్మీ
నృసింహశాస్త్రిగారు. వీరు దేవాది సంస్థానాధీశ్వరులవెంట దక్షిణదేశయాత్రల
కేగి, యీ యాత్రావిశేషములను సంస్కృతమున శ్లోకరూపమున రూపొం
దించినారు. ఈ కృతి ‘చెన్నపురి రాజధానీ ధూమశకట తీర్థయాత్రా చరిత్రమ్’
అనుపేర ప్రచురితమైనది. ఇందు బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు ఇట్లు వర్ణింపఁ
బడినారు :

‘చాణక్యః ఖలు నీతిశాస్త్ర విషయే సుగ్రీవ ఆజ్ఞావిధౌ
సాముద్రీక సులక్షణాంకిత తను ర్లోకజ్ఞ చూడామణిః
జ్యోతిశ్శాస్త్ర నిధిః సహస్రనయనో భూపాలనే సర్వధా
కావ్యాలంకరణాదిషు ప్రథిత ధీ ర్వేదాంత విద్యాపరః’

బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు మంచి పండితులు. వీరు తెలుఁగునఁ
గూర్చిన ఆంధ్రవిజ్ఞాన మను ఏడుసంపుటముల విజ్ఞానసర్వస్వము
పండితలోకప్రసిద్ధమైనది. ఈ యాంధ్రవిజ్ఞానము ఏడు సంపుటములును అను
బంధముతో కలిసి యిండుమిండు నాలుగువేల పుటల బృహత్కృతము. దీని
కాంగ్లమున కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు పీఠికవ్రాసిరి. శ్రీ రెడ్డిగారు ఈ
యాంధ్ర విజ్ఞానమును బ్రశంసించుచు దీనిని ‘బాలసూర్యప్రసాద ఆంధ్రవిజ్ఞాన
సంహిత’ యని వ్యవహరించుట యుచితమని సూచించిరి. సోమవారప్రత
మాహాత్మ్య కథాత్మకమగు సీమంతినీపరిణయము, శ్రీనాథుని వీధినిబోలిన
వీధినాటకము, శృంగారాత్మకమగు మాతులసుతోద్వాహము, మూఢవిశ్వా
సములమీఁది ప్రహసనమగు ప్రబోధము, ఆంధ్రవిజ్ఞానానుబంధమగు సాంఖ్య
దర్శము మున్నగునవి వీరి యితర కృతులు.

దేవిడిసంస్థానాధిపతులు బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు గంటి సూర్య
నారాయణశాస్త్రిగారి సంపాదకత్వమున విజయనగరమునుండి వెలువడుచుండిన
‘కల్యాణి’ యను సాహిత్య మాసపత్రికకు మహారాజపోషకులుగాను,
పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రిగారి ఆర్యభారతీ గ్రంథమాలిక (పరశువాకం,
మద్రాసు) కును, రాజమహేంద్రవరము ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలివారి
కళింగదేశ సంపుటమునకును రాజపోషకులుగా నుండిరి. వీరు కళింగమండలము
నందలి గ్రంథాలయోద్యమమునందు ప్రధానపాత్రము వహించుచుండిరి.
దారువాపట్టణములో జరిగిన గంజాముమండల తృతీయ గ్రంథాలయ మహాసభ

కగ్రాసనాధిపతులుగా వీ రొసంగిన యుపన్యాసము చిన్నపుస్తకము రూపమున నచ్చొత్తింపఁబడినది. మాతృభాషాభివృద్ధి, విద్యాప్రశస్తి, సద్గ్రంథ పఠనము, గ్రంథాలయముల ప్రాముఖ్యము మున్నగు ననేకాంశము లిందు నిరూపింపఁ బడినవి. వీరు 'కల్యాణి' మొదలగు సాహిత్యపత్రికలలో తఱచుగా సాహిత్య వ్యాసములు వ్రాయుచుండెడివారు. విశాఖపట్టణమునందలి 'నెంచరీ క్లబ్బు'నకు వీరు భూరిగా విరాళ మిచ్చుటచే ఆ క్లబ్బు వీరిపేర నేటికిని వెలయుచున్నది.

శ్రీ చాలసూర్యప్రసాదరావుగారి తమ్ములగు లక్ష్మీప్రసాదరావుగారు ఉల్లాముసంస్థాన సాలకులు. కాకినాడ ఆంధ్ర ప్రచారిణీ గ్రంథమాలకు ప్రధాన రాజపోషకులు. వీరి యాస్థానకవి పేరి కాశీనాథాచార్యుఁడు. ఈ కవి రచించిన 'శ్రీ మదాంధ్ర శారీరక భాష్య సహిత పత్యూషప్రబోధ మననము' బ్రహ్మ సూత్రములను విషయవాక్యములుగఁగూర్చి వాని యర్థమును వివరించు శంకర భాష్యమున కాంధ్రీకరణము. ముముక్షువుల యుపయోగార్థ మాంధ్రభాషయందు సులభబోధార్థము వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. కవి పేరివంశీయుఁడు, గౌతమ సగోత్రజాతుఁడు, మహాపాధ్యాయ పేరి వేంకటశాస్త్రి పుత్రుఁడు. కావ్యావ తారికయందు కవి కృతిభర్తయగు లక్ష్మీప్రసాదరాయల నిట్లు భూషించినాఁడు :

'తులనాతీతుఁడు, కందుకూరికుల పాఠోరాశి రాకానిశా
లలనాకాంతుఁడు, సజ్జనాశ్రయుండు, శ్రీ లక్ష్మీప్రసాదావనీ
తలనాథుండు, కృపారసంబునఁ గడుండ్రవ్యంబు వెచ్చించి భూ
రి లసత్కీర్తి చెలంగఁ దత్కృతిని ముద్రింపించుచుండెందగన్'.

శౌంఠి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి కై సేసిన 'శ్రావణమహోత్సవ తారావళి'యు పేర్కొనఁదగినది.

ఉల్లాముసంస్థానమునకు చెందిన బి. ఈశ్వరప్ప పంతులుగారు 'కలియుగ మాహాత్మ్యము', 'తౌకిక వైదిక సంవాదము', 'గ్రామ నగర నివాస తారతమ్యము' మొదలగు విషయములను పరీహాసజనకముగా సంవాదఫక్కిని గద్యరూపమునను, 'ఇశా మాధవ విలాసము', 'స్త్రీవిద్యా సమర్థసము', 'స్త్రీపునర్వివాహ విషయము' మున్నగు నంశములను బద్యరూపమునను సంపుటికరించి 'చమత్కార రత్నాకర' మనుపేర ప్రకటించియున్నారు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణముజిల్లా పృత్తాంతసంగ్రహము.
2. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, శ్రీకృష్ణ స్వీయచరిత్రము, పుటలు 70-75.
3. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, ఆంధ్రభ్యుదయము, తృతీయా. 158-167.

4. అనంతపంతురి రామలింగస్వామి, శ్రీకృష్ణ కవితీర్థము, 1965, పుటలు 115—122.
5. తిరుపతి వేంకటకవులు, నానారాజు సందర్శనము, పుటలు 110—113.
6. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు - గాథలు, 1, పుటలు 369, 370.
7. వంగూరి సుబ్బారావు, అంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్రము, పు. 111.
8. మంత్రిపెగ్గడ భుజంగరావు, హైమవతీ పరిణయము.
9. తెలుగువిజ్ఞాన సర్వస్వము, సంపుటము 3.
10. Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, Madras, 1920-21, pp. 373, 374.

కపిలేశ్వరపురము-కేసనకుట్టు

ప్రవేశిక

ఈ యెస్టేటులు శాశ్వతకర నిర్ణయమునాటికి మఱియొకరి స్వాధీనములో నుండినవి. మొట్టమొదట పెద్దాపురము సంస్థానమునందలి తేకి, తాణేలంక ముతాల లోని భాగము లీయెస్టేటులు. 1818లో కపిలేశ్వరపురము ఎస్టేటు నేటి కపిలేశ్వర పురము జమీందారుల పూర్వులచే ఖరీదుచేయఁబడినది. దీనిలో కేదారిలంక, నారాయణలంక, బోళ్ళంక, వాడపాలెము, వీధివారిలంక యను నయిదు శివారు గ్రామము లుండెడివి. కపిలేశ్వరపురము క్రయధనము రూ.99,463లు. పేష్కాము రూ. 8,523లు. 1874లో దీని ఆదాయము రూ. 19,255లు. 1936లో ఆదాయము రూ. 75,335లు. 1852లో అటు గ్రామములు కలిగిన కేసనకుట్టు ఎస్టేటును ఖరీదుచేసిరి. ఇందు అన్నంపల్లి, కేసనకుట్టు, కొండకుదురు, గాడి లంక, తిళ్ళకుప్ప, మురుమళ్ళ అను గ్రామములుండినవి. కేసనకుట్టు ఎస్టేటు పేష్కాము రూ. 11,311లు. 1874లో దీని రాఁబడి రూ. 18,430లు. 1936లో రాఁబడి రూ. 34,340లు*. 1916లో హసన్బాదా గ్రామము చేర్చఁబడినది. తూర్పు గోదావరిమండలములోని దక్షిణామమునకు నాలుగు కోసుల దూరమున కపిలేశ్వరపురమున్నది, 'జబ్బితల్ అక్రాన్' ఈ జమీందారుల బిరుదు.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థాన పాలకులు కమ్మవారు. వీరి గృహనామము 'బలుసు'వారు, 'ఏరువాకల' అనునది వీరి గోత్రనామము. మొదటి నాగినీడు, బిక్కనీడు, ఇమ్మడి నాగినీడు వీరి మూలపురుషులు. బుచ్చయ్యగారి కుమారులగు బలుసు పెదసర్వారాయఁడుగారు మొదటి సంస్థానసంపాదకులు. 1818లో ఉప్పలపాటి రామరాజుగారినుండి కపిలేశ్వరపురమును కొనిరి. వీరు దేవబ్రాహ్మణ భక్తితత్పరులు; ఆలయారామ తటాకాది నిర్మాతలు. ఈయన 1847లో చనిపోగా వీరి కుమారులు బుచ్చి కృష్ణయ్యగారు జమీకి పచ్చిరి. వీరు 1852లో కేసనకుట్టు ఎస్టేటును దంతులూరి విజయగోపాలరాజుగారి ద్వితీయ పుత్రులగు బుచ్చి కృష్ణమరాజుగారి యొద్దనుండి విక్రయించికొనిరి. ఇతఁడుకూడ బ్రాహ్మణ పూజా తత్పరుఁడు; బ్రాహ్మణులకు సమారాధనలు చేయుచు, పర్వాశనముల నిచ్చుచు, దేవతారాధనలు సల్పుచు మంచి పేరును సంపాదించి 1853లో

*జమీందారీకమిటీ రిపోర్టు, పు. 175.

పాలకులైనది. వీరికి పిమ్మట వీరి సోదరులగు పట్టాభిరామయ్యగారు పాలకులైరి. వీరు సత్కాలక్షేపములందు నిమగ్నులై 1866 వరకు పాలించిరి. 1866లో బుచ్చి కృష్ణయ్యగారి కుమారులగు బుచ్చి సర్వారాయుడుగారు జమీదారీని స్వీకరించి చూడేండ్లు మాత్రమే పరిపాలించి అకాలమరణము వలనగా సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పరమైనది. పిమ్మట జమీ, సర్వారాయుడుగారి సమీపి రామలిక్ష్మమ్మగారి చేతికి వచ్చినది. ఈమె 40వేల రూపాయల బద్దీ పెట్టి గొప్ప సత్రమును కట్టించిరి. ఈమె మైనారిటీలోనే ఉన్న చరిషోయినందునను, కుమారులు లేనందునను సమీపజ్ఞాతులు సంస్థానపు బాధ్యతపై దావాలెచ్చిరి. వ్యాజ్యము ప్రీవీకౌన్సిలుదాక పోయినది. సర్వారాయుడుగారి పితంతునిగు రామలిక్ష్మమ్మగారికి దత్తతాధికారము కలదని ప్రీవీ కౌన్సిలువారుతీర్పుచెప్పిరి. ఈమెదత్తపుత్రుడు పట్టాభిరామయ్య(1870-1896). సంస్థానసంపాదకులగు పెదసర్వారాయుడుగారి పినతండ్రియగు అచ్చయ్యగారి నాల్గవ కుమారులైన చినతిమ్మయ్యగారి పౌత్రుడగు సర్వారాయుడుగారి పట్టిదీ పట్టాభిరామయ్య. వీరి కిరువురు కుమారులు. ఈయన 1896లో వివాహములైరి. పసికందుల మైనారిటీలో సయితము వీరి పితామహి రామలిక్ష్మమ్మగారి జమీని పాలించిరి. 1906లో ఈమె మరణింపగా మనుమడుగు బుచ్చి సర్వారాయుడు బహద్దరువారికి జమీ సంక్రమించినది. కాని ఆనాటికి వీరు మైనారిటీయగు మైనారిటీకాలములో తల్లియగు జానకమ్మగారు సంస్థాన పాలనమును బర్యవేక్షించిరి. ప్రాజ్ఞతవచ్చిన బుచ్చి సర్వారాయుడుబహద్దరుగారు 1916లో జమీ పాలనమును స్వీకరించిరి. ఈయన బందరు నవాబుగు రాజులకురాజుత్వండా దాఖాపల్లి ఖానుబహద్దరు యింతిజారుజంగు కుమారులగు బుచ్చి సర్వారాయుడుగారి హాసన్దాదా గ్రామమును 2 లక్షలకు కొని జమీలో కలిపి సంస్థానమును విస్తరించెడిరి. వీరు తూర్పుగోదావరి జిల్లాబోర్డు అధ్యక్షులుగా, 1925లో ఆఫీసరుగా పేరుపొందినవారు. 1945లో బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమువారు వీరి 'రాజు బహద్దర్' బిరుదుమునిచ్చి గౌరవించిరి. వీరి కుమారులు ప్రభాకర బహద్దరాచార్యులు, వెంకటాచలపతిరావు, సత్యనారాయణరావు మొదలగు వారు. బహద్దరాచార్యుగారు ఉన్నతవిద్యా పట్టభద్రులు. మద్రాసు రాష్ట్రము నుండి, ఆంధ్ర రాష్ట్రమునందును మంత్రిగా పనిచేసినవారు. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము నుండికేలు సభ్యులుగాను, ప్రో ఛాన్సలర్ గాను ఉండిరి. బుచ్చిసర్వారాయుడుగారి బాడేపల్లి వాస్తవ్యులు రాజావాసిరెడ్డి చూడామాణిక్యప్రసాదరావు గారు, బుచ్చిబాబుగారు పుత్రిక కనకరాజేశ్వరమ్మ వీరి భార్య. రాజావాసిరెడ్డి వెంకటాద్రిగారు మొదట దత్తపుత్రులగు జగన్నాథబాబుగారి జనకసోదరులగు బుచ్చిబాబుగారు చూడామాణిక్య ప్రసాదుగారు ప్రపౌత్రులు; చల్లపల్లి రాజా చుట్టగిత్త చుట్టరాజుననాయుడుగారికి అల్లురు. చుండి సంస్థానములో,

జేరియుండిన చెరువూరు గ్రామమును మల్లికార్జుననాయఁడుగారు కొని తమ తనయగు త్రిపురసుందరమ్మగారికి అరణముగా నిచ్చియుండిరి. సత్యనారాయణరావుగారు ప్రస్తుతము తూర్పుగోదావరి జిల్లాపరిషత్తు అధ్యక్షులు. కొంత కాలము ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ సెనేట్ సభ్యులు.

సాహిత్యపోషణము

సంస్థానస్థాపకులగు పెదసర్వారాయఁడుగారు బ్రాహ్మణులకు, బ్రాహ్మణులకు భూములను, గోవులను దానములనిచ్చుచు వచ్చిరిటగాని సాహిత్యసేవా సంబంధములైన వివరము లేవియును అందిరాలేదు. వీరి కుమారులగు పట్టాభిరామయ్యగారు పండితగోష్ఠిలో కాలము గడపినట్లు కమ్మవారి చరిత్రము తెలుపుచున్నది గాని ఆ వివరము లేవియు తెలియవు.

పట్టాభిరామయ్య (1870-1896) గారు పీఠావాదనమున మంచి నేర్పరియట. వీరు కొంతకాల మొక పక్షపత్రికను నిర్వహించిరట. 1908లో జమీనదారులను స్వీకరించిన బుచ్చి సర్వారాయఁడు బహద్దరుగారు దేశభాషాభిమానులు, కవితాప్రియులు, సాహిత్యపోషకులు. వీరు కవిలేశ్వరపురమున పది పేల ధనముతో ఉన్నతపాఠశాలను స్థాపించిరి, ఇంకను ప్రజోపయోగకరములైన పనులను చేయించిరి. వీరు విమర్శాదర్శకులగు నడకుదుటి వీరరాజు పంతులుగారి పీఠికాపరిష్కారములతో చింతలపూడి యెల్లనార్యుని రాధామాధవ ప్రబంధమును*, విష్ణుమాయా విలాస నాటకమును ముద్రింపించిరి. 'పూర్వకవి విరచితములై, కాలగర్భమున దాగియున్న ఆంధ్రప్రబంధములఁగొన్నింటి నైనను యథాశక్తిని బ్రకటింపవలయునను నుద్దేశము....' గల శ్రీబుచ్చి సర్వారాయఁడుగారికి రాధామాధవ కృతి తాళపత్ర మాతృక అభ్యముకాగా, దానికి ప్రతులువ్రాసియించి శ్రీపాద లక్ష్మీపతిశాస్త్రి, ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రి గారలచేత పరిష్కరింపించిరి. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి విపులమైన పీఠికతో కందుకూరి రుద్రకవి రచితమగు సుగ్రీవవిజయ యక్షగానమును బ్రకటింపిరి. దుర్గేశ నందిని, రాధారాణి, విశ్వప్రయత్నము, నవాబునందిని, హిందూ లా-మొదలగు గ్రంథములను రచించి ప్రకటించిన చాగంటి శేషయ్యగారు వీరి యాస్థానోద్యోగులు. బుచ్చి సర్వారాయఁడుగారి గ్రంథాలయము ఆంధ్రదేశ సంస్థానాధీశ్వరుల ఉత్తమ గ్రంథాలయములలో ప్రథమశ్రేణికి చెందినది. ముద్రితా ముద్రిత సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములు కొన్నిపేలు కవిలేశ్వరపురాధి నాయకుల గ్రంథాలయమున నేటికిని చెక్కుచెదరకుండ నున్నవి. తాళపత్ర గ్రంథములను వివిధ సీమలనుండి వ్యయప్రయాసములకు లెక్కింపక బుచ్చి సర్వారాయఁడు

*గాడిచెర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, చింతలపూడి యెల్లనార్యకవి, గ్రంథాలయ సర్వస్వము, సంపుటి 11, సంచిక 2, పుటలు 59, 60.

గారు సేకరించి భద్రపఱచి యుంచినది. ఇట్టి ఉత్తమ గ్రంథాలయము అందు బాటులో నుండుటవలననే చాగంటి శేషయ్యగారు తలపెట్టిన 'ఆంధ్ర కవి తరంగిణి' రచనోద్యమము చాలవరకు సమగ్రముగా, శాస్త్రీయముగా కొనసాగుచు వచ్చినది. శేషయ్యగారు సరళ గ్రాంథికభాషలో సంధానించిన 'విశ్వ ప్రయత్నము' అను సాంఘిక నవల శ్రీ బుచ్చినర్సారాయణుగారి కంకితము. శ్రీ సర్వారాయణుగారు హిందూధర్మశాస్త్ర గ్రంథనిలయము, కాకినాడలోని ఆంధ్రప్రచారిణీ గ్రంథమాల మొదలగు గ్రంథప్రచురణ సంస్థలకు రాజపోషకులు.

బుచ్చినర్సారాయణు బహద్దరుగారి కుమారులు శ్రీ ప్రభాకర పట్టాభి రామారావుగారు కూడ శ్రీ చాగంటి శేషయ్యగారి గ్రంథరచనోద్యమమునకుఁ దోడ్పడినవారు. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ సెనేట్ సిండికేట్ సభ్యులుగా, ప్రోఫెసర్లుగా, విద్యాశాఖామాత్యులుగా వీరు విద్యారంగమునకు చేసినకృషి ప్రశంసనీయము. ఆంధ్రరాష్ట్ర ప్రభుత్వమున విద్యాశాఖామాత్యులుగానుండి మన రాష్ట్రమునందు సాహిత్య అకాడమీ, సంగీత నాటక అకాడమీ మొదలగు సంస్థల అవతరణ వికాసములకు మూలకారకులైరి. హైదరాబాదునందలి ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు మొదలగు సాహిత్యసంస్థలు వీరి సమాదరణమున నభ్యుదయమును సాధించినవి.

వీరి సోదరులు శ్రీ సత్యనారాయణరావుగారు పట్టభద్రులు, విద్యా పోషకులు. పెద్దాపురమునందలి మహారాజ్ఞీ వత్సవాయ బుచ్చి సీతయ్యమ్మ కళాశాల పాలకసంఘాధ్యక్షులు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. కొత్త భావయ్య చౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, పుటలు 273-275.
2. కొమాండూరి శతకోపాచార్యులు, జమీందారీ కమిటీ రిపోర్టు, ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెసుసంఘ ప్రచురణము, కాకినాడ ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ, 1939.
3. నడకుదుటి వీరరాజు, మునిపలుకు, శ్రీ రాధామాధవ ప్రబంధము.
4. K. Bhavaiah Chowdari, A Brief History of the Kammas, pp. 88, 89.

కార్వేటినగరము

ప్రవేశిక

ఇది పురాతనమయిన పడమటి పాళయములలో నొకటి. తొండ మండలము, తుండీరమండలము అని ఈ ప్రాంతమునకు పూర్వవ్యవహారము. తూర్పు కనుమల చాలులో చిట్టడవులతో, చిలుగుట్టలతో నిండిన ప్రదేశమిది. దీనికి దక్షిణ దిశయందును, వాయవ్య దిశయందును ఉత్తరాక్కాడు తాలూకా యును, టూర్పు డిక్కున చెంగల్పట్టు మండలమును, ఈశాన్య దిశలో కాళహస్తి జమీందారీయును కలవు. కాళహస్తికి దాపుననున్న నారాయణవనము మొదటి రాజధాని. పిమ్మట కార్వేటినగర సంస్థాన పాలకుడగు మొదటి వెంకట పెరుమాళ్ళురాజు పాలనకాలము (క్రీ. శ. 1719-1732) లో కార్వేటినగర నిర్మాణము మొదలయి యతని సోదరపుత్రుడయిన కావేటిరాజు కాలమున ముగిసినది. నాటినుండి కార్వేటినగరము రాజధాని యయినది. దీనికి పశ్చిమమున నున్న ప్రాత శివాలయమునొద్ద 'నగరము' అను పేరుగల ఒక యూరుండెనట! ఇప్పుడూరున్నచోట 'కార్వేడు' అనునొక పల్లె యుండెనట! ఇది కార్వేడు కాబోలు! అడవిపల్లె యని దీని యర్థము. పల్లెగానున్న 'కార్వేడు' ప్రభువుల ప్రసాదమువలన పట్టణమయినది. ఆ పిమ్మట శివాలయమునొద్ద కాపురమున్న వారు సయిత మీపట్టణమునకే వచ్చి చేరినందున జనులీ రెండు పేళ్ళనుగలిపి 'కార్వేడు నగర' మని పిలువనారంభించినట్లు. అదియే కాలక్రమమున 'కార్వేటి నగరము' గా మాటినదని కొందఱు యభిప్రాయము*. ఇది పుత్తూరునకు పడమరగా మూడు కోసుల దూరమున నున్నది. ఈ సంస్థానములోని నగరి, నారాయణవనము మున్నగు నదులు చాల చిన్నవి. వానల తతిలో పొంగిపొరలి తతిమ్మాకాలములో ఎండిపోవుచుండును. కొంత ఉత్తరాక్కాడు మండలము లోను, కొంత చిత్తూరు మండలములోను నీ సంస్థానము వ్యాపించియుండినది. పుత్తూరు తాలూకాలో 542 చ.మై. ను, తిరుత్తణి తాలూకాలో 401 చ.మై. ను, మొత్తము 943 చ.మై. పైశాల్యము కలది యీ సంస్థానము. ఋణబాధల పాలయిన ఈ సంస్థానమునందలి 120 గ్రామములు విడదీసి 'చెట్టినాడు' అను జమీందారీ నొకదాని నేర్పఱచిరి. కార్వేటినగర సంస్థానములోని కొంత భాగమును తిరుమల తిరుపతివారు విక్రయమునందు కొనిరి. దీనియందలి

*తిమ్మావఱ్ఱల కోదండరామయ్య, కార్వేటినగర రాజుల కళాసాహిత్య పోషణ, ఆంధ్రప్రభ, అదివారము సంచిక, 1964 జూన్ 14.

మొత్తము గ్రామములు 792. తిరుత్తణి, పల్లిపట్టు, నారాయణపనము అని మూడు రెవిన్యూ విభాగములు. 1882 లో పేష్కారు 187 పేలు. సాలీనా ఆదాయము 1885 లో నిండుమిండుగా ఏడెనిమిది లక్షలు.

సంస్థాన చరిత్రము

పూర్వమీ సంస్థాన మేదోయొకకోటకు చెందిన రెడ్లదండ : వీరికి పూర్వ పాలకులు సాళువ వంశీయులు. ఉత్తర సర్కారులనుండి వచ్చిన క్షత్రియ వంశీయులగు మాకరాజు, బొప్పరాజు అనువారు ఈ సంస్థానాధిపతుల కొలువులో నుండిరట : మాకరాజు చిట్టచివరి రెడ్డిపాలకునొద్ద మంత్రిగానుండి ఆయన నిస్సంతుగా మరణింపగా పాళెమును కైవసము చేసికొనెనట : రెండవ శ్రీరంగరాయల (1614—1617) ప్రభుత నంగీకరింపని విజయనగర సామంతులలో మాకరాజు నామకుడగు కార్వేటి నగరపాలకుడొకడు కలడు.* ఈ సోదరులిరువురును సంస్థాన విషయమున విశేషశ్రద్ధాసత్తులు ప్రదర్శించి నానాటికి విస్తరింపజేసిరట : వీరు సూర్యవంశ క్షత్రియులు. కరికాల చోడుడు వీరి మూలపురుషుడని చెప్పుదురు. కాళహస్తి ప్రభువులతోపాటు కార్వేటి నగరాధిపతులును చంద్రగిరి పాలకులకు సామంతులుగానుండి కప్పములు చెల్లించుచుండిరి. ఆపిమ్మట కర్ణాటక నవాబునుండి సంస్థానాధిపత్యమునకు సన్నదును సంపాదించి ఈ వంశీయులు సంస్థానమును పాలించుచు వచ్చిరి.

అక్కట కలిగినపుడు సేనలతో తోడ్పడు నిబంధనమీద కార్వేటి నగరాధీశులు కర్ణాటకపు నవాబునకు సామంతులుగా నుండిరి. ఆనందరంగపిళ్లైతో మైత్రి నెఱపిన పాళయపుపట్టువొరలలో మాకరాజువారు ముఖ్యులు¹. కర్ణాటకపు నవాబు మహమ్మదాలీ తనయను ఒక పిల్లపాళయగాడు నిర్బంధించిన నేరమునకు నవాబు నానతిమీద కాళహస్తి—కార్వేటి నగరసంస్థానాధిపతు లిద్దఱును కలిసి యీ సాకుతో చిన్నచిన్న పాళయగాండ్ర నందఱ నోడించి వారి పాళయములను తమ రాజ్యములలో చేర్చికొనిరి. ఈ సందర్భమున జరిగిన యుద్ధములను 'నత్తేరి' యుద్ధములని చరిత్రకారులు పేర్కొందురు.

కర్ణాటకపు నవాబుతో ఇంగ్లీషుకుంఫిణీవారు చేసికొనిన 1792 నాటి యొడంబడిక మేరకు పడమటి పాళయములన్నియును నవాబునకు ప్రతినిధులుగా గుర్తింపఁబడిన కుంఫిణీవారి పాలనముక్రిందికి వచ్చినవి. 1801 నాటి ఒడంబడిక ప్రకారము సంపూర్ణముగా నీ పాళయము లన్నియును కుంఫిణీవారికి దఖలు

*C.R. Srinivasachari, A History of Gingee and its Rulers, p. 138.

¹కస్తూరి రంగకవి, ఆనందరంగరాజ్ చందము, పీఠిక, 114.

వడినవి. 1790—99 లలో కాశహాస్తి, కార్వేటినగర సంస్థానాధిపతులు పరస్పరము కలహించుచుండుటచే దేశమున శాంతికి భంగము వాటిల్లుచుండినది. 1801 లో కుంభిణీవారు రూపొందించిన సంధి నిబంధనల ప్రకారము ఈ రెండు సంస్థానములవారును తమతమ నైనికదళములను రద్దుచేసికొనిరి. అంతకుముందు వీరు విస్తారములగు సేనలను కలిగి పరస్పరము కలహించుచుండుటచేత ఈ నైనికదళములవలన ఎప్పుడో ఒకప్పుడు తమకును ముప్పుకలుగునను భయము కుంభిణీవారి కుండినది. నైనికదళములను రద్దుచేయుటవలన పరస్పర కలహములు మాసిపోయినవి ; కుంభిణీవారి భయమును అంతరించినది. 1802 లో కార్వేటినగర పాశయమువారికి జమీందారులుగా నన్నదులు ప్రసాదింపఁబడినవి. 19 వ శతాబ్ది మధ్యభాగమున రాజా కుమార వేంకట పెరుమాళ్ళురాజు బహద్దరుగారు కార్వేటినగరమును పాలించిరి. వీరు 1884 లో మరణించిరి. 1885 లో వీరి కుమారులు రాజా బొమ్మరాజు బహద్దరుగారు జమీకి వచ్చిరి. 1885 నాటికి ఈ జమీందారీ పుట్టెడప్పులలో మునిగియుండినది. ఆ పిమ్మట అప్పునప్పులను తీర్చు నిమిత్తము జమీందారీలోని అనేకప్రాంతములు ఇతరుల కమ్మివేయవలసి వచ్చినది. ఇట్లమ్మివేయఁబడిన యొక భాగమునుండి ఏర్పడినదే 'చెట్టినాడు' జమీందారీ.

ఈ శతాబ్దారంభమున కార్వేటినగరము నేలిన తిరుమలరాజు బహద్దరు గారి పట్టపురాణి మట్టివారియాఁడుబిడ్డ. వీరి జ్యేష్ఠపుత్రులు కుమార వేంకట పెరుమాళ్ళురాజు. కార్వేటినగర రాజులలో కడపటివాఁడీ పెరుమాళ్ళురాజు. వీరితమ్ములు కుమారస్వామిరాజు శాసనసభా సభ్యులుగానుండి ఏడెనిమిదేండ్ల క్రితము పరమపదించిరి.*

సాహిత్యపోషణము

కార్వేటినగర పాలకులు మధురసాహితీ సేవధులనియు, గానవిద్యా నిధులనియు కవిపండితకోటివలన కైవారము లందినవారు. వీరు కళాపోషకులగుటయేకాక, స్వయముగా కళారాధకులు. సప్తసంతాన ప్రతిష్ఠాపకులు. వీరి ప్రాపుప్రోవులను బడసి కార్వేటి నగరము మొన్నమొన్నఁటిదాక కళలనగరముగా విలసిల్లినది.

‘శబ్దతర్కాది శాస్త్రప్రసంగములఁ బే

రెక్కిన విద్వాంసు లొక్కవంకఁ

బ్రాకృత మాగధ ప్రముఖ భాషలఁ గల్ప

మొనరించు కవిరాజు లొక్కవంక

*వేదము వేంకటకృష్ణశర్మ, తెలుగుదోశభూషతులు : మట్లసామంతులు, భారతి, 1960 మార్చి, పుటలు 17—24.

రామ భారతకథా ప్రస్తావనపటిమఁ బె
 న్నొందు సౌరాణికు లొక్కసంక
 గీతప్రబంధాది చాతురీ విస్ఫూర్తి
 నొరపుమీఱినగాణ లొక్కసంక....

వీరి యాస్థానము నలంకరించి, దానిని 'పర రవిరాజ విరాజిత మంజరీ' అనిగా
 విరాజిల్లఁ జేసిరట !

తమ ఆస్థానములలో అష్టదిగ్గజకవుల సులలితాని బోధించుటకు నెలవ్రా
 దాయము రాయలయుగమునుండియు వాడుకలో నులగిపెట్టు తోరణములుగా
 సమాట్టల సత్సంప్రదాయములు సామంతకోటిలో నెలకొనియుండెడివి. వీరిలో
 కాదు. కార్వేటినగర సంస్థానమునను అష్టదిగ్గజకవి సుప్రసాదము హాసనీరము
 బడినట్లు తెలియుచున్నది. సంస్థానపాలకుఁడగు మూరరాజు పెరిగిన పరిమళము
 రాజు కాలమున అష్టదిగ్గజకవులు వెలసియుండిరట ! ముగ్ధానందము
 నారాయణకవి, పోలిపెద్ది వెంకటరాయఁడు, పొలమంగలము అప్పారావు
 సారంగపాణి, శ్రీశైలకవి, ముదుంబ అప్పయ్యాచార్యులు, రాజుపట్టా
 వీరరాఘవకవి, అనంతరాజు సుబ్బరాయకవి....అను ఎనమందిగుండెను రాజులలో
 అష్టదిగ్గజకవులట !

ఈ సంస్థాన పాలకుల పూర్వులలో నొకరగు మూరరాజు కుమారుఁడగు
 తిరుమలరాజునకు (క్రీ. శ. 1620) చదలువాడ మల్లన రచించిన విప్రనారాయణ
 చరిత్ర కృతి యీబడినది. తిరుమలరాజు తమ్ముఁడగు లక్ష్మీపతిరాజు 'కవిరాజ
 చరితము'ను గృతి నందినట్లు 'పరుసఁ బెప్పించుకొనియె సంపదలు చరిత
 మెలమి మాకయ లక్ష్మీపతీశ్వరుండు' అను మల్లన ప్రస్తావనమునఁ దెలుపు
 చున్నది. ఇదియు మల్లన కృతమే కాఁబోలు ! మల్లన తండ్రియగు తిరుమలరాజు
 పెక్కు కావ్యములు రాజాంకితములుగా సంతరించినట్లు విప్రనారాయణ చరిత్ర
 అవతారిక పేర్కొనుచున్నది. కావ్యనామములు, కృతిధర్తల వివరములు
 మాత్రము తెలియరాకున్నవి. 'కవిరాజ కంఠీరవ' బిరుదాంకితుఁడగు లక్ష్మీపతి
 వేంకటాచలకవివరేణ్యుఁడాంధ్రీకరించినట్టి ఎనిమిదాశ్వాసములుగల చిరంజీవి
 రామాయణము వెల్లంటి కసవరాజున కంకితము. కసవరాజు తిరుమలరాజు
 పుత్రుఁడు. పదునెనిమిదవ శతాబ్ది పూర్వార్థ మీతని కాలము. పెరిగినాచరిత్ర
 '....హరిణాంకమౌ? కరుణాసముపాత్త రసప్రసాదపద్మనతర సంస్కృతాంధ్ర
 కవితాధనుఁడు'.

'తరణి సమప్రతాపనిధి దామర యక్కనృపాలుసన్నిధిన్
 వరకవిగంధ సింధురమువచ్చెనటంచు, వచించువాని శ్రౌ
 వ్యర గజరాజకేసరి నటంచుఁ బఠించితి వాళువైఖరిన్
 సరసులు మెచ్చ వాఙ్మఖవిశంకట వేంకటశైలసత్కవీ'

కవికృతము, కావేరిరాజున కంకితము. రామభద్రరాజు మొదలుగా కావేరిరాజు వరకుఁ గల ఈ రాజన్యుల వంశచరిత్రమిం దభివర్ణితము. టీకాకారులెవరో తెలియదు.

వాసుదేవయజ్ఞ తనయుఁడగు కచ్చపేశ్వర దీక్షితులు పరిచ్ఛేద త్రయ యుక్తమగు రామచంద్ర యశోభూషణ కర్త. ఇది ప్రతాపరుద్రీయమును బోలిన అలంకార గ్రంథము. కార్వేటి నగర పాలకుఁడగు బొమ్మరా జీతని పోషకుఁడు. కచ్చపేశ్వరదీక్షితుల పూర్వుఁడగు కాశహస్తీశ్వరయజ్ఞ సంస్కృత భాగవత పురాణ వ్యాఖ్యాత యఁట :

ముడుంబై వేంకటకృష్ణమాచార్యులు శ్రీవైష్ణవశాఖ వారు. శ్రీ వత్స గోత్ర పవిత్రులు, వేంగళాంబా వేంకటరమణ కవుల పుత్రులు. తిరుత్తణి తాలుకాలోని నగరముగ్రామ వాస్తవ్యులు. క్రీ. శ. 1800 ప్రాంతము. కార్వేటి నగర సంస్థాన ప్రభువుల యాశ్రిత వర్గములోనివారు. అధ్యాత్మ రామాయణము, ద్విపదోత్తర రామాయణము, పోలేరమ్మ దండకము, శ్రీ రామస్తవ చూర్ణిక, 'కృష్ణా : దీనరజ్జుమణి' యను మకుటముగల ఒక శతకము ఈయన కృతులు.

పోలిపెద్ది వేంకటరాయకవి కార్వేటి నగర ప్రభువులైన రాజా కుమార వేంకట పెరుమాళ్ళురాజు బహద్దరుగారి ఆస్థానమందలి విద్వత్కవి (క్రీ. శ. 1800-1875). ఈయన వేణుగోపాలస్వామి భక్తుఁడు. వేణుగోపాల శతకము, లావణ్య శతకము అను సీసపద్య శతకములను రచించెను. తిట్లదండక మొకటి యేతత్కవికృతము కలదట* :

వేంకటరాయకవికి సమకాలికుఁడగు అనంతరాజు సుబ్బరాయకవి (క్రీ. శ. 1825-1845) చిత్రకవితా ప్రియుఁడు. కార్వేటి నగరాధీశుల యాశ్రితుఁడు. సంస్థాన ప్రభువగు రాజా కుమార వేంకట పెరుమాళ్ళురాజు బహద్దరుగారి ప్రేరణమున నీ కవి సదాశివశతకమును రచించెనట :

ఇంచుమించుగా నీ కాలమునకే చెందిన గరుడాద్రి సుబ్రహ్మణ్యకవి 1864లో శత్రుఘ్నవిజయమను ప్రబంధమును సంధానించినాఁడు. మొదటి కుమారవేంకటపెరుమాళ్ళురాజు బహద్దరు నవతితమ్ముఁడయిన తిరుమలరాజున కీ గ్రంథ మంకితము. ఇది యముద్రితము.

పెరుమాళ్ళురాజు కుమారుఁడయిన బొమ్మరాజు కూడ కవితాప్రియుఁడు. ఇతఁడు కనకరాజున కేడవతరమువాఁడు. సంస్కృతమున సంతరింపఁబడిన పద్మావతీ పరిణయ మను చంపూప్రబంధమున కీ బొమ్మరాజు కృతిపతి. ఇది 1890లో కార్వేటినగరాధీశుల స్వకీయ శ్రీ భారతీలీలాసదన ముద్రాక్షరశాలలో బొమ్మరాజు నాజ్ఞ ననుసరించి ముద్రితము. కార్వేటినగరపాలకులు తమ

*రావూరి దొరసామిశర్మ, దండకవాఙ్మయము, ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక, హేమలంబ, 1957.

ముద్రాక్షరశాలలో అనేక గీర్వాణాంధ్ర భాషాగ్రంథములను ప్రచురించిరి. కోటిశ్రీరాయరఘునాథతొండమహీపాలుని సరసకృతియగు పార్వతీపరిణయ ప్రబంధము వీరిప్రచురణమే.

కార్వేటినగరాధీశులు సాహిత్యమునకేగాక సంగీత నాట్యములకుఁ గూడ సమప్రాధాన్యము నిచ్చి వానిని సయితము పెంపొందించినవారు. కురవి రామకవి సంతరించిన దశరూపకపద్ధతి యను 110 పద్యముల గీర్వాణకృతి నాట్యశాస్త్ర మర్యాదలను ప్రదర్శించునట్టిది. కువలయానంద విశ్వగుణాదర్శ చంపువుల కీతఁడు వ్యాఖ్యానములు రచించెనని వినికిడి. అసంతుని భారతచంపువునకు 'లాస్య' నామక వ్యాఖ్యాన మీతని రచనయే. ప్రసిద్ధ పదరచయితయగు సారంగ పాణికిని కార్వేటినగర సంస్థానమే పట్టుగొమ్మయని ప్రతీతి. నాయికనాయకుల సంభృత ప్రేమమున కాలవాలములు సారంగపాణి పదములు. వేణుగోపాల శతకకర్త యీసారంగపాణియే యనికొందఱ విశ్వాసము*. ఇతఁడు మాకరాజు కార్వేటిరాజు నాస్థానకవియఁట. కార్వేటిరాజు ప్రస్తావముకల మూఁడు శృంగార పదములను సారంగపాణి కృతములగువానిని తిమ్మావజ్జులవారు పేర్కొనినారు. గోవింద సామయ్య (1680-1710), కూవనయ్యలు కార్వేటినగర సంస్థానాస్థాన సంగీత విద్వాంసులు. వేంకటపెరుమాళ్ళురాజుచే సమ్మానితులు. కేదారగౌళ, నవరోజు, నాటకురంజి, మోహనరాగములలో సుప్రసిద్ధములైన చౌకవర్ణములను వీరు రచించిరి. గోవింద సామయ్య తెలుఁగుపదము అనేకము రచించెనఁట :

కార్వేటినగర సంస్థానామాత్యులగు కనవరాజు రామకృష్ణమరాజు (క్రీ. శ. 1810) విద్యావినోదములయందాదరము కలవాఁడఁట : ఆయన సాహిత్య సౌహిత్యమును నిరూపించు గాథలు కావ్యరసికప్రపంచమున ప్రపంచి తములయి యున్నవి. వానిలోనొకటి : సంస్థానవిద్వత్కవి పాలమంగలము అప్పయకవి సాహితీగోష్ఠీసందర్భమున—'శరసంధానబలక్షమాది....' యను పెద్దన పద్యమును చదివి, దీనికి కృష్ణరాయలు నాలుగువేల వరాలిచ్చెనని చెప్పఁగా, రామకృష్ణమరాజుగారు 'పెద్దనవలె కవిత్వము చెప్పువారుకలరా', యని యడిగిరఁట : 'కృష్ణరాయలవలె నిచ్చువారున్నచో పెద్దనవలె కవిత్వము చెప్పువారు కల'రని అప్పయకవి అదరుబెదరుమాని జవాబు చెప్పెనఁట : దీనిని విని రాజసము మూర్తికట్టిన రామకృష్ణమరాజుగారు కొంత కోపముతో 'రాయలిచ్చినరీతి నిత్తుము, పెద్దనచెప్పిన పద్యమునుబోలిన పద్యమును జెప్పు వారినిఁజూపు'డని గద్దించిరఁట : అపు డప్పయకవి—

'వసుసంపత్తి, సువృత్తి, భూభృతి, దయావైదగ్ధ్యముల్ గల్గి మే
ష సదుచ్ఛత్వ ఖగత్వ జాడ్య బుధశిక్ష చౌర్యముల్ మానినన్
గనవజ్జ్మధర రామకృష్ణులను బల్కన్వచ్చు నీసాటిగాఁ

*రావికంటి కళావతి, కల్పలత పత్రిక, విశాఖపట్టణము, 1921, ఏప్రిల్, పు.11.

గణపమ్మధర రామకృష్ణనృపతీ ! కాంతామనోజాకృతీ !

అని ఆకుప్పగా చదివెనట ! ఇందలికల్పనా చమత్కృతిని, శిల్పసంపత్తిని రామకృష్ణమరాజుమెచ్చి, కవికి నన్నూఱు వరాలిచ్చి యాదరించెనట !* అప్పయ కవియొనర్చిన గ్రంథములు మృగ్యములు.

కార్వేటినగర రాజబంధువులు రాజా బొప్పరాజు రామకృష్ణరాజుగారు సంగీతసాహిత్యముల సమానానక్తికల సరసులు. కవితాపోషకులు. కొంత కాలము అంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ అధ్యక్షులు. చిరకాలముగా చిత్తూరు రామవిలాససభకు శాశ్వతోపాధ్యక్షులు ; సభానాటకశాఖా పర్యవేక్షకులు.

*అంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచిక, 1911, పు. 51.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. నిడుకవోలు వేంకటరావు, అంధ్ర సంస్థానములు — సాహిత్యనేవ, తెలుగు విజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, పుటలు 1171-1175.
2. డా. దివాకర్ల వేంకటాచలం, తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 6, విశ్వసాహిత్య, పు. 782.
3. తిమ్మావత్తల కోదండరామయ్య, కార్వేటినగరరాజుల కళాసాహిత్య పోషణ, అంధ్రప్రభ, ఆదివారము సంచిక, 1964, జూన్, 14, 21, 28.
4. తిమ్మావత్తల కోదండరామయ్య, కార్వేటినగర పాలకులు — కళాసాహిత్య పోషణ, అంధ్రప్రభ, ఆదివారము సంచిక, 1964, అక్టోబరు, 4.
5. Imperial Gazetteer, Provincial Series, Madras, p. 20.
6. M.A.M.P., I, p. 58, II pp. 294-301.
7. Imperial Gazetteer of India, Vol. XV, Oxford, New Edition, 1908, p. 64.

కాళహస్తి

ప్రవేశిక

ఇది పురాతనమైన సంస్థానములలో నొకటి. పూర్వపు తొండమండలము నందలి పొత్తపినాడులోనిది. కొంత నెల్లూరు మండలములోను, కొంత ఉత్తర ఆర్కాడుమండలములోను, కొంత చెంగల్పట్టుమండలములోను ఈసంస్థానము విస్తరించి యుండినది. ఈ జమీందారీలోని పామూరు విభాగము మాత్రము నెల్లూరు మండలములోనిది. ఉత్తర ఆర్కాడుమండలమునందు 406 గ్రామములు, చెంగల్పట్టు మండలమునందు 206 గ్రామములును, నెల్లూరు మండలము నందు 201 గ్రామములును మొత్తము 813 గ్రామములు ఈ సంస్థానమునందుండి నవి. వైశాల్యము 736 చ.మై. 1802లో పేష్కరు ఇంచుమించుగా 55వేల పూల వరహాలు. అనగా రూ. 190వేలు. సాలుసరి ఆదాయము 5 లక్షలు. రాజనివాసమగు కాళహస్తి నగరికొండల చాలున సువర్ణముఖినది కుడిగట్టున నెలకొనియున్నది. ఈ సంస్థానమునందు పాలారు, స్వర్ణముఖి ముఖ్యనదులు. 1920లో ఈ సంస్థానమునుండి విడదీసి విక్రయింపగా నేర్పడినది పామూరు జమీందారీ.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థానపాలకులు వెలమతెగకు చెందినవారు. వీరిది ఇనగాల గోత్రము. వీరు ప్రాచీన కాలమునుండియు విజయనగరము చక్రవర్తుల మేని కావలివారుగా నుండినవారు. కామినేని రామానాయఁడు వీరి మూల పురుషుఁడని బోయల్ దొరగారి కథనము. ఇతఁడు కృష్ణదేవరాయలచేత ఈ ప్రాంతమున కధికారిగా నియమితుఁడఁట ! విజయనగర రాజులకు వీరుచేసిన సేవలకు పారితోషికముగా నిది లభ్యమైనదఁట ! వీరి సంతతిలో ముఱ్ఱుఁడు చెన్నప్ప. విజయనగర రాజ్య పతనానంతరము వీరు పరిసర సీమలపై దాడులు జరిపి సంస్థానమును నాలుగు చెఱఁగుల విస్తరింపఁజేసిరి. పదునేడవ శతాబ్ది మధ్యభాగమున వీరి రాజ్యము తూర్పున చెన్నపట్టణముదాక, దక్షిణమున కాంచీపురముదాక వ్యాపించి యుండినది. కాళహస్తి పాలకులలో నొకఁడైన దామెరల వెంకటాద్రి నాయఁడు గారినుండి ఇంగ్లీషు కుంభిణి అధికారియగు డే దొర మైలాపురమున కుత్తరముగ నేఁడు సెయింట్ జార్జికోట వెలసిన 'చెన్న కుప్పం' అను జాలరుల పల్లెపట్టును కొలునకు సంపాదించెను. ఈ దానము కాళహస్తి ప్రభువుల సార్వభౌముఁడగు

చంద్రగిరి పాలకునిచే సైత మామోడింపబడియుండినది. బింజిపాలకుడగు కృష్ణప్పనాయకుడు రాయలపై తిరుగబడినపుడు ఈ వెంకటాద్రియే రాయల సేనానిగా వెదరి కృష్ణప్పనోడించి, చెఱవట్టి కొంతకాలము బింజిదుర్గమును పాలించెను. ఈతనిసోదరుడయ్యప్ప చెన్నపట్టణమునకు పడమటఁగల భాగముల్లిదేశమును పాలించినవాడు. పందవాసిసీమకూడ వెంకటాద్రినాయని పాలనమున నుండినది. కుంభిణి రికార్డులలో ముద్దు వెంకటప్పనాయకుడని, కర్ణాటకపాలకుడని పరికీర్తితుడయిన వాడితడే.*

వీరితోపాటే దామర్ల తిమ్మానాయనింవారు ప్రసిద్ధులు. వీరి తనయులు కుమార వేంకటప్పనాయనివారు (1745-1795). వీరి కుమారులు తిమ్మానాయనింవారు. వీరి తనూజులు పెదవేంకటప్పనాయనింవారు. వీరి పుత్రులు తిమ్మానాయనింవారు. వేంకటప్ప వీరి కుమారులు. ముద్దువేంకటప్ప, తిమ్మానాయడు, చెన్నప్ప, రామానాయడు, శేషాచలపతి, చిన్నవేంకటప్పయని వేంకటప్ప కుమారులు కొడుకులు. వీరిలో ద్వితీయులగు తిమ్మానాయనింవారి కుమారులగు వేంకటలింగమనాయనింవారు చివరి పాలకులు.

బోయల్ వారగారి వ్రాతల ననుసరించి కాళహస్తి పాలకుల మూల వృక్షపుడగు రామనేని రామానాయనికి మునిమనుమని మనుమడగు అయ్యప్ప నాయడు గోలకొండ సుబాదారయిన అబ్దుల్ హసన్ కోరికపై చుండి స్థానాలోని అల్లసల గదాచి సుబాదారు మన్ననలను సంపాదించినవాడు. ఇతని కొడుకు తాతనాయడు. తాతనాయని కుమారుడు శేఖరనాయడు. ఇతని కొడుకు చోరనాయడు. ఇతని కొడుకు ముత్తరాజు. ముత్తరాజు నాలుగవ కుమారుడు వింగరనాయడు. ఇతని కొడుకు ముత్తరాజు. ఈ ముత్తరాజు కుమారుడు అంకప్ప. అంకప్ప కొడుకు ముత్తరాజు. ఇతని కొడుకు కుమార ముత్తరాజు. కుమారముత్తరాజు 1827లో మరణించెను. ఇతని కుమారుడు వీరవేంకటప్ప. ఇతని సోదరపుత్రుడు రామనేని బంగారుముత్తరాజు 1842లో జమీకి వచ్చెను. ఇతడు 1870లో మరణింపఁగా కొడుకు బంగారు అంకప్పనాయనింగారు జమీకి వచ్చిరి. వారి ఈ కథనముతో కాళహస్తి జమీందారుల వంశవృక్షము పరిపూర్ణమైతి. రాజవంశమును చరిత్రకారులు వివరింపవలసి యున్నది.

ఆంధ్ర-చరిత్రగీతపు డయిదువేల పేజీతో నవాబునకు తోడ్పడు నిబంధన ప్రకారము నవాబునకు సామంతుడుగా నుండ నియమించుచు మొగలు పాలనా వ్యవస్థలను తారీఖేసిన సన్నదు కాళహస్తి ప్రభువంశీయుల యొద్దనున్న భూమిలకు కుంభిణివారి గవర్నరు చూస్లేవార దుబాసియగు ఆనందరంగ

*C. R. Srinivasachari, A History of Gingee and its Rulers, Annamalai University Publication, Annamalai Nagar, 1943, pp. 93-95.

పిళ్ళైతో మైత్రి నెఱపిన పాళయపుపట్టు చొరలలో దామర్లవారుకూడ కలరు.* ఆర్కాడు నవాబు కొమార్తెను అవమానించిన నేరమునకుగాను నవాబు ఫర్మానా మేరకు కాళహస్తి పాలకులు, కార్వేటి నగరమువారితో కలిసి చుట్టుపట్లనున్న చిన్నచిన్న పాళయగాండ్ర సందఱ నోడించి వారి సీమలను తమ పాళయములకు దఖలుపఱచికొనిరి. ఇరుగుపొరుగు పాలకులగుట వలన కాళహస్తి—కార్వేటి నగర పాలకులకు చాలకాలము పోరు జరుగుచుండినది. సైనికబలము దృష్టిలో నిద్దఱును బలవంతులు. ఈ యదనున ఆర్కాడు నవాబుతో ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ వారు చేసికొనిన ఒడంబడిక ప్రకారము కాళహస్తి సంస్థానము తక్కిన పడమటి పాళయములతోపాటు కుంఫిణీవారి పాలనముక్రిందికి వచ్చినది. కాళహస్తి, కార్వేటినగర సంస్థానపాలకుల పరస్పర యుద్ధములతో విసిగి వేసారిన కుంఫిణీ వారు 1801లో ఒక క్రొత్త యొడంబడిక నేర్పఱచి దాని ప్రకారము ఈ రెండు సంస్థానముల సైనిక దళములను రద్దుచేసిరి. ఇట్లు 1801 నుండి కాళహస్తి సంస్థానము సంపూర్ణముగా కుంఫిణీవారి స్వాధీనమునకు వచ్చినది. 1802లో శాశ్వత పరిష్కారము జరిగి సన్నద్-ఇ-మిల్క్యత్ ఇస్తిమిరార్ జారీచేయఁ బడినది. 1875లో కాళహస్తి జమీందారైన దామెర్ల కుమార వేంకటప్పనాయని గారికి రాజాచిరుదము ప్రసాదింపఁబడినది. 1876లో రాజాగారికి సి.ఎస్.ఐ. గౌరవము లభించినది. వీరి తరువాత కాళహస్తి జమీందారీని రాజా ముత్తు వేంకటప్పనాయని బహద్దరువారు, రాజా తిమ్మానాయనింబహద్దరువారు పాలించిరి. రాజా దామరల కుమార వేంకటలింగమనాయనింబహద్దరువారు చివరివారు.

విజయనగరాధీశులు వెంకటపతిరాయలతో, వెంకటగిరి సంస్థానాధిపతులతో వీరికి వియ్యములుండినవి. బహుళాశ్వచరిత్ర కృతికర్తయగు వెంగళ భూపాలుని సవతియన్న చెన్నభూపతి. ఇతనిభార్య వెలుగోటి కస్తూరిరంగ నాయకుని కుమారియును, వెలుగోటి బంగారుయాచమ నాయకుని సోదరియునగు తిమ్మాంబ.

సాహిత్యపోషణము

కాళహస్తి ప్రభువులు విజయనగర చక్రవర్తుల సేనానులుగా, సామంతులుగా మెలఁగినవారు కావున విజయనగర చక్రవర్తుల సాహిత్యవాసన వీరికిని కొంత అబ్బినది. కాళహస్తి పాలకులలో సాహిత్యపోషకులే గాక, సాహిత్య నిర్మాతలు గూడ కొందఱు కలరు. శైవక్షేత్రములలో నొకటిగానే కాక సాహిత్యక్షేత్రములలో నొకటిగా కూడ కాళహస్తికి విశేషప్రశస్తి కలదు.

దామెర్ల వెంగళభూపాలుఁడు కాళహస్తి సంస్థానాధీశ్వరుల షూర్వులలో

*కస్తూరి రంగకవి, ఆనందరంగరాట్టండము, వీరిక, 114.

నాకిరు. వీరు అయివాళ్ళానములుఁ గల బహుళాశ్వచరిత్ర మను ప్రశస్త
ప్రబంధమును రచించినవారు. పదునాఱవ శతాబ్ది ఉత్తరార్థమున నుండినట్లు
పరిశోధకుల నిర్ణయము. వీరు ఇనిగెల గోత్ర పావనులు, గురుపమాంబా
వేంకటాద్రిని పుత్రులు. ఈ కావ్యము కృతికర్త తండ్రియగు వెంకటాద్రి
రచితము. చంద్రగిరి పాలకుడైన వెంకటపతిరాయలకు యుద్ధరంగములందు
సాయపడి వెంకటగిరి సంస్థానమును బహుమానముగాఁ బడసిన వెలుగోటి
కస్తూరిరంగనాయకుని కుమారుఁడు బంగారు యాచమనాయఁ డీ కవికి
మేనత్తకొడుకని బహుళాశ్వ చరిత్రము పేర్కొనుచున్నది. కకుత్స్థ విజయకర్త
మట్టి అనంతభూపాలుఁ డీ కవికి సమకాలికుఁడు.

బహుళాశ్వచరిత్ర కృత్యవతారిక ప్రకారము వెంగళభూపాలునిది
'హరిచరణాంబుజోద్భవమగు పద్మనాయకవంశము'. ఈ వంశమునందొక
మఱిగ జనించిన శ్రీపాదప్రభువు వీరి మూలపురుషుఁడు. ఇతని తనయుఁడు
అబ్బి నృపాలుఁడు. ఇతని కుమారుఁడు ధర్మనృపతి. ఇతనిభార్య వెలుగోటి
తిమ్మనృపాలుని తనయయగు వెంగళాంబిక. వీరికి వరద, వెంగళ, తిమ్మ,
రోసయలు అని నలుగురు కుమారులు. వీరిలో వెంగళప్ప ప్రసిద్ధుడు. వెంగళప్పకు
వార్యయగు లక్ష్మమ్మవలన ధర్మనృపాలుఁడు, వరదప్రభువు, వేంకటేంద్రుఁడు,
తిమ్మలకోరి అని నలుగురు కుమారులు. వీరిలో మూడవవాడైన వేంక
టేంద్రుడే బహుళాశ్వచరిత్ర కృతిపతి; వెంగళభూపాలుని తండ్రి.

ఈ నలువరి సోదరియగు వేంకటాంబికను—

'కదసకిరీటి యాచవిధు కస్తురిరంగనృపాలవర్యుఁడిం
బొదప వరించికాంచె విభవోజ్జ్వలు రంగయయాచభూవరున్'

—బహుళా, 1-35.

'మున్నె తోఘరి జగ్గరాఙ్ముఖులనొంచి
మమరచార చెండి మన్నీని మదమడంచి
తిరిచినాపరి చారదోలు తేజముగల
మేటి వెలుగోటి యాచని సాటిగలరె'

—పైది, 1-36.

కృతికర్తయగు వెంగళభూపాలుఁడు తన వంశము నిట్లు పొగడికొనినాఁడు :

'ఈ మన్నీలంగను రాం
తామజే పట్టినయి దానవర్మదయాల
క్రీమహిమల పుట్టిల్లఁట
వామల్లాన్నయముఁ బొగడఁదగదే ధాత్రిన్'

—పైది, 1-37.

కృతికర్తయగు వేంకటాద్రివిభుఁడు వెలుగోటి యాచనృపాలుని మేన
మామ. వేంకటాద్రికి ఆయ్యమాంబ, గురజమాంబ, కేసమాంబ యని
మూవరు భార్యలు. కృతికర్తయగు వెంగళభూపాలుఁడు వేంకటాద్రి రెండవ

భార్యయగు గురవమాంబ జ్యేష్ఠకుమారుడు. వేంకటాద్రి మొదటిభార్యయగు అయ్యమాంబ కుమారుడు చెన్నభూపతి. వెలుగోటి యాచన్మపాలుని చెలియలగు అక్కమాంబ వెంగళభూపతి సవతియన్నయగు నీ చెన్నభూపాలుని భార్య.

వెంగళభూపాలుడు బహుళాశ్వ చరిత్ర రచనమునకు పూర్వము శ్రీరామాంకితముగా 'కృష్ణకథ'ను చెప్పినట్లు బహుళాశ్వ చరిత్ర కృత్యవతారికామూలమున తెలియుచున్నది.

'దామర వేంకటప్రభువతంసుని వెంగళభూప : మా పయిన్

శ్రీ మెఱయంగ కృష్ణకథఁ జెప్పితి....'

—పైది, 1-15.

ఆ కాలమునందు కృతులను తమ తండ్రుల కంకితమిచ్చు అభ్యాసము ప్రచురముగా నుండినట్లుఁపింపవచ్చు. మట్టి అనంతభూపాలుడు కూడ తన కకుత్స్థవిజయ మను నైదాశ్వాసముల ప్రబంధమును తన తండ్రియగు పల్లి భూపాలున కంకితమిచ్చెను. వెంగళభూపాలుని తండ్రియును, బహుళాశ్వ చరిత్ర కృతిభర్తయునగు వేంకటాద్రి కులీకుతుచ్ఛా (1550-1560) పలన సత్కరింపఁబడినవాఁడట :

దామెర్ల అంకభూపాలుడు, మీఁది వెంగళభూపాలుని సవతియన్నయగు చెన్నభూపతి తనయుడు. ఇతనితల్లి అక్కమాంబ వెలుగోటివారి యాడుఁ బడుచు. అయిదాశ్వాసములు గల ఉషాపరిణయ ప్రబంధము అంకభూపాలుని రచన. ఇది శ్రీరామచంద్రునకు కృతి.

'అలరఁ జేయఁగ నేర్తు వసహాయశూరత

ఘటికాశతగ్రంథ కల్పనంబు

సవరింపనేర్తువు సర్వతోభద్ర కం

కణబంధముఖ చిత్రకావ్యరచన

ప్రకటింపనేర్తువు వికజపంకజబృంద

మకరందనిష్యంద మధురఫణితి

ఘటియింపనేర్తువు కమనీయపదబంధ

సంధాన సరసవిస్తరణసరణి

నీకు తగు నొనుచు నుచితార్థైకతాన

జాతి వార్తాధ్య కవనలీలాతిరూఢి

యరి నృపా ఖర్వగర్వ సంహరణ....

.....దామెర్ల యంకభూప'

అని సంస్థాన పండితులు ప్రకటించిన యభిప్రాయములు సత్యదూరములుకావని యీతని కృతి సాక్ష్యమీగలదు. ఇది యముద్రితము. ముద్రితము కావలసిన మేలి రచన.

ధూర్జటి లింగరాజకవి

ఇతఁడు కుమారధూర్జటియను వ్యవహార నామముకలిగిన వెంకటరాయ కవి పుత్రుఁడు. భారద్వాజగోత్ర పవిత్రుఁడు. ఇతనిని పోషించినవారు కాళహస్తి పాలకులగు చామెల్ల అక్కప్పనాయఁడను నామముగల అక్కరాజు గారికి కుమారుడైన వెంకటపతినాయనివారు. ఈ ప్రభువు పదునెనిమిదవ శతాబ్ది మధ్యభాగమువాఁడు. పండ్రెండాశ్వాసములుగల కాళహస్తి మాహాత్మ్యమును క్షేత్ర మాహాత్మ్య కృతి వెంకటపతినాయని వారికి (క్రీ. శ. 1730) కృతయిచ్చి నాఁడు. ఇది కృష్ణరాయల అష్టదిగ్గజములలో నొకఁడగు ధూర్జటి మహాకవి రచించిన శ్రీ కాళహస్తి మాహాత్మ్యము కంటె భిన్నమైనది. ధూర్జటి మహాకవి రచన స్కంద పురాణమునందలి షడధ్యాయ కథ యాధారముగా రూపొందినది. లింగరాజకవి రచించిన కాళహస్తి మాహాత్మ్యము కృత్యవతారికయందీ విషయము విశదీకరింపఁబడినది :

‘ఏను కాళహస్తి మహిమం

బనుపమమై వెలయ మును షడధ్యాయ కథన్

దెనుఁగునఁ గావ్యముగ నొన

రెను బెదధూర్జటికపీంద్రశేఖరుఁడనఘా’

మఱి లింగరాజకవి సందానించిన కాళహస్తి మాహాత్మ్యకృతి శివరహస్య బంధమును పురాణమునందలి యుత్తరభాగమునందలి 120 అధ్యాయముతోని కథ యాధారముగా వెలసినది.

‘బహుపురాణమథిత భవ్యార్థ శివతత్త్వ

సారమెల్లనైన సరణిబొదవి

బగతి శివరహస్యసంగ్రహమను నితి

హాసమొనరు విబుధు లభినుతింప’

‘ఆ యితిహాసంబు నందలి యుత్తర

భాగంబునందు భాస్వన్నిరూఢిఁ

గాళహస్తిమహాత్మ్య కథ నూటయిర్వది

యధ్యాయములఁ జెలువమరుచుండుఁ

దత్తతఁ దెనుఁగున వ్రాజెరసోర్మికా

పరిపాక విస్ఫూర్తిఁ బరిధవిల్లఁ

గృతియొనర్చుము మదంకితముగ శబ్దచ

మత్కృతిఁ బండితుల్ మది గణింప.....’

ఆది కృతిపతి లింగరాజకవికి వివరించి కావ్యరచనకు ప్రోత్సహించెను.

తది తనకుల గోత్రాచికములను గూర్చి యిట్లు వివరించినాఁడు :

‘శ్రీకాళహస్తిశ సేవనాన్వితచిత్త
చిత్తజాకార లక్ష్మీవిహార
రమణీయశీల భారద్వాజగోత్రప
విత్ర యాపస్తంబసూత్ర మహిత
ధూర్జటివంశపాథోధిచంద్ర కుమార
ధూర్జటినామ విస్ఫూర్జితాంక
స్తుతమతి వేంకటపతి తనూభవ లింగ
రాజకులేంద్ర ధైర్యాచలేంద్ర....’

లింగరాజకవి కుమారుడును రత్నావళిపరిణయ కర్తయునునగు ధూర్జటి వేంకటపతికవి తన తండ్రిని గూర్చి క్రిందివిధముగా బ్రస్తుతించి యున్నాడు :

‘ఘన గౌరీశకటాక్షలబ్ధి కవితా గాంభీర్య సంతుష్ట భూ
జనరాడ్డత్త సువర్ణచేల మణిభూషా గ్రామ పల్యంకికా
మన దంతావళ ఘంటికాది బహుసత్కార ప్రతిష్ఠాత్ము మ
జ్జనకున్ ధూర్జటి లింగరాజకవిరాజశ్రేష్ఠః గీర్తించెదన్’

లింగరాజ కవి కృతిలో దేశీయమగు నత్కిరకవి చరిత్రములేదు. సంస్కృతమున సంధానితమయిన కాళహస్తి మాహాత్య మొకటి వెంకటగిరి సంస్థానాధీశ్వరుల కనిష్ఠసోదరులు రాజా శ్రీ వెలుగోటి ముద్దుకృష్ణయాచేంద్ర బహద్దరువారిచే ముద్రితమై ప్రకటితమైయున్నది. ఇందలి కథలును లింగరాజ కవికృత కాళహస్తి మాహాత్యము నందలి కథలును నొక్కతీరున నున్నవట ! దేని కేదిమూలమో విజ్ఞులు వివరింపవలసియున్నది.

లింగరాజ కవి రచించిన మఱియొక కృతి ద్విపద భాగవతము. ఇది యముద్రితము. దీని తాళపత్రప్రతులు తిరుపతి విశ్వవిద్యాలయ ప్రాచ్యపరిశోధక సంస్థలోఁగలవని తిమ్మావఱ్ఱుల కోదండరామయ్యగారు వ్రాసిరి*. ద్విపద భాగవతము నందలి తృతీయ స్కంధాంతగద్యలో -

‘శ్రీవామరాన్వయ క్షీరాంబునిధి మ
హోదయ పూర్ణచంద్రోదయరూప
లలితదానజైత్ర లావణ్యగణ్య
కలిత తిమ్మనృపాలక ప్రభుతనయ
సుకుమార వేంకటక్షోణీశదత్త
వికసత్కనకరత్న వృత భవ్యకటక
హారాగ్రహార మహాహయ భద్ర
వారణ కౌశేయ పల్యంకికాది

*క్షేత్ర రాజ్యమైన కాళహస్తిని సారస్వత క్షేత్రంగా శోభిల్లజేసిన ప్రసిద్ధకవులూ, పండితులూ - లండ్రప్రభ, ఆదివారము సంచిక, 1964 అక్టోబరు, 4.

బహుమాన సంగత పాండిత్య సత్య
 సహిత వేంకటపతిసత్పుత్ర మిత్ర
 కుశల భారద్వాజగోత్ర పవిత్ర
 విశద సత్కవిరాయ విద్యద్విధేయ
 ధూర్జటి సత్కుల తోయజమిత్ర
 ధూర్జటి సద్భక్తి ధుర్యతావార్య
 వినయ జయోపాయ విభవసహాయ
 పునగుణవిధేయ లింగయ నామధేయ
 పరకవికృత భాగవతపురాణమున
 అరుదైన ద్విపద కావ్యమునందు సూక్తి
 హరువు మీఱగ తృతీయస్కంధమయ్యె
 ధరణి యాచంద్రార్క తారకంబుగను'

అని కలదు.

‘ఇప్పటికిని కాళహస్తిరాజాగారి దర్బారులో ధూర్జటివారిదని యొక యాసనము కవిస్థానములలో నేర్పడి యున్నదట’¹

మునిపల్లె సుబ్రహ్మణ్యకవి (1760—1820)

ఈయన తంజాపురప్రాంత నివాసియట : ములికినాటి వైదికుడు : హరితసగోత్రుడు. కాళహస్తి సంస్థానాధీశులగు శ్రీ రాజా దామర కుమార వెంకటప్పనాయకుని (1745—1795) యాహ్వానముమీద కాళహస్తి సంస్థానమున కేతెంచి కాళహస్తిలోనే స్థిరపడెనట. ఈయన సుప్రసిద్ధ సంకీర్తనాచార్యుడు. ‘శ్రీ శేషగిరిపతి’ ముద్రతో అధ్యాత్మ రామాయణ కీర్తనలను శేషశైలేశాంకితముగా రచించిన కవి. రాజా కుమారవెంకటప్పనాయనింవారు కాళహస్తికి పశ్చిమదిశలో మూడుకోసుల దూరమునఁ గల కృష్ణంపల్లె. రామానుజపల్లె యను గ్రామములను కవికి 1780లో ధారవోసిరట. ఆ పిమ్మట రామానుజపల్లె అన్యాయక్రాంతమయినదట కాని కృష్ణంపల్లె మాత్రము కవినంతటి వారి హక్కుభుక్తములలో నున్నదట.² తన పోషకులైన దామర కుమార వెంకటప్పనాయనిమీదను, ఆయన కుమారులగు కుమార కృష్ణస్వామిగారి మీదను కొన్ని శృంగారప్రచురములైన పదములను కూడ సుబ్రహ్మణ్య కవిగారు రచించిరట :

¹ కొ. వేంకటపద్మనాభశాస్త్రి, శ్రీకాళహస్తిశివర మాహాత్యము, 1895, పీఠిక, పు. 7.

² మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మ, అధ్యాత్మరామాయణకర్త సుబ్రహ్మణ్యకవి, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, క్రోడన, పుటలు 239, 240.

‘మనసు నచ్చితే రమ్మనవే
దామరల కుమార వేంకటేంద్రుని....’

మొదలగు నిట్టిపదము లనేకము లోకమున వాడుకలో నున్నవి.

శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి (1790-1870)

వీరు బహుముఖ పాండిత్యము కల విద్వత్కవులు. 1860-1880నాటి కాళహస్తిపాలకులగు దామెర్ల వెంకటపతినాయనింగారు చక్కని వైదుష్యము, సరసహృదయము కలవారు. వీరు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారిని తమ యాస్థానమున పదునాడేండ్లపాటు నిలిపికొని సకల సత్కారములుచేసి పోషించిరి. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి కుమారులు సర్వశాస్త్రిగారు (1830-1880). సర్వశాస్త్రియును, లక్ష్మీ నారాయణీ యాంధ్రనిఘంటుకర్తయగు కొట్ర లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రియును కృష్ణమూర్తిగారి శిష్యులు. ఈ కొట్రశాస్త్రిగారికి సర్వశాస్త్రిగారు మేనబావ. సర్వశాస్త్రి పండితకవి, అవధాని కూడ. అయినంపల్లి, కాళహస్తి, జగ్గంపేట సంస్థానములలో శతావధానములొనర్చి సమ్మానము లందినవాడు. 1860లో అమరుకమును పద్యరూపమున నాంధ్రీకరించి కాళహస్తిపాలకులగు వెంకటపతి నాయనింగారికి అంకితమిచ్చిరి. జ్ఞానప్రసూనాంబికాశతకము వీరి మఱియొక కృతి. ఇదియును కాళహస్తి సంస్థానాశ్రయమున నున్నప్పుడు రచించిన కృతి.

‘శ్రేయస్సంతతదామ దామెరకుల శ్రీ వేంకటేంద్రాజ్ఞః బ్ర
జ్ఞా యత్యాచిత సర్వశాస్త్రి యిటు లాజ్ఞః జేసె జ్ఞానాంబికా
గ్రీయానుగ్రహలీలః బద్యశత మీ రీతిన్ బరింపన్ జనుల్
ధీయుక్త స్థితి నన్ని విద్యలః బ్రశస్తింజెంది పెంపెక్కరే’.

విక్రాల రాఘవాచార్యులు (1840-1890)

వేదప్రామాణ్యము, శిష్యాభాష్యము, కుల్బసూత్రభాష్యము, రహస్యత్రయ భాష్యము, సూర్యసిద్ధాంత వ్యాఖ్యానము, గ్రహదర్శము, ధర్మనిర్ణయము, వృత్తి సంగ్రహము, ఆంధ్రదేశ భాషామహిమావర్ణనము మున్నగు గ్రంథములను రచించి కాశీపండితులతో వాదించి ‘షడంగవేదజ్ఞ’ యను బిరుదునందిన శ్రీమాన్ కళత్తూరు విక్రాల రాఘవాచార్యులుగాత కాళహస్తిసంస్థానమున ప్రధాన పండితులుగా నుండినవారు.*

మహామహోపాధ్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నం పంతులుగారికి విద్వత్కవిశ్వరపట్టిము నొసంగి కాళహస్తిపాలకులు రెండేండ్లపాటు తమ యాస్థానమున నిలిపిరి. సుప్రసిద్ధ లాక్షణికులు, వేదవిదులు నగు వేమూరి లక్ష్మీ

*విక్రాలశేషాచార్యులు, విక్రాలరామచంద్రాచార్యులు, ఆంధ్రప్రభ, ఆదివారము సంచిక, 1967 ఏప్రిల్ 10, పు. 6.

నారాయణ పాండరీకయాజులుగారు కాళహస్తిసంస్థానమున చిరకాల మాస్థాన విద్వాంసులుగ నుండిరి.

నిన్నమొన్నఁటిదాక ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వాస్థానకవియగు పద్వశ్రీ కాళీ కృష్ణాచార్యులవారి పూర్వులగు విద్వద్వరేణ్యులకు కాళహస్తిప్రభువులు నాటి వారి యేల్చడిలోని పామూరితాలూకాలో ఎనుబది యెకరాల పైచిలుకు మాన్యమును ప్రసాదించియుండినట్లు తెలియుచున్నది. శ్రీ కృష్ణాచార్యులుగారి చిన్ననాటికిం దిరువదియే డెకరములు మాత్రమే మిగిలినదట : కృష్ణాచార్యులు గారు ప్రాజ్ఞత వచ్చినతరువాత కాళహస్తినేతయగు రాజా తిమ్మభూపాలుని దర్శించి చెప్పిన క్రింది పద్యములు దీనికి సాక్ష్యము :

‘ననదు గుండాలాల సహమాన్యభిష మా

పిల్లపిల్లతరానఁ బెట్టినారు
పామూరిలో దివ్యభవ్యమౌమిదై క
ట్టించి మాతాత నందుంచినారు
కరుపులోపల చల్లఁ గదలకుండఁగ మాకు
మంచి సౌఖ్యము గల్గించినారు
మాచేతి రాగిదమ్మాయేని పడకుండ
నెల్ల మాపనులు చేయించినారు
తిమ్మభూపాల ! మా యింటి దీపకళిక
దినదినము నిప్పటికిని దేదీప్యమాన
మగుచు వెలియించుచుండె మీ యశము దెసల
నట్టి మిముఁజూచి యానందమందుచుంటి’
‘మీతానె లిడిన మాన్యము
లేతావన్నితములనుచు నెఱుగఁ దెవండున్
మాతాత యెఱుఁగునేమో
మాతండ్రియు నెఱుఁగఁదయ్య మనుజాధీశ’¹

శ్రీ కాళహస్తి ప్రభువుల వాసములను గూర్చి కృష్ణాచార్యులుగారి ప్రశంస యీ క్రింద నుదాహరింపఁబడినది :

‘శ్రీ కాళహస్తి ప్రభువుల వాసపద్ధతి యెట్టిదన - భూస్వామి యెన్నేండ్ల వఱకు రాకున్నను వానికి రావలసిన వార్షికఫలము నగరములో దాచి యుంచి భూస్వామి ఎప్పటికోపచ్చి ‘మహాప్రభూ ! ఈ భూములకు నేను సొంతదారుఁడను’ అని రుజువు చూపించినచో శ్రోత్రియమును మాత్రము మినహాయించుకొని తక్కిన అన్నేండ్ల మక్తా వడ్డీతోఁ గూడ

¹ కాళీ కృష్ణాచార్యులు, అవధానయాత్ర, పుటలు 130-132.

భూస్వామికిచ్చి తాజాపట్టాలిచ్చి భూస్వామిని బంపుదురు శ్రీ కాళహస్తి ప్రభువులు.....*

దామెర వేంకటరాయభూపాలుడు

ఈయన కాళహస్తి ప్రభువంశీయుడు. సేతు మాహాత్య మను పర్యాయ నామముకల సేతుఖండ మను కావ్య మీతని కృతి. రామేశ్వర సేతు మాహాత్య మిందభివర్ణ్యము. స్థాందపురాణాంతర్గతమగు సేతుఖండమున కాంధ్రీకరణము. బొబ్బిలి వేణుగోపాలస్వామి కంకితము. బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతియగు రావు శ్వేతాచలవతిరంగరావున కాశ్రితుడు. విశేషించి బంధుకోటిలోనివాడు. ఇనకాల గోత్రుడు. తిమ్మయ్య పౌత్రుడు, వేంకయ పుత్రుడు. ఇది అముద్రితము. లిఖితప్రతి మద్రాసు ప్రాచ్య లిఖితగ్రంథాలయములో ఆర్.నెం. 543 గా గలదు.

వేదాంతి షణ్ముఖదాసు

ఈయన అక్షంతల గోత్రుడు. గంగయ పుత్రుడు. నీలకంఠం యల్ల మందయ్య దేవరగారి శిష్యుడు. కాళహస్తి ప్రభువులలో నొకరగు శ్రీ రాజా దామర్ల కుమార వేంకటప్పనాయనిం బహద్దరుగారి కాశ్రితుడు. షణ్ముఖదాస కృతమగు 'శ్రీరామ వసిష్ఠసంవాద' మను నధ్యాత్మ గ్రంథము కాళహస్తి పాలకుల సమాదరణమునఁ బ్రకాశితము. వైరాగ్య ప్రశంస, శుశ్రూషలు, కామాదులు, మహావాక్య వివరణము మొదలగు నంశములు వసిష్ఠరామ సంవాద రూపమున నిందు వివృతమైనవి. ఉపోద్ఘాతమునందు కాళహస్తి పాలకుల యభ్యుదయమును నాకాంక్షించు నాశీర్వాద పద్యమొకటి యున్నది :

‘శ్రీ మద్దామరవంశరత్నమును, లక్ష్మీకుండు సౌందర్య జిత్కాముం డల్ల కుమారవేంకటపతికైపాలుఁ దశ్రాంతమున్ క్షేమాయుర్విభవాన్వితుండు నగుచున్ శ్రీ కాళహస్తికు నుద్దామప్రేమకటాక్షదృష్టికలనన్ ఛాత్రిన్ విరాజిల్లుతన్’.

* పైది, పు. 132.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. ఆంధ్ర విజ్ఞానము, సంపుటములు 3, 6.
2. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఆంధ్ర సంస్థానములు - సాహిత్య సేవ, పుటలు 1171-1175.
3. కాశీ కృష్ణాచార్యులు, అవధానయాత్ర, పుటలు 130-132.

4. Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, Ed. by V.L. Sastri, Madras, 1920-21, pp. 439-442.
5. Boswell, John A.C., A Manual of the Nellore District in the Presidency of Madras, Madras, 1873. Chapter XXVII, pp. 712-740 by J.A. Boyle, pp. 724-725.
6. Imperial Gazetteer, Provincial Series, Madras, Vol. II, p. 20.
7. The History of the Imperial Assemblage at Delhi, London.
8. Celebrations of the Jubilee of the Queen Empress, London, 1887.
9. M.A.M.P., I, pp. 58, 59, II, 294-301.
10. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, New Edition, Oxford, 1908, Vol. XV, p. 64.

కురుపాము

ప్రవేశిక

శ్రీకాకుళముమండలమునందలి పార్వతీపురమునకు పదిమైళ్ళ దూరమున నీ సంస్థాన ముండినది. ఇది పార్వతీపురము, గుణపురము తాలూకాలలో విస్తరించి యుండినది. దీని విస్తీర్ణము 700 చ. మైళ్ళు. ఇందులో 450 చ. మైళ్ళు ఏజెన్సీ ప్రాంతము. సంస్థానమునందలి 274 గ్రామములలో రమారమి 200 ఏజెన్సీ గ్రామములు. మిగిలినవానిలో 48 జిరాయిత్గ్రామములు, 10 అగ్రహారములు, 8 మొఖాసా గ్రామములు చేరియుండినవి. మొత్తము గ్రామములలో 164 ముస్తాజరీపద్ధతి గ్రామములు, 66 రైత్వారీ గ్రామములు, 26 మొఖాసా గ్రామములు, 18 అగ్రహారములు ఉన్నవి. గుమ్మహుండాభాగము తప్ప తక్కిన కురుపాము జమీందారీ జయపురమువారేర్పడిచినది. సంస్థానము ఏపుగా విస్తరించుచున్న దశలో అనగా పదునెనిమిదవ శతాబ్దము మధ్యభాగమునందు గుమ్మహుండాభాగము కలిసినది. దీని పేష్కారు 14 వేలు. శాశ్వతపరిష్కారము నాటి నగటు సాలీనా రాబడి ఇరువదియైదు వేలు. పూర్వ మిది నందాపుర మను పేరుగల జయపురసంస్థానమునందు అంతర్భాగముగా నుండినది. జయపురముప్రభువు విశ్వంభరదేవుగారివలన నీ సంస్థానము రూపొందినది. పల్లకిమిడి పాలకులు గోపీనాథదేవుగారి దయవలన గుమ్మహుండా విభాగము కురుపాము జమీందారీలో జేర్పబడినది. జమీందారీకమిటీ రిపోర్టునాటికి పేష్కారులో మార్పులేదు. కాని సాలుసరి రాబడి 1,30,000 లకు పెరిగినది.

సంస్థాన చరిత్రము

వీరిది చంద్రవంశమునందలి శిలావంశమట. వీ రోడ్రజాతీయులగు కొండరాజులవంశమువారని విశాఖపట్టణముజిల్లావృత్తాంతసంగ్రహమునందు పేర్కొనబడినది. వైరిచెర్ల యనునది వీరి కులబిరుదము. వీరి కూటస్థుడు సన్యాసిదొర.

‘కురుపాము సన్యాసిదొరకు నొసంగెను

వైరిశయ్యండను పేరుతోడ’

—ప్రభాసశాప.

వీరి మూలపురుషుడగ్నివీరుడట. 1676లో వైరిచెర్లవారికి జయ పురాధీశ్వరుడగు విశ్వంభరదేవుగారివలన నొసంగబడిన దేవతాస్వరూపిణి పైడిమారమ్మ కురుపాముకోట శక్తియట !

జయపురమువారి యామోదమునకు పూర్వమే కురుపాము జమీందారుల పూర్వులు ఈ ప్రాంతమును పాలించుచు ప్రబలులై యుండిరట ! కటక్ములోని గజపతుల పతనముతో 1435 లో వీరు స్వతంత్రులయిరట. ఆ పిమ్మట జయపురాధీశ్వరులు వీరిని గుర్తించి కురుపాము సంస్థానాధిపత్యమును స్థిరపఱచిరని మఱియొక కథనము*.

వైరిచెర్ల పెదసన్యాసిరాజుగారు అగ్నివీరున రాజవతరమువారు. ఇతని కొడుకు శివరామరాజు. కళింగ విజయనగరరాజుల కెదురుతిరిగినపాలకులలో శివరామరాజు కూడ ముఖ్యుడు. శివరామరాజు వాస్తవముగ విజయనగరము నెదిరించిన కుట్రదారులలో, జేరకపోయినను, విజయనగరమువారి సేనలును కష్టానుమాత్యాన్దొరగారితో, గూడ కుంభిణి పటాళములును విజయనగరము దివాను సీతారామరాజుగారి యాధిపత్యమున జయపురమును ముట్టడించుటకు కూచి చేసిన సందర్భమునందు సదరు సేనల వెనుకతట్టున మోహరించి వారికి రస్తుసామగ్రి అందకుండచేసి చిక్కుపఱచెనట. అందువలన సీతారామరాజు మాత్యాన్దొరగారితో కూడ కురుపామునకుపోయి మోసముతో శివరామరాజును నకుటుంబముగా చెఱపట్టి తెచ్చి విజయనగర మిలాకాలో, గల ఆయా కోటలలో వారిని వేర్వేరుగా ఖైదుచేసెను. వారిలో కొందఱు విజయనగరపాలకులు విజయరామరాజుగారు 1794 లో మరణించువరకు ఖైదులో, గడపిరి. కాని యంతకు కొంతముందే విజయనగరప్రభువగు విజయరామరాజు కల్పించి కొనుటచేత శివరామరాజుగారిని విడుదలచేసి యాయన పోషణకొటకు పించను నిచ్చుచు వచ్చిరి. 1778 లో శివరామరాజు కురుపాములోని సుబేదారుకు లంచ మిచ్చి సంస్థానమును వశపఱచికొనెను. 1779 లో కుంభిణిసేనలు, విజయనగరముసేనలు కలిసి ఒక్కటిగా మోహరించి కురుపాముకోటను తిరిగి స్వాధీనపఱచికొనినవి. శివరామరాజు 1794 లో మరణించెను. 1796 లో నార్తరను డివిజను కలెక్టరుగారివలన ప్రాచీన కుటుంబమున కీ జమీందారీ తిరిగి ప్రసాదింపఁబడెను. శివరామరాజు కుమారుడగు చినసన్యాసిరాజుతో కుంభిణి వారు 1803 లో శాశ్వతపరిష్కారమును నిర్ణయించిరి. చినసన్యాసిరాజు తన జ్ఞాతి యొక్క కుమారుడగు సీతారామరాజును తాను దత్తత చేసికొందునని మరణ కాలమున కలెక్టరుగారికి తెలియపఱచియుండెను. చినసన్యాసిరాజు 1820 లో మరణింపఁగా సీతారామరాజు జమీకి వచ్చెను. ఇతఁడు 1830 లో చనిపోఁగా ఇతనిభార్య సుభద్రమ్మ 1841 దాక పాలించి మరణించెను. ఈమె తన మరణమునకు పూర్వమే తన దౌహిత్రుడగు సూర్యనారాయణరాజును దత్తు చేసికొనియుండెను. ఈమె మరణకాలమునాటికి సూర్యనారాయణరాజు

* Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, p.421.

మూఁదేండ్ల పసివాఁడు. 1841-57 మధ్య మైనరుజమీందారుగారి పక్షమున కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వారు సంస్థానపాలనమును పర్యవేక్షించిరి. ఇతఁడు కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వారి ఏర్పాటు ప్రకారము విశాఖపట్టణములోనుండి ఆంధ్రాంగ్లేయ భాషల నభ్యసించి ప్రాజ్ఞత వచ్చిన పిమ్మట 1858 లో జమీకి వచ్చెను. కాని వెనుకటి చిససన్యాసిరాజుగారి సోదరులలో నొక సోదరునియొక్క యౌరస పుత్రుఁడగు పైరిచెర్ల జగన్నాథరాజు సంస్థానమును తనకు స్వాధీనపఱుప వలసినదని 1858 లో ఒక దావా తెచ్చెను. గవర్నరు ఏజెంటు రాబర్ట్స్ న్ దొరగారు 'సదర్-అదాలతు' న్యాయస్థానమునందలి పండితులసాయముతో శాస్త్రవర్చలు చేసి వాదివాదము అశాస్త్రీయముగా తోచుటవలన సంస్థానముపై ఆయనకు ఎట్టి హక్కును లేదని కేసును కొట్టివేసిరి. ఈ తీర్పుపై మఱియొక్క అప్పీలు చేయఁబడినది కాని అది నిలువలేదు. 1889 లో సూర్యనారాయణరాజు గారు చెముడు ఎస్టేటును విక్రయించికొని సంస్థానమును విస్తరింపఁజేసికొనిరి. ఈయన 1891 లో మరణించెను. ఈయనకుమారుఁడు వీరభద్రరాజు తండ్రి మరణకాలమునాటికి పదుమూఁదేండ్ల పసివాఁడు. వీరభద్రరాజు 1877 లో జన్మించి, 1898 లో జమీపాలనమును చేపట్టెను. 1891 నుండి 1898 దాక కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వారి పాలనము. ఈయన విశాఖపట్టణములోని అనకాపల్లి జమీందారు మహారాజా సర్ గొదే నారాయణగజపతిరావుగారి రెండవకూతురు శ్రీ రాజకుమారి లక్ష్మీనరసాయమ్మగారిని 1897 లో వివాహమాడిరి. ఈయన ఇంపీరియల్ రెజిస్ట్రేటివ్ కౌన్సిల్ లోను, మద్రాస్ రెజిస్ట్రేటివ్ కౌన్సిల్ లోను సభ్యులు. 1901 లో ఈయన భార్య లక్ష్మీనరసాయమ్మ పురిటిలో మరణించినది. విశాఖపట్టణములోని ఎడ్వర్డ్ కారొనేషన్ మార్కెట్టును రాజా వీరభద్రరాజు గారు ఇంచుమించు లక్షరూపాయలు వెచ్చించి నిర్మించిరి. నేడిది 'కురుపాము మార్కెట్టు' పేర వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. విశాఖపట్టణములోని రాణీ లక్ష్మీ నరసాయమ్మ ఆసుపత్రికి భూరిగావిరాళ మిచ్చిరి. 1900 లో విశాఖపట్టణములోని జాలరులకు సముద్రపుటొడ్డున నివేశనములను కొని ఉచితముగా పంచిపెట్టిరట! వీరభద్రరాజుగారు 1918 లో మరణించిరి.

వీరి కుమారులు నరసింహ సూర్యనారాయణరాజు, నారాయణగజపతి రాజు అనువారలు. వీరికి కురుపాము సంస్థానముతోపాటు మాతామహుని మూలమున కుప్పిలి, గొట్టుపల్లి మొదలగు ఎస్టేటులుకూడ సంక్రమించినవి.

సాహిత్య పోషణము

ఈ సంస్థాన పాలకులలో పూర్వులందఱును నిరంతర యుద్ధములలోను, ఎడతెగని కోర్టు వ్యాజ్యములలోను మునిగియుండుటవలన వారికి సాహిత్య పోషణమున కవకాశము చిక్కినట్లు లేదు అయినను, కురుపాము సంస్థానాధి

శ్వరులు తూర్పు గోదావరి మండలములోని ముంగండ అగ్రహారముచేంత (గల గన్నవరము గ్రామమునుండి చేరినాటి వ్రాహ్మణులును, యజుర్వేది కొండిస్య గోత్రోద్భవులును, సకల శాస్త్ర సంపన్నులును, నడిమింటి యను నింటిపేరుగల పండితుల కుటుంబమును దమ సంస్థానమునకు రప్పించి, వారి కగ్రహారాదు లిచ్చి సమ్రానించెదట.* నడిమింటివారికి కురుపాము పాలకులు నాగూర్ అగ్రహారము, తురకనాయుడువలస అగ్రహారములను దయచేసి యుండిరి. నాగూరు నాగావళి నడితీరమున పార్వతీపురమునకుఁ దూర్పుగా నాలుగు కోసుల దూరమున నున్నది. వీరి మూలపురుషులు నడిమింటి విశ్వపతిశాస్త్రిగారు. సర్వమంగళేశ్వర శాస్త్రిగారి (1759-1836) జనకులగు పేరువయసులుగారు విశ్వపతిశాస్త్రిగారి రాజవతరమువారు.

నడిమింటి చినగుంపస్వామి కురుపాము సంస్థానాస్థాన పండితుఁడు : కురుపాము వాస్తవ్యుఁడు. నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి పాత్రులగు గోపాలశాస్త్రి, నృసింహశాస్త్రిగారల శిష్యుఁడు. వీరభద్రరాజుగారి తండ్రిగాలు శ్రీ సూర్యనారాయణరాజుగారు సాహిత్యాభిరుచికలవారఁటగాని, ఆయన జీవిత కాలమంతయు ప్రివీకౌన్సిలుదాత దేరిన పలు వ్యాజ్యములలో గడచిపోయినది. వీరభద్రరాజుగారి కాలమునాటికి సంస్థానము స్థిరపడి, సర్వమును నిమ్మకు పీరెత్తినట్లు నిమ్మకముగా నుండినది. విశేషించి వీరభద్రరాజుగారికి పిల్లనిచ్చిన మామగారు మహారాజా సర్ గౌడే నారాయణగజపతిరావుగారు గొప్ప సాహిత్య పోషకులు. వీరభద్రరాజుగారి భార్య శ్రీ రాజకుమారి లక్ష్మి సరసా యమ్మగారు సంస్కృతాంధ్రాంగ్లముల యందును, సంగీతాది లలిత కళల యందును చక్కని ప్రవేశము సంపాదించియుండిరి. ఈ సంబంధమువలన వీరభద్రరాజుగారు సరససాహిత్యాభిరుచిని పెంపొందించికొనిరి. వీరభద్ర రాజుగారు ఉత్తమమైన గ్రంథాలయమును తమ యంతఃపురమున నెలకొల్పిరి. దీనిపేరు జ్ఞానలక్ష్మి విలాసము. అంతఃపురోద్ధానమున కుత్తర దిక్కున నిది యుండెడిదట.

వీరభద్రరాజుగారి యాస్థానమునందు పులుగుర్త నృసింహమాత్యుఁడు. గురుదంతి వేంకటాచలశర్మ మొదలగువారు పండితులుగా నుండిరి. పులుగుర్త నృసింహమాత్యుఁడు సంతరించిన 'మహావాక్య రత్నావళి' కురుపాము సంస్థానాధీశ్వరులగు శ్రీ రాజా వైరిచెర్ల వీరభద్రరాజు బహద్దర్ గారి యభీష్టాను సారము ప్రచురితమైనది. ఇది ఈశా ద్యష్టోత్తరశతోపనిషద్రత్నాకరమునుండి యుద్భుతమైన మహావాక్యముల సంపుటీకరణము. ఇవి విధివాక్యములనియు, బంధమోక్ష వాక్యము లనియు, అవిద్యన్నిండా వాక్యము లనియు, జగన్నిధ్యా

* నడిమింటి పతంజలిశాస్త్రి, నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి జీవిత చరిత్రము.

వాక్యము లనియు పదుమూడు తెలుగులుగా వర్గీకృతములై యున్నవి. సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ. సర్వత్రా ద్వైతబ్రహ్మబుద్ధిం కుర్యాత్, సంకిల్ప మాత్ర సంభవోబంధః, నతుద్వితీయ మస్తి, తత్త్వమసి త్వం తదసి — మొదలగు 1008 వాక్యముల అర్థ విచారము సంక్షేపరీతి నిందుఁ జేయఁబడినది. వీనిని పఠించుటకును, మననము సేయుటకును ముముక్షువులే సదధికారులు. సంస్థానాస్థాన పండితులగు గురుదంతి వేంకటాచలశర్మగారిచే పరిష్కృతమైనది. సుప్రభాఖ్య టీకా సహితమిది.

ఈ గ్రంథమునందలి అవతారికాభాగమునందు వీరభద్రరాజుగారి ఉత్తమ గుణములు కీర్తింపఁబడినవి.

‘....ఎ.గీ. ఈతులు చొలంగ నీతుల రీతులడర

నేలు కురుపాము సంస్థాన మేగుణాఢ్యఁ

డతఁడు వెలుగొందు వైరిచెల్లా న్వయాబ్జ

బాలభానుండు శ్రీ వీరభద్రద్రవ్యపతి’

‘పార్థివలింగ పూజయును బండిత గోష్ఠియు నాగమాంత వా

క్యార్థవిచారమున్ శ్రీతజనావనమున్ వెలయన్ బహోపకా

రార్థమిదం శరీరమను నార్యుల వాక్యముఁబూని మెచ్చ న

భ్యర్థులు వీరభద్రవసుధాదిపశేఖరుఁ డొప్పునెప్పుడున్’

‘వేదాంతము దాఁ జదువును

వేదాంతంబొరుల కెపుడు వినిపించు రహిన్

వేదాంతగ్రంథంబులఁ

బ్రోదిగఁ దెలిఁగింపఁజేయ బుద్ధి వొడమఁగన్’

‘ఆ నృపోత్తముఁ డొక్కనాఁ డాదరమున

నన్నుఁ బొడఁగాంచి యిట్లను : నారసింహ !

యాంధ్రమున మహావాక్య రత్నావళికి స్ఫు

టార్థముండినఁ దద్ జ్ఞానమలవడునని’

‘బలువయి నారితేళఫలపాక విధంబున సంస్కృతంబునన్

వెలయుఁ దదర్థమున్ దెలియనేరక కుందు తెలుంగువారికిన్

తెలియఁగఁదేటమాటలను దెల్గునఁడీక యొనర్పు మెల్లవా

రలు మదిమెచ్చ వా యనుఁగురాణికి నంకిత మిచ్చి యీ యెడన్’

—మహావాక్యరత్నావళి, అవతారిక, 4, 6-9 పద్యములు.

ఈ గ్రంథరచననాటికి వీరభద్రద్రవ్యపతి భార్య లక్ష్మీనరసమాంబ పరమ పదించియుండినది. ఆమె కంకితముగ నీ కృతిని సంతరింపుమని వీరభద్ర ద్రవ్యపతి కవిని కోరినాడు. లక్ష్మీనరసమాంబ గుణసంకీర్తన మీ క్రిందిపద్యమున నొనర్పఁబడినది :

‘పుట్టె నేధవళాక్షి భువనమోదంబుగ
 శ్రీ గొడే వంశంబు చెన్నుమీఱ
 మెట్టె నే చార్వంగి మేదురయశముతో
 వైరిచెర్ల కులంబు వన్నెకెక్క
 పట్టె నే సతి వీరభద్రేశ భూభార
 వహనదక్షంబైన వామపాణి
 కట్టె నే తనుమధ్య కర్పూరనీహార
 కిరణరమ్యంబైన కీర్తిచేల
 మామె కురుపాము రాణి.....

సద్గుణకదంబ చదువుల శారదాంబ’

— పైది, అవతారిక, 12.

గ్రంథాంతమునందు లక్ష్మీనరసమాంబా వీరభద్రావనీశ్వరుల కీర్తిమూర్తిగా నొక పద్యము సంధానింపఁబడినది :

‘స్థిరసంపద్యుత వైరిచెర్లకులజ శ్రీ వీరభద్రావనీ
 శ్వరలక్ష్మీ సరసాంబికామలయశశ్చంద్రాతపం బెప్పుడున్
 పర విద్యత్కవి భూసురప్రకర నిస్వత్వాంధకారచ్ఛటన్
 హరియించున్ దగవెల్గుతన్ గువలయామోదంబు తోరంబుగన్’.

ఈ గ్రంథమునకు కురుపాము అస్థానపండితుఁడగు గురుదంతి వేంకటాచల శర్మగారు సుప్రభాఖ్యయగు టీకను జోడించి యున్నారు.

‘సుప్రభాఖ్యా మహావాక్యరత్నావల్యాః కృతామయా
 టీకేయ మనయా సమ్యక్ తుష్యతాం పరమేశ్వరః’.

కృష్ణామండలము గుడివాడ తాలూకా అంగలూరు వాస్తవ్యులును, ఆశ్వలాయనసూత్ర విశ్వామిత్ర గోత్రజులును, శేషమాంబా వేంకట నారసింహుల పుత్రులును అగు మధ్వశ్రీ నందగిరి వేంకటప్పారావు పంతులుగారు కురుపాము సంస్థానాధీశ్వరుల దర్బారులో జరిగిన సాహిత్య చర్చలలో రాజాగారి మెప్పును పొంది అనేక బహుమానములను స్వీకరించిరి. ఆంధ్ర మేఘ సందేశము, నిర్గద్య చతురముఖీ విలాసము, మైరావణ చరిత్ర, సీతారామ, ఆదికేశవ, గోపికా ప్రియ, చండమార్తాండ, దీన సంరక్షణి, రామలింగేశ్వర, శ్రుతశైల హను మచ్ఛతకాదు లీ కవిగారి కొన్ని కృతులు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము, పుటలు 548 — 551.
2. Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, Ed. by V.L. Sastri, Madras, 1920-21, pp. 421-424.

3. M.A.M.P., III, p. 217.

4. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 105-120, Vol. II, pp. 19, 22.

5. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, pp. 43, 44.

కోలంక-వీరవరము

ప్రవేశిక

పితాపుర సంస్థానమునందలి గొల్లప్రోలు పరగణాలోని కొన్ని గ్రామములతోఁ గూడినది 'కోలంక' ఎస్టేటు. వీరవరము పెద్దాపురము సంస్థానము నుండి 1844లో పితాపురము సంస్థానమువారు ఖరీదుచేసిన ఎస్టేటు. 1935 నాటికి కోలంక ఎస్టేటును, వీరవరము ఎస్టేటునందలి 'ఎ' భాగమును రాజా శ్రీ ప్రద్యుమ్నకృష్ణ మహీపతి సూర్యారావుబహద్దరుగారి పేర నుండినవి. వీరవరము ఎస్టేటునందలి బి. సి భాగములకు రాజా శ్రీ రామాయమ్మరావు బహద్దరుగారు ఁమీందారిజీ. 1938 లో వీని రాబడి రూ. 1,43,647 లు. పేష్కపు రూ. 37,000 లు.

సంస్థాన చరిత్రము

పితాపుర సంస్థానమును 1793-1828 మధ్య పాలించిన రావు వెంకట వీలాద్రిరాయణింగారికి (1770-1828) రావు వేంకటసూర్యరాయణింగారు (1824-1850), రావు వెంకటమహీపతిరాయణింగారు అని ఇద్దరుకుమారులు. ఈ యిద్దర తల్లి బొబ్బిలివాస్తవ్యులు చెలికాని రామారాయణింగారి తనయయగు భావయాంబ. తండ్రియనంతరము జ్యేష్ఠుడగు వెంకటసూర్యరాయణింగారు (1844-1850) సంస్థానపాలనమును స్వీకరించిరి. వీరి తమ్ములైన కుమార వెంకటమహీపతిరాయణింగారు తమ కుటుంబపోషణము నిమిత్తము అర్జించుటచేత సంస్థానమునందలి గొల్లప్రోలు పరగణాలోని తొమ్మిదిగ్రామములు కుటుంబవ్యయమునకై ప్రసాదింపఁబడినవి. ఇట్లు సంస్థానమునుండి విడఁదీయఁబడిన ఈ గ్రామములు 'కోలంకముతా' అనుపేర ప్రత్యేకముగా నొక జమీగారు. 14,352 లు పేష్కపుతో రూపొందినది.

వెంకటమహీపతిరాయణింగారికి చెలికానివారి ఆడుబడుచగు లక్ష్మీ నరసయ్యమ్మగారివలన సూర్యరాయణింగారు, ధర్మారాయణింగారు అను నిరువురు కుమారులుండిరి. ధర్మారాయణింగారు 1881 లో మరణించియుండిరి. జ్యేష్ఠుడైన సూర్యరాయణింగారు తమ పితామహియైన శ్రీ రాణీ భావయమ్మారావు వలన నొసంగఁబడి రూ. 26,876 లు పేష్కపు గలిగిన వీరవరము పరగణాయను, తమ జనకులగు కుమారవెంకటమహీపతిరాయణింగారికి తమ పెత్తంద్రిగరైన శ్రీ రాజా వెంకటసూర్యరాయణింగారి వలన నీఁబడిన

కోలంక ఎస్టేటును గలిపిన 'కోలంక-వీరవరము' లకు జమీందారులయిరి. సూర్యరాయణింగారిభార్య చెల్లయ్యమ్మ భర్త అనంతరము 1887లో జమీందారిజీయయినది. సంతతి లేనందున ఈమె భర్త అనుజ్ఞచే కుమారమహీపతిరావు గారిని దత్తుతీసికొనిరి. కుమారమహీపతిరావుగారి భార్య రామాయమ్మ. ఈమె చెలికాని భావన్నారాయణింగారి తనయ. ఎర్నగూడెము ఎస్టేటుదారులు, కావ్య కలానిధి లచ్చారావుగారి స్తోదరి. బాల్యమునందే 1897 లో నిస్సంతుగా ఈమెభర్త మరణించెను. 1932 లో వెంకటగిరిరాజుగారి నాలుగవ కుమారుడు దత్తుడుగా వచ్చి జమీందారీకి పాలకుడయినాడు. కోలంక సివారుగ్రామ మగు లక్ష్మీనరసాపురము జమీందారుల వాసస్థానము.

సాహిత్యపోషణము

మహీపతిరాయణింగారి భార్యయగు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు చెలికాని లచ్చారావుగారి మేనయత్త. ఈమె అనేక ధర్మకార్యములు చేసియుండిరి. ధవళేశ్వరమున చర్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిలవారిచే సంస్కృతపాఠశాలను స్థాపింపఁ జేసి బాలుర భోజనాదికములకు భూవసతిని కల్పించిన పుణ్యశాలిని. అద్యత నాంధ్రకవిప్రపంచనిర్మాతలు తిరుపతివేంకటకవులీ బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారియొద్దనే చదివినది.

ఈ యాస్థానమునందు కొత్తపల్లి లచ్చయ్య, కూచిమంచి సుబ్బారావు మొదలగువారు ఆస్థానకవులుగా నుండిరి. కొత్తపల్లి లచ్చయ్య (1863—1898) పితాపురము సమీపమునఁగల చెందుర్తి గ్రామవాస్తవ్యుడు తెలగాణ్య పైదికబ్రాహ్మణుడు ; కొండిన్యసగోత్రుడు ; ఆపస్తంబసూత్రుడు. సుద్భి మాంబా రామనల పుత్రుడు. కొత్తపల్లివాడు చిరకాలముగా పితాపురముపాలకులగు రావువారి సంస్థానమున కాశ్రీతులు. ఎనమండుగు రిన్నదమ్ములలో లచ్చయ్య నల్గవవాడు. ఈతడు రాణి లక్ష్మీనరసయ్యమ్మారావుగారి కోడలగు శ్రీ చెల్లయ్యమ్మారావుగారి ఆశ్రీతుడు. కవి తన పోషకురాలిపై 'చెల్లయ్యమ్మా' అను మకుటముగల కందపద్యములతో 'చెల్లయ్యమ్మారావు శతకము'ను రచించినాడు. ఉదాహరణమునకు కొన్ని పద్యములు :

'శ్రీ వెలయ సార్వకాలము

మీ విమలాన్వయసమృద్ధి మీఱ సదయుడై

దీపన కొనఁగుచు వరల

క్షీవిభుడు దలంచునమ్మ చెల్లయ్యమ్మా'.

'ఎట్టి కులంబునఁ బుట్టిన

నెట్టి గుణాగుణవిభేద మెఱిగిన నరుదొ

బుట్టునఁ బొట్టిన కర్మము
 నెట్ట కుడువకుండదమ్మ చెల్లియ్యమ్మా'.
 'భూసుర కవిసుజనమనో
 ల్లాసతకై క్రొత్తపల్లి లచ్చయ పేక్కన్
 జేసి యొక శతకరత్నము
 జేసెం గడు మెచ్చవమ్మ చెల్లియ్యమ్మా'

ఇతఁ డింకను ఆరోగ్యప్రాప్తి నిమిత్తము దుష్కరప్రాసఘటితమగు సూర్య
 శతకమును, తిరుపతివేంకటేశ్వరస్వామి కంకితముగ దాశరథీవిలాసమును
 రచించెనఁట! ఆశుకవనమునందును, సమస్యాపూరణమునందును చక్కని
 నేర్పు కలవాడఁట కవి. సూర్యశతకమునందలి కొన్ని పద్యములు :

'శ్రీ భ్రాజితకర విమతౌ
 ఘాత్రోద్ధాత ప్రభంజనాభీం మహా
 ద భ్రానుకంప మహితస
 దాభ్రాగ్య విహార తోషితార్యా సూర్యా.'
 'బ్రహ్మ చతురాగమాగమ
 బుద్ధ ప్రభాకర దినేశ పూషణ నామా
 గ్రుద్ధు నిరాకరణ యహి
 ద్బుద్ధాచ్యుత చిదిమస్వరూపా సూర్యా'

పితామహముసంస్థానాస్థాన విద్యత్కవులు శ్రీ దేవులపల్లి సుబ్బారాయ
 శాస్త్రిగారు (1853-1909) రచించిన 'శ్రీ మహేంద్రవిజయము' అను
 ఆతాశ్వాసముల కావ్యము 'కోలంక-వీరవరము' జమీందారులైన శ్రీరాజా రావు
 చెల్లియ్యమ్మారావు బహద్దరువారిచే, బ్రకటితము. బ్రహ్మకైవర్తపురాణము
 నందలి యొకభాగమగు సుపమాకామాహాత్యము మహేంద్రవిజయకృతికి
 మూలమఁట. మూలమునందలి నూటనుష్టభక్తకములలోని గాథ ఆతాశ్వా
 సముల విపులప్రబంధముగా నాంధ్రమున నవతరించినది. వాస్తవముగా నిది
 ఉపమాకాక్షేత్ర మాహాత్యము. త్రివిష్టపరాజ్యభ్రష్టుడైన మహేంద్రునకు
 దగవత్కటాక్షమునఁ దుదకుఁ గలిగిన విజయమునుబట్టి మహేంద్రవిజయ
 మను పేరు పెట్టఁబడినది. ఇది శ్రీరామున కంకితము.

రాజీ చెల్లాయమ్మారావు బహద్దరువారు ఆంధ్రప్రచారిణీ గ్రంథమాల
 మున్నగు సాహితీగ్రంథప్రకాశక సంస్థలకు రాజపోషకులుగా నుండిరి.
 చెల్లియ్యమ్మారావు, రామయ్యమ్మారావు బహద్దరు వారలసంస్థానమునలంకరించిన
 పేటాక కవి కూచిమంచి సుబ్బారావు, వీరు ప్రసిద్ధులగు కూచిమంచి తిమ్మకవి
 పంశమునకు చెందినవారు. కూచిమంచి తిమ్మకవి, జగ్గకవి, రెండవ తిమ్మకవి.
 వెంకటరాయకవి మొదలైనవారు కూచిమంచి కుటుంబమందలి కవులు. సుబ్బ

రావుగారు మహావ్యక్తి జీవితచరిత్రలు వ్రాయుటలో షిగుల నేర్పుగలవారు. రాణీ రావు జగ్గమాంబ జీవితచరిత్రము, రాణీ రావు రమణయాంబా జీవితచరిత్రము వీరు రచించిన జీవితచరిత్రలలో ప్రధానమైనవి.

‘శ్రీ రాణీరావు జగ్గమాంబ’ అను గ్రంథము 1762—1776 మధ్య పితాపుర సంస్థానమును పాలించిన రావు నీలాద్రి రాయణింగారి భార్య యగు జగ్గమాంబగారి జీవిత చరిత్రము. ఈమె కసింకోట వాస్తవ్యులు, పద్మనాయక పంశ విభూషణులు శ్రీ చెలికాని రామారాయణింగారి ద్వితీయపుత్రిక. ఈమె అగ్రజయగు మల్లమ్మదేవిగారు బొబ్బిలి పాలకులలో ఆటవతరమువారగు రాజా గోపాలకృష్ణరంగారావు బహద్దరుగారి పట్టమహిషి. జగ్గమాంబ పితాపురము పాలకునివలన వార్షికభరణమును గొనుచున్న రాజవంశీయుని అర్థాంగి. పితాపురసంస్థానమునకు దాపురించిన యావదలనెల్ల సహనముతో నెదుర్కొని చివరకు ప్రభువైన భర్తకు పట్టమహిషి కాగలిగిన యదృష్ట జాతకురాలు జగ్గమాంబ. ఈమె సకల భోగభాగ్యముల ననుభవించి యుద్ధభూమియందు వీరస్వర్గమలంకరించిన భర్తతోపాటు సహగమనమొనర్చిన సాధ్వీమణి. సుబోధమగు వచనమున నీ గ్రంథరచనము సాగినది.

సుబ్బారావుగారు హిందీ భాషయందుకూడ మంచి ప్రావీణ్యము గలవారు. వీరు ‘హిందీ—తెలుగు నిఘంటువు’ నొకదానిని సంధానించి ప్రకటించిరి. కవికి పోషకురాలగు రావు రామయమ్మారావుగారు దీనిని ముద్రింపించిరి.

ప్రసిద్ధులగు తిరుపతి వేంకటకవులు రావు రామయమ్మారావుగారి యాస్థానమున నుండిరి. పోలవరము జమీందారు మరణానంతరము తిరుపతి శాస్త్రిగారు రెండేండ్లు జీవించిరి. ఆ కాలమున తిరుపతిశాస్త్రిగారిని రాణీ రామయాంబగారు సబహుమానముగ రావించి సర్వవిధముల నాదరించి పోషించిరి. తిరుపతిశాస్త్రి మరణానంతర మాతని కుటుంబమునకు నూటపదియాలుల వార్షికమిచ్చుచు వచ్చిరి. చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారికి నెలకిరువదియైదు రూప్యములిచ్చి గౌరవింపుచుండిరి. వెంకటశాస్త్రిగారు తమ పాండపరాజ సూయమునందు —

‘కోలంక వీరవరముల

నేలు జమీందారురాలు హితమతితో నేఁ

దాలంబమగుచుఁ గవితో

ద్వేలుం బోషించుచుండె వెంకటశాస్త్రిన్’

అని రామయాంబగారి దాతృత్వమును గొనియాడిరి.

తిరుపతి వేంకటకవి ప్రణీతమగు ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమును నయిదంకముల నాటకము రాణీ రామయాంబగారి సాహాయ్యమున ప్రచురితము. ఇది ఆమె కంకితముకూడ. ఈ నాటకమునందలి ప్రస్తావనలో —

‘శ్రీరావు రామయాంబిక

శ్రీ రత్నము కీర్తికాంత దిక్కుల కాలం

కారికయగుగాత సదా

పేరైన కవీంద్రులెపుడు వినుతి యొనర్పన్’

అని రామయాంబిగారిని నాటకకర్తలు కీర్తించిరి. రాణీ రామాయమ్మారావు బహద్దరువారు రాజమహేంద్రవరమునందలి ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకమండలికి 1927లో భూరిగావిరాళమొసఁగి, తత్పాఠశాలమున సభ్యురాలయిరి. ఈ మండలి వారు 1922లో ప్రచురించిన రాజరాజనరేంద్ర పట్టాభిషేక సంచికకు శ్రీ రాణీ రామాయమ్మారావు బహద్దరువారు రాజపోషకులుగా నుండిరి. వీరి యన్నగారు చెలికాని లచ్చారావుగారు స్థాపించిన శ్రీరామవిలాసగ్రంథమాల కీమే పోషకురాలు. ఈమె సంస్కృతాంధ్ర భాషావిశారద. లచ్చారావుగారి సాహితీ పరిశ్రమము సమస్త మీమె చేతిచలువవలన సాధ్యపడినదన్న అత్యుక్తికాఁజాలదు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, శ్రీ పీఠికాపుర సంస్థాన చరిత్రము.
2. చెలికాని సూర్యారావు, శ్రీ లచ్చారాయ జీవితచరిత్రము, 1924.
3. కూచిమంచి సుబ్బారావు, రాణీ జగ్గమాంబ చరిత్రము.
4. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, p. 56.
5. C. A. Sonter & K. N. K. Ayyar, Gazetteer of the East Godavari District, Vol. II, Madras, 1935.

గద్వాల

ప్రవేశిక

దీనికి కేశవనగరమనియు పర్యాయనామము గలదు. దీని వైశాల్యము 864 చ. మై. ఇందు 214 గ్రామములుండినవి. జనాభా లక్షకు పైమాట. రాబడి ఆఱు లక్షలు. సాలుసరి కప్పము 86,840 హాజీసిక్కా నాణెములు. రాయచూరునకు తూర్పుగా ముప్పదిమైళ్ళ దూరమునఁ గల గద్వాల ఈ సంస్థానమునకు ముఖ్యపట్టణము. కృష్ణా, తుంగభద్రానదుల సంగమస్థలమునకు పడమరగానున్న సారవంతమయిన నేలలతో నీ సంస్థాన మమరియుండినది. విజయనగర చక్రవర్తులకును, బహమనీ సుల్తానులకును వైరకారణమయిన ఖామి 'దో ఆబ్' గద్వాలసంస్థానమునందలిది. ఇంచుమించుగా మూడు శతాబ్దులపాటు బహమనీ-విజయనగర సామ్రాజ్యసేనాసమూహముల వీర రక్తముచే తడిసిన నేల యిది. అంతకుపూర్వ మిది కాకతీయులపాలనము లోనిది. ఆ పిమ్మట విజయనగరపాలకులకును, బహమనీ సుల్తానులకును చేతులు మాలుచుండెడిది. ఓరుగల్లు పతనముతో ఈ సీమ విజయనగర చక్రవర్తుల గొడుగునీడకు వచ్చినది. 1565 నాటి తళ్ళికోటయుద్ధము తరువాతి పంపకములలో 'దో ఆబ్' బిజాపూర్ సుల్తాను వంతునకు వచ్చినది. పిమ్మట ఔరంగజేబురాలమున మొగలుచక్రవర్తుల యేలుబడిలోనికి పోయినది. మొగలు చక్రవర్తుల షీణదశలో దక్కను సుబాదారయిన ఆసఫ్ జా నిజామునకు సామంతరాజ్యముగ మాణినది. సైనికవ్యయము నిమిత్తము నిజాము 1853 లో రాయచూరు - దోఆబ్ ప్రాంతములను తాత్కాలికముగా బ్రిటీషు కుంఫిణీవారికి స్వాధీనపఱచినాడు. దీనిమేరకు కుంఫిణీవారు నియమించిన కమీషనరు అధికారమునందు ఇంచుమించు ఎనిమిదియేండ్లపాటు గద్వాల ప్రవర్తిల్లినది. కాని గద్వాలవారి సివిల్, క్రిమినల్ అధికారములు యథాపూర్వముగా చెల్లుబడి యగుచుండినవి. 1857-58 నాటి సిపాయిల పితూరీ సందర్భమున నిజాము చేసిన తోడ్పాటునకు బ్రిటీషువారు సంతోషించి రాయచూరు - దో ఆబ్ ప్రాంతము లను తిరిగి నిజామునకు దఖలుపఱచిరి. ఇట్లు మరల గద్వాల నిజాము నధికారముక్రిందికి వచ్చినది. నిన్ను మొన్న నిజామునకును, భారతప్రభుత్వము నకు జరిగిన ఒడంబడికమేరకు గద్వాల హైదరాబాదురాష్ట్రమునం దొకభాగమై నేఁ డాంధ్రప్రదేశమునందంతర్భూతముగ నున్నది.

సంస్థాన చరిత్రము

కాకతీయుల కాలమునాఁడు గద్వాలపాలకుల పూర్వులలో నొకరికి కృష్ణా, తుంగభద్రా నదుల మధ్యనున్న కొన్ని సీమలపై 'నాడగొడగి' అధికారము సంక్రమించియుండెనట : ఆ పిమ్మట విజయనగర చక్రవర్తులకు వీరి పూర్వులు కొంతకాలము సామంతులుగా నుండిరట. విజయనగర సామ్రాజ్య పతనముతో సార్వభౌమాధికారము చేయి మాటుటపలన వీరి పూర్వులు బిజాపూరు సుల్తానులనుండి 'నాడగొడు', 'సర్ నాడగొడు' అధికారములను బడసియుండిరట. కర్నూలుమండలమునందలి పెక్కు కోట కొత్తశములపై గద్వాలవారి జెండా ఎగురుచుండినదట : కర్నూలుసవాలుల వలనఁగూడ కప్పములు వసూలుచేయుచు వీరి పూర్వులు ప్రాధాన్యమును వహించియుండిరి.

గద్వాలప్రభువుల గృహనామము ముష్టిపల్లినారు. వీరిది టిడిమిళ్ళ గోత్రము. ప్రసిద్ధమగు పాకనాటి రెడ్లవంశము వీరిది.

'శ్రీ ముష్టిపల్లినామ

గ్రామ ప్రాముఖ్య నాడగొడు కులమునన్

బ్రేమను మాధవ సేవా

శ్రీమంతుఁడు వెలసె పెద్దనృపవరుఁడెలమిన్'

—1—35.

కాణాదము పెద్దన సోమయాజికృతమగు ముకుందవిలాసము కృత్యవతరణిక యందలి పైపద్యమువలన ముష్టిపల్లి పెద్దన నృపుఁడు గద్వాలప్రభువుల మూల పురుషుఁడుగా సంభావింపనగుచున్నాఁడు. ఇతనిభార్య పూడూరి నాడగొడు వీరారెడ్డి తనయయగు బక్కమాంబిక.

'అతఁడు పూడూరు నాడగొడైన వీర

ఘనుని తనయను బక్కాంబికన్ ముదమునఁ

బెండ్లిచూడెఁ బులోమజఁ బ్రేమ నింద్రుఁ

డెలమి సంకోషమున వరియించినటుల'

— యథాశ్లోకతాత్పర్య రామాయణప్రబంధము, కృత్యవతారిక, పు. 7.

గద్వాలవారి మూలపురుషుఁడగు పెద్దన వీరారెడ్డిగారి యిల్లటపుటల్లుఁడుగా నుండి నాడగొడు అధికారమును విశాలభూములకు విస్తరింపఁజేసినవాఁడు.

'కందనవోలు ముఖ్యముగఁ గల్గిన సీమల నాడగొడు కీ

ర్తిం దగి తుంగభద్రకును కృష్ణకు మధ్యమసీమ రాజ్యల

క్ష్మీందగి ముష్టిపల్లి కులసింహుఁడు పెద్దనభూవరుండు.....'

— ముకుంద విలాసము, 1—41.

బక్కాంబ పెద్దభూవిభుల కుమారుడే ప్రసిద్ధుఁడయిన పెదసోమ

భూపాలుడు. ఈయన ప్రామాణికసాహిత్యమునందేగాక, జానపదసాహిత్యము నందును ప్రచారప్రశస్త్యలను బడసినవాడు. జానపదసాహిత్యమునందు శోభనాద్రి యనుపేర నీయన వ్యవహృతుడు. పెదసోమభూపాలుడు గద్వాల దుర్గమును క్రీ. శ. 1698—1704 మధ్య నిర్మించినవాడనియు, గద్దపల్లె యను గ్రామమునొద్దగల పెద్ద బయలున నిర్మింపఁబడిన పట్టణము గావున గద్వాల యను పేరు సిద్ధించెననియు చరిత్రకారుల విశ్వాసము.* కాకాచము పెద్దన సోమయాజి తన ముకుందవిలాసమునందు—

‘అట్టి పెదసోమభూజాని హర్షమూని
ప్రబల గద్వాల యను మహారాజధాని
నతిశయించి ప్రతిష్ఠించి యందు మించి
ప్రేమ పూడూరి కేశవస్వామి నిలిపె’

— 1—48.

అని నిరూపించిన చరిత్రకాంశము పై చరిత్రకారుల విశ్వాసము నామ్రేడింప వచ్చినది.

పెదసోమభూపాలుడు సర్వతోముఖప్రజ్ఞ గలిగిన పరిపాలకుడు. దక్కను సులతానులను—ముఖ్యముగా బిజాపూరు సులతానులను—జయించుటలో యతఁడు ఔరంగజేబునకు ఎంతో తోడ్పడెనట. ఈతని దైర్యస్థైర్యములకు, శౌర్య సాహసములకు మొగలుపాదుషా ఔరంగజేబు ఎంతయో సంతోషించి 1704 లో రాజా బిరుదమును ప్రసాదించి గద్వాలప్రాంతముపై ఆధిపత్యమునకు సన్నదు నిచ్చి సత్కరించెనట. పెదసోమభూపాలుడు గద్వాలలో కేశవస్వామి ఆలయమును గట్టించి పూడూరినుండి కొనితెచ్చిన కేశవస్వామి నిందు ప్రతిష్ఠించెనట. వీరి పూర్వపు రాజధాని రాజోలు. సోమభూపాలుని కాలమున రాజధాని రాజోలునుండి గద్వాలకు మారినది. గద్వాలకోటలో వెలసిన చెన్న కేశవస్వామి గద్వాలపాలకుల కులదైవము. ఈ కేశవస్వామిపేర గద్వాల కేశవనగరమనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. కేశవభాట్లు అను బ్రాహ్మణ బాలుని ద్వారమున గద్వాలప్రభువుల కీ ప్రభుత్వప్రాథమములు సంప్రాప్త మయినట్లు లోకము వాకొసుచున్నది.†

పెదసోమభూపాలునకు అమ్మకాంబ, లింగాంబ, రామాంబ యని మువ్వురు భార్యలు. లింగాంబవలన తిరుమలరాయలు, రామరాయలు అను నిద్దరు కొడుకులు గలిగిరి. తిరుమలరాయలు తండ్రి తరువాత కొంతకాలము పాలించెను. ఇతని పాలనము తృప్తికరముగా లేనందున సోమభూపాలుని పట్టపురాణీయగు అమ్మకాంబ సింహాసన మధిష్ఠించినది. ఆ పిమ్మట తిరుమల

* డాక్టర్ మారేమండ రామారావు, గద్వాల పెదసోమభూపాలుడు, ప్రబుద్ధాంధ్ర, సంపుటము 6, సంచిక 4, 1935 ఏప్రిల్, పుటలు 114-116.

† చెళ్ళవిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి, కథలు-గాథలు, సంపుటి 1, పు. 487.

రాయల తమ్ముడయిన రామరాయలు (1724—1762) గద్దెనెక్కెను. రామరాయలు నిస్సంతగుటవలన తిరుమలరాయల రెండవభార్యయగు మంగమాంబ వలన జన్మించిన చినసోమభూపాలుని దత్తు తీసికొనిరి. చినసోమన (1762—1793) తన పితామహునివలె నతిప్రసిద్ధుడు. చినసోమనృపాలుని పట్టమహిషి రామాంబ. వీరికుమారుడు శ్రీరామరాయలు. ఈతడు 1793 లో సంస్థాన పాలనమును స్వీకరించెను.

వీరి కోవలో రాజా రామభూపాలరావు (1844—1902), రాజా సీతారామ భూపాల్ బల్వంత్ బహద్దర్ (1896—1924) ప్రసిద్ధులు. రాజా రామభూపాల రావుగారి దత్తపుత్రులు రాజా సీతారామ భూపాల్ బల్వంత్ బహద్దర్ గారు. 1902 లో రాజా రామభూపాలరావుగారి మరణముతో సంస్థానము పదియేండ్ల పాటు కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ పాలనమున నుండినది. మైనరుగానుండిన సీతారామ భూపాల బల్వంత్ బహద్దరుగారు తమరు ప్రాజ్ఞత వచ్చినతరువాత 1912 లో రాజ్యాధికారమును చేపట్టిరి. 1924లో సీతారామ భూపాల్ గారి అకాలమరణముతో గద్వాల సంస్థానము పెక్కుచిక్కులకు లోనయినది. కాని రాణియగు శ్రీ ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి చాకచక్యమువలన సంస్థానము పూర్వవైభవమును గోల్పోకుండ విరాజిల్లినది. వీరి జ్యేష్ఠతనయ శ్రీ రాణీ సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారు ; ఈమె దోచుకొండ సంస్థానప్రభువు సోమేశ్వరరావుగారి భార్య. శ్రీ రాణీ ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి తరువాత రాజా శ్రీ కృష్ణరామభూపాల్ గారు గద్వాల సంస్థానమును పాలించిరి.

సాహిత్యపోషణము

‘నాజెంబైన మెఱుంగు కబ్బములతో నవ్యాకృతుల్ వాఙ్మయశ్రేణిం దీర్చిన సత్కవీశ్వరులకున్ సేవాప్రదేశంబు’¹ అయిన తెలంగాణమునందలి గద్వాల సంస్థానమునకు ‘విద్యద్గద్వాల’ యనుపేరు సార్థకనామము. పెదసోమ భూలుడు మొదలుగా చిట్టచివరి పాలకుడు రాజా శ్రీ కృష్ణరామభూపాలుని వరకు గద్వాల ప్రభువులు వితరణగుణమునను, విద్యాపోషణమునను భోజకృష్ణ రాయ భూజానుల తలపించునట్టి యుత్తమసాహితీపోషకులు².

పెదసోమ భూపాలుడు కర్త ; కారయిత. ఏఁచేఁట కార్తిక మాసమున పండితులకును, మాఘమాసమున కవిగాయకులకును సమ్మానము సలుపు సత్సంప్రదాయమును పెదసోమభూపాలుడే మొదట నెలకొల్పినవాడు. ఈ సంప్రదాయము నాటికి నేటికిని కొనలుసాగుచుండుట గమనింపఁదగిన

¹ శేషాద్రి రమణకవులు, తెలంగాణము, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదిసంచిక, బహుధాన్య, 1938, పు. 46.

² ‘నేడు సిరిగల ప్రతి రెడ్డివీడుకూడ పండితుల పాలిటికి పిల్ల కొండవీడు’

విశేషము. సోమభూపాలుని యాస్థానమున హరిభట్టు, కొటికలపూడి వీరరాఘవ కవి, కాణాదము పెద్దనసోమయాజి మొదలగు విద్వత్కవులుండిరి. పెదసోమ భూపతి రతిశాస్త్రమును మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధమును, అష్టపదులను రచించిన రాజకవి. రతిశాస్త్రము హరిభట్టు ప్రణీతమగు సంస్కృతకృతికి నాంధ్రానువాదమని పరిశీలకుల భావన. జయదేవకవి విరచితమగు గీత గోవిందమునందలి 'ప్రియే చారుశీలే' యను ప్రశస్తగీతమునకు సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో ఛందోబద్ధముగా సంధానితమయిన వ్యాఖ్యానాపవిస్తృతి సోమ భూపాలుని 'అష్టపది'. అష్టపదియందలి యొక్కొక్క చరణమును శ్లోకము, పద్యము, దరుపు, చూర్ణిక-యను నాలుగురీతుల పెంపుసేయఁబడినది. సోమ భూపాలుని మధురసాహితీనిర్మాణనైపుణ్యము, నాట్యకళాకౌశలము, రాగతాళాభినయజ్ఞానము ముప్పేటగా మూర్తికట్టిన రసికజనమనోభిరామమయిన రచనమిది.

'గద్వాల సోమనరపాలమణి ప్రణీతం
పద్మావతీంద్ర జయదేవకవీంద్రగీతం
రాధామధిప్రధిత మాధవసూక్తిజాతం
మాధుర్యచాటుఫణితం జయతుప్రభూతం'

దీని యసమగ్రప్రతి ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున ఆర్. నెంబరు 900(b) గా నున్నది. ఇది చినసోమభూపాలకృతమని పరిష్కర్తల భావన*. మచ్చున కొక పద్యము :

'మదనమహానలంబు పలుమాటు దహింపఁగఁజేసె నా మచిన్
వదనసరోజదిప్య మధుపానమొసంగు మకారణంబుగాఁ
బదరిన కోపమున్విడిచి బాగుగ మత్ప్రియురాలవైన యో
మదవతి ! చారుశీల ! నను మన్నన సేయవె రాధికామణీ'
కాణాదము పెద్దనసోమయాజి తన రామాయణమున కృతిపతియగు

సోమభూపాలు నిట్లు వర్ణించెను :

'తనదు సోమసమాఖ్యఁదనరు షోడశమహా

దానకళాధురంధరత మించి....

తన సోమవంశవర్తన కుచితంబుగా

విజయవిఖ్యాతిచే విస్తరించి....

అతఁడు జెలువొందు మాఘమాసాది ఘటిత

రామకేశవ గోపాల రథమహోత్స

వారచిత హేమమణి తులాభార దాన

భరిత భువనాశి సోమభూపాలమాశి'.

* Bulletin of the Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. VIII, No. 2, pp. 43-55.

పెదసోమనృపతి ఆనాటికి ఆంధ్రమునందు సంధానితమయిన భాస్కరాద్యాంధ్ర రామాయణముల అనువాద పద్ధతిని గమనించి ఆ ఫక్కికతో కృష్టి ఐహింపక వాల్మీకి రామాయణమును యథాశ్లోకతాత్పర్య నిరూపణరూపపూర్ణముగ రచియింపఁ జేయవలయునను నాసక్తికలిగి తన యాస్థానకవులకు తన యుద్దేశము నెఱిగించెను. ఆస్థానకవు లొక్కొక్కరు నొక్కొక్క కాండమును సోమ భూపాలుని యజ్ఞానుసారము వాల్మీకి రామాయణమును యథాతథముగా ననువదించఁగడఁగిరి. చినసోమనృపాలునికాలమున నీ యాంధ్రీకరణోద్యమము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తమయినది. ఇది యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణ ప్రబంధ మనుషేర సంధానింపఁబడి ఇంచుమించుగా నిన్నుతేండ్ల తరువాత గవ్వాలభూపతి రాజా రామభూపాలరావుబహద్దరు (1844-1902) గారిచే వారి సాహిత్యవిద్యాముకురముద్రాక్షరశాలలో శా. శ. 1818 లో ముద్రితమయినది. బాల, అయోధ్య, అరణ్య, కిష్కింధాకాండములు మొదటి సంపుటముగను, సుందర, యుద్ధకాండములు రెండవ సంపుటముగను వెలువడినవి. మొదటి సంపుటము రాజా రామభూపాలరావుబహద్దరు ఆస్థానవిద్వాంసులగు బైరంపల్లి తిరుమలరాయ పరిష్కృతము ; రెండవ సంపుటము సీతారామభూపాలబహద్దరు గారి యాస్థానకవులగు ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి పరిష్కృతము.

ఈ రామాయణమునందలి వివిధకాండములయు తత్కర్తలయు వివరణ మిది :

కాండము	లక్ష్యాన సంఖ్య	కవి నామాదికములు
బాలకాండము	3	ఉభయకవితానిస్సహాయసాహితీవిహార కాణాదము పెద్దనసోమయాజి
అయోధ్యాకాండము	5	విద్వన్మహాకవి కొత్తపల్లి రామచంద్రా చార్యులు
అరణ్యకాండము	3	ఉభయకవితానిస్సహాయసాహితీధురీణ గార్గ్యపురము సుబ్బకాశ్రీ
కిష్కింధాకాండము	3	చతుర్విధ కవితానిర్వాహక కామసముద్రము అప్పలాచార్యులు
సుందరకాండము	3	అష్టభాషా కవితానమాన వైభవ ధురంధర తిరుమల కృష్ణాచార్యులు
యుద్ధకాండము		ఉభయకవితానిస్సహాయ సాహితీవిహార
పూర్వభాగము	4	బోరవెల్లి శేషాచార్యులు
ఉత్తరభాగము	4	

పెదసోమభూపాలుని కాలమున మొదలయిన ఈ రామాయణానువాదము ఏకారణముననో కొంత కొదవగా నాఁగిపోఁగా పెద సోమభూపాలుని పౌత్రుఁ

డగు చిన సోమభూపాలుడు తన యాస్థాన విద్యత్కవులను పిలిపించి —

‘శ్రీమద్రామాయణ మిది
నేమమ్మన పృథ్వీసోమనృపతి మును కవి
గ్రామిణులచేత నాంధ్రము
గా మహి నిర్మింపఁబూనెఁ గాపున నాకున్’
‘అతని సంకల్ప మీడేర నర్హమగుట
ప్రేమ నీ కాండలన్ని జెప్పింతుఁగాన
కొదువ కాండలు మీ రింపుగూర్చవలయు
నమర కేశవదేవనామాంకితముగ’

—పు. 5.

అని యాదేశించి తాతగారి యాశయమునీడేర్చినాడు.

ఈ రామాయణమునుండి మాదిరికి కొన్ని పద్యములు :

‘మునుకొని వారి భర్మపటముల్ పరిచర్మపటంబులంచు, లే
పనములు భూతి పూతలని, భ్రాంతి కుచములు రొమ్ముకొమ్ములం
చనియు జడల్ మెఱుంగు జడలంచును గానము సామమంచు మం
డనములు పుష్పకాండమని నమ్మి విభాండక సూనుఁడుండఁగన్’

—బాల. పు. 15.

‘మదకలనాద పక్షిగణమండితమై జలజాకరాది సం
పదకును కందశంబులకు పట్టయి కామిజనుల్ రతిన్ బెనం
గఁదనరు కేశికావనులు గన్గొననయ్యె దిశాశిరాలఁగా
పదపడి సారె మ్రోయుగలి పర్తిలు మ్రోకులు మోదశూన్యమై’

—అయోధ్య. పు. 196.

‘ఉరుతరమైన విక్రమము నొప్పినవానిని సీలనీరద
స్ఫురణము గల్గువాని నతిశుభ్రభుజాంతరుడైన వాని ని
ర్జరపరివంధినాథుఁడు రసాస్తలి శాంతి వహించు హవ్యదా
డ్వర రుచిసామ్యమున్ గలుఁగువాని కనుంగొనె నా జటాయువున్’

—అరణ్య. పు. 319.

కనుగొని యశ్రుధార లొలుకన్ నిజపార్శ్వ సీవాసియైన త
మ్ముని కడు దీనుడై రుదితమున్ పచరింపదొణంగె నిట్ల నో
యనుజ మహీజ రాత్రిచరుడభ్రమునన్ గొనిపోవ నంబరం
బున తన సొమ్ములన్ బొదివి భూమిపయిన్ బడవైచెఁ జూడుమీ’

—కిష్కింధ. పు. 13.

‘ఆ రఘువీరుఁడాహవమునందున వాలిని ద్రుంచి వృక్ష సం
చారకులేశుడైన రవిసంభవు రాజ్యమునందు నిర్పె నీ

వారయ మున్నెఱుంగుదుపు నా హరివర్యుఁడు వారి యాజిలో
నా రఘువర్యుఁడే హతుఁడునయ్యె నొకమ్మునఁ గీశమాత్రుఁడై'

—సుందర. పు. 69.

'సమరక్షోణిని వేసెనెట్లు నముచిన్ జంభారి దంభోళి న
ట్లు మరుత్సానుఁడు నా యకంపను నిశాటున్ శైలమున్ వేసినన్
సముదగ్రంబగు నా నగాగ్రమును రక్షఃపాలుఁడాతండు చూ
చి మహార్థేందువులైన బాణములచే చేదించె దూరంబుగాన్'

—యుద్ధ. పు. 71.

పెదసోమభూపాలుని పౌత్రుఁడును తిరుమలరాయని పుత్రుఁడునునగు చినసోమభూపాలుఁడును (1762—1793) కవిపోషకుఁడు, నవభోజరాజ యని యీయన బిరుదు¹. తమ పితామహు లుద్యమించి యటగొటగా పూర్తిచేసిన యథాశ్లోకతాత్పర్య రామాయణ రచనను పారముముట్టజేసినట్లు ముందే నిరూపింపఁబడినది.

19 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్థమునకు చెందిన గద్వాలప్రభువు ముష్టిపల్లి రామ భూపాలుఁడు ఛందోముకుర మను సంస్కృతగ్రంథమును రచించి లాక్షణికుల మెప్పునుబొందినవాఁడు. పురాణము దీక్షాచార్య లీ రాజకవికి విద్యాగురువు. ఈ రామభూపాలుని దత్త తనయుఁడు సీతారామభూపాలుఁడు నైతము విద్యవక్తవి పోషకుఁడు². ఆశుకవిత్వము, అవధానవిధానము, సమస్యపూరణము మున్నగున వీయనకుఁ బ్రీతికరములు. సీతారామభూపాలుని యనంతర మాయన ధర్మపత్ని రాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారు పూర్వరాజన్యుల సంప్రదాయమును నిపుణముగా నిర్వహించిన సాధ్వీమణి.

కొందఱు గద్వాలాస్థానకవులు :

కాణాదము పెద్దనసోమయాజి

ఆత్రేయసగోత్రుఁడు, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడు, చతుర్విధ కవితా విశారదుఁడు. కొంతకాలము సురపురసంస్థానాధీశుల యాస్థానమునందుండి యాంధ్రమున మత్స్యపురాణమును సంతరించి 'శేషశైలేశ లీల' యను అపంచ వర్గీయ వర్ణఘటితమగు కావ్యమును రచించినవాఁడు. ఆ పిమ్మట గద్వాల

1 'సుకవుల కొక రొక్కరి కొసంగె నే ఘనుం

డలరి వేనూట పదార్లుగాగ'

—1—72.

అని ముకుందవిలాసకర్త చినసోమనృపాలుని కీర్తించినాఁడు.

2 'విపుల గద్వాలసామ్రాజ్య విభవకలిత

లలితసింహాసనుండు కలాకలాప

కవితలక దివ్యగవిభావభవమనోజ్ఞ

మూర్తివెలయు సీతారామ భూపరుండు'

—పాండరీకము, అవతారిక.

సంస్థానమున 'భద్రాపరిణయ' మను నామాంతరముగల ముకుందవిలాసమును, అధ్యాత్మ రామాయణమును, యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణమునందలి బాల కాండమును నిర్మించినవాఁడు.

కిరీటి వేంకటాచార్యులు

శతమర్షణ గోత్రజుఁడు, ఆపస్తంబసూత్రుఁడు, సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కవితార్కికకంఠీరవ శ్లేషయమక చక్రవర్తిత్యాది వివిధ బిరుద విరాజితుఁడు. అలంకార కౌస్తుభము, భావశతకము, యుంఝామారుతము, శృంగారలహరి, హయగ్రీవ దండకము మున్నగున వీయన సంస్కృతరచనలు. అచలాత్మజా పరిణయమను నాంధ్రద్వ్యర్థి కావ్య మీతని కృతి. కృతినామమునందును శ్లేష నాశ్లేషించిన కావ్యములలో నిదే మొదటిది. రెండవది గద్వాలసంస్థానాస్థానకవి యగు పోకూరి కాశీపతి రచించిన సారంగధరీయమను త్ర్యర్థి కావ్యము.

కామసముద్రము అప్పలాచార్యులు

విద్యత్కవికుంజర బిరుదాంకితుఁడు. చతుర్విధ కవితావిశారదుఁడు, సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రభాషలలో శతాధిక గ్రంథములను సంధానించిన వాఁడు. కృష్ణలీలాతరంగిణిని ఆంధ్రాష్టపది యనుపేర తెలుఁగుసేసినవాఁడు. యథాశ్లోకతాత్పర్యరామాయణమునందలి కిష్కింధాకాండ మీతని రచన.

కర్నమడకల అనంతాచార్యులు

న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా సాహిత్యములందు దృఢ వ్యుత్పత్తి గౌరవము గలవాఁడు. కాశీనుండి శివకుమారపండితుఁడు వచ్చి గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసుల నందఱ నోడింపఁగా వీరు కాశీపండితుల పూర్వ పక్షమును పరాస్తమొనర్చి శివకుమార పండితులకు ప్రేమాస్పదులయిరి. తమ జీవితము చరమదశలో కాశీక్షేత్రమున నివసించి యచటనే పరమపదించిరి. ఆచార్యవింశతి, ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి, మదనవిజయభాణము మున్నగునవి వీరి కృతులు.

కొత్తపల్లి రామచంద్రాచార్యులు

విద్యన్మహాకవి బిరుదాంకితులు, యథాశ్లోకతాత్పర్యరామాయణము నందలి పంచాశ్వాసపరిమితమగు ఆయోధ్యాకాండము వీరి రచన.

గార్గ్యపురము సుబ్బశాస్త్రి

ఉభయ కవితా నిస్సహాయ సాహితీధురీణ బిరుదాంకితులు. పై రామాయణమునందలి అరణ్యకాండము వీరి కృతి.

తిరుమల కృష్ణమాచార్యులు

అష్టభాషాకవితాధురంధరులు. పై రామాయణమునందలి సుందరకాండ వీరి రచన.

బోరవెల్లి శేషాచార్యులు

పై రామాయణమునందలి యుద్ధకాండము వీరి రచనము.

కొటికలపూడి వీరరాఘవాచార్యులు

శ్రీ రాజా పెదసోమభూపాలరావుగారి యనుమతిని యథాశ్లోక తాత్పర్య భారతోద్యోగ పర్వమును అష్టాశ్వాసపరిమిత మహాప్రబంధమును గై సేసినవారు. గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసులు పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులచే పరిష్కృతమయి రాజా రామభూపాలరావుగారిచే ప్రచురితమయిన ప్రశస్తకృతి ఇది. పూడూరి కేశవస్వామి కంకితము. కవి శాండిల్యగోత్రుడు. రంగళాయి సత్కవి పుత్రుడు. వినుకొండ వాస్తవ్యుడు*. ఇందలి యొక పద్యము :

‘అనుపమ రాజసూయమహితావభృథాది పవిత్రమైన దీ
ఘనకబరీభరం బిది సగంబు కరంబున దుస్ససేనుఁడీ
డ్చినపుడు లుప్తమైనదిది చిత్తములోపలఁ బుండరీకలో
చన కురురాట్నభన్ నిలిచి సంధియొనర్చునెడన్ దలంపవే’.

వాడాల శేషాచార్యులు

మైథిలీపరిణయమును పద్యకావ్యము వీరి కృతి.

హాసదుర్గము వేదాంతాచార్యులు (1842—1933)

గద్వాలసంస్థాన ధర్మాధికారులు. ఆచార్యవైభవము, శ్రీకృష్ణ బ్రహ్మ తంత్రార్య వేదపాదస్తవము వీరి కృతులు.

పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులు

సంస్థాన ధర్మాధికారులు. రాజా సీతారామభూపాలరావుగారికి విద్యా గురువు. రాజాగారిని సంస్కృతాంధ్రకవిగా తీర్చిదిద్దినవారు. వ్యాకరణాచార్యులు, శతావధానులు. అలంకారావళి, ఆదిలక్ష్మీకర్ణపూరము, ఆంధ్రవ్యాకరణ సూత్రావళి మున్నగునవి వీరి ముఖ్య రచనలు. బహుగ్రంథ పరిష్కర్తలు.

* కేశవరపు వేంకటరామకోటిశాస్త్రి, వీరరాఘవుని ఉద్యోగపర్వము, భారతి, 1960, డిసెంబరు, పుటలు 83-88.

వీరి కుమారులు పుల్లిగుమ్మి అహోబిలాచార్యులుగారు ప్రసిద్ధ జ్యోతిశ్శాస్త్రకర్త. అభినవతిథివల్లి, దృక్ సిద్ధ గ్రహ గణితము, సూర్యసిద్ధాంతసారము మున్నగు నవి వీరి ముఖ్యరచనలు.

చేట్లూరి నారాయణాచార్యులు

1880 ప్రాంతము. గద్వాలసంస్థానమున శాస్త్రపరీక్షాధికారి. ప్రతాప రుద్రదీయసారమును నలంకారగ్రంథము వీరి రచనము.

పురాణము దీక్షాచార్యులు

రామచంపుపు, రామనృపకర్ణపూరము, కావ్యోత్కర్ష, కేశవసుప్రభాతము మొదలగునవి వీరి రచనలు.

పురాణము నరసింహాచార్యులు

వీరు సంస్థాన ధర్మాధికారులు. గద్వాల సంస్థానమున వీరికి తిరుపతి వెంకటకవులకు హోరాహోరిగా శాస్త్రవాదములు జరిగినవి. వీరు చీక్షను స్వీకరించి, నన్నయసింఛి, శ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ వాగీశ బ్రహ్మతంత్రపరకాలయతీంద్రుల వారను పేర ప్రసిద్ధులయిరి. జానకీపరిణయ శ్రీరామభూప చరిత్రములు వీరి ముఖ్యరచనలు.

బైరంపల్లి తిరుమలరాయకవి

గద్వాల సంస్థానాస్థానకవులు. కాణాదము పెద్దనాదులు సంతరించిన యథాశ్లోక తాత్పర్య రామాయణ ప్రబంధమును రాజారామభూపాలరావుగారి కోరిక మేరకు పరిష్కరించినవారు. సంస్కృతాంధ్రములయందు గొప్పకవి. చాటూక్తులలో మేటి. ఆశుకవితలో నందెవేసినచేయి. ఈయన ముఖ్య రచన లేవియు లభ్యముకాలేదు.

గాడేపల్లి వీరరాఘవశాస్త్రి (1891-1945)

విద్యత్కవులు, సంస్కృతాంధ్రములలో ననర్గళ కవితాధార గలవారు. తెలుగునాడు నాలుగంచులు తిరిగి యవధానములు నలిపి పేరుపొందినవారు.

‘రాగపశాస్తులొరడుగౌరా ! అదెసూడి పెబంత మాసి బొ

లాగవమంటకైతలొ సెలాకుపరీచ్ఛట ! బుద్ధిమేదయే

మో గడెకొక్క పొచ్చకము వున్న పెవుండి రసిస్తడంట ! అ

బ్బే ! గదవాలకాడ పెదపెద్ద పెసంగము సేస్తడంటరా!’

అని పామరభాషితముగా వీరరాఘవశాస్త్రి అవధానవిధానమును మేడవరపు

సుబ్బరాయకవి ప్రస్తుతించినాడు.

శ్రీ సత్యవరలక్ష్మీ ధ్రువచరిత్రము, శ్రీ రాణీసత్యవరలక్ష్మీ రామాయణము. త్రిపురాంతక స్థలమాహాత్యము మున్నగునవి వీరి ముఖ్యరచనలు. గద్వాల రాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి జ్యేష్ఠపుత్రిక సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారు. ఈమె దోమకొండ సంస్థాన పాలకులగు రాజా సోమేశ్వరరావుగారి భార్య. చిన్న వయస్సునందే సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారు పరమపదంపఁగా నామె స్మృత్యర్థము గద్వాల రాణిగారి యాజ్ఞానుసారము యువరాజ్ఞీ నామ చిహ్నితముగ సీతా కళ్యాణ గాథ 'శ్రీ రాణీ సత్యవరలక్ష్మీ రామాయణ' మను పేర ద్విపద కావ్యముగాఁ గూర్చఁబడినది. ఇందు 1920 ద్విపదలు గలవు. భాగవత పురాణ ప్రసిద్ధమయిన ధ్రువుని కథ సత్యవరలక్ష్మీదేవిగారి స్మృత్యర్థము 'శ్రీ సత్యవరలక్ష్మీ ధ్రువచరిత్ర' మనుపేర సంతరింపఁబడినది.

ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి

గద్వాలాస్థానకవులలో నాధునికులు; పరీక్షాధికారులు. వీరు గద్వాలప్రభువు సీతారామ భూపాలుని మృగయా వినోదమునుదెల్పు పౌండరీకమును నేకాశ్వాస ప్రబంధమును రచించిరి. ఇది గద్వాల చెన్నకేశపున కంఠీతము.

పోకూరి కాశీపతి

ఈయన గద్వాలరాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి ఆస్థానకవులు. గుంటూరు మండలము పల్నాడు తాలూకాలోని 'బోదిలవీడు' గ్రామ వాస్తవ్యులు. విశ్వ బ్రాహ్మణ కులసంభూతులు. చతుర్విధ కవితా విశారదులు. సారంగధరీయ నిరోష్ఠ్య నిర్వచన శుద్ధాంధ్ర హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానాద్యనే కాండ్రగ్రంథకర్తలు. సారంగధరీయము నాలుగాశ్వాసములుగల త్ర్యర్థి కావ్యము. సారంగధరులగు శివ, చంద్రులయు, సారంగధర నామకుఁడగు నొకరాజకుమారునియు కథలు మూఁడును ముప్పేటగా నడచిన బహ్వర్థక కావ్యమిది. గర్భచిత్ర, బంధ కవిత్యములతోడను నష్టాదశపర్ణనములతోడను నిండినది. ఆదిలక్ష్మీ దేవమ్మగారి యనుమతిని వారి భర్త స్వర్గీయ సీతారామ భూపాలరావు బలవంత్ బహద్దరువారికి కృతి. వ్యాఖ్యానసహితము. ఆస్థానవిద్వాంసులు పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యుల పీఠికాయుక్తము. కాశీపతి కవిగా రిటీవల నలువదేసి యర్థములు వచ్చు పద్యములను కొన్నింటిని రచించిరట.

పెద్దమందడి వేంకటకృష్ణకవి

నిర్వచన భక్తవిజయము, మారుతివిలాసము, గద్వాల సంస్థానచరిత్రము, రెడ్డికులనిర్ణయ చంద్రిక, కేశవవిలాసము వీరి రచనలు.

శ్రీరామనరసింహమూర్తికవులు

శ్రీ రామనరసింహ గ్రంథరత్నమాలా నిర్వాహకులును, శ్రీ మదాంధ్ర భాగవత కర్తలును, శతావధానులును, జంట కవులునునగు శ్రీ రామనరసింహ మూర్తికవులు గద్వాల రాజన్య సంస్థానాస్థాన కపీంద్రగౌరవమును గొన్నవారు. గద్వాల యువరాజువారగు కృష్ణరామభూపాలుగారు 1945లో వీరిని తమ యాస్థాన కవులుగా నమోదు చేయించిరి. వీరు బహు గ్రంథ రచయితలు. వీరి నిరంతరవిద్యాపరిశ్రమ, నిరుపమానదీక్ష వీరి కృతులలో గన్నట్టుచున్నవి. అయిదు సంపుటములలోఁ బ్రచురితమయిన శ్రీ మదాంధ్రభాగవతము వీరి ముఖ్యకృతి.

ఆస్థానకవులను బోషించుటయే కాక, ఏఁటేఁట కేశవస్వామి ఉత్సవ సంవర్సములయందు, మాఘ కార్తికమాసములయందు నిర్వహించెడి కళా పరీక్షా సమావేశములలో కవి పండిత నర్తక గాయకాదులకు గద్వాల సంస్థానాధిపతులు విశేషసమ్మానములు సలిపెడివారు. వీనిలో నూర్లకొలఁది కవి పండితాదులు సత్కరింపఁబడుచు వచ్చిరి. తిరుపతివేంకట కవులు, కొప్పరపు కవులు*, వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి, రాణి కృష్ణాచార్యులు, కారెంపూడి రాజమన్నారు కవి, పిఠుపాటి చిదంబరశాస్త్రి ఇంకను నెందఱో గద్వాలాధిపతుల ద్వారా కవి సమ్మానములఁ బడసినవారు.

ఆంధ్ర నాటక పితామహులు శ్రీ ధర్మవరము కృష్ణమాచార్యులు (1853--1912) గారికి 1910లో 'ఆంధ్ర నాటక పితామహ' బిరుదమును ప్రసాదించి యాదరించినవారు గద్వాల ప్రభువులే. తిరువత్తూరు కుప్పయ శిష్యుఁడును, ఘంటసాల వాస్తవ్యుఁడునునగు చల్లపల్లి సుబ్బయ్య గద్వాల సంస్థానములో ఆస్థాన సంగీత విద్వాంసుఁడుగా గౌరవమునందినవాఁడు. గద్వాల రాణి ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మ గారు అనేక విద్యాసంస్థలకు, గ్రంథ ప్రచురణ సంస్థలకు భూరిగా విరాళములిచ్చి పోషించినవారు. రాజమండ్రిలోని ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలిపోషకులు. శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి పరిపుష్టమయిన లక్ష్మీలక్ష్మణ పరిజ్ఞానము రూపెత్తిన 'తత్సమ చంద్రిక' శ్రీ ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి ప్రాచ్య విద్యాభిమానమునకు ప్రతీకగా ప్రచురితమయినది. ఏతద్గ్రంథమును తమ భర్తృపాదులు శ్రీ సీతారామభూపాల బహద్దరు (1888--1924) వారి కంకితము చేయించిరి. నాటి విద్యాపోషకులలో గద్వాల పాలకులను మించినవారు లేరని వండితులు ప్రశంసించిరి.

*గద్వాల సభకు కొప్పరపు సోదరకవు లడుదెంచినపుడు ఆస్థానకవి ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి కవులను ప్రభువునకు పరిచయ మొనర్చుచుఁజెప్పిన 64 పంక్తుల చంపక మాలిక ప్రసిద్ధము. చూ. పరిచయము, శారదవత్సర, 1924, పుటలు 46, 47.

‘ప్రతివర్షమును రెండుమాటులుగ శాస్త్రశ్రౌత వేదాదులం
చితరీతిన్ గవితా పరీక్షలును వాసిన్ జేసి విద్వాంసులన్
శతమున్ దేలు నొసంగి వార్షికిముగా సంస్థాన మర్యాదలన్
చతురత్వమున నల్పుచుండు నల లక్ష్మిమ్మన్ బ్రశంసించెదన్’

అని కవిసారస్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు తమ ఆంధ్రాభ్యుదయ
కావ్యమున ఆదిలక్ష్మీదేవమ్మగారి పదాన్యతను గొనియాడిరి (చూ. ఆంధ్రా
భ్యుదయము, పూర్వభాగము, 5—57).

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండరపుల సంచిక.
2. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజాము రాష్ట్రములోని ఆంధ్ర సంస్థానములచరిత్ర, శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయ రజతోత్సవ సంచిక, పుటలు 43—45.
3. దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలంగాణలో జాతీయోద్యమాలు, పుటలు 64, 65.
4. దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలుగుసీమలో సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవనము, పు. 98.
5. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 15—19, 29—42, 47—52, 116—120.
6. మారేమండ రామారావు, ప్రబుద్ధాంధ్ర, 1935 ఏప్రిల్—జూన్, సంపుటము 6, సంచిక 4, పుటలు 114—116; సంచిక 6, పుటలు 197, 198.
7. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
8. ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి, శ్రీ గద్వాల సంస్థానపు రెడ్డిరాజుల గురుభక్తి (పద్య.), భారతి, 1928, అగష్టు, పుటలు 259—261.
9. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, మా విద్యార్థిదళ — నాటి కవిత్వం, భారతి, వృష జ్యేష్ఠము, 1941 జూన్, పుటలు 659—670.
10. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 442—448.
11. S. H. Belgrami, Historical and Descriptive Sketch of His Highness the Nizam's Dominions.
12. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, Oxford, New Edition, 1908, Vol XII, p. 121.

గూటాల

ప్రవేశిక

ఈ యెస్టేటు గోదావరి మండలములోనిది. వైశ్యపంశజుల సంస్థానము లలో నిది పెద్ద పేరుపెంపులు గలది. ఇంజరము, గూటాల, చిడిపి, తిరుగుడు ఘెట్ట, పెద్దేహం, ముంగొండపాలెము మొదలగున వీ యెస్టేటునకుఁ జెందినవి. శాశ్వతకర నిర్ణయమునాఁటి కీ యెస్టేటు పోలవరము రాజాగారైన మంగపతి దేవుగారి స్వాధీనమున నుండినది. 1812 లో పోలవరము ఎస్టేటుంతయును ఏలము వేయఁబడినది. అప్పుడు దానిని నూజివీడు జమీందారు శ్రీ రాజా అప్పారావుగారు ఖరీదుచేసియుండిరి. ఆ పిమ్మట 1827 లో మన్యం సత్యలింగము గారు ప్రాంతనాగరము ముతానుండి మఱికొన్నిపల్లెలు చేరిన దీనిని రూ. 2,30,000 లకుకొనిరి. అప్పటినుండియు నీ యెస్టేటు మన్యం పంశీయుల పాలనమున నుండినది. 1938 నాఁటి లెక్కలమేరకు దీని యదాయము రూ. 26 వేలు. పేష్కషు రూ. 6,720 లు.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థానసంపాదకులగు మన్యం సత్యలింగముగారి తండ్రిగారు మన్యం కనకయ్యగారు. వీరు పదునెనిమిదవ శతాబ్దాంతమున కాకినాడలో గొప్ప పర్తకులు. ద్వీపాంతర వ్యాపారము సేసి లక్షలార్జించిన లక్ష్మీపుత్రులు. ఆ పిమ్మట వీరు ఫ్రెంచివారి యేలుబడిలోనున్న యానాముసందు స్థిరపడి వ్యాపారమును బహుముఖముల విస్తరింపఁ జేసిరి. అరదేశి పరదేశి నానాదేశి సెల్లలో కనకయ్య గారు మంచి పరపతి గలవారుగా పేరుపడసిరి. అలనాఁటి అవచి తిప్పయసెట్టియే యిట్లవతరించెనని బట్రాజులు కైవారములు సేసిరట !

కనకయ్యగారికి వెంకట నరసయ్య, సత్యలింగము, రెడ్డయ్య, వెంకట రత్నము, ప్రకాశరాయఁడు నను నైదుగురు పుత్రులు. వీరిలో ద్వితీయులైన సత్యలింగముగారు గూటాల సంస్థాన సంపాదకులు. వీరు బుద్ధియందును, కార్యసంశుద్ధియందును తండ్రిని మించిన తనయులు. 1827 నుండి 1850 దాఁక సంస్థాన పాలనమును అతినిపుణముగా నిర్వహించిరి. 1850 లో వీరి మరణముతో కొడుకు కనకయ్య, తమ్ముఁడు వెంకటరత్నమును సంస్థాన పాలనమును చేపట్టిరి.

వెంకటరత్నము చాల సహధుఁడు. ఇతనికి కనకయ్య, వెంకటసుబ్బారావు.

సీతయ్య, రాజాజీ యని నల్వారు పుత్రులు. 1860 లో వెంకటరత్నము చనిపోగా మొదటి యిద్దఱు కుమారులును జాయంటు జమీందారులైరి. సోదరులందఱు మరణింపగా కనకయ్య యొక్కనికే సంస్థానము దక్కినది. ఆ తరువాత కనకయ్యయే జమీపాలకుఁడుగా నుండెను.

ఈ కనకయ్య కుమారుఁడు చిన్నకనకయ్య. ఇతఁడు మంచి వ్యవహార వేత్త; బహుభాషావేత్త. యానాము పట్టణములోని గూటాల జమీందారుల దివ్యభవన మీతఁడు నిర్మించినదే. చిన్నకనకయ్య ఫ్రెంచి కుంపిణీవారికి ఆప్త మిత్రుఁడు; కుంపిణీవారికి అప్పునప్పులిచ్చి అదనున ఆదుకొనినవాఁడు. ఫ్రెంచి ప్రభుత్వమువా రీతనిని గొప్పగా గౌరవించుచుండిరి. కనకయ్య ఫ్రెంచివారినుండి లక్షరూపాయలకు అనేకభూములను ఖరీదుచేసి ఎస్టేటును పెంపొందించెను. గూటాల, యానాములలో సత్రములు కట్టించి, వాని సత్రమ నిర్వహణమునకు కట్టుదిట్టములు గావించెను. 1873 లో చిన్నవయసునందే కనకయ్య పరమ పదించెను.

చిన్నకనకయ్యగారి భార్యయే మహాలక్ష్మమ్మగారు. ఈమె ఆనాఁడు విశాఖ పట్టణములో పేరుమోసిన వర్తకశ్రేణులు సీతర్ల సత్యలింగముగారి తనయ. ఈమె 1856 లో జన్మించిరి. 1865 లో గూటాల జమీందారు మన్యం చిన కనకయ్యగారితో పీరి వివాహము జరిగినది. పట్టుమని పదియేండ్ల పాటు భర్త జీవింపలేదు. చిన్నవయసులో భర్తపోయి జమీపాలన మను పెద్దబరువు తలమీదపడినను దొడ్డబుద్ధిగల మహాలక్ష్మమ్మగారు ఉభయకులపవిత్రగా సాగరాంధ్రము నందలి సంస్థానాధీశులలో సాటిలేని సత్కిర్తిని సంపాదించినది. ఈమె యానాములోని ఫ్రెంచివారికి ఆర్థికముగ చాలఁ దోడ్పడినది. భర్తపెట్టిన ఒరవడిలో ధర్మకార్యములను నిర్వహించినది. బీదలకు, సాదలకు, సత్పాత్రులకు దానధర్మములుచేసి చేతికెముకలేదను పేరు పొందినది.

సాహిత్యపోషణము

మన్యం చినకనకయ్యగారికి ఇంగ్లీషు, ఫ్రెంచి, సంస్కృత భాషలలో మంచి పాండిత్య ముండెడిదట! మన్యమువారి కుటుంబము మొదటినుండియు వేదవిద్యా పోషణకు, ఆర్షధర్మ వ్యాప్తికి, జీర్ణదేవాలయోద్ధరణకు* మీఁదు కట్టినది. దేశమునందు ప్రసిద్ధిపొందిన వేదపండితులలో పెక్కురు మన్యమువారి మన్ననలను పొందినవారు. వేదవిద్యతోపాటు సంస్కృత భాషయును మన్యము వారి సమాదరణమును బొందినవి. మన్యమువారింటఁ బుట్టిన వారందఱును అంతోయింతో సంస్కృతభాష నభ్యసింపవలసి యుండెడిదట! రాజభాష గావున

* డేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, 'దాక్షిణ్యము అన్నసత్తర్వు గంట', భారతి, ప్రమాది, శ్రావణము, 1959 లగస్టు, పు. 206.

నాంగ్లమును, యానాములో వ్యవహారభాష గావున ఫ్రెంచియును విధిగా నేర్వ వలసిన భాషలు.

మహాలక్ష్మమ్మగారి పాలన కాలమందు గూటాలకు మంచిపేరు వచ్చినది. మహాలక్ష్మమ్మగారు వేదవిద్యలనేకాక బొమ్మలాటలు, వీధినాటకములు, కూచి పూడి భాగవతములు మొదలగు జానపదకళాప్రదర్శనములను వైతము ఆదరించెడివారట. తన చిన్నవయసులో తా నీ నాటకములను తదేకదృష్టితో, జూచి తన్మయుడగుచుండినట్లు చెళ్ళపిళ్ళవారి వ్రాతలు.¹ యానాములో మన్యం మహాలక్ష్మమ్మగారి మేడయెదుట జరిగెడి తోలుబొమ్మలాటలను, వీధినాటకము లను చూచి చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు తన జట్టుగాండ్రతో కలిసి కాగితపు బొమ్మలను తయారుచేసి యాడించుచుండఁగా మహాలక్ష్మమ్మగారు ముచ్చటపడి చూచి, యానందించి చిన్నచిన్న బహుమతుల నిచ్చి పంపెడివారట.²

మహాలక్ష్మమ్మగారి చేతిచలువ యెట్టిదోగాని, గూటాల జమీందారుల ఆస్థానపండితుల సన్నిధిని గుంటయోనమాలు దిద్దిన ఈ బాలుడే పెరిగి పెద్దయై తెలుఁగునాట అవధానాదు లొనరించియు, ప్రాచీనార్వాచీనాంధ్రకవితా రీతులకు సూతనసేతువును నిర్మించియు అఖిలాంధ్రరసితలోకము నలరించిన మహావ్యక్తిగా. విద్యాసంతతిని 'దిద్దితీర్చిన దివ్యశక్తిగా రూపొందినాడు.

చెళ్ళపిళ్ళవారి స్మృతులలోని క్రింది యుద్ధరణము మన్యము మహాలక్ష్మమ్మగారి ధన్యతకు, వదాన్యతకు ప్రత్యక్ష నిదర్శనము :

'నా చిన్నతనంలో పదేళ్ళు వయస్సు పిమ్మట సుమారు ఒక పుష్కరం కాలం ఫ్రెంచి టవును యానాంలోనే వెళ్ళింది. ఆ వూళ్ళో కీ.కే. మన్యం మహాలక్ష్మమ్మ జమీందారురాలు నివాసంగా వుండడంవల్ల యెన్నో వైదికానికి సంబంధించిన పుణ్యకార్యాలు వారి మేడకు ఎదురుగావుండే సత్రంలో తఱుచు జరుగుతూవుండేవి. వేదంలో ప్రసిద్ధులైనవారు వచ్చి నవరాత్రోత్సవాలల్లో శ్రావ్యంగా స్వస్తి వగైరాలు పరస్పర గాత్రాలు కల్పి ఉచ్చైస్వరంగా చెబుతూవుంటే'³

చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు నానారాజసందర్శనమునందు మహాలక్ష్మమ్మ జమీందారిణిగారిని గుఱించిచేసిన ప్రశంస :

'పొనరించితివి మహా పుణ్యకార్యమ్ముల
స్వర్గలోకంపు సోపానములుగ
నిచ్చిపుచ్చితి వెందతెందఱుకో భూమి
బండంబులను మహోద్దండగరిమఁ

1 చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కాశీయాత్ర, పు. 25.
2 చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు-గాథలు, సంపుటము 1, పు. 406.
3 పైది, పు. 71.

గట్టించితివి దేవగణము సంతోషింప
 దేవశంబులయందు దీప్తి యెసఁగ
 చేయించితివి తృప్తి చెన్నారఁగా మేటి
 సంతర్పణముల ననంతములుగ
 గరువమను మాటెఱుంగవు కలిమిగలిగి
 సర్వసామాన్యమౌ మనుష్యగతి నుందు
 వఖిల ధర్మము లెఱుఁగుదు వాత్మయందు
 లలిత సుగుణకదంబ శ్రీ లక్ష్మమాంబ'

—నానారాజ. ఉత్తరార్ధము, పు. 278, 279.

'గోచీ పెట్టినదాది నిన్నెఱుఁగుదున్, గోమట్లనే కాదు నీ
 యాచారమ్మును దాతృతాగరిమ సత్యాసక్తి నిర్గర్వతా
 ప్రాచుర్యమ్మును దీనపోషణము నెప్పట్లన్ గనంబోల దే
 లా చెప్పన్వలె నిన్నుఁ జెప్పియు మహాలక్ష్మ్యంబ వేటొక్కరిన్'

—పైది, పు. 279.

'నను బాల్యంబది యాదిగా నెఱిఁగి యేనాఁడేని నే వచ్చినం
 తనె వెన్వెంటనె దర్శనంబొసఁగి సంతానంబుకన్నన్ గడున్
 ఘనసంప్రీతిని జూచు నీయెడల నిక్కమైన నాపేర్ని చ
 క్కని నీ కీర్తికి శాశ్వతంపు గరిమన్ గల్పించె నీరీతిగన్'

—పైది, పు. 280.

షడ్దర్శనములలో, షట్పాత్రములలో నిధి, ప్రసిద్ధ కాశీపండితులు పుల్య
 దక్షిణామూర్తిశాస్త్రి (1830-1900) గారి పాండితీవైభవమును, శాస్త్రాధ్యాపన
 రీతిని గుఱించి విని శ్రీ మన్యం మహాలక్ష్మమ్మగారు శాస్త్రిగారికి ముక్కారుఁ
 బిందు కేదారఖండమునిచ్చి సమూహించిరి. దక్షిణామూర్తిశాస్త్రిగారు కవి
 సార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి ప్రశంసలను పొందిన పండితులు.
 పుల్యవారిని గుఱించి శ్రీపాదవారు చేసిన ప్రశంసాపద్యములు పరికింపుఁడు :

'తనరుచుండెఁ బుల్య దక్షిణామూర్తిశా

త్ర్యగ్రగణ్యుడనఁజూచి డాటు శాస్త్ర

ములను జదివి పండితుల కులగురువను

పేరుగాంచి మించెఁ బృథివియందు'

—అంధ్రాభ్యుదయము, 2-75.

'దేవీసాక్షాత్కారం

బా విప్రాగ్రణికిఁ గలదియై తోఁబలుకున్

వేపురువిద్వద్వర్ణుల

లో విబుధుం డతనిసుడియె లోకము నిండున్'

—పైది, 2-76.

చెళ్ళపిళ్ళవారి గురుపరంపరలో నొకరును, గోదావరీతీరమునందలి

కోరుమిల్లి వాస్తవ్యులునునగు ముక్కవిల్లి జగ్గన్నదీక్షితులుగారు మన్యమువారి దేవిదీలో జరుగు జపతపాల నిర్వహణమునకై యానాము వచ్చెడివారట ! మన్యమువారి యాస్థానపురోహితులగు గాడేపల్లి సుబ్బావధానిగారును ప్రసిద్ధ వేదపండితులలో నొకరు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, అంధ్రభ్యుదయము
2. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజ సందర్శనము.
3. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్య చరిత్రము, పుటలు 200-202.
4. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కాశీయాత్ర.
5. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు - గాథలు, సంపుటము 1.
6. C. A. Souter and K. N. K. Ayyar, Gazetteer of the East Godavari District, Vol. II, Madras, 1935, pp. 423,424.

గొడేవారి సంస్థానములు

ప్రవేశిక

గొడేవంశమువారు పాలించిన ఎస్టేటులలో అనకాపల్లి, ఎంబారం, కుప్పిలి, కొరుపోలు, గొట్టిపల్లి, గొడిచర్ల, భరణికము, మునగపాక, శ్రీరామ పురము, షేర్ మొహమ్మద్ పురము మున్నగునవి ముఖ్యమయినవి. షేర్ మొహమ్మదుపురము గొడేవంశ్యుల మొదటి సంస్థానము. సాధారణముగ ఈ వంశీయులను, వీరి వారసులను అనకాపల్లి జమీందారులనియు, ఎంబారం జమీందారులనియు, షేర్ మొహమ్మదుపురము జమీందారులనియు వ్యవహరింతురు. ఈ సంస్థానాధీశులందఱును నొకే మూలపురుషుని సమీపసంతతికి చెందినవారు గావున ఈ సంస్థానముల చరిత్రమును, వాని సాహిత్యపోషణమును సామూహికముగ నిచ్చట ప్రదర్శింపఁబడినవి.

పేష్కాషు బకాయి నిమిత్తము శాశ్వత పరిష్కారకాలమున ఏలము పేయఁబడిన షేర్ మొహమ్మదుపురము ఎస్టేటును పదునాఱు జిరాయితీ గ్రామములు, ఆఱు శ్రోత్రియములు, ఐదు మొఖాసాలు గలదానిని మచిలీపట్టణము లోని చీఫ్ ఇన్ కవున్సిలువారి దుబాషియగు గొడే పెద్దజగ్గరాయనింగారు రూ. 18,445 లకు ఖరీదు చేసియుండిరి. దీని పేష్కాషు రూ. 19,343 లు. పదుమూఁడు జిరాయితీ గ్రామములు, మూఁడు శ్రోత్రియములు గల అనకాపల్లి ఎస్టేటు 1802 లో విజయనగరమురాజాగారివలన కుంభిణీవారి ఏలములో ఖరీదుచేయఁ బడినది. 1810 లో గొడే సూర్యప్రకాశరావుగారు దీనిని ఖరీదు చేసిరి. 1818 లో సూర్యప్రకాశరావుగారి విభక్తకనిష్ఠసోదరులు గొడే సూర్య నారాయణరావుగారు పెద్దాపుర సంస్థానమునందలి సత్యవరము పరగణాలోని భాగమయి పదుమూఁడు జిరాయితీ గ్రామములుగల గొడిచర్లను ఏలములో కొనిరి. పెద్దజగ్గరాయనింగారి మరణానంతరము షేర్ మొహమ్మదుపురము సూర్యనారాయణరావుగారి వంతునకు వచ్చినది. గొడే సూర్యప్రకాశరావుగారు 1820 లో ఏడు జిరాయితీ గ్రామములును, రెండు శ్రోత్రియములును కలిగి, నక్కపల్లి ఎస్టేటులో నొకభాగమయిన కొరుపోలును, 1822 లో చీపురుపల్లి ఎస్టేటులోని నాలుగు ఖండములలో మొదటి ఖండములోని భరణికమును, 1830లో ఎనిమిది జిరాయితీ గ్రామములును, రెండు శ్రోత్రియములునుగల మునగపాకను, 1835 లో తొమ్మిది జిరాయితీ గ్రామములుగల శ్రీరామపురమును ప్రభుత్వము వారి ఏలములో ఖరీదుచేసిరి. 1879 లో గొట్టిపల్లి ఎస్టేటును గొడే నారాయణ

గజపతిరావుగారు సంపాదించిరి. ఈ గొట్టిపల్లి ఎస్టేటులోని యొకభాగమే ఎంబారం ఎస్టేటు. 1815 లో శ్రీ గొడే సూర్యనారాయణరావుగారు విజయ నగరము మహారాజాగారి పినతల్లి పెనిమిటియగు రాజా శ్రీ సాగి రామచంద్ర రాజుగారినుండి రాజేల ఎస్టేటును కొని 1818 లో దీనిని భాగవతుల నారప్ప గారికి విక్రయించిరి. పేష్కాషు బకాయిపడిన రాయవరం ఎస్టేటునుగూడ శ్రీ గొడే సూర్యనారాయణరావుగారు రాజాశ్రీ సాగి రామచంద్రరాజుగారినుండి ఖరీదుచేసి, ఆ పిమ్మట అది లాభసాటిగా కన్నట్టనందున కుంభిణీవారికే ముప్పది వేలకు తిరిగి విక్రయించిరి. వీరి వంశీయులు ఇంకను కరకవలస, కుప్పిలి, గాజువాక, నక్కపల్లి, మట్టిపాలెము మొదలగు ఎస్టేటులను సంపాదించిరి. వరుసగా నీ ఎస్టేటుల పేష్కాషు వివరములు :

అనకాపల్లి	30,000	ఎంబారం	2,000
కరకవలస	4,000	కుప్పిలి	8,000
కొరుపోలు	8,000	గొడిచర్ల	17,000
నక్కపల్లి	6,000	భరణీకము	1,500
మునగపాక	25,000	శ్రీరామపురము	18,000

షేర్ మొహమ్మద్ పురము 20,000

ఈ యన్నింటి మీదను ఈ సంస్థానాధీశ్వరులకు నించుమించుగా ఏడెనిమిది లక్షల యాదాయము వచ్చెడిది. షేర్ మొహమ్మదుపురము చిట్టచివరిపాలకులగు అంకితము వెంకటభానోజీరావుగారు 1930లో జమీని రెండుభాగములు చేసి తూర్పుభాగమును విజయనగరములోని పేర్లవారికిని, పడమటి భాగమును విశాఖపట్టణములోని ఆకెళ్ళవారికిని విక్రయించిరి.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానపాలకులు పెటికిరాజులను వ్యవహారనామముగల పురగిరి క్షత్రియ వంశమునకు చెందినవారట : వీరి గృహనామము గొడేవారు. వీరిది చత్రసాల గోత్రము. కాకరపర్తి బుచ్చిపాత్రకవి ప్రణీతమగు సత్యవతీ పరిణయమునందు వీరిది దినేశ వంశమనియు, రవికులమనియు, బేర్కొనఁ బడుట చింత్యము. పరశురాముని నెదిరింపఁజాలక యజ్ఞోపవీతములను ధరింపమానిన ఒకానొక క్షత్రియవంశము వీరిదని కొందఱు.* వీరి మూల పురుషుఁడు చెన్నమల్ల భూపాలుఁడు. ఇతని కుదురునందు అక్కన భూపతి జన్మించెను. అక్కన భూపతికి భూపతియని కుమారుఁడు. ఈయనకు సూరన, రామచంద్రయని యిరువురు కుమారులు. ఈ సూరనగారిని

*ఉపద్రష్ట వేంకటజగన్నాథశాస్త్రి, లోకనాథుఁడు (సీరియల్ నవల) కల్పలత పత్రిక, 1921, ఫిబ్రవరి, పు. 29.

పెదసూర్యారావుగారని వ్యవహరింతురు. ఈ పెదసూర్యారావుగారు మొగలాయి చారిత్రానమువారి సరచారఁట : ఈయన వాకతిప్పలో హరిహరులకు కోయిలలు కట్టించెనఁట : ఈయనకు గుంపమ్మయను భార్య వలన ఉప్పన్న, సర్వేశ, జగ్గరావు, భూపతి, గోపాలులను నయిదుగురు పుత్రులు. వీరిలో మధ్యముడైన జగ్గరావు ప్రసిద్ధుఁడు. ఈయన సప్తసంతాన నిర్మాతయఁట : ఈ జగ్గరాయనికి అంకాంబ వలన కలిగిన నయిదుగురు పుత్రులలో సూర్యారావు నాల్గవవాఁడు. ఈ సూర్యారావుగారికి సుభద్రమ్మయను భార్యవలన పెదజగ్గరావు అను కుమారుఁడును, అప్పయ్యమ్మ, సీతయ్యమ్మయను తనయలును గలిగిరి. అప్పయ్యమ్మ మదినెవారి కోడలు; సీతయ్యమ్మ చెవలవారి కోడలు.

గొడేవారి కుడురునందు పెదజగ్గరాయనింగారు సుప్రసిద్ధులు. వీరు మచిలీపట్టణమునందు చీఫ్ ఇన్ కవున్లు వారి కచ్చేరీలో దుబాషీగానుండిరి. ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారి తరపున సరచారీ యుద్యోగముచేసి కుంఫిణీవారి కసాధ్యములయిన మైలవరము మున్నగు కోటలను సాధించి కుంఫిణీవారి మన్ననలకు పాత్రులయిరి. తిరుగుబాటు మనస్తత్వముగల ప్రజలను ప్రశాంతపఱచి, ఆ యా సీమలను నిష్కంటకముగఁజేయుటకు కుంఫిణీవారికి పెదజగ్గరాయనింగా రెంటేని తోడ్పడిరి. వీనిని పురస్కరించికొని కుంఫిణీవారు, ఆప్తాగిరియును, అరిగె జోడు మషాళ్లు, షాహేబాంపల్లకి, దానియెదుట బరాబరులు గావించెడి రజత సువర్ణ వేత్రకులను పెదజగ్గరాయనింగారికి ప్రసాదించిరి. ఈ యంశమునే సత్యవతీపరిణయ ప్రబంధమిట్లు నిరూపించుచున్నది :

‘అమర నాంగ్లేయాధిపాజ్ఞాధురంధరుం
డై వారలకు సాహ్యాడై యసాధ్య
మగు మైలవరదుర్గ మవలీల నిర్జించి
మఱియు కొందఱినపుడు తిరుగఁబడిన
వారి వశ్యులఁ జేసి వరలంగ నింగ్లీషు
వారి సమ్మానంబువడసి మిగుల
జోడు మషాళ్లును, సొంపొందు షాహీమాన్
పాలకీ నరిగె, నాప్తాగిరియును
మొదలుగాఁగల గొప్ప బిరుదుల నొంది
పుడమినెల్ల నిష్కంటకంబుగ నొనర్చి
యఖిలదిక్కుల తనకీర్తి యతిశయిల్ల,
ప్రజలఁ బ్రోచుచు జగ్గరాట్పుభుఁడు దనరె’

— పు. 10.

ఈయన పెద్దభార్యయగు కృష్ణమ్మకు సంతతి యున్నట్లులేదు. రెండవభార్యయగు చెల్లయ్యమ్మకు సుభద్రమ్మ, బంగారమ్మ, సూర్యప్రకాశరావు, లక్ష్మీ

సరసమ్మ, భాస్కరరావు, సూర్యనారాయణరావు అని సంతానము. పెద్ద తనయ
యగు సుభద్రమ్మ మదినె అప్పయ్యాంపా కృష్ణయ్యల తనయుడగు సూరన్న
గారి భార్య. ఆంధ్ర కవయిత్రులలో సుప్రసిద్ధురాలగు మదినె సుభద్రమ్మ
యీమెయే.

పెదజగ్గరాయనింగారి పెద్ద కుమారులగు సూర్యప్రకాశరావుగారు పిండారీ
మూఁకలను పాఠశాలలోను, పాఠశాలరావు పితూరీ యల్లరుల నాఁచుట
లోను కుంపిణీవారికి తోడ్పడినవారు. వీరి పుత్రులిరువురును చిన్నతనముననే
పోయిరి. వీరి యనంతరము వీరి భార్య జానకమ్మగారును, ఆ పిమ్మట వీరి
పుత్రిక రత్నయ్యమ్మగారును ఎష్టేటులను పాలించిరి. ఆ తరువాత నీ యెష్టేటు
లన్నియును సూర్యప్రకాశరావుగారి కడగొట్టుతమ్ముని కుమారులగు మహారాజా
నారాయణగజపతిరావు బహద్దరుగారికి దఖలుపడినవి. పెదజగ్గరాయనింగారి
రెండవ కుమారులయిన భాస్కరరావుగారి సంతతికూడ కొనలు సాగలేదు.
మూడవ కుమారుడయిన సూర్యనారాయణరావుగారికి ముగ్గురు భార్యలు.
పెద్దయీమె యగు నీలయ్యమ్మకు సంతతి యున్నట్లులేదు. రెండవ భార్యయగు
నచ్చయ్యమ్మ కుమారుడు వెంకట జగ్గరావుగారు (1817—1856) షేర్ మొహ
మ్మదుపురము జమిందారు. వీరు మదరాసులో జదివిరి. ఖగోళశాస్త్రము వెంకట
జగ్గరావుగారి అభిమానవిషయము. ఈయన భార్య చెవల జగ్గరాయని పుత్రిక
బంగారమాంబ. పరిశోధనము నిమిత్తము విశాఖపట్టణములో నొక నక్షత్రశాలను
వెంకటజగ్గరావుగా రేర్పఱిచిరి. వీరి తనయ అచ్చయ్యమ్మగారు. ఈమెను
అంకితము శ్రీరాములుగారి కుమారులు వెంకటనరసింగరావుగారి(1827—1898)
కిచ్చిరి. వీరు రాయబహద్దరు బిరుదాంకితులు. ఈ దంపతుల కుమారులు
అంకితము వెంకటజగ్గరావుగారు. ఈ జగ్గరావుగారి కుమారులు అంకితము
వెంకటభానోజీరావుగారు. నాటికి నేటికి భానోజీరావుగారు బొబ్బిలి పాలకులకు
కూర్పు మిత్రులు 'షేరు మొహమత్పూరి జమీందారుడైన యలఘుడల్లి
భానోజిరావుగారుదెంచె రహివిడిదిగ నొసఁగిరి దర్బారుమహాలు గౌరవంబెంత
యేనియుఁగడలు కొనఁగ' (బొబ్బిలి పట్టాభిషేకము, 2—39). వీరు ప్రస్తుతము
ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభా సభ్యులు. వీరి కుమారులు వెంకటజగ్గరావుగారు
వాణిజ్యవిద్యాపట్టభద్రులు.

సూర్యనారాయణరావు* గారి మూడవభార్యయగు సీతయ్యమ్మగారి
కుమారులు మహారాజా సర్ గోడే నారాయణగజపతిరావు బహద్దరుగారు
(1828—1903). ఈయన రాజకీయ రంగమునందును, సాహిత్య ప్రాంగణము
నందును సమానప్రతిభను ప్రదర్శించినవారు. వీరు కలకత్తా, మద్రాసులలో

*ఈ సూర్యనారాయణరావుగారు జమీందారులయియుండియు విజయనగర
సంస్థానమున మంత్రిపదవిలోనుండిరఁట! చూ. పూర్వోదాహృత కల్పలత పత్రిక, పు. 30,

విద్య నభ్యసించిరి మొదటి యిద్దఱు భార్యలు మరణింపఁగా మచినె జగ్గరావు పుత్రికయును, గుడివాడ రత్నయాంబా లక్ష్మీనరసింహరాయల దత్తపుత్రికయు నగు చినజానకమ్మగారిని మూఁడవభార్యగా వరించిరి. వీరికి సీతయాంబ, లక్ష్మీనరసయాంబ యని యిరువురు పుత్రికలు. సీతయాంబ బంగళారాష్ట్రము నందలి వడవాన్ ప్రభువు తాకూర్ సాహేబ్ గారి భార్య. లక్ష్మీనరసయాంబ కురపాము సంస్థానాధీశ్వరులు రాజా శ్రీ వై రిచర్ల వీరభద్రరాజుగారి పట్టమహిషి. సీతయాంబ చిన్నతనముననే వితంతువై విశాఖపట్టణము వచ్చి పుట్టింటనే కాలము గడపినది. ఈమెకు సంతతి లేదు. వీరభద్రరాజుగారి భార్యయగు లక్ష్మీ నరసయాంబ సంతానము ముగ్గురు. ఈమె 1901 లో పురిటిలో చనిపోయినది. మహారాజా సర్ నారాయణగజపతిరావుగారి భార్యయైన చినజానకమ్మగారు కొంతకాలము ఎస్టేటు వ్యవహారములను పరిశీలించినది. ఆమె యనంతరము నారాయణగజపతిగారి ఎస్టేటులన్నియును దౌహిత్రులును, కురపాము పాలకులును నగు సూర్యనారాయణరాజు, నారాయణగజపతిరాజులకు సంక్రమించినవి.

సాహిత్యపోషణము

గొడేవారి కోవలో ప్రసిద్ధులును, సంస్థానస్థాపకులును నయిన గొడే పెద్దజగ్గరాయనింగారు సప్తసంతానప్రతిష్ఠాపయితగా సాహిత్యము సాక్ష్యమిచ్చు చున్నది. పెదజగ్గరాయనింగారు కాకరపర్తి తిరువతిపాత్రకవి రచితమయిన సత్యభామాకృష్ణసంవాదమును మూఁడాశ్వాసముల శృంగార ప్రబంధమును కృతి నందినవారు. పెదజగ్గరాయనింగారినిగూర్చి సత్యవతీపరిణయప్రబంధ మిట్లు ప్రశంసించుచున్నది :

సత్యభామాకృష్ణ సంవాద ముఖకృతు
లందె నే రసికజనాగ్రగణ్యుఁ
డకలంక విజయరామాధీశకృత మహా
సన్మానుఁడగుచు నే చతురుఁడలరె
శాశ్వత శ్రీయుక్త సప్తసంతానముల్
ధరఁ బ్రతిష్ఠించె నే ధన్యమౌళి
కాశీపురంబున ఘనతర సత్రముల్
గావించె నే పుణ్యకర్మతుండు
ప్రకటకళలచే నమరె నే రాజమౌళి
యా గొడే జగ్గరాయని యలఘుసుగుణ
వారమంతయు నాలుగైదాఱువేలు
మోములఁదగు వేల్పులకైనఁ బొగడవశమె !'

— పు. 10.

పెదజగ్గరాయనింగారు తల్లిదండ్రుల పేర సూర్యనారాయణ పురము,

సుభద్రాపురమునను నగ్రహారముల నేర్పటిచి సత్పితృర్పణ మొనర్చినవారు. విశాఖపట్టణము నందలి కోదండ రామాలయము * పెదజగ్గరాయనింగారు కట్టించినదే.

పెదజగ్గరాయనింగారు కాకరపర్తి తిరుపతిపాత్ర కవిని తన యాస్థానము నకు రప్పించి—

‘ప్రతిపదమునందు నొక చమత్కృతి ఘటించు
కృతివి గావున నీ వొక్క కృతి రచించి
నా కొసంగుము మావలనన్ బహూప
కృతిని టొందెదవని బహూకృతమొనర్చ’

—సత్యభామాకృష్ణ సంవాదము, పు. 6.

కవి యీ కృతిని రచియించినట్లు తెలియుచున్నది.

గొడేవారి సంస్థానము నాశ్రయించి వర్దిల్లిన కాకరపర్తివారు వైదికులు. కాశ్యప గోత్రోద్భవులు. ఈ వంశీయులు అయిదాఱు తరములుగా గొడేవారి సంస్థానము నాశ్రయించి సాహిత్యసేవ సల్పినవారు. శశిరేఖాపరిణయము, ముఖలింగేశ్వరక్షేత్ర మాహాత్మ్యము, ముఖలింగేశ్వర తారావళ్యాది గ్రంథములను రచించిన కాకరపర్తి కృష్ణకవి తిరుపతిపాత్రకవి కుమారుడు. కృష్ణకవి కుమారుడు బుచ్చిపాత్రకవి సత్యవతీ పరిణయ ప్రబంధ కర్త. బుచ్చిపాత్రకవి సోదరపుత్రుడగు వెంకటశాస్త్రియును, బుచ్చిపాత్రకవి మనుమడు సీతారామ శాస్త్రియును కవులే. కాకరపర్తి నృసింహకవి సారంగధర యక్షగాన కర్త యొకడు ఈ వంశమునకు చెందినవాడే. సహస్రకంధర రామాయణ కర్త ముద్దు లక్ష్మీనారాయణ కవి —

‘కాకరపర్తికులాబ్ధి ని
శాకరు గురు మత్పితృవ్యజామాత మదు
తేకకరు లక్ష్మణాఖ్యు శు
భాకరు విద్యానిధిం గృహించితు నెంతున్’

అని కీర్తించినకాకరపర్తిలక్ష్మణ కవి వీరి కోవకుఁజెందిన వాఁడో కాఁడో నిర్ధారించవలసియున్నది.

ముఖలింగక్షేత్ర మాహాత్మ్య కర్తయగు కాకరపర్తి కృష్ణకవి తన తండ్రియును, సత్యభామాకృష్ణసంవాద ప్రబంధ కర్తయు నగు కాకరపర్తి తిరుపతిపాత్రకవినిగూర్చి యిట్లు పేర్కొని యున్నాడు :

* సీతారామస్వామి కోవెల యని నేటి వాడుక. ఎ. వి. భానోజీరావుగారు ఇప్పటి ధర్మకర్తలు ; ఆర్షధర్మాభిమానులగు మంగళగిరి కోదండరామయ్యగారు కార్యకర్తలు. గొడేనారాయణరాయనింగారీ కోయిలను గట్టించిరని ఉపద్రష్ట వేంకటగన్నాథశాస్త్రిగారి వ్రాత. చూ. పూర్వోదాహృతమగు వీరి నవల, కల్పలత, పుటలు 30, 31.

‘శ్రీరామపదపద్మ సేవారతుండును
 వేదశాస్త్రార్థ ప్రవీణుడగుచు
 సత్యభామాకృష్ణసంవాద ముఖ్య ప్ర
 బంధముల్ రచియించి ప్రథిత గోడె
 వంశామలక్షీరవారాశి రాకాసుధా
 కర కమనీయకర యశో వి
 రాజమాన సుపర్వరాజవైభవ కవి
 రాజ భూకల్పకభూజ జగ్గ
 రాయభూపాల వరదత్త రాజితాగ్ర
 హార ముఖనిస్తులేడ్య సత్కారుడగుచుఁ
 దనరు సత్కిర్తిధుర్యు, పాత్ర కవివర్యు
 మహితగుణవంతు మదిని నమస్కరింతు’

—ముఖలింగక్షేత్ర మాహాత్మ్యము, అవతారిక, పు. 2.

తిరుపతిపాత్రకవి కవితలో పూర్వ మహాకవుల ఔచిత్యసుందరము
 లయిన కావ్యధర్మచ్ఛాయ లనేకము కన్పట్టుచున్నవని పెదజగ్గరాయనింగారు
 కృతిపతిగా కవితో నన్నమాటలు :

‘మృదుపదవైఖరుల్ బొదలించునప్పుడు
 నంది తిమ్మామాత్యు నైపుణంబు
 సలలితాలంక్రియ ల్సమకూర్చునప్పుడు
 కవి రామభద్రుని కౌశలంబు
 నర్థగుంఘన రీతు లలరించునపు డల
 సాని పెద్దన ప్రతిభానిరూఢి
 ఘనతరశ్లేషకల్పన సేయునపుడు
 పింగళి సూరకవి నిరాఘాటపటిమ
 నీకుఁ గల్గుటఁజేసి నాశీకధవ వ
 ధూనటి యనారతము తావకీన మృదుల
 జిహ్వాకారంగమునఁ బ్రీతిచే నటించు
 పాత్రకవివర్య సద్గుణప్రకరధుర్య’

— అవతారిక, పు. 5.

గొడేవారి యాశ్రయమునందలి మఱియొక కవి కాకరపర్తి కృష్ణకవి.
 మూఁ డాశ్వాసములు గల శశిరేఖాపరిణయమను శృంగారప్రబంధ మీయన
 రచనలలో నొకటి. గొడేవారి సంస్థానాస్థానకవియగు కాకరపర్తి తిరుపతిపాత్ర
 కవిపుత్రుఁ డీ కృష్ణకవి.

‘రవికుల సార్వభౌము రఘురాము భజింపుచు తత్కటాక్ష ల
 బ్ధి వివిధ వేదశాస్త్రకలితాంచితు శ్రీ గొడె జగ్గరాయభూ

ధవ కరుణాత్త తద్విభవధన్యుని కాకరపర్తి పాత్ర స
త్కవిజనవర్య మజ్జనకు తద్దయు భక్తి నమస్కరించెదన్'

— శశిరేఖా పరిణయము, అవతారిక, పు. 2.

ఈ ప్రబంధము ప్రసిద్ధమగు భారతకథానుసారి. మచ్చునకొక పద్యము :

'అలికులవేణి యిట్టి సమయంబిపుడెన్నఁడు నెంచి చూడఁగాఁ
గలుగదు సుమ్ము, నా పలుకు గట్టిగ నెమ్మదియందు నమ్మి నీ
చెలు లిటు రాకమున్నె దయచే మరుకేళికి సమ్మతించినన్
వలసిన యల్లు వర్తిలఁగవచ్చునుగాదె సరోజలోచనా'

— ద్వితీయా. పు. 24.

కృష్ణకవిప్రణీతమగు మఱియొక రచనము మూఁ డాశ్వాసములు గల
'ముఖలింగక్షేత్ర మాహాత్మ్యము'. ఇది ముఖలింగేశ్వరున కంకితము. ఇందలి
యొక పద్యము :

'సలలితరూప సర్వగుణసంపదలన్ దగు మిమ్ముఁజూచి యే
యలికచ కై నఁగాని హృదయంబు గరంగదె యంచుఁ దెల్పుఁగా
పలసితి మంచు మేము మగవారలతో నిక వేతెమర్మముల్
పలుమఱు జెప్పనేల పరభావవిదుల్ గద మీర లెన్నఁగన్'

— ప్రథమా. పు. 13.

ముఖలింగేశ్వర తారావళియను మఱియొక కృతి కాకరపర్తి కృష్ణకవి
కృతము. 'శ్రీ ముఖలింగా' అను మకుటముతోఁగూడి అశ్విన్యాది నక్షత్రనామ
చిహ్నితములయిన ఇరువదియేడు కందపద్యములుగల రచన మిది.

'శ్రీ సురుచిర సురశైలశ
రాసన నిగమాశ్వి నిర్జరాధిపచిత్తో
పాసితపద సదమృతల
క్షీసదన దయాంతరంగ శ్రీ ముఖలింగా'.
'శ్రీకంఠ భక్తియుక్తుం
డై కాకరపర్తి కృష్ణయాభ్యుఁడు ప్రీతిన్
నీ కొనఁగిన తారావళి
చేకొను మిలను ప్రబలంగ శ్రీ ముఖలింగా'.

పెదజగ్గరాయనింగారి పెద్దకుమారులును, అనకాపల్లి జమిందారులును
నగు గొడే సూర్యప్రకాశరావుగారు (1788-1841) కూడ గొప్ప సాహిత్య
పోషకులు. ఈయన ప్రసిద్ధ పండితులు పరవస్తు శ్రీనివాసాచార్యుల అంతేవాసి.
సంస్కృతాంధ్రములయందేగాక ఆంగ్లమునందును గొప్ప పాండిత్యము
గలవారు. పాశ్చాత్యసీమలలో ప్రచలితమయిన వాస్తుశాస్త్రము, వృక్షలతాది
దోహదశాస్త్రములు విశేషాభినివేశముతోఁ బరిశీలించినవారు. ఆంగ్లభాషా

నిఘంటుమర్యాదల ప్రకారము సంస్కృతాంధ్రములకు చక్కని నిఘంటువును కూర్చవలసినదని సూర్యప్రకాశరావుగారు తమ యధ్యాపకులగు శ్రీనివాసాచార్యులుగారిని అభ్యర్థించిరి. దేశభాషోద్ధారకుఁడును, శిష్యుఁడును, పోషకుఁడును నగు సూర్యప్రకాశరావుగారి కోర్కెను మన్నించి నిఘంటువు నందలి చాలభాగమును పూర్తిచేసి చివరి నాలుగయి దక్షరములకొఱవ యుండఁగా శ్రీనివాసాచార్యులుగారు మరణించిరి. ఆచార్యులుగారి పుత్రులు పసివారు. దీనిని పూర్తిచేయు పండితులు కన్పింపనందున మిక్కిలి చింతించుచు 1841 లో సూర్యప్రకాశరావుగారు పరమపదించిరి. తదుపరి వీరి భార్యయగు జానకయ్యమ్మగారు తన భర్త తలపెట్టిన ఈ యుద్యమమును గొనసాఁగింప నిర్ణయించి శ్రీనివాసాచార్యులవారి కుమారులగు వేంకటరంగాచార్యులుగారికిని, రామానుజాచార్యులుగారికిని ప్రాజ్ఞతరాఁగా వారిరువురచే నీ నిఘంటువునందలి శేషభాగమును పూర్తిచేయించిరి. ఇది 'సర్వశబ్దసంబోధిని' అను పేర ప్రకటితమయినది.

ఆంధ్రకవులలో నాధునికుఁడును, కౌండిన్యసగోత్రుఁడును, కృష్ణామండలము ఎల్లమందఁగ్రామ వాస్తవ్యుఁడును, ఎల్లమంద కోటీశ్వరస్వామి భక్తుఁడును, జోగయార్య పుత్రుఁడును నగు అక్కినేపల్లి నృసింహకవి రచించిన ఓషవతీ పరిణయమును నాలుగశ్వాసముల ప్రబంధమునకు సూర్యప్రకాశరావుగారు కృతిభర్త. ఈయనకవిని తన సభాభవనమునకు రావించి —

'మారుమూలలఁ గలుగు కఠోరశబ్ద
కలిత పాషాణ పాకముల్ గడలు గొలిపి
కబ్బములు నెప్పి యరసికఁగ్రామణులకు
గృతులిడుదు, రవి దాంభికోన్నతులుగాన'

— ఓషవతీ పరిణయము, 1--29.

'పాకములలోనఁ గదళి
పాకమె మాధుర్య సరసపాకము దానన్
మా కొక ప్రబంధ మిడుమీ
శ్రీకరగుణసాంధ్ర నారసింహకవీంద్రా !'
'సంతతు రెవ్వియు మహిఁ గృతి
సంతతితోఁ దూఁగ వఖిలసంతతి యిది యౌ
బెంతయు నేర్చున మా కీ

— పైది, 1-30.

సంతతి రహి సంఘటింపు సౌఖ్యస్థితిగాన్'

— పైది, 1-31.

అని కవితో పలికి కృతిరచనకుఁ బ్రేరేపించినట్లు తెలియుచున్నది. కృతిపతి యగు సూర్యప్రకాశరావుగారు 'కవులకు నీవెచ్చెట్టు చెలికాండ్రకు నెల్లను జీవగణ్ణ

బాంధవులకుఁ బట్టుకొమ్మ పసుధామరకోటికి పేల్పుగిడ్డి.....' (1-177) యని కీర్తింపఁ బడినాఁడు.

ఈ ప్రబంధమునందలి యితీవృత్తము నాలుగయిదు తరములకు సంబంధించినది. అయోధ్యాధీశ్వరుఁడును, సూర్యపంశీయుఁడును నగు దుర్యోధన మహారాజునకును సర్మదానదికిని జన్మించిన కూతురు సుదర్శన. ఈ సుదర్శన అగ్నిదేవుని పరిణయమాడి సుదర్శనుఁడను పుత్రుని బడయును. సుదర్శనుని కుమారుఁడు ఓఘవంతుఁడు. ఓఘవంతుని కూతురు ఓఘవతి. ఓఘవతి స్వయంవరమునందు తన పితామహుఁడగు సుదర్శనుని పరించును. ఆ పిమ్మట ధర్మదేవతా వరమున ఓఘవతి పవిత్రమగు నొక నదిగా మాటిపోవును.

సకలాంధ్రప్రబంధములందలి పడికట్టుపర్ణనము లన్నియు నిందు వరుస తప్పకుండ వర్ణింపఁ బడినవి. మచ్చునకు ఒండు రెండు పద్యములు. చంద్రోపాలంభనము నందలి దీ పద్యము :

‘సకుటిలవృత్తిమించి, బుధసంగతి లేక గురు స్వసిద్ధి రా
కకువిలసిల్లి, రాత్రిచరచార్యము బూనుచు విప్రయోగులన్
బ్రకటమతిం గలంచుచు, సపంకగతిం గని నీవు దానప
త్వకలన సంచరింతువు గృపామతిఁ గాంతుపె సారసాస్యలన్’

---3-110.

‘ఇచ్చకవచ్చు వాని వరియింపవె యంచును బల్కు, నేరిఁ దా
మెచ్చక పచ్చవిల్తు నెలమిన్ రతి చూచినరీతి నాతనిన్
బొచ్చెములేక చూచి వలపుల్ పచరించి పరించెఁ బ్రేమతో
నచ్చపలాక్షి యంత దివి నచ్చుగ నచ్చరలాడి రాదటన్’ —4-125.

గ్రంథాంతపద్యమునందలి శకవర్ష సూచన ననుసరించి కృతీసమర్పణ కాలము క్రీ. శ. 1817 అని తేలుచున్నది.

ఎఱ్ఱమిల్లి పేరరాజకవి (1800-1860)

ఈయన గొడే సూర్యప్రకాశరావుగారి యాస్థాన విద్వాంసుఁడు ; పౌరాణికుఁడును. ఓఘవతీపరిణయ కృత్యవతారికవలన ఈ పేరరాజకవి ‘సకల వర పురాణ మర్మజ్ఞతయును, సరస వాక్పౌండియును’ కలిగి సూర్యప్రకాశరాయని మెప్పించినవారని తెలియుచున్నది (1-192). ఇతఁడు మఱింగంటి వేంకటాచార్యుల రచించిన మల్లారిచరిత్రము కడు సంగ్రహముగా నుండుట చూచి గొడే సూర్యప్రకాశరావు భార్య జానకయమ్మ యాజ్ఞప్రకారము మూల ద్విపద గ్రంథమునకు మఱికొన్ని మంజరీద్విపదలను జేర్చి విస్తరించి వ్రాసినాఁడు. మలహారేశ్వరస్వామి గొడే పంశీయుల యిలువేల్పు. శుభాశుభ చార్యముల సందర్భములయందు మలహారేశ్వర ప్రతిమను యథావిధిగ షోడశోపచారములచే

పూజించుట వీరి యింట పరంపరగా వచ్చుచున్న సంప్రదాయము. ఈ పూజా విధానమంతయు ఓఘవతీపరిణయ కృత్యవతారికలో విపులముగా వర్ణింపఁబడినది. మలహారేశ్వరుని కరుణచేతనే గొడేవారికి రాజ్యమువచ్చి యభ్యుదయములు చేకూరినవఁట ! మలహారేశ్వర స్వామియే మల్లారి యను పేర వ్యవహృతుఁడు. జానకయ్యమ్మ యందుచేత నీ గ్రంథమును విస్తరింపఁజేయించినది. ఈ గ్రంథ మముద్రితము. దీని లిఖితప్రతి చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖితగ్రంథాలయమున ఆర్. నెంబరు 338(b) గా నున్నది. నాలుగశ్వాసముల అసమగ్రప్రతి యిది. ఈ మల్లారిచరితము స్కందపురాణసంగతమఁట ! కృతయుగంబున రాదినుండిన గిరిరాజును నతఁడు మల్లారిఁగొలిచి యతులితైశ్వర్యయుతుఁడయి వర్ధిలైనఁట !

‘శ్రీనివాసంబైన శ్రీ గొడేవంశ
కలశవారధిసుధాకరుఁడు గాంభీర్య
వీర్య దైర్య స్థైర్య విశ్రుతౌదార్య
కలిత సాహస శౌర్య ఘనతరైశ్వర్య
యుతుఁడురుసత్కృపాయుతుఁడు సూర్యప్ర
కాశరాయఁడు దానఘనుఁ డని జగతిఁ
బ్రణుతికెక్కిన మేటిప్రభుపున కెలమి
సద్దర్శపత్నియౌ సరసాంతరంగ
పరమపాతివ్రత్య భవ్య గుణశీల....
అలరిన శ్రీ జానకయ్యగా రెలమి
రహి నెట్టిమిల్లి పేర్రాజును నన్నుఁ
దమ యాశ్రతులలోనఁ దద్దయునెపుడు
గారవించుచునుంటఁ గరుణచే నిట్లు....’

కర్ణకులీనుల పునచరిత్రముగల యీ కృతిని రచించినట్లు పేరరాజుకవి పేర్కొనినాఁడు. ‘గగనేభ నగభూమిదగు శాలివాహశకమునఁ బింగళసంజ్ఞ సంవత్సరమ్మునఁదగు కార్తికమ్మున శుక్లపక్షమున....’ అనఁగా శా.శ. 1780

* శ్రీ గొడే సూర్యనారాయణరావుగారు విశాఖపట్టణమున ఉప్పుతేటి పక్కను గట్టించుచున్న అనేక భవనములను చూచి, నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి (1758-1836) గారు వాపోవుచుఁ జెప్పినదిగా క్రింది చాటువు వాడుకలో నున్నది:

‘కారూణ మథధారూణం శిల్పకానాం తదైవ చ

గొడే నారాయణ ద్రవ్య మయ్యో అయ్యో వృథావృథా’

ఇది సూర్యనారాయణరావుగారి కుమారులగు మహారాజా గొడే నారాయణగజపతిరావు (1828-1903) గారిని గుఱించి చెప్పినదని నడిమింటి పతంజలిశాస్త్రిగారు చేసిన యాహ సరికాదని తోచుచున్నది. సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రిగారి కాలమునాటికి పట్టుమని పదేండ్లులేని బాలుఁడు ఇంతద్రవ్యమును వెచ్చించుట పొసఁగని మాట !

వీరి కుమారులలో పెద్దవారు వెంకటజగ్గరావుగారు (1817-1856). వీరు ప్రాచ్యప్రతీచీ విద్యాసంప్రదాయముల నామూలచూడముగ నపభ్రాంతము చేసినవారు. వీరు విశాఖపట్టణములో నాధునికయంత్రపరికరములతో, నావశ్యక గ్రంథసంచయముతో నొక నక్షత్రశాల నేర్పఱచి ఖగోళవిషయములపై తఱచుగా నాసక్తికరములగు విషయములను ప్రాచ్యప్రతీచీఖండముల యందలి శాస్త్రపత్రికలలో ప్రచురించెడివారు. వీరికి పుత్రసంతతి లేనందున తమ తనయ యచ్చయ్యమ్మగారిని అంకితము వెంకటనరసింగరావు (1827-1898) గారికిచ్చి యిల్లటపుటల్లునిగా నిలిపికొనిరి. అచ్చయ్యమ్మగారు తల్లిదండ్రుల యనంతరము 1864 లో పైతృరములగు ఎంబారం, షేర్ మొహమ్మద్ పురము ఎస్టేటులకు జమీందారిణి యైనది. స్థానిక కళాశాలకు రఃమెదర్త శ్రీ ఏ. వి. నరసింగరావుగారు 1892 లో లక్ష పదియేను వేల రూ.లు విరాళమిచ్చినందున ఈ కళాశాల శ్రీమతి నరసింగరావుగారి స్మృత్యర్థము మినెస్, అంకితము వెంకట నరసింగరావు కళాశాల (Mrs. A. V. N. College) అను పేర వాడుకపడినది.* వీరి కుమారులగు అంకితము వెంకటజగ్గరావుగారు తమ మాతామహులు నెలకొల్పిన నక్షత్రశాలను బహుముఖముల విస్తరింపఁ జేసిరి.

‘జ్యోతిషస్త్రియః డయి శాస్త్రశోధమునకుఁ

దివిరి విద్వాంసులగు వారిఁదెచ్చి తనదు

కడ నిలుపుకొంచుఁ దన్మార్గగతినిఁజేసి

కట్టె నక్షత్రశాల నాపట్టణమున’

—ఆంధ్రాభ్యుదయము, 3-13.

వీరు F.R.A.S., F.R.Met. Soc., F.A.S., F.R.C.I. మొదలగు పట్టములను పొందినవారు. హరితసగోత్రుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, యజ్ఞశ్శాఖీయుఁడును, ప్రసిద్ధ జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తయును నగు రాణి మహాగ్ని చిన్మనసింహాకవి షేర్ మొహమ్మదుపురము జమీందారుల సమ్మానములందినవారు. విశాఖపట్టణమునందు నక్షత్రశాలాధీశ్వరులయిన రాజా అంకితము వెంకటజగ్గరావు బహద్దరుగారి సంస్థానపండితులు. పంచాంగసాధనోపయోగముగా వీరు రచించిన ‘తిథి కల్పవల్లి’ అను శాస్త్రగ్రంథము రాజా వెంకటజగ్గరావుగారికి

ఇది సూర్యనారాయణరావుగారి కుమారులగు మహారాజా గొడే నారాయణగజపతిరావు (1828-1903) గారిని గుఱించి చెప్పినదని నడిమింటి పతంజలిశాస్త్రిగారు చేసిన యూహ పరికాదని తోచుచున్నది. సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రిగారి కాలమునాటికి పట్టుమని పడెండ్లులేని బాలుఁడు ఇంతద్రవ్యమును వెచ్చించుట పొసఁగని మాట !

* 1860 నాటి లంగ్లో వర్నాక్యులర్ స్కూలు, నేటి కళాశాలకు తొలిరూపము. ఓసని స్థాపించుటలో మహారాజా గొడే నారాయణ గజపతిరావుగారు ముఖ్యులు. ఇది 1878 లో పెకెండుగ్రేడు కాలేజి అయి మదరాసు యూనివర్సిటీ కనుబంధింపఁబడినది. 1878-1892 ల మధ్య దీని నామము హిందూ కళాశాల.

కృతియీఁబడి ముద్రితమయినది. ఈ విషయమునే—

‘అంకితవంశచార్ది నుదయంబయి కల్పమహీజమో యనన్

బొంకముగాంచి యాచనక పుంజము దన్నెడి జగ్గరాయనా

మాంకితు భర్తజేసెఁ దెలియన్ తిథికల్పకవల్లికిన్ బ్రమో

దాంకుర మొప్పఁగా నృహరి యజ్వకు నీ దెవఁడీ జగంబునన్’ —226.

అని ‘దైవజ్ఞ సార్వభౌమ విజయము’ అను గ్రంథము ప్రస్తావించినది. తిథికల్పవల్లి రచనాకాలము క్రీ.శ. 1892. పూర్వోక్తమయిన దైవజ్ఞ సార్వభౌమ విజయము రాణీ మహాగ్ని చిన్మృసింహకవి జీవితచరిత్రము. కావ్యస్మృతితీర్థ జనమంచి శేషాద్రిశర్మ విరచితము. పండితదాసు శ్రీరాములుపంతులుగారిచేఁ బరిర్యోధితము. రాజా అంకితము వెంకటజగ్గరాయ బహద్దరుగారిచే ప్రచురితము.

గొడేవారి వంశములో ననితరసాధ్యమయిన గౌరవములను పొంది యనేక ధర్మసంస్థలను, విద్యాసంస్థలను, పండితకవులను పోషించి ప్రాచీనార్వాచీన ప్రబంధముల నెన్నింటినో ప్రచురించి చిరయశమును సముపార్జించిన వారు మహారాజా సర్ గొడే నారాయణగజపతిరావు బహద్దరుగారు (1828—1903). వీరు పరవస్తు శ్రీనివాసాచార్యుల శిష్యులు. రమారమి పదియేండ్లపాటు (1840—1849) కలకత్తాలో నాంగ్లవిద్యాధ్యయనము చేసిరి. చాలకాలము (1868—1884) కౌన్సిలు సభ్యులుగా, మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయ సెనేట్ సభ్యులుగా పేరుపొందినవారు. తమ పెద్దతండ్రి గొడే సూర్యప్రకాశ రావు (1788—1841) గారి దౌహిత్రి చినజానకయ్యమ్మగారిని వివాహమాడి నందున వారసులులేని వారి యెష్టేటులకు వీరు హక్కుదారులయిరి. నాటి సంస్థానాధీశులలో పెళ్లరు మహారాజా నారాయణగజపతిగారికి అప్తమిత్రులు*. వీరు బ్రహ్మసమాజ మతాభిమానులు. మహర్షి దేవేంద్రనాథటాగూరుగారికిని, బ్రహ్మసంద కేశవచంద్రసేనుగారికిని ఇష్టులు.

* వెంకటగిరిరాజాగారి పట్టాభిషేకమునుజూడ నరుదెంచిన గొడే నారాయణ గజపతిగారి వర్ణనమును చూడుఁడు :

‘ప్రణయమున సర్వజన బ

ర్హిణునుఁడై తనరు నానరేఖిల్ నారా

యణగజపతిరాయ సుహృ

న్మణి మొదలుగ వచ్చిరపుడు సరపతి మిత్రుల్’

—రాధాకృష్ణ సంవాదము, ద్వితీయా. పు. 181.

‘అతులాసన శిఖరాలం

కృత కరిగిరి నెక్కి యానరేఖిల్ దిరుదాం

కిత గొడే నారాయణగజ

పతిరాయ ఘనుండు వచ్చెఁ బ్రజలునుతింపన్’

—పైది, తృతీయా. పు. 324.

కాకరపర్తి బుచ్చిపాత్రకవి ప్రణీతమయిన సత్యవతీపరిణయ మను నయి దాశ్వాసముల ప్రబంధము నారాయణగజపతిగారి కంకితము. బుచ్చిపాత్రకవి సోదరపుత్రులగు కాకరపర్తి వేంకటశాస్త్రిలుగారిచేతను, పాత్రకవికి పౌత్రుడయిన సీతారామశాస్త్రిలుగారిచేతను సవరింపఁబడిన యీ ప్రబంధము నారాయణ గజపతిగారి యనుజ్ఞప్రకారము ప్రచురితము. బుచ్చిపాత్రకవి నారాయణగజపతి తండ్రి సూర్యనారాయణప్రభున కంకితము చేయనెంచి కథాంశముమాత్రము పూర్తిచేసి మరణింపఁగా, కవిపంశీయులగు వేంకటశాస్త్రి, సీతారామశాస్త్రి నారాయణగజపతి కోరికమేరకు కావ్యావతారికను రచియించి నారాయణగజపతికి కృతిగా దీనిని సమర్పించిరట! ఇందలి యితివృత్తము సత్యవతీశంతనుల వివాహగాథ. ప్రబంధపరిపాటిగా అష్టాదశపర్ణనము లిందు చోటుచేసికొన్నవి. ప్రబంధశాఖాప్రియులు అవశ్యము పఠింపఁదగిన యుత్తమరచన.

గొడేవారి యాస్థానపండితులగు పరపస్తు శ్రీనివాసజగన్నాథస్వామి యయ్యవారలుగారు ఆనరబుల్ మహారాజా గొడే నారాయణగజపతిరాయనిం గారి సెలపుప్రకారము అనేకోపనిషత్తులనుండి యుత్తమభాగములను సంగ్రహించి ప్రతిపదార్థ తాత్పర్యములను జేర్చి 'భగవద్విషయోపనిషత్తులు' అనుపేర నొకగ్రంథమును రచించి ప్రకటించిరి.

నారాయణగజపతిగారి మఱియొక యాస్థానకవి గొర్తి వేంకటశాస్త్రి. ఈయన శ్రీపత్ననగోత్రుడు. రామస్వామి పుత్రుడు. నారాయణగజపతిగారి యాదేశముప్రకారము 'సత్సృభూ పద్యమాల' యను గ్రంథమును రచించిరి. మహారాజాగారు తమ కిష్టముపచ్చిన కల్పసలను విపరింపఁగా వానినిఁ బద్య రూపమున నిర్మింపవలెనను నియమముతో 'సత్సృభూ' అను మకుటముతో ఈ కృతి సాగినది. ఇందలి దొక పద్యము :

'జనకుడ వీవు నీ పలన సంభవమొందితి మెల్లవార మే
పునఁదగు మైత్రి నొండొరులమున్ సహజన్ములయల్లెసంగఁగా
ననిశము నీదు దివ్యమహిమానుభవం బొసరించు నట్లుగా
నను గృహసేయవే యఖిలనాయక! సర్వశరిణ్య! సత్సృభూ!'

నారాయణగజపతిగారి నిర్దేశముమేరకు వేదాంతవిషయబోధకములగు సనేక గ్రంథములనుఁ బరిశీలించి యందలి ముఖ్యాంశముల నేరి న్యాయవైశేషిక యోగసాంఖ్య తాట్ట ప్రాభాకర శంకర శాక్త రామానుజ మధ్వాది మతముల ప్రరోహ విస్తారాదికములు సంగ్రహముగా సుబోధకశైలిలో నాంధ్రమున పరపస్తు శ్రీనివాస జగన్నాథస్వామి అయ్యవారలుగారిచే రచియింపఁబడిన 'వైదిక మతావళి' యను సుత్తమ దార్శనికగ్రంథము నారాయణగజపతిరాయనిం గారి పీఠికాసహితముగా ప్రచురితమయినది. మహారాజాగారి యార్షధర్మాభిరుచి కిది ప్రబల నిదర్శనము.

మహారాజుగారు పండితకవులను ప్రోత్సహించుటయేగాక పూర్వ ప్రబంధములను పెక్కింటిని స్వయముగా ముద్రింపించిరి. కాకరపర్తి తిరుపతి పాత్రకవి రచించిన సత్యభామాకృష్ణసంవాదము, కాకరపర్తి కృష్ణకవి ప్రణీతములగు శశిరేఖాపరిణయ ముఖలింగేశ్వర తారావళి ముఖలింగేశ్వరక్షేత్ర మాహాత్మ్యములును, అక్కినేపల్లి నృసింహకవికృతమగు ఓఘవతీపరిణయ మును, కాకరపర్తి బుచ్చిపాత్రకవిరచితమగు సత్యవతీపరిణయమును, మదినె సుభద్రయ్యమ్మవిరచిత సర్వకావ్యసంపుటములును, ఎఱ్ఱమిల్లి మల్లిభార్జనకవి యాంధ్రీకరించిన 'చార్ దర్శిషు'—అనగా నలుగురుఫకీరుల చరిత్రము, పరవస్తు శ్రీనివాసాచార్యుల సర్వశబ్ద సంబోధిని, నోరి గురులింగశాస్త్రిల గద్యాత్మిక విష్ణుపురాణము మున్నగునవి వీరు ముద్రింపించిన గ్రంథములలో ముఖ్యములు. వీరు తిరుపతివేంకటకవులు¹, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము², తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రి (1874-1932) మొదలగువారిని సమ్మానించిరి.

'ఆంధ్ర సంస్థానములు — సాహిత్యసేవ' యను వ్యాసమున నిడుదవోలు వారు నిరూపించినప్రకారము 'జ్ఞానభోగి గొడే జగన్నాథయోగి' యను మకుటముగల సీసపద్య శతక మొకటి వేదాంతపరమగునది యున్నట్లును, అది గొడే నారాయణగజపతిరాజుగారి సోదరులయిన జగన్నాథరాజుగారు యోగులై చెప్పినట్లును తెలియుచున్నది³. కాని, ఆంధ్రకవిసప్తశతీకారుల నిరూపణము మేరకు 1850 ప్రాంతమువాడైన నిమిషకవి వేంకటేశకవి గొడే జగన్నాథ రావుగారు యోగియైన పిదప నాతని సంబోధించుచు 'జ్ఞానభోగి గొడే జగన్నాథయోగి' యను మకుటముతో సీసపద్య శతకమును రచించెనని తేలు చున్నది⁴. మహారాజా గొడే నారాయణగజపతిరాయనింగారి సవతిసోదరులు వెంకటజగ్గరాయనామముకలవారొకరు (1817-1856) మాత్రము కన్నట్లు చున్నారు. ఈయన గొడే సూర్యనారాయణరావుగారి ద్వితీయభార్యయగు నచ్చయ్యమ్మగారిపలన జన్మించినవారు. ఈ జగ్గరావుగారినే మీది శతకము నందు సంబోధితుడయిన 'జగన్నాథయోగి' యని సంభావించుచున్నారు. 'జగ్గయ' యను ప్యవహారము 'జగన్నాథ' శబ్దమునకు పరిశిష్టముగానుండుట సంభావ్యమేగాని యీ వెంకటజగ్గరావుగా రెపుడు యోగులుగా మాత్రో విచారింపఁదగియున్నది. ఆయన 'జ్ఞానభోగి' యగుట మాత్రము ప్రసిద్ధము. చరిత్రకారు లీ విషయముల నింకను వివేచింపవలసియున్నది.

పుట్టిన గొడేవంశమునకును, మెట్టిన మదినెవంశమునకును, సర్వాంధ్ర

¹ నానారాజ సందర్శనము, పు. 14.

² చిలకమర్తివారి స్వీయచరిత్రము, పు. 148.

³ తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, పుటలు 1171-1175.

⁴ ఆంధ్రకవిసప్తశతీ, పు. 259.

మహిళాలోకమునకును సాహితీసంబంధమయిన కీర్తిని సముపార్జించిపెట్టిన యుత్తమ కవయిత్రి మదినె సుభద్రయ్యమ్మగారు (1781-1840). ఈమె గొడే వారి సంస్థానస్థాపకుడయిన పెద్దజగ్గరాయనింగారి (1745-1805) జ్యేష్ఠ పుత్రిక. ఈమెకు పితామహిపేరే పెట్టిరి. ఈమె తన మేనయత్త అప్పయ్యమ్మ గారి మూడవ కుమారులయిన మదినె సూరన్నగారి భార్య. ఈమె తండ్రివంక వారు గొప్ప విద్యాపంతులు, విద్యాపోషకులు. చిన్నతనమునుండియు నీమె పరవస్తు కుటుంబపండితుల సన్నిధిని సంస్కృతాంధ్రములు, శాస్త్రములు గురుకులపద్ధతిలో చదివి దృఢవ్యుత్పత్తిని, ఉభయభాషాప్రావీణ్యమును, తదుభయ కవితాకౌశలమును సంపాదించినది. ఈమెరచనలలో కొన్ని శతకములు, దండకములు మాత్రము లభ్యమయినవి. ఈమె తరిగొండ పేంగ మాంబకు నించుమించుగా సమకాలికురాలు. లభ్యమయిన యీమె సాహితీసృష్టిని పరికించినచో నీమె కవితారీతి తరిగొండ వెంకమ్మరీతి కంటె ప్రశస్తముగాఁ గన్పట్టును. కృష్ణ కేశవ కోదండరామ రఘునాయక రాఘవరామ వేంకటేశ శ్రీరంగేశ్వర శ్రీహరిరమేశ సింహగిరి సింహాచలాధీశ్వర-— మున్నగు శతకములు, శ్రీరామదండకము*ను ముద్రితములైయున్నవి. 'కృష్ణా' యను మకుటముగల శ్రీకృష్ణశతకము కందపద్య శతకము. కృష్ణ లీలలిం దభివర్ణితము.

'ప్రద్యుమ్నాదులఁ బలుపుర

ఖద్యోతప్రభల మీలు ఘనులను గనియున్

చోద్యముగా ధారణిలో

మిథ్యా సంసారివగుచు మెలఁగితి కృష్ణా !'

కేశవశతకము భాస్కరశతకమువలె నీతిదాయకమయినది.

'ఏలినవాని సన్నిధిని హృద్యముగా సకలోపచారముల్

తాలిమితో ఘటించు నొకదాసుఁడె చాలును యెందటేల భూ

పాలుని కాలివ్రేల నొక బంగరు రత్నపు మట్టె బూనఁగాఁ

జాల వికాసమౌను పది సత్తువి యిత్తడి వేల కేశవా!'

రఘునాయకశతకమునుండి యొక పద్యము :

'శ్రీరమణీశత్ర, సరసీరుహనేత్ర, జగత్పవిత్ర, సత్

సారసబృందమిత్ర, సురసన్నతి పాత్ర, సరేంద్ర పుత్ర, శృం

గార సమగ్రగాత్ర, జనకర్మవిదారణ కృచ్ఛరిత్ర, శ్రీ

నారదమౌని గీతచరణా రఘునాయక దీన పోషకా !'

సింహాచలాధీశ్వరశతకమునుండి :

* రావూరి దొరసామిశర్మ, దండక వాఙ్మయము ; శ్రీరామదండకము, మదినె సుభద్రమ్మ, ఆంధ్రప్రత్రిక సంవత్సరాది సంచిక, హేమలంబ, 1957, పు. 134.

‘వీసంబైన వివేకమున్ సుగుణమున్ విజ్ఞాన మాచారమున్
వాసింబుణ్యము నే నెఱుంగను మనోవాక్కాయ కర్మంబులన్
దాసిం నన్ను తరింపఁజేయుటకునై దాక్షిణ్యభావంబుతో
శ్రీ సారంబగు భక్తియుక్తు లిడవే సింహాచలాధీశ్వరా !’

కోదండరామశతకమునుండి యొక పద్యము :

‘విదళితేశ్వరచాప విజితలంకాద్వీప
రవివంశదీప తీవ్రప్రతాప
విదిత శాస్త్రకలాప విహిత వాయసతాప
కుసుమేషురూప తామసదురాప
శ్రుతిమధురాలాప కృతనతార్తి విలోప
కరుణానదీప యక్షయ కలాప
సజ్జన నిక్షేప శత్రు భీకరకోప
కుటిల ప్రతీప సద్గుణకలాప
ప్రాప్తనరరూప, హృతదానవావలేప
రాఘవజ్ఞేప యంచితామోఘరూప
చారు వైశాఖపురధామ జగ్గరాయ
దానహృదయాభిసోమ కోదండరామ !’

కాకరపర్తి సీతారామకవి నారాయణగజపతిగారికిని వారి యనంతరము వారి ధర్మపత్ని చిట్టి జానకయ్యమ్మగారికిని ఆశ్రితుఁడు. ఈయన సత్యవతీ పరిణయ ప్రబంధకర్తయగు బుచ్చిపాత్రకవికి పౌత్రుఁడు. సత్యవతీపరిణయము నందలి కృతిపతి వంశావతారమును కృతిపతియగు నారాయణగజపతి యనుజ్ఞ మేరకు రచించినవాఁడు. ఈతఁడు చిట్టిజానకయ్యమ్మగారి యాదేశము ననుసరించి ‘సత్యా’యను మకుటములో సత్యనారాయణమూర్తి స్తవరూపమైన కందపద్య శతకము నొకదానిని రచించిరి.

‘నిఖిల జనస్తుత కాశ్యప
ముఖలింగేశ్వర తనూజముఖ్యుఁడ విద్వ
త్సఖుఁడు భవచ్ఛ్రిత నమనో
న్ముఖుఁడ త్వదీయార్చనాభిముదితుఁడ సత్యా’
‘పుస్తక వీణావిలసిత
హస్తే నిజపాదవినతి హరిహాయముఖ స
న్మస్తే సమస్తజనని న
మస్తే యని నిన్ను దలఁతు మంజులవాణీ’

నారాయణగజపతివారి యాస్థానోద్యోగులగు శ్రీ రంగం సూర్యనారాయణ శర్మగారు ‘శ్రీ భగవద్గీతాసార సంకీర్తన’ యను నపూర్వగ్రంథమును కీర్తనల

గొడేవారును భగవద్గీతా సారమంతయును నిక్షేపించి రచించిరి. ఇది శేషగిరి గొడేవారు సమర్పితము. 'గీతార్థ సారము వినుము నవనీతము జేకొను విధము' అను పల్లవితో, దీర్ఘబడిన వీ కీర్తనలు.

నారాయణగజపతిగారి పట్టమహిషియగు మహారాణి లేడీ గొడే చిట్టి రామరాయయ్యమ్మగజపతిరావు గొప్ప విదుషీమణి. సంస్కృతాంగ్లాంధ్రములయందు పండితుని పరిచయము కలది. 1903 లో మహారాజా గొడే నారాయణగజపతిరావు రాజాద్వైతముగా మరణింపఁగా భర్తమరణ శోకభారమున క్రుంగిన చిట్టి రామరాయయ్యమ్మగారు రచించిన భగవత్ స్తోత్ర సంబంధమైన 'భగవత్పార్థస' యును గ్రంథము ఆమె దైవభక్తికిని, కవితాశక్తికిని ఒక తార్కాణము. ఇందు 1118 పద్యములు కలవు. అందొక పద్యము :

‘భవదీయాజ్ఞసు బూని యాకనమునన్ భానుండు శీతాంశుఁడున్
బవలున్ రేయి గ్రమంబునన్ దనరుచున్ బ్రహ్మాండ మెల్లన్ నిజాం
శువుల నె్వలఁగఁ జేయుచుందురుగదా శుద్ధాత్మ దివ్యప్రభా
వ విపన్నావన యోగివర్య హృదయాబ్జాతాలయా దుర్జయా’ —64.

గొడే నారాయణగజపతిగారి జ్యేష్ఠపుత్రిక హెర్మియెస్ శ్రీ సీతాబా రాణి సాహెబావారి సెలపుప్రకారము ఉపమాక క్షేత్రమందు వెలసియున్న శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారి తిరుక్కల్యాణోత్సవమునందు తత్త్వవియతకాలము లందుఁ బరింపఁబడు సంస్కృతభాషామయమగు సంవాదత్రయము మూలముతోఁ గూడ ఆంధ్రతాత్పర్య యుక్తముగఁ బ్రచురింపఁ బడినది. ఇందలి చోర సంవాదము పరవస్తు వేంకటరంగనాథస్వామి అయ్యవారలుగారిచే రచియింపఁ బడిన ఆంధ్ర తాత్పర్య సమేతము. లక్ష్మీవరణ, లక్ష్మీనారాయణ సంవాదములు పరవస్తు లక్ష్మీనరసింహస్వామి అయ్యవారలుగారిచే రచింపఁబడిన ఆంధ్ర తాత్పర్య సంభరితములు. ఈ మూఁడును సంవాదత్రయమును పేర పడ్వాన్ మహారాణి శ్రీ సీతాబా రాణిసాహెబాగారి ఆజ్ఞ ప్రకారము ప్రచురితము. ఉపమాక క్షేత్రము గొడేవారి భక్తిప్రపత్తులవలన వర్ధిల్లినది. ఆంధ్రతాత్పర్య కర్తలు మహామహాపాధ్యాయ శ్రీ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులుగారి పౌత్రులును, అంతేవాసులును.

పడ్వాన్ మహారాణిగారి సమాదరణమున ప్రకాశితమైన మణియొక కృతి 'ఉపమాక క్షేత్ర మాహాత్యము'. ఇది బ్రహ్మవైపర్త పురాణమునందలి గరుడా చలమాహాత్యములోని అయి దధ్యాయముల గాథ. మూలగ్రంథమునకు పరవస్తు వేంకటరంగనాథస్వామి అయ్యవారలుగారు, కాకరపర్తి సీతారామస్వామి తాత్పర్యముగా రును సులభశైలిని ఆంధ్ర తాత్పర్యములను వ్రాసిరి. సీతాబావారి సంస్థానములోని చక్రావధానుల వేంకటాచలముగారు దీనిని ముద్రింపించిరి. ఆంధ్రతాత్పర్యకర్త లిర్వురును రాణి సీతాబావారి యాశ్రితులు.

షేర్ మొహమ్మదువురము జమీందారులును. ఉదారులును నగు అంకితము వెంకట భానోజీరావుగారు తమ తాతముత్తాతలు సమకూర్చిన అత్యుత్తమ గ్రంథాలయమునందలి గ్రంథరాశిని ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషద్గ్రంథాలయమునకు బహూకరించి తమ విద్యాభిమానమును వెల్లడించిరి. భానోజీరావుగారు విశాఖ పట్టణమునందలి మిసెస్. ఏ. వి. ఎన్. కళాశాలా పాలకసంఘమునకు ప్రైత్వరముగా ఉపాధ్యక్షులు. వీరి పితృపాదులు శ్రీ అంకితము వెంకటజగ్గరావుగారు శాస్త్ర పండితకోటి తోడ్పాటునలన సంధానించిన దేవీపూజామహిమాదికములను దెలుపు మంత్రశాస్త్రగ్రంథము లిఖితప్రతియొకటి భానోజీరావుగారియొద్ద నున్నదట :

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖ పట్టణ జిల్లా స్మృతాంతసంగ్రహము, పుటలు 552—558.
2. కవిత్వవేది. ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రసంగ్రహము, 1959, పు. 256.
3. ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటములు 1, 2, 5.
4. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
5. ఊటుకూరు లక్ష్మీకాంతమ్మ, ఆంధ్రకవయిత్రులు, పుటలు 71, 72.
6. Russel's Report, President's Minute, para 20, pp. 53, 54.
7. Celebrations of the Jubilee of the Queen Empress, London, 1887.
8. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 153-167; Vol. II, pp. 1-31.
9. M.A.M.P. II, Appendix, pp. 294-301.
10. Report of Madras Estates Land Act Committee, 1938.

చల్లపల్లి (దేవరకొట)

ప్రవేశిక

ఇది కృష్ణామండలము దివితాలాకాలోని ప్రాచీన సంస్థానము. తూర్పున బందరు తాలూకాయును, దక్షిణ పశ్చిమదిశలలో కృష్ణానదియును, ఉత్తరమున గన్నవరము, గుడివాడ తాలూకాలును దీనికి సరిహద్దులు. దీని వైశాల్యము 1911 చ.మై. 66 కసుబా గ్రామములు, 32 శివారు గ్రామములు లేక పాలెములు, 20 అగ్రహారములును ఈ జమీలో నుండినవి. సంస్థానాధీశ్వరులు సాలీనా ఎసుబదిపేలకుపైగా పేష్కాషు ప్రభుత్వమునకు చెల్లించుచుండిరి. మూడు లక్షలకు పైబడిన సాగునీటి ఆనాయముండినది. వీరి పూర్వులు గోలకొండ నవాబులనుండి సన్నదులను సంపాదించి నాటినుండి యీ ప్రాంతమును పాలించుచు వచ్చిరి. 1802లో పేష్కాషు రూ. 1,02,690. పెదపేగి కృష్ణాపుర సంస్థానములు అనంతరకాలమున దీనితో చేరినవి.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థాన పాలకులది రేచెర్ల గోత్రము. వీరు కమ్మవారు. పూర్వపాలకులలో గుర్వినీడు, తిరుమలనీడు, గంగినీడు, కంచినీడు, నాగన్న మొదలగు పేర్లు వినబడుచున్నవి. తిరుమలనీడు గోలకొండపాదుషా అబ్దుల్లా కుతుబ్షాకు సామంతుడఁట! యార్లగడ్డ గుర్వినీడు (క్రీ.శ. 1576-1596) వీరి కూటస్థుఁడుగా సంభావింపఁ బడుచున్నాఁడు. వీరి వంశమునందు మొదటి అంకినీడు(క్రీ.శ. 1710-1723) చాల ప్రసిద్ధుఁడుగా కన్నట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁడు మొదటి నిజామునకు సామంతుఁడు. గుర్వినీడున కాజీవ తరమువారు కోదండరామన్న బహద్దరు దేశాహి (క్రీ.శ. 1746-1791) గారు. 1734-1745 మధ్య పుష్కరముపాటు సంస్థానము చిక్కులలోపడి ఘోజుదారు వశమున నుండినది. 1746లో కోదండరామన్నగారు జమీకి వచ్చిరి. వీరుగొప్ప వ్యవహార నిపుణులు. ఫ్రెంచివారినుండి గూడూరు, ఆకులమన్నాదులకును. దివిసీమలోని ఆఱులంకలకును ఫర్మానాను సంపాదించిరి. ఆలయారామ తటాకాదుల ప్రతిష్ఠలుజరిపి కవి పోషణమొనర్చినవారు. వీరి పుత్రులు వెంకటరామన్నబహద్దరు దేశాహిగారు 1791లో జమీకివచ్చి స్వల్పకాలముమాత్రము పాలించి 1792లో పరమపదించిరి. వీరి దత్తపుత్రులు శ్రీమంతు రాజా ఇమ్మడి అంకినీడు బహద్దరుగారు మైన రైనందున తండ్రియగు నాగేశ్వరనాయఁడుగారు 1792 నుండి 1798 దాక

పాలించిరి. 1798 నుండి 1819 దాక ఇమ్మడి అంకినీడుగారు జమీని పాలించిరి. వీరికి సంతతి లేనందున సోదరిపుత్రుడగు దుర్గాప్రసాదనాయుడు బహద్దరుగారిని దత్తుతీసికొనిరి. కుంభిణీ ప్రభుత్వమువారు 1802లో ఈ యిమ్మడి అంకినీడు బహద్దరుగారిపేరనే 'సన్నద్-ఇ-మిర్కాయత్ ఇస్తిమిరా' ప్రసాదించిరి. అంకినీడు బహద్దర్ గారు పూనాలో పీష్వాగారిని దర్శించి వారి నుండి శ్రీమంత్ బిరుదమును, నిజాము నవాబునుండి* రాజా బహద్దరు జబ్బతుల్ అక్రాన్ బిరుదములను బడసిరి. ఈ బిరుదములను తరువాతి పాలకులు పరంపరగా ధరించుచు వచ్చిరి. చల్లపల్లి కోటలోని రాచనగరు ఈయన కట్టించినదే. కాశీ రాజసౌధము నమూనాలో తయారయిన దీనికి రెండులక్షలు ఖర్చయినవి. అంకినీడు బహద్దరుగారి దత్తుడు దుర్గాప్రసాదనాయుడు బహద్దర్ గారు— అంకినీడుగారి తమ్ముడు గంగాధరనాయుడుగారి తనయులు—మైనరై నందున సంస్థానము 1819 నుండి 1831 దాక కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పరమున నుండినది. ప్రాజ్ఞతరాగా 1831 నుండి దుర్గాప్రసాదనాయుడు బహద్దరుగారు కొంతకాలము జమీని నిర్వహించి 1835లో స్వర్గస్థులైరి. ఈయన భార్య దుర్గాభవానీదేవిగారు. పుత్రులు లేనందున వీరి భర్త సూచనమేరకు దివిసీమలోని తమ పరంపరా సంబంధులలో నొకరగు మెరకనపల్లిలంక వాస్తవ్యులు యార్లగడ్డ వెంకట రామన్నగారి మూడవ కుమారుడైన అంకినీడుబహద్దరుగారిని దత్తు చేసి కొనిరి. ఈయనను ముమ్మడి అంకినీడుబహద్దరుగారిని వ్యవహరింతురు. ఈయన 1846 నుండి 1875 దాక జమీని పాలించిరి. చల్లపల్లి రాతికోట కట్టించినది వీరేయట : ఈయన పండితాభిమాని. చల్లపల్లిలో సంస్కృత పాఠశాలను స్థాపించినవారు. వీరి జ్యేష్ఠపుత్రులు శ్రీమంతు రాజా యార్లగడ్డ మల్లికార్జునప్రసాదనాయుడు బహద్దరు (1847-1921) గారు. వీరు ముక్త్యాల ప్రభువులు రాజావాసిరెడ్డి భవానీముక్తిశ్వరప్రసాదు బహద్దరుగారి పుత్రిక విశాలాక్షమ్మను పరిణయమాడి 1876లో పట్టాభిషేకము గావించికొనిరి. శ్రీ రాజా గారి సోదరులగు దుర్గాప్రసాదనాయుడు, వేంకట రామలింగన్ననాయుడు జమీలో తమకుకూడ హక్కుగలదని జిల్లాకోర్టులో జమీ విభాగమునకై 1880లో వ్యాజ్యము తెచ్చిరి. క్రింది కోర్టులో ఓడి, పై కోర్టులో గెలిచిరి. ఇది అంతతో ఇంతతో ఆగక ప్రీవీకౌన్సిల్ దాక పోయినది. ప్రీవీ కౌన్సిలులో 1890లో జమీ అవిభక్తమని రాజాగారి కనుకూలముగా తీర్పువచ్చినది. కాని తమ్ములిరువురకు చెటి రూ.750లు మాసికభృతి నీవలసివచ్చినది. వీరి పుత్రులు శ్రీమంతు కుమార రాజాయార్లగడ్డ అంకినీడుప్రసాద్ బహద్దరుగారు (1877-1927) ముక్త్యాల రాజా వాసిరెడ్డి చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదనాయుడుగారి సోదరి యగు భవానీదేవిగారిని 1904లో వివాహమాడిరి. 1921లో జమీకి వచ్చిరి. వీరి

*షా ఆలంనుండి యని కమ్మవారిచరిత్రము.

కుమారులే మొన్నటి ఆంధ్రప్రభుత్వ ఆరోగ్యశాఖామంత్రి శ్రీమంతు రాజా శివరామప్రసాద్ బహద్దర్ వారు. వీరు 1906లో జన్మించిరి. 1908లో భవానీ దేవిగారు పరమపదించగా 1909లో అంకినీడుప్రసాదు బహద్దరుగారు మద్రాసు వాస్తవ్యులు శ్రీమంతులు గడ్డిపాటి వీరయ్యనాయుడుగారి ద్వితీయ పుత్రిక రమణమ్మగారిని పెండ్లాడిరి. ఈమెయును జబ్బుపడి 1918లో నిస్సంతుగా మరణించిరి. ముక్త్యాల చినరాజా చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి తనయ రాణి వెంకటరత్న మాంబ వీరిమూడవసతి. ఈమెవలన కలిగినవారు శ్రీమంతు రాజా యార్లగడ్డ రామకృష్ణప్రసాద్ బహద్దర్ గారు (1919). రాజా అంకినీడు ప్రసాదు బహద్దరుగారు తమ రెండవ కుమారులగు రామకృష్ణప్రసాదుబహద్దర్ గారి కొఱకు ముంజులూరు, పెనమకూరు ఎస్టేటులను బేలుగా కొని యిచ్చిరి. రామకృష్ణప్రసాదుగారు హైదరాబాదులోని సారథీ స్టూడియో అధిపతులు. వీరి తనయులు కుమారరాజా హర్షవర్ధనప్రసాదుగారు. 1928 లో అంకినీడుప్రసాదు బహద్దరుగారు పరమపదించగా జ్యేష్ఠపుత్రులగు శివరామప్రసాదుబహద్దరుగారు 1929 లో జమీకి వచ్చిరి. వీరికి శ్రీమంత్ కుమారరాజా మల్లికార్జునప్రసాదు, అంకినీడుప్రసాదు, పద్మనాభప్రసాదు అని ముగ్గురు కుమారులు. కుమారరాజా గారి కుమారులు శివరామప్రసాదు. జమీందారీరద్దుచట్టముమేరకు నీ సంస్థానము నంతరించినది. అంకినీడు ప్రసాదుగారు పార్లమెంటు సభ్యులు.

సాహిత్యపోషణము

చల్లపల్లి సంస్థానమువారి సమాదరణమున పెలసిన కవులలో ముత్తేవి పెరుమాళ్ళయ్య, కాసుల పురుషోత్తమకవి మొదలగువారు ముఖ్యులు. సంస్థాన మూలపురుషులలో నొకరగు కంచినీడుగారిమీఁద వారి వితరణాదిక గుణములను ప్రకటికరించు చాటువులు పెక్కులు కలవఁట : అవి యింతవరకు ప్రకటితము కాలేదు (చూ. కమ్మవారి చరిత్రము, పు. 246).

ప్రసిద్ధ వాగ్గేయకారుఁడు నారాయణతీర్థులు (సుమారు 1580-1680) దేవరకోట ప్రభువుల ఆదరమునుపొందినవాఁడని ఒక యూహ*. కూచిపూడి నాట్యరీతికి గురుపీఠమైన సిద్ధేంద్రయోగి (1675) సైతము దేవరకోటప్రభువుల నుండి ఈనాములను పొందియుండెనఁట†.

యార్లగడ్డ కోదండరామన్నదేశాహి (1746-1791) గారి యాశ్రయము నందలి ముఖ్యకవి పెదముత్తేవిగ్రామవాస్తవ్యులగు ముత్తేవి పెరుమాళ్ళయ్య గారు. ఈయన గొప్ప తపస్సంపన్నులని ప్రతీతి. దివితాలాకా పెదముత్తేవి గ్రామములోని లక్ష్మీవతిస్వామి దేవాలయము పంచ లక్ష్మీనారాయణ క్షేత్రము

* దేవరకోటసీమ సర్వస్వం, పుటలు 72, 73.

† చూ. వైది, పు. 80.

లతో నొకటి. దీనిని పునరుద్ధరించినవారు యార్లగడ్డ కోదండరామన్నదేశాహి గారు. గోల్కొండకైఫీయత్తులో 'యార్లగడ్డ కోదండరామర్పు సుబేదార్ బహద్దరు' అని కలదట¹. క్రీ. శ. 1765-1785 ప్రాంతమున నైజామునుండి నిజామలీ యనువాని యాధిపత్యమున వచ్చిన గుట్టపుదండు దేవరకోట సంస్థానమును దోచికొనవలెనని ప్రయత్నించుచున్నదని² తెలిసి సంస్థానాధిపతి యగు కోదండరామన్నదేశాహిగారు ముక్తేవి పెరుమాళ్ళయ్యకవిగారిని పిలిపించి యా వృత్తాంతమంతయును జెప్పి యా దండును రాకుండజేయుడని వేడికొనిరట. కవిగారు శ్రీకాకుళక్షేత్రమునకు వచ్చి స్వామివారి సన్నిధిని నెలకొనియున్న శ్రీ ఆంజనేయస్వామివారి నుపాసించి అప్పటికి బెజవాడ యొద్దకు వచ్చిచేరిన గుట్టములదండుపై పిడుగులుపడి భయముతో పరుగెత్తు నటుల పద్యశతకముచే స్తుతించిరట. ఆంజనేయస్వామివారి మాహాత్మ్యము వలన నవాబుపటాలములపై పిడుగులుపడి అల్లకల్లోలమైనందున నవాబుగారు మిగిలిన దండుతో వెనుదిరిగిపోయిరట. ఇదియే హనుమంతశతకము³. సింహాద్రి నారసింహశతకము, భద్రాద్రిశతకము, విశ్వేశ్వరశతకము, శత్రుసంహారశతకము, ఆంధ్రనాయకశతకముల కోవలో జేరిన దీశతకము. 'శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'⁴ అను మకుటముగల కందపద్యశతక మిది. మాదిరికి కొన్ని పద్యములు :

'ఇత్తటిని నిజామల్లి
హత్తీలు గుఱాలు పటుతరాహవబలముల్
మొత్తమయి వచ్చె వి
చ్చిత్తు పడన్ శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'లక్షలతరబడి యావల
పక్షంబున గుట్టములును బలములు వచ్చెన్
ఈ క్షణమున నీవే చని
శిక్షింపుము శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'వచ్చిరని జనులు బలికిరి
రచ్చల బెజవాడవరకు రాతిరి విని నే

¹ ఆరాధన, 1956 నవంబరు, పు. 249.

² A. Vadivelu, Vol. II, pp. 123, 124; J.A.H.R.S., Vol. VII; దేవరకోటసీమసర్వస్వం, పు. 6.

³ దీవి నరసింహాచార్యులు, శ్రీకాకుళము - ఆంధ్రవిష్ణువు, ఆరాధన, 1956, ఏప్రిల్, పుటలు 67-71.

⁴ వైరిహంత శ్రీ హనుమంతా యను మకుటమున్నట్లు దేవరకోటసీమసర్వస్వం, పు. 6.

త్వచ్చరణంబులు గొలిచితిఁ
జెచ్చెరనో శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'రాకుళరాయునిఁ బొడఁగని
తేకువ యీ ముచ్చటంత దెల్పియు హితపున్
గైకొని హయములఁ గొట్టవె
చీకాకుగ శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'భానుని మ్రింగిన పగిదిని
సేనాధిపు నాక్రమించి చీకాకుపడం
గా నొనరిచి రానీయకు
సేనల నో శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'రక్షగ దేవరకోటకు
నీ త్తణమున వచ్చి మమ్ము నీ వేలు జగ
ద్రక్షర యక్షకుమారుని
శక్షించిన శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'అషాఢ బహుళ చవితికి
దోషాత్ము నవాబు బలము దోలుము మరలన్
శేషించకుండ రిపుల న
శేషముగా శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'వడిగల దేవుఁడ వనుచును
నుడిరారపు శతకమందు నుతిసేసెద నే
కడువడి గుట్టపుదళముల
జెడఁదోలుము శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.

పెరుమాళ్ళయ్యకవి ప్రార్థనలు మన్నించి ఆంజనేయస్వామి నవాబు
పటాలములపై పిడుగులు పడునట్లు చేయఁగా నవాబుసేన చెదరిపోయెనట.
ఆ పిమ్మటఁ జెప్పిన పద్యము లివి :

'వాసి మహారాజశ్రీ
దేశాయీగారి కార్యతేజంబెపుడున్
భాసిల్ల శత్రు లణఁగఁగఁ
జేసితివా శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.
'తిరునాళ్ళ యుత్సవంబున
ధరాసురులకెల్ల నన్నదానములున్ మా
దొరగారిడి కాకుళమున
సిరివరునకుఁ బ్రీతిసేసె శ్రీ హనుమంతా'.

'లోకములోనఁ బ్రసిద్ధిగ
నా కోరిక లొసఁగి కృతికి నాథుఁడవై శ్రీ
కాకుళ నిలయుని సన్నిధిఁ
జేకొంటివి శత్రుహంత శ్రీ హనుమంతా'.

'ఆపద్బాంధవ సదయా
బోపమె నా మీఁద జూపుటొప్పుగ నీకే
ప్రాపగు ముక్తేవీ ల
క్షీపతి పాదాబ్జ భృంగ శ్రీ హనుమంతా'.

'భద్రగిరి సౌధసంచార భవవిమూర' యను మకుటముతో నలుపదినాలుగు సీసపద్యములలో రామాయణకథ నిమిచ్చి పెరుమాళ్ళయ్య యొక కావ్యమును వ్రాసెనఁట* : ఈయన పుత్రులు సుందరరామదాసకవి సంస్కృతాంధ్రములలో గొప్పకవియఁట : 'రామాయణసారసంగ్రహము' అనుకావ్యము వీరి రచన. పెరుమాళ్ళయ్య దోహిత్రులు కోవెల రాఘవాచార్యులు శ్రీకాకుళాంధ్రవిష్ణువు మీఁదను, పెదముక్తేవి లక్షీపతిస్వామిమీఁదను అనేక గేయములను, ఏకాంత సేవాప్రబంధమును వ్రాసిరి.

కాశీనాథుని మల్లనారాధ్యునికి కోదండరామన్న దేశాహి మల్లేశ్వర పురమును అగ్రహారముగా నిచ్చినట్లు '....చల్లపల్లిధరణీజాని యా కోదండ రాఘుఁడు మల్లేశ్వరపుర మిచ్చె....నత సమస్తభూమిపతి మల్లనారాధ్య పుణ్య రాశికి....' (సత్యవత్యపాఖ్యానము. అవతారిక 3) తెలియుచున్నది.

కాసుల పురుషోత్తమకవి శ్రీమంతు రాజా ఇమ్మడి అంకినీఁడు బహద్దరు (1798-1819) గారి ఆస్థానకవి.

'కలలో వెంబడి కృష్ణరాయవిభుచేఁ గబ్బంబు చెప్పించి బే
ర్వెలయన్ మున్నొకనాఁటి సేవఁగొని యా శ్రీకాకుళాంధ్రేశ్వరుం
డలరంగ నిపుడంకినీణ్ణుపతి సేయంబును విద్యోత్సవా
కలనన్ దా నిఁక నెన్ని సన్నుతకృతుల్ గావింపఁగాఁ జేయునో'.

— ఒక చాటుపు, ఆరాధన, 1956, ఏప్రిల్, పు. 71.

ఈ ప్రశస్తి ఇమ్మడి అంకినీఁడుగారికి సంబంధించినది. ఆ నాఁడు శ్రీకాకుళము నందలి ఆంధ్రనాయకస్వామికి పూజలు లోపించినందున స్వామి భూగర్భమున మునిఁగి అంతర్హితుఁడుకాఁగా, దేవరకోటప్రభువు అంకినీఁడు బహద్దరుగారు, కాసుల పురుషోత్తమకవి గొప్ప ఉపాసనాశక్తికల కవియని విని, సాదరముగా నతనిని రప్పించి శ్రీకాకుళేశ్వరుఁ డనుగ్రహించునట్లొనర్ప వలసినదని వేడికొనిరఁట : కవి శ్రీకాకుళమునకేఁగి కృష్ణాతరంగిణీయందు కృతస్నానుఁడయి, కాకుళేశ్వరుని కోయిలలో నిలుచుండి అష్టోత్తరశత

* దేవరకోటసీమసర్వస్వం, పు. 64.

పద్యములను నిష్ఠాపరుడయి పఠించుసరికి స్వామి పద్యమున కొక యంగుళము వంతున పైకి లేచివచ్చెనట : కవిశక్తి కలరి అంకినేడుప్రభువతనిని తమ యాస్థానకవిగా నియమించిరని యైతిహ్యము. ఈ పురుషోత్తమకవి చల్లపల్లి జమీందారీలోని శ్రీకాకుళాంధ్రవిష్ణునిమీదఁ జెప్పిన కృతియే ఆంధ్రనాయక శతకము. 'చిత్రచిత్రప్రభావ దాక్షిణ్యభావ హత విమతజీవ శ్రీకాకుళాంధ్రదేవ' యను మకుటముగల నూలు సీసపద్యముల సంపుట మీ శతకము. చక్కెరి లొలుకు తెనుఁగు నుడికారమునకును, చక్కని వ్యాజస్తుతులకును ఈ శతకము ఆకరము. 'అలుబిడ్డలు తెచ్చు ప్రభ్యాతిగాని మొదటినుండియు నీవు దామోదరుడవే' వంటి పంక్తులు నిందాస్తుతికి పరకాష్ఠగా భావింపవచ్చు. హంసల దీవి గోపాల మానసబోధ భక్తకల్పద్రుమశతకము లీయన యితరకృతులు. పురుషోత్తమకవి చల్లపల్లిజమీలోని పెదప్రోలుగ్రామ నివాసి. చల్లపల్లికిని, మోపిదేవికిని మధ్య పెదప్రోలు కలదు. తండ్రి అప్పలరాజు, తల్లి రమణమ్మ. వీరిది కాశ్యపగోత్రమట! గురువు అద్దంకి తిరుమలాచార్యుఁడు. పురుషోత్తమకవి బ్రాహ్మణుడని కొందఱును, బట్రాజని కొందఱును¹ భావించిరి. ఏ కులము వాడైనను సగుఁగాక : తెలుఁగువారికి కలకాలము నిలువఁదగిన శతకకృతని సమర్పించి కథావశేషుడయినాఁడు. కాసులవా రనెడి బట్రాజులు నేటికిని పెదప్రోలులోఁ గలరనియు, వారు ఆంధ్రనాయకశతకములోని పద్యములను వీనులకింపుగాఁ జదువుదురనియు తెలియుచున్నది².

1846-75 మధ్య దేవరకోటను పాలించిన మూడవ అంకినేడు బహద్దరుగారు భాషాభిమానులు. సంస్కృతాంధ్రపండితులతో స్వయముగా సంభాషించుచు వారిని సుచితరీతిని సత్కరించుచుండిరట. వేమూరి సుద్భావ దాని, యడవల్లి అప్పావధానులు, మద్దురి కృష్ణావధానులు, కోటమర్తి రామావధానులు, ప్రభల ఆదినారాయణావధానులు ఆనాటి దేవరకోటలో వీనుమిగిలిన వేదపండితులు. రాజాగారు చల్లపల్లిలో సంస్కృతపాఠశాలను స్థాపించి కావ్య నాటకాలంకార వ్యాకరణములను, వేదమును బోధింప నేర్పాటుచేసి, ఉచిత భోజనసౌకర్యములు కల్పించి పోషించిరి.

1876-1921 నాటి చల్లపల్లిపాలకులైన మల్లికార్జునప్రసాదనాయఁడు బహద్దరుగారు గీర్వాణాంధ్రములలో గొప్ప పండితులు. ఉరుదూ, ఇంగ్లీషు భాషలలో మంచి ప్రవేశము కలవారు. పెదప్రోలువాస్తవ్యులును, సాహిత్య

1 వంగూరి సుబ్బారావు, శతకవాఙ్మయచరిత్ర, పు. 488 : దేవరకోటసీమ సర్వస్వం, పు. 92.

2 గ. శ్రీ. న. ఆచార్యుఁడు, ఆంధ్రనాయక శతకము, ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు - కళాశాలాంధ్రసంఘపత్రిక, 1932, అక్టోబరు, పుటలు 2-4.

చక్రవర్తి బిరుదాంశతులును నగు వేమూరి నరహరిశాస్త్రిగారును, వీరి సోదరులు సంగీత సాహిత్య సార్వభౌములు శివరామశాస్త్రిగారును ఆస్థానపండితులుగా, పౌరాణికులుగా నుండిరి. చిత్రకళ, సంగీతము, ఫోటోగ్రఫీ, వ్యాయామము, ఆయుర్వేదము మొదలగువానిలో మల్లికార్జునప్రసాదనాయఁడుగారి కభిరుచి ఎక్కువ. స్వయముగా వైణికులుకూడనఁట! వీరాయుర్వేదవిధానమును పోషించిరి. చల్లపల్లిలో ఆయుర్వేద వైద్యాలయమును నెలకొల్పిరి. వ్యాయామ విద్యాశిక్షణమందిరము (తాలింఖానా) లను నెలకొల్పి తద్విద్యాప్రదర్శనములను నిర్వహించి ఆదరించిరి. వీరి కుమారులగు అంకినీఁడుప్రసాదుబహద్దరు ఆంగ్లవిద్యాపట్టభద్రులు. బందరు నోబుల్ కళాశాలలోను, మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కళాశాలలోను విద్యాభ్యాసము గావించిరి. వీరు సుప్రసిద్ధ భాషాతత్వవేత్తలు టి. ఎమ్. శేషగిరిశాస్త్రి, రంగాచార్యులు మొదలగువారి శిష్యులు. సంస్కృతము ద్వితీయభాషగా 1904 లో బి.ఏ. పట్టమును స్వీకరించిరి. 1909 లో జరిగిన తమ ద్వితీయవివాహసమయమున రాజాగారు కవిపండితసభ నేర్పఱిచి పెక్కురు విద్వాంసులను సత్కరించిరి. 'సుశీల' యను నాటకమునకు కృతిభర్తలైరి. వ్యవసాయ విషయములనుగూర్చియు, సంస్థానపాలకుల విధులను గూర్చియు కృష్ణాపత్రికలో వ్యాసములు వ్రాయుచుండిరి. వీరికి భాషాసంబంధమైన చర్చలనిన మక్కువ యెక్కువ. వ్యావహారికభాషా ప్రయోగచిత్తము, సంది, అర్థానుస్వారము, శకటరేఖము, అన్యదేశపదప్రయోగము మొదలగు విషయము లనుగూర్చి వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి, పురాణము నాగభూషణముపంతులు, దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రి, చెన్నాప్రెగ్గడ భానుమూర్తి మున్నగు దిగ్గంతులవంటి పండితులు 1912 లో ప్రసంగించిన పచ్చయ్యప్పకళాశాల సభకు అంకినీఁడు ప్రసాదు బహద్దరుగారు అగ్రాసనాధిపత్యము వహించి ఉపన్యాసకుల ప్రసంగ విషయములను శాస్త్రపద్ధతిలో సమన్వయపఱిచి పండితకోటి ప్రశంసలకు పాత్రులైరి. ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తునకు 1926-27 లో ఇరువదియైదు వేలు విరాళమిచ్చిరి. 'ఆంధ్ర భారతి' (మచిలీపట్టణము) మొదలగు సాహిత్యపత్రికలకు ప్రధానపోషకులుగా నుండిరి. కాకినాడలోని ఆంధ్రప్రచారిణీ గ్రంథమాల మొదలగు అనేకగ్రంథప్రచురణసంస్థలకు ఉదారముగా విరాళము లిచ్చిరి. బిలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతకవి (1881-1953) గారు వీరి సాయముతో 1922 లో గుంటూరులో చంద్రికా ముద్రణాలయమును స్థాపించి భాషాసేవ గావించిరి. తర్కశాస్త్ర ప్రవీణులగు అద్దేపల్లి సోమనాథశాస్త్రిగారు వీరి యాస్థాన విద్వాంసులు. శాస్త్రిగారు విజయనగరము పండితులు మహిసూరి భీమాచార్యులు, పేరి వేంకట శాస్త్రిగారలయొద్ద తర్కవ్యాకరణములు చదివిరి. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి పళ్ళె పూర్ణ ప్రజ్ఞాచార్యులు అద్దేపల్లివారి శిష్యులఁట. రాజాగారి పట్టాభిషేక సందర్భమున ఉత్సవముల కరుదెంచిన నానారాజ సందర్శన కర్తలు—

‘సిరియున్ వాణియు నొక్కచోఁ గలియుటల్ చేరూరదన్ మాట ని
స్సరయన్ దప్పనితోఁచు హూణకలయందా పెద్ద విద్వత్తకున్
గురుతై తాండ్రమునందు సంస్కృతమునన్ గూలంకప్రజ్ఞకున్
గురియై తిట్టి యదృష్టమున్ సులభమొక్కో అంకినీదూపతీ’

—నానారాజ. 228—230.

అని కీర్తించిరి. ఆంధ్రగాయక పితామహులు శ్రీ గరికిపర్తి కోటయ్యదేవరగారు (1861—1924) చల్లపల్లి సంస్థానాస్థాన సంగీత విద్వాంసులు. భగవదను మతము, పతిప్రతాపాహత్యము, హనుమదభ్యుదయము, చిత్రకర్ణోదంతము, వీరరసపుత్రీయము, వైద్యరహస్యదీపిక, తులసీదేవిచరిత్ర మున్నగు గ్రంథము లను రచించిన దేవినేని సూరయ్యగారు కొంతకాలము దేవరకోట ఆస్థాన పండితులుగా, శ్రీమంత్ రాజా అంకినీడ్ ప్రసాద బహద్దరుగారి మాధ్యమిక పాఠశాలలో ఆంధ్ర పండితులుగా నుండిరి. మూలఘటిక కేతన కృతియగు ఆంధ్రభాషాభూషణమునకు వీరు కైసేసిన ‘దివ్యప్రభా’ వివరణము పండిత లోక ప్రశస్తిని గాంచినది. వీరు చల్లపల్లి సీమలోని మెరకసపల్లి వాస్తవ్యులు.

రాజా శివరామప్రసాదుబహద్దరు

‘ఇతఁడు దేవరకోట రాజ్యేందిరా మ
నఃప్రియుఁడు శివరామ భూనాయకుండు
పేర్నిమై జాకునా గండపెండెరంబు
తొడిగి నపతిక్కనకు సొంపులిడినవాఁడు’.

అంకినీడు ప్రసాదుగారి కుమారులు శివరామప్రసాదుగారు. బి. ఏ. పట్ట భద్రులు. అభినవతిక్కన తమ్ముల సీతారామమూర్తిచౌదరిగారు రచించిన రాష్ట్ర గాన కృతిభర్త. ఈ యొక్కకృతి చాలు రాజాగారి చిరకీర్తికి. రాష్ట్రప్రసాదనట, దేశసమారాధనకు రాష్ట్రగాన కావ్యము ప్రబోధ సాధనముగా తెలుఁగునేల నాలుగంచల జగాదిష్వటీలు వెలిగించినది. ‘ఏ పురాపుణ్య లేశమో యిటకు దెచ్చి యర్చకునిజేసె నీకు నన్నాండ్రవాణి’ యని మురిసిపోయిన ‘తెలుఁగు లెంక’ ‘ప్రతి పదమున రసచమత్కృతులు వెల్లి వొడువఁ’ గైసేసిన రాష్ట్ర గానరమణీయకావ్యమును కృతిగొనుటచే కృతిభర్తకు దేశదేశములలో వన్నెయు బాసియు నచ్చినది.

‘శివరామప్రభు : నీదు హస్తమున నిల్చెన్ రాష్ట్రగానాబ్జ మా
దివిషత్సంఘము మెచ్చ నాండ్రజనయిత్రి పాదపూజార్థమై
కవిహంసం బిడ నేఁడు త్వద్విజయ శంఖధ్వజముల్ మ్రోగ నో
యచనీనాయక : యార్లగడ్డ కులసోమా : చల్లపల్లిశ్వరా :’

అని పలనాటి కవిచంద్రులు ‘రాష్ట్రగాన’ కృతి సమర్పణోత్సవ సందర్భమున

చల్లపల్లి రాజాగారి నభినందించిరి.

‘దీక్షాకంకణమున్ ధరించి జనయిత్రీ దాస్యవిచ్ఛేదనా

పేక్షల్ పొందిరి వోప ముజ్జగము కంపింపంగ లేలెం’ డని నిద్రా ముద్రితమగు ఆంధ్రజాతిని జాగృతమూర్తిగా నొనర్చిన మహాకవి రాష్ట్రగాన కర్త, కవిలోక వైతాళికుడు.

శివరామప్రసాదు బహద్దరుచారు చిరకాలము కృష్ణాజిల్లాబోర్డు అధ్యక్షులు, చెన్నపురి శాసనసభాసభ్యులు, ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్ సెనేట్ సభ్యులు, ఆంధ్ర మహాసభాధ్యక్షులు. 1929 లో జరిగిన తమ వివాహ పట్టాభిషేకోత్సవ సమయములందు కవి పండిత నట నర్తక గాయకాదులను ఘనముగా సమ్మానించిరి. చెళ్ళపిళ్ళ, శ్రీపాద, పేటూరి, కాశీకృష్ణాచార్యులు, ఉమర్ అలీషాకవి మున్నగు వారానాటి కొలుపులో కొలుపులందినవారు.

‘ఇంతమంది కవీంద్రు లేజేని పట్టాభి

షేకమ్మునకును విచ్ఛేయలేదు

ఇంతమంది బుధేంద్రు లేజేని పట్టాభి

షేకమ్మునకును విచ్ఛేయలేదు....’

అనియు

‘....సుకవితా సీమంతినీ భాగ్యరేఖా రారాజదపాఠకీర్తినిధి....’

యనియు చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారి ప్రస్తుతిని, ఆశీస్సులను బడసిన కీర్తి శివరామ ప్రసాదుగారిది.

‘గోత్రారి సభలోన గురుఁడొక్కఁడుఁడె కాని

కలరు నీ సభను బెక్కండ్రు గురులు

పురుహూతు కొల్విన బుధుఁ డొక్కఁడుఁడె కాని

నీ కొల్వినఁగల రనేకబుధులు

దివిజనాయకు మ్రోలఁ గవి యొక్కఁడుఁడె గాని

కలరు నీ మ్రోలఁ బెక్కండ్రు కపులు

సుత్రాము సన్నిధి మిత్రుఁడొక్కఁడె కాని

నీ సన్నిధిఁ గల రనేకమిత్రు

లొర ! సురసభ మీఱు దర్బారునందు

నిండువేడుక పట్టభద్రుండవైతి

రాజబహదరు శివరామరాజ ! దేవ

దేవుఁడోముత మిము శుభస్థితులొసంగి’ —

అని పట్టాభిషేక సందర్భమున నొక కవిసేసిన కైవారమిది. వీరు తిరుపతి వేంకటకపులనేగాక కొప్పరపు సోదరకపులనుగూడ సమ్మానించిరి. జమ్మల మడక మాధవరామశర్మగారి ఆంధ్రప్రతాపరుద్రీయము, ‘అభినవసహదేవ’

యేజెళ్ళ శ్రీరాములు చౌదరిగారి 'పశువైద్య వస్తుగుణ దీపిక', గొట్టెపాటి వెంకటసుబ్బయ్యగారి 'భట్టమూర్తిరామరాజభూషణుడా' అను కృతులను కృతిని బొందిరి. నాగభైరవ శివరామకృష్ణయ్యవంటి అభ్యుదయకవుల కృతులనుసయిత మంకితముగాఁగొని తమ సాహిత్యపోషకత్వమును సార్థక పఱచికొనిరి. 1949 లో జరిగిన అభినవతిక్కిన కనకాభిషేక మహోత్సవ సందర్భమున కవిగారికిని, ఆంధ్రసలందావారి యాధ్వర్యవమున వాఙ్మయమహాధ్యక్ష వడ్లమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారికిని గండపెండెరములు స్వయముగా తొడిగి కవిపండితుల యెడ తమకుఁగల యాదరమును బ్రకటించిరి. స్థానం నరసింహారావు, పెద్దిభొట్ల చలపతిరావు, గోవిందరాజుల సుబ్బారావువంటి నటశేఖరులకు బంగారు పతకములు, రవ్వల యుంగరములు, సువర్ణ కంకణములు బహూకరించి తమ కళాభిమానమును వ్యక్తీకరించిరి. పగటిపేషములు వేయుటలో పెద్దపేరుపొందిన సున్నం వీరయ్యవంటి కళాకారుని, ప్రఖ్యాత హరికథకులు ముట్నూరి కుటుంబరాయశాస్త్రి భాగవతారుగారిని సత్కరించి జానపద కళాభిరుచిని వెల్లడించిరి. మహారాజపోషకులుగా 'మహతి' పత్రికను పోషించిరి.

1930 లో గాంధీజీ చల్లపల్లి వేంచేసినపుడు హరిజన బాలుర విద్యాభివృద్ధి నిమిత్తము రూ. 5,000/- విరాళముగా నొసంగిరి. ఉపవార వేతనముల నిమిత్తము ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తునకు రూ. 8,000/- లును, ఏలూరులోని మాగంటి అన్నపూర్ణాదేవి విద్యాలయమునకు, గుంటూరులోని శారదా నికేతనమునకు, బందరులోని గోరక్షణశాలకు చెటి వేయినూట పదాములును విరాళముగా నిచ్చిరి. కాజ, పెడననగల్లు, మోపిదేవి, శ్రీకాకుళము మున్నగు గ్రామములలో ఉన్నత పాఠశాలలను స్థాపించుటకు తోడ్పడిరి.

1966 అక్టోబరులో జరిగిన రాజాగారి షష్టిపూర్వ్యుత్సవ సందర్భమున ఆంధ్ర ప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ అధ్యక్షులగు శ్రీ బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు ఆధ్యక్ష్యము వహించిన కవిపండితసమ్మేళనమునందు తుమ్మల సీతారామమూర్తి చౌదరి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, కొత్త సత్యనారాయణ చౌదరి, జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ, కొండవీటి వెంకటకవి, పువ్వాడ శేషగిరిరావు, జంద్యాల పాపయ్యశాస్త్రి మొదలగు విద్వత్కవులకు చెటి నూట పదియాములు, శాలువలు బహూకరింపఁబడినవి.

శ్రీకాకుళమునందు వెలసిన ఆంధ్రవిష్ణువు, పెదకళ్ళేపల్లిలోని దుర్గానాగేశ్వరులు, బందరు శివగంగలోని మహిషాసురమర్దని చల్లపల్లి సంస్థాన పాలకుల సేవలనందిన దేవతామూర్తులు. దుర్గానాగేశ్వర క్షేత్రమునకు చల్లపల్లి వారు ధర్మకర్తలు. 'శాలివాహన వర్షేషు వేదాంబర గిరిందుషు కోదండరామ ప్రభుణా కారితం శివమందిరమ్' అను ఆలయశాసనమునుబట్టి యీ దేవాలయము

పోవడరాదు దేశాధిగారివలన నిర్మింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. బందరు వివగంగలోని మహిషాసురమర్తని అమ్మవారి ఉత్సవము చాల గొప్పది. చల్లపల్లి రాజాగా తీయుత్సవసందర్భములందు స్వామివారికి గజచోదకులై గజారోహణోత్సవమును జరుపు ఆచారము నేటికిని కలదు. ఏనుగంబారుమీద ఉత్సవమూర్తి నుండి వివగంగనుండి చిలకలపూడివరకు ఊరేగింతురట !

శ్రీ రాజాగారి సవతిసోదరులు శ్రీ రామకృష్ణప్రసాదబహద్దరుగారు ఉన్నతవిద్యాపట్టభద్రులు. ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తువారి సెనేట్, సిండికేట్, ఆకడమిక్ కౌన్సిల్ సభ్యులుగా విద్యారంగమునకు చేయుచున్న సేవ విస్మరింపరానిది. తమ విశ్టేయగ్రామమయిన ముంజులూరులో స్థాపింపబడిన ఉన్నత పాఠశాలకు ఉపాధ్యక్షుగా ఆర్థికసాహాయ్యమొనరించి విద్యావ్యాప్తికి తోడ్పడిరి.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. కొత్త రాజయ్యచౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, పుటలు 246-248.
2. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్య చరిత్రము, పుటలు 92-123.
3. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 228-230, 267, 271-275, 285.
4. ఖండపల్లి లక్ష్మీరంజనం, ఆంధ్రసాహిత్యచరిత్ర సంగ్రహము, పుటలు 292, 293.
5. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటి 3, తెలుగుసంస్కృతి, పుటలు 779, 780.
6. అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావు, నా జీవితకథ - నవ్యాంధ్రము, పు. 62.
7. మల్లంపల్లి మల్లికార్జునశాస్త్రి, సత్యవత్యుపాఖ్యానము, అవతారిక.
8. గొట్టెపాటి వెంకటనరసయ్య, దేవరకోటసీమసర్వస్వం, కదళిపురగ్రంథమాల, రాజ్‌కోటసిద్ధుల, పెదకళ్ళేపల్లి, 1966.
9. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, II, pp. 120-144.
10. K. Bhavaiah Chowdari, A Brief History of the Kammas, pp. 78, 79, 86, 87.

జటప్రోలు

ప్రవేశిక

ఈ సంస్థానము తెలంగాణమునందలి మహబూబ్ నగరము మండలము లోనిది. వైశాల్యము 191 చ.మై. జనసంఖ్య ముప్పదివేలు. గ్రామములు 89. సాలుసరి ఆదాయము ఇంచుమించుగా రెండులక్షలు. తొలుత విజయనగర చక్రవర్తులకును, చివర నిజామునకును సామంతరాజ్యము. అర్వాచీనకాలము నందు ఈ సంస్థానమునకు కొల్లాపురము రాజధాని యగుటవలన ఈ సంస్థానమును కొల్లాపురమనియు వ్యవహరించుట గలదు.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానపాలకులు విష్ణుపాదోద్భవమగు పద్మనాయకశాఖలో డెబ్బది యేడు గోత్రములు గల రాచవెలమతెగకు చెందినవారు. పదిగోత్రములుగల ఆదివెలమలకు సంస్థానములు లేవు*. సురభి యనునది జటప్రోలుపాలకుల గృహనామము. గోత్రము రేచెర్ల. మూలపురుషుడు బేతాళనాయుడు అను వ్యవహారనామము గల చెవిరెడ్డి. వెంకటగిరి, నూజివీడు, బొబ్బిలిసంస్థాన పాలకులకును ఈ చెవిరెడ్డియే మూలపురుషుడుగా సంభావింపబడుచున్నాడు. చెవిరెడ్డి కాకతీయచక్రవర్తి గణపతిరుద్రదేవుని పరిపాలన కాలమువాడు. ఇతనికి తొమ్మిదవతరమువాడైన అనపోతనాయుడు క్రీ.శ. 1243 లో రాజ్యమును బహుముఖముల విస్తరింపజేసినవాడు. ఈ పంశీయులు 'కంచి కవాట చూరకార', 'పంచపాండ్య దళవిభాళ', 'ఖడ్గనారాయణ', 'కాకతీయరాజ్య స్థాపనాచార్య' మొదలగు కులక్రమాగతములగు బిరుదములు కలవారు. సాహితీ రంగమునను, సమరాంగణమునను సవ్యసాచిత్వము నెఱపిన సర్వజ్ఞ సింగ భూపాలుడు ఈ కుదురునకు చెందినవాడు. సర్వజ్ఞసింగసృపాలు నన్వయమున పెద్ద పేరుపెంపులు కలవాడు పెద్దమహీపతి. సురభివారికి పెద్దమహీపతి కూటస్థుడు. పెద్దమహీపతికి అయిదవతరమువాడగు సురభి మాధవరాయలు ప్రసిద్ధమగు చంద్రికాపరిణయ ప్రబంధకర్త. ఈ మాధవరాయలు అళియరామ రాయలనుండి జటప్రోలుసంస్థానమును బహుమతిగాఁ బడసినవాడఁట, రామ

* చెలికాని అత్పారావు, వెలమలు క్షత్రియులా?, ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచిక, నల, 1916, పుటలు 279, 280.

రాయ లిచ్చిన సన్నదులో 'ఆనెగొంది తక్కుసింహాసనానికి అధిపతులయిన....' * అని అళియరామరాయలు ఆనాటికి ఆనెగొంది రాజధానిగా పాలించుచుండినట్లు నిరూపింపబడినది. పూర్వమునుండి పరంపరగా వచ్చుచుండిన సంస్థానాధిపత్యమును మాధవరాయలకు ప్రసాదించుచు అళియరామరాయలు స్థిరపటిచి యుండవచ్చును. మాధవరాయల పుత్రులు గోలకొండనవాబు అబ్దుల్ హసన్ కుతుబ్ షా (తానీషా) వలన క్రీ.శ. 1650 లో సంస్థానమునకు క్రొత్త సనదును సంపాదించియుండిరట !

సురభి లక్ష్మీరాయ బహద్దరుగారివరకు (సుమారు క్రీ.శ. 1840) సురభి వారి రాజధాని జటప్రోలు. వీరికాలమునుండి రాజధాని కొల్లాపురమునకు మారినది. నాటినుండి వీరు కొల్లాపురముప్రభువులుగా ప్రసిద్ధులయిరి.

'మిక్కుటముగఁ గొల్లాపురపున్ దొర

మెలఁగె నతం డల నకులుకునకున్ దొర'

—రాధాకృష్ణ సంవాదము, తృతీయా. పు. 313.

'....కొల్లాపురీ జగన్నాథ నృప

గ్రామణి యొక కంఠాణశి

భామణి నెక్కి విహరించె ...'

—పైడి, పు. 339.

లక్ష్మీరావుగారి కుమారుడు లక్ష్మీజగన్నాథరావుగారు ఘనశ్రీ 1260—1263 (క్రీ.శ. 1851—1884) వరకు రాజ్యముచేసిరి. వీరు నిజామువలన రాజా బహద్దరు, నిజాం సవాజ్ వంత్ బిరుదములను సంపాదించిరి. దేవబ్రాహ్మణ భక్తితత్పరులు. వీరికి సంతతిలేనందున వెంకటగిరిప్రభువులగు మహారాజా శ్రీ సర్వజ్ఞకుమారయాచేంద్ర బహద్దరుగారి చతుర్థపుత్రులగు నవనీతకృష్ణ యాచేంద్రులను దత్తపుత్రులుగా స్వీకరించిరి. ఈ దత్తపుత్రులే శ్రీ రాజా వేంకటలక్ష్మీరావు బహద్దరు అనుపేర 1884 నుండి జటప్రోలుసంస్థానమును పాలించిరి. బొబ్బిలిసంస్థానపాలకులగు మహారాజా సర్ రావు వేంకట శ్వేతా చలపతిరంగరావు బహద్దరుగారు వీరి కగ్రజులు. లక్ష్మీరాయ బహద్దరుగారి తనయను తేలప్రోలురాజాగారి కిచ్చిరి. వేంకటలక్ష్మీరావుగారి యనంతరము వీరి ధర్మపత్ని రాణి వెంకటరత్నమాంబగారు కొంతకాలము సంస్థానమును పాలించిరి. వీరితరువాత వీరి దత్తపుత్రులు శ్రీ రాజా సురభి వెంకటజగన్నాథ రావు బహద్దరుగారు సంస్థానమును నిర్వహించిరి. వీరు తిరుపాచూరు జమీందారు ఇనుగంటి వెంకటకృష్ణరాయల (1899—1935) నందినియగు ఇందిరాదేవిని పరిణయమాడిరి. వీరికాలముననే అన్నిసంస్థానములతోపాటు జటప్రోలును విశాలాంధ్రమున విలీనమయినది.

* శేషాద్రిరమణకవులు, సురభి మాధవరాయకవి, సారస్వతసర్వస్వము, సంపుటి 1, సంచిక 10, పుటలు 20-30.

సాహిత్యపోషణము

ఈ సంస్థానమునందు సర్వజ్ఞసింగభూపతికాలమునుండి నిన్న మొన్నఁటి దాఁకసాఁగిన నిరంతరసాహితీసేవ, నిత్యకల్యాణము పచ్చతోరణముగా నెగడిన సాహితీప్రియత్వమును జగత్ప్రసిద్ధములు. సురభివారి కూటస్థుఁడగు పెద్ద మహీపతికి మూఁడవతరమువాఁడైన ముమ్మడి మల్లభూపాలుఁడు మహామహో పాధ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతి (క్రీ.శ. 1610-1670) ఆంధ్రీకరించిన సుభాషితత్రిశతికి కృతిభర్త. నీతిశతకమునందు 'సురభిమల్లా నీతి వాచస్పతీ' యనియు, శృంగారశతకమునందు 'సురభిమల్లా మానినీమన్మథా' యనియు, వైరాగ్యశతకమునందు 'సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా' యనియు ప్రకరణో చితములయిన మూఁడుమకుటములతో రూపొందిన మత్తేభ శార్దూలవృత్తమయ మీ త్రిశతి.

ఈ మల్లభూపాలుని నాల్గవభార్యయైన వేంకటాంబవలన కలిగిన కుమారుఁడు చినమల్లనృపతి. ఇతని పట్టపురాణియగు చెన్నాంబకు రామ రాయఁడు, మల్లభూపతి, మాధవరాయలు అని మువ్వురు కుమారులు. ఇరువు రన్నల తరువాత మాధవరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చి సింహాసనమధిష్ఠించుటయే గాక, కవితాసింహాసనమును గూడ నధిష్ఠించినవాఁడు. ఈతఁడు గై సేసిన చంద్రికాపరిణయము శ్లేషచమత్కారచారువయిన ప్రౌఢప్రబంధము. రామరాజ భూషణుని వసుచరిత్రమునకు దాదాపు సాటికి రాఁగలిగిన రసికజనమనోభిరామ మయిన రచనము*. ఇది ఆతాశ్వాసములు గలది. ఈ ప్రబంధమునందలి కృత్యవతారికమేరకు మాధవరాయలు శాస్త్రవిదుఁడు, అఖిల కావ్యవేది, విబుధ శిక్షితుఁడు, ఘనతార్కికవ్యవహృతి నెఱిగినవాఁడు అని తెలియుచున్నది. జటప్రోలుపట్టణమునందు వెలసిన మదనగోపాలమూర్తి కిది యంకితము.

‘విశాలస్య సుతో రామ! హేమచంద్రో మహాబలః

సుచంద్ర ఇతి విభ్యాతో హేమచంద్రాదనంతరః’ —బాల. 47-13.

వాల్మీకి రామాయణములో నిట్లు సూత్రప్రాయముగా నున్న యితివృత్తమును స్వీకరించి సుచంద్రుఁడు పాంచాలదేశాధీశుని పుత్రికయగు చంద్రికను పరిణయ మాడి అభ్యుదయమునందెనని ఆతాశ్వాసముల ప్రబంధముగా అనల్పశిల్ప ప్రచురముగా, పండితలోక హృద్యముగా ప్రపంచించినాఁడు. మచ్చన కొండు రెండు పద్యములు పరిశీలింపుఁడు :

‘ఈ యగరాజమౌళి మన మిచ్చటనుండుట తా నెఱింగి యా

త్మీయ సమగ్రవైభవగతిన్ దిలకింపఁగ రమ్మటంచు మో

*శేషాద్రిరమణకవులు, వసుచరిత్రము - చంద్రికాపరిణయముల కథావస్తునిర్మాణము,

లండ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక, రక్తాక్షి, 1924, పుటలు 81-89.

దాయతిః బిల్వః బంచైః బవనాంకురపాళికః జూతమే పయ
స్యా యచలేంద్రు దివ్యమహిమాతిశయంబు ప్రియంబు పౌంగఁగన్'

—2—4.

'చలనముబొందసాఁగెఁ జెలి స్వాంతమరాళ మరాళచ్ఛృత్తికిన్
విలయకృశాను హేతి తులనీయని శాతనిశాతపాళికిన్
ఫలనిభ వాయుకీర్ణ మధుపాదప రాగ పరాగపాళికిన్
లలిత రసాలసంగత కలస్వనపీన నవీనగీతికిన్'

—4—21.

'నించిరి వేలుపుల్ ప్రియమునిర్మఁగఁ గ్రొవ్విరిసోన, చక్క దీ
నించిరి తాపసాదిపు లవేలమ్మదంగరవాళి మించ, సం
ధించిరి నాట్యస్పృత్తి సురనీరజనేత్రలు, చిత్తవీధిమో
దించిరి సర్వదేశజగతీరమణుల్ నిరసూయ మెచ్చఁగన్'

—5—128.

మాధవరాయల కుమారులు నరిసింగరావు 'క్షత్రభేరి'ను గీర్వాణ
కృతికర్త. ఆయనకుమారుఁడు 'శాద్రస్మృతి' యను గ్రంథమును సంస్కృ
తమున రచించినవాఁడు.

క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దికి చెందిన చింతలపల్లి గోపాలమంత్రి ఆర్యా
శతకమును సంస్కృతమున సంతరించి జటప్రోలుసంస్థానమున సమ్మానము
లందెనఁట. నిజామురాష్ట్రములోని గంగాపురము గోపాలమంత్రి నివాస
గ్రామము. మధురవాణీవిలాస ప్రబంధకర్త వీరరాఘవకవి కీతఁడు పెదతండ్రి.

లక్ష్మీరాయపౌత్రుఁడయిన పేకటలక్ష్మీరావు గారికాలము (క్రీ.శ. 1850—
1883)న ఈ సంస్థానమున విద్యత్కవులనేకులు విలసిల్లి సాహితీసమా
రాధనము గావించిరి. కవితార్కిరసింహ మంచాలకట్ట గోవిందాచార్యులు, కవి
కంఠీరవ కృష్ణమాచార్యులు, వైయాకరణ గజకంఠీరవ యుణయవల్లి కృష్ణమా
చార్యులు. హౌసదుర్గము కృష్ణమాచార్యులు, పెల్లాల సదాశివశాస్త్రి, అపధానము
శేషశాస్త్రి, అక్షింతల సింగరశాస్త్రి, అక్షింతల సుబ్బాశాస్త్రి, పల్లా చంద్రశేఖర
శాస్త్రి మొదలగు పండితకవు లనేకులు కొల్లాపురప్రభుపోషణమునందలివారు.

సంస్థాన విద్యత్కవులను గుఱించిన దిక్పర్యవర్ణకనిరూపణ మీ క్రింద
నొనర్పఁబడినది :

అక్షింతల. సుబ్బాశాస్త్రి (1807—1871)

కాశీపండితుల సన్నిధిని చదివి సర్వశాస్త్రములయందు ప్రామాణికమయిన
ప్రావీణ్యమును సంపాదించి, బ్రహ్మసూత్రభాష్యమునకు 'భాష్యార్థ రత్నమాల'
యను వివరణమును రచించి జటప్రోలుసంస్థానమునందు సమ్మానము
నందినవారు.

అక్షింతల సింగరశాస్త్రి

సుబ్బాశాస్త్రిగారి రెండవకుమారుడు. పితృపాదుల సన్నిధిని తర్క వేదాంతశాస్త్రముల పారముచూచిన విద్వాంసుడు. వెంకటగిరి, గద్వాల, వనపర్తి, ఆత్మకూరు సంస్థానములయందును సత్కారములందిన గౌరవము వీరిది. అన్నపూర్ణాష్టకము, ద్వాదశమంజరి, భాస్కరఖండము, శ్రీకైలమల్లికార్జున రత్నపంచకము మున్నగునవి వీరి కృతులు.

కవికంఠీరవ కృష్ణమాచార్యులు (క్రీ.శ. 1835 ప్రాంతము)

జటప్రోలుసంస్థానమున విద్వాంసులు. సంస్కృతమున నిరోష్ఠ్య రామాయణ కావ్యకర్త.

కృష్ణమాచార్యులు (క్రీ.శ. 1875 ప్రాంతము)

నృసింహవిలాస మను నాంధ్రప్రబంధమును రచించి జటప్రోలుపాలకుడయిన సురభి వేంకటజగన్నాథప్రభువున కంకితమొసంగి అగ్రహారాది సత్కారము లందినవారు.

కవితార్కికసింహ మంచాలకట్ట గోవిందాచార్యులు

తిరుపతిలో కపిస్థలము దేశికాచార్యులు. కంఠీరవశాస్త్రి మున్నగువారి సన్నిధిని తర్కాలంకారములు తరించుచు వ్యాకరణ వేదాంత మీమాంసా శాస్త్రములమేరలు పరిశీలించి బహుకాలము తర్కాలంకారశాస్త్రాధ్యాపకులుగా పనిచేసి జటప్రోలుసంస్థాన సమ్మానమునందిన పండితులు.

వైయాకరణగజకంఠీరవ యుణయవల్లి కృష్ణమాచార్యులు

వ్యాకరణశాస్త్రమున దృఢవ్యుత్పత్తిగౌరవము గలవారు. సంస్కృతమున అష్టప్రాసరామశతకము, నిరోష్ఠ్యకృష్ణశతకము, జాతకచంద్రికవ్యాఖ్య, రసజ్ఞానానందము, శ్రీకృష్ణచంపువు మున్నగు గ్రంథములను సంధానించినవారు.

వెల్లాల సదాశివశాస్త్రి (1861—1926)

జగత్ప్రసిద్ధిగాంచిన అక్షింతల సుద్బాదీక్షితుల మేనల్లురు. కాశీపండితులు మానవల్లి గంగాధరశాస్త్రిలుగారి శిష్యులు. తర్కవ్యాకరణాలంకారాదిశాస్త్రముల తలపొలములు తిలకించినవారు. గద్వాల, బొబ్బిలి, వెంకటగిరి మొదలగు సంస్థానములలో పండిత సత్కారములందిన మహామనీషి. రాజా సురభి లక్ష్మీరాయ బహద్దరువారి యాజ్ఞానుసారము సురభి మాధవరాయ నృపాల విరచితమగు

చంద్రికా పరిణయ ప్రబంధమునకు ఉత్తమవ్యాఖ్యానమును రచించినవారు. కావ్యాలంకారసంగ్రహ విమర్శనము. ఆంధ్ర దశరూపక విమర్శనము, వీర భద్రీయ ఖండనము, వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము, సురభి వంశచరిత్రము, కంఠీరవ చరిత్రము, రామచంద్ర చరిత్రము, నామిరెడ్డి చరిత్రము, యతినిందా నిరాకణము, రామానుజ గోపాలవిజయము మొదలగునవి వీరి రచనలు.

అవధానము శేషశాస్త్రి

వెల్లాల సదాశివశాస్త్రిగారితో కలిసి చంద్రికాపరిణయ వ్యాఖ్యను, సురభి వంశచరిత్రమును, కావ్యాలంకారసంగ్రహ వివరణమును వ్రాసినవారు.

శ్రీధర కృష్ణశాస్త్రిగారు

మంచాలకట్ట వాస్తవ్యులు. శ్రీరామమందహాసము అను కావ్యము వీరి రచన.

హాసదుర్గము కృష్ణమాచార్యులు

సురభి వేంకటజగన్నాథరావున కాశ్రితులు. రాజాగారి ప్రేరణమున లక్ష్మీవిలాసచంపువు, మదనగోపాల మాహాత్మ్యము అను కావ్యములను గీర్వాణమున రచించిరి.

రాజా వేంకటలక్ష్మీరాయబహద్దరు

‘నైజాం సర్కారున
రాజులు జటప్రోలు నాగ రాజాస్థానం
బోజన్ లక్ష్మీరాయుడు
తేజంబున నేలునట్టి ధీరుండయ్యెన్’

—ఆంధ్రాభ్యుదయము, 5 — 66.

ఈ సంస్థానాధిపతులలో శ్రీ రాజా సురభి వేంకటలక్ష్మీరాయబహద్దరు వారు విశేషించి పేర్కొనఁదగినవారు. వీరు కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారిచేత చంద్రికాపరిణయ ప్రబంధమున కనుకృతిగా చంద్రికా పరిణయ నాటకమును, సురభిరాజవంశావతార మను గ్రంథమును రచియింపఁ జేసి తమ విద్యాగౌరవమును, పూర్వరాజన్యులమీఁది భక్తియును బ్రకటించిరి. మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి ఆంధ్ర దశరూపక మను గ్రంథముమీఁద జటప్రోలుసంస్థానాస్థానపండితులు వెల్లాల సదాశివశాస్త్రిగారు ప్రకటించిన విమర్శకగ్రంథము వేంకటలక్ష్మీరాయబహద్దరువారి సత్యనిర్ణయబుద్ధికి, సాహితీ ప్రయత్నమునకు చక్కని నిదర్శనము. వీరు తమ సంస్థానములోని పండితులను

కొందఱను ఎన్నికచేసి దేశదేశములకు పంపి సకలశాస్త్రములు, సంగీతము, శిల్పము, వైద్యము మున్నగువానిలో నైపుణ్యమును సంపాదించునట్లు తోడ్పడిరి. కృతికర్తలును, కృతిభర్తలును అయిన వేంకటగిరిప్రభువులు సర్వజ్ఞ కుమారయాచేంద్రబహద్దరువారి యౌరసపుత్రులగుటవలన వేంకటలక్ష్మిరాయ బహద్దరుగారు విద్యాగోష్ఠియందు విశేషాసక్తియు, ఆంధ్రభాష యం దత్యం తాను రక్తియు నిసర్గముగాఁ గలవారు. రాజాగారు శాకుంతలాది సంస్కృతనాటకముల ప్రదర్శనములనుపైత మేర్పాటుచేయించెడివారు. అభినవదుష్యంత శ్రీ కందాడై శ్రీనివాసన్వంటి మహానటులను రాజాగారు సత్కరించిరి.

వీరి యనంతరము వీరి ధర్మపత్ని రాణీ వేంకటరత్నమాంబగారు సంస్థానప్రాభవమున కుచితమగురీతిని ప్రాచీన మర్యాదలను పాటించి కవి పండితపోషణము గావించిరి. గద్వాల, వనపర్తి, ఆత్మకూరులలోవలె నియతముగ ప్రతివర్షమును విద్యత్సమావేశములు నిర్వహింపఁబడకపోయినను జటప్రోలువారి ఆస్థానమంటపమున నిత్యమును పండితగోష్ఠులును, సాహితీ చర్చలును, తఱుచుగా కవిపండితసమ్మానాదికములును నిర్వహింపఁబడుచు వచ్చినవి. ప్రాచీనార్వాచీనములగు గీర్వాణాంధ్రకృతులెన్నియో జటప్రోలు సంస్థానాధీశుల సమాదరణమున ప్రచురితములయినవి.

వేంకటలక్ష్మిరాయబహద్దరుగారికి సంతతి లేనందున బొబ్బిలిరాజా శ్రీ రావు వేంకటశ్వేతాచలపతి రామకృష్ణ రంగారావుబహద్దరుగారి రెండవ కుమారులను దత్తుగా స్వీకరించిరి.

‘అందు రెండవపుత్రకు నాత్మజనకు
తమ్ముఁడగు జటప్రోలు సంస్థానపతికి
సురభి వేంకటలక్ష్మరాడ్ ధరణివిభున
కిడియె దత్తుగ శ్రీరామకృష్ణవిభుఁడు’

—తిరుపతివేంకటకవుల బొబ్బిలి పట్టాభిషేకము, 1-91.

ఈయనయే శ్రీ రాజా సురభి వేంకటజగన్నాథరావుబహద్దరు అనుపేర జటప్రోలునేలినవారు. రాజాగారును, వారి యర్ధాంగి రాణి ఇందిరాదేవిగారును సంగీత సాహిత్యములయందు విశేషాసక్తి కలవారు. శ్రీ భాగవతుల నరసింహ శర్మగా రాంధ్రీకరించిన తులసీరామాయణమును శ్రద్ధాసక్తులతోఁ బరిశీలించి జగన్నాథరావుబహద్దరుగారు నీతిజ్ఞానవైరాగ్య సందర్భములందలి కొన్ని పద్యములను ఏర్పికూర్చి తమ యాశ్రమఁడగు వాజపేయయాజుల రామసుబ్బారాయకవి సంపాదకత్వమున ‘తులసీరామాయణ నీతిరత్నములు’ అనుపేర ప్రకటింపఁజేసిరి. వీరికాలమున శ్రీధర కృష్ణశాస్త్రి, సరిపెల్ల విశ్వనాథశాస్త్రి, వెల్లాల శివరామశర్మ, వనం సీతారామశాస్త్రి, పత్రి విశ్వేశ్వరశాస్త్రి, పత్రి సత్యనారాయణశాస్త్రి మొదలగువారు సంస్థానవిద్వాంసులుగా నుండిరి. వీరి

వివాహములకును నారానౌక కవి వ్రాసిన 'వివాహకాలీన పంచరత్నముల'పై జరిగిన చిగడ కృష్ణా, గోలకొండ, సుధర్మ మొదలగు పత్రికలద్వారమున నాంధ్రసాహిత్యలోరమున స్ఫురసిద్ధము. ఎనం సీతారామశాస్త్రి, చెళ్ళపిళ్ళ వెంకట శాస్త్రి, శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, గాజులపల్లి హనుమచ్ఛాస్త్రి మొదలగు హేమాహేమీలు ఈ రీతినలో రచ్చకెక్కినవారు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి .

1. గురభి మావచరాయలు, చంద్రికాపరిణయము, సవ్యాఖ్యానము, అనంద ప్రెస్, మద్రాసు, 1904.
2. రెండుహరి వీరేశలింగము, ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, భాగము 3.
3. చెల్లాల సహావశాస్త్రి, ఆంధ్రచరిత్ర విమర్శనము (వీరభద్రదీయ ఖండనము).
4. రిపోడుజీ కేశవపంతుల నరసింహశాస్త్రి, తెలంగాణా సంస్థానములు — సాహిత్య సేవ, తెదానవిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, పుటలు 1175—1179.
5. ఆంధ్రపంతుల రామలింగస్వామి, శ్రీకృష్ణకవిజీవితము, పు. 67.
6. గోలకొండకవుల సంచిక.
7. ఉండవల్లి లక్ష్మీరంజనము, ఆంధ్రసాహిత్యచరిత్రసంగ్రహము, పుటలు 132—133.
8. ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటము 6.
9. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, చంద్రికాపరిణయనాటకము, 1931.
10. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, శ్రీకృష్ణ స్వీయచరిత్రము, 1959.
11. వాటపేయయాచారి సుద్ధారాయకవి, రాణా వేంకటకృష్ణారావుబహద్దరువారి జీవితము, సరస్వతీ గ్రంథమాల, కాకరపట్టు, 1937.

తెట్టు (వేజెళ్ళవారు)

ప్రవేశిక

ఇది ప్రాచీనమైన కమ్మరాష్ట్రమందలి ఆంధ్ర క్షత్రియ సంస్థానములలో నొకటి. కొండవీడు మొదలుగా నెల్లూరులోని కందుకూరు తాలూకా గుడ్లూరు దాక గల ప్రాంతము ఈ సంస్థానమునందలిది. 'తెట్టు' అనాటి పాలకుల ముఖ్యపట్టణము. నేటి కందుకూరు తాలూకాలో కందుకూరునకు దక్షిణదిశలో అమడదూరమునను, గుడ్లూరునకు ఆగ్నేయదిశలో నొక పదుపు దూరమునను 'తెట్టు' గ్రామమున్నది. ఈ సంస్థానపాలకులను 'గుడ్లూరు ప్రభువు' లనియు వ్యవహరించెడివారు. ఈ సంస్థానము కుంపిణీవారికాలమునాటికే అంతరించి యుండినది.

సంస్థాన చరిత్రము

ఒంగోలుసీమను బాలించిన మందపాటివారికి వేజెళ్ళవారు వియ్యంకులు. వేజెళ్ళ పోలమరాజు ఈ సంస్థాన స్థాపకుడు. ఇతడు పదునైదవ శతాబ్దివాడు. ఈ పోలమరాజు కుమారుడు పాపరాజు (1440—1490), ఇతనికొడుకు కనవరాజు (1490—1522), అయ్యపరాజు (1522—1558), సర్వరాజు కనవరాజు కుమారులు. పెద్ద నరసరాజు (1558—1600), చిన్ననరసరాజు అయ్యపరాజు తనయులు. పెద్ద నరసరాజు కొడుకు కుమార కృష్ణమరాజు (1600—1630). కుమార కృష్ణమరాజు తనయుడు కుమార నారాయణరాజు (1630—1678), ఇతనికి కృష్ణమరాజు (1678—1693), రాఘవరాజు అను నిరువురు కుమారులు. జ్యేష్ఠుడగు కృష్ణమరాజు మనుమడు కుమార కృష్ణమరాజు (1730—1750), ద్వితీయుడగు రాఘవరాజునకు అయ్యపరాజు, సర్వరాజు అను నిద్దరు కుమారులు*. అయ్యపరాజు తన తమ్ముడగు సర్వరాజు లేక సత్తాజును హైదరాబాదు కొలువులో నుంచి గుడ్లూరుసీమను జాగీరుగాఁ దెచ్చి తాను టంగుటూరునకు దాపున గల సోమరాజుపల్లెలో కోటను గట్టికొని జాగీరు ననుభవించుచుండెనట. సత్తాజు 'తెట్టు' పాలకుడుగా నుండెనట. సత్తాజు మరణింపఁగా సత్తాజు సంస్థానమునకు పాలకులగుటకు సమీపజ్ఞాతులు లేకపోయినట. వేజెళ్ళవారి మంత్రులలో నొకరును, తెట్టు సంస్థానాధీశుడగు వేజెళ్ళ సత్తాజుగారియొద్ద

* వంశవృక్షము విషయమున గురజాడవారి కవిణీవితములు, కోన వేంకటరాయ శర్మగారి దండనాథులును మతభేదమును గలిగియున్నవి.

మంత్రియునునగు వెన్నెలకంటి వెంగన, సఠ్ఠాజు పెదతండ్రియగు కృష్ణమరాజు మనుమలు కుమార కృష్ణమరాజుగారిని (క్రీ. శ. 1730-1750) పాలకునిగాఁ బ్రకటించి పౌజుదారునొద్దకుఁ గొనిపోయి రాజ్యమును కృష్ణమరాజునకు స్వాధీన పఱచెనట : ఈ విషయము ఈ క్రింది పద్యమువలన తెలియుచున్నది.

‘వేజెళ్ళ సఠ్ఠాజు విభవాధిపత్యంబు
పూనిన సర్వజ్ఞ పుణ్యమూర్తి
పొలుపొంద నా కృష్ణభూపాలబాలుని
దొరజేసికొని కార్య మరసి నడపె
శ్రీరంగరాయలచే నొప్పుగొని తెచ్చి
పంచవన్నెల డాలుపరగఁ జేసె
కొండవీటి సరద్దు గుడ్లూరు దనుకను
ఏలించె కృష్ణభూపాలు నెమ్మి
సకల ప్రజ్ఞానుదక్షుడై జనులఁబ్రోచె
రాజసమ్మానములచేతఁ దేజమలరె
బంధుజనముల సకలసంపదలఁ దనిపె
మహితయశుఁడు వెంగనమంత్రి యపుడు*’.

వెంగనమంత్రి తనయు లేపురును వేజెళ్ళవారి మంత్రులఁట : కుమార కృష్ణమరాజు సనంతరము వేజెళ్ళ నారాయణరాజు సంస్థానకర్తయైనట్లు క్రింది పద్యమువలనఁ దేలుచున్నది :

‘రామన్న మరియాద రామన్న వేజెళ్ళ
నారాయణేంద్రుండు గౌరవమునఁ
జనవీయ నాయన సంస్థానకర్తయై
పాలించుఁ బ్రజల సంపదలఁ బొదల
గోలకొండ వజీర్లఁగూడి మర్గాలపై
ముత్తిక హత్తించి మొత్తిమొత్తి
కడు మన్నెసరదార్ల వడిసెడఁగాఁ గొట్టి
రాజుచే మెచ్చులు రమణనొందె
పొదిలెలింగప్పతోఁ గూడి భూములెల్లఁ
గొట్టి విప్రుల కన్నంబు బెట్టి మించె,
గలియుగంబున వెన్నెలకంటి రామ
మంత్రికిని నీడులే రని మహికి నెక్కె’

ఈ పద్యమునందు పేర్కొన్న రామన్నమంత్రి వెన్నెలకంటి వెంగనామాత్యుని యైదుగురు పుత్రులలో రెండవవాఁడు. ఈ పద్యమునం దుదాహరింపఁబడిన

* గురజాడ శ్రీరామమూర్తి, కవిజీవితములు, పు. 687 ; దండనాథులు, పు. 308.

నారాయణేంద్రుడు కుమార కృష్ణమరాజునకు పిమ్మట తెలుసు పాలించిన పెద్ద నారాయణరాజుగారు.

వేజెళ్ళ వెంకటనారాయణరాజు ఒంగోలుప్రభువులగు మందపాటివారికి మేనమామ. నారాయణరాజుతనయ అచ్చమాచేవి ఒంగోలుపాలకుడగు మందపాటి రామచంద్రరాజుభార్య. పెదనారాయణరాజుగారితో సంస్థానాధిపత్య మంతరించినట్లు తోచుచున్నది. చాటువులలో గన్పట్టుచున్న వేజెళ్ళ వెంకట కృష్ణరాజు వేజెళ్ళవారి వంశవృక్షమున నే తరమునకు జెందినవాడో నిర్ధారించుటకు సాధనములేవియును లేవు. సంస్థానము కర్ణాటకపు నవాబునకు దఖలుపడిన దరిమిలా సంస్థానపు వారసులకు భరణములేర్పడియుండినవి. వేజెళ్ళవారి సంతతివారు నేటికిని గలరని ఆంధ్రవిజ్ఞానము పేర్కొనుచున్నది.

సాహిత్యపోషణము

వేజెళ్ళవారి సంస్థానమునందు ప్రసిద్ధిచూపించిన సోదరకవులు మోచెర్ల వెంకన్న, మోచెర్ల దత్తప్పయనువారు. 'కవితపుట్టిల్లు వెన్నెలకంటియిల్లు, పచ్చి చొచ్చెను మోచెర్లవారియిల్లు' అని ఒక యాభాణకము. కవితాకన్య వెన్నెలకంటి వారియింట, బుట్టి మోచెర్లవారియిల్లు మెట్టినదని చెప్పుటచే ఈ రెండు విద్వత్కవికుటుంబములకు వియ్యము లుండినవి కాబో అని కొందఱు యూహము. ఆనాటి మోచెర్లకవుల రచనలేవియో తెలియదు. మోచెర్ల కవి సోదరుల చాటువులుమాత్రము నూతార్లు కన్పట్టుచున్నవి. అశుకవిత్వము నందును, సమస్యాపూరణమునందును ఈ కవులు దిట్టలఁట! వెంకటగిరి సర్వజ్ఞ యాచమనాయనిచే పరాభవింపఁబడిన యొక విద్వాంసుడు తన్ను శరణువేడఁగా దత్తప్పకవి అభయమొసఁగి అతనిని వెంటఁగొని సర్వజ్ఞ యాచమనీని యాస్థానమునకేగి ప్రభునివందించి పశ్చాత్తప్తునిఁజేసి, యా విద్వాంసుని బహూకరింపఁజేసె నను నొక కథ ప్రచారములోనున్నది¹.

ఈ సందర్భమున పేర్కొనఁబడిన ప్రభువు వేంకటగిరి పాలకులు సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రులవారు. రాజును దర్శించిన కవి మోచెర్ల వెంకన్న యని అముద్రితగ్రంథచింతామణి అభిప్రాయము. వెంకన్నకవి యాశుకవితా శక్తిని పరీక్షించుటకు శ్రీ యాచేంద్రులవారు పొది జెంతవర్ణములుగల కందశతకము నొక్క గడియలో చెప్పుడని కోరఁగా వెంకన్నకవి పై నియమములతో దుష్కర ప్రాసబద్ధముగా శతకమును జెప్పి ప్రభువును మెప్పించెనఁట².

మోచెర్ల దత్తప్పకవి కృతముగా సంభావింపఁబడుచున్న సమస్యాపూరక

¹ ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటము 5, పు. 2586.

² ఉదాహరణ పద్యములు వెంకటగిరిసంస్థానచరిత్రలో నీఁబడినవి.

పద్యములు నూలుదాక సేకరింపఁబడి 'తెలుగు సమస్యలు' అను పేర నొక లఘుకృతి ముద్రితమయియున్నది*. దత్తప్పకవి పూరించె నను నమ్మకముగల సమస్య పద్యములతోపాటు ఇతరకవుల రచనలుగా ప్రసిద్ధమైన 'అద్విర శ్రీ భూనీళలు', 'కుంజర యూధంబు దోమ కుత్తుక సొచ్చెన్' వంటివి కూడ కొన్ని ఇందు చేర్చఁబడినవి. 'ఏకాదశినాడు సప్త మేడే గడియల్', 'చెలువుగ రామకృష్ణులు సీతకుఁ దమ్ములు శంభుఁడన్నయున్', 'సుగ్రీవుని యెడమకాలు శునకముగఱచెన్', 'భార్య రిద్దరు శ్రీరామచంద్రునకును', 'గుండ్రాతికి కాళ్ళు పెచ్చి గునగిన నడచెన్' మొదలగు సమస్యల పూరణములిందు గలవు.

వేజేశ్వ వెంకటకృష్ణరాజు మీఁదిదని క్రిందిచాటువు చాటుపద్యమణి మంజరిలో నుదాహరింపఁబడినది.

'చెలఁగెన్ వేజేశ సార్వభౌముఁడు జయశ్రీశాలి, సింహాసన
స్థులలో నేడపరాజు, దిగ్విజయ కీర్తులవానివే, వానితోఁ
గలహం బెప్పుడు వద్దురా, రిపునృపుల్ ! గర్వించి మార్కొంటిరా
పులితో లేళ్ళు, విహంగపుంగవునితోఁ బూరేళ్ళు పోరాడుటల్'

—పు. 97.

* వ్యవహారతరంగిణీ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1880.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. మోచెర్ల దత్తప్ప, తెలుగు సమస్యలు.
2. అంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటములు 5, 6.
3. అక్కరాజు నరసింహారావు, శ్రీరామచంద్రవిజయము.
4. కోన వేంకటరాయశర్మ, దండనాథులు, పుటలు 308—312.
5. గురజాడ శ్రీరామమూర్తి, కవిజీవితములు, పుటలు 687—692.
6. అముద్రిత గ్రంథచింతామణి.

దోమకొండ

ప్రవేశిక

నిజాము రాష్ట్రములోని పురాతనసంస్థానములలో పేరుపెంపులు కలది దోమకొండ సంస్థానము. దీనికి బిక్కనవోలనియు నామాంతరముగలదు. ఈ బిక్కనవోలు తూర్పు గోదావరిజిల్లాలోని బిక్కవోలుకంటె భిన్నమైనది. ఇది మెదకు చుండలములోనిది. దీని కించుమించు నాలుగయిదువందలేండ్ల ప్రాచీన చరిత్రమున్నది. ఈ సంస్థానమునకు సంబంధించిన ఉమాపత్యభ్యుదయము, పద్మపురాణము, భద్రాయురభ్యుదయము, శివధర్మోత్తరము, షట్చక్రివర్తిచరిత్ర, సూతసంహిత మొదలగు రాష్యములవలన దోమకొండ పరిపాలకుల చరిత్రమును పునర్నిర్మింప వీలగుచున్నది. ఈ సంస్థానాధిపతులు తొలుత గోలకొండ సులతానులకును, ఆపిమ్మట నిజామునకును సామంతులుగా పాలించిరి. ఈ వంశమునకుఁజెందిన రాజన్నచాదరి (క్రీ. శ. 1760) కాలములో రాజధాని బిక్కనవోలునుండి కామారెడ్డిపేటకు, ఇతనికుమారులు రాజేశ్వరరావు కాలమున కామారెడ్డిపేటనుండి బిక్కనవోలికి మూఁడుకోసులదూరమునఁగలదోమకొండకు మారినది. నాటినుండి దీనికి దోమకొండసంస్థానమని పేరు వచ్చినది.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానాధిపతులు పాకనాటి రెడ్లు. గద్వాల, ఆత్మకూరు పాలకులకు సమీపబంధువులు. 'కామినేడు' అను ప్రసిద్ధపురుషుఁడు కూటస్థుఁడగుటచే వీరి యింటిపేరు కామినేనివారు. వీరిది రాచుళ్ళగోత్రము. బిక్కనవోలులో వెలసిన సిద్ధరామేశ్వరుఁడు వీరి కులదైవము. సూతసంహితలో వీరు సూర్యవంశ క్షత్రియులనియు, బ్రహ్మోత్తరఖండ శివధర్మోత్తర భద్రాయురభ్యుదయాదులలో సచ్చాద్రులనియు పేర్కొనఁబడుట విచారణీయము.

'సరమపావనమైన తద్బాహుజన్మ

జాతి శాఖోపశాఖల జగతినిండె

నందు శ్రీపాకనాటి రెడ్డ్యన్వయంబు

చాలఁ జెలువొందు విరులలో జాజిభంగి'

'ఆ పాకనాటి కులమున రూపింపఁగ మేలుబంతి రూఢిన్ ధర్మ

వ్యాపార నిర్మలంబై యేపున రాచుళ్ళ గోత్రమెన్నికఁ గాంచెన్'

—సూతసంహిత, అవతారిక.

‘.....లక్ష్మీక పదకమలద్వంద్వమునఁ గీర్తి

సహిత భూద్రకులంబు సంభవించె

సండు సచ్చాద్రనికర మింపొందుచుండ

నాడు నాటికి శ్రీ పాకనాటి జనన

మమ్మతైశ్వర్యభర్యమై యవనిఁ బరఁగె

రాజరాజేశ్వర కృపాభి రామమగుచు’

—భద్రాయు. 1--93.

‘అ పాకనాటి పంరొ

ద్వీపకుడై కామినేడు దృఢతరబల సం

తాపితపఃపూపాలకుఁ

డై బాలించె సమస్తలోకమభినుతిసేయన్’

—పైది. 1--94.

‘అతఁడు తద్విక్రవోలుపురాధిరాజ

భాజ్యసామ్రాజ్యలక్ష్మీచేఁ బొలిచియుండెఁ

గుతుపరాహాది యవనరాట్టుతుక దత్త

జనతరాంబోళికాది విభ్యాతిఁగాంచి’

—పైది. 1--95.

పైదిలక్షణ పాకనాటిరెడ్డికాథలో కామినేనిచౌదరి మూలపురుషుఁడనియు, అతడు గోల్కొండ కుటుంబాహార మన్ననలనుగాంచి మెదకుసీమలోని బిక్కనవోలు రాజవానిగా రాజ్యమును పాలించుచు విభ్యాతిఁగాంచి యుండెననియు తెలియుచున్నది. ఇతనికి కామిరెడ్డియనియు నామాంతరముగలదు.

‘సరస కర్ణాటరాజ్యప్రశస్తుఁడగుచు

భాగ్య నగరాదిరాజ్య సంభాష్యలక్ష్మి

నొందఁ దలపోసి శ్రీబిక్రవోలు పురవ

రమున వసియించె శ్రీ కామిరెడ్డినృపతి’

—భద్రాయు. 1--96.

ఈ కామినేనిచౌదరి కుమారుఁడు మొదటి కాచారెడ్డి లేక కాచిరెడ్డి. ఈ కాచిరెడ్డి కొలుత కర్ణాటకసీమలోని రాయదుర్గమును పాలించినవాఁడట. మొదటి గులితాసుల ఆహ్వానము మేరకు కృష్ణనుదాటి మెదకు దుర్గమునకు వచ్చెనని జనవ్యాప్తర కథనము. కాచారెడ్డి కుమారుఁడు రెడ్డిభూపతి. కొండ బీతవనే భోగిరెడ్డియనిరి. ఇతనిని రెడ్డినృపశేఖరుఁడని, రెడ్డినరపాలుఁడని ముప్పరాజులను, రెడ్డిభూపతియని భద్రాయురభ్యుదయమును పేర్కొనినవి. రెడ్డిభూపతి వేదాంబికయను భార్యవలన ఇమ్మడికాచారెడ్డి, మల్లారెడ్డి, బొమ్మారెడ్డి ముగ్గురుపుత్రులు. జ్యేష్ఠుఁడగు ఇమ్మడికాచారెడ్డి మాచమాంబల పుత్రుఁడు మొదటి ఎల్లారెడ్డి. ఈ ఎల్లారెడ్డికి మల్లమాంబవలనకలిగిన రెండవ పుత్రుఁడు ముమ్మడికాచారెడ్డి. ఈ కాచారెడ్డికి తిప్పమాంబవలన జంగమరెడ్డి, రామరెడ్డి, ఇమ్మడి ఎల్లారెడ్డి, మల్లారెడ్డి అని నలుగురు పుత్రులు. కామారెడ్డిపేట, ఎల్లారెడ్డిపేట, మల్లారెడ్డిపేటయను తటాక గ్రామములు వీరిపేర వెలసినవే.

హిజరీ 1055 (క్రీ. శ. 1636) లో అబ్దుల్లాహు సేన్ కుతుబ్ షాహీచే కామారెడ్డి గారికి సంస్థానము సన్నదీబడియుండినది.

భవ్య సులతాన్ మహమ్మదు పాదుషాహ
 లబ్ధి భూషణలలితవల్యంకిచాంక
 పత్రచామరసామ్రాజ్యభరితవిభవ
 రమ్యగుణశాలి శ్రీ కామరెడ్డిమౌళి

—శివధర్మోత్తర కృత్యపతరణిక.

మల్లారెడ్డి దేవప్రాహ్లాణ భక్తితత్పరుడు. దేవగిరికొండనుండి శ్రీరామ శ్రీ రాజరాజేశ్వరుల దేవాలయములు ఈయన నిర్మించినవే. తదుభయదేవాంకి తములుగా శివధర్మోత్తరీయ బ్రహ్మోత్తరఖండ సూతసంహితా పద్మపురాణ వాసిష్ఠలైంగ బాలధారత కిరాతార్జునీయ షట్పత్రపర్తిచరిత్రాద్యనేకాంధ్ర ప్రబంధంబు లంకితములుగా నిర్మింపబడినవి. నాటి గోలకొండనేలుచున్న కుతుబ్ షాహీ పాదుషావలన పలుబిరుదములను మల్లారెడ్డి సంపాదించెను. ఎల్లారెడ్డి కుమారుడు చినరామిరెడ్డి దేశములు. ఈయన కుమారుడు పోతారెడ్డి 'శ్రీ ధాగనగర రాజ్యాభివృద్ధితర ప్రభుపర్యవర్ణిత ప్రాభవుండు' (భద్రా. 1-127). ఈయనకు పోతారెడ్డిదేశాయి యను వ్యవహారనామమునుగలదు. పోతారెడ్డిదేశాయి మనుచుడు పోతారెడ్డి (పైది. 1-151). ఈ పోతారెడ్డికుమారుడే ప్రసిద్ధుడైన రాజన్నచౌదరి (క్రీ. శ. 1748-1757). ఈయన ఒక రాజర్షివలె సంస్థానమును పాలించెనట : కామారెడ్డి కయిదపుతరమువాడీరాజన్నచౌదరి. ఇతని హయామునందే రాజధాని బిక్కనవోలినుండి కామారెడ్డిపేటకు మారినది. కిట్టనివారెవరో నవాబుతో చాడీలు చెప్పగా రాజన్నపై నవాబున కీర్త్య యుద యించి అతనిని పట్టితెండని సేసను పంపెనట : రాజన్న భక్తిప్రభావమువలన సేసలు ఓడి వెనుదిరిగిపోగా నవాబు మరల నాతనితో సఖ్యముగావించి కొనెనట. రాజన్నకు చిరకాలము షుత్రులులేనందువలన పేములవాడ రాజేశ్వరుని సేవించి తత్ప్రసాదమున నొకదుమారుని బడిసెను. ఈతడే మొదటి రాజేశ్వరరావు అనుపేర దోమకొండ సంస్థానమును నాలించినవాడు. ఈ రాజేశ్వరరావు నవాబునకు మిగుల హితుడు. చెన్నూరుపాలకుడు నవాబునకు సరిగా వస్తులు కట్టనందున హిజరీ 1202 (క్రీ. శ. 1786) లో నవాబుతరపున యుద్ధమొనర్చి రాజేశ్వరుడు చెన్నూరుపాలకు నోడించి నవాబునకు విజయము చేకూర్చెను. దీనికి నవాబు సంతోషించి చెన్నూరు మొదలైన సీమలను రాజేశ్వరునకు ఉంబళిగా ప్రసాదించెను. ఇతనితరువాత ఇతనికుమారుడు పెద రాజేశ్వరుడు పట్టమునకు వచ్చెను. ఈయన చంచాలాల్ షుత్రుడు. సంతతి లేనందున తన చిన్నతమ్ముడగు అన్నారెడ్డిని పాలకునిగాఁజేసెను. అన్నారెడ్డి కుమారుడు ఉమాపతి. ఈ ఉమాపతిమనుచుడు ఉమాపత్యభ్యుదయకావ్యభర్త

యగు రెండు ఉమావతి. ఇతఁడు సోమేశ్వరుని పుత్రుఁడు. ఉమావతితమ్ముఁ డగు రాజరాజేశ్వరునిమనుమఁడు రాజాసోమేశ్వరరావు, నిజాం నవాబగు మహమూదీషానునుండి 'దిలవంత' అను బిరుదమును సంపాదించిన మేటి. ఉమావతిమూలము రాజా రామచంద్రరావుబహద్దరుగారు. 1927 లో శ్రీ రాజా రాజేశ్వరరావుబహద్దరుగారు దోమకొండసంస్థాన పాలకులు. గద్వాలప్రభువుల బిడ్డలగు రాజా సోమేశ్వరరావుగారు చివరి పాలకులు.

సాహిత్యపోషణము

అక్షంతి, కొండవీడు, రాజమహేంద్రవరము రెడ్డిరాజులవలె దోమకొండ సంస్థానాధిపతులు కూడ ఆంధ్రసాహిత్యమునకు శాశ్వత మైన సేవను సల్పిన వారు. మొదటిరాచారెడ్డి కుమారుఁడయిన రెడ్డి నరపాలుఁడు సుదీలోకానురిజ్ఞుఁడై యున్నాడు.

ఇమ్ముడి రాచారెడ్డి కుమారుఁడయిన మొదటి ఎల్లారెడ్డి సప్తసంతాన ప్రతిష్ఠాపయితయనియు, బాలభారత కిరాతార్జునీయాది సత్కృతి సంతతి సంకీర్తము సందినవాఁడనియు సూతసంహిత కథనము*. 'అందెనెవ్వఁడు కిరాతార్జునీయము బాలభారతంబనెడి ప్రబంధయుగళి అతఁడు ఎల్లారెడ్డి చాత్రంఁద్రహాళి' యని పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి రచించిన బ్రహ్మోత్తర కథనమును, 'ఎల్లారెడ్డియందె హెచ్చనంగఁ బదార్థసృష్టి పాకరీతి వృత్తులలర బాలభారత ప్రబంధ కిరాతార్జునీయ కృతులు కీర్తినివ్వటిల్ల' యని మల్లారెడ్డికృత మగు శిష్యబ్రహ్మోత్తరము నీ యంశమును ద్రువపఱచుచున్నవి. ఈ బాలభారత కిరాతార్జునీయాదులను రచించినవారెవ్వరో తెలియదు. నేఁ డీ కృతులును పుష్కలములు. మొమ్ముడి రాచారెడ్డి కుమారుఁడయిన జంగమరెడ్డి 'సత్కవివర్యుడోడికిఁ బంగడుకొంత' యని సూతసంహిత సూచించినదే కాని, ఆయన పోషణమునందలి కవులెవ్వరో, వారు రచించిన కావ్యములెవ్వియో పుష్టమడరెడు.

కామినేని మల్లారెడ్డి

జంగమరెడ్డితమ్ముఁడయిన మల్లారెడ్డి కృతికర్తయును, కృతిభర్తయును. 'సత్కవిరాజ, సర్వజ్ఞభోజ' బిరుదవిరాజితుఁడు. మల్లారెడ్డి సాహిత్యమూర్తి కామినేనియంశమున రెడ్డిన కీర్తిపతాక. రెడ్లలో నీతఁడు ప్రాచీనకవిచంద్రుఁడు. పుష్కలప్రతిభాశ్రీతము, శిష్యబ్రహ్మోత్తరము, పద్మపురాణము మున్నగునవి యితని ప్రాచీనకవిని. మల్లారెడ్డి ప్రతిభాప్యృత్నత్తులనుగూర్చి—

* కామినేని రేషయ్య, ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 11, పు. 25 ; ఆరుద్ర, ఆంధ్రసాహిత్యం, సంపుటము 9, పుటలు 212, 213.

‘అతని యనుంగుఁడమ్మఁడు మహాయతధీనిధి మల్లలెడ్డి సం
స్కృతమున నాంధ్రమందు ననన్యక్కవితారచనాసమర్థుఁడ
ప్రతిమ సమస్తశాస్త్రగణపారగుఁడత్యలఘుండు....’ —148.

‘పతియించె శ్రద్ధతో బహుశాస్త్రజాలంబు
చిత్తమెంతయు నికసిల్లునటల
గడియించె మిగుల శ్లాఘాపాత్రమై యొప్పు
నుభయభాషలలోన నురుమనీష
అల్లనేర్చెను రవితల్లజు లరుదంద
మృదుమధుమధురసద్రీతిఁ గవిత
రచియించెఁ బద్మపురాణాదిక ప్రబం
ధములు నిరంకుశధాటి మెలయ
నహరహాము గ్రంథపతనంబు, నహరహంబు
పండితులగోష్ఠి, దేవవిప్రప్రపూజ
లహరహాము సేయు ఘనుఁడు సత్యవ్రతుండు
మల్లవిఘ్నఁడన్న లోకసామాన్యస్పృహఁడె’ —149.

అని ఉమాపత్యభ్యుదయకావ్యము కీర్తించినది.

‘నవరసాలంకార వివిధశబ్ద చాతురీభవని గుణపాక శయ్యలలర’ వాసి
తెక్కిన షట్పత్రపత్రి చరిత్రము దిక్కునవోలుపట్టణమున వెలసిన సిద్ధరామ
లింగేశ్వరున కంకితము. ఇది యా తాత్వానముల పద్యకావ్యము*. మొదటి
మూఁడాత్వానములలోని 288 పద్యములలో హరిశ్చంద్రకథ ఇమిడిపోయినది.
తక్కిన మూఁడాత్వానములలో మిగిలిన అయిదుగురు చక్రవర్తులకథలు
వివృతములైనవి. ‘ఇది శ్రీమద్భిక్కునవోలు పట్టణప్రసిద్ధ సిద్ధసరస్వతీవలంబ
సాంబసిద్ధరామేశ్వర పరప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాకవితా
రసపోషణవిశేషతాచమత్కార గురుభక్తివిహార రాచుళ్ళగోత్రపవిత్ర కాచ
భూపాలపుత్ర బుధజనవిధేయ మల్లలెడ్డినామధేయప్రణీతంబైన షట్పత్రపత్రి
చరిత్రంబను మహాప్రబంధంబునందు....’ ఇది ఆత్వాసాంతగద్య. మచ్చున
కొకటిరెండు పద్యములు :

‘సోరణగండ్ల కన్నములచొప్పుల నొయ్యనమారి తావి చొ
క్కారసి చల్లి తత్పురిని యామినులన్ సురతాంత తాంత కాం
తారుచిరాంగ ఘర్మకణ నవ్యవిచిత్రమణుల్ హరించుచున్
జోరుల వైపడిన్ మెలఁగుఁ జోద్యముగా మలయానిలోఘముల్’

—షట్ప. 1-31.

* మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున 853 నెంబరుగల తాళపత్ర ప్రతి
యొకటి కలదు. అందవతారికాభాగము లేదు.

ఇది పురవర్ణనసందర్భమునందలిది. కథానాయకుని మృగయావినోదమునకుఁ బురికొల్పు టోయదొరలమూఁక చేసిన గ్రామ్యభాషాసంభాషణమును జూడుఁడు :

‘సామిద్దోవము గాదే

గామంబులు సొచ్చి సంపె గంపెఁడులచ్చల్

గామిడి మెకములు మనుజుల

బూములు రచ్చింపవయ్య పున్నెపురాజా’

—పైది, 2-57.

ప్రబంధకవులందఱును తమ కథానాయికలను రకరకములుగా నేడ్చింపఁగా ఈయనయు ఆ యేడ్పుపద్యమును కూర్చిన తీరును తిలకింపుఁడు :

‘దెబ్బలనొప్పిచేత సుదతీమణు లమ్మునిమౌళి దండకున్

గొబ్బున నేఁగి కోవెలలు గ్రోల్చుతెఱంగు చెలంగ నేడ్చి రా

గుబ్బుగ నశ్రువర్షములు కొండలపై నెలయేఱులో యనన్

గుబ్బలమీఁదటంబడి యకుంశితలీలల జాలు వాఱఁగన్’ —2-138.

ఏకాక్షరకందము, ద్వ్యక్షరకందము, తలకట్లకందము, గుళ్ళకందము, ఏత్వములకందము, అచలజిహ్వాకందము, నిరోష్ఠ్యకందము మొదలగు చిత్ర బంధకవిత్వపు కసరత్తులను ఎన్నింటినో ఈ కవి గమ్యత్తుగా చేసినాఁడు. తుపాకి, మైజారు, రుమాళ్ళు, హజారము మొదలగు అన్యదేశ్యములును, ‘చంకదుడ్డును శరణార్థి చక్కనగునె’, ‘ఆలస్యాదమృతం విషమ్’, ‘జాతి నైజంబు దప్పునే నీతి నెంచ’, ‘తనయుఁడె తప్పులుచేసిన జనకునకును ముద్దు గాదె’, ‘గురోర్వచన మౌషధమ్’ మొదలగు నానుడులును, పలుకుబడులును ఈ కావ్యమున విరివిగా నుపయుక్తములైనవి.

ఆస్థానసభాసదుల ప్రోత్సాహమున ‘శివసంభాషిత సంస్కృతోజ్వలవచః శ్రీగంధ సందర్శమౌ శివధర్మోత్తర మాంధ్రకావ్యముగ....’ అష్టాశ్వాస పరిమితముగ విరచించి మల్లారెడ్డి ‘భాషాశేషాహి’ యని బిరుదందినవాఁడు. శైవాచార సంప్రదాయములు, ఐహికధర్మసముదాయము నిందు నిరూపితములు.

సంస్కృతాంధ్రభాషాపర కావ్యకల్పనావిచక్షణుండును, కుతుపావనీశ్వ రాస్థానమహాకవీంద్రుఁడును, నరసింహపండితవరేణ్యకుమారుఁడును నగు గణనాథకవీశ్వరుని సూచన ననుసరించి మల్లారెడ్డి సంస్కృతపద్యపురాణముతో కొంతభాగమును పద్యపురాణ మనుపేర నాంధ్రీకరించినాఁడు. పరమశివుఁడు శంభుభట్టారకుఁ డనుపేర నయోధ్యకు వచ్చి శ్రీరామచంద్రునకు వినిపించిన పురాణకథాసార మిందలి కథాశరీరము. మచ్చున కొక పద్యము :

‘ఎంత కృతార్థుఁడీ కపికులేంద్రుఁడు చంద్రకిరీట : వేదవే

దాంత నితాంతదాంత చటులామరసంతతికైనఁ జెంద న

త్యంత మశక్యమైన భవదంఘ్రియుగం బఖిలాంగసీమ వి

శ్రాంతి వహించె నీ ఘనునిసాటి యిఁకెవ్వరజాండమండలిన్’.

పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి

చుల్లారెడ్డి పెద్దన్నయగు కామారెడ్డి (1530-1590) యాస్థానమున పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి యను పండితకవి యుండెను. 'రాజమహేంద్ర దుర్గస్థలోభయ గౌతమీమధ్య....' సీమయందలి వెలపలపల్లిగ్రామ మీ కవి జన్మభూమి. ఇతఁడు గడియకు నూలుపద్యములు గంటములేక రచింపఁగల దిట్ట. 'అఖిల దిగ్దేశ రాజాస్థాన విఖ్యాత చాటు గాథాచతురిమంబు' కలవాఁడు. సూతసంహిత యను నేడాశ్వాసముల పద్యగ్రంథమును విశిష్టాంధ్రోక్తి రచించి కామారెడ్డిప్రేరణమున సిద్ధరామేశ్వరునకు, బ్రహ్మోత్తరఖండ మను నైదాశ్వాసముల పద్యకావ్యమును కామారెడ్డితమ్ముడైన ఎల్లారెడ్డి ప్రోత్సాహమున రచించి ఎల్లజ్ఞానమండలేంద్ర సుమనోరామావేశునకు సిద్ధరామేశునకుఁ గృతియిచ్చెనట! సోమనాథ సోమయాజియు, సూతసంహితాకావ్యప్రేరకుఁడగు కామినేని కామారెడ్డియును సతీర్థ్యులు. '....మాకు సతీర్థ్యుఁడ వనురక్తుఁడ వాశ్రితుఁడ' పని కామారెడ్డి కవిని సంబోధించినాఁడు.

పట్టమెట్ట సోమనాథకవి తన సూతసంహితలో—

'....అత్యాప్తుఁడు సతీర్థ్యుడైన కామారెడ్డి

పట్టభద్రుని ధర్మపాటవంబు

తత్సభాసదులైన ధన్యవిద్వాంసుల

సంతత సల్లాపసమ్మతంబు....

కారణంబులుగా నిరాఘాట చాటు

శుద్ధపద్ధతిఁ దెనుఁగున సూతసంహి

తా చతుర్విధఖండ సందర్భమెల్లఁ

గావ్యమొనరింతు లోకవిఖ్యాతముగను' అని కామారెడ్డికిని, తనకును గల సతీర్థ్యత్వమును నిరూపించినాఁడు. ఈతని యనువాదరీతి మూలానుసారి.

'సర్వజ్ఞమౌళిభూషణమైన శబ్దశా

నను బహుముఖ రసజ్ఞతఁదలంచి

యోగ్యశ్రుతిహిత ప్రయోగుఁడౌ సోమయా

జులరీతి వృత్తినంశుద్ధినెన్ని

నిర్దోషనుసమాధి నియతోక్తియగు శంభు

దాసుప్రసాద పాత్రతనుతించి

నిస్తులౌజః కాంతినిధులైన సోమభా

స్కరుల శబ్దగుణప్రసక్తిఁబొగడి

రుచిరపద సిద్ధధారానిరూఢ మహిమఁ

దగిన శ్రీనాథునచ్యుతత్వము గ్రహించి

తత్కవిత్వకథానుచాదానసంత

తావధానైక చిత్తుండునై కణంగి' కైసేసిన ఈతని కవితావిలాసము శ్రీనాథుని విన్యాసమునకనుప్రాసమని ఆంధ్రకవితరంగిణీకారుల కతపత్రము*. స్కాందమునందలి యాటుసంహితలతో ద్వితీయమగు సూతసంహిత కీకాప్య మాంధ్రీకరణము.

సూతసంహితా రచనానంతరము సంతరింపఁబడిన కృత్యంతరము బ్రహ్మోత్తరఖండము.

'కలరు బిక్కనవోలి శ్రీ కామిరెడ్డి
భూమివిభునాశ్రయించిన బుధులు నిజము
శాలివాహనశకపర్వ సంఖ్య పదియు
నైదు నూర్లైన వర్తమానాబ్దిములను'

—బ్రహ్మోత్తరఖండ కృత్యవతారిక.

అనుబంధము బట్టి యీ కవి పదునాఱవశతాబ్ది ఉత్తరార్ధమువాఁడని నిర్ధారింపఁ బడినది.

కామినేని ఎల్లారెడ్డి

కామారెడ్డిసోదరుఁడగు ఎల్లారెడ్డి (క్రీ.శ. 1550—1600) పట్టమెట్ట సోమనాథసోమయాజి రచించిన బ్రహ్మోత్తరఖండమునకుఁ గృతిప్రేరకుఁడు ; వాసిష్ఠలైంగధర్మ మను కావ్యమునకు కర్త. 'ఎల్లభూకాంతుఁడు వాసిష్ఠలైంగ ధర్మము రామలింగమునకు నంకితం బొనరించె....' నని శివధర్మోత్తరము పేర్కొనుచున్నది. ఎల్లారెడ్డి సంతరించిన కృతులేవియు లభ్యముగాలేదు. ఈయన బహుభాషావేత్తయనియు, బహుపురాణజ్ఞుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది.

'ప్రాకృత వైకృత ప్రముఖ సర్గ ప్రస

త్సర్గ పారంపరీసంగతులును

గమలసంభవ మహాకల్పదైనందిన

కల్పమానవకల్ప కార్యగతులు

నాదిమవంశ వంశాంతరావాంతర

వంశ నానావిధవ్యాహృతులును

దేవతిర్యజ్నురదేవ సేవనవిధా

సాధారణ విశేషచరితములును

కరతలామలకంబు లేఘునున కతఁడు

దిక్కరిగిరింద్రధృతిశాలి బిక్కవోలి

* ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 11, పు. 10.

కామిరెడ్డిండ్రుననుజుఁ డఖండకీర్తి
యెల్లరెడ్డి క్షమాతలాధీశ్వరుండు’.

‘పంచమవేదమై బరఁగు భారతసంహిత నాకళించి, శో
ధించి పురాణపంక్తిని శ్రుతిప్రతిపాదిత మేర్పఱించి, ని
శ్చించలబుద్ధి యోగపద సాంఖ్యవిధంబుల కాదితత్త్వముల్
గాంచి ముదంబునం దనరు గాచయ యెల్లయరెడ్డి ధన్యుడై’

అని వర్ణింపఁబడినాఁడు.

కామారెడ్డికి లింగాంబవలన జన్మించిన జ్యేష్ఠతనయుఁడు సదాశివరెడ్డి.
‘అరబీ పారసి ద్రావిడంబును దెనుంగద్యంబునున్ మున్నుగా వరభాషాలిసి
భేదముల్ తెలిసి సర్వజ్ఞత్వ’ మొప్పినవాఁడని బ్రహ్మోత్తరఖండకృత్యవతారిక
వలన స్పష్టపడుచున్నది. ఎల్లారెడ్డికి అయిదవతరమువాఁడైన పోతారెడ్డి
విద్యత్కవీశ్వరపారిజాత మని భద్రాయురభ్యుదయము పేర్కొనుచున్నది
(చూ. 1—151). ఇంతకుతప్ప పోతారెడ్డి సాహితీసేవాసంబంధమైన వివరములు
లభ్యముకాలేదు. ఈ పోతారెడ్డి కుమారుఁడైన రాజన్నచౌదరి భద్రాయురభ్యుదయ
కృతిప్రేరకుఁడు.

భద్రాయురభ్యుదయము *

ఇది అయిదుల్లాసముల ప్రబంధము. ఉభయభాషాకవితావిశారద రాపాక
లక్ష్మీవతికృతము. కామారెడ్డిపేట సంస్థానాధీశ్వరుఁడగు కామినేని రాజన్న
చౌదరిగారి అస్థానకవి యితఁడు. కృతిప్రేరకుఁడు కృతికర్తను సభాస్థలికి
రావించి—

‘అద్వితీయాపరోక్షానుభూతి ప్రసి
ద్ధాచార్య విజయమాంధాంచితముగ
ఘనజగజ్జన్మాదికారణ శ్రీ మదు
పాభ్యాసము దెనుంగునై తలిర్చ
లలితపదార్థాద్యలంకార సహిత నీ
శా వివాహము సముల్లాసమలరఁ
గృతులు మెచ్చంగ శ్రీకృష్ణవిలాసంబు
జనమనోహరముగా మునురచించి

* దోమకొండసంస్థానాధీశ్వరులు రాజా రాజేశ్వరరావుబహద్దరువారి అనుమతిని
ప్రచురితము. గోలకొండ ముద్రాక్షరశాల, 1930. దోమకొండసంస్థానకవి పెద్దమందడి
వేంకటకృష్ణకవిగారి వీతిక కలదు. దీని ప్రథమముద్రణము దోమకొండ రాజా రామ
చంద్రరావుబహద్దరుగారిచే కాకినాడ సుజనరంజనీ ముద్రాక్షరశాలలో 1908 లో అదిపూడి
ప్రభాకరకవి శీర్షకముతో వెలువరింపఁబడినది.

మించి యున్నట్టి నిన్ను వర్ణించఁదరమె

ప్రబలరాపాకవంశసంభవ నవీన

జవనకవనప్రభవన భాషావిశేష

లక్షణ ప్రతిభాధుర్య లక్షణార్థ

—భద్రా. 1-68.

అని కవి ప్రతిభావిభవాదుల నుగ్గడించెనఁట : లక్ష్మీపతి పరాశరగోత్రజుఁడు. రాపాక రంగనార్య పుత్రుఁడు*. శ్రీకృష్ణవిలాసము, ఆచార్యవిజయము, శ్రీమదుపాఖ్యానము, నీలావివాహము మొదలగునవి కవి యితరకృతులు. దశార్ణదేశాధినాథుఁడగు వజ్రబాహునిభార్యయగు సుమతివలన జన్మించిన భద్రాయువను రాకుమారుఁడు నిషధదేశాధీశుఁడగు చంద్రాంగదుని తనయయగు కీర్తిమాలిని పరిణయమాడి పడసిన అభ్యుదయాదురీ ప్రబంధమున సంగ్రహి తములు. మూలకథ బ్రహ్మోత్తరఖండమునందలిది. వేములవాడలో వెలసిన శ్రీ రాజరాజేశ్వరస్వామి కిది యంకితము. ప్రబంధసాధారణములైన పడికట్టు వర్ణనము లిందు మిక్కిలముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. మాదిరికి కొన్ని పద్యములు— పురవర్ణన సందర్భము :

వెలఁదుక లప్పురోపవని వెన్నెలకుప్పల నొప్పు క్రీడలన్
గలువలజేని రాల యసుకన్ గ్రహియించి వధూపచిష్ట భూ
తలమున నుంచి తొల్లిటిపదంబునఁ జేరి తిరంగి చూడఁ గ
ల్వలచెలి చేతులం గరఁగ లజ్జవహింతురు రేల నిచ్చలున్' —1-53.

'సరసాలాప గతాగతాంబుభుటయుక్చంద్రాననా మానసాం
తర సుప్తాంగజబోధకంబులగు యంత్రశ్రేణి భాక్పూరిషా
పరుషోద్గీతములైన గేయములు స్వప్నశ్శాలి గోపీ నిరా
దర ప్రత్యావయవక్రమంబునఁ దగున్ దద్బాహ్యదేశంబులన్'

—1-56.

లక్ష్మీపతిగారి నాయక ఇతర ప్రబంధనాయకల ననుకరించి యెట్లేర్చినదో చూడుఁడు :

'లలనారత్నము నిండువెన్నెలకుఁ దాళన్ లేక పైతాపటాం
చల మాన్యంబునఁ జేర్చి యేదెచ్చి సుమనశ్యామాకరాంబోరుహ
కలితగ్రామవిశేషకశ్రుతి కళాకాలక్రియామాన మానవ
ద్విలసత్కన్నడగౌడమేళకలనా వీణానుకారధ్వనిన్' —4-224.

కవిశబ్దాలంకారతత్పరతను సూచించు కొన్ని నిదర్శనములు :

'ఏలర ఇప్పు డింతచలమేలర మారుని కేళిలోన న
న్నేలర ఈ విరాళిఁగొన నేలర నాదగు వంతదీర్చ నా

* లింగనార్యతనూభవుఁడని శేషాద్రిరమణకవులు, చూ. రాపాక లక్ష్మీపతి, గ్రంథాలయ సర్వస్వము, 1921, సంపుటము 5, పుటలు 19-22.

భీల రసాలసాల సురభీకృత భీకృదనూన సూన వా
చాల విశాలమాధుకరశబ్దములన్ వినఁజాలనేలరా' —4—231.

'ప్రాసికుల్ కార్ముకాభ్యాసికుల్ ముద్గర
న్యాసికుల్ దగు హాళాహళి యొనర్ప' —3—15.

'హాయను మన్మనోరథ సుధార్ణవపూర్ణశశాంక రుచ్య దే
హాయను.....' —2—16.

ఆశ్వాసాంతములందు :

'ఇది శ్రీ వేములవాడపట్టణ నివాసేశాన సంప్రాప్త శ
శ్వదయాప్రాభవ కామినేనికుల రాజారెడ్డిదేశాయి స
మ్మద లక్ష్మీపతి పండితోదిత సుధీమందార భద్రాయుర

భ్యుదయాభ్యాన్విత సత్ప్రబంధము రుచింపున్ బంచమోల్లాసమై'
అని ఆముక్తమాల్యదాపద్ధతిలో మత్తేభవిక్రీడితములో కృతికర్తృ కృతిప్రేరక
కావ్యనామములు సంగ్రథనము సేయఁబడినవి. ఈ ప్రబంధమునందు
అవరంజి, కుతుపశహా, కుందనము, జాళువా, జులుమతీ, తాయతు, తేజి,
నేజా, బక్తరు, బాకు, శాలు—మొదలగు నన్యదేశ్యములు ప్రయుక్తమయినవి.
వినేవా, వెలదులనేచేవు, చంద్రుండనే పండు—మొదలగు వ్యాకరణవిరుద్ధ
ప్రయోగములును గ్వాచిత్కముగఁ గన్పట్టుచున్నవి.

శివరహస్యఖండ కృతికర్తయగు రాపాక వేంకటదాసకవి లక్ష్మీపతి
సోదరుఁడు. నిజామురాష్ట్రములోని పరకాల యీతని నివాసము. క్రీ.శ. 1700
ప్రాంతమువాఁడు.

భద్రాయురభ్యుదయకావ్యప్రేరకుఁడగు రాజన్నచౌదరి మనుమని మను
మఁడు ఉమాపతి. ఈయన కామినేనివంశచరిత్రము అను నామాంతరముగల
ఉమాపత్యభ్యుదయ కృతిభర్త. హిజరీ 1323 లో తులాభారము తూఁగి
బ్రాహ్మణులకు దానమిచ్చినవాఁడితఁడు.

ఉమాపత్యభ్యుదయము

చారిత్రక కావ్యములలో అధునాతనమగు నీ కృతి ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి
విరచితము. దోమకొండసంస్థానాధిపతి రాజా ఉమాపతి మహాబలవంత
బహద్దరు దేశాయివారి యాజ్ఞానుసారము ప్రకటితము. వీరి పుత్రులు రాజా
రామచంద్రరావు బహద్దరుగారి ప్రేరణమున విరచితము. ఇది ఏకాశ్వాస
పరిమితము. 286 గద్య పద్యములు గలవు. ఈ కావ్యమునకు పోలవరము
జమీందారుగారగు కొచ్చెర్లకోట వేంకటకృష్ణారావుగారు మున్నుడిని, తిరుపతి
వేంకటకవులు పీఠికను సంతరించియున్నారు. ఇందు కామినేనివారి వంశ
చరిత్రము విపులముగా వర్ణింపఁబడినది. ఉమాపతి రెండవకుమారుఁడగు

రామచంద్రభూపాలుడు 'తెలుగున బారసీని గడిదేతినవాడును, హూణ భాషయుం దెలిసినవాడు, కైసరుల తీయన కువ్వకులూరువాడు....' కవిని పిలిపించి '.... పేరుప్రతిష్ఠాదు లయ్యవి లోకంబున నిల్చునే సుకవికావ్యస్తంబులే కానిచోన్'.

'కాన మాతండ్రి కృతినాథుగా నొనర్చి
కావ్యమొక్కటి మా వంశకథను దెలుపు
నదిగ నొడగూర్చి మముఁ జరితార్థులుగను

జేయు.....' (ఉమాపత్యభ్యుదయము, 54, 55) డని చెప్పఁగా కవి యీ కృతిని సంతరించినట్లుఁ దెలియుచున్నది. ఉమాపత్యభ్యుదయ కృతికర్త యగు ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి రామలక్ష్మ్యంబా బుచ్చివేంకయమంత్రింద్ర పుత్రులు. తాతముత్తాతల నివాసము ప్రస్తుతము గుంటూరుమండలమునందున్న ఆదిపూడి యను గ్రామము. కవి జన్మభూమి బెంగుళూరు. చాలకాల మీయన గద్వాలసంస్థానాస్థానకవి. ఈయన సోదరులందఱును మహాకవులఁట :

ఉమాపతితండ్రియగు సోమేశ్వరభూపాలుని సోదరులలో నొకరగు రామేశ్వరరాయలు ఆంధ్ర మ్లేచ్ఛభాషలలో దిట్టయఁట : ఈయన పారసీకభాషలో గద్యపద్యకావ్యములనేకము కై సేసినవాడఁట :

శేషాద్రిరమణకవులును, దోమకొండసంస్థానాస్థానకవియగు పెద్దమందడి వేంకటకృష్ణకవిగారును కలిసి అనేకాధారముల నూతగాఁగొని రెడ్లు క్షత్రియులే యని నిరూపించుచు రచించిన గ్రంథము 'రెడ్డికుల నిర్ణయచంద్రిక'. కావ్యకంఠ గణపతిశాస్త్రిగారిచేఁ బరిశోధితము. వనపర్తిసంస్థాన విద్వాంసులు కంఠీరవా చార్యులుగారును, గద్వాలసంస్థాన విద్వాంసులు పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులు గారును సమర్థించిన రచనము. దోమకొండసంస్థానాధీశ్వరులు శ్రీమంతు రాజా రాజేశ్వరరావుబహద్దరుగారి యాదరమునఁ బ్రచురితము*. దోమకొండ పాలకు లగు రాజా సోమేశ్వరరావుబహద్దరుగారు సన్నిధానమువారి కావ్యాలంకార సంగ్రహవివరణప్రచురణకు ముఖ్యకారకులు.

* గోలకొండ ముద్రాక్షరశాల, హైదరాబాదు, 1927.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజామురాష్ట్రములోని ఆంధ్రసంస్థానములచరిత్ర, శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ రజతోత్సవసంచిక, 1927, పుటలు 39-49.

2. కందుకూరి బాలసూర్యప్రసాదరావు, ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటము 5, పు. 2401 ; సంపుటము 7, అనుబంధము, పు. 180.

3. చాగంటి శేషయ్య, ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 11, పుటలు 1-43.

4. ఛందవల్లి లక్ష్మీరంజనం, అంధ్రసాహిత్యచరిత్రసంగ్రహము, పదియవ ప్రకరణము, కొందరు తెలంగాణపు కవులు, పుటలు 168—196.

5. ఆరుద్ర, సమగ్రాంధ్రసాహిత్యం, సంపుటి 9, కామినేనికపులు — అశ్రితులు. పుటలు 211—218.

6. గ్రంథాలయసర్వస్వసంచికలు

7. Triennial Catalogue of Telugu Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. III, Part III.

8. A Descriptive Catalogue of Telugu Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Prabandhas, Vol. III, 1934.

నరసరావుపేట

ప్రవేశిక

గుంటూరు మండలములోని ప్రాచీనమైన సంస్థానములలో నరసరావుపేట యొకటి. దీనికి బెల్లముకొండ సంస్థానమనియు వ్యూహరణామముండినది. బెల్లముకొండ, వినుకొండ, నరసరావుపేటలు క్రమముగా నీ సంస్థానమునకు రాజధానులుగానుండినవి. బెల్లముకొండకు, 'గుడాద్రి' యనియు, వినుకొండకు 'శ్రుతగిరి' యనియు సంస్కృతీకరణరూపములు సాహిత్యమునఁ గన్పట్టుచున్నవి (రంగారాయ చరిత్రము, 2-263). అట్లు రన్నది నరసరావుపేట పూర్వనామము. ఏడెనిమిదివందల యేండ్ల ప్రాచీనచరిత్రగల యీ అట్లూరు గోలకొండ సులతానుల కాలమునుండియు కటికినేనివారను వెలమవారి మొఢాసా గ్రామముగా నుండినదట :

గుంటూరునకు పడమటితట్టున 28 మైళ్ళ దూరమున నరసరావుపేట కలదు. శాశ్వతకర నిర్ణయమునకు పిమ్మట నీ సంస్థానాధీశ్వరులు నెల్లూరుజిల్లా రావురుతాలూకాలోని సైదాపురము జమీందారీని, గుంటూరుమండలము రేపల్లె జమీందారీలోని రాచూరుభాగమును, గోదావరీమండలము పెద్దాపురము సంస్థానమునందలి కడలిముతాను ఖరీదుచేసి సంస్థానమును విస్తరింపఁజేసి యుండిరి. కడలిముతాను రూ. 37,888 లకు కొనియుండిరి. దీని పేష్కషు రూ. 36,631 లుగా నుండినది. నరసరావుపేట సంస్థానమునందు 420 గ్రామము లుండెడివి. జమీందారీరద్దుచట్టమునకుఁ బూర్వమే కొన్ని రాజకీయకారణముల వలన నీ సంస్థానమంతరించియుండినది.

సంస్థాన చరిత్రము

దిట్టకవి నారాయణకవి రచించిన రంగారాయచరిత్ర కృత్యవతారికలో నరసరావుపేట సంస్థానాధీశ్వరుల పంశాపతారము విపులముగా వర్ణింపఁబడి యున్నది (చూ. ప్రథమా. పద్యములు, 16 నుండి 48 వరకు). రమా మనోహరుని దివ్యశ్రీ పదాంభోరుహమున జన్మించిన పద్మనాయకకులము వీరిది. వీరు కాకతీయ చక్రవర్తులను గొలిచిన డెబ్బదియేడు గోత్రముల వెలమవారు. ఇందు 'విరియాల' గోత్రము వన్నెవాసిగలది. విరియాల గోత్రజులలో 'మల్రాజు' గృహనామకులు ప్రముఖులు. కాశ్యపగోత్రులగు మల్రాజువారు వీరికంటె భిన్నులు; వారు ఆంధ్రక్షత్రియులు, వీరు వెలమవారలు.

వెలమవొరలగు ఈ మల్రాజువారి పూర్వులు నిజామురాష్ట్రమున 'కొల్లార' సంస్థానాధీశులుగా నుండిరట. వీరిలో రాజా తిరుమలరాయణింగారు ఆద్యులు. వీరి కుమారులు వల్లారాయడను వాడుకపేరుగల పల్లభరాయడు ప్రసిద్ధుడు. ఈయన ఢిల్లీపాదుషాను మెప్పించి కొండవీటి సర్కారులో కొంతసీమను సంపాదించి యుండిరట. మూర్తిజాన్నగరము సర్కారునకు వీరు దేశములుగా, మన్నావరులుగా కూడ నధికారముగలిగియుండిరట :

పల్లభరాయనింగారికి పెదచ్చన్న, చినచ్చన్న, జగ్గన్న, కొండలరాయడు అని నలుగురు కుమారులు. ఈ నలుగురలో కడగొట్టువాడైన కొండలరాయ నృపతికి లింగన్న, జగ్గన్న, రామన్న, రామచంద్రుడు, రంగప్ప, మల్లన్న — అని ఆఱుగురు పుత్రులు. ఈ ఆఱుగురలో రామన్న కులవిస్తారకుడు. 'సకలదిగ్దేశనృపతులుసన్నుతింప బెల్లపుకొండ ధరాధిరాజరాజమూర్తాండమూర్తి' రామనృపతి యలరుచుండెడివాడట (రంగా. 1--29). రామనృపతికి కొండలరాయడు, వేంకటాచలపతియని యిరువురు కుమారులు. ఈ కొండల రాయనృపతికి నీలాద్రిరాయడను మఱియొక పేరుండినట్లు ఊహింప వీలగు చున్నది. కాంతమాంబ, చినపాపమాంబయని కొండలరాయనృపతికి భార్య లిద్దఱు. కాంతమాంబయందు వెంకటరామన్న, సూరన్న, రామన్నయను ముగ్గురు పుత్రులును, రెండవభార్యయగు చినపాపమాంబయందు వేంకట నరసింహరాయడు, పల్లారాయడు, రామచంద్రరాయడు అను ముగ్గురు పుత్రులును గలిగిరి. వేంకటనరసింహరాయడు 'నైపుఖాన వజీర భుజావలేప లోపకృద్ధీరవిజయప్రతాపశాలి' (పైది, 1-44). పై యాఱుగురు కుమారులలో మూడవవాడగు రామనృపాలుడు రంగారాయచరిత్ర కృతిభర్త.

చినపాపమాంబ కొండలరాయల పెద్దకుమారుడగు రాజా వేంకట నరసింహరాయణింగారు సంస్థానపాలకులలో చాలప్రసిద్ధులు. ఈయన పదు నెనిమిదవ శతాబ్ది మధ్యభాగమునందు వినుకొండ పరగణాకు దేశముఖ మన్నావరుగాగూడ నుండినట్లు తెలియుచున్నది. వీరు రాజధానిని 'అట్లూరు' అను గ్రామమునకుమార్చి అచట పెద్దకోటను, మంచిపేటను గట్టించి, తోటలను బాటలనువేయించి అట్లూరు అను పేరుమాచ్చి 'నరసరావుపేట' అని క్రొత్తగా తమపేర వెలయించిరట :

ఈ వేంకటనరసింహరాయణింగారికి పెదవేంకటగుండారాయణింగారు. (1784-1814) చినవేంకటగుండారాయణింగారు అని యిద్దఱు కుమారులు. వీరిద్దఱును జమీని పంపకములు చేసికొని వినుకొండ పరగణానొకరును, బెల్లముకొండ పరగణాను మఱియొకరును పాలించుచువచ్చిరి. కాని పంపకము లయిన కొలదికాలముననే రెండవవారెండుపలననో తమపంతు జమీని అయాచితముగ మొదటివారికి వదలివేసిరట! శాశ్వత కర నిర్ణయము నాటికి

రెండువంతులు నొకేజమీగా పెదవేంకటగుండారాయణేంగారి పేర 'నమోదు' చేయింపఁబడినవి.

పెదవేంకటగుండారాయణేంగారు చాల సమర్థులైన పాఠకులు. పెద్దాచ్యుతము, రేపల్లె, నైవాపురము జమీందారీ భాగములు ఏలమునకురాఁగా, ఖరీదు చేసి తమ జమీని విస్తరింపఁజేసిరి. తమ కొమార్తెయగు లక్ష్మీనరసమ్మను నైవాచ్యుతము జమీందారుని సోదరుడయిన జూపల్లె మల్లారావుగారికిచ్చి పెండ్లి చేసిరి. 1797 లో ఈ గుండారాయణేంగారు అట్లూరికి తూర్పున కోటపేటలయ నట్లించి వానిని తమ తండ్రి నుసారాయనిపేర 'నరసరావుపేట' యని వ్యవహరించినట్లు కొండఱభిప్రాయపడిరి¹. నరసరావుపేట నిర్మాతలు ఈ తండ్రి కొడుకులలో నెవరో నిష్కర్షగా చరిత్రకారులు నిర్ధారించవలసియున్నది. నరసరావుపేటకు పశ్చిమదిశనున్న ప్రాతయూరే ఆనాటి అట్లూరు.

గుండారాయణేంగారు దానవర్తిములకు పెట్టినదిపేరు. పిండారీదండుల దోపిడీల సంవర్తమునందు గుండారాయణేంగారు ప్రజలకు తమకోటలో రక్షణ నొసఁగి, ఈదండులను పాఱఁదొలికఁట².

గుండారాయణేంగారి భార్య రాణీలక్ష్మమ్మగారు వితరణగుణమునందు కత్తిను చలఁపించిన సాధ్వీమణి. 1832-33 లలో గుంటూరుమండలములో గొప్పకలహరాఁగా, శ్రీ లక్ష్మమ్మగారు వేలకొలఁది పేదలకు నిత్యాన్నదానములు గావించి రక్షించిరి. వీరి దత్తపుత్రులు రాజా వేంకటనరసింహరాయణేంగారు.

ఈ కలహకాటకములవలన నీస్తులు సరిగా చెల్లనందునను, ఆర్తులను, అన్నార్తులను ఆపత్సమయమున ఆదుకొనుటలో ఖర్చులు పెరిగినందునను విజానా కూన్యమయినది ; సంస్థానము అప్పులపాలయినది. సంస్థానమునుండి బంపిణీకి చెల్లవలసిన పేష్కముమొత్తము పేరుకొనిపోయినది. అందువలన సంస్థానము కుంభిణీపశముకకతప్పలేదు. 1833-46 ల మధ్య సంస్థానము కుంభిణీవారి పాలనమున నుండినది.

ఆ తరువాతిపాఠకులు శ్రీ రాజా మల్రాజు కొండలరావుబహద్దరుగారు. రాజా వేంకటగృహసింహరావుబహద్దరు జమీందారు సర్దేశముఖిమన్నేవారుగారిలు. గృహసింహరాయణేంగారి సతీమణి రాణి లక్ష్మీవెంకాయమ్మ నూజివీడుసంస్థానాధీశులయఁడుఁబడుచు ; లక్ష్మీచెల్లమాంబా రంగయ్యప్పారాయల తనయ. వేంకటనరసింహరాయణేంగారి పుత్రులు రాజా వేంకటరామకృష్ణకొండలరావు బహద్దరుగారు. వీరు ఇటీవల పరమపదించిరి.

¹ గుంటూరుమండలసర్వస్వం, పు. 161 ; నరసరావుపేట తాలూకా గ్రామచరిత్ర, పుటలు 3, 4.

² అడవి శంకరరావు, ఆంధ్రదేశము - పిండారీదండులు, భారతి, 1934, డి సెంబరు, పుటలు 835-832.

సాహిత్యపోషణము

చాలమంది సంస్థానాధీశ్వరులపలెనే సరసరావుపేటపాలకులును యథా శక్తిగా సాహితీసేవఁ గావించినవారు. కవిశిరోభూషణకర్తయగు అహోబిల పండితుఁడు సరసరావుపేట సంస్థానమునందలి మైదవోలు¹లోఁ గాఁపుర ముండఁగా గుండలకమ్మకు పెద్దపెట్టున వలదలు వచ్చి, కొంపగోడులు కొట్టు కొనిపోయి, పైరుపంటలు పొడయి, ప్రజలందఱును కూడులేని భిక్షకులయి, గూడులేని పక్షులయి, బెదరి తలాయొక దిక్కునకు చెదరిపోయిరట! ఈ గద్దెగదియలలో అహోబిలపండితుఁడు మలాజువారి యాస్థానమునకేతెంచి--

‘జానకీపతి లేత నజ్జరొట్టెల పాలు

కొంపల కప్పెల్ల గొడ్లపాలు

సంవానములు దొంగ జాగిలంబుల పాలు

నయనముల్ జాగరణంబు పాలు

కల పుస్తకపుఁ ద్రాళ్ళు కట్టెమోపుల పాలు

సొలుపైన చేతులు ముండలపాలు

భూరి సంధ్యావిదుల్ బురదనీళ్ళు పాలు

నాలుక దీనోక్తి నటన పాలు

మనతర స్నేహ మతినిచజనము పాలు

చిత్త మేవేళ సతిదీర్ఘచింత పాలు

హరిహరీ! దేహమంతయు నలత పాలు

మైదవోలుననుండుట మాకుఁ జాలు’

అని ప్రభువులకు నివేదించి వారివలన ‘ఉమ్మడివర’మను సగ్రహారమును సంపాదించి యచట స్థిరపడినట్లు తెలియుచున్నది². అహోబిలపతియింటిపేరు గాలివారు. అటువేల నియోగిబ్రాహ్మణులు, వీరిది భారద్వాజసగోత్రము. పోలూరి మాచిరాజు అహోబిలుని మాతామహుఁడు. మేనమామయగు పోలూరి మాధవసోమయాళి అహోబిలునకు విద్యాగురువు. అహోబిలపతికృతములగు కవిశిరోభూషణమునందును, కాళిందీకన్యాపరిణయమునందును ఈ మాధవ సోమయాళి బహుముఖముల ప్రస్తుతింపఁబడినాఁడు. గాలివారి మైదవోలు కరణీకము పోలూరివారిచ్చినది. అహోబిలపతి, తాతముత్తాతల కాటాచియగు మైదవోలునందేయుండి పూర్వోక్తకారణమువలన ఉమ్మడివరమునకు కాపు రమును మార్చినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

మొదటివల్లభరాయల కుమారుఁడగు కొండలరాయనృపతి ‘విద్య

1 సరసరావుపేట కాగ్నెయదిశలో పండ్రెండుమైళ్ళ దూరమున మైదవోలున్నది.

2 పేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, చాటుపద్యమణిమంజరి, పు. 173.

శృంగారకావ్యకర్త నిజరూప సంరంభయుత సౌరసౌరభేయి.... కవిజనానీక
చరిత్రమొదాపాది (రంగా. 1-24) యఁట : కొండలరాయనృపతియగ్రజు
అను జగ్గన్న 'వితరణజ్ఞానా నవీనకర్తవ్యాత ఘనకీర్తిశాలి' (పైది, 1-22).
కొండలరాయనృపతి కుమారుడగు రామన్న 'సుకవి విద్యదాధారుడు'
(పైది, 1-28). ఈ రామన్నయే దిట్టకవి నారాయణకవి రచించిన రంగారాయ
చరిత్రమునకు ర్పితభర్త. ఈయన 'సాహితీభోజు' డనియు, 'భూజనస్తుత లీలా
పరిభోగ విప్రజు' (పైది, 1-23) డనియు, 'అర్థార్థజనకామితావాప్తి యొన
రింప నడిగి కీర్తిన యమరతరువు' (పైది, 1-43) అనియు కీర్తింపఁబడినాడు.

రంగారాయచరిత్రము మూఁడాశ్వాసముల చరిత్రకకావ్యము. దీని యసలు
పేరు 'రంగారాయ కవనరంగ చరిత్రము'. ఆశ్వాసాంతగద్యములయందిట్లే
పేర్కొనఁబడినది. బొబ్బిలికోటను పాలించిన వెలమవీరులు తమపై దండెత్తి
పెట్టిన అపార సేనతో తలపడి వీరస్వర్గమలంకరించిన చరిత్రకసంఘటన
పేరుచేరి యిచ్చిత్రము. బొబ్బిలియుద్ధము క్రీ.శ. 1757లో జరిగినది. ఈ కృతి
నిర్వాహ మా దిమ్మటనే జరిగియుండును. మలరాజువంశోదయుల శుభ్రకీర్తి
ప్రవాహమున రంగారాయచరిత్ర మొక స్వచ్ఛతరంగము.

రంగారాయచరిత్రకర్తయగు నారాయణకవి కాశ్యపగోత్రుడు, దిట్టకవి
అనునదియు. అచ్చనామాత్యపాత్రుడు, పాపనామాత్యకవిపుత్రుడు.
'మలరాజుపంశ పద్మవనదేవీయగు రామనృపాలమౌళి' వలన 'హైమభూషా
విరేచిపదాశనాగ్రహర ముఖ్యబహుకృతుల్ గారవమున నందు....' (రంగా.
1-33) పొన్నట్టివాడు. నారాయణకవికుమారుడగు రామచంద్రకవి రఘుతిలక
కర్తృత్వగోపాలరాయాది శతకకర్త.

రాజామలరాజు పెదవేంకటగుండారాయణింగారు సాహిత్యవ్యాసంగముల
మంచి మంచి యభిరుచిగలవారు. వీరి యస్థానమున లాడికొండ మల్లనా
నాటియ, పట్టాభిరామకవి, మతుకుమల్లి కనకాద్రిశాస్త్రి మున్నగు కవిపండితు
లందఱి. పట్టాభిరామకవి కవినర్పగారుడము, కవిమూషికమార్జాలము,
పిడిస్సంకనశతకము, మలరాజు గుండారాయచోపాఖ్యానము, వజ్రపంజర
కావ్యము, శృంగారకోపాఖ్యానము—మొదలగు గ్రంథములను రచించెనఁట :
అప్పుడే యున్నందు పేర్కొనఁబడిన మరున్నందన వజ్రపంజర శతకముల
పేరే పట్టాభిరామకవి కూర్చిన ఆ పేరింటి శతకములు భిన్నములును,
అవ్యాధిగములును అని నిర్ధారించవలసియుండును.

లాడికొండ మల్లినారాయణులు ఆరాధ్యబ్రాహ్మణులు, భారద్వాజసగోత్రులు,
మంత్రగర్తవిదులు, సంస్కృతాంధ్రభాషాకోవిదులు. గుండారాయణింగారిని
తమ కవితా క్రితే మెప్పించి 'నందివెలుగు' గ్రామమున నొక మాన్యమును
కడగి, అతఁడుగ నేకప్రాసముతో 'వీరాధిప గుండభూప విభవదిలీపా !' యను

మతుకుముతో నీరాక శతకమును ప్రభువు పేర చెప్పిరట :

‘కోరితి నీదగు దయ సుర

దారణిరుహ సురభిరర్మ దారాధరదా

శ్రీరాజ దానధుర్యా

నీరాధిప గుండభూప : విభవదిలీపా :

‘ధీరా యీమనిపురమునఁ

దూరుపు నా మాన్యభూమి తూమెఁడు గింజల్

కారుటఁబండపు, దూరము--

నీరాధిప గుండభూప : విభవదిలీపా :

‘కోరితి దీనింగైకొని

మాయగు దక్షిణమునందు మాన్యముఁ దమి నీ

పేరుగ నీయఁగ నాకును

నీరాధిప : గుండభూప : విభవదిలీపా :

ఈ రీతి వ్రాసిన యితరకావ్యము లేవియో తెలియదు. మతుకుమల్లి కనకాద్రి శాస్త్రి గుండారాయణింగారి యాస్థాన విద్వత్కవి. ఈయన షట్పాత్రముల యందు చృధప్యూత్పత్తిగల మహామనీషి. తర్క-శాస్త్రము పీఠి యభిమాన విషయము. కనకాద్రిశాస్త్రి పితామహుఁడగు మాధవమంత్రి ‘అభినవభారత’ గ్రంథకర్త. సోదరుఁడగు మాధవశాస్త్రి దశావతారస్తవగ్రంథకర్త. జ్యేష్ఠ కుమారుఁడగు నరసింహశాస్త్రి పల్లారు సంస్థానాధీశ్వరుల యాస్థాన విద్వత్కవి; అజచరిత్ర చెన్నపురీ విలాసాది ప్రబంధకర్త. ద్వితీయ కుమారుఁడగు కృష్ణశాస్త్రి పీఠప్రదశతకకర్త. కనకాద్రిశాస్త్రిగారు రచించిన గ్రంథములు లభ్యము కాలేదు.

గుండారాయణింగారి రాజ్యకాలమున వారి యాస్థానవిద్వాంసుఁడగు నొక శివద్విజుఁడు ‘రసతంత్ర’ మను గ్రంథమును రచించి స్వయముగ నాంధ్రదేశము సహితమురచించి జోడించినట్లు కనఁబడుచున్నదనియు, మైసూరు మహారాజావారి సంస్థానవైద్యులగు సూరిపండితులవారియింట నీ ప్రతి కలదనియు వైద్యరత్న పండిత డి. గోపాలచార్యులవారు వ్రాసిరి¹.

అభినవపండితరాయలు మాడభూషి వెంకటాచార్యుల 1872 నాటి సూజివీటి శతావధానసభకు విచ్చేసిన సంస్థానాధీశులలో నరసరావుపేట జమీందారు శ్రీ రాజా కొండలరావు బహద్దరుగారు ముఖ్యులు². విఖ్యాత వేద పండితులగు విక్రాలరామచంద్రాచార్యులు (1879--1932) గారు రాజా మలాజా

¹ అయ్యుర్యేడ గ్రంథములు, ఆంధ్రభారతి, 1912, సవంబరు, పుటలు 207--215.

² నిడుదవోలు వేంకటరావు, అభినవపండితరాయలు: అవధానప్రతిభ, భారతి, 1960, ఫిబ్రవరి, పుటలు 40--48.

వేంకటనృసింహారావుగారి యాస్థానమున సమ్మానములందినవారు*.

వేంకటపార్థసారథికవులను జంటకవులు రచించిన 'విచిత్రరాఘవ' మను ఆజంకముల నాటకము శ్రీ రాజా మల్రాజు వేంకటనృసింహారావు బహద్దరు జమీందారువారికి కృతీయిఁబడినది. రామభద్రదీక్షితుని జానకీపరిణయ నాటకమున కిది యాంధ్రీకరణము. ఆంధ్రీకర్తలు తాము పెద్దలచాటువారల మనియు, మొండిదైర్య మవలంబించి గురుచరణరజఃప్రభావమువలన దీనిని ముగించితిమనియు తమ వినయవివేకములను బ్రకటించిరి. ప్రయోగయోగ్యమైన చక్కని నాటకమిది. పుత్రశోకముచే దుఃఖించుచు మరణించిన తండ్రిని పేర్కొని భరతుఁడు విలపించిన ఘట్టమునందలి యొకపద్యమును చూడుఁడు :

'పుత్రులో పుత్రులో యంచఁ బొగిలి పొగిలి

కడపటను మమ్ము నల్వరఁ గంటి : పైన

నేమి ఫల : మాతృజుని వనభూమి కంపి

పాడుచేసితి విజ్ఞోకువంశ మీవె'

—షష్ఠాంకము.

శ్రీమత్తిరుమల సల్లాన్చక్రవర్తి వేంకటరామనృసింహచార్యులవారు రాజాగారి యాస్థానపండితులు ; విద్యా పరీక్షకులు.

* విక్రాల శేషాచార్యులు, విక్రాల రామచంద్రాచార్యులప్రతిభ, ధారతి, 1961 మే. పుటలు 23-32 ; విక్రాల శేషాచార్యులు, పండితప్రకాండులు విక్రాల రామచంద్రాచార్యులు, ఆంధ్రప్రభ, ఆదివారము సంచిక, 1967, ఏప్రిల్, 10, పు. 6.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. దిట్టకవి నారాయణకవి, రంగారాయచరిత్రము, వావిళ్ళ, చెన్నపురి, 1914.
2. దరువుట వీరయ్య, గుంటూరుమండలసర్వస్వం, మల్రాజువారి చరిత్ర, పుటలు 133, 134.
3. ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటము 3.
4. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
5. నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతకకవులచరిత్రము, అనుబంధము, పుటలు 778, 779.
6. విష్ణుభొట్ల సూర్యనారాయణ, నరసరావుపేట తాలూకా గ్రామచరిత్ర, 1964.
7. కోలవెన్ను రామకోటిశ్వరరావు, మూర్తిజాన్నగర్ సర్కారు, జయంతిపత్రిక, సంపుటము 1, పుటలు 66-68.

నూజివీడు

ప్రవేశిక

కృష్ణామండలములోని ప్రాచీనమయిన సంస్థానములలో నూజివీడు సంస్థాన మొకటి. ఇందలి గ్రామములు 231. వైశాల్యము 569 చ.మై. 1802 నాటి రాబడి రూ. 4,97,595 లు, పేష్కాషు రూ. 3,08,000 లు. ఏకఞ్డముగా నుండిన ఈ సంస్థానము శోభనాద్ర్యప్పరావుగారి (1830-1868) పిమ్మట తలయెత్తిన అన్నదమ్ముల అంతఃకలహములవలన 1882 లో వెంట్రప్రగడ, వుయ్యూరు, మీర్జాపురము, కపిలేశ్వరపురము, తేలప్రోలు, మేడూరు—అను ఆఱు ఎస్టేటులుగా నవతరించినది. నారయ్యప్పారావుగారి పంతునకు పచ్చిన వెంట్రప్రగడ—ఆతని ముగ్గురు కుమారులకు పంపకమగుట వలన వెంట్రప్రగడ, ముసునూరు, గన్నపరము అను నూడు క్రొత్త ఎస్టేటులుగా నేర్పడినది. 1938 లో వుయ్యూరు ఆదాయము రూ. 3,64,319 లు ; పేష్కాషు రూ. 24,565 లు, మీర్జాపురము రాబడి రూ. 1,76,283 లు ; పేష్కాషు రూ. 11,446 లు, కపిలేశ్వరపురము రాబడి రూ. 32,502 లు ; పేష్కాషు రూ. 5,485 లు.

సంస్థాన చరిత్రము

కాకతీయచక్రవర్తులనాడు పద్మనాయకకుఠోద్భవులగు వెలమవారు దెబ్బదియేడు గోత్రములవారలుగా వర్గీకరింపఁబడియుండిరట : ఒక్కొక్క గోత్రమున కొక్కొక్క నాయకుఁడుచొప్పున నేర్పడిన యీ దెబ్బదియేడుగురు వెలమవీరులు చక్రవర్తికి అంగరక్షకులుగా నుండెడివారట : వీరికి అర్హరీతిని సత్కారాదికములు జరుగుచుండెడివట : వీరిలో రేచెర్ల, విప్పర్ల, విరియాల గోత్రజులు చాల ప్రధానులు. నూజివీటి కోపవారు విప్పర్లగోత్రజులు. వీ రొకప్పుడు కృష్ణాగోదావరుల మధ్యనున్న ఆంధ్రదేశమునేలినవారు. అనఁగా ప్రాచీనమగు నూజివీటి సంస్థానము కృష్ణాగోదావరుల నడిమినేల యంతటను వ్యాపించి యుండినదని భావింపవచ్చు.

ఈ విప్పర్ల గోత్రమునందు మేకా వారిది మేటికుటుంబము. మేకా బసవన్న ఈ కుటుంబమున నాద్యుఁడని ప్రతీతి. అయినను ఆయననుగుఱించిన చరిత్ర మనకంత స్పష్టముగాఁ దెలియుటలేదు*. బసవన్నయును ఆయన సంతతి

* ఈ బసవన్న కరికాలచోడుని యాస్థానమున సరదారుగా నుండెడివాఁడనియు,

వారును పరంపరగా ధరించుచు వచ్చిన బిరుదాఁకి తీరులనుబట్టి వీరిచరిత్రను రేఖామాత్రముగ నయినను చిత్రీకరింప వీలగుచున్నది. చోళరాజ్యప్రతిష్ఠాపనా చార్యయను వీరి కులక్రమాగత బిరుదము ననుసరించి రాజ్యభ్రష్టుఁడయిన నెల్లూరు మనుమసిద్ధి తనరాజ్యమును తిరిగి పొందుటలో కాకతీయచక్రవర్తుల సాయము బసవన్నగారి చ్చారమున జరిగియుండవచ్చునని యూహింపననువు పడుచున్నది.

నూజివీటిలో మేకావారి కుటుంబము కుదురుకొనుచుఁక వీరి పూర్వచరిత్ర ఇంచుమించుగా తెలియదు. అందఁక కాకతీయుల కొలువులో మెలఁగినవారని మాత్రము నిష్కర్షచేయవచ్చు. ఓరుగల్లుపతనముతో వీరు దక్షిణదిశగా తరలి వచ్చియుండురు. బసవన్న కుమారుఁడు తిమ్మన్న ; తిమ్మన్న కుమారుఁడు బాపన్న ; బాపన్న పుత్రుఁడు కోనప్ప. కోనప్పయే అనేకగ్రామములతో కూడిన పరగణాకు ప్రభువయి నూజివీటికోటను గట్టినవాఁడట ! కోనప్ప కుమారుఁడు వెంకటాద్రి. వెంకటాద్రి పుత్రుఁడు అప్పన్న. ఇతని కాలము సుమారు క్రీ. శ. 1667 ప్రాంతము.

నూజివీటి పాలకులలో నాటికి నేటికి అతి విఖ్యాతుఁడీ యప్పన్న. ఇతని కాలమునాటికి వెనుకటితరముల నాటి ఒకపరగణా పదునెనిమిది పరగణాలయినది. అనేక యుద్ధములలో ధైర్య సాహసములను ప్రదర్శించి గోలకొండ నవాబుల ప్రశంసలనుపొంది, సన్నదులను గౌరవలాంఛనములను అప్పన్న సంపాదించినవాఁడు. తహవర్ వ జలలత్, దస్తుగహ, రాజా బహద్దరు మొదలగు బిరుదు లీయన సమకూర్చినవి. పూర్వ మీ కోవలోని పాలకులెందఁ జున్నను రాపు బిరుద నామమును పొంది 'అప్పారావు' గా ప్రసిద్ధుఁడైన పాలకుఁడు అప్పన్నయే. ఈయన కాలమునుండి నూజివీటిపాలకులు అప్పారావు అను నామమును బిరుదునామముగ ధరించుచువచ్చిరి. ఈయనకు విజయ అప్పారావను బిరుదుకూడ కలదట !

ఈ యప్పారావుగారి కుమారులు వెంకటాద్రిఅప్పారావుగారు. వెంకటాద్రి అప్పారావుగారికి నరసింహఅప్పారావు, సుబ్బన్న అని యిద్దఱుకుమారులు. ఈ సోదరు లిరువురును భీమార్జునులవంటి వారట ! వీరు సంస్థానమునకు మఱికొన్ని పరగణాలను జేర్చిరట ! ఈ నరసింహాప్పరాయలు కుమారధూర్జటి కవి కృతమగు ఇందుమతీపరిణయ ప్రబంధమునకు కృతిభర్త. నరసింహాప్ప రాయలపూర్వవారు 'తీస్ హజార్ మన్నబీదా' రను బిరుదమును సంపాదించి యుండిరి. ఈ సోదరులిద్దఱును నిస్సంతుగా మరణించినందున దూరపుబంధు నూజివీడు సంస్థానములోని చాగమగు గొల్లపల్లి పరగణా నాక్రమించి నూజివీటిలో కోటను గట్టెననియు వర్ణింపఁబడినది. ఎక్కడి కరికాలచోడుఁడు ! ఎక్కడి బసవన్న ! ఓడిచిరేఖ సాహిత్యములందు కరికాలచోడుఁ డిండుమిండుగా నైతిహాసికపురుషుఁడు.

వయిన 'అప్పన్న' యను నతనికి సంస్థానము దక్కినది. ఈతని మరణముతో రామచంద్ర లేక సరసింహ అప్పారావు చేతికి సంస్థానము వచ్చినది.

ఈతని కాలములో దక్కనుసుబాదారయిన ఆసఫ్ జా (1713-1748) యను నతఁడు వచ్చి కృష్ణామండలప్రాంతమును సంపూర్ణముగా కేంద్రము సాధికారము క్రిందికి తేవలెనని తీవ్రప్రయత్నములు గావించెను. రామచంద్రుఁ డితనినెదిర్చి మూఁడు నెలలపాటు తీవ్రయుద్ధముసాగించి చివరకు రుస్తుమ్ అలీఖాన్ అనువాని కత్తిరెరియయ్యెను. రుస్తుమ్ అలీ పండ్రెండుసంవత్సరము లీ సంస్థానమును తనచేతిలో నుంచికొనెను.

ఆ తరువాత జగన్నాథ అప్పారావు, వెంకటాద్రి అప్పారావులు క్రమముగ నేలికలయిరి. వెంకటాద్రి అప్పారావుగారికి నిజామునుండి 'సవైరాజా' బిరుదు వచ్చినది. వెంకటాద్రి అప్పారావు కాలమునందే ఉత్తరసర్కారులు ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారికి కవులున కీబడినవి. 1772 లో వెంకటాద్రి నిస్సంతుగా మరణించెను. ఈయన సోదరుఁడు నారయ్యప్పారావు (1772-1782) సంస్థానమును పాలించెను. సాలుసరి పేష్కషు చెల్లించుటలో కొంత ఆలస్య మైనందున నూజివీటి ప్రభువుల ఆశ్రయమునందలి కమదన కుటుంబమువారు మచిలీపట్టణములోని చీఫ్ ఇన్ కౌన్సిలు వారితో గోరంతలు కొండంతలుచేసి కొండెములుచెప్పి పేష్కషు చెల్లింపకపోవుటను తిరుగుబాటుగా చిత్రించిరి.

కుంఫిణీవారు సేననుబంపి సంస్థానమును స్వాధీనపఱచికొనఁదలఁచిరి. ఇది తెలిసి సరసింహ నారయప్పారావుగారు కుంఫిణీ యుద్యోగులయొద్ద పెద్ద మొత్తము సప్పుగాఁదీసికొని పేష్కషును చెల్లించెను. కాని వీరి యప్పులు పూర్తిగా తీరలేదు. అప్పులిచ్చినవారు రాజాగారిని చాల ఒత్తిడిపెట్టిరి. రాజాగారు చెన్నపురిలోని గవర్నరునకును, లండనులోని కోర్టు ఆఫ్ డైరెక్టర్స్ వారికిని అప్పీలుచేసిరి. లండనులో ఈ యప్పీలు విషయముగా విచారణ జరుగు చుండఁగా నారయ్యప్పారావుగారు తిరుగుబాటుకు ప్రయత్నించుచున్నారను వుకారులు పుట్టుటచే కుంఫిణీవారి పటాలములు నూజివీటి కోటమీఁద వచ్చి పడినవి. అప్పారావు చేయునదిలేక నిజామురాష్ట్రమునకు పాఠిపోయి భద్రాచలము అడవులలో దాగికొనెను. కొన్నాళ్ళకు పట్టుకొనఁబడి చీఫ్ ఇన్ కౌన్సిల్ వారి యెదుట హాజరుచేయఁబడెను. అప్పులను చెల్లించుననియు, తన రాజ్యమును తనకిప్పింపుఁడనియు, తన పూర్వప్రవర్తనమును క్షమింప వలసినదనియు అప్పారావుగారభ్యర్థించిరట! కుంఫిణీవారు అప్పారావుగారి అభ్యర్థనమును మన్నించిరి.

కాని అప్పారావుగారు ఆసించినతీరులో అప్పు చెల్లుబడికాలేదు. ప్రభు త్వమువారు మరల సేనలను బంపక తప్పలేదు. ఈసారి కుంఫిణీ సేనలకును అప్పారావు సేనలకును హోరాహోరి యుద్ధము జరిగినది. కాని శత్రుసేనల

రాజీకి తట్టుకొనలేక నారయప్పారావు తప్పించుకొని పోయెను. కోట నేలమట్ట మయినది. నారయప్పారావును పదచ్యుతుని గావించితిమనియు, ఆతని జ్యేష్ఠ కుమారుడయిన రాజా వేంకటనరసింహఅప్పారావుగారిని పాలకునిగాఁ జేసితి మనియు కుంభిణీవారు ఇన్తిహారుచేసిరి. ఆ తరువాతను నారయప్పారావుగారు చంద్రావలముకొండలలో రహస్యముగా నంచరించుచు, కుంభిణీ అధికారులను చీకాకుపఱచుచు, ఖజానాలను దోచికొనుచు, ఎదిరించినవారిని శిక్షించుచు అరాజకీకరిగించెనట! ఆ పిమ్మట నతఁడు చెన్నపట్టణమునకుఁగొంపోఁబడి యచట మరణించెను.

వేంకటనరసింహఅప్పారావు 1793 దాక చీకుచింతలేకుండ పాలించెను. ఆ పిమ్మట పేష్కారు సరిగా చెల్లింపలేదను మిషతో నాయేఁడు కుంభిణీవారు వేంకటనరసింహఅప్పారావును పదచ్యుతునిగావించి పరగణాలను తమ పరము చేసికొని పాలక వంశీయులకు భృతులనేర్పఱచిరి. నారయప్పారావుగారికి మఱియొక భార్యవలన రామచంద్రఅప్పారావు, నరసింహఅప్పారావు అను పిల్లలుపుత్రులుండిరి. పెద్దకుమారునితో కలిసి ఈ ముగ్గురును అవిభక్తముగా డీవించుచుండిరి. సవతిసోదరులగు వేంకటనరసింహఅప్పారావు, రామచంద్ర అప్పారావు లిద్దఱు మొదట మొదట అన్యోన్యముగ నుండినను క్రమక్రమముగా వారిరువురలో అరలుపొరలేర్పడి ఎవరికివారే సంస్థానాధిపత్యమునకు పెనఁగు లాడఁకొచ్చిరి. రామచంద్ర అప్పారావు సంస్థానమునందు పన్నులు పసూలు చేసిరానుచు అరాజకీని రేకెత్తించెను. కుంభిణీవారీ చిక్కులతో, చీకాకులతో విసిగి జమిని పునరుద్ధరించి దానిని రెండుభాగములుచేసి నిడుదవోలుపరగణాలను వేంకటనరసింహఅప్పారావుపేరిను, తక్కిన యాటుపరగణాలను రామచంద్ర అప్పారావుపేరిను నమోదుచేయించి ఆ పేరికు నన్నదులిప్పించిరి. ఏలూరు నర్కారులోని 12 పరగణాలలో మూడింట రెండువంతులతో నిడుదవోలు ఎస్టేటును, తక్కిన మూడవవంతును, కొండపల్లి నర్కారులోని 6 పరగణా లను గల సూజివీధు ఎస్టేటును అవతరించినవి. రామచంద్ర అప్పారావు తమ్ముడైన నరసింహ అప్పారావుమాట నెవ్వరును తలపెట్టలేదు. ఆ పిమ్మట జరిగిన వివాదములవలన నీ రెండు ఎస్టేటులనుండి కొన్ని గ్రామములను విడదీసి నరసింహ అప్పారావునకిచ్చిరి. రెండు ఎస్టేట్లకును విడివిడిగా మరల పన్నులు జారీచేయఁబడినవి.

వేంకటాద్రి నరసింహ అప్పారావు నిడుదవోలు ఎస్టేటును 1827 దాక నిర్వహించిరి. వీరి ఏకైకపుత్రుఁడు నిస్సంతుఁగా మరణింపఁగా వేంకటాద్రి నరసింహఅప్పారావు తన సవతితమ్ముడగు నరసింహఅప్పారావు రెండవకుమారుని దత్తు తీసికొనెను. ఈ రత్నఁడగు నారయప్పారావుగారు గూడ నిస్సంతుగా మరణించిరి. సూజివీటిపాలకుడైన రామచంద్ర అప్పారావు 1814 లో

మరణించెను. వీరి కుమారుడైన శోభనాద్రి అప్పారావు ముక్కుపచ్చలాఱవి పనివాడు. ఎన్నేటా కోర్టు ఆఫ్ వార్డుస్ వారి పెళమయినది. 1830 లో శోభనాద్రి జమీకి వచ్చెను రాయన లేదుగురు కొడుకులు; నారయ్య, రంగయ్య, వెంకట జగన్నాథ, వెంకటనరసింహ, వెంకటాద్రి, సింహాద్రి, వెంకటరామయ్య లనువారలు. శోభనాద్రి 1868 లో మరణించెను. పెద్దకొడుకగు నారయ్య జమీకి వచ్చెను. అన్నదమ్ములేదుగురును చక్కని సంస్కృతికలవారు. శోభనాద్రి కాలమునందే రాజబడికంటె బిచ్చ పెరిగినది. పరిస్థితులను ఆదపులో పెట్టుటకు శోభనాద్రి ప్రయత్నింపలేదు. పరిస్థితి చేజారిపోవుచున్నదని గుర్తించిన నారయ్యకును, తక్కిన అన్నదమ్ములకును కలతలు పొడసూపినవి. 1871 లో నల్గపవాడగు వేంకటనరసింహాప్పారావు తనపంతు జమీ నిమిత్తము కోర్టులో వ్యాజ్యముతెచ్చెను. రెండవవాడగు రంగయ్యప్పారావు తప్ప తక్కిన సోదరులు నలుగురును పరుసగా దావాలలో దిగిరి. ప్రీవీకౌన్సిలువారు సంస్థాన విభాగమున కనుకకాలముగా తీర్పునిచ్చిరి. ఈ తగ వొక కొలికికి వచ్చి తీర్పు రాకమునుపే నారయ్య 1877 లో మరణించెను. 1871 కి పూర్వమే వేంకట జగన్నాథ అప్పారావు నిస్సంతుగా మరణించుటచే సంస్థానమంతయు ఆటు వాటాలుగా విభజింపబడినది. నారయ్యపంతునకు వెంబ్రప్రగడ, రంగయ్య పంతునకు పుయ్యూరు, వెంకటనరసింహునిపంతునకు మీర్జాపురమును, వెంకటాద్రివాటాకు కపిలేశ్వరపురమును, సింహాద్రిపాలునకు తేలప్రోలును, వేంకటరామయ్యభాగమునకు మేడూరును వచ్చునట్లుగా 1882 లో పరిష్కారము జరిగినది.

ఇక నిడుదవోలుపంకఁ జూడుడు. నిస్సంతుగామరణించిన నారయ్యప్పారావు తనభార్యయగు పాపమ్మారావు (1888-1899) నకు నచ్చిన చిన్నవానిని దత్తు తీసికోవచ్చునని పీలువాయించియుండెను. కాని నారయ్యమరణముతో వేంకటనరసింహ అప్పారావు మొదలగువా రీ ఎన్నేటాలో తమ వాటాలనిమిత్తము దావాలువేసి 1914 లో డిక్రీ తెచ్చికొనిరి.

సూటిపేడు రామచంద్ర అప్పారావు మనుమడైన నారయ్యకు రాజ గోపాల అప్పారావు, రామచంద్ర అప్పారావు, పరదరాజ అప్పారావు అని మువ్వురు కొడుకులు. నారయ్యపంతునకు వచ్చిన వెంబ్రప్రగడ ఎన్నేటా మరల గన్నవరము, ముసునూరు, వెంబ్రప్రగడ అను మఱి మూడుభాగములు కావలసివచ్చినది. రాజగోపాల అప్పారావుపంతునకు వెంబ్రప్రగడ, రామచంద్ర అప్పారావునకు ముసునూరు, పరదరాజ అప్పారావునకు గన్నవరము వచ్చినవి. తన తరువాత తన ఎన్నేటాగు వెంబ్రప్రగడ రామచంద్ర అప్పారావు రెండవ తనయుడైన సింహాద్రి అప్పారావునకు చెందవలెనని నిర్ణయించి రాజగోపాల అప్పారావు మరణించెను. ముసునూరుపాలకుడగు రామచంద్ర అప్పారావు

1889 లో జన్మించి 1889 లో జమీకి వచ్చి, 1909 లో మరణించిరి. వీరికి నారయ్య, సింహాద్రి, రాజగోపాల అని ముప్పవరు కుమారులు. తండ్రితరువాత నారయ్య జమీకివచ్చి 1918 లో అకాలమరణము చెందెను.

పుయ్యూరుపాలకుడైన రంగయ్యప్పారావుగారికి 1906 లో రాజా దివివము వచ్చినది. వీరి తనయయగు లక్ష్మీవేంకయ్యమ్మగారిని నరసరావుపేట జమీందారునకిచ్చిరి. రాజాగారి దత్తపుత్రులు వేంకటాద్రి అప్పారావుబహద్దరు గారు. శోచనాద్ర్యప్పారావుగారికి సుబ్బమాంబికయందుదయించిన ఏడుగురు కుమారులలో అయిదవవారు వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారు. ఈ వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారికి కనకమాంబయందు వేంకటరంగయ్యప్పారావుగారు జన్మించిరి. వీరికి వేంకటాద్ర్యప్పారావు, శ్రీమన్నారాయణ, శ్రీనివాస అని ముగ్గురు కుమారులు. తనయలలో నగ్రజాతయగు ఆండాళమ్మగారిని పితాపురము మహారాజా శ్రీ సూర్యరావుబహద్దరుగారి కిచ్చిరి. రాణి చిన్నమాంబ యనుపేర నీమె పుష్పహృతయయినది. ఆండాళమ్మగారిసోదరులగు వేంకటాద్ర్యప్పారావుగారినే శ్రీ రాజా రంగయ్యప్పారావుగారు దత్తు తీసికొనిరి. వీరు 1894 లో జన్మించిరి. సంస్కృతాంధ్రాంగ్లములను మంచి అధ్యాపకుల సన్నిధిని అభ్యసించిరి. రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావుబహద్దరుగారి కుమారులు రాజా రంగయ్యప్పారావు బహద్దరుగారు. వీరు కొంతకాలము ఆంధ్రప్రదేశ్ మంత్రివర్గమునందు సాంస్కృతికవ్యవహారశాఖామాత్యులు.

సాహిత్యపోషణము

విద్యవారణమునందును, సాహితీపోషణమునందును నూజివీటిపాలకులు తెలుగుగద్యయందలి సంస్థానాధీశ్వరులలో నగ్రశ్రేణికిఁ జెందినవారు. ప్రాచీన మగు నూజివీటిసంస్థానమునుండి అర్వాచీనకాలమున నేర్పడిన పుయ్యూరు, వెంకటాద్రిగడ, ముసునూరు, గన్నవరము, మీర్జాపురము, తేలప్రోలు, మేడూరు, నిడువచోరు, శనివారపుపేట మొదలగు ఎన్నెటుల పాలకులుకూడ విద్యత్సమ్మాన విషయమునందు పూర్వపాలకులకు తీసిపోనివారు. నూజివీటిపాలకులలో కృతి రత్నయ, కృతిధర్మయ కలరు. తమ యాస్థానములయందు కవిపండితులనేగాక తమర కలలో ప్రవీణులైనవారిని సయితము ప్రోత్సహించుచు వచ్చిరి. నూజివీటికవిపండితులలో కుమార ధూర్జటి, ఆణివిళ్ళవేంకటశాస్త్రి, ఆణివిళ్ళ నారాయణశాస్త్రి, దిట్టకవి రామయోగి, దిట్టకవి రామచంద్రకవి, మాడభూషి సుబ్బరామయ్య, మాడభూషి వేంకటాచార్యులు మొదలైనవారు పూర్వతరము నుండి చెందినవారు. బుక్కపట్టణము రాఘవాచార్యులు, చర్ల భాష్యకారశాస్త్రి, గోపాలకృష్ణాచార్యులు, తిరుపతి వేంకటకవులు, కార్యమపూడి రాజమన్నారకవి, రాజకృష్ణాచార్యులు, మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము

మొదలగువారీ సంస్థాన సత్కారములను బడసినవారిలో ఆధునికులు.

కుమార ధూర్జటి

ఈ సంస్థానకవులలో మొదట పరిగణింపఁదగినవాఁడు కుమారధూర్జటి. ఇతఁడు కాళహస్తి మాహాత్యకృతికర్తయగు పెదధూర్జటికి పౌత్రుఁడు ; భారద్వాజసగోత్రుఁడు. అపస్తంబసూత్రుఁడు, పాకనాటి నియోగి ; కాళయా మాత్య పుత్రుఁడు. ఇతని యసలునామము వేంకటార్యుఁడు. 'ధూర్జటి' అనునది పౌరుషనామము. కుమారధూర్జటి కృతమగు ఇందుమతీ పరిణయము నూజివీటి ప్రభువు సరసింహఅప్పారావుగారి కంకితము.

'చిత్రముగాఁగఁ జిన్నపుడె చేసితివా రసముల్ చెలంగ సా
విత్రి చరిత్రమున్ మిగుల వేడుక నిందుమతీవివాహమున్' —1—25.

'బాలుఁడవయ్యును విద్యా
శీలుఁడపు గభీరమధురశృంగారకళా
లాలిత చాతుర్య కవి

త్వాలోచననిపుణ ! వేంకటామాత్యమణి' ---1--24.

అని కృష్ణరాయ విజయమునందు కృతిప్రేరకుఁడగు ఆరవీటి చిన్నవేంకట రాయలు ప్రస్తావించినట్లుండుటచే నీ యిందుమతీపరిణయమును గృతికర్త చిన్నారిపొన్నారి చిటుతరూఁకటినాఁడే రచించియున్నట్లు హింపవచ్చు.

ఇందుమతీపరిణయము ఆతాశ్వాసముల శృంగారప్రబంధము. కృతిభర్త యగు మేరా సరసింహఅప్పారావుగారు విజయాప్పరాయల పౌత్రులు, వేంకటాద్యప్పరాయల పుత్రులు. వీరి కావ్యప్రియత్వమునుగూర్చి పారశీకధరా ధీశ చరిత్రమునందిట్లు పర్ణింపఁబడినది :

'ఇందుమతీ పరిణయము
సుందరకావ్యములు పెక్కు సుకపులు గొనిరా
నందెఁ గృతినాయకత్వ ము
మందానందమున వారి మన్నించి తగన్'

కృతిభర్త కవిని తన హజారమునకుఁ బిలిపించి చతుర్విధకవితారచనమృదు పచన భారతీశ్వరులగు కవీశ్వరులు పరివేష్టించియుండఁగా దాక్షిణాత్యకవుల కవితాప్రాశస్త్యము నిట్లు భూషించియున్నాడు :

'దాక్షిణాత్యకవులు, ద్రాక్షేజుమధురస
మాధురీధురీణ మహితదివ్య
భవ్యకావ్యనవ్యపటువాక్చమత్కార
పటిమఁ దనరినట్టి ప్రౌఢులంద్రు'

—1—32.

'ప్రతిపద్య చమత్కృతిలో నతిహృద్యంబిది యటంచు నఖిలకవీంద్రుల్

మతిఁజోద్యలీల వినఁగా.....' కృతిని వినిర్మింపుచుని కృతిపతి కోరినాఁడు.

ఇందు ప్రబంధవర్ణనము లన్నియు తు-చ తప్పకుండ చేయఁబడినవి, ఇది యిండుమిండుగా నొక 'పిల్ల వసుచరిత్రము'. చిత్రబంధకవిత్వముల కసరత్తుల యెత్తుగడలన్నియును గలవు. మాదిరి కొక పద్యము :

'గుంపులుగూడి ముద్దువగ కొమ్మలు కమ్మలడాలు చెక్కులన్
సొంపెసలారఁ గైశిరరుచుల్ జలకేళి మదాళి పాళిపైఁ
బంపులుగాఁగ గుబ్బల సుపాణిరుచుల్ జలబిందురాజిల్
తుంపెసలార నొందొరులు దోయము చల్లఁదొడంగి రయ్యెడన్'

—3-57.

ఈ గ్రంథమును కృతిపతివంశీయులగు నారయ్యప్పారాయ సింహాద్రి అప్పరాయ సోదరులచే ప్రచురితము, తిరుపతివేంకటకవి పరిష్కృతము. తిరుపతివేంకటకవుల ప్రశస్తమయిన యుపోద్ఘాత మిందుకలదు.

ఆణివిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి

కాకరపర్తి అగ్రహార వాస్తవ్యుఁడును, యజ్ఞ నారాయణదీక్షితుల తనయుఁడును నగు ఆణివెళ్ళ వేంకటశాస్త్రి రచించిన 'అప్పరాయ యశ శ్చంద్రోదయ' మను అలంకార శాస్త్రము ఇందుమతీపరిణయ కృతిభర్తయగు శ్రీ నారసింహాప్పరాయ ప్రభువర్యుల కంకితము. ఇది నారసింహాప్పరాయ యశోవర్ణనాత్మకము. గుణ దోష శబ్దాలంకార అర్థాలంకార ఉత్తమకావ్య శ్రవ్యప్రబంధ దృశ్యకావ్యలక్షణ వ్యత్యాది నిరూపణములను పదునాఱు నిరూపణములుగల పోడశ కళాసమేత మీగ్రంథము. గ్రంథకర్తృవంశీయుఁడగు సీతారామశాస్త్రిచే యథామాతృకముగా పరిష్కృతము, కృతిభర్తృవంశీయులగు నారయ్యప్పరాయ సింహాద్రిఅప్పరాయ సోదరులచే ముద్రాపితము.

ఈ యలంకారగ్రంథకర్త ఆణివెళ్ళ యజ్ఞనారాయణ భట్టారకపుత్రులు, రామలింగసూర్యనుజులు. ఆణివెళ్ళ వేంకటశాస్త్రి కూచిమంచి జగ్గకవి కృత మగు చంద్రరేఖావిలాసమున చంద్రరేఖకు తండ్రియగు వేంకటశాస్త్రి :

'అప్పరాయకుఁ గావ్యము

చెప్ప నతండణఁగ నందుఁజేరెను, వినయం

బొప్పఁగ వేంకటశాస్త్రులు

గుప్పున నతఁ డాణివెళ్ళ కులుఁడెన్నంగన్'

—1-48.

ఈ వేంకటశాస్త్రులు చంద్రరేఖావిలాస ప్రబంధకథానాయకుఁడగు నీలాద్రి రాయణింగారికి ఒక యలంకారగ్రంథము సంస్కృతభాషామయమగు దానిని అంకితమొసఁగినట్లు—

‘వేంకటశాస్త్రులు మాకు న

లంకార గ్రంథమొకటి లలి సురభాషన్

బంకించె నాంధ్రకావ్యం

బంకితమొనరింపు మీవు నట్లనె మాకున్’

—1—18.

చంద్రరేఖావిలాపకృత్యవతరణిక మూలమున స్పష్టమగుచున్నది.

అప్పారాయయశశ్చంద్రోదయ కృతిభర్తయగు మేకా వేంకటనృసింహా
ప్పారావుగారు 1745 లో కవికి పల్లారుమల్లి అగ్రహారమును ప్రసాదించిరి.
అలంకారసుధాసింధు, మహేశ్వర మాహాత్య కావ్యము, రుక్మిణీపరిణయము,
భాస్కరప్రశస్తి మున్నగునవి వేంకటశాస్త్రి యితరకృతులు.

వేంకటశాస్త్రి కుమారుడగు నారాయణశాస్త్రి సాహిత్యకల్పద్రుమకర్త.
ఇది జగన్నాథఅప్పారావుగారి కంకితము.

దిట్టకవి రామయోగి

నూజివీటిప్రభువు నారయ్యప్పారావుగారి యాస్థానకవి దిట్టకవి రామయోగి.
రంగారాయచరిత్ర కృతికర్తయగు నారాయణకవికితఁడు వరుసకు మనుమఁడు.
యాదనరాయకవిపౌత్రుఁడు, సుందరరామసూరి పుత్రుఁడు, వ్యాకరణశాస్త్ర
పారంగతుఁడు, సంస్కృతాంధ్రములయందు పండితుఁడు, గొట్టుముక్కలగ్రామ
వాస్తవ్యుఁడు. ఇతఁడు ప్రభువువెంట కాంచీనగరమునకరిగి యచటనున్న మహా
పండితులతో వ్యాకరణశాస్త్రచర్చలు బహుదినములు సాగించి తుదకు వారి
నోడించి సమ్మానములందిన పండితుఁడట ! సంస్కృతమున ననేకగ్రంథములకు
వ్యాఖ్యానములు, మతవిషయిక ఖండనగ్రంథములు ఈయన వ్రాసెనట ! ఈ
గ్రంథములేవియును కానరావు. నారయ్యభూపాలునిమీఁద ఈయన రచించిన
సంస్కృతచాటువులు కొన్ని లభ్యమగుచున్నవి*. రామయోగికవి చిరకాలము
నూజివీటి ఆస్థానమునఁ బౌరాణికులుగా నున్నటులఁ గవివంశీయులు చెప్పు
చున్నారని శేషాద్రిరమణకవుల వివరణము. ఈయన రచించిన రుక్మిణీపతి
శతకము మాత్రము ముద్రితమై లభ్యమగుచున్నది. అందలి యొకపద్యము :

‘యోగములెన్నిదింట నవయోగము జెందఁగనీక చక్రసం

యోగపణేంద్రమస్తకము సూర్యముజేసి పణాసుదీప్తిచే

నూఁగఁగనీని దేహములనొప్పు ముగింద్రుల చిత్తవీధులన్

రాగిలు పాదపద్మము శిరంబునఁ జేర్చుము రుక్మిణీపతి’

—100.

* విరాజితే లోకవిరాజిరాజతా విభాకరేసంస్థితి మేతిహంసతా

సరాజహంస స్పృమదీవీసర్వదా సదాఖ్యయా నారయభూపవర్యః’

—రుక్మిణీపతి శతక పీఠికలో శేషాద్రిరమణకవుల యుదాహరణము.

దిట్టకవి రామచంద్రకవి

ఈ రామయోగికవికి బంధువును, రంగారాయచరిత్ర కృతికర్తకు తనయుడును నగు దిట్టకవి రామచంద్రకవి (సుమారు 1760-1800) పేరు మాడిపీటిసంస్థానమునందలి రికార్డులమూలమునఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈతఁడు శాషాసుగ్రహసమర్థుఁడఁట !

'దిట్టకవి రామచంద్రుఁడు
దిట్టిన రామైనఁ బగులు, దీవించిన నా
బెట్టెనుఁ జగురువెట్టును
గట్టిగఁ దొల్లింటి భీమకవి కాఁబోలున్'

అను చాటుపద్యమొకటి ప్రచారములోనున్నది. '....మద్దాలి యుద్ధంధరాయ జయశ్రీ సువిధేయ భక్తజనగేయానిత్యభాగ్యోదయా' అను మకుటముగల యుద్ధంధరాయశతకమును, 'గొట్టుముక్కల పురొకా రాజగోపాలకా' అను మకుటముగల గొట్టుముక్కల రాజగోపాలశతకమును, 'మహిషాసురమర్దని వ్యవర్ధన్' అను మకుటముగల మహిషాసురమర్దని శతకమును, 'రఘుతిలక నిలలతటనటదలకా' అను మకుటముగల రఘుతిలకశతకమును, 'హేలాపతీ దండకమును, చాసిరెడ్డివంశచరిత్రమును (ఒక ప్రబంధమునఁ గృత్యాదిభాగము) మొదలగున పీతని కృతులు. కృష్ణామండలము నందిగామతాలూకా గొట్టుముక్కల ఈతని నివాసము. కొంతకాలము పుయ్యూరుతాలూకాలోని పెదమద్దాలి గ్రామమునఁగూడ నివసించెనఁట ! రామకథాసారము, శకుంతలాపరిణయము, నేతుమాహాత్యము మొదలగు కృతులను రచించిన దిట్టకవి పాపరాజకవి యాతని పితామహుడఁట !

రామచంద్రకవి రచనములనుండి మాదిరికి కొన్నిపద్యములు :

'గజమేదేశకునొద్ద శిక్షఁగనె సాకల్యంబుగాఁ గుబ్జ యే
వ్విజు నాచార్యునిఁగాఁగఁ జేకొనె భవద్దివ్యామృతప్రాయ నా
మజపప్రాప్తికి సాత్వికంబె గురువో ; మద్దాలి యుద్ధంధరా
య ! జయశ్రీసువిధేయ ! భక్తజనగేయా ! నిత్యభాగ్యోదయా'

—ఉద్ధంధరాయశతకము, 23.

'మరురాజశ్శుఁడు వాసవాత్మజుఁడు కోర్కుల్ మీఱఁగా నిన్ను సం
గఠ సాహాయ్యమువేడ రాజునకు వేడ్కన్ సేనలం బంది నీ
జయన్ సారథివైతి వర్జునున కత్యంతాప్తిచేఁ గోటి భా
స్కరతేజస్విక ! గొట్టుముక్కలపురొకా ! రాజగోపాలకా'

—గొట్టుముక్కల రాజగోపాలశతకము, 85.

‘లాలితరత్నవీణ నుపలాలనఁజేయుచు మందహాసయు
క్తాలపనైకగీతముల నర్మిలిఁ బాడుచు శంభునన్నిధిన్
జాలవిలాసమొప్పు సురసంజలరంజిల నాట్యకేశిచే
హాళి యొనర్చు తల్లి మహిషాసురమర్దని పుణ్యవర్ధనీ’

---మహిషాసురమర్దని శతకము, 28.

‘ప్రాచేతస కవి కవితా
వ్యాచిత్రీంసాభిరామ హర్షితహృదయా
యాచకరాంజిఫలసం

ధాచణ రఘుతిలక నిటలతటనటదలరా’ —రఘుతిలకశతకము, 98.

మాడభూషి సరసింహాచార్యులు

పల్లవీపల్లవోల్లాస ప్రబంధకర్త మాడభూషి సరసింహాచార్యులు నూజివీటి సంస్థానాధిపతుల ఆస్థానకవి. ‘సకలాగమపురాణశాస్త్రజ్ఞ లొకచెంతఁ గర్క శోక్తులఁ బ్రసంగములు సేయ, సంగీత సాహిత్యసారజ్ఞ లొకచెంత శృంగార కావ్యముల్ చెలఁగి చదువ....’ (1-18) నిండుకొలుపుననున్న నూజివీటి పాలకుఁడు శోభనాద్ర్యప్పరావుగారు ఆకిరిపల్లెలో వేంచేసిన శోభనాద్రి నృకేశరి కర్పితంబుగా నొక సప్యకావ్యము రసమంజులముగా విరచింపుమని కవిని కోరిగా, మదనగోపాలచరిత్ర చిత్రితముగ నీ శృంగారకావ్యము మూఁడాశ్వాసముల గ్రంథముగా నిబంధింపఁబడినది. మాసలా కొక పద్యము :

‘పున్నమనాటి చందురునిబోలెడి నీదు మొగంబునందు లే
వెన్నెలవంటి నప్పు కడువేడుక మీఱఁగఁ గానరాదయో
కన్నియ నీదు చెక్కుల వికాసము వీడెను వెంటవెంటనే
కన్నుల నీరునిండి నునురాటుక జాతె నిదేమె కోమలీ!’ —2-76.

సరసింహాచార్యులు శ్రీవైష్ణవబ్రాహ్మణులు. నైఋతకాశ్యపసగోత్రులు. ఆపస్తంబసూత్రులు : తండ్రి వేదాంతాచార్యులు.

గాంగేయేశ్వర సూరి

శోభనాద్ర్యప్పరావు (1830-1868) గారి కాలమునాటి నూజివీటినివాసి చెఱుకూరి గాంగేయేశ్వరసూరి ‘సాత్రాజితీపరిణయ’మను నాలుగు స్తంభకముల చంపూప్రబంధమును సంస్కృతభాషలో సంతరించినవాఁడు. కృష్ణాతీరభూములలోని చెఱుకూరికుటుంబము సుప్రసిద్ధ పండితవంశముగా పేరుపొందినది. షడ్భాషాచంద్రికాకర్తయగు చెఱుకూరి లక్ష్మీధరసూరి గాంగేయేశ్వరసూరి పూర్వులలో నొకఁడు. ప్రాకృతభాషావ్యాకరణమాలికలో షడ్భాషాచంద్రిక కొరికిపూస.

మాడభూషి వేంకటాచార్యకవి

వల్లవీపల్లవోల్లాసకర్తయగు నృసింహాచార్యులపుత్రులీ వేంకటాచార్యులు (1835-1895). అభినవపండితరాయబిరుదవిభూషితులు. అష్టభాషలలో ప్రావీణ్యముకలవారు. పితాపురము, విజయనగరము మొదలగు సంస్థానములను చూడ దర్శించి విద్యాభోజులగు నా మహారాజుల యాస్థానములలో తమ యద్వితీయమగు నవదాననైపుణ్యమును బ్రదర్శించి సత్కారములందిన విద్వత్కవి. 1872 లో వేంకటాచార్యులవారు నిర్వహించిన నూటివీటి శతావధానము సాహిత్యచరిత్రలో ప్రసిద్ధము. నారయ్య అప్పారాయబహద్ద రానాటి సభి కవ్యజ్ఞులు. నరసరావుపేట, పితాపురము జమీందారులతోపాటు నారయప్పారాయ గారి సోదరులు రంగయ్యప్పారాయాదులు, ఆస్థాన విద్వత్కవులు సదానదులు. అవధానానంతరము వేంకటాచార్యకవికి స్వర్ణకవచము, జోడుశాలువలు, వేయి నూటపదాలులు బహూకరింపబడినవి. ఆ సభయందే పితాపురము మహారాజా శ్రీ రావు వేంకటమహీపతి గంగాధర రామారావుబహద్దరుగారు కవికి అభినవ పండితరాయ లను బిరుదమునిచ్చి సత్కరించిరి*. భరతాభ్యుదయము, పుష్ప భాణ విలాసము, రామావధూతీతారావళి మున్నగునవి వేంకటాచార్యుల కృతులు. అనుభవరసికులగు వేంకటాచార్యులవారు తమ వేశ్యయగు నెల్లూరి రామావధూతీపేర వ్రాసిన శృంగారక్రీడాప్రదర్శకములగు నిరుపదియేడు సీస పద్యముల తోరణ మీ రామావధూతీతారావళి. ఈ తారావళి విలువకట్టలేని సాహితీభూషణమని గ్రంథసంపాదకులు ప్రస్తుతించిరి. ఈయన శోధనాద్ర్యప్పారావు, నారయ్యప్పారావుగారల యాస్థానకవి.

బుక్కపట్టణము రాఘవాచార్యులు

బుక్కపట్టణము శ్రీనివాసతాతాచార్య తనయుడగు రాఘవాచార్యులు (1880 ప్రాంతము) నూటివీటిలో సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల భాషలలో అవధానము లొనర్చి బహుకృతుల నందినవారు. కువలయాశ్వవిజయమును నవ్యప్రబంధి మీ వికృతము. కార్మెకిల్ మోరవారి యుత్తరువు మేరకు రాఘవాచార్యులు విష్ణించిన ఆంధ్రదేశ చరిత్రము ముద్రితము కావలసిన రచనము. ఈ కవి హైదరాబాద్ లో నొకడగు రాఘవాచార్యుడు పట్నాత్ర విద్వీ విఖ్యాతుడయి నూటివీటి సంస్థాన పండితుడుగా నుండెనట ;

రాజా రంగయ్యప్పారాయబహద్దరు

రాజా శ్రీ రంగయ్యప్పారాయబహద్దరుగారు రచింపజేసిన 'పారసీక

* నిడుదవోలు వేంకటరావు, అభినవ పండితరాయలు : అవధానప్రతిభ. భారతి, 1990, ఏప్రిల్, పుటలు 40-48.

ధరాధీశచరిత్రము' చారిత్రకకావ్యములలో, బ్రశస్తమయినది. గ్రంథకర్త లక్షణాచార్య సుకవి. కాని యందచ్చుపడిన యొక్క యాశ్వాసము మాత్రము లభ్యమగుచున్నది. అప్పారాయనృపాలుని ఆస్థానవిద్వాంసులగు గోపాల కృష్ణాచార్యులు శోభనాద్రీశ వైభవ మను సంస్కృతచంపూప్రబంధరచయితలు. ఇది రామాయణకథాత్మకమగు బృహత్కావ్యము. రాజా రంగయ్యప్పారాయ బహద్దరువారు అముద్రితగ్రంథచింతామణికి నిత్యపోషకులుగా నుండిరి. వీరి ప్రాచ్యవిద్యాభిమానమధికము. కవిపండితపోషణము వీరి నిత్యకృత్యములలో నొకటి. వీరు సంస్కృతాంధ్రపారసీకములలో పటిష్ఠమైన పాండిత్యముగలవారు. పారసీభాషలోని 'షహనామా'కు తెలుగునేతను సంతరించిరి. వీరి యాస్థాన విద్వాంసులు నల్లాన్చక్రవర్తి సంపత్తుమారలక్ష్మీనృసింహాచార్యులచే పూరింపఁ బడిన సమస్యాపద్యములు పెక్కులు అముద్రితగ్రంథచింతామణిలో ప్రచురిత మయినవి.

చర్ల ధాష్యవారశాస్త్రిరచితమగు 'మేకాధీశశబ్దార్థశతకోటి' అను సంస్కృతకృతి కృతికర్త సర్వంకషపాండితీప్రదర్శకమగునది. ఈయన కాకరపట్టుగ్రామవాస్తవ్యులగు చర్ల కామమాంబా దేంకటశాస్త్రిల పుత్రుఁడు. బెజవాడలోని శ్రీ రంగయ్యప్పారాయ కళాశాల ఈ ప్రభువుల స్మృత్యర్థము రూపెత్తినది.

రాజా వెంకటాద్రి అప్పారావుబహద్దరు

రాజా శ్రీ రంగయ్యప్పారాయబహద్దరుగారి దత్తపుత్రులగు వెంకటాద్రి అప్పారావుబహద్దరుగారు కావ్యకళాప్రపూర్ణులు. కళాపోషణము, కావ్య నిషేవణము—ఈ రెండును వారి జీవితమునందలి పరమార్థములు. 1927 లో కాకినాడలోజరిగిన యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్వార్షిక సభకు వీ రధ్యక్షులు. రామ దాసు, జ్యోతిర్లీల, గోవర్ధనోద్ధారణము మొదలగునవి వీరు రచించిన నాటకములు. ఆంధ్రగీతగోవిందము, ఆంధ్రాష్టపదులు, శోభనాచల మాహాత్యము మొదలగు నవి వీరు సంతరించిన కమనీయ కావ్యములు. 'జ్యోతిర్లీల' యను నైదంకములు గల నాటకము సరిక్రొత్తరీతులలో రూపెత్తిన రచనము. కృతికర్తలను గాదని తత్కృతులపరముగా పూర్వకావ్యస్తుతిని నెఱపుట రాజాగారి నెఱజాణతనమును సూచించును. జ్యోతిశ్శాస్త్ర విశేషములను దృశ్యరూపమున వ్యక్తపఱచుట నాటకకర్త ముఖ్యోద్దేశము. పురుషప్రయత్నమునకు ప్రకృతిసత్వములు స్వాధీనములని నిరూపించుట యీ కథయందలి పరమార్థము. త్రిభంగి, ధ్వని, చంద్ర చర్మ, సారి, శ్రీ, స్త్రీ, మృగీ, పంక్తి, సమానీ మొదలగు అపూర్వవృత్తము లిందు రచితము. భూమికా వివరణ పట్టికలో ఆయా భూమికల ఆహార్యాదులును వర్ణములు.

‘....వేంకటాద్రివిభుఁడున్ దా గీతగోవింద నృ
త్యత్పియూషసరుండు, ప్రోల్లసిత రాధాకృష్ణ కేశీకళా
తాత్పర్యజ్ఞఁ డనేక కావ్య ఘటనాదక్షుండు, సత్సాహితీ
హృత్పద్మాంతర భోగభోగి, ఆతఁడెందేవెల్గు నిశ్చింతుఁడై’

ప్రసిద్ధులగు తిరుపతివేంకటకవులు వెంకటాద్రిఅప్పారావుగారిని దర్శించి
సమ్మానములను బడసిరి. ఆ సందర్భమున తిరుపతిశాస్త్రిగారు చెప్పిన పద్యమిది:

‘కవివై, భూపతివై, సదా సుమతివై, కల్యాణివై, నిత్యమా
ర్జవ మొప్పారఁగ నూజివీట సుఖివై రాజ్యంబు పాలించు ని
న్నవలోకించు నదృష్టమిప్పటికి సంప్రాప్తించె నుయ్యారు రా
జవరా ! తిర్పతిశాస్త్రికిన్ సుకవితాసాఫల్య మింపారఁగన్’

—నానారాజ. ఉత్తర. 467.

ఈ సందర్భమునందే నూజివీటి కోటలో వేంకటాద్రికృష్ణరావుగారు రచించిన
‘రామదాస’ నాటకప్రదర్శనము జరిగినది. ఈ నాటకరచనను తత్ప్రయోగ
కౌశలమును బ్రస్తుతించుచు తిరుపతివేంకటకవులు పద్యములు చెప్పిరి.
అప్పారావుగారిచే సత్కరింపఁబడిన వారిలో కళాప్రపూర్ణ చిలకమర్తి లక్ష్మీ
నరసింహముగా రొకరు.*

నూజివీటి ప్రభువుల మఱియొక రాజధాని శనివారపుపేట. శనివారపుపేట
జమీందారు నారయ్యప్పారావుగారిని తిరుపతి వేంకటకవులు దర్శించి సమ్మానము
లందిరి.

నూజివీటి కోటలోని ముసునూరు పాలకులగు రామచంద్ర అప్పారావు
గారు సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల పాఠశాలభాషలలో మంచి పాండిత్యము కలవారు.
వీరు 1862 లో జన్మించి 1889 లో బీ.ఎ.గ్రేడు పూర్తిచేసిరి. తిరుపతివేంకటకవులు, కాశీ
కృష్ణాచార్యులు, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ మున్నగు కవి పండితులను బెక్కురను
సమ్మానించిరి. వారికి వార్షికములనుగూడ నేర్పణచిరి. వీరు 1909 లో మర
ణించిరి. వీరి నిర్యాణముపై తిరుపతివేంకటకవులు చెప్పిన పద్యములు రాజాగారి
పాండిత్య దాతృత్వ సౌహార్ద మార్దవములను బట్టియిచ్చునట్టివి :

‘రాజులు లేరె లోకమున ? రాజులుగాఁగలరేమి లాభ ? మీ
తేజము రంజకత్వమును దేకువ, లోకువగాని శక్తియున్
భోజునివంటి పాండితియుఁ బొల్పెడివాఁడెవఁడో వచింపు, మిం
కి జనపాలురందు, ధరణీశశిఖామణి ! యప్పరాడ్విభూ !’

ఈ రామచంద్రఅప్పారావుగారికి విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి అనార్థశ్రీ
నాటకము కృతి యీఁబడినది. కాశీ కృష్ణాచార్యులుగారు రామచంద్రఅప్పా

* చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, స్వీయచరిత్రము, ఆంధ్రరాష్ట్ర అభ్యుదయ
రచయితల సంఘ ప్రచురణము, 1944, పు. 376.

రావుగారిని దర్శించి ప్రశంసించిన పద్యము :

‘అవసీకాంతను బెండ్లియాడి, తదిగా కజ్జాలయాహస్తప
ల్లవముంబట్టితి, పంతబోక వివిధాలంకార మాన్యాత్మయో
కవితాకన్యను గౌగిలించి తిక నో క్షేమాథ : మాకెట్టు లీ
భువి వర్ణిత్యము సల్పఁగాఁగలుగునో మున్నూర్ క్షమాబంధలా’ *

ఈ రామచంద్రఅప్పారావుగారి పుత్రులగు సింహాద్రిఅప్పారావు బహద్దరు
గారును, రాజగోపాలఅప్పారావు బహద్దరుగారును కవితాపోషకులు. ప్రతిజ్ఞా
శాంతనపము మొదలగు ప్రశస్తకృతులను వీరు ఆదరించిరి. ధర్మఅప్పారావు
వంశమునందు జన్మించిన వీరు తమ పూర్వుల కీర్తిని నిలుపఁబెట్టినవారు.

రాజా రంగయ్యప్పారావుబహద్దరు

పుయ్యూరు వెంకటాద్రి అప్పారావుగారి తనయులు రంగయ్యప్పారావు
బహద్దరుగారు ఉన్నతవిద్యాపట్టభద్రులు. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాంస్కృతిక వ్యవహార
శాఖామిత్యులుగా, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ ప్రోత్సాహకులుగా, ఆంధ్ర
విశ్వవిద్యాలయము సెనేట్, సిండికేట్ సభ్యులుగా, విశ్వకళాపరిష దుపాధ్యక్షు
లుగా, ఆంధ్ర నాటక కళాపరిషదధ్యక్షులుగా వీరు కావించిన విద్యాసంబంధమైన
కృషి విస్మరింపరానిది. ధర్మాప్పరాయల ధర్మసంతతికిఁ జెందిన నిర్మలమూర్తి
యగు అప్పారాయబహద్దరుగారు అనేకకృతులను కృతినొందిన సుకృతులు.
దురిసేటి వేంకటరామాచార్యుల ‘అనార్కలి’ యను ఆధునిక పద్యకృతి.
యట్టోజు మాధవాచార్యుల ‘మమవలయము’ అను పద్యకృతి మొదలగునవి
వీరు అంకితముపొందిన గ్రంథములలో కొన్ని.

‘అహహ వేంకటనారసింహాప్పరాయ
భూతలేంద్రున కెంతటి భూతదయయొ
యిమ్మహోదారు సత్కథలెల్లఁ దిశల
గానమొనరించెదరు పుణ్యకరములనుచు’

అని పారసీక ధరాధీశ చరిత్రమునందుఁ బ్రస్తుతింపఁబడిన ధర్మఅప్పారాయ
ప్రభువర్యుల స్మృతిచిహ్నము నేటి నూజివీటిలోని కళాశాల.

* అపదానయాత్ర, పు. 162.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. ఆంధ్రవిజ్ఞానము.
2. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము, 3, పుటలు 1171-1175.
3. అముద్రితగ్రంథచింతామణి సంపుటములు.

4. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్యచరిత్రము, పుటలు 124—146.
5. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 182—191; Vol. II, pp. 32—73.
6. V.L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 425—429.
7. M.A.M.P., Vol. I, p. 59.

పాచిపెంట (తేడ పాచిపెంట)

ప్రవేశిక

‘శ్రీ’శ మద్రాసు ప్రెసీడెన్సీలోన విశాఖపట్టణపు డిస్ట్రిక్టునందు సాలూరు సబ్ రిజిష్ట్రా) రిలాకా పాచిపేట జమీందారి పేర నలరు....’ (సూర్యనారాయణ స్వామి శతకము, 101). ఈ జమీందారీ శ్రీరాకుళమండలము సాలూరు తాలూకాలోనిది. ఇందు పదునైదు గ్రామములున్నట్లు వెబ్బుదొరగారు వ్రాసి యున్నారు. తాడూరు, తేడ యను రెండుముఠాలను ఆయన రెండుగ్రామములుగా లెక్కించినట్లున్నారు. తాడూరు ముఠాలో పంచొమ్మిది గ్రామములును, తేడ ముఠాలో సూటముప్పదిరెండు పల్లెలును కలవు. బంటుమానా సిబ్బంది ఖర్చులు పోను పేష్కపు రూ. 3,000 లు. పాచిపెంటకు ప్రాక్చురి, ప్రాచీపురము, ప్రాచీపట్టణము అను నామములున్నట్లు సాహిత్యమువలన తెలియుచున్నది. ఈ సంస్థానపాలక పంశమునకుచెందిన శ్రీరాజా త్యాడ పూసపాటి వీరపరాజు రచించిన ఆంధ్రపదాకరమను పద్యనిఘంటువునందు ‘ప్రాక్చురాధీశ్వర’ (పీఠిక. 2), ‘ప్రాక్చురీశ్వర’ (సుర. 11), ‘ప్రాచీపుర నివేశ’ (నర. 2), ‘ప్రాక్చుర నివేశ’ (పైది, 10), ‘ప్రాచీపట్టణనిలయ’ (పైది, 127), ‘ప్రాచీపుర వాస’ (అచర. 1) అనియు, వీరపరాజు విరచితమగు సూర్యనారాయణస్వామి శతకమునందుకూడ ‘ప్రాచీపురాహ్వయ ప్రాజ్యరాజ్య’ మనియు పాచిపెంట గ్రామము, సంస్థానము వ్యవహరింపఁబడినవి. పాచిపెంటనుండి జయపురము పోయెడు ఘాటీ మార్గమునొద్ద ఆ నాఁడు పటిష్ఠమైన పహారా ఆవశ్యకమై యుండెడిది. ఒకనాఁడు పాచిపెంట సంస్థానము జయపురసంస్థానములోని ఒకభాగముగా నుండెడిది. తమ సంస్థానసంరక్షణము నిమిత్తము జయపుర సంస్థానాధీశ్వరులు పైన పేర్కొనిన ఘాటీ మార్గమునొద్ద సమర్థుఁడును, విశ్వాసపాత్రుఁడునునగు నొకసరదారును నియమించుట యుక్తమని భావించిరి. దుగరాజు విశ్వంభరుని సామంతుఁడని రామవిలాసకథనము.

‘దుగరాజు మొదలైన దొరలను భంగించి

విశ్వంభరుని యుద్ధవిరతుఁజేసె....

వత్సవాయాన్వయమునకు వన్నెదెచ్చె

రాయపన్నపాలు శ్రీ తిమ్మరాజు మాళి’ — రామవిలాసము, పు. 29.

ఈ ఘాటీకి ఆపర్వతములయొక్క దక్షిణద్వారమని పేరు. దీనిని సంరక్షించుట గౌరవమగు పదవియైయుండెడిది. ఈ ఘాటీమార్గమునకు పైభాగమునను

క్రిందిభాగముననుగల కొన్ని గ్రామములు పోషణము నిమిత్తము ఏర్పఱచి తమ పరివారములో కొందఱు బంటుమానాజనమునకు ముఖ్యనాయకుఁడుగానున్న తమ్మన్నదొరయను నతనికి దక్షిణకవాటయుగరాజును బిరుదమును ప్రసాదించి పాచిపెంట కేలికగా జయపురమువారు నియమించియుండిరి.

‘ఒగి దక్షిణకవాటయువరాజు చేసి, త

మ్మన్న దొరకొనగెం బాచిపెంట’

—ప్రభాసశాప.

మూలపురుషుఁడగు పై తమ్మన్నదొర తేడలో నొకకోటను గట్టెను. కాని యాయన సంశీయులు తేడను వీడి, పాచిపెంటకు వచ్చి యచ్చట కోటలు, గుడులు, గోపురములు కట్టి స్థిరనివాసముల నేర్పఱచికొనిరి. అందువలన నీ సంస్థానమునకు పాచిపెంట అనియు, తేడ పాచిపెంట అనియు వ్యవహార నామములు సిద్ధించినవి.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ కుటుంబమువారు తాము కొండరాజులమనియు చంద్రవంశమువార మనియు చెప్పుదురు. కాని ఆంధ్రకవిసప్తశతి (పు. 223) వీరు సూర్యవంశ ఙ్గత్రియులని పేర్కొనుటకు ఆధార మేమో తెలియదు. వీరపరాజ కృతమగు చిటుతవజీరు శతకమునందు—

‘వెన్నెలరా వంగసమున

వన్నెయు వాసియును గలిగి వటలుచు నిలలోఁ

జెన్నగు శ్రీ మల్లపన్నపు

చిన్నిసహోదరుఁడు....’

నని వీరపరాజు చెప్పుటను బట్టియు, ఆంధ్రపదాకర కృత్యవతారికలో కృతికర్త యన్నయగు మల్లపరాజు ‘అమృత కరవంశ వార్ధిరాకాచంద్రుఁడు’ అని పేర్కొనఁబడుటనుబట్టియు వీరు చంద్ర వంశము వారనుటయే సరియని తోచుచున్నది.

‘....శ్రీ పూసపాటి....అన్నమావనీపతి....’

—ఆంధ్రపదాకరము, పీఠిక, 3.

‘అలఘుతరభక్తి నీకు సమర్పణముగ

ధీసముద్ధాటి శ్రీ త్యాడ పూసపాటి

వీరపన్నపాల విరచితమై రహించి

వెలయు సురవర్ణు గైకొను వేదవేద్య’

—పైది, సురవర్ణాంతము, పు. 19.

‘ప్రాచీపురాహ్వయ ప్రాజ్యరాజ్యాధిప

త్యవిరాజమాన వై భవఘనుండు

శ్రీ పూసపాటి దక్షిణకవాటదుగ రా

జ బిరుదాంకుండు సజ్జనవిధేయ

నృపుడు శ్రీ త్యాడ పెద్దమల్లపమహేశ
సోదరుడు నీదు భక్తుండ సుజనహితుడు
వీరపనృపాలుడును నను వేడ్కబ్రోవు
సూర్యనారాయణ స్వామి ! సుపథగాడు !

— సూర్యనారాయణస్వామి శతకము, 101.

మొదలగు వానినిబట్టి వీరి యింటిపేరు పూసపాటివారని తెలియుచున్నది. వీరిది నాగేశ్వర గోత్రమట ! సృష్టికరణకులజులలో ఉరిడె, కంఠమహాంతి, జగ్గుమహాంతి, పెదపంకె, పొట్నూరు, మక్కువ మొదలగు గృహనామములుకలవారును నాగేశ్వరగోత్రమువారని తెలియుచున్నది. పాచిపెంటవారి వంశములో వీరప్పరాజు ప్రధానుడు. వీరపరాజునకు కళింగ విజయనగర పాలకుడయిన పెదవిజయరామరాజు సమకాలికుడు. చిరకాలము నుండియు పాచిపెంట సంస్థానదాతలగు జయపుర సంస్థానము వారికిని విజయనగరసంస్థానము వారికిని ఇరుగుపొరుగు పాలకులగుటవలన ఈర్ష్యా ద్వేషములేర్పడి యుండినవి. పెదవిజయరామరాజు తమ పక్షమును వదలి ఫ్రెంచివారి పక్షమునవలంబించినందులకు ప్రతిక్రియ చేయునిమిత్తము విజయనగరరాజ్యమును నష్టపఱుచుటకొఱకు సర్కారుల నవాబగు జాఫర్లీఖాను చికాకోలు సర్కారుపై దాడివెడలినపుడు అతనికి తోడుగావచ్చిన రఘోజీఖాన్ స్నేకుమారుని నాయకత్వమునగల మరాఠీ గుఱ్ఱపుదండునకు విజయనగరము వారితో విసిగిన వీరపరాజు పాచిపెంట ఘాటీమీదుగ విజయనగరముపోవుట కనువైనమార్గము చూపించెను. దీనితో విజయనగరమునకపజయము ప్రాప్తించి రాజ్యమంతయు కొల్లగొట్టబడినది. తమ శత్రుసేనలకు గుట్టుమట్టులెఱుకపఱిచి పాచిపెంట వీరపరాజు నేరముచేసి ఆర్ద్రాపరాధియయినందున విజయనగరము పెదవిజయరామరాజుగారు కోపించి వీరపరాజును శిక్షించుటకు తగిన ఆదను కొఱకు ఎదురుచూచి మరాఠీదండు ఈ దేశమును వదలిపోయినతరువాత వీరపరాజును పట్టి తెప్పించి విజయనగరముకోటలో ఖైదుచేసియుంచిరి. వీరపరాజు యావజ్జీవము ఖైదులోనే గడపెను. నాటినుండి పాచిపెంటసంస్థానమును విజయనగరమువారే స్వాధీనపఱిచికొని ఏలుచుండిరి. క్రీ.శ. 1789 లో ఈ వీరపరాజు చనిపోగా, ఆయనకుమారుడు మొదటి మల్లపరాజుగారికి విజయనగరము దివాణమునుండి స్వల్పమగు తవుజీ ఈబడుచుండెడిది. పద్మనాభ యుద్ధము జరిగి, విజయనగరసంస్థానము ఔద్ధత్యము తఱిగినతరువాత మల్లపరాజుగారిని కుంభిణీప్రతినిధియగు వెబ్బుదొరగారు పిలిపించి మల్లపరాజు పైతృకములగు సంస్థానగ్రామములను మరల నతనికి కవులునకిచ్చిరి. క్రీ.శ. 1797 లో మల్లపరాజుగారు మరణించిరి. ఈయనకుమారుడైన అన్నమరాజుగారితో శాశ్వతపరిష్కారము జరిగినది. ఈ అన్నమరాజుగారి పుత్రుడు

ఇమ్మడి మల్లపరాజు. ఈ మల్లపరాజుగారివలన 1846 లో ఈయన తనయుడగు ఇమ్మడి అన్నమరాజునకు జమీందారీ సంక్రమించినది. ఇమ్మడి మల్లపరాజు కాలమున జమీందారీ చాల హీనస్థితికి వచ్చినది. ఇమ్మడి అన్నమరాజునకు గంగమాంబవలన, గలిగిన కుమారులలో ముమ్మడి మల్లపరాజు, వీరపరాజు అను నిరువురు ముఖ్యులు. తేడ చిత్తెయ్య, రామజోగివట్నాయకుగారలు సంస్థానము దివానులుగానుండిరి. ఈ వీరపరాజే పాచిపెంటసంస్థానమునకు సాహితీగౌరవమును సంక్రమింపజేసినవాడు.

సాహిత్యపోషణము

ఇమ్మడి అన్నమరాజుతనయుడును, పాచిపెంటసంస్థానాధిపతియగు ముమ్మడి మల్లపరాజు (1845-1898) తమ్ముడునునగు రాజా త్యాగ పూసపాటి వీరపరాజు దక్షిణకవాటయుపరాజాబహద్దర్ ఈ సంస్థానాధిపతులలో గొప్ప సాహిత్యవేత్త. ఈయన ఆంధ్రపదాకరము, శ్రీ సూర్యనారాయణస్వామి శతకము, చిటుతవజీరుశతకము మొదలగు రచనలను సంతరించిరి.

ఆంధ్రపదాకరము*

ఇది సుర నర గుణ పరికర చర అచర నానార్థ వర్గములను సప్తవర్గ సహితమైన యాంధ్రపద్యనిఘంటువు; లఘుటీకాసమన్వితము. టీకాకర్త రెవరో తెలియదు. పాచిపెంటలో వెలసిన మల్లికార్జునస్వామి కిది అంకితము. 'ఘనమగు శాలివాహనశకంబు సకేందు దిశంబుజారి సంఖ్య నలరు హేపశంబి శరదంతర మాధవమాసభాస కృష్ణనవమి భౌమవాసరమున....' శా.శ. 1815 అనగా క్రీ.శ. 1893 లో ఈ కృతి పూర్తియైనట్లు గ్రంథాంతమందలి పై పద్యము సాక్ష్యము.

'శ్రీ మత్పర్వత రాట్సు
త్రీ మంజుల కుంభకుచపరీరంభణ స
క్తామల కౌంకుమపదవ
జ్జ మహనీయాంగ మల్లికార్జునలింగా'

ఇది గ్రంథాదియందలి పద్యము. ఇంక, ఇష్టదేవతాప్రార్థనాదికము :

'శ్రీశ్వరులన్ భజించి, దృఢచిత్తమునన్ సుమనోగణాది లో
కేశ్వరుల న్నుతించి, గురునెంతయు మ్రొక్కి, కృతప్రబంధవా
గీశ్వరులన్ ధరిత్రి గణించియు, నాంధ్రపదాశిఁ బ్రాక్పరా
ధీశ్వర నామలాంఛిత కృతేచ్ఛఁ గుతూహలిన్దైన యత్తటిన్'

* శ్రీమాన్ తెన్నతము వేంకటనరసింహాచార్యులుగారిచే వసురత్నాకర ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రింపించి ప్రచురింపబడియె, 164 పుటలు, చెన్నపురి. 1897.

‘శ్రీమదుమారమణీమణీరమణ పాదపయోరుహాభ్రమద్భ్రమః కాయ
మాన మానసుఁడు సుజ్ఞాన కళాపూర్ణుఁడప్తావధాన విహారి యమృత
కరవంశవార్ధి రాకాచంద్రుఁ డాశ్రితసురమహీరుహము భాసురవివేక
గురుఁడు నాగేశ్వరగోత్రపవిత్రుండు పాణ్డ్యుదక్షుండు శౌర్యశాంత
గుణుఁడు శ్రీ పూసపాటి దక్షిణకదాట

పదకదంబ నిమిత్త విభాసితాన్న
మావనీపతి గంగమాంబాగ్రజన్ముఁ
డైన మద్భ్రాతృమల్లపక్షోణివిభుఁడు’

‘అనుజులు ధక్తులై, శ్రితబుధాః సమంచితరక్తులై, సుహృ
జ్జనులు హితోక్తులై, సుభటసంచయ మాజ్ఞనియుక్తులై, సుధీ
జనులు కథానుషక్తులయి, సర్వజనంబులు షడ్విముక్తులై
తనుగొలువన్ సరాగమునఁ దత్సభలో ననుఁగాంచి వేడుకన్’

‘తమ్ములలో సహోదరప్రధానులలోనఁ బ్రధానమిత్రవ
ర్గమ్ములలో సుహృద్వర సుకావ్యులలోనఁ గపింద్రభృత్యబృం
దమ్ములలోనఁ గింకరజనాయిత వీరపథూమిపాలః రా
రమ్మని చేరఁబిల్చి మధురస్ఫురితామృత వాక్యధోరణిన్’.

‘ఆంధ్రనిఘంటువుల్ బహుళమయ్యెఁ బరింప నశక్య మేరి కా
యాంధ్రము నాంధ్రశేషము తదాంధ్రవచోజలరాశి వేంకటే
శాంధ్రము నాది తత్కృతులయందలి శబ్దములన్నిగూర్చి నీ
వాంధ్రపదాకరంబను సమాఖ్యనొనర్చు కృతిన్ సమాకృతిన్’

‘క్రొన్నెలవంకదారియగు శివునకుఁ గృతియి’మ్మని అన్నగారు ఆదే
శింపఁగా మహాప్రసాదమని యంగీకరించి కృతియొనర్చినాఁడు వీరపరాజు
(ఆంధ్రపదాకరపీఠిక, 2 నుండి 7).

‘నరసభాష్టః సుర నర గుణ పరికర చ
రాచరంబులు నానార్థవాచకములు
సప్తవర్గులుగాఁగ నే సంఘటింతు
నవధరింపుము దివ్యచిత్రాబ్జమునను’

—పైది, 9.

ఇట్లు ప్రతిపద్యమును శివసంబంధియగు సంబుద్ధితో నడచినది. నిఘంటుభాగము
నందు మొత్తముపద్యములు 645 కలవు. అచ్చతెలుఁగుపదములుమాత్రమిందుఁ
గూర్చఁబడినవి.

సూర్యనారాయణస్వామి శతకము*

శ్రీ పాచిపేట జమీందారీయువరాజాగారగు వీరపరాజుగారివలన ప్రతి

* రెండవకూర్పు, వసురత్నాకర ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1899.

పద్యరసాస్పదంబుగా నీ శతకము రచియింపఁబడినట్లు ముఖపత్రమునందలి వివరణము సూచించుచున్నది. 'సూర్యనారాయణస్వామి సుపథగామి' యను మకుటముగల సీసపద్య శతక సంభరిత మిది. అరసవెల్లి సూర్యనారాయణస్వామి కంకితము. 'శాలివాహనశతకమున షట్టవసుచంద్రసంఖ్యలు చనఁగ తారణాబ్జ థాద్రపదసితపక్షిదితిథి రవిజదిన మొసంగితి కృతి వేడ్కఁ గొనుము సూర్యనారాయణస్వామి సుపథగామి' అను శతకాంతపద్యమును బట్టి శా. శ. 1806 అనగా క్రీ. శ. 1884 న కృతి సమర్పితమైనట్లు తేలుచున్నది.

ప్రతిపద్యమునందును ఏదో యొక చమత్కార మీ శతకమున సందా నింపఁబడినది. శబ్దార్థాలంకారము లందలి సకల చమత్కారములు, 'పెద్దల కెల్లను బిలిచి చెప్పెదఁజుమీ కర్ణునిగన్నట్టి కానిమాట' వంటి వ్యంగ్య స్తుతులును ఇందు కోకొల్లలు. తన కవితకు ఉద్బోధకమైన సామగ్రిని కవి యిట్లు పేర్కొను చున్నాఁడు :

'సకలకళాదానశాలివోనీదు చ
రణసరోరుహసమారాధనంబు
మన్మనోరథదానమన్మల్లికార్జున
స్వామి సాంద్రసహాయసాధనంబు
ప్రకటకుడ్యాన్వయప్రాజ్ఞ సుబ్రహ్మఖ్య
భూసురాగ్రణి గురుబోధనంబు
మత్సహోదరు పెద్దమల్లపరా ట్సర
స వరేణ్య చిరకృపాచ్ఛాదనంబు
కారణంబుగ నే నేర్చుకరణి ధరణి
నీ నిమిత్తంబుగాఁగ నే నిశ్చయముగ
సీసశతకంబుఁ జెప్పెదఁ జిత్తగించు
సూర్య నారాయణస్వామి ! సుపథగామి !'

చిటుతవజీరు శతకము

ఇదియును వీరపరాజకృతమే. కవి బాలరకొఱకిది వ్రాసెనట ! 'చిటుతవజీరా' యను మకుటము గలది. మచ్చునకు కొన్ని పద్యములు :

'వెన్నెలరావంగసమున
వన్నెయు వాసియును గలిగి వఱలుచు నిలలోఁ
జెన్నగు శ్రీ మల్లపన్నపు
చిన్ని సహోదరుఁడు వేడ్క చిటుతవజీరా'.
'కూడనిపని సేయకు మా
తాడకు మెప్పుడయ్యవారలకు మాటలకున్'

గూడకు దొరసానుల పని
చేడెలతోఁగీడువచ్చు చిటుతవజీరా'.
'వెలయాండ్రను నమ్మకు ర
చ్చల నమ్మకు గోడఁ జాల్పు జలఁజిమ్మకు ని
చ్చలు దోసములఁ గ్రమ్మకు
చిలువ చెలిమిగ్రమ్మఁ బోకు చిటుతవజీరా'.

వేఁగినాటి పైదికశాఖకుచెందిన గోడా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి పాచిపెంట సంస్థానాధీశ్వరుల విద్యాగురువు ; సంస్థానవిద్యాధికారి. రాజా వీరపరాజు తన సాహితీసమారాధనమునకు 'ప్రకటకుడ్యాన్వయ ప్రాజ్ఞసుబ్రహ్మణ్య భూసురాగ్రణి గురుబోధనంబు' ప్రధానసాధనమని సూర్యనారాయణ శతకమునఁ దేర్చొని నాఁడు. ఆంజనేయోపాసకులగు గోడా సీతారామస్వామిశాస్త్రి శాపాసుగ్రహ సమర్థులగు విద్యత్కవులఁట ; ప్రత్యక్ష బాహుట పాంచాలశయ్యల ప్రాధిమీతీన పౌరాణికులఁట ; వీరిరచన లేవియు లభ్యముకాలేదు.

పాచిపెంటను పాలించిన చివరి రాజాగారును గొప్ప పండితులు ; కవులు. అనుదినము విద్యద్గోష్ఠులతోఁ బ్రొద్దు పుచ్చెడి వారఁట ; కనీస మయిదాఱుగురు కవులొ, పండితులొ యీయనను బరివేష్టించి సాహితీచర్చలలోఁ బాల్గొనుచుండి నట్లు ఈ ప్రాంతములందలి జ్ఞానవయోవృద్ధులగువారు పెక్కురు వివరింతురు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము, పుటలు 304, 305 ; 538, 539.
2. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, ఆంధ్రసంస్థానములు — సాహిత్య నేవ, నిడుదవోలు వేంకటరావు, పుటలు 1171—1175.
3. పంగూరి సుబ్బారావు, శతకవాఙ్మయ చరిత్రము.

పానుగల్లు

ప్రవేశిక

ఈ ఎస్టేటు నెల్లూరు, ఉత్తరార్కాడు మండలములలోని కొన్ని గ్రామములతో కూడినది. కాళహస్తి పట్టణమునకు సమీపమున స్వర్ణముఖీసదీతీరమున నిటీవల నిర్మింపఁబడిన పానుగల్లు అను పట్టణము ఈ ఎస్టేటుదారుల నివాసము. ఋణబాధలపాలయిన కాళహస్తి సంస్థానము నందలి పామూరు తాలూకాను పానుగల్లు పాలకులు విక్రయించికొని తమ ఎస్టేటును పెంపొందించిరి. ఇది నవీనమయిన ప్రొప్రయిటరీ యెస్టేటు.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ పానుగల్లువారు వెలమలు*. వీరిది షుట్నూళ్ళ గోత్రము. కాలచోదితమున కాకతేశ్వరుఁగొలిచినవారు. వీరి పూర్వులు కాకతీయ సామ్రాజ్యమంతరించుచుఁగాక తెలంగాణమునందలి నల్లగొండకు 3 మైళ్ళ దూరమునఁగల పానుగల్లు కోటకు అధిపతులుగా నుండిరట. బాలనాగమ్మ, మాయలమరాఠీల జానపదగాథలకీ పానుగల్లు ముఖ్యరంగము. పదునెనిమిదవ శతాబ్దాంతము నాటికి ఈ కుటుంబము అనేకవిపత్పరంపరలకు లోనయి తమ పాలనమునందలి పెక్కు ప్రాంతములను పోగొట్టుకొనినది. ఆ పిమ్మట నీ వంశీయులు దక్షిణ సీమలకు తరలివచ్చిరి. వీరిలో ప్రఖ్యాతులయిన వేంకటరామారాయణింగారు నెల్లూరు ఉత్తరార్కాడుమండలములలో మంచి విలువయినభూములను సంపాదించిరి. వీరి కుమారులగు వేంకటరంగారాయణింగారి కాలమున పానుగల్లు ప్రభుకుటుంబము కాళహస్తిలో స్థిరపడినది. వేంకటరంగారాయణింగారి సర్వతోముఖప్రతిభవలన ఎస్టేటు చాలవరకు వర్ధిల్లుచువచ్చినది. ఈయన పెద్ద కుమారులు శేషాచలపతిరాయణింగారు కాళహస్తి పట్టణమునకు దాపున స్వర్ణముఖి గట్టునందొక గ్రామము నిర్మించి దానికి 'పానుగల్లు' అని తమపూర్వులరాజధాని పేరు పెట్టిరి.

వేంకటరంగారాయణింగారి పెద్దకుమారులు రామారాయణింగారు (1866—1928) ఈ వంశమునందు గొప్ప పేరుప్రతిష్ఠలు గలవారు. రాజకీయరంగము

*“తొలికాల ముర్విగొడవల వెలియై పొలములయందు విహరించుటచే

నిల కాపుజనులుకొందఱు వెలమలనం జగతిలోన విశ్రుతులగుటన్”

—పద్మనాయక చరిత్రము, ప. 26.

నందును, సాంఘికసేవాకార్యక్రమములందును, విద్యారంగమునందును పరిగణింపఁదగిన కృషి సల్పినవారు. 1912 లో ఇంపీరియల్ లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్ లో మదరాసురాష్ట్రము జమీందారుల, భూస్వాముల ప్రతినిధిగా సభ్యులు. 1915 లో విశాఖపట్టణములో జరిగిన మూడవనాంధ్రమహాసభకును, 1915 లో రాజమండ్రిలో జరిగిన రెండవ ఆంధ్రదేశగ్రంథాలయముల మహాసభకును పానుగంటి రామారాయణింగారధ్యక్షులు. 1918లో దివాన్ బహద్దరు బిరుదమును, 1922 లో రాజా బిరుదమును, ఆపిష్కృత 1926 లో సర్ బిరుదమును బొందిరి. జస్టిస్ పక్షము తరపున మద్రాసురాష్ట్రమునకు విద్యాశాఖామంత్రిగాను, ముఖ్యమంత్రిగాను వ్యవహరించి గొప్పపేరు గడించిరి. వీరి సోదరులు శ్రీ రాజా పానుగంటి పార్థసారథిరాయణింగారు.

సాహిత్యపోషణము

దక్కనులోని పానుగల్లుకోటకు అధిపతులుగనుండిన కాలమునందలి యీ పంశీయుల సాహితీపోషణ నివరణములు లభ్యముకాలేదు. పానుగంటి రామారాయణింగారు చిన్నతనమునుండియు సంస్కృతాంధ్రములలో మంచి యభిరుచిగలిగి ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో ప్రత్యేకాంశములతోపాటు తెలుఁగు అభిమానవిషయముగా స్వీకరించి యం.ఏ. పరీక్షకు చదివి 1896 లో ప్రథమ శ్రేణిలో పట్టభద్రులయిరి. చాలకాలము మద్రాసువిశ్వవిద్యాలయములో తెలుఁగు నకు పరీక్షకులుగా నుండిరి. ఉత్తమ కావ్యరచనను ప్రోత్సహింప పితాపురము రాజాగా రేర్పఱచిన సాలుసరి పోటీలలో రామారాయణింగారు కందుకూరి వీరేశలింగము, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారలతోపాటు కావ్యపరీక్షకులుగా నుండిరి.* రాజమండ్రిలో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు ద్వితీయ వార్షికోత్సవ సభ కధ్యక్షతవహించిరి. లార్డ్ హార్డింజ్ ప్రభువు మదరాసునగరము విచ్చేసిన సందర్భమును పురస్కరించికొని తెలుఁగులో శాస్త్రగ్రంథముల ప్రచురణమునిమిత్తము మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయమునకు పదివేల రూపాయల ఎండోమెంటు నిధిని సమర్పించిరి. ప్రాయోగిక మనస్తత్వశాస్త్ర విభాగమున పరిశోధనముసలుపుటకును, అందొక రీడరుపదవిని నెలకొల్పుటకును 1927 నుండి యేఁతేఁట అయిదువేల రూపాయల విరాళము ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమున కొనఁగుటకు రాజాగారు నిర్ణయించిరి. 1928 లో వీరు మరణించుటవలననో లేక మఱికొరణమువలననో వీరి ప్రయత్నము పారముముట్టినట్లు లేదు. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము రూపెత్తుటలో పానుగల్లురాజాగారుచేసిన ప్రత్యేక కృషి మఱవరానిది. మద్రాసురాష్ట్రము విద్యాశాఖామంత్రిగా తెలుఁగుభాషకును, తెలుఁగుభాషాప్రభులకును వీరుచేసిన మేలు విస్మరింపరానిది. కాళహస్తి,

* చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, స్వీయచరిత్రము, పు. 276.

చల్లపల్లి, తుని, నూజివీడు. పీఠాపురము, పెద్దాపురము, బొబ్బిలి. ముక్త్యాల, విజయనగరము పాలకుల వలె వీరి ఆయుర్వేదాభిమానము ప్రత్యేక ప్రశంసకు పాత్రమయినది. వీరి దీక్షాదక్షతల మూలమున 1925 లో మదరాసు ప్రభుత్వము వారు దేశీయవైద్యవిధానమును గుర్తించి, తత్సంబంధి విద్యాలయములను నెలకొల్పిరి.

రాజా పానుగంటి పార్థసారథిరాయణింగారు ఆంగ్లవిద్యాపట్టభద్రులయినను సంస్కృతాంధ్రములయందు మంచి యభినివేశముగలవారు. భగవద్గీతా మంజరి, కమలాకల్యాణము, సత్యాకృష్ణసమాగమము మొదలగునవి పార్థసారథిరాయణింగారి ముఖ్యరచనలు. వీరు అచ్చమాంబా వేంకటరంగయార్యులపుత్రులు. వీరి భగవద్గీతామంజరి భగవద్గీతకు నాంధ్రానువాదము. ఇది మంజరీద్వీపదలో వ్రాయఁబడినది. మాదిరికి కొన్ని యనువాదభాగములు—

‘భూతంబు లన్నసంభూతంబులగునుఁ
బ్రభవించు నన్నంబు వర్షంబువలన
వర్షంబు యజ్ఞంబువలనను బుట్టు
యజ్ఞంబు కర్మమం దావిర్భవించు’

—కర్మయోగము, అధ్యాయ. 3. ప. 14.

ఈ పంక్తులు క్రింది శ్లోకమునకు తెనిఁగింపు :

‘అన్నాద్భవంతి భూతాని
పర్జన్యా దన్నసంభవః,
యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యో
యజ్ఞః కర్మసముద్భవః’

—భగవద్గీతా. తృతీయ. 14.

‘విద్యావినయసంధు విప్రుసందైనఁ
గుంజరమందైన గోవుసందైన
శ్వాసమందైన శ్వపాకుసందయిన
సమదర్శనంబుతో జ్ఞానులుండెదరు’

—కర్మసన్న్యాసయోగము, అధ్యాయ. 5. ప. 18.

ఈ పై పంక్తులు క్రింది శ్లోకమున కనువాదము :

‘విద్యావినయసంపన్నే
బ్రాహ్మణే గవి హస్తినీ,
కుని చైవ శ్వపాకే చ
పండితా స్సమదర్శినః’

—పైది. పంచ. 18.

‘ఏఱుల పలునీరు లెట్టుల వేగ
సంద్రంబునే చేరఁజనియెడునట్లు

వీరలు నరలోకవీరులు మీదు
వ్రేగుమోములను బ్రవేశించువారు'

—విశ్వరూపసందర్శనయోగము, అధ్యాయము, 11, ప. 28.

మీది పంక్తులు క్రింది శ్లోకమునకు భాషాంతరీకరణము :

‘యథా నదీనాం బహవోఽంబువేగా

స్సముద్ర మేవాభిముఖా ద్రవంతి,

తథా తవామీ నరలోకవీరా

విశంతి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి’

—పైది. ఏకాదశ. 28.

పార్థసారథిరాయణింగారి మఱియొకరచన కమలాకల్యాణము. ఇది యాంగ్లమునందు షేక్స్పియర్ మహాకవి సంతరించిన ‘ప్యెల్ష్ వైన్స్’ నాటకము నకు స్వేచ్ఛానువాదము. మూలకర్త యభిప్రాయము చెడకుండ తెలుగు నుడికారమునకును, తెలుగు వాతావరణమునకును దూరముగాకుండ ననువాదము సాగినది. ఇది ప్రతిపదభాషాంతరీకరణముకాదు. ఇది రాజాగారి చిన్ననాటి రచన. బాల్యోత్సాహము ప్రాబల్యమువలన నానావిధవృత్తముల నిందుఁబొందు పటిచిరి. బాల్యమువలన పాదపూరణపదములుకొన్ని ప్రవేశించినవని రచయిత లే స్వయముగా నంగీకరించిరి. 1892 లో పట్టపరీక్షకుఁజదువుచు సంధానించిన కృతియిది. నాటకమునందలి పాత్రముల సంభాషణము చాలతావుల పద్యముల లోనే సాగినది. ఇది యయిదంకముల రూపకము.

సత్యాకృష్ణసమాగమమును వీరి రచన చిన్నారి పొన్నారి చిటుత కూకటి నాటిది. దీని రచనాకాలము 1888. ప్రథమపరీక్షకు పఠనీయగ్రంథమయిన గోల్డుస్మిత్ ‘వికార్ ఆఫ్ ది వేక్ ఫీల్డ్’ కృతియందలి ‘ది హార్మిట్’ అను ఏకాంశమును స్వీకరించి ‘సత్యాకృష్ణసమాగమము’ అనుపేర నూటనలువది యాటు పంక్తుల ద్విపదకావ్యముగాఁ గూర్చిరి. అలఁతియలఁతిపలుకులతో రూపొందిన లఘుకృతి యిది.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
2. మాగంటి బాపినీడు, అంధ్రసర్వస్వము.
3. అంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచికలు.
4. గ్రంథాలయ సర్వస్వసంచికలు.
5. V.L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 439-442.
6. Andhra University Annual Register, 1937-38.

పాపన్న పేట

ప్రవేశిక

ఇది చాల పురాతనమయిన సంస్థానమనియు నిజామురాష్ట్రమునందలి యన్నిసంస్థానములకంటె అధికవిస్తీర్ణము కలిగియుండినదనియు చరిత్రకారుల యభిప్రాయము. ఈ సంస్థానము ఫిరోజిషాచక్రవర్తి కాలమున స్థాపింపఁబడినట్లు మెదకురాజుల రికార్డులు, వంశవృక్షావళి మున్నగువానివలనఁ దెలియుచున్నదట.* నేటి మెదకుమండలమంతయు పూర్వ మీ సంస్థానముగా నుండెడిది. కాని యిటీవల నంతరించిన యీ సంస్థానము నేటి మెదకుమండలములోని చిన్న సీమకు పరిమితమై యుండినది. ఔరంగజేబు పాదుషా హయాముదాఁక నీ సంస్థానము చెక్కుచెదరకుండ నుండినదట. దీనికి మెదకు సంస్థానమనియు వ్యవహార నామముండినది. ఆ పిమ్మట నానాటికి క్షీణించుచు వచ్చినది.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానము పూర్వచరిత్రము నెఱుఁగుటకు సరియయిన యాధార సాచుగ్రి లభించుటలేదు. రాయబేగం రాణీ శంకరమ్మ సంస్థానపాలకులలో వంద్రెండవతరమునకుఁ జెందినది. సంస్థానపాలనమును సమర్థముగ నిర్వహించినవారిలో నీమె మొదట పేర్కొనఁదగినది. ఈమె రాజా వేంకట నరసింహరెడ్డిగారి భార్య. రాజకార్యనిర్వహణమునందును, రణతంత్ర నైపుణ్యమునందును అలనాటి రుద్రమాంబను, పలనాటి నాగమాంబను దలఁపించు వీరనారీమణి. వీరి సంస్థానము నిజామునకు సామంతరాజ్యముగ నుండినది. ఈమె ప్రభు కార్యనిర్వహణ దీక్షాదక్షతతో పీష్వాలతో ననేక యుద్ధములుచేసి వారి నోడించి, నిజామునకు జయమును, శ్రేయమును చేకూర్చినారు. ఈమె ప్రభుభక్తికి మెచ్చి నిజామీమెకు 'రాయె బాగన్' అనఁగా 'ఆఁడుసింగమువంటి రాణి' యను బిరుదమును, పల్లకీ, మాహీమర్తబ్ మున్నగు గౌరవసూచకప్రభులాంఛనములను ప్రసాదించి సత్కరించెనట. 'రాయె బాగన్' అన్న బిరుదము ప్రజలవాడుకలో 'రాయబేగం'గా మాఱినది.

ఈమెకు పుత్రసంతతి లేనందున దోమకొండ సంస్థానపాలకులగు రాజన్న చౌదరి పౌత్రుఁడును, రంగవ్వ రాజరాజేశ్వరాఖ్యుల పుత్రుఁడునునగు

*డా. బి. రామరాజు, తెలుగు జానపదగేయసాహిత్యము, పు. 258.

సదాశివరెడ్డిగారిని* దత్తుతెచ్చిరి. ఈ రంగవ్వ రాణీ శంకరమ్మ చెల్లెలు. సంస్థానపాలకులలో రాజా సదాశివరెడ్డి చాలముఖ్యుడు. సదాశివరెడ్డికథ జానపదులగీతములలో సుప్రసిద్ధము. రాణీ శంకరమ్మ కాలమున సంస్థానము పూర్వ వైభవము నందికొనుటకు ప్రయత్నించినది. పీష్వాలతోడి యుద్ధములుముగిసి. సంస్థానమున కొంతశాంతి నెలకొనిన తరువాత నీమె కాశీయాత్ర కరిగినది. ఆమె తిరిగివచ్చినప్పటికి సంస్థానమున బుట్రలుప్రబలి అధికారము పరహస్త గతమై యుండినది. రాణీ శంకరమ్మ యీ కుట్రదారుని చంపించి, సదాశివరెడ్డికి పట్టముగట్టినది. సదాశివరెడ్డి భార్యలు గద్వాలవారి యాడుబడుచులని ప్రరీతి. ఈతని భార్య రాణీ పార్వతమ్మ పీఠపత్నియేగాక, రాణీ యూస్సీలక్ష్మీబాయిని దోలిన పీఠనారీమణి. భర్తకును ఆమె శత్రువులకును జరిగిన యుద్ధములలో పార్వతమ్మ భర్తను పలుతడవలు రాపాడినది.

1795 ప్రాంతముల రాజ్యకాంక్షవలన నిజాముకుటుంబమున నుత్పన్న మయిన గృహచ్ఛిద్రములలో సదాశివరెడ్డి ప్రధానపాత్రమునహించి, నిజాము తనయుని పక్షముననుండి, నిజామునెదిరించి యనేకయుద్ధములుచేసి, నాలు గయిదు నెలలు నిలువరించి, పలుతూరులు నిజాముసేనల నోడించిన మహా వీరుడు. చివరకు మోసముచేత సదాశివరెడ్డి దంపతులను నిజాముఖైదుచేయించి చంపించినాడు.

మెదకు పాలకులు తమ జాగీరులలో సంగారెడ్డి, వెలమకన్నె, రామాయమ్మపేట మొదలగుచోటలు పెద్దపెద్దకోటలు కట్టించిరి. సదాశివరెడ్డి తమ్ముడుగు సంగారెడ్డి పటంచెఱుపు సంస్థానమునకు పాలకుడుగానుండెను. సదాశివరెడ్డి కుమారుడు నరసింహారెడ్డి. మెదకుసంస్థానాధీశ్వరులకు 'చార్ హజార్' మున్నగు బిరుదము లనేకములుండెడివి. ఆ తరువాత ప్రస్తుతశతాబ్దాది యందు రాజా వేంకటదుర్గారెడ్డిగారు సంస్థానపాలకులుగానుండిరి. వీరి యకాల మరణముతో సంస్థానము చిక్కులను పెక్కింటి నెదుర్కొన వలసి వచ్చినది. 1927 ప్రాంతముల కొంతకాలము సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డుస్ పరమున నుండినది. ఆ పిమ్మట రాజా వేంకట దుర్గారెడ్డిగారిధార్య శ్రీ రాణీ వేంకట లక్ష్మయమ్మసర్దేశాయ్ గారు సంస్థానపాలనమును స్వీకరించిరి. వీరి తరువాత శ్రీ రాజా రామచంద్రారెడ్డి బహద్దరుగారు సంస్థానాధీశులయారి. ఆ పిమ్మట తక్కిన సంస్థానములతోపాటు పాపన్నపేట సంస్థానమును హైదరాబాదు రాష్ట్రమున సంలీనమయినది.

*రంగంపేటయందలి శివరంగమ్మ వృద్ధిమూరెడ్డి యీతని తలిదండ్రులని, మెదకు శంకరమ్మ అవ్వయని జానపదగేయము. చూ. తెలుగు జానపదగేయ సాహిత్యము, పుటలు 253-255.

సాహిత్యపోషణము

ఈ సంస్థానపాలకుల పూర్వచరిత్రము స్పష్టముగా తెలియనందున పూర్వ యుగములందు జరిగిన సాహిత్యపోషణవివరములు తెలియరాదున్నవి. శ్రీ రాణీ వేంకటలక్ష్మయమ్మ సర్దేశాయ్ గారు కవయిత్రి. 'మనసా హరిపాదము లాశ్రయింపుమా' యను తీరున 'హరిని ధ్యానించు (భజియించు) మానందమబ్బు మనస' అను మకుటముతో 'మానస బోధ'ను లలితపదకలితశైలిలో వ్రాసిన మాననీయ ఈమె. మాదిరికి కొన్ని పద్యములను దిలకింపుడు :

'అంగమాయది కడు క్షణభంగురంబు
సంపదది యెన్న మిగుల చంచలముగాంచఁ
గాలుఁడు సమీపవర్తియై కాచుచుండు
హరిని ధ్యానించు మానందమబ్బు మనస'
'బాహ్యశత్రు జయంబునఁ బ్రాభవంబు
గలుగదెప్పుడు జగతి నిక్కము సుమ్మి
యెదుగు కామాది షడ్వర్గ మదిమి భక్తి
హరిని భజియించు మానందమబ్బు మనస'
'సారమేలేని సంసారసాగరమున
మునిఁగి పుట్టుచు గిట్టుచు మోహమొంది
దరిని గానవు, నీ బాట నెఱుఁగలేవు
హరిని ధ్యానించు మానందమబ్బు మనస'
'బలవదింద్రియ నిగ్రహపరితఁ గల్గి
వీతరాగాత్మయుతమవై వెలసి, దంభ
వృత్తిఁ బోనాడి, విమలసద్వృత్తిచేత
హరిని భజియించు మానందమబ్బు మనస!'

పీల్చానా శంకరరాయకవి పాపన్నపేట సంస్థానమువారి యాశ్రయము. ఈయనరచన 'సుజ్ఞానదీపమను గురుగీతలు', స్కాందపురాణము ఉత్తర ఖండమునందలి ఉమామహేశ్వరసంవాదమను గురుగీతలకును, గుర్వష్టక శ్లోకములకును, భ్రాంతిరహితశ్లోకములకును టీకాతాత్పర్యములు గురుసేవా పద్ధతిని వ్రాయఁబడిన రచనమిది. పాపన్నపేట సంస్థానాధీశ్వరియగు రాణీ వేంకటలక్ష్మయమ్మ సర్ దేశాయి మెదక్ సంస్థానాధీశ్వరులుగారి యనుమతిని గద్వాల చెన్నకేశవ ముద్రాశాలలో 1941 లో నీ గ్రంథము ముద్రితము. కవి, భాగవతుల కృష్ణదేశికప్రభుస్వాముల వారిశిష్యుఁడు.

ఆధునికులగు చిదిరె లక్ష్మణశాస్త్రిగారు మెదక్ సంస్థానాధీశ్వరచరిత్ర వ్రాసిరఁట! ఇది అముద్రితమని తెలియుచున్నది (చూ. గో. సం., పు. 368).

శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు మూర్తికవి కావ్యా లంకార సంగ్రహమునకు సంతరించిన విపులవ్యాఖ్యావిషరణగ్రంథప్రచురణము నకు పాపన్న పేట సంస్థానాధీశ్వరులు శ్రీ రాజా రామచంద్రారెడ్డిజహద్దరువారు ముఖ్యదాతలు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజామురాష్ట్రములోని ఆంధ్రసంస్థానములచరిత్ర, శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ రచితోత్సవసంచిక, పుటలు 45, 46.
2. డా. బిరుదురాజు రామరాజు, తెలుగు జానపద గేయసాహిత్యము, పుటలు 253-261.
3. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండ కవులసంచిక, పుటలు 143, 368, 369.
4. ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి, ఉమాపత్యభ్యుదయము.

పాలకొండ

ప్రవేశిక

ఇది శ్రీకాకుళమండలములోని ప్రాచీనమైన కొండజమీందారీలలో నొకటి. సర్క్యూటుకమిటీ విచారణముకాలమున పాలకొండజమీందారు విజయ నగరము జమీందారునకు లోబడియుండి యుద్ధనమయములలో నేనలతో తోడ్పడుటయేగాక సాలీనా 52 వేలు కప్పము చెల్లించుచుండెను. ఈ సంస్థానమున 108 జిరాయితీగ్రామములు, 68 మొఖాసాగ్రామములు, 49 అగ్రహారములు నుండినవి. ఇదికూడ తక్కిన కొండజమీందారీలవలె జయపురమునాశ్రయమున రూపొందినట్టి సంస్థానము. ఏ చెడ్డగడియలో నీ సంస్థానమవతరించినదోరాని, అవతరించిననాటినుండి దీని నరిష్టము లనేకము లావరించి పీడించి అంతరింపఁ జేసినవి. పట్టుమని పదియేండ్లు ఏ పాలకుఁడుగూడ దీనిని పాలింపలేదు. పాలించినను పరిసరరాజన్యులతోడి కలహములు, గృహచ్ఛిద్రములుపంటివి అడుగడుగున పాలకొండను పట్టి పాలార్చినవి. రాబడి 77 వేలు ; పేష్కము 55 వేలు.

సంస్థాన చరిత్రము

పాలకులు కోదు లేక జాతాపు అను కొండజాతమువారు*. జయపురము రాజాగారగు విశ్వంభరదేవుగారు (1672—1676) ఈ కుటుంబమువారి మూల పురుషుఁడయిన 'దన్నాయి' యనువాని కుమారుని నరేంద్రనాయఁ డను బిరుదముతో పాలకొండ వీరఘట్టములకు జమీందారుని గావించెను. వీరు ధనుర్విద్యతో నేకలభ్యుని మించినవారు.

'....ఒక కోదువిల్కాని కొనఁగెఁ బాల్కొండఁ గృపన

రేంద్రరా వని విశ్వంభరేశ్వరుండు'

—ప్రభాసశాప.

తిరుగుబాటుస్వభావముగల నౌకరును లోబటుచుటకు సాయముకోరినప్పు డీ జమీందారులు విజయనగరము పూసపాటివారి యాశ్రయమునఁ జేరుట జరిగినది. అందువలన వీరు కొండజమీందారుల తిరుగుబాటులోఁ జేరిలేదు. 1794లో పాలకొండ జమీందా రగు విజయరామరాజు మూఁడేండ్లపాటు కుంభిణి ప్రభుత్వముపై పితూరీ జరిగించుటవలన అధికారమునుండి ఆయనను తప్పించి

* 'ఏవం స్థితే విజయనగర్యాః పంచమౌజనదూరేస్థితస్య పాలకొండనామక కిరాత సామంత రాజ్యస్య....'

—శ్రీరామచంద్రకథామృతేతిహాసపీఠిక, పు. 6.

1796 లో ఆయనకుమారుడగు సీతారామరాజుగారికి సంస్థానమునిచ్చివేయుట జరిగినది. సీతారామరాజు 1798 లో కాలముచేసినందున ఆయనసోదరుడగు వెంకటపతిరాజుగారికి జమీ సంక్రమించినది. సీతారామరాజు తండ్రియగు పదభ్రష్టుడునునగు విజయరామరాజు కొంతసేనను ప్రోవుచేసికొని, తన తిరుగుబాటునకు వీరఘట్టమును కేంద్రముగా నేర్పఱచికొని అరాజకచర్యలను మొదలుపెట్టెను. కుంభిణిసేనలకు చిక్కక విజయరామరాజు తప్పించికొని మన్యములలో నంచరించుచు నాగపురము పాటిపోయెను. ఆ నాటికి వెంకటపతిరాజు తొమ్మిదేండ్లవాడు. ఎల్లుమహంతి పరశురామపాత్రుడు దివానుగా నుండెను. వెంకటపతిరాజుగారితోడనే 1803 లో శాశ్వతపరిష్కారము జరిగినది.

వెంకటపతిరాజు దుబారా మానిసి; విషయలోలుడు. పేష్కరు సక్రమముగా చెల్లింపనందున జమీందారీ తఱచుగా జప్తునకు వచ్చుటయు, దివాను జామీనువలన తిరిగి విడుదలయగుటయు జరుగుచుండినది. రాజునకు, దివానునకు కలతలు పుట్టినవి. విశ్వాసపాత్రుడైన దివాను జగన్నాథపాత్రుని, దివానుసోదరుని రాజుగారి మొఖాసాదారుడు వెంకటరాయుడు, అతనిమేనల్లుడు పాపారాయుడు సాయుధసేనతోవచ్చి 1828 లో హత్యగావించిరి. మ్రుక్కరాజునకు మొండిప్రజలు. చవలచిత్తుడయిన రాజునకు జమీందారీ మీద పట్టు తప్పిపోయినది. తిరుగుబాటులు, దోపిడులు విచ్చలవిడిగ జరుగుచుండినవి. ఇట్లు సంస్థానము వేడిమంగలమువలె వేగుచుండ 1828 అక్టోబరునెలలో వెంకటపతిరాజు మరణించెను.

వెంకటపతిరాజునకు కూర్మరాజునరేంద్రరావు, విజయరామరాజు నరేంద్రరావు, నీలాద్రిరాజు నరేంద్రరావు అని ముగ్గురు కుమారులు, ముగ్గురు కుమార్తెలు, ఎనిమిదిమంది భార్యలు ఉండిరి. ఈ భార్యలలో తాళికట్టినవారు తర్కువ. పెద్దలక్ష్మీనరసయ్యమాత్రము ఈతని తాళికట్టినభార్య. పెద్దజగ్గయ్య ఒక వేశ్య. సీతయ్య, చామలయ్య, చిన్నజగ్గయ్య, సుందరయ్య తెలుగువారు. వెంకటలక్ష్మయ్య యొక రైతుబిడ్డ. సుభద్రయ్య కమసాలికులమునకుఁ జెందినది. పట్టమహిషికి సంతతిలేదు. పెద్దకుమారుడైన కూర్మరాజు వారకాంత యగు పెద్దజగ్గయ్యకుమారుడు. రెండవకుమారుడగు విజయరామరాజు చిన్న జగ్గయ్యకుమారుడు. మూడవకుమారుడైన నీలాద్రిరాజు వెంకటలక్ష్మయ్యకు పుట్టినవాడు.

వెంకటపతిరాజుమరణముతో సంస్థానాధిపత్యమునకు తగాదాలు మొదలైనవి. పెద్దకుమారుడగు కూర్మరాజునే కుంభిణివారు 1829 లో వారసునిగా గుర్తించి రాజుగారి వితంతుభార్యయగు చామలయ్యను ఎన్టీటుమేనేజరుగా నియమించి సంస్థానపాలనమును కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వశమొనర్చిరి. మైనరు జమీందారగు కూర్మరాజునకును, మేనేజరుగానుండిన చామలయ్యకును సరిపడ

లేదు. తక్కిన తల్లులందఱును జగడగొండులు. వీరు ఎవరికివారే యమునాతీరే బాసతు. వీరికి విడివిడిగా మొఘాసాదారులయు, ముఠాదారులయు మద్దతుండినది. ఆ పిమ్మట పద్మనాభాచార్యులను సతనిని గార్డయన్ గా నియమించిరి. కాని వీరి యంతఃకలహములు పరకాష్ఠనుబొంది జమీందారీ యంతటను అల్లరులు, అరాజకచర్యలు అధికమైనవి. 1831 లో కూర్మరాజునకు ప్రాజ్ఞతపచ్చసరికి 93 వేల పేష్కాషు పైకము బకాయిపడినది. పేష్కాషు చెల్లినందునను, పితూరీలు పెచ్చుపెరిగినందునను 1837 లో కూర్మరాజును జమీనుండి తప్పించి సంస్థానమును 1846 వాఁకి కలెక్టరు అజమాయిషీలో నుంచిరి. 1846 నుండియీ జమీందారీని హొంజరం తాలూకాతోపాటు లక్ష పదివేలకు ఆర్బిత్ నాట్ కంపెనీ. కవులున కిచ్చుచువచ్చిరి. మఱి కొంతకాలమునకు ప్రభుత్వపశమునకు వచ్చినది.

తుదకు కుంభిణీవారు పాలకొండ జమీందారు కుటుంబమునుకి పరివారములోని ముఖ్యులను మొత్తము 19 మందిని చెఱవట్టి ఉత్తరార్కాడు మండలమందలి రాయవేలూరు దుర్గమున నిర్బంధములో నుంచిరి. కూర్మ రాజునకు మొదట మరణశిక్షనువిధించిరి కాని, యాపిమ్మట యావట్టిప కారాగారవాసశిక్షగా స్థిరపఱిచి యతనిని, అతని తల్లి పెద్దజగ్గయ్యను గుత్తి కోటలోను, విజయరామరాజు మొదలైన తక్కినవారిని రాయవేలూరు కోటలోను నివసించునట్లు గట్టి కట్టడచేసిరి. 1843 లో కూర్మరాజు గుత్తిదుర్గమునందే మరణించెను. 1844 లో నీలాద్రిరాజు రామవేలూరులో మరణించెను. 1869 లో మద్రాసుగవర్నరు నేపియర్ ప్రభువు రాయవేలూరును దర్శించినపుడు పాలకొండ పాలక కుటుంబమును పరామర్శించి విజయరామరాజు రాయ వేలూరుకోటలో నిర్బంధమున నుండనక్కఱలేదనియు, కృష్ణానదికి దక్షిణమున నెచ్చటనైనను నిచ్చవచ్చినట్లు సంచరింపవచ్చుననియు ఉత్తర్వులు దయ సేయించెను. కాని విజయరామరాజు నూటికో కోటికో చెన్నపట్టణమునకుఁదప్ప మఱియెచ్చటకును బోలేదు. అతని సవతితల్లి సుభద్రయ్య, సవతిచెల్లెలు చంద్రయ్యమ్మ కూడ అతనితో నుండిరి. విజయరామరాజు నెల భరణము రూ. 17 న్నర నుండి రూ. 250 లకు పెంచిరి*. పాలకొండ జమీందారీ కుటుంబము ఇరువదియవ శతాబ్దము వెలుగును చూడనే లేదు. రాయవేలూరు కోటయందే వీరి వంశమంతరించినది.

సాహిత్యపోషణము

పదునెనిమిదవ శతాబ్దిలో పాలకొండను పాలించిన రామభద్ర రాజు సాహిత్యపోషకుఁడు. పురిజాల లక్ష్మీనారాయణ దాస కవి రచించిన పారిజాత మను యక్షగానకృతి రామభద్రరాజునకుఁ గృతి యీఁబడినది. కవి కాశ్యప

*M.A.M.P., Vol. I, Political Pensioners, p. 4.

గోత్రుడు, పాపయరాజామాత్య పోత్రుడు, అనంతమాండానాగయామాత్యుల పుత్రుడు, తిరుమల తాతాచార్యుల శిష్యుడు. వేంకటేశ్వరవరప్రసాదాన్ని కవితావైభవుడగు నీ కవి—

‘పాలకొండాన్వయుడు రామభద్రనృపతి
నన్నుదగి నట్టి సంభావనలను దనిపి
కృష్ణనకుఁబారిజాత మంకితమొసర్చి
చెప్పుమన యక్షగాన మేఁజేసి తిట్లు’

అని కృత్యవతరణికలో నేతద్గంధావతరణగాథను వివరించినాడు. కీరగిరి రామభద్ర నృపతి ప్రేరణమున రచితమైన యీకృతి అమృదితము. ప్రాచ్య లిఖితపుస్తకభాండాగారమున దీని తాళపత్రప్రతి ఆర్. నం. 438 గా నున్నది. ఇందన్యదేశ్యములు కొల్లలుగా నుపయుక్తము లయియున్నవి.

అడిదము సూరకవి చాటుపులలో ఈ రామభద్రనృపతి బహువారములు బేర్తొనఁ బడినాడు. సూరకవి చాటుపులు కొన్ని. సస్యశ్యామలమగు పాలకొండ సీమను గుఱించి సూరకవి చెప్పిన పద్యమిది :

క్షేమాకర్ణ వికీర్ణ ఛామములు నక్షిణేక్షురంభాటసి
స్తోమంబుల్ బహుశాలిధాన్యతతు రెచ్చోటన్ నదీమాతృక
గ్రామంబుల్ బహుశాగ్రహారము లనేకంబులు ధరన్ జాడఁగా
జ్జమంబన్నది లేదు కీరగిరిదేశంబందు నెందేనియున్’

—చాటుపద్యమణిమంజరి, పు. 40.

‘....మన్నె దేశముల్ దిరిగి నమస్త వస్తువులు దెచ్చి భుజించు’ చుండిన అడిదము సూరకవి అడుగుపెట్టని మన్నెదేశ మానాడులేదు. సూరకవి పాలకొండ ప్రభువు రామభద్రనృపుని గుఱించిచెప్పిన చాటుపులు మఱికొన్ని చూడుడు :

‘రాజా జారుడు, మంత్రి నిర్దయుడు, నీ రాష్ట్రంబులోఁబెద్దలా
కోజుల్ కొండలు, జీవహింసకును సంకోచింప, రెవ్వారికిన్
దాజీ మీయరు పాలకొండపురిలో దాక్షిణ్య భూన్యత్వ మీ
ఫాజీ పట్టణమేల వచ్చితిని నా పాపంబు సర్వేశ్వరా’

—పైది, పుటలు 39, 40.

ఇక పాలకొండ పాలకుని పరివారమును గుఱించి చెప్పినపద్యము :

‘నరసింగుండును వెంకుపాత్రుడును గృష్ణపాత్రుడున్ నాయుడున్
శరభాపాత్రుడు పాలకొండ ధరణీ సామ్రాజ్యధౌరేయులై
ధర వర్ధిలైడు రామభద్రనృపు నాస్థానంబునం బంచముల్
చిరకాలంబుగ వీరి వెంటఁ దిరుగన్ జీ చీ మనంబొప్పునే’

—పైది, పు. 40.

ఇట్లు నిర్భయముగా రాజులను, రాజపరివారమును తెదఁబెట్టిన కవులు చాలతక్కువ.

పాలకొండ జమీందారుగారు సుప్రసిద్ధపండితకుటుంబముగ నుండిరి. వారికి 'కందిశ' యను నగ్రహారమును దయచేయించియుండిరి. కురుపాము సంస్థానాధీశ్వరుల కోరికమీఁద నడిమింటివారి కుటుంబము కోనసీమనుండి నాగావశీతీరమునకు వచ్చియుండినది. నాటి కొండజమీందారు అనేకులు ఈ కుటుంబమువారి ప్రతిభాపాండిత్యములకు భరపడియో, వారికిఁగల శాపానుగ్రహాదిశక్తులకు భయపడియో అనేకాగ్రహారములను సమర్పించియుండిరి. నడిమింటి పేరుచయనులుగారు తర్కపండితులు. వీరి కుమారులు సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రిగారు ఆసేతుశీతనగము ప్రసిద్ధివహించిన మహాపండితులు. సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రిగారి పుత్రులు భగవత్పతంజలిశాస్త్రిగారు నేపాలు మహారాజాస్థానమునందు మన్ననలను బడసిన మహామనీషి.

సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రిగారి చాటువులలో పాలకొండ జమీందారికి సంబంధించినవికూడ కలవు. ఉదాహరణమున కొకచాటువు :

‘రుక్కయ్యాత్కయ్యమాపాద్య భయం కమలనాభయేత్

రంగయ్యాచ్చ గయామేతి న సీతారామభూపతి. ’

రుక్కయ్య, కమలనాభయ్య, రంగయ్య అను ముగ్గురును పాలకొండ జమీందారు సీతారామరాజుగారియొద్ద దివానులుగనుండిరి. వీరు తెచ్చిపెట్టిన అనావశ్యక కలహముల మూలమున రస్సెల్ దొరగారు ఏపాపమెఱుఁగని జమీందారుగారిని పితూరీదారునిగా ఖైదుచేసి జమీందారీని పశపటిచికొనుట జరిగినది.

పాలకొండ జమీందారులు నిర్మించిన కూర్మరాజ పురాగ్రహారమునందలి విష్ణ్వలయమునందు ద్రావిడ వేదప్రవచనపరులైన శ్రీ వైష్ణవ పండితులనేకులుండిరి. విద్వత్కవి ముడుంబ నరసింహాచార్యస్వామి (1841-1927) వారి పితామహులగు రాఘవాచార్యులకు పాలకొండ జమీందారులు గృహభూదానము లొసఁగి సత్కరించియుండిరి*.

పాలకొండ దివానుల కుదురునకుచెందిన ఎల్లుమహంతి భద్రయ్య పాత్రులుగారి కనిష్ఠపుత్రులు ఆదినారాయణపాత్ర విరచితమగు శ్రీ పరాహుని చరిత్రమను కృతి యొకటి కన్నట్టుచున్నది. కర్త ఆంధ్రగీర్వాణాంగ్లేయ భాషా పరిజ్ఞాత. కృతి పంచమ జాడ్లి చక్రవర్తి డిల్లీ పట్టాభిషేకముహూర్తమున (12-12-1911) పట్టాభిషేకస్మృతిచిహ్నముగాఁ బ్రచురితము. శ్రీమన్నారాయణుని భక్తుఁడగు వరాహుఁడను వాని కల్పితకథ యిందలి యితివృత్తము.

* మేదేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులు, విద్వత్కవి ముడుంబ నరసింహాచార్యస్వామి వారి చరిత్రము, భారతి, 1930, ఏప్రిల్, పుటలు 641-650 ; శ్రీరామచంద్ర కథామృతేతి హాస పీఠిక, పు. 5.

పూర్వకవి కృతపద్యములిందు యథాసందర్భములం దువాహించఁబడినవి.
హరికథా కాలక్షేపమున కనువుగా పాటలతో, పద్యములతోఁ దీర్చఁబడినవి.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణము జిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము, పుటలు 413—418 ;
565—570.
2. నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఆంధ్రసంస్థానములు — సాహిత్యశేష, తెలుగు
విజ్ఞానసర్వస్వము 3, పుటలు 1171—1175.
3. కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విశాఖమండలచరిత్రము, కాకినాడ
ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ, 1927, పుటలు 171—176.
4. అడిదము సూరకవి చాటుపులు.
5. M. A. M. P. Vol. I.

పాల్యంచ - భద్రాచలము

ప్రవేశిక

పాల్యంచ పూర్వనామము శంకరగిరి. ఇది వరంగల్లు మండలములోని అగ్నేయభాగమునందలి ఆఱుతాలూకాలతోఁగూడిన సంస్థానము. వైశాల్యము 800 చ.మై. జనాభా 40 వేలు. ఆదాయము 70 వేలు. నిజామున కిది సామంత రాజ్యము. దేశముఖి రుసుముక్రింద ఈ సంస్థానాధిపతులకు నిజామునుండి సాలీనా నాలుగైదువేల రూపాయల రాబడి యుండెడిది. వెనుకటి గోదావరీ మండలములోని రేకపల్లి, భద్రాచల సంస్థానములును పాల్యంచ జమీందారులకు చెందినవి. భద్రాచలము తొలుత హైదరాబాదు రాష్ట్రములోని భాగము. 1860 లో బ్రిటీషు ప్రభుత్వమునకు దత్తముచేయఁబడి మధ్యరాష్ట్రముల (Central Provinces) లో చేరియుండినది. 1874 లో చెన్నపురిరాష్ట్రమున చేర్పఁబడి గోదావరీమండలమునందలి ఏజెన్సీప్రాంతములోని ఒక తాలూకాగా ప్రవర్తిత మయినది. ఈ సంస్థానభాగమునందలి కొన్నిపల్లెలు బ్రిటీషుప్రభుత్వము నధీనమున నుండినవి. 1935 లో దీని పేష్కషు పదునెనిమిదివేలుండినది. ఈ యన్నింటివలన నీ జమీందారులకు సాయసరి ఆఱులక్షల ఆదాయముండినది. ఇందులో నించుమించు నలువదియైదువేల కప్పము నిజామునకు చెల్లింపఁబడు చుండెడిది. ఈ సంస్థానమును అశ్వారావు అనుబిరుదముకల వెలమవంశీయులు పాలించిరి. నడుమంతరముగ అనేకకారణములవలన కందిమళ్ళ, జలగం, తాండ్ర, చామర, ముత్యాల మున్నగు వంశములవారును ఈ సంస్థానమును పాలించిరి. చాలకాలము పాల్యంచయే ఈ సంస్థానమునకు రాజధాని. కొంత కాలము భద్రాచలము రాజనివాసము, ఆ పిమ్మట అశ్వారావుపేట జమీందారుల నివాసము. అనంతరకాలమున ఎనిమిదివేల పేష్కషుకలిగిన రేకపల్లి ఎస్టేటు సూరెడ్డివంశీయులకు దఖలుపడినది. రేకపల్లికి రెండుమైళ్ళ దూరమునఁగల వడ్డిగూడెము సీవారులలోని వరరామచంద్రపురము రేకపల్లి ఎస్టేటుదారుల వాసస్థలము.

సంస్థాన చరిత్రము

‘హరిచరణారవిందమందునింపొందు శౌర్యదైర్యాదిగుణములకు నిదాన మైన పద్మనాయకకులంబు’ (హృదయాభిరామము, 1-16) నందు జన్మించిన డెబ్బదియేడుగోత్రములకుఁ జెందిన వెలమవారిలో ఈ సంస్థానాధీశు లొకకోవకుఁ

జేరినవారు. 'గడిదేటి కాకతిగణపతిఁ గొలిచియు నిలనేలుప్రభువు లీ వెలమ వారు'. కాకతిప్రతాపరుద్రుని మన్ననలను బొంది అశ్వారావు బిరుదును స్వీకరించిన ఒక వెలమవీరుని సంతతివారీ సంస్థానాధిపతులు. వీరిపూర్వులలో నొకడగు అన్నప్ప అశ్వారావు క్రీ.శ. 1324 లో తామర్లెనుకాలమున శంకరగిరి, హసనాబాదు పరగణాలతో కూడిన ఈ ప్రాంతమునకు పాలకుఁడుగా నుండెనట. ఇట్లు నాటినుండి క్రీ.శ. 1698 దాక పదునెనిమిదితరములు వీరు స్వతంత్రులుగా పాలించిరట! పిమ్మట మొగలుషాదుషా ఔరంగజేబుకాలమున షాదుషాకు సాయపడి వీరి పూర్వుఁడొకడు షాద్షాహీ మస్సబ్దార్ పదవినిఁ బొందెనట! క్రీ.శ. 1769 లో మొగలుసేనాని జఫర్ ఉద్దౌలా యనువాఁడు నాటిపాలకుఁడగు నరసింహ అశ్వారావును చంపి సంస్థానమును కొల్లగొట్టెనట! పూర్వసౌర్వభౌములొసఁగిన సన్నదులు, రాగిరేకులమీఁది పట్టాలు ఈ దోపిడిలో నంతరించినవట! ఆ పిమ్మట సంస్థానము నిజామునకు సామంత రాజ్యమైనది. రాజా నరసింహ అశ్వారావు తరువాత రామచంద్ర అశ్వారావు పోయిన ఎస్టేటును సంపాదించి ఒకయేఁడు పాలించెను. ఆ తరువాత అన్నప్ప అశ్వారావునకు ఇరువదియొకటవతరమువాఁడగు వెంకటరామ నరసింహ అశ్వారావు 1798 లో మీర్ నిజామలీఖాన్ బహద్దరుగారినుండి రాజా బహద్దరు, సవై మస్సబ్దార్ బిరుదులను, జండా నగారా నొబత్తులను, రెండువేల ఆశ్వకసేన, మూడువేల కాల్పులము ఉంచికొనుటకు అనుమతిని సంపాదించెను.

తరువాతిపాలకుఁడు నరసింహ అశ్వారావు. ఇతనికి అయిదుగురు సంతానము : ముగ్గురు కొడుకులు, ఇద్దరు పుత్రికలు. వీరందఱును మైనరులు. రాజాగారు చనిపోయినపిమ్మట సెట్టిపల్లివారు సంస్థానముహక్కుకోసము వీరితో తగాదాకు దిగిరి. క్రీ.శ. 1800 నుండి 1858 దాక గృహచ్ఛిద్రములు, జ్ఞాతికలహములతో సంస్థానము క్షీణముఖము పట్టినది. కాని వెనుకటి రాజాగారి కుమారులగు రాజా శ్రీ సీతారామచంద్ర సవై అశ్వారావు బహద్దరుగారు సర్ సాలార్జంగ్ బహద్దరుగారి సాయముతో ఈ తగాదాలనుండి బైటపడి జమీని కొంతకాలము పాలించిరి. ఇతనికాలమున సంస్థానము అప్పులపాలై ఋణదాతలకు తనఖాపడినది. ఇతనికాలముననే గోదావరికి ఎడమగట్టునఁగల రేకపల్లి, భద్రాచలము ప్రాంతములను నిజాము బ్రిటీషుప్రభుత్వమునకు ధారాదత్తము గావించినది. సీతారామచంద్ర అశ్వారావు అవివాహితుఁడుగానే మరణించెను. ఇతనితల్లి రాణీ లక్ష్మీనరసయ్యమ్మారావుగారిపేరున సంస్థాన పాలనము కొంతకాలము నిర్వహింపఁబడినది. సంస్థానమును తాకట్టుపెట్టికొనిన ఋణదాత పండ్రెండేండ్లపాటు శిస్తులను వసూలుచేసికొనుచు గడుపువాఁటిన పిమ్మట దావావేసి విజయమునుపొంది ఆఱులక్షల రూపాయలకు మొత్తము సంస్థానమును దఖలుపఱిచికొనెను. ఇందులో నిజాము మూడులక్షలు నగదుగా

ఋణదాతకు చెల్లించి సంస్థానభాగమును కొంత పశపఠీదికొనెను. తక్కిన మూడులక్షల బకాయిక్రింద మల్లాడు, రామానుజవరభాగములు ఋణదాత పేర నమోదు కావింపఁబడినవి. ఈ వ్యాజ్యముల సందర్భమునందే రాణీ లక్ష్మీనరసయ్యమ్మారావుగారు 1875 లో మరణించిరి.

రాణీ లక్ష్మీనరసయ్యమ్మారావుగారి దౌహిత్రులు పార్థసారథి అప్పారావు సపై అశ్వారావు బహద్దరుగారు రాణిగారి మరణమునకు పూర్వమే సంస్థానము నకు దత్తులు. వీరు నూజివీటి అప్పారాయకుటుంబమునకు చెందినవారు. ‘....శ్రీ గణపత్యభిఖ్యరాజేంద్ర వరూధినీసుభటబృందనిషేవిత దండనాథుడై....’ (హృదయాభిరామము, 1-17) న బసవనాఋ్యుడు నూజివీటిప్రభువులకు మూల పురుషుడు. ఈతని సంతతివారు కాకతీయచక్రవర్తులఁ గొలిచి కాకలుదీతిన యేఠాంగవీరులు. పద్మనాయక కులోత్తంసులగు డెబ్బదియేడుగురు నాయకులు కాకతీచక్రవర్తికి అంగరక్షకులుగనుండిరి. వీరిలో నూజివీటివారు విప్పర్ల గోత్రమువారు. వీరిలో మేకావారిది మేటికుటుంబము. వీరికోవలో నొకరు నూజివీడుకోటను గట్టిరి. అప్పారావుబిరుదాంకితులలో మొదటివాడైన అప్పన్న ఈ వంశమునందు గొప్పవాడు.

‘వీరాగ్రేసరు నప్పనాఋ్యప్రతిభన్ వేనోళ్ళ శ్లాఘించుచున్
బ్రారంభంబునఁ జొందబీబి విజయప్రభ్యాత చిహ్నంబిడెన్
వైరిశ్రేష్ఠుడె ఇబ్రహీమొసఁగె నప్పారాయఁ డన్సంజ్ఞ న
వ్వాసిన్ దత్తులజుల్ తదాది గని రప్పారాయ నామంబునన్’

— హృదయాభిరామము, 1-21.

‘ఆ మహనీయవంశమున నంచితశీలుడు పొల్చె భోగసుత్రాముడు పార్థసారథి ధరాతలనాథుడు....వంశకర్తయై’ (పైది, 1-32). ఈ పార్థసారథి అప్పారావుగారు నవాబులనుండి విజయఅప్పారావు అను బిరుదములనందిన వెంకయ్య అప్పారావునకు పదునెనిమిదవ తరమువారును 1324 నాటి మూల పురుషునకు ఇరువదియెనిమిదవ తరమువారును. పార్థసారథి అప్పారావు—

‘పంజ్ హజార్ సర్ఫరాజ్వంతు పాలవంచ
అండు భద్రాచలము సపై యశ్వరావు
రాజ మహబూబ్ వ బాద్షాహి ప్రముఖమైన
బిరుదముల వందిమాగధుల్ పేర్మిఁబొగడ’

— పైది, 1-33.

‘....శనివారపుపేట సురాజ్యలక్ష్మి దోఁసూణములన్ ధరించి....’ (పైది, 1-34) పాలించెను. ఈయనభార్య మైలవరమురాజాగారి తనయయగు సీతమాంబ. వీరికి నలుగురు కుమారులు, ఒక కూతురు కలిగిరి. వీరిలో పెద్ద వారు నారయ అప్పారావుగారు. వీరి తమ్ములు వెంకటరామ అప్పారావుగారు. రాజా నారాయప్పారావుగారు పిఠాపురము కుమారరాజాగారి రెండవతనయయగు

అన్నపూర్ణాదేవిని పెండ్లాడిరి. పీరికి విజయాప్పారావు, ప్రతాపాప్పారావు, వేంకటసరసింహాప్పారావు అని ముప్పవరు తనయులు. పార్థసారథి అప్పారావు గారితరువాత 1932 లో వారి పెద్దకుమారులగు శ్రీ రాజా నారయ్యప్పారావు సవై అశ్వారావు బహద్దరుగారును, ఆ పిమ్మట నారయ్యప్పారావుగారి తనయులగు విజయ అప్పారావుగారును సంస్థానమును పాలించిరి. జమీందారీరద్దుచట్టము మేరకును, పోలీసుచర్య తరువాతి ఒడంబడికలప్రకారమును ఈ సంస్థానములు ప్రభుత్వవశమయినవి.

సాహిత్యపోషణము

ఈ సంస్థానము పూర్వయుగమునందలి సాహిత్యపోషణమునకు సంబంధించిన యంశములేవియుఁ దెలియుటలేదు. సంస్థానము ఈ సంస్థానాధీశ్వరుల దౌహిత్రసంతతికి అనఁగా నూజిపీటికోవ్వారికి సంక్రమించినప్పటినుండి సాహిత్యపోషణచరిత్రము స్పష్టముగానున్నది. నూజిపీటిప్రభువులు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యపోషకులుకదా : ఈ విషయమునే హృదయాభిరామకర్త కృతిభర్తృ పంశము నభివర్ణించుచు -

‘ధవుడై తనరై బసవదండనాథుడు

పంచతంత్రాఖ్య ప్రబంధమునకు

అధిపుడయ్యె నరసింహాప్పరా విందుమ

తీవరిణయనామదివ్యకృతికి

నాథుడయ్యెను జగన్నాథుడు సాహిత్య

కల్పద్రుమాభిధ గ్రంథమునకు

స్వామియయ్యెను రామచంద్రభూపుడు వల్ల

వీపల్లవోల్లాసవిమలకృతికి

నేటికి మరలఁ దాతలనాటి కీర్తి

నిలిపి కవులఁబోషించి కీర్తిలత దిశలఁ

బ్రాఁకఁ బ్రభుడయ్యె హృదయాభిరామకృతికి

త్యాగములతాపు మా నృసింహాప్పరావు’ (1-60) అని నిరూపించినాఁడు.

అశ్వారావు పేటప్రాంతనివాసియును, క్రీ.శ. 1700 కాలమువాఁడును

పాల్యంచసంస్థానాధీశుల ఆశ్రయమును బొందినవాఁడును నగు శ్రీనాథుని

వేంకటరామకవి శ్రీరామపట్టాభిషేకము లేక అశ్వారాయచరిత్రము అను

గ్రంథము రచించియున్నాఁడు. ఇందు చెలమవీరులకు ధంసాతో జరిగిన

యుద్ధము వర్ణింపఁబడినది. చారిత్రకప్రాధాన్యముగల కృతియిది. అముద్రితము.

రాజా పార్థసారథి అప్పారావుగారు సాహిత్యపోషకులు. సాహిత్య

విశారదబిరుదాంకితులును, ఆంధ్రవాఙ్మయసేవాసమితి నిర్వాహకులును నగు

శ్రీ కొత్తపల్లి వేంకటరామలక్ష్మీనారాయణశర్మగారు రాజాగారి పోష్యపర్గము లోనివారు. కవిరాజు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు వ్యాసభారతమంతయు యథామాతృకముగా ననువాదముసేయ సంకల్పించి అది సభాపర్వములు పూర్తి చేసి రచితభాగమును ముద్రించుట యెట్లని శ్రీమంతులను చాలమందిని దక్కించిరి. ఆ యదనున భద్రాచలసంస్థానాధీశ్వరులు రాజా శ్రీ పార్థసారథి అప్పారావుగారు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి కయాచితముగ పేయిరూప్యములొసఁగి నాలుగైదుపందల రూప్యముల విలువగల పచ్చలయుంగరమును బహూకరించి, కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు సంకల్పించిన ముద్రాలయస్థాపనకు పైతము పెద్ద విరాళమును ప్రసాదించిరి. పార్థసారథి అప్పారావుగారు '....కావ్యప్రియుఁ డార్యసన్నతుఁడు వైష్ణవభక్తిరతుండు లాస్యవిద్యాప్రతిపాదకుండు సకసా గ్రజే....' (హృదయాభిరామము, 1-35) అని హృదయాభిరామకర్తచే కీర్తింపఁబడియున్నాఁడు. వీరికి గ్రంథాలయస్థాపనమన్నను, తన్నిర్విహణ మన్నను మిక్కిలి యాదరముండెడిది. నేఁడు హైదరాబాదునందు విలసిల్లుచున్న శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయము వీరి ప్రోత్సాహమువలననే స్థాపింపఁ బడినది. 1901 సెప్టెంబరు ఒకటవతేదీన రామకోటిలోని రావిచెట్టు రంగారావు గారి గృహమునందు జరిగిన పై గ్రంథాలయ స్థాపనోత్సవము రాజా శ్రీ పార్థ సారథి అప్పారావుగారి యాధిపత్యమున నిర్వహింపఁబడినది. ఆమరణము శ్రీ రాజాగారు పై గ్రంథాలయపోషకులుగా నుండిరి.

పార్థసారథి అప్పారావుగారి కుమారులు నారయ్యప్పారావుగారు '....ఆగమకర్మకర్మరతుఁ డాంగ్లకళాభ్యసనుండు పాలితాభ్యాగత సంశ్రితార్థి కవిపండితగాయకమండనుండు....' (హృదయాభిరామము, 1-38). ఈయన సంస్కృతాంధ్రములయందును విశారదుఁడఁట; (చూ. పైది, 1-40). నారయ్య అప్పారావుగారి ముగ్గురుకుమారులలో కడగొట్టువాడైన వేంకటనరసింహాప్పారావు హృదయాభిరామకృతిభర్త. ఈతఁడు '....గానవిద్యా కలితాంతరంగుఁడు, వదాన్యుఁడు, ధర్మపథానుయాయీ, సుశ్లోకుఁ డుదాత్తమానసుఁడు సూరిజనావన కృత్యబద్ధదీక్షితుశఁడు, సూన్యతవచస్కుఁడనై పెనుపొందు....' (పైది, 1-41) యందువాఁడు, భద్రాచలము కుమారరాజా శ్రీ రాజా వేంకటనరసింహ అప్పారావుబహుధరువారు కవియగు శిష్టా వేంకటసుబ్బయ్యగారిని తమసన్నిధికి పిలిపించి కావ్యవిషయమును విని 'ప్రచురణభారము వహింతుము, ఏ దేవున వైచక్ష కృతియిం'డని పలుకఁగా కవి—

'హని శ్రీనాథకవిరాజు పొగడకున్న

రాజు పీఠభద్రారెడ్డి తేజమేది

పెద్దనామల గ్రంథాలు వెడలకున్నఁ

కృష్ణరాయల పేరేది కీర్తినిలయ' అని బదులిడి మీరే యేల గ్రహింప

రాదని కుమారరాజాగారిని కోరెను. అప్పుడు కుమారరాజాగారు, 'నరాంకితము నింద్యమని పోతన వచింపలేదా ? రాజులకు రాజు శ్రీ మహావిష్ణువున కొసంగు,' డని కవిని ప్రేరేచిరి. కాని కవి యందులకు సమ్మతింపక కావ్యకసాస్వాదన ప్రయులగు కుమారరాజాగారికే తమకృతియగు హృదయాభిరామమును గృతి యిచ్చిరి. ఇది నాలుగాశ్వాసముల శృంగారప్రబంధము. ఇతివృత్త మత్యాధునికము. అందును సాంఘికము. కూద్రకుని వసంతసేనకు వంకలుడిద్దఁగలిగిన సుగుణాలరాశియగు నొకవేశ్య కథానాయిక. చారుదత్తుని మించిన సచాచార సంపత్తిగలవాఁడు కథానాయకుఁడు. విరజాపురవాస్తవ్యుఁడగు రామయ యను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు సుందరి యను వెలవెలఁచిని వలచి వలపింపఁజేసి కూడి మాడి సుఖించిన కథ యిది. చూడఁగాచూడఁగా మృచ్ఛకటికాచ్ఛాయలు అచ్చముగా పాత్రచిత్రణమున అచ్చుగ్రుద్దినట్లు కన్పట్టుచున్నవి. అందులకే కవి 'కేవల కల్పనంబును గేవల మిశ్రమంబును గాక కేవలసత్యంబును శృంగార రసప్రధానంబును నగు హృదయాభిరామంబును ప్రబంధరాజంబు....' (1-15) అని తన యెత్తుగడనుగూర్చి వ్యక్తీకరించినాఁడు. ప్రబంధమంతయును ప్రాచీన పక్కిని పకడ్బందుగా నడచినది. కథాగతికిగాని, పాత్రచిత్రణమునకుగాని అదుకనటుపంటి అనాపశ్యకవర్ణము లీ కృతియందు కలికమునకైనను చానరావు. మాదిరికి కొన్ని పద్యములను తిలకింపుఁడు :

'అలినీలాలకముల్ స్మితప్రచుర పక్తాంబోజరాజంబునున్
గులుకుంగుబ్బల యుబ్బుఁ దేనెపలుకుల్ గుత్తంపు మైదీపయున్
దిలకింపన్ బులకింపకుండుటకు నీ దేహంబు లేమంతగా
శిలలా లోహములా కఠోరకులిశశ్రేణీసమానంబులా' — 1-57.

'మగువల చూపుటంపటల మ్రగ్గనివాఁడు, మనోహరంబులొ
మగువల మాటలన్ మరఁగి మ్రందనివాఁడు, సవిభ్రమంబులొ
మగువల చేష్టలం దెలివిమాసి చలింపని యట్టివాఁడు ము
జ్జగముల లేఁడు లేఁడనుచు చాటరె తొల్లిట ధీమదగ్రణులీ' — 2-58.

'ఎన్నఁడు శ్యామలాపురపుటింతులఁగూడి మెలంగినారమో
యున్నతనైకతన్తలల నొప్పులకుప్పల నాడినారమో
యెన్నఁడవన్నియున్ గనుల కిప్పుడు కట్టినయట్లు లోఁచి, నా
యన్నిటికంటె మిన్నయగు నా చెలి ప్రేమకు నుద్దియున్నదే' — 4-47.

వేశ్యాసంబంధమును వీడుమని కథానాయకున కాతని మిత్రుఁ డొకఁడు
గటపిన నీతిబోధ యందలి—

ఒకసతితోడి తృప్తిగనకుండిన నిష్టమువచ్చినంత మం
ది కుల లతాంగనామణుల ధీరతఁ బెండిలియాడరాదె నా

టకములు నర్మవాక్యములు టక్కులునున్ నయగారముల్ భ్రమల్
కొకిలికిభావముల్ గలుగు చూరల వేశ్యలఁ గూడనేటికిన్' —3-72.

అను నీ పద్యము పాండురంగమాహాత్యమునందలి —

'రామవికార మాత్ర నవగాధత చాల్చిన యేని నిర్భర
శ్రీ మెలయంగ రూపగుణశీల కులోన్నతి గల్గు విప్రక
న్యాయులున్ సహస్రమయినన్ పరియించి రమించరాదె....' —3-41.

'నర్మ గర్భోక్తులు నక్కటక్కులు వింత

సయగారములు బహునాటకములు....' (3-43) అను పద్యములకు
అనుకరణము. స్లేషోక్తి చాతుర్యముగల యీ క్రింది పద్యమును పరిశీలింపుఁడు.
కథానాయకుఁడగు రామయతో నాయికయగు సుందరి పలికిన పలుకులివి :

'పదములందను రక్తి పరిధవిల్లును మీకు

పదములందనురక్తి పరఁగు మాకు

అర్థ మందాసక్తి యతిశయిల్లును మీకు

సర్థమందాసక్తి యడరు మాకు

సకలకళాశాస్త్ర వికసనంబును మీకు

సకలకళాశాస్త్ర సరణి మాకు

సరసుల కామోదసరణి గూర్చుట మీకు

సరసుల కామోద సరణి మాకు

సథల రంజింపఁజేయు నాసక్తి మీకు

సథల రంజింపఁజేయు నాసక్తి మాకు

అన్నిటను మీకు మాకును నైక్యమమరఁ

గడకు శయ్యావిభాగ మేర్పడఁగనగునె'

—1-79.

ఇది కాశీ కృష్ణాచార్యుల అవిధానయాత్ర యందలి క్రిందిపద్యమున
కనుకరణముగాఁ దోచుచున్నది :

'నూతనాలంకారభూతి మీకు మహింద్ర

నూతనాలంకారభూతి మాకు

కువలయానందంపుఁ గొల్పు మీకు మహింద్ర

కువలయానందంపుఁ గొల్పు మాకు

విపులార్థకోశాభివృద్ధి మీకు మహింద్ర

విపులార్థకోశాభివృద్ధి మాకు

అభిలరాజకరగ్రహాశ మీకు మహింద్ర

అభిలరాజకరగ్రహాశ మాకు

భూ సురేంద్రులు మీ రేమొ భూసురేంద్రు

లము సుమీ ! గాన నన్నింట సమతమీకు

మారుఁ గల దౌటఁ గనుము సమత్వబుద్ధి
పండితాశిసరోజ ! గద్వాలరాజ ! !'

హృదయాభిరామ కృతిభర్తయగు వేంకటనరసింహఅప్పారావుగారి యన్న గారును, పాల్యంచ — భద్రాచల సంస్థానాధీశ్వరులునునగు శ్రీ రాజా విజయ అప్పారావు సవై అశ్వారావుబహద్దరువారును సాహిత్యాభిమానులు. మార్గం పాడు, పాల్యంచ ప్రాంతములలో నెలకొనిన ఆంధ్రవాఙ్మయసమితికి విజయ అప్పారావుగారు మహారాజపోషకులు. అశ్వారావుపేటయందలి అశ్వరాయాంధ్ర భాషానిలయము ఈ సంస్థానాధీశ్వరుల భాషాభిరుచికి ప్రబలనిదర్శనము. పాల్యంచసంస్థాన విద్యాశాఖాధికారియును, ఆంధ్రవాఙ్మయసేవాసమితి కార్యదర్శి యునునగు శ్రీ కొత్తపల్లి వెంకటరామలక్ష్మీనారాయణ శర్మగారు 'పాల్యంచ సంస్థానచరిత్ర'ను వ్రాసినారు. పాల్యంచ సంస్థానాధీశ్వరులైన కీ. శే. మహబూబ్ సర్ఫ రాజవంతు శ్రీ రాజా పార్థసారథి అప్పారావు సవై అశ్వారావుబహద్దరువారి జీవిత మిందు పర్ణితము. శ్రీ శర్మగారికి విజయనగరము లోని రీసెర్చి యూనివర్సిటీవారు 'సాహిత్య విశారద' బిరుదమును ప్రసాదించి యుండిరి.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరిము ప్రతాపరెడ్డిగారు, నిజామురాష్ట్రములోని ఆంధ్రసంస్థానముల చరిత్ర, శ్రీ కృష్ణదేవరాయ ఆంధ్రభాషానిలయ రజతోత్సవసంచిక, పుటలు 39-49.
2. ఆనంతవంతుల రామలింగస్వామి, శ్రీ కృష్ణకవితీవితము, 1965, పు. 85.
3. శిష్టా వెంకటసుబ్బయ్య, హృదయాభిరామప్రబంధము, 1940.
4. బులుసు వేంకటరమణయ్య, ఆంధ్రకవితా ప్రశస్తి, పు. 250.
5. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 79 a-79 l.
6. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, New Edition, Oxford, 1908, Vol. VIII, p. 22 and Vol. XIX, pp. 373, 374.
7. C. A. Souter and K. N. K. Ayyar, Gazetteer of the East Godavari District, Vol. II, Madras, 1935.

పితాపురము

ప్రవేశిక

రాజమండ్రి నక్కరులో కాకినాడ, ప్రోలునాడు, నెలపాక పరగణాలతోఁ గూడిన పితాపురసంస్థానము చాల ప్రాచీనతను, ప్రాధాన్యమును గలిగి యుండినది. సంస్థానమంతయు పితాపురము, సామర్లకోట, కరవ, చుల్లవరము, పలివెల, కడియము అను ఆఱు తాణాలు. అనంతరకాలమునందు ఇతర సంస్థానాధీశులనుండి అసంతవరము, పోలవరము, ఏజన్నీ పీఠవరము, పట్టిసము, తోటపల్లి మొదలగునవి క్రయములో ఖరీదు చేసినవేగాని అసలు సంస్థానములోని భాగములుగావు. చివరి జమీందారు హయాములో అమలా పురము, ఉత్తరాక్కాడు, చోడవరము, తుని, రాజమండ్రి ప్రాంతములలోని ఎస్టేటు గ్రామములనేరము ఖరీదుసేయఁబడి పితాపురసంస్థానము ఎంతో విస్తరించినది. భార్యపు ఎస్టేటులోని గ్రామములు 128 మాత్రమే. తరువాత కొనిన ఎస్టేటులతో కలిసి మొత్తము గ్రామములు 168. సంస్థాన వైశాల్యము 400 చ. మై. పోలవరముతో కలిపి 743 చ. మై. ఇందుమించు మూఁడులక్షల జనాభా, పండ్రెండు లక్షలు సాలుసరి రాఁబడి. పేష్కరు రెండున్నరలక్షలకు పైఁబడి.

ఈ సంస్థానమునకు రాజధాని యయిన పితాపురము చాల ప్రాచీనమయిన పట్టణము. సముద్రగుప్తుని అలహావాదు శాసనమున ఉట్టంకింపఁబడిన మహేంద్రుఁడు పిష్టపురాధిపతి. రెండవపులకేశి ఐహోలు శాసనమునందును, విష్ణువర్ధనుని తిమ్మాపుర శాసనమునందును, శక్తివర్మ రాగోలుశాసనము నందును పిష్టపురము ప్రసక్తమయినది*. ఇది కొంతకాలము తూర్పుచాళుక్యుల రాజధాని; కొంతకాలము వెలనాటిచోడల విడిచిపట్టు. పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమున గజపతుల వశమయినది. కొండవీటిరెడ్లు కొంతకాలము దీనిని పాలించిరి. వెంటపల్లివారను కమ్మవారు కొంతకాలము (క్రీ. శ. 1572—1647) గోల్కొండ నవాబుల కాలమున దీనిపై తమ ప్రభుత్వము వెలయించిరట. ఆ పిమ్మట గోలకొండ నవాబులు దీనిని 'చిట్టివీడి' అను పేరుగల వెలమ దొరల కిచ్చిరట. పితాపురము సంస్థానాధిపతుల కూటస్థునకు మేనమామయని పరిగణింపఁబడుచున్న రామాయణింగారు 'చిట్టివీడి' వారి కుదురునకు చెందినవారు.

*కుంభారి శివరదత్తు, ప్రాచీనాంధ్ర చరిత్రక భాగోళము, పుటలు 216, 217.

సంస్థాన చరిత్రము

కాకతీయచక్రవర్తుల కాలమునాఁడు చక్రవర్తి కంగరక్షకులుగ పద్మనాయకకులోత్తంసులు పెక్కండ్రు నియమితులై యుండిరట. వీరిలో డెబ్బదియేడు గోత్రముల వెలమవారు సుప్రసిద్ధులు. 'గడిదేటి కాకతిగణపతిఁ గొలిచియు నిల నేలు ప్రభువు లీ వెలమవారు'. ఈ డెబ్బదియేడు గోత్రముల వారికిని పిల్లలమట్టి బేతాళనాయఁడు మూలపురుషుఁడని చరిత్రకారులు భావించు చున్నారు. బొబ్బిలి, పితాపురము, నూజివీడు, నరసరావుపేట, ఇటప్రోలు, వెంకటగిరి మొదలగు సంస్థానాధీశులు ఈ బేతాళనాయఁడు మూలపురుషుఁడుగాఁ గలిగిన డెబ్బదియేడు గోత్రములకు చెందినవారు. నేటికిని ఈ సంస్థానాధీశుల యౌరసులందఱును సమీపబంధువులుగ నున్నారు.

పూర్వోక్తమయిన డెబ్బదియేడు గోత్రములలో రేచెర్ల గోత్రమొకటి. ఈ రేచెర్ల గోత్రమునకు చెందినవాఁడు సింగమనీఁడు. పూసపాటి మాధవ వర్మతో జరిగిన యుద్ధమునందు సింగమనీని కుదురునకుచెందిన వారందఱును వీరస్వర్గము నలంకరించిరి. సింగమనీని భార్య యానాటికి గర్భవతి యట. రాజాశ్రయమునందలి వింజమూరి నరసన్న అనువారు సింగమనీని రాణికి ఆశ్రయ మిచ్చి యామెను కన్నకూతురు వోలె సాకి సంరక్షించిరట : ఈమె కొడుకు అనపోతమనీఁడు. నరసన్నగారి యాచార్యకమున సుశిక్షితుడైన అనపోతమనీఁడు మాధవవర్మను జయించి పితృపైతామహమగు స్వీయరాజ్య మును తిరిగి సంపాదించెనట. ఇతనికి గండెఁగుసంతానము. వీరిలో నొకఁడు సర్వజ్ఞసింగమనీఁడు. ఈతఁడు 'కైలాస, మెతుకు' జాగీరులకు ఏలిక. మఱియొక కొడుకు శ్రీశైల సమీపము నందలి వెలుగోడునకు ప్రభువు. వెలుగోడు పాలకుల సంతతివారే నేటి వెంకటగిరి వెలుగోటివారు.

డిల్లీ సర్దారులగు గోలకొండవారికి పితాపుర సంస్థానపాలకుల పూర్వులు రాజమండ్రిలో ప్రతినిధులుగా నుండిరి. చిట్నీని రామారాయణింగారు అపుత్రకు లగుటచేత నతని మేనల్లురును, గోలకొండలో నవాబునొద్ద సర్దారులునునగు తెనుఁగురాయణింగారు (1612-1672) పితాపురమునకు పాలకులయిరి. వీరి తమ మూలపురుషునకు పండ్రెండవ తరమువారు. ఇతని తరువాత కృష్ణారావు పాలకుఁడు. ఈయన బహుకాలము జబ్బుపడి సామర్లకోటలో విశ్రాంతి తీసికొనుచుండి తీవ్రమగు తన యనారోగ్యస్థితినిగూర్చి గోలకొండలోని మొగలువైస్రాయితో సాకల్యముగ వివరించి సంప్రతింపులు నిర్వహించు నిమిత్తము తనసోదరుఁడయిన రంగశాయిరావును (1611-1672) రాయణారము పంపియుండెను. రంగశాయిరావు చదరంగపుటాటలో చాలసమర్థుఁడు. చదరంగ మనినచో చెవికోసికొనెడి మొగలువైస్రాయి రంగశాయిరావును

మిగుల గౌరవించుచు నాతనితో కాలక్షేపముచేయుచుండెను. ఒకనాటి చదరంగపుటాటలో పౌరపాటు జరిగినందున అభిమానధనుడగు రంగశాయిరావు ఆత్మహత్య గావించికొనెనట. మొగలువైస్రాయి యీ యాకస్మిక సంఘటనకు మిక్కిలి దుఃఖించి ఇతని యన్నగారు చంద్రారాయణింగారిని పిలిపించి కాకినాడ, ప్రోలునాడు, సెలపాక మొదలగు సీమలను కౌలునకు దయచేయించిరి.

చంద్రారాయణింగారి ముఖ్యపట్టణము పిఠాపురము. వీరి తరువాత పదితరములకుఁజెందిన పాలకులందఱును సమర్థులు, సౌమ్యులు. రాని ఎందువలననో మొగలువైస్రాయి 1748 లో పిఠాపురము వారితో తంగమ్మపేటయొద్ద యుద్ధమొనరించి కొందఱు ముఖ్యులను ఖైదుగావించెను. కుమార మహీపతిరాయణింగారి కాలమున ఆనందగజపతి మహారాజు పిఠాపురముపై దండెత్తెను. అప్పటికే యింగ్లీషు, డచ్చి, ఫ్రెంచి కుంభిణీల వారు సాగరాంధ్రము నందు గిడ్డంగులను నిర్మించి దేశీయప్రభులకు కలహములు జరిగినపుడేదో యొకపక్ష మవలంబించి లాభములు సంపాదించుచుండిరి. చివరకు వేంకటనీలాద్రిరాయణింగారు (1778—1828) పిఠాపురపాలకులుగా మొగలు వైస్రాయిచే గుర్తింపఁబడిరి. ఈ వేంకటనీలాద్రి రాయణింగారి కాలమందే ఇంగ్లీషు కుంభిణీవారితో శాశ్వతపరిష్కారము జరిగినది. నీలాద్రి రాయణింగారి కుమారుడు వేంకటసూర్యరాయణింగారు (1824—1850) తండ్రి మరణకాలము నాటికి పసివారగుటచేత సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ పర్యవేక్షణమున పదునాతేండ్లుండినది*.

సూర్యరాయణింగారు 1844 లో జమీపాలనమునకువచ్చి ఆతేండ్లు మాత్రము పాలించి 1850 లో మరణించిరి. ఇతనికి నలుగురు మైనరు కొడుకులు. సంస్థానము మరల కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ పరమయినది. ఈ మైనరులలో రెండవవారిని బొబ్బిలి సంస్థానమునకు దత్తుగానిచ్చిరి. ఈ నలుగురు సోదరులలో పెద్దవా రకాలమరణము నందుటచే మూడవవారైన రాజా రావు వేంకట మహీపతి గంగాధర రామరావుబహద్దరుగారు (1844—1890) 1861 లో జమీకివచ్చిరి. వీరికాలమునందు ఎస్టేటు అత్యున్నతదశకు వచ్చినది. 1879 నాటి రంపపిఠూరి నణఁచుటలో రాజాగారు బ్రిటీషువారికి తోడ్పడిరి. వీరు గొప్పదాతలు. 1890 లో వీరు మరణింపఁగా వీరి మైనరు కుమారుడు సూర్యరావుబహద్దరుగారి తరపున కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ వారు 1906 దాక జమీపాలనమును నిర్వహించిరి. 1906 లో వీరు జమీయధికారమును స్వీకరించిరి. 1924 లో వీరికి 'మహారాజా' బిరుదమువచ్చినది. మహారాజ రావు

*విగవల్ల వేంకటశివరావు, రాజమహేంద్రవరం జిల్లా శిరస్తాదారుకథ, భారతి, 1943, నెప్టెంబరు, పుటలు 293—300.

వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరావుబహద్దరుగారి జ్యేష్ఠ పుత్రులు యువరాజు రావు వేంకట మహీపతి గంగాధర రామరావుగారు 1910 లో జన్మించిరి. మహారాజా వారికి నలువురు పుత్రికలు. ఇరువురు పుత్రులు. పుత్రులలో యువరాజు కవి; పండితుడు. పెద్దకొమార్తె మంగయ్యమ్మను అస్సాములోని క్షత్రియ జమీందారుల కిచ్చిరి. రెండవ కొమరితయగు భావయ్యమ్మను, మూడవతనయయగు సీతాదేవిని నూజివీడు జమీందారులు వివాహమాడిరి. నాల్గవతనయ కమలాదేవి. పలివెల, తోటపల్లి, ఆనంతవరం, ఏజన్నీవీరవరం ఎస్టేటులను కుమారుల కిద్దఱకు పంచియిచ్చి మహారాజాగారు సంస్థానమును పాలించిరి. జమీందారి రద్దుచట్టము మేరకు పితాపురము సంస్థానము ఆంధ్రరాష్ట్రమున కరిసి పోయినది.

సాహిత్యపోషణము

సాగరాంధ్ర సంస్థానాధిపతులలో సాహితీపోషణము విషయముగా పితాపురపాలకులు మొదట పరిగణింపఁదగినవారు. ఈ వంశీయుల పూర్వులలో నొకఁడుగా సంధావింపఁబడుచున్న సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు రత్నపాంచాలికా రసార్ణవసుధాకరాది గీర్వాణకృతినిర్మాతగా ప్రసిద్ధుఁడు. తరతరములుగా పితాపురము రావువారి నాశ్రయించియుండిన వింజమూరి వంశమువాఁడగు సోమేశకవి రాఘవయాదవీయమును సంస్కృతశ్లేష కావ్యమునకు కర్త. కవి గౌతమసగోత్రుఁడు, నరసన్నభట్టుపాత్రుఁడు, కృష్ణసూరిపుత్రుఁడు. గోవింద గురుశిష్యుఁడు. రామాయణ భాగవతార్థములు రెండును చొందుపడు రీతిలో నీ కావ్యము వివిధవృత్తములలో సంతరింపఁబడినది. అర్థద్వయయుక్త కావ్యమును నిర్మింతునని కవిప్రతిజ్ఞ.

‘తథాఽపి రామస్య కృపావలంబాత్
కృష్ణస్య చాశ్చర్యకరం కవీనాం
శ్రిష్టం కరిష్యామహమాళుకావ్యం
శ్రావ్యం సతాం రాఘవయాదవీయం’
‘తథాశ్చ రామాయణకాండ షట్కే-
పసంతి యే భాగవతస్య భవ్యాః
స్కంధే విచిత్రా దశమేచ తాసాం
పూర్వమహం సంఘటనా క్రమేణ’

కవిగారి రేడవతరమువారయిన వింజమూరి వెంకన్నపంతులుగారు దీని ప్రకాశకులు.*

* ఆంధ్ర ప్రచారిణీ ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ, 1950 ; లిఖిత ప్రతి కాకినాడ ఆంధ్రసాహిత్యపరిషద్దర్శింథాలయమునఁ గలదు.

పితాపురము వారి కోవలోని 18 వ తరమువారగు రావు మాధవ రాయనింగారు (1679—1704) ఐక్యలంక వీరభద్రకవి (1680—1740) కృతమగు వాసవదత్తాపరిణయమును గృతినంది కృతి కర్తకు కోనసీమలో వృద్ధగౌతమీతీర పరిసరమున మాన్యములిచ్చి సత్కరించిరి. సుబంధుని 'వాసవదత్త' రూపకమునకిది తెలుగు సేత. ఈయన 'వృత్తులుగల్పించి విశ్రుతంబుగ విప్రసమితికి నగ్రహారంబులొసఁగె' (వాసవదత్తాపరిణయ కృత్యవతారిక). సమకాలికులగు ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి ప్రభృతులు వీరభద్ర కవిని ప్రశంసించిరి.

ఈఁదులపల్లి భవానీశంకరకవి తన శృంగారమంజరి* కావ్యమునందు—

'అభియాతిమానవప్రభుమౌళి మచేఘృణి

రాజి నీరాజిత రాజితాంఘ్రి

నీరేరుహుండైన శ్రీరావు మాధవ

రాయశౌరికి నతిప్రౌఢరీతి

వాసవదత్తాది ఛాసురకృతు లనే

కంబులొనరించి తత్కరుణచేత

హారకేయూరాగ్రహార విస్ఫార తు

రంగముల్ రంగుమీఱంగనంది

సకల సుకవీశ్వరాంభోజ నికరహేళి

యై యలరు ఐక్యలంకాన్వవాయకలశ

జలధిశశి వీరభద్ర మత్సరు నుతించి

తదనుమతిఁ గృతి యొనరింతు ముదముతోడ' అని ప్రస్తుతించినాఁడు శృంగారమంజరి పర్వతవర్ధనకవి గీర్వాణకృతికి తెలుఁగఁట :

బహుశప్రబంధకర్తయగు కూచిమంచి తిమ్మకవి రసికజనమనోభిరామాది రసవత్కృతులను పితాపురము ప్రభువు మాధవరాయలు పరిశీలించి కవికి కవిసార్వభౌమ బిరుదమును ప్రసాదించిరి. మొదటి మాధవరాయలే (1656—1704) తిమ్మకవి కి బిరుదును ప్రసాదించినట్లు కొందఱును, చిన్నమాధవరాయలే బిరుదప్రదాతయని కొందఱును భావించుచున్నారు. తిమ్మకవి రచనలు 1715 నుండి 1753 వఱకు రచితములయినవి. ఈ కాలము చిన్నమాధవరాయల కాలము (1710—1755) నకు దగ్గఱగానున్నది. ఇందేది సిద్ధాంతపక్షీయమో, ఏది పూర్వపక్ష పక్షీయమో సుపరీక్షితము గావలసియున్నది. సుభద్రాపరిణయ గ్రంథకర్తయగు కూచిమంచి జగ్గకవియు, శతకంఠ రామాయణకర్తయును, జగ్గకవి ప్రథమపుత్రుడునునగు గంగన కవియును మాధవరాయనింగారిచే సమ్మానింపఁబడిరఁట.

*ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయ లిఖితప్రతి, ఆర్. నెం. 341 (b).

నాటినుండి నేటిదాక కూచిమంచి జగ్గకవి, తిమ్మరవి నంధిములే పితాపురపరిసరములందలి జల్లారు, చంద్రమపాలెముల గ్రామకలహికములగు, ఈనాములను అనుభవించుచున్నారు. వక్కలంక వీరభద్రకవికి సహాధ్యాయునిన ఈయన పల్లి భవానీశంకరకవి యీ మాధవగృహముని నందర్కంచి యేడియో గొప్పసత్కారమును బొందినట్లుతని భర్తబండములొని పీఠికాపుర వర్ణనాదికమువలన నూహింప వీలగుచున్నది. పెద్దమాధవగృహముని తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చిన వారి సోదరులు నరసింహరాయనింగారు (1655-1700) వేదవేదాంగ పారీణులగు దర్బావారి కుటుంబమునకు సామర్లకోట నమిషమున గల 'హుసేనుపురము' అను గ్రామమును సర్వకలపరిహారముగా 'నరసింహరాయ పురాగ్రహారము' గాఁజేసి సమర్పించిరి.

1786-1793 మధ్య పితాపురమును పాలించిన కుమార వేంకటమహిపతి రాయనింగారు (1765-1793) 1786లో జమీకివచ్చి కుంతీమాధవస్వామి ప్రారాధమును నిర్మించి యాభరణాదులను సమర్పించిరి. దేవులపల్లి బాదగన్నకవి పీఠి యాస్థానకవి చంద్రులు. 'తారావతి'యను సంస్కృతకావ్యమును రామాయణార్థ బోధకముగా, నక్షత్రనామ చిహ్నితముగా రచించిరి. రాజుగారు కవికి 'పకీరుద్దీన్ పాలెము' నందొక సుత్రేత్రము నొసఁగి సత్కరించిరి.

మహీపతిరాయనింగారి తరువాత పితాపురమును 1793-1828 మధ్య నేలిన వేంకటనీలాద్రిరాయనింగారు (1778-1828) కూడ కవిజండిత పోషకులు. పీఠి యమాత్యులగు అవసరాల పద్మరాజుగారు పంచతరింగాధి శోభితమగు నాలభాగవతచంపూప్రబంధమును సంతరించిరి. ఇదే 'పద్మరాజు చంపు' పనుపేర పండితలోకప్రసిద్ధము. ఇది శృంగారరసప్రధానము. పద్మరాజు గారు పద్మాధికభోజరాజుగా (పద్మ = అంభోజ) ఈ కావ్యమునందు చమత్కార గర్భితముగా ప్రస్తుతింపఁబడినారు. ఆస్థానపండితులలో నొకరగు రామశాస్త్రి గారిచంపువునకు 'సుధీ చంద్రిక' యను వ్యాఖ్యానమును సంపాదించిరి. కీనిరే 'కవి రంజని' యను మఱియొక వ్యాఖ్యానమును రాఘవాచార్యులుగారు నిర్మించిరి.

దేవులపల్లి రామశాస్త్రి రాఘాభ్యుదయ చంపునకు స్వతంత్రసంస్కృత ప్రబంధమును రచించినవాఁడు. ఆస్థాన విద్వత్కవియు, తర్కశాస్త్ర నిధియును నగు దువ్వూరి విశ్వనాథ శాస్త్రిగారు రాజుగారి యాదేశము మేరకు 'మాధవదీపానిభానము' అను నొక శృంగారరస ప్రచుర రచనను వ్రేసెను. శ్రీ కుంతీమాధవస్వామి వారి రథోత్సవసమయమునందలి శ్రీ పురుషుల శృంగారవిలాసముల యనువర్ణముందలి కథాశరీరము. తర్కశాస్త్ర పాఠంగములును, సహస్రావధానులును, సమస్తసంస్థానములు పర్యటించి జయపత్రికలంఠిన వారును, పితాపురాస్థానపండితులును నగు ప్రతివాద భయంకర రాఘవాచార్యులు

గారు శ్రీ రాజా రావు నీలాద్రిరాయణింగారిచే అర్ధానాద్యనేక గౌరవసత్కారములందినవారు.

కూచిమంచి తిమ్మకవి ప్రశౌత్రుఁడును కూచిమంచి చినజగ్గకవిపుత్రుఁడును చంద్రమపాలెము వాస్తవ్యుఁడనగు తిమ్మకవి 'సుజన మనః కుముద చంద్రిక'¹ యను గద్య కావ్యమును సంతరించినవాఁడు. కవి కుక్కుటేశ్వర స్వామి భక్తుఁడు. శివపారమ్యబోధక మీకృతి. మహాభాగుఁడను కళింగదేశ విప్రుఁడు స్వర్గమునకేగి యింద్రున కిందలి కథను దెలిపిన ట్లీకథ నిర్వహింపఁబడినది. కేరళాధిపతి సంగరొన్ముఖుని తనయుఁడగు కరాళవక్త్రుని యొక్కయు, నతని నాయక మంజరి యొక్కయు జీవితవిశేషము లిందలి యతివృత్తము.

ఈ కావ్యవిషయమున దేశమునందు కొన్ని భ్రాంతులేర్పడి యున్నవి.² ఇది చంపూప్రబంధమనియు, కూచిమంచి తిమ్మకవి రచించిన రసికజన మనోభిరామమునకు సంస్కృతీకరణమనియు పరిశోధక పండితుల యభిప్రాయము. వాస్తవముగనిది గద్యకావ్యము. దేవతాస్తుతిసందర్భములలో కొన్ని శ్లోకములు భిన్నభిన్న వృత్తములు నిందులేకపోలేదు. అక్కడక్కడ నెదురుపడెడి కొన్ని వృత్తములు ఈ కావ్య స్వరూపమును మార్చివేయఁజాలవు. విశేషించి గద్యకావ్యములందు క్వాచిత్కముగా పద్యములు దొరలుచుండుట సర్వసామాన్యము, శాస్త్రావిరుద్ధము. గద్యభాగము చూర్ణికలని యిందు వ్యవహరింపఁబడినది. కావున దీనిని చంపూప్రబంధమనుట సరికాదని మిత్రులు డా. పి. శ్రీరామమూర్తిగారు సకల ప్రమాణములతో స్థాపించిరి.³ ఇక వాడును వీరును తలంచుచున్న ట్లీ కావ్యమునకును రసికజనమనోభిరామమునకును యత్కించిత్సామ్యమును గానరాదు. ఈ రెండింటి యితివృత్తములుగాని కథాగతి గాని ఒకటికావు. పితాపురాస్థాన పండితులగు దేవులపల్లి సీతారామాంతర్వాణుల యొద్ద తాను శాస్త్ర విద్యాభ్యాసము చేసిసెట్లు తిమ్మకవి వాకొనినాఁడు.

రావణదమ్మీయమను నామాంతరముగల లంకావిజయద్వ్యర్థి కావ్యమును రచించిన పిండిప్రోలు లక్ష్మణకవి (1770—1840) తండ్రియగు గోపాల మంత్రి, మహీపతి నామబిరుదాంకులగు పితాపురము పాలకులయొద్ద అమాత్య పదవిలోనుండెనని—

1 'సరసహృత్కుముదచంద్రిక' యని ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయ ప్రతి, ఆర్. నెం. 912.

2 సుజనమనఃకుముద చంద్రిక లిఖిత ప్రతులు రెండు ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషద్గ్రంథాలయముననున్నవి. మొదటిది అసమగ్రము; రెండవది సంపూర్ణప్రతి. రసికజన మనోభిరామమున కిది సంస్కృతానువాదమని గ్రంథాలయమువారి జ్ఞాపిక.

3 P. Sriramamurti, 'Sujanamanah Kumuda Chandrika' a paper read to the 22nd Session of the All India Oriental Conference at Gauhati, 1965.

‘తత్పురమున నియతిదళ రథకుంభినీ

పతిభటాశ్వముఖ్యబలచయాప్తిః

దగు మహిపతి సమితిఃదనరు గో

పాల మంత్రి బుద్ధిపటమఃదనరు’

---లంకా, 1-2.

అను పద్యమున భంగ్యంతరముగా సూచితమగుచున్నదని ఊహింప నగునేమో? పిండిప్రోలువారు గోదావరి మండలమునందలి రామచంద్రపురమునకు సమీపము నగల కుయ్యేరను గ్రామమునకుఁ గరణములుగా నుండిరి. గ్రామకరణములు కూడఅమాత్యకోటిలోని వారేకదా! లక్ష్మణకవి వాస్తవముగా పితాపురాస్థానకవి కాకపోయినను, పితాపుర ప్రభువులగు రావు వంశీయుల సౌశీల్యమును కీర్తించి యున్నాఁడనుటకు లంకావిజయము నందలి క్రింది పద్యములే ప్రత్యక్ష సాక్ష్యములు. లక్ష్మణకవి పరమగు నర్థమున దమ్మున్నతో లక్ష్మణకవి పలుకులు :

‘సతతము రావుల నద్వం

శ తిలకరాజులవనిం గుళలతరులను ను

స్థితి వడిదిరుగఁగ పనచరు

నితరునివలె ననుఁ జూలుకఁగనెంచి చెడకుమీ’

---2-78.

ప్రాజ్ఞత నెవ్విధంబునను రామునకుందగు సాటిరావు న

ర్వజ్ఞ సృసింహుఁ డాయన సువంశమునన్ జనియించి చెడ్డ దు

ష్ట్రజ్ఞుఁడపీవు కానఁ గువిచారములన్నియుమాని ధర్మ గో

ష్ఠిజ్ఞులుమెచ్చు చొప్పుగని సీతను వేవిడు మంత మేలగున్’ ---2-87.

యామినీహార్ణతిలకా విలాసకర్తయును, చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి పినముత్తాతగారును నగు చెళ్ళపిళ్ళ నరసకవి (1795-1840) తాను ‘పూజ్యతర ప్రాజ్యరాజ్య సత్పీఠికాపురవర సామ్రాజ్య పరివృథుఁడననియు, విమల రేచెర్ల గోత్రపవిత్రమూర్తి రావు వేంకటసీలాద్రి రాయ సృపతిచేత సత్కృతిఁబొంది ప్రసిద్ధినొందినట్టి విఖ్యాత యశుఁడననియు యామినీహార్ణతిలకావిలాస కావ్యావ తారికలోఁ బేర్కొనినాఁడు (1-20). కృతిపతియగు రఘురామచంద్రమూర్తి ‘సప్తసప్తాభిజనగోత్రఁ’ (1-24) డనుటలో డెబ్బదియేడు గోత్రముల వెలమదొరల ప్రసక్తి భంగ్యంతరముగా సూచితమగుట గమనార్హము. సీలాద్రినృపతి మేనమామలగు చింతపట్ల వేంకటరాయమాధవరాయ సోదరులకు నరసకవి విద్యాగురువులు. నరసకవి పూర్వులకు పితాపురపాలకులు అయివది యెకరముల పరిమితిగల భూమిని కట్టుబడిగా నిచ్చియుండిరట*!

రాజా గారు వక్కలంక వీరభద్రకవిపాత్రుఁడగు చినవీరభద్రకవిని సాదరముగాఁ బిలిపించి యాకవిచే వాసపదత్తాపరిణయములోని తమ వంశ

* చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, యామినీహార్ణతిలకావిలాస వీరిక, పుటలు 10-12.

వర్జనమునకు మాధవనృపాలునినుండి తమవరకుఁగల చరిత్రమును వ్రాయించి వాసవదత్తాపరిణయ ప్రబంధమున నీ సూతనచరిత్రకథాగమును చేర్పించి కవిన బహుకరించిరి.

వేంకటనీలాద్రిరాయనింగారి పుత్రులు వేంకటసూర్యరాయనింగారు స్వల్పకాలము మాత్రమే జమీని పాలించిరి. తాటిపర్తివాస్తవ్యులును, తాక్కిర సింహులునునగు తణికెళ్ళ సుబ్బయశాస్త్రిగారు రచించిన 'సూర్యరాయ తారావళి' యను సంస్కృతకావ్యమును సూర్యరాయనింగారు కృతినండి కవికి తాటిపర్తిలో విశేషముగా నీనాముఖాముల నొసఁగిరఁట.

పద్మనాయకవంశజుఁడును నారపేల్ల గోత్రజుఁడును దుగ్గుదుట్టు నివాసి యునునగు రేమెల వేంకటరాయకవి (1820—1860) పితాపుర ప్రభువుల సమాదరణమును బడసి ఉత్తరాపరిణయమును ప్రబంధమును సంతరించెనఁట.

రాజా గంగాధర రామారాయబహద్దరు

తరువాతి పితాపురపాలకుఁడగు రాజా రావు వేంకటమహీపతిగంగాధర రామారాయబహద్దరు (1844—1890) గొప్ప విద్యాపోషకులు. కవులు, గాయకులు, వేదవేత్తలు, శాస్త్రజ్ఞులు మొదలగువారు లెక్కట మిక్కిలిగా వీరి యాదరణమును బొందిరి. రాజాగారు సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల హిందూస్తానీ భాషలయందు మంచిపరిచయముగలవారఁట. 'రాజా వారు ఎవరైనా పండితులు వస్తే వారితో ఛారాశముగా సంస్కృతమే మాట్లాడేవారని వినిపిడి. ఆ కారణం చేత వారు బాల్యంలో సంస్కృతభాష అభ్యసించి వుండాలి*'. ఒకానొక సందర్భమునఁ దమ యాస్థానపండితులతోఁగలిసి విజయనగర సంస్థానమునకేఁగి విజయరామమహారాజు సభాస్థలిని సంస్కృతభాషలో ననర్గళముగ సంభాషించి విజయనగర ప్రభువులను, తదాస్థానపండితులను నాశ్చర్యచకితులుగా నొనర్చి రఁట. వీరి యాస్థానకవులు దేవులపల్లి సోదరకవులు. దేవులపల్లి సోదరకవుల సాహిత్యపరిశ్రమము జగద్విదితము. వీరిలో జ్యేష్ఠులగు సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు రాజావారి కోరికమేరకు 'రావువంశముక్తావళి' యను గ్రంథమును సంస్కృతమున రచించి శ్రీవారి కంకితమిఁగా వీరెంతయో సంతోషించి తమ రాజ్యమునే స్వీకరింపుఁడని సుబ్బరాయశాస్త్రిగారిని కోరిరఁట. ఆ మీఁద కవితారాజ్యమే తమకు చాలునని కవిగారు ఉచితరీతిని జవాబిచ్చి రాజాగారిని సంతృప్తిపఱచినట్లు మహేంద్రవిజయకావ్యపీఠిక సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. దేవులపల్లి సోదరకవులే శ్రీ రాజావారి తనయులగు వేంకట కుమారమహీపతిసూర్యరావుబహద్దరుగారికి ప్రథమవిద్యాగురువులు.

* చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు-గాథలు, సం. 1, పు. 13.

దేవులపల్లి కవిపరంపర

దేవులపల్లివారి కుటుంబము చిరకాలముగా, అనుస్థానముగా పీఠికాపురాస్థానాశ్రయమున వర్ధిల్లుచు వచ్చినది. ఈ పంశమువారు పీఠికాపురాస్థాన విద్వాంసులుగా సమ్మానములందుచు, ప్రభువుల యనుచుండినది యితరసంస్థానములకు సయిత మురిగి తదధిపతులను తమ ప్రతిభాపాండితీ వైభవములచే మెప్పించి సత్కారము లందుచుండెడివారు. రాష్ట్రవారి చంద్రమ పాలెము దేవులపల్లివారి కాణయాచి. వీరు తెలగాణ్ణులు. కౌండిన్యగుగోత్రము వారు. వీరి మూలపురుషుడు వేంకటసూరిమణి. వీరి పూర్వులలో నొకరియైన రామశాస్త్రిగారు విజయనగర సంస్థానాధీశ్వరులయిన విజయరామస్మహాలుని నుండి వెలగవాడయను నగ్రహారమును బడసినవారు. పై రామశాస్త్రిగారి మనుషుడగు రామశాస్త్రి సాహితీదర్పణమను నలంకారగ్రంథమును, వారి భాగవతమునకు వ్యాఖ్యానమును మఱియు ననేకనాటకములను సంకరించి వేంకటనీలాద్రిరాయప్రభువు వారివలన 'సాహిత్యచక్రవర్తి' యను బిరుదము సందిన వాడట. ఈ రామశాస్త్రి తమ్ముని రుమాడుడగు పిష్టరాష్త్రి విశ్వగుణాదర్శమునకు వ్యాఖ్యానము, తర్కసారమును న్యాయశాస్త్ర గ్రంథమును, సాహితీ సారమును నలంకారశాస్త్రమును రచించి శిష్యప్రశిష్యులతోటికి సర్వవిద్యా పదాతయై వెలసినవాడట. న్యాయ కావ్య రస దోష గుణ శబ్దాలంకార ఆర్థాలంకారములను ఏడు ప్రకరణములుగలదిగా విరచితమైనది సాహితీసారము. శ్రీ. శ. 1798లో మంత్రి ప్రెగ్గడరామరాజుచే లిఖితమయిన దీని వ్రాతప్రతి ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషద్గ్రంథాలయమునఁ గలదు¹.

పల్లభార్య విరచిత వైద్యచింతామణిని ఆంధ్రచింతామణి యను పేర నాంధ్రీకరించిన దేవులపల్లి వేంకటసరస్వతి వీరి కుటుంబము చెందినవాడు కాడు. ఆంధ్రచింతామణికర్త కాశ్యపగోత్రుడు, శ్రీనివాస మంత్రి పుత్రుడు.²

మహేంద్రవిజయకర్తలగు దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రి (1835-1909) గారి ఆంధ్ర లక్షణోపదేశములు కూచిమంచి వెంకటరాయకవిగారు. కవి సార్వభౌముడగు కూచిమంచి తిమ్మకవికి వేంకటరాయ కవి ప్రహేలకులు; సుజనమనః కుముద చంద్రికా కర్తయగు తిమ్మకవికి పుత్రులు; దేవులపల్లి బుచ్చయశాస్త్రికి శిష్యులు. సుకవి మనోరంజనియను చందోగ్రంథమునకుఁగర్తలు. గంగాధర రామరాయబహద్దరుగారు వేంకట రాయకవిగారికి 'లాక్షణికచక్రవర్తి' యను బిరుదము నొసఁగి యుండిరట. వరకవుల వదలి దుష్టకవుల నాదరించెడు

¹Acc. No. 34082, Cl. No. Ms. T. 491.25, K 92-1.

²D.No. 2406, A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. XI, Medicine, 1948.

తుపతుల రీతిని నిర్భయముగా నిరసించినవాఁడు వేంకటరాయకవి.

పితాపురము రావువంశమువారి 'అఖీఖత్తు'ను సంస్కృతమున 'రావువంశ ముక్తావళి' యను పేర చంపూప్రబంధముగ సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు సంతరింపఁగా, వీరి తమ్ములు తమ్మనశాస్త్రిగారు పురప్ వెంకటకృష్ణశాస్త్రి (1856-1912) దీనిని దెనుఁగున వెలయించిరి. 1890 లో గంగాధరరామరాయ బహద్దరుగారు పరమపదించఁగా—

‘శతలేఖినీ పద్యసంధానమరసి మా

యల్లురటంచు నెయ్యమునఁబలికె

నెలమి వంశావళిఁగృతి గాంచి వంశంబు

చిగిరించె ననుచు హర్షించి పొగడెఁ

బృథులసింహాసనం బెక్కించి రాజ్యంబు

మీదే యటంచు నర్మిలి యొసంగెఁ

గొమరు విద్యాభ్యాస గోష్ఠిఁ జిరంజీవి

మీ శిష్యుఁడంచుఁ బేర్చిని వచించెఁ

బ్రథిత దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రి

యస్మదాస్థాన విద్వాంసుఁడనుచుఁ బలికె

నట్టి శ్రీ రావు రామరాయాధినాథు

నాకమున కంపె దైవ మేమందు నకట’

అని సుబ్బరాయశాస్త్రి వాపోవుచు చెప్పిన పద్యము ‘ఎదురై నచోఁ దన మదకరీంద్రము డిగ్గి....’ యను నాంధ్రకవితాపితామహుని పద్యమున కను కరణము.

సుబ్బరాయ శాస్త్రిగారు రావువంశముక్తావళినే గాక శ్రీరామపంచాశత్తు, మహేంద్రవిజయము, రామరాయవిలాసము, మల్లణస్తవము, రాజనీతి ప్రకాశమగు కుమారశతకము, నీతిప్రధానమగు మందేశ్వరశతకమును రచించిరి.

సంస్థానకవీశ్వరులు దేవులపల్లి తమ్మన్నశాస్త్రిగారు రచించిన నయనోల్లాస మను మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధమునకు కృతి ప్రేరకులు సూర్యరావు బహద్దరుగారు. కవిగారికంటిజబ్బు బాగుకాఁగా—ఆయానందమునకు రాజాగారు కోర్టు వివాదములలో విజయులైన యానందముతోడుకాఁగా నయనోల్లాసము రచింపఁబడినది. భారతములోని చ్యవనోపాఖ్యాన కథయందు స్వీకృతమయి, ప్రబంధరూపమున నిబంధింపఁబడినది. యతిరాజ విజయము కవిగారి కృత్యంతరము.

అల్లమరాజుకవులు

ఆరామద్రావిడకావీయులును, చేఁబ్రోలుగ్రామవాస్తవ్యులునునగు అల్లమ

రాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారు (1831-1892) రాజాగారికి తమ 'భద్రాపరిణయ' మను నాలుగాళ్ళాసముల శృంగారప్రబంధమును గృతీయిచ్చిరి. శ్రీకృష్ణుని యష్టమహిమలలో నొకతెయగు భద్రాదేవిపరిణయకథ యందలి యతిప్ప త్తము. ఈ ప్రబంధము కాణాదము పెద్దనసోమయాజి రచియించిన భద్రాపరిణయమునకు అచ్చపు నకలు. పూర్వపూర్వ మహారవుల యనల్పు శిల్పద్యోతకములగు కథా భాగములను, మనోహరములగు పద్యభావములను, జాతీయతాపరిపుష్టములగు నానుడులను నుత్తరోత్తర కవులెరవుతెచ్చికొనుట మన మెఱుఁగుదుము. పదబంధములకో, పద్యపాదములకో మక్కువపడుటను, కక్కుచీతిపడుటను పోనిమ్మని సరిపుచ్చికొనఁగలము కాని, పదులుపదులు పద్యములను, సూక్ష్మాల్ప పద్యపాదములను, వేయాఱు పదబంధములను ఎరవుతెచ్చి సొంతకయితలో నితీకించుట ససియైనదిగాఁ దోఁపదు. దీనిని అచ్చపు గ్రంథచార్యుని వంగూరి సుబ్బారావుగా రభిప్రాయపడిరి. పూర్వకవులమీఁది భక్తిప్రపత్తులను, వారి మనోజ్ఞభావములయెడల విశేషలోలుపతయు తప్పుకాఁజాలవు కాన దీనిని గ్రంథచార్య మనరాదని నడకుదుటివా రొకరకపు తునితగవు చేసిరి¹. ఈ కృతి సుబ్రహ్మణ్యకవిగారి కీర్తికి మాయనిమచ్చగా నుండక తప్పదు.

అల్లమరాజు వేంకటకవిగారు కొన్ని కీర్తనలను, రాజాగారిపై 'గంగాధర రామరాయ ఘనజనగేయా' యను మకుటముతో నీతిబోధకశతకము నొకదానిని రచించిరట. ఆస్థానపండితులలో నొకరు గుంటూరి సీతారామదీక్షితులుగారు యక్షోల్లాససంస్కృతకావ్యమునకు 'నీవి' యను వ్యాఖ్యానమును సమకూర్చిరి. చితాపజ్జుల సూర్యప్రకాశశాస్త్రిగారు సూర్యశతకము, దీన చింతామణిశతకము మున్నగు బహుగ్రంథములను రచించిరి. ఆరవేల్లి గోత్రజుఁడును, వెంకమాంబాలప్పయల పుత్రుఁడును, దుగ్గుదుర్తివాస్తవ్యుఁడును, పితాపురిముని కాశీతుఁడునునగు రేమెల రామదాసు (1870 ప్రాంతము) మహిజామనోహర శతక కర్త².

పండిత సత్కారము

ఇంద్రకంటి విశ్వపతిశాస్త్రి, శతావధాని మాడభూషి వేంకటాచార్యులు, పిట్టమిల్లి లక్ష్మీనారాయణకవి, దండిభట్ల విశ్వనాథశాస్త్రి, కట్టా నరసింహశాస్త్రి, ఉప్పలూరి భీమశంకరశాస్త్రి, మద్దురి దీక్షితులు, యడవల్లి శ్రీరామశాస్త్రి, భాగవతుల హరిశాస్త్రి, పరవస్తు రంగాచార్యులు, పొక్కులూరు వేంకటశాస్త్రి, తణికెళ్ళ సుబ్బన్నశాస్త్రి, సోంభట్ల రామస్వామిశాస్త్రి మొదలగు దిగ్గంతులవంటి

1 భద్రాపరిణయమునకు నడకుదుటివారి ఉపోద్ఘాతము, పు. 44.

2 ఇతఁడార్యేల నియోగియని శతకకవుల చరిత్రము, చూ పు. 683; శేషాద్రి రమణకవులు పేర్కొనుట విచారణీయము ఆరవేల్లివారు పద్మనాయక కులజులు.

పండితప్రకాండులు రాజాగారివలన ఈనాములు, వార్షికములు మున్నగువానిని సంపాదించిరి. ఇంగు రామస్వామిశాస్త్రిగారికి జేగురుపాడులో పడునాలుగుపుట్ల మాన్యమును, అయినపల్లి వాస్తవ్యులు బులుసు పాపయ్యశాస్త్రిగారికి వానపల్లి గ్రామమున నిరువదిపుట్ల మాన్యమును రాజాగారు ప్రసాదించి యుండిరి.

శ్రీ రాజాగారు పితాపురము, కాకినాడలలో వేదపాఠశాలలను, కాకినాడలో కళాశాలను స్థాపించి యటు వేదవిద్యను, నిటు రాజవిద్యను సమదృష్టితో పోషించిరి.

గోదావరిమండలమునందలి పెద్దాడవాస్తవ్యుడగు మిక్కిలి మల్లికార్జున కవి (1805-1875) రచించిన నాచికేతుచరిత్రము గంగాధరరామరాయబహద్దరు గారి ఆమాత్యులగు వాడ్రేవు చలమయ్యగారి కంకితము.

‘....ప్రీతిసల్పితి నాచికేతుచరిత్రంబు

గద్యపద్యములచే హృద్యముగను....

అహహ నీ ధన్యత గడంప నలవియగునె

భువిని మిక్కిలి సత్కులాంభోధిచంద్ర

గరల సద్గుణసాంద్ర వాచాభజీంద్ర

విసుత విబుధేంద్ర మల్లికార్జునకవీంద్ర’

అని కవికృత్యంతరమగు నిర్వచన విక్రమార్కచరిత్ర ప్రబంధాంతరికలో విస్తృతము. విక్రమార్కచరిత్రము నండూరి కామయమంత్రి కంకితము. రామచంద్రచరిత్రము, బేతాళపంచవింశతి కవి యితరకృతులు. చరమదశలో కవి భగవద్గీతను పద్యమయముగా నాంధ్రీకరించెనట! ఈయనకుమారులు దుర్గయ్య శాస్త్రిగారు ఆనాటి గోదావరిమండలమునందలి గొప్పపండితులలో నొకరు*

రాజా సూర్యరావుబహద్దరు

గంగాధర రామరాయబహద్దరుగారి కుమారులు శ్రీ మహారాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతిసూర్యరావుబహద్దరుగారు (1885-1964) ‘ఆంధ్ర భోజ’, ‘సాహిత్యచక్రవర్తి’ బిరుదవిరాజితులు.

‘శ్రీమన్మహారాజశేఖరగ్రామణి

పద్మనాయకవర్ణ పద్మహేళి

రేచెర్లగోత్రధాత్రీ పాలరత్నంబు

రావు వంశాబ్ధి రాకావిధుండు

శ్రీ మంగయాంబికాకృత సుకృతఫలంబు

రామరాట్నోదయ తపస్త్వైమమూర్తి....

* పెండ్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, మిక్కిలి మల్లికార్జునకవి, గ్రంథాలయ సర్వస్వము, 1916, పుటలు 338-340.

.....శ్రీ కు

మారపహిపతి సూర్యరాణ్మనుజవిభుఁడు'

—నయనోల్లాసము, 1-11.

విద్యాపోషణమునందును, వితరణగుణమునందును, ధర్మనిర్వహణమునందును తండ్రిని మించిన తనయుఁడు. దేవులవల్లి సోదరకపులు, బ్రహ్మ సర్ రముపతి వేంకటరత్నమునాయఁడుగారు వీరి గురుశేఖరులు. ఆంధ్రాను, రవీంద్రుఁడు, సరోజిని, జగదీశచంద్రుఁడు వీరి ఆప్తమిత్రులు. బ్రహ్మోపాసనను, బ్రాహ్మినేవను సమర్థముగా నిర్వహించిన మహావ్యక్తి.

ఆర్షధర్మము ప్రస్ఫుటముగా విస్తరింపఁజేయవలయుచో తద్వాహకమగు సంస్కృతభాషను, అందలి సర్వశాస్త్రములను ప్రచురపఱచుట ప్రధాన కర్తవ్యము. అప్పటికే ఉర్లాము మొదలగు సంస్థానములలో నేదశాస్త్రములలో పోటీపరీక్షలేర్పఱచి యాద్యవిద్యలగు నార్షవిద్యలను పోషించుచుండుటను రాజా గారు గమనించి తాముకూడనట్టి పోటీ పద్ధతిలో ప్రతిపక్షము శరన్నవరాత్రముల సందర్భమున వేదవేదాంగములలో, సర్వశాస్త్రములలో పరీక్షలు పెట్టించియు, నవీనాంధ్రప్రబంధరచనలపోటీ నొకదాని నేర్పఱచియు అందు తీర్పులగువారికిని, విశిష్టార్హతలుగలవారికిని నిజయదశమినాఁడు బహుమతిప్రదానమునొనర్చియు, సంస్కృతాంధ్రభాషలను, శాస్త్రసాహిత్యములను పెంపొందింపనుద్యమించిరి.

మహారాజాగా లేర్పఱచిన పోటీపరీక్షలలో అద్వైతవిభాగమునకు దెందు రూరి నరసింహశాస్త్రిగారును, న్యాయశాస్త్రవిభాగమునకు శ్రీపాద లక్ష్మీ న్యసింహశాస్త్రిగారును, వ్యాకరణవిభాగమునకు వేదుల సూర్యనారాయణశాస్త్రి గారును, తాతా ముప్పరాయశాస్త్రిగారును, నేదవిభాగమునకు కాశీపండిత ఆమ్మయ్యార్థవాచస్పతి పదలి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారును, విశిష్టాద్వైత విభాగమునకు గుడిమెళ్ళ వేంకటరంగాచార్యులుగారును, కికాంబి ధర్మాచార్యులు గారును ముఖ్యపరీక్షధులుగా నుండెడివారు.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషదవతరణవికాసములకు మూలము విరాపురమురాజా వారే. పరిషత్పక్షమున అముద్రితాంధ్రగ్రంథములెన్నియో సేకరింపఁబడి, యెన్నియో ముద్రితములయినవి. పరిషత్పోషణధారము చాలభాగము రాజాగారే వహించిరి. పరిషత్పక్షమున ప్రసిద్ధ పండితపర్యవేక్షణమున నిర్మితమయిన సూర్యరాయాంధ్ర మను బృహన్నిఘంటు వీ ప్రభువతంసుని వితరణగుణము నకును, ఆంధ్రభాషాదరణమునకును చక్కని తార్కాణము. పలుపలుకులేల, విరాపురము రావువంశమువారి కీర్తిమూర్తిని చిరస్థాయిగా నిలుపుట కిదియొక్కటి చాలు.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు, ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథమాల, ఆంధ్రభాషాభివృద్ధి సభము, ఆర్యభారతీగ్రంథమాలిక, వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రి అండ్ సన్స్,

విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమండలి, వేంగుఁజుక్కగ్రంథమాల మున్నగు గ్రంథ ప్రకాశకసంస్థలకు రాజాగారు ధూరిగా విరాళములిచ్చి విద్యావిజ్ఞానవ్యాప్తికి తోడ్పడిరి.

కందుకూరి పీఠేశలింగముపంతులు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, ఆదిపూడి సోమనాథరాయకవి, పానుగంటి లక్ష్మీనృసింహకవి, వేంకట రామకృష్ణకవులు, వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి, వావిలకొలను సుబ్బారావు, కారెంపూడి రాజమన్నారకవి, కాశీ కృష్ణాచార్యులు, పురాణపండ మల్లయ్య శాస్త్రి, కూచి నరసింహము మున్నగు కవిపండితుల రచనలు ముద్రితమగుటకు రాజాగారు సాయపడిరి.

పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిగారి లఘుటీకతో ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమును, మల్లయ్యశాస్త్రిగారి సుబోధినీ వ్యాఖ్యాన సహితముగా భద్రాపరిణయమును, మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి పరిష్కారముతో కళాపూర్ణోదయమును, నడకుదుటివారి పీఠికాపరిష్కారములతో తాళ్ళపాకవారి ద్విపదపరమయోగి విలాసమును, తేకుమళ్ళ ఆచ్యుతరావుగారి పీఠికాయుక్తమగు చింతలపూడి ఎల్లినార్యుని విష్ణుమాయా నాటకమును, పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిగారిచే అనూదితమయిన ఆంధ్రబ్రహ్మసూత్రభాష్యమును రాజాగారు స్వయముగ ప్రచురింపఁజేసి యార్వధర్మాభిరతిని, ఆంధ్రసాహితీపోషకాభిలాషను వెల్లడించిరి. సర్వజ్ఞసింగభూపతి సుమనోమనోజ్ఞ కవితాప్రజ్ఞ కాకరమగు రత్నపాంచాలికా నాటికకు ఆంధ్రానువాదము చేయించి ఎడపెడ సంస్కృతాంధ్ర విభాగములుండు నట్లు మూలముతోకూడ అనువాదమును ముద్రింపించి ప్రకటించినారు. సవిమర్శమును, సయుక్తీకమునునగు వీరి యీ గ్రంథపీఠిక రాజాగారి సాహితీప్రియత్వమును, భాషాపటుత్వమునే కాక వారి రసగ్రహణశక్తిని, సత్యనిర్ణయబుద్ధిని వ్యక్తీకరించునట్టిది.

చావలి సృసింహసూరి తనయుఁడగు రామసుధి బుధరంజనీ వ్యాఖ్యాన సహితమును సూర్యరాయ యశోభూషణపర్యాయనామకమును నగు 'సాహిత్య చింతామణి' యను నలంకారశాస్త్రగ్రంథమును, కందుకూరివారి ఆంధ్రకవుల చరిత్రమును, పితాపురాస్థానకవులు శతావధానులు వేంకటరామకృష్ణకవులు రచించిన దమయంతీకళ్యాణ వ్యాసాభ్యుదయ విశ్వగుణాదర్శ కథాసరిత్సాగ రాదులు, కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి బ్రహ్మనందమను నచ్చితెలుఁగు ప్రబంధమును, మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారి షడ్దర్శన సంగ్రహమును సూర్యరావుబహద్దరుగారు కృతీస్వీకరించిన గ్రంథములలో కొన్ని.

ఆదిపూడి సోమనాథరాయ ప్రణీతమగు విజయేంద్రవిజయమును నవ్యప్రబంధము పితాపురము రాజాగారేర్పఱచిన నవ్యాంధ్ర ప్రబంధరచన

పోటిపరీక్ష నిమిత్తము రచితమయినది. హర్షలతా విజయేంద్రులను నాయకా నాయకుల అభ్యుదయగాథ నభివర్ణించు కల్పితేతివృత్త ప్రధానమైన కమనీయ కావ్య మిది.

తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రి, వీణ శేషయ్య, గోవిందస్వామి పిళ్ళె, మైసూరు రాచప్ప మొదలగు ప్రసిద్ధ సంగీతవిద్వాంసులును, కాకినాడలోని సరస్వతీగానసభవారును రాజాగారి కళాప్రియత్వమును చవిచూచినవారు. చేమకూర భాష్యకారరావు మున్నగు చిత్రకారులను దొంబాయి మొదలగు తావులకుసంపి చదివించి ఆదరించియు, చిత్రకళాప్రదర్శనముల నేర్పఱచియు చిత్రకళను రాజాగారు పోషించిరి.

కాకినాడలోని పితాపురం రాజా కాలేజీకి రెండున్నరలక్షలును, అనాథ శరణాలయమునకు రెండు లక్షలును, పితాపురములోని భావయ్యమ్మారావుగారి ఉన్నత పాఠశాలకు 50 వేలును, రాజమహేంద్రవరములోని హితకారిణీ సమాజమువారి పాఠశాలకు 50 వేలును, కలకత్తాలోని సిటీకాలేజీకి 30 వేలును విరాళములిచ్చిరి. 1927 లో ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తునకు ప్రో-చాన్సలర్ గా నుండిరి. 1938 లో ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తువారి డి.లిట్. గౌరవపట్టమును బడసిరి. 'లలితసుమనోజ్ఞ కావ్యమంజుల లతాంతమాలికాభరణాః : పినిర్మల విశేష సుగుణ మాణిక్య దివ్యతేజోవిరాజి దీనజన హృదయాంతరస్థిరవిహార రామరాయేంద్ర శ్రీ సూర్యరాయజయము' అని నవ్యరవి దేవులపల్లి వేంకటకృష్ణ శాస్త్రి సూర్యరాయలకు జేజేపెట్టినారు.

పితాపురము యువరాజు

సూర్యరావుబహద్దరుగారి కుమారుడు యువరాజు రావు వేంకటమహీపతి గంగాధరరామారావుగారు. వీరు 1910 లో జన్మించి తిరుపాచూరు సంస్థానాధీశ్వరులగు శ్రీ రాజా ఇనుగంటి వేంకటరాయనింగారి కడగొట్టు తనయయగు వేదవతీ దేవిగారిని 1929 లో పరిణయమాడిరి. 1930 లో తండ్రిగారితోపాటు యువరాజుగారు ఎనిమిదినెలలపాటు యూరప్, అమెరికా ఖండములను దర్శించి వచ్చిరి. యువరాజుగారు గీర్వాణాంధ్రాంగ్ల భాషాకోవిదులు. శతావధానులు వేంకటరామ కృష్ణకవులు వీరి విద్యాగురువులు. నవ్యాంధ్ర సాహిత్యవీధులలో యువరాజుగారి చొర క్రొత్తనడక. అపూర్వకల్పనాచమత్కృతి. స్వతంత్ర దావనాశక్తి. వినూత్న వ్యక్తీకరణరీతి వీరి నాజూకుపోకడలలోని విశిష్టతలు. చినుకుల చిందులు అను ఖండ కావ్యమును, ప్రకృతి. దేవుడు, ప్రేమ మొదలగు పంద్రెండంశములపై జిజ్ఞాసను రేకెత్తించు రీతిని వ్యావహారిక భాషలో వ్రాయఁబడిన 'సువిశాల మిదం విశ్వమ్' అను గద్యకృతియును, 'ఆలోకము నుండి ఆహ్వానము' అను నాలుగు అంకముల నాటకమును,

స్వార్థత్యాగమును నాలుగంకముల నాటకమును, తరంగములను ఖండకావ్య సంపుటియును వీరి ముఖ్యరచనలు. పెద్దనగారి మనుచరిత్ర ప్రబంధములోని మొదటి మూడాశ్వాసముల కథను ఇతివృత్తముగా స్వీకరించి పెద్దన పద్యములనే వాడుచు నడుచు నడుమ కొన్ని సంధానవాక్యముల నాయాపాత్రముల ముఖమున చెప్పించుచు నిర్వహింపఁబడిన వరూధినీ ప్రవరాఖ్యము అను నాలుగంకాల నాటకముకూడ వీరికృతియే. ఇది వీరి తండ్రిగారి కంకితము. వేంకటపార్వతీశ్వరకవులు రచించిన శ్రీ రామరాజ నీతి యను కృతియు, బృందావనమును పద్యకావ్యమును, సి. వి. యస్. నారాయణ దాసుగారి 'ముక్తధార' నాటికా సంపుటియును యువరాజావారి కంకితము. రాజులకును బ్రకృతులకును నవశ్యానుష్ఠేయములగు నీతులు 'శ్రీరామరాజనీతి' లో పద్య రూపమున సంగ్రహితములు. రవీంద్రకవీంద్రుఁడు రచించిన ముక్తధార మొదలగు నాటికల యనువాదము నారాయణదాసుగారి రచనము.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, శ్రీ పీఠికాపుర సంస్థానచరిత్రము.
2. కాశీ కృష్ణాచార్యులు, అవధానయాత్ర, పుటలు 165—168.
3. పెండ్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, పీఠికాపుర సంస్థానము - వాఙ్మయ పోషణము, శ్రీ మహారాజా సూర్యరాయ షష్టిపూర్తి సమ్మానసంపుటము, పుటలు 38—52.
4. డా. గిడుగు సీతాపతి, పంతులుగారి సమకాలికులు, వీరేశలింగముపంతులుగారి స్మారకసంచిక.
5. అంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటములు 1, 2, 6.
6. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటములు 3, 6.
7. అద్దేపల్లి నాగగోపాలరావు. అంధ్రభోజుఁడు, సర్ సి. ఆర్. రెడ్డి కళాశాలా పత్రిక, 1964, పుటలు 5—7.
8. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, Vol. XX, New Edition, 1908, pp. 153—156.
9. C. A. Souter and K. N. K. Ayyar, Gazetteer of the East Godavari District, Vol. II, Madras, 1935.
10. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 475—477.
11. M. Sankara Linga Gowda, Zamindari Taxation Enquiry Committee Report, Vol. I (Pithapuram Zamindari), 1936.
12. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, pp. 51—55.
13. M. A. M. P. Vol. I, p. 57.

పుంగనూరు

ప్రవేశిక

పడమటి పాళయములలో పుంగనూరు సంస్థానముకూడ ప్రాచీన చరిత్రము కలిగినది. ఇది నేటి చిత్తూరుమండలము లోనిది. వైశాల్యము 648 చ.మై. గ్రామములు 675. ఇందులో సర్వదుంబాల యానాములు 28, జంగములకును బ్రాహ్మణులకును నీలబడిన శ్రోత్రియములు 51, నౌకర్ పేర్లు 15, అమల్ మక్తా (నిర్దిష్టమయిన పన్ను చెల్లించెడివి) 43, అమల్ చాల్ పానే (రివెన్యూలో నూటికిరువదియైదువంతున శిస్తుగలవి) 96 చేరియున్నవి. 1858లో దత్తమండలముల సర్దుబాట్లలో పుంగనూరు సంస్థానము ఉత్తరార్కాడు జిల్లాకు మార్చబడినది. అంతకుపూర్వము విశాలమయిన కడప మండలములో నొక భాగముగా నుండినది. ఆ దరిమిలా జరిగిన జిల్లాల పునర్విభజనములో ప్రొత్తగా రూపొందిన చిత్తూరుమండలము నందు దంతర్కాగమయినది. 1878లో ఈ సంస్థానము రాబడి రూ. 2,86,000 లు. సాలుసరి పేష్కాతు 66వేల పైబడి. 1938లో రాబడి రూ. 1,62,196 లు. పేష్కాతు రూ. 91,169 లు.

సంస్థాన చరిత్రము

పుంగనూరు పాళయగాంధ్ర పూర్వులు పదుమూడవ శతాబ్దినుండి యీ ప్రాంతమును పాలించుచుండిరట! ఆ పిమ్మట విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు సామంతులుగా వ్యవహరించిరి. అక్కడగలిగినపుడు ఆయిదువేల కల్బలము నాయత్తపటిచిపంపు అమరనాయంకరము నిబంధనముమీద వీరికి మైసూరు సీమలోగూడ కొన్ని జాగీరులుండినవి. వీరు వీరశైవలింగాయతులు. ఇంటి పేరు సుగుటూరివారు. 1642లో నీ సంస్థానాధీశులు బిజాపూరు సుల్తానుచే పదచ్యుతినొంది, పుంగనూరు పట్టణమునకు సమీపములోని ఆవులపల్లి ప్రాంతమునకు పాటిపోయి తలదాచికొనిరి. పరిస్థితులు కొంత సర్దుకొనిన పిమ్మట పుంగనూరు పాలకులు హైదరాబాదుకుపోయి, నవాబునకు నజరానాలు సమర్పించి ఆవులపల్లి, పుంగనూరు సీమలను జాగీరులుగా సంపాదించిరి. ఇవి పూర్వము మదనపల్లి పాళయగాని యేలుబడిలోనివి. పుంగనూరు పాలకులు ధొరంగజేబు కాలమువరకు ఆఱువేలవరహాలు కప్పము చెల్లించుచుండిరి.

1713 దాక పుంగనూరు హైదరాబాదునకు సామంతరాజ్యముగానుండి నది. కాని 1713లో కడప నవాబు అబ్దుల్ ఆలీఖాన్ పుంగనూరు పాలకుని

ఓడించి తనకే కప్పము కట్టనట్లు చేసెను. 32,000 వరహాలు కప్పమును. 2,000 అమరము సేనయును ఆయత్తపటుచు షరతుమీఁద క్రొత్తపట్టా ప్రసాదించఁబడినది. 1747లో ఈ సంస్థానాధిపతి కందూరు, సదముసీమలు కూడ తన పూర్వపుష్పేట్టులోని భాగములుగావున వీనిపై కూడ తనకు హక్కుగలదని నిరూపించి కడప నవాబుల యనుమతిమీఁద వానిని తనసంస్థానమునఁ జేర్చి కొనెను.

1755లో జరిగిన మరాఠీదండయాత్రలవలన పుంగనూరు సంస్థానాధిపత్యము పూర్వపాలకుల వశమునుండి తప్పిపోయినది. పాళయగాఁడును నతని సమీపజ్ఞాతులు చాలమందియును మరాఠీలతోడి పోరులో మరణించిరి. మరాఠీ సేనాని మాధవరావు క్రొత్తపాళయగానిని నియమించి 32,000 వరహాల కప్పము నేర్పాటుచేసెను. తరువాతి యిరువదేండ్లలో సంస్థానము చాలచేతులు మాతినది. 1774లో హైదరాళీ పుంగనూరు నాక్రమించి యప్పటికప్పుడు 45 వేల వరహాల కప్పము వసూలుచేసి సాలీనా కప్పమును 30 వేలుగా నిర్ణయించెను. 1782లో జరిగిన వందవాసియుద్ధమున హైదరాళీ పక్షమున పోరాడి పుంగనూరు పాళయగాఁడు మరణించెను. ఆ పిమ్మట వెనుకటిపాళయగాని కొడుకు పట్టమునకువచ్చెను. కాని టిప్పుసుల్తాను కప్పము చెల్లింపలేదను సాకుపెట్టి 1787లో పాళయగానిని పదచ్యుతుని గావించెను. 1791 నాటి మైసూరుయుద్ధము సందర్భమున ఈ పాళయగాఁడు మరల జమీని పొందఁగలిగెను. కప్పము సరిగా చెల్లనందున టిప్పుసుల్తాను 1795లో మరల పాళయగానిని తొలఁగించెను. మైసూరుయుద్ధసందర్భముగా నీ సంస్థానప్రభువులు కార్నవాళీసునకు రవాణాసామగ్రిని ఆయత్తముచేసి సాయపడిరఁట. 1799లో టిప్పుసుల్తాను మరణించిన తరువాత సంస్థానపరిపాలనము మరల పాళయగానికి వచ్చి అటువదివేల కప్పము ఖరారయినది.

కుంభిణీ హయాములో ఈ సంస్థానము బలము చాలవరకు క్షీణించినది. సొంతసేనల నుంచికొనుపద్ధతి రద్దయినది. 1808లో మూఁదేండ్లస్థాటు ఈ సంస్థానము కప్పలున కీఁబడినది. ఆ పిమ్మట 1825 చాఁక కడపమండలము కలెక్టరు ఆధిపత్యమున ఈ సంస్థానమున రైతువారీ విధాన మమలుచేయఁబడినది. 1825లో సంస్థానాధిపతి చేసిన విజ్ఞప్తిని పురస్కరించికొని కుంభిణీవారు సంస్థానాధిపత్యమును నతనిపరము గావించిరి. 1832లో సంస్థానాధీశ్వరుఁడు నిస్సంతుగా మరణించి నందున సంస్థానాధిపత్యము నిమిత్తము పెద్ద వివాదము పుట్టినది. పరిష్కారము కుదిరి, మరణించిన రాజాగారి సోదరులకు సంస్థానాధిపత్యము సంక్రమించినది. 1891లో శాశ్వతపుపన్ను సన్నదు ప్రసాదించఁబడినది. 1879లో సంస్థానమును పాలించిన రాజా సుగుటూరు ఇమ్మడి శంకరరాయ యశోవంతులహద్దరును, వారి తరువాతి పాలకులు రాజా సుగుటూరు ఇమ్మడి

సాంబశివచిక్కరాయ యశోవంతబహద్దరును చాల ముఖ్యులు. ఇమ్మడి సాంబశివచిక్కరాయ యశోవంత బహద్దరు వారు సి. ఐ. ఇ. బిరుదాంకితులు. రాజా సుగుటూరు ఇమ్మడి వీరబసవచిక్కరాయ యశోవంతబహద్దరుజమీందారు వారు సంస్థాన పాలకులలో చివరివారు.

సాహిత్యపోషణము

సుగుటూరివారి పాలకవంశము చిత్తూరు, కోలూరు, ముళుబాగళు ప్రాంతములలో చాల ప్రసిద్ధమయినది. మైసూరు సీమలో వీరి శాసనములు చాలఁగలవు. ముళుబాగళు ప్రాంతమునందలి సుగుటూరివారు కొంతకాలము మైసూరు ప్రభువులకు సామంతులుగా నుండిరి. వీరికి చిక్కరాయ బిరుదముండి నది. సుగుటూరి ముమ్మడి తిమ్మభూపతి (1614—1630) సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటములలో విద్యత్కవియఁట. శివదర్పణ రసికజనమనోరంజన కొమ్మడి వ్యాఖ్యానము లితని గీర్వాణకృతులు. రాజేంద్రచోళచరిత్ర, కుమారాష్టసీయము, సౌందరేశచరిత్ర వీరి తెలుఁగు రచనలు. శంకరసంహిత వీరి కన్నడ రచన యఁట. సుగుటూరి చిక్కరాయేంద్రుని కోరిక మేరకు బద్దెవీటి దత్తప్ప కవి 'గణితదీపిక' యను పద్యకావ్యము సంతరించెనఁట. ఈ చిక్కరాయప్రభువు పదునాఱవ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధపు వాఁడఁట. దీని లిఖితప్రతి చెన్నపురి అడయారు గ్రంథాలయమునఁగలదు. దత్తప్పకవి తాను పుల్లయ్య మంత్రి పుత్రుఁడననియు '....దాత్రిపై రాజులు సుగుటూరి చిక్కరాయ మహేంద్రుఁడు గారవింప....' నమున్నతిగాంచిన వాఁడననియు చెప్పుకొనినాఁడు.

సుగుటూరివారికిని ముళుబాగళు పాలకులకును పూర్వమునుండియు సంబంధబాంధవము లుండినట్లు తెలియుచున్నది. శివరహస్యఖండ కృతిపతియగు ముళుబాగళు భూపతి యగ్రజయగు నంజాంబ యొక సుగుటూరి ముమ్మడి చిక్కరాయనిఁ బెండ్లియాడినది. శివరహస్యఖండము బాలసరస్వతి కోడూరువేంకటాచలకవి ప్రణీతము. అష్టాదశ పురాణములలో స్కాందము చాలపెద్దది. అందలి సనత్కుమారాది సంహితలలో శంకరసంహిత ద్వాదశఖండసహితము. ఈ పండ్రిండింటిలో శివరహస్యఖండము మొదటిది. ఇది సంభవ అసుర వీర మహేంద్ర యుద్ధ దేవ దత్త ఉపదేశములను సప్తకాండసంయుతము. దీని యాంధ్రీకరణమే వేంకటాచలకవి రచనము.

వేంకటాచలకవి మాతులుఁడగు ఉరుటూరి వేంకటకృష్ణకవి రాఘవ యాదవ పాండవీయాది మహాప్రబంధనిర్మాతయై శ్లేషకవితాపితామహుఁడని ప్రఖ్యాతి వడసెనఁట.

ముళుబాగళు పెదలింగన తనయయగు చెన్నమాంబను సుగుటూరి యిమ్మడి తిమ్మనృపాలుఁడు పరిణయమాడి తమ్మనృపాలుని కనెను. ఇతఁడు—

‘ప్రకటారాతి విదార్యనర్గళభుజాస్త్రావీణ్య మింపార వా
రక నెంతే మధురాపురీ విభుని దర్శంబెల్ల వారించి భూ
రి కృపాణోద్ధతిచేత వేంకటపతి శ్రీ రాయసన్మాన్యఁడై
చికరాయాఖ్య వహించె భాసుర జయశ్రీధుర్యుఁడై వేడుకన్.’

పుంగనూరు పాలకులకును ముఖవాగళు ప్రభువులకునుగల సంబంధము
లింకను ముమ్మందు నిర్ణీతముకావలసియున్నది.

పుంగనూరు మాణిక్యస్వామి ముద్రగల పదములకు కర్తలెవరో విజ్ఞులు
వివేచింపవలసియున్నది.

పుంగనూరు చివరి పాలకులయిన ఇమ్మడి వీరబసవచిక్కరాయ యశో
వంతబహద్దరు జమీందారువారు ఆంధ్రసాహిత్యపోషకులు. పూతలపట్టు
శ్రీరాములు రెడ్డిగా రాంధ్రీకరించిన కంబరామాయణగ్రంథప్రచురణము
నిమిత్తము భూరిగా విరాళము నొసంగిరి.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. బులుసు వేంకటరమణయ్య, ఆంధ్రకవిసప్తతి, పు. 93.
2. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 468, 469.
3. Imperial Gazetteer, Provincial Series, Madras, II, pp. 22, 23.
4. J. D. B. Gribble, A Manual of the District of Cuddapah in the Presidency of Madras, pp. 89, 90.
5. C. F. Brackenbury, Gazetteer of the Cuddapah District.
6. N. Venkata Rao, The Southern School in Telugu Literature, pp. 448-450.
7. M.A.M.P. Vol. II, pp. 294-301.

పెద్దాపురము

ప్రవేశిక

పెద్దాపురము ప్రాగాంధ్రమునందలి పురాతనసంస్థానములలో నొకటి. ఇంచుమించు మూడువందలయేండ్లకు పైబడిన పూర్వచరిత్ర కలది. గోదావరీమండలములోని చాలభాగమును, కృష్ణా గుంటూరుమండలములలోని కొంతభాగమును, విశాఖపట్టణముమండలములోని కొన్నిగ్రామములు తోటపల్లి, రంప, చోడవరము మొదలగు మన్యపుసీమలును ఒకనాటి పెద్దాపురపు సంస్థానమునందలివి. సంస్థానముఖ్యపట్టణ మయిన పెద్దాపురము తూర్పుగోదావరి మండలములో రాజమహేంద్రవరమున కీశాన్య దిశలో పదికోసుల దూరమున నున్నది. శాశ్వతపరిష్కారకాలము (1803) నాటికి పెద్దాపురసంస్థానపు ఆదాయము పదిలక్షలు. సాలుసరి పేష్కాషు ఆరున్నరలక్షలు. చాపంత సంస్థానము చిరిగి చదరయయి చివరిదశలో కొట్టాము, తుని ఎస్టేటులరూపమున పరిణతినంది, ఆధునికయుగమున ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రమున అంతర్లీనమయినది. రాజా వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజుపేర నమోదయియుండిన కొట్టాము ఎస్టేటు రాబడి రెండున్నరలక్షలు. పేష్కాషు రూ. 26,173 లు. ఈ ఎస్టేటు ముఖ్యపట్టణము తాండవనదిగట్టునఁగల తుని.

సంస్థాన చరిత్రము

పెద్దాపురసంస్థానపాలకుల పూర్వులు ఉత్తరదేశమునుండి వలసవచ్చి గోదావరి, నెల్లూరు, కృష్ణా, విశాఖపట్టణమండలములలో స్థిరపడిన క్షత్రియ కుటుంబములలో నొక కోవవారు. వీరిలో మందపాటివారు, వత్సవాయివారునని రెండువర్గములవారు ముఖ్యులు. శాశ్వతసగోత్రులగు మందపాటివారు ఒంగోలు నందును, వసిష్ఠగోత్రులగు వత్సవాయివారు పెద్దాపురమునందును పాలకులుగా ప్రసిద్ధులయిరి. వీరు సూర్యవంశోద్భవులగు నాంధ్రక్షత్రియులు. వీరిది వసిష్ఠ గోత్రము ; ఆంధ్రక్షత్రియులలో పరిచ్ఛేదసంజ్ఞ కలవారు. వీరి మూలపురుషుఁడు దుర్జయుఁడఁట ! గుడిమెట్టసాగిపోతరాజు వీరి పూర్వులలో నొకఁడఁట ! వీరి కూటస్థులు వత్సవాయి శ్రీరామరాజుగారు. సాగిపోతరాజుగారి మనుమని మనుమఁ డయిన రామరాజుగారి కాలమున 'వత్సవాయి' గ్రామము వీరికి రాజధానియగుటచే వీరు వత్సవాయి గృహనామకు లయినటులు దెలియుచున్నది*.

* గూడవల్లి రామబ్రహ్మం, చాగివారు, భారతి, 1932, సవంబరు, పుటలు

కొంతకాలము ఈ ప్రాంతమునేలిన రెడ్డిరాజులకు సరదారులుగా నుండిరట !

వత్సవాయి చతుర్భుజ తిమ్మరాయజగపతిబహద్దరుగారు సంస్థాన సంపాదకులు. పరిసరములందలి పాలకులనోడించి, రాజ్యమును విస్తరింపజేసి పెద్దాపురములో నొకకోటను గట్టిరి. వీరితండ్రి వత్సవాయి పేరరాజుగారు. తల్లి గొట్టుముక్కలవారి యాడుబడుచగు నారమాంబగారు.

‘తిమ్మరాజ శిఖామణి తేజరిల్లె
నతని కీర్తి నటించు శీతాద్రిసేతు
మధ్య పృథ్వీశ్వరాస్థాన మంటపములు’

—రామవిలాసము, అవతారిక, పు. 21.

ఆనాటి సుబాదారయిన షేర్ మొహమ్మద్ ఖానుడు చతుర్భుజతిమ్మరాజు బహద్దరుగారి వీరోచితకృత్యములను మెచ్చి యొకకత్తిని బహూకరించెనట !

‘షేరుమొహమ్మదు కీతిపశేఖరుఁ డద్భుతశౌర్యదైర్య దు
ర్వారుఁడు మెచ్చి పైఁడియొటవార్దిన కేల నొసంగువేళ దై
త్యారిసమానమూర్తి తనహస్తము మీఁదుగనందె వార్దిగం
భీరుఁడు వత్సవాయికుల పేరయ తిమ్మనృపాలుఁడున్నతిన్’

—పైడి, పు. 23.

తిమ్మరాజుగారికాలము పదునాటవ శతాబ్ది ఉత్తరార్థము (1555—1607). వీరు సప్తసంతానముల నిల్పి ప్రళస్త్రీగాంచినవారు.

వీరి కుమారుడు రాయజగపతి (1607—1646) జగదేకవీర రాజాధిరాజు రాయవేశ్యాభుజంగాది రమ్యభిరుచశాలి. నవాబులు సాధింపలేని దుర్గముల నవలీల గెలిచి కీర్తిని విలిచిన వీరుడు ; మహమదుజేగు నదిమి మెచ్చదగిన ధమా మీలు దెచ్చికొనిన ధీరుడు.

‘పీఠికాపురి కిమ్మూరు బిక్కవోలు
తునియుఁ గొఠాము మొల్లేరు ఘనత నేలె
వత్సవాయి తిమ్మభూపాలవరుని సుతుఁడు
రాజమాత్రుఁడె రాయపరాజశౌరి’

—తుల్యామాహాత్మ్యము.

రాయజగపతిరాజుగారికి సూరమాంబవలన సార్వభౌమ తిమ్మజగపతి (1618—1688), బలభద్రజగపతి అను నిరువురుకుమారులు. సార్వభౌమ తిమ్మజగపతి 1649 నుండి 1688 దాక సంస్థానమును పాలించెను. ఈయన గొప్ప యుద్ధవీరుడు.

‘దుగరాజు మొదలైన దొరలను భంగించి

విశ్వంభరుని యుద్ధవిరతుజేసె’

—రామవిలాసము, పు. 29.

769—777; పెనుమెచ్చ సత్యనారాయణరాజు, చాగివారు, భారతి, 1933, ఫిబ్రవరి, పుటలు 273—275 ; త్యాగరాజు లేక సాగ్నిరాజు శబ్దముల వికృతి చాగిరాజు అని వీరి నిరూపణము.

ఇందలి విశ్వంభరదేవుడు 1672-1676 మధ్య జయపూరును పాలించినవాడు. సార్వభౌమ తిమ్మజగపతికి సంతతిలేనందున వీరిసోదరుడు బలభద్రజగపతిరాజుగారికి వెంకాంబవలన గలిగిన కుమారులు ఉద్దండరాయ జగపతి సంస్థానపాలనమునకు వచ్చిరి. '....ఘనరాజమండలనిరోధము చేసిన జాపరల్లి వింధ్యగిరిని నామశేష మగునట్టుగ....' (పైడి, పు. 38) కావించిన వీరు డి.త. పీరి పాలనము 1688 నుండి 1714 వరకు సాగినది. 1714 లో ఉద్దండరాయజగపతిగారు మరణించుటతో పీరి ముగ్గురుకుమారులు తిమ్మ భూపతి, బలభద్రక్షీతిపతి, సూరనృపతి మైనరులయినందున నీతనిభార్య రాగమ్మ గారు పెద్దకుమారుడయిన కళాతిమ్మజగపతిపేర రాజ్యపాలనము చేపట్టిరి. ఈమె గొట్టుముక్కలవారి యాడుబడుచు. ఈమె పాలన మించుమించుగా నిరువదియేండ్లపాటు సాగినది.

రాగమ్మగారికాలమున పెద్దాపురసంస్థానమునకు పెద్దవిపత్తు దాపుర మయినది. మొగలుపాదుషాలపాలనము నందలి దక్కనుసుబాలోని యిరువది రెండు పరగణాలలో రాజమండ్రియొకటి. ఔరంగజేబుమరణముతో మొగలు పాదుషాలకు సుబాదారుగానుండిన కమురుద్దీన్ ఆసఫ్ జా స్వతంత్రుడయ్యెను. రాజమండ్రిలో రుస్తుంఖానను అధికారనామముగల 'హాజీ హుసేను' అనువాడు సుబాదారు ప్రతినిధిగానుండెను. జమీందారులనుండి శిస్తులను వసూలుచేయుట రుస్తుంఖానుపని. వీని కుమారుడు నూరుద్దీన్. వీరిద్దఱును పూర్వము పెద్దా పురమువారి కొలువులో కొంతకాలముండినవారు.

రుస్తుంఖాను చాలక్రూరుడు. వీని చండశాసనము జమీందారుల కందఱకును కంటకముగ నుండెడిది. మొగలితుఱునకుఁజెందిన కలిచిండి రామరాజు, నూజివీటికిఁజెందిన సుబ్బన్న మొదలగు జమీందారులు రుస్తుంఖానుపై తిరుగఁబడి రెండుసార్లు యుద్ధముచేసి యోడిపోయిరి. మొగలితుఱు కైఫీయతు ప్రకారము మొగలితుఱుజమీందారు రుస్తుంఖానుపోరుపడలేక సంస్థానమును వదలి పాటిపోయి నూజివీటి సుబ్బన్నగారితో కలసి పెద్దాపురమువారి నాశ్రయించిరట.

పెద్దాపురమువారి సేనల తోడ్పాటుతో వీరు రుస్తుంఖానునెదిరించి యోడి పోయిరి. ఆ పిమ్మట పిఠాపురముజమీందారు రావు వేంకటకృష్ణారావుగారి సాయమునుపేడి రుస్తుంఖాను నోడించుటకు వ్యూహములు పన్నుచుండిరి. దీని నెఱిగి రుస్తుంఖానుడు వీరిపై దండెత్తి యీ మువ్వరనోడించి తోటపల్లి మన్యములను పట్టించెను. ఆ పిమ్మట రుస్తుంఖానుడు మాయోపాయముచే పెద్దాపురమును వశపఱచికొనెను. సామర్లకోట, కిమ్మూరు, పూసపాటి కైఫీ యతులు రుస్తుంఖానుని చర్యలను విపులముగా వర్ణించినవి. పెద్దాపురమువారిపట్ల రుస్తుంఖానుడు ప్రదర్శించిన ద్రోహబుద్ధి యతనికొడుకగు నూరుద్దీనునకు

నచ్చక పితాపురమునొద్ద తండ్రినిచంపి సర్లష్కరగు అన్వరుద్దీను ననుమతితో రాజమండ్రికి తండ్రికిబదులుగా జిల్లాదారుఁడయ్యెను. ఆ పిమ్మట విజయనగరము విజయరామరాజుతో జరిగిన చేబ్రోలుయుద్ధమున నూరుద్దీను హతుఁడయ్యెను.

రాగమ్మగారి ముగ్గురుకుమారులలో చివరి యిద్దఱును రుస్తుంఖాను కపట ప్రబంధమున కెరయయియుండిరి. మొదటివాఁడగు కళాతిమ్మజగపతితనయుఁడు రాయజగపతి విజయనగరము వారి* తోడ్పాటుతో మరల పెద్దాపురసంస్థానమును సంపాదించి పాలించెను. రాయజగపతికి సీతాంబవలనఁగలిగిన కుమారులు విద్యత్తిమ్మజగపతిగారు (1760-1797). ఈయన కుమారులు రాయజగపతి (1797-1804). ఈయనకాలమునందే యింగ్లీషు కుంఫిణీవారు శాశ్వతకర పరిష్కారమును జరిపించి 1802 లో సంస్థానాధిపత్యమునకు సన్నదు నిచ్చిరి. ఈయన 1805 లో మరణించిరి. ఈయనకు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మ, బుచ్చి సీతయ్యమ్మ, బుచ్చిబంగారయ్యమ్మయనియు ముగ్గురు భార్యలు. పట్టపురాణి యగు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు చౌడువాడలోని చాట్లవారి ఆఁడుఁబడుచు. ఈమెకు బుచ్చితిమ్మజగపతి (1795-1801) యను కుమారుఁడు కలిగెనుగాని యీ బాలుఁడు పసితనముననే తండ్రికిముందే మరణించినందున తిమ్మజగపతి యను సమీపజ్ఞాతుల బాలు నొకనిని దత్తుగా స్వీకరించిరి. ఆ బాలుఁడును మూఁదేండ్ల ప్రాయమునందే మరణించెను.

రెండవమాటు ఆమె దత్తుచేసికొన ప్రయత్నింపఁగా వత్సవాయివారి సమీపజ్ఞాతులును, భీమవరపుకోట వాస్తవ్యులునునగు వత్సవాయి జగన్నాథరాజు గారు ఎట్టిపక్షమునందును రెండవదత్తు కూడదని యాక్షేపించుచు నొకవ్యాజ్యము తెచ్చి సదరదాలత్ కోర్టులో వాదించిరి. రెండవదత్తు శాస్త్రసమ్మతము కాదని న్యాయస్థానమువారు తీర్పు చెప్పిరి. రాజమండ్రి కలెక్టరుగారు వాదిప్రతివాదు లిరువురకు రాజీచేసి లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు బ్రదికియున్నంతకాలము సంస్థానమును పాలించుటకును, ఆమె యనంతరము జగన్నాథరాజుగారికిఁగాని, యతని వారసులకుఁగాని సంస్థానము చెందుటకును, అందఁక జగన్నాథరాజు గారి సుఖజీవనము నిమిత్తము పెద్దాపురముజమీలోని 'కొఠాము' ముఠాను జగన్నాథరాజుగారి కిచ్చుటకునునిర్ణయించిరి. ఈ రాజీ మేరకు క్రీ.శ. 1810 లో కొఠాము ఎస్టేటు పెద్దాపురము జమీనుండి విడిపోయి జగన్నాథరాజుగారి స్వాధీనమునకు వచ్చినది. లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారు 1814 లో మరణింపఁగా సంస్థానాధిపత్యమునకు మరల వివాదములు మొదలయినవి. జగన్నాథరాజు గారును లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారి సవతి యగు బుచ్చిసీతయ్యమ్మదేవిగారును నించుమించు పదునాలుగేండ్లు ఈ వ్యాజ్యమును నడిపించిరి. జగన్నాథరాజుగారు

*విజయనగర పాలకుఁడయిన పూససాటి సీతారామచంద్రరాజుగారును, కళాతిమ్మ జగపతిగారును తోడియల్లురు.

1814—1817 లో సంస్థానమును పాలించిరి కూడ. 1817—1828 మధ్య సంస్థానము కలెక్టరుగారి పర్యవేక్షణమున నుండినది. చిట్టచివరకు 1828 లో రాణులందఱ యనంతరమే సంస్థానము జగన్నాథరాజుగారి వశమగునట్లు కోర్టులో తీర్పు చెప్పఁబడినది. బుచ్చి సీతయ్యమ్మదేవిగారు 1833 దాక పాలించి మరణించిరి. ఈమె పెద్దాపురమునందును ఒంటిమామిడి గ్రామము నందును సత్రములు నిర్మించిరి.

బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు తమభర్తగారు వారిభార్యలు ముగ్గురకును దత్తుచేసి కొను నధికారమిచ్చి రను నెపముతో తమ సవతిగారయిన లక్ష్మీనరసయ్యమ్మగారి దత్తస్వీకారము ఫలింపలేదుగనుక తాము దత్తుచేసికొనుటకభ్యంతరముండఁ గూడదని నిశ్చయించి కోటగండ్రేడు గ్రామముననున్న తమ మేనత్త మనుమలును, వత్సవాయి నరసరాజుగారి పౌత్రులును నయిన వేంకటపతి రాజుగారిని దీసికొని వచ్చి పెంచికొనుచుండిరి. ఈ నరసరాజుగారు చతుర్భుజ తిమ్మజగపతిరాజుగారి పెదతాతగారి సంతతిలోని వారును, రామవీలాస కృతిభర్తలగు వత్సవాయి గోపరాజుగారికి సమీపబంధువులును, దొంతమూరు వాస్తవ్యులును నయియుండిరి. విజయనగరసంస్థానమునందలి దాట్ల వేంకటరాజు కుముందానుగారికి నరసరాజుగారల్లురు. నరసరాజుగారందుచేత విజయనగర సంస్థానములోనిదగు కోటగండ్రేడు గ్రామమున కరిగి యచ్చటనే స్థిరపడియుండి పద్మనాభయద్ధమున మరణించిరి.

బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారి యీ దత్తత చెల్లదని కోర్టు తీర్పుచెప్పినది. బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారి మరణము తరువాత సంస్థానము మరల తగవులలో పడినది. కాని 1833 లో రాయజగపతిరాజుగారి మూడవ భార్యయగు బుచ్చిబంగారయ్యమ్మగారు సంస్థానాధిపత్యమునకు వచ్చిరి. ఈమె సిద్ధాంతం నివాసులగు నల్లపరాజు శ్రీహరిరాజుగారి తోఁబుట్టువులు. మొగలిఘట్టు జమీందారులగు కలిదిండివారికి వీరు సమీపబంధువులు. ఈమె రెండేండ్లు మాత్రము పాలించి మరణించెను. ఈమె తరువాత సంస్థానము జగన్నాథ రాజుగారి ఇరువురు పుత్రులలో జ్యేష్ఠులయిన రాజా సూర్యనారాయణజగపతి రాజుగారి వశమయినది.

ఇంచుమించుగా ముప్పదియేండ్లపాటు సంస్థానవ్యవహారములు న్యాయ స్థానములలో వివాదముపడియున్నందువలనను, సరియైన పర్యవేక్షణము లోపించుట వలనను, సుస్థిరపరిపాలనము లేనందువలనను సంస్థానము ఆర్థికముగా చిక్కులలో పడినది. ఈ యిక్కట్లులలో నున్నందున 1847 లో కిర్లమపూడి, దొంతమూరు, వీరవరము, కోలంక, కడలి, గొల్లప్రోలు, జగ్గమపేట, పలివెల, గోపాలపురము, కపిలేశ్వరపురము, తోటపల్లి మొదలగు పెద్దాపురము జమీలోని ముఠాలు ఏలము వేయఁబడి యన్యాయకాంతములయినవి.

కొలాము ఎస్టేటు మినహా మిగిలిన పెద్దాపురసంస్థానభూమి ప్రభుత్వము స్వాధీనమయినది. రాజా సూర్యనారాయణజగపతిరాజు గారికి నెలకు రూ. 600 లు తవుజీ నిచ్చుచువచ్చిరి. వీరు 1847 దాక పాలించిరి. 1847 లో పెద్దాపురసంస్థానము కుంభిణీప్రభుత్వము పరమయినది.

సూర్యనారాయణజగపతిరాజుగారి తరువాత రాజా జగన్నాథరాజుగారి ద్వితీయపుత్రులు రాజా వేంకటసింహాద్రిరాజుబహద్దరు (1843-1911) వదిన గారిపై దావాచేసి గెలిచి, 1879 లో కొలాముఎస్టేటు పాలనమును స్వీకరించిరి. వీరు తమ పూర్వులదగు పెద్దాపురసంస్థానమును తమకు ప్రసాదింపవలసినదని గవర్నరు గారికి విజ్ఞప్తిని పంపించిరి. కాని వీరి కోరిక నెఱవేరలేదు. వీరి యేకైక పుత్రుడు పసితనమునందే మరణించెను. చేతికందనున్న చెట్టంతకొడుకు అకాల మరణమునందుట వీరి దురదృష్టము. వీరితరువాత వీరిభార్య శ్రీ రాణీ వత్సవాయి వేంకటసుభద్రయ్యమ్మారావుగారు (1861-1933) ఇరువది రెండేండ్లపాటు ఎస్టేటు వ్యవహారములను సరిచూచుచు, భర్త స్థాపించిన ధర్మసంస్థలను నేర్పుగా నిర్వహించుచువచ్చిరి. కిర్లమపూడి ఎస్టేటునుండి 30 గ్రామములను, విశాఖపట్టణము మండలములోని కొన్ని ఏజెన్సీ గ్రామములను, పెక్కు ఇనాము గ్రామములను, ఇంకను ఎన్నో చిన్నచిన్న యెస్టేటులను కొని తమ యెస్టేటును నలుగడల పెంపుగావించిరి. వీరి దత్తపుత్రులు శ్రీ రాజా వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణరాజుబహద్దరుగారు 1932 లో జమీకివచ్చి సంస్థాన పాలనమును వహించియుండిరి.

సాహిత్యపోషణము

పెద్దాపుర సంస్థానపాలకులు పెక్కురు విద్యత్ప్రభువులు. వీరిలో కొందఱు సమరాంగణమునందును, సాహితీరంగమునందును సమానాస్క్తి శక్తులు గలిగినవారు. అనేకాగ్రహారములిచ్చి ద్విజసంతతి కాశ్రయమిచ్చినది వీరిశాఖ. సప్తసంతానములను ప్రతిష్ఠించి చరితార్థులయిన వీరి కథలు, గాథలు గోదావరీతీరభూములలో పెక్కులు నేటికిని తోళ్ళరోకళ్ళ పాడుట సర్వ సామాన్యము. వీనిలో కొన్నింటిని అక్షరరూపమున నవతరింపజేసిన వారు శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు*. సంస్థానమునందంతటను వీరు నెలకొల్పిన అగ్రహారములు, అన్నసత్రములు, ఆరామములు, ఆలయములు, తటాకములు, విద్యాలయములు, వైద్యశాలలు వీరి ధార్మికతకు, భౌదార్యమునకు ప్రబల నిదర్శనములు. సాహిత్యమేగాక తక్కిన శాస్త్రములు, లలితకళలు, హస్తకళలు ఈ ప్రభుపోషణము నందినవి.

వేంకటసింహాద్రిజగపతిరాజున కంకితమీఁబడిన కువలయామోద మను

* చూ. శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి చిన్నకథలు.

నాటింకారికగ్రంథమునందు పెద్దాపురసంస్థానవైభవమును, కవిపండితపోషణమును నిట్లు వర్ణింపఁబడినవి :

‘శ్రీ రత్నాకర మేఖలావలయిత బ్రాజన్మహీమంశలి
నానాస్థానసరోరు నాయకమహారత్నం సముల్లాసితమ్
శ్రీ పెద్దాపుర భవ్యనామక మహాసంస్థాన మాసీర్పుదై
క్లాఘ్యం సత్కవిమండలైర్విలసితమ్ సంసేవితమ్ రాజభిః’

సంస్థానసంపాదకులు చతుర్ముజతిమ్ముజగపతిరాజుగారి వైదగ్యమును గొనియాడుచు నానాటి విజయనగరముప్రభువు విజయరామరాజు కూర్చెనని చెప్పఁబడుచున్న ఈ చాటువును చూడుడు :

‘అంభోజం కలయన్ సదృక్ష మవనే సాహిత్యరీత్యామ్ దృశో
రూంధాతార మపార సంపది మహాభావే యశోరాశిమ
శత్రూజాం పురఃపజనే ధృతి గుణే కిం చోరగేంద్రంపతి
ప్రాగర్భ్యే ప్రతిధాతి తిమ్మనృపతిః పాకాహితప్రాభవః’—ఒక చాటువు.

తొలి కవిపండితులు

1600 ప్రాంతమువాఁడగు వెణుతురుపల్లి విశ్వనాథకవి రచించిన ‘శేషధర్మములు’ అను పద్యకావ్యము చతుర్ముజతిమ్ముజగపతిరాజుగారి కంకిత మీఁబడినది. ‘విశ్వనాథకవీంద్ర విరచిత శేషధర్మ ప్రబంధము సాదరముగనందె’ నని రామవిలాసకావ్య మీ విషయమునే పేర్కొనుచున్నది (చూ. అవతారిక, పు. 22). విశ్వనాథకవి యార్వేల నియోగి, వేంకటాచార్య తనూజుఁడు, ఏనుగు పెదలక్ష్మణకవికి మేనమామ. ఏనుగు లక్ష్మణకవిచే స్తుతింపఁబడినవాఁడు. ‘ప్రత్యక్ష బాహు పాంశాల శయ్యలఁ జదివింపనేర్తు నేఁ జదువనేర్తు’ననుచిరుదును నిలిపికొనిన బులును రామగోవిందశాస్త్రి తిమ్మజగపతి యాస్థాన పారాణికుఁడు. పెద్దాపురముసంస్థానమునందలి పలివెల ముతాలాని ఒక కుగ్రామ మీతని నివాసము*. చతుర్ముజతిమ్ముజగపతిరాజుగారి తనయులగు రాయపజగపతి (1607—1647) ‘ప్రస్తవ్యమగు హరిభక్తిసుధోదయంబను మహాకృతి రత్నమందుకొనియె’ నని రామవిలాసకథనము (చూ. అవతారిక, పు. 25).

వత్సవాయి బంధద్రజగపతిరాజు శ్రీరామశతకర్త లగుబయ్యేగాక కిరాతాద్భుతీయ కృతిభర్తలు నయిరని రామవిలాస కృత్యవతారిక సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది.

‘అమితభ్యాతికి మూలమైన కృతిఁ దానందెన్ గిరాతాద్భుతీ
యము ; శ్రీరాముల పేరఁ బద్యశతకం దాచాడి నిర్మించె భో

* శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, ప్రత్యక్షశయ్య, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదిసంచిక, ఏప్రిల్, 1910, పుటలు 182—188.

జ మహిజాని గతిన్ బ్రసిద్ధిఁ గనియెన్ సాహిత్యసారజ్ఞుడై
రమణన్ శ్రీ బలభద్రరాజు ప్రజలన్ రక్షించె ధర్మస్థితిన్' —పు. 31.
ఈ పద్యమునందుఁ బ్రసక్తమయిన కృతులు రెండును మృగ్యము. కిరాతార్జునీయ
కృతికర్తృనామమును దెలియవచ్చుటలేదు.

ఏనుగు కుటుంబ కవులు

పెద్దాపురసంస్థానము నాశ్రయించిన ఏనుగువారికుటుంబము పండిత
కవివంశము. లక్ష్మణకవి తండ్రియగు తిమ్మకవి పార్థివాస్థానపూజితుఁడు ; సరస
కవితాప్రవీణుఁడు. గౌరీపరిణయప్రబంధకర్త అనంతకవి లక్ష్మణకవి
కగ్రజుఁడు. రామవిలాసాదికృతులను రచించిన ఏనుగు లక్ష్మణకవి పెదలక్ష్మణ
(లచ్చన) కవిగారికి మనుమఁడు.

ఈ లచ్చనకవినిగుఱించి లక్ష్మణకవి తన రామేశ్వర మాహాత్మ్యము
నందు—

‘సరసప్రాథవచోవిలాస విబుధాచార్యున్ సువర్ణక్షమా
ధరధీరున్ వివిధప్రబంధ రచనాదక్షున్ శివధ్యాన త
త్పరచిత్తున్ బ్రణమత్సమస్తధరణీపాలున్ సుభద్రా మనో
హరునిన్ గొల్చెద మత్పితామహుని లచ్చామాత్యచూడామణిన్’

—1-15.

అని కొనియాడియున్నాఁడు. బలభద్రజగపతిరాజుగారి యన్నగారగు సార్వభౌమ
తిమ్మజగపతిరాజుగారు (1649-1688) ఏనుగు లచ్చనకవి (పెదలక్ష్మణకవి)
రచియించిన ద్రౌపదీపరిణయ ప్రబంధమునకు కృతిభర్త. ఈ ద్రౌపదీపరిణయము
‘సురుచిర శబ్దభావరస శుంభ దలంకృతి మాధురీ మనోహర’మఁట (చూ. రామ
విలాసము, పు. 29).

ఏనుగు లచ్చనకవి తుల్యమాహాత్మ్యమును వత్సవాయి కస్తూరిరంగ
శౌరి కుమారులు జగన్నాథరాజునకును, ‘ధ్రువచరిత్రము’ను వత్సవాయి జగ్గరాజు
నకును గృతియిచ్చిరి. కృతిభర్తలిద్దఱును వత్సవాయివంశమునకు రాజు
బంధువులు.

‘హేమనగేంద్రధీరుడగు నేనుగులక్ష్మణ సత్కవీంద్రుఁడు
ద్దామ సుధామయోక్తి వితతంబగునట్లు రచించినట్టి తు
ల్యమహిమప్రబంధము గుణాధ్యులు మెచ్చఁ బరిగ్రహించెఁ బ్ర
జ్ఞామహితుండు జగ్గనృపచంద్రుఁడు శాశ్వతకీర్తి సంచిలన్’

—రామవిలాసము, పు. 94.

తుల్యమాహాత్మ్యము స్థలపురాణము. తుల్యనది గోదావరిశాఖలలో
నొకటి. ఇది ధవళేశ్వరమునుండి కాకినాడ, రామచంద్రపురముతాలూకాలమధ్య

ప్రవహించుచు, కాకినాడకు రెండుకోసుల దక్షిణమున సముద్రమునఁ గలియుచున్నది. కృతిభర్తయగు వత్సవాయి జగన్నాథరాజు—

‘శోభితాపస్తంబసూత్రు వాధూలస

గోత్రపవిత్రు సద్గుణసమేతు

నేనుగు గరకమంత్రీంద్రుని పౌత్రుని

వెణుతురుబలి కవి వేంకటాద్రి

దౌహిత్రు విశ్వవాధకవి మేనల్లుని

పేరెన్నికైనట్టి పేరమాంబ

కును గుర్వమంత్రీకి నెనరగుఁ బుత్రుని

లక్షణజ్ఞుండగు లచ్చమంత్రీ

నచ్చనాఖ్యుని బిలిపించి యగ్రభాగ

మునను గూర్చుండ నియమించి ముదముగదుర

భుజముపైఁ జేయిచేర్చి సభ్యులు వినంగ

నెంతయును గారవింపుచు....’

భూదేవికి ఆదిశేషుఁడు దెలిపిన తుల్యభాగామాహాత్మ్యమును తెలుఁగు సేయుమని కోరఁగా, నానాపదాననిధియును, సంగీతకళామహోదధియును నగు లచ్చనకవి దీనిని రచించినాఁడు.

‘లక్ష్మీశుని పేర పదకవిత్వము వినకరి చేసిన’వాఁడఁట లచ్చనకవి*.

వేంకటక్షితిపతిపుత్రుఁడగు వత్సవాయిజగ్గభూవరుఁడు—

‘సాహస విక్రమాఝ్కుఁడని సర్వసృపాలురు బ్రస్తుతింప ను

త్సాహముఁబూని కార్యములు చక్కఁగ దిద్ది నిజాముచేత స

ద్వాహనభూషణాంబర సువస్తుతతుల్ బహుమానమంది....’ నవాఁడు.

వత్సవాయి తిమ్మభూపతికి కుడిభుజముగా వర్తించినవాఁడు. ఈ జగ్గసృపాలుఁడే—

‘కవికుల సార్వభౌముఁడసఁగాఁదగు నేనుగు లక్షణాఝ్యచే

ఘ్రువచరితప్రబంధము బుధుల్వినుతింపఁగ నంది భోగభు

గ్భవన మహాసుఖానుభవకారణమైన యశంబుగాంచి....’నవాఁడు

—చూ. రామవిలాసము, పుటలు 50, 51.

ఉద్దండరాయజగపతి (1688—1714) ‘సూరిదారిద్ర్యాంధకారంబునకుఁ దన వితరణం బినకర ప్రతతిగాఁగ’ (రామవిలాసము, పు. 32) వర్తించినవాఁడు.

రాగమ్మ (1714—1734) గారి పెద్దకుమారులగు కళాతిమ్మజగపతి ‘ధీరులు సన్నుతింప బహుదేశలిపుల్ బహుదేశభాషలున్ సారకవిత్వసౌష్ఠవ రసజ్ఞత యున్ దన సూక్ష్మబుద్ధిచే నేరిచె....’ (పైది, పు. 35) నఁట : ఈ తిమ్మనరనాథుని

* పెండ్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, ఏనుగు పెదలక్ష్మణకవి - తుల్యా మాహాత్మ్యము, గ్రంథాలయసర్వస్వము, 1916, పుటలు 249—252.

సన్నిధినున్న సజ్జనులందఱును '....భవ్య కావ్యవిదులై నుతికెక్కి....' (పైడి, పు. 35) ర(ట : తిమ్మజగపతితమ్ముడగు సూరస్రపాలుడు '....గుణవద్విజ సంతతికెల్లఁ గొంగు బంగారము....' (పైడి, పు. 36).

కళాతిమ్మజగపతికుమారులగు రాయపజగపతి (1749-1759) భద్రాద్రి రామభక్తుడు. 'పదములుఁ గీర్తనల్ రుచిరపద్యశతంబులు రాగమాలికల్ మృదు పద దండకంబులు¹ సమిద్దగతి న్రచియించి కామితప్రదునకు భద్రశైల రఘు భర్తకుఁ గానుకగా నొసంగె....' (పైడి, పు. 39) న(ట :

మీర్జా నల్లపరాజు వేంకటపతిరాజుగారు పద్యరూపమున రచించిన ఆశ్వశాస్త్రము రాయజగపతి (1749-1759) కంకితము. నల్లపరాజువారు క్షత్రియులు. పీరి మూలపురుషులు నల్లపరాజు రంగరాజుగారు. ఈ వంశీయులలో నొకరగు వేంకటపతిరాజుగారు మీర్జా, రాజాబహద్దరు బిరుదులను బొంది యేలూరునకు సర్లష్కరుగా నిజాముచే నియమితులయి యుండిరి.

వత్సవాయివారి సమీపజ్ఞాతులగు కృష్ణమరాజు '....హాటకాంబర సమీ హిత ఘోటక భూషణావళుల్ హెచ్చిన వేడ్కతోడ నుకవీంద్రులకున్ బహు మానయుక్తిగా నిచ్చిన మేటి....' (పైడి, పు. 68) య(ట :

ఆణివిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి

పదునెనిమిదవశతాబ్ది పూర్వభాగమునకుఁజెందిన ఆణివిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి పెద్దాపురసంస్థానాధీశ్వరుల యాశ్రితులు. ఈ వేంకటశాస్త్రిగారికి వార్ధకదశలో పెద్దాపురముసంస్థానమువారు అగ్రహారమును ప్రసాదించ సంకల్పింపఁగా, మంత్రి పాణంగిపల్లి రామచంద్రుడుగారి కుతంత్రమువలన నెఱవేరలేద(ట². వేంకట శాస్త్రి నారాయణశాస్త్రికుమారులు ; బాలకాళిదాస బిరుదాంకితులు. ఈయన రచించిన 'చిత్రచమత్కారమంజరి' వత్సవాయి జగపతిమహారాజున కంకితము. వేంకటశాస్త్రి గొప్ప యాలంకారికుడు. అలంకారసుధాసింధువు, రసప్రపంచము నను నలంకార గ్రంథములను, మాహేశ్వరకావ్యము, భాస్కరప్రశస్తి, రుక్మిణీ పరిణయము అను కావ్యములను రచించినవాడు. ఈయన కొంతకాలము నూటివీడుసంస్థానమునందును నివసించి తత్పాలకుడగు మేకా వేంకటనరసింహ ఆస్పారాయస్త్రుతిపరములగు నుదాహరణములతోఁ గూడిన 'ఆస్పారాయ యశశ్చంద్రోదయ' మను నలంకారగ్రంథమును వినిర్మించినవాడు.

ఏనుగు లక్ష్మణకవి

ఏనుగు లక్ష్మణకవికృతమగు రామవిలాసము చతుర్బుజతిమ్మజగపతి

1 చూ. రావూరి దొరసామిశర్మ, దండకవాఙ్మయము, రాయజగపతిరాజరచిత భద్రాద్రి రామదండకము, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదిసంచిక, హేమలంబ, 1957.

2 చెళ్ళ పిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు - గాథలు, పు. 180.

రాజుగారి పెద్దతాతగారికోవకు చెందిన పత్నవాయి సింహాద్రిరాజు కుమారులు గోపరాజు (1759—1793) గారి కంకితము. దంతులూరి జగన్నాథరాజుపుత్రిక జానకీదేవి గోపరాజుతల్లి. గోపరాజు 'బహుపురాణశ్రేష్ఠ భాగవతగ్రంథ పరమార్థవేది. కమనీయగుణభవ్యకావ్య నాటకపరిజ్ఞానప్రవీణుఁడు. పరవస్తు రామానుజాచార్య గురుభక్తినిపుణుఁడు. లక్షణకవి ఆర్వేల నియోగి. వీరి దాపస్తంబసూత్రము; వాఘాలసగోత్రము. ఇంటిపేరు పైడిపాటివారు. తండ్రి తిమ్మకవి; తల్లి పేరమ; తమ్ముఁడు పీరభద్రుఁడు. వీరి పూర్వులలో నొకరికి పెద్దాపురసంస్థానాధీశ్వరు లొక యేనుఁగును బహుమతిగా నిచ్చుటచే నేనుఁగు వారని యింటిపేరు మాటినది. ప్రాచీతన మహాకవిప్రణీత రామాయణ రమ్య కథానుసారియగు రామవిలాసమునేగాక ఆంధ్రనామసంగ్రహము, గీర్వాణ సూర్యశతకము, జాహ్నవీమాహాత్యము, నృసింహదండకము, రామేశ్వర మాహాత్యము, విశ్వామిత్రచరిత్రము, విశ్వేశ్వరోదాహరణము, సుధాక్షిత రత్నావళి—మున్నగు గ్రంథములను రచించినవాఁడు లక్షణకవి.

రాయజగపతి తనయులగు విద్యత్తిమ్మజగపతి (1760—1797) '....విద్యావిత్తంబులరాశి....' (రామవిలాసము, పు. 40). 'సిరిగందమునఁ దావి నిరివినొందినతీవి....వత్సపయ తిమ్మభూపాలవరునియందుఁ బండితాశ్రిత పరకవి పక్షపాతగుణము నహజ....' (పైది, పు. 40) మని కవి పేర్కొనుట స్వభావోక్తి. తిమ్మభూపాలుఁడు సూరిసంఘములకు కసరాంబరభూషారత్న సద్యస్తుపుల నొసఁగి సమ్మానించుచుండెడివాఁడట!

సలజర్ల గంగరాజు

రాయజగపతి (1797—1804) గారి కాలమునందు పెదబ్రహ్మదేవము వాస్తవ్యుఁడును, తిట్టుకవితలో దిట్టయును నగు సలజర్ల గంగరాజుగారు ప్రసిద్ధుఁడు. అప్పటి పెద్దాపురము దివానగు అసప్పిండి విస్సన్న కర్కొటకుఁ డట! అతనియేల్పడిలో ప్రజలు పెక్కు చిట్కుల నందుచుండఁగా విని గంగరాజు దివాను నంతికమునరరిగి మూఁడవస్థానమున 'చా' కారమునుగూర్చి పద్యమల్లి చదివెనట. కొన్నాళ్ళ కీ దివాను మరణించెనను వాడుక కలదట! ఈ గంగరాజు వ్రాసిన కృతులేవియో తెలియవు*.

చావలి రామశాస్త్రి

ప్రసిద్ధాలంకారికులు చావలి రామశాస్త్రి రచించిన 'కువలయామోద' మను సలంకారగ్రంథము కొఠాము సంస్థానాధీశులు రాజా శ్రీ వెంకట సింహాద్రిజగపతిరాజు బహద్దరుగారికి అంకితము. ఈ రామశాస్త్రి శ్లేషయమక

* శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, ఆంధ్రాభ్యుదయము, చతుర్థా. 67—70.

చక్రవర్తి బిరుదవిరాజితుఁడు. అనే కాంధ్ర సంస్థానములలో సమ్మానము లందిన విద్యనృణి. 'అలంకారముక్తావళి' యనునది వీరి మఱియొకరచనము.

హోతా వేంకటకృష్ణకవి

కొఠాము సంస్థానాస్థానస్థిత సత్కవిశ్వరుఁడగు హోతా వేంకటకృష్ణకవి జగత్పతి సుభాషితము, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము అను గ్రంథములను శ్రీ రాజా వత్సవాయి వేంకటసింహాద్రిజగపతిరాజుబహద్దరుగారి కంకితమిచ్చిరి. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునునది పింగళి సూరనార్యుని ప్రబంధముననుసరించి సంధానింపఁ బడిన యేడంకముల నాటకము రాజావారి ప్రోత్సాహమున విరచితము. సూర్యాన్వయమునందలి క్షత్రియశాఖలలో నొకటిగా సంభావితమయిన వత్స వాయివారి వంశవర్ణన మిందు విపులముగాఁ గలదు.

వేంకటసింహాద్రిజగపతిరాయబహద్దరుగారు పెద్దాపుర సంస్థానమునకు పరిశిష్టమయిన కొఠాము ఎస్టేటును తుని పట్టణము రాజధానిగా పాలించినవారు. సంస్కృతాంధ్రములయందును, ఉర్దూ భాషయందును వీరికి చక్కనిపాండిత్య ముండినది. లలితకళలయెడల వీరికిఁగల యభిరుచియును, ఖగోళశాస్త్రము, ఆయుర్వేదములలో* వీరికిఁ గల అభినివేశమును ప్రత్యేక ప్రశంసకు పాత్రము లయినవి. సాహిత్యపోషణమునందు పూర్వపాలకులరీతులను పుణికిపుచ్చుకొనిన వారు. వీరి సీతారామనిలయ ముద్రాక్షరశాలలో రామవిలాసా ద్యాంధ్ర కావ్యములు, అనేక వైద్యగ్రంథములు అచ్చు వేయింపఁబడినవి. తునిలో ఒక పాఠశాల, పెద్దసత్రమును రాజాగారు స్థాపించిరి.

రాజాగారి మరణానంతరము వీరిభార్య మహారాణీ వేంకటసుభద్ర య్యమ్మాదేవిగారు ఎస్టేటుపాలనమును వహించిరి. వీరి పాలనకాలమునందు కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, చిలుకూరి సోమనాథశాస్త్రి, వత్సవాయి వేంకట నీలాద్రిరాజు (1881-1939) మొదలగువారు ఈ సంస్థానమువారి సమ్మానము లనుబడసిరి. బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారి పెద్దాపురసంస్థానచరిత్ర విమర్శనము ప్రఖ్యాత పరిశోధకరచనము.

కవిభూషణ వేంకటనీలాద్రిరాజు

వేంకటనీలాద్రిరాజుగారు పెద్దాపుర సంస్థానపాలకులకు రాజబంధువు : సమీపజ్ఞాతులుగూడ. వత్సవాయి వేంకటసీతారామరాజపుత్రులు. కవిరాజు, కవి భూషణ బిరుదాంకితులు, శతావధానులు. కాళిదాసుని మేఘసందేశము, అభిజ్ఞాన శాకుంతలము మొదలగువానిని వీరు రసనిర్భరముగ నాంధ్రీకరించిరి. శాకుంతలము నందలి అతిప్రసిద్ధమగు శ్లోకము—'యాస్యత్యద్య....'ను నీలాద్రిరాజుగారెట్లనువదించిరో పరికింపుఁడు :

*ఆంధ్రషత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, వృష, 1941, పు. 154.

‘ఉల్లము నేడు బెంగగొనియుండె శకుంతల వెళ్ళునంచుఁ గ
న్నీళ్ళనడంప గద్గదికనిండె వగన్ జడమయ్యెఁ జూడ్కి పెం
దల్లడ మౌరః మా దృశవనస్థునకే యిటు పుట్టె నెంత చిం
తిల్లుదురో గృహస్థులవనిన్ గనిపెంచిన కూతునంపుచోన్.’ — చతుర్థా.

రాజా వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజబహద్దరుగారిని
దత్తు స్వీకరించు సందర్భమునందు వేంకటనీలాద్రిరాజుగారు తెనిగించిన
యభిజ్ఞాన శాకుంతలము వేంకటసింహాద్రిజగపతిమహారాజా నాటకశాలాభవన
మునఁ బ్రదర్శింపఁబడినది.

తుని మహారాణీగారు ఆంధ్రసాహిత్య పరిష దుద్ధారకులలో నొకరు.
ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు, ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథమాల, ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక
మండలి మొదలగు విద్యాసంస్థలకు రాజపోషకులుగా నుండిరి. తునిలో వేద
పాఠశాలను, రూ. 30 వేలు వెచ్చించి 1922లో రాణీ గోషాఠస్పత్రిని,
రూ. 70 వేలు ఖర్చుపెట్టి 1923 లో ఉన్నతపాఠశాలను రాణీగారు స్థాపించిరి.
కలియుగ భీముఁడు, జగత్ప్రసిద్ధ మల్లయుద్ధవీరుఁడు కోడిరామమూర్తినాయఁడు
(1880—1938) తుని పాలకుల ప్రోత్సాహము నందినవాఁడు.

పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు

విశాఖపట్టణవాస్తవ్యులు పరవస్తు శ్రీనివాసాచార్యుల పుత్రులును మహా
మహోపాధ్యాయ బిరుద విరాజితులునునగు వేంకటరంగాచార్యులుగారు (1822
--1900) తమ జీవితము చరమదశలో కొఠాముఎస్టేటువారి యాస్థానమున
పండితులుగానుండిరి. ఆచార్యులుగారు సకలశాస్త్రముల పారముచూచిన మహా
పండితులు. వేంకటరంగనాథస్వామి ఆయ్యవారలు (1875—1918) రంగ
చార్యుల జ్యేష్ఠపుత్రులు. సంస్కృత ప్రాకృతభాషలలో జితశ్రములు. విశాఖ
పట్టణమునందలి ‘గ్రంథ ప్రదర్శిని’ నిర్వాహకులు*.

వత్సవాయి వేంకటసూర్యనారాయణజగపతిరాజబహద్దరుగారు కూడ
ధాషాపోషకులు. అనేకగ్రంథప్రకాశకసంస్థలకు, విద్యాసంస్థలకు, సాహిత్య
పత్రికలకు పోషకులుగా నుండిరి.

వత్సవాయి రాయజగపతివర్మ

రాజారాయజగపతి (1797—1804) ద్వితీయ భార్యయగు బుచ్చిసీత
యమ్మ (1828—1833) రాణిగారి దత్తుఁడగు వత్సవాయి వేంకటపతిరాజుగారి
కోవకుఁజెందిన రాయజగపతివర్మగారు ప్రసిద్ధ గ్రంథపరిశోధకులు. వీరు

*యీయూజ్ఞి వేంకటవీరరాఘవాచార్యులు, పరవస్తు పండితత్రయము, ఆంధ్రపత్రిక,
సంవత్సరాది సంచిక, ఆంగీరస, 1932, పుటలు 181—184.

అనేక చారిత్రకాధారములను పరిశీలించి పెద్దాపుర సంస్థానచరిత్రమును ప్రచురించిరి. పద్మనాభయ్యుద్ధము, రామవిలాసము మున్నగు చారిత్రక కావ్యముల సంశోధిత ముద్రణములను గావించిరి. చామర్లకోట కైఫీయతును సంపాదించి ప్రకటించిరి.

కొన్ని చాటుపులు

పెద్దాపుర సంస్థానపాలకులకు సంబంధించిన చాటుపులు శతాధికముగా లభ్యమగుచున్నవి. అందు కొన్నిచాటుపులు:

‘తీరుగ వత్సవాయికుల తిమ్మజగత్పతి కీర్తిహారమా
హార శరద్విజన్మ కులిశాయుధజాతుల మించె రూపమా
హార శర ద్విజన్మ కులిశాయుధజాతుల మించె శౌర్యమా
హార శర ద్విజన్మ కులిశాయుధజాతుల మించె నెంచగన్’.

శ్లేషచమత్కార గర్భితమయిన శబ్దాలంకారప్రాధాన్య మీ చాటుపునందుఁ గన్పట్టుచున్నది.

దరిద్రుఁడయిన యొక పండితుఁడు రాజు ప్రాపును జేరి చారిద్ర్యమునిట్లు గద్దించు చున్నాఁడు.

‘తేకుపతోడ వత్సవయి తిమ్మజగత్పతి ప్రాపుసేరితిన్
రాకు దరిద్రమా యిఁకఁ బరాకుననైన గిరాకునైన నీ
పోకలు సాఁగవింకఁ జెడిపోవక మాపగవారిఁజేరుమా
దీకొని వచ్చితేని నినుఁదిట్టక కొట్టకమాన నిమ్మహిన్’
చల్లా వెంకయకవి రచనముగా క్రిందిచాటుపు ప్రసిద్ధము.

రాజులరాజు లోభి, యొక రాజులరా జతిమూర్ఖుఁడు,
గ్రాజుల రాజు జారుడు, విరాజుల రాజొక పక్షి, తారకా
రాజుల రాజు దోషి, ఫణిరాజుల రాజొక వక్రగామి, యీ
రాజవతంస వత్సవయి రాజమహీపతి తిమ్మభూపతి !
వక్త్రలంక వీరభద్రకవి రచనముగా క్రిందిచాటుపు ప్రచారములో నున్నది.

‘అతఁడు రాజకిరీటుఁడఖిల రాజకిరీట
ఘటితపదాబ్జసంగతులు మీరు....
వత్సవయి జగత్పతిశ్వరతనూజ
ఘనసుగుణసాంధ్ర జగపతిశ్మైతలేంద్ర’.

మఱియొక చాటుపు :

‘ఆరయ వత్సవాయ తెలగాధిపనందన నారసింహ మీ
ద్వారము గర్వితాహితవిదారము, సత్కవిబంధురక్షణో

దారము, సత్యశౌచనయధర్మవిచారము, కామలోభవి
స్తారనివారమున్ సదుపచారము దైన్యనివార మారయన్'.

మాగాపు శరభకవి రాయజగపతిని గూర్చి చెప్పినచాటువు :

'ఇతఁడా రంగదభంగసంగరచమూహేతిచ్చటాపావరో
ద్ధతకీలాశలభాయమాన రిపురాడ్డరాశ్రుధారా సవీ
న తరంగిణ్యబలాసమాగమసమానందః పయోధి స్తుతా
యత శౌర్యోజ్వలుడైన వత్సవయ రాయజ్ఞైవరుండీతఁడా !'

రాయజగపతి (1797-1804) గారి కుమారులగు బుచ్చితిమ్మజగపతి
బహద్దరు మీది చాటువొకటి :

'డాబాలోఁగూర్చున్నాఁ
డే బాలుఁడు ముద్దుగుమ్మ : యెవ్వరె చెప్పమా ?
చాబాపు నీ వెఱుంగవె
బాబాజీ బుచ్చితిమ్మబహదరె చెలియా !'

మహారాణి బుచ్చిసీతయ్యమ్మ సత్రము ; కళాశాల

రాయజగపతి (1797-1804) రెండవ భార్యయగు బుచ్చి సీతయ్యమ్మ
గారు తాము పెద్దాపురసంస్థానమును పాలించిన కాలము (క్రీ.శ. 1828-1833)లో
పెద్దాపురమునందును, ఒంటిమామిడి గ్రామమునందును సత్రములు నిర్మించి
యుండిరని పూర్వము వివరింపఁబడినది. పెద్దాపురమునందలి సత్రమును
గుఱించి యేనుగుల వీరాస్వామయ్యగారు తమ కాశీయాత్రచరిత్రలో ప్రస్తుతించి
యున్నారు. 'యీ వూళ్ళో (పెద్దాపురము) మూడు సంవత్సరములుగా యీ
జమీందారుని భార్య అమ్మన్న అనే పురుషుని గొప్పయిల్లు స్వాధీనముచేసికొని
యొక అన్నసత్రము వేసియున్నది. ఆ స్థలము బాగా విశాలముగా వున్నందున
అందులోనే యీ రాత్రి వసించినాను'* . ఈ సత్రమునకు అయిదాఱువందల
యెకరముల సుక్షేత్రమును కొన్నిలక్షలకు పైఁబడిన నిధులు నున్నవి. ఈ
నిధులలో కొంతమొత్తము నేఁడు పెద్దాపురములో నెలకొనిన కళాశాలాస్థాపనము
నిమిత్తము వినియోగింపఁబడుటయు, ఏతత్ సంస్థ మహారాణి వత్సవాయి
బుచ్చిసీతయ్యమ్మాదేవిగారిపేర వేలయుటయు, ఈ విషయమున పెద్దాపుర
రాజన్యుల సంతతి వారగు రాజా వత్సవాయి కృష్ణమరాజబహద్దరుగారు ప్రముఖ
పాత్రము వహించుటయు ముదావహములగు సంఘటనములు.

*కాశీయాత్ర చరిత్ర, పు. 341.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. ఏనుగు లక్ష్మణకవి, రామవిలాసము.

2. కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రవిమర్శనము.
3. వి. ఆర్. జగపతివర్మ, పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రము.
4. వి. ఆర్. జగపతివర్మ (సంపా.), చామర్లకోటపై ఫీడు.
5. దువ్వూరి జగన్నాథశర్మ, క్షత్రియకులగోత్రప్రకాశిక.
6. అంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటములు 1, 6.
7. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
8. చాటువులు.
9. చాగంటి శేషయ్య, అంధ్రకవిలరంగిణి, సంపుటము 12.
10. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 174-181
11. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, p. 439.
12. C. A. Souter and K. N. K. Ayyar, Gazetteer of the East Godavari District, Vol. II, Madras, 1935.
13. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part I and II, Madras, 1938.

పోలవరము

ప్రవేశిక

ఇది గోదావరిమండలమునందలి నవీనమయిన ప్రాంతములలో ఒకటి. తూర్పు గోదావరిమండలములోని 87 జమీందారీలలో నొకటి. రాష్ట్రము నిర్ణయకాలము (1803) నాడు ఈ ఎస్టేటు శ్రీ రెడ్డి లక్ష్మీనారాయణదేవుగారి పేర నమోదయియుండినది. తరువాతి పాలకుడగు పోలవరము రాజా మంగపతిదేవుగారికాలమున 1812 లో ఎస్టేటుంతయును సీలమువేయఁబడినది. అప్పుడు దానిని నూజివీడు జమీందారు రామచంద్రఅప్పారావుగారు ఖరీదుచేసి యుండిరి. 1814 లో ఈ అప్పారావుగారు మరణింపఁగా కొచ్చెర్లకోటవారి పూర్వులొకరు దీనిని విక్రయించికొనియుండిరి. ఈ సంస్థానమునకు రాజధాని పోలవరము. శాశ్వతకరనిర్ణయమునాటికి ఈ ఎస్టేటు ఆదాయము రూ. 1,74,158 లు; పేష్కషు రూ. 1,05,700 లు. 1938 నాటి లెక్కల మేరకు పోలవరము ఎస్టేటు ఎ. బి - భాగముల మొత్తము ఆదాయము రూ. 23,638 లు ; పేష్కషు రూ. 10,510 లు. మొదట పోలవరము తాలూకా పూర్తిగాను, ఎర్నగూడెము, రాజమండ్రి తాలూకాలలో చాల భాగములతోను కూడిన ఎస్టేటిది. గంగోలు, గూటాల, బిల్లిమిల్లి ఎస్టేటులు ఒకనాటి పోలవరము సంస్థానములోని భాగములు. 1935 నాటికి రూ. 1,417 ల పేష్కషుతో ఒక్క గ్రామముమాత్రము ప్రాంత ఎస్టేటుపేర ఎ భాగముగా మిగిలినది. తక్కిన ఎస్టేటు బి భాగమును ఋణములక్రింద పిఠాపురము రాజాగారు జమ వేసికొనిరి.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానమును పాలించినవారు కొచ్చెర్లకోట వంశీయులు. వీ రాలువేలనియోగులు. కొచ్చెర్లకోట వేంకటజగన్నాథరావుగారు పోలవరము ఎస్టేటునకు మొదట అధికారిగానుండిరి. గణపవరము, గూటాల, జంగారెడ్డి గూడెము, తడువాయి మున్నగు ఎస్టేటులుగూడ ఇతనికి చెందియుండెను. సరియైన పర్యవేక్షణము లేక ఈ ఎస్టేటులు అధ్యాన్నస్థితిలో నుండినది. జగన్నాథరావుగారి సమీపజ్ఞాతులలో నొకరగు కొచ్చెర్లకోట వేంకటకృష్ణరాజు గారు కృష్ణా గోదావరి మండలములలో శిరస్తదారుగా నుండిరి. ఈ వేంకట కృష్ణరాజుగారికి వేంకటరాయణింగారు, రామన్నగారు, పెద్దసుబ్బరాయణింగారు,

చిన్నసుబ్బరాయణింగారు అని నలువురుకుమారులు. వేంకటకృష్ణరాజుగారు సొంతడబ్బుతో కృష్ణామండలమందొక ఎస్టేటును ఖరీదుచేసి యుండిరి. వీరి పెద్దకుమారులైన వేంకటరాయణింగారు ఎస్టేటును వృద్ధిచేసిరి.

పోలవరము ఎస్టేటుదారులగు వేంకటజగన్నాథరావుగారు పెద్దసుబ్బరాయణింగారికి జంగారెడ్డిగూడెము, తడువాయి ఎస్టేటులను, రామన్నగారికి గణపవరం ఎస్టేటును ఇచ్చివేసి యుండిరి.

వేంకటజగన్నాథరావుగారి జ్ఞాతిసోదరులు మీదపేర్కొనిన వేంకటరాయణింగారు. వేంకటరాయణింగారి ధర్మకార్యతత్పరత ఆ నాడు దేశమందంతట వ్యాపించి యుండెడిది. ఇంగ్లీషుకుంఫిణీలో ప్రసిద్ధపదవిలోనుండిన ఏనుగుల వీరాస్వామయ్యగారు తమ కాశీయాత్రచరిత్ర (1830-1831) నాటి దినచర్యలో ఈ వేంకటరాయణింగారి ధర్మములనుగుఱించి ప్రసంగించియున్నారు :

‘అన్నింటిలోనూ బందరు కాకినాడ జిల్లాల జమీన్దారులు చాలా ధర్మబుద్ధిగలవారు. రాజా కొచ్చలకొట వేంకటరాయణింగారు రెండాపృత్తులు కుటుంబ సహితముగా తులాభారము తూగి రెండాపృత్తులు లక్ష బ్రాహ్మణ భోజనము చేయించి అనేకయాగాలు చేయించినారు*’.

పోలవరము జమీందారు వేంకటజగన్నాథరావుగారి కుమారులు రామచంద్ర వేంకటకృష్ణారావుగారు. వీరి కుమారులు వేంకటజగన్నాథరావుగారు. ఈ జగన్నాథరావుగారు మంత్రతంత్రముల మీద గొప్ప నమ్మకము కలవారని వృద్ధులు చెప్పుచుందురు. పోలవరమునకు దగ్గటనున్న పట్టసాచలక్షేత్రమునందు వెలసిన వీరభద్రేశ్వరస్వామి దేవాలయమునందు దేవీజపము గావించుచు దేవి ప్రత్యక్షముకాగా భయపడి మరణించినట్లు కథ. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి ఆంధ్రాభ్యుదయమునందీ విషయమిట్లు నిరూపింపబడినది.

‘పోలవరేశ్వరుండయిన పూరుషరత్నము రే యొకప్పుడా
కాశీ సమక్షమందు జపకార్యమునందు నిమగ్నుడై మనూ
చ్ఛాలనమాచరింప నిమిషంబున నాతనిఁ గ్రోసు దవ్వునం
దూలఁగవైచెనందురు కనుంగొన నబ్ర మిదేటి చెయికో’

—ఆంధ్రాభ్యుదయము 4-13.

ఈ వేంకటజగన్నాథరావు తన యిరువదియైదవ యేటనే మరణించెను. ఇతని భార్య కామాయమ్మ. వీరికి సంతతిలేనందున కామాయమ్మ తన చెల్లెలి కొడుకైన కృష్ణారావుగారిని (1871-1919) అయిదేండ్లబాలుని దత్తుచేసికొనిరి. ఈ బాలుడే పెరిగి పెద్దవాడయి రాజా కొచ్చెర్లకోట రామచంద్రవేంకట కృష్ణారావు అను పేర పోలవరము జమీందారీని పాలించెను.

ఈ దత్తుడు పెద్దాడవంశమునకుఁ జెందినవాడు. పెద్దాడవారు గౌతమ

*కాశీయాత్రచరిత్ర, దిగవల్లి వేంకటశివరావుగారిచే సంపాదితము, 1941, పు. 350.

గోత్రులు. వీరవాసర వాస్తవ్యులు. పట్టసమంత్రి వీరి మూలపురుషుడట. పెద్దాడ సూరయ ఈ పంశమునందలి పూర్వులలో నొకడు. సూరయ భార్య సావిత్రమ్మ. ఈమె ముంజులూరి పద్మరాజుగారి పుత్రిక. సూరయ కుమారులు పెద్దాడ నాగరాజామాత్యులు (1760-1825) మచిలీపట్టణములో ఆ నాడు పేరుమోసిన స్త్రీడరు. నాగరాజామాత్యులు శకుంతలాపరిణయ ప్రబంధకర్త. వీరికుమారులు మల్లికార్జునుడు. ఈతని కుమారుడు నాగరాజు. ఈ రెండవ నాగరాజుగారు పోలవరమునకు దత్తులయిన కృష్ణారావుగారికి తండ్రి.

కృష్ణారావుగారు పసితనమునుండియు పాలకజననియగు కామాయమ్మ గారి సంరక్షణమునందే పెరిగిరి. రాజమండ్రిలోను, మద్రాసు క్రిష్టియను కళాశాలలోను చదివి 1896 లో పట్టభద్రులయిరి. మద్రాసు రెజిస్ట్రేటివురొన్నియ సభ్యులుగా కొంతకాలము పనిచేసిరి. ఆ పిమ్మట కాంగ్రెసువాదిగా మఱి, హోంరూలు ఉద్యమములో పాల్గొనిరి. సంతతి లేనందున 1919 లో మరణించుచు దత్తుతీసికొనుటకు భార్య కధికారమొనగిరి. ఆ పిమ్మట వత్త కుమారులే పోలవరమును పాలించిరి.

సాహిత్యపోషణము

శ్రీ రాజా కొచ్చెర్లకోట రామచంద్రవేంకటకృష్ణారాయ బహద్దరువారి ప్రపితామహులగు పెద్దాడ నాగరాజామాత్యులు మూఁడాళ్ళాసములు గల శకుంతలాపరిణయమును శృంగారప్రబంధమును సంధానించినవారు. తెనుఁగు నందు శకుంతలాపరిణయ కథాత్మకములగు ప్రబంధములు నాలుగయియున్నవి. నాగరాజామాత్యుని రచన ప్రాయీకముగా భారతకథానుసారి. ఇందు మునుచరిత్రచాపయలధికము. నాగరాజుగారు మొగలితుఱ్ఱు సంస్థానమునందు శ్రీ రాజా కలిదిండి తిరుపతిరాజుగారి యాస్థానమున ముప్పదిసంవత్సరములపాటు విద్యత్కవిగానుండిరట. వీరి సోదరుడగు గంటలరాయని దోహిత్రుడు కవిజీవితకర్తలగు గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు. నాగరాజామాత్యుని శకుంతలాపరిణయము పోలవరము జమీందారుగారిచే చెన్నపట్టణము ఆనందముద్రాక్షరశాలలో 1900 లో ప్రచురితము.

మతుకుమల్లి కృష్ణశాస్త్రి

మాల్యశైల లక్ష్మీనృసింహ సులలిత కృపాలబ్ధి కవితాచమత్కరియా కలితుడయిన మతుకుమల్లి కృష్ణశాస్త్రి రచించిన వీరభద్రశతకము పోలవరము జమీందారులైన శ్రీ రాజా కొచ్చెర్లకోట వేంకటజగన్నాథరావుబహద్దరువారి (క్రీ.శ. 1880 ప్రాంతము) ప్రేరణముచే రచితము. ఆప్పటి మైనరు రాజాగారగు రామచంద్రవేంకటకృష్ణారావుగారి యభ్యుదయము నిమిత్తముగా

నిది వెలయింపఁబడినది. గోదావరీమండలమునందలి పట్టసాచలక్షేత్రమున వెలసిన వీరభద్రేశ్వరునిపేర—

‘దక్షరూఁక్షధ్వరధ్వంస దక్షరౌద్ర
భద్రకాళీ మనోనీరభవదినేంద్ర
భవ్యగోదావరీమధ్య పట్టసాఖ్య

విపులగిరివర నిర్జిద్ర వీరభద్ర’ అని ఎత్తుగీతయంతయు మకుటముగాఁ గలిగిన 109 సీసపద్యములలో నీ శతకము కూర్పఁబడినది¹. శతకకర్తయగు మతుకుమల్లి కృష్ణశాస్త్రి సుప్రసిద్ధ విద్వత్కవులును, నరసరావుపేటసంస్థానాస్థాన విద్వాంసులు నగు కనకాద్రిశాస్త్రిగారి ద్వితీయపుత్రుఁడు. షట్చాత్ర పారంగతులును, పల్లారుసంస్థానాధిపతుల యాస్థానవిద్యాధికారియును నగు మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రిగారి తమ్ముఁడు. కాని, శతకకవులచరిత్ర అను బంధమునందు కృష్ణశాస్త్రి నరసింహశాస్త్రితనయుఁడని నిర్ణయింపఁబడుటకు కారణము తెలియదు². నరసింహశాస్త్రిగారికి రఘూత్తమరాయశాస్త్రి, నరహర్యశాస్త్రి, సరస్వతిశాస్త్రి అను మువ్వరు కుమారులు మాత్రమే యున్నట్లు మతుకుమల్లివారి వంశవృక్షమునుబట్టి నిర్ణయింప వీలగుచున్నది. కనకాద్రిశాస్త్రి తమ్ములగు మాధవశాస్త్రి, మంగళాద్రిశాస్త్రి సంతతులయందుఁగూడ కృష్ణశాస్త్రి నామకు లొక్కరును గన్పట్టుటలేదు. కావున జానకాంబాకనకాద్రిశాస్త్రిల తనయుఁడును నరసింహశాస్త్రి తమ్ముఁడును నగు మతుకుమల్లి కృష్ణశాస్త్రియే యీ వీరభద్ర శతకకర్తయని నిర్ధారించవచ్చును. అందలి యొకపద్యము :

‘శ్రీతపంకజపతంగ ! కృతసూర్యసుతభంగ !

మౌనిసన్నతశృంగ ! మహిమతుంగ !

నతకేతనపతంగ ! హితకరస్తకురంగ !

హృతమదవదనంగ ! భృతమతంగ !

పతమౌళితతగంగ ! భవ్యదృష్టితరంగ !

సప్తకంధినిషంగ ! సమరభంగ !

సుతిమధురసభృంగ ! వితతర్షభతురంగ !

ధవళవిలసదంగ ! ధనదసంగ !

దక్షరూఁక్షధ్వరధ్వంస దక్షరౌద్ర

భద్రకాళీ మనోనీరభవదినేంద్ర

భవ్యగోదావరీమధ్య పట్టసాఖ్య

విపులగిరివర నిర్జిద్ర వీరభద్ర’.

¹ లర్న ముద్రాక్షరశాల, విశాఖపట్టణము, 1884.

² చూ. శతకకవుల చరిత్రము, అనుబంధము, పు. 868.

కృష్ణారావుగారి కృషి

కృష్ణారావుగారికి చిన్నతనమునుండియు సంస్కృతాంధ్రములమీద మక్కువ మిక్కుటము. వీరు మద్రాసు క్రిష్టియను కళాశాలలో విద్యార్థిగా నున్నప్పుడే 1895 లో 'ఆంధ్రభాషోజ్జీవని' యను నంస్థను స్థాపించి, దాని కుపాధ్యక్షులుగా నుండిరి. ఈ సంస్థకు ఆనందాచార్యులుగారధ్యక్షులు. భాషా పాండిత్యముండి సాహితీవ్యవసాయము సాగించిన కొలదిమంది తెలుఁగు జమీందారులలో కృష్ణారావుగారొకరు. ఈయన కవియై, పండితుడై కవిపండితులనేకులను పోషించి ఆంధ్రభాషకు, సాహిత్యమునకు పరిగణింపఁదగిన సేవ చేసినవారు.

1898 లో కృష్ణారావుగారు 'సరస్వతి' యను సాహిత్యపత్రికను నెలకొల్పి, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రి, కొత్తపల్లి సూర్యారావు మొదలగువారి తోడ్పాటుతో దానిని ఇరువదియేండ్లపాటు నిర్వహించిరి*. ఈ పత్రికయందు తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు, కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావు, దాసు శ్రీరాములు, తిరుపతివేంకటకవులు, వడ్డాది సుబ్బారాయకవి, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము మున్నగు ఆధునికాంధ్ర కవిపండితవిమర్శకుల సాహితీపరిశ్రమము ప్రకటితమగుచుండెడిది. ఆధునికుల రచనములేగాక, ప్రాచీనులగు శ్రీనాథుఁడు, మారన, పినవీరభద్రుఁడు, మల్ల అనంతభూపాలుఁడు, కందుకూరు రుద్రకవి, దామెర్ల వెంగళభూపాలుఁడు, సవరము చిననారాయణనాయకుఁడు మొదలగు ప్రాచీనకవుల రచనములుకూడ 'సరస్వతి' పత్రికయందు పరంపరగా ప్రచురితము లగుచుండినవి.

రాజాగారు అపవాదతరంగిణి, ప్రభువిశ్వాసము, మిల్లరుదొరవారి జీవితము, రాజతరంగిణి, సాహసికకథార్ణవము మున్నగు స్వీయరచనలను ప్రచురించిరి. రాజతరంగిణి ఎనిమిదితరంగములు కలది. ఇది కల్లాణుని రాజతరంగిణి యను సంస్కృతకృతి కాంధ్రీకరణము.

తిరుపతి వేంకటకవులు

సుప్రసిద్ధులగు తిరుపతివేంకటకవులు పోలవరముజమీందారుల యాస్థాన కవులు. వీరిలో మొదటివారగు దివాకర్ల తిరుపతిశాస్త్రిగారు వెలనాటివారు ; కవితకు వెలనాఁటినవారు ; జమీందారుగారి సరస్వతి పత్రికానిర్వహణమున చేదోడువాదోడుగా నుండినవారు. రెండవవారు చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు. శ్రీ రాజాగారు వీరిని కేవలము ఆస్థానకవులుగానేగాక, గురువులుగా, కూర్పు మిత్రులుగా సంభావించుచుండిరి.

* చిలకమర్తివారి స్వీయచరిత్రము, అభ్యుదయ రచయితలసంఘ ప్రచురణము, పు. 144.

‘పీటపైఁ గూర్చుండి పిలువ నంపకయుండ
నేదినంబున భుజియింపలేదు
మొగటనుండియు తుట్టతుదదాఁక నొకరీతి
గురుభావమున లోటు జరుపలేదు’

అని తిరుపతిశాస్త్రిగారు రాజావారి నిర్యాణసందర్భమున వ్రాసిన వ్రాతలు వీరి మధ్యఁగల స్నేహసంశుద్ధిని బ్రకటించుచున్నవి.

‘బుద్ధచరిత్ర’ తిరుపతివేంకటకవుల రచనలలో ఉత్కృష్టమైన కృతియని పరిశోధకుల అభిప్రాయము. ఇట్టి బుద్ధచరిత్రమును కృతినందు భాగ్యము కృష్ణారావుగారికే దక్కినది. ఏతత్ కృతికర్తలుకూడ —

‘ఎవని హుణాగమాతివిభూతి తెల్పుఁద
త్పాపకంబైన బి. ఏ. పదంబు
ఎవని భాషాభిమానవిభవంబు వచించు
నెంచి చేయించు సత్కృతిచయంబు
ఎవని కపీంద్రగౌరవము చాటించు ము
ద్రాపిత ప్రాక్కవిగ్రంథపటలి
ఎవని యగణ్యపుణ్యవిశేష మెఱిఁగించు
నత్తకోడండ్ర యన్యోన్యమైత్రి
యతఁడు కొచ్చెర్లకోట వంశాంబురాశి
చంద్రుఁ డురుకీర్తిసాంద్రుఁడు శాంతిపరుఁడు
రామచంద్రవేంకటకృష్ణరాయచంద్రుఁ
డనితరప్రతిభాశాలి యనియుఁ దలచి’

విద్యత్ప్రభువులగు కృష్ణరాయలకుఁ దమ బుద్ధచరిత్రమును కృతి ఇచ్చిరి.

‘ఇతఁ డతికవితాలోలుప
మతియని వర్ణింపనేల మాటిమాటికి నీ సం
గతి ప్రతిమాసమున సర
స్వతియే ప్రతిదేశమేఁగి చాటుచునుండన్’

అని బుద్ధచరిత్రమందలి అవతారికాపద్యములో కృష్ణరాయల కవితాప్రియత్వమును గూర్చి రేఖామాత్రముగా నిరూపింపఁబడినది.

కృష్ణరాయఁడనపత్యుఁడై 1919 లో మరణించిన పిదప సంస్థానాధి పత్యమును వహించిన యాతని ధర్మపత్ని బుచ్చయమ్మగారు విద్యాపోషణము మాటయు నెత్తలేదు. రాజాగారి నాశ్రయించిన కవిపండితు లెల్లరును చిక్కు దిక్కులకు చెదరిపోయిరి. కృష్ణరాయని మరణానంతరము తిరుపతిశాస్త్రిగారు రెండేండ్లు జీవించియుండిరి. ఈ రెండేండ్ల కాలమునందును, తిరుపతిశాస్త్రి మరణానంతరమును తిరుపతిశాస్త్రిగారి కుటుంబమున కార్థికసాహాయ్య మొనర్చిన

వారు కోలంక జమీందారిణి రామాయమ్మగారు. ఈ యంశమును చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు తమ ప్రభావతీప్రద్యుమ్న నాటక ప్రస్తావనలో నిట్లు నిరూపించిరి :

‘తిరుపతి వేంకటేశ్వరసుధీరవితల్లజులందు నొక్కనిన్
దిరుపతిశాస్త్రి నెంతయుఁ బడింబడిగాఁ బదునెన్నిదేండ్లు న
బ్బరముగఁ జెంత నిల్చికొనెఁ బోలవరక్షీతినేత కృష్ణరా
వరమర లేనిమేటి నఖండై పొరపొచ్చము లేకయుండఁగన్’

‘కవినా చ విభుర్విభునా చ కవిః’ యను సూక్తి తిరుపతివేంకటకవులకును పోలవరము జమీందారులకును చక్కగా సమన్వయించును. అందులకే ప్రభునిర్యాణానంతరము తిరుపతివేంకటకవులు—

‘ఆ చంద్రార్కము పేరునిల్చుటకు మున్నార్జించెఁ దా నీతివి
ద్యాచాణక్యుఁడు కృష్ణభూపతి కవిత్యభ్యాతులన్ మమ్ము....’

అని తమయౌద్ధత్యమును తమపోషకుని సత్పాత్రపరణశక్తిని ఒక్కమాటలో ప్రకటించిరి.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్య చరిత్రము, పుటలు 168—173.
2. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 109, 110 ; 140—142 ; 205—208.
3. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, స్వీయచరిత్రము.
4. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, ఆంధ్రభ్యుదయము, పుటలు 241—243.
5. నిడుదవోలు వేంకటరావు, శతకకవులచరిత్ర, అనుబంధము, పుటలు 868, 869.
6. మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి, ఆంధ్రరచయితలు, పుటలు 244—250.
7. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, Madras, pp. 424, 425.
8. C. A. Souter and K. N. K. Ayyar, Gazetteer of the East Godavari District, Vol. II, Madras, 1935.

బనగానపల్లి

ప్రవేశిక

ఆంధ్రప్రదేశ్ మునందు బనగానపల్లి సంస్థానమొక్కటియే స్వదేశ సంస్థానము (Native State). తక్కిన సంస్థానములన్నియును జమీందారీ ఫయాకుఁ జేరినవి. హైదరాబాదు, మైసూరు, తిరువాన్కూరు, ఇండోర్, గ్వాలియర్, కథియవాడ్, పాటియాలా మున్నగు భారతీయసంస్థానముల స్థాయికిఁ జేరినది బనగానపల్లిసంస్థానము. ఆ నాటి 675 స్వదేశసంస్థానములలో 175 సంస్థానములు గవర్నరు జనరల్ పర్యవేక్షణముక్రిందను, 500 సంస్థానములు ఆ యా రాష్ట్ర ప్రభుత్వముల అజమాయిషీక్రిందను ప్రవర్తిల్లినవి.* మొగలుపాదుషాల కాలమునందును, నిజాము హయామునందును బ్రిటీష్ ప్రభుత్వ పాలనకాలమందును బనగానపల్లి సంస్థానము ఆ యా ప్రభుత్వముల సార్వభౌమాధికారము నంగీకరించినను కప్పము చెల్లించుటనుండి మినహాయింపఁబడియుండినది. వీరికి తొమ్మిదిఫిరంగుల కాల్పు గౌరవముకూడ ప్రసాదింపఁబడియుండినది.

ఈ సంస్థానము కర్నూలు మండలము నందలి కోయిలకుంట్ల, నంద్యాల ద్రోణాచలము తాలూకాల మధ్య నమరియుండినది. దీని వైశాల్యము 275 చ. మై. జనాభా 1881 లెక్కల ప్రకారము 30,754 మంది. ఇందులో హిందువులు 24,798. 1901 లెక్కల మేరకు 32,279 మంది. 1931 లెక్కల ననుసరించి 36,646 మంది. ఈ సంస్థానమునందుఁగల మొత్తము గ్రామములు 63. ఇందులో రెండు బేచిరాక్ గ్రామములు, రెండువందల లోపు జనాభాగల గ్రామములు 21 గలవు. జాగీరులు కాక తక్కిన సంస్థానము సాలుసరిరాఁబడి మూఁడున్నరలక్షలు.

ఈ సంస్థానమున 13 చిన్నజాగీరులు, 28 గ్రామములతో నేర్పడి యుండినవి. ఈ జాగీరుల సాలుసరి రాఁబడి రెండున్నర లక్షల పైఁబడి. ఈ జాగీరుదారులందఱును నవాబునకు పరంపరాసంబంధి బంధువులు : సమీప జ్ఞాతులు. వీరందఱును నవాబు చెప్పుచేతలలోనివారు. శిస్తులు వసూలు చేసికొనుటతప్ప వీరి కితరము లయిన యధికారము లేవియును లేవు. సంస్థానము నందలి సివిల్, క్రిమినల్ వ్యవహారములన్నియు నవాబు నధికారమునకు,

* వింజమూరి గోవిందరాజులు, స్వదేశసంస్థానములు - హైందవరాజ్యాంగ పరిణామము, ఆంధ్రప్రతిక, సంవత్సరాది సంచిక, కాళయుక్తి, 1918, పుటలు 81-92.

పరిష్కారమునకులోబడినవి. గవర్నరు జనరలు ఏజెంటు (కర్నూలుజిల్లా కలెక్టరు) అనుమతిమీద మరణశిక్షల నమలుపలుచు నధికారమును నవాబున కుండినది. సంస్థానసంపాదకుని తమ్ముడగు ఫజల్ ఇ అలీఖానున కీబడిన చెంచలిమల జాగీరుకూడ ఫజల్ ఇ అలీఖాన్ నిస్సంతుగా చనిపోయిన పిమ్మట బనగానపల్లిలో కలిసిపోయినది.

జుత్తేలు, కుందేలు ఈ సంస్థానమునందలి చిన్ననదులు. కుందేలు ఎఱ్ఱమలలో పడమటితట్టునఁబుట్టి, బనగానపల్లి సంస్థానమునఁబ్రవహించి కడపమండలములోని కమలాపురము నొద్ద పెన్నేటిలో కలియుచున్నది. సంస్థానపు జనాభాలో నాటవవంతు మాత్రము ముస్లిములు. వీరిలో నెక్కువ మంది సున్నీశాఖకు చెందినవారు. నవాబు షియా శాఖానుయాయు.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థానపాలకుల పూర్వులు పారసీకదేశీయులు ; సయ్యద్ తెగకు చెందిన వారు. రెండవ సయ్యద్ అబ్బాస్ (క్రీ.శ. 1633) పారసీకసింహాసన మధిష్ఠించిన నాఁడు సయ్యద్ మొహమ్మద్ ఖాన్ రజ్వీ ఆయనకు వజీరు. రజ్వీకి సయ్యద్ హుసేన్ అలీఖాన్, సయ్యద్ తహేర్ అలీఖాన్ అని ఇద్దఱు కొడుకులు. రజ్వీ మరణానంతరము పాదుషా తహేర్ బుద్దికుశలతకు, సూక్ష్మగ్రాహితకు మెచ్చి యతనినే తనవజీరుగా నియమింప నిశ్చయించెనఁట ! అన్నయగు హుసేన్ లీకి ఈ నిర్ణయము నచ్చక తమ్ముని చంపింప కుట్రలుపన్నఁగా తల్లి కిది తెలిసి చాల ధనమిచ్చి చిన్నకొడుకును దేశమును వదిలి మఱి యెచ్చట నైనను తల దాచికొమ్మని చెప్పి పంపెనఁట ! తహేర్ భారతదేశమునకు వచ్చెనఁట !

సరిగా నీ కాలమున భారతదేశమునందు మొగలుసామ్రాజ్య మత్యుచ్ఛ దశలో నుండినది. అది షాజహాన్ పాలనకాలము. అలీ అదిల్ షా అప్పటి బిజాపూర్ సుల్తాను. సుల్తానుమంత్రియగు సయ్యద్ అసదలీఖాన్ సయ్యద్ తహేర్ అలీఖానునకు తన మనుమరాలినిచ్చి నిభాచేయించెను. అసదలీ చనిపోయిన పిమ్మట అతనిస్థానములో తహేరును నియమింపవలెనని సుల్తాను తలపోసినాఁడు. అసదలీ తనయు లిది యెఱిగి యసూయాగ్రస్తులై తహేర్ ను చంపించిరి. తహేర్ కు సయ్యద్ అసదలీఖాన్, సయ్యద్ మొహమ్మద్ ఖాన్ అని ఇద్దఱుమారులు. తహేర్ భార్య కొడుకులిద్దఱును వెంటనిడికొని యార్కాటునకుఁబోయి ఆర్కాటు నవాబు సాదత్ ఉల్లాఖాను నాశ్రయమున నుండెను. మొహమ్మద్ ఖాన్ ఆర్కాటు నవాబు కొలువున మన్ సబ్ దారుగా ప్రవేశించి పిమ్మట సేనానియయ్యెను. ఈ మొహమ్మద్ ఖాన్ అప్పటి బనగానపల్లి జాగీరుదారయిన ఫజల్ ఇ అలీఖాన్ మనుమరాలిని పెండ్లాడి యా పిమ్మట బనగానపల్లికి నవాబయ్యెను.

ఔరంగజేబు పెద్దవజీరయిన ముబారక్ ఖాన్ బంధువును, అలాకౌలి

కుమారుడును నగు మొహమ్మద్ బేగ్ ఖానునకు బనగానపల్లి జాగీరుగా నీబడి యుండినది. ఇతని తమ్ముడగు ఫజల్ ఇ అలీ ఖాన్ బనగానపల్లికి దాపునగల 'చెంచలిమల'కు ఖిల్లేదారు. ఇతడు నిస్సంతుగా మరణింపఁగా చెంచలిమల బనగానపల్లిలో లీనమయినది. మొగలుల యధికారము క్షీణించి హైదరాబాదులో మొగలుపాదుషాలప్రతినిధి దక్కనుసుబాదారయిన ఆసఫ్ జా నిజామ్ ఉల్ ముల్క్ స్వతంత్రుఁడుకాఁగా ఈ యదను చూచికొని మొహమ్మద్ బేగ్ ఖాన్ నవాబయ్యెను. దక్షిణదేశయాత్రలనందర్భమున ఆసఫ్ జా, బేగ్ యొక్క యధికారమును గుర్తించి సన్నదును ప్రసాదించినాఁడు. ఈ సన్నదులో ఈ జాగీరు బిజాపూరు నుదా, నంద్యాల నర్కారులోనిదిగా వర్ణింపఁబడినది. అక్కఱ గలిగినపు డశ్వసేనతో తోడ్పడు నిమిత్తమును, జాగీరునందలి ప్రధాన దుర్గాదులను మంచిస్థితిలో నుంచునిమిత్తమును ఈ జాగీరీబడినది.

బేగ్ కుమారుడు ఫజల్ ఇ అలీ ఖాన్ తండ్రికంటే ముందు చనిపోఁగా బేగ్ మనుమడు గుల్లినవాబ్ జాగీరునకువచ్చెను. ఇతడు పదియేండ్ల పసి బాలుడు. ఇతని మేనత్తమగడు మొహమ్మద్ బేగ్ ఖాన్ లోగ్ అధికారము వశపఱచికొని యెనిమిదేండ్లు పాలించెను. ఆ పిమ్మట నితఁడు గుల్లినవాబ్ చే పదచ్యుతుఁడు గావించఁబడెను. ఆర్కాటునవాబు మరణానంతరము తహేరలీ ఖాను రెండవకొడుకయిన మొహమ్మద్ ఖాన్ బనగానపల్లికివచ్చి గుల్లినవాబు సోదరిని పరిణయమాడెను. గుల్లినవాబునకు సంతతిలేదు. ఇతనిసోదరికి మొహమ్మద్ ఖానువలన హుసేన్ నలీ, అసదలీ యని యిరువురు పుత్రులు. గుల్లినవాబు మేనల్లురను కన్నకొడుకులవలె ముద్దుగాపెంచి పెద్దవానిని బనగానపల్లికి, చిన్నవానిని చెంచలిమలకు నవాబులుగ నేర్పాటుచేసినాఁడు.

గుల్లినవాబు కర్నూలునవాబునకు నామమాత్రముగ కొంత కప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇతని కాలమునందే హైదరాబీ బనగానపల్లిపై దండెత్తి నవాబును లోబఱచికొనియుండెను. 1782 లో గుల్లినవాబు మరణించెను. హుసేన్ నలీ నలుగురు కుమారులు మైనరులు. పినతండ్రి అసదలీ రాజ్యస్వవ హారములు చూచుచుండెను. అసదలీ తనయాజ్ఞలను ధిక్కరించెనను నెపముపెట్టి టిప్పుసుల్తాన్ బనగానపల్లిని జయించి మొహమ్మద్ యాసఫ్ ను బనగానపల్లికి ఖిల్లేదారుగా నియమించెను. హుసేన్ నలీ భార్యాపుత్రులు, మైనరుల పితృవ్యుఁడును, చెంచలిమల నవాబును నగు అసదలీ ఖానును* సంస్థానమును వదలి ఏదెనిమి దేండ్లు హైదరాబాదులో నిజామునాశ్రయమున నుండి, నిజాము తోడిచ్చిన సేనలతోవచ్చి తుమ్మకపల్లియుద్ధమున ఖిల్లేదారయిన యాసఫ్ ను పాఱఁదోలి, గుత్తిసుబాదారయిన కుతుబుద్దీన్ ఖాన్ సేనానిగాఁగల టిప్పుసుల్తాను సేననుకూడ ఓడించిరి.

* అసదలీ ఖానుని తాడిపత్రి కైఫీయతు, పు. 58.

హౌసేన్ అలీ పెద్దకుమారుడగు ఘులామ్ మొహమ్మదలీఖాన్ బనగానపల్లి నవాబుగాను, ఇతని పినతండ్రీయునునగు అసదలీఖాన్ చెంచలిమల నవాబుగాను కుదురుకొనిరి. అసదలీకి నలుగురు కుమారులు ; ఒక కూతురు. ఈ తనయను బనగానపల్లినవాబు ఘులామ్ అలీఖానున కిచ్చి, చెంచలిమల సంస్థానమును అల్లున కరణముగా నొసఁగి, తన నలుగురు కొడుకులును అల్లునిపోషణయందే యుండునట్లు ఏర్పాటుగావించెను.

అసదలీఖాను సంస్థాన వ్యవహారములను చక్కఁజెట్టుచుండుటవలన ఘులామ్ మొహమ్మద్ అలీ హైదరాబాదులో స్థిరపడి యనేక యుద్ధములలో నిజామునకును, కుంభిణీవారికిని తోడ్పడి పేరుప్రతిష్ఠలు గడించెను. నిజామ్ ఈతనిసేవలకు సంతోషించి 'మస్సురుద్దౌలా బహద్దర్' అను బిరుదమును బ్రసాదించెను. మరాఠాయుద్ధములలో నితని కుడిచేతిప్రేళ్ళు తెగిపోఁగా నాయుధోపజీవనమును వదలి సంస్థానపాలనమును నిర్వహించుచుండెను. ఇతఁడు తన సంస్థానమున జాగీర్దారీపద్ధతిని ప్రవేశపెట్టి సమీపజ్ఞాతులకు జాగీరులను బ్రసాదించి వారి మంచిని సంపాదించెను.

1800 లో నిజాము బనగానపల్లిమీఁది యధికారములను బ్రిటిష్ కుంభిణీకి దత్తముగావించినాఁడు. ఘులామ్ మొహమ్మద్ అలీ తాను జీవించి ఉండఁగానే 1821 లో తన పెద్దకొడుకు హౌసేన్ అలీని గద్దెనెక్కించి 1824 లో మరణించెను. హౌసేన్ అలీకి పుత్రసంతతిలేదు. ఇతని కాలమున సంస్థానము అర్ధికముగ చాల చిదికిపోయినది. 1825-1848 మధ్య బకాయిపసూలా నిమిత్తము ఇంగ్లీషుకుంభిణీవారు రాజ్యవ్యవహారములను పర్యవేక్షించిరి. 1848 లో సంస్థానమును తిరిగి స్వాధీనపఱచి సన్నదు నిచ్చులోఁగా హౌసేన్ అలీ మరణించెను. ఫజల్ ఇ అలీఖాన్ చిన్నకొడుకయిన ఘులామ్ మొహమ్మదలీ ఖాన్ పై హౌసేనలీ తనయయగు ఇమ్దాద్ బేగమును బెండ్లాడి సంస్థానాధికారి యయ్యెను. 1849 లో ఈ ఘులామ్ అలీ పేర సన్నదు ప్రసాదించఁబడినది. 1867 లో నితనికి సి.ఐ.ఇ. బిరుదము వచ్చినది.

ఇతఁడు 1868 లో పురుషసంతతిలేకుండ మరణింపఁగా ఇతనిపుత్రకు ఈతని పెద్దయన్న సయ్యద్ అసదలీఖాన్ కుమారుడయిన సయ్యద్ ఫతే అలీఖాన్ పెండ్లాడి నవా బయ్యెను. ఇతని పాలన మించుమించుగా ముప్పదియేండ్ల పాటు సాఁగినది. 1876 లో ప్రిన్సాఫ్ వేల్సు రాకసందర్భమున ఫతే అలీఖానునకు సి.ఎన్.ఐ. బిరుద మొసఁగఁబడినది. బనగానపల్లిపాలకులకు 1879 లో నవాబు బిరుదము ప్రత్యేకస్వామ్యముగా ప్రసాదించఁబడినది. సంస్థానము మరల అప్పులపాలయినది. 1905 లో సంస్థానము మద్రాసుప్రభుత్వము స్వాధీనమునకు వచ్చినది. ఫతే అలీఖాన్ పెద్దకుమారుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు హిట్ ఎక్సెలెన్సీ నవాబ్ సయ్యద్ ఘులామ్ అలీఖాన్ బహద్దరు 1908 లో సంస్థానమున కధిపతి

యయ్యెను. ఈయన ఇంగ్లీషు, పారసి, హిందుస్తానీ భాషలలో మంచి పరిచయము గలవారు. నవాబు దివా నగు ఖాన్ బహద్దరు ఖాజా అర్చర్ హుసేన్ ఖాన్ సాహెబు ఉర్దూలో మంచి పండితుఁడు, కవి. ఉర్దూ సాహిత్యమున నీయనకు మంచి పేరు గలదు. ఉర్దూ ఇంగ్లీషు భాషలలో దేశచరిత్ర జీవితచరిత్రలకు సంబంధించిన గ్రంథములనేకములు వీరి గ్రంథాలయమునఁ గలవు. నవాబుగారి పెద్దకుమారులు మీర్ సయ్యద్ ఫజల్ ఇ అలీ ఖాన్ బహద్దరు (1901-1922) ఆజ్మీరులోని మేయో కాలేజీలో చదివినవారు. తండ్రి మరణానంతరము 1922లో మీర్ ఫజల్ ఇ అలీ ఖాన్ బహద్దరుగారు పట్టమునకు వచ్చిరి. వీరికి పిమ్మట వీరి కుమారులు నవాబ్ మీర్ ఘులామ్ అలీ ఖాన్ బహద్దరుగారు సంస్థానమును పాలించిరి. ఆ పిమ్మట ఈ సంస్థానము కర్నూలు మండలములోని ఒక తాలూకాగా పరిణతమయి ఆంధ్రప్రదేశమున అంతర్గతమయినది.

సాహిత్యపోషణము

సంస్థానపాలకులు ముస్లిములు. విశేషించి పారసీక దేశమునుండి వచ్చినవారి సంతతికి చెందినవారు. వీరు ముఖ్యముగా పారసి, హిందుస్తానీ భాషలను పోషించిరి. బనగానపల్లి నవాబులలో చాలమంది ఉర్దూ పారసీకములలో మంచి పండితులు. సంస్థానప్రజలలో ఆటంక అయిదువంతులు హిందువులగుట వలనను, వారి మాతృభాష తెలుఁగగుట వలనను బనగానపల్లి నవాబులు హిందూమతమును, ఆంధ్రభాషను గౌరవించుచునే వచ్చిరి.

బనగానపల్లి నవాబులకు మతసహన మెక్కువ. ఇస్లాము మతమునందు 'షియా' యను సనాతనశాఖకు చెందినప్పటికిని వారు హిందువుల దేవతలను, నమ్మకములను గౌరవించుచుండిరి. కాలజ్ఞానవచనతత్త్వములను విరచించిన కందిమల్లాయపల్లె వీరబ్రహ్మేంద్రయోగి ఈ సంస్థానమునకుఁ జెందినవారు. వీరబ్రహ్మముగారి మహిమలను గుర్తించి వారికి విశేషప్రచారప్రశస్తులను గల్పించినవారు బనగానపల్లి నవాబులు. వీరబ్రహ్మము బనగానపల్లి నవాబుల మధ్య నడచిన వని ప్రచారములోనున్న పుక్కిటి పురాణములు పెక్కులున్నవి.

కర్నూలు నవాబులకు సమీపబంధువులు బనగానపల్లి నవాబులు. బనగానపల్లి దగ్గఱనున్న యొకజాగీరున కధిపతి బ్రాజత్ ఖాన్. నందికొట్లూరు సిద్ధయోగీంద్రుఁడు బ్రాజత్ ఖానునకు బ్రహ్మోపదేశము చేసి విద్యాగురు నయ్యెనట! ఈ యోగి బ్రాజత్ ఖాను ననుమతి మీఁద సిద్ధయోగీశ్వర విలాసమును మూఁడాశ్వాసముల ద్వీపద కావ్యమును రచించెనట!

‘శ్రీ గురుఁడయినట్టి చిక్కయ్యఁ గొలిచి

యోగీశ్వరవిలాస మొప్పంగ నేను

సిద్ధయోగీశ్వర స్థిరనామమంది
సిద్ధసత్కీర్తి భ్రాజిత్ ఖానుమియ్య
యనుమతి ద్విపదకావ్యంబు గావించి
ఘనత బ్రహ్మేశలింగమున కంకితము
గా నొనరించి.....

‘శ్రీ మీరు ముగితిదారికి మూలమయిన
యా మహాకావ్యవృత్తాంత మెట్లనిన
దొరసి మదీయసూక్తుల వినుమయ్య
మెఱసి భ్రాజిత్ ఖానుమియ్య మాయయ్య.....’

భ్రాజిత్ ఖాన్ సిద్ధయోగీశ్వర విలాస కృతి ప్రేరకుడే గాక ఏతత్కృతి శ్రోత యనియు పూర్వోద్ధృతభాగమునుబట్టి నిరూపింపనగుచున్నది. యోగీశ్వర విలాస లిఖితప్రతిని కర్నూలుమండలము నందికొట్టుకూరు వాస్తవ్యులు భాష్యాంత పైయాకరణులు నీలకంఠశాస్త్రిగారు పెండ్తాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారికిచ్చిరట. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషద్ గ్రంథాలయము కొలకు శ్రీ శాస్త్రిగారు సేకరించిన యీ లిఖితప్రతి పరిషద్ గ్రంథాలయమున నున్నదేమో చూడవలసియున్నది.* వీరబ్రహ్మాండయోగి శిష్యుడగు దూదేకుల సిద్ధప్పయ్య, సిద్ధయోగీశ్వర విలాసకర్తయగు నీ నందికొట్టుకూరు సిద్ధయోగీంద్రుడును అభిన్నులని పెండ్తాలవారి యభిప్రాయము. కాని నామసామ్యము గల వీరిరువురును భిన్నులు. సిద్ధయోగీశ్వర విలాసమందలి ‘....పిలిచి శిష్యుని దనసీతంబు మోల నిలువఁబెట్టి విభూతి నిటల తలమున, ధరియించి హస్త మస్తకయోగ లీల....’ యను పంక్తులను బట్టి సిద్ధయోగీంద్రుడు లింగాయతి యనియు, ‘ఏ కులమని నన్ విజరమడిగితే, ఏ కులమని దెలుపుదు లోకులకు పలుగాకులకు’ నను తత్త్వమును బట్టి వీరబ్రహ్మాండ శిష్యుడగు సిద్ధప్ప దూదేకుల కులమువాడనియు స్పష్టపడుటవలన నీ యిరువురును భిన్నులని నిర్ణయించుట యుక్తియుక్తము.

యోగీశ్వరవిలాస కావ్యమునందు అల్లమప్రభువు అక్కమహాదేవి కుపదే శించిన వీరశైవమతసిద్ధాంతములు వివృతములయినవి.

‘నిత్యంబు శివయోగనిష్ఠలు పూని
యెలమి శ్రీ సిద్ధయోగీంద్రాహ్వానమునఁ
గలియుగంబందు విభ్యాతివహించి

* ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున D. No. 1178, 1179 సంఖ్యలుగల రెండు ప్రతులు కలవు. ఇదిగ్రంథాలయ పత్రికలో ప్రచురితము. పరిష్కరణ : మల్లంపల్లి శరభయ్య, తీర్థం శ్రీధరమూర్తి. vide Bulletin of the Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. X, No. 2, pp. 49-71.

యోగీశ్వరవిలాస ముర్విలో నేను

బాగైన ద్విపదకావ్యంబు రచింతు’*

అని వివరించిన యీ కవి ‘చాలబ్రహ్మలింగ విగ్రహ విశాలకృపాలబ్ధి’ మయిన కవితాశక్తి గలవాడట! చాలబ్రహ్మలింగ మనగా శ్రీవైలపాదక్షేత్రమగు చాలబ్రహ్మేశ్వరమునందు వెలసిన దేవతామూర్తి.

సుప్రసిద్ధతర్కవేదాంతపండితులును, ఆశురవితాప్రవీణులును నగు తిరుమల బుక్కపట్టణము శ్రీనివాసాచార్యులుగారు బనగానపల్లిలో సంస్థానోద్యోగు లేర్పచించిన సభలో మంటాశతకములను జెప్పిమెప్పించి సమ్మానములందిరట! ఈ ఆచార్యులుగారు అత్మకూరుసంస్థానమున పండితులుగానుండి తిరువతి పేంకటకవులతో శాస్త్రార్థము చేసినవారు.

బనగానపల్లి నవాబులు చక్కని కళాదృష్టికలవారు. దేశీయములగు కళారూపముల నాదరించుటలో వారికిగల యభినవేశము ప్రశంసనీయము. కూచిపూడి భాగవతసంప్రదాయము జయనగరిపాలకుల కాలమునాటికి ప్రభునాశ్రయమును సంపాదించియుండెనని విమర్శకవ్రతంను లూహించు చున్నారు. తుళువ వీరనరసింహరాయల నాటి కూచిపూడివారి ప్రదర్శనములు జగమెఱిగినవి. ఈ సంప్రదాయమును తమసంస్థానమునందు విగిరిగా ప్రచారము సేయవలయునను నాశ్రయముతో క్రీ. శ. 1700—1750 ప్రాంతమున బనగానపల్లినవాబుగారు కూచిపూడినుండి ప్రసిద్ధకళావేత్తల కుటుంబములను కొన్నింటిని రప్పించి వీరికి కపటాల, కోటకొండ సీమలలో అనేకభూములను ఈనాములుగాఁ బ్రసాదించి వారిచేత భాగవత కళాప్రచారమును జేయించిరి. ఆ నాడు నవాబుగారి యాహ్వానము మేరకు కూచిపూడినుండి తరలిపోయిన కుటుంబములలో చల్లావారి వొక కుటుంబమట!

చల్లావారు వెలనాటి వైదికులు. వీరిలో చల్లా భాగవతముదాసుభొట్లు ప్రధానుడు. భాగవత మనునది వీరికి పౌరుషవాచకమగు ఉపనామమట! సిద్ధేంద్రయోగి నేర్పించిన పారిజాతాపహరణప్రదర్శక రీతులను పరంపరాయా తముగా పుణికిపుచ్చుకొనినవారు చల్లావారు. ఇటీవల కథాపశేషులైన భరతశాస్త్రి శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు మూలపురుషులకు తొమ్మిదవతరము వారట! శ్రీ శాస్త్రిగారు ఆ కళాకారులకుటుంబమునకుఁ జెందిన నాట్యకళావిశారదులు. క్షేత్రయ్యపదములను, గొల్లకలాపమును, భామాకలాపమును, తరంగములను శాస్త్రోక్తముగా అభినయించుటలో శ్రీ శాస్త్రి గా రందెవేసిన చేయి; జయదేవుని అష్టపదులను సంస్కృత వ్యాఖ్యాన సహితముగా అభినయించుటలో దిట్టలు.

* D. No. 1178 Paper Ms., D. No. 1179 Palm-leaf Ms., A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in Govt. Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. IV, 1936.

సంగీత నృత్యకళలలోనే గాక, సంస్కృతాంశములయందును చక్కని పరిశ్రమము సేసినవారట వీరు. క్రీ.శ. 1760 ప్రాంతముల జనగానపల్లెనవాని కర్నూలునకు సమీపమున తుంగభద్ర కావలిగట్టున నున్న అలంపురిమునకు దాపునఁగల కపట్రాల గ్రామమును కూచిపూడి భాగవతులకు వివాహముగా నిచ్చిరట : చల్లావారు, చింతావారు దానప్రతిగ్రహీతలఁబడి.*

* మిక్కిలినేని రాధాకృష్ణమూర్తి, కోటకొండ భాగవతులు, ఆంధ్రప్రదేశ్, వారపత్రిక, 1967, జనవరి, 25, పు. 47.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. రాయలసీమ పత్రిక, రాయలసీమ భోగట్ట, రాయలసీమచోడుండు స్వదేశ సంస్థానములు, పు. 20.
2. తాడిపత్రి కైఫీయతు.
3. పెండ్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, నా కర్నూలుమండలసంహారిము, సారస్వతసర్వస్వము, సంపుటము 1, సంచిక 6, పు. 25; సంచికలు 11, 12, పుటలు 15—23.
4. దిగవల్లి వేంకటశివరావు, స్వదేశసంస్థానములు, ప్రభాతము, మొదటివార్షిక, 1934, అక్టోబరు, పుటలు 112—116.
5. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India. Vol. I, 1903, pp. 1—32.
6. Narahari Gopalakrishnamah Chetty, A Manual of the Kurnool District in the Presidency of Madras, pp. 245—252.
7. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 267—275.
8. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India. Vol. VI, pp. 371—373.
9. Memoranda on the Indian States, 1936, pp. 138, 139.
10. British Enactments in force in Indian States, 1930, Vol. VI.
11. A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles and Zamindars of India, Vol. I, Madras, 1915, pp. 448—450.

బొబ్బిలి

ప్రవేశిక

తూర్పుకనుమల చాలులో, నాగావళీపరీవాహ సీమలో గజపతినగరము, చికాకోలు, చీపురుపల్లి, పార్వతీపురము, పాలకొండ, సాలూరు తాలూకాల మధ్య నేటి శ్రీకాకుళము మండలము నందు బొబ్బిలి జమీందారీ వ్యాపించి యుండినది. విశాఖపట్టణమునకు నైర్వతీదిశలో డెబ్బిచిమైళ్ళ దూరములో బొబ్బిలి పట్టణమున్నది. బొబ్బిలి పట్టణ మీ సంస్థానమునకు రాజధాని. ఈ పట్టణమున్న స్థలమును చికాకోలు నవాబు షేర్ మొహమ్మద్ ఖాన్ చేత నీ సంస్థానపాలకులకు ప్రసాదింపఁబడుటవలన నచట కట్టిన కోటకు, పేటకు నివేశనదాత పేరు 'బెబ్బులి' పేర బెబ్బులి (షేర్ అనఁగా పెద్దపులి) యని వ్యవహరింపఁగా నదే జనులవాడుకలో 'బొబ్బిలి' యైనదట! * ధ్వనిపరిణామసూత్రములమేరకు బెబ్బులి, బొబ్బిలియగుననుట శాస్త్రవిరుద్ధము కాదు కాని, యీ వ్యుత్పత్తి చరిత్రగతి కనుగుణముగా నున్నదో లేదో చరిత్రకారు లింకను యోజించి చివరి మాటను చెప్పవలసియున్నది.

కావిటి, బొబ్బిలి, రాజాము, సీతానగరము అను నాలుగు తాణాలుగా నీ సంస్థానము పరిపాలనసౌలభ్యము నిమిత్తము విభజింపఁబడి యుండినది. ఒక్కొక్కతాణా ఒక్కొక్క అమీను నధికారముక్రింద పర్యవేక్షింపఁబడుచుండెడిది. ఈ సంస్థానము విస్తీర్ణము 920 చ.మై. 202 జిరాయితీ గ్రామములు, 70 అగ్రహారములు, 6 మొఖాసా గ్రామములు ఈ సంస్థానమున నుండినవి. ప్రాంత జమీందారీ 300 చ.మైళ్ళ విస్తీర్ణమును, 139 జిరాయితీ గ్రామములును, 53 అగ్రహారములును, 5 మొఖాసా గ్రామములును కలిగియుండెడిది. జగ్గంపేట ఎస్టేటునుండి దొంతమూరు, రాయవరము భాగములు రావుబుచ్చిపేంకటరావునకు వారసురాలయిన వెంగాయమ్మనుండి బొబ్బిలిరాజాగారిచే 1903, 1908లలో ఖరీదుచేయఁబడి 1916 లో నివి బొబ్బిలిరాజాగారి ద్వితీయపుత్రుడయిన రామకృష్ణరంగారావుబహద్దరునకు వీలుడ్వారమున దఖలుపడి యుండినవి.

* 'షే రసఁ దురుష్కభాషను జెలఁగును బులి
పెద్దపులి యను పదమయ్యె బెబ్బులియన
బెబ్బులియె నాఁడు నాటికి బొబ్బిలియనఁ
దొలిచె నక్షరములుమాట్లుఁ బొంద నిపుడు'

—ప్రపదన పారిజాతము, అవతారిక, పు. 8.

రూ. 11,902 లు పేష్కాషుగల కిర్లామపూడి ఎస్టేటుభాగములను రామకృష్ణ రంగారావుబహద్దరుగారు కొనుగోలుచేసియుండిరి. ఈ సంస్థానమునందు నాగావళి, వేగవతి, సువర్ణముఖి మొదలగునవి ముఖ్యనదులు. ఈ సంస్థానము నందలి అన్నమరాజు పేట, తుమ్మపాల మఠి యాటు గ్రామములును విజయ నగరము జమీందారులకు కవులునకీబడుచువచ్చినవి. శాశ్వతకరనిర్ణయము నాటి దీని యుజ్జాయింపు ఆదాయము రూ. 1,28,240 లు. ఆ నాటి పేష్కాషు రూ. 90,000 లు. 1938 నాటిలెక్కల ప్రకారము రాబడి ఆరులక్షల యిరువది యాటువేలకు పైబడి. పేష్కాషు రూ. 83,442 లు. 'ఆర్బి నాట్' కంపెనీ వారి నీలిమందు కార్థానాలు పదునాలుగు ఈ జమీందారీలో నుండినవి.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థానపాలకులు హరిపాదోద్భవులైన వెలమదొరలు. అత్యంత ప్రతాపాధ్యులయిన ఈ దొరలలో రావువారు బలవంతులు. వీరిది రేచెర్లగోత్రము. ఇనుగంటి, చింతపట్ల, చెలికాని, తాండ్ర, దామెర గృహనామకు లగు వెలమ దొరలు బొబ్బిలి పాలకకుటుంబముతో నెయ్యము, వియ్యముకలవారు. వెంకట గిరివారికిని బొబ్బిలివారికిని మూలపురుషులొకరే. మూలపురుషుని నుండి పదు నైదవతరమువాడగు నిర్వాణ రాయప్పనాయఁడు నేటి కర్నూలు మండలము నందలి వెలుగోడును పాలించినవాఁడు. ఇతనికే పెద్దరాయఁడను వాడుక పేరుండెనట! కొందఱు బొబ్బిలికి మూలపురుషుఁడు రాజాధర్మారావుగారని వ్రాసిరి. పెద్దరాయఁడు మూలపురుషుఁడని కార్మికేలు, హంటరు మొదలగు వారంగీకరించిరి. 'బొబ్బిలివారి వంశావళి'లో —

‘అమ్మహావిష్ణుదయకుఁ బాత్రమ్ములగుచు
డెబ్బదేడు గోత్రమ్ముల తీవిమెఱయ
మాసధనులయినట్టి పద్మజకులంబు
వారు వొలుతురు భువి వెల్మవారనంగ’

—1—13

‘అలదెబ్బదేడు గోత్రం
బులవారికి నాదిపీఠముగఁ బెక్కు తరం
బులనుండి గౌరవంబునఁ
బొలుతురు వేంకటగిరిప్రభువులు ప్రసిద్ధిన్’

—1—14

‘అలవేంకటగిరి పురరా
జులలోఁ బదునేనవ పురుషుండగుచు మహిన్
బొలిచెఁబెదరాయఁడాతఁడె
వెలసెను నిర్వాణరాయవిభుఁడను పేరన్’

—1—15

పెద్దరాయఁడను నామాంతరముగల నిర్వాణ రాయప్పనాయఁడే మూల

పురుషుడుగా నిరూపింపబడినాడు.

ఈ రాయడప్పగారును, విజయవగరసంస్థానపాలకుల పూర్వులలో ఆనాటి పాలకుడును చికాకోలు నవాబు షేర్ మొహమ్మద్ ఖాన్ పదునేడవ శతాబ్ది మధ్యభాగము (క్రీ. శ. 1652) నందు మొగలుపాదుషా తరపున కళింగ సీమపై దాడి సాగించినపుడు ఖానుని వెంటవచ్చి తోడ్పడిరట! రాయడప్ప తోడ్పాటునకు సంతోషించి రాజాము ఎస్టేటును రాయడప్పకు మొగలుపాదుషా, షేర్ మొహమ్మద్ ఖాన్ ద్వారమున ప్రసాదించెనట! రాయడప్ప ఎస్టేటునందు కోటకట్టి దానికి తన ప్రభువు పేరుంచెనట. రాయడప్ప కుమారుడు లింగప్ప. బొబ్బిలికోటనిర్మాత లింగప్పయని కొందఱు అందురు. తండ్రికాలము నందే లింగప్పకు ఢంకా నగరా నౌబత్ శ్వేతచ్ఛత్రము రాజా బిరుదము మున్నగు రాజకాంఛనములు ప్రసాదించబడియుండినవట.

లింగప్ప మొగలుపాదుషాలకు, చికాకోలు నవాబులకు తలలోని నాలురగా ప్రవర్తించినవాడట! షేర్ మొహమ్మద్ ఖాన్ కుమారుడు పేట మార్గమున చూరసీమల కరిగినపుడు పిఠూరీదారులెవ్వరో ఆతనిని బంధింపగా, ఖానుని అనుమతి పేరకు లింగప్ప సాహసించి మన్యపు ప్రాంతములన్నిటిని గాలించి, పిఠూరీదారులను చెటపట్టి, ఖానునికొడుకును విడిపించి నవాబుమన్ననలను బడసెనట! దీనికిఁబ్రతిఫలముగా లింగప్ప పండ్రెండు పోటుగ్రామములను నవాబునుండి బహుమతిగాఁ బొందెనట! ఈ సంఘటనము నేటి శ్రీకాకుళము మండలమునందలి పలాసాకు చేరువలోఁగల 'రంగవాక' యనుచోట జరిగినదట. ఈ రంగవాక విజయమును పురస్కరించికొని నవాబు లింగప్పకు 'రంగరాయ' బిరుదమును ప్రసాదించెనట. లింగపరంగేంద్రుడు మహా యోధుడని సంకల్పసూర్యోదయావతారిక స్పష్టపఱుచుచున్నది. నాటినుండి లింగప్పరంగరాయల వంశీయులీ బిరుదమును పౌరుషచిహ్నముగా పరంపరగా తమ నామముల చివర ధరించుచు వచ్చిరి.

లింగప్పకు సంతతిలేనందున వెంకటగిరి ప్రభువులకోవలోని మాధవ రాయల మూడవ కుమారుడగు వెంగళరావుగారిని దత్తు తెచ్చిరి. పెద్దరాయడు గారిని కూడ లెక్కించినచో బొబ్బిలి పాలకులలో వీ వెంగళరావుగారు మూడవ వారు. పాలకజనకుడు మరణించునాటికి వెంగళరావు పిన్నవయసువాడు. అందువలనఁ గొంతకాలము తండ్రియగు మాధవరావును, వెంగళరావు పెద్దన్న పద్మారావును, మఱియొకయన్న నారప్పరావును సంస్థానవ్యవహారములను చక్కదిద్దిరి. వెంగళరావునకు రంగపతిరంగారావు, పెదజనార్దనరంగారావు అని యిరువురు కుమారులు. జనార్దనరంగారావుగారు లక్కవరపుకోటను సంపాదించి పాలించిరి. రంగపతిరంగారావుగారి కుమారులు రాజారాయడప్ప రంగారావుగారు. ఈయన తన తండ్రి మరణకాలమునాటికి చాలపసివాడు.

లక్కవరపుకోట పాలకుఁడును, ఇతని పినతండ్రీ యగు రాజా పెదవిజయరాజు రంగారావుగారి కుమారుఁడును నగు రాజా వెంకటపతిరంగారావు కొంతకాలము ఎన్నేటవ్యవహారములను పర్యవేక్షించిరి. ఆ పిమ్మట రాయఁడప్పరంగారావుగారు స్వయముగా రాజ్యమును పాలించిరి. వీరికి సంతతిలేనందున రాజా గోపాలకృష్ణ రంగారావు బహద్దరుగారిని దత్తుతీసికొనిరి. ఈ గోపాలకృష్ణ రంగారావుగారు బొబ్బిలిపాలకుల పరంపరా సంబంధియగు రావు గోపాలరావుగారి పెద్ద కుమారుఁడు. గోపాలకృష్ణ రంగారావుగారి తమ్ముఁడు బొబ్బిలి ముట్టడిలో బ్రసిద్ధుఁడయిన వెంగళ రంగారావుగారు. గోపాలకృష్ణ రంగారావుగారి భార్య మల్లమదేవి. ఈమె కసింకోటవాస్తవ్యులు, పద్మనాభక కుల త్రంసులు శ్రీ చెలిరాని వెంకయాంబారామరాయల పుత్రిక. ఈమెసోదరియగు జగ్గమాంబ పితాపురము పెదనీలాద్రిరాయనింగారి (క్రీ.శ. 1730-1776) భార్య.

1756 లో చెలరేగిన ఉత్తరస్కారులలోని జమీందారుల పితూరీల నణఁచుటకై గొప్పసేనతో తరలివచ్చిన ఫ్రెంచిసేనాని బుస్సీదొరగారికి విజయ నగరము పెదవిజయరామరాజు (1717-1757) చాల తోడ్పడిరి. నిజామునుండి ఫ్రెంచివారికి ఉత్తరస్కారు లీబడినపుడు చికాకోలు, రాజమహేంద్రవరము స్కారులను పెదవిజయరామరాజుగారికి కవులున కిచ్చుటకు బుస్సీదొరగా రామోదించియుండిరి. ఈ సీమయందలి పితూరీలకు మూలము బొబ్బిలిపాలకులని పెదవిజయరామరాజు బుస్సీదొరను నమ్మించి బొబ్బిలికోటను ముట్టడింపఁ జేసిరి. 1757 లో బొబ్బిలిముట్టడి జరిగి చరిత్రలో ప్రసిద్ధమయినది.

బొబ్బిలిరాణియగు మల్లమాంబ తన జోహారుకాలమున తన ముద్దుల తనయుఁడగు గోపాలవేంకటరంగారావు (1751-1801)ను వెంకటలక్ష్మి యను దాసిచేతికిచ్చి తన చెలియలగు జగ్గమాంబయొద్దకు సామర్లకోటకు పంపించినది. అప్పటి కింకను పెదనీలాద్రిరాయనింగారు పట్టమునకు రాలేదు*. రాజవంశీయుఁడయినను సంస్థానభాగస్వామికాక, సంస్థానపాలకునివలన వార్షిక భరణమును బొందుచున్న సామాన్యుఁడగు రాజబంధువుగా మాత్రమే యుండిన వాఁడు. బొబ్బిలిముట్టడితరువాత బుస్సీదొరగారు మరణించిన బొబ్బిలిరాజుగారి కుమారుఁడయిన గోపాలవేంకటరంగారావును పిలిపించి చిన్నరంగారావునుపేర బొబ్బిలికధిపతిగా నియమించిరి.

1766 లో విజయనగరసంస్థానము దివాను సీతారామరాజు ఈ గోపాల వేంకటరంగారావుగారిని మోసముతో బంధించితెచ్చి విజయనగరముకోటలో తైదుచేసి బొబ్బిలిని వశపఱచికొనెను. క్రీ.శ. 1766-1794 మధ్య బొబ్బిలి సంస్థానము విజయనగర సంస్థానములో నొకభాగముగా నుండినది. కాని

* ఈ నీలాద్రిరాయనింగారు క్రీ. శ. 1762-1776 మధ్య పితాపురమును పాలించినవారు.

1790 లో చినరంగారావు శైదునుండి తప్పించికొని సామర్లకోటకు పాటిపోయి పినతల్లి జగ్గమాంబ సంరక్షణమునఁ గొంతకాలము గడపి, ఆ పిమ్మట హైదరాబాదున కరిగి చాలకాల మచట వేచియుండి, నిజాముదయకు పాత్రుఁడయి తిరిగి వచ్చులోఁగా ఉత్తరసర్కారులు ఇంగ్లీషుకుంఫణీపాలనక్రిందికి వచ్చి యుండినవి. 1794 లో నార్తరనుడివిజను కలెక్టరుగారు నిజామునుండి సిఫార్సులు తెచ్చిన చినరంగారావును బిలిపించి పూర్వపు తాలూకాలను తిరిగి కవులున కిప్పించిరి. 1801 లో చినరంగారావు మరణించెను. ఈయనకు సంతతి లేనందున పాల్తేరులోని రావు సుబ్బమాంబ అన్నారావుగారల పుత్రుఁడగు చిన్నవాని నొకనిని దత్తు స్వీకరించిరట! కాని చినరంగరాయల పరోక్షమున బొబ్బిలిరాజ్యమును శత్రురాజు లాక్రమింపఁగా రాయఁడప్పతండ్రియగు అన్నారాయఁడు—

‘రిపులం బాటఁగఁ దోలి బొబ్బిలి ధరిత్రీనాథునిం గ్రమ్మఱన్
నృపతు ల్మెచ్చఁగఁ దత్పురిన్ నిలిపెఁ బెంపేపార మీ తండ్రి నే
రువుతో వేంకటరంగభూవిభుఁ డపుత్రుండై హయస్యందన
ద్విపవిత్రాదులతోడ మీ కొనఁగె మైత్రిన్ రాజ్య మాత్మీయమున్’
అని సంకల్పసూర్యోడయ లిఖితప్రతులు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి.

బొబ్బిలియాస్థానవిద్వాంసుఁడగు కొటికెలపూఁడి వేంకటకృష్ణసోమయాజి రాయఁడప్పరంగరాయల కంకితముగా రచించిన శ్వేతాచలమాహాత్యము నందును ఈ యంశము ప్రసక్తమయినది. రావు కులీనుఁడగు అన్నారావు సోదరబంధుసహితుఁడయి—

‘రంగరాయఁడు మున్నేలు రాజ్యమెల్ల
విక్రమాతిశయమున నాక్రమించి
సకల మానవనాథులు సన్నుతింప
తీర్థయాత్రకుఁ జనిన యాత్మీయవంశ్యుఁ
గ్రమ్మఱను దెచ్చి నిలిపెఁ దద్రాజ్యమునను’
అంతేకాదు. అన్నారాయల పుత్రుఁడగు రాయఁడప్ప చినరంగారావునకు దత్తుఁడయి బొబ్బిలి నేలినట్లును అందు వివృతము.

‘శ్రీ రాయణప్పరంగ
జ్ఞేరమణుం డేలుకొనును మహిదేంకటరం
గరాయనికిం దత్తుం
డై రాజితకీర్తి ధవళితాంగుండగుచున్’

రాజా జనార్దనరంగరాయకృతమగు మిత్రవిందా పరిణయము నందును రాయఁడప్ప అన్నారాయ పుత్రుఁడుగానే ఉట్టంకింపఁబడినాఁడు. చినరంగరాయల దత్తుఁడను ప్రసంగమే కానరాదు.

ఈతడే రాజా రాయఁడప్పరంగారావు (1790—1830) అనుపేర బొబ్బిలిని 1802—1830 మధ్య పాలించిన ప్రభువు. బొబ్బిలిపట్టణములోని వేణుగోపాలస్వామి ఆలయమును కట్టించుటకు వీరే మొదలుపెట్టినవారు. వీరు కృతికర్తలుగను, కృతిభర్తలుగను జేర్పడసినవారు. రాజా రాయఁడప్పరంగారావు గారికి ఇద్దఱుభార్యలు. చెలికానివారి యాఁడుఁబడుచు చెల్లయ్యమ్మ మొదటి భార్య; ఇనుగంటివారి యాఁడుఁబడుచు బుచ్చయ్యమ్మ రెండవభార్య. చెల్లయ్యమ్మగారికి శ్వేతాచలపతిరంగారావు (1810—1862), జనార్దనరంగారావు, సీతారామచంద్రరంగారావు, వేంకటరంగారావు అను నలువురుపుత్రులును, అయిదుగురు పుత్రికలును, బుచ్చయ్యమ్మగారికి సీతయ్యమ్మ యను తనయుయును జన్మించిరి.

రాజా శ్వేతాచలపతిరంగారావుబహద్దరుగారు 1830 లో పట్టమునకువచ్చి ముప్పదిరెండేండ్లు పాలించి 1862 లో పరమపదించిరి. తనతండ్రి రాయఁడప్ప రంగారావుగారు మొదలుపెట్టిన వేణుగోపాలస్వామి దేవాలయనిర్మాణమును 1837 లో వీరు పూర్తిచేసిరి. వీరు తొమ్మిదవతరమువారు. వీరు గోదావరి మండలములోని చింతపల్లవారి యాఁడుఁబడుచు వేంకటరమణమ్మ*ను, ఈమె మరణింపఁగా దామెరవారి కన్యయగు వెంగయమ్మను వివాహమాడిరి. కాని, సంతతిలేనందున పితాపురముసంస్థానాధీశ్వరులు రాజా రావు వేంకటసూర్య రాయనింగారి (1844—1850) ద్వితీయపుత్రులగు సీతారామకృష్ణుల (1845—1868) ను దత్తు తీసికొనిరి. ఈయన రాజా సీతారామకృష్ణరాయఁడప్ప రంగారావుబహద్దరు అనుపేర బొబ్బిలిని 1863 నుండి అయిదేండ్లపాటు పాలించి 1868 లో పిన్నవయస్సుననే మరణించిరి. 1864 లో బొబ్బిలిలోని ఆంగ్లో వర్నాక్యులర్ పాఠశాలను వీరే స్థాపించినవారు. ఈయనభార్య ఇనుగంటి వారి యాఁడుఁబడుచు లక్ష్మీచెల్లయ్యమ్మ.

ఈ రాజదంపతులు నిస్సంతయినందున వేంకటగిరిసంస్థానపాలకులు శ్రీ సర్వజ్ఞకుమారయాచేంద్రుల (1832—1892) మూఁడవకుమారులగు రంగ మన్నారుకృష్ణయాచేంద్రుల (1862—1926) ను రాణి లక్ష్మీచెల్లయ్యమ్మగారు 1872 లో దత్తుతెచ్చిరి. శ్రీ చెల్లయ్యమ్మగారు 1887 లో మరణించిరి. రంగమన్నారుకృష్ణయాచేంద్రులు వేంకటశ్వేతాచలపతిరంగారావు అనుపేర 1881 లో బొబ్బిలిజమీపాలనమును స్వీకరించిరి. బొబ్బిలిపాలకులలో పదు నొకొండవవారగు వీరు అతిప్రసిద్ధులు. ఇంగ్లీషుప్రభుత్వమువారినుండి వీరు

* ‘లయలు నుతింపఁదనరు మదగ్రజమ్మ

రాణి వేంకటరమణాంబ రమణదలఁతు’ — రాజా శ్వేతాచలపతిరంగారాయ బహద్దరు (1830—1862) గారి తమ్ములయిన జనార్దనరంగారాయల మిత్రులందఱు పరిణయ కృత్యవతారిక.

మహారాజ, సర్ మొదలగు బిరుదములను సంపాదించిరి. 1893 లో యూరప్ ఖండమందు పర్యటించి విక్టోరియామహారాణిని దర్శించివచ్చిరి. నాలుగు పర్యాయములు మద్రాసు లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిలులో సభ్యులుగా నుండిరి. వీరి పెద్ద కుమారులు రాజా వేంకటకుమారకృష్ణరంగారావు (1880-1920). వీరు 1917లో జమీకి వచ్చిరి. వీరి తరువాత రాజా సర్ శ్వేతాచలపతిరామకృష్ణరంగారావు బహద్దరు (1901-) వారు 1920 లో బొబ్బిలిపాలకులయిరి. వీరు జస్టిస్ పార్టీ నాయకులుగానుండి 1932-37 లో మద్రాసు ముఖ్యమంత్రిగా పనిచేసి కె.సి.ఐ.ఇ. బిరుదమును పొందిరి. ప్రస్తుతము ఆంధ్రశాసనసభాసభ్యులు.

సాహిత్యపోషణము

బొబ్బిలిపాలకవంశమువారు ఇంచుమించుగా నేడవతరమువరకు సాహిత్యవ్యాసంగములయందు అంతగా కల్పించికొన్నట్లుగా నిదర్శనములు కానరావు. సంస్థానస్థాపకులగు రాజా నిర్వాణరాయఁడప్ప, రాజా లింగప్ప రంగారావుగారలు సంస్థాననిర్మాణమునందే సంలీనమై యుండినవారు. నిర్వాణ రాయప్పనాయఁడు 'సుకవిరాజమరున్మణి' (వెలుగోటివారి పంశాపళి, 293) యనియు, అతని '....కొలువెల్లన్ గవిగాయకావళి....' (పైది, 189) లో విండియుండెడిదనియు, మల్లనకవినామకుఁడొకఁడు 'రాయప విజయ'మను కావ్యమును రచించెననియు (పైది, 218) వినుట తప్ప తక్కిన వివరములు మృగ్యములు. ఆ తరువాతి తరములవారికికూడ సంస్థానమును సుస్థిరము నేయుటయందో, విస్తరింపఁజేయుటయందో, శత్రురాజుల దాడుల నెదుర్కొనుట యందో సరిపోయినది. ఆటవతరమువారయిన గోపాలకృష్ణ రంగారావుగారికి విజయనగరమువారి యెత్తులపై పైయెత్తులను పేయుటయందే గడచినది. వీరి కుమారులగు చినరంగారావుగారి జీవితకాల మేఁబదియేండ్లు. ఇంచుమించుగా పదియేండ్లు (1757-1766) ప్రవాసమునందును ముప్పదియేండ్లు (1766-1794) విజయనగరము ఖైదులోను వీరి బ్రదుకు చెల్లిపోయినది. 1794 లో రాజ్యము చేతికివచ్చిన కొలఁదికాలమునకే 1801 లో చిన్నరంగారావుగారు మరణించిరి. వీరి దత్తపుత్రుఁడుగా సంభావింపఁబడుచున్న రాజా శ్రీ రాయఁడప్ప రంగారావు గారితో నీ సంస్థానపాలకుల కృత్తిస్వీకారపూర్వక సాహిత్యపోషణమునకు 'నాంది' జరిగినది. కొట్ర, కొటికెలపూడి, మండపాక, మండలేముల, సుసర్లవంటి పండిత కవికుటుంబములు బొబ్బిలి పోషణమున చర్చిల్లినవి.

కొట్ర బాలకవి

బొబ్బిలి సంస్థానము నాశ్రయించిన పూర్వకపులలో కొట్ర బాలకవి (1730-1790) యొకఁడు. ఈయన అసలుపేరు వేంకటేశ్వరకవి. తెలగాణ్ణ

శాఖకుఁ జెందిన వైదికులు. కౌశిక గోత్రులు, సోమనార్య పుత్రులు. బొబ్బిలివారి తాతాపట్టణమగు రాజామనకు చేరువనున్న 'ఇల్లంనాయఁడువలస' వీరి నివాస గ్రామము. ఇది కొట్రవారికి బొబ్బిలి సంస్థానాధీశ్వరు లగ్రహారముగఁ బ్రసాదించినది. కొట్రవారిది పండితవంశము. ఇతఁ డిండుమిండుగా అడిదము సూరకవికి సమకాలికుఁడు. 'కొట్రా బాలకవీందు శేఖరుఁడు మాకుం బూజ్యఁ డెల్లప్పుడున్' అను అడిదము సూరకవి చాటుపును బట్టి కొట్ర బాలకవి అడిదము సూరకవిదే స్తుతింపఁబడినట్లు తెలియుచున్నది.

'నరుని నొగలామీఁద హరియున్నచందాన
సూరకవిపరేణ్యు టోడుఁ గూడు
కొట్ర బాలకవి యకుంతవాగ్ధాటికిఁ
బర్వతాలుగాఁడు పాటిపోయె'

అనుచాటుపునుబట్టి పీరిద్దలు నాప్తమిత్రులని స్పష్టపడుచున్నది.

బాలకవి కొన్నిశతకములను, ప్రబంధములను రచించెననియు, వీనిలో భిల్లాణ చరిత్రమను ప్రబంధము ప్రశస్తకృతియనియుఁ జెప్పుదురుగాని అది లభ్యము కాలేదు. కొట్ర బాలకవి పేర 'విమలాంగీ పరిణయ' మను రెండాశ్వాసముల ప్రబంధము తాళపత్రప్రతి యొకటి చెన్నపురి ప్రాచ్య విఖిత గ్రంథాలయమునఁ గలదు.¹ మాంధాతృ చక్రవర్తి కుంతల దేశాధీశుని కొమార్తెయగు విమలాంగిని పలచి పరిణయమాడిన కథ ప్రబంధ షక్కిలో నిందుఁ దీర్చఁబడినది. ఇవి వేంకటేశ్వరాంకితము. లభ్యమైనప్రతి యసం పూర్ణము. నాయరా శీతలోపచారములు, జలక్రీడలవరకుఁ గలదు. ఇందలి దొకపద్యము :

'దొమ్మలు దీర్చినట్లొలయు బొమ్మల గ్రేపుల మూపు లంబుజా
తమ్ముల వీఁగ నొత్తు స్ఫురితమ్ములవేఁ దలమిండు కన్ను లం
గమ్ము నిరాకరించు రుచిగ్రమ్మిన కమ్మని మేలు జాళువా
సమ్మకచెల్ల : వీని సొబఁ గమ్మకరాంతున కైన నున్నదే'

రాయఁడప్పరంగారావుబహద్దరు

రాయఁడప్పరంగారావుగారు (1790-1830) కర్తయు, కారయితయు. వీరి రచనము సంకల్పసూర్యోదయమను కావ్యము.² తార్కికసింహ

¹ R. No. 564, మొదటి రెండాశ్వాసములు మాత్రమే కలవు.

² బొబ్బిలి పాలకవంశ వివరణమునెడల ముద్రితప్రతికిని, విఖితప్రతులను (ప్రాచ్య విఖితగ్రంథాలయము R. No. 428 తాళపత్రప్రతి, R. No. 469 కాకితపు ప్రతి) అవతారికాశ్వాసాంతగద్యముల పాతభేదములుకలవు. బొబ్బిలి రాజాగారు (1881-1926) సవరణలతో ముద్రింపించుటయే దీనికి మూలకారణము.

వేంకటనాథవేదాంత దేశికాచార్యుల 'సంకల్పసూర్యోదయ' మను గీర్వాణ రూపకమునకిది పద్యరూపమగు తెలుఁగుసేత. వేదాంతదేశికుల సంకల్ప సూర్యోదయము విశిష్టాద్వైతమతసిద్ధాంతసార సముద్బోధకము. ఇది పది యంకముల ప్రకరణమును రూపకము. ఇందు పంచవిధమయిన శారీరక శాస్త్రార్థము విశదీకరింపఁబడినది. దీనిని యథామూలముగా గద్యపద్య సమ్మిశ్రితముగా పదియాశ్వాసముల కృతిగా రాయఁడప్ప రంగారావుగా రాంధ్రీ కరించి బొబ్బిలివారి కులదైవమగు శ్రీ వేణుగోపాలస్వామివారికి కృతి సమర్పణము గావించి ధన్యులయిరి. తాను నిఖిలశాస్త్ర వాసనాసముదిత విజ్ఞానము కలవాఁడనని కృతికర్త వివరించినాఁడు. గరిమేశ్వ సుబ్బయ్యయను కవి యీ కృతినిర్మాణమునందు రాజావారికి తోడుగానుండెనట.

శ్రీవైష్ణవసంప్రదాయము మేరకు కావ్యావతారిక యందు ముకుంద స్తుతియు, తత్పరికరపరివారసంస్తుతియు, పన్నిద్దఱాశ్వాసులు, దేశికులగు కందాళ వేంకటాచార్యులు, రాజపురోహితులగు కొటిరెలపూఁడి వేంకటకృష్ణాఽహితాగ్ని మున్నగువారినిగూర్చి చేసిన స్తోత్రములును కలవు.

'సకలచమత్క్రియల్ దెలిసి శబ్దదరిద్రులుగాక కావ్య నా
టకరచనా బలాబల విడంబనముల్ గ్రహించు సత్ప్రబం
ధ కపులతో వివాదపడినన్ బడవచ్చునుగాక సిగ్గుజెం
దక విహరించు దుష్కవివితానము చెంతకుఁ బోవవచ్చునే'

అని కుకవినింద చేయఁబడినది. శైలి దెలియుటకు మచ్చునకు రెండు పద్యములు :

'ఈ మునివాసమందుఁ బగలించుక యైనను లేవు తాపముల్
యామినులందు శీతభయ మారసిచూచిన లేదు, సింహముల్
సామజముల్ సఖిత్వమున సన్నుతి కెక్కు, శుకంబు లెల్ల వి
ద్యా మహిమన్ బరించు నిగమాంతము భూరుహశాఖ లెక్కుచున్'.

—స్థానవిశేషసంగ్రహంబను షష్టాశ్వాసము, పు. 162.

'నిజమాయాతటిసీనిమగ్నుఁడగు వానిన్ గ్రమ్మఱన్ వేడ్కతో
సుజనుల్ మెచ్చఁగ నుద్ధరించు కృప నక్షుద్రంబుగా వశ్యుడై
త్రిజగత్సన్నుతి నొప్పు విష్ణుఁడు ప్రపత్తిజ్యోత్స్న చేత నివ్వ
ద్వ్రజతాపంబు లణంచి తానొసఁగు నిర్వాణైకకల్యాణముల్'

—నిశ్శ్రేయసలాభంబను దశమాశ్వాసము, పు. 239.

రాజా శ్రీ రాయఁడప్పరంగారావుగారు సుప్రసిద్ధులగు విద్వాంసులను దేశదేశములనుండి రప్పించి వారికిఁ గుటుంబపారంపర్యముగ జీవనపర్యాప్త ములగు ననేకాగ్రహారము లొసఁగి వేదవేదాంగములను నానావిధకళలను బ్రోత్సహించి పెంపొందింపఁజేసిరి. 'ఋగ్యజుస్సామ వేదశాఖ లెలమి

భూదేవతా కుమారులకుఁ దెల్పు వేదవేత్తల కెల్లను వివిధధనములిచ్చి పోషించిన' వారు రాయఁడప్ప రంగారావుగారు. దీనికి ప్రపదన పారిజాతము సాక్ష్యము.

‘పురమున వేదశాస్త్రములఁ బూర్ణముగాఁగ నెఱింగినట్టి స
త్పురుషులనుంచి వారికిఁ బ్రధూతసుఖస్థితినిచ్చి వారిచే
నిరత మనేకవిద్యల ననేకులు నేరుచునట్లు లమ్మహీ
వరుఁడొనరించె విద్యలకు వాసముగాఁ బుర మొప్పునట్లుగన్’

—ప్రపదన పారిజాతము, అవతారిక, పు. 15.

కొటికెలపూడి వేంకటకృష్ణసోమయాజి

రాయఁడప్పరంగారావుగారి యాస్థానకవి కొటికెలపూడి వేంకటకృష్ణ సోమయాజి. ఈయన వెలనాటి బ్రాహ్మణుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. హరితస గోత్రుఁడు. తాత శివరామయ్య, తండ్రి వేంకటరామయ్య. కొటికెలపూడివారు తరతరములుగ బొబ్బిలి వారికి హితులు, పురోహితులు. ఈ విషయము కూర్మ క్షేత్రమాహాత్యమునుబట్టి నిరూపింపనగును.

‘హితులు మదన్వవాయజుల కెల్ల పురోహితు లార్యలోకపా
లిత కవితాప్రకల్పిత దిలీపచరిత్రముభోజ్యులత్ప్రబం
ధతతులు హౌరికాగ్రణు లుదారగుణాన్వితచిత్తు లస్మదా
శ్రితులు సమస్తసూరినుతశేముమలెన్నఁ దరంబె మిమ్ములన్’

అని కృతిపతి కృతికర్తను గూర్చి పలికినట్లు వ్రాయఁబడినది. వేంకటకృష్ణకవి తారకబ్రహ్మము, దిలీపచరిత్రము, ప్రబోధచంద్రోదయము, మేఘసందేశము, విజ్ఞానేశ్వరము, శ్వేతాచలమాహాత్యమును పేరుగల కూర్మక్షేత్రమాహాత్యము మున్నగు కావ్యములను రచించినవాఁడు. ఆశ్వాసత్రయ పరిమితమగు ప్రబోధ చంద్రోదయము కృష్ణమిత్రుని గీర్వాణకృతి కాంధీకృతి. మూఁడాశ్వాసములు గల కూర్మక్షేత్రమాహాత్యము రాయఁడప్పరంగారావుగారికి కృతి; పద్మ పురాణస్త భాగమునకిది చాంధీకరణము. నాలుగాశ్వాసముల దిలీప చరిత్రము శ్రీరామాంకితము. తారకబ్రహ్మము రామ మహిమానువర్ణనము. మేఘ సందేశము కాళిదాసునకు తెలుఁగునేత.

కూర్మక్షేత్రమాహాత్యమునందలి యొకమాదిరి పద్యము :

‘ఆ మాటల్ విని భూవిభుండు నిజభార్యన్ సద్వ్రతాసక్తికిన్
శ్రీమన్నాథవభక్తికిన్ బొగడి ధాత్రిన్ మూఢచిత్తుండనై
భామారత్నము పాటి బుద్ధి గణుతింపం బూనఁగాలేక యా
సోమార్కం బసకీర్తిపాలయితి నంచున్ లోనఁ బింతిల్లుచున్’

వేంకటకృష్ణసోమయాజి కృత్యంతరమగు విజ్ఞానేశ్వరీయము (వ్యవహార కాండము) ఇనుగంటి సీతారామరాయ ప్రేరణమున విరచితము. ఆచార

ప్రాయశ్చిత్త పద్ధతిని పాటించుట ముఖ్యము. దీనిని విజ్ఞానేశ్వరులు మూడు విధములుగా విభజించిరి. వ్యాఖ్యానమునకు పండితలోకమున విజ్ఞానేశ్వరీయమును స్వపదవినియు మూలముటిక నేరన దీనిని పూర్తిగా విజ్ఞానేశ్వరీయమును నీర నాంధ్రీకరించుచున్నాడు. దొడ్డిలి పాలకులు రాజా రాయలొప్పు నులగాలొను నీమూలమునకు భావించును, ప్రధాన పాఠములును, వాటిని నిర్ణయించును నీజాతము ప్రథమము. చర్మకాశ్రమ రథిత పద్ధతిని పాటించుట నాంధ్రీకరించుటని కోరగా, అయిదాశ్వాసములు గ్రంథముగా నని దీనిని నిర్ణయించినాడు.*

కొటిరెలపూడి చోడరెడ్డిరామమూర్తి

కోడంతరాసుకవి వెంపటిపొయ్యిచేరి నీలగిరిస్థిష్ఠిచోటయూరాల పుత్రుడు.
అష్టోత్తరత్రయంశ చాంద్రగీర్వాణ నాట్యపండితుడు. నానా వేదాంతగోధరితి.
జ్యోతిషాహమ్నాయ విన్యాసకారుడు. చార్మలతిని పెంప పెట్టుతుడు. తనయ
కవిత్వరచనానల్పవాచరీమరీఁడు. శ్వేతాచలాధీశ భవానుర వాల్మీకిని విశేష
భూజితుడు. ప్రపదనపాదినాత ప్రబంధ సర్వాణా కర్తృతుడు.

‘అభ్యసించితివి బాల్యం బాది నూతనోదయం చేదాంబాధ్యక్షం చేయము’

ప్రపంచసమగ్రికాత్ అపకారి. పు. 6.

అని కృతిపతి రాజా శ్వేతాచలపతి రంగారాయబహద్దరు (1810-1862) కృతిభర్తతో పలికిన పలుకులను బట్టి పేర్కొనబడు సహాధ్యాయులని స్పష్టమగుచున్నది. సృసింహపురాణ తారకబ్రహ్మసహాధ్యాయుని పురాణ రచనలను, జానకీరామ జానకీచల్లభ దేవచూడామణి భారతీ మాధవ మాదుతి రాజనతంస రామప్రభు వేణుగోపాల శ్రీసత్యాద్వనేక శతకములును సుధాతరంగిని గణిత శాస్త్ర గ్రంథములును కోదండరామకవి కృత్యంతరములు. ఇనుగంటి సీతారామచంద్ర ప్రభుపర్యుఁడు కృతిభర్తయగు శ్వేతాచలపతి రంగారాయగారికి మేనత్తమగఁడు. ఈయన పూర్వాచార్య ప్రోక్తమయిన ప్రపదసము సుద్ధరించి కృతిభర్తకు సాకల్యముగా నద్దాని సుపనేశించియుండెనఁట. ఈ ప్రపత్తి రీతి సాంధ్రకృతిగాఁ జేయింపుమని భగవద్రామానుజులు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి కృతిభర్తను బ్రబోధింపఁగా నాయన కోదండరామ కవిని నిలిపించి యీ కృతిని నిర్మింపఁజేసెనఁట. విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమునకుఁ బ్రధానములగు ద్వయ మంత్ర తిరుమంత్రార్థములను భక్తిప్రపత్తుల స్వరూపమును మఱియు సత్యంతా పశ్యకములగు నాధ్యాత్మికాంశములను గొన్నింటిని ముముక్షులనోపయోగముగా నిరూపించు అయిదాశ్వాసముల దివ్యప్రబంధము ప్రపదస పారిజాతము. కృతి భర్త 'వేదశాస్త్రపురాణ విద్యలందఱికులై బ్రహ్మవాదమునీయు బ్రాహ్మణులును,

* R. No. 593 ప్రాచ్యుత్తిత గ్రంథాలయ ప్రతి.

మండితాన్వక్షకీ దండనీతిత్రయీవార్తాఢ్యులగు సచివప్రజంబు....' (ప్రపదన. పు. 4) నిరంతరము బలసికొలువ గోష్ఠినుండెడు వాడట. కృతిభర్త పాత్రులగు మహారాజా శ్రీ రావు సర్ వేంకటశ్వేతాచలపతిరంగారావు బహద్దరువారి సమాదరణమున నీ ప్రపదనపారిజాత కృతి ప్రకాశితము. మచ్చునకు ఒండు రెండు పద్యములు :

‘పచ్చనివాడు, విష్ణుపదభక్తి వెలింగెడువాడు, వాణిపై
ముచ్చటగల్గువాడు, నలుమోములవాడు, త్రయీపురాణముల్
మెచ్చినవాడు, లోకముల లీల సృజించినవాడు, పాపముల్
ప్రచ్చినవాడు, తద్భవనవల్ల భుదైన విధాత ప్రీతితోన్’

—ప్రథమ. పు. 24.

‘హరికిన్ జీవులు శేషభూతులు, సమస్తాత్మాశికిన్ శేషి శ్రీ
హరియే కాని యొరుండుకాడని యుకారార్థంబు లక్షీపతీ
తర శేషిత్వగత భ్రమాత్మకమతిన్ దామిశ్రమున్ బాలభా
స్కరు మాడ్కిన్ నిమిషంబు లోపలఁ దొలంగంజేయు దాసాశికిన్’

—ద్వితీయ. పు. 57.

‘నూత్రపతీశు పంపున విశుద్ధచరిత్రులు హేమరత్న స
ద్వేత్రధరుల్ మహోజ్జ్వలులు విష్ణుభటుల్ చనుదెంచి యాతనిన్
స్తోత్రములాచరించుచును దూర్యరవంబులతో ధ్వజాశితో
పాత్రల యాటతోడ హరి పాలికి పేఁగొని పోయి యచ్చటన్’

—పంచమ. పు. 132.

ఇత కఫి కృత్యంతరముల నవలోకింతము. అతా శ్వాసములుగల నృసింహపురాణము గీర్వాణకృతి కాంధ్రీకరణము. ‘శ్రీరమ్యంబగు బొబ్బిలీ పురమునన్ శ్వేతాచలాధీశ రంగారాయాగ్రణి గొల్వఁ బార్శ్వములవేడ్కన్ రుక్మిణీ సత్యభామారత్నంబులు నిల్వ భక్తజనులన్ బాలించు గోపాలకా భీరగ్రామణి’కిది యంకితము. బ్రహ్మాండపురాణ మంత్రఖండస్థిత తారకబ్రహ్మ మాహాత్మ్యమునకుఁ దెలుఁగునేత పంచాశ్వాస పరిమితమగు తారకబ్రహ్మ మాహాత్మ్యము. విష్ణుపు దశరథనందనుడయి జన్మించి శంబరుడను రాక్షసుని సంహరించిన కథ యిందలి ప్రధానేతివృత్తము.

‘జానకీరామ దేవతాసార్వభౌమ’ యను మకుటముతోడి 303 సీసపద్య ముల జానకీరామ శతకమును, ‘శ్రీ జానకీవల్లభా’ యను మకుటముగల శార్దూల మత్రేభ వృత్త సంభరితమగు జానకీవల్లభ శతకమును, ‘రామా దేవచూడామణీ’ యను మకుటముగల దేవచూడామణి శతకమును, భారతీ యను మకుటముతో నొప్పి భారతీ స్తవరూపమగు భారతీ శతకమును, మాధవా మకుటభూషితమును విష్ణు స్తుతిపరమును నగు మాధవశతకమును, మారుతీ యను మకుటముగల

మారుతిశతకమును, రామ రాజవతంసాయను మునుటముగలిగి శ్రీరామస్తుత్యాత్మక మగు రాజవతంస శతకమును, 'శ్రీ వేణుగోపాలకా' యను మునుటముతో వేణుగోపాలాంకితమగు వేణుగోపాల శతకమును, అక్షిప్త స్తుతిరూపమగు శ్రీసతి శతకమును కోదండరామకవి టూర్చిన శతకసంచయమున ప్రశస్తించినములు.

ఆర్యభటీయ గణితమందలి టుట్టికార గణితరీతిని దెలుపు ఆర్యాస్మృత ద్వితయమునకు వ్యాపహారికాంధ్రమున సంధానించిన వ్యాఖ్యానము సుధా తరంగము. రచనాకాలము శా. శ. 1766 (క్రీ. శ. 1844).

శతకములనుండి మాదిరికి కొన్ని పద్యములు :

'శ్రీ రంజిల్లు మొగంబుతోఁ గటకకాంచీహారకోటిర మం
జీరోదార విభూషణప్రజముతో శీతాంశు తుల్యాభితోఁ
గారుణ్యామృతపూర పూరిత కటాక్షశ్రీలతో భూరిశృం
గారాకారముతోడ పచ్చినను వేడ్కంబ్రోపుమీ భారతీ'

---భారతీ శతకము.

'కంజాప్తాన్వయ దుగ్ధవారినిధి రాకాచంధ్రు సద్వాక్యముల్
కంజాక్షిమణియైన సీతకును దత్కాంతామతల్లి పచః
పుంజంబుల్ రఘుభర్తకున్ దెలుపుచున్ బుత్రాకృతిన్ వారిచెం
తం జెల్వారఁ జరించి మించిన నినున్ ద్యానించెదన్ మారుతీ'

---మారుతి శతకము.

'శ్రీ సీతాకరపద్మసేవితములై సింహారశోణంబులై
ప్రాసాదధ్వజ శంఖచక్ర భిదురాబ్జచ్ఛత్ర చాపావిరు
గ్వాసక్తాకములై మునీశ్వర మనోగమ్యంబులై భక్తనం
త్రాసంబుల్ తొలఁగించు త్వచ్ఛరణముల్ ద్యానింతు రామప్రభూ'

---రామప్రభూ శతకము.

'సిరులం చూఁగెడు బొబ్బిలీపురిమునన్ శ్వేతాచలాధీశభూ
వరుఁ డర్పింపఁగ హేమరత్నమయ భాస్వద్ధిప్యగేహంబునన్
సరిగాఁ బార్శ్వములన్ విదర్భతనయా సాత్రాణితుల్ గొల్వ ను
స్థిరతన్ నిల్చిననీకు మ్రొక్కెదసుమీ శ్రీ వేణుగోపాలకా'

---వేణుగోపాల శతకము.

జనార్దన రంగారాయబహద్దరు

ప్రపదనపారిజాత కృతిపతియగు శ్వేతాచలవతి రంగారాయబహద్దరుగారి సోదరులగు రాజా జనార్దనరంగారావుగారు మృదుమధురోభయకవితావైచిత్ర గల విద్యత్కవులు. పోషితసత్కవినికాయ విరుదలాంచనులు. హరిభక్తి సుధోదయమను తాత్త్విక ప్రబంధమును, మిత్రవిందాపరిణయమను శృంగార

ప్రబంధమును జనార్దనరంగారావుగారి ప్రతిభాపాండిత్యములకు నికషోపలముల వంటివి. హరిభక్తిసుధోదయము శ్రీమన్నారదీయమునందలి హరిభక్తి సుధోదయమున రాంధ్రానువాదము. నూలగ్రంథము ఇరువది యధ్యాయములలోఁ గలదు. నాలుగశ్వాసములు గల మిత్రవిందా పరిణయము శ్రీకృష్ణలీలాపిలాస ప్రదర్శకమగు శృంగారప్రబంధము. శ్రీకృష్ణుఁడు మిత్రవిందను బరిణయ మాడుట యిందలి యతివృత్తము. ప్రాచీనఘోరణిలో ప్రబంధఫక్కిలో సంత రింపఁ బడిన ఈ కృతి శ్రీరామచంద్రమూర్తి కంకితము. 'ఆంధ్రభాషా విలాసిని' యను మాసపత్రికయందు తొలుత వెలువడుచుండి ఆ పిమ్మట చిత్రాడ శ్రీరామవిలాసగ్రంథమాలా కుసుమముగాఁ బ్రచురిత మయినది.¹

'భవ్యగుణజాల వేణుగోపాలబాల' యను మకుటముతో 'సిరుల వెలుంగు బొబ్బిలిపుర పరమునఁబరగు శ్వేతాచలపతి నరవర మందిరోత్తర భాగమందుఁ జెన్నొందు....మంగళ తరాలయమున రుక్మిణి సత్యభామాది మదవతులు గొలువ....' వెలసిన వేణుగోపాలుని పేర వెలసిన నూలు సీసపద్యముల వేణుగోపాల శతకము జనార్దన రంగారాయల కృత్యంతరము.²

మండపాక కవులు

బొబ్బిలి సంస్థానము నాశ్రయించిన కుటుంబములలో మండపాకవారి పంశము సుప్రసిద్ధము. మండపాక పేరయకవి, మండపాక కామకవి, మండ పాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి, మండపాక ఇమ్మడి కామకవి మొదలగు వారు బొబ్బిలి సంస్థాన కవులలో ముఖ్యులు. మండపాకవారు వేగినాటి వైదికులు, పారాశర గోత్రజులు. వీరి పూర్వులు విజయనగరము పెద విజయరామగజపతి (1710--1757) వలనను సమ్మానితులఁట! వీరిలోనొకఁడు మండపాక లచ్చన్న; లచ్చన్న కుమారుఁడు పేరయ్య. పేరయ్య కుమారుఁడు కామకవి. బొబ్బిలి సమీపమునఁగల కామనవలస యగ్రహారము వీరి నివాసము. ఈ యగ్రహారము పూర్వ ప్రభువులు ప్రసాదించినదఁట! పేరయకవి నిరోష్ఠ్య దాశరథీ శతకము, కుముద్వతీ పరిణయము, ఇందుమతీ పరిణయము మున్నగు గ్రంథములను రచించి యుండిరఁట! బొబ్బిలిలో మండపాకవారి యిల్లు పరశురామప్రీతియైన తటి నీ కృతులన్నియు బూడిదయైనట్లు చెప్పుచున్నారు. అయినను ఆ యా గ్రంథముల లోనివని స్మృతిలోనున్న కొన్ని పద్యములను మాత్రము మండపాక వంశీయులు సేకరించియున్నట్లు తెలియుచున్నది. 'శ్రీసీత సుభయభాషామిత్ర సంస్కృతుల్ తద్దజ్ఞు లెన్న మచంకితములు సేసి యశము గాంచిన పేరయ మనీషిమణి....' (రాధాకృష్ణసంవాదము, 1-29) అని పేరయకవి పౌత్రుఁడగు

1 కాకితపు ప్రతి, R. No. 461 (a) ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము.

2 తాళపత్ర ప్రతి, R. No. 433 ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము.

పార్వతీశ్వరకవిని శ్రీకృష్ణుడు సంబోధించినట్లున్న పద్యమునుబట్టి పేరయ్య కవి సత్కృతులు కొన్ని రచించినట్లు ధావంపవచ్చు.

మండపాక కామకవి

మండపాక కామకవి (1810—1872) పితృపాదుల సన్నిధిని కావ్య పంచకము పూర్తిచేసి అలంకార శాస్త్రము నభ్యసించి సాహిత్యవిద్యలో నాణితేరినవాడయి పెక్కు గ్రంథములను రచించెనట ! వానిలో కార్తీకప్రతమాహాత్యము, బలరామక్షేత్రమాహాత్యము, బ్రహ్మోత్తరఖండము, జానకీరామ రామచంద్రప్రభు శ్రీసూర్యనారాయణ శతకములును, కొన్ని అష్టకములు, దండకములును బేర్కొనఁదగినవి. ఈయన కృతులలో బలరామ క్షేత్రమాహాత్యము ప్రధానమైనది. కృష్ణాగ్రజుడగు బలరామునిచే వరాహ వర్తినీవిషయమున ప్రతిష్ఠితములయిన అయిదు శైవక్షేత్రములకథ స్థల పురాణముగా అయిదాశ్వాసములలో సంధానింపఁబడిన కావ్యమిది. కామకవి శిష్యుడును, సహస్ర కంధరరామాయణకర్తయును నగు ముద్దు లక్ష్మీనారాయణ కవి తనగురువు సాహితీవిభవదీపితుడనియు, సత్కవితాధురంధరుడనియు పరికీర్తనము సేసినాడు.

మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి

మండపాక కామకవిగారికి రామస్వామిశాస్త్రి, పార్వతీశ్వరశాస్త్రి. పేరయ్య శాస్త్రి అని మువ్వురుకుమారులు. అవధూతానుభూతి, గీతాశాస్త్రము, వేదాంతకృతి కదంబము మున్నగునవి రామస్వామిశాస్త్రి (1831—1888) రచనలు. చిట్టచివరి వాడగు పేరయ్యశాస్త్రి మంత్రశాస్త్రవేత్తయట ! ద్వితీయుడగు పార్వతీశ్వర శాస్త్రి (1833—1897) బొబ్బిరిసంస్థానాస్థానకవి. శ్వేతాచలపతిరంగరాపుగారి కాశ్రితుడు. ఈయన శతాధిక గ్రంథకర్త. బ్రహ్మేశ వేంకటశైలనాయక చంద్రఖండకలాప సూర్యనారాయణ మొదలయిన పదునైదు ఏకప్రాస శతకములు ; కాశికావిశ్వనాథ జగన్నాయక పరాహన్యసింహ హరిహరేశ్వర—మున్నగు పాతిక చిత్రకవిత్వ శతకములు ; ఉమాసంహిత, అమరుకము, కాంచీ పురమాహాత్యము మున్నగు నాంధ్రీకృతులును, జగదీశ వేణుగోపాల—మొదలయిన నక్షత్రమాలికలు ; జగదీశతారావళి మొదలయిన తారావళులు ; వర్ణన మాలికలు, స్తుతికదంబములు, కీర్తనలు, కృతులు, పదములు, జావళులు, చిత్ర కథలు, యాత్రాచరిత్రలు, ఉపన్యాసములు, సహస్రాధికములగు చాటువులును ; కవితావినోదకోశ కాశీశ్వరాష్టకాది గీర్వాణకృతులును వీరి గంటమునుండి వెలువడినవి. వీరిరచన లన్నింటికంటె శ్రీకృష్ణాభ్యుదయ రాధాకృష్ణసంవాద ప్రబంధములు మేల్తరములయిన రచనలు. రాధాకృష్ణసంవాదము వేంకటగిరిప్రభువు రాజ

గోపాలకృష్ణమాచేంద్రుల (1878-1916) పట్టాభిషేకోత్సవచరితము. రాధాకృష్ణుల సంవాదరూపమున చమత్కారాపాదకముగా సకలకవితావినోదకోశమాలికగా సంధానింపఁబడినది. కవికర్ణరసాయనమగు కావ్యము. శ్రీకృష్ణాభ్యుదయ మేకాశ్వాసప్రబంధము. శ్రీకృష్ణకథలోని ముఖ్యఘట్టము లిందు సంక్షేపరూపమున నిరూపితము. పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు వ్రాసిన ప్రబంధసంబంధబంధనిబంధనగ్రంథము చిత్రబంధకవిత్యలక్షణములు లక్ష్యములతో ఛత్రబంధాంతర్గతశతబంధనామావళీసహితముగా నిర్ధారితమయిన చిత్రకృతి. సహస్రకంధర రామాయణకర్త 'మధురసుకవితాధురీణు వరకళాస్పదు మండపాకకులజవిదితయశుని పార్వతీశు వినుతియొనర్తున్' అని గురుపుత్రుని కవితాపటిమను ఉపశ్లోకించినాఁడు.

మండలేముల వేంకటరామకవి

కౌండిన్యసగోత్రుఁడును, వేంకమాండాబంగారాధ్యుల పుత్రుఁడును నగు నీ కవి (1810-1870) క్రియాయోగసారమను ఎనిమిదియాశ్వాసముల పద్యకావ్యమునకుఁ గర్త. రామచంద్రశతకనిర్మాతయగు కొర్ర వేంకటరామకవి యీతని మాతామహుఁడు. సుసర్ల సుబ్రహ్మణ్యుఁడీతని గురువరేణ్యుఁడు. 'సేతుశీత నగాస్తోదయశైల మధ్య సకలాంతర్వాణి కంఠీరవుఁడ'నని కవి తన యౌద్ధత్యమును జాటినాఁడు.

ఇనుగంటి చెల్లమాంబా సీతారామచంద్రుల జ్యేష్ఠసుతుఁడగు రామరాయలు (1810-1870) క్రియాయోగసారకృతిప్రేరకుఁడు. పుణ్యజాహ్నవీ జనకమగు మాధవపదపద్మమున నెగడిన వెలమకులమున ఘనగుణు లినుగంటి వారు. వీరు పెంపాలగోత్రజులు. వీరికుదురున కేశవరాయఁడాద్యుఁడు. సీతారామచంద్రవిభుఁడు ఇనుగంటివారికోవలో ప్రఖ్యాతుఁడు ; బొబ్బిలిరాజా రాయఁడప్పరంగారాయల (1790-1830) వియ్యంకుఁడీతఁడు ; రాజా శ్వేతాచలపతిరంగరాయల (1830-1862) మేనత్తమగఁడు ; పూర్వాచార్యప్రోక్తమయిన ప్రపథనరీతి నుద్ధరించి శ్వేతాచలపతిరంగారాయల కుపదేశించిన విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతవిజ్ఞాని ; బొబ్బిలిసంస్థానము సర్వసేనాని; ముఖ్యప్రధాని. సీతారామప్రభుకుమారుఁడు రామరాయలు రాజా రాయఁడప్పరంగారాయల యల్లుఁడు. ఉంగరాడ, కింతలి, మంతెన ఎస్టేటుదారుఁడు. రాజా రాయఁడప్పరంగారాయలకు ఇనుగంటివారి యాఁడుఁబడుచగు బుచ్చమాంబికవలనఁ గలిగిన సీతయ్యమ్మ రామరాయలభార్య.

'సకలకళావిశారదులు సత్కవు లెంతయు సంతసింపఁగా
నొకయెడ శబ్దపాటవము నొక్కయెడన్ రసగుంఢనంబు వే
తొకయెడ నర్థగౌరవము నుద్యదలంకృతులుండునట్లు....'

సంఘటించిన కృతయిది.

పద్మపురాణోత్తరఖండాంతర్గతమగు క్రియాయోగసారము దీనికి మూలము¹.

మండలేముల సీతారామశాస్త్రి

శ్రీ శాస్త్రిగారు రాజాగారి యాజ్ఞామేరట బొబ్బిలివారి వంశావళిని 616 పద్యములలో నేరాశ్వాసగ్రంథముగా సమకూర్చిరి. నాటి బొబ్బిలి మహారాజు వారు రచించిన 'History of Zamindari of Bobbili' యను సాంగ్ల గ్రంథమున కిది పద్యరూపాంధ్రీకరణము. ఇందులో మొదటి 104 పద్యములు బొబ్బిలిపూర్వచరిత్రకును, తక్కిన 512 ను నాటి రాజాగారి పరిపాలనమునకును సంబంధించినవి. ప్రపదన పారిజాత సంకల్ప సూర్యోదయాది కావ్యములలోని అవతారికాభాగములందలి బొబ్బిలిరాజన్యుల వంశావళిని పెట్టినమును సేవరించి విరచించినవాడీ కవి. కవి కొండిన్య గోత్రబాడు. వేంకటకోవిద ముతుడు. సుసర్ల సీతారామాంతర్వాణుల శిష్యుడు. వేంకటరామదివీస్వషణ్ణోపదిష్టాంధ్ర కవిత్వమర్యాదుడు. పితృపితామహ సుసంప్రదాయాగత ప్రబంధపరిచయుడు.

మహారాజా సర్ వేంకటశ్వేతాచలపతిరంగారావు (1862-1926) గారి యాస్థానమునందింకను కొటికెలపూడి వేంకటకృష్ణసోమయాజి, కొండూరి వేంకటాచార్యులయ్యవారలు, పీనపాటి వెంకటేశ్వరులు, సుసర్ల సీతారామశాస్త్రి, సుసర్ల చినసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, చిలకమట్టి వేంకటాచార్యులు మొదలగు విద్వన్ముఖు లనేకు లుండిరి.

కొటికెలపూడి వేంకటకృష్ణసోమయాజి

కొటికెలపూడి వేంకటకృష్ణసోమయాజులు సుప్రసిద్ధ పండితవంశము నకు చెందినవారు. బొబ్బిలిపాలకుల కాశ్రీతులు : వేంకటకృష్ణమణి పోత్రులు ; రామదాసపుత్రులు ; రాజావారి ప్రోత్సాహముమీద బొబ్బిలిపట్టణమునం బేర్పడిన బుధానందిసీసభాకార్యదర్శి. బొబ్బిలిరాజాదా రీసభ కథ్యక్షులు. ఈ సోమయాజులు గారు ప్రసిద్ధ జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలు. 22 విలసనములును, 1,560 శ్లోకములును గల 'హారికచంద్రికా' యను వీరి జ్యోతిషగ్రంథము సంస్కృతమున రచింపఁ

¹ R. No. 561 ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము కాకితపు ప్రతి. సోమ్యసంపత్సరము జైశాఖ బహుళ విదియ జయవారమునరికి లేచుచున్నప్పుడు శంకరప్ప రామారావునింగారికి దాఖలుచేసిన తాళపత్రప్రతి కిది పుత్రిక. బొబ్బిలి మండలేముల సీతారామశాస్త్రిగారి ప్రతి నుండి ఎత్తి వ్రాసినది.

² 'వంశపురుషక్రమమ్ము తత్ప్రభునిదేశమునఁ నదాస్థానగపియము తనకు మంద లేములకుల సీతారామభూమిసురుడు చూలుపునొసర్చి వ్రాసె నీ తీరుగాఁగో' — ప్రపదన పారిజాతము, పు. 7.

బడినది. వీరు శాస్త్రవేత్తలేకాక సంఘసంస్కరణవిషయములందును పరిశ్రమము నలుపుచుండెడివారు. శ్రుతిస్మృతుల నవలోడనముచేసి విధవావివాహము దూష్యమని నిరూపించుచు వీరు వ్రాసిన 'విధవావివాహ నిరాసకోపన్యాసము' బుధానందినీసభాపక్షమున బొబ్బిలిపట్టణమునందలి రంగారాయముద్రాక్షరశాలలోఁ బ్రచురితము.

మహారాజా సర్ వేంకటశ్వేతాచలపతి రంగారాయబహద్దరు

బొబ్బిలిమహారాజావారు పండితపోషకులగుటయేగాక, స్వయముగా నాంధ్రాంగ్లములయందనేకగ్రంథములను రచించినవారు. 'Advice to the Indian Aristocracy', 'History of Bobbili Zamindari' మున్నగు ఆంగ్లకృతులును, హిందూమతము, శ్రీ మహాభారత శ్రీ మద్రామాయణ విమర్శము మున్నగు నాంధ్రకృతులును వీరి ముఖ్యరచనలు. వీరు రచించిన హిందూమత*మను గ్రంథమునందు మతత్రయము, జన్మాంతరస్మృతి, భగవదారాధనము, జ్యోతిశ్శాస్త్రవిషయము, అవివేకపు నమ్మకములు, అపతారములు, వ్రతములు మున్నగు 166 విషయములు విమర్శకదృష్టితో వ్రాయఁబడినవి. ఆరాధనలు, వ్రతములు, ఆచారములు, వ్యావహారిక హిందూమతము, పారమార్థిక హిందూమతము అని అయిదు ముఖ్యవిభాగములుగా నీ గ్రంథము విభజింపఁబడినది. అప్పటి విజయనగరము మహారాజావారి కళాశాలాధ్యక్షులగు కిళాందీ రామానుజాచార్యులుగారు దీని కవతారికను సంతరించిరి. ఈ గ్రంథము రాజాగారికోరికమేరకు ఎమ్. కృష్ణమాచార్యులుగారు 'Hindu Religion' అనుపేర ఆంగ్లమున అనువదించిరి.

ఆర్షసంస్కృతికి అపూర్వదర్పణములయిన భారతరామాయణములమీఁద బొబ్బిలిమహారాజావారు 'శ్రీ మహాభారత శ్రీ మద్రామాయణ విమర్శము' అను పేర పాశ్చాత్య సంస్కారవాసనతో నొక విమర్శకగ్రంథమును వెలువరించి యుండిరి. ఈ రచనను ప్రశంసించుచు గుమ్మలూరి సంగమేశ్వరశాస్త్రి, ముడుంటై నరసింహస్వామి, నిష్ఠల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, మండపాత లక్ష్మీ నారాయణశాస్త్రి, నడాదూర్ అసంతాక్వార్ మొదలగు విజయనగర పండితులును, బొబ్బిలిపట్టణమునందలి బుధానందినీ సభాపండితులును అభిప్రాయము లిచ్చిరి.

బొబ్బిలిమహారాజావారు 1898లో ఉదకమండలములో జరిగిన లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్ సమావేశములో 'మద్రాసు లెనెన్సిబిల్లు (1898)' మీఁద రఘువంశము, మనుస్మృతి మున్నగు ప్రాచీనగ్రంథములనుండి ఉదాహరణములు చూపించుచు చేసిన ఉపన్యాసము వారి పాండిత్యమునకు, చారిత్రకజ్ఞానమునకు తార్కాణము.

* వైజయంతీ ముద్రాశాల, చెన్నపురి, 1910.

ఫీరాండ్రవిశ్వరకాపరిషత్తునకు ప్రథమాధ్యక్షులు (First Pro-Chancellor, 1926)¹. బొబ్బిలిమహారాజావారు 1926 లో లక్ష్మీరామాయలను సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో అధ్యయన పరిశోధనల నిమిత్తము ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమునకు విరాళమిచ్చిరి. ఈ నిధిమీద పచ్చి రాబడిలో మూడింట రెండుపంతులు తెలుగునకు, మిగిలిన యొకపంతు సంస్కృతమునకు వెచ్చపట్టునట్లుగా సేనేటువారు తీర్మానించిరి. తెలుగుపాఠికి వచ్చిన పంతును ఆంధ్రభాషాసాహిత్య చరిత్రముల సంకలనమునకు, ప్రచురణమునకు వినియోగింప నిశ్చయించిరి. సంస్కృతములో ఉత్తమ పరిశోధకుల నాహ్వానించి పండితత్వతి నిచ్చుటకు నిర్ణయించిరి. 1932-33 తరువాత అరుదైన పుస్తకములను ప్రచురించు నిమిత్తము ఈ నిధిమీద రాబడి ఉపయోగింపబడవలయునను నిర్ణయము జరిగినది².

వీరి తరువాతి పాలకులయిన జమీందారులు ముఖ్యముగా రాజా రావు సర్ వేంకట శ్వేతాచలపతిరామకృష్ణరంగారావుగారును విద్యాపోషణవిషయమున పూర్వ రాజన్యులకుఁ దీసిపోనివారు. తిరుపతివేంకటకవులు, నీళుపాటి చదంబర శాస్త్రి మున్నగు శతావధానులు వీరి సమ్మానముల నందిరి. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి గారు తాము రచించిన బొబ్బిలిపట్టాభిషేకగ్రంథమును బొబ్బిలిరాజాగారి కింకర మిచ్చిరి. ఇది నాలుగశ్వాసముల కావ్యము. ఈ కావ్యమును కృతినిచ్చుచు వేంకటశాస్త్రిగారు చెప్పిన పద్యములు వారి గడుసుదనమునకు నిదర్శనములు.

‘పెద్దతనంబునం గనిన బిడ్డ, సుధామధురానులాప యే
విద్వేయు గాని నేర్చిన వివేకిని పుట్టిన మెట్టినిండ్రకున్
దద్దయుఁ గీర్తిఁదేదగినధన్యఁ గవిత్వపుఁగన్య నిచ్చితిన్
దిద్దును దిద్దగాఁబడదు దీనిస్వభావ మెఱుంగఁజెప్పితిన్’
బొబ్బిలిపట్టాభిషేకవర్ణన మిందలి ఇతివృత్తము.

బొబ్బిలిపాలకుల విద్యాపోషణము

రాజా సర్ శ్వేతాచలపతిరామకృష్ణరంగారావు బహద్దరుగారు జన్మినుపార్టీ పక్షమున మద్రాసు ముఖ్యమంత్రిగా నుండిరి, 1931-36 మధ్య ఆంధ్రవిశ్వ విద్యాలయమునకు ప్రో-చాన్సలర్ గా వ్యవహరించిరి. 1937 లో ఆంధ్రవిశ్వ విద్యాలయమువారి డాక్టరేట్ గౌరవబిరుదమును పొందిరి. రాజమండ్రి ఆంధ్రేశ హాస పరిశోధకమండలి యావజ్జీవసభ్యులు.

చెన్నపురి సివిలుసర్వీసు ఉద్యోగియగు గెలెటిదొర ఆంగ్లమున చూర్చిన వ్యావహారికాంధ్రభాషానిపుంతువు అనాటి చెన్నపురిరాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రియను.

¹ Andhra University Silver Jubilee Souvenir, 1926-1951.

² Andhra University Annual Register, 1937-38, p. 147.

ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము ప్రో-ఛాన్సలరును నగు బొబ్బిలిరాజా రామకృష్ణ రంగారావున కంకితము¹.

బొబ్బిలిమహారాజావారి గ్రంథాలయమునందలి అలంకార ఆగమ ఇతి హాస జ్యోతిష ధర్మ పురాణ మంత్ర శ్రౌత శాఖలకు సంబంధించిన తాళపత్ర గ్రంథములు సుమారు 200 ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషద్గ్రంథాలయమునకు బహుకరింపబడినవి. పజ్జల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారి వైయాకరణపారిజాతము చెన్నపురిరాష్ట్ర సింహాసనాధ్యక్షసచివాగ్రగణ్యుడయిన బొబ్బిలిమహారాజావారి కంకితము. విశాఖపట్టణమునందలి పరవస్తువారి ఆర్షవిద్యాపాఠశాలకు బొబ్బిలి పాలకులు ప్రధాన పోషకులుగా నుండిరి. బొబ్బిలిరాజావారిపేర ఇటీవల నొక కళాశాల బొబ్బిలిలో స్థాపితమయినది.

బొబ్బిలిపాలకులు సంగీతమునుగూడ నభిమానించి ఆదరించిరి. నంది గానము వెంకయ్యగారు బొబ్బిలిసంస్థాన సంగీతవిద్వాంసులు. తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రిగారు వెంకయ్యగారి శిష్యుడు; ద్వారంవారు తుమురాడ వారి శిష్యులు. వీణావాదనతత్త్వజ్ఞులగు వాసా దాసన్న, వాసా సాంబయ్య, వాసా కామయ్య మొదలగువారు బొబ్బిలిసంస్థానము నలంకరించి పేర్గాంచిన వైణికసార్వభౌములు. వైణికకులమున వాసావారి సంప్రదాయము సుప్రసిద్ధము. వాసావారి వంశీయులు దరువులు, స్వరజతులు మొదలైనవానిని రచించిరని తెలియుచున్నది.

బొబ్బిలిజమీందారులు ఆయుర్వేద వైద్యవిధానము నభిమానించి పోషించిరి².

¹ Galletti's Telugu Dictionary, Oxford University Press, London, 1935.

² ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, వృష, 1941, పు. 154.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము, పుటలు 525-529.
2. మండలేముల సీతారామశాస్త్రి, బొబ్బిలివారి వంశావళి, 1914.
3. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, బొబ్బిలిపట్టాభిషేకము, వావిళ్ళ, చెన్నపురి, 1932.
4. అడిదము రామారావు, విస్మృతకళింగాంధ్రకవులు.
5. ఋద్రా శేషగిరిరావు, బొబ్బిలిముట్టడి, పేదవ్యాస ప్రెస్, విజయనగరము, 1942.
6. తిరుపతి వేంకటకవులు, నానరాజసందర్శనము, పుటలు 247-250, 289-293.
7. మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి, ఆంధ్రరచయితలు.
8. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, ఆంధ్రభృగదయము, పుటలు 147-150.
9. కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విజయరామగజపతి.
10. కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విశాఖమండల చరిత్రము.

11. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, పుటలు 1171-1175.
12. లంఢవిజ్ఞానము, సంపుటము 2.
13. రాయఁడప్పరంగారావు, సంకల్పమార్యోదయము, శ్రీ రంగారాయ ముద్రాశాల, బొబ్బిలి, 1906.
14. జనార్దనరంగారావు, ముత్రపిందాపరిణయము, శ్రీరామవేలాన గ్రంథమాల, చిత్రాడ.
15. కొటికెలపూడి కోదండరామచరి, ప్రపదన పరిణాతము, శారదాంబికావేలాన ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1906.
16. Robert Orme, A History of the Military Transactions of the British Nation in Indostan, Vol. II, pp. 253-260.
17. Report of the Estates Land Act Committee, Part II, pp. 15-20.
18. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 33-62.
19. V. L. Sastry, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 417-421.
20. Rangarao Bahadur, Maharajah of Bobbili, Account of the Bobbili Zamindari, Second Edition, Madras, 1907.
21. M.A.M.P. Vol. I, p. 60.
22. Bobbili Raja, Hindu Religion, Rendered into English by M. Krishnamachariar, Addison Press, Madras, 1918.
23. Andhra University Annual Register, 1937-1938.
24. The Madras Court of Wards Manual, Madras, 1907.
25. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, Vol. III, p. 21; Vol. VIII, pp. 252, 253.
26. Gustav Oppert, Lists of Sanskrit Manuscripts in Private Libraries of Southern India, Vol. I, Madras, 1880; Vol. II, Madras, 1885.
27. A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles and Zamindars of India, Vol. I, Madras, 1915, pp. 508-511.

బోరవెల్లి

ప్రవేశిక

తెలంగాణా ప్రాంతమునందు ప్రసిద్ధమైన సంస్థానమిది. ఈ సంస్థానాధీశ్వరులు పాకనాటిరెడ్లు. వీరిది మిడిమిశ్శ గోత్రము. 'ముష్టిపల్లి' అనునది వీరి గృహనామము. పోలుకంటి సోమేశ్వరుఁడు వీరి యిలువేలుపు. గృహగోత్ర శాఖానామములు సమానముగా నుండుటను బట్టి వీరును గద్వాలసంస్థానాధిపతులును సన్నిహితజ్ఞాతులు కావచ్చును. ఒకప్పుడు స్వతంత్రముగానున్న బోరవెల్లి సంస్థాన మేకారణముననో గద్వాలసంస్థానములో కలిసిపోయినది. బోరవెల్లి సంస్థానాధీశులెవరో నిస్సంతుగా పరమపదింపఁగా సమీపదాయాదులగు గద్వాల సంస్థానాధీశ్వరుల కీ సంస్థానము సంక్రమించియుండవచ్చును.

సంస్థాన చరిత్రము

చింతలపల్లి ఛాయాపతికవి రచించిన రాఘవాభ్యుదయ ప్రబంధము* లోని అపతారిక యందలి కృతిశ్రోత వంశావతారవర్ణనము (119-147) మేరకు బోరవెల్లి సంస్థానాధిపతుల పూర్వ చరిత్ర మిట్లున్నది. వీరి మూలపురుషుఁడు నాడగొడు తమ్మారెడ్డి. బోరవెల్లి రాజధానిగా ఐజసీమను పాలించిన వాఁడీతఁడు. ఈతని భార్య మాచమ్మ. వీరి కుమారుఁడు నల్లారెడ్డి. నల్లారెడ్డికి మల్లాంబ తిమ్మాంబయని యిరువురుభార్యలు. మల్లాంబవలన పెదసోమ, చినసోమ యను నిరువురుపుత్రులును, తిమ్మాంబవలన తమ్మారెడ్డి, పాపారెడ్డి యను నిద్దరు కుమారులును, మల్లాంబయను పుత్రికయును కల్గిరి. నల్లారెడ్డికి తిమ్మాంబవలన జన్మించిన పెదసోమభూపాలునకు లచ్చమాంబవలన వెంకటరెడ్డి యను కుమారుఁడు కల్గెను. పెదసోమభూపాలుని తమ్ముఁడగు చినసోమ భూపాలునకు సంతతియున్నట్లు కానరాదు. చినసోమభూపాలుని భార్యయును, గద్వాల పెదసోమభూపాలుని తనయయునునగు గిరియమ్మ యీ వెంకటరెడ్డిని పెంచి పెద్దచేసినది. ఈ వెంకటరెడ్డియే రాఘవాభ్యుదయ కృతిశ్రోత. దత్తజనయిత్రి యగు గిరియమ్మముఖమున గద్వాల పెదసోమభూపాలునికి (1663-1712) దౌహిత్రుఁడు గావున వెంకటరెడ్డిని పదునెనిమిదవ శతాబ్ది వాఁడుగా సంభావింపవచ్చును.

*లండ్రప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాదు వారి ప్రచురణము, 1965 ; పరిష్కర్త : డా. బిరుదురాజు రామరాజు.

సాహిత్యపోషణము

బోరవెల్లి సంస్థానాధీశ్వరుల యాశ్రయమున వెలసిన కృతులు అందు కన్పట్టుచున్నవి. అయగ్రాహి గరుడాచలకవి రచించిన రామాయణ విభాత్యర్థ మగు కౌసలేయచరిత్రము అను ప్రబంధమును చింతలపల్లి భోయోహరి రచించిన రాఘవాభ్యుదయమను నాతాశ్వాసముల ప్రబంధమును ముఖ్యములు. చింతలపల్లి భూపాలుని భార్యయగు గిరియమ్మయే కౌసలేయచరిత్ర రచనకు ప్రోత్సాహము రాలు. బోరవెల్లి సంస్థానాధిపతుల కులదైవమగు శ్రీ కేశవస్వామి వింకితముగా కౌసలేయ చరిత్రము విరచితము. కవిపోషకులగు నీ సంస్థానాధీశుల పంశాను చరిత్ర మిందలి కృత్యవతరణికలో విపులముగా పర్చింపఁబడినది.

అయగ్రాహి గరుడాచలకవి

గ్రంథస్థనిదర్శనములనుబట్టియు, నితర చారిత్ర కాదారములనుబట్టియు గరుడాచలకవి రమారము గద్వాల పెదసోమభూపాలునకు సమకాలినుఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు.

‘శ్రీ విలసిల్లు బోర్వెలిపురిన్ తెలిదీవిని నిల్చు వైఖరిన్

భావము రంజిలన్ నిలిచి భాసిలు కేశవదేవుఁడాత్మవ

క్షోవితతాలయంబునను గూర్చిని నిల్పినరీతి నిల్పుతన్

శ్రీపనితాశిరోమణిని శ్రీ గిరియమ్మ గృహాంతరంబునన్’

అన్నది గ్రంథారంభ పద్యము. తరువాతి పద్యములలో క్రమముగా అడ్కిదేవి. సంస్థానాధీశుల కులదైవమగు పోల్లంటి సోమేశ్వరుఁడు, పార్వతి, బ్రహ్మ, సరస్వతి, గణేశ్వరుఁడు స్తుతింపఁబడినారు. ‘భారత రామాయణముల రచించిన మునీంద్ర శ్రేష్ఠులు’ ఎనిమిదవ పద్యమున కీర్తింపఁబడినారు. తొమ్మిదవ పద్యము గీర్వాణభాషాకవిస్తుతిపరము, పదియవపద్య మాండ్రకవిస్తుతి. తరువాతి యాఱు పద్యములలో కవి పంశపర్వనము కలదు. పీఠికముల పురుషుఁడు మాధవకవి.

‘మాధవభక్తియుక్తుఁ డనమానకవిత్వగురుండు కృష్ణరా

యాధిపదత్తసద్గజపరాధిమహాబహుమానశాలి గం

గాధర కీర్తిపాత్రుఁడు జగత్కవిత్రుఁడు మత్కులేంద్రుఁడొ

మాధవుఁ డస్మదాదులకు మాన్యుఁడుగాఁడె తలంచిచూచినన్’

ఈ కృష్ణరాయాధిపుఁడు ప్రసిద్ధుఁడగు కృష్ణదేవరాయలే కానోపు. రాయలచే నిట్లు సత్కరింపఁబడిన ఈ కవి కృతులేవియో అవి యెందువాఁగినవో తెలియరాదు. ఈ మాధవకవి కాటవతరమువాఁడు కవి జనకుఁడగు నృసింహకవి. ఇతఁ, కవి గురువు ‘కాశీ సేతు మధ్యావనీధాగభ్యాతి . విరాజమానుఁడును, మహా

భాష్యాది పట్టాశ్రు విద్యాగారుడును, సరసింహ సత్కవి కుమారాగ్రేసరుడును నగు బోర్వెల్లి యోగానంద కవీంద్రుడట! తెలంగాణ వాస్తవ్యుడును, ధిగపద్ధితార్థదర్పణకారుడునునగు పూడూరి కృష్ణయామాత్యునిగురువగు యోగా నందుడితడే కావచ్చునని సంభావింపబడుచున్నది.

బోర్వెల్లిలో వెలసిన కేశవస్వామియే కవికి కలలో కాన్పించి కాసలేయ చరిత్రమును తన కంకితముసేయుమని యాదేశించెనట!

‘గిరియమ్మ నాకు మెచ్చుగ

శరణము గట్టించి యొక్కసత్కృతి నాపై

విరచింపజేయవలెనని

కరమరుదుగఁ దలచినది జగద్ధితమిదియున్’

‘ఈ కృతియే మదంకిత మహీనమతిన్ రచియింపజేయు మం

చా కమలాక్షియౌ గిరియమాంబకు నే కలలో వచించెదన్

తోకఁగ నీ కవీష్టములు జొప్పడు శ్రీసరసింహమూర్తిని

నీకిలువేలుపై తగిన నీరజనాథుడ నేనె బాలకా’

యని కేశవస్వామి యుద్బోధించెనట! తెల్లవాటఁగనే గిరియాంబారాజ్ఞి యాజ్ఞ రాఁగా, కవి యాస్థానమున కరిగి యామె ప్రేరణమున నీ కృతిని కై సేసెనట! గిరియమాంబ ‘కట్టించె కేశవాగారంబు భూమిపైఁ బరగు కుబేరపుష్పక మనంగ, చదివించె విద్యార్థి జనుల కన్నముపెట్టి వేదశాస్త్రపురాణ విద్యలెల్ల’. ఇంకను ఆలయారామ ప్రతిష్ఠాదికము లొనర్చి ప్రశస్తకృతులు వినిర్మింపజేసి, సప్తసంతానప్రశస్తినిగాంచినదట గిరియమ్మ.

చింతలపల్లి ఛాయాపతి

గిరియమ్మ దత్తపుత్రుడు వెంకటపతి. ఈతని కాలమున బోర్వెల్లి సంస్థానాస్థాన కవి చింతలపల్లి ఛాయాపతి. చింతలపల్లివారిది సుప్రసిద్ధపండిత వంశము. వీరి పూర్వుడును, మనకవి ఛాయాపతికేడవతరమువాడును నగు ఎల్లయ ‘....సాధుకవితా సిద్ధాంత రాద్ధాంత వాగ్దేలా పాటవనిర్జితార్కుడు’డట (రాఘవా, 1—91). ‘....అచ్యుతరాయలచేత అగ్రహారము లమోఘములంగొని కామలాపురిన్’ (1—92) ‘కాపురమున్న’ (1—93) వాడట! ఎల్లయసతి అనంతమాంబ ‘శంఖవరాగ్రహార రఙ్గవరతంత్ర’ (1—93) యై యొప్పి నది. వీరి కుమారుడు అనంత సమాఖ్యుడు ‘నిత్యబుధానుకూలి....వరదానవి నోది (1—94). ఛాయాపతి ప్రపితామహుడగు మూర్తికవి ‘విద్యాలంకారుడు ప్రౌఢాలంకార చక్రవర్తి బహుశాస్త్రాధ్యాపనస్ఫూర్తి’ (1—99)యట. పితామహుడగు వీరరాఘవకవి ‘విద్యారణోత్సవ నైయాయిక చక్రవర్తి గురు శబ్దజ్ఞానధౌలేయుడు’ (1—100)నునట! తండ్రియు, పినతండ్రులును

‘నూతన కాళిదాసులు....’ (1-101) అంటే తండ్రియగు గోపాలవిద్యవృణ్ణి
 ‘...జాములోపల నార్యాశతకంబు వ్రజగిరి గోపాలాంకితంబుహా చేసిన....
 కవిరాజు....’ అని మధురవాణీవిలాస కృత్యవతారికా విధనము. ముగ్ధుడన
 పినతండ్రి వెంకటపతి తనయుడు పీరరాఘవకవి మధురవాణీ విలాసకర్త*.
 నాలుగవ పినతండ్రి అప్పకవి కుమారుడు సంతీపకవి చంద్రాంగదోపాఖ్యాన
 కర్త; మహాచాటు వచః ప్రవీణుడు (1-108), చాయాపతి మహాయానుగర
 మండలమునందలి గంగాపురనివాసి; పదునెనిమిదవ శతాబ్దాటివాడు. పీరరాఘవ
 కవిపాత్రుడు; గోపాలకవి పుత్రుడు. తిరుమల శ్రీనివాసాచార్యు లీతని విద్యా
 గురువు. సంస్థానాధీశ్వరుడగు వెంకటపతి లేక వెంకటరెడ్డి రాజ్య విభాగోత.
 కవికి శేషాచలస్వామి కలలో కన్పించి —

‘ప్రకటైకస్థితిన్వైతి నే నఖిలశుంభస్మూర్తిన్వై నాడగో
 నికులాంభోనిధిపూర్ణ సోముడన వన్నెల్మీలు సోమాధినా
 యకమూర్ధన్యనకున్ గిరమ్మకు సుతుండై ధీరుడౌ వేంకట
 న్నకు లీలాస్పదమైన బోరువెలి పుణ్యస్థాన మాస్థానిగన్’

1-83.

‘ఆ పురమున ననపరతము
 కాపురమొసరించు నాడగొండకు మేటై
 ధీపటుడు వేంకటన్నయ
 నా పటిమన్నించె పాకనాటి కులమునన్’

1-84.

‘అతడు మదంఘ్రిభక్తియుతుఁ డాయన యీకృతి విన్న మత్సమ
 ర్పితముగఁ జేయుమంచు నిను ప్రీతియొనర్చును నీపుసున్ సమా
 హితమతినట్ల నల్ప నుభయేప్పితముల్ తదుపాధియుక్తి సం
 తతము ఫలించు మత్కరుణఁ దత్కృతిభర్తను నేనె కాపునన్’

1-85.

అని యాదేశింపఁ గవి యట్లే యాచరించి యిహపరముల సాధించి తరించినాడు.
 చిత్రకవితా ప్రాభవము విస్తారముగా కల్గి అఱ్ఱాశ్వాసముల మేర విస్తరించిన దీ
 కృతి. తాను ‘ఆంధ్ర గీర్వాణ కవితా నవఖుంటసురత్రాణ విరుదాంతుడ’నని
 కవి స్వీయప్రతిభను విశదీకరించినాడు.

కృత్యవతారికయందు కవి నాటి సాహిత్యపోషకులగు గూర్చి విసరిన
 విసరు గమనింపఁ దగినది.

కేవల సరసపదాన్యుం

డీ వసుమతి లేడు కలిగెనేని కవిత్వ

*దీని తాళపత్రప్రతి హైదరాబాదు లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి గ్రంథాలయ
 మునఁగలదట.

శ్రీ వెలయఁ జేసి కపులు ప్ర
ధావంబులు సూపరే ప్రబంధక్రియలన్

—1-48.

*పట్టుమని కాసు చేతన్
బెట్టెడువాఁడొకఁడు లేఁడు వీదల కిలవో
కట్టిడి లోభి నరాధము

లిట్టి దురాత్ములకు సుకృతులీయందగవే

—1-58.

*వరఫలమది పోనాడిన
వరకవి కిహమున యభేష్టవస్తువు తొసఁగే
నరుఁడేఁడీ స్వల్పదుఁడగు

దొరను కృతిన్నిలిపి యుభయతోభ్రష్టుఁడగున్

—1-59.

అని సీచనరుల నీసడించి తన కృతిని భగవదర్పితము చేసినాఁడు.

*తిరమగుచోటు, నింటికొక తీర్పరి పెద్ద, నిజానుకూల సుం
దరి, యుచితజ్ఞుఁడై బహుళదాతగు నేత, సుధీ సహాయమున్
హరి కరుణాకటాక్షమును నద్దినఁ గాక మహాప్రబంధముల్
సరసిజనూతికిన్ బలుకుచానకునైన రచింప శక్యమే

—1-70.

అన్న పద్యము 'నిరుపహతి స్థలంబు....' అను అల్లసానివారి చాటువు నను
కరించునట్టిది.

చక్కఁదనంబు తీవియును జవ్వనమున్ గల ప్రాణవల్లభుం
డక్కున గూర్చి ముద్దుగొని యక్కఱ దీఱఁగ గారవింపఁగా
సొక్కి సుఖింప లేని యల సుందరి కా యెలప్రాయమేల సొం

పెక్కెడు రూపమేల కళలేల విలాసము లేల యారయన్' —3-285.

అను సీలదలి పద్యము మనుచరిత్రమునందలి 'చొక్కపుఁబ్రాయమున్ మిగుల
సోయగముంగల ప్రాణనాయకుం డెక్కుడు పెశ్యతన్ రతుల యేకటఁ దీర్చి
....' (మను. 3-7) అను పద్యమున కనుకృతి. ఈ ప్రబంధరాజమునందు
రఘు అజమహారాజుల చరిత్రము విపులముగా వర్ణితము. మొదటి రెండా
శ్వాసములలో రఘుపుత్రయు, చివరి నాలుగశ్వాసములలో అజుని చరిత్రము
వివృతము. కాళిదాసు రఘువంశమందలి 4-7 సర్గలలోని కథాభాగ మీ కావ్య
మునకు మొదలునంది. కాళిదాసుని అనేకశ్లోకముల నాంధ్రీకరించి కవి తనకృతి
లో నిమిద్దినాఁడు. మచ్చినకు కొన్ని పద్యములు :

*అనిమొన నెట్టిశూరులకు నైన జయాపజయంబు లొందుటల్
సను విధిచోదితంబులివి సాహసమానము లీ యహంకృతుల్
పనిగొనవిప్పుడేమి పగవాసెను సఖ్యమొనర్చి యేఁట న
వృనములు చెట్టుచున్ సరసభావముసన్ మను పొమ్ము భూవరా'

—2-114.

‘అలరు బెడంగు కెండిగురుటాకు గుడారము మొల్లపుప్పుడీ
 గల బిగిత్రాళ్ళ గట్టిగను గట్టిన దట్టపుటంటిమట్టలం
 దొలికెడి పచ్చకప్పురముతోఁ గయిసేసిన గచ్చుబద్గపై
 బెళుకు మిటారి చెంగలువపీఠము నిల్పె వసంతుఁడింపుగాన్’ —4—24.
 బోరవెల్లి సంస్థానాధీశ్వరుల కీర్తివల్లికకు పాలవెల్లివంటి వీ కృతులు.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులు, ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, తృతీయభాగము, పుటలు 194—196.
2. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండకవుల సంచిక.
3. చాగంటి శేషయ్య, ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 12, పుటలు 199—212.
4. ఆదిరాజు వీరభద్రరావు, తాళపత్ర గ్రంథములు, తెలంగాణము, మొదటిభాగము, దేవోద్ధారక గ్రంథమాల, సికిందరాబాదు, 1956.
5. డా. విరుదురాజు రామరాజు, మరుగుపడిన మాణిక్యాలు, పుటలు 44—50.
6. బులుసు వేంకటరమణయ్య, ఆంధ్రకవి సప్తశతి, పుటలు 71, 225, 280.
7. డా. విరుదురాజు రామరాజు, రామవాఘ్యదయ వీతిక, పుటలు 1—9.
8. ఆరుద్ర, సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యం, సంపుటము 11, పుటలు 203—217.
9. మారేమండ రామారావు, గద్వాల సంస్థానము, కాకతీయసంచిక, పుటలు 261—272.

మాడుగుల

ప్రవేశిక

ఇది విశాఖపట్టణ మండలమునందలి ప్రాచీనమైన కొండ జమీందారీలలో నొకటి. ఇందు 77 కిరాయిదీ గ్రామములు, 26 అగ్రహారములు ఉండినవి. శాశ్వత పరిష్కారము నాటి పేష్కాము 311 పేలు. జమీందారీ రిపోర్టునాటి ఆదాయము రెండుండాతికలక్షలకు పైమాట. పేష్కాము మాత్రము పెరుగలేదు. భూములు చాలసారవంతమైనవి. అయినను శీతోష్ణస్థితి అంత ఆలోగ్యకరమైనది కాదు*. ఈ సంస్థానమునఁ బ్రవహించు నీలేరు నది మీదఁగల మత్స్యకుండమును తీర్థమునందలి చేపలను సంస్థానప్రజలు అతి పవిత్రములని సంభావించురు. మాడుగులకు పశ్చిమోత్తరదిశ యందుఁగల కొండల చాలులో నుండు పాడేరులో తమపూర్వులు మొదట మరాఠుసేసినట్లు ఈ సంస్థానము పాలకులు చెప్పుదురు. మొన్నమొన్నఁటిదాక ఈసంస్థాన పాలకుల పట్టాభిషేకోత్సవములు లాంఛనముగ తొలుత పాడేరునందే జరిగెడివట. మత్స్యకృతిగల గద్దెయొకటి శిలానిర్మితమగునది నేటికిని పాడేరులోఁగలదట. వీరి ధ్వజములు మత్స్య లాంఛనముగలవి. ఈ జమీందారులు సంతకము చేయుటకుముందు మత్స్య కృతిని లిఖించుటకూడ కద్దు. ఈ సంస్థానమునందు చిన్న చిన్న ముఠాదారు లెక్కువ. ఈ ముఠాదారులు ప్రజలనుండి శిస్తులు పసూలుచేసి తమ వాటాపోగా మిగిలినది జమీందారునకు చెల్లించెడివారు.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానపాలకులు పాండవుల సమీపబంధువులగు మత్స్యదేశ ప్రభువుల సంతతివారమని చెప్పుటకలదు. వాస్తవముగా అలనాటి మత్స్యదేశ ప్రభువుల సంతతికి చెందినవారో కారో స్పష్టముగా నిరూపించుటకు సరియైన చరిత్రకాధారములు లేవుగాని మత్స్యధ్వజములు, మత్స్యకృతి గల గద్దెలు, సంతకము చేయుటలో మత్స్యకృతిని లిఖించుటయు, సంస్థానపాలకులు మత్స్య కులము వారగుటయు, మత్స్యకుండమునందలి చేపలను పవిత్రముగా భావించు టయు మాత్రము ఈ సంస్థానపాలకుల విశిష్ట లక్షణములుగా గోచరించుచున్నవి. వీరు జయపుర సంస్థానము వారి కూటస్థునికి సన్నిహిత బంధువులనియు.

* మాడ్గులనీళ్లు మానెడు గనుక్కు పుచ్చుచుంటే జన్మం వున్నంతకాలమున్ను చలిజ్వరాలు వదలవు' (పూసపాటి రాజుల పూర్వోక్తం).

ఆయనతోఁగూడ ఉత్తరదేశమునుండి రిః దేశమునకు తరలినచ్చిననియు, ఆయనకు ప్రతినిధిగా మాడుగులసీమకు పాలకుఁడుగా వీరిపూర్వుఁడొకఁడు 'భూపతి' యను బిరుదముతో నియమింపఁబడెననియు మఱియొక గాథ కలదు. వీరిపూర్వులు జయపురమువారికి సమీపజ్ఞాతులనుట మాత్రము ఇటీవలి సంబంధ బాంధవములనుబట్టి చూడ నిస్సంశయము. వీరిపూర్వులు జయపురము రాజన్య లకు నెమలిపించుము పట్టెడివారట ! వీరి మూలపురుషుఁడు చోళభూపతిదేవు (721-771). క్రీ.శ. 771 నుండి 1700 వరకు ఇరుపదియొక్కరు మాడుగులను పాలించిరట !

విజయనగరమువారిపై తిరుగుబాటుసేసిన కొండజమీందారులతోఁజేరి కుంభిణీవారి సేనలతో తలపడినందున నాటి మాడుగుల జమీందారు లింగ భూపతిని మాడుగుల జమీందారీ యధికారమునుండి తొలఁగించుటకుఁగాను పూసపాటి సీతారామరాజు పెద్దయెత్తున ప్రయత్నములు సాఁగించినాఁడు. సీతారామరాజు తమపై దండెత్తివచ్చినచో పరస్పరము సాయపడుటకు అసకాపల్లి జమీందారు పాయకరాయనింగారును, మాడుగుల లింగభూపతియును ఒడంబడికలు చేసికొనియుండిరి. కాని రణసీతినీపుణుఁడగు సీతారామరాజు వ్యూహారచనములముందు వీరియేర్పాటులు కొనసాఁగలేదు. విజయనగరము సర్వసేనాని సాగి నారాయణరాజు లింగభూపతిని పాఱఁదోలి మాడుగులను వశపఱచికొని అచట విజయనగరమువారి తాణా యేర్పఱిచి తగు నధికారి వర్గమును నియమించి కట్టుదిట్టము గావించెను. లింగభూపతి చేయునదిలేక గోదావరి మన్యములకు వలసపోయి అచట మరణించెను.

1794 లో పద్మనాభయుద్ధమున విజయనగరము విజయరామరాజుగారు వీరమరణము పొందువరకు లింగభూపతివంశీయులు జయపురమునందే దీర్ఘ ప్రవాసము గడపిరి. ఆ తరువాత కొంతకాలమునకు విశాఖపట్టణమండలము కలెక్టరుగారు జయపురమునుండి వీరి కుటుంబమును రావించి లింగభూపతి సోదరుని కుమారులలో జ్యేష్ఠుఁడును, కృష్ణభూపతి తనూజుఁడును సగు జగన్నాథభూపతికి మాడుగులను మామూలు షరతులతో కప్పలున కప్పించిరి. కాని చిరకాలము సాఁగిన యుద్ధాద్యుపప్లవములవలన దేశము చాలపాలు ఉజాడయియుండినది. ఉన్నప్రజలు కటికపస్తులతో కాలముగడపుచుండిరి. ప్రజలు లేరు, పనిలేదు ; పంటలేదు, సంపదలేదు. దేశమెల్లడల ఇనుప గజ్జెలతల్లి నాట్యము సేయుచుండినది.

సంస్థాన మిట్టి యిక్కట్లలోఁ గొట్టుమిట్టాడుచుండఁగా లింగభూపతి పినతండ్రికి ఒక ఉంపుడుగ తైవలన పుట్టిన కుమారుఁడగు అప్పలభూపతి యను నతఁడు జగన్నాథభూపతి సంస్థానపుహక్కును నవాలుసేయుచు పెద్దవివాదమును లేపఁదీసెను. ఆయనవాదము ప్రమాణబద్ధము, శాస్త్రసంశుద్ధము కానందున

నిరాకరింపఁబడినది. కాని ఆయన తనపట్టునుపీడర విజస్విప్రాంతములలో తన పక్షమును బలపఱచికొనుచు, వేలకొలది రూప్యములు జనులనుండి నయము ననో, భయముననో జమచేసికొనుచు ప్రాతగొడవకు పడనుపెట్టసాఁగెను. ఈ యింటిలోనిపోరు ఇట్లు పదునైదేండ్లపాటుసాఁగి జగన్నాథభూపతిని మిక్కిలి కలవరపఱచినది. అప్పలభూపతి మరిజానంతరము అలెగ్గాండరువొరగారు విశాఖపట్టణమండలము కలెవ్వరుగా నున్నప్పుడు జగన్నాథభూపతితో శాశ్వత పరిష్కారము జరిగినది. మాడుగులకు పట్టిన పీడ మాసిపోయినది.

జగన్నాథభూపతి యనంతర మాతని యౌరసుఁడు లింగభూపతి (క్రీ.శ. 1817-1831) మాడుగులను పాలించెను. లింగభూపతి యనంతరము ఆయన పెద్దభార్యయగు రామయ్యకు 1831 లో జమీ దఖలుపడినది. లింగ భూపతికి పురుషసంతతి లేదు. జోగిమణిదేవి యను కూతురుమాత్ర ముండినది. ఈమె జయపూరు సంస్థానములోని కల్యాణసింగపురము ఎస్తేటుదారులు శ్రీ ముకుందదేవుగారిని వివాహమాడినది. జగన్నాథభూపతికి లింగభూపతి రాక, హరిహరభూపతి, కృష్ణభూపతి యని మఱి యిరువురు కుమారులుండిరి. లింగభూపతి 1831 లో మరణించుటచే సంస్థానము 1832 లో హరిహరభూపతికి సంక్రమించినది. హరిహరభూపతి సయితము నిస్సంతగుటవలన ఆయన మరణానంతరము ఆయనతమ్ముఁడగు కృష్ణభూపతి (1813-1875) 1853లో జమీందారయ్యెను.

1875 లో ఈ కృష్ణభూపతి మరణింపఁగా సంస్థానము 1886 చాక కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వశమున నుండినది. కృష్ణభూపతికి శ్రీ సీతాపట్టమహాదేవి, శ్రీ సీలమణిపట్టమహాదేవి యని యిరువురు భార్యలు. వీరిరువురు అక్క సెల్లెండ్రు; గుణుపుర రాజపుత్రికలు. సీతాపట్టమహాదేవిగారు 1836 లో జయపురసంస్థానము పెదదుగరాజుమహారాజులుంగారయిన కృష్ణచంద్రదేవుగారి నడిగి వారి కుమారులు శ్రీ విక్రమదేవవర్మ (1869-1951) గారిని ఏదేండ్ల బాలుని దత్తునిగా స్వీకరించిరి. ఈ దత్తస్వీకారము జయపురమువారికి సుతరాము ఇష్టములేదు. ఈ దత్తును కృష్ణభూపతి రెండవభార్యయగు సీలమణిపట్ట మహాదేవిగా రాక్షేపించుచు నొక వ్యాజ్యము తెచ్చిరి. సర్వసాక్ష్యములను బరీక్షించి దత్తత చెల్లనేరదని ప్రీవీకౌన్సిలువారు 1889 లో తీర్పునిచ్చిరి. కాని, ఈ తీర్పు రాకముందే 1886 లో సీలమణిపట్టమహాదేవిగారు మరణించిరి. దత్తత చెల్లనికారణమున విక్రమదేవవర్మగారు మాడుగులనువీడి తల్లిదండ్రుల యొద్దకు తిరిగి వెడలిపోయిరి. 1876-1889 మధ్య సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పరమున నుండినది. 1889 నుండి 1901 చాక సీతాపట్టమహాదేవిగారే ప్రీవీ కౌన్సిలు తీర్పుమేరకు జమీందారిణిగా పాలించిరి. 1901 మే 4 వ తేదీన సీతా పట్టమహాదేవిగారు మరణించిరి.

రామయాంబాలింగభూపతుల తనయయును, కల్యాణసింగపురము ఎస్టేటు దారు శ్రీ ముకుందదేవుగారి భార్యయును నగు జోగిమణిదేవిగారికి మాడుగుల జమీ సంక్రమించినది. ఈమెకుమారుఁడు కృష్ణదేవు. ఈ కృష్ణదేవు నిస్సంతుగా మరణించుటచే ఆయనభార్య నీలాదేవి ముకుందదే వనునతనిని దత్తు తీసికొనెను. ముకుందదేవు మాడుగులకును వారసుఁడుగా గుర్తింపఁబడినాఁడు, కృష్ణభూపతి (1853—1875) ద్వితీయభార్యయగు నీలమణిపట్టచూడదేవిగారికి అమ్మి మహాదేవి యని యొక కూతురుండినది. ఈమె జయపురము పుహారాజులు శ్రీ రామచంద్రదేవుగారి తమ్ములయిన విశ్వంభరదేవుగారి భార్య. అమ్మి మహాదేవి 1895 లో మరణించియుండినది. రాజేంద్రమణిదేవి వీరి కూతురు. ఈమెయును నిస్సంతగు వితంతువు. 1901లో మాడుగులను పై ముకుందదేవు, రాజేంద్రమణిదేవి యీ యిద్దఱకును పంపకము గావించిరి. 1905లో ముకుందదేవు నిస్సంతుగా మరణించుటచే నాయనభార్య చంద్రమణిమహాదేవిగారు వారి వంతు జమీకి వచ్చిరి. 1931 ప్రాంతముల మాడుగుల జయపురము సంస్థానమున సంలీనమయి, ఉత్కలరాష్ట్రావతరణముతో చెన్నపురిరాష్ట్రమున శేషించి చిట్టచివరకు ఆంధ్రరాష్ట్రమున అంతర్భూతమయినది.

సాహిత్యపోషణము

మాడుగుల 'లింగభూపతి బహు ధర్మాత్ముఁడు. ఇటుపంటి రాజు ఆ తాలూకాలో పుట్టబోడు. మాడ్గుల తాలూకాలో బ్రాహ్మణమాన్యాలు పసతిగా జరిగినట్లు మరివఱ తాలూకాలో లేదు'* అను ఏకైకోద్ధరణమునంలి ప్రశంస తప్ప కృష్ణభూపతి (క్రీ. శ. 1853—1875) కాలమువరకు ఈ సంస్థానమువారు కావించిన సాహిత్యపోషణమునకు నిదర్శనములు కానరావు. విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు కృష్ణదేవరాయ లెట్టివారో మాడుగుల సంస్థానమునకు కృష్ణభూపతి యట్టివారు. కృష్ణభూపతి సంస్కృతాంధ్రములలో గొప్ప పండితుఁడు. విద్యత్తవిబ్బంద పరిపోషకుఁడు. ఈయన కభినవకృష్ణదేవరాయలను దండి బిరుదుండినది. అడిదము బాలభాస్కరుఁడు, శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి, అల్లమరాజు రామకృష్ణకవి, ఇంద్రగంటి గోపాలశాస్త్రి, పేరి సర్వేశ్వరశాస్త్రి, మంత్రిప్రెగ్గడ సూర్యప్రకాశకవి మొదలగువారు కృష్ణభూపతి యాస్థానకవి పండితులు. పురాణం సూర్యనారాయణ తీర్థులు, భమిడిపాటి యజ్ఞనారాయణశర్మ, త్యాడి దేంకటశాస్త్రి, త్యాడి పట్టాభిశాస్త్రి మున్నగువారు ఆధునికకాలమునందు మాడుగుల మన్ననలనందిన విద్యవృత్తులు.

అడిదము బాలభాస్కరకవి

అడిదము బాలభాస్కరుఁడు (1808—1874) అడిదము నూరకవి
* పూసపాటిరాజుల పూర్వోక్తం.

(1720-1785) మునిమనుమడు. అడిదమువారి వంశమున బాలభాస్కర నామకులు మువ్వరు కలరు. మొదటి బాలభాస్కరకవి (1690-1750) సుప్రసిద్ధుడగు సూరకవీంద్రుని కన్నతండ్రి; ఇతడే శుద్ధాంధ్రరామాయణకర్త. రెండవ బాలభాస్కరుడు సూరకవి పుత్రుడు; వట్టి పండితపుత్రుడు. సూరకవి మనుమడగు సూరన (1778-1823)కు పుత్రుడగు మూడవ బాల భాస్కరుడు ప్రస్తుతచర్చలో ప్రసక్తుడు. మాడుగుల కృష్ణభూపతి బాల భాస్కర కవిని సమ్మానించినట్లు మాడుగుల సంస్థానాస్థాన కవీశ్వరుడగు మంత్రిప్రెగ్గడ ప్రకాశకవి రచించిన క్రింది చాటురచనము వలన నిరూపింపనగు చున్నది.

‘పాగాకల కవు లిద్దఱు
బాగొందిరి కృష్ణమూర్తి భాస్కరులు మహా
భోగులు గవ్యనురాగులు
గోగణపాలకులు మాడుగుల సభలోనన్’

అడిదము బాలభాస్కరకవికి కృష్ణభూపతి వార్షిక మేర్పటిచి గౌరవించెనట! విజయనగరము తాలూకాలోని రెల్లివలస బాలభాస్కరకవి నివాస గ్రామము. అడిదము బా రార్యేల నియోగులు. వసిష్ఠ గోత్రులు, ఆపస్తంబ సూత్రులు. బాలభాస్కరకవి పితృపాదులసన్నిధిని విద్యలనభ్యసించి సంస్కృతాంధ్రము లందు సుశిక్షితుడై సరససాహిత్యపరిశ్రమము గావించినవాడు.*

బాలభాస్కరకవి రచించిన యుద్గ్రంథము లెవ్వియును లభ్యముకాలేదు. జానకీరామ భోగలింగ శ్రీ వేంకటేశ్వర సింహశైలనృసింహాది శతకములు, కొన్ని చాటురచనములు మాత్రము దొరకుచున్నవి. మాడుగులకు సంబంధించిన శ్రీ కృష్ణభూపతి తారావళి యను కందపద్య రచనముకూడ లభ్యమైనది. అశ్విన్యాది సక్షత్రనామము లిముద్పఱచిన యిరువదియేడు పద్యముల ఖండ కావ్యమును తారావళియందురు. కృష్ణభూపతి తారావళినుండి మాదిరికి కొన్ని పద్యములు :

‘శ్రీ మన్మొగరాజాశ్వని
సోమకణాభరణ గౌరి శుంభద్విభవ
స్తోమ మిడు నీకు శ్రీతసుర
భూమిజ మత్స్యకుల కృష్ణభూపలలామా’
‘వర రత్నాంచిత వలయా
భరణీతకరుడవగు నిన్ను బ్రస్తుతిసేయన్
దరమా సత్కవివరులకు
సరసాగ్రణి : కృష్ణభూప : స్మరనిభరూపా !’

*అడిదము రామరావు, విస్మృత కళింగాంధ్ర కవులు, పుటలు 146-149.

‘లేవతియను రాముని పసు

సేవింపఁగఁదలఁచు సుగుణశీలికి ననుబం

డై విలసిల్లెడు వానిం

భావించెదఁ గృష్ణభూప : భావజరూపా :

‘తారావళియను కావ్యము

తారావళికరణీఁ గూర్చి తనరఁగ నీకున్

జేరుగ నొనఁగితి నిదిగొని

భూరికృపన్ బ్రోవు కృష్ణభూపతివర్యా :

పాలభాస్కరవియు సతని ప్రపితామహుఁడగు సూరికవిసల శాపాను
గ్రహ సమర్థుఁడట. ఇతఁడు చల్లా పట్టాభిరామయ యను మొఖాని¹ దారుని
తెడఁదిట్టినట్లు ప్రతీతి’.

శిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి

మాడుగుల కృష్ణభూపతిచే సత్కరింపఁబడిన మఱియొక కవి శిష్టు
కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి. ఈయన కాసలనాటి బ్రాహ్మణుఁడు². పసిష్ట గోత్రోద్భవుఁడు.
ఆపస్తంబ సూత్రపవిత్రుఁడు. గౌరమాండా సర్వశాస్త్రుల తనయుఁడు. జనసము
పితాపురము చెంతనున్న రావర్తి గ్రామము. తూర్పు గోదావరి మండలములోని
రామచంద్రపురమునకు నమీపమునఁగల గొల్లపాలెమున కొంతకాలము కాపు
రము. బులుసు అచ్చయ శిష్యుఁడు. ఈయన సంస్కృతాంధ్రములలో పేరు
పొందిన కవి. సంగీత సాహిత్యముల సమానప్రతిభకల పండితుఁడు. అభినవ
భట్టమూర్తి యన్నది యీతని బిరుదు. పండిత్రోలు అశ్మికాకవికి ప్రతిద్యుంధ్య
యని చరిత్రకారుల నిర్ధారణము. కాళహస్తి, పితాపురము, బగ్గంపేట,
కోటరామచంద్రపురము మున్నగునితరసంస్థానములలోఁగూడ సమ్యాసము
లందినవాఁడు.

నాటకదీపము, పంచతంత్రము, వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యానము, వీరసూక్తి
మాహాత్యము, వేంకటాచల మాహాత్యము, సర్వరామదా పరిణయము,
శ్రీ నీతిశాస్త్రము, హనుమచ్ఛతకము మొదలైన యాంధ్ర గ్రంథములును.
అశ్వశాస్త్రము, రామాయణ కథాత్మకమగు కంఠబంధము, జగన్నాథగీత్ర
యాత్రా చరిత్ర పరమైన నీల శైలనాథీయము, మదనాభ్యుదయ యుద్ధోల్లాస
పల్లవీపల్లవోల్లాసభాణములు, బాలవ్యాకరణమున కనువాద రూపముగు హరి
కారికావళి మున్నగు ప్రసిద్ధగీర్వాణభాషాకృతులేగాక శతాధికములగు చోటులును,

¹ పేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, చాటుపద్యమణిమంజరి, పు. 172 ; అడిదము సూరికవి
జీవితమునకు నిడుదవోలువారి వీరిక, పు. 10.

² తెలగాణ్య వైదికబ్రాహ్మణుఁడని అంధ్రకవిన ప్రతీతి, పు. 40.

దండకములు, మౌలికములు, స్తోత్రములు అనేకములు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి కృతము అగునని కలభు. మూడుగులలో సాలీనా వేయిరూప్యముల రాబడిగల మాన్యములబడసి వారి యాస్థానమునఁ గవిపండిత శిరోభూషణమై యలరారి మూడుగులలోనే పరమపదించిరి.

కృష్ణభూపతి మీద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు చెప్పిన చాటు వాకటి అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి సంకలితమగు చాటుధారాచమత్కారసారమునందు సంగ్రహితి నుయియున్నది. అది ఇది :

‘శ్రీకృష్ణభూపకీర్త్యవసర గిరి గరిసరిసమేతి వీణేయమ్
బ్రూతే తత్తాత హితాధికతా కథితేతి మురజోను’

శ్రీ కృష్ణభూపతి కీర్తి యొక్క ఉచ్చారణసమయవాక్య విషయమునందు ఈ వీణ (గరిసరిః) నాగభూషణునితో సమానమని పలుకుచున్నది. ఈ మృదంగము కృష్ణభూపతి కీర్తి సరస్వతికంటె ఆధిక్యము కలదని చెప్పుచున్నది. శ్రీ కృష్ణ భూపతి నామ్నోరాజ్ఞః కీర్తేః ; అవసరగిరి : ఉచ్చారణ సమయ వాక్య విషయే : ఇయం వీణా : తత్సభాయాం పరిదృశ్యమానా వల్లకీ ; గరమేషా మస్తీతి గరిణ స్సర్పాః ; తే సరాణి మాల్యాని యస్యసః గరిసరిః ; శివః. తేన సమాః ఇతి బ్రూతే : ధవళత్వా దీశ్వర తుర్యేతిభావః ; మురజః : మృదంగః ; తత్తాతస్య : బ్రహ్మణః, కస్మింస్చిత్కాలాంతరే శివః బ్రహ్మ లలాట సముద్భవ ఇతి విష్ణుపురాణ శ్రవణాత్, తస్య బ్రహ్మణః హితా : సరస్వతీ : తస్యాః అధికతా సరస్వత్యావ్యతిశాయితా కథితా ఇతి బ్రూతే.

సంగీతశాస్త్రసంప్రదాయములను జోడించి రచించిన యీ చాటువు చమత్కారచాటువుగా నున్నది.

అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి

‘ఏమేటి మాధుల కృష్ణభూపాలుని

సభయందుఁ గవులచే శ్లాఘనందె’ (ఆంధ్ర చంపూభారతము, 1-33).

మూడుగులవారి మన్ననలను పొందిన మఱియొక కవి అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి (1831--1892). ఇతనిది ఆరామ ద్రావిడశాఖ. గంగమాంబా రంగధామూర్తుల పుత్రుఁడు. ‘పీతపురపర సమీపసక్తి చేఁబ్రోలు నామ సంవసధ వాసుఁడు’, ‘ఉభయభాషాకనిత్వ విలసితుఁడు’. కృష్ణభూపతి కంకితముగా ప్రత్యక్షిరశ్లేష పద్యావళిని రచించెను. ‘ప్రత్యక్షిర శ్లేషపద్యాళి మాధుల కృష్ణ భూపతి సభం గీర్తిగంటి’ (శ్రీకృష్ణకల్యాణము, పు. 4). ‘మత్స్యకులదీప దివ్యమన్నభసురూప పరమగుణధామ కృష్ణభూపతిలలామ’ యను మకుటముతో రూడిన సీసపద్యశతకము 1853 లో రచించి కృష్ణభూపతికి సమర్పించెను. 1853 నుండి 1869 వఱకు వీరికి మూడుగులలో వార్షికము లుండినవి.

'బొండుమల్లెలకు సచ్చానిసోగంధ్యంబు
 చెలుకుఁగోలకు సమంచితమధురిమ
 కంతిరపమున కుగ్రప్రభావసముద్ధి
 యంచకుఁ బాలు నీ రెంచు నెర్చు
 గండుఁగోయిలకుఁ జక్కని నిలధ్వనిలీల
 ప్రహ్లాదునకు హరిభక్తినియితి
 మలయానిలమునకు లలితశీతలవృత్తి
 వాణికిఁ బ్రాచుర్యవర్ణనంబు
 నీకు వితరణశీలంబు లోకమెల్లఁ
 బొగడుచుండఁగఁ దోడనె పుట్టె నార
 మత్స్యకులదీప : దివ్యమస్మథసురూప :
 పరమగుణధామ : కృష్ణభూపతిలలామ : '

అని సుబ్రహ్మణ్యరవి వర్ణించిన తీరు కృష్ణభూపతిపట్ల స్వభావోక్తియుక్తమని పండితకోటి సంభావించుచున్నది.

అల్లమరాజు రామకృష్ణరవి

అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యరవికి సవతియన్నయగు అల్లమరాజు రామ కృష్ణరవి కూడ మాడుగుల కృష్ణభూపతిని దర్శించి సత్కారము లందిసెవాడు. ఇతఁడు దక్షిణరామ భీమేశ్వరదేవస్థానము. అచ్చతెలుగుభాగవత అధ్యాత్మ రామాయణ కవిచకోరచంద్రోదయ గౌతమీమాహాత్యై ద్రౌపదీపరిణయ మదాలసాపరిణయ వైనతేయవిజయ శంతసువిలాస సత్యభామావిలాస సుకవిజనమనోరంజన సుశోభాపరిణయ హనుమదాభ్యాసాది కావ్యనిర్మాత. రామకృష్ణీయ మన్నది యాంధ్రశబ్దచింతామణికి రామకృష్ణరవి సంతరించిన వ్యాఖ్యానము.

మంత్రిప్రెగ్గడ సూర్యప్రకాశరవి

మాడుగులసంస్థానాస్థాన పండితకవులలో మంత్రిప్రెగ్గడ సూర్యప్రకాశరవి (1808-1873) ముఖ్యులు*. ఈయన ఆర్యేల నియోగి, హరితసంగోత్రుఁడు, ఆపస్తంబసూత్రుఁడు, సీతమా శరభసల పుత్రుఁడు. ఆత్మశ్వాసములు గల సీతారామచరిత మను ప్రబంధము, సుభద్రాపరిణయ పారిజాతాపహరణ కథలు రెండును జోడింపఁబడిన కృష్ణార్జున చరిత్ర మను ద్వ్యర్ధిరావ్యము, 'భీమలింగ కలుషవిభంగా' యను మకుటముగల నూలు కందపద్యములు గల భీమలింగ శతకమును ఈ కవికృతులు.

* గిడుగు సీతాపతి, పంతులుగారి సమకాలికులు — యుగపురుషుఁడు వీరేశలింగం, శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగ స్మారకోత్సవసంచిక, పు. 177.

‘చెలు పెమర రాజసఖలన్

బలుకని సరునోరు బుధులు జాసిన యూరున్

కలిగియు లేని దసంబడు

కలకంఠర భీమలింగ కలుషవిభంగా’

---భీమలింగశతకము.

కృష్ణభూపతిమీఁద ప్రకాశకవి చెప్పిన కొన్ని చాటువు లిట పరిశీలించఁ దగినది :

‘కృష్ణభూపతి సంకాశం కృష్ణభూపతి సన్నిభమ్

కృష్ణభూపతి నీరాశం కృష్ణభూపతి సద్యశః’

కృష్ణభూపతి సద్యశః : మాడుగుల సంస్థానాధిపతేః శ్రీకృష్ణ భూపాలస్య కీర్తిః. కృష్ణభూపతి సద్యశము పాలకడలిసలెను, సరస్వతిసలెను, గంగానది సలెను ఉన్నదని నానార్థములనుబట్టి సమస్వయము. మఱియొక చాటువు :

‘విక్రమేణార్జునముఖాః కృష్ణభూపాల తే హితాః

విక్రమేణార్జునముఖాః కృష్ణభూపాల తేఽహితాః

హే కృష్ణభూపాలా ! విక్రమమునందు పాండవమధ్యమాదులు నీకు హితులు. నీ ప్రతాపమువలని పరాభవ దైన్యముచేనైన ధవళచదనులు నీ అహితులు అని తాత్పర్యము.

ఇంకొక చాటువు :

‘చేతులే గోతులే ఖలే రాకులే వానముక్కులే

రుచిం పశ్యామి సుశ్యామే కచానాం తవ మంజులామ్’

రాకులే : హే లక్ష్మీసమానే, గోతులేచ : సరస్వతీసమానే, సుశ్యామే ఖలే, తవ కచానాం : కుస్తలానామ్, మంజులామ్ : మనోహరామ్, రుచిమ్ : రాత్రిమ్. వానముక్కులే : వానముచః మేఘాః, తేషాం కులే : సముదాయే, రాకులేచ : వాయస కులేచ పశ్యామి. ఇందలి ప్రథమపాదమునందలి పదములు తెలుఁగుమాటలేమో యను భ్రాంతిని కలిగించుచున్నవి.

పేరి సర్వేశ్వరశాస్త్రి

సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు మాడుగులసంస్థానాధీశ్వరుల ఆహ్వానముమీఁద మాడుగులపండితులుగా నుండిరి. సంస్థానాధీశ్వరు లిచ్చిన మాన్యములు పెద సందిపల్లి ముఠాలో నున్నందున శాస్త్రిగారు దేనాడ వసతిగా నుండిరి. శ్రీ శాస్త్రి గారి సంతతికి చెందినవారే పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారు.

ఇంద్రగంటి గోపాలశాస్త్రి

ప్రసిద్ధ వ్యాకరణశాస్త్రవేత్తలగు ఇంద్రగంటి గోపాలశాస్త్రిలు మాడుగుల ఆస్థానపండితులు. చిలుకూరి చతుష్టయములో మొదటి యిద్దఱయిన సోమనాథ

శాస్త్రి, పాపయ్యశాస్త్రి రామదిని పూర్తిచేసిన తరువాత ఈ గోపాలశాస్త్రిగారి యొద్దనే వ్యాఖ్యానగ్రంథములను పఠించిరి.

‘శ్రీ మాడుగుల కృష్ణభూపతి.... మొదలగు మహాప్రభువుల మార్గమునఁ బ్రస్తుతము పీఠికాపురాధీశ్వరులు విద్యాగౌరవమును నిలుపఁ బండితపరీక్షలుంచి ప్రయత్నించుచున్నారు’ అను ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రకారుల ప్రస్తుతి కృష్ణభూపతిపట్ల ప్రత్యక్షరసత్యము*.

* వంగూరి సుబ్బారావు, ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రము. ద్వితీయముద్రణము, పుటలు 110, 111.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులు, ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, తృతీయభాగము, పుటలు 95—110, 312—315, 317—324.

2. కందుకూరి జాలసూర్యప్రసాదరావు, ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటము 1, పు. 180 ; సంపుటము 5, పు. 2345 ; సంపుటము 6, పుటలు 3206—3208.

3. వంగూరి సుబ్బారావు, శతకకవుల చరిత్రము.

4. విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము, పుటలు 529—533.

5. అడిదము రామారావు, విస్మృత కళింగాంధ్రకవులు, 1940, పుటలు 46—53; 146—149.

6. కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విశాఖమండలచరిత్రము, పుటలు 118, 119.

7. చాటుధారా చమత్కారసారము, అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యరవిసంకలితము, పుటలు 38, 39.

8. అడిదము రామారావు, అడిదము సూరకవిజీవితము, వావిళ్ళ, చెన్నపురి, 1955.

9. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. II, pp. 196—200.

ముక్త్యాల

ప్రవేశిక

ఇది కృష్ణామండలమునందలి ప్రాచీనమైన సంస్థానములలో నొకటి. నిన్న మొన్నఁటిదాఁక నిలిచిన వాసిరెడ్డివారి సంస్థాన మిది యొకటియే. ఈ వంశీయుల ఏఁబడిలోని తక్కిన సంస్థానములు నడుమంతరముగ నంతరించి నవి. కృష్ణానదీతటమున వెలసిన ముక్త్యాల పట్టణ మీ సంస్థాన పాలకుల ముఖ్యనివాసము ; ఇది జగ్గయ్యపేట కాటుమైళ్ళ దూరము. ఈ సంస్థానమును 'చింతలపాటి వంటు' అని కూడ వ్యవహరించెడివారు. శాశ్వత పరిష్కార కాలము (క్రీ. శ. 1802) నాఁడు వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రి నాయని యౌద్ధత్యము వలన నీ సంస్థానమును నాతని 'చింతపల్లి వంటు' ఎస్టేటుతో కూడ వెంకటాద్రి నాయని పేర నమోదయి యుండినది. వెంకటాద్రి నాయని మరణానంతర మాతని వారసులలో వ్యవహారదక్షత లోపించినందున చింతలపాటి వంటుతో కూడిన అమరావతి సంస్థానము జప్తు చేయఁబడి 1848 లో కుంభిణి స్వాధీన మయినది. ఆ తర్వాత భవానీముక్తిశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు వాస్తవవిషయ ములను కుంభిణివారికి నివేదించి 1863 లో సంస్థానమును పునఃప్రతిష్ఠ యొన ర్చినవారు. 1904 నాటి అవిభాజ్యపు ఎస్టేటుల చట్టము ii నకు లోబడిన ఎస్టేటులలో నిది యొకటి. ఇం దిరువదిమూఁడు గ్రామము లుండినవి. ఆ నాటి పేష్కరు రూ. 17 వేలు ; రాఁబడి రూ. 78 వేలు.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థాన పాలకులు 'వాసిరెడ్డి' యను నింటిపేరు గల కమ్మవారు ; పల్లుట్ల గోత్రజులు. భూలోక దేవేంద్రుఁడను ప్రసిద్ధి నొందిన వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రి నాయని తాత తాతగారైన వాసిరెడ్డి రాఘవయ్యగారి కడగొట్టు తమ్ముఁడగు చంద్రమౌళిగారి సంతతికి చెందినవారు ముక్త్యాల సంస్థానాధీశ్వరులు.* వీరి మూలపురుషుఁడు అనవేమారెడ్డి కొలువులో నుండి వాసిగాంచి 'వాసిరెడ్డి' యను సార్థకవిరుదమునందిన సదాశివనాయఁడు. ఈ సదాశివనాయని పుత్రుఁడు గిరిమల్లి కార్జుననాయఁడు.

ఇతని సంతతికి చెందిన చంద్రమౌళీశ్వరులు హైదరాబాదు నవాబు సుబాదారుని మెప్పించి సూతక్కి జాగీరును సంపాదించినవారు. ఈతని

* ఇతర వివరములకు చూ. ఈ గ్రంథమందలి అమరావతి సంస్థానచరిత్రము.

కుమారుడు 'లేరీతని పాటి జమీదారులని సుబాలు మెచ్చడగ పేమలు కప్పీరపనీడు ప్రభుత్వముఁ బ్రారూఢింజేసె ముస్తుఫాన్నగరెల్లన్' (ద్రౌపదీ పరిణయము, 1-67). ఈ వీరపనీని కుమారులు రాఘవయ్య, రామన్న, చంద్రమౌళి యనువారు మువ్వురు. వీరు ఢిల్లీ పురికేఁగి, పాదుషా షాజహాను దర్శనముచేసి, తమ విక్రమక్రియా రచనచే పాదుషాను మెప్పించి అతనిచేత నందిగామసీమ కెల్లను జమీదారీ, మిరాసి మన్నె, చౌదరి, రాజా బహద్దరు, దేశాయి, సర్దేశముఖి ముఖ్యలాంచనములను పొందివచ్చి రాజ్యమును జేసిరట !

ఆ పిమ్మట హైదరాబాదు సుబాదారుని భేటీచేసి, ఫసలి 1180 లో సంస్థానపు పంపకములకు సన్నదులు సంపాదించి, ఎవరివంతునకు వచ్చిన రాజ్యభాగమును వారు పాలించుచు వచ్చిరి (పైది, 1-70).

వీరిలో మూడవవాడగు చంద్రమౌళి ముక్త్యాలతేంద్రకు మొదలిరాజు ; చింతలపాటి నేత. ఇతని కుమారుడు రాఘవయ్య 1714 లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. రాఘవయ్య ఔరంగజేబునుండి బహద్దరాది బడాకీతాబులను బడసిన వాడు.* ఇతనికి రాజమౌళి, లక్ష్మీపతి యని ఇద్దరు కుమారులు. రాజమౌళి తన సంస్థానమునందు కాలువలను త్రవ్వించి వ్యవసాయాభివృద్ధికి తోడ్పడెను. వీరి కుమారులు చంద్రమౌళి. ఈయన భార్య నీరుకొండ పార్వతి. చంద్రమౌళి గారికి రామలింగన్న, వీరపనీడు అని యిద్దఱు పుత్రులు. రామలింగన్న (1745-1763) ముక్త్యాలదుర్గ నిర్మాత. చిటుమామిళ్ళ వెంకటాంబ, పుతుంబాక పద్మాక్షి ఈయన భార్యలు. వీరపనీడు కొండపల్లి, కొండవీడు, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, మేదురుసాల దుర్గములను జయించెనట (ద్రౌపదీ. 1-207). 1763 లో వీరపనీడు నిస్సంతుగా మరణించెను.

రామలింగన్నగారికి రాజమౌళి, లక్ష్మీపతి, రాఘవయ్య, చంద్రమౌళి, వెంకటాద్రి అని అయిదుగురు కుమారులు. జ్యేష్ఠుడురాజమౌళి 'యపన రాడ్డత్త రాజాబహద్దరాది రమ్య బిరుదాంకరింఛోళి....' (పైది, 1-219) యట ! నాల్గవ కుమారుడగు చంద్రమౌళికి లక్ష్మీదేవివలన జన్మించినవాడు చినవెంకటాద్రి. ఈతని భార్య చిటుమామిళ్ళ పాపమాంబ. ఈయనకు భవానీముక్తిశ్వరప్రసాదు, చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదు, సదాశివప్రసాదు అని ముగ్గురు కుమారులు. జ్యేష్ఠులగు భవానీముక్తిశ్వరప్రసాదబహద్దరువారు 1824 నుండి సంస్థాన పాలనమును స్వీకరించిరి. వీరి భార్య చిటుమామిళ్ళ సౌభాగ్యవతి. వీరికి ఉమామహేశ్వరప్రసాదు, వెంకటాద్రి యని ఇద్దఱు కుమారులు.

రాజ్యపాలన మొనర్చిన ఉమామహేశ్వరప్రసాదు (1887-1901) గారికి పుత్రసంతతిలేదు. నలుగురు పుత్రికలు మాత్రముండిరి. అందువలన తమ్ముఁ

* A. Vadivelu, Vol. II, p. 261.

డగు వెంకటాద్రి కుమారుని చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదును దత్తు తీసికొనిరి. చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదుగారి భార్య చల్లపల్లి జమీందారు యార్లగడ్డ మల్లికార్జున ప్రసాదనాయఁడుబహద్దరుగారి తనయ యగు వేంకటదుర్గమ్మంబుఁ ఈమెకు సంతతి కలుగనందున శాకమూరివారి ఆఁడుఁబడుచగు కనకవల్లిదేవిని రెండవ భార్యగా స్వీకరించిరి. వీరికి రామగోపాలకృష్ణమహేశ్వరప్రసాదబహద్దరు గారను కుమారులు 1918 లో జన్మించిరి. వీరు చల్లపల్లి రాజా అంకినేఁడు ప్రసాదుబహద్దరుగారి తనయ రాజ్యలక్ష్మిగారిని పరిణయమాచిరి. ఈ దంపతుల కుమారులు చూడానంద రామగోపాలకృష్ణచంద్రకుమార ప్రసాదు.

పై చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదుగారి తమ్ములగు దుర్గాసదాశివేశ్వరప్రసాదు గారు జయంతిపురము రాజావారు. 1937 లో శాసనసభా సభ్యులు, రచయితలు. చల్లపల్లి జమీందారు యార్లగడ్డ శివరామప్రసాదుగారు ఉమామహేశ్వరప్రసాదు గారి దౌహిత్రులు ; ఉమామహేశ్వరప్రసాదుగారి పుత్రికయగు భవానీదేవిగారికి వీరు పుత్రులు.

సాహిత్యపోషణము

ముక్త్యాలవారి కుదురునందు సాహిత్య పోషకుఁడగు మొదటిరాజు శ్రీ రాజా వాసిరెడ్డి చినవేంకటాద్రిప్రభువు (1787-1828). ఈయన ముక్త్యాల దుర్గ నిర్మాతయగు రామలింగన్న (1745-1763) గారి పౌత్రుఁడు.

తాతంభట్టు గురుమూర్తిశాస్త్రి

వీరి ప్రేరణాదరణముల వలన తాతంభట్టు గురుమూర్తి శాస్త్రిగారు కృష్ణానదీ మాహాత్యమును కావ్యమును రచియించి ముక్తిశ్వరపురమున వెలసిన భవానీముక్తిశ్వరస్వామివారి కంకిత మొసఁగిరి. ఈ విషయమునే ద్రౌపదీ పరిణయము 'భవ్యకృష్ణామహాత్వంబను గ్రంథము గృతినందుకొనియె నే క్షితి వరుండు' (1-240) అని పేర్కొనినది. చినవేంకటాద్రి 'భక్తిమై స్కాంద మేఁబది ఖండము లఖండముగ గురుబోధవలన వినినవాఁ' డఁట ! షట్కాల శివపూజాధురంధరుఁడఁట ! కృష్ణానదీ మాహాత్యము మూఁడాశ్వాసముల పద్యకావ్యము. కృష్ణానదీ మాహాత్యమిందు ప్రతిపాదితము.

కృత్తిప్రేరకులు గురుమూర్తిశాస్త్రిగారికి చింతలపాడు గ్రామమున కుచ్చెల భూమి నీనామగా నొసఁగిరఁట ! ఈ భూమిని నేటికిని కవిసంతతి వారనుభ వించు చున్నారఁట ! కవి నందిగామ తాలూకాలోని ఏటూరి గ్రామనివాసి. ఇతని యితరకృతు లలభ్యములు. ముక్త్యాల రాజాగారి పుస్తకాలయమందున్న జీర్ణతాళ పత్రప్రతి యాధారముగా కృష్ణామాహాత్యము ముక్త్యాలవారి స్వకీయ మాహిష్మతీ ముద్రాలయమున కృత్తిప్రేరకుల ప్రపౌత్రులగు రాజా శ్రీ వాసిరెడ్డి చంద్రమౌళీ శ్వరప్రసాదబహద్దరు వారిచే ప్రచురితము.

ఈ చివరికి బాధికి చిలుమూముళ్ళు పోవడం వలన ఆంధ్ర సప్తావతారులు పుస్తకాలలో జ్యేష్ఠులు భవానీ ముక్తీశ్వరప్రసాదునాయుడు బహుస్థుడుగాడు. వీరు కొప్పరాజు సుబ్బరాయశర్మతమిళం రాసే మూహాత్మ్యమునకు వ్యతిరేకము; అయితే వాది రామయకవి (1840-1918) క్రిందముగ్ధ శ్రీమదీశ్వరాయశర్మకవి ప్రేరకులు. భవానీ ముక్తీశ్వరప్రసాదుగాడు నిజమంశ పరిణామానితో బాధ్య కులోత్తంసులగు వీరేశ్వరశాస్త్రిచే పంచాంగీ సుంత్రోపదేశముగా తొలగించబడింది. 'సాహితీగీతాది సత్కళాఘాషణాపళికి మంజూష యా ప్రభుమనీషి' యని కవుల వైచారమును గాంచినవారు. 'అపారపారితోషిని ప్రతోషిత స్వరీరితస్థ దేశిక పండితజన మండలు' డీయన.

కొప్పరాజు సుబ్బరాయకవి

కొప్పరాజు గృహనామముకల కవి పండిత కుటుంబములు పెత్తనపల్లి తాలూకాలో నేటికిని వర్ధిల్లుచున్నవి. 'త్రిహాటాచల మూహాత్మ్య' మను ముద్రా శ్వాసములుగల క్షేత్రమూహాత్మ్యమును రచించిన సరసింహకవి (1820-1870) యొక్క కొప్పరాజు గృహనామముగూడ గన్పట్టుచున్నాడు. ప్రభోమహానా మహాత్మ్యము, పుష్పరదోదిత స్తవము, మల్లాణసూక్తి సంగ్రహము, సూతసంహిత కవికృత్యంతరములు, సతైసపల్లి తాలూకాలోని కోనూరు కవి నివాసగ్రామము. కొప్పరాజు అను ప్రఖ్యాత పురుషుని పేర తమ పంశనామము ప్రసిద్ధముయినచని కవి కృత్యవతరణికలో బేర్కొనినాడు. కొప్పరాజువారాశ్రేయ గోత్రులు. సరసింహకవి పితామహుడగు అనంతామాత్యుడు

'రణభుగ్వాగ్విభవంబుఁ గొల్లగొని సొడదడిపొదోర్త ల
క్షణమెల్లన్ దనగొమ్ముఁజేసికొని వ్యాసప్రోర్త భాషానళిన్
గణనప్రాప్త సమస్త వర్ణచయముల్ గాఁ గల్గి పర్తించి' (త్రిహాటా. 1-45) స వాడట : కవి పెదతాతయగు వీరయామాత్యుడు

'రాజశ్రీ మలరాజ సూరధరణీరాట్టండ్రు కార్యంబు ని
ర్వాణ ప్రక్రియఁ జక్కఁజేయుచుఁ దదీయామేయసమ్యక్కృపా
రాజద్భాగ్యరమా విలాసములచే' (పైది 1-40) రంజిల్లినవాడు. కవి తండ్రియగు లింగనమంత్రి

'వేదశాస్త్ర పురాణ వివిధాగమస్మృతి

కవితాద్యలంకార కావ్యవేది

1 ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణమని పడిపేలు, ద్వి. భా. పు. 270; శ్రీరాం వీరబ్రహ్మగిరి, నానారాజన్యచరిత్రము, పు. 77.

2 శ్రీమత్త్రిహాటాచలమూహాత్మ్యము, పరిష్కర్త : భాగవతుల వేంకటాచార్యులు, అనంతావనింగు, సికిందరాబాదు, 1969.

సకలరాజన్యసంసన్నధ్యసంచారి

విద్యజ్ఞానానీక వినుచకీర్తి....'.

---పైది 1-52

ఈ లింగనయే . . .

'తమ్ములిరుదురు నుభయ పార్శ్వమ్ములందు

వాను దక్షిణ భుజములవలె భజింప

నొప్పు రాజన్యసభలఁ దా నుచితలీలఁ

గావ్యరచనాచమత్కృతుల్ గవినవాఁడు'

---పైది 1-53

'రసములొలుక విద్యన్మనోరంజనాభ్య

మయిన కృతించెప్పి వీరభద్రాంకితంబుఁ

జేసె, శంభుస్తవంబులుఁ జేసెపెక్కు

శివగణాగ్ర్యండు లింగనకవివరుండు'

---పైది, 1-54.

ఈ లింగనకవిసోదరులు శేషనరసింహాఖ్యలు. త్రికూటాచల మాహాత్మ్య కర్తయగు నరసింహాకవి కుమారుఁడు సుబ్బయశాస్త్రి (1850-1890). ఈ సుబ్బయశాస్త్రియే కాంచీ మాహాత్మ్యకర్తయగు సుబ్బరాయకవి యగునో కాదో నిర్ధారించననువుపడినదికాదు.

అమరవాది రామకవి

'భారత సందనాంతరమునందు కల్పవల్లీమచర్చిక' యఁట ద్రౌపదీపరిణయశ్రీవార్త. దానిని దివ్యకృతిగా సంఘటింపుమని కృతిప్రేరకుఁడు - వట్టి కర్పూర తాంబూల తాంబూనదాంబరాభరణాదులు కాక - యుర్వరాప్రదానంబుగావించి అమరవాది రామకవిని కోరినాఁడు. ఈ యంశము రామయకవి కృత్యంతరమగు వాసిరెడ్డియమునందును ---

'అలద్రౌపదీ పరిణయము

వెలయ మడుతకృతి నొంది స్వీయంబగు చిం

తలపాటి గ్రామమునఁ గు

చ్చల మాన్యము నా కతండొసఁగె బహుమతిగాన్'

అని స్మరింపఁబడినది.

కవి హరితనగోత్రుఁడు ; పేరేశ్వరసూరి పుత్రుఁడు. కవి తాతతాత తండ్రి గంగాధరాధ్వరి ; కాశీపండిత సమ్మానితుఁడు. తాతతాత గణేశ్వరదీక్షితులు పరకళానిధి. తాతతండ్రి యజ్ఞస్నశాస్త్రి సాతారరాట్కృతార్చనుఁడు. తాత రాజశేఖరిసోమయాజి వాసిరెడ్డివారి యాస్థానకవి. సత్తైనపల్లి తాలూకాలోని బాలేమట్టు ఆగ్రహారము రామయకవి యభిజనము. ద్రౌపదీపరిణయము రీ ఆశ్వాసముల ప్రబంధము. కృతిప్రేరక రాజవంశావతారము కృత్యవతారికలో

232 పద్యములలో విపులముగా వర్ణింపఁబడినది*. కావ్యభాగమునుండి మచ్చునకుఁ గొన్నిపద్యములు —

‘పూర్వజుకన్న మున్న విరిబోఁడి వరించుట నీతిగాదఁటం
చోర్వక నిన్ను బిట్టలుక నుల్ల సమాడితిగాని రామిని !
పార్వణచంద్రమండలనిభంబగు నీ నగుమోముఁ బుష్పలి
ధర్వము మాన్చు నీ కబరిగాంచినవానికి మోహముబ్బదే’ --- (1---368
‘చతురంధోధిపరీత భూభవనరజైదఙ్గలం దోర్మహ
శ్శతపత్రాతదిధూతశార్వరుల రాజశ్రేష్ఠులన్ పీరి స
మృతి జామాతలగా వరించె ద్రుపదఙ్గైభర్త శర్యంబె నా
కృత్తికై నన్ గణుతింపఁ బార్షతుని భాగ్యంబంచు నయ్యంగనల్’

—8 324

ఆతురూరి పాపరవి

లలితాంబోపాఖ్యానమును 8 ఆశ్వాసములుగల కావ్యము ఆతురూరి పాపయామాత్య ప్రణీతము. ఛాన్యవాటి అమరేశ్వరస్వామి రచితము. దేవీభాగవతము నాంధ్రీకరించిన ములుగు పాపయారాధ్యులీ కవికి శిష్యుఁడను పదంతికలదు కావున రవి పదునెనిమిదవ శతాబ్ద్యంతమున నున్నట్లుఁహింపవచ్చు. ఈ యుపాఖ్యానము బ్రహ్మాండపురాణములోనిది. సత్యజ్ఞానానందమయుఁడగు హయగ్రీవుఁడు ధర్మజిజ్ఞాసాపరాయణుఁడగు అగస్త్యమహామునికిఁ జెప్పిన కథయిది. దక్షయాగము మొదలుగా తారకాసురదమనము దాకఁ గల కథ యిందు విషయము. ముక్త్యాల సంస్థానములోని శ్రీలక్ష్మీనరసింహక్షేత్రమగు వేదాద్రికి సమీపమునఁగల కాట్రేనిపల్లి అగ్రహారములో నీ కవికి వాసిరెడ్డివారిచ్చిన మాన్యము లుండెనని తెలియుచున్నది. ముక్త్యాల రాజా చంద్రమౌళీశ్వర ప్రసాదుబహద్దరువారిచే మాహిష్మతీ ముద్రణాలయమున నిది ముద్రితము.

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి

భవానీముక్తిశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి పౌత్రులగు చంద్రమౌళీశ్వర ప్రసాదుగారు అనేకగ్రంథములను గృతినందిరి. కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి రచితమగు వేదాద్రిమాహాత్యము శ్రీ చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాద బహద్దరుగారి కంకితము. ఇందలి కథ కేవలము కల్పితము కాదఁట! బ్రహ్మాండపురాణమునఁగల బీజప్రాయములైన సూచనలను బురస్కరించికొని కృతిభర్త పితామహులగు భవానీముక్తిశ్వరప్రసాదుగారు వ్రాయించి ప్రకటించిన ఒక

*‘ఘనవాక్స్పృశిమ ద్రౌపదీపరిణయ గ్రంథాది మా వంశ వర్ణనముం జేసితివంచు వింటి....’ — వాసిరెడ్డియ కృత్యవతారిక.

చిన్నప్పటి యాధారముగా కవిసార్వభౌములు దీనిని రచించిరి. అయిదాశ్వాస ములగల క్షేత్రమాహాత్యమిది.

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి శ్రీ కృష్ణభారతముగూడ రాజా శ్రీ చంద్ర మౌళీశ్వరబహద్దరుగారి యంకితము. కృతిభర్తృప్రేరిణమున శ్రీపాదవారు సుమారు అబ్బదివేల గద్యపద్యములుగల శ్రీకృష్ణభారతము నాంధ్రీకరించిరి. వ్యాసభారతమున కిది యథామూలానువాదము. ఈ మూంధ్రీకరణ సందర్భము సందు ముక్త్యాల ప్రభువులు శ్రీపాదవారికి నెలకు సూటపడునాణు నూపకల చొప్పున పండ్రెండేండ్లపాటు పంపించిరట.* శ్రీ శాస్త్రిగారి తనయల వివాహ ములకయిన వ్యయమును సయితము శ్రీరాజావారే భరించిరట! కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారిని ముక్త్యాల ప్రభువు చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు 'తన యాస్థానకపింద్రమాత్రునిగఁ జిత్తంబందుఁ జర్చింప కిష్టునిగా, మిత్రునిగా, గురూత్తమునిగాఁ, జుట్టంబుగా నెంచుచు' గౌరవించుచుండెడివారట!

'అడిగినదానిరన్న నధికార్థములర్థులకిచ్చు, నోటితో

నుడివినదానికన్నఁ గడు సొల్కొనిచేయును, జెన్నుమీఱ నె

య్యెడ దురితంబులం బలుకఁ, దీన్పటిరాజమహేంద్రుడెన్న మా

యొడయఁడు భారతప్రియుఁ డహోయని యెంచెద భాగధేయమున్'

అని కృష్ణభారతపీఠికలో కృతికర్త కృతిభర్తను ప్రశంసించిరి.

శ్రీపాదవారి మఱియొకకృతి యగు విజయవిలాస కృతి విమర్శనమును చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదు బహద్దరుగారికే యంకితము. ఇది చేమకూర వేంకట కవి విజయవిలాసమును గూర్చిన విమర్శనగ్రంథము. వేంకటకవి కృతితో కూచిమంచి జగ్గకవి కృతమగు సుభద్రాపరిణయ కావ్యమును పోల్చి తారతమ్య వివేచనము చేయఁబడిన రచనమిది.

పిశుపాటి చిదంబరశాస్త్రి

1922 లో ముక్త్యాలజమీందారుల సన్నిధిని శతావధాని పిశుపాటి చిదంబరశాస్త్రి గారు ఆశుకవితాప్రదర్శనమును సలిపి 'కపోతకిరాతకథ' ను శతపద్యపరిమితిగా నిర్మించి సమ్మానమునందిరి.

చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి

వీరు ముక్త్యాలరాజాగారిని దర్శించి చెప్పిన పద్యములు అభినవభోజులును, అర్థిజనకల్పభూజులునునగు ముక్త్యాలరాజుల శుభ్రకీర్తికి చక్కని తార్కాణములు.

'గోదాతీరముసందు భారతము దిక్కులంకిపోద్యద్యశః

ప్రపాదుర్భావుఁడు రాజరాజు తెనిగింపజేసెఁ గృష్ణానదీ

*కవిరాజ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి స్వీయచరిత్రము, ఆంధ్ర సర్వస్వ పత్రిక, సంపాదకుఁడు : ఏడిద వేంకటరావు, 1924, సంచిక 6, పుటలు 238-240.

భూదారుండపు నీపు నట్టిపనికే భూయఃప్రయత్నమ్ము నా
పాదింపంగలవాడవై యశము సంపాదించితో భూపతీ !'

—నానారాజ. పు. 241.

'ములుగు పాపయారాధ్యులు మున్ను దేవి
భాగవతమును మీ వంశపార్థివుల స
మక్షమందె తెలింగించె నంతకన్న
వేయిరెట్లు భారతకృతి విభుత మిన్న'

—పైది.

'నా తోఁబుట్టువు భారతంపుఁ గృతికిన్ నాథుండ వీవొటచే
నీతోఁ జుట్టఱికంబు....' (పైది. పు. 242) తనకొదవినదని వేంకట
శాస్త్రిగారు రాజాగారితో చమత్కరించిరి¹.

'చనుటకు శక్తి చాలమి వెసన్ గరపత్రము లంపినంతనే
ధనమిడు తేఁడులున్ గల రుదారులు కొందఱు నాకు ; వారిలో
ఘనుఁ డల వాసిరెడ్డి కులకాంతుఁడు శ్రీ శశిమౌళి యొక్కఁ డై
నను నటువ్రాసిపుచ్చుటకు నా మది సిగ్గిలు....' అని చెళ్ళపిళ్ళవారు మఱి
యొక సందర్భమున చంద్రమౌళీశ్వరుల వదాన్యతను బ్రస్తుతించిరి.

విశ్వనాథ సత్యనారాయణ

కళాప్రపూర్ణ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి రామాయణ కల్పవృక్షమునకు
కృతిశ్రోత చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదు బహద్దరుగారు '...ముక్తి నేల యవని
పాలుఁడు చంద్రమౌళి నృపతి వినిన లీలగాను' ఈ గ్రంథము రచింపఁబడినది.
'సత్యకవి వక్త ముక్త్యాలస్వామి శ్రోత', '....ముక్త్యాల చంద్రమౌళీశ్వరుండు
దీనివిని యేమి ఫలము సాధించుటకును గోరె నది సమకూర్పుము స్వామి' యని
కృతికర్త పేర్కొని నాఁడు².

ప్రాచీనగ్రంథ ప్రచురణము

కటికినేని రామయకవి కృతమగు బ్రహ్మానంద చంద్రిక యను తత్త్వ
గ్రంథమును, మాధవ పండిత కృతమగు కూటముద్గరమను ఆయుర్వేద వైద్య
గ్రంథమును, మిట్టపల్లి సీతారామచంద్రసూరి కవి రచితమగు కాల నిర్ణయ
చంద్రిక యను జ్యోతిష గ్రంథమును, భోజకృతికి అప్పనమంత్రి చేసిన
ఆంధ్రానువాదము 'చారుచర్య' యను గ్రంథమును, అమరవాది రామయకవి
కృతమగు ద్రౌపదీ పరిణయమును, తాతంభట్టు గురుమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతమగు
కృష్ణామాహాత్యమును, కొప్పరాజు సుబ్బరాయకవికృతమగు కాంచీపుర మాహా

¹ చెళ్ళపిళ్ళ, నా ముక్త్యాల ప్రయాణము, కృష్ణాపత్రిక, 1935, నవంబరు, 30.

² చూ. పండిత కొత్త సత్యనారాయణచౌదరిగారి కల్పవృక్ష విమర్శనము.

త్యమును, చర్ల వేంకటశాస్త్రి రచిత వేంకటాద్రి గుణరత్నావళియను నలంకార గ్రంథమును, ఆతుహారి పాపయామాత్యప్రణీతమగు లలితాంబోపాఖ్యానమును, మల్లమపల్లి బుచ్చికవి కృతమగు హాలాస్యమాహాత్యమును ఆతాత్వానముల ప్రబంధమును, కవిరాజు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి కృతమగు విజయవిలాస కృతివిమర్శనము, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి రచితమగు నీతినిధి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణరచితమగు రామాయాణ కల్పవృక్షము మొదలగు ప్రాచీనార్వాచీన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను ముద్రింపించిన ఘనత చంద్రమౌళీశ్వర ప్రసాదుబహద్దరుగారిది.

చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదుబహద్దరుగారి విద్యాభిమానము, లలితకళాభిరుచి, దేశహితైకచింత ప్రశంసకు పాత్రములు. అనేక తాళపత్ర గ్రంథములను సేకరించి ముద్రణాలయము నొకదానిని స్థాపించి మంచి పండితులచే అముద్రిత కృతులను పరిష్కరింపించి చక్కని ముద్రణములను ప్రచురింపించిరి. మీఁద పేర్కొనిన ప్రాచీన గ్రంథములు కాక ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము, నాచిరేతూ పాఖ్యానము మొదలగు గ్రంథములు వీరి మాహిష్మతీ ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రితములు. వీరు ప్రశస్తమైన ఆయుర్వేద ఔషధాలయమును స్థాపించి, ఆయుర్వేద వైద్యములో శాస్త్రీయ పరిశోధనలను ప్రోత్సహించిరి*. ఆయుర్వేదాచార్య ఆచంట లక్ష్మీపతిగారి 'ఆయుర్వేద దర్శనము'ను ప్రకటింపఁజేసిరి.

'సంగీతరత్న' బిరుదాంకితులు పిరాట్ల శంకరశాస్త్రిగారు ముక్త్యాలసంస్థానాస్థాన సంగీతవిద్వాంసులు. వీరు త్యాగరాయ ప్రశిష్యులగు తిరువత్తూరు నాగయ్యగారి శిష్యులు. సాహిత్యమునందును ప్రవేశము గలవారు. అనేక కీర్తనలు, వర్ణములు రచించుటయేగాక శంకరశతక మను కృతినిగూడ రచించిన వారు. ఆంధ్ర రవివర్మ బిరుదవిరాజితులును, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహ సోమయాజులుగారి పుత్రులును నగు ఆత్మూరి రామమోహనరావుగారిని ముక్త్యాల సంస్థానాధీశులు పోషించిరి. వీరిచేత భారతకథయందలి ముఖ్యఘట్టములకు చిత్రములు వ్రాయించి, వానిని చేర్చి శ్రీకృష్ణభారతమును సచిత్రముగా ముద్రింపించిరి.

జయంతిపురమురాజా దుర్గాసదాశివప్రసాదుబహద్దరు

చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదుబహద్దరుగారి సోదరులు సదాశివప్రసాదు, దుర్గాసదాశివప్రసాదు, గౌరీపర్వతమహాదేవతాచారులు కూడ సరస సాహిత్యాభిరుచి గల వారు. జయంతి పురము రాజాగారగు దుర్గాసదాశివప్రసాదు 'వృత్త్యుత్సాహ ప్రాపిత గైర్వాణ్యాంధ్రీశ్రీపారుఁడు'. 1924 నుండి విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలికార్యవర్గసభ్యులు. వీరుబౌద్ధులకు పరమప్రమాణములనఁదగిన త్రిపిట

* ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదినందిక, వృష, 1941, పు. 154.

తముల గారమగు 'దమ్యపవము' ను ఆంధ్రీకరించిరి. ఆంధ్రీకర్తలయిన దుర్గా నదాశివేశ్వర ప్రసాదబహద్దరుగారు సంస్కృత ప్రాచీనాంధ్రాంగ్లముల యందే కాక పాలీ, హిందీ, రద్దీటక భాషలలో నుంచి పరిచయముగలవారు. దమ్య పదమునకు 'బుద్ధగీత' యని నామాంతరము. ఆర్షమతానుయాయులకు భగ వద్గీతపలె బౌద్ధమతానుసారులకిది పవిత్రమును, పరమద్రమాణమును. ఇది ఇరువదియాలు సర్గల గ్రంథము. ఇందలిభాష ప్రాకృతము. మూలముతోపాటు ఆంధ్రానువాదమును ముద్రితము. కొంతకాలము వీరు 'సరస్వతి' యను సాహిత్య పత్రికను సంపాదకులుగా నిర్వహించిరి.

దుర్గానదాశివేశ్వర ప్రసాదబహద్దరుగారు నేటికిని సాహిత్యమునకును, ఆయుర్వేదమునకును సంబంధించిన రచనలు వై సేయుచుండుట ముదాపహము. 'ఆ నాటి విద్యావిఠోదాలు', 'ఏది ప్రాచీనము — రామాయణమా, భారతమా?', 'సంస్కృతము మృతభాష అనడము మృష' — మొదలగు సాహిత్యవ్యాసములు, ప్రయోగమాల, ప్రసాదనయోగాలు, అందానికి ఆరోగ్యానికి — మొదలగు ఆయుర్వేద సంబంధిరచనలు వీరి ఇటీవలి రచనలు.

రాజా రామగోపాలకృష్ణమహేశ్వరప్రసాదు

చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి కుమారులు రాజా శ్రీ రామ గోపాలకృష్ణమహేశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు. వీరు చంద్రమౌళిగారి రెండవ భార్య పుత్రులు. చల్లపల్లిరాజా అంకినీడు ప్రసాదు (1877-1927) గారికి వీరు అల్లురు. చంద్రమౌళీశ్వరవరప్రసాద ధాతృపతి శ్రోతగా ముక్త్యాలభేడుల ప్రాపునఁ బెరిగిన కల్పవృక్షమును ప్రకటించినవారు వీరు. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు రచించిన 'నీతినిధి'* యను కావ్యము యువరాజుగా నున్న రోజులలో వీరి కంకిత మొనఁగఁబడినది. 'Economy of Human Life' అను ఆంగ్ల గ్రంథమున కిది యనువాదము.

'వంశదీపకుడైన నీ వలన నింక

కులమునకు నెంత విఖ్యాతి కలుగవలెనొ

వృద్ధినందుమా యవి యెల్ల వెల్లడింప

మహితతేజ : ముక్త్యాల కుమారరాజ ' అని శాస్త్రిగారి దీవెన.

1949 లో వీరి ప్రోత్సాహముతో వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ముక్త్యాల పరిసరముల లభించు ప్రాచీన శిథిల శిలాశిల్పఖండములను, తదితర పురావృత్త విషయక సామగ్రిని ప్రోవుచేసి ముక్త్యాలగ్రామమున నొక ప్రదర్శనశాల నేర్పఱుచు నిమిత్తము సంస్థానమునందంతటను పర్యటించి, పరిశీలనము సాగించి, ఇచ్చెకులు మొదలుగా కాకతీయులవరికుఁ గల శిలాశిల్పములు,

* అంధ్రపత్రికా కార్యాలయము, చెన్నపురి, 1926.

శాసనములు మున్నగునవి సేకరించియుండిరి. ప్రభాకరశాస్త్రిగారు పరమ పదించుటతో ఈ ఉద్యమము కొంత వెనుకపడినది. ఆ పిమ్మట రాజాగారి ఘానికతో దీనికి పునఃప్రవృత్తి కలుగఁగా పేటూరి శంకరశాస్త్రిగారు 'భోగాల సోటిదిబ్బ'ను త్రవ్వించి పురావస్తు శకలములనేకము సేకరించి భద్రపఱచిరి*.

ఇటీవల చల్లపల్లిరాజా శివరామప్రసాదుగారి షష్టిపూర్వత్సవ సందర్భమున లక్ష్మీపురమున జరిగిన కవినమ్మేశనమునందు ముక్త్యాలరాజా రామగోపాలకృష్ణ మహేశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు పాల్గొని స్వాగతోపన్యాస మొనఁగి తమసాహిత్యాభిరుచిని ప్రకటించిరి.

* పేటూరి శంకరశాస్త్రి, ముక్త్యాల పరిసరాలు : బౌద్ధ స్తూపారామ శిథిలాలు, పరిశోధన, 1955, మార్చి, పుటలు 1-18.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. వాసిరెడ్డి వెంకటసుబ్బదాసు, వాసిరెడ్డివారి వంశచరిత్రము.
2. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్యచరిత్రము, పుటలు 46-82.
3. దరువూరి వీరయ్య, గుంటూరుమండల సర్వస్వం, వాసిరెడ్డివారి వంశచరిత్ర, పుటలు 121-130.
4. కొత్త భావయ్యచౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, పుటలు 262-268.
5. చెళ్ళవీళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు - గాథలు, సంపుటము 2, పుటలు 60-89.
6. తిరుపతివేంకటరవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 240-243.
7. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, శ్రీకృష్ణ స్వీయచరిత్రము, రాజమండ్రి, 1959.
8. అసంతపించుల రామలింగస్వామి, శ్రీకృష్ణకవి జీవితచరిత్రము, మలి కూర్పు, 1965.
9. అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావు, నా జీవితకథ - సవ్యాంధ్రము, విక్టరీ ప్రెస్, విజయవాడ, 1959.
10. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. II, pp. 257-274.

ముత్యాలపాడు (పెదపవని)

ప్రవేశిక

ఇది నెల్లూరు మండలము కావలి, కందుకూరు తాలూకాలలోనిది. ప్రాచీన సంస్థానములలో నొకటి. పెదపవని యనియు దీని నామాంతరము. పేష్కషు రూ. 2,000 లు. పెదపవని రాజనివాసము. ఆర్కాటు నవాబు మద్దతుగల కాళహస్తి జమీందారులు 1738 ప్రాంతముల ఈ సంస్థానమునందలి కొమ్మి మొదలైన సమీప గ్రామములను ఆక్రమించి కాళహస్తి జమీకి చెందిన పామూరు తాలూకాలో చేర్చికొనిరి.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థాన పాలకుల మూల పురుషుడైన చిన్నేని నరసారాయనింగారు హైదరాబాద్ సుబాలోని ఆమలూరు, గూడె మను గ్రామములను స్వాధీనపఱచి కొని నవాబునకు సామంతుడైన యుండెనట ! ఇతని కుమారుడైన లక్ష్మీ కాంతరాయనింగారు నవాబు మీద తిరుగుబాటుచేసిన జాగీరుదారుల నోడించి, వారిని బాడుదలవట్టి తెచ్చి నవాబునుండి 'భూపాలరాయ భారేరావు' బిరుదును, వెలిగందల, హనుమకొండ జాగీరులను సంపాదించెనట ! వీరి కుమారుడు నరసింగ భూపాలభారే రావు. ఈయన తనయుడు ధర్మభూపాల భారే రాయనింగారు. ఈ ధర్మభూపాల భారే రాయనింగారు ముత్యాలపాటి సంస్థానాధిపతులకు కూటస్థుడట !

ఔరంగజేబు సేనాని యగు జుల్ ఫికార్ ఖాన్ దక్షిణ హిందూదేశములోని కల్లోలముల నణచుటకు వచ్చినపుడు వాని సేనలో దండనాయకుడుగా ధర్మ భూపాల భారే రాయనింగారు పఠించినట్లు స్థానిక చరిత్రలు తెలుపుచున్నవట ! ఈ సందర్భమునందు ధర్మ భూపాల భారే రాయనింగారు ప్రదర్శించిన సాహసమునకును, స్వామి భక్తికిని నవాబు సంతోషించి గండికోట తాలూకాను జాగీరుగా ప్రసాదించెనట ! ఆ పిమ్మట ధర్మ భూపాల భారే రాయనింగారు చంద్రగిరి, చిత్తూరు తాలూకాలను దీసికొని అచట నవాబు పక్షమున పౌజుదారుగా నుండెనట ! ఆ పిమ్మట నెల్లూరి మండలములోని రాపూరి జాగీరులోని అనేక గ్రామములకు 'దేశముఖి ఫర్మానా'ను సంపాదించి ప్రాముఖ్యమునకు వచ్చిరి.

ఈయన కుమారుడు వెంకట కృష్ణ భూపాల భారే రాయనింగారు.

వీరు హైదరాబాదు నవాబులనుండి కంభము, ఉదయగిరి సీమలకు దేశముఖి సన్నదును సంపాదించిరి. వీరికి సంతతి లేనందున సమీపజ్ఞాతులలోని యొక చిన్నవానిని దత్తు తీసికొని పెంచి పెద్దచేసి రామచంద్ర భూపాల భారే రాయనింగారను పేరుపెట్టి సంస్థానాధిపత్యము నప్పగించిరి. ఈ దత్తతను నవాబు ప్రతినిధి యగు నెల్లూరు ఫౌజుదారు గుర్తించి క్రొత్తగా సన్నదులను జారీ చేయించెను. రామచంద్ర భూపాల భారే రాయనింగారికి సంతతి లేనందున అతని సోదరుఁడు వేంకటరాయ భూపాల భారే రావు ఆ తరువాత పాలకుఁడుగా నియమితుఁడయినాఁడు. ఇతని పెద్ద కుమారుఁడు నరసింగ భూపాల భారే రాయనింగారు. నరసింహుఁడు మరణించు నాఁటికి కొడుకులు మైనరులగుటచే నరసింహుని సోదరుఁడగు వేంకట కృష్ణ భూపాల భారే రాయనింగారు తన పేర సన్నదు వ్రాయించికొనిరి. ఇతని తరువాత నీతని పెద్ద కొడుకు వెంకట రాయ భూపాల భారే రాయనింగారు జమీకి వచ్చిరి. ఇతని కాలమునందే ఇంగ్లీషు కుంభిణీవారికిని సంస్థానమునకును సరాసరి సంబంధము లేర్పడినవి. పదియవ తరము జమీందారు 1813 లో నిస్సంతుగా మరణించుట చేత నతని భార్య రామచంద్ర భూపాల భారే రాయనింగారిని దత్తు తెచ్చిరి. ఇతఁడు బహుకాలము సంస్థానమును పాలించి, 'రాజా' బిరుదమునంది 1860 లో మరణించెను. ఈయన పెద్దకుమారులు రాజా వేంకటనరసింగభూపాల భారేరాయనింగారు సంస్థానపాలకులలో పండ్రెండవతరమువారు.

ఈ కోవలోని శ్రీ రాజా సీతారామచంద్ర శ్రీరంగ భూపాల భారే రాయనింగారు 1911 లో జమీందారులైరి. కిర్లమపూడి జమీందారులైన శ్రీ రాజా ఇనుగంటి వెంకట రాజగోపాల బుచ్చితమ్మయ్యగారి తనయను వీరు పరిణయమాడిరి. వీరి కుమారులు వేంకట సత్యనారాయణ భూపాల భారే రావు. వీరు వెంకటగిరి రాజా గోవిందకృష్ణయాచేంద్రుల అల్లురు; నేటి వెంకటగిరి జమీందారుల బావమఱుదులు. వీరే పెదపవని చివరి జమీందారులు.

సాహిత్యపోషణము

ఈ సంస్థానాధీశుల యాస్థానములో నాది నుండియు మతుకుమల్లి వంశము వారు దివానులుగా, పండితులుగా వంశపరంపరగా నుండెడివారు. వీరిలో మతుకుమల్లి వెంగళప్పగారు ముఖ్యులు. ఇతని కుమారుఁడు మాదయా మాత్యుఁడు. ఇతనికి 'చతుష్షష్టి కళల మాదయ మంత్రి' యను వ్యవహార నామముండినదట ! ఈయనయును భారే రాయనింగారి యాస్థానములో దివా నుగా నుండిరట !

మతుకుమల్లివారు కాశ్యప గోత్రులు, ఆపస్తంబ సూత్రులు, మాల్యాద్రి నృసింహస్వామిభక్తులు. చతుష్షష్టికళల మాదయామాత్యుని జ్యేష్ఠకుమారుఁడు

కృష్ణయ్య. ఈ కృష్ణయ్య ప్రపౌత్రుడగు మాధవ మంత్రి అభినవ భారతగ్రంథ కర్త. ఇది అనంతభట్టకవి విరచితమగు సంస్కృత చంపూ భారతముననుసరించి విస్తృతముగను, కవిత్రయ రచితాంధ్ర భారతమును బట్టి సంగ్రహరూపముగను విరచితమైనది. ఈ కావ్యము హరిహర హిరణ్యగర్భైకాత్మసకు రిమా మోచుపతి వాగ్యవతీరామునకు త్రిమూర్తినర్వరూపునకు అంకితము. నెల్లూరిసీమ నాడే యయిన తిక్కన తన భారత కృతిని హరిహరేశ్వరున కంకిత మీఁగా ఆ సీమరే చెందిన మతుకుమల్లి మాధవమంత్రి తన యభినవ భారత కృతిని హరిహర హిరణ్యగర్భేశ్వరున కంకితమిచ్చి తన నెఱజాణతనమును ప్రకటించినాఁడు.

మాధవమంత్రి అగ్రజులగు రసకామాత్యుఁడు వాసిరెడ్డివారి సంస్థాన పండితుఁడఁట! వీరు పిమ్మట మాణిక్యరావు పంశీయుల వలన చినరాఘారి లోని మాన్యములను సంపాదించిరి. నెల్లూరుమండలమునందు ప్రఖ్యాతగాయకు లయిన వీణ వీరాస్వామి అయ్యంగారు (19వ శతాబ్ది) ముత్యాలపాడు సంస్థానాస్థాన సంగీతవిద్వాంసులు. వీరు బుచ్చిరెడ్డిపాళెము వాస్తవ్యులు.

ముత్యాలపాడు జమీందారులలో పండ్రెండవ తరము వారైన రాజా శ్రీ నృసింహభూపాల భారేరాయనింగారు ఆంధ్రభాషాపోషకులు. వీరు నెల్లూరునుండి ఖాండ్ర రామకృష్ణయ్యగారి సంపాదకత్వమున వెలువడుచుండిన 'అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి' యను సాహిత్య మాసపత్రికకు నిత్యపోషకులుగాను, అనేక గ్రంథప్రచురణ సంస్థలకు రాజపోషకులుగాను నుండిరి. 1911 నాటి జమీం దారులు శ్రీ రాజా సీతారామచంద్ర శ్రీ రంగ భూపాల భారే రాయనింగారు సంగీత సాహిత్యములలో విశేషాసక్తి కలవారు. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషద ధ్యక్షులుగా నుండి వీరు భాషా సాహిత్యముల యభ్యుదయమున కెంతేని తోడ్పడిరి. 1919 లో నెల్లూరులో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషదష్టమ వార్షికోత్సవ అహ్వానసంఘాధ్యక్షులుగా వీరి సంగిన స్వాగతోపన్యాసము మహానభకు విచ్చేసిన మహామహోపాధ్యాయ కళాప్రపూర్ణ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి, కళాప్రపూర్ణ పేదము దేంకటరాయశాస్త్రి వంటి ఉద్బంధపండితుల మెచ్చికోలును పొందినది¹. 'సూర్యరాయ నిఘంటువును వ్రాయించి యాంధ్ర ప్రపంచముయొక్క గొప్ప లోటును దీర్చి సమకట్టిన పరిషత్తువారు. ఆంగ్ల సంస్కృతములకుం బలె నాంధ్ర మునకు సలక్షణతైలిని సంపూర్ణమగు వ్యాకరణమును రచియింపఁజేసి యీ లోటునుగూడఁ బాపవలసిన వారై యున్నారని విన్నవించెద' అని రాజాగారు రానాటి తమ ఉపన్యాసమునందు సూచించుట గమనింపఁదగినది².

¹ నెల్లూరు జిల్లాలోని సంస్థానముల చరిత్ర, పు. 82, విక్రమసింహపురి మండల పర్వస్వము, ద్వితీయభండము.

² ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక, సిద్ధార్థి, చైత్రవైశాఖజ్యేష్ఠాషాఢములు, సంపుటి 8, సంచికలు 1, 2, పుటలు 13-24.

ప్రతిపక్షము చైత్రమాసమున రాజాగారు పసంతోత్సవమును నిర్వహించి సంగీతవిద్వాంసులను, కవిపండితులను సత్కరించెడివారు. వీరికి సంగీతమన్న సభిమానమెక్కువ. బండేపల్లి సుబ్బయ్యశాస్త్రిలుగారు వీరి ఆస్థాన పండితులలో నొకరు.

కళానిధి, మహాపాద్యాయ, విద్యారణ్యపంచానన, విద్యావాచస్పతిత్యాది దిరుదాంకితులగు శ్రీమాన్ కళత్తూరు విక్రాల రామచంద్రాచార్యులుగారు (1879—1932) కలికివాయ గ్రామ వాస్తవ్యులు ఈ సంస్థానమున బహుకాల మాస్థాన పండితులుగా నుండిరి. వీరు తెంగళ శ్రీవైష్ణవశాఖకు చెందినవారు. భారద్వాజ గోత్రులు ; ఆపస్తంబసూత్రులు. తమ తండ్రియగు రామవాచార్యుల సన్నిధిని, మేనమామ యగు పర్ణశాల రామవాచార్యుల యొద్దను శాస్త్రాదుల పాఠము పఠింపించినవారు. షడంగ విశిష్టక్రమాంత యజుర్వేద పారీణులు ; జైమినీయ పూర్వమీమాంసా పారంగతులు. వీరు ఆత్మకూరు, కాళహస్తి, గద్వాల, దోమకొండ, నరసరావుపేట, నూజివీడు, వనపర్తి మున్నగు ఆస్థానములను సైతము దర్శించి తమ పాండితీపటిమను బ్రకటించి సత్కారములందిరి. వీరు శతాధిక గ్రంథకర్తలు. కల్పసూత్ర సంగ్రహము, చిత్ర పంచాంగము, జనక తీవిత చరిత్రము, మానాంతరబోధము, వేదాంతము జడ్జిమెంట్, స్వయోచ్ఛారణ వైఖరి మున్నగు శాస్త్రగ్రంథములు వీరి ముఖ్యరచనలు. వీరి పాండిత్యమును దెలుపు శ్లోకమొకటి :

‘వేదానాం సదనం తదర్థశరణం వేదాంగవిద్యాధనం
షడ్ధర్మన్యవధారణం సకలవిద్యారణ్యపంచాసనం
వాగ్గంగాభరణం యశోధికరణం దుర్వాదివాం భీషణం
విక్రాలాన్వయ భూషణం శుభగుణం శ్రీరామచంద్రం భజే’.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజస్యచరిత్రము, పుటలు 39—45.
2. పూండ్ల రామకృష్ణయ్య, అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి, 1886, ప్రిప్రిట్, సంపుటము 1, సంచిక 11.
3. విక్రాల శేషాచార్యులు, శ్రీ విక్రాల రామచంద్రాచార్యుల ప్రతిభ, భారతి, 1961 మే, పుటలు 23—32.
4. విక్రాల శేషాచార్యులు, పండితప్రకాంక్షలు శ్రీ విక్రాల రామచంద్రాచార్యులు, ఆంధ్రప్రభ, 1967, ఏప్రిల్ 10, పు. 6.
5. Boswell, A.C. John, A Manual of the Nellore District in the Presidency of Madras, Chapter XXVII, pp. 712—740.
6. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I.

మునగాల

ప్రవేశిక

కృష్ణామండలములోని నందిగామతాలూకాలోని డి యెస్టేటు. బందరు---
హైదరాబాదు రహదారిలో బందరునకు సూటయిరుపది మైళ్ళ దూరమున మునగాల సంస్థాన మున్నది. ఇది నాటి బ్రిటీషుప్రాంతములో నెలకొనియుండినను, నిజామురాష్ట్రము నలుగడల దీనిని చుట్టియుండినది. విస్తీర్ణము 100 చ. మై. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతులుగా నుండిన ఈ సంస్థానపాలకులు చాల ప్రాచీనులు*. ముకుందప్ప, సూరన్న, నరసన్న యనువారు వీరి పూర్వులలో కొందఱు. మునగాలపాలకురాలు కీసర లచ్చమ్మారావుగారు. వరునెనిమిదవ శతాబ్ది చివర ఉత్తరసర్కారులలోని ఆధిపత్యమునకు ఇంగ్లీషు, ఫ్రెంచి కుంఫిణీలవారలకు జరిగిన యుద్ధములలో లచ్చమ్మారావుగారు ఇంగ్లీషుకుంఫిణీ వారికి చేదోడువాదోడుగా నుండినందున 1802 లో సన్నదులిచ్చినపుడు నాలుగున్నరవేల పేష్కాషు మాత్రమే నిర్ణయించిరి. 1937 నాటి ఆదాయము 125 వేలు. 'జబ్బితుల్ అక్రాన్' అనునది ఈ ఎస్టేటుదారుల కులక్రమాగత విరుదము.

సంస్థాన చరిత్రము

మెకంజీకథనముమేరకు గుర్లపాటి అయ్యన్నదేశాయి వీరి పూర్వులలో నొకఁడు. క్రీ.శ. 1693 లో అయ్యన్నదేశాయి, అంతకు కొంతముందు ఆయన కుమారుఁడును మరణించుటవలన కోడలు సుభద్రమ్మకు సంస్థానము సంక్రమించినది. సంస్థాన వ్యవహారములను సరిచూచుట కామెకు శక్తి చాలనందున ఆమెసోదరుఁడగు కీసర ముకుందప్ప మునగాలపరగణాకు పాలకుఁడయి, మొగలుపాదుషా ఔరంగజేబునుండి సన్నదులను సంపాదించెను.

నరసన్న భార్యయును, ముకుందప్ప కోడలును నగు లచ్చాయమ్మ ఆ తరువాతి పాలకురాలు. ఈమె యుద్ధతంత్రములను, రాజ్యతంత్రములను పేరు పెంపులు బడసిన నారీమణి. ఈమెకుమారుఁడు వెంకటరామన్న.

వెంకటరామన్నగారి జ్యేష్ఠకుమారుఁడగు వెంకటనరసింహారావు 1802లో ఇంగ్లీషుకుంఫిణీవారినుండి సన్నద్-ఇ-మిల్క్రియత్ ఇస్తిమిరార్ స్వీకరించిరి.

* A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. II, p. 301.

వీరి యనంతరము వీరి కుమారులు కోదండరామయ్యగారు రాజ్యమునకు వచ్చి, 1814 లో అకాలమరణముపాలయిరి. వీరి కుమారులు వేంకటనరసింహారావు పసివారగుటచే 1814-1818 మధ్య సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వశమున నుండినది. యుక్తవయస్సు వచ్చిన తరువాత వేంకటనరసింహారావు 1818 లో జమీపాలనమును స్వీకరించి పదునెనిమిదేండ్లు పాలించి 1836 లో పరమ పదించిరి. వీరికి సంతతిలేనందున దత్తపుత్రుని స్వీకరించియుండిరి. దత్తపుత్రులగు కోదండరామయ్య మైనరగుటచే సంస్థానము మరల పదునాలుగేండ్లపాటు కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పరమున నుండినది. కోదండరామయ్యగారు 1850 లో జమీకి వచ్చిరి. ఈయన 1854 లో మరణించిరి. ఈయనభార్య రుక్మమ్మ. ఈమె జమీని పదునాలుగు సంవత్సరములు పాలించి 1868 లో గతించిరి.

ఈమెపుత్రిక లచ్చమ్మారావు. 1873 లో జమీందారిణియై, ఈమె నిజాము రాష్ట్రములో ప్రముఖులగు దేశముఖు నాయని వెంకటరామయ్యగారిని వివాహ మాడిరి. లచ్చమ్మారావుగారి ఎస్టేటు మేనేజరుగా కొమఱ్ఱాజు వెంకటప్పయ్య గారుండిరి. ఈమెభర్త వెంకటరామయ్యగారు పిన్నవయసుననే మరణించిరి. ఈమె ఇరువదినాలుగేండ్లు జమీని పాలించి 1892 లో మరణించిరి. ఈమె యనంతరము దత్తపుత్రుఁడు శ్రీ నాయని వెంకటరంగారావు బహద్దరువారు పదమూడేండ్ల వయస్సువారు. వీరు 1879 లో జన్మించిరి. 1883 లో దత్త స్వీకారార్హులైరి. 1892 నుండి సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ స్వాధీనమైనది.

లచ్చమ్మారావుగారి మరణానంతరము లచ్చమ్మారావుగారి దత్తత చెల్లదని ఈమెతండ్రి కోదండరామయ్యగారి వారసులగు కీసరవారు వ్యాజ్యము తెచ్చిరి. ఈ వ్యాజ్యము చిరకాలము నడచి చివరకు దత్తపుత్రున కనుకూలముగా మాతీనది. 1900 లో వెంకటరంగారావు బహద్దరువారు ఎస్టేటు ఆధిపత్యమునకు వచ్చిరి. వీరి దివానులు సుప్రసిద్ధాంధ్రపరిశోధకులు కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణ రావు పంతులుగారు (1877-1923). రాజాగారి తనయులు రామకృష్ణారెడ్డి, గోపాలకృష్ణారెడ్డి అనువారు ఉన్నతవిద్యాపట్టభద్రులు. వీరి రెండవపుత్రికయగు రాణి సరళాదేవిగారు వనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరులు రాజా కృష్ణదేవరాయలవారి పట్టమహిషి. సరళాదేవిగారి కుమారులు రాజా రామేశ్వరరావు బహద్దరుగారు. వీరు పార్లమెంటు సభ్యులు. మునగాలరాజాగారి మొదటి అల్లుఁడు రాజగోపాల రెడ్డి; మూడవ అల్లుఁడు ఎస్.ఎమ్. రెడ్డి. ఇరువురును సీమచదువులు చదివి ఔరిస్థరుపట్టమును పొందినవారు. 1958 లో రాజాగారు స్వర్గస్థులయిరి. అంతకు ముందే ఎస్టేటును అంతరించియుండినది.

సాహిత్యపోషణము

1873-1892 మధ్య మునగాలసంస్థానమును పాలించిన శ్రీ రాజా నాయని

అచ్చమూరావుగారు మంచి సాహిత్యాభిరుచి కలవారు. వీరి ఎన్నెటుమేనేజరు కొమఱ్ఱాజు వెంకటప్పయ్యగారు. వెంకటప్ప కీసరస్థపాలశేఖరుని మంత్రియని సేతుమాహాత్యము పేర్కొనినది. అచ్చమూరావుగారి భర్త వెంకటరామయ్యగారు మరణించువరకు వెంకటప్పయ్యగారు మేనేజరుగా నుండిరి. ఆయన ఆ పిమ్మట కుటుంబముతో స్వగ్రామమగు పెనుగంచిప్రోలునకు వచ్చి కొలఁది కాలములో మరణించిరి. వెంకటప్పయ్యగారి భార్య గంగమ్మ. ఈమె తన సంతానమగు అచ్చమాంబను, లక్ష్మణరాయలను దీసికొని తన సోదరుడైన భండారు మాధవరావుగారియొద్దకు నాగపురమునకుఁ బోయినది. మాధవరావుగారు నాగపురమునందు పబ్లిక్ పర్క్సశాఖలో ఇంజినీరు. ఈయన స్వగ్రామము నందిగామ తాలూకాలోని కంచెలగ్రామము. కొలఁదికాలములో భార్య నిస్సంతుగా మరణింపఁగా మాధవరావుగారు మేనఁగోడలైన అచ్చమాంబను పెండ్లాడిరి. అబలా నచ్చరితరత్నమాలారచయిత్రిగా భండారు అచ్చమాంబరూపి బగమెఱిగిన మాట. లక్ష్మణరావుగారు తన మేనమామయును, బాపగారునునైన మాధవరావుగారి పర్యవేక్షణమున విద్య నభ్యసించిరి. 1900 లో నాయని వెంకటరంగారావుగారు మునగాలసంస్థానాధిపత్యమునకు వచ్చిన పిమ్మట చిన్ననాటి నెచ్చెలియగు లక్ష్మణరావుగారిని పిలిపించి దివానుగా నియమించిరి. 1923 దాకి లక్ష్మణరావుగారు దివానుగానుండి పరమపదించిరి. అనఁగా ఇంచుమించు ఏబదియేండ్లు కొమఱ్ఱాజువారి కుటుంబమునకును, మునగాల సంస్థానమునకును సంబంధముండినది.

వరదరాజు నందిరేశ్వరరవి

ఈ కవి కొమఱ్ఱాజు వెంకటప్పయ్యగారి ప్రేరణముచే 'శివతత్త్వసుధానిధి' అను మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధమును సందానించిరి. కవి కౌశిక గోత్రజుఁడు, ఆపస్తంబసూత్రుఁడు, జ్ఞానానందదేశికేంద్రుల శిష్యుఁడు. ఇది స్కాందమునుండి ఆంధ్రీకరింపఁబడినది. ఈ నందిరేశ్వరశాస్త్రియే రచించిన 'సేతుమాహాత్యము' అను కృతికిఁగూడ వెంకటప్పయ్యగారు కృతిప్రేరకులు. శివతత్త్వసుధానిధి మునగాల జమీందారీలోని ముఖ్యస్థానమగు నడిగూడెము—ఈ కావ్యమున నిది 'నిడుగుడుముల' యని ప్రయుక్తము—లో వెలసిన సారంగేశ్వరస్వామి కంకితము. రెండవదియగు సేతుమాహాత్యము లేర సేతు ఖండము కృష్ణామండలమునందలి పెనుగంచిప్రోలులో వెలసిన శంభులింగేశ్వరస్వామికిఁ గృతి. సేతుమాహాత్యము అయిదాశ్వాసముల ప్రబంధము. స్కాంద పురాణాంతర్గత సేతుఖండమున కాంధ్రీకరణము; రామేశ్వరక్షేత్రమాహాత్య ప్రతిపాదకము. ఇది అముద్రితము. ప్రాచ్యలిఖితభాండాగారపు సంఖ్య ఆర్. 676 (కాకితపు వ్రాతప్రతి). శివతత్త్వసుధానిధి 1874 లో ముద్రితము. ఇవిరెండును

‘ఆంధ్రశైవవాఙ్మయము’ నకు సంబంధించిన ప్రశస్తకృతులు¹.

కొమఱ్ఱాజు రామలింగరవి

వెంకటప్పయ్యగారి పినతండ్రియగు రామేశ్వరుడు లేక రామలింగరవి వీరభద్ర శ్రీ గిరిమల్లేశ్వర శతకములకుఁ గర్త. ‘రామలింగార్కపోష సద్రాజ భూష శరణు శ్రీ గిరిమల్లేశ శాంతరీశ’ యను మకుటముగల శ్రీ గిరిమల్లేశ శతకము సీసపద్యమయము. స్వమతభూషణము, పరమతభూషణము వెల్లివిరిసిన రచన మిది. ‘వీరభద్ర కారుణ్యనిధి’ యను మకుటముగల నూలుకందములతో నొప్పినది వీరభద్రశతకము. కొల్కులూరిలో వెలసిన వీరభద్రస్వామిపేర నిది ప్రపత్తితము.

కొమఱ్ఱాజు వెంకటశివుడు

వెంకటప్పయ్యగారి అగ్రజుడగు వెంకటశివుడుగారు రేపాల రాజలింగ శతకకర్త. మునగాలకు రెండుపరువుల దూరమునఁ గల రేపాలగ్రామములో వెలసిన రామలింగస్వామియే శతకమునందలి రాజలింగము. ఈ శతకమున నూటయిరుపదేడు సీసపద్యములు ‘భావభవభంగ గౌరి హృత్పద్మభృంగ రాజిత శుభాంగ రేపాలరాజలింగ’ యను మకుటముతో నున్నవి. శివపారమ్యమును ప్రతిపాదించు శతక మిది. వెంకటప్పయ్య, వెంకటశివుడు అను రెండు నామములును ఒకేవ్యక్తికి చెందినవని కొందఱు భ్రమపడుటవలన వెంకటప్పయ్య రేపాల రాజలింగ శతకకర్తయని వ్రాయుట జరిగినది². కాని పూర్వోక్తములైన సేతుమాహాత్య శివతత్త్వ సుధానిధి కావ్యములందలి కృత్యవతారికలలో ప్రపంచితమైన కొమఱ్ఱాజువారి పంశావళిని పరికించినచో ఇది కేవలము భ్రాంతి యనియు, ప్రమాదమనియు నిర్ధారితమగుచున్నది. రేపాలరాజ లింగశతకకర్త వెంకటశివుడనుటయు స్థితిస్థాపకాంశము. చూడుడు :

‘ఘనిఁ గొమఱ్ఱాజు వేంకటశివుడనంగ

వెలసి రచించితిని బ్రోచవలయు దయను

భావభవభంగ గౌరిహృత్పద్మభృంగ

రాజితశుభాంగ రేపాలరాజలింగ’

వెంకటప్పయ్యగారి తండ్రియగు లక్ష్మణరాయల (లక్ష్మీశలింగమున)కు మొదటిభార్య సంగమాంబవలన వెంకటశివుడు, వెంకటప్పయ్య అను నిద్రఱు పుత్రులును, మహాలక్ష్మియను ద్వితీయ కళత్రమువలన సంగమేశ్వరుడను

¹ నిడుదవోలు వేంకటరావు, ప్రబంధావతారికలు - కొమఱ్ఱాజువారి పంశావళి, ఆంధ్ర ప్రదేశ్, 1961, పీఠిక, పుటలు 7-13.

² శతకకపుల చరిత్రము, పుటలు 581, 691, 692 ; శేషాద్రిరమణాంబులు, పీఠిక, భక్తిరస శతకసంపుటము 2, పు. 29.

నొకతనయుఁడును ఉన్నట్లు సేతుమాహాత్య కావ్యము సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. కొమఱ్ఱాజువారు శైవులైన ఆటవేలనియోగులు. ధారద్వాజసగోత్రులు. ఉద్భటా రాధ్య శేఖరుఁడగు వీరభద్రగురుశిష్యులు. శివతత్త్వసుధానిధిలో -

‘ఆ రాజమౌళి పూర్ణకృ

పారసమున సకలరాజ్యభరవహనత చే

కూరఁ గొమఱ్ఱాజు కులో

ద్వారకుఁడగు వేంకటప్పభార్మికుఁడలఁచెన్’

అని వెంకటప్పయ్య ప్రశంసించఁ బడినాఁడు. వెంకటప్పయ్యగారి పితామహులును, లక్ష్మీశలింగము కన్నతండ్రియునునగు నాగేశుఁడు అమరావతి ప్రభువు వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయని మంత్రి. నాగేశునకు చొక్కమాంబ పలన వెంకటప్ప, అక్షయలింగము, బసవన, లక్ష్మణరాయలు, రామేశ్వరుఁడు అని అయిదుగురు పుత్రులు. వీరిలో నల్గవ వాఁడగు లక్ష్మణరాయలు నాగేశుని అగ్రజుఁడగు రాజేశ్వరామాత్యునకుదత్తుఁడు.

కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావు

లక్ష్మణరావుగారు (1877-1923) జగమెఱిగిన పరిశోధక పండితులు. విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలి నిర్వాహకులు. మొట్టమొదట మునగాలరాజాగారి కాంతరంగిక కార్యదర్శి. పిమ్మట ఆమరణము మునగాలజమీందారీ దివాను. రాజాగారికిని రావుగారికిని విడఁదీయరాని మైత్రియుండినది. రాజావారు సరసులు; సహృదయులు. చక్కని సంస్కారము, సరససాహిత్యాభిలాషగల విద్యావంతులు. దివానుగా లక్ష్మణరావుగారు మునగాల పరగణాకు చేసిన సేవ విస్మరింపరానిది. వీరి బహుముఖసేవ లీ చిన్న సంస్థానమునకు పరిమితముకాకుండ విశాలాంధ్ర మునకంతటికిని ఉపకరించుతీరున రావుగారికి విశేషావకాశములను ఒడఁగూర్చిన మునగాల రాజాగారు నిజముగా నభినందనీయులు. ఉత్తమపరిశోధకులుగా, ప్రప్రథమ ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వ సంపాదకులుగా, విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథ మండలివంటి ఉత్తమ గ్రంథప్రచురణ సంస్థానిర్వాహకులుగా లక్ష్మణరావుగారు సాధించినఫలము క్లాఘాపాత్రము.

‘తనువు రుజావృతంబయిన, దార్ఢ్యము తప్పుచునున్న, భాషపైఁ

గనికరముంచి తీవ్రకృషి కర్షకురీతినొనర్చి తత్ఫలం

బనిశము నాంధ్రలోకమునకై వినియోగమొనర్చియుంట నీ

జననము సార్థకంబయి పొసంగెను లక్ష్మణరాయధీమణి’*

యని సత్కవిలోకప్రశస్తినిగాంచిన లక్ష్మణరావుగారు ధన్యులలో ధన్యులు.

* శేషాద్రిరమణకవులు.

రాజా నాయని వెంకటరంగారావుబహద్దరు

మునగాల జమీందారు శ్రీ రాజా నాయని వెంకటరంగారావుబహద్దరువారు (1879-1958) బందరు నోబుల్ కళాశాలలోను, మద్రాసులోను చదివిరి. దేశభాషాభిమానులు. ఉత్తమ సంస్కారము కలవారు. ఆదిపూడి సోమనాథరావు (1867-1941) గారి శ్రీకృష్ణదేవరాయచరిత్ర ప్రబంధమును కృతినంది కర్తను బహురీతుల సమ్మానించిరి. బందరులోని సరస్వతీ గ్రంథమాలిక, కాకినాడలోని ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథమాల, మద్రాసులోని ఆర్యభారతీగ్రంథమాలిక, రాజమహేంద్రవరములోని ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకమండలి మొదలగు సంస్థలకు రాజాగారు రాజపోషకులు. విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలి స్థాపకులు. ఈ మండలి పక్షమున ప్రచురితములైన గ్రంథములు నాటికి నేటికి ఆంధ్ర పరిశోధకప్రపంచమున కాదర్శములు.

గుంటూరులోని శ్రీ శారదానికేతనము పాలకవర్గమునకు రాజాగా రధ్యక్షులు*. ఈ నికేతనమునకుగాను గుంటూరు బ్రాడీపేట పరిసరములలో పదివేల చదరపు గజముల పరిమితియును, 80 వేల రూ.ల విలువయునుగల నివేశనస్థలమును రాజాగారు దానమిచ్చిరి. హైదరాబాదునందలి శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయము పోషకులలో మునగాల రాజాగారు మొదటివారు. ఆంధ్రవిశ్వ కళాపరిషత్తులో శ్రీ కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగారి స్మృత్యర్థము రాజాగారిొకనిధిని ఏర్పాటుచేసిరి. బందరు జాతీయకళాశాలకు రూ. 8 వేలు విరాళముగా నిచ్చిరి. రాజాగారు గెలెటి యను పాశ్చాత్యభాషాపరిశీలకుఁడు వ్యావహారికాంధ్ర నిఘంటువును ప్రకటించుటలో ముఖ్యపోషకులుగా నుండిరి. ఆంధ్రవిశ్వకళా పరిషత్తువారు శ్రీ రాజాగారికి కళాప్రపూర్ణ బిరుదమిచ్చి గౌరవించిరి.

* దేశభక్త కొండ వెంకటప్పయ్య స్వీయచరిత్రము, ద్వితీయభాగము, ఆంధ్రరాష్ట్ర హిందీ ప్రచారసంఘము, విజయవాడ, 1955, పుటలు 125, 126.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజస్యచరిత్రము, పుటలు 88-92.
2. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు, నా జీవితకథ - సవ్యాంధ్రము.
3. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
4. వంగూరి సుబ్బారావు, శతకకవులచరిత్రము, పుటలు 581, 691, 692.
5. భక్తిరసశతక సంపుటము 2, వావిళ్ళ, చెన్నపురి.
6. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. II, 1903, pp. 300 - 306.
7. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, Madras. 1938.

మేరంగి

ప్రవేశిక

శ్రీరాజశముసుండలము పార్వతీపురము తాలూకాలో పార్వతీపురమునకు తూర్పుగా తొమ్మిది మైళ్ళ దూరమున మేరంగి యున్నది. ఈ ప్రాంతము నందలి ప్రాచీనమైన కొండజమీందారీలలో నిదియొకటి. 'మేరంగి రురపాము మేనరాజులు' అని పిల్లల దనరా వద్యములలో నైతము పేరుకెక్కిన మేటి సంస్థానము మేరంగి. ఇందు 49 శిరాయితీ గ్రామములు, 9 అగ్రహారములు ఉండినవి. దీని పేష్కరు దాదాపుగా పంచొమ్మిది వేలుండెడిది. 'శత్రుచెర్ల' యనునది మేరంగి జమీందారులకు పరంపరగా వచ్చుచున్న కులవిరుదముగా వాడుకపడియున్నది. 'శత్రుపులను సంహరించువారు' అని కార్మికేల్ దొరగారి వివరణము. శత్రుశత్రుడను బిరుదమున కిది వికృతియయి :

'మేరంగి నొసగె గూర్మిని శత్రుశత్రుడ'

న్న బిరుదముతో జగన్నాథదొరకు'

—ప్రధాన కావ.

కురుపాము జమీందారులకు 'వైరిచెర్ల' యనునది కులక్రమాగతమగు బిరుద నామము. ఇది వైరిశత్రు శబ్దమునకు వికృతియని వాదించురు. వాస్తవముగా చక్రవర్తులు తమక్రింది సరదారులో, సామంతులో తమ శత్రురాజులను చెఱపట్టి తెచ్చినందులకు ప్రసాదించెడి బిరుదముగా 'శత్రుచెఱల', 'వైరిచెఱల' అను బిరుదములు రూఢములయి యుండుననుట సుసంధావ్యము. అవియే జనులవాడుకలో శత్రుచెర్ల, వైరిచెర్లలుగ మార్పాటునొంది యుండనగు. ఇవి వైరిసమానము లని ఆక్షేపముసేయు పుణ్యజనులు కొందఱుండకపోరు. ఇట్టివి బిరుదావళిలో సర్వసామాన్య మనియు, ఈరీతి సమానకల్పనమును వికృతివిదేశకర్త మొదలగు వ్యాకర్తలు అంగీకరించిరనియును* సమాదానము.

సంస్థాన చరిత్రము

జయపుర సంస్థానమును పాలించిన విశ్వంభరదేవు (క్రీ. శ. 1672—1676) గారి కాలమున నీ జమీందారీ యేర్పడియుండినది. విశ్వంభరదేవుగారి తరువాత జయపురము నేలినరఘునాథకృష్ణదేవు రాచటికములో మేరంగి జమీం

* 'భవే ద్బిరుదశబ్దేషు యథేచ్ఛం వర్తకిల్పనా

గ్రామమానుష్య బిరుదశబ్దానా మపి సోమతః'

—వికృతివిదేశము, హాలంత పరిచ్ఛేదము, కాలిక 8.

దొరగు తమ్మరాయఁడు అను వ్యవహారనామముకల ధర్మరాజుదొర జయపురా ధీశ్వరుల ప్రసక్తి లేకుండఁగా స్వతంత్రఁడగుటకు సకల ప్రయత్నములు సాగించెను. జయపుర పాలకుఁడు పెద్ద సేనలతో పైనెత్తిరాఁగా ధర్మరాజుదొర యీ యొత్తిడి కాఁగలేక పల్లకిమిడికి పాటిపోయి తత్ఫలకుల యాశ్రయమున శరణమును దొందియుండెను.

ధర్మరాజుదొర పోఁబడిని, పల్లకిమిడివారి యెత్తుగడను గమనించి జయపురమువారు శత్రుశేషము పనికిరాదను గట్టి పట్టుదలతో తమ శత్రువునకు శరణమొసఁగిన పల్లకిమిడిపై దండెత్తుటకు యుద్ధసన్నాహములు చేసిరి. బల వంతులతో తలపడుట తలకుమాలిన పనియని పల్లకిమిడి పాలకులు గుర్తించి జయపురమునందలి బత్తిలిసీమను తమకిచ్చినచో తమ యాశ్రయమునందలి తమ్మరాయని అప్పగించెదమని బేరముపెట్టి జయపురమునకు రాయచారము నంపిరి. సరిహద్దు తగాదాలలో నలుగుడుపడుచున్న బత్తిలిసీమ బెడదను వదలించికొనుట తమకును గూడ శ్రేయమును ఛావనతో జయపురమువారు పల్లకిమిడివారు అడుగుటయే తడవుగా ఉభయతారకముగా బత్తిలిసీమను పల్లకిమిడికి బదలాయించిరి. రాయచారము నిబంధనముల మేరకు పల్లకిమిడి రాజాగారు తమ యాశ్రయమునందున్న మేరంగి జమీందారు ధర్మరాజుదొరను జయపురమువారి కొప్పగించిరి.

ఇంత రగడకు కారణమైన తమ్మరాయని తలకొట్టించి, తమ భృత్య కోటిలో ముఖ్యుఁడగు జగ్గన్న అను నామాంతరముగల జగన్నాథరాజునకు మేరంగి జమీందారీని ప్రసాదించి పూర్వపు జమీందారుగారి 'వితంతుభార్య' ను ఈయన పెండ్లియాడునట్లుగా నిర్ణయించిరి. జగన్నాథరాజునకు జమీందారీ పట్టము కట్టునపుడు 'శత్రుచెర్ల' యను బిరుదమునుగూడ ప్రసాదించిరి.

మీఁది నిరూపణము ప్రకారము మేరంగి జమీందారుల మూలపురుషుఁడు శత్రుచెర్ల జగన్నాథరాజు. మేరంగి, కురుపాము జమీందారీలు ఇరుగు పొరుగు సీమలలోనివి. ఫ్రెంచి కుంఫణీవారిని ఈ ప్రాంతములోనుండి తఱిమివేయు కాలమునందు కురుపాము సంస్థానపాలకుఁడైన శివరామరాజు (1740-1794) తన రాజ్యమునకు సమీపమునందున్న మేరంగి సంస్థానమును బలవంతముగా నాక్రమించి స్వీయరాజ్య సీమలను విస్తరింపఁ జేసినాఁడు. విజయనగర సంస్థాన ప్రతినిధియగు సీతారామరాజుగారు పట్టపోరు పిల్లితీర్చినట్లు శివరామరాజును అధికారమునుండి తప్పించి ఖైదుచేసి మేరంగి, కురుపాము జమీందారీలను రెండింటిని విజయనగరములో కలిపివేసిరి.

విజయనగరము ఆక్రమించిన జమీందారీల నన్నింటిని వేటువేటుగా విడదీసి పూర్వపాలకులకో వారి సంతతివారికో ప్రసాదించువరకు ఈ రెండు జమీందారీలు కూడ విజయనగరమువారి యేలుబడిలో నుండినవి. 1795 లో

వీనిని పూర్వపాలక కుటుంబములవారికి తిరిగి యిప్పించిరి. ఈ యేర్పాటు మూలమున మేరంగి కుటుంబములోని పెద్దకోపకు చెందిన శత్రుచెర్ల గంగ రాజుగారికి మేరంగి సంస్థానము దఖలుపడినది. ఈయనతోడనే కుంభిణీవారు శాశ్వతపరిష్కారమును నిర్ణయించిరి.

శత్రుచెర్ల గంగరాజుగారికి ఔరంగజేబు వివాదములలో మేరంగి కుటుంబములోని మఱియొకకోపకు చెందిన వెంకటరాజు అనునతఁడు ప్రత్యర్థి. ఈ వెంకటరాజు కుమారుఁడు జగన్నాథరాజు. మేరంగి జమీందారీలో తనకు వంతురావలయునని జగన్నాథరాజు గంగరాజుగారిని జీవితకాలమంతయు వ్యథ పెట్టుచు వచ్చెను. సాధుప్రవృత్తి, ఉదారచిత్తవృత్తి కల గంగరాజుగారు కార్యము నిదర్శించి వృథావివాద మెందులకని కలెక్టరు వెబ్బుదొరగారి సూచనల ననుసరించి కొన్ని జమీన్దారులను జగన్నాథరాజున కిచ్చి రాజీపడిరి. ఈ లోఁగా గంగరాజు చనిపోఁగా అయిదేండ్ల వయసుగల ఆయన కొడుకు చంద్రశేఖరరాజునకు జమీందారీ దఖలుపడినది. అందుపైని జమీందారీ అంతయు తనకే చెందవలెనని జగన్నాథరాజు వ్యాజ్యముతెచ్చి అది యొక కొలికికిరాకపూర్వమే చనిపోయెను.

ఆయన సోదరుఁడగు వీరభద్రరాజు అంతతో ఆగక నాలుగొక లెక్కవ చదివి వ్యాజ్యమునింకను ముందునకు నడపించెను. చిట్టచివరకు మైనరు జమీందారగు చంద్రశేఖరరాజు పక్షమున తీర్పు చెప్పఁబడినది. ఈ తీర్పు తనకు సుతరాము సమ్మతముకానందున వీరభద్రరాజు ఆయుధజనమును సమకూర్చి కొని మైనరు జమీందారును, జమీ మేనేజరు కుమారులను చెఱపట్టి తక్కిన సంస్థానోద్యోగులతో నిమిత్తములేకుండ స్వతంత్రించి సంస్థానపు రాజులను జబర్దస్తీగా జమచేసికొనుచుండెను. కుంభిణీవారు హుటాహుటీని ఆయన మీఁదికి కొన్ని పటాలములను కూచించెయించి, ఓడించి, 1809 లో అత్యల్పమగు పింఛను (నెలకు రూ. 83-5-4) ఇచ్చి సమాధానపఱచిరి.

కాని అల్లరుల కలవాటుపడిన వీరభద్రరాజు 1816లో మరల పితూరీలను లేవఁదీసెను. పింఛనును నెలకు రూ. 1,500 లకు హెచ్చింతుమని కుంభిణీ వారెంత నచ్చఁజెప్పినను దురాశాపరుఁడగు వీరభద్రరాజు ససేమిరా వినలేదు. మైనరు జమీందారు మాతామహుఁడగు దాలయ్యదొరను వీరభద్రరాజు దొంగ పోటుగా చంపించెను. చివరకు వీరభద్రరాజు పట్టుకొనఁబడి సర్క్యూటుకోర్టు వారి యెదుట హాజరుసేయఁబడి విచారణ జరిగినమీఁద సత్ప్రవర్తన కలిగి యుండుటకును, నెలవయినపుడు హాజరున హాజరగుటకును నఫరు జామీను పుచ్చికొని ఫౌజుదారీ అదాలత్ కోర్టువారు ఆయనను విడుదలచేసి విశాఖ పట్టణములో నివసించునట్లు కట్టడగావించిరి. కాని ఆయన పూర్వపద్ధతి యేమాత్రము మాటనందునను, ఆ దరిమిలా సంస్థానమున చెదరుచెదరుగా

చెలరేగిన హింసాచర్యల కీతని కుమ్మక్కు ఉన్నదను గట్టిసమ్మతము కలిగి నందునను కుంఫిణీదొరతనమువారు వీరభద్రరాజును 1821 మార్చినెలలో చెంగల్పట్టునకు పంపించి నెలవారీ 'లవణసు' నిచ్చుచు వచ్చిరి. ఆ తరువాత కొంతకాలమునకు వీరభద్రరాజు మరణించెను.

ఈ గడబిడలలో పిచ్చివాడయినట్లు రసెల్ దొరవలన వివరింపఁ బడిన చిన్నజమీందారు చంద్రశేఖరరాజు అలవిమాలిన అప్పులలో మునిగి యుండెను. సాలుసరి జమలు చెల్లుబడికాత సుమా రేబడినేలకు పైబడిన పేష్కషుమొత్తము బకాయపడియుండెను. అందువలన తాలూకా ఉప్పుచేయఁబడి సివిలుకోర్టువారివలన ఏలము వేయఁబడినది. దీనిని ఖరీదుచేయుట కెవ్వరికిని దైర్యము చాలనందున 1833 లో కుంఫిణీప్రభుత్వమువారిపేర రూ. 500 లకు నామమాత్రపు విక్రయము జరిగెను.

చిన్నజమీందారుగారి కొడుకు జగన్నాథరాజు తొమ్మిదేండ్ల బాలుడు. అనాటి మద్రాసు గవర్నరు ఫ్రెడరిక్ ఆడమ్ పాలకొండ మకాములో నుండఁగా మైనరుజమీందారు జగన్నాథరాజు, దివాను కృష్ణచంద్రుడును దర్శించి సంస్థాన వ్యవహారములను నివేదించియుండిరి. అసలుజమీందారగు చంద్రశేఖరరాజు కూడ గవర్నరుగారిని దర్శించుట కాయన మకామునకు రాఁగా దర్శనము దొరకలేదు*. పాలకొండపితూరీలో ముఖ్యులైన అచ్చపుపలన భాయిలు అను పేర ప్రసిద్ధులైన కృష్ణందొర, అప్పన్నదొర అను నిరువురను, వారి పరివారమును అణఁచుటలో మేరంగిసంస్థానము దివాను కృష్ణచంద్రుడుగారును, మేరంగి మైనరుజమీందారుగారును కుంఫిణీకి మిక్కిలిగా తోడ్పడినందున ఆ మెహనతు నకుఁగాను దివానుగారి అభ్యర్థనముమీఁద పూర్వపు పేష్కషుతో 1835 లో క్రొత్తసన్నదును మేరంగి మైనరు జమీందారు జగన్నాథరాజుపేర కుంఫిణీవారు ప్రసాదించిరి.

1843 లో జగన్నాథరాజునకు యుక్తవయస్సు పచ్చపరకు జమీందారీని ఎనిమిదేండ్లపాటు కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వారి పర్యవేక్షణములో నుంచిరి. 1843 నుండి 1864 దాక జమీని పాలించి జగన్నాథరాజు మరణింపఁగా ఆయన పెద్ద కుమారుడు చంద్రశేఖరరాజునకు జమీందారీ సంక్రమించినది. తరువాత ఈ జమీందారీని శత్రుచెల్ల ప్రతాపరుద్రరాజు, శత్రుచెల్ల బాలగంగాధరనారాయణరాజు మొదలగువారు నిర్వహించిరి. ఆంధ్ర, కురుపాము జమీందారులతో మేరంగి జమీందారులకు సంబంధబాంధవములు గలవు. వీరి మాతృభాష ఓడ్రము. కాని తెలుఁగుభాషను వీరు అభ్యసించిరి. తెలుఁగువారిని తమ దివానులుగా నియమించు చుండిరి. మార్కొండ నీలయ్యయును, మార్కొండ ఆదెయ్యయును, బెహరా దాలయ్య పట్నాయకుగారును, ఆచంట బాపిరాజుగారును, ఆచంట వేంకటరాయ

* Russel's Report, President's Minute, paras 29, 30.

సాంఖ్యాయనశర్మగారును మేరంగిసంస్థానము దివానులుగానుండి సంస్థానాధ్యక్షులయినను శక్తివంచనలేక పాటుపడిరి.

సాహిత్యపోషణము

మేరంగిదర్బారులో నాధారణమైన సాహితీచర్చలు, శాస్త్రగోష్ఠులలోపాటు శతఘంటకవనము, సమస్యాపూరణము మొదలగునవి ప్రసిద్ధములుగా నుండెనట : మేరంగి సంస్థానమునందు సమ్మానము పొందినవారిలో గొర్తి సాంబమూర్తిశాస్త్రి, నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి, వేంకటకవి, ఆచంట వేంకటరాయ సాంఖ్యాయనశర్మ, జగ్గరాజకవి మొదలైనవారు ముఖ్యులు.

నడిమింటివారు

తూర్పుగోదావరి మండలమునుండి నాగావళి సదీతీరమున కరుదెంచి కురుపాముసంస్థానాధీశ్వరుల సమ్మానములందిన పండితకుటుంబమగు నడిమింటి వారికి 'గొట్టివలస' యను నగ్రహారమును మేరంగిసంస్థానాధీశులు దయచేయించి యుండిరట :¹ నడిమింటి చయనులు, నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి, నడిమింటి భగవత్పతంజలిశాస్త్రి కళింగసీమయందేగాక సర్వభారతమునందును ప్రశస్తినిబడసిన మహాపండితులు.

గొర్తి సాంబమూర్తిశాస్త్రి

ఈయన నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రిగారికి సమకాలికులు : చిన్న నాటి నెచ్చెలి కూడ : సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రిగా రీతనిని గోదావరిమండలము నుండి తోడ్కొనివచ్చి నాగావళినది యొడ్డున నాగూరున కావలివైపునఁ గల గ్రామమును మేరంగి జమీందారులచే నగ్రహారముగా నిప్పించిరట :² ఈ యగ్రహార మిప్పటికిని 'సాంబన్నవలస' యని పిలువఁబడుచున్నదట : సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రివంటి పండితకవి ప్రశంసల నందికొన్న మహాపండితుఁడు సాంబమూర్తిశాస్త్రి. ఈయన పార్థివలింగపూజాధురంధరుఁడట :

వేంకటకవి

కౌశికగోత్రుఁడును, గౌరీపతిపుత్రుఁడును నగు వేంకటకవి (1790—1850) యాంధ్రీకరించిన కార్తికమాహాత్మ్య మను మూఁడాశ్వాసముల పద్య కావ్యము మేరంగిసంస్థానాధీశ్వరుల దివానగు మార్కండ ఆదెయామాత్యున కంకితము. కవి సూరపాఠ్యుని ప్రపౌత్రుఁడు, కృష్ణాఖ్యుని పౌత్రుఁడు. 'కపిగోత్ర

¹ సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి జీవితచరిత్రము, పు. 2.

² పైది, పు. 44.

కలశాభిషేకహార మిత్రుడగు నృసింహుని దౌహిత్రుడు'. జానకీ మనోహర ఘన కరుణాలబ్ధి భూరి కవితాప్త యశోధనుడు. ప్రాకృతుడయిన యీ కవిని సుకపీండ్రవట్టమున నిలిపినవారు కావేటి వేంకటాఘ్యుడు, శ్రీనివాసార్కుడును. వీరు కవికి విద్యాగురువులు, ముద్రాగురువులును కాబోలు.

కృతిపతి ఆదెయామాత్యుడు చిత్రగుప్తవంశముగా సంభావింపబడు చున్న సృష్టికరణ కులమువాడు. వీరి పూర్వులు తొలుత పురుషోత్తమక్షేత్ర మగు జగన్నాథమునఁ గాపురముండినవారు. వీరి మూలపురుషుడు మార్కొండ పట్నాయకుడు. ఇతఁడు జగన్నాథమునుండి భార్యయగు భాగమ్మతోఁ గూడ తరలివచ్చి విజయనగరసంస్థాన పాలకుడగు మొదటి విజయరామనరేంద్రుని యొద్ద సరదామిత్రుఁగ సరదారుఁడుగా కుదిరి, కొల్లామున నివసించుచుండెనట ;

మార్కొండ పట్నాయకుని కుమారుడు మాదన. మాదన తనయుడు సోమన. ఈ సోమన 'బర్బరావనీనాయక ప్రాజ్య రాజ్యవర్ధనుడు'. ఈ బర్బర రాజ్య మేదియో తెలియదు. ఏదోయొక కొండ జమీందారీ కానోపు ; సోమన పుత్రుడు నీలయమంత్రి.

‘శ్రీమన్నేరంగిపురీధాముడు శ్రీ గంగరాజు* ధరణీనాథ

గ్రామచే యీ మహనీయుని సామోపాయమునఁ జెందె శాశ్వతకీర్తిన్’

ధీజితదేనగురుడగు నీలయమంత్రివరుడు మేరంగిపురవరేశుడగు గంగరాజుకడ నమాత్యుడుగా నుండినవాడు. ఇతఁడధికృతసప్త సంతానాది సత్కార్యుడు. ఇతనికి పొన్నమాంబవలనఁ గలిగిన కుమారుడు కృతిపతి యగు ఆదెయామాత్యుడు. ఇతఁడు గంగరాజు పుత్రపౌత్రులగు చంద్రశేఖర రాజు (1798—1833), జగన్నాథరాజు (1824—1864) ల యొద్ద సచివుడుగా నుండి విశేషఖ్యాతిని బడసినట్లు కృత్యవతారికయందలి క్రిందిపద్యము ప్రమాణము :

‘శ్రీ శత్రుచెర్లనంశేకుఁ డీశ్వరపాద

భజనపరుండు శోభాపరుండు

చంద్రశేఖరమహీజాని యే మంత్రికు

నీతిఁ జేకొని మహాఖ్యాతిఁ గాంచెఁ

దత్పరోక్షంబునఁ దత్పుత్రుఁ డఖిల వి

ద్యామయుండు వినిర్జితామయుండు

శ్రీమజ్జగన్నాథ నృపచంద్రుఁ డే మంత్రి

చంద్రుని నమ్మె నిస్సంశయమతి

* గంగరాజును లిఖితప్రతిపాతము సరికాదు. క్రీ.శ. 1795—1803 మధ్య మేరంగిని పాలించిన జమీందారు శత్రుచెర్ల గంగరాజు (1770—1803). మేరంగిపాలకులలో గంగ రాజు నామకులు కన్పట్టరు.

....అట్టి యాదెయమంత్రి....'

ఇట్టి ఆదెయమంత్రికి కార్తికమాహాత్యకృతి యంకితము.

'నారాయణాంశజనితుం డీ రసికశ్రేష్ఠః డీతని కే నిచ్చెద ను

శ్రీ రంజిలః గృతిరత్నం బౌరాయని సుకవిజనము లభినుతిసేయన్'

సప్తసంతానములు నిలిపిన ఆదెయామాత్యుఁడు 'వేంకటకవి కిచ్చె నిరాతంకముగా గ్రామమొకటి ధరణీశ కృపా సంకలితోద్యముఁడై'. ఈ గ్రామమేదియో యెఱుకపడలేదు.

మేరంగిపాలకుఁడగు జగన్నాథరాజు 'సహజ దయాఖని, శత్రుచెల్లాన్వయ క్షీరపారాదార శీతలఘ్నణి, సకలభాషాజ్ఞానశాలి, మనోంబుజకీలితశూలి, గుణాల వాలుఁ, డమిత భూసురపాలుఁ' దని కీర్తింపఁబడినాఁడు.

స్కందపురాణోక్తమగు కార్తికమాహాత్యమున కీ కావ్యము తెలుఁగు సేత*.

ఆచంట వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మ

మేరంగిసంస్థానమున పండితుఁడుగను, దివానుగను వ్యవహరించిన వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మ (1864--1933) గారు జగమొట్టఁగిన జగ పండితులు. ఈయన వ్యవహారనామము వేంకటరావుపంతులు. శర్మగారి తండ్రి బాపిరాజుగారు కూడ మేరంగి దివానులుగా నుండిరి. శర్మగారి ఉన్నతవిద్యాభ్యాసమునకు మేరంగి జమీందారులే సాయపడిరి. వీరు తొలుత మేరంగి జమీందారుల కొలువులో శిరస్తదారుగా ప్రవేశించి తండ్రియనంతరము దివానుగా నియమితులైరి. సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రాంగ్లభాషలయందు వీరికి పరినిష్ఠితమైన పాండిత్యముండినది. చందమామ, ఆంధ్ర పద్యావళి (ఖండకావ్య సంపుటలు), సుధానిధి, మనోరమ యను పద్యకావ్యములు; మనోరమ, పార్థసరాజయము, అవదాతకలభకములను స్వతంత్ర నాటకములు; ఉత్తరరామచరిత్రము, విక్ర మోర్వశీయము అను నాంధ్రీకృతరూపకములు; రహస్య దర్పణము అను విజ్ఞానవిషయక వ్యాససంపుటియు వీరి ముఖ్యకృతులు. వీరి ఖండకావ్యమగు చందమామ మొదట పోలవరముజమీందారుల యాజమాన్యమున నడచిన సరస్వతీపత్రికలో ప్రచురితము. శర్మగారు 'సుజనప్రమోదిని', 'కల్పలత' పత్రికాసంపాదకులు కూడ.

శ్రీ శర్మగారు వట్టి కవిమాత్రమే కాదు. సంస్థానాభ్యుదయమునకై నూతన పథకములు విరచించి నిపుణముగా నిర్వహించిన మేటి. మేరంగి సంస్థానమున మైకా విరివిగా కలదు. మేరంగి జమీందారులను ప్రోత్సహించి శర్మగారు మైకాగనుల త్రవ్వకమును సాగించిరి. మొదట గొప్ప లాభములు

* ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, ప్రతి, R. No. 286.

వచ్చినని కాని ప్రథమ ప్రపంచ సంగ్రామ కాలమున వచ్చిన ఆర్థిక సంక్షోభము మూలమున ధరలు పడిపోయి మైకాకు గిరాకి తగ్గి కొంత నష్టము వచ్చినది. ఈ యంశమును పురస్కరించికొని కవితారంగమున శర్మగారికి ప్రత్యర్థిగా నుండిన మేరంగిసంస్థానాస్థానకవియగు జగ్గరాజకవి—

‘మై కమ్మించిన పంతులు

పైకం బేపాటా రాజు భండారములోన్’ అని శ్లేషార్థముతో నెత్తిపొడిచె నఁట! శర్మగారి సర్వతోముఖప్రతిభకు సంతసించి మేరంగి జమీందారు లీనాముగా కొన్ని భూములను శర్మగారికొసఁగి సత్కరించిరఁట!¹ నాటి జమీందారుల సంతతికిఁ జెందిన శత్రుచెర్ల ప్రతాపరుద్రరాజు, శత్రుచెర్ల బాల గంగాధరనారాయణరాజు ఆచంట రామమూర్తిపంతులుగారియొద్ద విద్యాభ్యాసము గావించి శ్రీ శర్మగారి ప్రత్యేకపర్యవేక్షణలో పెరిగినవారు.

శ్రీ శర్మగారు మహోపాధ్యాయ బిరుదాంకితులు. వీరికి సంగీత నాట్య చిత్రలేఖనాది లలితకళలయందును, భౌతిక రాసాయనికాది శాస్త్రములయందును గొప్ప పరిచయ ముండెడిదఁట: 1923 లో నండురున జరిగిన ఆఱవ సారస్వత మహాసభ కధ్యక్షులు². తణుకులో 1924 లో జరిగిన ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారి త్రయోదశ వార్షికోత్సవసభకు వీరగ్రాసనాధిపతులు. తెనాలిలో 1929 లో జరిగిన ప్రథమాంధ్ర నాటకకళాపరిషత్సభాపతులు. సమయస్ఫూర్తియు, వాక్చతుర్యము, పరేంగితజ్ఞతయు శర్మగారి విశిష్ట లక్షణములు.

మేరంగిజమీందారుల కీర్తిపొలమునకు శ్రీ శర్మగారు పొలమేర.

1 భూషణం, సాంఖ్యాయనశర్మగారి సారథ్యంలో మేరంగి, ఆంధ్రప్రభ, అదివారము సంచిక, 1964, నవంబరు 5, పు. 7.

2 శారద, మచిలీపట్టణము, సంపుటము 2, సంచిక 1, పుటలు 1-12.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణముణిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహము, పుటలు 544-548.
2. రాజా మృత్యుంజయనిశ్శంకి బహద్దరు, హిల్ జమీందారుల చరితము, పుటలు 11, 12.
3. మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి, ఆంధ్ర రచయితలు, పుటలు 201-205.
4. G. E. Russel, Reports on the Disturbances in Parlakimedy, Vizagapatam and Goomsoor in 1832-1836, Vol. I, Madras, 1856, pp. 34-36.
5. M.A.M.P., Vol. III, p. 500.

రాచూరు - రేపల్లె

ప్రవేశిక

ఇవి గుంటూరు మండలమునందు వెలసిన ప్రాచీనసంస్థానములు. ఈ సంస్థానపాలకుల రాజధానులు గుంటూరు మండలము నందలి రాచూరు రేపల్లెలు. ప్రప్రథమమున ఒకే సంస్థానముగా నుండి అనంతరకాలమునం దాసంస్థానము రాచూరు, రేపల్లె అను రెండు భాగములుగా విడిపోయి రెండు వంతులుగా నేర్పడినది. కూచిపూడి, గుంటూరు, చీరాల, తాడికొండ, నాదెండ్ల, నూతక్కి, పాణం, పాలెఱు, పులివెట్టు, ప్రత్తిపాడు, మంగళగిరి, మునిగోరు, రావిపూడి, సంకరావూరు అను నీ పదునాలుగు సముతులతో ఏనూట ఎనుబది నాలుగు గ్రామములతోఁ గూడిన మూర్తిజాన్నగరు సర్కారు వీరి పూర్వుల తొలి సంస్థానము.

‘....అమరె మూర్తుజాన్నగర సింహాసనమున
చామరచ్చిత్ర వేణునిస్సాణ పణవ
ముఖ నిఖిలరాజచిహ్నముల్ మ్రోలఁ దనరఁ
బ్రథమ జయశాలి మానికరాయమౌళి’

—దనుర్విద్యా విలాస కృత్యవతరణిక, 29.

అని నాటి కొండవీటి జిల్లాలో హుజూరు నాయకుఁడు, భిల్లాదారు హోదాలో నున్న మాణిక్యరావు దేశముఖు పేర్కొనఁబడినాఁడు. పిమ్మట ఇనగు ర్తిపాడు, కట్టెంపూడి, గారపాడుసముతు, జానం చుండూరు, నుదురుమాడుఖండ్రీక, పూండ్ల, పెదపూడి, పొత్తూరుసముతు, మండూరు, వల్లూరు, సుద్దపల్లి మొదలగు ప్రాంతములు ఈ సంస్థానమునం దుండినవి. జమీందారీరద్దు చట్టము నాటికి పూర్వమే యీ సంస్థాన మంతరించియుండినది.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థాన పాలకులు శ్రీమహావిష్ణుచరణ రాజీవయుగళి నవతరించిన పద్మనాయక కులసంభవులు, వీరిది ‘పుణ్యపలి’ గోత్రము. ఈ గోత్రజులలో మాణిక్యరావువారి కుదురు గొప్పది. వీరి తొల్లిటి యింటిపేరు ‘కృష్ణానేని’ వారు. మొదటి నివాసము తెలంగాణముఁట ! ఇప్పటికిని వీరి పరంపరా సంబంధులు చాలమంది హనుమకొండ పరిసరముల విస్తరించియున్నారఁట ! ‘మాణిక్య రావు వా’రను వీరి గృహనామము గోలకొండ సులతాను కుతుబ్ షాహీ

యిచ్చిన గౌరవనామములు : జైనులలో మాణిక్యచంద్ర మాణిక్యసేన మాణిక్యదేవాది నామములు మాణిక్యపద ఘటితములు గలవు. తెలంగాణమున మాణిక్యప్రభువను యోగీంద్రుడెప్పుడో వెలసెనట. వారి శిష్యపరంపర నేడును తెలంగాణమున గలదు. ఇది వారిపేర నేర్పడిన బిరుదేమోయని వేటూరి వారి యోజన.*

పద్మనాయక గోత్రముల వారిలో ప్రసిద్ధుడైన మాణిక్యారాయుడను నతడు రఞోద్యోగంబు లందాప్తుడయి కుతుబ్షాహీకి కుడిబుజముగా నుండె నట. కొండవీడు, కోవెలకొండ, పెదకొండపల్లి, మొదకు మొదలగు దుర్గము లను శత్రువుల దాడులనుండి కాపాడినందులకు మెచ్చి, కుతుబ్షాహీ మాణిక్యారాయనికి పెద్దబిరుదు లిచ్చెనట.

‘ఆజానేయము రత్నకుండలయుగం బాందోళికారత్నమున్
బ్రాజాపత్యము మూర్తుజాన్నగరసామ్రాజ్యంపుమన్నెర్కమున్
రాజా మానికరావటంచు నభిదానం బిచ్చినన్ బ్రీతుడై
భ్రాజిష్ణుండగుచున్ దగున్ గుతుపషా పాచ్చా సమక్షంబునన్’

—ధనుర్విద్యా విలాసము, అపతరణిక, పు. 23.

‘డెబ్బదియేడు గోత్రముల తీవినెసంగెడు పద్మనాయకుల’ (పైది, 1-17) లో ‘పున్నెపలి కీరాబ్ధి చంద్రులు’ (పైది, 1-52) ‘కుతుపళా ననుగ్రహంబున నేనూటయెనుబదినాలుగు పరగ్రామంబుల బ్రసిద్ధంబగు మూర్తుజాన్నగరంబున కుం దావలంబైన రాజ్యంబునకు మన్నెటికంబును, దక్కుంగల సమ్మానం బులం బడసి యప్పాదుళా పసుపున మూర్తుజాన్నగరంబు బ్రవేశించి....’ (పైది, 1-24) కొండవీడు మొదటి రాజుచానిగా పాలించినవారు. కృష్ణానేని మాణిక్యారావుగారి పంశము అనంతరకాలమందు వంశకర్త పేర ‘మాణిక్యారావు వారు’ అను వాడుకతో ప్రచురమయినది. మాణిక్యారాయని పుత్రపౌత్రాదులు గోల్కొండ నవాబుల కాలమున కొండవీటి సీమలో హుజూర్ నాయకులుగా, ఖిల్లాదారులుగా నుండి ‘పౌరుషశాలియై తనరు పాదుషహా హిత మాచరింపుచు.... వారికి వారికిం దగినవై భవముల్ గని....’ (పైది, 1-18) వర్ణిల్లిరి. ఈ పంశము నందలి యాద్యులందఱును కుతుపళా పాచ్చా హితాపాదులై వర్తించి యనేక సత్కారముల నందినవారు.

మాణిక్యారాయని కుమారుడు కొండలరాయడు అబ్దుల్లా పాదుషా కాశ్రితుడు; సులతానబ్దుల పాదుళాహునకు మెచ్చులు గూర్చువాడు. ఈయన కుమారుడు తిరుమలప్రభుడు. తిరుమలప్రభుని ప్రపౌత్రుడు అప్పప్రభుడు ఔరంగజేబుచే సమ్మానితుడు. మూర్తుజాన్నగర పాలకుడగు నితడు 1705 నాటికి రేపల్లెలో కోటను గట్టించియుండెను. అప్పప్రభుని కుమారుడు తిరుపతి

* ధనుర్విద్యా విలాసమునకు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పీఠిక, పు. 38.

రాయఁడు. తిరుపతిరాయనికి చక్రమాంబవలన వెంకటరాయ. కృష్ణ. అప్ప. రమణ. వల్లభరాయ, సీతన్న యని యాఱుగురు కుమారులు. వెంకటరాయల కుమారుఁడు గోపాలుఁడు, అప్పావనీపతి తనయుఁడు రఘుపతి నవాబులనుండి రాజా కిత్తాబులను, జెండా, నగరా మొదలగు గౌరవచిహ్నములను బడసిన వారు. ఉద్ధతులగు వాసిరెడ్డివారి యొత్తిడి కాఁగ లేక వీరి పలుకుబడి నానాఁటికి క్షీణించుచు వచ్చినది.

అన్నలందఱును, వారి పిల్లలలోని కొందఱును సంస్థానమును పాలించి మరణించిన పిమ్మట చిట్టచివరివాఁడైన సీతన్న (1737-1778) కు సంస్థానము సంక్రమించినది. సీతన్నకు లక్ష్మమ్మవలన జంగన్న, తిరుపతిరాయఁడు నని ఇద్దఱు కుమారులు. పెద్దవాఁడగు జంగన్న 1779-1811 మధ్య సంస్థానమును పాలించెను. క్రీ. శ. 1787 నుండి 'మూర్తుజాన్నగరు' (గుంటూరు) సర్కారు కుంఫిణీ ప్రభుత్వమువారి వశములో నుండినది. 1792 లో అన్నదమ్ముల మధ్య కలఁతలేర్పడి జమీ రెండు విభాగములయినది. జంగన్న కాలమునందే శాశ్వతకర నిర్ణయము జరిగినది. ఇందలి రేపల్లె వంతు జ్యేష్ఠుఁడగు జంగన్నకువచ్చినది.

‘ఆయురారోగ్య పుత్రపౌత్రాభివృద్ధి
గలిగి రేపల్లె నగరశృంగార సౌధ
రత్నసింహాసనస్థితి రాజ్యమేలు
భవ్యగుణశాలి జంగభూపాలమౌళి’

—అవతారిక, ధనుర్విద్యా విలాసము.

రాచూరు వంతు తమ్ముఁడగు తిరుపతిరాయనికి వచ్చినది.

జంగన్నగారికి భావయ్య, సీతన్న యని యిరువురు పుత్రులు. రాచూరి జమీందారు లయిన తిరుపతిరాయని పుత్రులిద్దఱును నిస్సంతుగా మరణించుట వలన రాచూరి భాగము మరల రేపల్లెవారికి దఖలుపడినది. భావయ్యగారు ఈ రెండు జమీలను పాలించుచువచ్చిరి.

ఆర్థికదుస్థితివలన సంస్థానమునందలి పెక్కు సీమలను ముఖ్యముగా పొన్నూరువగైరా యిరువదిరెండు గ్రామములను అమరావతి పాలకుఁడు వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయఁడు, రాచూరు తాలూకా భాగములను నరసరావుపేట పాలకుఁడు మల్రాజు పెదగుండారాయఁడు మొదలగువారికి విక్రయించిరి. సీతన్నారావుగారి కుమారులు జంగన్నారావుగారు (1817-1870) తండ్రి మరణకాలము నాఁటికి మైనరయినందున 1828-1835 సంవత్సరముల మధ్య సంస్థానము కోర్టుఆఫ్ వార్డ్స్ వశముననుండినది. జంగన్నారావుగారు 1835 లో జమీకివచ్చి 1846 దాక పాలించిరి. కొన్ని యేండ్లుగా సంస్థానము పేష్తఱు సరిగా చెల్లక బకాయి పెరిగిపోయినందున 1846 లో రేపల్లె జమీందారీ జప్తు చేయఁబడి యేలమునకు వచ్చినది. ఎవరును పాటపాడనందున కుంఫిణీ ప్రభుత్వమే

ఖరీదుచేసినది. రేపల్లె జమీందారీ యిట్లంతరించినది.

ఈ జమీందారీలోని రాచూరి భాగము నిదివరకే నరసరావుపేట సంస్థానాధీశ్వరులు విక్రయించికొని యుండిరి. భావయ్యగారికి అచ్చమాంబ వలన జన్మించిన వెంకటగోపాలరావుగారు (1870—1883) కేవలము పించనుదారులుగా నుండిరి. వీరు 1883 లో పరమపదించిరి. వీరు రాచూరి జమీందారుల కోవలోని వారు. వెంకటగోపాలరావుగారి కుమారులు వెంకటమార్కండేయరావుగారు.* వీరు చిన్నతనముననే గతించిరి. వీరి కుమారులు వెంకట హయగ్రీవరావుగారు. వీరు 1918 లో జన్మించిరి; నేటికిని సజీవులు. రాచూరి జమీందారుల కోవవారు పల్లెకోనకు చేరువఁగల రాచూరు గ్రామము నివాసముగాఁ గలవారు. వెంకట హయగ్రీవరావుగారు రాచూరి జమీందారుల సంతతికి చెందినవారు. రేపల్లె జమీందారుల వంశీయులు రేపల్లె యొద్దనున్న ఉల్లిపాలెమునందు నివసించు చుండుటవలన వీరిని ఉల్లిపాలెము జమీందారులనియు వ్యవహరించిరి.

సాహిత్యపోషణము

పదునెనిమిదవ శతాబ్ది మధ్యభాగము దాక నీ వంశీయుల సాహిత్య సమారాధక చరిత్రము మనకు స్పష్టముగా తెలియదు. వీరు అనేకాగ్రహారములు, దేవాలయములు నిర్మించి దేవబ్రాహ్మణ పృథ్వులను సంరక్షించిరి. చక్రమాంబా తిరుపతిరాయల పెద్దకుమారుఁడును, రేపల్లె జమీందారుఁడును నగు జంగన్న (1779—1811) 'సప్తసంతాన ప్రశస్తిని గాంచి వరకవీశ్వరుల దీవనలు గాంచి' (1—55) మించినవాఁడని ధనుర్విద్యా విలాసమునఁ బేర్కొనఁబడినది గాని యాయన పోషించిన కవులెవరో వారు రచించిన కృతులెవ్వయో తెలియదు. అయితము వేదావధానులు, రాయప్రోలు సూరంభొట్లు, పట్టెము రామలింగ దీక్షితులు, పోతుకుచ్చి పాపంభొట్లు, నేతి తెలగావధానులు, బూరుగుల నిమ్మంభొట్లు మొదలగు వేదశాస్త్ర పండితులకు జంగన్నారావుగారు చెటి 82 కుం. భూమిని దానముచేసినట్లు మాత్రము నిదర్శనములున్నవి.

కృష్ణానేని తిరుపతిమాణిక్యరాయఁడు

జంగన్న తమ్ముఁడును రాచూరి పట్టణాధిపతియు (1—61) ను నగు తిరుపతిరాయఁడు ధనుర్విద్యా విలాసకృతి ప్రేరకుఁడు. మొహమ్మదు జాఫర నామధేయుఁడగు శరాసనగురుని యాశ్రయమున ధనుర్విద్యా రహస్యముల నేర్చినవాఁడు కృష్ణానేని తిరుపతిమాణిక్యరాయ ప్రభువు.

‘శ్రీమన్మహాదేవ సేవానుభావంబు

గొని ధనుర్ధరుఁడైన గుహునిలీల

* ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, క్రోధన, 1925, పు. 332.

గాధేయ బోధంబుగాంచి కోదండ దీ

జెగురుండైన దాశరథీల

పరశురాము భజించి శరశరాసన కళా

ఘనుడైన జాహ్నువీతనయులీల

ద్రోణు నారాధించి బాణాసనాభ్యాస

పటిసుంబుగాంచిన పార్థులీల

శ్రీమహమ్మదజాఫర నామధేయుఁ

డగు శరాసనగురువరు నాశ్రయంబుఁ

బడసి విలుదాల్చి కలియుగపార్థుఁడనఁగఁ

బ్రౌడఁ జెలువొందెఁ దిరుపతిరాయశౌరి'

—1-60.

అష్టాదశవిద్యలలో ధనురాగమము మిక్కిలి గణనీయమనియు, దీనిని కావ్యముగా వెలయింపఁజేయుమనియు, సప్తసంతానములందు కావ్యము సనాతనమనియు —

'నరుఁడా కుంభజు వేఁడినట్లు గురుఁడానందంబునం గ్రీడితోఁ

బరిపాటిం వినిపించినట్లుగఁ గథాభాగంబు భాగించి క్రొ

వ్విరులం దేనియ గూర్చు కైపడి ధనుర్విద్యా విలాసాహ్వాయం

బొరయం గావ్యము మాట నర్పణముగా యోజింపుముత్సాహివై'

—1-71.

అని కోదండరామమూర్తి కృతిప్రేరకుఁడగు తిరుపతిరాయనికిఁ గలలో కని పించి యాదేశించెనట.

అకలంకము కృష్ణకవి

తిరుపతిరాయఁడు ధనుర్విద్యావిశేషములను వివరింపఁగాఁ దదాస్థాన కవియగు కృష్ణమాచార్యుఁడు తెలుఁగున ధనుర్విద్యావిలాసమనుపేర మూఁడా శ్వాసముల కృతిగా కృతిప్రేరకుని యిలువేల్పు కృష్ణానదీతీరమున రూపని పురమున జానకీ సమేతుఁడయి అర్చాస్వరూపమున విలసిల్లుచున్న కోదండ రామస్వామి కర్పితముగ రచియించినాఁడు. కవి మైత్రేయ సగోత్రుఁడు. రామానుజ పాద భక్తుఁడు. 'కౌసల్యానందన కటాక్షవీక్షణ పరంపరాసాదిత కవితావిచిత్ర సుకవి జనానుగ్రహపాత్రుఁడు'. మరుత్తనయారాధనలబ్ధి చారు కవితాధీరుఁడు. ఇది యే సంస్కృతకృతికిని ఆంధ్రీకరణము గాదు.

ఈ కవి మఱియొక కృతి శకుంతలా పరిణయమును శృంగారప్రబంధము చిటుమాఱిళ్ళ పాపయ్య యను నామాంతరము గల వేంకటాద్రినాయనింగారి ప్రేరణమున రచితమై తిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామి కర్పితమై యున్నది. శకుంతలా పరిణయమునందు కృతికర్త కృష్ణకవి యనియు, కృష్ణమాచార్యుఁ డనియు వ్యవహృతుఁడు. 'ఇది శ్రీమత్కౌసల్యానందన ప్రసాద సమాసాదిత

కవితా విచిత్ర మైత్రేయసగోత్ర నృసింహగురుపుత్ర కృష్ణమాచార్య ప్రణీతం బయిన శకుంతలా పరిణయము....' అని యాశ్వాసాంత గద్యములయందు కృష్ణమాచార్యుడనియు—

'పాత్రుడవై మైత్రేయస
గోత్రుడవై నారసింహగురువర్యునకున్
బుత్రుడవై వెలయుదు వి
ద్ధాత్రిన్ మాపసుపు సేయఁడగు కృష్ణకవీ!'

యని యవతారికాభాగమునందు కృష్ణకవి యనియు నుట్టంకింపఁబడుట గమనింపఁ దగినది. ధారాశుద్ధి, ధనురాగమవిషయసమ్మద్ధికలిగిన ప్రౌఢకావ్యమిది. కృతి ప్రేరకుల పూర్వరాజధాని కొండవీడు ఈ కావ్యమున నిట్లు పరికీర్తితమయినది.

'పసమించు భీష్మక ప్రముఖావనీపాల
కులకు వజ్రపుజోడు కొండవీడు
శత్రు రాజాధిరాజ విరాజదైశ్వర్య
కుదిరంబు ముకుద్రాడు కొండవీడు
అఖిలయాచక రాజహంసయూధములకు
క్రొందామరలకాడు కొండవీడు
దేవతాయతనమై దీపించుకల్యాణ
కుధరంబునై దోడు కొండవీడు
హరిహరవిరించి ముఖదేవతావతంస
సంసదభిరామ హేమ విశాలశాల
జాగ్ర దగ్రముహూర్ముహూశ్చటులపటహ
ఘమఘమ ధ్వానములగూడు కొండవీడు.'

'పరరాజ్య పరదుర్గవరవైభవశ్రీలఁ గొనకొని విడనాడు కొండవీడు' అను పద్యమున కిది యనుకరణము. మాదిరి కొకపద్యము.

'శరసంధాన విధాన తానకములన్ సంధిల్లు నిర్దోషముల్
పరిభావించి ధనుఃకళానుకలనా భాస్వస్మనోపృత్తియై
శరసంధాన విమోచనమ్ముల విశేషమ్ముల్ పిసాళింపుచున్
నరుఁడానందము నొందుచుండు ధరణీనాథుల్ ప్రశంసింపఁగాన్'

—నారాచనిర్మాణము, 199.

ఉరుటూరి వేంకటకృష్ణకవి

హరితన గోత్రుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, ఉరుటూరి వెంగన్న మంత్రి తనయుఁడును నగు వేంకటకృష్ణ సుకవి ఆకాశరావణ సంహారమను

గ్రంథము*ను కృష్ణానేని తిరుపతిమాణిక్యారాయప్రభుని ప్రేరణమున రచించి కృష్ణానేనివారి కులదైవమగు ఈవని కోదండరామస్వామికిఁ గృతి యిచ్చినాఁడు. శ్లేషకవితా పితామహుఁడగు నితఁడింకను రాఘవపాండవయాదవీయాది బహుప్రబంధ నిబంధన ప్రవీణుఁడయినట్లు ఆకాశరావణ సంహార కావ్యమునందలి యాశ్వాసాంత గద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది. 'ఇది శ్రీవిష్ణుచిత్తముని చరణ సేవాధురీణ రాఘవ పాండవ యాదవీయాది బహుప్రబంధ నిబంధన ప్రవీణ.....సంస్కృతాంధ్ర భాషాచతుర్విధ వివిధ కవితానిలయ వెంగనమంత్రి తనయ వినయవిశంకట వేంకటకృష్ణకవి....'.

'అరి బలములోన నొకఁడైన సంఘితలము
ముల్లుగాఁడక యున్నాఁడు మోదమెసఁగ
నింక నేరీతిసాధింతు నెద్దివెరవు
సురలగెల్చిన బలమెల్లఁ జూటవోయె'

అని రావణుఁడు చింతించు పద్యముతో కథాభాగ మారంభమగు చున్నది. లభ్యమయిన అవతారికా భాగమునందలి కృతిప్రేరకుని వంశావతార మంతయు నించుమించుగా ధనుర్విద్యా విలాస కృత్యవతారికకు మక్కికి మక్కిగానకలు. ఇది లేఖకుల చెయివాటో, పాఠకుల అలవాటో, లేక ఈ రెండు గ్రంథములెత్తి వ్రాయఁబడిన తాటియాకు లటునిటు కలిసిపోవుటవలని పొరపాటో కావచ్చు. అంతేకాని, చతుర్విధ కవితానిలయుఁడగు నీరవి మఱియొక కవి కూర్చిన యవతారికాభాగమును సొంతముచేసికొనునంత కక్కుటితి గలవాఁడుకాఁడు. శివరహస్యఖండ కృతికర్తయును, ముఖభాగళు ప్రభు నాశ్రతుఁడును సగు బాలసరస్వతి కోడూరి వేంకటాచలకవి కీ కృష్ణకవి మాతులుఁడు.

కృష్ణా గుంటూరు మండలములయందు వితరణ గుణమునకును, విక్రమ క్రమమునకును మాణిక్యరావువారి వంశము పేరుపొందినది. భావన్నారావుగారు సంగంజాగర్లమూడిలోని సంగమేశ్వర దేవాలయమున కీనాముగా భూముల నిచ్చిన పుణ్యమూర్తి. వీరి తనయులగు వెంకటగోపాలరావుగారు సకల కళా రసికులు ; నిరతాన్నదాతలు. వీరు అశ్వారోహణ ధనుర్విద్యాపాటవముల జితశ్రములఁట ! వీరి ముఖ్య నివాసస్థానము పల్లెకోనకు చేరువలోఁగల రాచూరు. ఈ వంశీయులకు సంబంధించిన అనేకచాటువులు వ్యాప్తిలో నున్నవి. భావన్నారావుగారి మీఁది పద్యము :

'సుమమౌక్తికాకల్ప సుప్రతీకంబుతో
కంబుతోఁ బుండరీకంబుతోడ

*యుద్ధకాండ కథాభాగము మాత్రము కలిగి అతి శిథిలావస్థలోనున్న ఆకాశరావణ సంహార కావ్యప్రతి ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయమున నున్నది. R. No. 663.

పల్లవకుసుమనంవాదనై కాంతుతోఁ
 గంతుతో రోహిణీకాంతుతోడ
 అధిగతపరిమోగ్రుఁడైన స్వర్చానుతో
 భానుతో నల చిత్రభానుతోడ
 దండిగా దేవ కోదండాభిరాముతో
 రాముతో నందనారాముతోడ
 నీదు సత్కిర్తి నీమూర్తి నీ ప్రతాప
 దీప్తి నీ దోర్బలస్ఫూర్తి దీటుమిగిలి
 యలరె మాణిక్యరాయ పంశాబ్దిసోమ
 భానురగుణాళి భావభూపాలమౌళి'

—చాటుపద్యమణిమంజరి, ద్వి. భా., పు. 94.

'ఒకతాత కుతుబుళా ప్రకటదక్షిణభుజా
 దండుఁడై కోవెలకొండ యేలె
 నెలమి రెండవతాత యిభరాముపాదుళా
 పంపునఁ బెదకొండపల్లె యేలె
 మహిమించు ముమ్మడి మాణిక్యరాయండు
 వినుతికెక్కిన కొండవీటి నేలె
 రాణించు రఘుపతిమాణిక్యరాయండు
 వరభయంకరవృత్తిఁ బరిధవిల్లె
 తండ్రికంటెను పెదతండ్రితండ్రి కంటె
 తాత ముత్తాతలకు నెల్ల భ్యాతి దనర
 వన్నెగంటి కృష్ణానేని పంశమునను
 నిర్మలోపాయ బళిర మాణిక్యరాయ'

—పైది, పుటలు 94, 95.

ఇది అచ్చమాండా భావన్నారాపుగారల తనయుఁడగు రాజా వెంకట
 గోపాలరాయ మాణిక్యరాయబహద్దవారి మీఁది ప్రశంసాపద్యము. 'మాణిక్య
 రాడ్వంశ మందారభూజంబు', 'పద్మనాయకమనః పద్మహేళి', 'మన్నె
 కులోద్యాన మధుమాసపైకంబు', 'పుణ్యపరిగోత్ర వితతాబ్ధి చంద్రుఁడు',
 'అర్ధిచాతక వార్షికాంబుదంబు', 'సత్కవీశ్వర నితాంతపర్ణిత స్వాంతుఁడు'
 అనియు నీ వెంకటగోపాలరాపుగారు అనేక చాటూక్తులలోఁ గీర్తింపఁబడినారు
 (చూ. పైది, పుటలు 94—96).

ఈ వెంకటగోపాలరాపుగారి పౌత్రులును, రాజ్యలక్ష్యంబు మార్కం
 డేయరాయల పుత్రులును రాచూరు జమీందారులును నగు శ్రీ రాజా మాణిక్య
 రాయ వెంకటహయగ్రీవరాపుబహద్దరుగారును విద్యాపోషకులు ; ఉదారాశయ
 సంపన్నులు. వినయాశ్రమము వారి శుక్లయజుర్వేదీయాంధ్రానువాద గ్రంథ

ముద్రణమునకుఁగాను దమతల్లి జ్ఞాపకార్థము రూ. 2,500 లు విరాళము సర్పించి వేదవిద్యావ్యాప్తికిఁ దోడ్పడిరి. ధనుర్విద్యా విలాసకృతి లిఖితప్రతి ప్రదాతలు పీఠే.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. కందుకూరి నీరేశలింగము పంతులు. అంధ్రకవుల చరిత్రము, తృతీయ భాగము, పుటలు 249—251.
2. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి. ధనుర్విద్యావిలాసకృతిపీఠిక.
3. అక్కిరాజు ఉమాకాంతము. అరవదేశమునందలి అంధ్రవాఙ్మయము, పుటలు 81—92.
4. చాటుపద్య మణిమంజరి, ద్వితీయభాగము, 1922.
5. దరువూరి నీరయ్య, గుంటూరుమండలసర్వస్వం, పుటలు 134, 135.
6. A Descriptive Catalogue of Telugu Manuscripts in Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. XIV (Telugu Local Tracts), 1952.

లక్కవరము

ప్రవేశిక

గోదావరీమండలములోని లక్కవరము, బిల్లుమిల్లి మొదలగు ఎస్టేటులు మంత్రిప్రెగ్గడవారివి. జంగారెడ్డిగూడెము, దిప్పకాయలపాడు, బయ్యనగూడెము, వెల్లి, సరిపల్లి మొదలగు ముఠాలు బిల్లుమిల్లి యెస్టేటులోనివి. ఈ యెస్టేటు పోలవరముతాలూకాలోనిది. ఇవి నవీనమైన ప్రొప్రయిటరీ యెస్టేటులు. 1937 లో వీని రాబడి రూ. 22,770 లు. పేష్కషు ఇంచుమించు నాలుగువేలు.

సంస్థాన చరిత్రము

మంత్రిప్రెగ్గడవారు ఆఱువేల నియోగులు, హరితసగోత్రోద్భవులు. ఆవస్తంబసూత్రులు. వీరి నివాసస్థానము ఏలూరు. వీరి మూలపురుషుఁడు గురు రాజు. ఈయన ఏలూరులోని మార్కండేయగంగాధరాలయ నిర్మాత. ఈతని వంశమున ప్రసిద్ధుఁడు అప్పలరాజు. ఈయన తనయుఁడు భుజంగరాయఁడు. ఈయన లక్కవరము మొదలగు ఎస్టేటులకు జమీందారుఁడు. 'స్వధీభుజబల సంపాదిత రాజ్యరమాధురీణుఁడు'. ఈయన ఎస్టేటును విస్తరింపఁజేసి, సాంఘికసేవాకార్యక్రమములయందు విశేషాసక్తిని ప్రదర్శించి, ప్రభుత్వమువారి నుండి 'రాజా బహద్ద'రాది బిరుదములను బొందినవారు.

భుజంగరావుగారికి చిన్నమ, శేషమ, సీతమ, రంగమ యని నలుగురు భార్యలు. చిన్నమవలన మల్లికార్జునప్రసాదరావు అను కుమారుఁడును, రామమ్మ యను కొమార్తెయును, శేషమ్మవలన సుబ్బమ్మ, శేషమ్మ లను నిరువురు పుత్రికలును కలిగిరి.

మల్లికార్జునప్రసాదరావు అనేక సత్రములు వేయించి, భూరిదానపత్రములు వ్రాయించి, సత్క్రియలఁగావించి, యేలూరు పందలి మార్కండేయగంగాధరాలయమున వీరభద్రప్రతిష్ఠఁగావించి ప్రతిష్ఠను బడసినవారు. వీరిభార్య రాణి సీతావిజయలక్ష్మీదేవిగారు. వీరికి సంతతి లేనందున సమీపజ్ఞాతులగు మంత్రి ప్రెగ్గడ వేంకమాంబా మల్లయామాత్యవర్యుల కుమారులగు భుజంగరావుగారిని (1876—1943) దత్తుగా స్వీకరించిరి. పాలకజననియగు రాణి సీతావిజయలక్ష్మీదేవిగారు మరణించినందున మల్లికార్జునప్రసాదరాయల సవతితల్లియగు శేషమ్మ పెంపకములో దత్తుఁడగు భుజంగరావు పెరిగి పెద్దవాఁడయ్యెను.

రాజా మంత్రిప్రెగ్గడ భుజంగరావుగారు వేగాయమ్మపేట జమీందారిణి

గారి మనుమరాలగు చిన్నమ్మారావుగారిని పరిణయమాడిరి. దక్షిణరామగ్రామము నకు సమీపమునఁగల వేగాయమ్మపేట లేక చొడ్డమపేట జమీందారిణి శ్రీ రాజా వాడ్రేవు రంగనాయకమ్మగారు. ఈమెకు పురుషసంతతి లేదు. ఈమె తనయ మహాలక్ష్మమ్మ. ఈమెను సమీపబంధువులగు కస్తూరి నరసింహారావుగారి కిచ్చి యిల్లటిక ముంచికొనిరి. ఈ దంపతుల పుత్రికయే సుబ్బమ్మగారు. ఈమె వ్యవహారనామము రాణి చిన్నమ్మదేవి. వేగాయమ్మపేట జమీందారు వాడ్రేవు విశ్వసుందరరావు భుజంగరాయల బావమఱఁది ; అయ్యగారి వీరభద్రరావు తోడియల్లుఁడు.

రాజా భుజంగరావుగారి కుమారులు పద్మనాభదుర్గామల్లికార్జునప్రసాద రావు బహద్దరు. భుజంగరాయల ప్రథమపుత్రిక హైమవతీ సీతావిజయలక్ష్మిని పద్మమన్నాటి వేంకటరామయ్యపంతులుగారి కుమారులు సత్యనారాయణగారి కిచ్చిరి. ఉర్లాముజమీందారు రాజా కందుకూరి లక్ష్మీప్రసాదరావు రాజా భుజంగ రావుగారి వియ్యంకులు. ఉర్లాముజమీందారు కుమారులు కందుకూరి బాలనూర్య ప్రసాదరావు భుజంగరాయల యేడపయల్లుఁడు.

భుజంగరావుగారు ఏలూరు, బెజవాడ, గుంటూరు మొదలగు పట్టణముల యందు అనేక ధర్మసంస్థలను స్థాపించి, వాని సక్రమనిర్వహణమునకు తగు వసతులను సమకూర్చిన ధర్మకార్యతత్పరులు.

సాహిత్య పోషణము

భుజంగరావుగారు మామూలు జమీందారులును, సామాన్య రచయితలును కారు. వీరు శతాధికగ్రంథరచయితలు, వితరణచతురులు, దర్శనాచార్య బిరు దాంకితులు. సంస్కృతాంధ్రాంగ్లములయందు వీరికిఁగల ప్రతిభాపాండిత్యములకు వీరు సంతరించిన చతురకృతులే చక్కని సాక్ష్యములు. దిగ్దంతులవంటి పండితులు కూడిన సభలో వీరు అష్టావధానమొనర్చి విజయమునుగాంచి సభాపతులైన మహామహోపాధ్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులుగారిచే ప్రశంసలను పొందినవారు. అనువాదములు, అవధానములు, ఆశుకవిత్వము, కథలు, గాథలు, చాటుపులు, జీవితచరిత్రలు, నవలలు, నాటకములు, ప్రబంధములు, ప్రహసనములు, వచనకావ్యములు, వాఙ్మయచరిత్రము, శతకములు—ఇత్యాది సకల సాహిత్యశాఖలలో వీరి పరిశ్రమము కొనసాఁగినది. కావ్యనిషేవణము, కవిపండితసమాదరణము, పత్రికానిర్వహణము, ప్రాచీన కావ్యప్రచురణము వీరి సాహిత్యకృషిలోని ముఖ్యాంశములు.

భుజంగరాయకృతులు

వీరు రచించిన కృతులలో వసంతకుసుమము, వారకాంత, శివ

పురాణము, మార్కండేయచరితము, శంకరతారావళి మొదలగు పద్యకావ్యములును ; విద్యున్నాల, శశిరేఖ, చిత్రహరిశ్చంద్ర, పాండవాజ్ఞాతవాసాది స్వతంత్ర నాటకములును ; ఉత్తరరామచరిత్రము, ప్రసన్నరాఘవము, శాకుంతలము మొదలైన ఆంధ్రీకృతనాటకములును ; 'చారుమతి' మొదలయిన ఆంగ్లనాటకానువాదములును ; చమత్కారస్నేహ విధవావివాహ నిరపవాద మహాయోగ రహస్యాది ప్రహసనములును ; మనోరమ, రాజహంస, వాసంతిక, విజయాంక సాహసము మున్నగు నవలలును ; సంస్కృతభాషావాఙ్మయము, గానామృతము, శిశుసంజీవని మొదలగు వచనకావ్యములును ; భగవద్గీత, తత్త్వమీమాంస, శివగీతలు మొదలగు తాత్త్విక రచనలును ; క్రీస్తుమతసారము, క్రైస్తవగూఢార్థదీపిక, మత్తయి, లూకా, మార్కు, యోహాను, సువార్తలు, సత్కృష్టవశతకము మొదలగు క్రైస్తవగ్రంథములును ముఖ్యమైనవి. భుజంగరావుగారు ఆంగ్లభాషయందుకూడ పేరుపొందిన రచయితలు. Inner Doctrines of Christianity, The Power of Christ, Baptism, A History of Telugu Literature మొదలగునవి వీరి యాంగ్లకృతులు. చివరికృతిని పి. చెంచయ్యగారి తోడ్పాటున సంతరించిరి. వీరి ప్రథమపుత్రిక హైమవతి పరిణయసందర్భమున 232 మంది విద్యార్థులు అందిచ్చిన యాశీఃపద్యములతో ఆయా కవుల సంక్షిప్తచరిత్రములు చేర్చి వీరు 'హైమవతీపరిణయము' లేక 'ఆధునిక కవిజీవితములు' అను పేరుపెట్టి ప్రకటించిన గ్రంథము చాల విలువకలది. వీరికి సర్వమతములయందును సహనమును, సమదృష్టియును, సానుభూతియును కలదు. ప్రాచీనార్షధర్మముపట్లను వీరికి విశేష భక్తిప్రపత్తులుండెడివి. 'తత్త్వమీమాంస' యను 854 పద్యములుగల వీరి తాత్త్విక గ్రంథము బహుమత సిద్ధాంతములను సొంతము పరిశీలించి, సర్వమత సమన్వయదృష్టితో సత్యపదార్థతత్త్వమును దర్శించి, ఆయా మతములలోని బాగోగులను నిశితముగా విమర్శించి చూర్చిన సంపుటీకరణము. వీరికవిత్వము చాలవరకు లక్షణబద్ధము.

రాజాగారి రచనారీతుల నెఱుఁగుటకు మచ్చునకుఁ గొన్ని పద్యములు :

'అరిగెడు మా శకుంతల యటంచు మనంబున బెంగగూరె ; దుష్కరమగు నశ్రురోధమునఁ గంతము మగ్గె ; సలంతఁ జూడ్కి సొంపతె ; వనవాసి నేనె యకటా ! యిటులర్మిలిగుంద నింత నుద్ధర తనయావియోగనవదుఃఖము గేస్తుల నెట్టు లేచునో'

— శాకుంతలము, అంక. 4, ప. 6.

'స్థిరదంష్ట్రోత్కటకోటిమధ్య విచలజ్ఞిహ్వోజ్వలచ్ఛింజినీ
స్ఫురితోద్గారి ఘనాశి ఘర్జర రవస్తోమాస్పదంబై చరా

చర భూతగ్రసనోద్యదంతక హసచ్ఛండాస్యయంత్ర ప్రభా
స్వరజ్ఞంభావిపురోదరంబగుచు నీ చాపంబు దీపించుతన్'

---ఉత్తరరామచరిత్రము, అంక. 4, ప. 29.

'అలమందాకిని హేమపద్మముల నొయ్యం బుప్పొడిందీసి యు
జ్జ్వల పీయూషరసంబునన్ బదను హత్తంజేసి ; సమ్మోద ని
ర్మలచిత్తంబున నల్వచెల్వను సృజింపంబోలుఁ గాకున్న నీ
లలితాంగద్యుతి మాధురీవిభవముల్ గాన్పించునే కాంతలన్'

—విద్యున్నాల, అంక. 1, ప. 9.

'కడభిపై నాప చుక్కాని నడపువాని
యభిమతానుసారంబుగ నరుగునట్లు
సకలజీవులు దైవవిజ్ఞానసరణి
ననుసరించి తరించెద రనవరతము'

—తత్త్వమీమాంస, 443.

భుజంగరాయ స్వీకృతులు

వీరు కృతినొందిన గ్రంథము లసంఖ్యాకములు. ఆదిపూడి ప్రభాకరకవి
కృతములగు ఆంధ్రపరాశరస్మృతి, కవిరాజసందర్శనము, నేతి సుబ్బరాయ
శాస్త్రి విరచితమగు ధర్మజరాజసూయ మను వచనకావ్యము, కోన పేంకటరాయ
శర్మ రచితములగు దండనాథులు, ప్రాచీన హిందూదేశ రాజ్యాంగ చరిత్రము,
కూచి సత్యనారాయణ కూర్చిన పద్మినీప్రభాకరాఖ్యమహాప్రబంధము. అన్నమ
రాజు సుబ్బరాయనిర్మితమగు హనుమజ్జీవితసత్ప్రబంధము, మచ్చ సూర్యరాయ
కవి ప్రపంచయుద్ధచరిత్ర మను పద్యకావ్యము, కొత్తపల్లి సుందరరామకవి
భుజంగరాయ, భుజంగ భూపాలశతకములు, అడవి సాంబశివరావు రచించిన
భుజంగనృపాలశేఖరశతకము, నందిరాజు చలపతిరాయకవి రాజకళింగగంగు
నాటకము, రావూరి చిట్టివేంకటసుబ్రహ్మణ్యకవి భుజంగరాయ సందర్శనము,
చిల్లరిగె యోగానందకవి కనకపల్లి యను నవల, కాలనాథభట్ట నారాయణశాస్త్రి
హనుమద్విజయ మను సంస్కృత పద్యకావ్యము మున్నగునవి వీ రంకితము
నొందిన ముఖ్యకృతులలో కొన్ని.

ప్రాచీనగ్రంథప్రచురణము

'మంజువాణి' అనుపేర నొక సాహిత్యమాసపత్రికను, ఒక ముద్రాక్షర
శాలను ఏలూరునందు నెలకొల్పి, ప్రాచీనార్వాచీనగ్రంథముల ననేకము
ముద్రింపించి భాషోపకార మొనర్చిరి. వీరు ప్రచురపఱచిన ప్రాచీనగ్రంథము
లలో కూచిమంచి తిమ్మకవికృతమగు సర్వలక్షణసారసంగ్రహమును, అహో

బలపతి రచించిన కవిశిరోభూషణమును, అడిదము సూరకవి ఆంధ్రీకరించిన చంద్రాలోకమును, కుమారధూర్జటికృతమగు కృష్ణరాయవిజయమును, తిరుమల ఋక్పట్టణము కిరీటివేంకటాచార్యులు రచించిన అచలాత్మజాపరిణయమును, ఏనుగు లక్ష్మణకవి కై సేసిన రామేశ్వర మాహాత్యమును, సారంగు తమ్మయ సంతరించిన వైజయంతీవిలాసమును, ముక్కు తిమ్మన నిర్మించిన పారిజాతాప హరణమును, కాకమాని మూర్తికవి సంధానించిన రాజవాహనవిజయమును, కొటికెలపూడి వేంకటకృష్ణకవిరచితమగు దిలీపచరిత్రమును ముఖ్యమైనవి. ఆంధ్రలోకోక్తిచంద్రిక, సంస్కృతలోకోక్తిచంద్రిక, శకటరేఫనిర్ణయము మున్నగునవిసైతము వీరివలన ముద్రణమునందినవి.

ఆస్థానకవిపండితులు

శొంఠి భద్రాద్రిరామశాస్త్రి (1856-1915), కోన వేంకటరాయశర్మ, కొత్తపల్లి సుందరరామయ్య, నోరి సీతాకాంతశాస్త్రి, దేవరకొండ మాణిక్యశాస్త్రి, ఆకొండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి, కూచి సత్యనారాయణ, నందిరాజు చలపతిరాయ కవి, దామరాజు శోభనాచలము భుజంగరాపుగారి ఆస్థానకవిపండితులు, శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, తిరుపతివేంకటకవులు, కార్యమపూడి రాజమన్నారకవి, వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి, శ్రీనివాస సోదరకవులు, కొప్పరపు సోదరకవులు, ఆదిపూడి ప్రథాపరకవి, గుడుపూటి ఇందుమతీదేవి మున్నగువారు భుజంగ రాయని యాస్థానమున సమ్మానమువడసిన విద్వత్కవులు.

భుజంగరాయల శశిరేఖాపరిణయనాటకమును సుప్రసిద్ధులు ముప్పిడి జగ్గ రాజాదులు పిఠాపురములో నెలకొల్పిన నాటకసమాజమువారు ఆంధ్రదేశములో బహువారములు ప్రదర్శించి కృతికర్తకు పేరుపెంపులను దెచ్చిపెట్టిరి.

భుజంగరాయలనుగూర్చి శ్రీ వేమూరి శ్రీరామశాస్త్రిగారు చెప్పిన ప్రాసంగికపద్యము :

‘రాజని యండ్రు గాక శశి, రాజని వజ్రవిచింత్రుగాక, రా
ద్రాజుగ నెంత్రుగాక ధనరాజును, రాజన నేమి శక్తియో
రాజను మాత్రగాక కవిరాజుగఁ గూడ గణింప నర్హతౌ
రాజు భుజంగరాయఁడె విరాజితకీర్తివిశాలుఁడయ్యెడిన్’

తిరుపతివేంకటకవుల ప్రస్తుతి యిది :

‘కవి వవధానివి రాజపు
కవితాకన్యకలఁ గన్యకలఁ బెక్కురఁ గం
టివి జగతిని నీతో నము
లెవరయ్యా : యో భుజంగవృద్ధీనాథ’

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి, ఆంధ్ర రచయితలు, పుటలు 371—375.
2. హైమవతీపరిణయము, పుటలు 300—305.
3. మంత్రిపెగ్గడ భుజంగరావు, రాణీ చిన్నమ్మారావు జీవితము, మంజువాణి ముద్రాక్షరశాల, ఏలూరు, 1938.
4. భుజంగరాయ నిర్యాణము, 1943.
5. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజసందర్శనము, పుటలు 185—188 ; 285, 286.
6. మంత్రిపెగ్గడ భుజంగరావు, వసంతకుసుమము, పీఠిక.
7. అద్దేపల్లి నాగగోపాలరావు, తెలుగు జమీందారుల సారస్వతసేవ, లకాశవాణి, 1958.

వనపర్తి

ప్రవేశిక

ఇది మహాబూత్ నగరము మండలములోనిది. వైశాల్యము 450 చ.మై. జనాభా 65 వేలు. గ్రామములు 124. దీనికి 'సూగూరు' సంస్థానమునియు నామాంతరముండినది. ఈ సంస్థానమునకు పూర్వపు రాజధాని సూగూరు. ఈ సంస్థాన పాలకులలో నొకరైన మొదటి రామకృష్ణరావుగారు రాజధానిని సూగూరునుండి వనపర్తికి మార్చుటవలన నాటినుండి యీ సంస్థానమునకు పేరు మాతీనది.

సంస్థాన చరిత్రము

సంస్థానపాలకుల గృహనామము జనుంపల్లివారు. వీరు మోటాటిశాఖకు చెందినరెడ్లు. 'మొటవాడ' నేటి కర్నూలు మండలము మార్కాపురముతాలూకా లోని భాగము. మొట్టవాడియని ప్రాచీనాంధ్ర కర్ణాటశాసనములలోని వ్యవహారము. ప్రాగుటూరి యేలిక బిజ్జుల తిమ్మభూపాలుని అనర్హరాఘవ కృత్యవతారిక యందును 'మొటవాడ' పదము ప్రయుక్తము¹. కొణిదెన గ్రామము చెన్న కేశవస్వామి దేవాలయ శిలాశాసనమునందు 'దినకరకులుడైన త్రిభువనములందు కమ్మనాండును గుండికఱ్ఱమొట్టవాడియుంజేకొని రూడింగా నేలంగ గొట్టియ దొనయను పట్టణమున' అని మొట్టవాడి ఉట్టంకింపబడినది². మొట్టవాడియే మొటవాడగా మాతీనది. మొటవాటి, మోటాటి దీని వికృతులు. వీరి మూల పురుషుడు దేశముఖు శ్రీ వీరకృష్ణభూపతి లేక వీరకృష్ణారెడ్డి. వీరిది పెనుబాల గోత్రము. ఇంచుమించు నన్నూతేండ్ల క్రిందట నీయన నేటి కర్నూలు మండలము నంద్యాల తాలూకాలోని జనుంపల్లి వాస్తవ్యుడట! విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు లోబడిన యొక సామంతుడుగా వీరకృష్ణ భూపతి నంద్యాల సీమలో నధికారము నిర్వహించుచుండిన వాడట. విజయనగర సామ్రాజ్యమును వీరప్రతాప శ్రీ కృష్ణదేవరాయ లేకాతపత్రముగా నేలుచున్న కాలమున నీ కృష్ణారెడ్డి తన పరివారముతో బయలువెడలి పానుగంటి సీమలోని 'పాతపల్లి' యను గ్రామమున స్థిరపడి యచ్చట వర్తకము సాగించుచు,

1. తిమ్మభూపాలుని అనర్హరాఘవము, ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము ప్రతి R. No. 629.

2. కుందూరి ఈశ్వరదత్తు, ప్రాచీనాంధ్ర చరిత్రకథాగోళము, పుటలు 272, 273.

స్థానికుల కప్పుసప్పులిచ్చి, విత్తముతోపాటు పెత్తనమును వైతము సంపాదించి, వనపర్తి యిలాఖాకుచెందిన యీ పాతపల్లి గ్రామమును కొని దండిగా గడించి చుట్టుముట్టు ప్రాంతములను క్రమక్రమముగా నాక్రమించి సూగూరు పట్టణమును రాజధానిగా చేసికొని పాలించెనట.

వీరకృష్ణభూపతికి నాల్గవతరము వాడైన వేముడి వెంకటరెడ్డి హిజరీ 1052 (క్రీ.శ. 1633)లో కుతుబ్ షాకు పదివేల సేనతో యుద్ధమునందు తోడ్పడి నెల్లూరును ఉదయగిరిఖిల్లాను పట్టుకొని సుల్తాను మెప్పులను పొందెనట. వెంకటరెడ్డి కుమారులు గోపాలరాయలు. వనపర్తి పాలకవంశమునందు 'బహిరీ' బిరుదమును సంపాదించినవాఁ డితఁడే. ఈ గోపాలరాయలు హిజరీ 1056 (క్రీ. శ. 1637)లో పరమపదించెను. గోపాలరాయలకు పురుషసంతతి లేనందున సనై వెంకటరెడ్డి దత్తుగా వచ్చియుండెను. వెంకటరెడ్డి కాలమున సంస్థాన మప్పుల పాలైనది. కప్పము సరిగా చెల్లుకాలేదు. నిజాముతో జరిగివ యుద్ధము లలో వెంకటరెడ్డి యోడిపోయి హిజరీ 1130 (క్రీ. శ. 1711)లో నాత్మహత్య గావించికొనెనట. ఢిల్లీపాదుషాలనుండి యీతని కాలముననే ఈ సంస్థానము వారికి 'సవై' యను బిరుదము ప్రసాదించఁబడినది.

వెంకటరెడ్డి కుమారుఁడు గోపాలరావు. వెంకటరెడ్డి తన దత్తుతండ్రి పేరట గోపాలపేట యనుగ్రామమును కట్టి దీనిని పాలించుటకు తన తమ్ముఁడు రంగారెడ్డిని నియమించెను. ఇదియే గోపాలపేట సంస్థానము.

వనపర్తివారి వంశమునందు మొదటి రామకృష్ణరావు పేర్కొనఁదగిన పాలకుఁడు. ఆసూయాగ్రస్తులగు జ్ఞాతులుచేసిన కుట్రమూలముగా నవాబుగారి చెఱసాలలో మూఁడేండ్లపాటుండిరి. పిమ్మట నవాబుగారి యనుగ్రహమువలన కారాగారవిముక్తిని బొందివచ్చిన రామకృష్ణరావు రాజధానిని సూగూరినుండి వనపర్తికి మార్చెను. హిజరీ 1236 (క్రీ.శ. 1817)లో నిజామునుండి రాజా బహద్దరు బిరుదము వచ్చినది,

ఇతని తరువాత నితనిదత్తుఁడు రాజా మొదటి రామేశ్వరరావు బహిరీ బల్వంతు బహద్దరుగారు సంస్థానమునకు వచ్చిరి. హిజరీ 1238లో వీరి జననము. ఈయన చిన్నతనముననే రాజ్యాధికారమును చేపట్టి పేరుపెంపులను సంపాదించిరి. నిజాము సేనానులలో ముఖ్యులుగా నెన్నికను పొందిరి, అనేక యుద్ధములయందు నిజామునరును ఇంగ్లీషుకుంఫిణీకిని అండగా నుండి క్రీ.శ. 1861లో నీ యుభయులవలన కత్తి, పిస్తలు, రైఫిలు మున్నగు బహుసత్కారములనుఁ బడసిరి. కుంఫిణీవారి పాలనారీతులను మెలఁకువతో గమనించి తన సంస్థానమునందు శాశ్వతపుపన్ను వసూలు పద్ధతిని రాజా రామేశ్వరరావుగారు మొట్టమొదటిసారిగా నమలుపఱచిరి.

రాజా ప్రథమ రామేశ్వరరాయల దత్తపుత్రులు రాజా రామకృష్ణరాయలు.

వీ రకాలమరణమందుటవలన శ్రీ రాజా యిమ్మడి రామేశ్వరరాయలు దత్తుగా వచ్చిరి. వీరు సర్వసమర్థులు. తమ ప్రజ్ఞాపాటవము నుపయోగించి సంస్థానమును బహుముఖముల నభివృద్ధిపఱచిరి. వీరి కుమారులు రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, రాజా శ్రీ రామదేవరాయలు. మునగాల రాజా నాయని వేంకటరంగరావు బహద్దరుగారి తనయయగు సరళాదేవిగారు రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయల భార్య. కృష్ణదేవరాయల తమ్ములగు రాజా రామదేవరాయల భార్య పింగళి వెంకట రామారెడ్డిగారి కొమార్తెయగు కుముదినీదేవి. రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయలు పిన్న పయసుననే పరమపదించిరి. వీరి కుమారులు రాజా రామేశ్వరరాయలు. రాజా శ్రీ కృష్ణదేవరాయల మరణానంతరము సంస్థానాధిపత్యమునకు మైనరు తల్లి గారగు రాణి సరళాదేవిగారికిని, ఈమె మఱియి రామదేవరాయలు గారికిని వ్యాజ్యము నడచినది. ఉభయపక్షములకు హితులును, సన్నిహితులును నగు పెద్దల జోక్యమువలన నుభయులకును రాజీకుదిరినది. రాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయల కుమారులగు రాజా రామేశ్వరరాయలు ఉన్నతవిద్యా పట్టభద్రులు. భారత విదేశాంగ శాఖలో కొంతకాలము ఉన్నతపదవులను నిర్వహించినవారు. పార్లమెంటు సభ్యులుగా పేరుప్రతిష్ఠలు గడించినవారు.

సాహిత్యపోషణము

నిజాము రాష్ట్రములో సాంస్కృతిక దీపమును నారిపోకుండ కాపాడిన గౌరవము గద్వాల, ఆత్మకూరు, జటప్రోలు మొదలగు సంస్థానములతోపాటు వనపర్తికినిఁ జెందుచున్నది. '....తెలంగాణమున గద్వాల, దోమకొండ, వనపర్తి సంస్థానములు.... ఏర్పడెను. ఈ సంస్థాన పాలకులు తమశక్తి ననుసరించి కవులను పండితులను పోషించి ఆంధ్రసంస్కృతిని కాపాడిరి.'* వనపర్తి సంస్థానాధీశులలో కవిపోషకులతోపాటు కవులుకూడ వెలయుటొక విశేషము.

రాజా బహిరీ గోపాలరాయలు

సంస్థాన సంపాదకులగు శ్రీ వీరకృష్ణభూపతికి (1510-1550) ఆజవ తరమువాఁడగు రాజా బహిరీ గోపాలరాయలు చాలప్రసిద్ధుఁడు. షడ్విధప్రాకృతములయందును సంస్కృతాంధ్రములయందును దృఢమైన వ్యుత్పత్తి గౌరవము కలిగియుండుటచే 'అష్టభాషాకవి' యను బిరుదమును, సమరాంగణవిజయి యగుటచే 'బహిరీ' బిరుదమును వీరికి సార్థకములు, ఈయనను సాధారణముగా 'అష్టభాషా గోపాలరాయ' లని చరిత్రకారులు వ్యవహరింతురు. అష్టభాషా

* ఛండవల్లి లక్ష్మీరంజనం, ఛండవల్లి బాలేందుశేఖరం, ఆంధ్రులచరిత్ర—సంస్కృతి,

గోపాలరాయలు 'రామచంద్రోదయ' మను యమకకావ్యమును తనతండ్రి యిమ్మడి వెంకటరెడ్డి ప్రతిష్ఠించిన కోదండరామస్వామి స్తోత్రరూపమున సంస్కృతమున సంతరించినాడు. శ్రీరంగనాయకస్వామి వసంతోత్సవవర్ణన మొనర్చుచు 'శృంగార మంజరీభాణ' మను నొక రూపకమును సంస్కృతభాషలో రచించెను. రామచంద్రోదయ కావ్యమునకు స్వయముగా గీర్వాణభాషా వ్యాఖ్యను గైసేసినవాడు. ఇవి రెండును ముద్రితములు.* కాని యీతఁడు రచించెననుచున్న యాంధ్రకృతులేవియును లభ్యముకాలేదు. అనర్హరాఘవ నాటకమును నాంధ్రమున శ్రవ్య కావ్యముగా సంధానించిన బిజ్జుల తిమ్మభూ పాలుఁడీ ప్రభువర్యుని మేనల్లుఁడు. తిమ్మభూపాలుఁడు ప్రాగుటూరు పాలకుఁడు.

గోపాలరాయలు దక్షిణదేశ యాత్రలు చేయుచు ఆ యా తీర్థక్షేత్రముల యందలి యుత్తమ పండితరత్నముల నేరి కొనితెచ్చి తన సభాస్థానము నలంకరించినవాడు. తటాకారామాలయాది ప్రతిష్ఠలు జరిపి సప్తసంతానప్రశస్తిని సంపాదించినవాడు.

చెన్నకృష్ణకవి కృతమును, జనుంపల్లి వల్లభరాయని కంకితమునునగు యాదవ భారతీయమును ద్వ్యర్థికావ్యము వనపర్తి సంస్థానమున ముద్రితమైనది.

వీరరాఘవాచార్యులు

1770 ప్రాంతము నాటి వీరి యాస్థాన పండితులు వీరరాఘవాచార్యులు సంస్కృత భాగవతమునకు విశిష్టాద్వైతపరమగు వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యను రచించిరి. దీనిని సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారి సిఫారసుమేరకు వనపర్తిసంస్థానాధీశ్వరులు ముద్రింపించిరి. విశిష్టాద్వైతి ప్రపంచమునకు శిరోధార్యమైనది వీరరాఘవీయవ్యాఖ్య.

వనపర్తివారి కుదురునందలి మొదటి రామకృష్ణరావు మంచిపండితుఁడట. సాధువులను, సన్న్యాసులను, దర్శితులను నాదరించెడివాఁడట. జ్యోతిశ్శాస్త్రము నందద్భుతమైన ప్రజ్ఞకలవాఁడట.

రాజనగర - రంగాపుర గోష్ఠులు

రాజా ప్రథమరామేశ్వరరావుగారు పారసి, అరవము, ఇంగ్లీషు మున్నగు భాషల నభ్యసించినవారట! ఈ రామేశ్వరరాయల చిన్నతనమునందు వీరి తల్లిగారు వనపర్తికి సమీపమున పందొమ్మిదవ శతాబ్దారంభమున 'రాజనగర' మను నొక క్రొత్తగ్రామము నిర్మించిరి. అచ్చట స్వర్గీయులగు మొదటి రామకృష్ణరాయల సమాధికలదు. రాజనగరమున ప్రతిష్ఠింపఁబడిన దేవునిపేరు శ్రీ రామకృష్ణస్వామి. ఏఁటేట కార్తికకృష్ణార్ణమకు రాజనగరమున వేంచేసిన

* కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి, తెలంగాణానాటకాలు, పరిశోధన, 1955, డిసెంబరు—జనవరి, పు. 56.

శ్రీ రామకృష్ణస్వామివారి బ్రహ్మోత్సవముల సందర్భమున దేవతాసన్నిధానము సందు వేదశాస్త్ర పండితుల గోష్ఠులు పెద్దయెత్తున నిర్వహింపఁబడుచు వచ్చినవి. ప్రతివర్షము ఫాల్గుణపూర్ణిమకు శ్రీ రంగపురమునందలి శ్రీ రంగనాయక స్వామి ఉత్సవసమయములయందు కవిగాయకాది సమ్మేళనముల నేర్పఱచి కవి గాయకాదులను సమ్మానించెడివారు.

రాజా ప్రథమరామేశ్వరరాయల సమకాలికుఁడగు అమరచింత రామ చంద్రకవి (1840—1905) రామేశ్వరరాయల నిట్లు భూషించియున్నాఁడు.

‘ఒకచెంత విబుధులౌ యుర్వీసురశ్రేణి

రమణీయ ధర్మమార్గములఁదెలుప

నొకదండ సుకవీంద్రనికరంబు లనవద్య

గద్యపద్యార్థసద్విద్య లెనయ....

....రామేశ్వరక్షితీంద్రుఁడలరె’.

‘శ్రీ జనుంపలి కులక్షీరాబ్ధి జనియించి....

....వినుత గుణాధ్యుఁడై విబుధులఁ బోషించి

సద్ధర్మశీల ప్రసిద్ధిఁగాంచి

అతఁడు పొగదొందు భూమండలాంతరాళ

రమ్య వనపర్తిపట్టణ రాజ్యమునకు

రాజితాకార రామేశ్వరక్షితీంద్ర

చంద్రుఁ డలరెను గాంతి నిస్తంద్రుఁడగుచు’

—గోలకొండ కవులసంచిక, పు. 101.

రెండవ రామేశ్వరరాయలు భాషాపోషకులు. కవి పండితులకు మడులు మాన్యములిచ్చి సత్కరించెడివారు. 1870 ప్రాంతములో బ్రహ్మవిద్యావిలాస ముద్రాక్షరశాల యను నచ్చుకూటమును స్థాపించి యనేకగ్రంథముల నచ్చు వేయించి భాషోపకారమొనర్పిరి.

ఈ సంస్థానమునందలి కడకుంట్ల గ్రామనివాసియగు పాపాశాస్త్రి భారత సంగ్రహ భ్రమరాంబికాసంవాద కావ్యకర్తలు. రాజనగర గ్రామవాస్తవ్యులు సంస్కృతాంధ్ర పండితులు విక్రాల నరసింహాచార్యులు పేరుపొందిన శతావధా నులు; సంస్కృతాంధ్రములలో కవిత నెప్పినవారు. కల్యాణి, భారతీస్తుతి మొద లగు ముద్రితగ్రంథములే కాక, ఆంధ్రీకృత మాలతీమాధవము, కురుసంధా నము, జగన్మోహనభాణము, మాతాంగదము వీరి అముద్రితరచనలు.

అక్షింతల సుబ్బాశాస్త్రి

పందొమ్మిదవశతాబ్దిమధ్యభాగమున వనపర్తిసంస్థానములోని రేపర్లగ్రామ వాస్తవ్యుఁడై ఆర్యావృత్తములలో ‘భాష్యార్థ రత్నమాల’ యను గ్రంథమును

రచించిన అక్షింతల సుబ్బాశాస్త్రులు వనపర్తివారి యాశ్రతులు. సుబ్బాశాస్త్రులుగారు వేదాంతశాస్త్రమున గొప్పవిజ్ఞానియఁట; వీరొకప్రహసనమును నైతమువ్రాసిరఁట;

సింగంపల్లి నరసింహసిద్ధాంతి

సింగంపల్లి నరసింహసిద్ధాంతిగారు మహబూబ్ నగరమండలములోని సింగంపల్లి వాస్తవ్యులు. జ్యోతిశాస్త్రము పారముచూచినవారు. వనపర్తి సంస్థానమువారికి ప్రేమపాత్రులు. మైసూరు సంస్థానాస్థానమున శాస్త్రపరీక్షలలో గెలుపొంది బహుకృతినంది నెలనెల పండితవేతనమును జీవితాంతమును పొందినవారు. 'భూభ్రమణ భ్రాంతి నిరసన' మను గ్రంథము వీరికృతి.

అర్చకం అయ్యమాచార్యులు

గద్వాల చెన్నకేశవశతకము. పెద్దమందడి చెన్నకేశవ విలాసము, రామేశ్వర విజయము మున్నగు రచనలను సంతరించిన అర్చకం అయ్యమాచార్యులుగారు (క్రీ. శ. 1820 ప్రాంతము) వనపర్తి సమీప గ్రామమగు పెద్దమందడి గ్రామవాస్తవ్యులు. పందొమ్మిదవశతాబ్దివారు; శ్రీవైష్ణవులు.

హొసదుర్గము కృష్ణమాచార్యులు

వనపర్తి సంస్థానమున ధర్మాధికారిగానుండిన విద్యత్కవి సార్వభౌములు హొసదుర్గము కృష్ణమాచార్యులు సంస్థానాధీశ్వరుని గుఱించి 'రామేశ్వరవిజయ చంపు' వను ప్రబంధమును రచించిరఁట. వీరు శతాధిక గ్రంథకర్తలు. అలంకార మణిహారము, ఉన్మత్త పాండవము, కేశవోత్సవమాలిక, ప్రసన్నానందలహరి, రఘునాథ విజయము, శ్రీకృష్ణ పంచరత్నమాల, శ్రీనివాస విలాసము, శ్రీరామాయణ వైభవము మున్నగు శతాధిక గ్రంథములు వీరి కృతులు. వీరు తురీయాశ్రమమును స్వీకరించి శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాల యతీంద్రమహాదీక్షితులను పేర మైసూరులోని పరకాల పీఠాధిపతులుగా విరాజిల్లిరి. హొసదుర్గము శ్రీనివాసరాఘవాచార్యులు వీరియొక్క పుత్రులు. న్యాయ వ్యాకరణ వేదాంత జ్యోతిష వైద్యశాస్త్ర ప్రవీణులు.

మానవల్లి రామకృష్ణకవి

జగమెఱిగిన పరిశోధక విద్వాంసులగు శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి గారి కాశ్రయమిచ్చి, వారి ముఖమున గ్రంథపరిశోధన ముద్రణాదులు గావింపఁ జేసి యాంధ్ర జగతికి నపూర్వములగు నూతనకృతులను సమర్పింపఁజేసిన కీర్తి వనపర్తి ప్రభువులది.* రామకృష్ణకవిగారు (1866—1957) వనపర్తి

*“....వనపర్తి జీవితం ఈయనను పరిశోధకునిగా తీర్చిదిద్దింది” — తిరుమల రామ చంద్ర, మహిత సాహిత్యజీవి — మానవల్లి రామకృష్ణకవి, భారతి, 1957 అక్టోబరు, పుటలు 22—32.

సంస్థానమున గ్రంథప్రచురణ కార్యనిర్వాహకులుగా పదేండ్లపాటు పనిచేసిరి. ద్రావిడ కర్ణాట మలయాళ ప్రాకృతాది భాషల సీమలు చూచినవారు. సంస్కృతాంధ్రములయందు ఉన్నతపట్టపరీక్షల నందినవారు. వనపర్తి ప్రభువుల యాదరణమున వీరుకావించిన ప్రాచీనగ్రంథ సంపాదనము, తత్ప్రచురణ విధానము, సాహితీతత్వ పరిశోధనము అనన్యసామాన్యములు.

కాశీపండితులు తర్కశాస్త్ర పారీణులునగు నంబాకం రాఘవాచార్యులు, శేట్టలూరు శేషాచార్యులు, విక్రాల నరసింహాచార్యులు, కంఠీరవాచార్యులు మున్నగువారు వనపర్తి సంస్థానవిద్వాంసులు.

శతావధానులు తిరుపతివేంకటకవులును, కార్యమపూడి రాజమన్నారు కవి (1846-1945) గొల్లాపిన్ని మల్లికార్జునశాస్త్రి (1871-1917) వనపర్తి యాస్థానమును సందర్శించినవారు. రాజమన్నారుకవి వనపర్తి రాణేశంకరమ్మ గారి వలన కర్పూర తాంబూలముతో ననుజ్జబొంది 'రాజవంశ రత్నావళి' యను సంస్కృతగ్రంథమును తెనిగించి సత్కారములనందిరి.

తిరుపతి వేంకటకవులు

తిరుపతివేంకటకవులు తమ నానారాజ సందర్శనము నందు (పు. 122-129) రాజా రామేశ్వరరాయల నిట్లభ్యర్థించిరి.

‘గళమున బిరుదులు కై సేసె నమలపూ

ర్గద్వాల విజయనగరపురములు

దానికే యాత్మకూర్ధవుడేనుఁ గెక్కించు

నప్పుడొసఁగెఁ జంద్రహారములను

కుడిచేతి కొక బిరుదిడియె నంతకుమున్న

మొగలుతుర్తి సృసింహభూవరుండు

ఎడమచేతికి మొన్ననిడెఁ దాటికొండ రా

మారెడ్డి మేల్మిబంగారుమురుగు

నితరసంస్థానముల వంక కేఁగ కీ ప్ర

తిష్ఠ నీక దక్కింప మదిని దలంచి

గండెపెండార మొక్కటి గైకొనంగఁ

గా లెదురుచూచుచున్నదో కాశ్యపీంద్ర’

—ప. 165.

నెమలూరి వేంకటశాస్త్రి

వీరు గోదావరిమండలము ఐలండుపోలవరము వాస్తవ్యులు. ఐలండుకవి పంచకములోనొకరు. చెళ్ళపిళ్ళవారి శిష్యవర్గములో ప్రథమశ్రేణికిఁజెందినవారు.*

* చెళ్ళపిళ్ళ, కథలు—గాథలు, తృతీయభాగము, 1960, పుటలు 235, 236.

‘వనపర్తి సంస్థానమునఁ గవీశ్వరుఁడయి పేరుగైకొను నెమలూరికన్న’ అని చెళ్ళపిళ్ళవారిచే ఉట్టంకింపఁ బడినవారు. ఐలండుకవి పంచకములో మఱి యొకరగు నిళ్ళంకుల కృష్ణమూర్తియును, ఈయనయును ‘రామకృష్ణకవు’ లను పేరింటి జంటకవులు. ఈ జంటకవులు తిరుపతి వేంకటకవులాంధ్రీక రించుచు విరమించిన దేవీ భాగవతము నపమస్కంధములో చాలపాలు తెనిగించిరి. నెమలూరి వేంకటశాస్త్రి వనపర్తి పండితకవిగానుండి వనపర్తి సంస్థానచరిత్రమును బద్యరూపమున సంస్థానాధీశుల కోరికమేరకు నిర్మించిరి.

సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రి

సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు తమ ‘పువ్వులతోట’ యను ఖండకావ్యమును వనపర్తి రాజా స్వర్గీయ శ్రీకృష్ణ దేవరాయలవారి యాత్మ కంకితమిచ్చిరి. వనపర్తి పాలకురాలును, రాజా కృష్ణదేవరాయల పట్టపురాణీయు నగు రాణి సరళాదేవి యీ గ్రంథముద్రణమునకు సాయపడిరి. శ్రీ శాస్త్రి గారప్పుడప్పుడు, భారతి, సాహితీ, సుజాత మొదలగు పత్రికలలో ప్రకటించిన యనిబద్ధకావ్యముల సంపుటియే యీ పువ్వులతోట. ఆంధ్రుఁడా, కోకిలా, జన్మభూమి, తృణకణములు, భావకవి, విలాసిని మున్నగు నేఁబది ఖండిక లిందున్నవి.

చెలమచర్ల రంగాచార్యులు

చెలమచర్ల రంగాచార్యుల యాంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణమును విద్వాదభిమానులును వదాన్యవరేణ్యులును నగు శ్రీమంతు రాజా రామదేవ బహద్దర్ గారు ముద్రణవ్యయమును సర్వమును భరించి ముద్రింపించిరి. విద్యా నాథమహాకవి రచించిన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమున కిది యాంధ్రీకరణము. అనువాదముతోపాటు సాహిత్యవిషయజిజ్ఞాసువుల కుపకారకములగు విశేషాంశ ములతో కూడిన రుచిరసమీక్షాసముపేత మీ కృతి.

రాజా కృష్ణదేవరాయల కుమారులగు రాజా ముమ్మడి రామేశ్వరరాయల కాలమునందు విద్యాపోషణమునందు వనపర్తి సంస్థానము సరిక్రొత్తరీతులలో పయనించినది. సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారి సూచనమేరకు వనపర్తి రాజా శ్రీమంత్ రాజా రామేశ్వరరాయబహద్దరుగారు వీరరాఘవీయ వ్యాభ్యాసహితముగ భాగవతమును నాగరిలిపిలో ముద్రింపఁజేయుట కిరువదియైదువేల రూపాయల విరాళమునిచ్చిరి.

వేదశాస్త్రి పరీక్షలు

శ్రీ సురవరము ప్రతాపరెడ్డివంటి సాహితీవేత్తల సూచనలమేరకు వనపర్తి రాజా సపై రాజా రామేశ్వరరావు బహిరీబల్వంత్ బహద్దరు మహా

భూపాలుగారు తమ యిలువేల్పు శ్రీరంగనాయకులు వెలసిన శ్రీ రంగపురమున ప్రతివర్షము ఫాల్గుణ పూర్ణిమనాడు కవిగాయక సభలను, కార్తికీక పూర్ణిమకు శ్రీ రామకృష్ణస్వామి వేంచేసిన రాజనగరములో శాస్త్రపండిత సభలను నిర్వహించి విద్యావ్యాప్తికి, భాషోద్ధరణకు తోడ్పడుచు వచ్చినవారు. రాజనగరము ఉత్సవసందర్భములో నాయా శాస్త్రములలో లిఖిత మౌఖిక పరీక్షలను నిర్వహించి పరీక్షలలో నెగ్గినవారికి 'విద్యన్మణి' బిరుద ప్రదానముతో పాటు సమ్మానమును జరిపించెడివారు. ఈయీ శాస్త్రములలో జరుగు పరీక్షలకు పరీక్షకులుగా దేశములోని దిగ్గంతులవంటి పండితులను నియమించెడివారు. ఖండవల్లి నరసింహశాస్త్రిగారు వ్యాకరణమునకును, వనం సీతారామశాస్త్రిగారు తర్కమునకును, టి. గోపాలాచార్యులవారు వేదమునకును, టి. కె. వి. సుదర్శనాచార్యులుగారు మీమాంసకును, వేదాల తిరుమల రామానుజస్వామిగా రాయుర్వేదమునకును, కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రిగారు సాహిత్యమునకును పరీక్షకులుగా నుండెడివారు.

గ్రంథప్రచురణము

రాజనగరములోని మీది యుత్సవముల సందర్భమున శ్రీ వనపర్తి ప్రభువుల సమక్షమున జరిగిన పండితసభలోని విద్వాంసుల శాస్త్రోపన్యాసముల సారము 'శాస్త్రీయ విజ్ఞానము' అనుపేర ప్రచురితమైనది. ఖండవల్లి నరసింహ శాస్త్రి, పండిత సింగరయ్యశాస్త్రి, వనము సీతారామశాస్త్రి, కందాడై శ్రీ రంగాచార్యులు, కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి మున్నగువారి యుపన్యాసముల సారమిండు సంకలనము నేయబడినది. వనపర్తి సంస్థాన ప్రభుత్వప్రచురిత మిది.

ప్రాచీనార్షవిద్యారీతులను పరిరక్షించుటయేకాక, యాధునిక యుగమునందు అత్యంతము ప్రాముఖ్యమువహించిన విజ్ఞానశాస్త్రవికాసముపట్లను వనపర్తి ప్రభువులకు ప్రత్యేకదృష్టి యుండినది. విజ్ఞానశాస్త్రవికాసమును గూర్చిన వివరణ గ్రంథముల రచనకు వనపర్తి రాజాగారు పోటీపరీక్ష లేర్పఱచియుండిరి. పోటీలో నెగ్గిన శాస్త్రీయ గ్రంథములను బహూకరించుచు వానిని రాజా గారే ముద్రింపించుచుండిరి. ఇట్టి గ్రంథములలో పరిగణింపఁ దగినది బేతనభట్ల విశ్వనాథముగారు రచించిన 'ఆధునిక విజ్ఞానవికాసము' అను విజ్ఞానశాస్త్ర నిరూపక గ్రంథము. ఇందు భౌతిక రసాయన జీవశాస్త్ర రంగములలో సాధింపఁబడిన ప్రగతి యంతయును సంగ్రహముగా, సమగ్రముగా సరళమగుశైలిలో నిరూపింపఁబడినది.

వనపర్తి సంస్థానమున పేష్కారుగా నుండిన మాదిరాజు విశ్వనాథరావు గారు శాకుంతలాది నాటకములను తెనిగించిరి.

వనపర్తి సంస్థానకపులు మాదిరాజు విశ్వనాథరావు. శిరోమణి కప్ప

గంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి కర్ణసుందరి నాటకాంధ్రీకర్తలు. ఇది నాలుగంకములు కలది. విక్రమాంకదేవుని యాస్థానమున విద్యాపతిగా నుండెనని పరిశోధకులు భావించుచున్న బిల్లు ణుఁడు రచించిన 'కర్ణసుందరి' నాటికి దీనికి పూలము. లక్ష్మణ శాస్త్రిగారు 'ఆంధ్రబిల్లుణ' బిరుదించితిరు.

పనపర్తివారి సంస్థానగ్రంథాలయము చాలవిలువయునది. ఈ గ్రంథాలయమునందలి ముద్రితముద్రితములగు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను హైదరాబాదులోని ఆంధ్రసారస్వత పరిషద్గ్రంథాలయమునకు బహూకరించిరి.

పనపర్తి రాజు రామేశ్వరరాయలు హైదరాబాదులోని ఆంధ్రసారస్వత పరిషత్తు మున్నగు సాహితీసంస్థలతో సంబంధము కలవారు. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ సిండికేటు సభ్యులుగా నిద్యారంగమునకు వారు గానించుచున్న సేవ ప్రశంసాపాత్రము. సంస్థానపాలనము పోయినను, సంస్థాన సత్సంప్రదాయములు శ్రీ రామేశ్వరరాయల హరిలో మూఁడుపాపు లాచారములుగా వర్ణింపబడుచున్నవనుట కేవలము స్వభావోక్తి :

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, నిజామురాష్ట్రములోని ఆంధ్రసంస్థానములచరిత్ర, శ్రీ కృష్ణదేవరాయ ఆంధ్రభాషానిలయ రజతోత్సవసంచిక, పుటలు 40-43.
2. సురవరము ప్రతాపరెడ్డి, గోలకొండరిపులసంచిక.
3. దేవులపల్లి రామానుజరావు, తెలుగుసీమలో సాంస్కృతిక పునరుద్ధీపనము, గద్యాల - పనపర్తి - ఆత్మచూరు సంస్థానములలో సాంస్కృతికసేవ, పుటలు 98-99.
4. కేశవవంతుల నరసింహశాస్త్రి, తెలంగాణసంస్థానములు - సాహిత్యసేవ, తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, పుటలు 1175-1179.
5. అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావు, నా జీవితకథ - సవ్యాంధ్రము, 1959.
6. కార్యమపూడి రాజమన్నారెడ్డి, కారముచేటి మూడుపాళ్ళము శశిర సీతక.
7. తిరుపతిదేవరపులు, నానారాజసందర్శనము, పుటలు 122-129.
8. దేతనభట్ల విశ్వనాథము, ఆధునికవిజ్ఞానవికాసము.
9. కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి (సంపాదకులు), శాస్త్రియవిజ్ఞానము.
10. Captain Hastings Fraser, Our Faithful Ally, The Nizam, London, 1865.
11. S. H. Belgrami, Historical and Descriptive Sketch of His Highness the Nizam's Dominions.
12. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States.

వల్లూరు

ప్రవేశిక

కృష్ణా మండలములోని మచిలీపట్టణము, బెజవాడ తాలూకాలలోను, పశ్చిమ గోదావరి మండలములోని ఏలూరు తాలూకాలోను ఈ జమీందారీ విస్తరించియుండినది. జమీందారీ మొత్తమొకటి గ్రామములు. భూములు చాల సారవంతములైనవి. కృష్ణానదీపావనోదారసీరములచే సగ్యశ్యామలమైన సంస్థానమిది. దీనికి పల్లూరు రాజధాని. కృష్ణామండలమునందలి పుయ్యూరునకు పడమరగా రెండుపరుపుల దూరమున కృష్ణానది తూర్పుగట్టున పల్లూరు పట్టణమున్నది. తోటలెక్కువగానుండుటచే తోట్లపల్లూరను* నామాంతరమును దీనికిఁ గలిదు. పూర్వమిది కొంతకాలము నూజిపీటిజమీందారీలోను, చల్లపల్లి జమీందారీలోను ఉండినది. క్రీ.శ. 1900లలో అన్నదమ్మలపంపకములమూలమున ఈ జమీందారీ రెండుభాగములై పెద్దకోవకుచెందినవారివంతు ఉత్తరపల్లూరైనది ; నిన్నకోవకుచెందినవారివంతు దక్షిణపల్లూరైనది.

సంస్థాన చరిత్రము

వీరు పట్నాలగోత్రాబ్జపదమహితులు. వీరి యింటిపేరు బొమ్మదేవరవారు. వీరిగృహనామమునుగూర్చియు, వీరికి జమీందారీ సంక్రమించినతీరును గూర్చియు షాక్రిటిపురాణములు పెక్కులున్నవి. మొదట వీరి యింటిపేరు ఎడ్లదారఁట ! తొలుతనుండియు వీరికి పశుసంపద మెండుగానుండుటచే ఎడ్లదారనునింటిపేరస్వర్థమఁట ! వీరు ఎడ్లమీఁద దూరసీమలకు సరికుసరంజామాను తీసికొనిపోయి పర్తకము చేయుచుండెడివారఁట ! వీరి కుదురున నాగన్నయను సతఁడు గొప్పయదృష్టజాతకుఁడు. ఎడ్లనాగన్నగారిది పల్లూరుగ్రామము. ఇతఁడొక సామాన్య గృహస్థు. ఇతని జాతకముఫలించి పట్టినది బంగారమై ముట్టి సది ముత్యమై సిరియైత్తికొనిరాఁగా శ్రీమంతుఁడయి యొక సంస్థానాధిపతి యయ్యెనఁట ! దీనికి సంబంధించినకథలు రకరకములుగా స్థానికులకథనములో వాడుకపడియున్నవి. ఇట్టికథలలోనొకదానిని ప్రస్తుతము పరిశీలింతము.

అది ఇంగ్లీషుకుంఫణీవారు టిప్పుసుల్తానుతోడియుద్ధములో సతమతమగు

* ‘ . . . కొల్చెదఁ దోట్లపల్లూరిపుర శ్రీవేణుగోపప్రభున్’ (చెన్నపురీవిలాసము, స్వరూపపద్యతి). ‘ శ్రీ తోట్లపల్లూరినగరాతత కంఠీరవాసనాదీశ్వర . . .’ (పైది దక్షిణపద్యతి, దుర్గప్రకరణము).

చున్నకాలము. టిప్పును జయించుటకు బందరునుండి కుంఫిణీసేనను శ్రీరంగ పట్టణమునకు పంపవలసినదని జనరల్ హారిస్నుండి బందరులోని మార్డిన్ దొరకు జరూరుహుకుమువచ్చినది. పదియేనువందలమంది సోల్దారులు, నాలుగు వేలమంది నాటుసిపాయిలు, ఇరువది ఫిరంగులు, టిప్పటాలములకు కావలసిన గోజనపదార్థములు, బిడారుగుడారములు, తుపాకులు, తూటాలు, మందుగుండు సామగ్రి మున్నగునవి తరలించి కొనిపోవుటకెంత పరివారము ఎంత వాహన సామగ్రి ఎంతసన్నాహము కావలయునో ఊహించికొనవచ్చు. అనాడు మచిలీ బందరుకోటలో నుంకర గురవయ్యశ్రేష్ఠి కుంఫిణీవారి దుబాసి. టిప్పున గొప్ప పర్తకుడుకూడ. శ్రేష్ఠికార్యకర్త రావిపాటిబ్రహ్మాన్న. బ్రహ్మాన్న జటాంత స్వాధ్యాయి ; పండితుడు. బ్రహ్మాన్న అనుచరుడు నాగన్న.

ఈ పటాలమువెంట ఎడ్లసిబ్బందికి నాయకుడుగా శ్రీరంగపట్టణము వెళ్ళిననాగన్నకు యుద్ధానంతరము పాడువడిన శ్రీరంగపట్టణము కోటకొట్టులలో రత్నాలరాసులు, ముత్యాలమూటలు దొరకినవని యీ కథలోని కథనము. పరుల కంటబడకుండ పీనిని పెరికగి తలకెత్తించికొని కాదారి మాదారి ప్రొద్దుల కడ కాలుసాగించుచు నాగన్న తిరిగి బందరు చేరునాటికి గురవయ్య బ్రహ్మాన్నలు కాలముచేసియుండిరట ! విశ్వాసపాత్రుడగు నాగన్న తనదేవరయగు బ్రహ్మాన్నపేర బ్రహ్మాన్నదేవరయని తమ యింటిపేరుగఁ బెట్టికొనెనట ! అదియే జనులవాడుకలో 'బొమ్మదేవర'గా మాతెనెట్లు కంటికివెళ్ళినకథ చెప్పుచున్నది. ఈలోగా పల్లారి పరగణాశిస్తుబకాయీలు చెల్లక ఏలమునకు వచ్చినది. బందరుకోటలోని కుంఫిణీధణీలనుండి కబురురాగా బొమ్మదేవరనాగన్నపోయి ఏలములో పల్లారిపరగణాను తనపేరపాడి పల్లారి జమీందారుడై నాడట !*

ఇత వాస్తవచరిత్రమును వివేచింతము. 1798—99లో టిప్పుసుల్తానున రెదురుగా కుంఫిణీవారు సాగించిన యుద్ధములలో కుంఫిణీపటాలములకు వలయు వస్తుసామగ్రిని, బండ్లకెడ్డులను ముస్తీదుచేయు కాంట్రాక్టుదారుడు బొమ్మదేవరనాగన్న. మొదట బందరులోని కుంఫిణీసేనలో రస్తురవాణాకాబలో హెడ్ మేస్త్రీగానుండి కాంట్రాక్టులమూలమున దండిగా సంపాదించి, కుంఫిణీ వారిప్రాపున 1803లో హవేలీ ఎస్టేబ్లిషన్ పల్లారునుకొని కోటనుకట్టిరి. కోట ప్రాకారముపై రెండెడ్లబండి సులువుగా తిరుగఁగలిగినంత పెడల్పు ఉండెడిదట ! 1807లో రాజా నాగన్ననాయుడు మచిలీపట్టణము, హైద్రాబాదులమధ్య సైనికసామగ్రి రవాణాచేయుటకు ఏజెంటుగా నియమింపఁబడిరి. శ్రీరంగ పట్టణము ముట్టడిలో రాజా నాగన్ననాయుడుగొనర్చిన సేవలను కుంఫిణీవారు కొనియాడి కులక్రమాగతముగానుండునట్లు రాజా బిరుదమునిచ్చి గౌరవించిరి.

* భవరాజు వెంకటకృష్ణారావు, 'అదృష్టమంతే', ప్రబుద్ధాంధ్ర, 1934, ఆగష్టు, సంపుటము 5, సంచిక 8, పుటలు 299—303.

1808లో డెబ్బదియేండ్ల వయసున నాగన్ననాయఁడుగారు ఖమ్మంమెట్టు నుండి తిరిగి వచ్చుచు నడివారిలో జబ్బుపడి మరణించిరి.

ఈతనిభార్య శేషమాంబిక.* ఈతని మొదటి ముగ్గురు కొడుకులు ముందే మరణించియుండిరి. నాల్గవకుమారుడైన రాజా వెంకట నరసింహ నాయఁడు తండ్రిమరణించునాఁటికి మైనరు. మైనరునకుబదులుగా తల్లి కొంత కాలము సంస్థానవ్యవహారములు సరిచూచినది. నరసింహనాయఁడుకూడ కుంఘిణీవారికి తలలోనాలుకగా ప్రవర్తించి కుంఘిణీవారి సేనలకూచీకివలయు రస్తు సామగ్రిని దస్తుపటుచుటలో దిట్టయని పేరుపొంది, ఎస్టేటును బహుముఖముల వృద్ధిపఱచెను. ఈయనభార్య రాజ్యలక్ష్మి. 1829లో నరసింహనాయఁడు మరణించునాఁటికి ఇతని కుమారుడగు ఇమ్మడినాగన్ననాయఁడు అయిదేండ్ల పసివాఁడు. తల్లియగు రాజ్యలక్ష్మి కొలఁదికాలముమాత్రము జీవించి పరమ పదించెను.

వెంకటనరసింహనాయని సోదరుడగు రాజా వెంకయ్యనాయఁడుగారి భార్య వెంకమ్మగారు నాగన్నకు ప్రాజ్ఞతవచ్చుదాఁక జమీన్దార్లములను పర్యవేక్షించిరి. 1842లో ఇమ్మడి నాగన్న జమీన్దార్వచ్చెను. తాతగారగు రాజా నాగన్ననాయఁడువలె ఈనాగన్నయును అదృష్టజాతకుఁడు. రాజ్యవ్యవహారము లందు అత్యంతనైపుణ్యముకలవాఁడు. గోదావరిమండలములోని వసంతవాడ, కొప్పాక, నారాయణపురము, దుద్దేచూడి మొదలగు ఎస్టేటులను ఖరీదుచేసి తన సంస్థానమును విస్తరింపఁజేసెను. కొప్పాకపురవేణుగోపాలదేవాలయాగ్ర భాగమున భ్వజప్రతిష్ఠసలిపెను. వసంతవాడలో వేంకటేశ్వరస్వామి దేవాలయమును నిర్మించెను. 1857నాఁటి సిపాయిలపితూరీగొడవలలోఁబడి కుంఘిణీవారు క్రిందుమీఁదులగుచున్న గడ్డుగడియలలో ఇమ్మడినాగన్న రస్తురవాణా విషయములలో బహుచాతవక్యముతో ప్రవర్తించి వారిమన్ననలను పొందెను. సీమరాణిగా రానతీయ బందరులోనిఅధికారులు 'శాలివాహనశకసంవత్సరంబులు గుణవారణమునీందు గణనగల్గు రౌద్రినామకవత్సరమున....భానుర స్వర్ణ మయ మైన దాహుపురియు, రమ్య కాశ్మీర పట్టాంబరద్వయంబు ఘనతమీట బహు కృతిగా నొసంగిరి' (చెన్నపురీవిలాసము).

నాగన్నగారు శిథిలమగుచున్న వేణుగోపాలస్వామి ఆలయవిమానమంటప ప్రాకారదులను, అయిదంతస్తుల గాలిగోపురమును గట్టించి భ్వజస్తంభ శిఖరప్రతిష్ఠలు గావించిరి. స్వామివారి అంగరంగభోగములకు అనురూపమగు భూవసతుల నేర్పఱచిరి. ఇతని పెద్దకొడుకు రాజా వెంకటనరసింహనాయఁడు బహద్దరు తండ్రి మరణాంతరము 1869లో జమీన్దార్ వచ్చెను. ఆనాఁటికి ఇతని

* నాగన్నభార్య రంగమ్మయనికథ ; శేషమాంబికయని చెన్నపురీవిలాసము. 'నాగమ్మపతి శేషమాంబికలకున్ గరామపౌత్రుండు...' (చూ.స్వరూప పద్ధతి, పద్యము 5).

తమ్ముఁడగు రాజా భాష్యకార్లునాయఁడుబహద్దరు పదునైదేండ్ల వాఁడు. నరసింహనాయఁడుగారు తన తాత ముత్తాతలవలె బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమువారికి ఇనుపదారులు పడి పొగబండ్లు సలీసుగా నడచుదాక రవాణానిమిత్తము ఎడ్లను సప్లయిచేయుచుండెడివారు. ఈయన 'డిల్లీశ్వర ప్రసాద సమాసాదిత రాజా బహదరప్రభృతి బిరుదము....'లను పొందినవాఁడు.

1875లో ఏడవ ఎడ్వర్డుప్రభువు వేల్పురాకుమారుఁడుగా భారతదేశ పర్యటనమునకు వచ్చి మదరాసును దర్శించినపుడు రాజా వేంకటనరసింహ నాయఁడుగారు సుశిక్షితమైన నాలుగు హరిణములు లాగెడు బండిని నజరానాగా వేల్పురాకుమారునకు సమర్పించెనట! గిండిపార్కులో వేల్పురాకుమారునితో పాటు వల్లూరి రాజాగారు చాలసేపు సవారి తిరిగిరట! దీనికి చాల ముచ్చటపడి వేల్పురాకుమారుఁడు హరిణములతోఁగూడ బండిని ఇంగ్లాండునకు తనవెంటఁ గొంపోయెనట! ఇందులకు ప్రతిరూపముగా రాజాగారి కొక బంగారుపతకము బహూకరింపఁబడినది.

ఈ జమీందారులకు భార్యయు రైతులు శిస్తును విస్తురూపమున చెల్లించు చుండిరి. ఈయన సగదు రొక్కము రూపమున శిస్తును వసూలుచేయుటను మొదలుపెట్టినవాఁడు. ఎట్టేటు స్థితిగతులను కడుమెలఁకువతో పర్యవేక్షించి లోపములను సరిచేయించి నిపుణముగా పరిపాలనము సాగించినందున రాఁబడి సాలీనా మూఁదులక్షలకు పెరిగినది చిన్నచిన్న యిసుపవస్తువులు, తాళములు, ఇనుపపెట్టెలు మొదలగువానిని తయారుచేయు నొక కార్ఖానాను రాజాగారు స్థాపించిరి సంస్థానమునందలి పంగిడిగూడెమునుండి ఏలూరుకాలువమీదఁగల భీమవోలు దాక సౌంతముగా ఇనుపదారి నిర్మించిరి. ఈ కార్ఖానాలో రైలుబండ్ల చక్రములుగూడ తయారుచేయించెడివారు.

1895 దాక జమీ వ్యవహారములు నిమ్మళముగా సాగినవి. 1895లో రాజాగారి తమ్ములు భాష్యకార్లునాయఁడుగారు ఎట్టేటులో తమకు భాగము కావలయునని వ్యాజ్యము తెచ్చిరి. మూలపురుషులనుండి ఆయిదపుతరమువరకు అవిభక్తముగా ప్రవర్తితమైన యీ ఎట్టేటు ఆటపుతరమునందు అన్నదమ్ముల వివాదములవలన పంపకములుపడి రెండుభాగములుగా విడిపోయినది. 1900లో ఉత్తరవల్లూరు, దక్షిణవల్లూరు అను విభాగములేర్పడినవి. అన్నకు ఉత్తరవల్లూరు, తమ్మునకు దక్షిణవల్లూరు వచ్చినవి. పంగిడిగూడెము పరగణా ఉత్తరవల్లూరు వారికిని, బందరు గూడూరుపరగణా దక్షిణవల్లూరు వారికిని వంతులయినవి. ఈ విభాగములలో చెటి ముప్పది గ్రామములు ఒకటిన్నరలక్ష సాలుసరి రాఁబడి గలవి కేటాయింపఁబడినవి. ఉత్తరవల్లూరునకు పంగిడిగూడెము రాజధాని; దక్షిణవల్లూరు వారికి వల్లూరే రాజధాని.

1918లో వేంకటనరసింహనాయఁడుగారు మరణించిరి. పీరికుమారులు

రాజా నాగన్ననాయుడు బహద్దరుగారు ఉత్తరవల్లూరు జమీన్దార్ పాలకులయిరి. వీరిసోదరులు రాజా వేంకటరాయలునాయుడు బహద్దరుగారు. వేంకటరాయలు గారి కుమారుడు రాజా రామేశ్వరప్రసాదరాయలునాయుడు బహద్దరుగారు.

దక్షిణవల్లూరు అనంతర చరిత్రము

శ్రీ రాజా నృసింహరాయుడు బహద్దరుగారి తమ్ములగు శ్రీ రాజా భాష్యకార్లునాయుడుగారి జమీన్దార్ పాలకులు. 1895 నుండి అన్నగారితో వ్యాజ్యమాడి ప్రీటీకొన్నిలు దాక పోయి జమీన్దార్ సమ్మసగము వాటాను సంపాదించిరి. ఈ వాటాయే దక్షిణవల్లూరును పేర 1900లో నేర్పడినది. భాష్యకార్లునాయుడుగారు 1906 లో మరణించిరి. వీరి కుమారులు రాజా సత్యనారాయణవరప్రసాదరావుబహద్దరు 1897లో జన్మించి 1917 లో జమీన్దార్ వచ్చిరి. వీరితరువాత దక్షిణవల్లూరు ఎస్టేటు రెండుభాగములయినది. ఒకభాగమునకు ఇనుగంటివారు హక్కుదారులయిరి. రెండవభాగమునకు బొమ్మదేవర వేంకటభాష్యకార్లునాయుడు జమీందారు.

సాహిత్యపోషణము

రాజా బొమ్మదేవర ఇమ్మడి నాగన్ననాయుడుబహద్దరుగారికి కవిపండితులన్న చాలప్రితి. ఆతని పోషణమునందు చాలమంది కవిపండితులుండెడివారట (చూ. చెన్నపురీవిలాసము, స్వరూప పద్ధతి, పద్యము 13). నాగన్న వేణుగోపాలస్వామి భక్తుడు. దసరాదేడుకలలో ఆయన జాతీయకళలను, కీర్తనలను పోత్సహించెడివాడు. మల్లయుద్ధములను జరిపించి కీర్తాకారులను సత్కరించెడివాడు. త్రిమతాచార్యులను సమానముగా గౌరవించెడివాడు. మంచి కీర్తానిపుణుడు. చిటుతపులుల వేట యనిన ఈయనకు మోజెక్కువ.

నాగజ్ఞాపతి శేషమాంబికలకున్ గారాబు పొతుండు పు
ణ్యాగణ్యాద్భుత కీర్తి వేంకటనృసింహజ్ఞాని భృద్భాజ్యల
క్షీ గర్భాంబుధి పూర్ణచంద్రుడతఁ డున్మీల ప్రభావాఢ్యుఁ డా
నాగజ్ఞానమణప్రచారములు నానాద్వీపవిఖ్యాతముల్

—చెన్నపురీ విలాసము.

ఇమ్మడి నాగన్ననాయుడు గారికి గ్రంథ ప్రచురణమునందు విశేషాభిలాష యుండెడిది. సుప్రసిద్ధాంధ్రగీర్వాణగ్రంథప్రచురణకర్తలగు వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రిగారికి వీరెన్నియోరీతుల తోడ్పడినట్లే కిందిపద్యము తెల్పుచున్నది.

‘శ్రీమత్పావన బొమ్మదేవరకుల క్షీరాబ్ధి రాకాసుధా
 ధామశ్రీయగు నాగభూపతి జగత్ప్రఖ్యాతిగా వీట నా
 రామస్వామిమనీషిచే నిఖిల సద్గ్రంథాళి ముద్రింప లో
 కామోదంబగు నట్లొనర్చె ధనసాహాయ్యంబు వాటించుచున్’

మతుకుమల్లి కుటుంబము

ఇమ్మడి నాగన్ననాయఁడుగారి యాస్థానవిద్యత్కవి మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రి. మతుకుమల్లి వారిది ఆంధ్రదేశమునందు సుప్రసిద్ధమైన విద్యత్కవివంశము. మతుకుమల్లివారు ఆర్వేల నియోగిప్రాహ్మణులు ; కాశ్యప గోత్రులు, ఆపస్తంబసూత్రిలు. కృష్ణయజు శ్వాఖీయులు. మాల్యాది నృసింహస్వామి భక్తులు.

‘మతుకుమల్లి యిల్లు మహివిద్య వెదజల్లు
 పరబుధేంద్రులకును బక్కముల్లు
 ఎఱిఁగిమెలఁగిరేని నెలమిచే వాటిల్లుఁ
 గాన వారియిల్లు పునతఁజెందె’

‘అతి చమత్కృతిగలిగిన మతుకుమల్లి
 వారు శబ్దముకొల్పిన కారణమున
 వసుధతోపల మంచెళ్ళవారి యిల్లు
 శారదాదేవినాటకశాలయందు
 వాసుదేవుని కవితావిలాస మచట
 మొలక బంగరుగజ్జెల మోతగాదె’*

అని నరసింహశాస్త్రి జననియగు జానకాంబ మతుకుమల్లి వంశమును బ్రశంసించుచు, మంచెళ్ళ వాసుదేవకవి కవితావిలాసమునకు మతుకుమల్లివారే కారకులని సూచించినది.

వీరి మూలపురుషుఁడు కృష్ణయ్య. కృష్ణయ్య ప్రపౌత్రుఁడగు మతుకుమల్లి మాధవకవి అభినవభారతకర్త. నెల్లూరుమండలములోని చిన్న పమిడి, పెద్దపమిడి భాలేరాయణింగారి సంస్థానములో మతుకుమల్లివారు దివానులుగా నుండెడివారు. మాధవమంత్రి అగ్రజుఁడగు కనకయ్య వాసిరెడ్డి వారి యాస్థానపండితుఁడు. కనకయ్య కుమారుఁడు పెదనృసింహము. ఈ పెదనృసింహము సంతతికిఁబెందిన వారిలో తిరునల్వేలి హిందూకళాశాలలో ప్రిన్సిపాలుగా పనిచేసిన మతుకుమల్లి సుబ్బారావుగారును, ‘హితశ్రీ’ యను

* నృసింహవిద్యనృణివిరచితమగు అజచరిత్రము (ఇందుమతీపరిణయము)నకు నందిరాజు చలపతిరావుగారు వ్రాసిన వీరికలో సుదాహృతములయిన పద్యములు, పు. 2.

పేర ప్రసిద్ధాధునిక కథకులుగా పేరొందిన ప్రసాదరావుగారును పరిగణింపఁ దగినవారు.

అభినవభారత గ్రంథకర్తయగు మాధవమంత్రి కుమారుఁడు చిన నరసింహము. సాంగవేదాధ్యయనపరుఁ డీయన. చిననరసింహము తనయులు కనకాద్రిశాస్త్రిగారు. కనకాద్రిశాస్త్రి షట్పాస్త్రముల పాఠము చూచిన మహా పండితుఁడు. తర్కశాస్త్ర మీయన యధిమాన విషయము. నరసరావుపేట జమీందారుగారిగు మల్లాజు గుండారాయనింగారి యాస్థాన పండితులు, మాణిక్యరావు, మానూరి, వాసిరెడ్డివారి సంస్థానములలోనైతము తన పాండితీ పకర్షములమునను, సాహిత్య సౌహిత్యమువలనను మాన్యములు సంపాదించిన మహావ్యక్తి కనకాద్రిశాస్త్రి. పీఠి తమ్ములు మాధవశాస్త్రి దశావతారస్తవ గ్రంథ కర్త. కనకాద్రిశాస్త్రి ద్వితీయ కుమారులగు కృష్ణశాస్త్రి పోలవరముజమీందారుల యాస్థానకవి ; పీఠిద్రవ్యతకర్త. కనకాద్రిశాస్త్రి ధార్యయగు జానకాంబయుఁ గవయిత్రీయఁట ! ఈమె చదలపాక సుబ్బయామాత్య పుత్రిక. గణితశాస్త్ర ప్రవీణ. నరసింహశాస్త్రి పౌత్రీయును, రఘూత్తమరాయశాస్త్రి పుత్రియును నగు ఇందుమతీదేవి లక్షణాపరిణయమను పద్యప్రబంధమునకుఁ గర్త్రీయఁట.

మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రి

జానకాంబా కనకాద్రిశాస్త్రిల జ్యేష్ఠకుమారుఁడయిన మనకవి నృసింహ శాస్త్రి (1816—1873) శ్రీ రాజా బొమ్మదేవర నాగన్నగారి ఆస్థానకవിയే గాక సమ్మానమునిమిత్తము సంస్థానమున కరుదెంచుచుండిన పండితులను పరీక్షించు చుండిన విద్యాధికారి. జగద్గురు శంకరాచార్యపీఠ విద్వాంసునితో తర్క మీమాంసాశాస్త్రములలో మూఁడు వారములపాటు వాదించి మించిన దిట్ట నృసింహ విద్యస్మణి. ఆంధ్ర మేఘసందేశము, ఆంధ్రసిద్ధాంత కౌముది, ఇందునుతీపరిణయము (అజవరిత్రము), చెన్నపురీవిలాసము, జ్యోతిశాస్త్ర సంగ్రహము, పుండ్రనిర్ణయ చంద్రిక, భరతశాస్త్ర సర్వస్వము, వేంకటాచల యాత్రాచరిత్రము, శ్రీకృష్ణ జలకీరదావిలాస నాటకము, శ్రీ లక్ష్మీనృసింహ త్రిశతి. శ్రీ లక్ష్మీనృసింహ సహస్రనామావళి, సంగీతసార సంగ్రహము మున్నగునవి యీతని రచనలు. ఈతఁ డష్టముఖ గండభేరుండ నృసింహా పాసకుఁడు. కవి నివాసము తెనాలియని కవిసప్తశతి*.

రాజా నాగన్ననాయఁడుగారు నృసింహకవి నిట్లు ప్రశంసించినట్లు చెన్నపురీవిలాసమునందలి అవతారికాభాగము వివరించుచున్నది :

‘క్షమ విహరించు వాక్సతి పుట్టినయిలు మ

తుకుమల్లి కులమతల్లిక తదన్య

*బులుసు వేంకటరమణయ్య, ఆంధ్రకవిసప్తశతి, పు. 115.

యోదితుల్ వేంగళార్యాదులు మాల్యై
 లన్పసింహ కరుణోపలబ్ధి పరచ
 తుష్షష్టి విద్యావిదులు, భవత్ప్రీతిమ
 హుండు మాధవకవీంద్రోత్తముఁ డభి
 నవభారతాది నానాగ్రంథకర్త, నీ
 తాత నృసింహవిద్యద్వరుండు
 శబ్దకాస్త్రత్రయీ విచక్షణుఁడు, నీదు
 జనకుడైనట్టి కనకాద్రిశాస్త్రిపర్యుఁ
 డభిలశాస్త్రార్థవేది, నీ వద్భుత ప్రి
 సిద్ధ సారస్వతుఁడవు నృసింహశాస్త్రి
 కవి 'యత్కించిదభినవప్రబంధ నిబంధనోత్సాహబంధురసోన్వయంతుఁడై'

యున్న యవసరమున ---

'జనులెల్లన్ జగతీమహేంద్రుఁడనఁగా సామాజ్యసంఘాత్తిఁ బే
 క్కొన వల్లారు వసంతవాడ మణియన్ గూడూరు నా భ్యాతిగాం
 చిన రాజ్యంబు లనంత దాన్యధనలక్ష్మీపూర్ణత నిమిచ్చఁగా
 దనరు న్నాగనరేంద్రుఁ డుద్భటభుజోద్దామ ప్రతాపోన్నతిన్'
 'తన గుణశ్రేణి సత్కవికల్పితానల్ప కృతికస్యకల కలంకృతులుగాఁగఁ....
 ప్రబలు రాజాబహద్దరు బొమ్మదేవరకుల నాగభూషణుఁడు'---
 'నను మాల్యాద్రి నృసింహభక్త్యుదిత నానాకాస్త్రపాండిత్యశా
 లిని శ్రీమత్కనకాద్రిశాస్త్రి సుతు ధీలేఖర్షభాచార్యుఁ బా
 వన సత్కాశ్యపగోత్రసంజనితు నాపస్తంబసూతున్ నమీ
 పనివిష్ణున్ సరసింహపండితుని సంభావించి పల్కెన్ దయన్'
 'పురములలోనఁ జెన్నపురి పూర్ణవిలాసము పెర్ణనీయ పై
 ఖరి యగుగానఁ దత్పుర వికస్వరచారువిలాస వర్ణన
 స్ఫురణ నొనర్పు మొక్కకృతి భూరిగభీరతరార్థ గుంఫన
 ర్మరసభరంబుగా మతుకుమల్లి నృసింహకవీంద్రశేఖరా'

అని సగౌరవముగా నానతియొసఁగినఁ గవి యమ్మహారాజదేవేంద్రుని కభ్యు
 దయ పరంపరాభివృద్ధిగాఁ జెన్నపురీవిలాసంబను ప్రబంధంబును నిబంధించి
 నాఁడు.

'పండితకోటికిన్ మిగుల పామరమండలికిన్ మనంబులం
 పండువు సేయునట్లు మృదుపాకముగా విశదార్థకంబుగా
 నుండఁగ హూణవై భవములొప్పఁగఁ జేయుమటంచు నాగభూ
 షండలభర్త యానతి సమంబుగ నీ కృతి నే నొనర్చితిన్'

అని కవి గ్రంథాంతమున వివరించినాఁడు.

చెన్నపురీవిలాసమునం దాఱు పద్యములు. ఒక్కొక్కపద్యములో కొన్ని ప్రకరణములు వెరసి 64 ప్రకరణములు, 232 గద్యపద్యములు కలవు. ఇది 1860 ప్రాంతము నాటిది¹. ఆనాటి చెన్నపురిపట్టణమును వర్ణించునట్టి యథార్థ రీతికథన కావ్యము ; ప్రాశస్త్యనిసంధానితము².

కవి రచనలనుండి మాదిరికి కొన్నిపద్యములు :

‘రవిరథ్యంబులఁబోరఁజూచు క్రియ దర్పశ్రీ విజృంభించు మే
ల్జనంబైన హయంబునెక్కి నిఖిలాశాభరలన్ గెల్వఁగా
దివికిం బోవఁగఁదట్టి వానినెగయన్ దీకొల్పుచున్నట్టుగా
నవు మందోయిఁగనంగ నిప్పటికిఁ బశ్యద్విశ్మయాపాదియై’

—చెన్నపురీవిలాసము, మందోయిప్రకరణము

‘సిగ్గులుకొల్లలాడితివి చీరెలుదాచితి వింతెగాక మ
మ్మెగ్గులు బల్కఁజొచ్చితివి యెంతటిసాహసివౌర కృష్ణ యీ
జగ్గులు సీకెగాక భువి నైవఁగ నెవ్వరికైనఁగల్గునా
నిగ్గులాడేరి యొప్పెఁగద నీ సరసత్వము నీ ఘనత్వమున్’

—శ్రీకృష్ణజలక్రీడావిలాస నాటకము.

వల్లూరిసంస్థాన విద్యుత్పరీక్షాధికారులగు నృసింహవిద్యనృణి నిర్వహించిన వేదశాస్త్ర పరీక్షలలోనెగ్గి ఆస్థానమువారి సమ్మానమునో, వార్షికమునో బడసిన శాస్త్రపండితులనేకులు కలరు. వారిలో కొందఱు —

తర్కము ; కాశీ నవద్వీప పండితులు కురుగంటి అప్పయ్యశాస్త్రిలు గారు, పీఠిశిష్యులు పరిమి శివయ్యశాస్త్రిలుగారు ; ద్వైతమతానుయాయీ భీమాచార్యులుగారు, కాశీపండితులు ప్రభల సుందరరామశాస్త్రిలుగారు.

వ్యాకరణము : సూజీవీటీసంస్థానపండితులు మంత్రవాది రామస్వామి శాస్త్రి గారు, వీరిపుత్రులు సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు, కాశీపండితులు రాజమహేంద్రవర వాస్తవ్యులు మంత్రవాది లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, బందరుపండితులు కొమాండూరి రఘునాథాచార్యులుగారు.

వేదాంతము : కారెంపూడి నివాసులగు ఎల్లెప్పెద్ది రాఘవశాస్త్రిలుగారు. పరాహపురాగ్రహార వాస్తవ్యులగు పంకమామిడి రామస్వామిశాస్త్రిలుగారు.

ఇంకను పెక్కురుకలరు.

తిరుపతి వేంకటకవులు

రాజాశ్రీ భాష్యకార్లునాయఁడుగారు తమ పట్టాభిషేకసమయమున తిరుపతి

ప్రథమ ముద్రణము, 1863.

²కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు, మతుకుమల్లి నృసింహకవి ‘చెన్నపురీవిలాసము’.

అభ్యుదయ, 1959, జనవరి, పుటలు 15-28.

వేంకటకవులను ఘనముగా సమ్మానించిరి :

‘....బొమ్మదేవర సద్వంశవర్ధనుండు

ఘనగుణాధ్యుండు శ్రీ భాష్యకారనృపతి

పుత్రవతి సతి తన దరిఁ బొలుపుఁదెలువ

శ్రీధవునిగృహఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యె’

‘చెలులును మంత్రులున్ సుతులు శ్రీకరయౌ సతియున్ మహామహా’

జ్వలలుగు చుట్టలున్ గవులు సన్నిధి మేల్మీసలంకరింప రై

తులు జయపెట్టి భాష్యకా

రులు నృపపుంగవుం డతినిరూఢిని బట్టపు భద్రపీఠమం

దెలమి చెలఁగ నొప్పె ...’ నని తిరుపతివేంకటకవులు పట్టాభిషేకమును పర్జించిరి (నానారాజసందర్శనము, ఉత్తరార్ధము, పుటలు 135-136).

భాష్యకార్లునాయఁడుగారి యనంతరము వల్లూరి రాణిగారు (1906-1917) కవిపండిత సమ్మానములను యథాపూర్వముగా నిర్వర్తించుచుండిరి.¹

వీరి కుమారులు సత్యనారాయణవరప్రసాదుగారు వల్లూరు పేణుగోపాల స్వామివారి ఉత్సవసమయములయందు వేదపారాయణము, పండితప్రకాండుల శాస్త్రచర్చలు, కవితాగోష్ఠులు, అవధానవిధానములు, నాటకప్రదర్శనములు, భరతనాట్యప్రదర్శనములు, సంగీతసభలు, గుట్టపుపందెములు, మల్లయుద్ధములు, ఇతర జాతీయ కళాప్రదర్శనములు నేర్పఱిచి తమ కళాభిరుచిని ప్రకటించెడి వారు. వీరి యాస్థానగాయకులు ఆంధ్రగాయక పితామహులగు గరికిపర్తి కోటయ్యదేవరగారు. అశ్వధాటి రామమూర్తి, నాగభూషణము మొదలగు సంగీతవిద్వాంసులుకూడ నీ సంస్థానమునందు సత్కారములందినవారు.

‘నాటి మధ్యాహ్నమునఁ గొల్వూరూటమందు

సరస తిరుపతివేంకటేశ్వరు లిరువురుఁ

గవితఁజెప్పిరి పిమ్మట గాయకమణి

నాగభూషణముం బాడె నాణెమెనఁగ’

— నానారాజసందర్శనము, పుటలు 192, 193.

తిరుపతివేంకటేశ్వరకవులు పలుమాఱులు ‘నూటపదియాఱులు మేలిమి పస్త్రముల్ మొదల్ గా మర్యాదకుందగిన కానుకలంది’ వల్లూరు జమీందారుల యుదారకథానకము నుగ్గడించిరి. ప్రసిద్ధమల్లయోధుఁడు తోట నరసయ్యగారు (1899-1964) వల్లూరి రాజాగారి ఆశ్రయమునందుండి తాలింఘనాలను నెలకొల్పి చాలమందియువకులనుచేరదీసి వ్యాయామశిక్షణమునిచ్చిరి.² దక్షిణవల్లూరు ఎస్టేటులోని చినపులిపాక—బొడ్డపాడు గ్రామముల నెలకొనిన గ్రంథాలయము

¹ అర్యమతబోధిని, 1912, సంపుటము 8.

² గొతెపాటి వెంకటనరసయ్య, దేవరకోటసీమ సర్వస్వం, పుటలు 88, 89.

జమీందారు 'సత్యనారాయణవరప్రసాదు'గారి పేర వెలసినవి.

వల్లూరునందువెలసిన వేణుగోపాలస్వామి ఈ జమీందారుల కులదైవము. ఈ స్వామిమీఁద కవిపేఁజెఱుఁగఁగరాని శతకము 'సరసగుణజాల సంగీతసామలోల తోట్లవల్లూరి గోపాలతోయజాక్ష' యను మకుటముగలది యొకటి కలదు, ఆ శతకమునుండి ఒకటిరెండు పద్యములు :

'శ్రీమహిళా హృత్కుశేళయపరఫేల
బలదైత్యసూదన వరవిసీల
బుధగురుసంకాశ సుధిత కీర్తివిశాల
దుర్మతి దితిజనందోహకాల
బుర్హిర్ముఖవ్రాత పరిపాలనోల్లాల
కమనీయవిలసిత కనకచేల
సంపూర్ణదాక్షిణ్య సంరక్షితకుచేల
ఘనతరదుష్కృత కంధికోల
భూరికరుణారసావాల పుణ్యశీల
భక్తసంఘాత సురసాల భరితశైల
సరసగుణజాల సంగీతసామలోల
తోట్లవల్లూరి గోపాల తోయజాక్ష'
'కాంచనచేలంబు గల్గియుండియు గొల్ల
యిల్లాండ్రచేలంబు లెత్తలేదె
కొస్తుభరత్నంబు గల్గి సత్రాజిత్తు
కాంచనమణి నపేక్షించలేదె
యురమున శ్రీదేవి యొప్పారుచుండఁగఁ
గుబ్బతో రతికేళిఁ గూడలేదె
యైశ్వర్యనిధియన నలరుచుండియు బలిఁ
జేరి చేసాచి యాచించలేదె
ఔర యిట్టి యపేక్షచే నలరెదీవు
చెలఁగి నా కోర్కెదీర్చి రక్షించుటెట్లు....'*

మఱియు నీ వేణుగోపాలస్వామిమీఁద రాయబట్టు వీరరాఘవ కవిగారు, దాసు శ్రీరాములుగారు కొన్నిపదములను వ్రాసి సన్నుతింపిరఁట. దాసు శ్రీరాములుగారు (1846-1908) తమ పండ్రెండవయేఁట 1858లో వల్లూరు సంస్థానములో అష్టావధానాదులొనర్చి వల్లూరి జమీందారు ఇమ్మడి నాగన్న నాయఁడు బహద్దరుగారి నుండి ఉత్తమకవితకు బహుమతిని పొందిరఁట.

* దీని నరసింహాచార్యులు, తోట్లవల్లూరు వేణుగోపాలస్వామివారు, ఆరాధన,

1957 నవంబరు, సంపుటము 3, సంచిక 11, పుటలు 281-287.

దక్షిణ వల్లూరు జమీందారుగారు అనేక నాటకసంఘములకు పోషకులు. బందరు పురమునందలి 'ఇండియన్ డ్రామెటిక్ కంపెనీ' మొదలగునవి వల్లూరివారి ప్రాపును ప్రోపును బొంది పెంపొందినవి. రంగభూషణ నిడుముక్కల సుబ్బారావుగారి వంటి ఉత్తమనటులను వల్లూరు జమీందారులు సత్కరించిరి.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. మతుకుమల్లి మాధవమంత్రి, అభినవభారతము, అవతారిక.
2. మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రి, చెన్నపురీవిలాసము, అవతారిక.
3. మతుకుమల్లి నరసింహశాస్త్రి, అజచరిత్రము లేక ఇందుమతీ పరిణయము.
4. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్యచరిత్రము.
5. తిరుపతిచేంకటకవులు, నానారాజసందర్శనము, పుటలు 135, 136, 188-194.
6. తెలుగువిజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
7. V. L. Sastri, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 429-432.

విజయనగరము

ప్రవేశిక

ఐతిహాసిక యుగములనుండియు విజయనగర సంస్థాన భూఖండము కళింగదేశము నందలి ఒక భాగము. ఆ తరువాత బాదామి చాళుక్యులు, చేంగీ చాళుక్యులు (క్రీ.శ. 615—1100) దీనిని పాలించిరి. ఆ పిమ్మట గంగ వంశీయులగు పాలకులు తమ ప్రభుత్వము వెలయించిరి. త్రిలింగవరక్షేత్రులగు కాకతీయుల బాపుటా ఈ సీమలో కొంతకాలము రెపరెపలాడినది. పదునాలుగు, పదునైదు శతాబ్దాల సంధికాలములో రాజమహేంద్రవరము రెడ్డిరాజులు కీరాంబోధి తటమున దిక్పీఠాజయస్థంభములు నిలిపి, 'చీకటియున్ గళింగయును జిల్కసముద్రము, సింహశైలము'లను కొంతకాల మేకసితాతపత్రముగా నేలిరి. ఆ దరిమిలా గోలకొండనవాబుల దాడులవలన వారి సర్కారులలో నొకభాగముగా (1568—1652) చలామణియయినది. చికాకోలులోని తమ ఫౌజుదారుని సాయమున గోలకొండ నవాబులు కొంతకాలము (1652—1687) పాలించిరి. 1687—1724 మధ్య ఫౌజుదారుల పరముగ మొగలాయి దొరతనము చెల్లినది. ఆ పిమ్మట స్వల్పకాలము స్వతంత్రుడయిన నిజాము నధికారముక్రిందికి వచ్చినది. ఫౌజుదారుల హయాములోనే బొబ్బిలి, విజయనగర సంస్థానములు రూపొందినవి. 1753—1758ల మధ్య హైదరాబాదు నిజాము సలాబత్ జంగ్ ఫర్మానా ప్రకారము పరాసు కుంఫిణీ పాలనము ప్రపర్తిల్లినది. 1766 నుండి ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ ఏలుబడిలోనికి వచ్చినది. 1766—1794 మధ్య ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ పటాలముల మద్దతుతో ఇరుగు పొరుగులఁగల మన్యపు సంస్థానములు ఏదోయొక ఋషతో విజయనగర పాలకులచే ఆక్రమింపఁబడి విజయనగర సంస్థానము అంచెలంచెలుగ విస్తరించుచు వచ్చినది. 1794 లో జరిగిన పద్మనాభయుద్ధము* తరువాత దేశీయసేనలు రద్దు కావింపఁబడుట వలనను విజయనగరము ఆక్రమణమునందలి పూర్వోక్త సంస్థానములు తత్ప్రభుత్వ వంశీయులకు దఖలుపఱచుటవలనను విజయనగర సంస్థాన ఔద్ధత్యము చాలమట్టుకు తరిగినది. 1802 లో జరిగిన శాశ్వతకర నిర్ణయమువలన నీ సంస్థానము ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ దొరతనముక్రింద నొక జమీందారీగా పరిణతి నొందినది. ఆధునిక యుగమున అమలునకు వచ్చిన

* 1794 జూలై ఏప్రిల్ తేదీ అని M.A.M.P. Vol. II, p. 140; Imperial Gazetteer of India, Vol. XXIV, p. 340. నవ తేదీ అని నిడదవోలు సుందరము పంతులు, కళింగ రాజ్యక్షేత్ర ప్రశంస, కళింగదేశ చరిత్ర, పు. 60.

జమీందారీ రద్దు చట్టము మేరకు నిది ఆంధ్రప్రదేశ్‌మున ఐక్యమైనది.

ఈ సంస్థానము అత్యుచ్చదశలో నుండినప్పటి వైశాల్యము మూడువేల చ. మైళ్ళ పైమాట. పూర్వ పాలకులు గడించినది ఏబదియేడు పరగణాల రాజ్యము. 1845లో పదుమూడు తాణాలుండినవి. నాటివైశాల్య ముండుమించుగా రెండువేల చ. మై. అనగా పుదుక్కోట సంస్థానమునకంటె రెండుమూడు రెట్లు పెద్దది. 1938 నాటికి విశాఖపట్టణ మండలములోని 181 జమీందారీలలో వ్రాచిన సంస్థానములు ముప్పదియాలు. హవేలీ ఖండములనుండి 1802 లో ఏర్పడిన యెస్టేటులు పదునాటు. తక్కిన 129 ఎస్టేటులును 1802 నాటి అసలు ఎస్టేటులు పంపకము లగుటచే చీలి యెచ్చినవి. విజయనగర సంస్థానము దాదాపు పదుమూడుపందల గ్రామములతో పటిలసీల ఆనాదాతో ప్రవర్తిల్లినది. 1802 నాటి పేష్కారు అయిదులసీలు; రాబడి ఏడులసీలు. సంస్థానము రద్దుకాకపూర్వము దీని రాబడి సుమారు ముప్పదిలసీలని అంచనా. విజయనగరము, భీమునిపట్టణము, శృంగవరపుకోట తాలూకాలలో పూర్తిగాను, అనకాపల్లి, గజపతినగరము, చీపురుపల్లి, పొలకొండ, విశాఖపట్టణము, నీరపల్లి, నర్ససిద్ది తాలూకాలలో చెదురుమదురుగాను ఈ సంస్థానము ప్యాపిరియండ్ల డివి. తూర్పుగోదావరి మండలమునందలి కోటిపల్లి, శ్రీమన్నెలమి దాపునగర హీరమండలము మున్నగు ఎనిమిది ఎస్టేటులుమాత్రం ఈ జమీందారీకి చెంది యుండినవి.

ఈ సంస్థాన పాలకుల పూర్వరాజధాని చుమలి (గుంటకొత్తూరుము) యను గ్రామము. ఆ పిమ్మట పొట్నూరు రాజనివాసము. బొక్కనామధ్యకాలమునా రాజకుడుగా ప్రసిద్ధుడైన పెద విజయరామరాజు కాలమున గొల్లాలగోడ నివారులలో విజయరామరాజు జయోదాహరణముగా రూపొందిన విజయనగరము ఈ సంస్థానమునకు తరువాతి రాజధాని. కలకత్తా-మద్రాసు రైలుదారిలో కలకత్తా నుండి 507 మైళ్ళ దూరమునను, మద్రాసునుండి 522 మైళ్ళ దూరమునను, నముద్రాశీరమునకు 22 మైళ్ళ దూరమునను విజయనగరము ప్రతిపాదియొప్పున.

ఈ సంస్థానమునందలి కోటిపల్లి, పద్మనాభము, రామతీర్థము, శ్రీహర్షము, సింహాచలము మొదలగు దేవాలయములకు విజయనగరము జమీందారులు పరింపరీణముగా ధర్మకర్తలు. భారతదేశమునందలి సంస్థానాధీశ్వరులలో ఏ కొందఱకోతప్ప మామూలు జమీందారుల తప్పిరికిని లేని పితంగిరాల్పుల గౌరవపందనము అనుమతింపఁబడిన జమీందారీ విజయనగర మొక్కటే.*

* C. D. Maclean, Standing Information regarding the official Administration of the Madras Presidency, Madras, 1879, Appendix, p. xi.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానపాలకులు కమలాప్తవంశమువారు. గ్రహరాట్టుల విస్తారకులు అని రామకథాసార సంగ్రహాది కావ్యములలో ప్రస్తావనలున్నాయి. ఇక్ష్వాకు వంశీయుడైన శ్రీరాముని తనయుడగు కుశుని సంతతికి చెందిన వారట వీరు.¹ వీరు తొలుత ఇనకులమువారలయి, రాశ్యపగోత్రులయినను విప్రశాపవశత కాలాశపాది వాసిష్ఠుడగుటచే నతని సంతతి వారందఱును వాసిష్ఠులయిరట. వాసిష్ఠగోత్రజులయందు గ్రహరాట్టుల విభాగములో శిశోదియా శాఖనుండి తామరతంపరగా వీరు వర్ధిల్లిరట.² ఉత్తర భారతదేశమున ప్రవర్తమానములయిన తొంబది తొమ్మిది రాజపుత్ర శాఖలలో సమ్మాన్యులయిన ఉదయపురి (మేవాడు) రాజన్యులు విజయనగర పాలకుల పూర్వులట.³ ఉదయపురము, కచ్‌వాహ్, చాపడా, గూలా, పుంకార, బారీ, సోలంకి - మున్నగు ఉత్తరభారత క్షత్రియకుటుంబములతో విజయనగర పాలకులకు సంబంధ బాంధవము లుండినవట.⁴

‘పూసపాటి’ గృహనామము

విజయనగరపాలకుల గృహనామము పూసపాటివారు. మైలమ భీమని సంతతిలోని అమలరాజు కొండపల్లిసీమలోని పూసపాటిగ్రామవాస్తవ్యుడగుట వలనఁదత్తులమువారికి పూసపాటివారను గృహనామము సంక్రమించినదని ఒక ఉపపాదనము.⁵ ‘గగనవాణీవాక్యగౌరవంబునఁ బూసపాటి భూమిని పురీ పెరముగట్టి వాసిగాంచుట పూసపాటివారను నింటిపేరుగాంచిరి రాచపెద్దలయిన సమలరాజుదిగ ప్రముఖులు మావారు’ (రాచిరాజుగారి సీసమాలిక). ‘పూసపాడను నగరంబు బోయకతనఁబూసపాటిపురాంకుడై పొగడుగనియె’ (ఉషాభ్యుదయము, అవతారిక). ‘అలపూసపాడనంగను వెలసిన పురమేలుచుంట

¹ కుశాస్వయత్రమమునఁ దా జనియించె బుద్ధవర్మ...’ (విష్ణుభక్తిసుధాకరము, 29); A. Vadivelu, Ruling Chiefs, Nobles and Zamindars of India, Vol. I, 1959, p. 69.

² The Hindu, 1897, May 25; Madras Mail, 1897, May 25.

³ విజయరామ గణపతీంద్రచరిత్రము, 6.

⁴ దువ్వూరి జగన్నాథశర్మ, విజయనగరమ్ - గణపతిమహల్, చంద్రిక, చెన్నపట్టణము, 1935, జూన్, పుటలు 233, 240.

⁵ ‘అయన (మాధవవర్మ) కొండపల్లిసర్కారులో పూసపాడను గ్రామమునందు నివసించియుండుటచేత పూసపాటివారనుపేరుగలిగినది’ - విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహము, పు. 301. ‘.... పూసపాటి రెమునాఖరాజు కొండపల్లి సర్కారులో పూసపాడు అనే గ్రామంలో కాపురం వుండి ...’ - మిమోరెండం.

విశ్వంభరలోపల పూసపాటివారన విలసిల్లెరి రాజపరులు విశ్రుతులగుచున్' (నరసభూపాలరాజీయము, పు. 5).

పూష (సూర్య) వంశ్యుల నివాసభూమియగుటచేత ఒకానొక పట్టణము పూషవాటమనుషేర ప్రసిద్ధమయి అదియే తద్వాస్తవ్యులగు పాలకుల గృహ నామముగా ప్రవర్తిల్లినదను మఱియొక కల్పనము 'పూషవంశ్యులవాసభూమి నాదగనొక పూషపాటియనంగఁ జొలుచువురము కొండపల్లి సీమనొనరించియుండె నందు పామకోక్తుల నది పూసపా డనఁదగె నదిమొదలు పూసపాటివారయిరి యమలరాజవంశజులై నట్టిరాజులెల్ల' (కూర్మపురాణము, అవతారిక, పు. 6) అను సీ ప్రయోగమాధారముగా నేర్పడినది. ధ్రుమప్రయుక్తములయినట్టి యిట్టి శుష్కయుక్తులు ప్రమాణోపపత్తి ప్రాప్తములు కాఁజాలవు.

సంస్కృత మార్కండేయ పురాణోత్తరఖండమునందు ఓట్లంకింపఁబడె నని సంభావించుచున్న 'పుంసపాటుఁడు' మూలపురుషుఁడుగాఁగలిగినవా రగుటచే అతని సంతతివారు పూసపాటివారయిరనియు అదియే జనుల వాడుకలో పూసపాటియనినదనియు మఱికొండఁజూపఁగఁత.¹ ఇది పూసపాటి శబ్దోత్పత్తికి సంబంధించిన మూఁడవప్రతిపాదనము.

'రాజకన్యాప్రసూతానాం నామాని శ్రుణు భూపతే
- పుంసపాటో మందపాటః కరదండశ్చ వీర్యవాన్
వత్సయూవశ్చ చత్వారో మహానందిసుతాస్తుతే....
పుంసపాటంచరాజానం కళింగవిషయేతు సః'

—మార్కండేయపురాణోత్తరఖండము, అధ్యాయ. 13.

అర్వాచీనసంఘటనములను నిరూపించు కొన్ని పురాణములలో ప్రత్యక్షమగు నిట్టిభాగములందలి ప్రక్షిప్తపాతములను పరమప్రమాణములుగా సంగీకరించుట సుసంగతముకాదు.

ఉదయపురిరాజన్యుల మూలపురుషుఁడని భావించఁబడుచున్న శిలాదిత్యుని కతని భార్య పూషావతియందుదయమైన గ్రహరాట్టు, పూషుఁడు నను కుమారులలో రెండవవాఁడు పూసపాటివారికోవకాద్యుఁడని మరికొందఱు². దీనినిరూపించు అందనిపొందని వాదముగా నిరాకరింపవచ్చు. వితర్కించి చూచినచో పై నాలుగు వాదములలో మొట్టమొదటియుపపాదనమే యుక్తియుక్తముగాఁగన్పట్టుచున్నది. పూషవా డ్వంశమనునది 'పూసపాటి' యనుమాటకు సంస్కృతీకరణము. పుంసపాట, పూషవాట, పూషావతిశబ్దములకు పూసపాటి వికృతియనుట అవిచారితరమణీయమైన ప్రతితంత్రసిద్ధాంతము. అసలు ప్రామాణికముద్రాణములలో

¹ దువ్వూరి జగన్నాథశర్మ, పూసపాటి వంశానుచరితము, పుటలు 61, 74.

² కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విశాఖమండలచరిత్రము, కృతిపతి వంశాభివర్ణనము.

మార్కండేయపురాణమునందు మీఁదిల్లోఁ మే కానరాదు. విశేషించి మహాసంది
తో పేరుగల కొడుకులున్నట్లు మతెచ్చటను చెప్పబడలేదు.

‘పరిచ్ఛేది’ సంక్ష

ఆంధ్రక్షత్రియశాఖలలో పసిష్ఠగోత్రజులగు పూసపాటివారు పరిచ్ఛేది
సంక్షాంకులు.

‘శ్రీమన్మహాపరిచ్ఛేది కర్ణాటక కోట కారతిచంశపాటమమున
నెగడు పసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రముల గణనమీట’

(క్షత్రియగోత్రసీసమాలిక)

మైలమూంపా దేవవర్మల తనయుఁడును, మైలమభీమాపరినామ విభ్యా
తుఁడునునగు చిక్కభీముఁడు పూసపాటివారి మూలపురుషులలో నొకఁడు.
చిక్కభీమునిచే నొకసారి పరిథివింపఁబడిన భిక్షాణనృపాలుఁడు రెండవసారి
సిగ్గుచూరి చిక్కభీమునిపై నెత్తిరాగా --

‘... చిక్కభీముఁడు మహాబీరుం డిసి పీని నే
లా భీరుం దరపిన్లుఁ జంపుటని భిక్షాణుండుసూచంగ న
య్యాభిలాసిని స్వాంగమున్నరికె....’

(కూర్మపురాణము, పు. ౯)

‘నాఁటి నుండియుఁ దద్వంశ సరిపరేణ్యు
లిల పరిచ్ఛేదులనెగను వెలసిరిట్లు’

(నరసభూపాలరాజీయము, పు. ౧.)

ఈ యంశమే ఉషాభ్యుదయ శ్రీకృష్ణనిజయాది కృత్యవతరణికల యందును
పర్ణింపఁబడియున్నది.

పూసపాటివారి పూర్వులు

అనేక శతాబ్దములక్రిందట ఉదయపురిపాలకుల సోదరుఁడగు విజయభూపతి
యను నతఁడు స్వీయరాజ్యమునువదిలి సూర్యవంశీయుల తొలిరాజధానియగు
అయోధ్యకేఁగి దానిని జయించి కొంతకాలముపాలించి క్రీ. శ. ౧వ శతాబ్దము
నందు దక్షిణభారతదేశమునకు తరలివచ్చి కర్ణాటకసీమయందు నేఁడు బిజాపూర
మున్న స్థలమునం దొకదుర్గమును నిర్మించి రాజ్యముసేసెననియు నైతిహ్యము.
ఈ విజయభూపతి పేరనేర్పడిన విజయపురమే ఆసంతరకాలమందు బిజాపూర
మయినదట : పసిష్ఠగోత్రపవిత్రీకరణమరీణవర చరిత్రుఁడగు నీ విజయ
భూపతి దక్షిణభారతదేశమునకు తరలివచ్చునాఁడు కాశ్యప కౌండిన్య ధనంజయ
భారద్వాజ గోత్రములకుచెందిన క్షత్రియకుటుంబములను తనవెంట తీసికొని

పెచ్చెననియు¹ వారే నేటి ఉత్తరసింహాసనములలోని 129 గృహనామములు² కల రాచవారికెల్లరికు పూర్వపురుషులని తెలియుచున్నది.

ఈ విజయభూపతికే బుద్ధవర్మయను నామాంతరముండినదని కొందఱు³, శిలాదిత్యునికి పూర్వాపతివలనఁ గలిగిన రెండవకుమారుడైన పూషునకే విజయరాజనియు, మాధవవర్మయనియు నామాంతరములుకలవని కొందఱు⁴, బుద్ధవర్మ విజయభూపతి కుమారుడని కొందఱును, విజయభూపతిసంతతికి చెందినవాడని మఱికొందఱును వ్రాసిరి. బుద్ధవర్మ కుమారుడగు మాధవవర్మ యని సరిసభాపాల రాజీయక్రిత్యపతారిక పేర్కొనుచున్నది. ఈ వ్రాతల కన్నింటికిని మూలములు పుక్కిటిపురాణములే తప్ప సుస్పష్టమైన చారిత్రకాధారములు గన్పట్టవు.

దక్షిణభారతదేశమునకు తరలివచ్చిన ఉదయపురిరాజబంధువు మోచివ వర్మయ్యేయని చుట్టికొందఱు ఊహాగానము⁵. ఈ మాధవవర్మ బెజవాడకు వచ్చి బెజవాడలో వెలసిన దుర్గాదేవి నారాధించి ఏడుగడియలు సువర్ణవృష్టి గురిపించె ననియు కటకముమొదలు కన్యకుమారివరకుఁగల ప్రాక్షిముద్రాతీర్థదేశమును జయించి బెజవాడ రాజధానిగా ప్రభుత్వమును నిర్వహించెననియు కథ. ఇందువలననే బెజవాడ దుర్గాదేవికి కనకదుర్గయనుపేరు సార్వత్రికమైనదనియు మాధవవర్మ వంశీయులు కనకదుర్గావరప్రసాద అట్టవైభవపులయినదియు వరంపరాయాతప్రతీతి⁶.

1 'అందు వసిష్ట కాశ్యప ధనంజయ భరద్వాజ కౌండిన్య గోత్రంబు లైదు' (శిష్య క్రిష్ణమూర్తిశాస్త్రి సీసమాలిక, అంధ్రవిజ్ఞానము, సం. 6, పుటలు 3206-3208). కాని కౌండిన్య కాశ్యప ధనంజయాన్వయజులు చూత్రమే తరలివచ్చినట్లు అంధ్ర మూర్తిందేయపురాణము, అవతారిక, పు. 10.

2 ఈదరపల్లి, ఉప్పలపాటి, కనుమూరి, గుండ్రాజు, మందపాటి మొదలగు వారు కాశ్యప గోత్రజులు; కాకతీసంజ్ఞకలవారు. కలిడిండి, ముదునూరి మొ॥ వారు కౌండిన్య గోత్రజులు; వర్ణాటసంజ్ఞావిభాషితులు. ఉద్దరాజు, గొట్టెముక్కల, చింతలపాటి, జంపన, దండు, చింతలూరి, చాల్ల, సర్లపరాజు, పెనుమొచ్చ మొ॥ వారు ధనంజయ గోత్రజులు; కోటసంజ్ఞాచిహ్నితులు. అల్లూరి, కాకర్లపూడి, పూసపాటి, మంతెన, రుద్రరాజు, వత్సవాయి, సాగిరాజు మొ॥ వారు వసిష్ట గోత్రజులు; పరిచ్ఛేదితులభరణులు. భారద్వాజగోత్రమువారి శాఖ ఉత్పన్నముకాఁగా తక్కిన నాలుగుగోత్రముల శాఖలే అంధ్రక్షత్రియులలో నేటికిన వర్తిల్లుచున్నవని వేత్తల విశ్వాసము.

3 అంధ్రమూర్తిందేయపురాణము, అవతారిక, పు. 10.

4 పూసపాటివంశానుచరితము.

5 Madras Standard, 1897, May 25, Tuesday, Editorial.

6 'మును బెజవాడ దుర్గ.....మొచ్చఁజేసి.....చింకీర్తులంగనియె మాధవవర్మ.....' (నా. పంచ. పీఠిక, 24); 'కనకదుర్గాలనద్దయా గరిమవలనఁ గనకవర్షంబు గురిపించె ఘనులు పొగడ', (వరసభాపాలరాజీయము, అవతారిక, పు. 4); 'ఏయన్వయక్షిమాధీశులు

రల

౫³,

నకే

౫⁴,

తికి

ర్మ

తల

తి

మ

చ్చి

చె

ను

ల.

ము

ము

౫⁵

).

చ్చి

మ

ర్మ

౫⁶,

౫⁷,

౫⁸,

౫⁹,

౫¹⁰

౫¹¹

చె

౫¹²

మాధవవర్మ సమీప సంతతి నిరూపణమునందును పండిత పరిశోధకులలో ఏరాధిపాయము కనుపింపదు. విజయనగర రాజవంశావళిని వివరించిన ఉషాఘ్నదయ కూర్మపురాణ నరసభూపాలరాజీయ మార్కంఠేయపురాణ విష్ణుభక్తిసుధాకర శ్రీకృష్ణవిజయాది కావ్యముల యనుపల్లనము నందును అనురూపత అంతగా ప్రకటిర్యతమగుటలేదు. అంతయును గజవిడిగాఁ గన్నట్లుచున్నది. దేవవర్మ మాధవవర్మ పుత్రుఁడని కొండలు భావింపఁగా, మాధవవర్మ సంతతికి చెందినవాఁడని ఇంకొకకొందఱూహించిరి. మైలమాందా దేవవర్మల కుమారుఁడు చిక్కభీముఁడు. ఇతఁడే మైలమభీముఁడనియు, ఏరువ భీముఁడనియు చాటుర్పుతలలో విఖ్యాతుఁడు.

మైలమభీముని సంతతిలో అమలరాజు ముఖ్యుఁడు. అమలరాజునకు అర్కాండవలన అయిదుగురు కొడుకులు. వీరిలో మధ్యముఁడగు అయ్యవరాజు కులవిస్తారపుఁడు. ఈ అయ్యనభూపాలుని మార్వరు కుమారులలో తమ్మిరాజు రాజ్యపాలకుఁడు. '....తమ్మిభూపరుం డన్నలదేవులం బరిణయంబయియాసతి యందుగాంచెతిప్పనృపాలచందునిమాదవిభురాచభూపరుని' (శ్రీకృష్ణవిజయము). ఈ సుతత్రయమునందు కడగొట్టువాఁడు మొదటి రాచిరాజుగా చరిత్రములో వ్యవహృతుఁడు. ఇతఁడు చాళుక్యపరరాజ్య స్థాపనాచార్య బిరుదమును పొందినట్లును ప్రౌఢదేవరాయభూపాల సమ్మాన్యుడై రాజపట్టముగట్టికొనినట్లును దామెరాధీశుతిమ్మన నోడించి యరిగపుగాఁ జేసి నట్లును, మాళవాధీశుని మ్రిందించి మన్యనుల్లాసను మహితబిరుదమునొంది విలసిల్లినట్లును సాహిత్యము సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. ఇతనికి దంతులూరు ఎఱ్ఱమ రాజు తనయ సూరమాంబికయందు కలిగిన కొడుకులు ముప్పవరలో తమ్మిరాజు ఇమ్మడి తమ్మిరాజుగా చరిత్రలో ప్రసిద్ధుఁడు. ఈ తమ్మిరాజు సందాపుర పరిసరముల గజపతీంద్రునిపుత్రుల నోడించి గజపతినామాంకము నాకర్షించిన వీరుఁడని ఉషాఘ్నదయ కథనము. ఈతని ముప్పవరకొడుకులలో రెండవ రాచిరాజు (1500—1550) కటరాధిపతి ప్రతాపరుద్రగజపతిచే అరణముగా నిఁబడిన కేతవరపురము నికేతనముగ వెలసియుండుటచే విజయనగర పాలకులకు కేతవరపురనాయకులు,* మొగలితుర్తిరాజధానింద్రులు, మొగలితుఱ్ఱు మణికిరీటులు అను కులకర్మమానుగతములగు బిరుదములు సంరక్షించినవి. బెజవాడ తనరదుర్గా వసజనితులైరి', (వైరాగ్యదర్పణము, అవతారిక, కాళపత్రి పృతి); 'నర్మరగిరికా ప్రిసాదనంజనితమైన హయగజరఖిలోఁ గూడి.....' (రామకృష్ణార్జున రూపనారాయణీయము, అవతారిక, పు. 5).

* 'కటకేశ్వరునిచేతఁగని కేతవర మాతృపురముగా నేర నే భూవిభుండు' (శ్రీకృష్ణ విజయము, అవతారిక, 1-121); 'కేతవరపట్టణేఁడై కీర్తినించె' (నరసభూపాల రాజీయము, పు. 6); 'వారిలోపల రాచ భూవాసపుండు.....కేతవరపట్టణాధీశుడై తనరెచ్చె' (రామకృష్ణార్జున రూపనారాయణీయము, పుటలు 6, 7).

ఈ రెండవరాచిరాజు తమ్ముడు తిప్పరాజు. ఇతని మొదటిభార్య గొట్టెముక్కల అన్నమరాజు తనయయగు మల్లమదేవి. రెండవభార్య చింతలపాటి ఉద్దండరాజు తనూజయగు గోపమాంబ. చిన్నభార్యయందుకల్గిన ముగ్గురు కుమారులలో అగ్రజుడు పెదకృష్ణభూపతి ; రాచిరాజు, తమ్మిరాజు అను నిద్దఱు అపరజులు.¹ పెదకృష్ణభూపతికి తిమ్మాంబవలన పెదజగన్నాథరాజు, చినజగన్నాథరాజు అని ఇరువురు పుత్రులు. పెదజగన్నాథరాజునకు కృష్ణమరాజు, రామరాజు అని యిరువురు కుమారులు. జయపురము విక్రమదేవుగారు బంధుభావమున బాహు బలేందులవారి కొనఁగిన పొట్నూరు, భోగాపురముసీమల నాక్రమించినవారై కృష్ణమరాజు. ఈతఁడే రుమిలెలోకోటనుగట్టి కొమరుమిగిలినవారై² స్థలమల్ల కుంభిలాపురనికేతనులు అను బిరుదము ఇతనిపలననే యేర్పడినది. ఇతనికి జగన్నాథరాజు, అన్నమరాజు అని యిద్దఱు తనయులు. కనిష్ఠుడు '....త్రైలోక్యరాయ వేశ్యాభుజంగసంగరాంగణ విజయనిశ్శంక బిరుద బాహు బలహేళి యన్నభూపాలమౌళి' (ఉషాఘృదయము). ఈ అన్నమరాజునకు వెంగళాంబయందు కృష్ణమరాజు, గోపాలకృష్ణరాజు అని యిరువురు పుత్రులు. కృష్ణమరాజునకు గొట్టెముక్కల కేసమాంబయందు అన్నమరాజు, వెంకటపతి రాజు (1669—1720), ఆనందరాజు (1671—1717) అని ముప్పైరుకుమారులు. ఈ యానందరాజు మొదటి ఆనందరాజుగా వ్యవహృతుడు.

పెదకృష్ణభూపతి కడగొట్టుకుమారుడగు చినజగన్నాథరాజు రెండవ పుత్రుడు భూపాలరాజు. ఇతని మూడవ కుమారుడు కొండ్రాజు. ఈ కొండ్రాజు పెద్దకొడుకు రఘునాథరాజు (1620—1685). రఘునాథరాజునకు మాధవపర్యయనియు³ చినతమ్మిరాజు అనియు⁴ నామాంతరములుండినవఁట. ఈ రఘునాథ రాజు తొలుత గోలకొండనవాబుల కొలువులో గొప్పసరదారు. అదేకొలువున ఫౌజుదారగు షేర్ మొహమ్మదుఖాను సిఫారసుమీఁద కొండపల్లెస్కారులలో కొంతకాలము సరదారు. ఆ పిమ్మట ఖాను ననుగ్రహమున భోగాపురము వాసస్థానముగా కొన్ని ఇజారాగ్రామములకు సొంతదారయి ప్రసిద్ధికివచ్చినట్లు చరిత్రము. 'మొగలాయిప్రభులకై పూని షేర్ మహమ్మదుఖానుఁడనెడు పేరు గల్గినట్టి సరదారుడు మనదేశమును జయింపఁగవచ్చె నాతనితోడ వచ్చినట్టి యిరువురు ప్రభువులలో....రెండవ ప్రభువు విజయనగరరాజ్యము మొదటి

1 గోపమాంబ పుత్రులను మల్లమాంబ సుతులని విశాఖమండల చరిత్రరత్న వ్రాయుట తప్పు.

2 ఆంధ్రమార్కండేయపురాణము, అవతారిక, పు. 13.

3 విశాఖమండలచరిత్రము, పు. 41 ; మిమోరెండం.

4 శ్రీ విజయనగరమువారి కుటుంబము; పూసపాటి వంశానుచరిత్రము; విజయనగర దర్శిని, పు. 1 ; రంగా. 1—115.

వారుగా గణింపఁబడిన మాధవవర్మయన్ బుడమిఁడు.' (రంగా. 1-115).

రఘునాథరాజకుమారుఁడగు సీతారామచంద్రుఁడు జయపురిమువారి సరిదారుఁడు (1669-1672)గా నుండి వారినుండి కుమిలి, గందేరు, దేవు పల్లి పరిగణాలు బహుమతిపడసి పొట్నూరు రాచపట్టుగ పొముఖ్యమునకు వచ్చెను.¹ మొగలుపాదుషా ఔరంగజేబువలన 'జుల్ఫికారు' (రెండుమొనల కత్తి) బహుమతినందినవారి డీ సీతారామచంద్రుఁడు.² చినజగన్నాథరాజు పొత్తుని పొత్తుఁడగు నీ సీతారామచంద్రుఁడు నిస్సంతగుటచే పెదజగన్నాథ రాజు పొత్తుని పొత్తుఁడును రేసమాంబా కృష్ణమరాజుల తృతీయ పుత్తుఁడును నగు మొదటి యానందరాజును దత్తుస్వీకరించిరి.

ఆనందరాజు బాలుఁడగుటచే జ్యేష్ఠసోదరుఁడగు అన్నమరాజును ఆ పిమ్మట రెండవసోదరుఁడగు వెంకటపతిరాజును అధికారము నిర్వహించిరి. వెంకటపతిరాజు అనంతరము ఆనందరాజు పాలకుఁడు. 1717 లో ఆనందరాజు మరణించుటచే ఇతనియన్నయగు వెంకటపతిరాజు కుమారుఁడు సీతారామరాజు రాజ్యమునకువచ్చి కిమిడివారితో చెలిమిచేసి వారినుండి మఱికొంతసీమను సంపాదించి కణితి, హైదరాబాద్, బొంతపల్లి మొదలగు పదునాలుగు పరిగణాల కేలిక యయ్యెను. సీతారామరాజునకును ఆనందరాజు కుమారుఁడగు విజయ రామరాజు (1670-1757) నకును మనస్పర్థలేర్పడుటచే ఆనాటి చికాకోలు ఘోషాదారు అన్వరుద్దీను (1725-1740) సర్దుబాటుచేసి సీతారామరాజునకు దేవుపల్లికోటను, విజయరామరాజునకు విజయనగరమును పంపక మొనర్చె నట. ప్రతాపగిరిదుర్గాధిపతితోడి పోరులో 1734లో సీతారామరాజు పీఠస్వర్గ మలంకరించుటతో³ ఆయన కుమారుఁడైన రెండవ ఆనందరాజు రెండేండ్ల పనివారుఁడగుటచే దేవుపల్లిరాజ్యము తిరిగి విజయరామరాజు చేతికివచ్చినది.

మొదటి అనందరాజు కుమారుఁడగు ౭వ విజయరామరాజు 'ఆగౌతమీ కటకాంతరాశక్షమాతలము నేకాతపత్రముగనేలి' (రంగా. 3-262) నవారు. ఇతఁడు విజయనగరపాలకులలో పెదవిజయరామరాజుగా, పరాసుసేనాని బుస్సీదొరకు మిత్రుఁడుగా, బొబ్బిలియుద్ధమునకు మూలకారకుఁడుగా చరిత్ర ములో పరికీర్తితుఁడు. నిజామునుండి మీర్జా, రాజా మన్యసుల్తానాది మహిత బిరుదములఁ బడసినవారు. ఈతని మొదటిభార్య చింతలపాటి రాచరాజు పుత్రియును నీలస్వపశేఖరుని చెల్లెలునునగు చంద్రమాంబ; రెండవభార్య పాకలపాటి సింహాద్రిరాజు పుత్రిక రాజమాంబ. బొబ్బిలియుద్ధావసానమున

1 శ్రీ పూసపాటివారి చరిత్రము.

2 'భిల్లీపాచ్ఛా.....యరుమొగములఁ దళతళయని కరముమెఱయుచుండు జుల్ఫికారును ఇడ్లం బరుదుగ నొసఁగె.....' (విజయరామగజపతింద్ర చరిత్రము, 11వ పద్యము).

3 విజయరామరాజే సీతారామరాజును చంపించెనని ప్రతీతి, చూ, మిమో

(1757 జనవరి) పెదవిజయరామరాజు తాండ్ర పాపయచే హతుడౌరాగా ఆతని పెదతండ్రి పౌతుడౌను సీతారామరాజు పౌతుడౌను అగు రెండవ ఆనందరాజు (1732-1760) పట్టమునకు వచ్చెను.

రెండవ ఆనందరాజు ఆంగ్లేయులతో చెలిమిచేసి¹ కర్నూల్ ఫోర్ట్ దొర నాయకత్వమునగల ఆంగ్లసేన తోడ్పాటుతో ఉత్తరసర్కారుల లోని సంస్థానాధిపతులను చాలమందిని వశపఱచికొని ఉత్తరసర్కారులనుండి పరాసు వారిని పాటదొలినవాడు.² ఈ జైత్రయాత్రా సందర్భమున కులదేవతయగు బెజవాడకనకదుర్గనుకొలిచి తిరిగివచ్చుచుండగా మార్గమధ్యమునందే ఆనంద రాజు స్ఫోటకముసోరి రాజమండ్రిలో 1760లో ముప్పదేడ్లలోపు ప్రాయమున హఠాస్మరణము పాలయినట్లు చరిత్రము.³ దేవీపూజాదురంధరుడగు సీతని పూజాలోపము కారణముగా నీ దుర్మరణము ప్రాప్తమయినట్లు రట్టుకథ.⁴

ఆనందరాజు నిస్సంతగుటవలనను, అతని భార్యలిరువురు సహాగమున మొనర్చుటవలనను పెదవిజయరామరాజు దేవేరియైన రాణి చంద్రయ్యమ్మగారు విజయనగరపాలకుల జ్ఞాతివర్గములోని ఒకబాలుని విజయరామరాజు అనుపేర నిజాముననుమతితో దత్తుగాతెచ్చి రాజవంశమును నిలిపిరి. మొదటి ఆనందరాజు పితామహుడైన అన్నమరాజునకు జ్యేష్ఠసోదరుడగు జగన్నాథరాజునకు వ్రీపౌతుడౌ రామభద్రరాజు. వీరు తాళ్ళపాలెము వాస్తవ్యులు. ఈ రామభద్రరాజునకు మొదటిభార్యవలన సీతారామరాజు, రెండవభార్యయగు బంగారుతల్లివలన వెంకటపతిరాజు (1749-1794)ను అను నిరువురు కుమారులు. ఈ వెంకటపతిరాజునే రెండవ విజయరామరాజు అనుపేర చంద్రయ్యమ్మగారు దత్తు తెచ్చినది. ఇతడు దత్తుపచ్చనాటికి పదునొకం దేండ్ల చాలుడు. ఈతని సవతియన్న సీతారామరాజు గొప్పవ్యవహారదక్షుడు. పసివాడగు తమ్మునకు బదులుగా సీతారామరాజే రాజ్యచక్రమును చేపట్టి ఇంచుమించు పాతికేండ్లు కత్తిరెదురులేని పరిపాలనము సాగించినవాడు. రెండం, పు. 6; Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, p. 379.

¹ Dr. Yusuf Husain Khan, The Cession of the Northern Sarkars to Bussy, Proceedings of the Indian History Congress, Calcutta, 1939, p. 1529. మిమోరెండం, పు. 9.

² 'బహుదేశములకెల్ల ప్రభువగు భూశిని గడినిల్వకుండను కడకు నొత్తై ఇంగిరేజులతోడ హితమెంచి బందరురేవుపట్లన్నియు తీవినొసగె' (విష్ణుభక్తి సుధాకరము, అవతారిక, 119); Sir George Forrest, The Life of Lord Clive, Vol. II, p. 75; J.D.B. Gribble, A History of the Deccan, Vol. II, pp. 55-57; Col. Malleon, Decisive Battles of India, p. 77.

³ శ్రీ విజయనగరమువారి కుటుంబము — వ్రాతప్రతి.

⁴ గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, శ్రీరామతీర్థచరిత్ర, పు. 37.

కృష్ణా మహాసదీమధ్య మోర్విసతులందఱు సీతారామరాజు నొద్దత్యమునకొదిగి కప్పములు చెల్లించిరి.¹

విజయనగరము నొద్దత్యమును సహింపని మన్నెరాజులందఱును జయపురము విక్రమదేవు నాయకత్యమున విజయనగర వినాశసమునకై టిట్ట పన్నుగా సీతారామరాజు వారి పన్నుగడల నెఱిగి వారిసీమల నన్నింటి నాక్రమించి, వాకినందఱను ఖైదు చేయించెను. అన్న కెదురుచెప్పలేని విజయరామరాజు చాలకాలము నామమాత్రపు పాలకుడుగానుండి చిట్టచివరికు ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారి తోడ్పాటు వలన దివాను పదవినుండి అన్నయగు సీతారామరాజును బర్జరపుచేసి రాజ్యమును స్వయముగా పాలింపమొదలిచెను.

ఇంత ఉద్ధతులగు పాలకులు తమకు వశవర్తులుగా నున్నను వీరివలన ఎప్పుడో ఒకప్పుడు తమ అసలు మనుగడకే ముప్పు కలుగవచ్చునను గుండె బెదరు కుంఫిణీవారిరుండినది. కుంఫిణీకి చెల్లింపవలసిన పేష్కము బకాయి మొత్తములు సక్రమముగా చెల్లించుటలేదనియు కుంఫిణీ దొరలసముముద్ర వ్రాసిన కుట్రలు చేయుచున్నారనియు మున్నగు కుంటిసాకులతో కుంఫిణీ అధికారులు కోటను చదలిపోవలసినదని విజయరామరాజును ఒత్తిడి చేయుగా అతడు ప్రతిఘటించెను. దీని పర్యవసానమే 1794 జూలై నెలలో జరిగిన పద్మనాభ యుద్ధము.² ఉత్తర సర్కారులలో చాగి, చింతలపాటి, జంపన, చంబులూరి, దాట్ల, పెనుమెచ్చ, చత్తవాయ, చేజెళ్ల—మున్నగు గృహనామములుకల ఉత్రియ వంశజులు పెక్కురు విజయరామరాజుతోపాటు ఈ అభర్మరణమున చుట్టరణము నొందిరి. కుంఫిణీ అధికారులు విజయనగరమువారి ఆక్రమణమునందలి మన్యపు సంస్థానము³ లన్నింటిని విడదీసి వానిని పూర్వ పాలక వంశీయుల కప్పగించి విజయనగర ప్రాధాన్యమును సంరక్షింపజేసిరి.

ఈ రాజ్యోపప్లవము వలన విజయరామరాజు కుమారుడైన పనిమిదేండ్ల జాలుడు నారాయణగజపతి తల్లి సీతయ్యమ్మతోపాటు వారిల్లపూడి బాపిరాజు,⁴ కొలగట్ల పట్టాభిరామయ్య అనువారు చానటగా కొంత రాణువ రోదుగా మన్య ప్రాంతములకు పారిపోయి కాళిపురము పాలకుడు ముఖీ రాజభూపాలరాజు నాశ్రయమున కొన్నాళ్ళు తలదాచుకొని, ఆ పిమ్మట చుక్కవ వరగణారో

1 'ఏవంశ సరపాలురెల్ల మన్యంబులుగొట్టి యిప్పనములుగొన్నవారు' (వైరాగ్య దర్పణము, అవతారిక, కాళపర్యవ్రతి).

2 Vizianagaram Treaty, p. 18; M.A.M.P., Vol. II, p. 140. మేనెల అని కొందఱు, జూన్ నెల అని మరికొందఱు.

3 'రెండవ రామచంద్రదేవు... పూసపాటి విజయరాముడు బద్మనాభమున గెల్పు దొరతనంబునకుఁ దోడ్పడె...' (ప్రభావ కావచియోచనము, 25).

4 పూసపాటి వారికైఫీయత్తు; విజయనగరదర్శిని, పు. 6; మిమోరెండం, పు. 10.

నివాసమేర్పరచి కొనెను. కుంభిణీవారెన్ని హామీలనిచ్చినను నారాయణగజపతి కొండలమీఁదినుండి క్రిందికి ఒకపట్టునదిగిరాలేదు.¹ చివరకు విజయనగరము నకు వచ్చినను విజయనగరములో నివసించ నిచ్చగింపలేదు. ఇతనితోడనే 1802 లో సాలీనా అయిదులక్షల చాపాయల పేష్కాసుతో శాశ్వత పరిష్కారము జరిగినది. ఇట్లు ఈ కోవలో ఇతఁడే మొదటి జమీందారు. ఈ గొడవలలో సంస్థాన వ్యవహారములు అచకతపకల పాలయి సంస్థానము అప్పులలో మునిగి పోయినది. ఈ చిక్కులతో చీకాకులతో వేగ లేక నారాయణ గజపతి 1817-1822, 1827-1845 లకుధ్య సంస్థానమును ప్రభుత్వ పర్యవేక్షణము నకు వదలి లక్షచాపాయల సాలునది 'లపణసు'మీఁద కాశీనగరమున నివసించుచు 1845 లో అచ్చటనే మరణించెను.²

నారాయణగజపతికి అప్పులకొండయాంబ పలనఁ గలిగిన కుమారుఁడు విజయరామగజపతి (1826-1879). తండ్రి మరణానంతరము 1845 లో ఈయనకు జమీ హక్కు సంక్రమించినను 1852 దాకా సంస్థానపాలనము కుంభిణీ ప్రభుత్వ పర్యవేక్షణమున నుండినది. ఆ పిమ్మట విజయరామ గజపతి సంస్థానపాలనమును స్వీకరించి 1864 లో మహారాజా బిరుదమును 1866 లో K. C. S. I. బిరుదమును పదుమూఁడు ఫిరంగుల కాల్పు గౌరవ వందన మర్యాదయును 1874 లో His Highness బిరుదమును బడసిరి. మూఁడు తడవలు ఇంపీరియల్ లెజిస్లేటివు కొన్నియ సభ్యులుగా ఎన్నికయి ప్రతిష్ఠను పొందిరి. వీరి సహధర్మచారిణి కశ్యప గోత్రజులగు భేరూసింహారాజుల కుమారియగు అలక రాజేశ్వరి.³

విజయరామ గజపతి జ్యేష్ఠ పుత్రిక అప్పులకొండయాంబ. అప్పుల కొండయాంబ వింధ్యాద్రిపాద భూములలోని టాగేల్ ఖండము నందలి రీవా సంస్థాన పాలకులు సోలంకి రఘురాజసింహ మహారాజు G. C. S. I. (1854-1880)⁴ యొక్క పితృవ్య పుత్రుడైన రామరాజ సింహ మహారాజు (మధోగడ్ పాలకుఁడు) భార్య. ఈమె చిన్నతనముననే విగత భర్తృకయై విజయనగరము వచ్చి రాజకార్య నిర్వహణమునందు సోదరునకు తోడ్పడినది. విజయరామ గజపతి పెద్దకుమారుఁడు నారాయణ గజపతి చిన్నతనముననే మరణించి యుండెను. రెండవ పుత్రుఁడగు ఆనందగజపతి (1850-1897)

¹ విశాఖపట్టణము జిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహము, పుటలు 393-395.

² విజయనగర చరిత్ర, పు, 8.

³ ఆచంట సుందర రామయ్య, ఘనత కెక్కిన శ్రీ పురుషుల చరిత్రము, పుటలు 111-114.

⁴ A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India, Vol. I. 1915, pp. 135-137.

తండ్రి మరణానంతరము 1879 లో జమీన్ దార్ 1881 లో మహారాజా బిరుదమును 1887 లో K. C. I. E. బిరుదమును, 1892 లో G. C. I. E. బిరుదమును పొంది 1881, 1894 లలో శాసన నిర్మాణ సభా సభ్యత్వము బహుళ ఆంగ్లేయులచే 'జగన్మోహనుడు' (Prince Charming) అని కీర్తింపబడినాడు. ఉత్తర హిందూస్థానము సందలి జయపుర సంస్థాన పాలకుడగు శ్రీరామసింహుగారి జ్ఞాతియగు రామకృష్ణ తనయ బనేరుమారి (చనకుమారి చేని - ఛోటా మహారాణి) ఆనందగజపతి భార్య.

ఆనంద గజపతి నివసయస్సుననే 1897¹ లో నిస్సంతుగా మరణించుట వలన జమీన్ దార్కుల కాలకు వారసులతో వివాదములు వచ్చినవి. ఆనంద గజపతి మేనమామ (అలక రాజేశ్వరి సోదరుని) యొక్క రెండవ కుమారుని ఆనందగజపతి తన మరణమునకు మూడేండ్లు ముందుగా ఒకనాడ 'దసరా' ఉత్సవ సందర్భమున దత్తు స్వీకరించి యుండెననియు, మరణకాలము నాటికి కొన్ని నెలలకు ముందే ఈ దత్తునకు సంబంధించిన దీలునామా రిజిష్టరయి యుండెననియు తెలియుచున్నది.² సంస్థానపు హక్కుకోసము సమీపజ్ఞాతులు పెద జగన్నాథరాజుగారి ద్వితీయ పుత్రుడగు రామరాజు కోపకు చెందిన రేగ పూసపాటిశాఖ సుమారవేంకటపతిరాజులు వివాదములు లేవనెడియుటవలన 1897 - 1904 మధ్య సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ పశమున నుండినది. గురజాడ వేంకట అప్పారావు, తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రి, నిడుదవోలు నుందరము పంతులు మొదలగువారు శాసనములనుండియు, ధర్మశాస్త్రములనుండియు, కావ్యసాహిత్యము నుండియు ఆపశ్యకములగు ప్రమాణములను సేకరించి విజయరామగజపతి దత్తును న్యాయస్థానము వారంగీకరించునట్లుగా తోడ్పడి రారు. ఈ వ్యాజ్యమును పేయికనులతో పరిశీలించి విజయమును చేకూర్చిన మనత రీవారాణి యశస్వతి, జ్ఞానపతి అప్పలకొండయాంబ గారివని విజ్ఞుల ప్రకటనము.

ఇట్లు దత్తుడుగా వచ్చిన విజయరామ గజపతి (1883-1922)³ 1904-1922 ల మధ్య సంస్థానమును పాలించిరి. అయోధ్య కాలూక్ దారులలో నొకరైన శ్రీ కాలూక్ సురాజ్ ధాక్షగారి కొమరిత లలితాంబ వీరి భార్య. వీరివలన

¹ 1897, May 23, 2-00 a.m., The Hindu, May 25, Tuesday, 1897; The Madras Times, 23 May 1897; The Madras Mail, 23 May 1897.

² The Madras Times, 23 May, 1897; Madras Mail, 25 May 1897; The Spectator, 1897; Reis and Rayyet, 5 June, 1897; ఆంధ్ర ప్రకాశిక, జూన్ 5, 1897; శశిచంద్ర, మే 1897.

³ Died on Monday the 11th September, 1922, See M. Subba Rao, Sri Vizianagara Gajapati, N. M. Printing Works, Vizianagaram, 1922.

కలిగిన కుమారులు అలక నారాయణ గజపతి (1902-1937), విజయానంద గజపతి (సర్. విజయ). విద్యావతీదేవీ అలక నారాయణ గజపతుల ఛత్తురీలు విజయరామగజపతి (పి.వి.జి. రాజు), విశ్వేశ్వర గజపతి యశువారు. తండ్రి తరువాత విజయరామగజపతి జమీని కొంత కాలము పాలించిరి. వీరి కాలము నందే జమీందారీ రద్దు చట్టమువలన విజయనగరము జమీందారీ ఆంధ్ర రాష్ట్రములో ఐక్యమైనది.

సాహిత్య పోషణము

ఈ సంస్థాన పాలకుల పూర్వులు కార్య ఐక్యములయందే కాక రచిత రంగమునందును అసదృశమైన ప్రతిభను, అభిరుచిని ప్రదర్శించి పేరు పొందినవారు. కృతికర్తలుగా, కృతిభర్తలుగా, కృతిప్రేరకులుగా అనేక రసవత్కావ్యముల సృష్టికి వారు నిర్వాహకులయిరి. ఈ సంస్థానమునకు విజయనగరము రాచపట్టుగా మూర్తికట్టినపిమ్మట అది పాలకుల రికానముద్దరిత చిత్రము వలనను, విద్యత్కవిపోషణమువలనను విశిష్ట వితరణగుణము వలనను విద్యుల నగరముగా కళల కాణాచిగా నిస్తుల ప్రశస్తిని బడసినది.¹ తొలినాళ్ళలోని బుద్ధపర్వ 'దీనానాథ కవీంద్రగాయకులు గీర్తింపంగఁ గీర్తిశుఁడయి.....' దీపించిన వాడని భీమయపండని చేబోలుకానినము కీర్తించుచున్నది.² పూసపాటి మాధవపర్వ మీఁది చాటుపులు ఒందురెంచు కన్నట్టినను అవి ఆయన సాహితీపోషణమును పట్టియిచ్చునవికావు. మైలమ భీమనమీఁది చాటుపద్యకోటి వేములవాడ భీమకవి సృష్టిగా పరంపరగా ప్రసిద్ధి నందినది. ఈ చాటు పద్యములన్నియు మైలమభీమన పరాక్రమ క్రమమును ప్రసారింపు కైవారపుగాథలు³.

‘మామకవంశ భీమనృపాల సచిపుండు

దండనాథాగ్రానే దానరాజు

వేములవాడ శ్రీ భీమునిచే రాచు

గోవాల చరితంబు గొనినమేటి ...’

అని పూసపాటి రాచిరాజకృత సీసమాలికలో పేర్కొనబడిన రామగోపాల చరితమే పింగళిసూరన ‘భీమన తొల్లి చెప్పెనను పెద్దలమాటయె కాని యందు నొందేమియు నేయెడన్ నిలుచు తెవ్వరుఁగానరు....’ అని సూచించిన

¹ ‘వెంకటగిరి....విజయనగరము.... మొదలగు రాజస్థానములు సంగీతవినోదములు లేనివిగావు’ దేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి అన్నమాచార్యచరిత్ర పీఠిక, రెండువల తొరుపల దేవస్థానముప్రచురణ, తిరుపతి, 1966, పు. 121.

² South Indian Inscriptions, Vol. VI, No. 103.

³ చాటుపద్యమణి మంజరి, 1922, పుటలు 58-61.

రాఘవ పాండవీయమని నిడుదవోలువారి నిర్ణయము.¹ ఇది అనుపలభ్యము. భీమనృపాలుని సచిపుడను, దండనాథగ్రాణియును నగు దానరాజు పెద్దాపురము వత్సవాయి వారికి మూలపురుషుడట.²

అడిదమువారు తరతరములుగా పూసపాటివారి ఆస్థానకవులని పెక్కు చాటుపులు చాటుచున్నను పూర్వరంగము నావిష్కరింప నిష్కర్షమైన ఆధారములు బొత్తిగా తక్కువ. కళింగసీమలోని కవికుటుంబములలో ప్రథమ శ్రేణికి చెందినవారడిదమువారు. పెక్కుతరములుగా వారు విద్యత్కవులుగా, రణనీతి కోవిదులుగా, రాజకీయోద్యోగులుగా పేరుమోసినవారు. మొదట పీఠి ఇంటిపేరు మోదుకూరివారట. ఆ పిమ్మట అది 'గంధవారణము' వారుగా మారినదట.³ అటు పిమ్మట వీరి కోవకుచెందిన నీలాద్రి కవియను నాతడు కళింగరాజుల ఆస్థానరవిగానుండి సమరాంగణమునందును చతురతను ప్రదర్శించి, ప్రభువులనుండి అడిదమును బహుమతిగాఁ బడయుటవలన ఈ నిరుదమే అడిదమువారను గృహనామమునకు వారితీసినది. 'రణరంగవిజయ' మను ప్రభు జైత్రయాత్రాప్రబంధమీ నీలాద్రి కవించనమని విమర్శక సంకీర్తనము. ఈ నీలాద్రికవి పూసపాటి తమ్మభూపాలుని ఆస్థానరవియట.

పూసపాటి రాచిరాజు (1450—1520) ప్రతాపరుద్ర గజపతి యల్లుడగుటఫలన శ్రీకృష్ణదేవరాయల (1509—1530) తోడియల్లుడని—

‘ప్రథిత గజపతిరాజ వీరప్రతాప

రుద్ర తనయాధినాయ కారూఢ తమ్ము

రాజజనకతఁ గాంచె నే రాజతిలక

మతఁ డలరు తమ్ము విభురాచయ ప్రభుండు’

—శ్రీకృష్ణ విజయము 1—12

‘భాషాసతీనజ్రీ భూషాకలాపంబు’ అగు సీతఁడు సవభారతమను సూతన కృత్యావిష్కృతికి కారకుడని తెలియుచున్నది. ‘సవభారతాభ్యాస నవ్య కావ్యమునకు నాయకుండయ్యె నే నరవరుండు’ (పైడి), ‘ఆ రాజన్యులలోన రాచిసృపుడౌరా తాలిచెం గండపెండేరంబున్ సవభారతంబను కృతిన్ దీపింపఁగాఁ జేసె....’ (విష్ణుభక్తి సుధాకరము, అవతారిక, 49), ‘సవభారతాభ్యాస కావ్యస్తవనీయ కృతీకుడయ్యె ధాత్రీస్థలిలోఁ గవివరు లతని రసజ్ఞత కవిరళముద మొదవహించి యభినుతిసేయన్’ (ఉషాభ్యుదయము, అవతారిక, 83), ‘వారిలోపల రాచభూవాసవుండు గండపెండేరమును యీనె దండి సూత్ను

1 విజయనగరసంస్థానము—అంధ్రవాఙ్మయపోషణ, 1965, పు. 18.

2 చాగంటిశేషయ్య, అంధ్రరచితరంగిణి, సంపుటము 8, పు. 53.

3 నిడుదవోలు డేంకటరావు, శ్రీరామలింగేశ శతరసీతిక, శతరసంపుటము, అంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాదు, 1966.

భారతంబన కృతిఁజేసె భాసురముగ....' (నరసింహపాల రాజీయము, అవతారిక, పు. 6). మీఁది యుద్ధరణములను బట్టి నవభారత కృతికి రాచరాజు కృతిభర్తయో కృతికర్తయో నిర్ధారంప ననువుపడకున్నది. ఈ కృతి లభ్యము చాలేదు.

పసిష్ఠగోత్ర సీసమాలిక అను ఏఁబదియాఱు చరణములుగల సీసమాలిక యొకటి రాచరాజు రచితముగా ప్రసిద్ధము. ఇందు పూసపాటి రాజవంశీయుల వంశావతార విర్ణనముగలదు ఇది 'ఋతుగగనాబ్ధి చంద్రశకంబునందు సరిసి సంగీత సాహిత్య చక్రవర్తి రాజమార్తాండ శ్రీ తమ్మి రాజరాజు రాచి రాజోదితంబు....' అఁట. పద్యాంతమున సూచితమయిన కాలము ఋతు గగనాబ్ధి చంద్రశకము శా. శ. 1406 (క్రీ. శ. 1484) అని స్పష్టపడుచున్నది. కాని ఈ సీసమాలికలో పరగణా, పోటుబంటుమానులు, పొజుదారులు మున్నగు అర్వాక్కాలి కాన్యదేశ్యములు విరివిగా ప్రయుక్తమయి యుండుటచే రచనా కాలమంత ప్రాచీనము కాదేమోయను సందేహము కలుగుచున్నది.*

పూసపాటి పెదకృష్ణభూపతి యనుజన్మఁడగు రాచరాజు కుమారుఁ డయిన కృష్ణమరాజు సప్తసంతాన ప్రతిష్ఠాపయితగా, చతుష్షష్టికళావిదుఁడుగా, రుక్మిణీపరిణయ ప్రబంధ కృతిభర్తగా ఉషాభ్యుదయ శ్రీకృష్ణ విజయాది కావ్యావతారికల మూలమునఁ దెలియపెచ్చుచున్నదిగాని ఈ ప్రబంధమును గూర్చిన తక్కిన యానుపానులెఱుఁగ వలనుపడలేదు. ఈ కృష్ణమరాజునకు రెండవ భార్యయగు ఎల్లమాంబవలనఁ గలిగిన మొదటికుమారుఁడు తమ్మరాజు. ఈ తమ్మరాజు ద్వితీయ కుమారుఁడగు జగన్నాథరాజు 'నరలోకంబున నిండెఁ బండిత కవీంద్రరేణి పర్ణింపఁగా....నరవర్యుండగు తమ్మభూపరు జగన్నా థేంద్రు చారిత్రముల్' (శ్రీకృష్ణవిజయావతారిక) అని కీర్తిఁగనినవాఁడు. ఎల్ల మాంబా కృష్ణమరాజుల ద్వితీయ కుమారుఁడు గోపాలరాజు. ఈ గోపాల రాజు తనూజుఁడు గోపాలకృష్ణరాజు. 'సుకవినుతులైన యారాజసుతులలోన నీతికుశలుండు గోపాలనృపుని సుతుఁడు కీర్తివహియించె గోపాలకృష్ణ రాజు....'(పైది).

పూసపాటి తమ్మభూపాలుఁడు

కృతి వినుతుడైన ఈ గోపాలకృష్ణరాయ పసుమతీనాథుని జగ్గమాంబ. ఈమె గొట్టెముక్కల మల్లపరాజు తనయ. వీరి ద్వితీయపుత్రుడే శ్రీకృష్ణ విజయ ప్రబంధ కర్తయగు తమ్మభూపాలుఁడు (1620-1670)† ఇది యైదాశ్వా

* ఆంధ్ర విజ్ఞానము, సంపుటము 5, పుటలు 2701 - 2703.

†గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, శ్రీ మహామండలేశ్వర పూసపాటి తమ్మభూపాలుఁడు, వావిళ్ళ వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలుగారి సమ్మాన సంపుటము, పుటలు 162-170 ; ఆరుద్ర, సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం, సంపుటి 10, పు. 238.

సముల శృంగార ప్రబంధము.

'....కృష్ణమూర్తి....నరకుని సంహరించి లలనామణున్ బరియాలువేల మున్ బరిణయమైన యక్కఱఁ బ్రబంధముగా నొనరింపఁగాఁదగున్' అని తన సామాజికులు ప్రోత్సహింపఁగా నీ రాజకవి దీనిని రచించెనట. ఇంద్రునిప్రార్థనముమీఁద శ్రీకృష్ణుఁడు నరకుని వధించి విజయియై దేవతన్యలఁ బెండ్లియాడి, పారిజాతాపహరణమొనర్చిన కథ యిందలి యితివృత్తము. పారిజాతాపహరణ గాథకు సత్యభామకోరికకారణ చేసినమేలును ముడిచిన దేవతల చెడునడతను శిక్షింపఁదలఁచిన శ్రీకృష్ణుని ప్రతీకారచర్య హేతువుగా ఈ ప్రబంధమున నిరూపింపఁబడినది. ఈ ఘట్టమును కవి దర్శించి ప్రదర్శించినదీరిది. ఉభయ భాషాపై దుష్యము, చతుర్విధ రవితాచాతుర్యము సుద్యుక్తమగురీతిని సందానిత మైన ప్రబంధమిది. 'బెజవాడ కనకదుర్గా భజనాధిక పుణ్యయోగ భావిత కవితా నిజచాతుర్య రవీంద్రద్విజవరసంతోష జనక విజయోన్నతుఁ'డగు నీ కవికృతి బెజవాడ కనకదుర్గకంకితము. దీనిని క్రొత్తలంక మృత్యుంజయకవి రచించి ధనాశాపీడితుఁడయి తమ్మభూపాలుని పేర బెలయించెనను వాచము నిరాచారసుని సయుక్తిరముగా నిరూపితము †.

పెనుమళ్ళ సోమనామాయ్యుఁడు

ఇతఁడు శ్రీకృష్ణవిజయ ప్రబంధకర్తయగు పూసపాటి తమ్మభూపాలుని అమాత్యుఁడు. నీలయామాత్యపుత్రుఁడు: ఎల్లనారాచ్యకీమ్యుఁడు. కవి తాను జైమిని భారత కృతికర్తయగు పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుని పంశీయుఁడనని తన కృతియగు సీమంతినీ కల్యాణ ప్రబంధమందు ‡ పేర్కొనుట యింకను సుపరీక్షితము గావింపవలసిన యంశము. పినవీరభద్రకవి యాత్మజులు పీఠన, మల్లనలు. మల్లన కార్యవక్షతకుమెచ్చి కటకేంద్రుఁడొనఁగిన పెనుమళ్ళ గ్రామమున నివసించుటవలన 'పిల్లలమఱ్ఱి'యను గృహనామము 'పెనుమళ్ళ'గా మారినదని సోమన ర్పిత్యవతరణికలో స్పష్టపఱచినాఁడు. ఇట్లు మల్లన సోమ మంత్రికి కూటస్థుఁడు. సోమన ప్రసీతాచుహుని యన్నయగు చిన్నసోమన ప్రసౌత్రుఁడయిన బసవమంత్రి నందాపుర పాలకుఁడగు కృష్ణదేవుని అమాత్యుఁడు. పినవీరభద్రుఁడు కాశ్యపగోత్రుఁడు. భారద్వాజ గోత్రుఁడగు సోమన కాశ్యపగోత్రుఁడగు పినవీరభద్రుని సంతతికి చెందిన వాఁడనుట పొసఁగదుగదా! లేక సోమనమంత్రి పూర్వులెవరో భారద్వాజ గోత్రజులకు దత్తులయి యుండ వచ్చునేమోయని యూహించుట ఉచితపక్షము.

† అదిదము రామరావు, విస్మయ కళింగాంధకపులు 1940, పుటలు 6-8.

‡ సీమంతినీ కల్యాణము, అముద్రితాంధ్రగ్రంథ సర్వస్వ చూలిక, పెద్దవజ్జనమనో రంజనీ ముద్రాక్షరశాల, పితాపురము, 1919.

‘భువన పర్ణితుడయిన యా పూసపాటి తమ్మభూపాలకునీ సమ్ముఖమ్ము నందు మంత్రియై తద్దయాసుధామయ కటాక్షమహిమఁ గాంచితివయ్య సోమ ప్రధాని’ (సీమంతినీ. 1-81) అని యాతని బంధుమిత్రులు సోమనను బ్రశంసించి ‘....పార్వతీశ కథాసుధాభరితమైన యొక్క కావ్యంబు....’ సేయుమని ప్రోత్సహించిరి (ట. సుహృదాదేశమును పురస్కరించికొని స్కందపురాణము నందలి బ్రహ్మోత్తర ఖండమున విఖ్యాతమయిన సీమంతినీ నామక పుణ్య సీమంతినీ చరిత్రము నంద్రభాషను అయివాళ్వాసముల శృంగార ప్రబంధముగాఁ గై సేసి శ్రీశైల భ్రమరాంబాధీశ్వరున కర్పితమొనర్చినాఁడు కవి. సోమవారప్రత మాహాత్మ్యము నుగ్గడించు ఈ కథ శివపారమ్య నిరూపకము. మాదిరికొక పద్యము :

‘సుమనోభర్మముపూని లోరవిజిగీషుండైన పంచేషునిన్
సుమనోభర్మముపూని యప్పరమమౌనుల్ గెల్వఁగా నోడి యెం
తమహాశూరుఁడౌ యారఁ డప్పగ యలంతన్ దీర్చుకోఁజాలె ని
త్యము దచ్చిత్తములందు ముక్తివనితా వ్యాసక్తిఁ గల్గింపుచున్’
సోమకవి రచనాచమత్కారములకు ప్రలోభపడి ఆతని కర్వాచీనుడగు
అడిదము సూరకవి తన కవిజనరంజనములో సోమకవి పద్యముల ననుకరించి
పెక్కు పద్యములు రచియించినాఁడు. †

పూసపాటి వెంకటపతిరాజు

పెదజగన్నాథరాజు కోవలోని పొట్నూరి కృష్ణమరాజు పుత్రుడీతఁడు. అన్నమరాజు పాత్రుఁడు. ఈతని మనుమఁడగు రెండవ ఆనందరాజే పరాసు వారినోడించి ఆంగ్లేయులతో చెలిపి పాటించినవాఁడు. వెంకటపతిరాజు (1669-1720) ‘శ్రీరఘూత్తంసు కరుణా విశేషమునఁ బ్రతిభగాంచినవాఁడు’. ఈ ‘వేంకటరాజు పృథ్వీపాలన మొనర్చెఁదగచేసె సప్తసంతానములను ముద మొప్పఁగా నుషాఘ్యుదయంబును బ్రబంధమును రచించెను బుధులనుమతింప’ (ఆంధ్ర మార్కండేయ పురాణము, పీఠిక, పు. 13). ఉషాఘ్యుదయము అయివాళ్వాసముల ప్రౌఢ ప్రబంధము. శృంగార రసప్రధానము. హరిపంశ ప్రసిద్ధమగు ఉషానిరుద్ధుల ప్రణయగాథ యిందలి యితివృత్తము. పిల్లపను చరిత్రములలో నొక్కటియని విమర్శకులచే లెక్కింపఁబడినది. ‡ కవి ప్రతిభా పాండిత్యములకు నికషము; రసవిపాసువులకు అమృత చషరము. ఇది శ్రీరామతీర్థమున వెలసిన సీతారామునకంకితము.

† చూ. అడిదము రామరావు విస్మృత కళింగాంధ్రకపులు, పుటలు 22-34.

‡ పైది, పుటలు 42, 43; విజయనగర సంస్థానము - లంఢ్ర వాఙ్మయ పోషణ, పు. 34; గజపతిరాజుల తెలుఁగు సాహిత్యపోషణము, పుటలు 128, 129.

మొదటి ఆనందరాజు

ఈతఁడు కేసమాందా కృష్ణమరాజుల కుమారుఁడు. ఉషాభ్యుదయ ప్రబంధకర్తయగు వెంకటపతిరాజునకు తమ్ముఁడు. పినజగన్నాథరాజు కోవకు చెందిన రఘునాథరాజు కుమారుఁడగు సీతారామచంద్రునకు ఈ ఆనందరాజు దత్తుఁడు. ఈతఁడు ప్రతిపద్య మనోహరమగు నవరామాయణమను కావ్యమును రచించినట్లు 'ప్రతిపద్య శిరఃకంపము జీతనప రామాయణంబు సరసులు మెచ్చఁ గృతులు మఱియొన్ని సీతాపతి రయ్యానందరాజు భక్తిసంగెన్' (విష్ణుభక్తిసుధాకరము, అపతారిక, 112), 'ఆనందస్మృతి చివానందమూర్తియౌ రామునిపై భక్తిరాజిలంగఁ బ్రతిపద్యము మనోహరముగ శోభిల నవ రామాయణంబును రమ్యకృతిని రచియించి యర్పించె రామచంద్రునకును....' (ఆంధ్ర) కూర్మపురాణము, పీఠిక. పు. 8) అను నుద్ధృతములనుబట్టి అవధానింప వీలయినది. కాని ఈ నవరామాయణ మింతవఱకు లభ్యముకాలేదు.

పెదవిజయరామరాజు

దొడ్డిలి యుద్ధమునకు ప్రధాన వారికుఁడుగా సంభాషింపఁబడుచున్న పెదవిజయరామరాజు (1670-1756) 'కవిలోకపాలు'డని కార్తిక మాహాత్యుని కర్త వెంకటకవి పేర్కొనినాఁడు. నవరామాయణ కర్తగా ప్రశంసితఁడయిన ఆనందరాజే యీతని తండ్రి. తల్లియగు సీతాంబ మొగల్తుట్టు పాలకుఁడగు కలిడిండి రంగరాజుగారి తనయ. ఈ రంగరాజు కుమారుఁడగు రామరాజు పరసావిత్రి చరిత్రమను శృంగార ప్రబంధమునకు కర్త. అనఁగా ఈ రామరాజు విజయరామరాజునకు మేనమామ. 'భూతి విజయరామ భూషణ కృతినందె నగ్రహారములు విప్రశికిచ్చె' (విష్ణుభక్తిసుధాకరము, అపతారిక, పు. 115) నని వినుటయేతప్ప యీ విజయరామ భూషణ కృతిస్వరూప స్వభావము తెట్టివో ఇదమితమని యెఱుఁగరాదు. మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి (1833-1897) గారి చృద్ధ ప్రపితామహుఁడు రామకవి విజయరామావని విఘ్నవిలన సత్కృతినంది తద్దనచయమున తాత తండ్రిలపేర అగ్రహారాదికముల నిర్మించెనని శాస్త్రిగారి రాధాకృష్ణ సంవాదకావ్యము* (ప్రథమా. 41, 42) సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది.

గోగులపాటి చూర్మనాథకవి

ఆర్వేలనియోగియును, మౌద్గల్యగోత్రుఁడును, గౌరమాంబాజుచ్చ నామాత్యుల పుత్రుఁడును నగు నీ కూర్మన్న (1720-1790) విజయరామరాజు కాలమున విజయనగర సంస్థానాస్థానకవిగా, సంస్థానదేవస్థానోద్యోగిగా

* అది సరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురము, 1886.

ప్రముఖులనుండి అగ్రహారాదికములఁ బడసినవాఁడు.¹ తిరుమల పెద్దింటి సంపత్కుమార వేంకటాచార్యుల యుద్ధము, ఈతఁడు రచించిన కృతులలో రామతీర్థపతి కంకితముగా సంతరించిన ఏకాంత సేవయను గేయప్రబంధమును, గౌరీకల్యాణ కుమారోదయ గాథలతో కూడిన మూఁడాశ్వాసములుగల మృత్యుంజయ విలాసమును యక్షగానప్రబంధము², లక్ష్మీనారాయణుల సంవాదరూపముగు లక్ష్మీనారాయణ సంవాదము, తిరుమంగయాశ్వాసి చార్యగాథ లేక చొర సంవాదము, జగన్నాథస్వామివారి రాయబారిము అను మూఁడాశ్వాసములుగల లక్ష్మీనారాయణ సంవాదమును కావ్యము³ చంపకోత్పలములలో సంగ్రహితమయిన రసికజన మనోరంజనముగు సుందరీమణి శతకము, ‘వైరిహర రంహా : సింహాద్రినారసింహా’ యను మకుటముగల సింహాద్రినారసింహ శతకము⁴, ‘విజయరామా : రామతీర్థాశ్రయా’ యను మకుటముగల విజయరామ శతకము⁵ ముఖ్యములయినవి. ఇవి యన్నియును భగవదంకితములు. వీని యన్నింటిలోను సింహాద్రినారసింహ శతకము ప్రచుర ప్రచార ప్రశస్తతులను దొందిన ఉత్తమ శతకము.⁶

అడిదము సూరకవి

సూరకవి (1720—1785) పూర్వులు తొమ్మిది పూర్వజాంతరముల నుండి కళింగ వసుధాధిపుల యాశ్రయముననుండి కవితా వ్యవసాయము సాగించినవారు. ఈతఁడు బొమ్మలియుద్ధసేరుఁడయిన పెదవిజయరామరాజు (1670—1757) కాలమునను పద్మనాథ యుద్ధసేరుఁడయిన చినవిజయరామరాజు (1747—1794) కాలమునను జీవించినవాఁడు. ‘ఈనడు చెల్లెలి చొడ్డభూధవున కిచ్చి యతనిపంపెను సిరిగాంచు....’ (రామలింగేశ శతకము) వారిపై సూరకవి కొట్టినచెబ్బి పెదవిజయరామరాజు ఛాంద్య చంద్రయ్యమ్మ సోదరుఁడగు చింతలపాటి నీలాద్రిరాజు నుద్దేశించినది ఈ నీలాద్రిరాజు రూపిమంచి

1 తిరునారాయణాచార్యులు గోకులపాటి భూకృష్ణాచార్య రచి, ఉండ్రె, 1934 అగష్టు, పుటలు 367—375.

2 శ్రీ భారతీనిలయ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపట్టణము, 1883 : ఆంధ్ర విజ్ఞానసమితి, విజయనగరము, 1941.

3 కూర్మనాథ రచి కృతులు, ద్వితీయసంపుటము, ఆంధ్ర విజ్ఞానసమితి, విజయనగరము, 1941.

4 నరేంద్రనాథ సాహిత్యమండలి, తణుకు, 1962.

5 ఇందలి మూఁడు పద్యములే లభ్యమయినట్లు తిరునారాయణాచార్యులు, చూ. కూర్మనాథ రచి కృతులు, ద్వితీయసంపుటము, ఉదోద్ఘాతము, పు. 10.

6 జూహూడి హనుమచ్ఛాస్త్రి, సింహాద్రి నారసింహ శతక ప్రతి పీఠకవ్యము, గ్రంథాలయ సర్వస్వము, 1916, పుటలు 206—208 : నిడుచవోలు వేంకటరమణ, కళింగ దేశ శతక వాఙ్మయము, కళింగదేశ చరిత్ర, పుటలు 127—133.

జగ్గకవి చంద్రరేఖావలాప కావ్యముఖమున తిట్లుతనినవాడు. 'తనకుఁ బాలింప నెంతటి రాజ్యమిచ్చిన నన్యరాష్ట్రాపేక్ష యణఁగిపోదు', 'ఆక్రమింపఁగవచ్చు నన్యరాష్ట్రంబుల ప్రజలనందఱు బాధపఱుపవచ్చు', 'కఠినచిత్తుని రాజ్యాధికారిఁ జేసి యింత యేడ్పించితివి సత్కపీంద్రకోటి' — ఇత్యాది పద్యపల్కులు ఆనాటి విజయనగర సంస్థానమునకు దివానగు సీతారామరాజు నుద్ధత ప్రవృత్తికి పట్టిన దర్పణములవంటివి. తన తాతముత్తాతలు విజయనగర సంస్థానపాలకులనుండి ఈనాములుగాఁబడసిన కంచర, రేగయను మాన్యములు మేకమెడ చన్నుల వంటి పట్టిదందుగమారి భూములని ఈనడించి సూరకవి మన్నదేశము లన్నియుఁచిరిగి ఆయా సంస్థానపాలకుల నాశ్రయించి యభీష్ట వస్తువులు దెచ్చి భుజించెడివాఁడఁట.

చంద్రమరీ హరిశ్చంద్రుల పరిణయకథ యగు నీతని కవి జనరంజన ప్రబంధము పిల్లవసు చరిత్రమని ప్రశస్తిని బడసినది సంస్కృత చంద్రా లోకమున కనుకృతియగు ఆంధ్ర చంద్రాలోకము సూరకవి మఱియొక కృతి. కవిసంశయ విచ్ఛేదమును లక్షణగ్రంథము సూరకవి లాక్షణిక దృక్పథమునకు ఉత్తమ నిదర్శనము. కవిజనాంజనకారాదులకిది ఆదర్శరచనము. ఆంధ్ర నామశేషమును సూరకవి పద్యనిఘంటువు పైడిపాటి లక్ష్మణకవి కృతిమగు ఆంధ్రనామ సంగ్రహమునకు శేషగ్రంథము. సూరకవి రచించిన రామలింగేశ శతకము శ్రీరామశ మండలము చీపురుపల్లి సమీపమునఁ గల రామచంద్ర పురాగ్రహారమున వెలసిన రామలింగేశ్వరస్వామిని సంబోధించుచు వ్రాసిన శతకము. ఈ శతకమునందు రాజ్యపాలకుల ఆధికార వాహము, పరస్పర కలహములు, రాజోద్యోగుల దుష్టప్రవర్తనములు, సామాన్యజనుల యిబ్బందులు మున్నగు సమకాలిక సత్యములను నిర్భీకముగా ప్రకటించిన నిరంకుశుఁడు సూరకవి. 'సూరకవి తిట్లు కమసారి సుత్తిపెట్టు' అను సూక్తి ప్రత్యక్షరము సత్యమని అభియుక్తోక్తి. ఈతని కృతులన్నియును రామలింగేశ్వరున కంకితములు. 'పూసపాటి కులాంభోధి పూర్ణసోమ సమరజయభీమ గజపతి సార్వభౌమ విమలసద్గుణధామ శ్రీ విజయరామ' యను మరుటముగల సేనపద్యములు సూరన కృతచాటుపులని వాడుక ‡ ఈతఁడు ఆయా సంస్థానములను తత్తత్పాలకులను దర్శించినపుడు ఆశువుగా చెప్పిన చాటుపులు అనేకములు గలవు. కాశీపురము సంస్థానము ముఖజమీందారుల మంత్రియును, తన బంధువునునగు పొణుగుపాటి వెంకటమంత్రినిగూర్చి వ్రాసిన చందపద్య శతకము పొణుగుపాటి వెంకటమంత్రి శతకము.

‡ అడిదము సూరకవి ప్రణీత గ్రంథములు, చింతామణి ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1899.

చినవిజయరామరాజు

ఈతఁడు పెదవిజయరామరాజు భార్యయగు చంద్రియమ్మగారిచే దత్తుఁడు. అసలు పేరు వెంకటపతిరాజు. ఈతని పరిపాలన కాలము (1760-1794) న అడిదము సూరకవి, చట్టి సత్యప్ప, పూజారి తమ్మన్న చల్లా సుద్ధారాయశాస్త్రి మున్నగు కవులుండెడివారు. '....విభ్రాజిత పూషవాడ్వి జయరామనృపాలుఁడురాజు....', '....ఓరాజు? విజయరామ మహారా జతఁడేమి సరిసుఁడా? భోజుఁడయా' అను అడిదము సూరకవి రచితములుగ సూహింపఁ బడుచున్న చాటుపులయందు విజయరామ గజపతి రాజత్వము, విద్యాభోజత్వము విశదమగుచున్నవి. 'ఏరాజు విప్రులకిచ్చె సాలగ్రామదానముల్ బహుకోట్లు ధర్మి రతిని, ఏరాజు సకల విద్యా రహస్య ప్రవీణత్వంబుచే జగన్మాన్యుఁడయ్యె పూసపాటి కులాంభోది పూర్ణచంద్రుఁడయిన విజయరామపసుంధరాధిమణికి తగెఁగాక....ఇతర నృపతుల కీ చర్యచెవటఁగలవె' అని చాటూక్తుల నీతని శుభ ప్రసంగము కలదు. 'సల్లక్షణంబుగా సతత చతుర్వేద పారాయణులును జటా వెల్లఁపులును షట్శాస్త్రములను శిష్యవ్రాతములకు శతావృతుల్ చెప్పిన కోవిదు లును సంతతాష్టాదశ సంఖ్యాపురాణముల్ నిండారఁజదివిన పండితులును.... అభినుతింపుచునుండ....' (పద్మనాభయద్ధము, 98) కొలుపుండు వాఁడఁట. ఆంధ్రమార్కండేయ పురాణమునుకూడ 'అగ్రజన్ముల కనేరాగ్రహారంబులు నఖిలదానంబులు నమరఁజేసి సకల విద్యారహస్యముల్ సరిసకావ్యరచనామనీషా పకాశమొర....' (చూ. అవతారిక, పు. 18) నొప్పినవాఁడని పేర్కొనినది.

ఈ విజయరామరాజు కుమారుఁడు నారాయణబాబు అను వ్యవహార నామముగల నారాయణగజపతిరాజు (1794-1845). ఈతఁడు 'సకల విద్యా విచక్షణుఁ'డని తుమరాడ పాపకవికృతమగు పైరాగ్య దర్పణమునందలి అవతారికాకథనము. పండితవర్జుల ఉపసదనమున శాస్త్రోపసేవనమొనర్చి 'పేద శాస్త్ర పురాణవిద్యలలో సారమంతయు నెఱిఁగిన యట్టివేత్త' (ఆంధ్ర కూర్మ పురాణము, అవతారిక, పు. 13). ఈతని కాలమున 'శ్రీయునుబ్రాహ్మియున్ గొదఁ ద్యజించి పరస్పరమైతి వీటినిం జాయక కాపురంబు....' (శ్రీ విజయరామ గజపతీంద్ర చరిత్రము, 19) సలిపినట్లు కవులు పేర్కొనిరి. గత శతాబ్దాదిని తంజావూరు నుండి విజయనగరమున కాహూతులయి వచ్చి స్థిరపడిన సంగీత కళానిధి దీణ పెదగురురాయాచార్యులు (1794-1822) ప్రసిద్ధ వాగ్గేయకారులు కూడ. వీరు నారాయణగజపతి ఆస్థానవిద్వాంసులు.

చాటరాతి లక్ష్మీనరసకవి

నారాయణగజపతి సమాశ్రయమున విలసిల్లిన కవులలో ఈ లక్ష్మీనరస కవి యొకఁడు చాటరాతివారార్యేల నియోగులు. వసిష్ఠ గోత్రులు; ఆవస్తంబ

సూత్రాలు. లక్ష్మీనరసకవి కనకాంబా వీరరాఘవుల పుత్రుఁడు.

‘మన్ననచేసి మ్రొక్కి పలుమాటు మదిం బ్రణుతింతు భాగ్యసం

పన్నుని వీరరాఘవుని పట్టి యశోజిత వూర్ణచంద్రు వి

ద్యన్నతశీలు మధ్గురు నువారగుణాఢ్యుని జేటరాతి ల

క్ష్మీన్నను రాజపూజితుని నంద్ర కవిత్వ కళాధురీణునిన్’ అని కశ్యప గోత్రజుఁడును, చెల్లయాండా జోగిరాజుల పుత్రుఁడునునగు విస్సాప్రెగ్గడ కామరాజకవి తన బేరీజు పద్యములు అను గ్రంథము అవతారికలో తన విద్యా గురునిఁ బ్రస్తుతించినాఁడు. లక్ష్మీనరసకవి విజయనగర సంస్థానమున రాజ కీయోద్యోగిగానుండియు కవితా వ్యవసాయముకూడ సాగించినవాఁడు. ఈతని కృతులు పద్మనాభయుద్ధము, ఈశ్వరీ పరిణయము, విశేషాండ్రము, భండనారాతి భీమశతకము అనునవి. వీనిలో ఈశ్వరీ పరిణయము కాళిదాసకృత కుమారసంభవ కృతి కాండీకృతి. ఇది అలభ్యము. 250 పద్యములుగల విశేషాండ్రము శుద్ధాండ్రపద పద్యనిఘంటువు. ‘ఆండ్ర సంగ్రహ శేషాదులందు లేని యన్నిటినిఁ గూర్చెనీ విశేషాండ్రమందు వీరరాఘవ కనకాంబగారిసుతుఁడు చాటరాతి లక్ష్మీనరసయ్యసుకవి.’ ‘భండనారాతి భీమ కోదండరామ’ అను మకుటముగల సీసపద్యశతకమే ఈతఁడు రచించిన భండనారాతి భీమశతకము.¹ సాంఘిక దురాచార నిరాసకముగా నిది మూర్తికట్టినది.

లక్ష్మీనరసకవి రచించిన ప్రసిద్ధకృతి ‘పద్మనాభయుద్ధ’మను పేరున ముద్రితమయిన విజయరామ యశోభూషణమను చారిత్రక కావ్యము.² 3114 గద్యపద్యములతో కూడిన ఏకాశ్వాస పరిమిత గ్రంథభాగము మాత్రమువ ల్బిము. అభ్యమయిన గ్రంథభాగము చివర ‘..... దేవర్షిపుంగవుంఁడిట్లనియె’ అని యున్నందున అభ్యమయిన గ్రంథ మనమగ్రమనియు, విజయరామగజపతి (1760-1794) సంపూర్ణ జీవిత చరిత్రమును విజయరామచరిత్రమనుపేర కవి రచింపనెంచెననియు విమర్శకుల యూహము.³ ఇది రామతీర్థములోని సీతారాముల కంకితమని కొందఱూహించుట సమంజసముగాఁ గన్పట్టదు.⁴ ఆశ్వాసాద్యంతముల కళింగ నృపాలుఁడగు పూసపాటి నారాయణగజపతీంద్రుని సంబుద్ధియుండుటచే నాతఁడు కృతిపతియో కనీసము కృతిశ్రోతయో యని యూహించుట యుక్తియుక్తము. ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ వారికిని నారాయణ గజపతి తండ్రియయిన విజయరామగజపతి (1760-1794)కిని విజయనగరము దాపున

1 బంగారి ముద్బారాపు, శతకకవుల చరిత్రము, పుటలు 409-416.

2 ప్రకాశకులు : వత్సవాయి రాయజగపతివర్మ లక్ష్మీ ప్రింటింగు వర్కుస్, రాజమండ్రి, 1934.

3 బుర్రా శేషగిరిరావు, పద్మనాభయుద్ధ కావ్యావతారిక, పు. 5.

4 గురజాడ సూర్యనారాయణమూర్తి, విజయనగరదర్శిని, 1962, పు. 18.

గల పద్మనాభక్షేత్రమున జరిగిన యుద్ధగాథ యీ కావ్యమునందలి యితివృత్తము. చారిత్రక కావ్యముగ సమరరంగ చరిత్రముగ రంగరాయ చరిత్రమువలె నిది యును ప్రసిద్ధమైనది. ఇందు కనోజి, ఖాయిదా, చెకుముకి, జమాబంద్, బెండా, తయారు, తుకిదీ, దుబాసి, దురాయి, నకీబులు, నిజాము, పాదుషా, పొత్తు, ఫిరంగి, ఓడాయింఛి, దేబాకి, మద్దత్తు, ముస్తాబు, అదాయి, వాయిదా, శిలేబత్తులు, ముతురునవారీ, సలాము, సొన్నాయి, హంవీరులు, హాలుసాలు—మున్నగు సూరాఖు అన్యదేశములును, ఆప్పరులును, ఇంగిలీజు, కంసలేరి, రుంహీసీ, తెప్తాను, పిస్తాయి, ఫయరు, మేస్తరు, రశీదు, అయను, పర్షి, సోల్దారులు మున్నగు పాశ్చాత్య భాషాపదములును కుప్పలులిప్పలుగాఁ గూర్చఁబడినవి. చాలా చెయ్యిమా, బహుమంది మొదలగు వాడుక పదములుకూడ ఉపయోగింపఁబడినవి. ప్రకరణోచితముగా నివి ప్రయుక్తములగుటవలన యుటితిస్ఫూర్తిని, దౌచిత్వీప్తిని పర్యవసంపఁ జేయుచున్నవి.

నడిమింటి రామయోగి కవి

నారాయణగజపతి ఆశ్రితకోటిలో రామయోగికవి మొదఁడు. తాలూ మాదిగా విజయనగర ప్రభువుల కోటలో పెరిగి పెద్దయై విద్యాబుద్ధులను నేర్పినవాఁడఁట.† రామయోగి కవి రచనములుగా ఉషాచరిణయము లేరి బాణాసురయుద్ధము అను గేయప్రబంధము, భిక్షాణ దండకము అనునవి ప్రసిద్ధములు. నారాయణబాబు భార్యయగు రాణి కొండయాంబికానికి రామయోగి కవి సంస్కృత విద్యాగురువఁట. బాణాసురయుద్ధము పామర జనరంజకముగా సంతరింపఁ బడినదయును పొడవ ప్రబంధరీతులను నయితము పుణికిపుచ్చి కొనినది. భిక్షాణ దండకము శివభక్తుఁడగు భిక్షాణ రాయని చరిత్రము. ఇది రఘురామున కంకితము. దండకమున కథాకథనరీతిని నిర్వహించుట ఇందలి విశిష్టత. '....నడిమింటి రామయోగి సుకవిరాజా బాహుద్ధరు పహవా శాబాసుర దండకంబు చక్కఁగ నుడివెన్' అని సమకాలికుల ప్రశంసలను దొంచినదీకృతి.

ప్రసిద్ధ పండితులును, సర్వతంత్ర స్వతంత్రులును నగు నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి నారాయణ గజపతిచే సమ్మానితుఁడఁట :

‘పూషవాదన్వయాద్ధీందో : స్వస్తి నారాయణప్రభో :

నేత్రేగాత్రే తథా శ్రోత్రే వక్త్రే పుష్పేషు శోభతే’ అని నారాయణ గజపతి నాశీర్వాదించి శాస్త్రిగారు సత్కారము లందిరఁట :*

† విస్తృత కళింగాంధ్ర కవులు, అంధ్రవిజ్ఞాన సమితి, విజయనగరము, 1910, పుటలు 106-117.

* దేవూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, నడిమింటి సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి, త్రిలింగ, 1922, సవంజు 25, పుటలు 483, 484.

కాళ్ళరూరి గౌరీకాంత కవి

ఈతఁడు ప్రత్యక్షముగా విజయనగర రాజుల పోష్యవర్గము నందలి వాఁడుకాఁడు. విజయనగర సంస్థానపాలకుల దండనాయకుఁడును 'నారాయణ గజపతి రాజానుగ్రహ సంపన్నిధానుఁడును' అగు వెలిచేటి గురురాయఁడును కమ్మరులజుని ఆశ్రితుఁడగుటచే పరోక్షముగా విజయనగర సంస్థానకవిగా భావింపవచ్చు. కాళ్ళరూరివారి కుటుంబము తాతముత్తాల తరములనుండియు కవితాప్రతిభ విఖ్యాతిగాంచిన కుటుంబము. భద్రాచరిణయ రసవి నోద సీతారామచారిత్ర ముఖకృతులు గౌరీకాంతకవి పూర్వులు సంతరించినవి. ఈతఁడు రచించిన ధర్మనందన విలాసమును మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధము వెలిచేటి గురురాయని కంకితము. † శ్రీకాకుళము మండలము రణస్థలము చెంతనున్న బంటుపల్లియను గ్రామము గురురాయని నివాసస్థానము. ఈతని పూర్వులు తళింగదేశ రాజులకడ సేనానులుగానుండి విశేషసమ్మానములను గాంచినవారు.

'నవరత్నస్తగితంపు భూషలును మిన్నాస్వర్ణచేలంబులున్

వివిధారాతి భయంకరాకృతులు తీవీన్ బైరిగండంబులున్

జెవిమీఁదం గనుపట్టు నోరసిగలుం జేఖడ్గముల్ పూని భూ

భవుచెంతన్ బహుమంది కమ్మవొర తొద్దత్యంబునం గొల్వఁగన్' ‡ చినవిజయరామ గజపతి (1760-1794) కొలువుండినట్లు తెలియుచున్నది.

పాండవ జ్యేష్ఠుఁడగు ధర్మరాజునకును విదేహరాజు తనూజయగు కళాపతికిని జరిగిన పరిణయ మీ ప్రబంధమున వర్ణితము. ప్రాచీన ప్రబంధ ఘక్కియందు గతానుగతికముగా అనుకరించి కూర్పఁబడిన రచనమిది.

విజయరామ గజపతి (1826-1879)

ఇతఁడు నారాయణ గజపతి కుమారుఁడు. బాల్యమున కాశీనివాసము రావణముగా కవిగాయక పండితుల సాంగత్యమున పెరుగుటచే బహు భాషా చతురత, కళాకుశలత, ఆర్షధర్మాభిరతి వీరి కుగ్గుబాలతోఁ బెట్టిన విద్యలుగా అలవడినవి. వేదశాస్త్రాదివిద్యలను బోధించు నిమిత్తము వీరి ఆజ్ఞమేరకు విజయనగరమునందు సంస్కృత కళాశాలా స్థాపనమునకు 1860 లో అంకు రార్పణము జరిగినది. * 1857 లో పీఠ నెలకొల్పిన చిన్నపాఠశాల 1868 లో ఉన్నతపాఠశాలయై నేటి మహారాజ కళాశాలకు మూలమూర్తియయినది.

† కొత్త భావయ్యచౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, పు. 245; చిరుపూరి నారాయణ రాజు, విస్మృతాంధ్ర కావ్యము, త్రిలింగ, 1931, మార్చి 16, సోమ., పు. 15.

‡ పద్మనాభ యుద్ధము, 24.

* విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాల రత్నోత్సవ సంచిక.

కలకత్తా, మద్రాసు, అలిఘరు, కటకములందలి విద్యార్థులకు వేయార్లు విద్యార్థివేతనము లేర్పఱచిరి. కాశీ, అలహాబాదు మొదలగుతావుల అనేక పాఠశాలలు, గ్రంథాలయములు నిర్మింపఁజేసిరి. కవికులభోజుఁడని, విద్యత్సమాజుఁడని కవిపండితులచే కైవారములనందిరి. ఆస్థాన విద్వాంసులగు దూర్వాసుల సూర్యనారాయణసోమయాజిగారు విజయరామగజపతి మీఁద 20 గీతములు, 15 స్వరజతులు రచించిరి. పూసపాటివారి పూర్వులు గావించిన పీఠకృత్యములను, విజయ యాత్రలను వర్ణించుచు సోమయాజిగారు 72 షేళ కర్తలలో కృతులను సంతరించిరట. మొహబత్ ఖాను, మన్వరుఖానులను హిందూస్థానీ సంగీతవిద్వాంసులు విజయరామగజపతి రాశ్రితులు.* రామలీలా విలాస కర్తయగు పోడూరి వెంకటరాజకవియు కౌసల్యాపరిణయ ప్రబంధ, రామకృష్ణోపాఖ్యాన ద్వ్యర్థికావ్యములను రచించిన శ్రీపాద వెంకటాచలకవి విజయరామగజపతి కాలమున విజయనగర సంస్థానమున వెలసిన కవులలో ముఖ్యులు. 'సంగీత సాహిత్య సరస కవిత్వాభినయనాది మర్కములు....' దెలిసిన కిల్లంపూడి ముత్యాలు ఈతని ఆస్థానముననుండి అనేక భజనకీర్తనలను వ్రాసెనట.* మండ కామేశ్వరకవి (1824—1892) ఆంధ్రీకరించిన కూర్మ పురాణము విజయరామగజపతి కంకితము.

‘ఆజంభారినిగేరి మీతిన మహోద్యత్తేజురై నట్టి బా
వాజీవారలు కూర్మ సంహితను పూర్వందాంధ్ర భాషాకృతిన్
గాఁజేయం దమి నానతిచ్చిరని బల్కన్ వింటి నట్లొట న
య్యోజంజేసి తదంకితంబుగను జేయుం డుజ్జ్వలంబై దగన్’

అని విజయరామగజపతి కుమారుఁడగు ఆనందగజపతి కృతికర్తయగు మండ కామేశ్వరకవిని కోరినట్లు ఆంధ్రీ కూర్మపురాణావతారిక † విశదపఱచుచున్నది. ఈ ఆంధ్రీకృత కూర్మపురాణము ఎనిమిది ఆశ్వాసముల గ్రంథముగ విస్తరించి యున్నది.

కామేశ్వరకవి తెలుఁగున సంతరించిన మఱియొకకృతి తులసీ రామాయణము. హిందీభాషలో తులసీదాసుచేత రచింపఁబడిన రామచరిత మానససరోవరమను గ్రంథమున కిది యాంధ్రీకరణము. అయోధ్యాకాండము తప్ప తక్కిన రామాయణ భాగమంతయు కామేశ్వర కవికృతము. అయోధ్యా కాండ భాగముమాత్రము శిష్టు కృష్ణమూర్తి తెలుఁగుసేత. హిందీలో ప్రసిద్ధ ములైన చౌపాయి, దోహా మున్నగు ఛందములే తెలుఁగుసేత యందును

* ఎన్. సి. పార్థసారథి, షట్కాల చక్రవర్తి వీణ వెంకటరమణదాసు, ఆంధ్రప్రభ పాఠపత్రిక, 1968, ఏప్రిల్ 10, పుటలు 30, 31.

* విజయనగర దర్శిని, పు. 21.

† ఎమ్మెస్ ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్, చెన్నపురి, 1888.

ఉపయుక్తమగుట ఈ కృతి యందలి విశిష్టత. ఈ యనువాదమునకు ప్రేరకుడు విజయరామ గజపతియని 'మును తులసీరామాయణమును దెనుఁ గొనినచి వారి మోదింపజేసి గౌరవముగాంచిన....' (ఆంధ్రకూర్మ పురాణము, అవతారిక, పు. 3), 'శ్రీ మన్మహారాజ శేఖరులిట మున్ను రామ లీలాగ్రంథరచనజేయ మిము నియోగించి రామనతర గ్రంథంబు లయతాళ కృతి సమన్వయముగాఁగ నభిలపురాజేతిహాసోక్త రామకథా విశేషంబుల తీవి గూర్చి మును తులసీరామచందను మహాకవిచేత కాశీప్ర భాషాపరీకారఫణితి గూర్చుబడిన రామాయణ గుంఫితార్థ మట్లుజేసితిరి....' (రామకథాసార సంగ్రహము, విజయరామవిలాసముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము, 1885) అను సుద్ధరణములనుబట్టి నిర్ధారించనగుచున్నది.

పోడూరి వెంకటరాజకవిరచితమగు రామలీలావిలాసము మూఁదాశ్వాసముల శృంగారప్రబంధము. విజయరామగజపతి పట్టాభిషేకోత్సవమును ఆనాడు జరిగిన శ్రీరామలీలోత్స వాదులు నిందు పర్వితములగుటనుబట్టి విజయరామగజపతి మహారాజ పట్టాభిషేక మహోత్సవ రామలీలావిలాసంబని దీని పూర్తిపేరు.

శ్రీ విజయరామరాజన్య శేఖరుండు
రామలీలోత్సవం బతి రమ్యముగను
జేయుచుండఁగ నాటి శ్రేతాయుగంబు
తోడపచ్చె ననం గనఁ దోఁచె ధరణి

—ఆంధ్రకూర్మ పురాణము, అవతారిక, పు. 16.

శ్రీరామకథతోపాటు విజయరామగజపతి సుగుణసంపత్తియు ఈ రామ లీలావిలాస ప్రబంధమునందు చిత్రితము. విజయరామగజపతి ప్రోత్సాహమున విజయనగరమున 1874 లో స్థాపింపఁబడిన 'జగన్నాథవిలాససభ' యను నాటకసమాజమువారు సంస్కృత నాటకములను బ్రదర్శించుచు సూతన ప్రయోగములఁ గావించుచుండిరట.¹

ఆనందగజపతి

విజయనగర సంస్థాన సాహిత్యచరిత్రలో ఆనందగజపతి (1879--1897) కాలము స్వర్ణయుగమువంటిదని అభియుక్తులు. 'విజయరామన్యపాలక పుణ్య పుంజ' (నానారాజసందర్శనము, పూర్వార్థము, పు. 22) మని, 'ఏము చూచిన రాజులందెల్ల నొక్క విజయనగరమహారాజు వేత్త' (పైది) అని తిరుపతి వేంకటకవులు ఆనందగజపతిని కీర్తించిరి. భాగవతుల హరిశాస్త్రి, మైసూరు

¹ప్రొ. రామకృష్ణశాస్త్రి, ఆంధ్రనాటకజగత్తు, Annals of Oriental Research, Vol. XVI, Part II, p. 184.

భీమాచార్యులు, ముడుంబ నరసింహాచార్యస్వామి మున్నగువారు ఆనంద¹ గజపతికి సంస్కృత విద్యాదేశకులు ; షేజర్ ఛామ్సన్, లింగం లక్ష్మణ² పండితుఁడు వీరికి ఆంగ్లవిద్యా గురువులు. 'తెలుఁగునను సంస్కృతమునందు లాఁఁదెనింగ్గీపు ఫ్రెంచి తురకములఁ గడుం దెలివిపరుండని సూరులు వలుర వలులు....' (గణికామణీవిలాసము, 16) వాఁడఁట ఆనందగజపతి. ఇరువది భాషలలో ఆయనకు ప్రగాఢ పరిచయ ముండినట్లు పురావృత్త కథాకుశలులు వివరించిరి.³ శాస్త్ర సాహిత్యములయందేరాక సంగీతాశ్వాసోహణాభేటారి కళలలో బహుముఖమైన ప్రావీణ్య మాయన కుండినట్లును⁴ 'కళలకు కళలు రా నానతిచ్చు....' (కూర్మపురాణము, 1-12) కళానిధి యాతఁడనియు, సుప్రసిద్ధ పైణికులు వీణగురురాయాచార్యుల వెంకటరమణదాసుగారి కాయన సంగీతవిద్యా గురువనియు⁵ శాస్త్ర చర్యలతో, సంగీత సదస్సులతో, సాహితీ గోష్ఠులతో, సమస్యాపూరణాదికములతో ఆయన సభామండపము సరస్వతీ నర్తనభూమిగా జ్ఞానశ్రీవర్ధనమగు సీమగా ప్రవర్తిల్లుచుండెననియు బహుజ్ఞులు వేనోళ్ళ వినుతిం చిరి. '....ఆనందగజపతి తర్కి వ్యాకరణాలలో గెల్పు వోడులు నిర్ణయించే శక్తివున్న విద్వన్మహారాజు ...' అని చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారు అనుభవము మీఁద చెప్పినమాట.⁶ విద్వద్గోష్ఠులలో మధ్యస్థ మొనర్చిన విద్వచ్చిరోమణి ఆనందగజపతి. ఆయన ఆదరింపని కళ, పోషింపని విద్య లేదు.⁷ ఆయన సేవలో శిశిరీకరింపని కళాసీమలేదు. 'అన్నివిధాల సాంస్కృతిక ఖనియని చెప్పఁదగిన శ్రీ ఆనందగజపతిమహారాజ పుస్తకభాండాగరాన్ని పరిశీలించి....'⁸ సంగీతములో కర్ణాటకరీతితోపాటు హిందూస్తానీ పాశ్చాత్యపద్ధతులకుఁగూడ ఈ సంస్థానమున ప్రోత్సాహము లభించినట్లు విస్సా అప్పారావుగారు వివరించిరి.

ఆనందగజపతి సంస్కృతాంధ్రములలో రచించిన చాటుపులు పెక్కు

¹ Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, Vizianagaram Samsthanam, p. 335.

² అడిదము రామారావు, ఆనందగజపతి విద్యావినోదములు, ఆంధ్రపత్రిక, తారణ ఉగాది సంచిక, 1944, పుటలు 65-73, 'అటువది నాలుగై హుటపుమీతెడు ప్రళల్ వన్నె తెక్కఁగఁజేసె వసుధయందు...శ్రీమదానందగజపతి భూమివిభుఁడు' (శ్రీపాద తృష్ణమూర్తి శాస్త్రి, ఆంధ్రాభ్యుదయము, తృతీయా. 23).

³ మేడేపల్లి వరాహనరసింహాచార్యులు, ఆనందగజపతి, తెలుగు విజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, పుటలు 724, 725.

⁴ కథలు—గాథలు, సంపుటము 3, పు. 101.

⁵ వాసా సూర్యనారాయణశాస్త్రి, శ్రీమదానంద గజపతీంద్రులు - వింతచరిత్రలు. భారతి, విక్రమ శ్రావణము, పుటలు 321-326.

⁶ విస్సా అప్పారావు, ఆంధ్రదేశంలో సంగీతం, ఆంధ్రప్రదేశ్, 1963 మే. పు. 42.

లున్నవి.¹ పెరిదరాజకృతమగు లఘుకౌముదిని వీరే కొంత ఆంధ్రీకరించిరి. భార్యచారిత్రికాధారములను పరిశీలించి ఆయన వ్రాసిన 'విజయనగరం ట్రీటీ' అనునది ఆంగ్లరచనము. ఇది విజయనగరపాలక కుటుంబ చరిత్రమును సంగ్రహముగా నిరూపించు లఘుకృతి.² జాడశీలను, తానవర్ణనవ్వరజతులను కొన్నింటిని కూర్చిరి.³ సవ్యాఖ్యాన యుగ్వేద సంహితాముద్రణమునకై మొక్కు ముల్లర్ పండితునకును, శబ్దార్థ సర్వస్వ ప్రచురణమునకు, తారానాథ తర్క వాచస్పతికిని గొప్ప విరాళములిచ్చిరి. 'హిందూ' (The Hindu) ఆంగ్ల దినపత్రికకు,⁴ కొక్కొండ వెంకటరత్నము పంతులు చెన్నపురిలో స్థాపించిన 'ఆంధ్రభాషా సంఘిణి' పత్రికకు భూరిగా విరాళముచ్చి ప్రతిష్ఠాపకు లయిరి. జి. సి. వి. శ్రీనివాసాచార్యుల 'చంద్రహాస', 'హరిశ్చంద్ర' నాటకములు వీరి సమాదరణమునఁ బ్రచురితములు. పరవస్తు రంగాచార్యకృతమగు గురుశబ్దార్థ సర్వస్వమును అచ్చవేయింప నుద్దేశించిరి గాని యది నెటవేరికయే ఆనంద గజపతి పరిమపించిరి. విజయనగర సంస్కృత కావ్యమాలిక అను నొక ప్రచురణసంస్థ నేర్పటిచి కాళీపండితుల తోడ్పాటున బృహత్సంహితా వార్యార్థ చంద్రికాద్యుత్తమ ప్రాచీన సంస్కృత గ్రంథములను బడియేనింటిని ముద్రింపఁ జేసిన యంశము జగమెఱిగిన సత్యము. మున్నీ మొహమ్మద్ పాచ్చామియా సాహేబు కూర్చిన 'ఫర్ హంగీ ఆనందరాజ్' అను ఉర్దూ అరబీ పారిశీక భాషాకోశావతారిమునకు ప్రేరికుఁడు ఆనందగజపతి. శాస్త్రవాఙ్మయమును, సకల పురాణములను పండిత మండలిచే నాంధ్రీకరింపఁజేయ నుద్యమించిన అపర రాజరాజనరేంద్రుఁ డీయన. 'నీ సభాస్థలినిగా నిఖిల శాస్త్రంబులు శ్రీమీలు నాంధ్రీక రింపఁబడియె నీ సదస్సునెగదా వాసిఁజెందెను. మనుధర్మశాస్త్రవ్యాఖ్య దశ విధముల' అను విద్వత్కవుల యభినందనము మీఁది ప్రతిపాదనమున కామ్రేడితము.

ఆనందగజపతిచే ఆదరింపఁబడిన కవిపండితులు ముడుందై నరసింహా చార్యస్వామి, పేరి కాళీనాథశాస్త్రి, ఇవటూరి నందికేశ్వరశాస్త్రి, మండ చిట్టిరామ శాస్త్రి, మండ లక్ష్మీకామేశ్వరశాస్త్రి, కొల్లూరి కామశాస్త్రి, మైసూరు భీమా చార్యులు, భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి. నేమాని కోదండరామయజ్ఞ ప్రభువులు ముఖ్యులు. ఇంకను ఇతని ఆస్థానమునందు గురజాడ శ్రీరామ

¹ కిశాంబి రామానుజాచార్యులు, శ్రీ విజయనగర మహారాజవంశము, ఆంధ్రపత్రిక, ఉగాదినందిరి, 1911, పుటలు 201-209.

² Vizianagaram Treaty of November 15th, 1758, Madras, 1894.

³ M. R. Sastri, Royal Composers and Patrons of Music, JAHRS, Vol. 28, pp. 9-12.

⁴ ఆంధ్రభాషా సంఘిణి, నందన అషాఢము, పు. 39.

మూర్తి, గురజాడ వెంకట అప్పారావు, కె. యన్. జి. రాజామణిచెట్టి, జి. సి. వి. శ్రీనివాసాచార్యులు, నిడువవోలు సుందరముపంతులు, ఆదిభట్ల నారాయణదాసు, మేడేపల్లి వెంకటరమణాచార్యులు మున్నగు పండితులు, పరిశోధకులు ఆదరింపఁబడిరి. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యుల త్రిలింగ లక్షణ శేష మను ప్రాథవ్యాకరణము, గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి కవి జీవితములు, గురజాడ వెంకట అప్పారావుగారి కన్యాశుల్క నాటకము, నీలగిరి పాటలు, తచ్చూరి సింగరాచార్య చినసింగరాచార్య రచితమగు గాయక పారిజాతము మొదలగునవి ఆనందగజపతి అంకితముపొందిన గ్రంథములు.

ఆనందగజపతి కాలమున 'వ్రావణపూర్ణిచు' విద్యత్పరీక్షలు నిర్వహించుఁ బడుచుండెడివి. ఆస్థానమును దర్శించి సమ్మానము లందినవారిలో మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి, మాడభూషి వెంకటాచార్యులు, తిరుపతివేంకటకవులు, ఆత్మూరి నృసింహ సోమయాజులు ముఖ్యులు. మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి '....విజయనగరమునకేగి యచ్చటఁ బులిగడ్డకులజుఁడౌ నరుణాచలరవీంద్రు పురుషకారగతి శ్రీమదానందగజపతిరాజ మహారాజసన్నిధి నధిగమించి కవితా చమత్కార గౌరవ లాభంబుఁజెంది....'నవఁడఁట. † అభినవ పండితరాయ బిరుదాంచితుఁడగు మాడభూషి వెంకటాచార్యుఁడు (1835-1895) ఆనంద గజపతిని దర్శించి ఆయనమీఁద 'మనదయాసాంద్ర యానంద గజపతీంద్ర' యను మకుటముగల సీసపద్య శతకమును రచించెనఁట. నలువదిమూఁడు సీస పద్యములుగల ఆనందగజపతీంద్ర శతక మొకటిమాత్ర ముపలబ్ధము. ‡ వెంకటాచార్యులు నూజివీడు పిఠాపురాస్థానములలో శతావధానాదికములచే సమ్మానితులు. భరతాభ్యుదయ బృహద్వైద్యరత్నాకరారులు కవికృత్యంతరములు, 'అటుగదా వలిటు చెన్నపట్టణము మధ్యన్ గల్గి దేశమ్మునన్ జటులస్ఫూర్తి శతావధానములు మెచ్చంజేసియున్నట్టి....' (నానారాజ సందర్శనము, పూర్వార్థము, పు. 211) తిరుపతి వేంకటకవులు 'ఆనందగజపతి ఔనాథునవలోనఁ గవనమ్ముచే మెప్పుఁ గాంచినాము' (పైది, పు. 53), 'ఆనందగజపతి ఔనాథుఁడెక్కుడు కవితచంద్రులని మెచ్చి కాన్కలొసఁగె' (పైది, ఉత్తరార్థము, పు. 115) అని ఆనందగజపతి వితరణమును పేర్కొనిరి. ఆత్మూరి లక్ష్మీనృసింహ సోమ యాజులు (1845-1901) ఆనందగజపతి ఆస్థానమున వేదశాస్త్ర విచారమునర్చి, అనేకోపన్యాసములొసఁగి మన్ననలను బడసిన మనీషి.* ఈ సోమయాజులు గారి తైత్తిరీయమంత్ర భాగార్థాది వైదిక గ్రంథసంఘము ఆనందగజపతి

† విజయనగర సంస్థానము - ఆంధ్రవాఙ్మయ పోషణ.

‡ చూ. R. No. 591 (b) ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయము.

* ఆత్మూరి లక్ష్మీనృసింహ సోమయాజులవారి జీవితచరిత్ర, 5, ప్రైశ్యభట్ట ప్రకాశక, ఆంధ్ర గ్రంథాలయ ముద్రాకార, బెజవాడ, 1922.

సమాదరణమునఁ బ్రకాశితము.

ఇఁక ఆనందగజపతి ఆస్థాన కవిపండితుల సాహిత్యకృషిని సంగ్రహముగా సమీక్షింతము.

ముడుంబ సరసింహాచార్యస్వామి

విజయరామగజపతి కాలమున సింహాచల క్షేత్రమున వసతిపొందిన పైష్టవ కుటుంబములలో ముడుంబవారి కుటుంబమొకటి. వీరికి మందసా, పాలకొండ సంస్థానములలో సయితము వార్షికములుండినవి. వీరిలో నరసింహాచార్యస్వామి (1811-1927) ఆనందగజపతి ఆస్థాన విద్యత్కవులలో ప్రధానుఁడు ; ప్రథమ పండితుఁడు. భగవత్కవి యనునది వీరిబిరుదము. సంస్కృతాంధ్రములయందు వీరు యోగవేదాంత కావ్యశాస్త్ర విషయికములగు ద్విశతాధిక కృతులను రచించినవారు. వీరి కృతులలో శ్రీరామచంద్ర రథామృతేతిహాసము, కావ్యాలంకార మాలిక, పాతంజల యోగశాస్త్రము ముఖ్యములైనవి. శ్రీరామచంద్ర రథామృతేతిహాసము సంస్కృతకావ్యము పరిశిష్టరామాయణా పరనామకము.† పాతంజల యోగశాస్త్రము యోగశాస్త్రము నకు ఆంధ్ర విపరణము. ప్రతిసూత్రమునకు సుదీర్ఘమైన ఆంధ్రవ్యాఖ్యానము సంతరింపఁబడినది.

‘పాతంజలస్య శాస్త్రస్య వ్యాసభాష్యానుసారతః

కరోమ్యాంధ్రగిరా టీకాం సౌలభ్యే నాద్ధసిద్ధయే’

యని ఆంధ్ర టీకాపరిమితి ప్రయోజనములను టీకాకారుఁడు స్పష్టపఱచినాఁడు. ప్రబంధ కల్పవల్లీ తృతీయదశముగా నిది ప్రచురితము.‡

పేరి కాశీనాథశాస్త్రి

వీరు గౌతమగోత్రులగు ద్రావిడులు. భాష్యాంత వ్యాకరణ పండితులు. తర్కాలంకారములలో దృఢమయిన ప్యుత్పత్తి గౌరవముగలవారు. సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రములలో కవితచెప్పినవారు. గంగాస్తవరాజము, గోదావరీలహరి, దుర్గాసౌందర్యశతకము, పరిభాషేందుశేఖర వ్యాఖ్యాకాదంబిని, పాంచాలికారక్షణ నాటకము, యామినీపూర్ణతిలక నాటకము, శాకుంతల నాటకము, సర్వమంగళా విభుత్వస్థాపనము అనునవి వీరి గీర్వాణకృతులు. గౌతమతర్కము, పార్థసారథి శతకము, పూర్వశాకుంతలము, ప్రత్యూష ప్రబోధమననము, భగవద్గీతా సారము, వీధినాటకము, శృంగార రసమంజరి మున్నగునవి శాస్త్రిగారి తెలుఁగురచనలు.

† శ్రీ విజయరామవిలాస ముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము, 1915.

‡ రాజయోగి ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ, 1896.

కొల్లూరి కామశాస్త్రి

ఆనందగజపతి మెచ్చిన విద్యత్తవీంద్రులలో కామశాస్త్రి (1840-1907) గాకారు. వీరి గ్రంథములు సంస్కృతాంధ్రములయందు కలవు. మూఁడు పరిచ్ఛేదములుగల వీరి ఆంధ్ర ఛర్మసింధుసారము¹, పాండురంగవితలస్వామి భక్తుఁడును, కాశ్యపాధ్యాయ పౌతుఁడును, అనంతోపాధ్యాయ పుతుఁడును, మరాఠీ పండితుఁడును నగు కాశీనాథోపాధ్యాయుఁడు గీర్వాణమున రచించిన కృతికిది యాంధ్రీకరణము. ఇది సర్వసాధారణమయిన స్పష్టభాషలో ఆనంద గజపతి ప్రేరణమున తెనిగింపఁబడినది. ఆనందగజపతి ప్రేరణమున బహు జగదుపకారముఁ దెనిగించిన కొల్లూరివారి మఠీయొక గ్రంథము శూద్ర కమలాకరము, కమలాకరభట్టాచార్యుని సంస్కృతకృతి కిది యాంధ్రీకృతి.² 'రఘునాయక భక్తవరప్రదాయకా' యను మకుటముగల రఘునాయక శతకము మఠీయొక ప్రౌఢరచనము.³ శాస్త్రిగారి సంస్కృత రచనలు ముఖ్యముగా దేవతాస్తుతిపరములు. 'శ్రీ నరసింహ దేవకర నఖస్తవః' లేక 'సింహాద్రినాథ కర నఖస్తవః' అను 74 శ్లోకములుగల లఘుకృతి సింహాచలక్షేత్రమున వెలసిన లక్ష్మీనరసింహస్వామి స్తోత్రము. ఆనందగజపతి కోరికమేర కిది సటీకముగా విరచితము.⁴ 'శ్రీ కాశీస్తవః' అను సంస్కృతస్తోత్ర గ్రంథము సటీకముగా శాస్త్రసాహిత్య సౌహిత్యాబిలాషులకు ఆకల్ప మభిలాష పూర్వకముగా ఆనందగజపతి యాజ్ఞానుసారము సంధానితము. 85 శ్లోకముల గ్రంథమిది.⁵

మండ కామేశ్వరకవి

మండ చిట్టికామశాస్త్రి, మండ నరహరికామయ్య మున్నగునవి ఈయన నామాంతరములు. ఆనందగజపతి జనకులగు విజయరామ గజపతి నాటి నుండియు మండ కామేశ్వరకవి (1821-1892) ఆస్థాన విద్యత్కవిగా పేరు పొందినవాఁడు. ఈయన విజయరామ గజపతి యాదేశము మేరకు తులసీదాసు రామాయణమును తెనిగించినట్లు ఈవరకే తెలిసికొంటిమి. కామేశ్వరకవి ఆంధ్రీకరించిన కూర్మ పురాణము ఆనందగజపతి యాజ్ఞాను సారము విజయరామగజపతి కంకిత మొసఁగఁబడినది. విజయరామ గజపతి భార్య యగు అలకరాజేశ్వరీదేవి కోరికప్రకారము కామేశ్వరకవి మార్కండేయ

¹ ఎమ్.పెన్ అఫ్ ఇండియా ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1888.

² అది సరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1887; ద్వి. ము. శారదాంబా విలాస ముద్రాశాల, చెన్నపురి, 1912.

³ శతక తవుల చరిత్రము, అనుబంధము, పుటలు 801, 802.

⁴ శ్రీ విజయరామ విలాస ముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము, 1883.

⁵ శ్రీ విజయరామ విలాసముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము 1884.

పురాణము¹ ను చూడ అలకరాజేశ్వరి కంకితముగా ఎనిమిది ఆశ్వాసముల కావ్యముగా ఆంధ్రీకరించినాడు. చూర్మ పురాణములో మార్కండేయ పురాణాంధ్రీకరణ ప్రసక్తికలదు గావున మార్కండేయ పురాణాంధ్రీకరణము నకు తరువాతనే చూర్మపురాణము తెనిగింపఁబడినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

కామేశ్వరకవి తెనిగించిన మఱియొక రచనము రామకథాసార సంగ్రహము² ను మూఁడాశ్వాసముల పద్యకావ్యము. రాజబంధువులలో నొక సగు భూపతిరాజు వెంకటపతిరాజు నభ్యర్థనము మీఁద విజయరామ గజపతి మహారాజు ప్రధాన మంత్రియును, సంస్కృతాంధ్ర విద్యాపరిశీలనాలపన దత్తుఁడును సగు పెనుమెచ్చ జగన్నాథరాజుగారికి కృతిగా నిది యాంధ్రీకృతము. 'తులసీదాసుఁడను మహాకవిచేత కాశీస్థ భాషాప్రకారఫణిలి గూర్చఁబడిన రామాయణ గుంఫితార్థమట్లు.... గద్యపద్యరచనా విశేషంబు బరిధవిల్ల నాంధ్ర భాషను....' (రామకథాసార సంగ్రహము, పుటలు 13, 14) యాజ్ఞపల్క్య మునీందుఁడను భరద్వాజునకుఁ జెప్పినట్లుగా కథానిర్వహణ మొనర్పఁబడినది. కామేశ్వరకవి ఆంధ్రమన్వర్థదీపిక, పురాహపురాణము, మత్స్య పురాణము, వాసంతికాస్వప్న నాటకము అను మఱినాలుగు తెలుఁగు రచనలను జేసినట్లు వారి వారినుల కథనము. గరుడ పురాణమునుసైత మ్మాంధ్రీకరించినట్లు మండపంశ సంభవ చరిత్రమను నొకయముదిరిత చంపూప్రబంధమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆనందగజపతి కోరికమేరకు నవరాత్రీపూజా సందర్భమును పురిస్కరించికొని సంస్కృతమున సంతరించిన 'దేవీలీలాతరంగిణి'³ లలితాంబికాస్తవము అను దశలరంగ సంగతమగు సంస్కృతకృతి కామేశ్వరకవికృతి. తొలి తొమ్మిదిసర్గలలో చెటి పదేసి శ్లోకములు, దశమతరంగమునందు పదునాఱు వెరసి నూటయాఱుశ్లోకము లిందుకిలవు. కవికూర్చిన వ్యాఖ్యానముసైతము దీనికి జరసేయఁబడినది.

మండ లక్ష్మీకామేశ్వరశాస్త్రి

ఈతఁడు (1857—1920) మండ కామేశ్వరకవి జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు. ఆనందగజపతి దర్బారు పండితుఁడు : విజయనగరమునకు దత్తుఁడయిన విజయరామగజపతి (1897—1922) కిని ఇతఁ డాశ్రితుఁడు. కల్కివిజయ ప్రబంధము, స్వమత సంగ్రహము, నీలగిరివర్ణనము,⁴ సింహగిరి యాత్రా

¹ వేణుగోపాల ముద్రాక్షరశాల, మైశాపట్టణము, 1886.

² శ్రీ విజయరామ విలాస ముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము, 1885.

³ శారదాంబావిలాసముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1892.

⁴ రామస్వామిశెట్టిగారి ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపట్టణం, 1907.

ప్రకాశక† శివభక్తివిలాస నాటకము†, దారిద్ర్యహారి శివశతకము. రామచంద్ర శతకము. జాగ్జీసార్వభౌమప్రశస్తి. ఏకాక్షర ద్వ్యక్షరచాటుపులు, సమస్యా పూరణములు, సౌభ రథ ఖడ్గ పద్మబంధములు మున్నగు చాటుపులు ఇతని తెలుగు రచనలు. శ్రీనివాసశతక మనునది సంస్కృతకృతి. సంస్కృతమున రచించిన చాటుపులుకూడ అనేకము కలవు. ఈయన రచనలలో కల్కివిజయ ప్రబంధము ప్రధానము. ఇది గద్య పద్యాత్మకము. నిఖిలవివ్యావైదుషీధురీణుడగు నీతఁడు పది అధ్యాయములలో సంధానించిన ఆంధ్ర వైశేషికోపస్తారము వైశేషిక దర్శనమున కాంధ్రీకరణము.

ఈతఁడు ఆనందగజపతి ఆదేశముమేరకు గురజాడ వెంకటఅప్పారావు గారి ప్రేరణముమీఁద 'సర్వసిద్ధాంతచంద్రిక' అను శాస్త్రగ్రంథమును రచించి నట్లు అముద్రితమగు నీ కృతియందలి అపతారికపలన స్పష్టపడుచున్నది. నవ్యభాషాశాస్త్రదృష్టిలో రచింపఁబడిన వ్యాకరణశాస్త్రమిది. 'గురజాడ పంశ తిలకుఁడు పెరవిద్యాచయిఁడు.... అప్పరాయ మంతీశ్వరుఁ డుద్బోధంబుఁజేసె సరసఫణితులన్'

ఎట్లనిన—

“మున్నానందనృపాలమౌళి విబుధామోదంబుగా నాంధ్ర బా
ష నూత్నంబుగఁ దెన్లువ్యాకృతిని గూర్చున్ నీకు నాజ్ఞప్తిని
చ్చెన్నేఁడా మహితాత్ము గోర్కె సఫలశ్రీనాంద గ్రంథంబు లె
న్నెన్నో గూడెను జూచిరూర్పుఁడు యశంబేపార నా వ్యాకృతిన్.”

‘అని యిట్లు నా కుద్బోధంబుగఁబలికిన నేను ప్రాచీన నవీనాంధ్రవ్యాకరణంబులఁ బరిశీలించి యాధునిక వ్యవహారంబు నరయుచు నూత్నంబుగ నాంధ్రసూత్రా విళింగూర్చు నారంభించి....’ (లిఖితప్రతియందలి అపతారికాభాగము)*.

వీరి తమ్ములగు మండ రామచంద్రశాస్త్రికూడ ఆనందగజపతి దర్శన పండితులఁట ఆయుర్వేదమునను మంత్రశాస్త్రమునను ఈయన సీధియని ప్రతీతి. మండ రామేశ్వరకవి (1821-1892) సోదరుని కుమారుడగు మండ రామేశ్వరకవి మండ పంఃసంభవచరిత్ర కృతికర్త. ఇది హాణశకము ఋతు నేత్రాబ్జిజ చంద్రసంఖ్యనలరు వత్సరము (క్రీ. శ. 1926) నాటికి విరచితమయి నట్లు అపతారిక మూలమునఁ దెలియుచున్నది. భారద్వాజసగోత్రులగు మండ వంశీయులయి వీరితో సంబంధబాంధవములుకల ఉపద్రష్ట, చెల్లారి, చూసి, నడిమింటి, మండపాక, పెరుసోమయాజుల, సింహభట్లప్రభృతి గృహనామ

† డి. రామస్వామిశెట్టిగారి ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపట్టణం, 1907.

† విజయరామవిలాస మ్రెప్పు, విజయనగరము, 1908.

* పరిశీలించిన లిఖితప్రతి అసమ్మగము. విజయనగరములో మండివారియంట కలదు.

ఓలయు కుటుంబ చరిత్రములు కూర్చిన నాలుగశ్వాసముల చారిత్రక కావ్యమిది. గురజాడ అప్పారాయ ప్రేరణముమీద రచితమయిన 'భారతాంధ్రపద నిఘంటువు' (నేటి నన్నయ పదప్రయోగ కోశాదులపంటిది) మండవారి యింట చిథితప్రతులలో గలదు.

భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

ఇతఁడు (1839—1922) విజయనగర మహారాజ సంస్థాపిత సంస్కృత సంపత్తితాంగ్ల విద్యామహాపాఠశాలా సంస్కృత పండితుఁడు. ఈతని కృతులు సంస్కృతాంధ్రముల రెంటును కలపు, వంశధారానదీతటమునఁగల ముఖ్య లింగమునొద్ద వాయవ్యరాష్ట్రయుద్ధములో ఆంగ్లప్రభుత్వమునకు తోడుగా పొల్లొనునిమిత్తము ఆనందగజపతి సమీకరించిన సేనావాహిని ఉల్లాసము కొలుకు రచింపఁబడి ప్రయోగింపఁబడిన శ్రీరామవిజయమగ్గను సంస్కృత నాటక మీతని కృతులలో తొలుత పరిగణింపఁదగినది. లంకావిజయ మిందభివర్ణితము. వీరరసప్రచురి మీకృతి ఈ నాటకరచనమును తలస్పర్శముగా పిమర్చించుచు గురజాడ వెంకటఅప్పారావుగారు ఆంగ్లభాషలో వ్రాసిన సమీక్ష దీనికి ముఖబంధముగా ముద్రింపఁబడినది. సంక్షిప్తరామచరితము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి కృత్యంతరము, 'సతతము సంతసమెసంగు సత్యప్రతికిన్' అను మకుటముగల శతకమును రచింపుఁడనియు, వానిలో నుత్తమమైనదానికి పారి తోషక మీఁబడుననియు ఆనందగజపతి ప్రకటింపఁగా ఆస్థాన పండితులు, దేశమునందలి మొత్తము పండితులు సుమారు నస్పృఘమునది ఈ పోటీ నిమిత్తము శతకములను వ్రాసిపంపిరట. ఉత్తమకృతి నిర్ణయము తేలక మునుపే ఆనందగజపతి ఆరామరణము చెందెనట. ఈ పోటీనిమిత్తము కృతులను సంతరించినవారిలో పంతుల బ్రహ్మదేవకవి, ముడుంటె సరిసింహాచార్య స్వామి, భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, ఆదిభట్ల నారాయణవాసు, కార్యమపూడి రాజమర్నారకవి, కొల్లూరి రామశాస్త్రి, మేడేపల్లి వెంకటరమణాచార్యులు, నివచవోలు సుందరంపంతులు, కె. యన్ జి. రాజమణిచెట్టి మున్నగువారు కలరు. సమస్యాచ్ఛలమున సమస్యాకల్పకుల ప్రవృత్తిని వ్యక్తీకరింపవచ్చు. ఆనందగజపతికి సత్యవ్రతమనిన ఒక దీక్షవంటిదట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి రచించిన సత్యవ్రతి శతకము గ్రంథిరర్థి కుమారుఁడు లింగమూర్తిచే బ్రచురితము ‡ కవితాత్పర్యనిరూపణమగు టిప్పణముగూడ సంగ్రహముగా దీని కుపనిబద్ధము.

† నిర్ణయసాగర ముద్రాక్షిరశాల, ముంబాపురి, 1901.

‡ శ్రీరామసుజ ముద్రాక్షిరశాల, విజయనగరము, 1929.

నేమాని కోదండరామయజ్ఞి

ఈతఁడు మితుండిలన గోత్రజుఁడు. మహోపాధ్యాయ బిరుదు నిరాజితుఁడు. ఆనందగజపతిరాజు నాజ్ఞచే కోదండరామయజ్ఞియును యేతని శిష్యుఁడగు ఇవటూరి నందిరేశ్వరచామ్రీయును నిశ్చయచింతామణి యను పేరుగల మూఁడు ఖండముల బ్రహ్మమంత్రయజ్ఞ భాష్యమును, పరిమళురుషార్థ దివ్యసౌధసమారోహణ సోపానమార్గాయమాణముగా నిషేషణ మొనర్చిరి *

గురజాడ శ్రీరామమూర్తి

ఆనంద గజపతిరాజు నాశ్రయములో గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు (1851-1899) ప్రసిద్ధ పరిశోధక పండితులు. ప్రబంధకల్పవల్లి, రాజయోగి పత్రికానిర్వాహకులుగాను, ఆంధ్రపద పారిజాతశ్రమను శుద్ధాంధ్ర నిఘంటు రచయితగాను, కవిజీవిత గ్రంథకర్తగాను శ్రీకృష్ణ విజయాది ప్రాచీనగ్రంథ పరిష్కర్తలుగాను ప్రసిద్ధులు. అప్పయడీక్షిత చారిత్రము, తిమ్మరుసుమంత్ర చరిత్ర, బెండపూడి అన్నమంత్ర చరిత్ర, తెనాలి రామకృష్ణుని కథలు, కళాహాస్యావయ కథాసంగ్రహము, షేక్స్పియర్ మహాకవి ఆంగ్లకృతి (మర్చంట్ ఆఫ్ వెనిస్) కాంధీకృతి యగు వెనిసు పణిజు నాటకము, అరేబియన్ నైట్స్ కథల కనువాదముగు చిత్రరత్నాకరము వీరి యితర రచనలు. వీరి కవిజీవితములు ఆనందగజపతి కంకితము.

గురజాడ వెంకట అప్పారావు

భాషాతత్వ ప్రవక్తగా, నవ్యాంధ్రసాహిత్య ప్రయోక్తగా, ప్రాచీన కౌత్తుల వారధిగా, వ్యావహారికభాషామహోద్యమ జగన్నాథ రథసారథిగా విశాలాంధ్రమున ప్రతిష్ఠనార్జించిన ప్రతిభామేరువు గురజాడ అప్పారావుగారు (1862-1915). ఆయన విజయనగరము మహారాజాంగ్ల కళాశాలలో కొంత కాలము ఆంగ్ల భాషోపన్యాసకులు; తొంతకాలము సంస్థాన ప్రాచీన రిసి పాతకులు. ఆనందగజపతి తలపెట్టిన కన్యాశుల్కాది దురాచారముల నిర్మూలించుటలో అప్పారావుగారిది ప్రముఖపాత్రము. మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము వారి 'కాంపోజిషన్ కమిటీ'లో సభ్యులుగానుండి ఈయన ప్రకటించిన అసమ్మతి పత్రము (Minute of Dissent) వ్యావహారిక భాషావాదమునకు వేదము. ఈయన అధీతిబోధాచరణ ప్రచారములందు ఆదర్శమూర్తి; నిజమని నమ్మిన దానిని నిర్భీకముగాఁ బ్రకటించు మహావ్యక్తి. ఈయన రచించిన నీలగిరి పాటలు అను గేయప్రబంధము, కన్యాశుల్క నాటకము ఆనంద గజపతి

* అమెరికన్ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1886.

† శారదానిలయ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1888.

కంకితము. ఈయన సంపూర్ణ రచనములన్నియు కొన్ని సంవత్సరములుగా ఇటీవల ప్రచురితములు.¹

3. యస్. జి. రాజామణిచెట్టి

రాజామణిచెట్టి (1899-1911) 'అర్చగౌరవమొన్న నాంధ్రభాషను రంగరాజ చరిత్రంబు రచనచేసి రందనోర్ భాగోడుం దెనింగించి యాంధ్రంబున వ్యాకరణంబుచేసి హాణభాషను రందనోర్ మాన్యాలును ప్రియములు మొచ్చంగఁబరఁగఁ జేసి శేషరవీంద్ర రచిత రంగరాజ చరిత్రము సరి....' తృతిపతిత్వ మొందిన రత్నాలు సరిసరి గోపాల ర్పణ్ణమచెట్టి (రత్నాలు జిల్లా డిప్యూటీ కలెక్టరు)గారి కుమారుడు. 'దేవ దెన్నిసఁ గ్రక్కెటు బుల్లియర్దు గరిడి జదరంగమును సేత ఫ సతఁగఱచి శ్రీమదానంద గజపతిక్షితి పమ్మోళి గొలుచు'చుండినవాడు. రచనలు బహు గ్రంథకర్త. అగసంపూడి రఘోత్సవము, అనుభవ రసిక శతకము, ఆలరాందా మహిమ, గజపతి చరిత్రము, గణరామణి విలాసము, గోపాలర్పణ్ణ దండకము, గోపాల ర్పణ్ణమూర్తి శతకము, భద్రాచల మాహాత్మ్యము, భిక్షాణరాజ చరిత్రము, మనోనందిని మహిమము, రామకథారందము, లలితాలరా విలాసము, విజయ రామ గజపతీంద్ర చరిత్రము, శ్రీ పరమహర్షి మహిమ, స్వాధీకత, హరిభక్తి స్రావణము మున్నగు కృతు లీయన రచించినవి. విశాఖపట్టణ సమీపమునఁగల అగసంపూడి గ్రామమునఁ జరుగు రఘోత్సవ విశేషములను పురిస్కరించికొని పెచనరామమన వ్రాయఁబడిన స్తుతిపరిమిగు రచనము అగసంపూడి రఘోత్సవము. 'అనుభవ రసికం తెలుంగు ననుదొప్పఁగదా' అను సమస్యకుఁ బూరణముగా ఆ మరుటముతో నొప్పిన రందపద్య శతకము అనుభవ రసిక శతకము. కృత్యవరారితో కలిపి నూలు పద్యములలో వ్రాసిన గణానసుని రథమే గజపతి చరిత్రము ; విశాఖపట్టణము వారురుపందా దెంకటరమణ మూర్తి శతకము, నందిగ్రామ వాసినియైన మనోనందిని యను వారంగనా మణి సౌధీర్వతిలకమని నారదుఁడు పార్వతితో పలుకట, పరిమేశ్వరి వంతగించి ఆమెను పరీక్షింప పరిమేశ్వరుని పనుచుట, మనోనందిని సాధ్వీశ్చత్తము ప్రియతమగుట అను నంశములు కథాశరీరముగాఁగల రందపద్య కదంబము గణరామణి విలాసము. దీనికే మనోనందినీ మహిమ మని మూలుపేరు.² అనంద గజపతీంద్రుని భోగినీదేవియగు రామలిలరమునుగూర్చిన రసవత్కృతి యని నిడుచునోలువారు చెప్పిన కృతి ఇదియో మఱియొకటియో తెలియదు.³

1 అచ్చారావుగారు సంపాదించి ప్రకటించిన 'హందే అనంతపురము చరిత్ర' లోని భాష భాషాపర్తి జిల్లానుపులు అవ్యము పరిశీలించఁ దగినది.

2 కొలంగియన్ మువ్వక్షర శాల, చెన్నపట్టణము, 1896.

3 చూ. విజయనగర సంస్థానము - అంధ్ర వాఙ్మయ పోషణ.

రాజామణిచెట్టి తన తండ్రి ముఖ్య జీవిత ఘట్టములను దండగాఁ గూర్చిన చరిత్రము గోపాలకృష్ణ దండరిము. 'ఆంధ్రనిలింప వాపానురక్తుడు'ను, 'అఖిల పురాణోహినీ ప్రమోదుండు'ను నగు రాజామణిచెట్టి తన తండ్రి జీవిత చరిత్రము నిరిష్కృతముగా స్వీకరించి నీసపద్యరూపమునఁ గైసేసిన గ్రంథము గోపాలకృష్ణమూర్తి శతకము.¹ శివభక్తుడగు భిక్షాణుడు శిష్యుని రాతిత్యమొనంగి మెప్పించిన గాథయే వస్తువుగాఁ గలిగిన ఏకాశ్వాస గేయ ప్రబంధము భిక్షాణరాజు చరిత్రము.² అనందగజపతి జనకులగు విజయరామ గజపతి మహారాజు జీవితకథను దివ్యాత్మముగాఁ జిత్రించిన పద్యరూపకావ్యము విజయరామగజపతి మహారాజుగారి చరిత్రము ; ఇదే విజయరామ గజపతీంద్ర చరిత్రముకూడ. అనందగజపతి సఖియగు శ్రీ వనకుమారి మహారాణి (భోటా మహారాణి) గుణగణములను కీర్తించు శ్రీ వనకుమారి మహారాణి మహిమ యను ముప్పదియైదు పద్యముల లఘుకృతి రాజామణిచెట్టికృతము. 81² పద్యములు గల విజయరామ గజపతీంద్ర చరిత్రములో కలిపి ఇది ముద్రింపఁబడినది.³ వనకుమారి మహిమ, సుగుణ మంజరి యను రెండు కృతులును ఇంచుమించుగా నొకటే. సుగుణ మంజరిలో 29 పద్యములున్నవి. వనకుమారి మహిమలో సుగుణమంజరిలోకంటె ఆఱు పద్యములు (ఆఱునుండి వదునొకండు) అదనము, మొత్తము పద్యములు ముప్పదియైదు. చల్లలమ్మ నొక గొల్లభామ చెప్పిన సొడ్డు - పుట్టింటనున్న త్తీలను నమ్మరాదనుట - ను వివరించు 108 పద్యముల రావ్యమే సొడ్డురత చిక్కిపోలు పార్వతీ మను మిత్రుడు చెప్పిన కథ ఆధారముగా నిది రచితము. విజయనగరము సమీపల్లెటగు నుండిన రాటన్ దొరగారి కంకితము.

విజయరామ గజపతి

పీఠ (1883-1922) 1904 లో పట్టమునకు వచ్చి 'సాహిత్యచేత్రలు సరిస కపీశ్వరుల్ పండితు లొకవంకఁ బ్రబలియుండ....' కమ చూర్వులు పోయిన తోవలో కళాపోషణము గావించిరి. పీఠ కాలమున అదికట్ల నారాయణ దాసు, యనమండ్ర నారాయణమూర్తి, కన్నేపల్లి సాంబశివరాయరామస్వామి, భోగరాజు నారాయణమూర్తి, బుర్రా శేషగిరిరావు, మేడేపల్లి వెంకటరమణా చార్యులు మున్నగువారు ప్రసిద్ధ కవిపండితులు. సంగీత కళాశాలాస్థాపనము, ప్రాచ్య కళాశాలోద్ధరణము, విజయరామ నాటక కళాపరిషత్ సంస్థాపనము, కోటకొండలో నిర్వహించుచుండిన అఖిల భారత క్రిడోత్సవములు విజయరామ

¹ శతకరవుల చరిత్రము, అనుబంధము, పుటలు 843 - 845.

² శారదా నిలయ ముద్రాక్షర శాల, మద్రాసు, 1899.

³ శ్రీహరి ముద్రాక్షరశాల, మద్రాసు, 1896.

గజపతి కళాభిమానమునకు గీటురాళ్ళపంటివి. కొన్ని లక్షలు విరాళ మొసఁగి విజయనగరమునందు ఆంధ్ర విశ్వ విద్యాలయము (Andhra University) స్థాపింపవలయునను ప్రభుత్వమైన అభిలాష ఆయనకుండినదట. దానికొక రూపేర్పడకముందే వారు 1922 లో మరణించుటవలన అది సాధ్యపడిలేదు.*

ఆదిభట్ట నారాయణదాసు (1864-1945) గారి ఓమర్ ఖయ్యామ్ సంస్కృతాంధ్ర భాషాంతరీకరణము విజయరామ గజపతికి కృతి. భగవత్కవి ముడుంపై సరసింహాచార్య స్వామిదారి రామచంద్ర కథామృతమును సంస్కృత రామాయణమును విజయరామ గజపతి సమాదరణమున ముద్రితము. విజయరామ గజపతి యాస్థానకవియగు కన్నేపల్లి సాంబశివరాయరామ స్వామి గణేశ్వరీ యాది గ్రంథకర్త.

విజయరామగజపతి ముఖ్యాశ్రితులలో యనమంధ్ర నారాయణమూర్తి (1870-1930) మొదలు. ఈయన సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల భాషా విశారదుడు, 'ఆంధ్ర కవిత్వ తత్త్వ భాగ్యయుతుడు. చిన్మయి.' ఆంధ్రాంగ్లములలో కృతులు చెప్పనవచ్చు. ఈయన భానికతో విజయనగర సంస్థానమువారు ఆంధ్ర సాంస్కృతికము నభివృద్ధిచేయు తలంపుతో సంస్థాన పక్షమున నవ్యాంధ్ర రాష్ట్ర రచనలో ఏదేని పోటీపరీక్షలు మొదలుపెట్టె. 1918 లో దుభ్బారి రామరెడ్డి (1889-1949) రచించిన పసకుమారి† యను నవ్యాంధ్ర పద్య ప్రబంధము ఉత్తమ రచనముగా ప్రథమ బహుమతి నందినది. శృంగారరస ప్రధానమైన ఈ నవ్యాంధ్రమునకు యనమంధ్ర నారాయణమూర్తిగారు ప్రతిభాపూర్వకమైన పీఠికను సంధానించిరి. ఇందలి యవతారికలో విజయరామ గజపతి ప్రశస్తినిఁ చెలుపు పద్యములున్నవి. సంస్కృతాంధ్ర పండితులును, దేవప్రసాద చరిత్ర, సేతుబంధాది రాష్ట్రకర్తలును నగు మేడేపల్లి వెంకటకృష్ణాచార్యులు (1862-1943), 'గురుప్రసాద' గ్రంథ రచనవలన నాగేశభట్ట సిద్ధాంత స్థాపకులయి రిశాప్రార్థ మహామహోపాధ్యాయ ప్రభృతి బిరుదముల నందిన తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రి (1867-1944) మున్నగువారు విజయనగర సంస్థాన పండితులలో కొందఱు రాయఁడు శాస్త్రిగారి పాతప్రచనముల సుశిక్షితమయిన శిష్యకోటి తెలుగునేల నాలుగు చెరుగుల విస్తరించి యుండుటచే వారి ప్రాశస్త్యము సముద్ఘోషితము.

* "... The founding of the Andhra University was the highest desire of His Highness and in well informed circles it was often declared that the Maharaja was willing to give away many lakhs of rupees if the University was to be established at Vizianagaram' (M.V. Subbarao, Sri Vizianagaram Gajapati, p. 8).

† వావిళ్ల వ్రెస్టు, చెన్నపురి, 1920.

అలక నారాయణ గజపతి

‘లాలితాభిల విద్యాకళా విహార’ వగు అలక నారాయణ గజపతి (1902 - 1937) ‘తనను భాషాభిలాష నిరంతరాశ్రిత కవిజన కల్పవృక్షంబుగాఁగ....’ పెద్దిల్లినట్లు కవులు పెద్దించిరి. విజయనగరము నందలి ‘కవిమండలి’, ‘భారతీ తీర్థ’ సంస్థ మున్నగునవి అలక నారాయణ గజపతి సమాశ్రియమున విలసిల్లినవి; ‘భారతీతీర్థ’కు కలపకులు. ఆచార్య మామిడిపూడి వెంకటకంగయ్య. ఆకుండి వెంకటశాస్త్రి వచన రూపమున తెనిగించిన రాటిరీయార్థశాస్త్రము¹ అలక నారాయణ గజపతి కంకితము. కాళిదాసు, మేఘదూత² రచనములనుండి అదిభట్ల నారాయణదాసు నవరస ప్రచురములగు రుచిర ఘట్టముల నేరి ‘సవరస తరంగిణి’ యను పేర నాంధ్రీకరించిన ఖండకృతుల సంఖ్యది కపరా ద్రితిగల అలక నారాయణ గజపతికి ‘భాషానిరత సుపరిచయ నిర్ణిత భారతి’కి సమర్పితము. కృష్ణామారి, కంఠజము, వాసవీ సరిణయము, విమలాదేవి. ఆంధ్రీరాష్ట్రము, రామదాస చరిత్ర, చందుగ కవ్వము మున్నగు గ్రంథము లను రచించిన డోగరాజు నారాయణమూర్తిగారి (1889 - 1941) ఆంధ్రీకనిత్య చరిత్రము అలక నారాయణ గజపతికి కృతి భారతీతీర్థ సంస్థాపకస్థాపకులగు బుర్రా శేషగిరిరావు (1884 - 1940) గారి అభిషేక రూపకమును గ్రంథము అలక నారాయణ గజపతి కంకితము. యయాతీదేవయానులు ప్రిధానపాత్రలుగా శుక్రిశాపమునకు తరువాతి కథ యితివృత్తముగా ఎనిమిది రంగములలో రచింపఁ బడిన రూపక మిది. శేషగిరిరావుగారి బొద్దిరి ఘట్టసి³ యను రూపకము అలక నారాయణ గజపతి పవిత్ర స్మృతి చిహ్నముగా ప్రచురితము. ఇందలి భాష వ్యావహారికము, రంగరాయ చరిత్రాది రథాలపు కావ్యములనుండి సందర్భో చితముగా ఎన్నికచేయఁబడిన కొన్ని పద్యములందు సంధానింపఁబడినవి.

అలక నారాయణ గజపతి సోదరులగు సర్ విజయానంద గజపతి (1905-1965) ఆంధ్రీ మహాసభాధ్యక్షులు; రేంద్రీ భాసనసభా సభ్యులు; ప్రపంచ ప్రసిద్ధ కీర్తానిప్రణులు. తోరెటి వెంకటరెడ్డి రచించిన రాష్ట్రద్రోహ మను గేయరాధ్యము⁴ సర్ విజయగారి కంకితము.

పి. పి. జి. రాజు

అలక నారాయణ గజపతి జ్యేష్ఠపురుషులగు విజయరామ గజపతి కౌంత కాలము ఆంధ్రీ ప్రదేశ విద్యాకాభిమాన్యులు, ప్రస్తుతము ఆంధ్రీ విశ్వ కళా

¹ వేదవ్యాస ముద్రాలయము, విజయనగరము, 1923.

² వేదవ్యాస ముద్రాలయ కాల, విజయనగరము, 1923.

³ శ్రీ వేదవ్యాస ప్రిస్, విజయనగరము, 1942.

⁴ విద్యాప్రిస్, విజయనగరం సిటీ, 1942.

పరిషదభ్యుత్థిరిల్లులు. గంటి సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి కళింగ విజయనగర చరిత్ర, బులుసు దేవరాయచార్యుగారి గజపతిరాజుల తెలుగు సాహిత్య పోషణము మున్నగు గ్రంథములు వీరి రచితములు.

విజయనగర రాజబంధువుల సాహిత్య పోషణము

సంస్థానపాలకులతోపాటు వారి సమీప జ్ఞాతులను, బంధువులను సంస్థాన మర్యాదల ననుసరించి సాగించిన సాహితీ పోషణ చరిత్రము నిట అనుసంధించు తెంతయు సమంచితము.

రేగులవలస పూసపాటివారు

విజయనగరాజు పోషకుడెందినవారు రేగులవలస పూసపాటివారు. విజయనగరాజు పొత్తుడగు కొండరాజు '....కళలు గాంచుచు బుధకులమును బోషింప సర్వజ్ఞమణియనఁ జాటుటరుదె దేంకటాచల మాహాత్య విపులకృతిని రచియింప బుధపరుఁ డీతఁడఁటంచుఁ బలుకఁజెల్లదె యని జనుల్ బ్రస్తుతింపఁ గొరఁచె తత్కీర్తిదీపరాజు కొండరాజు' (రామకృష్ణార్జున రూప నారాయణీయము, అపతారిక, పు. 8). కొండరాజు రచించిన ఈ దేంకటాచల మాహాత్యము లభ్యము కాలేదు. కొండరాజు ద్వితీయ కుమారుడగు కృష్ణభూపాలరాజు రేగులవలస శాఖవారికి మూలపురుషుడు. ఇతఁడు తొలుత జయపురమువారి కొలుపులో సేవదాసఁట. పిమ్మట రేగులవలస ముఖాసాదారు. కలిదిండి రామరాజు పుత్రికయగు పాపమాంబ ఈతని భార్య. వీరి చతుర్థ పుత్రుడగు భూపాలరాజు సప్త సంతాన ప్రతిష్ఠాపయిత యనియు 'ఇచ్చినాఁడు కవీంద్రుల కీర్షితములు' అనియు విష్ణుభక్తి సుధాకరము పేర్కొనుచున్నది. ఈ భూపాలరాజు భార్య జంపెన అమలరాజు తనయుయగు సరసమాంబ.

సరసమాంబా భూపాలరాజుల రెండవ కుమారుడే విష్ణుభక్తి సుధాకర పారాశరీయహోరా గ్రంథకర్త. సీతాంబా అనందరాజుల కుమారుడును, బొబ్బిలియుద్ధ పీఠుడును అయిన పెదవిజయరామరాజు (1720-1756) విష్ణుభక్తి సుధాకర వాచ్యకర్త యని కొందఱు వ్రాయుట చింత్యము.*

'భోజనభమాడ్కి నెవ్వని భూరిగోష్ఠి
వెలుగు నతఁడు సమంచిత విపులకీర్తి
విష్ణుభక్తి సుధాకర విమల కృతిఁ
గర్త శ్రీ విజయరామ భూభర్త దనరు'

—రామకృష్ణార్జునరూప నారాయణీయము, అపతారిక పు. 9.

* విజయనగర చరిత్ర, పు. 16.

విష్ణుభక్తులగు పన్నిద్ద తాళ్వారులచో నొకఁడగు కులశేఖరాళ్వారుల చరిత్ర మిందుఁ జిత్రితము ఆముత్తమాల్యదా ప్రబంధమునందలి గోదాదేవి గాథను బోలిన దిందలి యితివృత్తము. ప్రాచీనప్రబంధముల ఛక్రలో నడచిన విష్ణుభక్తి సుధాకర ప్రబంధమునందు విష్ణుచిత్తుని పుత్రి గోదాదేవివలె కులశేఖరుని కూతురు నీలాంశజ శ్రీరంగనాథుని పరిణయమయిన కథభక్తిముక్తి గాయకముగా స్మృతీకరింపఁబడినది. ఇది అయిదాళ్వాసముల ప్రబంధము. శ్రీరామతీర్థ విహారియగు సీతారాముని కిది యంకితము.

విజయరామరాజు సంతరించిన మణియొక గ్రంథము పారాశరీయహోర యను జ్యోతిషాస్త్రసంబంధి రచనము. ఆణివెళ్ళ చెంకఁ శాస్త్రి కృతమగు సంస్కృతకృతి కిది తెనిఁగింపు, ఏకాళ్వాసపరిమితము. శ్రీరామతీర్థపతికి సీతా సతికి సమర్పితము.

‘ఇది శ్రీమద్ బెజవాడపట్టణ భవానీందీవరాక్షీవరా
స్వదసంపర్దిత పూసపాటిరుల చూపాలేశపుత్రాఘ స
మ్మద విద్యత్రప్తతిభాకన ద్విజయరామకైవర ప్రోక్త భ
వ్యవపారాశరహోర సర్వమిల నేకాళ్వాస ముంబొందఁగన్.’

—పారాశరీయహోరగ్రంథాంత పద్యము.

ఆనందరాజకుమారుఁడగు పెదవిజయరామరాజు దీని రత్నయని కొందఱు భావించుట చింత్యము.* ఆంధ్రపారాశరీయహోరాకర్తయగు విజయరామరాజు ఖాపాల రాజపుత్రుఁడని పూర్వోక్తపద్యము సాక్ష్యము. ఈతఁడే విష్ణుభక్తిసుధాకర ప్రబంధకర్త. పెదవిజయరామరాజు ఆనందరాజు కుమారుఁడు.

విష్ణుభక్తిసుధాకర ఆంధ్రపారాశరీయహోరాది గ్రంథ నిర్మాతయగు విజయరామరాజు కుమారుఁడు సీతారామరాజు. ఈ సీతారామరాజు ‘సారాభి కిరణ్ణయ్యారాపళికి నీలధారాధరంబు....’ (రామకృష్ణార్జునరూప నారాయణీయము, అవతారిక, పు. 9).

ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి

విజయరామరాజు తమ్ముఁడు రామచంద్రరాజు. ఈతని ప్రవాక్త్రుఁడును, అచ్యుతాండా చేంకటపతిరాజ కృష్ణరాజుల పుత్రుఁడును అగు నారాయణరాజును, ఈతని తృతీయపుత్రుఁడగు నరసభూపాలరాజును ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి (1818—1903) కి పోషకులు వీరు విజయనగర సమీపముననున్న తాళ్ళవలస వాస్తవ్యులు ; అలమండ, విజయనగరము తాణాల కధిపతులు. విషయమిట్లాండ

*విజయనగర సంస్థానము సాహిత్యపోషణము పు. 152 ; తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వము, సంపుటము 3, పు. 1172 ; నిడుదవోలు చేంకటరావు, తెలుగు పారాశరీయహోరపీఠిక, పు. 16.

విజయనగరసంస్థాన పాలకుడగు నారాయణగజపతిరాజు (1794-1845) నాస్థానమున ఓరుగంటి సోమశేఖరచరితముందెననియు రామకృష్ణార్జునరూప నారాయణీయత్ర్యర్థికావ్య మా ప్రభువున కంకితమనియు కొందఱు నిర్ణయించుట అనివారిత రిషణీయము.¹ ఈ నిర్ణయమును అవితర్కముగ కొందఱు అంగీకరింపఁట² ప్రామాదికమైనను పూర్వపరిశోధకుల³ది ప్రమాణబుద్ధి దీనికి హేతునని సరిపెట్టుకొనవలెను సోమశేఖరచరిత్ర ద్రావిడశాఖా బ్రాహ్మణుఁడు. కొండిన గోత్రోద్భవుఁడు. నరసాంబా జోగయ్యయ్యల ప్రభువువైరుఁడు. రితఁడు. మాడిగుల కృష్ణభూపతి ఆస్థానమున కొంతకాలముండి అపిమ్మట పూనపాటి నారాయణరాజుగారి నాశ్రయించి తాను రచించిన త్ర్యర్థికావ్యమును 1877 లో నారాయణరాజున కంకితమిచ్చి కృతిపోషకుని పేరుకొడ రావ్య నామమున కలిసివచ్చినట్లుగా రామకృష్ణార్జునరూప నారాయణీయమని పేరిడిరి. రామమూదనపాండవీయ కథలు ముప్పేటగా మూర్తిగొనిన రావ్యమిది. ఈ మూఁడిప్తిములువచ్చి కథలు నిండు సరిసముగా సమర్థముగా నిర్వహింపఁబడినవి.

సోమశేఖరచరిత్ర కృత్యంతరమగు సరిస భూపాలరాజీయము⁴ నారాయణ రాజు రృతీయపు తులగు సరిసభూపాలరాజున కంకితము. సరిసభూపాలరాజు '....సంగీత సాహిత్యకృతిపురాణ సరసవిద్యాదికాద శారదాసవాపణారంబు....' (సరిసభూపాల రాజీయము, అపతారిక, పు. 13) అని కీర్తింపఁబడినాఁడు ఈ సరిసభూపాలరాజీయము సరిసభూపాలియ్యాయలనలె లక్షణగ్రంథము కాదు. అయిదాశ్వాసములలో పెద్యరూపమున ప్రబంధపక్కిని సంఘానితమైన రామాయణగాథ. భువనాశ్వాసమున అపతారికతోడి చాలకొండము, ద్వితీయాశ్వాసమున అయోధ్యాకాండము, తృతీయాశ్వాసమున అరణ్యకాండము, చతుర్థాశ్వాసమున కీర్తికాండము, పంచమాశ్వాసమున యుద్ధకాండమును ఇటుకీడోయినవి రామకృష్ణార్జునరూప నారాయణీయములోని అచితా రితచోః చిన్నచిన్న మార్పులతో సరిసభూపాలరాజీయమున సవరించినది. ఈ రెండింటికీని తండ్రికొడుకులు క్రమముగా రృతిభర్తలు, కవి యొరఁదేరామన రృతిపతి పంశాపరార పెర్ణనమున సభేదము. సోమశేఖరచరిత్ర రచించిన సరిస భూపాలశతకము సరిసభూపాలరాజునకే కంకితము. ప్రభావతీపరిచయమును శృంగార ప్రబంధము, హేలాపతీపరిచయమును మూఁడాశ్వాసముల ప్రబంధ

¹ విజయనగరదర్శిని, పు. 19.

² గజపతిరాజుల తెలుగు సాహిత్యపోషణము, పు. 88.

³ శారదామకుట ముద్రాక్షరశాల, విశాఖపట్టణము, 1895.

⁴ కొటికలపూడి సోమశేఖరచరిత్రకమగు సరిసభూపాలరాజీయముని అంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 8, పు. 42.

మును, తత్త్వవిద్యను మేధాంత గ్రంథము, పద్యరూప చాలవ్యాకరణము కవి కృత్యంతరములు,

రేగ-కౌతాము పూసపాటివారు

పూసపాటి పెదజగన్నాథరాజు మొదటి కుమారుడు కృష్ణమరాజు. ఇతని సంతతియే విజయనగరసంస్థాన పాలకుల వంశము. రెండవ కుమారుడు రామరాజు. ఈ రామరాజు ద్వితీయపుత్రుడగు కృష్ణమరాజు రేగపూసపాటివారి శాఖ కాదుడు. ఆచార్యరాజు, వెంకటపతిరాజు, కృష్ణమరాజు, నరసింహరాజు, కుమారరాజు ప్రముఖులుగా ఈకోటలోనివారు. పీఠంబయిన సంస్థాన పాలకులకు కార్యఖడ్గముల పరిభ్రుజములుగానుండి పేరు గడించినవారు. కుమారరాజుగారు విజయరామగజపతి (1815-1879) గారిమొదట అమీనుగా నుండిరి. కుమారరాజుగారి హయామునందే పీఠ రేగను వలల కౌతాము గ్రామమునఁ బ్రదేశించిరి. వీరి అయిదుగురు కుమారులలో రెండవవారగు నరసింహరాజు 'తమిళ దర్పంబులొప్ప కౌతామునీడు నేలుబడిచేసి'నవారు. వీరి కుమారులు కుమార వెంకటపతిరాజు (1880-1940) విజయరామగజపతి (1904-1922) తోడి చాచాలో విగినవారు. వీరు విశాఖపట్టణము జిల్లాబోర్డు అధ్యక్షులు. రెండుతరవలు మదరాసు శాసనసభాసభ్యులు. 'మమటమే లోటుగా మండలంబంతయుఁ దాటించుచుండిన పార్థివేందు', 'దనియు 'ఆశ్రయించిన వారి కర్థినిచ్చుటకాని పొమ్మ లేదనని సర్వజ్ఞమునాత్మి' యనియు వీరినిగూర్చిన కవుల స్తోత్రపాఠములు. దుహ్వారి జగన్నాథశక్తిగారి 'పూసపాటివారి పంశానుచరితము'. ఇచ్చాపురపు యజ్ఞనారాయణకవిగారి 'రాజపుత్ర తేజఃపుంజము' అను నాటకము, కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తిగారి విశాఖమండల చరిత్రము కుమార వెంకటపతిరాజుగారు అంకితముపొందిన కొన్ని కృతులు.

దెంకాడ పూసపాటివారు

వీరు కోటథోగపురము నేలిన రఘునాథరాజు కుమారుడగు పినకొంప రాజు సంతతికి చెందినవారు. ఏతద్వంశాచరిణమగు సూర్యనారాయణరాజుగారు విజయరామరాజీయమను గ్రంథమును ప్రచురింపఁజేసిరి. దుహ్వారి జగన్నాథ శక్తిగారి పూసపాటి పంశానుచరితమును గ్రంథమునకు వీరే పోషకులు. ఇది సింహనగేశ్వరునకు పూసపాటి సమాస్థానభూమిపతికి కృతి.

బుద్ధరాజువారు

నారాయణగజపతి (1794-1845) అపార కృపారసంబున గజాశ్వాం దోళికాది నిఖిలైశ్వర్యంబు అనుభవింపుచు సుఖంబుననున్న తద్బంధువర్గంబు

సంఘము బుద్ధరాజువారి పాలము విన్నాడమయినది. మంగళాపురపరాధిపతియయి రివిలె, కరకచలన, పాలకొండ జమీందారీలను అనంతరాజు వీరి మూలపురుషుడు. ఈతని కోవలో పద్మనాభరాజు ముఖ్యుడు. ఇతని భార్య బ్రహ్మాంబ. వీరి తనయుడు శూరపద్మరాజు. ఇతని పుత్రుడు రామరాజు. రామరాజు తనయుడు సప్తసింహరాజు. ఇతనిభార్య రిరుమలరాజు రామరాజుపుత్రికయగు పాపమాంబ. వీరి తనయుడు రామరాజు. రామరాజు కన్నకొడుకగు రామరాజు చనిపోగా వ్యాకలహృదయుడయిన సప్తసింహరాజు నోదార్చుచు నొక యోగిండును చేసిన వైరాగ్యబోధను కథావస్తువుగా స్వీకరించి తుమరాజు పాపనకవి రచించిన 'వైరాగ్య చర్చణము' సప్తసింహరాజున కంకితము. ఇది అముద్రితము.* ఇందలివారి పద్యము.

‘తనయులు లేనివాడు ఉపవాస్యవిభూషణ చారువస్త్ర కాంచనమణి ముఖ్యసంపదలు చాలగంగల్గియు సాంద్రపుష్పపత్ర నిచయభాసమానమయి వాసనలేని మహాపహంబు చాచున భరణుండు గావునను బుత్రులకన్నను భాగ్యమున్నదే’

పూసపాటిలేగ గ్రామవాసియును పద్మనాభరాజు ఇత్రుడును నగు బుద్ధరాజు దేలకటపతిరాజు శ్రీరామచంద్రశతకర్త. ‘రామచంద్ర’ యను మకుటముగల సూతువదియాలు సీసపద్యము లీ శతకమునగలవు.†

కాకర్లపూడివారు

విజయనగర సంస్థానమునందలి అలమండ పీఠ నివాసస్థానము, పీఠ పరిష్కారకర్తలు. విజయనగరపాలకుల కన్నదమ్ముల పరుసవారు. వెంకటపతి రాజు పీఠి ఖాల్వుడు. నారాయణగజపతి (1794-1845) అత్తగారును, జంపెన పద్మనాభరాజు భార్యయు నగు బంగారయ్యమ్మ వీరింటి యాడుబిడుడు. ఈమె తనయయగు లక్ష్మీనరసమాంబ నారాయణగజపతి భార్య. పడ్లమాని అన్నయ్యపండితుడు రచించిన సీతారామరాజాభ్యుదయ చంపూ నాటకమును సంస్కృత కావ్యము కాకర్లపూడి సీతారామరాజు ప్రేరణమున విరచితము. కర్త శ్రీరామపురాగ్రహార నివాసి. సుబ్రహ్మణ్య తనూభవుడు. పెద్దింటి తిరుమలాచార్యుల సతీర్థ్యుడు.

గొట్టెముక్కలవారు

పీఠ రాజేరు, పాండ్రంగి, దొండపల్లిపాలకులు. వీరికి రేగులవలస

* పరిశీలించిన తాళపత్రప్రతి దొడ్డిలిపండితులు నిష్ఠలసీతారామస్వామిశాస్త్రిగారిది; సల మాఘ, శు 5 పరకు దువ్వారి అచ్చన్న వ్రాసినది.

† శ్రీరామసుజ ముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము, 1928.

20. Ananda Gajapati, Vizianagaram Treaty of November 15th, 1758, Vest & Co., Madras, 1894.
21. Imperial Gazetteer of India, Vol. XXIV, New Edition, Oxford, 1908.
22. V. L. Sastry and M. Venkatarangiah, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 376-396.
23. B. Seshagiri Rao, Antiquities of Vizianagaram Raj, The Maharajah's College Magazine, 1921 October, 1922 January-July.
24. B. Narayanamurty, Kalinga in the First Year of the 19th Century A.D., The Maharajah's College Magazine, 1922 April, pp. 105-109.
25. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, Madras, 1938.
26. K. Eswara Dutt and K. V. Gopalaratnam, Vizzy Commemoration Souvenir, Vishal Press, New Delhi, 1966.

దెంకటగిరి

ప్రవేశిక

ఈ ప్రాచీన సంస్థానము* నెల్లూరు మండలమునందలి ప్రాంతతాలూకలయిన కొచ్చెర్లకోట, దరిసి, పెళ్ళూరు, పొదిలి, పోయూరు, మనుబోయ, మల్లం, మారెళ్ల, దెంకటగిరి, సగుటూరు ఈ పది తాలూకలలో వ్యాపించియుండినది. నేటి తాలూకా విభాగము ననుసరించి దరిసి, పొదిలి, దెంకటగిరి, సూళ్ళూరుపేట తాలూకలలో విస్తరించి యుండినది. నెల్లూరు మండలము పైతాళము ఇంచుమించుగా పరిమిదిదేల చ మై. దెంకటగిరి సంస్థానము విస్తీర్ణము రెండుదేల చ మై. పైబడి. 635 దిరాయిరీ గ్రామములు, 215 అగ్రహారములు, 12 సేవాగ్రహారములు, 11 అనుపాళయములు పెరిసి 862 గ్రామము లుండినది. ఈ సంఖ్యలో 617 శివారు గ్రామములు చేరిలేదు.

పెదమట్టి పాళయములలో దెంకటగిరి పద్మేయమూర్తిః పూర్వీక రాజ సంకమువారి పళయమున నిలిచి యుండినది; కాకూన్తి పగైరా సంస్థానములు చిట్టచివరకు చిదికిపోయినది. 1792 నాటి ఒడంబడిక మేరకు కుంభిచేటి చెల్లి పరిసిన సాలుసరి పేష్కరు 21,673 పరిహాయి. దెంకటగిరి సంస్థానము రాజుపీఠమూరు పడునైదు లక్షలు. పేష్కరు నాలుగున్నర లక్షలు. చిరటిన్నర లక్షల పైబడిన రాజుపీఠమును నలునది నాలుగుదేల పేష్కరును గలగిన ముటికొన్ని యెడేటు గ్రామములు ఈ సంస్థానాధీశ్వరులది గుంటూరు మండలమున నెలకొనియుండినది.

ఈ సంస్థానమునకు దెంకటగిరి రాజధాని. ఈ దెంకటగిరి పొలముల బూర్వులు రిచ్చూలు మండలములోని దెలుగోరు గ్రామము రాచపట్టుగా విజయ నగర చక్రవర్తుల సామంతులుగా పన్నెరెక్కినవారు.† అందువలన దీని గృహ నామము దెలుగోటివారయినది.

* C.D. Maclean, Standing Information regarding the Official Administration of the Madras Presidency, Madras, 1879, p. 100.

† ‘దాటి నిరాఘాటమోటి హతవిరోధి కోటలై పెల్లు పెల్లోటివారు ... మొదలైన పామిపేటలు కోటపర బట్టాధిపతియై చెలువుమీద పమ్మగువపాళి శ్రీరస్తురాయుడు’ (శ్రీరస్తురాయ పీఠయము, 2-14): ‘.... రచించిరహీన్ దెలుగోటివారలు’ (పైది, 3-59); Father H. Heras, Aravidu Dynasty of Vijayanagara, p. 191.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థాన పాలకులు పద్మనాభకవలసందాసుసంధానులు. రాకతి గణపతి చక్రవర్తిని గొలిచిన దెబ్బచియేడు గోత్రముల వెలమదొరలలో వీరిది రేచెల్లగోత్రము.¹ వీరి ఖాట్వలు తెలంగాణమునందలి నల్లగొండ మండలము లోని అమనగల్లు, పిల్లలమట్టి మొదలగు సీమలలో నివసించినవారు. వీరి మూలపురుషుడు చెవిరెడ్డి, చేతాళనాయుడు; అను పర్యాయ వ్యవహార నామములుగల చెవిరెడ్డి యని చరిత్రకారుల యుద్దేశము. చెవిరెడ్డికి ఖార్వము పచియపుతరమువాడు హేమాద్రిరెడ్డి. ఇతని కుమారుడు విక్రమరెడ్డి. విక్రమరెడ్డి తరువాత వీరభద్రారెడ్డి, మహీపతిరెడ్డి, ముక్కంటిరెడ్డి, రామలింగారెడ్డి, మంజరాజు, చాటరాజు, రామరాజు క్రమముగ ఆ సూతరములకు చెందినవారు. రామరాజు కుమారులు చెవిరెడ్డియట.²

చెవిరెడ్డికి దామానాయుడు, ప్రసాదిత్యుడు, రుద్రుడునని త్రేతాగర్భలఁ బోలిన కుమారులు మువ్వురు. వీరు మువ్వురును ముఖ్యముగ నాయుధోపజీవులు తండ్రియగు చెవిరెడ్డి యచ్చముగా పొలమును దున్నిన హోరుడు. ఈయన అమనగల్లులోని యొకరైతు. నాగజీవాలులో తొమ్మిదిలక్షల నిధి పొరకుటచే చెవిరెడ్డి భాగ్యవంతుఁ డయినట్లు పరంపరాసూతప్రతీతి. నిక్షేపస్థానము నియమము మేరకు నరబలి నొసఁగినఁగాని ఛినలక్షి పలుకదు. రేచఁడనువాఁ డీతని పొలుపులోనివాడు; ప్రభుసేవలో పండినబంటు. నరబలి విషయముగా తన యజమాని సతమత మగుచుండఁగా రేచఁడు తానే బలిసకువు నయ్యెదనని ప్రభువునకు విన్నవించినాడు. ఆ నిధిలో తనకు పంతు పెట్ట నక్కఱలేదనియు, తన పేరునుమాత్రము వారి యింటిపేరుగాఁ బెట్టుకొనినఁ జాలుననియు, చెవిరెడ్డి సంతతియందు జరుగు నేపెండ్లియయినను మొదట రేచనిసంతతివారిలో నొకరికి పెండ్లి చేసినపిమ్మట జరుగవలెననియు రేచఁడు కోరినాడు. ఇది హితక్యాషవరములు రావు. రేచని స్వామిభక్తికి, స్వచ్ఛంద సేవకు, త్యాగబుద్ధికి చెవిరెడ్డి చాల సంఘించి వాడు కోరినటుల వాగ్దానము చేసి రేచని బలియిచ్చి నిక్షేపమును బడసెనట.

ఆపిమ్మట చెవిరెడ్డి పిల్లలమట్టిలో స్థిరపడి ఓరుగంటి పాలకుల మన్నన

1 'కోరి దెబ్బచియొక్క గోత్రంబులఁ జిరఁకోటి మే పుణ్య గోత్రమట్టి మేటి రేచెల్లగోత్రము....' (శిశుపాలవధ షహాకావ్యము, అవతారిక, 25). 'నల్ల సత్తతి గోత్రము ల'ని గోపీనాథ రామాయణ పీఠిక.

2 'వెలయఁ బిల్లలమట్టి చేతాళనాయఁడే ఘనపంశమున కాదికర్తయయ్యె' (శిశుపాల వధ).

3 అనుమనగంటి గోత్రాస్థయుడగు పోలిరెడ్డి సురుడు చెవిరెడ్డియని వెలుగొటివారి పంచాంగి, పు. 1.

అకు పాత్రుడై 'దాలు దమారంబు తాళిచేరట్లను గజహాయంబులతోడ' పెళ్లు జాగీరులను పొంది ప్రాముఖ్యమునకు వచ్చెనట. ఇతనికి బేతాబాదు ప్రత్యక్ష మగుచుండెననియు అందువలననే చెవిరెడ్డి పట్టినది బంగారము, ముట్టినది ముత్యమయి యధ్యువయము నుండెనని ప్రజలు కథలుకట్టిరి.¹ ఇతని సంతతికి చెందినవారే డెబ్బదియేడు గోత్రముల వెలచువారట. ఇందు కథమెంతో, కల్పనమెంతో బేరీజు కట్టలేము.

రైతుబిడ్డలు చెవిరెడ్డి కుమారులు దామానాయదారులు నాగలిని గాదని కత్తిని చేతబట్టి కదనరంగమున చూరిన తొడమసింగములు. వీ రొరుగంటి రాకతీయచక్రవర్తుల శత్రువులను గెలిచి, రాజ్యలాభమును బడసి, రాకతీయ రాజ్యస్థాపనాచార్యులను సార్థిక బిరుదమును దొందిరి. చెవిరెడ్డి కయిదపురరము వాడు సింగమనాయడు. ఈయన కుమారులు అనపోతమాదనలు రాచకొండ దేవరకొండల నేలినవారు. వీరికి నాల్గవదిరమువాడు రసార్థమనుభాకరకర్త యగు సర్వజ్ఞసింగ చూపాలుడు.²

చెవిరెడ్డికి తొమ్మిదపుతరమువాడగు భర్తారావు పితాపుర పాలకులకును, పండ్రెండపుతరమువాడగు సల్ల సూరానాయడు మైలమరము సూరానేని వారికిని, పదుమూడపుతరమువాడగు మాదానాయడు సురభివారికిని కులాలపురుషులు.

'అల డెబ్బదేడు గోత్రం

బులవాకి నాదిపీఠముగఁ బెక్కు తరం

బులనుండి గౌరవంబునఁ

దొలుతురు వేంకటగిరి ప్రభువులు ప్రసిద్ధిన్'

— దొడ్డిలివారి చంకాపళి, 14

పదునైదపు తరమువాడు పెదరాయడు లేక నిర్వాణ రాయప్పనాయడు.³ వెలుగోతును జయించినవాడితడు. ఈతని కుమారుడగు లింగప్పమే దొడ్డిలి పాలకులకు మూలపురుషుల వంతురు.⁴ నిర్వాణ రాయప్పనాయని

¹ రాధాకృష్ణ సంవాదము, ప్రథమాశ్వాసము, పు. 95.

² అనపోతనాయని జ్యేష్ఠపుత్రుడగు పెదసింగమనాయడే రసార్థమనుభాకరకర్త యని వెలుగొటివారి సంశయిత్రము, పు. 64.

³ 'అలకేంకటగిరిపుర రాజులలో జరుగెను పురుషుండగు మహిన్ బాలచె పెదరాయు వాడదె చెలనెను నిర్వాణరాయ విభుడనుదేరిన్' (రంగా. 1-114); ఇటువది యపు తరమువాడయిన పెదయాచమమే పెదరాయుడినియు ఇతడే దొడ్డిలి పాలకులకు మూలపురుషుడనియు వెలుగొటివారి సంశయిత్రము, పుటలు 108, 109; Encyclopaedia, pp. 435, 436; 'మాధవరాయని పుత్రులలో గొందఱు వెలుగొడు నెవారులయి అ పిమ్మట వేంకటగిరి సంస్థాన ప్రభువులయి వేంకటగిరిదారులై—ఓరెటి ఛాన్సలరరామమూర్తి, వీరికాక్షర సంస్థానము, పు. 7.

⁴ The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India, p. 490.

మూడవపురుషుడగు కుమారుని తిమ్మానాయుడు వెంకటగిరి పాలకులకు మూలపురుషుడు. '....పద్మనాయకులకున్' మాన్యాదిసేతన్లులై శ్రీనిర్వాహకులై పేంకటగిరి శ్రీరావు రాజగ్రంజుల్' (పంగా. 1-111). తిమ్మానాయుని కడగొట్టు కుమారుడగు పినకొండప్పనాయుడు వెంకటగిరివారి కుటుంబము. పినకొండపనాయునికి పెద్దభార్య తిమ్మాంబదలనఁ గలిగిన చతుర్థపుత్రుడు రాయప్ప. ఈ రాయప్ప పుత్రుడగు వేంకటాద్రి వెంకటగిరి నిర్మాత. పినకొండప్పనాయుని పదిమంది కొడుకులలో ఆయిదాడు యాచమనాయుడు.

'ఈక్షితిఁ గాళరానగరి నీర్గినమాత్ర లభించు నెంచఁగా

భిక్షిప్తఁగూడు యేచ పృథివీతలనాభవతంబు బద్గదా

రాక్షతి మేనువీడిన యరాతిరీగలు సుధాసంబు త

ద్వైక్షము మంచిదో యమృతహాసము మంచిదో మంచిమాదఁగన్'*

అని యాచమనాయుడు కీర్తించఁబడినాడు. యాచమనాయుని కుమారుడు కిస్తూరి రంగప్పనాయుడు (1570-1600) పంచొమ్మవపు తరమువాడు. వామెన పెంగళోర్వీరశత్రుపుత్రి వెంకటాంబ కస్తూరి రంగప్ప సతీమణి. వీరి మూపురు కుమారులలో మధ్యముడు పెనమాచమ లేరి యాచకూరుడు ఇరుపదియపు తరమువాడు.

విజయనగరరాజు సింహాసనముననుండి ఉత్తంజులో గొంతుదలఁచు ద్రోహి గొట్టూరి జగ్గరాయల తలకొట్టి 'కర్ణాటకరాజ్య స్థాపనాచార్య' యను బిరుదుము నందినయాచకూరుడు తోపూరి పేరుడు.†

వెంకటగిరివారి కోటలో నిరుపది మొరటవ పురుషుడును, యాచకూరుని ఆయిపు తనయుడును నగు కుమారు యాచమనాయుడు మూడవపు శ్రీరంగ రాయల (1642-1659) కు సమకాలికుడు. ఇతఁడు 'మలకముఁదిలనెల్ల మహి నశాభ్యంబుగఁ గెరలి పైకొని దళల్ గెల్చి....' గోలకొండ పైస్రాయినుండి బహుమతులను దొందినాఁడు. ఈయనకు పినకొండపదలనఁ గలిగిన కుమారుడు బంగారు యాచమనాయుడు ఇరుపదియవపు తరమువాడు. రాజా బహద్దరు, షష్ బాజాల్ మన్నవదారు బిరుదులను దొందినవాడు. అలంగీరు సామంషా సేనానియును. నెల్లూరు ఫాతూరును నగు జుల్ఫరార్ ఖాన్ పన్నిన పసటప్రబంధము రాజామంగ 1699 లో ఉత్తర మల్లూరుసంబు ఇతఁడు హత్యగాఁచఁబడినాడు.

అక్కడమాంవా బంగారు యాచమల పుత్రుడగు సర్వజ్ఞకుమారు యాచమ నాయుడు (1695-1748) ఇరుపదిమూడవపు తరమువాడు. పుదుచ్చేరిలో పరాసువారి మనానియును, రాజ్యకర్తయును నగు ఆనందరంగ పిళ్ళైతో మైత్రి

* పెరుగోటివారి వంశావళి, 299.

† 'మన్నెదోపూరి జగ్గరామ్మబులదొంది....' (బహుళాశ్వి చరిత్రము, 1-36).

నెలవిన వాడీతఁడే రానోపు : † ఇతని కుమారుఁడు బంగారు యాచమ నాయఁడు (1775-1756) నిజామునకు మిత్రఁడు. 'అతని పత్నులు పాప మాంబక్కమాంబ నాటతోఁ గూడ సహాగమసంబుదేసి పీఠమారలై వెలసి ఁద్దీటి లోన వెలయు తవ్వంశ్యులకు నిలువేల్పులగుచు' (శిశుపాలవధ, 1-33) బంగారు యాచమ అచ్యుతశ్రీకుఁడయినందున సమీపజ్ఞాతులగు ఆల్వలపాటివారి చిన్నవానిని వత్తుతెచ్చిరి. ఈ దత్తుఁడగు ఇరుపదియైవపు తరమువాఁడగు కుమార యాచమ నాయఁడు (1776-1801). ఇతని కాలమునందే వెంకటగిరి పాలకులు ఇంగ్లీషు కంపెనీ ప్రభుత్వమునకు సేనలతో తోడ్పడుటకు బదులుగ వారి కిమ్మత్తుక్రింద అనురాపమగు పేష్కరును నిర్ణయించి ‡ సినాణము పటాలపు నిబ్బందిని తొలఁగించుట జరిగినది. 1802 ఆగష్టు 24 న తేదీన వెంకటగిరి పాలకులకు సన్నా-ఇ-మిర్కి-మత్-ఇస్తిమిరాల్* ప్రసాదించఁబడినది.

కుమార యాచమనాయనిగారికి సంతతి లేనందున తమ సోదరులు ఆల్వలపాటి కొండమనాయని కుమారుని స్వీకరించునెనికొని తమ తండ్రిగారి పేరికి 1804 లో పరమపదించిరి. ఈ దత్తుఁడగు బంగారు యాచమనాయఁడు (1804-1845) ఇరుపదియైవపు తరమువాఁడు సర్ థామస్ మనోరను దక్కలచి తనపూర్వుల కులక్రమాగతములగు నిరుపములను సంపాదించినవాఁడు. జుజ్జూరు నివాసులు శ్రీరామజూపల్లివారి కన్య అమ్మక్క పీఠి ధార్య. పీఠి ద్వితీయ పుత్రులు సర్వజ్ఞకుమార యాచేంద్ర బహద్దరు (1831-1892) తండ్రి మరణ కాలమునాటికి పదునాలుగేండ్లవాఁడనించే 1845-1848 మధ్య సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వారి బియ్యవేక్షణమున నుండినది. యుక్తవయస్సు వచ్చిన పిమ్మట 1848 లో జమీందారీ పాలనమును స్వీకరించి 1878 లో సి.యస్.ఐ. నిరుపమును పొందిరి. పీఠి ధార్య పెల్లంకి రామరాయల పుత్రిక లక్ష్మీనరసాంబ, ఈమెవలన రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్ర (1857-1916), రామకృష్ణయాచేంద్ర, కంగమన్నాచకృష్ణ యాచేంద్ర (1862-1926), నవనీతకృష్ణ యాచేంద్ర, ముద్దుకృష్ణ యాచేంద్ర, వెంకటకృష్ణ యాచేంద్ర, వేణుగోపాలకృష్ణ యాచేంద్ర యని మేడుగురు కుమారులును, లక్ష్మీవెంకయ్యమ్మ, రాజ్యలక్ష్మమ్మ యని ఇరువురు పుత్రికలును కలిగిరి.

పీఠిలో జ్యేష్ఠులు రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రతండ్రిదేతనే వెంకటగిరికి 1879 మార్చిలో పట్టాభిషిక్తులు కావింపఁబడిరి. ఇతనిది ఇరుపదియైవపు

† చిహ్నాని రంగిరవి. ఆనందరంగరాట్టండము, పీఠి, 114.

‡ C. U. Aitchison, A Collection of Treaties, Engagements and Sannads, Vol. VIII, Calcutta, 1892, p. 53.

* 'హూణరాజులచేత నొప్పుగాఁ దన రాజ్యమునకు నిస్తిమిరారిననదుఁడొందె.... అతఁడు సామూన్యుఁడె కుమార యాచవిభుఁడు' (శిశుపాల వధ, అపతారిక, 36).

తదియు, రాజాసర్వజ్ఞకుమార యాచేంద్రుల రెండవకుమారులగు రామకృష్ణయాచేంద్రులు* పితాపురము రాజా రావు గంగాధర రామరాయలచేత 1873 లో దత్తుఁడుగా స్వీకరింపఁబడి యా పిమ్మట పితాపురము రాజాగారికి వేంకటమహిపతి సూర్యరావు దొరసులుగా జన్మించుటచే దత్తత చెల్లనందున వెంకటగిరికి తిరిగి వచ్చిరి. మూఁదివు కుమారులగు రంగమన్నారకృష్ణ యాచేంద్రులు 1872 లో దొడ్డిలికి దత్తుఁడు. వీరే మహారాజా సర్ రావు వేంకట శ్వేతాచలపతి రంగరావు బహద్దరుగా నుండిరి. నల్లపు కుమారులు నవసీతకృష్ణయాచేంద్రులు 1877 లో జటప్రోలు రాజాగారికి దత్తులయి రాజా సురభివేంకటలక్ష్మారాయ బహద్దరు నామమున ప్రఖ్యాతులయిరి. లక్ష్మీవేంకయ్యమ్మ సోమదారపుపేట వాస్తవ్యులు జమీందారు చెలికాని వెంకట గోపాలరాయనింగారి భార్య. రెండవ పుత్రిక రాజ్యలక్ష్మమ్మ తిరుపాచూరు జమీందారు ఇనుగంటి వెంకటరమణారాయనింగారి భార్య.†

వెంకటగిరి రాజా రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రులు రెండు తరములు చెన్నపురి లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిలులో సభ్యులు. 1888 లో కె.సి.ఐ.ఇ., 1910 లో మహారాజా, 1915 లో జి.సి.ఐ.ఇ. బిరుదాంకితులు. వీరి కుమారులు ఇరుపది. తొమ్మిదవ తరమునకు చెందిన గోవిందకృష్ణ యాచేంద్రులు 1917 లో పట్టము నకు వచ్చిరి. వీరు సర్ బిరుదాంకితులు. ఎర్నగూడెము జమీందారులు కావ్య రచనానిది చెలికాని లచ్చారావుగారి పినతండ్రియగు భాస్కరరాయనింగారి పుత్రికయును, సూర్యరాయనింగారి సోదరియును నగు రత్నమాంబ వీరిభార్య. గోవిందకృష్ణ యాచేంద్రుల తరువాత వీరి కుమారులు సర్వజ్ఞ కుమారకృష్ణ యాచేంద్రులు జమీని పాలించిరి. వీరు ముప్పదియవ తరమువారు. 1936 వారి వీరు నెల్లూరు జిల్లాబోర్డు అధ్యక్షులుగా నుండి ప్రజోపయోగకర కార్యములు పెక్కింటిని గావించిరి. వీరి కనిష్ఠసోదరులు ప్రద్యుమ్న కృష్ణయాచేంద్రులు కోలంక-వీరవరము ఎస్టేటులకు దత్తులయియుండిరి. ఆతరువాత వెంకటగిరి సంస్థానము తక్కిన జమీందారీలతోపాటు ఆంధ్రరాష్ట్రమున అంతర్గతమైనది.

సాహిత్య పోషణము

వెంకటగిరి విద్యుల కాటపట్టు. ఈ ప్రభువులకు తొలుతనుండియు పండితపోషణసక్తి, కవిజనాదరణ సత్కరణసక్తి నైరంతరీ విలాసము. విక్రమక్రమముతోపాటు వితరణ గుణమును వెంకటగిరివారికి వెన్నతో

* వీరి పుత్రులు వెంకటగిరి సంస్థానమునందంతర్భాగమగు రాజమహాలు ఎస్టేటుకు దత్తులు ; తిరుపాచూరు జమీందారుల అల్లురు.

† వాజపేయయాజుల రామసుబ్బారాయఁడు, రాజా వేంకటకృష్ణారావు బహద్దరువారి దీపికము, పు. 1.

బెట్టిన విద్యలు. వెంకటగిరివారి పూర్వపురుషుడయిన 'సర్వజ్ఞ సింగయ జన పతి యెల్లవిద్యలనేర్చి తనపేరు సార్థకముగఁ బండితకోటిచేఁ బలు కవీంద్రుల చేతఁ బరివేష్టితుండయి ప్రౌఢిమెఱయ విద్యావినోదియై హృద్యమైన రసార్థవ సుధాకరంబనఁ బరగు గ్రంథము రచించె సంస్కృతమునఁ బండితుండని కవిచరుండనియును గాంచెఁగీర్తి....' (రంగా. 1-113).

'మతినభ్యసింప పచ్చను

బ్రతిలేవన సకలకళలు ; రానివిరెండే

యతిదుర్లభములు విక్రమ

వితరణములు పిన్నకొండవిభు రాయస్సపా !'*

'అస్థానంబున సుకపులు

స్వచ్ఛానము భాషయందు సత్కావ్యములం

దాస్తయు నీదేంకటగిరి

శ్రీస్థానాధిపతికొప్పుఁ జెలుపంబగుచున్.'†

అను ప్రశంసలు వీరి ప్రవర్తనమునకు తగినట్టివి.

పూర్వపాలకుల రృషి

వెంకటగిరి సంస్థానోదయమునకు ఉద్దోలేఖలువిరిసిన తొలిగడియల యందే సాహితీజ్యోతీరేఖలును యౌగపద్యముగా వెల్లివిరిసినవి. వెలుగోటి శాసనాంకుఁడును, వెంకటగిరివారి మూలపురుషుఁడును నైన నిర్వాణ రాయప్ప నాయఁడు రవిపండిత పోషకుఁ డయినట్లు '....రాయభూజాని పదాన్యశేఖరుఁడు సస్సుత కంచురకుండలద్వయా మానిత సద్బుధేంద్రుఁడు....' (భానుమతీ పరిణయము, అపతారిక) అనియును, '....సురవి రాజమరుస్మణి....' (వెలు గోటివారిపంచావళి, 293) యగు రాయప్ప '....కొలువెల్లన్ గవిగాయకావళి....' (పైది, 189) తో నిండియుండెడిదనియు స్పష్టపడుచున్నది.

'శ్రీరాంతుని నిజదాసుని

ప్రాకటమగు సింగవిఘ్నని రాయపజయమున్

శ్రీకరముగఁ గవిమల్లన

చైకుంతారోహణంబు పరుస రచించెన్'

—పైది, 218.

ఋహానందికి పడమట జరిగిన శత్రురాజులతోడి ధయంకర సమరమున జయలక్ష్మి నాకర్షించియు వీరస్వర్గము నలంకరించిన నిర్వాణ రాయప్పనాయని విజయగాథను వర్ణించిన మీఁది పద్యమునందలి మల్లనకవి గోత్రాధికము లింకను

* వెలుగోటివారి పంచావళి, 292.

† అముద్రితగ్రంథ చింతామణి, 1887 ఏప్రిల్, సంపుటము 2, సంచిక 11, పుట 14.

నిర్ణీతము కావలసియున్నవి. రాయప్ప '....బ్రాహ్మణులకు నగ్రహారము లొస రించె నడిగినట్లు....' (పైది, 191).

రాయప్ప మూడపు కుమారుడగు కుమార తిమ్మానాయుడు వెలుగోరు హలకుడు '....మేల్గదియగ నగ్రహారములు భూసూర్యోత్తములకిచ్చిన నెలు వాత' (పైది, 224). కుమార తిమ్మానాయని పాత్రుడును, గని తిమ్మానాయని రెండవపుత్రుడును నగు నాయనప్ప '....రపులు విద్యాంసులు గణితజ్ఞు లొక పంక...భటనట గాయక భాషినులొకపంక సుచితజ్ఞులగు వైద్యులొక పంక.... బలసికొలుప మహిని శోభిల్లు నాస్తాన మంటపమున....' (పైది, 252) కొలుపు దీపిడివాడఁడ. గని తిమ్మానాయని తృతీయపుత్రుని పాత్రుడగు చెన్నప్ప నాయుడు '....నకల పాండిత్యంబు సంగ్రహించిన....' (పైది, 267) వాఁడు.

వెలుగోటివారిలో పదునేడపు తరమువాడయిన పినకొండప నాయుడు 'నకలాత్తినిలయ విబుడద్రుమము' (పైది, 270) రాయనకు తిమ్మాంబ, అక్కమాంబ, సింగంబ యని మువ్వరుభార్యలు. తిమ్మాంబయందు కుమారి తిమ్మప్ప, కోనప్ప, పెదకొండప్ప. రాయప్ప యను నలుపురుసు, అక్కమాంబ యందు రంగప్ప, చాచమ, తిమ్మప్ప యను మువ్వరును, సింగంబయందు పెదతిమ్మ, పినతిమ్మ, కొండప్ప*యను మువ్వరును మొత్తము పదిమంది పుత్రులు. తిమ్మాంబ కడసారపుఁ గుమారుడగు రాయప్ప 'చెన్నది రామార్పిత రాజ్యసుఖనిరతుడయి యొప్పి....' (పైది, 281) '....కొండె నక్షీణ లక్షణయుక్తి సుకృతినంతతులు వెలయనిచ్చె విద్యత్కపీంద్రుల తెలు నగ్రహారములు పేరుగల యగ్రహారములును....' (పైది, 285) 'సరస సత్కవి సద్గోష్ఠి సార్వభౌముఁ' డన్నది యీతని విరుదముగా నుండినట్లును సమస్యాపూరణాదికము లీతనికి ప్రీతికరము లయినట్లును డిఁహింప ప్తుగు చెన్నది (పైది, 287, 288).

పినకొండపనాయని జ్యేష్ఠపుత్రుడగు కుమారతిమ్మానాయనికి అక్కమ పేరికిఁ గలిగిన పుత్రుడు తిరుపతినాయుడు. దామర భర్మనృపాలుని రామార్పిత ఛర్మాంబ తిరుపతినాయని సతి. వీరి కుమారుడగు తిమ్మనృపాలుడు మంజరి, రారావళి, ఉదాహరణము మొదలగు కావ్యభేదములలో సందానింపఁబడిన ఏవో కొన్ని మహాప్రబంధములను గృతి నందినట్లు —

'దేవ మహీజమందె నొకదిక్కున మంజరి, చంద్రుడందె దా
రావళి, చార్షరాంబుధరమందె నుదాహరణంబు వీతసం
భావన మింటివార్తలవి ; మన్నన నీపలె నెప్పురంది రెం
తే పసుధాస్తలిం దిరుపతిప్రభు తిమ్మ ; మహాప్రబంధముల్'

(పైది, 322) అను పద్యమునందలి యింగితమును ప్యంగ్యవై భవసంగతి సంగీతరింప

*కోనధీరుడని భానుమతీపరిణయ కృత్యవతరణిక.

పలసియున్నది. ఈ తిమ్మసృపాలుని తమ్ముడగు తిరుపతినేని రంగప్ప '...నకల
సురచీంద్ర గాయక సరస విబుధరక్ష దక్షిణ విమలాంతరంగుడు....' (పైడి,
323). పెదకొండపనాయని పౌత్రుడగు వెంకటపతి సైతము 'బుభుజనా
దారుడు' (పైడి, 348) గా పరిశీర్షితుడు.

పెదయాచమనాయని ౨ వితాపోషణమునుగూర్చి మనకేమియు చెలియదు
గాని —

‘ధరనేలు నీ ప్రభుత్వము యయాతి చరిత్ర - వరశీర్షి రాజశేఖర చరిత్ర
వెలయు నీ శౌర్యంబు విక్రమాంకు చరిత్ర - ఘనమైన సీతి యా మను
చరిత్ర

యాడి నీ హరిభక్తి రుక్మాంగద చరిత్ర - పౌసగు నీ నిలయంబు వసు
చరిత్ర

నిత్యంబు నీ బుద్ధి సత్యధర్మ చరిత్ర - చెలగు నీ రూపంబు నల చరిత్ర
యిన్ని చరితలు నీయందె యున్న విపుడు....’

అని యొక కవి పెదయాచమపై చమత్కారముగా గావించిన యీ కై వారిపు
గమనరితనము పరిశీలనార్హము. *

పెదకొండపనాయని ఆటపు కుమారుడగు యాచమనాయని మనుమడును,
వేంకటాంబా రస్తూరి రంగప్పల తృతీయ పుత్రుడును పెదయాచమనాయని
తమ్ముడును నగు సర్వజ్ఞసింగమనాయడు ‘.... గీతికాసాహితీరస విశా
లుడు....’ (పైడి, 402). పై పెదకొండపనాయని రొమ్మిదవు పుత్రుడయిన
చిస తిమ్మానాయని పౌత్రుడును, చెన్నఘాపతి పుత్రుడునునగు మాలె కొండప
నాయడు ‘....కొల్లలుగాగ సత్కవులు గోరిన కోరిక రిచ్చెడి....’ (పైడి,
438) ౩ వితాపసితుడట.

రేటూరి† రంగరాజు

తిమ్మాంబా పెదకొండపల చతుర్థ పుత్రుడు రాయపనాయడు. ఈ
రాయపనాయని పుత్రుడగు వెంకటాద్రియే వెంకటగిరి నిర్మాత. రంగమాంబికా
రాయపల పౌత్రుడును వెంకటాద్రి పుత్రుడును నగు రాయమహేంద్రుడు
రేటూరి రంగరాజ కృతమగు భానుమతీ పరిణయమునకు కృతిపతి, ‘వెలుగోటి

* వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము, పుటలు 109, 110.

† ఇంటిపేరు రెంటూరి వారని బ్రౌణ్యము, 1852 పృతి, పీఠ, పు. viii ; అంధ్ర
తపుల చరిత్రము, ద్వి. భా., పు, 240 ; అంధ్రవాఙ్మయ సంగ్రహము, పు. 196 ; అంధ్ర
విజ్ఞానము, పు. 275 ; రేటూరి వారని నెల్లూరు మాన్యూలు, పు. 699 ; రేటూరి వారని
శబ్ద రత్నాకరము, ప్రథమ ముద్రణ పీఠిక, పు. 25 ; రేటూరు వారిని వెలుగోటివారి వంశ
చరిత్రము, పు. 95 ; రేటూరివారనుటయే యుక్తమని అంధ్రరచి తరంగిణి, సంపుటము 11,
పుటలు 172, 173 ; అంధ్రరచి సప్తశతి, పు. 178.

‘వేంకటేంద్రుని కలఘు గుణాలంబు చెన్నమాంబా మణికిన్ గలిగిన.....’
 (భానుమతీ పరిణయ కృత్యవతారిక) ఈ రాయపనాయఁడు ‘బుధాసీకంబుమైత్రి’
 (వెలుగోటివారి పంశావళి, 372) సమాకర్షించి ‘....శేష చాత్మికి రచిత విశేష
 విలాస మాలించు రాజ వేశ్యాభుజంగుఁ....’ (పైది, 376) డయి ‘....బహు
 కళావైభవములఁ బొగ్గిఁ బాలించు....’ (పైది, 378) చు వెలుగోటి కులదీప
 ముగా, సర్వజ్ఞ సింగమనేని సత్సంతాన రూపముగా వెలసినవాఁడు రాయప్ప
 గాన విద్యానిధి యనియ, శ్రీ రంగాచార్య పురాచి మహాగ్రహార విశేష పరితోషిత
 వైష్ణవ కుటుంబ సహస్ర సంఖ్యాకుఁడనియు భానుమతీ పరిణయ కృత్యవ
 తరణిక పేర్కొనినది. రాయప్ప భార్య రాగమాంబ. ఈ రాజ దంపతులకు
 రంగప్ప, కుమారరంగప్ప అని ఇరువురు పుత్రులు. జ్యేష్ఠుఁడగు రంగప్ప
 ‘దీర వైష్ణవ సమ్మద్ధిని జాల వెలయించు నిత్య సూరి కదంబ నియమప్పత్తి ...’
 (పైది. పు. 383).

భానుమతీ పరిణయ కర్త రేటూరి రంగరాజు ఆర్వేల నియోగి. శ్రీవత్స
 గోత్ర పవిత్రుఁడు. చినగంగనామాత్య పుత్రుఁడు. కందాళ రంగాచార్యు లీతని
 ముద్రాగురువు : అద్దంకి సింగరాచార్యు లీతని విద్యాగురువు. రంగరాజుకవి
 అంధ్ర కర్ణాట చోళ రాజసభలలో—

‘వ్యస్తాక్షరీధుర్య విస్తీర్ణభావంబు

కృముక సంఖ్యాఖ్యాన కౌశలంబు

నారోహణావరోహణ లేఖనప్రాధి

యగ్రపద్య గ్రహణాభిరక్తి

యనవలోకిత శారికాభిఘోలనరీతి

వర సమస్యాపూర్తి వైభవంబు

సముదగ్రశీఘ్రత చతురంగ బలకేశి

కా విలాసము నేకకాలముననె

యలరఁ బ్రకటింపనేర్చి యష్టాపధాన

కవిత శతలేఖనీ పద్య గద్యశక్తిఁ

బాటిమీటి....’ (భానుమతీ పరిణయ కృత్యవతరణిక) న చిత్రకవితా
 విశారదుఁడుగా ప్రసిద్ధుఁడు.

భానుమతీ పరిణయము నాలుగశ్వాసముల శృంగార ప్రబంధము.
 శ్రీకృష్ణుని పినతండ్రియగు భానునికి పద్మిని యను భార్యవలనఁ గలిగిన
 పుత్రిక యగు భానుమతికిని పాండవులతో కడగొట్టువాఁడగు సహదేవునకు
 జరిగిన పరిణయ మిందలి యితివృత్తము. శబ్దాలంకార ప్రచురమైనను ఇందలి
 కవిత్యము ద్రాక్షపాక సుశ్రీకమై యొప్పుచున్నది. మాదిరి కాక పద్యము :

‘సరసిపటీర వాసనలఁ జందన శైల విలాస మొప్పఁగా
సురుచిర కాంచనద్యుతుల సొంపున మేరువుచంద మొందఁగా
సరిది హిమాంబువ్రాఁముల హేమమహీధరిల మీఱఁగాఁ
బురిమునఁ గేళిసాధములు బొల్పులరారు సమున్నతాకృతిన్’

—1—24

వెంకటగిరివారి కోవలో ఇరువదిమూడపు తిరిమివాడగు సర్వజ్ఞ కుమార యాచమనాయఁడు (1695—1748) సంస్కృతాంధ్రములయందు గొప్ప పండితుఁడు ; సాహితీచుర్రుజ్ఞుఁడు. కిర్తగా కారయితగా పేరుకెక్కినవాఁడు. ఈయనకు విద్యక్రమార యాచేంద్రులను పర్యాయ నామమును గలదు. ‘భూరి విద్యల కారాజు భోజరాజు వీర్యవితరణములుకల విద్రమాద్భుఁ డుత్తరొత్తర యుక్తి ప్రయుక్తులందు జీవసన్నిభుఁ డతఁ డని చెప్పవచ్చు’ (శిశుపాల పథ, అవతారిక. 27). వీరు కాళీభక్తులు. కాళినానుగ్రహమును వీరికి రీవితా సామర్థ్యము గలిగినదట ; కావ్యాస్తి జ్ఞానప్రసూనాంబికపై నొక యష్టకమును నొక చూర్ణికను సంస్కృతమున యాచమనాయఁడు రిచించినట్లు తెలియుచున్నది.

రుక్మవతీ పరిణయకర్తయగు అనఘము కోదండరామకవి తన పిసితండ్రియగు ‘కొండకవీంద్రుఁడు నభినవదండి యనఁగఁ బేరుగాంచె ధారుణినాథాఖండలుఁడును వెల్గొటికులమండనుఁడై యొప్పు యాచమహీపతి చేతన్’ అని వాకొనినాఁడట ; కుమార యాచమనాయని కాశ్రీతుఁడగు పురుషోత్తమ పండితుఁడు చతుష్షష్టి విద్యాసంగ్రహమును సంధానగ్రంథము సంస్కృతమున సంధానించెనట ;¹ వీరి యాస్థానమునకు నేటి కందుకూరు తాలూకాలోని తెట్టుగ్రామవాస్తవ్యుఁడు మోచర్ల వెంకన్నయను కవి పచ్చి యాచేంద్రులను దర్శింపఁగా ఆయన షాచి జైంతవర్ణములుగల కందపద్యశతక మొక్క గడియలో చెప్పుఁడని కోరఁగా వెంకన్నకవి యట్లే పూర్తిచేసెనట.² ఆ శతకము లభ్యముగాలేదు గాని అందలివే యని నాలుగు పద్యములుమాత్రము అముద్రితగ్రంథచింతామణిలో ప్రకటింపఁబడినవి.³ అవి ఇవి :

‘షాక్షర మాదిగఁ జేకొని

యీక్షణమున కందపద్య నివహము వరుసన్

వీక్షింపర దయచేనిటు

రాక్షసహు రామ మోక్షరామాధ్యక్ష !’⁴

¹ Journal of S. V. Oriental Research Institute, Vol. VII, ii, pp. 162-168.

² యాచమనాయని దర్శించి మెప్పించినవాఁడు మోచర్ల దత్తప్పయని గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి కవిజీవితములు. వావిళ్ళ, చెన్నపురి, 1955, పుటలు 650—657.

³ అముద్రితగ్రంథ చింతామణి, 1896 నవంబరు, సంపుటము తొమ్మిది, పు. 101.

⁴ ‘షాక్షర మాదిగఁడెప్పెద నీక్షణమున గందపద్య నివహ శతకమున్

‘షడ్రాజన్యాంబరయ
రాద్రాతవర్గ స్తుతామరస్సరసీజా
తేఢ్యుర్యాగార పరి
ద్రాద్రేవర రామ మోక్షరామాభ్యజ్ఞః !’

‘షణ్మిత్రనాంఽస్సంబవ
రాక్షానిత నూత్నరత్న రాజన్యకటో
ద్యజ్ఞాండిత తాంతరీక్షి వి
రామ్మార్తి రామ మోక్షరామాభ్యజ్ఞః !’

‘షట్పవలసితోద్యస్మిన్
త్రిట్పదలాంగ ప్రరాజి తీరాజిత గా
జట్పద జటిపట నానా
రాట్పాజిత రామ మోక్షరామాభ్యజ్ఞః !’

మోచర్ల వెంకట స్తోత్రము దత్తప్ప వెంకటగిరివారి యాస్థానకవి
యట : ఆశుకవనమునందును సమస్తాశ్వాసమునందును దత్తప్ప చాల
నేర్పరియట :† గంటలో 125 పద్యములను వూర్తిచేసియుండెనట :‡

రోసనూరి వేంకటపతికవి

విష్ణుమాయావిలాస చరిత్రంధకర్తయగు రోసనూరి వేంకటపతి తనకు
ఈ సర్వజ్ఞకుమార యాచమనాయుడు తిక్కయజ్ఞయను బిరుదమును ప్రసా
దించినట్లు ‘....కుమారేచ ఋజనపాలాగ్రణీ తిక్కయజ్ఞ యనుజన్ జాలంగ
దేచ్చి పోచినఁ బె. పొందిన రోసనూరికులునిన్ శ్రీవేంకటాభ్యున్’
(విష్ణుమాయావిలాసము, అవతారిక) ; ‘....కుమార యాచమపదత్త తిక్క
యజ్ఞ నామాంతరధానుర రోసనూరి....వేంకటపతికవి....’ (శైలి. ఆశ్వా
సాంతగద్య).

ఇతడు వేంకటగిరిప్రభుపరింపరలో ఇరువదిమూడవ తరమునకుఁ
జేందిన సర్వజ్ఞకుమార యాచమనాయని (1697—1748) కాలమునను ఇతని
కుమారుడును ఇరువదినాలుగవ తరమువాడును నగు బంగారు యాచమ
నాయని (1755—1777) కాలమునందును వీరి యాశ్రయమునం దుండినవాడు.
సర్వజ్ఞకుమార యాచమనాయనిచే తిక్కయజ్ఞయను బిరుదమునందిన యీ కవి
రచించిన యితరగ్రంథము లేవియో తెలియవు కాని బంగారు యాచమనాయని

వీక్షింపుము దయలోనను రాక్షసహర రామ మోక్షరామాభ్యజ్ఞః—అని ఒక
పాతాంతరము, చూ. విక్రమసింహపురిమండల సర్వస్వము, ద్వితీయ అంధము, పు. 268.

† తెలుగు సమస్యలు, మోచర్ల దత్తప్ప విరచితము, వ్యవహార తరంగిణీ మద్రాసు
కాల, చెన్నపురి, 1880.

‡ A Manual of Nellore District, p. 699.

కంకితముగా రచించిన విష్ణుమాయావిలాసమును శృంగార ప్రబంధము ప్రసిద్ధమైనది. ఇది 22వ తరమువాడగు మొదటి బంగారు యాచమ (1660-1693) కంకితము*ని భావించుట పొసపాటు. విష్ణుమాయావిలాస కృతిపతి బంగారేచ నృపాలుని పాత్రుడనియు, కుమారేచ భూమిందుగ్రిని పుత్రుడనియు కావ్యాచారిత్ర పేర్కొనుటవలనను, మొదటి బంగారుయాచమనాయుడు. పెదయాచమ పాత్రుడగుటవలనను రెండవ బంగారు యాచమయే కృతిభర్తయని నిర్ణయించుట న్యాయము. పెంకిటపతి ఆర్వేలనియోగి. కాశ్యపసగోతుగ్గుడు. ఆపస్తంబసూతుగ్గుడు. యజుశ్శాఖాధ్యాయి లింగనామాత్య పాత్రుగ్గుడు. గంగనామాత్య పుత్రుగ్గుడు. ఛద్రకాళీ ఛిత్తుడు. శ్రీఘాపతి లింగ పాదభజనానందుడు. దత్తత్రేయ గురుపాదపద్మాభిషేకుడు. రోసనూరినివాసి.

ఇక కృతిభర్తయగు బంగారు యాచమ 'కవి గాయకోత్తమ సాహిత్య సంగీతసార ప్రసంగమెసంగ ...' 'ఆదిమ రాజస్యచరితములు కృతిముఖమునఁ బ్రబలుటకుఁ బ్రబలములగు సుకవినిరర్థములు కాలములని తలంచి'న వాడు. 'తన కటాక్షస్ఫూర్తి దళదిశాగత కవిశ్వరూపరూపయ హేతునరణిబొవల' ప్రవర్తిల్లువాడు. కవితరంగిణి యాహించినట్లు బంగారు యాచమ రోసనూరి భూపతిరాడు. 'రోసనూరిభూపతి గౌరీశదయాసులబ్ధి కామరూప శృంగార....' యను సంబుద్ధిలోని దేవుడు రోసనూరియందలి భూపతిలింగేశ్వరుడు. భాగవతము అష్టమస్కంధమునందలి మోహిని అపతారిపట్ట మందలి యతి పృథము. 'ఇతని కవిత్వముతికతినము నతి మృదులముగానిది. యథోచిత లక్షణ సంపత్తిగలది.'†

విష్ణుమాయావిలాస ప్రబంధమునుండి ముచ్చినట రెండు పద్యములు :

'జలరుహగంధి కోకిలచ సామలయాస మదాశిసీలరం

తల హరిమధ్య ప్రైకతనితంబ తటిన్నిధగాత్రి పూర్ణిమా

విలసితచంద్రబింబముఖి పిండ మరత్నసమాధిరొడ్డి యు

జ్వల నపవల్లివాంఘ్రియె యి సంచిలె నా హరి చంద్ర శేఖరా' -1-109.

'పీకనృషాతురండు చలివెందరఁ జెందినభంగి దొడ్డుగా

నాకలిగొన్న యాతఁ దమృతాన్నము గాంచినయట్లుగాఁగఁ దా

నా కలకంఠి ముందటికిఁ గ్రక్కునఁబోయి కరాజ్యముగ్గముల్

చేకొని మోడ్చి యిట్లనియెఁ జిత్తజబాబ నితాంతదేదనన్' 3-33.

బంగారు యాచమనాయనిమీఁద కస్తూరి రంగప్పయను కవి పంచరత్నము

* ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, తృ.భా., పు. 24; ఆంధ్రవాఙ్మయ సంగ్రహము, పు. 217;

ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటము 12, పుటలు 213, 214; ఆంధ్రకవి సత్తశతి, పు. 244.

† చదలవాడ నుండరరామశాస్త్రిగారి ఉపోద్ఘాతము, విష్ణుమాయా విలాసము, కారదాంబావిలాస ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1998.

లనెడు శృంగార రసయుక్తములైన పదములను జెప్పియున్నాఁడట! ఈతఁడును ఆనంద రంగరాట్టండకర్తయు నొకరే యైనచో కవికాలము పడునెనిమిదవు శతాబ్ది మధ్యభాగము.

ముడుంబి అప్పయ్యదీక్షితులు

ఇరువది యయిదవు తరమునకు చెందిన కుమార యాచమనాయఁడు (1777-1804) 'విబుధగణములఁ బ్రోచు వివేకి' (గోపీనాథ రామాయణము, అవతారిక, 59) యని ఉపశ్లోకింపఁబడినవాఁడు మీఁది కస్తూరి రంగప్పయే కుమార యాచమనాయని (1777-1804) పై నపరత్నములను పదములను జెప్పినట్లు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము పేర్కొనినది.¹ ముడుంబి అప్పయ్య దీక్షితులచే విష్ణుపురాణమును పద్యకావ్యముగా నాంధ్రీకరింపఁజేసి యొక యగ్ర హారమును కవికి కుమార యాచమ దానమొసఁగినట్లు 'వెలయఁగ నన్నరే శ్వరుఁడు విష్ణుపురాణము నాంధ్రభాష నింపలర రచింపఁజేసి దనుజారి కృపా ప్రికిఁ బాత్రభూతుఁడై' (పైది, 60) అను పద్యభాగమువలన స్పష్టపడు చున్నది.²

నరుకూరి నారాయణప్ప

నరుకూరి నారాయణప్పయను కవి విరచించిన పారిజాతప్రబంధ మను యక్షగానము కుమార యాచమనాయని కంకితము.

'ఘన వెలుగోటి బంగరు యాచనృపతి
తనయ కుమారేచధరణీతలేండ్ర !
వినవయ్య యిది జగద్వినుతప్రభావ
మిదిపుణ్య చారిత్ర మిది బుధస్తోత్ర
మిదిజన్మ సాఫల్య మెవ్వరువిన్న
పరమ కల్యాణులై ప్రబలి ముందుదురు'

ఈ యక్షగాన ప్రబంధమును నిబంధించిన కవి విశ్వకర్మకులజుఁడు. నరుకూరి గ్రామవాస్తవ్యులగు కాళయాండాముత్త ధీవరుల పుత్రుఁడు. కొండూరి వేంకటాచార్యుల శిష్యుఁడు. గ్రంథము నరుకూరి చెన్న కేశవముద్రతోఁ గూడినది.⁴

ధూర్జటి లింగరాజకవి

కుమార ధూర్జటి కుమారుఁడగు లింగరాజకవి మీఁది కుమార యాచమ

¹ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము, పు. 134.

² పైది, పు. 143.

³ 23 వ తరమునకుఁజెందిన సర్వజ్ఞకుమార యాచమనాయఁడే (1695-1748) ముడింబి అప్పయ్యదీక్షితుల కాశితదాతయట. పైది, పు. 123.

⁴ ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయము, కాకితపు ప్రతి, R. No. 129.

నాయని ప్రేరణమువలన మణిమంటప ప్రభావమును కృతిని సంతరించినట్లు --

'రచియించితివి కవిప్రతి సన్నతిసేయఁ
జతురోక్తి పరమా ప్రతచరిత్ర
పరికితి పాండ్యభూపాలసభ్యులు మెచ్చ
సదలంకృత కచేరజామహత్త్వ
మాచరించితివి కుమారేచ భూపాగ్రణి
ప్రణుతింప మణిమంటప ప్రభావ
మొనరించితివి భక్తియుక్తి శంకరునకు
శతకముల్ మాధుర్య చతురఫణితి
దాల్యముననే సుధీందులు బ్రస్తుతింపఁ
గృతులు ఘటియించి విపుల సత్కృతులు గాంచి
వెలసితివి కీర్తి దిక్కుల విస్తరిల్లఁ
బ్రబల మిత్రాబ్జరవి రింగరాజ సురవి'

యను నితని కాశహస్తి మాహాత్మ్య కృత్యవతారికా మూలమున సూహింప
పీలగుచున్నది.†

పట్టాభిరామయ్య యను కవి రీలాపతీ దండకమును కుమార యాచమ
నాయని కంకితముగా రచించెనట.‡

తిరునాళ్ళ పండరము

వెంకటగిరియందలి దేవాలయములలో కాశీవిశ్వనాథస్వామి దేవాలయము
ప్రసిద్ధమైనది. బంగారు యాచమనాయఁడు (1755-1776) ఈ విశ్వనాథ
ప్రతిష్ఠను గావించినట్టి పుణ్యమూర్తియని 'విశ్వనాథ ప్రతిష్ఠ గావించి వెలసినట్టి
పుణ్యండు బంగారు యాచవిభుఁడు' (గోపీనాథ రామాయణము, అపతారిక,
58) అను సాక్ష్యమువలన ధృవపడుచున్నది కాశీవిశ్వనాథస్వామి యాజ్ఞదే
ఒక బ్రాహ్మణుఁడొక చిష్యలింగమును గొనివచ్చి దానిని బంగారు యాచమ
నాయని కర్పించి లింగప్రతిష్ఠ సేయుచుని ప్రోత్సహింపఁగా ఆతఁడు మహా
తైషల్య నదీతీరమున 1760 లో అతి విశాలమైన ఆలయము నొకదానిని కట్టించి
అన్నపూర్ణాయుతముగా విశ్వనాథుఁ బ్రతిష్ఠించి కొంచసభ్యజ మెత్తించి ప్రతిష్ఠ
గాంచెను. ఇతని చారిత్రములు సకలసుకవి జనసంస్తుతికిఁ దాత్రములట.*

ఈయన దత్తకుమారుఁడగు కుమార యాచమనాయఁడు (1776—
1804) 'విశ్వేశ్వరాన్నపూర్ణేశ్వరీ గుహాలకు మొదముతోఁ గట్టించె మూఁడు

† Journal of Sri Venkateswara Oriental Research Institute,
Tirupati, Vol. VII, ii, pp. 162-168.

‡ వెలుగోటివారి పంశ చరిత్రము పు. 143.

* శిశుపాల వధ, అపతారిక 1-32.

తేల్లు' (శిశుపాల పద, 1-35), 'చెలఁగి జగంబులం గడు ప్రిసిద్దికి నెక్కఁగ విశ్వనాథు నిశ్చల విభవంబులం దనిపి....' (గోపీనాథ రామాయణము, పీఠిక, 60) విశ్వనాథుని బ్రహ్మోత్సవములను పెద్దయెత్తున జరిపించెడివాఁడు. కాశీ విశ్వనాథస్వామి ఉత్సవ సందర్భములందలి తిరునాళ్ళ దేరులను రిన్నులకుఁ గట్టినట్లు వర్ణించెడి తిరునాళ్ళ చండక మొకటి లజ్జాతకవికర్తృక మగుసవి కుమారి యాచమనాయని కంకితముగాఁ గన్నట్లుచున్నది.¹ వెంకటగిరి వాస్తవ్యుడగు గవీయాచము ధాన్యరశాత్రి (క్రీ. శ. 1778 ప్రాంతము) పండిత కవిగా నెల్లూరు మాన్యులున నుదాహరింపఁబడినాఁడు.²

ఇరుపది యూరుపు తరమునకు చెందిన బంగారు యాచమనాయఁడు (1804-1845) 'విద్యామనుండు' (గోపీనాథ రామాయణ పీఠిక, 61) 'అభి లాఠ్యులకున్ నురళాభిశాఖ' (పైది, 62), 'భిష్టమహీసుర భృత్యకోటిఁ దోషించి సమస్త భర్తములు చేసి ...' (శిశుపాల పద, 1-39) కీర్తి గాంచినవాఁడు. వెంకటగిరి యాస్థానమునందలి హేమాపతి యను సుందరిమీఁద 'హేమాపతి చండరి' మను రచనను గై సేసిన కవి-శతఘంటము రంగన్న³ భోగిని చండ కమును దోలిన దీ కృతి. ఇది సీతారామ కవి కృతమని కొందఱు వాఁత⁴. ఇది బంగారు యాచమనాయని కంకితము.

సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రులు

తరువాతి తరమునకుఁ జెందిన సర్వజ్ఞ కుమార యాచమనాయఁడు (1832-1892) వెంకటగిరి వారి పంశములో రసార్థవ సుధాకర కర్త సర్వజ్ఞ సింగమనీని తరువాత అంతటి విద్యా పరిశ్రమమును విద్యజ్ఞున పరిశ్రమి దేతృత్వమును గల రాజకవి. ఇతఁడు కృతిభర్తగానే కాక కృతిరర్థగాఁడ ప్రిసిద్ధుఁడు. సకల విద్యావిదుడని, అధ్యాత్మ విద్యా విచ్ఛేష్టుడని పండిత ప్రశంసల నందిన విద్యత్ప్రభువు. 'తర్కశాస్త్రయుక్తు ఆపస్యసింహచో రెండవ గౌతముడ'నియు, 'బహువిధ శబ్ద నిష్పత్తిఁ గావించి చో అపర పతంజలి' యనియు, 'అభిల పేదాంత శాస్త్రార్థ తత్త్వ విచారమందు సాక్షాజ్ఞనకు'డనియు, 'కవి నాటకాలంకార కవితాప్రముఖవిద్యలయం దపరభోజ'డనియు,⁵

¹ R. No. 717, ప్రాచ్య విభిత గ్రంథాలయ ప్రితి.

² Manual of Nellore Dt., p. 700.

³ వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రము, పు. 151; విక్రమసింహపురి మండల సర్వస్వము, తృతీయఁడము, పు. 4.

⁴ A Manual of Nellore Dt., p. 700.

⁵ భగవద్గీతాశాస్త్రము, గ్రంథాంతపద్యము.

⁶ గోపీనాథ రామాయణ పీఠిక, 66.

‘ఉత్తరోత్తర మహాయుక్తు లుపన్యసింశుచో బృహస్పతియనియు.¹ ‘....వర్జిత చిత్ర చరితుండు గ్రంథరత్నత్వ విఖ్యాతిఁ గనియె....’² ననియు, ‘గీతార్థ సంగ్రహ సీతి సూత్రాది సత్కృతులలో స్వమతంబుఁ దెలిపినాఁ’³ డనియు విద్వత్కవిపరేణ్యులచే కొనియాడఁ బడినవాఁడు.

ఈయన రచించిన గ్రంథము అన్నియును వ్యాపకాంతభాషకు అతి సమీపమైన సరిశగ్రాంతములలో సంధానింపఁ బడినవి. గిడుగు పెంకటరామ మూర్తి పంతులుగారి గద్య చింతాషణిలో సీ గ్రంథ భాగము లుద్భృతమగుట పరిగణనార్హము.⁴ అన్నియు నిండుమంచిగా తాత్త్వికరించినవి. వానిలోకొన్ని ముఖ్య రచనము లిట దిక్పరిచినముగా పరామర్శింపఁ బడినవి. గీతార్థ సార సంగ్రహము⁵: సర్వమతములలోని సారమును వాని పరిస్పృహ పై విధిపై రుద్ధ్యము లను శాస్త్రదృష్టితో చర్చించి సమన్వయింపఁ బడినవి. నాస్తిక వాదమును నిరాకరించు కృతి నాస్తిరద్వాంత భాస్కరము. ఇది 1888 లో ప్రచురితము. నిర్గుణవాద నిరాకరణమును గ్రంథము చుతవిషయక విమర్శపరిమైనది: 1889లో ప్రచురితము. మనస్సాక్షి మనునది సరల మత స్వరూప నిరూపకమగు పంచ రచనము.⁶

రత్నవట్కాంగుళీయకమనునది అమృత్యుతి. వైపం సత్యం, స్మరణం శరణం, ఉపకారిః కార్యః, సద్దేశ్యో నత్యాజ్యః. మానోరజ్యః, భవిష్యదాలోచ నీయమ్ — ఈ యాఱు వాక్యము లాఱు పక్షములుగల అంగుళీయకాకృతి లందు వ్రాయఁబడి వాని సూలతత్త్వములు సుబోధకమగు రీతిలో వివరింపఁ బడిన కృతి యిది.⁷ సందిగ్ధ తత్వరాధ్ధాంత⁸ మను పుస్తకము శ్లష్టశ్లష్టహార భాషలో రూపెత్తిన ఒక తాత్త్వికరచన. తాత్త్విక ప్రపంచమునందు అస్తినాస్తి విచిత్సకులోనై స చేశఁడు, తీపుని స్వతంత్రిత, పునర్జన్మ, మోక్షము, జగత్తు మొదలగు అనేకాంశములిందు పరామృష్టములు. సంగీత నాట్య సంబంధి గ్రంథమే యాదేందురీలు రూపిన సభారంజని.⁹ నాయక నాయక రస సంగీత తాళ హిందూస్థానీ రాగతాళనాట్యాభినయ శబ్దవాద్య పాండిత్య రహస్యములను

¹ శశిచాల పెద్ది, ఆపరారిః, 44.

² నారాజ సంవర్ధనము, ఉత్తరాప్తము, పు. 296.

³ రాధాకృష్ణ సంవాదము, ప్రభుమా., పు. 126.

⁴ గద్య చింతాషణి, మొదటి భాగము, దామశ్య పెన్, 1938.

⁵ అది సరిస్వతీ నిలయ ముద్రాక్షర శాల, చెన్నపురి, 1886.

⁶ అది సరస్వతీ నిలయ ముద్రాక్షర శాల, చెన్నపురి, 1887.

⁷ అది సరిస్వతీ నిలయ ముద్రాక్షర శాల, మద్రాసు, 1889.

⁸ శారదాంధా విలాస ముద్రాక్షర శాల, మద్రాసు, 1890.

శారదాంధా విలాస ముద్రాక్షర శాల, చెన్నపురి, 1890.

నెనిమిది ప్రవరణములు గలది యిది; వాగ్గేయకార రత్న శ్రీహరి నాగభూషణముగారు మెచ్చిన ప్రశస్తతి.

సర్వ మతసార సంగ్రహము వీరి మఱియొక రచన. అర్హశాఖయందలి తిరుమతములగు దైవశాస్త్రైవత విశిష్టాద్యైవతములు, తైన తైస్తవ నాస్తిక మహమ్మదీయ సౌంఖ్య అర్హసమాజ నివృత్తాననమాజ పూర్వ సమాంసన బ్రహ్మసమాజ శాస్త్రేయ శైవ దైష్ణవ దైవత యోగ నానకు మన్మథాది మతముల అవతరణవిశాసములు, వాని మూల తత్త్వములు ఈ గ్రంథమున విస్మృతములు. సహేతుక సీతిశాస్త్ర మను గ్రంథ ముది సీతిసూత్ర గుచ్ఛము. తైస్తవమత గ్రంథములందలి పరిస్పరి విరుద్ధాంశములను సంబంధించిన విమర్శన గ్రంథము హిందూమత పర్యవేది ధంజని.¹

ఈ గ్రంథము అన్నింటను విషయమును సురరముగా, సూటిగా వివరించుటకు అర్హమైన రీతి నవలంబించుటవలన, ఉంటేనగాని అనుసరించే దేనియైనముతాను, రాపటము, బాగితే, వాట్లవాట్ల, వల్లసున్ను, విడిచితే పంటి శిష్ట ప్యసహార రూపములు పరిపక్వ వాదబలమునవి, యిట్టి ప్రఖ్యుక్త్యుపన్యాసముల యందు హేతువాదముతో కూడిన చర్చన శాస్త్రీయ దృష్టి యీ గ్రంథము అన్నింట గోచరించు విశిష్ట లక్షణము.

రివిపండిత పోషణమునందును సర్వజ్ఞ మహారి యాచమనాయుడు ప్రవర్ణించిన ఆసక్తి దుర్జ్జిరి క్లాఘాపాత్రము. వీరు 1863 లో చేసిన బృందావన యాత్రా సందర్భమున అచటినుండి కొనితెచ్చిన రాధాకృష్ణస్వామివారి సర్లర్ల పాదములను వెండిబగిరి నగరి పూజమహాలులోనుంచి, స్వామివారి పవిత్ర సన్నిధిలో, బంకితగోష్ఠి జరుగుటపై సోమసానిగుంట యను గ్రామమును రాధాకృష్ణపురమును జేరిడి పెండ్రెండు పుత్తులు చేసి రివిపండితులకు బహూచించిరి.² వీరి యాస్థానమునందలి విద్యత్కషలలో గోపీనాథము వెండిట రసిప్రభముడు, ప్రభానుడు అని చెప్పవచ్చును. ఈరవి గ్రంథములు రాశి యందును వాసియందును ప్రభవశ్రేణిలో జేందినవి.

గోపీనాథము వెండిటరవి

ఈతడు తెలంగాణ్య వైదిక బ్రాహ్మణుడు.³ కొండిస్యగోత్రుడు. అపస్తంబసూత్రుడు. యజుర్శాఖాధ్యాయి. వెండిటలక్మ్యంబా పెద్దనాథుల పుత్రుడు. నెల్లూరునకు, బడమటితట్టునగల కావలి తాలూకా లక్ష్మీపురాగ్రహార హిందూ పెర్సన్, మద్రాసు, 1892.

² వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రము, పుటలు 158, 159.

³ వెలనాటివైదిమంస ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటము 2, పు. 1020; నెల్లూరువోలు వెండిటరావు, తెలుగు విజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3, పు. 1098.

మీతని యభిజనము.¹ కవి తన పదియవయేట ఒక మహాయోగినిచేసి నొక్క దివ్యపదని తత్ప్రసాదలబ్ధి కవిత్వ విద్యావిశేష(దయనట్లు లింగి తై సేసిన శ్రీమద్రామాయణపీఠికవలన(దెలియుచున్నది. 'చదివిరి గణిసహజ్జల కావ్య నాటకాలంకారములు పెక్కులక్షణంబు లభ్యసించితి సంస్కృతాంధ్ర పురాణంబులన్ని గోధించితి....' (కృష్ణజన్మఖండము, ఆపతారిరి, పు. 1) అని సైతము తనది స్పష్టపఱచియుంటుట పరిశీలనార్హము. '....ఆదిరాష్ట్రంబును మహా ముని ప్రణతీతంబును షట్కాండ కథాప్రపంచ సంచితంబైన యాహ్వాని రామా యదాములు భాస్కరాదు లొక మర్త్యునిం గృతినాటనిం జేసి రిది సమీచినంబుగా' (శ్రీమద్రామాయణము, పీఠిక, 39) కనియు, '....ఇమ్మహాకవింబు గీర్వాణంబున కన్యూనానతిరిక్తంబుగా భగవదంకితంబు(జేసి' యాంధ్రకావ్యచరిత్రయం చినవాఁడీ మహాకవి. ఇదియే గోసినాథరామాయణ మనుషేర లోకమున ప్రసిద్ధమై యున్నది.

గీర్వాణమూలమున కనురూపముగా పద్యప్రబంధముగా నిర్మించినది యా రామాయణము శ్రీకృష్ణాంకితమై యుంటుట మెటిగి² పెంకిటగిరి ప్రభువు సర్వజ్ఞకుమార యావేంద్రుఁడు కవిని రావించి అగ్రహారములచే బహూకరించి లోకమున నీ కావ్యవ్యాప్తికి తోడ్పడిరి.³ 'వెలయ పెంకిటకవి విరచిత రామాయణాంధ్రకావ్యము విని హర్షమొంది సత్కృతతో జరీశాల్మల కంచినదియి హారిములు బహుమతి మొనర్చి మారెళ్ళసేమిలో(చేరైన పెరుగింపల్కాభి గ్రామం బుగ్రహారంబిచ్చె....' (శిశుపాలవిభ, 1-16). దారిరాండ ప్రభుని షట్కాండ కథాప్రపంచమంతయు వాల్మీకి హృదయము నెనుసరించెయు గోవిందరాజీయాది ప్రసిద్ధవ్యాఖ్యల సనుసరించెయు ఈ రామాయణ మార్మిక రింపఁ బడియున్నది. అందువలన నిది వాల్మీకిహృదయసంవాదియనియు, యథా మాతృరమనియు చెప్పవచ్చును. ఈతని కవిత్వ మిలిసమమారి సరిస పచన గ్రథితమనియు, పండిత హామరజన హృదయారర్షకమనియు విమర్శకులు

¹ Manual of Nellore District, p. 700.

² రామాయణ కృష్ణజన్మఖండ భగవద్గీతాకావ్యములు పెంకిటగిరి రావారాంకితములని కొండలు వ్రాయుట ప్రామాదికము. మా. వెలుగొటివారి వెంకటరత్నము, పుటలు 156, 157; శ్రీరాం వీరబ్రహ్మరవి, నానారాజస్వచరిత్రము, పు. 32.

³ ప్రథమముద్రణము : (ఒరేసంపుటము) లింగులస్వరీనిలయ మద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1877; ద్వితీయముద్రణము : (రెండుసంపుటములలో) కాళీవిజ్ఞాన మద్రాక్షరశాల, పెంకిటగిరి, 1893, 1894; తృతీయముద్రణము : (రెండుసంపుటములలో) లింగులస్వరీనిలయ మద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1916; చతుర్థముద్రణము : (రెండు సంపుటములలో) పావిళ్ళ, 1923.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and the role of the accounting department in ensuring the integrity of the financial statements. It also highlights the need for regular audits and the importance of transparency in financial reporting.

2. The second part of the document focuses on the role of the accounting department in managing the company's cash flow and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all income and expenses and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

3. The third part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's debt and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all debt and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

4. The fourth part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's equity and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all equity and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

5. The fifth part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's assets and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all assets and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

6. The sixth part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's liabilities and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all liabilities and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

7. The seventh part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's income and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all income and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

8. The eighth part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's expenses and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all expenses and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

9. The ninth part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's taxes and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all taxes and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

10. The tenth part of the document discusses the role of the accounting department in managing the company's compliance and ensuring that all payments are made on time. It also discusses the importance of maintaining accurate records of all compliance and the role of the accounting department in ensuring that the company's financial statements are accurate and reliable.

కృతి కుమారిని శౌరికర్పించెనేని
వాని కులమునఁ బుట్టినవారెల్ల
సఖిల కల్యాణభాజను....'

అందుచేతని కవిత సకవితా లక్షణములను వివరించినాడు. కృష్ణజన్మఖండ మెనిమిదా
బ్రహ్మసమాల గ్రంథము. ఇందలిచొక పద్యము :

'ఇంచుర మీది చేతులుగ కీ గతి నీమది నుబ్బెదెల యి
భృంచితభంగి నీ వనిత యష్టమగర్భము నీకు మృత్యుపై
పంచత నొందఁ జేయు నరపాల నిజంబని పల్కఁ గంఠుఁ డా
లించి మనంబులోఁ గలపరించి రయంబున ఖడ్గపాణియై'

(ప్రభుమాళానము, పు. 38). కృష్ణజన్మఖండ కృతి వినిర్మితకి మెచ్చి వెంకట
గిరి రాజా రవికి దేయార్ల వసము, రాచాకృష్ణ పురాగ్రహారములో వ్యాచకాంబము
సూరిగి సత్కరించెనట.¹

2 వి యాంధ్రీకరించిన మూడవ గ్రంథము భగవద్గీతా శాస్త్రమను పద్య
గద్యము. బ్రహ్మసమాల భగవద్గీత కిది పద్యరూపాంధ్రీకరణము.² ద్వితీయాధ్యాయమునుండియే
యాంధ్రీకరణ గ్రంథము లభ్యమైనది. అవతారికతోపాటు
ఇందు 466 గద్యపద్యము లున్నవి.

'శ్రీ వెల్గోటి కుమారయాచ ఛరణశీతాంకుఁ డధ్యాత్మ వి
ద్యావిచ్ఛేష్టుఁడు గోపినాథ కులజుండౌ వెంకటాభ్యాధ్యుడే
పై వాసుగ్రహ లబ్ధి హేతుపగు గీతాశాస్త్ర ముర్విజనుల
నేదింపఁదగు గద్యపద్యములుగాఁ జేయించె నుద్యన్మతిన్'
అను గ్రంథాంత పద్యమునుబట్టి యేతత్కృతి ప్రేరకుఁడు సర్వజ్ఞకుమారి
యాదేందురని స్పష్టపడుచున్నది.

వెంకటరవి మఱియొక రచనము బ్రహ్మసంద శతకము.³ 'బ్రహ్మసంద
మొదలయరాదె' యను మకుటముతోఁగూడిన నూటమప్పది సీసపద్యములుగల
శతకమిది.⁴ సర్వజ్ఞకుమార యాచేంద్రుఁడు శ్రీకృష్ణునిఁ గృతి నాయకునిగాఁ
గేసి యతఁడు వల్లవస్త్రీలనుగూడి చేసిన రీలావిశేషము లన్నింటిని శృంగారి
కవి రూపమున సంతరింపుమని కోరినట్లు శతకారంభమునందలి పద్య
ద్వితీయమువలనఁ జెలియుచున్నది. 6 నుండి 23 చరకులుగల పదునెనిమిది
ద్వితీయమువలనఁ జెలియుచున్నది. 6 నుండి 23 చరకులుగల పదునెనిమిది

1 శిఖరాల పథ మహాకావ్యము, అవతారిక, 1-46.

2 రాజరూపుఁడైన నాట్టర్, జూదిలీ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1899.

3 రామ గ్రంథమాల, పుదుచ్చేరి, 1923.

4 'సంబోధి శృంగారి శతకములలో గోపినాథము వెంకటరవి బ్రహ్మసంద శతకము
ముఖ్యమైనది' - సిద్ధుదేవోలు వెంకటరావు, శతకకవి పుల సంపుటము - 1 (అకాదమి
ప్రచురణము), ఆంధ్ర శతక వాఙ్మయ పరిణామ చరిత్ర, పు. xvii.

పద్యములలో శ్రీకృష్ణ చరితము సతి సంగ్రహముగా నిరూపించి ఇరువది నాల్గవ పద్యమునుండి సర్వసచిపుడగు ఉద్దపనితో మాధవుఁ డేకాంతమున నాస్మిత శృంగార నీలాఁహారదులను వివరించినట్లుగా వది విర్ణయించినాఁడు. ఇంతటి కామశాస్త్ర రహస్యము అన్నియును కృతి ప్రేరేపకమగు సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రుఁడు వెంకటకవికి వివరింపఁగా కవి వానికి కవిశారదాపరిచయము '... శృంగార రహస్యములను నా యాస్థాన విషయములయిన గోపీరామ వెంకయ్యశాస్త్రిగారికి చర్చిగఁ దెలియఁదేసి వారివలన శృంగారము పరిధానమైన బ్రహ్మసంద శతకమును సేసపద్యములుగఁ దెల్పించినారము...' అను నాధారమునుబట్టి నిర్ణయింపవచ్చును.

'శిశుపాల వధ మహాకావ్య' మనునది వెంకటకవిగారి సాహిత్య సంగ్రహము. వెలుగోటిచారి కోపలో అష్టాదినశతకము ప్రధానములయిన రాజగోపీ శృష్ణయాచేంద్రులవారి యనుజ్ఞచులన నిది వ్రాసెదము. సంస్కృత కావ్యముల మాఘనైషధ కిరాతార్జునీయములు ములుపుగ కొలువించుచున్న ప్రాధిస్థితియ నుద్ధరించేశీయుఁడగు మాగుడిని కృతముయిన శిశుపాల వధ యను కావ్యము వచనశ్రవణమునపేర మాఘముని పండితలోకమున వాడుక. 'పాశ్చాత్యుల సాహిత్యము' అను నాధానము మాఘకావ్యము పోదారి పోషకులను బట్టియచ్చ నట్టిది. అనువాదమునందలి సాధనవాదకముల మాకు యెట్లుంది మూలకారుల ధానముద్ర చెలుగకుండ వినుత్తు పరిపర్తిన రీతిని సరికొత్త పోగునను సంతరించినాఁ డాంధ్రీకర్త. నాలుగొప్పసములుగల యా యాంధ్ర చరిత్ర ప్రబంధమును.

వితతరసంబులుగ్గులడి పెంచి చ్చనుల్ మఱి పృత్తి రీతులున్
ఆతురతఁ దాకముల్ రుచిరశయ్యలు చర్చిగఁ దెల్పి నాల్గల
కృతుల నలంకరించి తగ నీ కృతి కన్యను గృష్ణయాచ భూ
వతికి నొసంగె చేంకట విపశ్చిదవశ్చిముఁ దంచితంబుగన్'

(శిశుపాల వధ, 1-55). 'మాఘము నితఁడు తెనింగించిన తెలంగును శ్రీనాథుఁడును దలయావవలసినదే.'³

కవి కృత్యంతరమగు రాధికా పరిణయ మను శృంగార ప్రబంధము సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రులవారి కావములుఁదియు. తిరుపూరు జమీందారును నగు వేల్లంకి సూర్యారాయనికి అంకిత మీఁబడినదని కొందఱు వ్రాత.⁴

¹ సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రులు రచించిన గీతార్చసార సంగ్రహము. పు. 2.

² అది సరస్వతీ నిలయ ముద్రాక్షర శాల, చెన్నపట్టణము. 1887.

³ కవిత్వవేది, అంధ్ర వాఙ్మయ సంగ్రహము, ప్రథమ ముద్రణము, 1928, పు. 255.

⁴ వెంకటకవిగారి భగవద్గీతా శాస్త్రమునకు నిడుదవోలు వెంకటరావుగారి పీఠిక, పు. 4.

వెలుగోటి వంశ వైభవ ప్రతిపాదనమును, భార్యసమీపమును గూడ
 'వెలుగోటివారి వంశావళి' యను నొక చరిత్రకవి వర్ణనము ప్రసక్తమైనది.
 ఇది యాచమనాయని కోవలో ఇరువదియొకటవ తరముతోడను, రామప్ప
 కోవలో ఇరువదినాలుగవ తరముతోడను ముగిసింది. మూడవనాయని
 సంతతిలో ఇరువదియొకటవ తరము వారసుని రుమాన మూడవనాయని నుండి
 సంతతితో అది పరిసమాప్తమైనది. ఈ రుమాన మూడవనాయని రుమా
 నుండి బంగారు యాచమనాయడు ఇరువదిరెండవ తరమువాడని కోవలో
 నాథము వెంకటరవి ఈ యిరువదిరెండవపుత్రమునాడని బంగారు యాచమన
 నుండి యిరువది యెనిమిదవ తరము రాజగోపాలకృష్ణ మూడేండ్లుగ వదిలి, అది
 వెంకటగిరి పాలకుల చరిత్రమును వెలుగోటివారి వంశావళి యనుపేరుతో వర్ణన
 పద్యములలో నొక గ్రంథమును వ్రాసినట్లును సవరు గ్రంథమునందు వెంకటగిరి
 సంస్థాన గ్రంథాలయమున నున్నట్లును తెలియుచున్నది. దీనిని వెలుగోటివారి
 వంశావళియొక్క ఉత్తర భాగముగా పరిగణించవచ్చు.

ఆదిత్య హృదయము, బ్రహ్మవైవర్త పురాణము అను ముద్రానముల
 పద్య కావ్యములు, శ్రీమద్రామానుజ చరిత్ర మను చరిత్రకవిచేయబడినది.
 కృత్యంతరములుగా సంభావింపబడుచున్నవి * వివిధాన్నియములను
 కొన్ని కీర్తనలును గలపటము.

తర్కభూషణము వేంకటాచార్యులు

సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రుల ఆస్థానకవులలో ఒకరియగు వేంకటాచార్యులు,
 వేంకటాచార్యుల కృష్ణకర్మగారి వలన వాఙ్మయ సర్వజ్ఞము అయినా, వాఙ్మయము
 ప్రబంధమునందు కొన్ని భాగములు ముద్రాపకమునందు వెలువడినవి. వాఙ్మయము
 మను పత్రికయందు ప్రచురింపబడినవట. కాని వెంకటాచార్యుల వాఙ్మయము
 గోపీనాథము శ్రీనివాసమూర్తిగారు సేకరించిన గ్రంథకావ్యములలో మూడవ భాగము
 నామక వంశీయుడని, 'సదా పాలిత పండితుడు' అని భావాల నేర్చుకొనిన వాడని
 గోపాలరాయమహాశి ఆభ్యుదయ పరంపరాధివృద్ధిగా రాధికా పరిచయము వలన వేంకటా
 ప్రబంధము అంకిత మిచ్చినట్లు నిర్ధారించ నున్నవట. వెంకటాచార్యుల ప్రబంధము
 సమీప బంధుకోటిలో పద్మనాయక కులావతంసులును గోమదానవృద్ధుల వాఙ్మయము
 జమిందారులునగు చెలికాని వెంకటగోపాలరాయ ప్రభువు తన్నట్లుచూపాడు. వీరి
 ఉద్దేశసంసారా సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రుల వృత్తియగు ఉత్తమములను
 గారిని పరిణయమాడుటచే సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రులను ఉత్తమ రాజగోపాలకర్మ
 యాచేంద్రులను దావమఱయులును అగుదురు. ఈ గోపాలరావునాడే రాధికా పరిచయము
 ప్రబంధ కృతిరర్థ కావము. వెంకటాచార్యుల జిల్లా తరువయ్యలు రాధికాలోకి తరవాది
 పట్టెటదారులును, వెంకటగిరి జమిందారుల బంధువులు అని వెంకటగోపాలరావుగారు
 ప్రసంగింపబడుచు చెలికాని వెంకటగోపాలరావుగారు చిన్నలో అచిన్నలో తెలియును.

* కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు, అంబా వాఙ్మయ మూడిన, చెన్నపురి, పుటము 13.

శాస్త్రచర్చలలో, సాహిత్యగోష్ఠులలో వీనుమిగిలినవారే. ఈతరగతి రచించిన 'శృంగారి కల్పవల్లి' యను నలంకార గ్రంథము సర్వజ్ఞ యాచేంద్రుల కంకితము. విద్యత్కవి పక్షపాతియగు సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రులు కవికి శా.శ. 1773 (క్రీ.శ. 1851) లో వెంకటగిరి తాలూకాలోని వెదురుగుంట యను గ్రామమును సర్వాగ్రహారముగ నొనర్చి సమర్పించిరి.¹ సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రుల ఆస్థానములో నింకను గన్నవరము అనంతకృష్ణశాస్త్రిలు, గరుడాచల సోమయాజులు మొదలగు పండితులుండిరి.

రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రులు

'మహిత సర్వజ్ఞ కుమారయాచేంద్రమహారాజమణి కుమారార్థియగుచు రామేశ్వరాది యాత్రల కేగినప్పుడు దక్షిణ ద్వారావ్యజ్ఞరైస శ్రీ రాజగోపాల కృష్ణుని జూర్తిించి తద్దత్తవరప్రసాదమునఁ గన్న తనయుఁడుగాన నీతని రీతే పేరుంచె....' నఁట. ఆశునికాంక్ష సాహితీ యుగమునందలి పెక్కు కవులను పోషించినవారు వీరు. రవిసండితుల ప్రతిభాపాండిత్యములను సువిమర్శించుగారి య శీలింపరి దర్శనమిచ్చెడివారు వారే. స్వయముగ సంస్కృతాంభములలో చక్కని పాండిత్యము కలవారు. పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారి సంపాదకత్వమున నెల్లూరునుండి వెలువడుచుండిన అముద్రితగ్రంథ చింతామణి (1885 - 1904)² కాకినాడ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తునకు, హైదరాబాదు శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషా గ్రంథ నిలయమునకు వీరు ప్రచురణ పోషకులు. వీరు వెంకటగిరితాలూకా లోని 'గొల్లపల్లి' యను గ్రామమును తృణకాష్ఠ జల సమృద్ధిగా పుద్రిపటిల లక్ష్మీనరసమాంవా పురమని తల్లిపేర వానిని అగ్రహార మొనర్చి రవిసండితుల కర్పించిరఁట.³ వీరి సభాసదనము బుభరవి గురుసేవితముగా పొగ ద్దనంచినది. శాకుంతలములోని 'కైమకైమ కపోల మానన మురః కారిన్య వృత్తస్తనమ్' అను శ్లోక పాద సందర్భముగను, 'మహారంగుని సంపూర్ణ భరోష్ఠమ్', 'ప్రతిషేధక్షర విక్లబాభి రామమ్' అను శ్లోకాంద్రిరరణ సందర్భమునందును వేంకటరాయశాస్త్రిగారితో రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రులు⁴ చేసిన ప్రసంగము

¹ వెలుగోటివారివంశచరిత్రము, పు. 154; శ్రీరాంవీరప్రహ్లాదవి, నానారాజస్య చరిత్రము, పు. 32.

² మండపాక పాఠ్యతీర్థరత్న కృత శ్రీ వృష్ణాద్భుతయము, రహస్యలయ మొదలై తుల. శాల, నెల్లూరు, 1903.

³ పంగోలు వేంకటరంగయ్య, నెల్లూరు జత్రకాప్రచారము, తల్లిపల్లి, 1922 జూన్ 24, పు. 1.

⁴ Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, p. 437.

⁵ వేంకటగిరి సంస్థానాధీశులు సర్వజ్ఞ సింగమమహిపాలుఁడు వేదమువారికి పోషకు

రాజాగారి విమర్శన నైపుణికిని, రసజ్ఞతకును తార్కాణము.¹ శృంగారనైషధము సందరి తపనీయదండము, కేళీమయీరాంగన — ఇత్యాది పదబంధముల విమర్శనములపట్లను వేదమువారితో రాజాగారు సలిపిన చర్చాభోరణి రాజాగారి ఛామోద్రీయత్వమునకు, పాండితీపటుత్వమునకు ప్రబల నిదర్శనము.²

వేదమువారి ప్రతాపరుద్రీయ నాటకముపై 1898 లో అముద్రితగ్రంథ చిత్రామణ్యము బంధముగఁ బ్రచురితమయిన రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల నాటి సద్విమర్శనము విమర్శక ప్రపంచమునకు వేంగుజుక్కపంటిది వేదమువారి ప్రతాపరుద్రీయ నాటకమును దొబ్బిలియుద్ధ నాటకమును రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల రంజితము, రసజ్ఞశేఖరులగు శ్రీ రాజావారి సౌహార్దమే తమ దొబ్బిలినాటక రచనమునకు దోహదమయ్యెనని వేదమువారు స్పష్టపఱచిరి. వీరి యాస్థానమున సమ్మానములందిన కవులలో తిరుపతి వెంకటకవులు,³ గోపీ నాథము వెంకటకవి, తిరుమలసెట్టి జగన్నాథకవి, మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రి, గోపీనాథము మాలెకొండయ్య, ఎనమచింతల సంతీపరాయశాస్త్రి, మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి, చెల్లాల సదాశివశాస్త్రి, జనమంచి శేషాద్రిశర్మ, చిలక పౌల వేంకటరామానుజశర్మ, జాలాంత్రపు వేంకటరాయకవి మొదలైనవారు ముఖ్యులు. గోపీనాథము వేంకటకవిని గుఱించి ఈవరకే వివరింపఁబడినది, ఎనమచింతల సంతీపరాయశాస్త్రిగారి దశకుమార చరిత్రము దండికవి కృత సంస్కృతకృతి కనుకృతి. ప్రౌఢచచనమున అనూదితము. ఇది గుణముల విచచ్ఛయని విమర్శకవతంసుల ప్రశంసల నందినది.⁴

మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి (1833—1897)

ఈతఁడు దొబ్బిలివారి యాస్థానకవి. దొబ్బిలిరాజా రావు వేంకట శ్వేతా చలపతి రంగారావు (1862—1926) రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల రెండవ గోదరుఁడు. అందువలన పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారికి వెంకటగిరి సంస్థానమునందును సమ్రాటములు జరిగినవి. వెంకటగిరి పాలకుల ప్రోత్సాహముతో పార్వతీశ్వర శాస్త్రి రచించిన నాలుగశ్వాసముల చారిత్రక ప్రబంధము రాధాకృష్ణ సంవాదము.⁵ ద్వితీయర్థ కుమారులగు మండపాక రామకవి రూర్పిన లఘు వ్యాఖ్యానము దీనికి అది ముఖ్యము కోదండరామరెడ్డిగారు వ్రాయుట వింత, చూ. లండ్ర ప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీ సాహిత్యోపన్యాసములు, 6, పు. 88.

1 గుఱ్ఱం సుబ్బరామయ్య, వేదము వేంకటరాయ సంస్మృతి, పుటలు 19—23.

2 పైడి, పుటలు 53—55.

3 నానారాజ సందర్శనము, పూర్వార్థము, పుటలు 2—7 : ‘శ్రీరాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల సభ సవధానము సత్సినామ’. పైడి. పు. 53.

4 అముద్రిత గ్రంథ చిత్రామణి, సంపుటము 2, సంచిక 11, పు. 14.

5 అది సరిస్వతీ నిలయ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురము, 1886.

జోతంపఁబడినది. వెంకటగిరి రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రులవారి పట్టాభిషేకోత్సవము కనుక, గట్టినట్లు పర్ణింపఁబడిన కావ్యమిది. తమ యస్సగారి పట్టాభిషేకోత్సవ గాఢము కృతిగా నొసరింపుఁడని రచిని బొద్దిరిరాజాగారు కోరఁగా వెంకటగిరి రాజాగారి అభ్యుదయ పరింపరాభిప్రదికరించుముగ రాధాప్రసాద సంవాచరూపముగ శ్రీకృష్ణాంకితముగ నీ కావ్యము సందానింపఁబడినది.

వెంకటగిరి పట్టాభిషేకోత్సవముఁ జూచివచ్చిన మహేంద్రుల వృత్తిఁబడి జయంతుఁడు తనరీ జన్మములో పట్టాభిషేక మహోత్సవప్రాప్తిలేదని దురితంబు తండ్రితో భంగ్యంతరముగాఁ బ్రస్తావించఁగ మహేంద్రుల కొడలుమంటి బృహస్పతినిఁ బిలిపించి యతనియెదుట కొడుకును చీవాట్లుపెట్టెను. బృహస్పతి తండ్రికొడుకులకు రాజీ కుదుర్చును. ఈ సంఘటనమును చూచి సర్వసర్వస్థుల నవ్వనకు రాధ కారణమడుగఁగ కృష్ణుఁడీ జయంత మహేంద్రుల గొడవను వివరించెను. తాను జీవించియుండఁగానే కొడుకునకు పట్టముగట్టు ఉదాహరణుఁడగు రాజీకలియుగమునందున్నాఁడా యని రాధ ఆశ్చర్యపడియతని పట్ట నమును విరిపింప వేడును. కృష్ణుఁడు వెలుగోటివారి పూర్వ వంశపర్వములతో మొదలుపెట్టి పట్టాభిషేక కథను సాంతము వివరించును. కావ్యమంతటను శబ్దాలంకారములు, శ్లేష చమత్కృతులు, చక్కోక్తి నైపుణ్యము, చమత్కృత సంఘటనములు, స్వాధావిక పర్వనములు నిండియున్నవి.

సార్వత్రికశాస్త్రి 'వెలుగోటి లక్ష్మీనరసాంబా సర్వజ్ఞ బుచ్చారాస్థాన సుత్రామ సుతసప్తక జ్యేష్ఠ'లగు రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల రచించుముగ రచించిన మణియొక పద్య ప్రబంధము ఏకాశ్వాస పరిమితముగ శ్రీకృష్ణాభ్యుదయము. కృష్ణావతారమునందలి ముఖ్యఘట్టము లిందు సరిశ్లేషరూపమున సందానితములు. తొలుత అముద్రితగ్రంథచింతామణిలోఁ బ్రచురితములు పిమ్మట నిది ప్రత్యేక గ్రంథరూపమున నావిష్కృతము.*

మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి

ప్రసిద్ధ పండితులగు వీరు వెంకటగిరివారి వితరణమును చదిచూచిన వారు. వీరు రచించిన సంస్కృత కవి జీవితములను గ్రంథము రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల సమాదరణమునఁ బ్రచురితము.†

మల్లాది వా రాండ్రీకరించిన ఆంధ్ర దశరూపకమును లక్షణ గ్రంథము నైతము వెంకటగిరి రాజాగారి ప్రోత్సాహమున సంతరింపఁబడినది. ఇది

* ప్రకాశకులు : పూండ్ల రామకృష్ణయ్య, రమానిలయ ముద్రాక్షర శాల, నెల్లూరు, 1903.

† శర్వాణీ ముద్రాక్షర శాల, అమలాపురము, 1911.

రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల కంకితము.¹ అంధ్ర దశరూపకకర్త—

‘పద్మనాయకకుల కల్పపాదపాగ్ర

జనిత రేచర్ల గోత్రశాఖను జనించు

నిరుపదెనిమిదియవ సురుచిత ఫలంబు

రాజగోపాలకృష్ణ ధరావరుండు’

అని కీర్తించుట కేవలము స్వభావోక్తి.

చిలకపాటి వేంకటరామానుజశర్మ

భారద్వాజ గోత్రుడును, పేరిందేవీ తిరుమలార్యుల పుత్రుడును సగు
చిలకపాటి వేంకటరామానుజశర్మ వేంకటగిరివారి యాశ్రమాలలో నొకడు.
వినోద కథా కల్పవల్లి, చిత్ర కథా అహరి, చమత్కార కథా కల్లోలిని
బ్రహ్మాత్మర ఖండము, ఎచన బ్రహ్మవైపర పురాణము మున్నగు పేరి
రచనములు వేంకటగిరివారి యాశ్రమమున విలసిల్లినవి. భోజుని తనయలగు
తరుణింబుజ విరజాంబుజలను ఉదయాదిత్యుడను రాకుమారునకుఁ బెండ్లిసేసిన
మహాకవి కాళిదాస చరిత్రము వినోదకథాకల్పవల్లిలోని యతివృత్తము. ఇది
శృంగార రస ప్రధానము. షష్టగుణచ్చ సముపేతము; రాజగోపాలకృష్ణ
యాచేంద్రుల ప్రేరణమున విరచితము.² కాళిదాస చరిత ప్రకరణమును పది
యంకముల నాటకమును రామానుజశర్మగారిచే నిర్మింపఁబడినది. ఇందలి ఛరిత
చరిత్రమున రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రులకు మంగళా శాసనములు పొందు
పలుకఁబడినవి.

బాలాంత్రపు వేంకటరాయకవి

ఈ కవికృతమగు శ్రీరంగరాయ పట్టాభిషేకమును నామాంతరముగల
యాచేంద్రుల వేంకటరామమున విరచితముల రూపకము వేంకటగిరివారి ప్రేరణ
మున రూపొందినది, తోపూరు యుద్ధమున జగ్గరాయాది ఖిల నోడించి
పట్టాభిషేకమున సామ్రాజ్యపాలకుల సంతతివారికి పట్టాభిషేకము గట్టిన వెలుగోటి
యాచేంద్రుని పీఠగాఢ యిందలి కథా శరీరము.

రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రుల లింగను మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి
రచితమగు అమరుక రావ్యము, మల్లాదివారి ఉత్తర రామచరిత్రము. చిలకపాటి
వారి కాళిదాస చరిత ప్రకరణము, గోపీ కథా రోముడి, తిరుమలసెట్టి జగన్నాథ
కవి రచితమగు హాలాస్య మాహాత్యము, మహాద్వైతము, వెల్లాల సదాశివశాస్త్రి

1 వావిళ్ళ ప్రిస్, మద్రాసు, 1915.

2 వావిళ్ళ ప్రిస్, మద్రాసు, 1950.

3 హిందూ రత్నావళి ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి.

4 విద్యుజ్జన మనోరంజనీ ముద్రాక్షరశాల, విశాఖరము, 1910.

వెలుగోటివారి వంశ చరిత్రము, రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుని సంకలనముగు శృంగార పద్యావళి, ఇతర కవి కృతములగు కథా సరిత్సాగరికము, గీత గోవిందము, రుక్మిణీ పరిణయము, సుమనో వినోద భాణము మున్నగు గ్రంథములను బ్రకటింపఁజేసియు, జనమంచి శేషాద్రిశిర్మగారి బ్రహ్మరసి పురాణ ప్రచురణమునకుఁ దోడ్పడియు వివిధ వాఙ్మయ శాఖల విస్తృతికి, పురోగతికి మూలకారకు లయిరి.

వార్మికి రామాయణమునకు శ్లోకానుకృతిముగ నాంధ్రమునటికా తాత్పర్యములను, భగవద్గీతేశ్యాద్యుద్గ్రంథములకు అముటీకలను రచించి, అనేక గ్రంథములను సుపరిష్కృత మొనర్చి ప్రకటించిన పిద్యావాదిధి చదలువాది సుందరరామశాస్త్రి (1850-1925), తర్కభూషణము వేంకటాచార్యుల సుద్భట వివాదహ్రాది నోడించి పించిన చదలువాడ అనంతరామశాస్త్రి (చిన్నయిన శాస్త్రి)యును, వెంకటగిరివారి పద్యత్కపులు. సంస్కృతాంధ్రములయందును, సంగీత సాహిత్యములయందును సమాన ప్రతిభను బ్రదర్శించిన సరిస్థుని శేషశాస్త్రి, సరిస్వతి సూర్యనారాయణశాస్త్రి మున్నగువారు వెంకటగిరి పండితులలో చాసికెక్కినవారు. వెంకటగిరి పాలకులు సాహిత్యముతోపాటు సంగీతము నకుఁగూడ స్థాన మొసంగి యాదరించినవారు. '....వెంకటగిరి, రాజహస్త్రి, రాధేజీనగరము, సూజీదు, చల్లపల్లి, ముత్తూల, పితాపురము, పెద్దాపల్లి, విజయనగరము, గద్వాల, పనపల్లి, ఆత్మకూరు మొదలగు రాజాస్థానములు సంగీత వినోదములు లేనివిగావు.'¹

ముద్దుకృష్ణ యాచేంద్రులు

రాజగోపాలకృష్ణ యాచేంద్రుల తమ్ములగు ముద్దుకృష్ణ యాచేంద్రులును విద్యతోషకులు. వీరు కవిపండితులను పోషించుటయేగాక పాశ్చాత్యనాన్వాసిన గీర్వాణాంధ్ర గ్రంథములను టెక్కింటిని స్వకీయముగు ముద్రాక్షర శాలలో ముద్రింపించినవారు. వీరి యాస్థానకవులలో ఉభయ భాషాభివృద్ధి బిరుద విభూషితుడగు బిరుదురాజు శేషాద్రిరాజు ముఖ్యుఁడు. రుత్రుఁడు చెంగల్వరాజు పుత్రుఁడు. ఈ కవి చంపూదిరాటపర్వ పుష్పదాదబిలాసాది గ్రంథముల నాంధ్రమున సంధానించినవాఁడు.² కాళిదాస వృత్తముగు కుమార సంభవమును సైతము ఆతాశ్వాసముల కావ్యముగఁ దెనిఁగించిరి.³ వీరి కృతు లన్నియును ముద్దుకృష్ణ యాచేంద్రుల కంకితము. తిరుపతి దేవర

¹ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, అన్నమచార్య చరిత్ర వీరికి, తిరుపతి తిరుపతి దేవస్థానముల ముద్రణాలయము, తిరుపతి, 1966, పు. 73.

² పుష్పదాన పిలాస విమర్శ, ఆంధ్రభాషా సంజీవని, విజయపూర్ణిరము, పు. 86.

³ ఆంధ్ర కుమారసంభవ కృతి విమర్శనము, వైది, జయలక్ష్మయ జము.

రవులు¹, పిశుపాటి చిదంబరశాస్త్రి, దేశభట్ల జానకీరామ సుదీమణి, సరిస్వతి శేషశాస్త్రి, ముద్దుకృష్ణ యాచేందుగిరిలే సత్కరింపఁబడినవారు. తిరుపతి వేంకట రవులకు 'వెంకటగిరిలోన విభుఁడుఁ దదనుజులుఁ జేరి వేసూటపదాఱు లిడిరి'.

తమ పంశీయులలో పూర్వుఁడయిన సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుఁడు రచించిన రిసార్చ్ పనుధారరాధిదానమగు నాట్యాలంకార శాస్త్రమును ఉల్లాసత్రితయ యుక్త మగుదానిని మొట్టమొదటిసారిగా ముద్దుకృష్ణ యాచేందుగిరిలే పండిత పరిష్కృత ముగా ముద్రింపించినవారు. 'సర్వజ్ఞ రుమార యాచమహేంద్రస్య నందనస్య శ్రీ మున్ముద్దుకృష్ణ యాచేంద్రస్య నిదేశేన పరిష్కృతమ్' — అని ప్రభమ ముద్రణము ముఖపత్రమునఁ గలదు. రత్నపాంచాలికా ప్రచురణ రిర్తలును వీరే. వీరికిఁ బిమ్మటనే పితాపురము రాజాగారు వీని ద్వితీయ ముద్రణములకుఁ గారితరలయిరి. గోపీనాథము వెంకటకవి రచించిన శ్రీమద్రామాయణ మహా రాష్యము ముద్దుకృష్ణ యాచేందుగిరి యనుమతిచే స్వీయ ముద్రాశాలయందు ద్వితీయ ముద్రణము నందినది. సంస్కృత భాషయందు రచితమైన కాళహస్తి మాహాత్యమను గ్రంథమును ముద్దుకృష్ణ యాచేందుగిరిలే ప్రప్రథమముగఁ బ్రచురించిరి. కటికనేని రామయరవి విరచితమగు కువలయానంద ప్రరాశమను నాంధ్రీకృతాలంకారకృతి ప్రరాశకులుగూడ వీరే. పిశుపాటి చిదంబరశాస్త్రిగారి (1892—1951) శ్రీ రామాంజనేయ నాటకమును ముద్దుకృష్ణ యాచేందుగిరి భాషాభిమానముచేఁ బ్రరాశిత మయినది. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి మున్నగు సాహిత్య పత్రికలకు వీరు రాజపోషకులు.

ముద్దుకృష్ణ యాచేందుగిరి తమ్ములగు వేంకటకృష్ణ యాచేందుగిరిలును సంతతము విద్యా వినోద గోష్ఠియందే గడపెడివారని శ్రీ కృష్ణాభ్యుదయ ప్రబంధ పీఠిక మూలమునఁ దెలియపచ్చుచున్నది.²

వేణుగోపాల యాచేంద్రులు

వీరు తమ అన్నగారును బొబ్బిలి పాలకులును అగు రావు వేంకట శ్వేతాచలపతి రంగారావు వెంట 1893 లో ఇంగ్లండు వెళ్ళి యూరప్ ఖండము సంతానుఁ బర్యటించి వచ్చిరి. వీరు 'లై జర్--హిండ్' సుపర్ణ పతకాంకితులు; భాషాభిమానులు; రకాపోషకులు; ప్రసిద్ధ క్రిడా నిపుణులు.³ కాళహస్తి

¹ కథలు — గాథలు, ప్రభమ భాగము, పుటలు 440, 441 ; నానారాజ సందర్శనము, పూర్వార్థము, పుటలు 7-12.

² శ్రీకృష్ణాభ్యుదయము, రమానిలయ ముద్రాక్షర శాల, నెల్లూరు, 1903, పీఠిక, 3.

³ A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. II, pp. 111-119.

శివరాత్రిత్సవముల సందర్భమున కళాకారులను సత్కరించి వ్యయమంతయును భరించెడివారు.

గోవిందకృష్ణయాచేంద్రులు

రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రుల కుమారులగు గోవిందకృష్ణయాచేంద్రులును తండ్రివలె కవి పండితాభిమానులు. కాకినాడ ఆంధ్రప్రచారిణీ గ్రంథమాలకు మచిలీపట్టణము గ్రంథాలయసర్వస్వ పత్రికకు ప్రధాన రాజపోషకులు. తమ పట్టాభిషేక సమయమున (1-2-1917) మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి గారిని వెంకటగిరికి రప్పించి యాస్థానవిద్యత్కవి గౌరవమును నెఱపి సత్కరించిరి.¹ చింతలపల్లి నరసింహశాస్త్రి యాంధ్రీకరించిన శృంగారకాదంబరి గోవింద కృష్ణుల సమాదరణమునఁ బ్రకాశితమయినది.² ఛట్టబాణుని కాదంబరి కిది యాంధ్రీకరణము. పూర్వభాగమునం దాతాశ్వాసములు, ఉత్తరభాగమునందు నాలుగాశ్వాసములునుగల పద్యకావ్యము. కవి పసిష్ఠ గోత్రజులు, కరణకమ్మలు. పేరిమాండాత్ర్యంబకశాస్త్రుల తనూభవులు. మేధా దక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసకులు. ఈ కృతి మేధా దక్షిణామూర్తి కంకితము. 'కాదంబరీ రసజ్ఞానాం సుధయాకిం ప్రయోజన'మ్మను నభియుక్తోక్తి సార్థకమగు రీతిని నాంధ్రీకరణ విధానమును సాగినది. చిత్రరేతు చరిత్రమను నయివాశ్వాసముల పద్యగ్రంథము శాస్త్రిగారి కృత్యంతరము. గోవిందకృష్ణయాచేంద్ర పట్టాభిషేక జ్ఞాపకార్థము ప్రచురితము. ఇది షేక్స్పియర్ 'కింగ్ రియర్'న కాంధ్రీకృతి.³

మచిలీపట్టణము వాస్తవ్యులు శ్రీరాం వీరబ్రహ్మ కవిగారు రచించిన నానారాజన్య చరిత్రమను కతిపయాంధ్ర సంస్థానాధీశుల చరిత్రము గోవిందకృష్ణ యాచేంద్రుల కంకితము. రత్నాకరపు సుబ్బారాయకవి 'గోవిందకృష్ణయాచేంద్ర విజయ'మను చారిత్రక గ్రంథమును, నెమలి సుబ్బారాయకవి 'పెలుగోటి కృష్ణయాచేంద్ర చరిత్ర'మను చారిత్రక గ్రంథమును రాజాగారి ప్రేరణమున రచించినట్లు తెలియుచున్నది.⁴ 'కవనార్థముదయించి'న కారణ జన్ములు తిరుపతి వెంకటకవులు వెంకటగిరి సంస్థానమునందు ఘనముగ సమ్మానింపఁ బడిరి. 'వేంకటగిరిరాజు వేంకటగిరిరూపభణితుల్యులని ధనార్పణ మొనర్చె'ని⁵

¹ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి షష్టిపూర్తి సంచిక, (సంపాదకులు : చూమిడిపూడి వేంకటరంగయ్య, దివాకర్ల వేంకటాచార్యులు).

² వావిళ్లపెన్, మద్రాసు, 1926.

³ నేషనలిస్టు ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపట్టణము, 1919.

⁴ ఆంధ్రవాఙ్మయ సూచిక, ముద్రితగ్రంథముల పట్టిక, పుటలు 59, 195.

⁵ ఆమరవాది రామకవి రచిత పద్యభాగము, గుంటూరు సీమ, పూర్వరంగము, పు. 118.

‘వేంకటగిరి రాజు వెట్టివాడా ! వీరికే వేయినూదార్ల నిచ్చుటేమి ?’¹
మున్నగునవి దీనికి నిదర్శనములు.

గోవిందకృష్ణయాచేంద్రుల ద్వితీయకుమారులు వెంకటరాజగోపాలకృష్ణ
యాచేంద్రులు సంస్కృతాంధ్రములలో మంచి పరిచయముగలవారు. పూర్వోక్త
మగు ఆంధ్రశృంగారికాదంబరిని ఆమూలచూడముగాఁ బరిశీలించి ప్రకాశార్హ
మని నిర్ణయించిన మీదటనే గోవిందకృష్ణయాచేంద్రులు దీనిని ముద్రించిరట.

గోవిందకృష్ణ యాచేంద్రుల జ్యేష్ఠ కుమారులు సర్వజ్ఞకుమార కృష్ణ
యాచేంద్రులు చిటుతకూడిటి వయసునుండియు సాహిత్యవిద్యా పక్షిపాతము
గలవారు. చెళ్ళపిళ్ళ శుభాశిష్యముల నందినవారు.² 1924లో కడపపట్టణములో
జరిగిన జనమంచి శేషాద్రిశర్మగారి ఆంధ్రశ్రీమద్రామాయణ కృత్యావిష్కరణ
తోత్సవ సభకు పీఠధ్యక్షతవహించి జనమంచివారికి రెండు సూటపదాఱులను,
జోడుకాలువలను బహూకరించిరి. శర్మగారి కలివెలసాది కృతుల ముద్రణము
నకు సాయమునర్పిరి.

‘గోపీనాథ కవిత్వమాధునికి నెక్కొగొతురంబున్న పృ
థ్వీపాలాగ్రణి నందనుండు మనుడా వెల్గోటిసర్వజ్ఞుడే
నీ పాలంగలడై సభాధిపతియై నీకోర్కురీదేర్చువాఁ
డై పంచారమునేయు నీమహిమ శేషాద్రిశ ! సామాన్యమే !’³ యని
ఆనాడే కవిరాజుల ప్రశంసలను దొందినవాడీ యువరాజు.

యువరాజుగారును వారి సోదరులు వేంకటరాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రు
లును పిశుపాటి చిదంబరశాస్త్రిగారిని తమ యాస్థానకవిగా నిలిపికొని శాస్త్రిగారు
తెనిగించిన పద్మపురాణమును అచ్చవేయించిరి. మొన్న మొన్నటిదాక
వీరి యాస్థానమునందు విద్వద్గోళులు, అష్టావధాన శతావధాన సభలు జరుగుచునే
యుండినవి. ఇట్లు సర్వజ్ఞసింగభూజాని నద్గుణవార్ధి యాలవాలంబుగా నంకు
రించిన వెలుగోటిపంశశాఖి పూచి కాచి ఫలించి పాఠక సుకవీంద్ర బంధు
విద్వజ్జనాశ్రయ మూలమైన రేచెర్ల పేరును శాశ్వతముగ నిలిపినది.

¹ రాళ్ళబండి వెంకటసుబ్బయ్యశాస్త్రి, తిరుపతి వెంకటరవుల గీరతము, ప్రశంసా
పర్వపరిశిష్టము.

² నానారాజ సంపర్కసము, ఉత్తరార్ధము, పుటలు 25—28.

³ ఆంధ్ర శ్రీమద్రామాయణ పీఠిక, కవిరాజ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి
అభినందన పద్యము.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. నేలటూరి వేంకటరమణయ్య, వెలుగోటివారి వంశావళి, మద్రాసు విశ్వ
విద్యాలయ ప్రచురణము, 1939.

2. శ్రీరామ్ వీరబ్రహ్మకవి, నానరాజస్య చరిత్రము, పుటలు 1-38.
3. పూండ్ల రామస్వామయ్య (సంపాదకుడు), అమృతగ్రంథచింతామణి సంపుటములు.
4. కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులు, ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, ద్వి. భా. త్త. భా.
5. తిరుపతివేంకటకవులు, నానరాజసంపర్కనము, పుటలు 1-11.
6. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, పదాలు—గాథలు, సంపుటము 1, పు. 440, 441.
7. ఆంధ్రవిజ్ఞానము, సంపుటములు 2, 3, 6.
8. చాగంటి శేషయ్య, ఆంధ్రకవితరంగిణి, సంపుటములు 11, 12.
9. తెలుగు విజ్ఞానసర్వస్వము, సంపుటము 3.
10. జమీందారీరమిటీ రిపోర్టు.
11. వేదము వేంకటకృష్ణశర్మ, శతకవాఙ్మయసర్వస్వము.
12. కల్లూరు వేంకటనారాయణరావు, వీరేశలింగ యుగము, సాచిస్ ప్రింటింగ్ ప్రెస్, అనంతపురము, 1965.
13. పుసుగు శ్రీనివాసం, నెల్లూరు జిల్లాలోని సంస్థానముల చరిత్ర, పుస్తకము సింహపురిమండలసర్వస్వము, ద్వితీయ ఖండుము, 1963, పుటలు 69-93.
14. J. A. Boyle, Manual of Nellore District, pp. 712-724.
15. M. A. M. P., Vol. I, Zamindaries, p. 56, Vol. II. p. 294.
16. C. U. Aitchison, A Collection of Treaties, Engagements and Sannads, Vol. VIII, Calcutta, 1892, pp. 47-55.
17. W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, Vol. XXIV, New Edition, Oxford, 1908, pp. 307, 308.
18. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, 1903, Vol. II, 1908, pp. 111-119.
19. A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India, Vol. I, Madras, 1915, pp. 489-491.
20. V.L. Sastry, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States, pp. 712-719.
21. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Parts I and II, 1938.

సంగమవలస

ప్రవేశిక

విశాఖపట్టణమున కుత్తరముగా ముప్పదివరువుల మారమునను, పార్వతీ పురమునకు పడమరగా రెండుపరువుల మారమునను ఈ సంస్థాన ముండినది. ఇందు పందొమ్మిది జిరాయిత్త గ్రామములు, ఒక అగ్రహారమును ఉండినవి. పేష్కారు రూ. 6,700 లు. ఈ సంస్థానమును ఒకప్పుడు తక్కిన కొండ జమీందారీలతోపాటు జయపురసంస్థానమునందలి యొక భాగము. ఈ వంశ మునకు మూలపురుషుడుగా సంభావింపబడుచున్న దామోదరుడు అనునతడు ఉత్తరభారతదేశమునుండివచ్చి సందాపురపరిసరములందు స్థిరనివాస మేర్పఱచి కొనియుండెనట. ఈ దామోదరుడు 'సందాపురరాధ్వజినీనాథుండై శత్రుజయ మొనరించి రాజ్యహూర్వహుడయి....' స్వీయశక్తిసామర్థ్యములవలన సందా పురము పరిసరములందుగల భూములను వశపఱచికొని ఆ ప్రాంతమునకు త్రమముగా ఏలికి యయ్యెనట !*

కార్ముర విద్యామర్మజ్ఞుడగు తమ్మనాథ్యుడను నీ కోటకుఁజెందిన పాల కుడు శత్రువులమీద దాడివెడలినపుడెల్లను సంగ్రామవిరతిలేక సంగ్రామవసతి యనుచోట మరొకముసేయుచువచ్చెనట !† సంగ్రామవిరతి (వసతి)యే ఉచ్చారణ పశమున తెలుగులో సంగమవలసగా మారినదట!‡ ఇది కృత్రిమవ్యుత్పత్తిగాఁ

* ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి వలసవచ్చి సందాపురప్రాంతముల రాజ్యము గడించి నది రామచంద్రసరేంద్రుఁ డని శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్ర నిరూపణము, చూ. 40వ పద్యము.

† రామచంద్రుడే ఈయుద్ధవీరుడట : చూ. పైది, 42—44 పద్యములు.

‡ 'అతడు సందాపురాధిపత్యహిత సమితి

సమితి సడగించుటకు నొక్కి చిక్కి శిధిర

సన్నిదేశంబునొసరించి జయముగొనుట

వ్యసహృదంబుడై సంగ్రామవసతి నాఁగి' — నిశ్శంకచరితము, 9.

'...శత్రుగదసంహారణ

శ్రీనారాయణ సెప్పరి సంగ్రామవసతియనెడిపేరఁ గరిమలరారెన్'

— శ్రీమన్నిశ్శంకచరితము, 44.

'తెలుగు పలుకున సంగమవలస యనుచు

సచటివారలు పలుకుట నదియుపరుస

పశ్చిమతంబుడై జాల సుర్వీతలమునఁ

దామరప్రాజ్ఞ సామూన్యభద్రీతి నిపుడు' — నిశ్శంకచరితము, 10.

దోచుచున్నది. సంగ్రామ శబ్దము 'సంగమ' కావచ్చును గాని విరితి, వసతి శబ్దములు 'వలస' కానేరవు. ద్వనిపరిణామ సూత్రముల కీ రూప పరిణామ నిరూపణపద్ధతి ఖాత్తిగా విరుద్ధము. విశేషించి 'వలస' యనునది శ్రీరాకుళ విశాఖపట్టణమండలములయందు ప్రచురముగా గ్రామనామముల ఉత్తర భాగముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. 'వలస'యను పదము ఉత్తరభాగముగాఁగలిగిన అన్ని గ్రామములకు నిట్టివ్యుత్పత్తిని ఆరోపించుట అవిచారితరమణీయమని చెప్పవలసివచ్చును. ఇది సంఘము పలనయో లేక సంగమ (= కూడిక, కూడుట) పలనయో కావచ్చును.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానపాలకులు భరితాస్వదాయులయిన చంద్రవంశక్షత్రియులు! * వీరి మూలపురుషుఁడు దామోదరుఁడని ముందే వివరింపఁబడినది. వీరి పంశ పృక్షిమును నిర్మించుటలో చరిత్రకారులలో భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. పడివేలు కథనమును, నిశ్శంకచరిత వివరణమును, శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్ర యనుపర్జనమును ముఖ్యముగా నీవిషయమున భేదించుచున్నవి. మూలపురుషుని విషయమున మాత్ర మేకవాక్యతయున్నది, పడివేలుకథనముమేరకు మూలపురుషుఁడగు దామోదరుఁడే సంగమపలస నిర్మాత. నిశ్శంకచరితము ప్రకారము దామోదరుని పంశములోని తమ్మున్నయను నామాంతరముగల జియ్యందొర సంగమ పలస పట్టణనిర్మాతగాఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్ర పర్జనము ననుసరించి రామచంద్రనిశ్శంక సంగమపలస పట్టణనిర్మాత : ఇతఁడే నందాచారీకు మెప్పించి నిశ్శంకచిరుదము నందినవాఁడు.† పై జియ్యందొరనుండి అనంతరపంశపృక్షినిరూపణమునందు భిన్నాభిప్రాయములు లేవు.

దామోదరునినుండి జియ్యందొరవరకుఁగల తరములును, ఆయాతరముల పురుషనామములును భేదించుచున్నవి. నిశ్శంకచరితమునందలి గురులింగ స్వప్నఁడు, వినాయకుఁడు, నీలకంఠుఁడు, మంథన్న, పీఠభద్రుఁడు, తమ్మున్న మొదలగు నామములు పడివేలుచరిత్రములో కానరావు. పడివేలుచరిత్రములోని ప్రతాపరుద్ర, రామచంద్ర, నందన్న, జగన్నాథ నామములు నిశ్శంకచరితము నందుఁ గన్పట్టవు. శ్రీమన్నిశ్శంకచరితమునందు ప్రతాపరుద్రప్రసంగము పొడకట్టదు. దీనిని ఇవమిత్యమ్మని నిరూపించుభారము చరిత్రకారులది.

పడివేలుచరిత్రముప్రకారము దామోదరుని కుదురునందు ప్రతాపరుద్రుఁడనువాఁడు జన్మించెను. ఇతఁడు ఇరుగుపొరుగుసీమలను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసెను. ఈతనితరువాతి ముఖ్యపాలకుఁడు రామచంద్రుఁడు. ఇతఁడు

* 'ద్విజరాజవంశమున...' 'ఇందుకులోద్భవ చరాతలేశ్వరులు...'

—నిశ్శంకచరితము, పద్యములు 2, 3.

† శ్రీమన్నిశ్శంకచరితము, 44, 45, 57.

నందాపురరాజునకుఁ గూర్చుమిత్రుఁడు. నందాపురరాజునకు తోడ్పడి అతని శత్రువుల నోడించి రామచంద్రుఁడు ప్రసిద్ధిపహించెను. దీనికి సంతోషించి రఘునాథకృష్ణదేవు జ్యేష్ఠతనయుఁడును, అప్పటి నందాపురరాజును నగు రామచంద్రదేవు 'సంగరాంగణమందు నిశ్శంకవృత్తి దోర్బలముమీర నహితులఁ దోలినట్టి....' రామచంద్రునికు నిశ్శంకబహద్దర్ వీరుదమునొసంగి సంగమవలస రాజ్యాధిపత్యమును స్థిరీకరించెనట.* ఇతనికొడుకు నందన్ననిశ్శంక.† నందన్ననిశ్శంకునకు జగన్నాథనిశ్శంక,‡ కట్టన్ననిశ్శంక యని యిద్దఱు కుమారులు. జగన్నాథనిశ్శంకునకు తొమ్మిదిమంది కొడుకులు. వారిలో పెద్దవాఁడు సియ్యంబొరనిశ్శంక. ఈతనికి జియ్యంబొరనిశ్శంక, పాత్రనిశ్శంక యని యిరువురు పుత్రులు. జియ్యంబొరనిశ్శంక కాలముననే విజయనగర ప్రభువు పెద్దవిజయరామరాజు '....జయపురసింహాసనాధీశు...రామచంద్ర మహారాజశేఖరు నత్యంత కపటసఖ్యమునఁ దనకునొగి పెశపర్తిగ నొసరించు కొని తన్మహారాజ్యమందు నిజాధికారమొంతయు నెఱపుచు నింపందునంత....' (శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రము, 83) రామచంద్రదేవుగారి సోదరుఁడు బలరామదేవుఁడు దీనికి కటకటవడి పైరణపహింపలేక జయపురమునువదిలి నారాయణపట్టణమునకువచ్చి అఖిలచార్యనిపుణుఁడగు జియ్యంబొర సాయమున పేక్షించెను.

జియ్యంబొర ఈయనను నారాయణపట్టణమునకు పాలకునిగాఁజేసి మెప్పుపొందెను. ఇట్లు జయపురాధీశుని సోదరునకు తోడ్పడినవాఁడు తమ్మన్నబొరయని నిశ్శంకచరితముమాత్రము పేర్కొనుచున్నది (చూ. పద్యములు 8-11). తమ్మన్నబొర, జియ్యంబొర — ఈ రెండింటిలో నేదోయొకటి మాఱు పేరే ముద్దుపేరే కావచ్చు. ముఖ్యపాలకునకు తమ్మునిపంటివాఁడగుటవలన తమ్మన్నయనిగాని లేక చర్మన్నశబ్దమునకు వికృతి తమ్మన్నయనిగాని నిరూపింపవచ్చు. మఱియొకపత్తమున దామోదరశబ్దమునకు సంక్షేపరూపమగు 'దామ' కు వికృతియనిగాని వివరింపవచ్చు. జియ్యంబొర పెద్దకొడుకు పెద్దన్ననిశ్శంక. పెద్దన్న గొప్పవీరుఁడు. సంస్థానమును చక్కఁగా పాలించినవాఁడు. జయపురాధిప గౌరవలబ్ధిగర్వుఁడును పీతమణిపురాధినాథుఁడును నగు ఘోసాయి నోడించి బెలగాముదాత నీతఁడు తఱిమికొట్టెనట (చూ. పద్య 14-16). పెద్దన్నకు గంగమాంబవలస తమ్మన్న, వెంకన్న, వీరన్న యను ముగ్గురుకుమారులు

*"...ల మహీశునుతుంటు రామచంద్రపిఠుంటు

సంగమవలస నిశ్శంకబిరుదు

లో నొసంగెను దనయాశ్రయని కొరనికి..." — పెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారి రామచంద్రదేవపట్టాభిషేకము, విజయరామముద్రాక్షరశాల, విశాఖపట్టణము, 1921, పు. 8.

†మంథననిశ్శంకయని శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రము, 62.

‡తమ్మన్ననిశ్శంకయని పైది, 71.

కలరు. తక్కిన కొండజమీందారులతోపాటు క్రీ.శ. 1769 లో ఈ జమీందారులూడ విజయనగరమువారివలన పదమూడురేడుగావింపబడి, విజయనగరము దివాణమువారి తపుటీలో చేర్పబడెను.

‘అందు జ్యేష్ఠుడు తమ్మనాహ్వయుడు రాజ్య
భారము పహింపకయె పరపొల్లొడయ్యె
వెనుక వెంకటనిశ్శంకవిభుడు నిఖిల

శక్తిపాడుణ్యవిజ్ఞానశాలియయ్యె’ --నిశ్శంకచరితము, 20.

పెద్దకొడుకైన తమ్మన్న జమీనిచ్చగింపక తీర్థయాత్రల కేగి మరణింపగా రెండవకొడుకైన వెంకటనిశ్శంకుని 1796లో బ్రిటిష్ కుంఫణీవారు వారిసునిగా గుర్తించి, జమీని విజయనగరము స్వాధీనమునుండి తప్పించి వెంకటనిశ్శంకున కిప్పించిరి. ఈ వెంకటనిశ్శంకునిగారితో కుంఫణీవారు శాశ్వతపరిష్కారమును జరిపించిరి. వెంకటనిశ్శంకునకు ముగ్గురు భార్యలు. పెద్ద భార్యయగు గౌరియనపత్త్య. ద్వితీయ రికత్రమగు లక్ష్మమ్మవలన పెద్దన్నయను కుమారుడును, మూడవ భార్యయగు హేమమ్మవలన రఱున్నయను కుమారుడును కలిగిరి. వెంకటనిశ్శంకుడు పరమపదించినపు డాయనభార్యలు ముప్పైరును సహగమన మొనర్చినట్లు తెలియుచున్నది.

తండ్రి తరువాత పెద్దన్న పాలకుడయ్యెను. పెద్దన్నకు గంగమ్మ, చంద్రమ్మ, సన్యాసమ్మ యని ముగ్గురు భార్యలు. పెద్దన్నకు చాలచాలము సంతానము కలుగలేదు. మొదటిభార్యయగు గంగమ్మ పెదదొండపల్లి వాస్తవ్యులు మేదినిరాపు జగన్నాథరాజు పుత్రిక. మూడవ భార్యయగు సన్యాసమ్మ మేదినిరాపు రాఘమాంబా రఘునాథరాజుల తనయ. సన్యాసమ్మ తల్లిదండ్రులు గూడ పెద్దన్న ఆశ్రయముననుండి జమీందారునకు చేదోడువాదోడుగా వర్తించు చుండిరి. వీరికిని పెద్దభార్యయగు గంగమ్మకును పడలేదు. పెదదొండపల్లి వాస్తవ్యులగు మేదినిరాపు జగన్నాథరాజు, గోపాలరాజు సోదరులు; వరాహ నృసింహరాజు తనయులు. వెంకటనిశ్శంకు నాశ్రయమునందలి మేదినిరాపు పెద్దిరాజు, రఘుపతిరాజులు వాడిరాజు కుమారులు. మేదినిరాపు పంశీయులగు బాపిరాజు, వరాహనృసింహరాజులు జాతులు. వీరి పుత్రులు పరస్పరకలహముల మూలమున నరప సంస్థానమును పోగొట్టుకొని పరులపంచలఁ బ్రాకులాడు చుండినవారు. పూర్వమునుండి రాజుచుండిన జ్ఞాతిపైరము కూడ గంగమ్మ ప్రవృత్తికి దోహదకారి యయినది. గంగమ్మ గడుసుఁదనము కలది. పెద్దన్నకు చిత్తవిభ్రమ మేర్పడినదని పురారు పుట్టించి కుంఫణీ అధికారులను సమ్మించి ఆయమ్మ రాజ్యాధికారమును చేపట్టినది. పెద్దన్న తమ్ముడుగు కఱున్న ఈశ్వరభక్తితత్పరుడు. ఇహలోక విషయములపై నంతగా దృష్టిలేనివాడు. గంగమ్మ పినతండ్రియగు మేదినిరాపు గోపాలరాజు కొమార్తె సీతమ్మ కఱున్న

భార్య. పెద్దన రెండవ భార్యయగు చంద్రమ్మనాడ గోపాలరాజు హఠాత్తు. అందువలన గంగమ్మ కత్తి కెదురులేకపోయినది. విభురాజ్యంగముల మంత్రపైభవసంగతిఁ దన వశమొనర్చుకొని అధికారిమును సాగించినది.

నిస్సహాయుడగు పెద్దన్న సన్యాసాంబ సోదరులగు చిన వాడు ములులతోఁ గలిసి మచిలీబందరున కేగి తన యందేదవొరతనముగూర్చిన యాపద్విషయములను కుంభిణీదొరతనమువారితో వెలువెట్టుచానెను. చింతినే వారీ ప్రార్థనమును మన్నింపలేదు. బందరులో తమ కనుకాలత కలుగమిడి చింతించి పెద్దనాదులు దొడ్చిలి సంస్థానాధిపతుల నాశ్రయించి వారి ప్రాప్తున సంగమవలసను స్వాధీనపఱచికొనఁజూచిరి. కాని గంగమూలవా ప్రతిక్రియారలన నదియు వ్యర్థమైనది. సన్యాసాంబకు జనించిన మొదటిదిష్ట గంగాంబ శాసనముననయిన అభిచార ప్రయోగమువలన మృతిఁజెందినట్లు ప్రజామతి రూడ కలదు. సంస్థానము సంపాదనము నిమిత్తము పెద్దన నిర్భంకుఁడు సన్యాసాంబతోఁగూడి దొడ్చిలికేగి దొడ్చిలి రాజాగారి ఆశ్రయములోనుండఁగా సన్యాసాంబ రెండవ గర్భమున మృత్యుంజయుడను వాలుడు జన్మించెను. సన్యాసాంబ యంతర్వత్తిగా నుండఁగా పెద్దన పరలోకప్రాప్తుఁడయి యుండెను. దొడ్చిలి రాజాగారు ఈ వాలుని అల్లారుమొదలుగా పెంచి, యతనిపరిమూల కుంభిణీవారికి నిఘోర్పుల నంపిరట. ఈ విషయమునే ప్రపదనపారిజాతమిట్లు పేర్కొనుచున్నది :

‘అపన్ను సంగమవలస ఛాపతి నిశ్శంకనృపతి మను గడుగరుణన్
గాపాడెను రాయఁడపల్లెపాలవరుండు కొంతకాలము దనుకన్’

—అపరాధిక, పు. ౧.

దీనితో కుంభిణీవారు గంగమ్మను రాజ్యచ్యుతను గావించి రాజ్యపాలనమును ‘కోర్ట్ ఆఫ్ దార్టీస్’ పరముగావించి మైనరు జమీందారును విశాఖపట్టణమున నుంచి విద్యాబుద్ధులు నేర్పించుటకనువగు పెసతుల నేర్పిచిరి.

విద్యానయ కోవిదుడును, మేనమామయును నగు మేదికొండ సరసింహరాజుగారి వెంట మృత్యుంజయ నిశ్శంకబహద్దరు తన చిన్నతనమున విశాఖపట్టణమున కరిగి ఆంగ్లాంధ్రములలో ప్రసిద్ధాధ్యపకులరడ నుకొనెను. డయ్యెను. మహామహోపాధ్యాయ శ్రీమత్పరమస్థు పేంకటరంగాచార్యులుగారి సన్నిధిని సకలవిద్యలు చదివి చతురతను విజ్ఞతను సంపాదించెను. వ్రాక్షత రాగా క్రీ.శ. 1847 వ్లవంగ సంవత్సరములో జమీకివచ్చెను. ఇతని మేనమామ సంగమవలసకు తూర్పున కోనెడు దూరమున నొరపట్టణమును నిర్మించి దానికి మృత్యుంజయనగరమని పేరుపెట్టిరి. అదే అప్పటినుండి యా జమీందారీకి ముఖ్యపట్టణము. ప్రాతకోట పాడుపడినది.

కట్టన్ననిశ్శంకుని దౌహిత్రయగు లక్ష్మీనరసయ్యమ్మ మృత్యుంజయ

నిశ్శంకబహుద్ధర్ మొదటిభార్య. ఈమె యొక యాడుబిడ్డను సన్యాసాంబును ప్రసవించి మరణించినది రెండవభార్య హీరమణి. ఈమె సురిదాం జమీందారు లక్ష్మీనారాయణసింహుని పుత్రి ; చీకటి జమీందారుల దౌహిత్రీ. మృత్యుంజయ నిశ్శంక బహుద్ధరునకు రెండవభార్యవలన నేడుగురు కొడుకులు, ఇరువురు కొమరితలు. కొడుకులలో చివరి మువ్వరును చిన్నతనముననే మరణించిరి. పెద్దకొడుకు చంద్రశేఖరుడు. ప్రతాపరుద్రుడు, శంకరుడు, వరాహలక్ష్మీ స్పృహింహుడు - యీ మువ్వరును చంద్రశేఖరుని తమ్ములు. లక్ష్మీనరసయ్య, ఇందుమతీయను నిర్వురు కొమరితలు మేదిరీరావు బాపిరాజు కుమారులగు జగన్నాథరాజునకు, లక్ష్మీపతిరాజునకు క్రమముగా భార్యలు. చంద్రశేఖరుని భార్య చీకటి జమీందారులు వేంకటేశ్వరదేవుని పుత్రిక రాజ్యలక్ష్మి. విశ్వేశ్వరుడు కుమారుడు, పద్మాలయాభద్రయను కుమారికయు వీరి సంతానము. ఇందుమతీలక్ష్మీపతిరాజుల పుత్రుడగు మేదిరీరావు విజయలక్ష్మీస్పృహింహరాజు పద్మాలయ ఛిర్ర. ద్వితీయపుత్రుడగు ప్రతాపరుద్రుని భార్య సాలూరు జమీందారులు భగియారసింహ రామచంద్రరాజు తనయ రృష్టయ్యమ్మ. వీరి దేవురు పుత్రులు. చంద్రశేఖరుడు నిండుజన్మనముననే పరిమపదించినందున విశ్వేశ్వరనిశ్శంకబహుద్ధరు తాతగారి తరువాత జమీందారీకి పాలకుడయినాడు. తనకమంజరీదేవి యీతని సతి. లోకనాథేశ్వరరాజేశ్వరులు వీరిపుత్రులు.

సాహిత్యపోషణము

వీరి పూర్వుడగు దామోదరుడు 'విబుధ సంపోషణాభిరతిని కించి'న వాడట '....సంస్కృతాంధ్రముఖసద్భాషా శాల్యంబునన్' (శ్రీమన్నిశ్శంక చరిత్రము, 81) నేర్చిన మంథన్న (నందన్న) నిశ్శంకుడు 'నిశ్శంకపురాగ్ర హారమును నేమాన గంగనవిద్యస్మణికిచ్చి....' (పైది, 88) సవాడట : ఈ సంస్థానాధిపతులలో కృతికర్తగా, కృతిఛిర్రగా పేరుకెక్కినవారు మృత్యుంజయ నిశ్శంకబహుద్ధరు వారు. సర్వతోముఖమైన వీరి ప్రజ్ఞాప్రాభవములనుగూర్చి వీరి విద్యాగురువులును ఆస్థానవిద్యత్కపీంధ్రులునునగు శ్రీమత్పరవస్తు దేవరీట రంగాచార్యులుగారు తమ నిశ్శంకచరితమునందు వర్ణించిన విధానము కేవలము స్వభావోక్తియని యీ ప్రాంతమునందలి పండితులు నేటికిని ముచ్చటించి కొనుచుందురు. ముచ్చసకు ఆ యనుపర్జనమునందలి కొన్నిపద్యములు :

‘సంగీతసాహిత్య నిరసవిద్యాగోష్ఠి
సకలరహస్యవిజ్ఞానుడయ్యె
తాళమానప్రౌఢి తత్పరుండయి
వాద్యవాదకులకు మౌళివర్తియయ్యె
శ్రౌతప్రయోగప్రసంగ విక్రాంతుడై

స్మార్తక్రియా పరిశ్రమమునేర్చె
 పరుస భేదాభేద వాదనై పుణిచేత
 దేదాంతులకు సద్వివేదమునఁ గె
 సతుల యమ నియమాససప్రాణ సంయ
 మాదికాష్టాంగమహిత యోగాంతరంగ
 సారముల నెల్లఁజయ్యునఁ జూఱఁగొనియె
 సంచితవిభుండు మృత్యుంజయప్రభుండు
 'అఖిలపద్మాక్షఁడయ్యు యాచకులచో
 నాస్తి శబ్దము జెప్పునది యెఱుఁగఁడు
 స్వాధీనశక్తిత్రయాంచితఁడయ్యును
 శరణన్నచో నెగ్గు నలుపలేడు
 నీతికాత్మగ్రంథ నిర్మాతయయ్యును
 ప్రజలచే నధికరకంబు గొనఁడు
 అఖిలవిద్యాప్రాభుఁడయ్యు నెల్పజ్ఞుని
 నపమతిసేయఁ దాపంతయెస
 నాంగ్లరాజ్యాధికారి సౌహార్ద్రయుక్తి
 మిత్రభూపాలురకునెల్ల మెలుసేయుఁ
 గార స్వార్థంబు వేడఁడు ఘనవినిత
 కారి మృత్యుంజయశిమాపాలమౌళి
 'పైద్యవిద్యానిరపద్యనై పుణి దీన
 జనుల రోగముమాన్పి నరసిఁద్రోచు
 జ్యోతిషకాత్మ విజ్ఞాతృత్వమున శుభా
 శుభకాలముల మనుష్యులకుఁ దెల్పు
 శిల్పవిజ్ఞానవిశేషశుభ్రుఁడౌటఁ
 దాన దుస్సాధచిత్రముల వ్రాయు
 లక్ష్యభేదసమున లట్టనర్జుఁడు గాన
 సశిరానిరాయ మున్నతి ఘటించు
 వివిధరత్నపరీక్షా పరిశేకబుద్ధి
 యగుట నిది కృతకం బిది యర్పతమనియు
 క్షీరసేరము లంచ విశేషరీతి
 నెంచువిధమున నెంచు నదేశ్వరుండు'

— శ్రీమన్నిశ్శంకచరితము, పద్యములు 51, 59, 60.

దీనినిబట్టి మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దర్ అనేకభాషలలో, కాత్మములలో
 54లలో ఆటితేరినవారిని యెఱుకపడుచున్నది. దేవస్వ బ్రహ్మస్వములక్రింద

పేరి పూర్వలర్పించిన సోమలింగపురము, వేంకటనిశ్శంకపురము, పెద్దసనిశ్శంకపురము, నిశ్శంకపురము, గంగమాండాపురము, సీతమాండాపురములను నిర్మాణములుగా ప్రవర్తిల్లఁజేయుటయేకాక, అనేక సూతనగ్రామములను, ఆలయా రామతటాకములను నిర్మించి దానదత్తానుపాలన ధర్మశాలిగా మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరు పేర్వడసినాఁడు. 'అనుపమానాంధ్రసంస్కృతా ద్యభిల ఛాషలం దతి మనోహరసుధారసాచి మధురలలిత కవితావిలాసంబుకలిగి చెలఁగె జగతి మృత్యుంజయాఖ్యనిశ్శంకనృపతి' (శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రము, 136). రాజశేఖరవిలాసము, గౌరీవివాహము, శ్రీసూర్యనారాయణచరితము, దశావతార నాటకము, పారిజాతము, హిల్జమింవారుల చరితము, భూమిపాలక విధి చర్చణము, కార్మేకిల్ గుణప్రకాశ సూక్తిరత్నావళి, మానసబోధ శ్రీశంభు శతకము, భల్లాణచరిత్రము, గుంపసోమేశ్వరచరిత్రము మొదలగునవి యీయన రచించిన ఆంధ్రకృతులలో ముఖ్యములైనవి. 'జనులు సదాచారసంపత్తిఁ జరియింప' సంస్కృతమునందు ఈయన రచించిన నీతిశాస్త్రసంగ్రహము భాషావిషయముగాను, భావవిషయముగాను మేల్తరమైన రచనము. కాళిదాస త్రయమగు శాకుంతల విక్రమోర్వశీయ మాలవికాగ్నిమిత్రములపై ఈయన సంతరించిన వ్యాఖ్యానము రీయన పాండితీపటుత్వమునకు, వ్యాఖ్యానవైదగ్ధ్యమునకు నిరదోపలములు. ఈయన రచనలను కొన్నింటిని క్రమముగా పరిశీలించుతము.

నీతిశాస్త్రసంగ్రహము* : ఇది శతశ్లోకసూత్రగుంఫితము. మూఁడు పరిచ్ఛేదములు కలది. సంగమవలన సంస్థానాస్థానపండితులును, ఆంధ్రగీర్వాణా లంకారశాస్త్రప్రపీణులును నగు ఆకెళ్ళ వేంకటశాస్త్రిలుగారిచే వ్యాకరణశాఖోల్లేడమై విలసిల్లినటుల నాంధ్రభాషను వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. పండితపక్షపాత పరతంత్రులగు కార్మేకిల్ దొరగారి సాదరాలోకపరీక్షిత ప్రశస్తినిబడసినది. సర్వలోకోపకారముగా వ్రసిద్దములగు నీతివాగ్గీత్నములలో కొన్నింటిని హిత చరణతత్పరులగు సుజనులకు కంఠస్థిత రత్నమాలాలంకారముగానుండునట్లు సంగమవలన రాజధాన్యధినాటులగు మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరుగారిచే నొనర్పఁబడినది. రెండవకూర్పునందు కృతికర్త కోరికమేరకు చెన్నపురి రెవిన్యూబోర్డు భాషానువాదకులగు శ్రీ పెరుంబుమారి శేషాచార్యులుగారివలన ఆంగ్లేయభాషలోఁ గొన్నివివరణములు నేర్పఁబడినవి.

'శ్రీ వైలాస పయోరాశీ యమోస్ఫుటతరాలయా'

భక్త్యాహ మ్పురిత్యహమ్ నామి పార్వతీపరమేశ్వరా'

అను దేవతాప్రార్థనముతో కృతి మొదలైనది.

'శ్రీ పరవస్తు చంశాబ్ధిచంద్రిమ్ వేంకటపూర్వకమ్'

*వర్తమాన తరంగిణీ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి 1878.

రంగనాథగురుం పంచే సర్వశాస్త్రవిశారదమ్'

ఇది విద్యాగురువులగు పరవస్తువారిపరమైన ప్రపత్తిస్తుతి.

'వాగ్దేవతాంచ విఘ్నేశం నమస్కృత్యాతిభక్తితః

సునీతिसంగహమ్ కుర్వే సర్వేషామ్ సుఖబుద్ధయే'

ఇట్లు వాగ్దేవతా విఘ్నేశ్వర ప్రార్థనలనొనర్చి కవి సుఖబోధార్థము తాను నీతిశాస్త్ర సంగ్రహమును చేయనున్నట్లు ప్రతిజ్ఞసల్పినాడు. తానంత పండితుడైనను—

'త్వ నీతిశాస్త్రవిజ్ఞానమ్ క్వమతి శ్చాల్పసంగతిః

తథాపి విద్వద్దయయా చిక్రీర్షు ర్నీతिसంగ్రహమ్'

ఇట్లు స్వాహంకార పరిహరణరూపముప తన వినయమును, విజ్ఞతను నిరూపించుకొనినాడు. పరిభ్రమపరిచ్ఛేదమునందు ముప్పదిశ్లోకములును ద్వితీయ తృతీయపరిచ్ఛేదములందు చెటిముప్పదియైదు శ్లోకములును వెరసి నూఱుశ్లోకము లిందుఁ గలవు. పీఠికాశ్లోకము లైదును అదనము.

పూర్ణచంద్రికావ్యాఖ్య* : కాళిదాసకృత నాటకత్రయమునకు మృత్యుంజయనిశ్శంకబహుద్దరుగానొనర్చిన లఘువ్యాఖ్యానములు సంగమవలస వ్యాఖ్యానములనుపేర కళింగసీమలో విస్తృతప్రచారము కలవి. సముద్రాభ్రవసుజ్ఞి (1814) మితశతాబ్దము (క్రీ.శ. 1882)న రచితమయిన శ్రీమన్నిశ్శంకచరితమునందు 'కొత్తగారవియించె శాకుంతలాఖ్యనాటకమునకుఁ బ్రతిపదపేటకంబు'. (పద్య. 69) అని ఉట్టంకింపఁబడుటచే శాకుంతలవ్యాఖ్యయే కాళిదాసత్రయమున కీతఁడు కై సేసిన వ్యాఖ్యలలో మొదటిదని నిర్ధారింపవచ్చు. ఇదియే పూర్ణచంద్రికావ్యాఖ్యానము. 'సుఖబోధాయ బాలానాం క్రియతే పూర్ణచంద్రికా' యని వ్యాఖ్యాతృ ప్రతిజ్ఞ. అతిసంక్షిప్తప్రాచీన వ్యాఖ్యానసంక్లేషిత మానసుల కత్యంతోపకారకముగా నుండునటులు దీనిని దీర్చితిననియు వివరించినాడు.

రత్నదీపికావ్యాఖ్య† : కాళిదాసకృతమగు విక్రమోర్వశీయనాటకమున కిది ప్రతిపదవ్యాఖ్య. మృత్యుంజయభూపాలీయమును ద్వితీయాభిధానముకలది. వ్యాఖ్యాత విద్యాగురువులు పరవస్తు వేంకటాచార్యులుగారిచేతను, సంగమవలస ఆస్థానపండితుఁడు ఆకెళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారిచేతను సమ్యక్పరిశీలితమైన వ్యాఖ్యయిది. సుఖబోధార్థము విరచితమైన ప్రతిపదవ్యాఖ్యకాపున వ్యాఖ్యానాంశములలో ఆక్షేపసమాధానాదికములు పరిత్యక్తములైనవి. ఈ నియమమును వ్యాఖ్యాతలే యిట్లు సూచించి సమర్థించికొనియున్నారు.

పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తి ర్విగ్రహో వాక్యయోజనా

ఆక్షేపోఽథ సమాధానమ్ వ్యాఖ్యానమ్ షడ్విధమ్ మతమ్'

*పర్తమానతరంగిణీ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1882.

†పర్తమానతరంగిణీ ముద్రాక్షరశాల, చెన్నపురి, 1884.

‘ఏవం వ్యాఖ్యానస్య లక్షణషాడ్విధ్యం స్థిరమై తదేవానుస్మృతం చా స్మాభిః
ఏష్యమై శేషు ఆత్మేపసమాధానయో రేవ గ్రంథవైపుల్య భీరుతయా ప్రపంచో
సర్వతోఽస్మి న్నాటకవ్యాఖ్యానే ఏవమై విద్వాంసో మదీయాశయం విదాం
కుర్వస్తు’ అని స్పష్టపఱచియున్నారు.

‘శ్రీ మృత్యుంజయనిశ్శంక ఓతిపాలవరేణ్య రచ్యతే స్పష్టమ్

శ్రీ రత్నదీపికాఖ్యా వ్యాఖ్యా శ్రీ విక్రమోర్వశీయస్య

కివీం శ్రీ కాళిదాసాద్యా నభిపంద్య గురూనపి

సర్వేషాం సుఖబోధార్థం కుర్వే శ్రీ రత్నదీపికామ్’

అని ప్రస్తావనలో వ్యక్తీకరించిరి. అతిసంకుచిత ప్రాచీనవ్యాఖ్యాన సంక్షేపిత
మానసులును సంస్కృతభాషాభిలాషులును నగు జనులను దృష్టిలో నిడికొని
దీనిని తాము రచింపవలెననినట్లు వ్యాఖ్యాతలు వివరించిరి.

విబుధ రంజనీ వ్యాఖ్య* : కాళిదాసకవికృతమగు మాలవికాగ్నిమిత్ర
నాటకమున కిది ప్రతిపదవ్యాఖ్య. మృత్యుంజయక్షోణిపాలీయ ద్వితీయనామధేయ
సహితము. మృత్యుంజయనిశ్శంకబహదరుగారి కాళిదాసప్రయ వ్యాఖ్యానము
లలో నిది మూడవది. సూత్రధారామల లక్షణమునకు వ్యాఖ్యాత రచించిన
విక్రమోర్వశీయ వ్యాఖ్యయగు రత్నదీపికను చూడవలయునని కోరుటచేత
విక్రమోర్వశీయవ్యాఖ్య దీనికి పూర్వ రచనమనియు శాకుంతలవ్యాఖ్యాన మిందు
దాహితమగుటచే మాలవికవ్యాఖ్య చివరిదనియు నిర్ణయింపనగును. వ్యాఖ్యాన
ప్రారంభమునం దిట్లున్నది :

‘శ్రీవాణీనగజాధీశాన్ ప్రణమ్యక్రియతే మయా

శ్రీ మాళవికాగ్ని మిత్రవ్యాఖ్యా విబుధరంజనీ’

‘శ్రీ మృత్యుంజయనిశ్శంక భూపాలేన విరచ్యతే

సుఖబోధాయ సర్వేషామ్ వ్యాఖ్యా విబుధరంజనీ’

చెన్నపురిరాజ్యపు మంత్రాంగపరిషత్ సభ్యులును, సర్వవిద్యా ప్రవీణులును,
ఆనరబుల్ డేవిడ్ ఫిరమాంటిల్ కార్మేక్లిల్ దొరగారి సూచనమేరకు ఈ వ్యాఖ్యాన
త్రయమును వ్రాసిరట : సంస్కృతభాషాసంబంధమైన వీరి యీ కృషిని
గుర్తించి, ఏడవ ఎడ్వర్డు ప్రభువు రాయల్ ఏషియాటిక్ సొసైటీ కధ్యక్షులుగా
నున్నప్పుడు రాజాగారి కాళిదాసవ్యాఖ్యానములను గూర్చి గొప్పగా ప్రస్తుతించి
రాజాగారిని సొసైటీ సభ్యులుగా నియమించి గౌరవించిరి.†

ఇక రాజాగారి ఆంధ్ర కృతులను గుఱించి :

హిల్ జమీందారుల చరితము‡ : రాజా మృత్యుంజయ నిశ్శంకబహద్రు

* వర్తమాన తరంగిణీ ముద్రాక్షర శాల, చెన్నపురి, 1884.

† శ్రీమన్నిశ్శంక చరిత్రము, పు. 16౯.

‡ వర్తమాన తరంగిణీ ముద్రాక్షర శాల, చెన్నపురి, రెండవకూర్పు, 1887.

కృతము. నాటి విశాఖపట్టణ మండలము కలెక్టరుగారైన కార్మేకిల్ పొరగారి యాదేశము చొప్పున పురాణోత్సాహులను బరిశీలించి జయపుర రాజ్యావ తరణము, వారి పంశాదిరము, వారిచే నేర్పఱుపఁబడిన కొండజమీందారుల చరిత్రమును సంగ్రహముగా నిరూపింపఁబడిన మూఁడు ప్రకరణముల వచన రచనము.

మానసబోధ శ్రీశంభు శతకము† : ‘శ్రీ శంభో శ్రీ శంభో శ్రీ శంభో యనుచు స్మరణసేయుము మనసా’ — ఈ ద్వితీయార్థ పద్యము మకుటముగా, ఏక ప్రాస ప్రధానముగా, ప్రపత్తి నిధానముగా నొనర్పఁబడిన శతసంఖ్యాక కంద పద్యరదంబ మీ కృతి. అక్కడక్కడ టుప్టీక అధోజ్ఞాపికలో నొసఁగఁబడినది.

‘శ్రీ విఘ్నేశు సుతించెద

నే విఘ్నములేక బోధింప నెలఁపని నెఱుఁగున్

శ్రీవిధి పత్నులఁ గొలిచెద

శ్రీవిలసిల్లఁగను విద్య సిరియు నొసంగన్’

అను ఇష్టదేవతాప్రార్థనమునకు సంబంధించిన పద్యము శతకాదియందు శతక నియమములకు సంబంధము లేకుండ సంధానింపఁబడినది. ఇట్లే శతకాంత మందును —

‘పందనమొసర్చి పరపస్తు పంశచంద్రు

లైన శ్రీరంగవర్యుని లలితకృపను

జెంచి నేఁ జెప్పి తీస్తుతి చిత్తమొప్ప

నందముగఁ గందశతక మానందమలర’

అను విద్యాగురు స్తుతిపరిమైన తేటగీతియును శతకనియమమునకు సంబంధించి నది కాదు. మచ్చినకు మాదిరికి ఒండు రెండు పద్యములు :

‘శ్రీశైలభ్రమరాంబా

దీశుని పదఘోజనంబె దృఢమనుమ నదా

శ్రీశంభో శ్రీశంభో

శ్రీశంభో యనుచు స్మరణసేయుము మనసా’

‘శ్రీశుఁడు మృత్యుంజయ భూ

మీశుఁడు పరదుఁడనుచు నెఱుఁగు మేలు దలిర్పన్

శ్రీశంభో

....

దశావతార లఘునాటక యక్షగానము : సర్వ విద్యా ప్రవీణుఁడగు మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరు ‘స్త్రీవేషధారు లచ్చెరుపడఁ బారిజాతమను భామా కలాపము రచించె’నని తనికెళ్ళ ప్రకాశశాస్త్రిగారు తమ నిశ్శంకవంశకావ్యమునఁ

† కేశవరాజు అండు కంపెనీవారి ముద్రాక్షర శాల, మచిలీబందరు, 1873.

జేర్కొనినారు.

ఆంగ్లాధిరాజ్య విఖ్యాపనవేళ శ్రీ మృత్యుంజయనిశ్శంక బహద్దరు విక్టోరియా చుహారాజ్ఞిపై ప్రశంసాపద్యరత్నావళి రచించి 'ఎంప్రెస్సాఫిండ్యా పద్యరత్నములు' అను పేర సమర్పించియుండిరి. ఇంచేదు కందపద్యములు వాని యాంగ్లానువాదములు, ప్రిన్సిప్ వేల్సు నుసళ్లొకించు రెండు శ్లోకములు వాని యాంగ్లానువాదములు గలవు.¹ చుహారాజ్ఞి పత్రోత్సవ సందర్భమున మృత్యుంజయనిశ్శంక బహద్దరువారి పాండిత్యమునకు పరిపాలనాశక్తికిని సూచకముగా యోగ్యతాపత్రము ప్రసాదించఁబడి యుండినది.

విశ్వేశ్వరనిశ్శంక బహద్దరు

శ్రీ మృత్యుంజయనిశ్శంక బహద్దరువారి పౌత్రుఁడును. చంద్రశేఖర నిశ్శంక పుత్రుఁడును తరువాతి జమీందారును నగు శ్రీ విశ్వేశ్వరనిశ్శంక బహద్దరుగారు గీర్వాణాంధ్రాంగ్లేయోత్కలాది భాషలలో ఓక్కిలి ప్రావీణ్యము కలవారు. ఆంధ్రభాషాభిమానులు. కవితావిషయమున అంతోఇంతో కృషిచేసిన వారు. విద్యావినయవివేకసంపత్తియందును, దానదయాధర్మప్రవృత్తియందును తాతగారిని పోలినవారు.² ఈయన రచించిన గ్రంథము లేవియును లభ్యము కాలేదు కాని పంచమ జార్జిచక్రవర్తి పట్టాభిషేక సమయమును పురస్కరించి కొని విశ్వేశ్వరనిశ్శంక బహద్దరు గీర్వాణాంధ్రభాషలలో రూపొందించిన భాస్కర మాలికా³ నవరత్నమాలికా పాస్తావిక పద్యములు కొన్ని లభ్యములైనవి. భాస్కరమాలికనుండి మచ్చున కొక పద్యము :

'ఉరమున శస్త్రనిస్తుల మహోజ్జ్వలమౌక్తికమాలికావళుల్
శిరమున సూత్నరత్నగణ చిత్రిత కాంచనసత్కిరీటమున్
కరమునఁ బ్రాజ్యరాజ్యసుఖకారణ శాత్రవచండదండమున్
సరవి ధరించె జార్జినృపచంద్రముఁ డ య్యభిషేకమౌ తరిన్'.

సాంధ్రటీకా నవరత్నమాలిక యందు తొమ్మిది సంస్కృతశ్లోకములు వాని టీకయు చివర పూర్వోక్తశ్లోకములలోని భావములే కూర్పఁబడిన తొమ్మిది పద్యములును గలవు. మాదిరికొక పద్యము :

'పరిషది విబుధానాం పాకహంతేవ సాక్షి
త్సదసి నరపతీనాం జార్జిరాజా చకాసే
పరిసరభువి మేరీచక్రవర్తిన్యపీయం
తమను సముపవిష్టా తత్ప్రియేవా బభాసే'

¹ ఆర్ష ప్రెస్, విశాఖపట్టణము, 1882.

² ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచిక, 1911, పు. 250.

³ I.L.P. Press, Vizagapatam, 1911.

దీని యనువాదమిది :

‘సురపరిషత్తులోన బలసూదనుచందమునన్ సమస్త భూ
వరసభలోన జార్జివిభువర్యుడు చోళవహించెనెంతయున్
సురపతి సన్నిధానమునఁ జూడఁ బురోమజవోలె జార్జిరా
బ్బరిసరభాగసంస్థితిని భాసించె శ్రీమతి మేరిరాణీయున్’

సంగమవలస సంస్థానాశ్రితుఁడును, రామమూర్తిశర్మ పుత్రుఁడును నగు
నేమాన సూర్యప్రకాశకవి రచించిన శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రమును చారిత్రక
కావ్యము విశ్వేశ్వరనిశ్శంకబహద్దరున కింకితము.

హద్దుసూరి వేంకటరాయపండితుఁడు మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరుగారి
ప్రధానసచివుఁడు. ఆతని యనుజుఁడగు హద్దుసూరి కృష్ణరాయఁ దేవకాంత
సచివుఁడు. సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల యవసదర్శన విమర్శకుఁడగు దేవరాజు
వేంకటరాయఁడు ముఖ్యకార్యదర్శి.

సంగమవలస ఆస్థానమునందు మహామహోపాధ్యాయ పరవస్తు వేంకట
రంగాచార్యులుగారును, ఆంధ్రగీర్వాణవైయాకరణులగు ఆకెళ్ళ వేంకటశాస్త్రి
గారును,* తనికెళ్ళ ప్రకాశశాస్త్రిగారును ఆస్థానపండితవర్కులుగా నుండిరి.
పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులవారి ప్రతిభాపాండిత్యములు జగత్ప్రసిద్ధములు.
శ్రీ రంగాచార్యులుగారు తమశిష్యుని సాహిత్యాభిరుచికిని ఆర్షధర్మప్రచార
నిరతికిని సంతోషించి శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రము† అను గ్రంథమును వ్రాసిరి.
ఇది నిశ్శంకవంశమువారి చరిత్రమునుదెలుపు చారిత్రక పద్యప్రబంధము.

సంగమవలస ఆస్థానకవులలో బహుగ్రంథరచయిత తనికెళ్ళ ప్రకాశ
శాస్త్రిగారు ‡ ప్రాకృరరాజకుమారాభ్యుదయము, జగన్నాథరథోత్సవవిలాసము,
శ్రీకృష్ణరాయచారము, వేదాంతసిద్ధాంతప్రకాశము, గుణనిధిచరిత్ర నాటకమును
శివరాత్రిమాహాత్మ్య యక్షగానము, నిశ్శంకమహీపాలచరిత్రము, వాసంతికా
వసంతమును శృంగారప్రబంధము, ధన్వంతరిక్షేత్రమాహాత్మ్యము, చంద్రశేఖర
శతకము మొదలగు రచనలు గావించిరి. ఏతద్గ్రంథప్రకప్రభువు శ్రీ రాజా
మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరువారు.

‘నెన రొప్పారఁ బ్రకాశనామకవి నన్ నిశ్శంకభూమింద్ర మం
డనుఁడాత్మీయ సభాకదీంద్రుఁడగుటన్ రప్పించి మెప్పించి యా

* ‘ఆకెళ్ళ వేంకటేశాఖ్య ననేకశాస్త్రజ్ఞు నాస్థానవిద్వాంసుఁడేనె’ — శ్రీమన్నిశ్శంక
చరిత్రము, పద్య. 61.

† ఆర్షముద్రాక్షరశాల, విశాఖపట్టణము, 1886.

‡ ‘సంస్కృతాంధ్రాదిభాషాతిసాహితీ సుకవన స పత్పఠితులు ప్రకాశశాస్త్రి
ముఖ్య లాస్థాన సుకవిప్రముఖులు....’ — శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రము, 192.

తనితో నిట్లనె నో ప్రవాళకవివందా : చెప్పవే సూక్తి గుం
ఫనచే నాటక మెద్దియైనను వినన్ మా కాదరంబయ్యెడిన్'

—గుణనిధిచరిత్ర.* పు. 4.

శివరాత్రిజాగరము ప్రశస్తిని, పవిత్రతను బ్రకటించు కాశీఖండమందలి కథ గుణనిధిచరిత్ర. సంగమపలన చివానుగారైన వేపరాజు వేంకటరాయఁడును, వారి సోదరులు కృష్ణారాయఁడును, సంస్థానోద్యోగి చాచిలకొలను అప్పారావును ప్రోత్సహకులుగా నీ కృతి రూపెత్తినది.

సంస్థానాధిపతుల ప్రేరణమున హద్దునూరి వేంకటరాయసత్పండితుఁడు 'ఆంగ్లహిందీస్త నామమాల'ను రచించె (ట (చూ. నిశ్శంకచరితము, 69) మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరు తృతీయపుత్రుఁడును, విశ్వేశ్వరనిశ్శంక బహద్దరు రెండవపినతండ్రియును నగు '....శంకరనిశ్శంకనరపతి నిరుప మానాంధ్రసంస్కృతాద్యఖిలభాషాప్రదీఁడుండు గానవిద్యావిదుండు సత్కవిత్వ రతుఁడు....'† లోకనాథేశ్వరనిశ్శంకబహద్దరు బరంపురములోని కళాప్రచారక సమితికిఁ బోషకులు.

* అర్జునుచక్రచరణం, విశాఖపట్టణము, 1899.

† శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రము, 217.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. పరివస్తు వేంకటరంగాచార్యులు, శ్రీమన్నిశ్శంకచరితము, విశాఖపట్టణము, 1886.
2. విశాఖపట్టణముజిల్లా వృత్తాంతసంగ్రహము, పుటలు 541, 542.
3. నేచూన సూర్యప్రకాశము, శ్రీమన్నిశ్శంకచరిత్రము, నేచూనవత్సరము, బరంపురము, 1913.
4. నిడుదవోలు వేంకటరావు, అంధ్రసంస్థానములు - సాహిత్యనేవ, తెలుగు విజ్ఞానసర్వస్వము-3, పుటలు 1171-1175.
5. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. I, pp. 191-196.
6. M. A. M. P., Vol. III, p. 657.

సాలూరు

ప్రవేశిక

ఇది నేటి శ్రీకాకుళమండలములోనిది. 'సాలూరు జయపురము సవర రాజులును' అని పిల్లల దసరాపద్యములలో పేర్కొనబడిన యీ సాలూరు సంస్థానము ప్రాచీనమైన కొండజమీందారీలలో నొకటి. గజపతినగరము, పార్వతీపురము, పొట్టంగి, చొబ్బిలి తాలూకాలమధ్య నిది యమరియుండినది. ఈ సంస్థానమునందు 112 తిరాయితీగ్రామములు, ఇరువదియాలు ప్రాచీనాగ్రహారములు, శాశ్వతకరినిర్ణయమున కిటీవల నేర్పడిన తొమ్మిది నవీనాగ్రహారములు, పదునేడు మొఘాసాగ్రామములు వెలసి నూటయేబది నాలుగు గ్రామములుండినవి. సంస్థానమంతయు మక్కువ, మరడాము, సాలూరు అని మూడు పరగణాలు. 1812 లో రాబడి రూ. 66 పేలు. పేష్కరు రూ. 36 పేలు. 1938 లో రాబడి రూ. 169 పేలు. పేష్కరు రూ. 28 పేలు. విశాఖపట్టణమున కుత్తముగ 311 కోసుల దూరమునను, చిరాకోలునకు పడమరగ 25 కోసులదూరమునను వేగవలీ సదీరీరమునగల సాలూరుపట్టణము దీనికి రాజధాని. సంస్థాననామము ఈపట్టణమువలననే సిద్ధించినది.

సంస్థాన చరిత్రము

కొండరాజుల పంశమునకుఁజేందిన కిమ్మూరివారిలో జ్యేష్ఠుడగు నొక సరదారునకు ఆతఁడు ప్రదర్శించిన ధైర్యసాహసముల కభినందన చిహ్నముగా సాలూరు, వెద్దపద ప్రాంతములు కలిపిన సంస్థానము జయపురసంస్థాన పాలకుడగు విశ్వంభరదేవు (1672-1676) గారిపలన 'పెదబొలియార్ సింహా' అను గౌరవవిరుదముతో ప్రసాదించబడినది.* ప్రధాన శాసవిమోచన కృత్యవతరణిత యందును '.... ఒనిఁగె వేటొక్కచొరకు సాలూరిని దొళియారొ సింహమన్నిరుదుతో విశ్వంభరేశ్వరుండు' (పద్య. 19) అని యీ అంశమే ఆమేడింపబడినది.

విశ్వంభరదేవుగారు చినప్రెగ్గడ యనునొక బ్రాహ్మణునకు తమ కన్యక నిచ్చి వారికి రాజ్యము నరణముగాఁ బ్రసాదించినట్లు సాలూరువారి పంశావళి

* విశాఖపట్టణము జిల్లావృత్తాంతసంగ్రహము, పు. 535 ; హిల్ జమీందారుల చరిత్రము, పు. 11 ; Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, 1938, p. 30.

యందుఁగలదని విజయరామగజపతి గ్రంథిర్తిలు వ్రాసిరి*. నిష్ఠల సింహాచల సిద్ధాంతి కృతమగు 'కిమ్మూరి పంశాపళి'యు పూర్వోక్తమయిన సాలూరువారి పంశాపళియు భిన్నములో అభిన్నములో నిటాపింప పలనుపదలేదుగాని కిమ్మూరి పంశాపళియందు పైతము సాలూరుపాలకుల మూలపురుషులు పారాశర గోత్రజులగు బ్రాహ్మణులేయని పేర్కొనఁబడినారు :

'బ్రాహ్మణకులమందు పాపసురెందతో

బుట్టినా రందు కిమ్మూరివారు

పెద్దప్రగడయును పిన్నప్రగడయును

సోదరబిడ్డరు తోడుగూడి

యోడబేరంబులనాడి ధనముగూర్చి

కాంచని సమకత్న భనులసంగఁ

బేర్పడినా రిల సర్వజనులచేత

వారు నియోగులు పౌరుషమున

భూమిపతులతో ప్యవహరింములకుఁ దగిలి

తూర్పుదేశమునకువచ్చి నేర్పుగలిగి

జయపురపతి నిక్రమదేవ జనపుతోడఁ

జెల్మిజేసిరి రాకట పల్మఱగుట.'

—కిమ్మూరిపంశాపళి, 37.

ఈ ప్రెగడలిద్దఱును శత్రువులతోడి యుద్ధమున జయపుర పాలకుఁడగు నిక్రమ దేవునకు తోడ్పడి విజయమునఁగుటచే జయపురాధిపతి ఎంతో సంతోషించి 'రత్నారావును పేరును రత్నసముత్కరము వీనుతరాజ్యము—రిన్యాపత్నము....' (పైది, 48) అగు లక్ష్మీదేవిని పినప్రెగడ కిచ్చి పెండ్లిగావించి.

'మరిసరేపలసయను గ్రామంబు బట్ట

ణంబుజేసి సాలూరు నామంబుపెట్టి

ప్రకటితముగ రత్నారావునకు నొసంగి

పుత్రికను నల్లునినిహాడ పుణినిలిపె'

(పైది, 54).

ఈ రత్నారావు సంతతియే సాలూరు పాలకులని కిమ్మూరి పంశాపళి యందు విపులీకరింపఁ బడినది ఈ కిమ్మూరి పంశాపళి సాలూరు చివరి పాలకులలో నొకరగు రాజా లక్ష్మీనరసింహసన్యాసిరాజు పెదబొలియారుసింహ బహద్దరు (1885-19) గారి ప్రేరణమున రచితమైన కృతికావున సాలూరి పాలకులు బ్రాహ్మణులను నంశము త్రోసిపేయరానిది.

కాని కార్మెకిల్ దొరగారి విశాఖపట్టణముజిల్లా మాన్యులునందు వీరు 'కొండరాజజాతమువారు'గా పేర్కొనఁబడుటకు కారణము తెలియదు. సాలూరు పాలకులు కృత్రియులనియే పడిపేలుగాని నిర్ధారణము

* కవికొండల వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విజయరామగజపతి, పు. 84.

కూడ.* కిమ్మూరి వంశావళియందు సాలూరు రాజ్యప్రచార విక్రమదేవుడని చరిత్రగతికి విరుద్ధముగ పేర్కొనబడుట విశ్వాస్యముగాఁ దోపడు. విశ్వంభరదేవు (1672-1676) కాలమున సాలూరు జమీందారీ యేర్పడినట్లు చరిత్రలో స్పష్టముగా నిర్ధారించబడినది.

కిమ్మూరి వంశావళిగ్రంథమునందు సాలూరిపాలకుల వంశావళి జయపుర రాజపుత్రి రక్షిదేవికి రత్నారావునకుఁ గలిగిన సంతతిగా నిరూపింపబడినది. దీనికి అప్పలసరిసింహరాజు బొంబాయి. ఈయనకు కృష్ణరాజు కుమారుడు. ఈ కృష్ణరాజునకు పెదసన్యాసిరాజు, చినసన్యాసిరాజు, చార్మరాజు, నరసరాజు, జగ్గరాజు అని ఐదుగురు తనయులు. పెదసన్యాసిరాజునకు పట్టపురాణి సీతా సోదేవి. దీరు నిస్సంతగుటవలన చినసన్యాసిరాజు తనయుడగు రామచంద్ర రాజును వత్తుడుగా స్వీకరించిరి.

1760 ప్రాంతముల జయపుర సంస్థానాధికారిమునకై తలయెత్తిన జ్ఞాతి కల రాములలో విజయనగర సంస్థానాధీశు లొకపక్షము వహించి గెలిపించి ప్రతిఫలముపేరట సాలూరు మున్నగు జయపుర సామంతరాజ్యములను తమ సరి మార్దులలోనున్నవానిని బలపంతముగా లాగికొనిరి. సాలూరు మొదలయిన జయపురమువారి సరివారులకిది సైవరానిదయి విజయనగరముపై రక్షగట్టి తమ పక్షమును బలపఱచికొను ప్రయత్నములలో నుండఁగా విజయనగర పాలకులు సాలూరు ప్రాబల్యమును తక్కువపఱచు నుద్దేశముతో సాలూరు జమీందోని మక్కువహుండాను విడదీసి సన్యాసిరాజు రమ్మయ్యగారు నరసరాజు గారికిని, అందరిదేయగు రామభద్రపురము పరగణాను మఱి మొక రమ్మయ్యగారు చార్మరాజుగారికిని పంచియిచ్చి తక్కిన సాలూరు సంస్థానమును నామ మాత్రముగా పెదసన్యాసిరాజు పరముగా నిలిపిరి. ఈ పెదసన్యాసిరాజు సడివయసుననే మరణింపఁగా దత్తపుత్రుడు రామచంద్రరాజు (1772-1801) పనిచాడగుటచేత అతని నిజజనకుడగు చినసన్యాసిరాజు సంస్థానపాలనమును పర్యవేక్షింప మొదలుపెట్టెను.

రామభద్రపుర పాలకుడైన చార్మరాజును, మక్కువ పరగణా పాలకుడైన నరసరాజును విజయనగరము సంస్థానమువారికి వ్యతిరేకముగ చెలరేగిన కొండ జమీందారీకుట్రలో జేరకపోవుటవలనను విజయనగరము వారి దివాన్ సీతారామరాజుగారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రులగుటచేతను

* A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India Vol. I, 1966. p. 697; II "....విశ్వంభరదేవుగారు....సాలూరు ఎస్టేటును గూడ నొకరాచదొరకుఁ 'పరాక్రమసింహ' మను నెట్టిమచ్చు 'బలియారుసింహో' అను ఖరుచముతోఁ దనయొక సర్దారునకొసంగి ప్రశ్నోకపు జమీ దేర్పఱచెను" (నానారాజస్వ విధ్యా తజనచరిత్రము, జయపుర సంస్థానచరిత్ర, పు. 67).

హర్షరాజు నరసరాజుగారలు తక్కిన కొండజమీందారులపై విజయనగరము వారిచే బంధింపబడలేదు. ఈ కొండజమీందారుల పితూరీలో సాలూరు జమీందారగు సన్యాసిరాజుగారు ముఖ్యపాత్రము వహించియుండిరి. కుట్రదారుల హత్యసమావేశములో పాల్గొనుటకేగిన చినసన్యాసిరాజుగారిని పల్లెకిమిడి ప్రాంతముల విజయనగరమువారి సేనాని దాట్ల వేంకటపతిరాజు పట్టుకొని చెయిపెట్టిరి.

అప్పుడు సాలూరు కోటలో చినసన్యాసిరాజు కుమారులగు రామచంద్రరాజు, భోజరాజు, బుచ్చిరాజు అను వాడుకపేరుగల ఆప్పలరాజు మాత్రముండిరి. సీతారామరాజు కొంతసేనను పంపి సాలూరుకోటను లగ్గులుపట్టించి రాజకుమారుల మువ్వరను బంధించితెచ్చి వారి తండ్రిగారితోపాటు వీరిని గజపతినిగరము చెంతనున్న దేవుపల్లికోటలో తైదుచేసిరి. సాలూరుకోటలోని భనాగారము కొల్లగొట్టబడినది చినసన్యాసిరాజు తైదులోనే 1774లో చనిపోగా సాలూరు జమీనంతటిని విజయనగరమువారు దఖలుపలికికొనిరి. విజయనగరమువారి తాణా ఒకటి సాలూరులో వెలసినది. ఇట్లే సంస్థానము ఇంచుమించుగా నిరుపదియేండ్ల పాటు విజయనగరమువారి యిలాఖాలో నుండినది.

1793లో విజయనగరముపాలకులు సాలూరు రాజకుమారుల మువ్వరను విడుదలచేసి స్వల్పమగు 'లవణము'ల నేర్పజేసిరి. 1794లో పద్మనాభ యుద్ధమున విజయనగర సంస్థానాధిపతి విజయరామరాజు (1747-1794) పీఠస్వర్గమలంకరింపగా నార్తరన్ డివిజన్ కలెక్టరుగాను 1796లో సన్యాసిరాజుగారి కుమారులలో జ్యేష్ఠుడగు రామచంద్రరాజునకు సాలూరును కప్పలునకిచ్చి సంస్థానమును పునరుద్ధరించిరి. రామచంద్రరాజుభార్య సీతాసోమి దేవి. వీరికి సన్యాసిరాజు, నరసరాజు, రృష్టరాజు, రామచంద్రరాజు, హర్షరాజు, చినసన్యాసిరాజు అని ఆఱుగురు పుత్రులు.

రామచంద్రరాజు 1801లో చనిపోయినందున ఆయన పెద్దకుమారుడగు సన్యాసిరాజుతో 1803లో రూ. 36 మేల సాలుసరి పేష్కముమీద సాలూరు జమీందారీకి శాశ్వతపరిష్కారము జరిగినది. ఈ సన్యాసిరాజునకు నారాయణ రామచంద్రదేవు, నారాయణభోజరాజు అని యిరువురు కుమారులు. 1830లో సన్యాసిరాజు చనిపోగా ఆయన కుమారుడు నారాయణరామచంద్రదేవునకు జమీందారీ సంక్రమించినది. ఈయన పదునాల్గేండ్లు సంస్థానమును పాలించి 1846లో పరమపదించిరి. ఈయనభార్య గుంనూరు జమీందారుల యాడుబట్టి సీతయాంబ. ఈయన హయాములో పెంట, మెట్టపలస, శ్రీరామపురము అను మూడు గ్రామములు దొడ్డిలిపాలకులకు విక్రయింపబడినవి.

సీతయాంబపలస నారాయణరామచంద్రదేవునకు సన్యాసిరాజు, జగన్నాథ

సన్యాసిరాజు, సీతారామరాజు, రామభద్రరాజు, నారాయణకృష్ణరాజు, రామచంద్రరాజు అని ఆయిగురు పుమారులు. నారాయణరామచంద్రదేవు పురణానంతరము ఆయన పెద్దకొడుగు సన్యాసిరాజు (1854-1869) ఆనాటికి మైనరగుటచే 1846-1854 మధ్య సంస్థానము కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ పర్యవేక్షణమున నుండినది. ప్రాజ్ఞతరాగ రీతియే 1851లో జమీరిపచ్చి పదునై దేండ్లు పాలించి 1869లో మరణించెను. ఈ సన్యాసిరాజు భార్య లక్ష్మీసరసయ్య పట్టమహాదేవి. వీరి పురుగుడుగు రాజా శ్రీజగన్నాథనారాయణరామచంద్రరాజుగారికి జమీ సంక్రమించినది. రీతియే దానాటికి మైనరు. అందువలన సంస్థానము మరల 1869-1878 మధ్య కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ స్వాధీనమున నుండినది.

ఈ కాలమునందే జగన్నాథనారాయణరామచంద్రరాజు పితృప్రయోగలో నొకరిగు జగన్నాథసన్యాసిరాజునకు సాలూరు సంస్థానము అయిదేండ్లుపాటు ఇజారాగా నీబడినది. రీతియేమునందు సంస్థానచరిత్రమునకు సంబంధించిన ప్రామాణికపత్రము లనేరము గల్గింతయందున సాలూరు సంస్థానపు పూర్వ పూర్వయుగముల యభార్యచరిత్రమును నిర్ణయించుట దుస్సాధముగా నున్నది.

జగన్నాథనారాయణరామచంద్రరాజు (1858-1894) యుక్తివయస్సు వచ్చిన పిమ్మట 1878లో జమీపాలనము చేపట్టెను. ఇతనిభార్య పల్లకిమిడి జమీందారుల బంధువులగు హమ్మ జమీందారుల పుత్రికయగు సీతయ పట్టమహాదేవి. నారాయణరాజు చంచలచిత్తముకలవాడు. సంస్థానవ్యవహారము లను సరిగా నిర్వహించనందున అప్పులు పేరుకొనిపోయినవి. ఇతని తల్లి లక్ష్మీసరసయ్య పట్టమహాదేవి గూడ సంస్థాన పాలనమును చక్కబెట్టలేక పోయినది. సంస్థానమును బక్కపెట్టున యిక్కట్లెన్నో చుట్టముట్టినవి. ఇట్టి ఇబ్బందులవల్లనే 1891లో నారాయణరామచంద్రరాజు మరణించెను.

లక్ష్మీసరసయ్యసన్యాసిరాజు అను సతయ నారాయణరామచంద్రరాజు పుమారుడు : జమీందారీకి వారసుడు ఇతడుకూడ మైనరు. సంస్థానము మరల కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్స్ పరమయి 1906 వాడ వారి పరమమున నుండినది. పట్టెడు ఆనాటికి అప్పులలో చలముస్కలుగా నుండినది. చిన్నది, పెద్దది అన్నియు రెక్కింపగా అప్పులు వీటిన్నరలక్షల వాడ తేలినది. ఇందులో అందాజుగా అయిదున్నరలక్షలు దొడ్డిలి జమీందారుల కీయవలసిన మొత్తము. ఈ ముఖమును పరిష్కరించు నిమిత్తము పెదపంకి మొదలగు పదిపంద్రెండు గ్రామములను దొడ్డిలిపాలకులకు అప్పలక్రింద జమకట్టవలసి పచ్చినది.

లక్ష్మీసరసయ్యసన్యాసిరాజు చెన్నపురి న్యాయంగుటన్ రణశాలలో 1894-1905 మధ్య పాశ్చాత్యబోధకుల పర్యవేక్షణమున విద్యాభ్యాసము గావించి 1906లో జమీకి వచ్చి. గంజాము మండలమునందలి చీకటి జమీందారుల ఆదరుబదుచు కృష్ణ పట్టమహాదేవి వీరి మొదటి భార్య : రెండవ

భార్య రణపూట ఎడ్వేటులోని రాత్తా రామములోని మొత్త రాజరణ్య. ఈయనకు మొదటి భార్యవలన ముగ్గురు కుమారులు. పెద్దవాడు రామచంద్ర రాజు 1908 లో జన్మించెను. రెండవ కుమారుని చీరటి జమీందారు సోదరుడును చిత్రపురము ఎడ్వేటుదారుడును నగు రామచంద్రదేవునకు పెంపకమున కిచ్చిరి. లక్ష్మీనరసింహరాజుగారికి చిత్రరాసంతానము లేనందున ఒక రాచ కొమారితును పెంపకముతెచ్చి తమ కులదేవతయగు రామినీదేవిపేర రామినీ పర్రసాదదేవి యని నామకరణమునర్చి నయాగడ్ సంస్థానాధిపతి లడూకిశోర్ సింఘాని (1843-1890) దౌహిత్యుడగు సూరశ్రీ సీతానాథదేవుగారి కిచ్చి పరిణయ మొనర్చిరి.

రామచంద్రరాజు భార్య 'తల్ల' ఎడ్వేటుదారుల కూతురు. పీరి కుమారుడు పెదదొలియారుసింహ లక్ష్మీనరసింహ సన్యాసిరాజు. జయపురమువారి రాజు బంధువుల ఆడుబిడుడు ఈతని భార్య. ఈతడు కొంతకాలము ఆంధ్రప్రదేశ్ శాసనసభాసభ్యులు.

సాహిత్యపోషణము

సాలూరు జమీందారులు కవులను, కళాకారులనుమాత్రమేకాక దేవ పండితులను, శాస్త్రపండితులనుకూడ పోషించినవారు. పీ రోడ్డు లయినను తెనుగును జదువను వ్రాయను మాటాడను నేర్పినవారు. ఓడ్రభాషా సాహిత్యము లకు పీరానర్చిన సేవ ఏదియును కానరాదు. పీరి ఒంశమునందు కృతిభర్తలతో పాటు కృతిప్రేరకులు, కృతికర్తలుకూడ వెలయుటొక విశేషము. మన్నెదేశము లన్నియు తిరిగి నయముననో భయముననో తత్పాలకులవలన సమ్మానము లందిన అడిదము సూరకవి (1720-1780) నాలూరి పాలకుడగు సన్న్యాసి రాజు (1746-1792) గారినికూడ దర్శించినట్లు సూరకవి కృతముగా కళింగ సీమలో సంభావితమగుచున్న క్రింది చాటుపద్యము సాక్ష్యము :

'....జెండా లేన్లులు జంబుభానలు తివాసీల్ గల్లు మాత్రంబునన్
గొండల్ మూకలు గైదులున్ సపరలున్ కోదుల్ భువిన్ రాజులా
చండాటోప బలారిసింహ బిరువా : సన్న్యాసిరాజోత్తమా !'*

కిమ్మూరి బలారిసింహ సరసింహరాజు

రామచంద్రరాజు (1772-1801) కనిష్ఠ సోదరుడు బుచ్చిరాజు లేక అప్పలరాజు. అప్పలరాజు అనునది అసలుపేరే ముద్దుపేరే మనకు తెలియదు.

* ఈ చాటువును చదివి, యిది సూరకవి కృతమని సూచించినవారు శ్రీ పురిపండా అప్పలస్వామిగారు.

రావ్యములలోమాత్ర మితఁడు బుచ్చిరాజుగ పేర్కొనఁబడినాఁడు.¹ ఈ బుచ్చి రాజు పుత్రుఁడగు బలారిసింహ నరసింహరాజు ఆంధ్రలాక్షణిక ప్రపంచమున పెద్ద పేరుపెంపులు కలవాఁడు. ఈతఁడు ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి 'కవిజనాంజన'² మనుపేర నొక వ్యాఖ్యానమును రచించినవాఁడు. కిమ్మూరి కులాబ్ధిచంద్రుఁడగు నీ కవి సన్నమాంబాబుచ్చిక్షేంద్రుల పుత్రుఁడనియు, పరాశరగోత్రజుఁడనియు —

'శ్రీ కిమ్మూరి కులాబ్ధిచంద్రుఁడను, బుచ్చిక్షేంద్ర పుత్రుండ, వా
ణీ కారుణ్యకటాక్ష లబ్ధకవితోదీర్యత్ప్రకాశుండ, న
స్తోకాంధ్రామర వాగ్విదుండ, నరసక్షోణీశుఁడన్, సన్నమాం
బా కుక్షిప్రభవుండ. రాఘవపదాష్టాతార్పనాయత్తుఁడన్'

అను నపతారికా పద్యమువలనను, 'ఇది శ్రీరామచంద్ర పాదారవింద పూజా, పవిత్ర శ్రీమత్పరాశరగోత్ర సన్నమాంబా బుచ్చిధరాధిపతి పుత్ర శ్రీ బలారి సింహ³ నరసింహరాజసింహ విరచితంబైన కవిజనాంజనంబను నాంధ్రశబ్ద చింతామణి వ్యాఖ్యానంబునందు' అను కవిజనాంజన పరిచ్ఛేదాంత గద్య పలనను తెలియుచున్నది.

చింతామణిలోవలె కవిజనాంజనమునందును సంజ్ఞా సంధి అజంత హలంత క్రియాపరిచ్ఛేదములు కలవు.

'హ్రస్వముగఁ డీర బాలసరస్వతుండు
చేసె దానికి నేను విశేషముగను
కవిజనోక్తులు లక్ష్యముల్గాఁగఁ జేతుఁ
గవిజనాంజన మనెడి వ్యాఖ్యాన మొకటి'

—కవిజనాంజనము, అపతారిక.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి బాలసరస్వతి సమకూర్చిన వివరణము మిగుల హ్రస్వముగా సున్నదనియు, దానికి తాను కవిజనోక్తులను లక్ష్యములుగా ప్రదర్శించి కవి జనాంజనమును వ్యాఖ్యానమును సంతరింతు ననియు కవి ప్రతిజ్ఞ యొనర్చినాఁడు. ఇందలి తద్భవరూపప్రదర్శనము అడిదము సూరకవి రచించిన కవిసంశయ విచ్ఛేదమునందలి తద్భవతరంగమునకు నరిలు రంగము. కవి సంశయ విచ్ఛేద కారుఁడు తద్భవములందలి రూపపరిణామములను తెలుఁగునఁ గొన్ని సూత్రముల రూపమున నిరూపింపఁగా, కవిజనాంజన తర్తయగు నరసింహరాజు ఆ తెలుఁగు

1 'ఏ భర్త పితండు తెనఁగిరి పౌరుషంబున భోజనృపతి బుచ్చిస్సృపతి'—తుమురాడ పాపన కవికృతమగు రాశిందీకల్యాణ కృత్యవతరణిక — రాశపత్రప్రతి.

2 ప్రకాశకులు, కిమ్మూరి శివశంకరకవి, మదర్సిసి ముద్రాక్షరశాల, విశ్వేశ్వరాయ పురము, 1911.

3 బలారిగజసింహ యని ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, తాళపత్రప్రతి, R.No. 521.

సూత్రములనే యథామతిని సంస్కృతీకరించి* వివరణములతో పరిచరించినాడు. ఇందు 'అది యెట్లంటేను, సంజ్ఞలు కలదని తెలిపేది', 'తెలుసుకొనేది', గ్రంథం విస్తరిస్తున్నదని. 'అచ్చపరమయితే', 'ఇత్యాదులందున్ను' 'సూత్ర ప్రియంగా'—మున్నగు వ్యావహారిక రూపములు యధేచ్ఛముగా వాడబడినవి. ఈ కృతి శ్రీరామచంద్రుని కంకితము.

తుమురాడ పాపరవి

విస్మృత కళింగాంధ్ర కవులలో నీ తుమురాడ పాపరవి మొదట. ఇతడు భారద్వాజ గోత్రుడు. అపస్తంబసూత్రుడు. బుచ్చనార్య పుత్రుడు. నిష్ఠుల శ్రీ అప్పనాథ్యుని శిష్యుడు. రామచంద్ర కరుణాకటాక్ష అద్వైతయ భాషాకవితా విచితుడు. ఈతడు రచించిన కళిందీకల్యాణము మూడాశ్వాసముల శృంగార ప్రబంధము. సన్న్యాసిరాజ్మానసాంభోజ ఛింగమగు సారేతరామున కంకితము. సీతాసోమదేవి రామచంద్రరాజు (1772-1801) ల పుత్రుడగును 1801-1830 మధ్య సాలూరు సంస్థానమునకు పాలకుడగును అగు సన్న్యాసిరాజ్ కృతి ప్రేరకుడు. 'సమస్తజన మిళింద బృందామందానందకర మధురభాషా మకరంద బిందునందీపిత కవీంద్ర వదనారవింద మితు' డేదట సన్న్యాసిరాజు :

'ఏరాజు తాత జలాఃసింహాంకుడై

భాసిల్లెదెసల సన్న్యాసిన్సపుడు

ఏ మహీపుని తండ్రి రామచంద్రావని

పాలుండు సత్కిర్తి రోలుడలరు

ఏ సామితల్లి సీతాసోమదేవి నా

బరగు గుణంబుల పరమసాధ్వి

ఏ భర్త పినతండ్రులెసఁగిరి పౌరుషం

బున భోజభూపతి బుచ్చిన్సపతి

ఏ జనేశ్వరు ననుజన్ములెలమి సరస

రాజ కృష్ణావనీశ్వర రామభద్ర

భూప కూర్మేంద్ర సన్న్యాసిభూమినాథు

లలరుచుండుదు రట్టి సన్న్యాసివిభుడు'

'శ్రీరామాంఘ్రిసరోరుహద్వితయసంసేవాపరస్వాంతునిన్

భారద్వాజమునీంద్ర గోత్రుఁ బ్రథితాపస్తంబ సూత్రున్ మనున్

సూరీంద్రున్ దుమురాడబుచ్చన తనూజున్ బాపనాథ్యున్ సనున్

జేరంబిల్చి సుధామయోక్తుల వచించెన్ బీర్తి సంధిల్లఁగన్'

తన పూజానమయమున సన్నిధిచేసి పరితృప్తిఁజెందిన శ్రీరామచంద్రుడు

* 'ఏకస్మిన్నేప బిందుస్సృష్ట', 'బిందుర్లోభోభవిష్యతే'—తాళపత్రప్రతి. 114 ప అక్ష.

తనొక విసూత్న పద్యప్రబంధమునకు కృతిపతిఁ గావింపుమని కోరఁగా నన్నాస్తినిరాజు దాశరథి కంకితముగా నొక్క సత్ప్రబంధమును సంఘటింపుమని పాపనకవిని వేడికొనఁగా ఏతత్కావ్యనిషేవణమునకు కవి కడంగినట్లు కాళిందీ రల్యాణకృత్యసతరణికవలన తెలియుచున్నది.

ఆంధ్రకవీంద్రస్తుతిలో '....భాస్కరాఖ్యునయ్యన్నను పోతనాహ్వయుని, నప్పకవిందుర్ నహోబలేందుర్నిన్' అని అప్పకవిని, అహోబలుని సయితము పేర్కొనుట పాపనకవి లాక్షణికపక్షపాతమును సూచించుచున్నది. పాపనకవి గొప్ప లాక్షణికుఁడు కూడ. శ్రీకృష్ణుని అష్టమహిషీమణులలో నొకరైయగు కాళిందిని కృష్ణుఁడు పరిణయమాడిన కథ యిందలి యతివృత్తము. మచ్చన కొర పద్యము :

'అంతట భూమిపాలుఁడు హయంబు తటాలునడిగి బంధువుల్
చెంతవసింపుచుండ మునిసింహుని పాదములందు మ్రొక్కి య
త్వంత కుతూహలంబున కృతాంజలియై నిను సన్నుతింప నే
నెంతటివాఁడనంచు వచియించి యలంకృతిఁజేసి పేడుకన్'

—ద్వితీయాశ్వాసము. తాళపత్రప్రతి, 28వ ఆకు, మొదటిపైపు.

రామకథాసుధార్ణవము, వైరాగ్యదర్పణము అనునవి పాపకవి కృత్యంత రములు. ఉత్కళభాషలో సిద్ధేశ్వరపరిచా (సారణాదాసు) రచించిన రామాయణము* మాతృకగా శిష్టకరణ కులజుఁడగు దొంకాడ గోపీనాథుఁడు పెచనరూపమున తెలిఁగించిన విచిత్రరామాయణమునకు పద్యరూపము రామకథాసుధార్ణవము. ఇది సప్తతరంగ సముపేతము. గోపీనాథకవి దోహతుఁడగు ఫక్కి లక్ష్మీనృసింహుని ప్రేరణమున నిది విరచితము.

విజయనగరపాలకుఁడగు నారాయణగజపతి (1794—1846) బంధు కోటిలో నొకరగు బుద్ధరాజు నరసింహరాజు కుమారుఁడు రామరాజు చిన్న తనముననే చనిపోఁగా నరసింహరాజు నోదార్చుచు నొక యోగిచేసిన వైరాగ్య బోధను కథాపస్తువుగా స్వీకరించి కైసేసిన కృతియే వైరాగ్యదర్పణము. ఇది సైతము శ్రీరామచంద్రుని కంకితము.

తట్టికోట బలరామకవి

గరుడాచల విలాసమును చెంచునాటకమును యక్షగానముగ రచించిన యీ రవి శిష్టకరణ కులజుఁడనియు, ఉల్కేశ్వరసగోత్రజుఁడనియు, సీత మాంబా నారాయణమహాంతి సుధీవరుల తనూజుఁడనియు, లక్ష్మణమంత్రి పౌతుఁడనియు, ఆంధ్రగీర్వాణ భాషారహస్య విదుఁడనియు, 'గురుత రోల్కేశసగోతుఁడ నారాయణమహాంతి పుతుఁడ సమధికగుణ లక్ష్మణ

* పురిపండా అప్పలస్వామి, రామాయణకర్తలు, సంస్కృతి, 1960 మే, పు. 1.

పాత్రుడై లసితపాండిత్య నారాయణ సీతమాంబాత్మజుండ.... ఆంధ్రగీర్వాణ భాషారహస్యవిదుడ....' అను కృత్యపతారికయందలి పద్యమువలన దోధవడుచున్నది. కవి సాలూరు వాస్తవ్యుడు. తన పుటుంబము వారందఱు సాలూరు సంస్థానాధీశ్వరుల యాశ్రయమునందుండి మున్ననలు పొందుచుండినను బలరామకవి యేకారణముననో తనకృతిని సంస్థానాధీశ్వరులకుఁ గృతి యీతి శ్రీమన్నారాయణాంకితము గావించినాడు. కవి పంశీయులు నేటికిని సాలూరు నున్నారట. వంశక్రమమునుబట్టి వివేచించి కవి పదునెనిమిదవ శతాబ్ది మధ్య భాగమున నున్నట్లు నిర్ణయింపఁబడినది.

ఇందలి కథ పద్మపురాణాంతము. చెంచురన్య శ్రీనరసింహుని పెరించిన గాథ తెలుఁగున శృంగారరసప్రచురముగ సంగ్రహితమైనది. మూఁదాళ్వనముల గ్రంథభాగము మాత్రము లభ్యమైనది. శ్లేషపద్యములతో, చిత్రీకృతవిత్వపు కసరత్తులతో నిండిన యీకావ్యము మనుచరిత్ర, పనుచరిత్ర, విజయ విలాసము మున్నగు ప్రౌఢప్రబంధములను దలఁపించుచున్నది. మాదిరి కొర పద్యము :

'చెలియ మొగంబుతోడ సరిజెందఁదలంచి శళాంతపంపిజం
బులు జలరాశిలోఁ దపముబొందఁగనల్చి సమాజనామముం
గలవయి చందుడైడంతటఁ గళంపున సామ్యమునొందటండఁగ
జలజమొకింత వాసనను సాటగుటన్ బగలొట రెంటికిన్*

కిమ్మూరి సన్నాసిరాజు

విస్మృతకళింగాంధ్రకవులలో నొకఁడయిన ఈతనిని చరిత్రకెక్కించిన చరితార్థులు పురిపండావారు.† కిమ్మూరి సన్నాసిరాజుకవి 'రఘుచులాద్ధిచంద్ర రామచంద్ర'యను మకుటముతోఁ గూడిన సీసపద్య శతరఘుసటు రర్చి. 'వసుధ శ్రీ కిమ్మూరి పంఠోద్భవుండ సన్నాసిరాజాఖ్యచే సలరు నట్టి రవి వరుండను....' అను పద్యభాగముతప్ప కవిజీవితాదుల నెఱుఁగుట కాధారములు లభ్యముకాలేదు. శతకాంతమునందలి పద్యములు భిలములగుటవలన కవికాలాది కము నెఱుఁగ వలనుపడుటలేదు. కిమ్మూరు అను గృహనామము ప్రసిద్ధముగ సాలూరు జమీందారులది. సాలూరు జమీందారులకు దొళియారుసింహ యను నది పరంపరీణమగు బిరుదము. కవిజనాంజనకర్తయగు కిమ్మూరి నరసింహ రాజు తాను 'బలారిసింహ' బిరుదవిరాజితుడనని తనగ్రంథమునఁ బ్రకటించి

* గర్భాం ఆస్పారావు, తట్టికోట బలరామకవిగారి గరుడాచలవిలాస పీఠర్థి, బంధుసేవ పత్రిక, ఖక్కినంపత్పరము, రథోత్సవ సంచిక, పుటలు 77-85.

† పురిపండా ఆప్పలస్వామి, రామచంద్రశతకము, రాజపుత్రాభివర్ధని పత్రిక, విశాఖపట్టణము, సంపుటము 1, సంచికలు 2, 3, పుటలు 28-31.

కొనినాఁడు. రామచంద్రశతకకర్త తనగ్రంథమున నెక్కడను ఈ బిరుదమును వ్రాసికొనవనందున ఈతఁడు సాలూరు జమీందారుల సమీపజ్ఞాతి కాకపోయినను పరంపరాసంబంధియగుట తథ్యమని పురిపండావారి యభిప్రాయము.

‘కిమ్మూరి’ యను నింటిపేరేకాక సన్న్యాసిరాజనామముకూడ సాలూరు జమీందారులలో నతిప్రచురము. మూలపురుషునినుండి పండ్రెండుతరములు సాగిన సాలూరు జమీందారుల పంశావళిలో సన్న్యాసిరాజనామాంకితులు చాలమంది కన్పట్టుచున్నారు. తరముతరమునకొక సన్న్యాసిరాజైనను మన దృష్టికిఁ దగులుచున్నాఁడు. పాలకసంతతికిఁజెందినవారి నామములే చరిత్ర పుటలలో కన్పట్టుచున్నవిగాని ఆయా తరములలో ఆయా పాలకులకు సోదరులైన వారి సంతతి ఆనుపానులు స్పష్టముగా మనకుఁ దెలియవు. సాలూరువారికోవ యందు నాల్గవతరములో అయిదుగురు, అయిదవతరములో ముగ్గురు, ఆఱవ తరములో ఆఱుగురు, ఏనిమిదవతరములో ఆఱుగురు అన్నదమ్ములు కలరు. వీరిలో ఏయొకరికోవకో చెందినవాఁడు కావచ్చు మనకవి. విశేషించి ఈ శతతము తాళపత్రప్రతి సాలూరునందలి క్షత్రియకుటుంబమునందు లభ్యమగుట వలనను, నీతని వంశీయులు నేటికిని సాలూరు నందుండుటవలనను సన్న్యాసి రాజకవి సాలూరు రాజబంధువుగా నిర్ధారించవచ్చు.

సన్న్యాసిరాజకవి తన రామచంద్రశతకమున రామాయణకథను సంగ్రహముగా నిబంధించినాఁడు. శతకాది నొకసీసపద్యమున రామాయణ కథను సూక్ష్మముగా వివరించి ఆ ‘సత్కథామృతమును విస్తరించి విగతవృజినుఁడ నయ్యెద’నని కవి వాకొనినాఁడు. రావణునిబాధలుపడలేక దేవతలు యోగనిద్రా సక్తిసున్న మహావిష్ణునితో మొఱవెట్టుట మొదలుగా రామాయణకథ విరచితము. ‘రఃతనిశైలి మార్దవముకలది ; ధార మంచిది. స్పష్టముగ నర్థము ప్యక్తమగును. పృథ్వీసదములు పలుచోట్ల కానవచ్చినను కవిత్వము మొత్తముఁద రసవంతము’ అని పురిపండావారు ఈ కావ్యరత్నమునకు ఖరీదుకట్టిన షరాబులు.

మచ్చున కొకపద్యము :

‘సిగసు పువ్వులుచుట్టి సింగాణిఁజేబట్టి
భుజముల సమ్ములపొదలుగట్టి
మైఁ గాసెచుట్టి లోపలలాగు గట్టియం
గమునందు పజ్రకంకటమువెట్టి
తమ్మునికేల్పట్టి తండ్రిని సమకట్టి
నల్లద్రావుడు మూఁరలెల్లఁ గొట్టి
వచ్చెదనని తల్లివరపదంబులముట్టి
దంభంబుమీఱఁ దద్గాధిపట్టి

వెన్నుమ్మవనెడువేళ నీవేషంబు
 నీదుదైర్యమహిమ నీదుకోటి
 కోటిసూర్యకాంతి కొనియాడఁ జెల్లునా ?
 రఘుకులాబ్ధిచంద్ర ! రామచంద్ర !

సాలూరు సంస్థానాధిపతియును, కిమ్మూరి రామచంద్రరాజు (1772—1801) జ్యేష్ఠపుత్రుడును, రామచంద్ర భిత్తుడును అగు సన్న్యాసిరాజు (1801—1830) ను, ఈ రామచంద్రశతకకర్తయగు కిమ్మూరి సన్న్యాసిరాజును భిన్నులో, అభిన్నులో వివేచింపవలసియున్నది. సంస్థానపాలకుఁడగు సన్న్యాసిరాజు అభినవభోజుఁడనియు సప్తసంతానప్రళస్తిమహితుఁడనియు కిమ్మూరి చలఁగ వళియందుఁ గీర్తింపఁబడినాఁడు.

‘ఆలో పాపసకవికృత
 కాళిందీపరిణయాఖ్య కావ్యాంకితుఁడై
 సాలంకృత తత్కృతి సీ
 తాలోలుస కర్పణముగా నొసరించెన్’

తుమురాడ పాపసకవికృతమగు కాళిందీకల్యాణప్రబంధమునకు కృతి ప్రేరకుఁడుగ సన్న్యాసిరాజు మన కీవరకే సుపరిచితుఁడు. కాళిందీకల్యాణ కృత్యవతారికయందును, ఆశ్వాసాద్యంతములయందును సన్న్యాసిరాజు గొప్ప శ్రీరామభక్తుఁడని ప్రస్తావితుఁడు. ‘సీతాసౌధాగ్యపతీకళత్రుఁడు సన్న్యాసి జ్ఞాపతికామితప్రదుఁడు....’, ‘సన్న్యాసి రమణచేతోనివాస’, ‘సన్న్యాసిస్వపాలారాధితపదపంకజ’, ‘సన్న్యాసి భూమిపాల పెదబలారిసింహపూజిత’, ‘సన్న్యాసిస్వపాలోపాసిత’, ‘సన్న్యాసిరాజ్ఞానసాంభోజభృంగ’ మొదలగు కృతి పతిపరమైన సందోధనలనుబట్టి చూచినపుడు సన్న్యాసిరాజు రామభక్తి ప్రకటిత మగుచున్నది.

అంతేకాదు. కాళిందీపరిణయ కృత్యచిత్రణకందు కృతి ప్రేరకుఁడగు సన్న్యాసిరాజు ‘రఘురామా’ యను మకుటముగల కందపద్యములలో శ్రీరామ చంద్రుని వినుతించినట్లు స్పష్టపఱువఁబడినది. పూర్వోక్త హేతువులను పురస్కరించికొని ఈ సన్న్యాసిరాజే రామచంద్రశతక కర్త కావచ్చునేమోయని యూహించుట కవకాశముగలదు. మీఁదుమిక్కిలి తండ్రియగు రామచంద్రరాజు నామకీర్తనమును, భగవంతుఁడగు శ్రీరామచంద్ర గుణసంకీర్తనమును కలిసి వచ్చునట్లుగ కవి ఈ శతకమునల్లి యుండవచ్చునని యూహించుట కవకాశము లేకపోలేదు.

అమలాపురము సన్న్యాసికవి

సాలూరు జమీందారుల సమీపజ్ఞాతులలో నొకరగు కిమ్మూరి జగన్నాథ

రాజు పోషణమునందలివాఁడు సన్న్యాసికవి (1800--1860).¹ జగన్నాథరాజు తండ్రి చంద్రశేఖరరాజు. ఈ చంద్రశేఖరరాజు తండ్రి నరసరాజు. సాలూరు జమీందారుల కుదురులో నాల్గవతరమునాటి చినసన్న్యాసిరాజునకు నరసరాజు తమ్ముఁడు. సన్న్యాసిరాజుగారి కాలమున సాలూరు సంస్థానము ఉత్తరభాగమగు మక్కువ పరగణాకు నరసరాజుగారు ఇజారాదారు. ఆనాటికి విజయనగరము వారి మన్ననలకు పాత్రమయినవాఁ డితఁడు.

విజయనగర సంస్థానపాలకు లాక్రమించిన పూర్వసంస్థానములు పద్మనాభ యుద్ధానంతరము పునరుద్ధరింపఁబడినపుడు సాలూరు సంస్థానము పూర్తిగా ఔరసుఁడగు రామచంద్రరాజు (1772--1801) నకు 1796లో పచ్చినది. సంస్థాన పాలనమును స్వీకరించిన పిమ్మట ఆయానందమును పురస్కరించికొని రామచంద్రరాజు తన సంస్థానములో కలిసియున్న మక్కువ పరగణాను పితృవ్యపుత్రిఁడగు చంద్రశేఖరరాజునకు సారీనా పదునాలుగువేల రూపాయల గుత్తకు దఖలుపఱచియుండెను. గుత్త యొడంబడికపత్రములో కాలపరిమితి యుదాహృతమై యుండలేదు.

ఆ దరిమిలా చంద్రశేఖరరా జీ కిటుకును పెట్టికొని మక్కువపరగణా పితృపైతామహమగు తన సొంత యాస్తియనియు, విజయనగర పాలకుఁడగు ఆనందగజపతియును, జయపురప్రభువు విక్రమదేవవర్మయును తనతండ్రి కీ పరగణా బహూకరించి యుండిరనియును స్థాపించి, అందువలన మక్కువ పరగణా తనకు పితృదత్తమైన రాజ్యమగుటయేకాక తన అనుచుదములో నున్నదనియు వివాదము మొదలుపెట్టినాఁడు. తన వాదమున కుపబలికముగ కొన్ని యాధారపత్రముల నాతఁడు దాఖలు చేసినాఁడు. సదరు పత్రములు ప్రామాణికములు కావనియును, హటస్పష్టియనియును సన్న్యాసిరాజు వాదము. మక్కువ పరగణా తనపేర శాశ్వతముగా పరిష్కారము కావలయుననియు, తనపేరనే సన్నదు జారీచేయఁబడవలయుననియు చంద్రశేఖరరాజు విశ్వప్రయత్నములు చేసినాఁడు. కాని ఆయన ప్రయత్నము ఫలింపలేదు కుంభిణి అధికారులు చంద్రశేఖరరాజువాదము హేతుబద్ధముగాదని గుర్తించి మక్కువను వేటొక సంస్థానముగా రూపొందించుట కంగీకరింపలేదు.³

¹ సన్న్యాసికవికిని, సాలూరు పాలకులకును పోష్యపోషక సంబంధములు కలవని తొలుత నాకెఱుంగఁజెప్పినవారు పూజ్యమిత్రులు శ్రీ పురిపండా అప్పలస్వామిగారు.

² '... పెద్దపదము, రామభద్రపురము, మక్కువ... యను జమీల నేర్పఱచి విశ్వంభరదేవు తన యాశ్రితుల కొసంగి, వారివలనం గివ్వంబులం గొనుచు....' (ప్రభాస శాపవిమోచనము, పీఠిక, 20).

³ A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles and Zamindars of India, Vol. I, 1915, pp. 697, 698.

1801లో సాలూరు సంస్థానాధిపతి రామచంద్రరాజు మరణించిన త ఆతని కుమారుడగు సన్న్యాసిరాజునకు చంద్రశేఖరరాజు హక్కులను గా తోసిరాజుని మక్కువ పరగణాతో, గూడిన సాలూరు జమీందారీకి¹ సన్నద్-ఇ-మిల్క్-యత్-ఇ స్తిమిరాత్ వ్రసాడింపబడినది. ఆపిమ్మట వ పరగణాను తిరిగి రాజబట్టుకొను నిమిత్తము చంద్రశేఖరరాజు పట్టణములోని జిల్లా అదాలత్ కోర్టులో సన్న్యాసిరాజుమీద సివిలుదావా చేసినాడు. ఇదియును వ్యర్థప్రయత్నమే యయినది.² ఈ వివాదమునకు ధించిన సూచన విశాఖపట్టణము జిల్లాస్పెక్ట్రాంత సంగ్రహమునం దట్లు పబడినది. '.... సన్న్యాసిరాజుగారు మక్కువహుందాలో కలిగిన

నీయన తండ్రిగారు తక్కువశిస్తును కనుగొన్నదియు నాకపులుదా న్న నెక్కుడుశిస్తును చెల్లించుటకుగాని, హుందా విడచుటకుగాని కరింపలేదనియు సదరు కపులుదారునిపై వ్యాజ్యగ్రంథముల జరిగించుటను వారుగారికి విస్తారముగ వ్యయప్రయాసలు కలుగజేయున్నవనియు స అలెగ్జాండరు దొరవారి కభిప్రాయము కలిగినది....'.³

ఈ చంద్రశేఖరరాజు తనయుడగు జగన్నాథరాజు అమలాపురము స్థానికవికి పోషకుడు. సాలూరుపాలకుడగు సన్న్యాసిరాజు (1801-) వందొమ్మిదపుశతాబ్ది పూర్వార్థమున సాలూరు పాలించుటనలస కిమ్మూరి కనిష్ఠ సంతతికిఁ జెంది, సన్న్యాసిరాజునకు పెరుసకు సోదరుడగు న్నాథరాజు 1820-1890 ప్రాంతమువాడని యాహింపవచ్చు. ఈతని మునుందలి సన్న్యాసికవికూడ ఆకాలమువాడేయని నిర్ధారించవచ్చు.

'....శాలివాహనశకాబ్దములు కరగజర్ది విడుసంఖ్యడగు తొద్రివత్సర శుద్ధ సవమి మిత్రపుత్రవారమున....' సన్న్యాసికవి ఉద్భవమందినట్లు మ్యడగు దేవులపల్లి చంద్రయ్య పేర్కొనుటనలస కరగజర్దివిధుసంఖ్య శా.శ. 1782 (క్రీ.శ. 1860) సన్న్యాసికవి జనన సంవత్సరమని కన్నది.⁴ కాని సన్న్యాసికవి 1760 లో మృతించెనని శతకకవుల ప్రము⁵నను, 1860 లో మరణించెనని ఆంధ్రకవిసప్తశతి⁶ యందును నుంచుట కాధారము లేవో తెలియవు. జగన్నాథరాజు నాస్థానమున

¹ ibid, p. 698.

² విశాఖపట్టణముజిల్లా స్పెక్ట్రాంతసంగ్రహము, పుటలు 636, 637.

³ ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, కాకితము ప్రతి, R. No. 571 (b) సన్న్యాసికవి గు గు పంచముఖేశలింగద్వాత్రింశత్తు.

⁴ వంగూరి మద్బారావు, శతకకవుల చరిత్రము, పు. 666.

⁵ బులుసు వెంకటరమణయ్య, ఆంధ్రకవిసప్తశతి, పు. 282.

ప్రవేశించునాటికి సన్న్యాసికవి నూనూగుమీసాల నూన్నయొచినమున నుండి యుండవలెను. ఆపిమ్మట రాజసేవవలన విరక్తినంది తన చివరికృతులను పరమేశ్వరాంకిత మొసర్చినట్లు ప్రమాణములున్నవి.

‘చూరితి ధనికులగృహములఁ గోరితి నిఖిలార్థసమితిఁ గొంచించక వేసారితి’ననియు, ‘భూతలములోన ధరణీనేతల భజియించుటెల్ల నిష్ఫలము సదా జోతలునీ కొనరించెదఁ జేతులు నెన్నుదుటఁజేర్చి శ్రీముఖలింగ’ అనియు శ్రీముఖలింగ శతకమునందును, ‘సరిదధిపగధీరా వేసరితిని భూధవులసేవ సలిపి....’ అని పంచముఖేశ శతకమునందును సన్న్యాసికవి రాజాశ్రయమును నిరసించుట ‘రాజుల్ మత్తులు వారిసేవ నరకప్రాయంబు....’ అని ధరణీ పాలురధార్మ్యమును చూపించు ధూర్జటి దోరణికి అనుప్రసము.

సన్న్యాసికవి కులాల కులసంజాతుఁడు. బొబ్బిలికి చేరువలోఁగల పాలతేరుగ్రామ వాస్తవ్యుఁడు. గంగాధవానీ కాశీపతుల పుత్రిఁడు. కాటక్లోన లక్ష్మణాఖ్యు తనయ కన్నమాంబ యీతని భార్య. కట్టమూరి కామేశ్వరకవి శిష్యుఁడు. దేవులపల్లి చంద్రయాది శిష్యవరంపరకు గురుదేవుఁడు. కాశీ ప్రముఖాఖిల దివ్యక్షేత్రములను ధర్మవత్సనమేతుఁడయి దర్శించినవాఁడు. పరమ మాహేశ్వరుఁడు, శతాధిక కృతికర్తగా సంభావితుఁడు. రుద్రాక్ష మాహాత్మ్యము, సోమవారవ్రత మాహాత్మ్యము, కుమ్మరిగుండయ్య కథ మున్నగునవి యీతని పద్యప్రబంధములు. గౌరీరమణ పంచముఖేశ శివ శ్రీముఖలింగ నామకములగు కందపద్యశతకములు, పంచముఖేశ్వరప్రభా మకుటముతోడి వృత్తశతకమును, సీసపద్యములతోఁగూడిన విశ్వనాథశతక మును, ద్వాత్రింశతి సీసపద్యములతోఁ గూడిన పంచముఖేశలింగ శతకమును కవి కృత్యంతరములు.

ప్రస్తుత చర్చకు సంబంధించినది సన్న్యాసికవి సంధానించిన సర్వాంధ్ర సారసంగ్రహమును పద్యరూప నిఘంటువు.* ఈ నిఘంటు నిర్మాణమునకు ప్రేర కుఁడు కిమ్మూరి జగన్నాథరాజు. ఈ యంశమే అచితారికలో నిరూపింపఁబడినది.

‘శ్రీకిమ్మూరాన్వయ క్షీరపాథోరాశి
మేదురపూర్ణచంద్రోదయంబు
చంద్రశేఖర నృపచంద్రశేఖరకృత
ప్రబలనైర్మల్య తపఃఫలంబు
సీతమాంబాపురంధ్రీతిలకోజ్జ్వల

* ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, కాకితపుట్రతి, R. No. 611. దీనికి మాతృక అచంట వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మగారి తాళపత్ర ప్రతి. శర్మగారి ప్రతిని చూచి మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారు సకలవ్రాసికొనిన ప్రతి కవితాసమితి గ్రంథాలయమున నున్నదట.

తరగర్భకుక్తి ముక్తాఫలంబు
 ఘన సంస్కృతాంధ్రలక్షణగజాశ్వాస్యక్ష
 పదరత్నశాస్త్ర సంపన్నిధాన
 మనుచు బుధులునుతింపఁ బ్రభాతిఁ గన్న
 శ్రీజగన్నాథరాజ బిడౌజు నమ్ము
 ఖమున సర్వాంధ్రసారసంగ్రహ మొనర్తు
 సమచు విజ్ఞాపన మొనర్చ నాత్మనలరి'

'నన్నయ తిక్కనాది కవినాథులొనర్చిన గ్రంథరాజి న
 భృన్నత లీలఁగాంచి మొదమొప్పఁగ నీకృతిఁ జెప్పినాఁడ....' అని
 గ్రంథాంతమున కవి స్పష్టపఱచుటచే సన్న్యాసికవి లభ్యమైన సర్వాంధ్ర
 సాహిత్యమును అవలోడనముచేసి దీనిని కూర్చినట్లు తెలియుచున్నది.

'లోకోపకార మీకృతి
 వేకావింపు ముచితోక్తి వెలయఁగ నని త
 ఛాకాంతాగ్రణి విపుల ద
 యాకలితస్వాంతుఁడగుచు నాజ్ఞాపించెన్'

'సరస కిమ్మూరివంశాబ్ధి శశధరుండు
 హరిహరాంఘ్రి పయోరుహధ్యాన నిరతుఁ
 డైన శ్రీమజ్జగన్నాథ మానవేంద్రి
 నాజ్ఞ శిరసావహించి యత్యాదరమున' కవి దీనిని నిర్మించినట్లు స్పష్ట
 పడుచున్నది,

సర్వాంధ్రసారసంగ్రహము మూఁడుఆశ్వాసముల గ్రంథము. మొదటి
 ఆశ్వాసమున అవతారిక, షష్ఠ్యంతములతో పాటు 196, ద్వితీయాశ్వాసములో
 227, తృతీయాశ్వాసములో ఉపసంహార భాగముతో కలిసి 125, వెరసి 548
 పద్యము లిందున్నవి. చంపకోల్పలశార్దూలవృత్తము లరుదుగాను, కందములు,
 సీసములు విరివిగాను ఉపయుక్తమైన రచనమిది. ప్రాచీన నిఘంటురచనా
 పద్ధికరణఫక్కి ననుసరించి పర్గవులవిభాగ మిందు పాటెంపఁబడినది*. వేగవతీ
 నదీతీరమున సాలూరున వెలసిన పంచముఖేశ్వరస్వామికిది యంకితము.

నాటకాలంకార సాహితీచతురవైభవమెల్ల సంగ్రహించి లలితాంధ్రభాషా
 విలాసమున గోస్తనీపరిపాక కోమలకవితా చమత్కారసామర్థ్యమున శతాధిక
 కృతులు సంతరించిన విద్యత్కవియని సమకాలికులగు తుమురాడ పాపనాది
 కవుల ప్రశంసలను బడసినవాఁడీ సన్న్యాసికవి.

* పురిపండా అప్పలస్వామి, సర్వాంధ్రసార సంగ్రహము, ఆంధ్రప్రభ (దిన
 పత్రిక), 1967 ఆగష్టు 15, పుటలు 4, 5.

రాజా లక్ష్మీనరసింహసన్నాస్యసి రాజబహద్దరు

సాలూరు జమీందారులలో పదియపుతరమునకుచెందిన లక్ష్మీనరసింహ సన్నాస్యసిరాజు సంగీత సాహిత్యములయందు మంచి అభిరుచి కలవాడు. లక్ష్మీనరసింహరాజుగారి పట్టపురాణ కృష్ణపట్టమహాదేవి సంగీతకళానిధి. ఈమె గోదరులును చీకటిజమీందారులును అగు రాధామోహన రాజేంద్రదేవు జరియా థాన్లో పేరుమోసిన కవి, నాటకకర్త. చిన్నతనమున పదేండ్లపాటు చెన్నపురిలో విద్యార్థిగానున్నకాలమున అనేక నాటకప్రదర్శనములు చూచి, వదిపండితు లనేకులతో సహవాసమునెఱపిన లక్ష్మీనరసింహ సన్నాస్యసిరాజు గారికి చీకటిజమీందారుల విద్యుముతో కళాభిరుచి మఱింత అధికమయినది.

సాలూరు జమీందారుల మఱియొక మకాము సాలూరునకు దక్షిణమున అయిదాటు కోసులమారమునగల మరడాము గ్రామము. శ్రీరామనవమి సందర్భమున మరడాములో పండితగోవులు, కవితాగానములు, నాటకప్రదర్శనములు, హరిరిథాకాలక్షేపములు మున్నగు కళాసంస్కృతిపరములగు సమావేశములను లక్ష్మీనరసింహరాజుగారు పెద్దయెత్తున జరిపించెడివారు. సాలూరులో 'శ్రావణి' ఉత్సవములు పూర్వమునుండియు అవిచ్ఛిన్నముగ నిర్వహింపఁబడుచుండెడివి. కవినటగాయక పండితులకు భూరి సంభావనలు ముట్టుచుండెడివి.

లక్ష్మీనరసింహసన్నాస్యసిరాజుగారి యాస్థానమున చాడ లక్షణచయనులు, నిష్ఠల సుబ్బావధాని మున్నగు వేదపండితులును, గోడా సీతారామశాస్త్రి మున్నగు మంత్రశాస్త్రవిదులును, సొమవేదము అన్నప్పశాస్త్రి మున్నగు శాస్త్రపండితులును, నిష్ఠల సింహాచలసిద్ధాంతి, కొమ్మూరి సంగమేశ్వరకవి, భోగుల రామమూర్తి మున్నగు రచయిలును, పటాయని నరసింహశాస్త్రి, కొమ్మజోస్యుల రమణయ్య, మునికొల్ల సూర్యనారాయణ, కాపా వెంకటస్వామి, చీలా పుల్లజీరాపు మున్నగు నటకులును, నిష్ఠల కొండయ్యశాస్త్రి, యాదుజాల పద్మనాభసూరి మున్నగు పౌరాణికులు, రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి మున్నగు ఆయుర్వేదపండితులును ఉండెడివారు.

లక్ష్మీనరసింహసన్నాస్యసిరాజుగారు నాటకప్రదర్శనమన్న చెవికోసికొనెడి వారు. ప్రసిద్ధులైన నటులతో సీతారామ విలాసనాటకసమాజమునుపేర నొక నాటకసంఘమును నెలకొల్పి ఆధునికమైన సమస్తపరికరములతో నాటకములను ప్రయోగింప ఖోర్జిత్సహించుటయేగాక ప్రయోగించెడి అన్ని నాటకముల యందును తా మేదో యొక ముఖ్యపాత్రమును ధరించెడివారు. సీతాకల్యాణము, రుక్మిణీకల్యాణము, లక్ష్మణాస్వయంవరము, పాంచాలీపరిణయము మున్నగు నాటకములు వీరు ప్రదర్శించిన ముఖ్యనాటకములలో కొన్ని. నాటకప్రదర్శనములకు ప్రత్యేకముగ నిర్మింపఁబడిన యొక నాటకశాలగూడ నుండెడిదట.

ఇరువదియపు శతాబ్దము ప్రథమపాదమునందే స్త్రీపాత్రములను స్త్రీలేధరింపవలె నను నియమముతో అట్టి ఏర్పాట్లు కావించినవారిలో లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసి రాజుగారు మొదటివారు. ఈ యాస్థానమునందలి బుగత సూరి, తారాద రత్నము మున్నగు సానులు స్త్రీపాత్రములను ధరించెడివారు. కాపా వెంకటస్వామి, మునికొట్ల సూర్యనారాయణ మొదలగు నటులు అప్పటిప్పటి స్త్రీపాత్రములను కూడ ధరించెడివారట.

నిష్ఠల సింహాచలసిద్ధాంతి

లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజుగారి ఆస్థానకవులలో నీతఁడు ప్రసిద్ధుఁడు.

‘అనుగతంబయి యన్వయభ్యాతి దొదలించె

పావనం బెవ్వని బ్రహ్మనిష్ఠ

భగవత్కథాగాన ఫలవంతమై సాగె

కమనీయ మెవ్వని కావ్యరచన....

అమ్మహాత్ముఁడు కవిరాజహంసకీర్తి

శాలి నిష్ఠల సింహాద్రిశాస్త్రివరుఁడు*....’ అని సమకాలిక విద్వత్కవులచే ప్రస్తుతింపబడినవాఁడీ సింహాచలసిద్ధాంతి (1877-1946). ఈతఁడు సాలూరు జమీందారుప్రేరణముమీఁద కిమ్మూరి వంశావళి, సీతాకల్యాణము, లక్షణా స్వయంవరము మున్నగు గ్రంథములను రచించినవాఁడు.

ఇందులో ‘కిమ్మూరి వంశావళి’ యనునది సాలూరు జమీందారుల వంశ కథనము ఇది అయిదాటువందల పద్యములతోఁగూడిన మూఁడాశ్వాసముల చారిత్రక కావ్యమని గ్రంథకర్త తనయులు సీతారామస్వామిశాస్త్రి తెలిపిరిగాని పూర్తిప్రతి లభ్యముకాలేదు. అవతారికయందును మొదటి పందొమ్మిది పద్యములు లేవు. లభ్యమయిన కాకితపుప్రతిలో 20 యపు పద్యమునుండి 95వ పద్యములోని రెండు చరణముల దాక గ్రంథమున్నది. సాలూరు జమీందారుల కోవలో ఎనిమిదియవృత్తరమునకు చెందిన సన్న్యాసిరాజు (1854-1869) చరిత్రముతో నీ ప్రతియందలి కథాభాగము నమాప్తమైనది. పరాశర గోత్రజులును కిమ్మూరి గృహనామకులును నగు పెదప్రెగడ, పినప్రెగడ యను బ్రాహ్మణ సోదరులిరువురు నానారాజన్య సభాస్థుల మాన్యులై జయపురాధిపతి విక్రమదేవుతోడి చెలిమిపలన జయపురమున నివసించుచు శత్రురాజులతోడి యుద్ధమున విక్రమదేవునకు తోడ్పడి విజయము చేకూర్చిరట. దీనిని పురస్కరించికొని జయపురాధిపతి తన పుత్రికయగు లక్ష్మీదేవిని పినప్రెగడకిచ్చి పెండ్లి కావించెనట. ఈ పినప్రెగడ సంతతియే సాలూరు జమీందారుల వంశమని ఈ

* గోరుగంతు అచ్యుతసూర్యనారాయణశర్మ, కావ్యశ్రీ, పరమేశ్వరి ముద్రణాలయము, అనకాపల్లి, 1951.

కావ్యమున పర్ణింపఁబడినది. లక్ష్మీనృసింహ సన్న్యాసిజ్ఞాతలపాలునాజ్ఞా సింహాచలనామజ్ఞాసురుఁడు రచించిన ఈ సాలూరు క్షేత్ర చరిత్రము వేగవంత తటాంచలమున వెలసిన పంచముభేష్యరున కంకితము.

సాలూరు రాజాగారు స్థాపించిన సీతారామ విలాస నాటక సమాజము వారి ప్రదర్శనము నిమిత్తము రాజాగారి కోరిక మేరకు రచింపఁబడిన నాటకములలో నిష్ఠల సింహాచలకవి రచించిన లక్షణా స్వయంవరమను నాలుగంకిముల రూపక మొకటి. 'విరచించె నల మార్గశిర పూర్ణిమా స్థిరవారమునాటికి మేరకొలఁది సాలూరు పట్టణాస్థానస్త నిష్ఠల సింహాచలకవి సహాయంబు కలిపి పరలక్షణా స్వయంవర నాటకంబునున్ లక్ష్మీనృసింహ సన్న్యాసిరాజు....' అను నాటకాంతమునందలి పద్యముమూలమున ఆస్థానకవి నిష్ఠల సింహాచలకవి సాయముతో లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసిరాజే దీనిని రచించినట్లు తెలియుచున్నను ఇతర ప్రమాణములవలన సింహాచలకవియే దీనికి కర్తయని నిరూపింపవచ్చును. ఇందలి దొక పద్యము :

'పాటలగంధి నీ హృదయపద్ధతినెల్ల నెఱుంగఁగోరి యి
చ్చోటికివచ్చి నిన్ సుగుణభోభితఁ జూచితిఁ గార్యసిద్ధుఁడన్
మాటలికేల యంత్రకృత మతస్యము నాయెడ నొక్క కోలచే
వేటున కేసు గూర్తుఁ బృథివీపరులందఱు మోము పంపఁగన్'

—తృతీయాంకము.

సింహాచలకవి సీతారామ విలాస నాటక సమాజమువారికొఱకు వ్రాసిన మఱియొక నాటకము సీతారామ కల్యాణము.

'శ్రీ సాలూరు విశాలసాలగతధాత్రీపాల కిమ్మూరి స
న్న్యాసి వార్ధిత రాజశేఖర సుధర్మార్థ సంపాదకుం
డా సుత్రామ ముఖామరప్రణుత కళ్యాణప్రసన్నాత్మఁడై
దా సౌమిత్రీయుతుండు మా విరుఁడు నిత్యైశ్వరముల్ మీ కిడున్'

అన్నది ఈ నాటకమునందలి నాంది. 'శ్రీ మహారాజ లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసి రాఘవ బలియార సింహ బహదరు సాలూరు పట్టణాస్థాన సింహాసనాధీశ్వర శాసనమున....' రచింపఁబడిన దీ నాటకము. ఇందలి దొక పద్యము :

'స్త్రీలేకాంతగృహంబులోన మదనక్రిడాసమాన క్షలై
ప్రాణేయానిలమున్ గవాక్షకృత మార్గానీతమున్ స్వేద ని
ర్మూలంబొటనుతించి నైజహితులన్మోహించి పుంభావరే
శీ లాభాత్త సుఖానుభూతలగుఁ దల్లిలా వినోదంబులన్'

ఈ నాటకమునందలి ప్రస్తావననుబట్టి లక్షణాపరిణయము, భద్రాచల మాహాత్యము, శ్రీరామ మహిమాదర్శము, త్రిపుర విజయము మొదలగునవి కవి కృత్యంతరము లని తెలియుచున్నది. వీనిలో లక్షణా పరిణయమను మూఁడాశ్వాసముల శృంగార

ప్రబంధమును, భద్రాచల మాహాత్యమును నిర్వచన కావ్యమును, శ్రీరామ మహిమాదర్శనమును వేదాంత గ్రంథమును ముద్రితములు.

రాజాము వాస్తవ్యులును, శతావధాని ఆంధ్రవిద్యావాచస్పతీశ్యాది విరుద విరాజితులును నగు కిమ్మూరి సంగమేశ్వరకవి లక్ష్మీనరసింహసన్న్యాసిరాజు గారి యాస్థానకవులలో నొకరు. రావుబహద్దరు పండిత గణాల రామమూర్తిగారు సంగమేశ్వరకవిని 'నతనానాకవిసార్వభౌమ శిరఃపాదపీఠ' డని ప్రశంసించి రచించి. విజయనగరము ఆనందగజపతి (1879-1897) ఆస్థానమున పేరు పొందిన కె. ఎన్. జి. రాజామణిచెట్టి సాలూరు సంస్థాన సమ్మానితులలో ముఖ్యులు. రాజామణిచెట్టి సాలూరు జమీందారు పై చెప్పిన ప్రశంసాపద్యములు 'సద్యశశ్చంద్ర సాలూరి జనవరేంద్ర' యను మకుటముతో నొప్పుచున్నవి. చిల్లరిగె నేత్రమాధవరావుగారు రచించిన ఆంగ్లేయ పైద్య చింతామణి† యను వైద్యశాస్త్ర గ్రంథము సాలూరి రాజా లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజు పెదబలి యారుసింహులు బహద్దరుగారి కంకితము. సాలూరు సంస్థానోద్యోగి యగు బోగుల రామమూర్తికూడ కవియని 'బోగుల కవిచంద్ర రామమూర్తి కవీంద్ర' యను పద్యపాదమునుబట్టి యూహింపనగుచున్నది.

సాలూరు జమీందారులు సాలూరులోని వేదపాఠశాల నిర్వహణమునకు చాల తోడ్పడిరి. సాహిత్యసార్వభౌములని ప్రశస్తినిఁ బడసిన అన్నప్పశాస్త్రి సుధీమణి ఈ వేదపాఠశాల స్థాపకుఁడు. సాలూరు జమీందారు శ్రీ లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజుగారు ఆంధ్ర విశ్వ విద్యాలయమునకు 1926-27 లో రు. 3 వేలు విరాళముగా నిచ్చిరి. అనేక విద్యాసంస్థలకు, గ్రంథప్రచురణ సంస్థలకు వీరు రాజపోషకులుగా నుండిరి.

† మొదటి కూర్పు, 1909 ; రెండవ కూర్పు, నేతు డ్రెడర్స్. నేతు ముద్రాక్షర శాల, మచిలీపట్టణము, 1915.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణము జిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహము, పుటలు 535-537.
2. రాజా మృత్యుంజయనిశ్శంకబహద్దరు, హిల్ జమీందారుల చరితము.
3. కిమ్మూరి బలారిసింహ నరసింహరాజు, కవిజనాంజనము (ముద్రితప్రతి, తాళపత్ర ప్రతులు).
4. శతకకవుల చరిత్రము, పుటలు 566-572; అనుబంధము, పుటలు 749-752.
5. కవికొండల వెంకటసత్యనారాయణమూర్తి, విజయరామగజపతి.
6. శేషాద్రి రమణకవులు, విశ్వనాథ శతకపీఠిక, భక్తిరస శతకసంపుటము 2, వావిళ్ళ, చెన్నపురి, 1926.

7. అడిదము రామారావు, అడిదము సూరికపి జీవితము, వావిళ్ళ, చెన్నై, 1955.
8. కవికొండల పెంరటసత్యనారాయణమూర్తి, విశాఖమండల చరిత్రము, 1927.
9. Manual of Administration of the Madras Presidency, Vol. III, p. 500.
10. A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India, G. C. Lokanadham Bros., Madras, 1915, Vol. I, pp. 697-699.
11. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II, Madras, 1938.
12. Andhra University Annual Register, 1937-38.

సురపురము

ప్రవేశిక

సురపుర సంస్థానము పూర్వపు నిజామురాజ్యమునందలిది. షోరాపుర మనియు, షోలాపురమనియు, సూరాపురమనియు* దీనికి వ్యవహార నామము లుండినవి. కృష్ణా భీమానదుల మధ్యదేశమున కృష్ణానది కుత్తరతీరమున బిజాపూరునకు నైఋతిదిశలో ఈ సంస్థానము వ్యాపించియుండినది. ఇది నేడు గుల్బర్గా మండలములోని ఒక సీమ. మెదకు కరీము నగరమండలముల సరిహద్దు ప్రాంతములతోఁగూడి కాసలనాడను వాడుకగలిగిన భూభాగమే యీ కోసల దేశము కావచ్చు. సురపుర సంస్థానాధీశ్వరుల పూర్వులలో నొకఁడగు కోసల నాథ నామక భూపాలుని పేర వీరి వంశము కోసల వంశమనియు వ్యవహృత మైనదట : ముదుగల్లు సీమలోని కోసలపేట ఈ వంశీయుల యొకనాటి రాజధాని. అందుచే కోసలవంశ మనుపేరు వీరి కుదురుపట్ల స్థిరపడినదని కొందఱు అందురు. ఈ సంస్థానాధీశ్వరుల కాశ్రితులగు ఇమ్మడి అణ్ణయాచార్య, ఇమ్మడి శ్రీనివాసాచార్య రచనములలోఁ బ్రసక్తమైన కోసలవంశ మిదియే. మదరాసు ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయమునందలి 'సురపుర రాజుల పంశావళి' యను తెలుఁగు కైఫీయతును ఆధారముగాఁగొని డార్టన్ రాఘవన్ గారు సురపుర సంస్థాన చరిత్రమును పునర్నిర్మించిరి. ఈ వంశీయులు శ్రీరామభక్తుఁడగు నిషాదాధిపతి గుహుని సంతతివారని, మృగయాజీవనులని తెలుఁగు కైఫీయత్తు చెప్పుచున్నది. స్థానికముగా వీరినే బేడరులందురు. బేడరుతెగ జను లీ సంస్థాన ములో అధిక సంఖ్యాకులు. మైసూరునందలి రత్నగిరి, దక్షిణ మహారాష్ట్రము వీరి పూర్వ నివాస ప్రాంతములు. వీరి ముఖ్యులకు నాయరులని వ్యవహార నామము.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థానమునకు మూలపురుషుఁడు వీరబొమ్మి నాయకుఁడు. ఈతఁడు ఆయుధోపజీవి ; కృష్ణా తుంగభద్రానదుల దక్షిణభాగమున సర్దేశముఖీ పదవిలో

* Imperial Gazetteer of India, Vol. 23, p. 149; J. D. B. Gribble, A History of the Deccan, Vol. II, p. 121; Col. Malleson, A History of the Indian Mutiny, Longmans, 1911, Vol. V, p. 85.

నుండి సమకాలికులగు పాలకుల మన్నన లందినవాఁడు. ఈ పంశీయులు గోల కొండ, బీజపూరు సులతానులకును తోడ్పడుచువచ్చిరి. ఈ కుదురులోని కొదమ సింగమైన కల్లప్ప చిన్న హనుమనాయకుఁడు విజాపూరు పాదుషాల వజీరును ముదుగల్లు దేశాయును నగు 'బహిరీ వసంతరావు' అనునతని నెదిరించి, యోడించి విజయసూచకముగ నాతని బిరుదమును గ్రహించి దానిని నాటినుండి తన కులబిరుదముగా ధరించెనని సురపురము వైఫీయత్తు సుడుపుచున్నది. పీరు మొగలుపాదుషా యగు ఔరంగజేబును సైత మెదిరించి పేరుపొందిరఁట : ఈ పంశములోని పాలకులు మహారాష్ట్రీలకు సామంతులు. ఆ పిమ్మట పీతాంబర పెదనాయక భూపాలుని కాలమునుండియూ సురపుర సంస్థాన పాలకులు నిజాము నకు కప్పము కట్టుచుండిరఁట : పీతాంబరుని తనయుఁడగు పామినాయకుఁడు క్రీ. శ. 1713 లో హసనాపురము కొండచాలులో సురపురమును నిర్మించి నాటినుండి దానిని రాజధానిగాఁ జేసికొనెనఁట : పామినాయకుఁడు క్రీ. శ. 1740 లో మరణింపఁగా నాతని కుమారుఁడు పెదనాయకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁ డయిదేండ్లు మాత్రము పాలించి క్రీ. శ. 1745 లో నిస్సంతుగా దివంగతుఁడయ్యెను. పెదనాయకుని తమ్ముఁడగు ముండిగె వెంకటప్ప తరువాతి వారసుఁడు. వెంకటప్ప పుదుచ్చేరిలో నాజర్జంగ్ సేనలో పనిచేసి గొప్ప యుద్ధవీరుఁడుగ పేరుపొందిన వాఁడు. ఈ వెంకటప్ప అన్న యనంతరము సురపురము గద్దెనెక్కి 1751 చాఁక పాలించి సంతతిలేకుండ మరణించెను.

ముండిగె వెంకటప్ప పీతామహుఁడగు పీతాంబర బహిరీ పెదనాయకుని పౌత్రులలో నొకఁడగు రమణప్ప సంస్థానమున కొక వారసుఁడు. రమణప్పకు పామినాయకుఁడను పేరుగల కుమారుఁడొకఁ డుండెను. వెంకటప్పకు మఱియొక జ్ఞాతియగు కృష్ణప్ప నాయకుని పుత్రుఁడు మదనగోపాలనాయకుఁడు కూడ నింకొక వారసుఁడు. మరణశయ్యమీదనుండి వెంకటప్ప పైయిరుపురికోసము కబురంపఁగా పామినాయకుఁడు మాత్రము వచ్చి వెంకటప్ప యాశీస్సులనంది సురపుర సంస్థానాధిపత్యమును స్వీకరించెను. వెంకటప్ప మరణానంతరము మదనగోపాలనాయకుఁడు సంస్థానాధిపత్యము నిమిత్తము ఎన్నోప్రయత్నములు చేసెను. కాని పామినాయకుఁడు వాని నోడించి తన యధికారమును సుస్థిర మొనర్చికొనెను.

క్రీ. శ. 1678—1688 మధ్య శాహపురము రాజధానిగా నీ సంస్థానమును పాలించిన పామినాయకుని కొక గోపాలకృష్ణ విగ్రహము లభింపఁగా దానిని ప్రతిష్ఠంపఁజేసి పైష్ణవమతమును స్వీకరింపఁగోరి అనెగొంది నుండి పైష్ణవా చార్యులగు శంఖవరము శ్రీనివాసాచార్యులుగారిని ఆహ్వానించి ముద్రా స్వీకారమును గావించి యుండెనఁట : వెంకటప్ప తరువాత 1752 లో గద్దెనెక్కిన పామినాయకుఁడును పైష్ణవమును స్వీకరింపఁగోరి పూర్వ గురుపరంపరలోని

శంఖవరమువారికొకటకు వాకబుచ్చేయఁగా, ఆ నాటికి ఉపనీతుఁడుకాని శ్రీనివాసుఁడను బాలుఁడు దప్ప వారి వంశమంతయు నంతరించినదని తెలియపచ్చినది. ఆ సందర్భమున తుంగభద్రా దక్షిణతీరమున బొకుసీమలో గుత్తికి దక్షిణముగా నిరువదైదు కోసుల మారమునఁగల బుక్కపట్టణమునుండి అణ్ణయ, చిన్నయయను వైష్ణవసోదరు లిద్దఱును క్రీ. శ. 1760-66 మధ్య సురపురము రప్పించి, పామినాయకుఁడు వైష్ణవము నాశ్రయించెనట. కోసల నాయకుల ముద్రా గురువుల మనియును, ఆస్థానకవీంద్రుల మనియును వాకొనిన అణ్ణయ, శ్రీనివాసాచార్యులే పామినాయకుఁడు రప్పించిన అణ్ణయ్య, చిన్నయలయి యుందురని ఆచార్య రాఘవన్ గారి నిర్ధారణము.

పామినాయకుఁడు 1773 లో మరణించెను. పామినాయకునికి తిమ్మమాంబవలసఁ గలిగిన వెంకటప్ప లేక వేంకటనాయకుఁడు తండ్రి తరువాత తక్తు నెక్కిెను. సంస్థానపాలకులలో నితఁ డిరువదిరెండవవాఁడు. వెంకటనాయకుఁడు ఇరువదియెనిమిదేండ్లు సంస్థానము నేలి 1803 లో పరమపదించెను. ఇమ్మడి అణ్ణయ, ఇమ్మడి శ్రీనివాస, ముమ్మడి వెంకటాచార్యులు పేర్కొనిన పామినాయక సుతుఁడీ వెంకటనాయకుఁడే యని నిరూపితమైనది. వెంకటప్ప కడు సమర్థుఁడు. రాజకీయ విషయములందేకాక సాహిత్యవిషయములందును అభిరుచి కలవాఁడు. నిజామలీఛానుసుండి బలవంతబహిరీ, రోహాబజంగ్, ముజఫర్ దౌలా, బబరం ముల్క్ బహదూర్ అను బిరుదములను సంపాదించి రాజకీయముగా సురపురము కీర్తిప్రతిష్ఠలను పెంపొందింపఁజేసెను. 1786 లో మేనమామలదగు దేవగిరిని దోహితుఁడుగా తన సంస్థానములోఁ జేర్చికొని సంస్థానమును విస్తరింపఁజేసెను.

క్రీ. శ. 1800 లో దత్తమండలములు నిజాము సర్కారునుండి కుంభిణి ప్రభుత్వమునకు దత్తముసేయఁబడిన సందర్భమున పాలనాధికారములను పోగొట్టుకొనిన అచటి పాశయగాంధ్రుల పెక్కురు దిక్కుదెస తెలియని దీనస్థితిలో నుండఁగా వెంకటప్ప వారికి తన సంస్థానమున ఆశ్రయమిచ్చి ఆదుకొనిన వాఁడు. వెంకటప్పకు మూడవ భార్యయగు నరసింగమ్మవలన కల్గిన చిన్న వెంకటప్ప లేక బాపూసాహేబు అను కొడుకు ఒకఁడు ఉండెను. ఈ బాపూసాహేబు దత్తమండలములలోని తాడిమిట్టి పాశయగాంధ్ర అల్లుఁడు. ఇతఁడు తన పదునెనిమిదవయేటనే మరణించుటవలన వెంకటప్ప యనంతరము సంస్థానము చిక్కులపాలై నది. వెంకటప్పభార్య కాటవ్వ కొలఁదినెలలపాటు సంస్థాన పరిపాలనమును నిర్వహించి వారిసుఁడగు పెదనాయకునకు ఆ భారము నప్పగించినది. పెదనాయకుని పెద్దకొడుకు వెంకటప్ప. ఇతఁడు తన పట్టాభిషేక సమయమున నిజాము దివానగు రాజా చంపాలాలున కేడులక్షల రూప్యములు నజరానాగా సమర్పించెనట : సురపురము కైఫీయతు ఇతనికాలముననే వ్రాయఁ

బడినది. వెంకటప్ప వెంకటభార్య కుమారుడు కృష్ణప్ప నాయకుడు.

ఈ కృష్ణప్ప నాయకుని కుమారుడే మెదోన్ ఫైలర్ దొరగారి రచనములలో ప్రసిద్ధుడైన రాజా వెంకటప్ప. సురపురము సంస్థానమున కుంఫిణీ ఏజెంటుగానుండిన ఈ ఫైలర్ దొరగారి పర్యవేక్షణమున చిన్ననాటినుండి తక్కు నెక్కుదాక వెంకటప్ప చదువుసాములు నేర్చి పెరిగి పెద్దవాడయ్యెను. నిజామునకు సాలుసరి కప్పములు సరిగా చెల్లక బకాయిలు పెరిగినందున 1842-1853 మధ్య సంస్థానము కుంఫిణీ సర్కారువారి సంరక్షణములో నుండినది. ఈతని తల్లి ఈశ్వరమ్మ, పినతండ్రి పెద్దినాయకుడు వెంకటప్పకు సంరక్షకులుగా ప్రాజ్ఞత వచ్చుచున్న సంస్థానమును పాలించిరి. ఈశ్వరమ్మ 1853 లో మరణించినది. ఈశ్వరమ్మ హయాములోనే కుంఫిణీకిని, సంస్థానమునకును అరలుపొరలు ఏర్పడియుండినవి.

ఫైలాపచ్చీసులోనున్న రాజా వెంకటప్ప 1853 లో జమీన్ వచ్చెను. 1857 లో తన సేనతో అరబ్బులను, లోహిల్లాలను విరివిగా చేర్చికొనుచు, కుంఫిణీ అధికారుల మందలింపులను లెక్కచేయక యుండెనట. 1858 లో చెలరేగిన సిపాయిల ఫిటూరీలో నానాసాహేబు మొదలగువారికి రుమ్మర్కుగా నుండెనని యనుమానించి కుంఫిణీవారు రాజా వెంకటప్పను సంస్థానాధికారిము నుండి తొలగించి మరణశిక్షను విధించిరి. కాని గవర్నరుజనరలు కరుణించి దీనిని నాలుగేండ్ల కారాగారవాసశిక్షగా మార్చి, నాలుగేండ్లపిమ్మట సంస్థానమును వెంకటప్పకు అప్పగించునట్లు ఉత్తరువు లిచ్చిరి. ఈ క్రొత్త యుత్తరువు మేరకు వెంకటప్పను వెంగల్పట్టునందలి కారాగారమునకుఁ బంపుచుండఁగా దారిలో చేతుపాకితో పేల్చివొని ఈతఁడు ఆత్మహత్య గావించికొనెనట.* సంస్థానము కుంఫిణీ సర్కారు స్వాధీనమయినది. సిపాయిల తిరుగుబాటు సందర్భమున నిజామునర్చిన తోడ్పాటునకుగాను సురపుర సంస్థానము 1861 మార్చి 4 న నిజామున కీలబడినది.† సురపురమురాజాగారి వితంతువులగు రాణి రంగమ్మ మొదలగువారికి జీవితకాలమంతము సాలీనా రూ. 26,800 లు కుంఫిణీవారు భరణ మిచ్చిరి. గీర్వాణాంధ్రభాషల కెసలేని సేవచేసి, అనేకాగ్రహారములు భూసురగ్రామణుల కిచ్చి, సురపురము గోపాలకృష్ణుని కులదైవముగా కొలిచిన సురపుర రాజవంశ మిట్లు దయనీయస్థితిలో నంతరించినది.

* Col. Meadows Taylor, The Story of My Life, pp. 330, 331.

† Manual of Administration of Madras Presidency. Vol. I, Relations with Neighbouring States and Provinces, p. 11, f.n. I; The Freedom Struggle in Hyderabad, Vol. 11, 1956, p. 100; Source Material for a History of the Freedom Movement in India, Vol. I, 1957, pp. 344-346.

సాహిత్య పోషణము

సురపురము సంస్థానాధీశ్వరుల యాశ్రయమున దిగ్గంతులవంటి పండితులు విలసిల్లిరి. తిరుమల బుక్కపట్టణము వంశమునకు చెందిన శ్రీనివాస, అణ్ణయ దీక్షిత, కిరీటి వెంకటాచార్య, బుచ్చి వెంకటాచార్య, రంగాచార్య మొదలగు పండితులు సురపురమురాజన్యుల సాహితీకీర్తి పతాకలు. తిరుమల బుక్కపట్టణ వంశమువారు గీర్వాణ భాషాభివృద్ధికి, విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత ప్రచారమునకు సాగించిన రచనలు కొల్లలుగా నున్నవి.

శ్రీనివాసాచార్యుఁడు రచించిన తత్త్వమార్తాండము, ఆనంద తారతమ్య ఖండన, టిజ్జాసాదర్పణము, జ్ఞానరత్న ప్రకాశిక, ణత్వదర్పణము, ప్రణవ దర్పణము, ఓంకార వాదార్థ నయమణి కలికా, విరోధ నిరోధము, విరోధ వరూధినీ ప్రమాధినీ అను ఖండన గ్రంథము, దీపికా సహిత మగు నయద్యుమణి, ప్రధాన ప్రతి తంత్ర దర్పణము, సిద్ధాంత చింతామణి, దత్త రత్న ప్రదీపిక, గ్రహణ భుక్తి దీపిక, హరిమణి దర్పణము మొదలగు రచనలును పై శ్రీనివాసాచార్యుల అగ్రజుఁడగు అణ్ణయాచార్యుని ఆచార్య వింశతి, తత్త్వగుణాదర్శ చంపువు, వ్యావహారికత్వ ఖండనసారము, అభినవ కర్ణామృతము, రసోదార భాణము మొదలగు రచనలును వెంకటాచార్యుల సిద్ధాంత రత్నావళి, సిద్ధాంత వైజయంతి, జగన్నిధ్యాత్వ ఖండన, దేశికాష్టోత్తర శతనామ స్తోత్రము, ఆనంద తారతమ్య ఖండనము మొదలగు గ్రంథములును, సర్వతంత్ర స్వతంత్ర శ్లేషయమక చక్రవర్తి బుక్కపట్టణము కిరీటి వెంకటాచార్యుల గణ సూత్ర వాదార్థము, అలంకార కౌస్తుభము, శృంగార తరంగిణీ నాటకము, గదాధరీయ ప్రామాణ్య ఖండనము, శృంగారలహరి, దశావతార స్తోత్రము, హయగ్రీవ యతిరాజ దండకములు అను గీర్వాణ రచనములును, సీతాపార్వతుల పరిణయ రథా నిర్వాహకమగు అచలాత్మజా పరిణయమను ఆంధ్ర ద్విసంధాన కావ్యమును*, బుచ్చి వెంకటాచార్యుల వేదాంత కారికావళి, అభినవ శృంగార రసమంజరి, శృంగార సర్వస్వము, కళ్యాణపురంజన నాటకము మొదలగు కృతులును సురపురము పాలకుల సమాదరణమున వెలసిన ప్రశస్త రచనములు.

* ‘ఈతఁడు సిరిపుర సంస్థానమునం దాస్థానపండితుఁడుగా నుండె ననియు నేత త్కవికృత గ్రంథము లాసంస్థానమున శిథిలములై నట్లును చెప్పుచున్నారు. గ్రంథకర్త చరిత్ర తెలియఁజేయఁదగు ర్చిత్రాది పద్యములు లభింప లేదు’ (పు. 4, ఉపోద్ఘాతము) అని అచలాత్మజాపరిణయ గ్రంథప్రకాశకులు శ్రీ నందిరాజు చలపతిరావుగారు వ్రాసిరి. తెలుఁగు విజ్ఞాన సర్వస్వము నందును వెంకటాచార్యులు సిరిపుర సంస్థాన విద్వాంసులని పేర్కొనఁ బడినది. చూ. సంపుటము 3. సిరిపుర మనుట అచ్చుతప్పు ; సురపురమనుట యొప్పు.

అచలాత్మజా పరిణయము ద్వ్యర్థి కావ్యము. అచల + ఆత్మజ = పార్వతి ; అచలా + ఆత్మజ = సీత ; ఈ యిరువురి పరిణయ కథలు నిం పిమిడి యున్నవి. గ్రంథము పూర్తిగా లభ్యము కానందున ముఁదాశ్వాసముల కథా భాగము మాత్రము ముద్రితము సీతాపరముగా అహఃశ్యాశాపనిమోచనముట్లము దాకను, పార్వతీదేవీ పరముగా కాదువహాసముదాకను వచ్చి కథ యాగిపోయినది. పరిణయకథాభాగముగల మఱి యొండు రెం డాశ్వాసముల కావ్యము లభ్యము కాలేను. ఇది తిరుమలప్రభువు వేంకటాచలపతి కంకిరము. అచలాత్మజా పరిణయ కథను జెప్పుమని శౌనకముని సూతునిఁ బ్రార్థింపఁగా —
'.....అచలాత్మజామహో

దంతముఁ దెల్పుమంటి వది యంబిక పెండ్లియొ సీత పెండ్లియొ
వింతగ రెండు నొక్కపరి వెల్వడఁ జెప్పెదనంచు హృష్టుడై'

—1-14.

సూతుఁడు కథను జెప్పెనని కవి చమత్కరించినాఁడు.†

సురపుర రాజవంశమున ప్రసిద్ధ సాహిత్య పోషకుఁడు రాజా బహిరీ పామనృపాలకుఁడు (1752—1773). ఇతఁడు కృతిభర్తయే కాక కృతికర్తకూడ. పామ నృపాలుని భార్గవపురాణము అతని సాహితీపటుత్వమునకు చక్కని నిదర్శనము. భార్గవపురాణము సురపురము వేణుగోపాలున కంకితము. కాణాదము పెద్దనసోమయాజి రచించిన మత్స్యపురాణము, శేష శైలేశ లీల యను గ్రంథములు పామనృపాలున కంకితములు.

కాణాదము పెద్దనసోమయాజికవి నందవరీక బ్రాహ్మణుఁడు ; ఆశ్వ లాయన సూతుఁడు ; ఆత్రేయసగోతుఁడు, తిమ్మనార్య పుతుఁడు. సుర పుర సంస్థానము నందేకాక, గద్వాల సంస్థానమునందును సమ్మానములందిన పండితకవి 'అభినవ ఆల్లసాని పెద్దన' యని సురపురము పాలకుల రైవారములనందినవాఁడు. చర్మీయ పర్ణములు ('క' నుండి 'మ' వరకు) పరిహరించి తక్కిన పర్ణములతో 'శేష శైలేశ లీల' యను చిత్రరవితా పరిపూరకమగు ప్రబంధమును నిబంధించిన వాఁడు. పెద్దన శబ్దాలంకార ప్రియుఁడు. చిత్రబంధ శ్లేష కవితలలో దిట్ట. అంత్య ప్రాస నియమముల నాగను తాతని రచనలలో మిక్కుటము. పెద్దన రచన యగు శేష శైలేశ లీల నుండి అపంచ చర్మీయ సింహావలోకన ముక్త పదగ్రస్త కందముక దానిని చూడుఁడు :

'సరసా వంశీసురదా

సురవారాశంసి శౌర్య శూర శరహా

† టీకా సహితము, మంజువాణీ ముద్రాక్షరశాల, ఏలూరు, ద్వితీయ ముద్రణము,

శరహారి హరి స్వరయా

స్వరయావహ లీల యాస్య వశ హాస్యరసా'

రాజా బహిరీ పామన్యపాలుని పుత్రుడగు వెంకటనాయకుడు చూడ సాహిత్య పోషకుడు. తత్త్వగుణాదర్శ ఆచార్యవింశతి రసోదారభాణ కావ్యకర్తయగు ఇమ్మడి అణ్ణయ్యచార్యుడును, ఈ యణ్ణయ్యచార్యుని సోదరుడును, తత్త్వమార్తాండ జిజ్ఞాసాదర్పణ సిద్ధాంత చింతామణి దత్తరత్న ప్రదీపికాద్యనేక గ్రంథకర్తయునునగు ఇమ్మడి శ్రీనివాసాచార్యుడును వెంకట నాయకుని ఆస్థాన కవులుగా, ఆచార్యులుగా పేరుపెంపుల నార్జించినవారు. ఇమ్మడి అణ్ణయ్యచార్యుల తృతీయపుత్రుడగు ముమ్మడి వెంకటాచార్యుడు తన యలంకారకౌస్తుభము కృత్యాదియందు తాను బహిరీ బిరుదాంకితుడగు పామిభూపాలుని పుత్రుడగు వెంకటనాయకుని గురువునని చెప్పుకొనినాడు.

‘శ్రీమాననీయ బహిరీబిరుదాంక పామి

భూపాలపుత్ర వర వేంకటనాయకస్య

స్వస్తి ప్రశస్తి మపతో గురురేవ

కుర్వేలంకారకౌస్తుభ మనన్యకృతోక్తిలక్ష్యమ్’

ఇతనిదేయగు శృంగారితరంగిణి కృత్యవతరణిక యందును—

‘....బహిరీ పామనాయక కుమార వేంకటపతినాయక మహాసభాన పాండిత్య గురుత్వ భూషణేన విరచితమ్’ అని ఈ విషయ మామ్రేడితముచేయబడినది.

రాటవ్వ తరువాత సంస్థానము నేలిన పెదనాయకుడు దేవబ్రాహ్మణ భక్తితత్పరుడు. భారత రామాయణము లీతని నిత్య పారాయణ గ్రంథములు. బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారములు దానము చేసినవాడు. పూనాలో వేదవిదులైన బ్రాహ్మణులకు శ్రావణదక్షిణక్రింద పదివేలరూప్యములొసఁగిన నెఱదాత. పెద నాయకుని పెద్దకొడుకు వెంకటప్ప పండిత పోషణమున తండ్రిని మించిన తనయుడు. సురపురము కైఫీయత్తును వ్రాయించిన మెకంజీ దొరగారి సాహాయ్యకుడయిన వెంకటరావుగారి 1819 ఆగష్టు 24వ తేదీ నాటి దైరీ ప్రకారము సురపుర సంస్థానాదీశ్వరుల వంశాధిక వివరములు నాటి సంస్థాన పాలకుడగు వెంకటప్పనాయకుని మీద వేంకట విలాసమును గ్రంథమును కూర్చుండిన కవీశ్వర రాఘవాచార్యులుగారి వ్రాఁతలనుండి సేకరింపబడినట్లు స్పష్టపడుటచే ‘వేంకటవిలాస’మను గ్రంథము వేంకటప్పనాయకుని యశోవిలాస ప్రచురమగు గ్రంథమైయుండవచ్చునని యూహింపవచ్చును. పాండవాశ్వమేధ చంపూ గ్రంథకర్తలును, కవిసార్వభౌమ శతావధాని బిరుదాంకితులును అగు వరుకూరు వేంకటశాస్త్రిగారును, శతాధిక గ్రంథకర్తలగు పురుషకారి కేశవయ్య గారును సురపుర సంస్థానకవులలో సుప్రసిద్ధులు.

సురపుర సంస్థానము 700 గ్రామములు కలది. ఇందు అగ్రహారములు,

జాగీరులు కలిపి నూటపదునైదు గ్రామములు. అహోబిలస్వామి, మైసూరు పరకాల బ్రహ్మతంత్రస్వామి, రాజగురువు బుక్కపట్టణము వెంకటాచార్యులు, రాజగురువు శంఖపరము రృష్ణమాచార్యులు, రాజవిద్యాగురువు త్రివేది పరదాచార్యులు, రాజపురోహితులు బాగలకోట రాఘవప్ప, పూజారి గోపాలయ్య మొదలగు వారికి సర్వాగ్రహారము లొసఁగిన సంస్థానమిది. సంస్థాన విద్యాగురువులగు కామసముద్రము అప్పలాచార్యులు, పల్లిపాద కేశవయ్య మొదలగు వారికిని మడులు మాన్యములిచ్చి మన్నించిన సంస్థానమిది. స్థానిక దేవతోత్సవ సమయములందు పరీక్ష ప్రదర్శనములు, చర్చాసభలు నేర్పఱచి కవి పండిత నర్తక గాయకాదులకు భూరిసంభావనలిచ్చి ఆర్షధర్మమును కళాసంస్కృతులను వికసింపఁజేసి విశిష్టప్రతిపత్తిని గడించిన సంస్థానమిది.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. గోలకొండ రపుల సంచిక, ప్రస్తావన.
2. కందుకూరి బాలసూర్యప్రసాదరాయబహద్దరు, ఆంధ్రవిజ్ఞానము 2, పుటలు 701, 702; 4, పు. 1837.
3. డా. బిరుదురాజు రామరాజు, మరుగుపడిన చూడక్యాలు, పుటలు 89-93.
4. J. D. B. Gribble, A History of the Deccan, Luzac & Co., London, Vol. II, 1924, pp. 239-244.
5. Col. Malleson, History of Indian Mutiny, Vol. V, pp. 85-88.
6. Meadows Taylor, Story of My Life, Chapter VII.
7. Ellis Dowson, History of India, Vol. VII, p. 337.
8. Sarkar, Aurangzeb, Vol. V, pp. 214-217, 219-234.
9. M.A.M.P., Vol. I, Relations with Neighbouring States and Provinces, p. 11, f.n. 1.
10. Dr. V. Raghavan, The Surapuram Chiefs and Some Sanskrit Writers Patronised by Them, J. A. H. R. S., Vol. XIII, pp. 11-33, 91, 92.
11. Freedom Struggle in Hyderabad, Vol. II, 1956.
12. Sarojini Regani, Nizam-British Relations, 1724-1857, Secunderabad, 1963.

పరిశిష్టము

ముఖ్యభాగమున పేర్కొనిన సంస్థానములు కాక మఱికొన్ని చిన్న సంస్థానముల, ఎస్టేటుల చరిత్రము, వాని సాహిత్య పోషణ విషయములు సంగ్రహముగా నీ క్రింద అకారాద్యనుక్రమమునఁ బ్రదర్శితము. మఱి పాఠిక పైచిలుకు సంస్థానముల చరిత్రము అటగొటగా సంకలిత మయినను గ్రంథ విస్తర భీతివలనను, సామగ్రిరోపమువలనను ఇందుఁజేర్పలేదు.

అన్నదేవరపేట

అన్నదేవరపేట - ప్రక్కిలంక వగైరా ఎస్టేటులు వణిక్రమములు, వైశ్య కులజులు, మూరక గోత్రజులునై స పైఁడావారివి. రాజా రెడ్డి నరసింహదేవుగారు శాశ్వతకరినిర్ణయము నాటి యీ ఎస్టేటుల హక్కుదారు. పితాపుర సంస్థాన పాలకులలో పదునేడవ తరమువారగు రాజా రావు వెంకటసీలాద్రిరావుగారు (1793-1828) ఈ రెండు మూలలను ఇనుగంటి చినచిన్నారాయనింగారి కుమారులును, తమ బావమఱఁదియును గోరస గ్రామ వాస్తవ్యులును నగు ఇనుగంటి పాపారాయనింగారి పేర ఖరీదుచేయించి నమోదుచేయించి యుండిరి. ఆ పిమ్మట నీ యెస్టేటులు పైఁడావారికి విక్రయము మూలమున సంక్రమించి నని. ఇవికాక ఆరెంపూడి ముతా, జగన్నాథపురము మొఖాసాగ్రామములో కొంత, కోటపాడు శివారు రామేశంపేట, గొలుగొండ తాలూకాలోని పెద్ది పాలెం, కైలాసపట్నం మున్నగునవి పైఁడావారి తక్కిన యెస్టేటులు. వీని యన్నింటిమీఁద పేష్కము పదునాలుగువేలు ; రాబడి సుమారుకలక్ష.

పితాపుర నివాసి పైఁడా సర్వయ్య యీ యెస్టేటు పాలకుల పూర్వుఁడు. ఆయన మనుమఁడు వెంకన్న. వెంకన్న కడగొట్టు కుమారుఁడు చినచలమయ్య. ఈయన కుమారులగు రామకృష్ణయ్య పితాపురము రాజాగారినుండి కొవ్వారును కాన్కగా నందినవారు. వీరి కుమారులు రాపు బహద్దర్ వెంకటాచలపతి గారు సప్తసంతాన ప్రతిష్ఠాపయిత.* ఏలూరు మోతేవారు, గూటాల మన్యము వారు మున్నగు జమీందారులు పైఁడావారి వియ్యంకులు. వీరేశలింగముగారి సంఘ సంస్కరణోద్యమములకు పైఁడావారు చేదోడుగానుండిరి. కాశీ, కోటిపల్లి, దక్షిరామము, భద్రాచలము మున్నగు క్షేత్రములలో పెక్కు సత్ర

*నానారాజన్య - విఖ్యాత జనచరిత్రము, పుటలు 148 - 166.

ములు, కాకినాడలోని అనేక దేవాలయములు, వేదపాఠశాల, ఆయుర్వేద వైద్యశాల ప్రైవేట్‌వారి వితరణ గుణమునకు విదర్శనములు, కాకినాడలోని రాజావారి కళాశాల, వైద్యకళాశాల, స్త్రీల కళాశాల, రామచంద్రపురము కళాశాల ప్రైవేట్‌వారి ఏదాన్యతను వర్ణించు సరిస్వతీ మందిరములు.

బులుసు ప్రకాశవేదార్థి, పుల్లె దక్షిణామూర్తిశాస్త్రి, పరవస్తు రంగాచార్యులు, భాగవతుల హరిశాస్త్రి, కప్పగంతు రామశాస్త్రి, కాళ్ళూరి నారాయణరావు, రాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి, సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, వెంకట నారాయణపాతి, అయ్యగారి బాపిరాజశర్మ, మున్నగువారు ప్రైవేట్‌వారి సమ్మానములందిన కవి పండితులలో కొందఱు. స్కాంద పురాణాంతర్గతమగు సంస్కృత భీమఖండము ప్రైవేట్‌వారి యాశ్రతుడగు కప్పగంతు రామశాస్త్రిచే పరిశోధితమయి వెలుగునకు వచ్చినది. ఇది ముప్పది రెండవ్యాయములుగల క్షేత్రమహాత్యము, పరిష్కర్తృ పీఠికలో ప్రైవేట్‌వారి పంశ ప్రశంసకలదు.*

ప్రైవేట్‌ వెంకటాచలపతికి ప్రభావతీ పరిణయమను శృంగార ప్రబంధమును గృతీయిచ్చిన ఓరుగంటి సోమశేఖరకవి (1818-1903) ద్రావిడ శాఖాబ్రాహ్మణుడు; కొండిన్య గోత్రోద్భవుడు, నరసమాంబా జోగయ్యార్యుల పుత్రుడు. మాడుగులకు నాలుగుకోసుల దూరమునగల నందిపిల్లియను నగ్రహార మీతని నివాసగ్రామము. శ్రీకృష్ణలీలా విలాసమను నీతిని యక్షగానకృతి 1850 ప్రాంతమున మాడుగుల శ్రీకృష్ణ భూపతి కంకితము. మాడుగుల ఆస్థానకవియును, కృష్ణార్జున చరిత్ర ద్వ్యర్థికావ్య కర్తయునునగు మంత్రిపెగడ సూర్యప్రకాశరాయకవి సోమశేఖర కవికి ప్రతిస్పర్థి. సోమశేఖరకవి రచించిన రామకృష్ణార్జున రూప నారాయణీయమను త్ర్యర్థికావ్యము పూసపాటి నారాయణరాజునకును, రామకథాత్మకమగు నరసభూపాల రాజీయమను కావ్యము నారాయణరాజు తనయుడగు నరసభూపాల రాజునకును, హేలావతీ పరిణయమను కుబ్జకృష్ణ వివాహగాథ న్యాయపతి నరసింహస్వామి పంతులుగారికిని, చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమునకు పద్యరూపమున వ్రాసిన గ్రంథము జయంతికామేశం పంతులుగారికిని, తత్త్వాదర్శమను వేదాంతకృతి విశాఖపట్టణము గొడే నారాయణగజపతికిని అంకితములు. నాలుగాళ్ళాసములుగల ప్రభావతీ పరిణయమను శృంగారప్రబంధము ప్రైవేట్‌ వెంకటాచలపతి గారికి అంకితము. హరిపంశగాథ ననుసరించి యీకృతి సంధానితము. శ్లేషయమకాది శబ్దాలంకారములతో ప్రతిపద్యచమత్కృతులతో ప్రబంధములు రచించు మధ్యకాల కవుల కీ కవి తీసిపోవువాడు కాదని పరిష్కర్తలు చేసిన సిద్ధాంతము. వెంకటనారాయణ పాఠీగారి లఘుటీక కవ్యభిప్రేతముగా గ్రంథాంతమున

*కాకినాడ ముద్రాక్షరశాల, 1879.

†సుజనరంజనీ ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ.

జేర్పఁబడినది

సాహిత్య విశారద కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రిగారి శ్రావణవిజయ మను పది యాశ్వాసముల గద్యరచనము పైఁడా రామకృష్ణయ్యగారి కంకితము. సుగుణ మణియగు నొక వైశ్యకుమారుని యభ్యుదయ కథన మీ శ్రావణవిజయము.

అయ్యగారి బాపిరాజశర్మ రచించిన కన్యకయను నయిదంకముల రూపకము వెంకటాచలపతి గారికిఁ గృతి. వైశ్యుల యిలువేల్పుగు వాసవీకన్య కథ యిందలి యితివృత్తము.

కపిలేశ్వరపురము హిందూ ధర్మశాస్త్ర గ్రంథనిలయమునకు పైఁడా జమీందారులు పోషకులు.

ఎర్నగూడెము

ఈ యెస్టేటు పాలకుల పూర్వులు గోలకొండ నవాబుల యొద్ద తాబేదారులుగా నుండి విశాఖపట్టణ మండలమునందలి కసింకోటను పాలించు చుండిరట. వీరు కుప్పనూళ్ళ గోత్రజులగు వెలమవొరలు. బొబ్బిలి యుద్ధము (క్రీ. శ. 1757) తరువాత చెలికాని రామారాయనింగారను కసింకోట పాలకుఁడు భార్యతోఁగూడ తరలివచ్చి పీఠికాపురాధీశుని యాశ్రయ మపేక్షించి చిత్రాడయను గ్రామమున నివసించెనట. బొబ్బిలి యుద్ధమున వీరస్వర్గ మలంకరించిన గోపాలకృష్ణ రంగారావుగారి భార్య మల్లమదేవియును, క్రీ. శ. 1768—1770 ప్రాంతమున పిఠాపుర సంస్థానమును పాలించిన పెదనీలాద్రి రాయనింగారి భార్యయగు జగ్గమాంబయును అక్కసెల్లెండ్రు. వీరు కసింకోట పాలకుల పుత్రికలు. చిత్రాడచేరిన రామారాయనింగారు పిఠాపురమువారితో వియ్యమంది వారి తోడ్పాటువలన ఎర్నగూడెము, గౌరీపట్టణములను ఎస్టేటులను సంపాదించిరి. ఈ పెద రామారాయణింగారికి అయిదవు తరమువారు చెలికాని భావనారాయణింగారు. వీరి భార్య రమణయాంబ. వీరి మూఁడవు కుమారులు, సాహిత్యలోక ప్రసిద్ధులు కావ్యనిధి చెలికాని లచ్చారావుగారు (1885—1923).

లచ్చారావుగారి చెల్లెలు కోలంక — వీరవరము ఎస్టేట్ల జమీందారిణియగు రాజా రావు రామయ్యమ్మారావుగారు. వెంకటగిరి రాజా గోవిందకృష్ణయ్య చేంద్రుల భార్య రత్నమాంబ లచ్చారావుగారి పినతండ్రీ కూతురు. ‘తన యావత్స్వము వేత్తయై సతము విద్యద్రక్షణార్థమ్ముగా వినియోగించిన మేటి, కావ్యనిధి....’* లచ్చారావుగారు ప్రసిద్ధ రచయితలు, ‘కృతులు సేయించి బహు బహూకృతు లొనర్చి కృతులుగైకొని కావించెఁ గృతులు కొన్ని.... సచ్చరిత్రుఁడు చెలికాని లచ్చారావు’.† వీరి రామవీలాస గ్రంథమాలలో జాహ్నవీ

* నానరాజు సందర్శనము, ఉత్తరార్ధము, పు. 231.

† పైది. పుటలు 217, 218.

మాహాత్మ్యము, మిత్రనిందా పరిణయము, రంగనాథ రామాయణోత్తర కాండము, వాల్మీకి చరిత్రము, విజయనందన విలాసము, సీమంతినీ కల్యాణము మున్నగు ప్రాచీన గ్రంథములు ప్రకటితములు. 'ఆంధ్రభాషా విలాసిని' యను వీరి సాహిత్య మాసపత్రికలో తిరుపతి వేంకటకవులు, సత్యవోలు సోమసుందర కవి, కూచి నరసింహము, వంగూరి సుబ్బారావు, పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రి మొదలగు విద్వాంసుల రచనములు ప్రచురితములగుచుండినవి.

లచ్చారావుగారి రచనములలో ఆధునికాంధ్రకవిచరిత్రము, భగవద్గీతామృత బిందువు, భీష్ముని జీవితచరిత్రము, రామారాయ ఖండనము, స్త్రీనీతి పద్య రత్నావళి మున్నగునవి ముఖ్యమైనవి. కావ్యకళానిధి, తత్త్వవిశారద యనునవి వీరి బిరుదములు. వీరు ఆమువేలకుపైబడిన తాళపత్ర గ్రంథములను సమకూర్చి ఒక ఉత్తమ గ్రంథాలయమును స్థాపించియుండిరి. శృంగారరసా యణభాణ స్తోత్రరత్నావళేత్యాది సంస్కృత గ్రంథములను, రుక్మిణీకల్యాణ ప్రభృతి శుద్ధాంధ్ర కావ్యములను రచించిన ద్విదేది నారాయణశాస్త్రి వీరి యాస్థాన పండితులు. వంగూరి సుబ్బారావుగారి ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రమునకు పేయిసూటపదియాలులు బహుమతిగా నిచ్చి లచ్చారావుగారు దానిని వెలుఁగు నకుఁ దెచ్చిరి. వీరు గ్రంథాలయ సర్వస్వాది పత్రికలకు పోషకులుగా నుండిరి.

కావ్యనిధి, ఆంధ్రసాహిత్య సరస్వతి, విద్యాభూషణ బిరుదాంకితులగు చెలికాని వెంకటనరసింహారావుగారు లచ్చారావుగారి అన్నగారి కుమారులు. వీ రాంధ్రమున అనేక గద్యపద్య గ్రంథములను సంధానించిరి. పితాపురము దాపునఁగల లక్ష్మీనరసాపురము వీరి కాపురము.

కసింకోట

పూర్వమిది చికాకోలు సర్కారులోని పౌజుదారీ విభాగము. 1802 నాటి శాశ్వత పరిష్కారి కాలమున విజయనగర పాలకులచే కొనుగోలు చేయఁబడి యుండినది. ఇందు ఎనిమిది జిరాయితీ గ్రామములుండినవి. దీని రాఁబడి ఇరువది నాలుగువేలు ; పేష్కరు పదునాలుగువేలు. మెళుపాక, గంటావారిపాలెము మున్నగు ఎస్టేటులుకూడ అనంతర కాలమందు కసింకోట యెస్టేటుదారులకు చెంది యుండినవి. 1804 లో వీనిని వెంకటాచలము పంతులు గారు ఖరీదుచేసిరి.

గండు సోమనాథశాస్త్రి, తోపల్లి వేంకటరామసిద్ధాంతి, ప్రసిద్ధ వైణికులు తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రి (1876 — 1931)* కసింకోట సంస్థాన కవి పండితులు. సోమనాథశాస్త్రి వ్యాకరణ శాస్త్రమునందును, ఆంధ్రగీర్వాణ సాహిత్యముల యందును ప్రవీణులు ; సంస్కృతాంధ్ర కవులు. భీమ విక్రమ మను వ్యాయోగము శాస్త్రిగారి రచనము. వెంకటరామ సిద్ధాంతిగారు ఆస్థాన

* సత్యవోలు రాధామాధవకవి, త్రిలింగ, 1931, ఫిబ్రవరి 2, పు. 14.

సిద్ధాంతులు. రాణి మహాగ్ని చిన్నసింహాకవిగారి తిథికల్పచక్రికి వెంకటరామ సిద్ధాంతిగారు మంజరియను వ్యాఖ్యను రచించి ప్రచురించిరి.

కాండ్రేగులవారు

గజ్జరమును వ్యవహారనామముగల గోదావరీ మండలమునందలి ఎస్టేటు కాండ్రేగులవారిది. కాండ్రేగుల జోగిపంతులు (1762-1765) అను వ్యవహార నామముగల శ్రీనివాస జగన్నాథరావు బహద్దరుగారు ఈ యెస్టేటు సంపాదకులు. వీరి మాతామహులగు జిల్లేళ్ళవారు పూర్వమునుండియు రాజమండ్రి స్కూలులలో ముజుందార్, సెరిస్తదారులుగా వ్యవహరించినవారు. జోగి పంతులు, అతని తమ్ముడు వెంకటరాయడు మచిలీపట్టణములోని ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారి ఛీఫ్ ఇన్ కవున్సిలు నొద్ద దుబాసీలుగానుండి వారికి తలలో నాల్కగా పనిచేసినవారు.

ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారికిని, నిజాము నవాబు నిజామలీఖాను (1761-1803) నకును ఉత్తర స్కూలుల కౌలు విషయముగా జరిగిన రాయదారములను చాకచక్యముతో నిర్వహించిని జోగిపంతుల సేవలకు సంతసించి నిజాము నవాబు పంతులకు అతని సోదరులకుటాడ వారి పూర్వుల యుద్యోగములను గౌరవలాంఛనములను ప్రసాదించియుండెనట. దీనికి కుంఫిణీవారి యామోదముద్రయును లభించియుండినదట. జోగిపంతులు తరువాత నితని వంశీయులు దీని పరగణాలోని మఱికొన్ని సీమలను సంపాదించి యెస్టేటును నిర్వహించిరి. వెంకటరాయడు, జగ్గప్ప, గోపాలరావు మున్నగువారీ యెస్టేటును పాలించినవారు. 1853 లో ఈ యెస్టేటు కుంఫిణీ స్కూలులో కలిసిపోయినందున వారినులకు 'లెషెణసు'లు మాత్రము మిగిలినవి.

సంస్థాన సంపాదకుల సంతతికిఁ జెందిన రాజాకాండ్రేగుల శ్రీనివాస జగన్నాథరావు పంతులుగారు గొప్ప విద్యాపోషకులు; సంస్కృత విద్యాలయ స్థాపకులు. కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారిని పోషించిన ప్రముఖులలో పేరొకరు. శ్రీపాదవారి గదేశపురాణము జగన్నాథరావు పంతులుగారి కంకితము. ఇది వ్యాసోపపురాణములలో నొకటిగా పరిగణితము.

జగన్నాథరావుపంతులుగారు తొలుతనుండియు రాజమహేంద్రవరము నందలి ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలి సభ్యులు; రాజపోషకులు. తమ పూర్వులగు జోగిపంతులుగారు ఇంగ్లీషు కుంఫిణీవారి దుబాసీగాను, కార్యకర్తగాను వ్యవహరించిన కాలమునందు ఆయనకును, కుంఫిణీకిని నడచిన యుత్తర ప్రత్యుత్తరములకు సంబంధించిన విలువయిన చారిత్రక సంపుటములను పరిశోధకమండలి కొనగి జగన్నాథరావుపంతులుగారు చరిత్రరచనమునకు బహుపకారమొనర్చిరి.

కాశీపురము

జయపురము విక్రమదేవవర్మగారు తమ అనుయాయులయిన 'ముఖీ' వారి కొనగిన సంస్థానము. దీనిని శృంగవరపుకోట జమీందారీ యని కూడ వ్యవహరింతురు. ఇది కొండజమీందారీలలో నొకటి. విజయనగరము పెన విజయరామ గజపతికి బొచ్చిలియుద్ధమునఁ దోడ్పడిన ముఖీ కాశీపతిరాజు* ఈ సంస్థానపాలకుల పూర్వులలో నొకఁడు ఇతనికి వీరభద్రరాజు, వీర ముకుందరాజు, రాజభూపాలరాజు అని ముగ్గురు కుమారులు. రాజభూపాలరాజు తనయుఁడు వీరభద్రరాజు. విజయనగరమువారిపై జరిగిన కొండజమీందారుల కుట్రలో దేరుటపలన కాశీపురము జమీందారీ విజయనగరసంస్థానములో నొక భాగమయి యొక తాణా యయినది.†

పద్మనాభయుద్ధమునకు పిమ్మట కాశీపురము పూర్వపాలకుల వారసుల కప్పగింపఁబడక కుంభిణీస్వాధీనముననే కొంతకాలముండినది. ఆ పిమ్మట నొక ననదు మూలముగా విజయనగర సంస్థానములో కలిసినది. పూర్వపాలక సంతతివారికి కొంతకాలము అల్పమగు తపుజీ ముట్టుచుండెడిది. చివరివాఁడగు ముఖీవీరభద్రరాజు కుట్రదారుఁడను నెపమున రాయలసీమలోని గుత్తికోటలో నిర్బంధమున నుండి మరణించెను.

పేరివంశమువారి మూలపురుషుఁడగు పేరి సర్వేశమఖి గోదావరీతటము నందలి అయనవల్లిచెంతనున్న వీరవల్లిపాలెము వాస్తవ్యులు. వీరు ముఖీరాజుల కోరికమీఁద కాశీపురము దివాణమునకు వచ్చి పండితపదవి నలంకరించి అయిదు మాన్యములను బహుమతిగా నందికొనిరట. వీరికుమారు లేపురలో ద్వితీయుఁడగు జగన్నాథుఁడు వేదముగను, భనుర్వేదమునను అద్వితీయుఁడట.

కాశీపురము జమీందారులలో నొకఁడగు రాజభూపాలరాజు విజయ నగరమువారి నెటరింప నిశ్చయించినపుడు అడిదము సూరకవి చెప్పిన చాటువుగా నీ క్రింది పద్యము ప్రచారములో నున్నది :

‘విజయరామ మహారాజ పీరుఁ దేలు

పట్ట ములికించె రాజభూపాలరాజు,

కడమ మాటలకేమి యీ కాలమునను

బుట్టె నవ్వెను ; బులితోక గొట్టె గలచె’.

కాశీపురము జమీందారుల దివాను పొణుగుపాటి వేంకటచుంత్రి (1720-1780). ఇతఁడు గోలకొండ వ్యాపారి తెగకుఁ జెందిన బ్రాహ్మణుఁడు, శ్రీపత్నగోత్రుఁడు, వీరరాజపుత్రుఁడు, రవిపండితాభిమాని. ఈతనిపై అడిదము

*“....ఘనయశోనిధి ముఖీకాశీపతి ఉమాధవమౌళి యొక కొంత చక్రముతోడి.... విజయరామరాజ ఉమావరుని మ్రోల నిర్మిరి” రంగా. 1-160.

†పద్మనాభ యుద్ధము, 64.

సూరకవి చెప్పెనని ప్రతీతిగల చాటువులు పెక్కు లున్నవి. మచ్చునకు వానిలో కొన్ని :

‘వెన్నెలవలె కర్పూరపుఁ
దిన్నెలవలె నీదు కీర్తి దిగ్దేశములన్
మిన్నంది చన్నె కెక్కెను
ఘన్నావా పొణ్ణుపాటి వేంకటమంత్రి’
‘చలరాచ పనికిఁ గదా

వెలవెలఁదుక పాన్పుచొక్క విటుఁడు సహించున్
చలమేల కార్యవాదికి
విలసద్యశ పొణ్ణుగఁపాటి వేంకటమంత్రి’

శృంగరపుకోట జమీందారుల దివానుగు పాత్రుని మహాంతి కృష్ణ మహాంతి పబ్నాయకుగారు అండలూరి శరభకవి రచించిన ముక్తిచింతామణి యను పద్యగ్రంథమునకు కృతిభర్తలు.

కిర్ల ముపూడి

ఇది గోదావరీమండలములోని ఎస్టేటులలో నొకటి; ఒకనాఁడు పెద్దా బుర్రము సంస్థానములోని ఒక ముతా. సర్కారువారి ఏలములో పితాపురమువారి చేతికి వచ్చినది. ఆ పిమ్మట పితాపురముపాలకులతోడి చుట్టటికమువలన ఇను గంటివారి స్వాధీనమునకు వచ్చినది. ఎస్టేటులోని కొంతభాగముమాత్రమే చివరిదాక ఇనుగంటివారి వశమున నుండినది. తక్కిన భాగములు తుని, బొబ్బిలిపాలకుల స్వాధీనములో నుండినవి.

పితాపురము సంస్థానపాలకులలో పదునేడపుతరమువారయిన వేంకట నీలాద్రిరాయణింగారి కాలము (1793-1828)న అనేకములగు చిన్నచిన్న జమీందారీ లేర్పడినవి. నీలాద్రిరావుగారు ఇనుగంటి చినచిన్నరాయణింగారి పుత్రికయైన వేంకటరమణయ్యమ్మను వివాహమాడిరి. ఈమెవలన సంతానము కలుగకుండుటవలన తమ తోడియల్లుఁడును, చిత్రాడవాస్తవ్యులును నగు రావు వెంకయ్యగారి పుత్తుని దత్తునిగా స్వీకరించి తమ తండ్రిగారగు బుచ్చి వెంకట రాయణింగారిపేరు పెట్టిరి. ఈ బాలుఁ డకాలమరణము నొందుటచే మరల నీతని సోదరుఁడగు బుచ్చితమ్మయ్య యను బాలుని దత్తపుత్తునిగా స్వీక రించిరి. ఆ పిమ్మటఁ గొంతకాలమునకు వెంకటరమణయ్యమ్మరాణిగారికి. నీలాద్రిరాయణింగారికి మనోవైకల్యములు తటస్థించుటచే రాణిగారు పితాపురము వదలి దత్తపుత్తుని వెంటఁదీసికొని తమ పుట్టిల్లు గోరసగ్రామమున కేగిరి. బుచ్చితమ్మయ్యగారి పెంపుడుతల్లిగారైన యీ వెంకటరమణయ్యమ్మ పెద్దా పురము సంస్థానమునకు చెందియుండిన కిర్లమపూడి యెస్టేటును ఖరీదుచేసి

యుండిరి.

ఈ బుచ్చి తమ్మయ్యగారి భార్య బుచ్చి సీతయ్యమ్మగారు. ఈమె తనయ
యగు వెంకటాంబ ఇనుగంటి వెంకటస్వసింహరాయల భార్య. వీరి పుత్రులు
రాజగోపాల వెంకటరామ చిన్నరావు దొరగారు. ఈ చిన్నరావుగారి పెదతల్లి
తనయులు బుచ్చితమ్మయ్యగారు. సోదరులిరువురును కవిపండిత పోషకులు.
శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు కిర్లమపూడి యిలాకా భూములను ఇజారాకు
సాగించేసి అయిదాటువేలు శిస్తు బకాయిపడి, కవిపేరు, దేవునిపేరు, జమీం
దారుని పేరు ఇమిడ్చి బహుశ్లోకగర్భితముగా శిస్తు బకాయిని తీర్చు
మనునట్లు నొక్క సీసపద్యమును రచించి రాజా యనుగంటి బుచ్చితమ్మయ్య
గారి యెదుట చదివి వివరింపఁగా రాజాగారు సంతసించి బకాయిని మాపు
చేయించి సత్కరించిరట.* వీరి యాశ్రితుఁడగు సత్యవోలు కామేశ్వరరాయ కవి
పోషకుల యనుమతిమేరకు విశ్వగుణాదర్శమును వచనమునను, ఋతుసంహార
కావ్యమును పద్యరూపమునను, రతిమన్మథ నాటకమును నాంధ్రీకరించెను; కాదం
బరి నాటకమును రచించెను. తరువాతి ప్రభువులగు వేంకటరాజగోపాల
సూర్యారావు బహద్దరుగారికిని వీ రాశ్రితులు. సంగీత విద్యావిశారదులు, సరసాంధ్ర
కవితాచతురులు, వామన రుక్మిణీపరిణయ నాటక కర్తలు, గీతగోవిందాంధ్రీ
కర్తలునగు సత్యవోలు సోమసుందరరాయకవి (1851-1931) కామేశ్వర
రాయకవిగారి సోదరులు.

తిరుపతి వేంకటకవులలో నొకరగు చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి యభ్యు
దయమున కీ సంస్థానపాలకులు మూలకారికులు. చర్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారి
నాదరించి పోషించినది కిర్లమపూడి పాలకులే. సంస్థానపాలకుల గృహదైవము
రాజగోపాలమూర్తి వెలసిన ధర్మవరమునందు బుచ్చి సీతయ్యమ్మగారు నెల
కొల్పిన ధర్మపాఠశాలలో బ్రహ్మయశాస్త్రిలుగా రుపాధ్యాయులుగా నుండిరి.
తార్కిక శిఖామణి తణికెళ్ళ లక్ష్మీస్వసింహ శాస్త్రిగారు నీ పాఠశాలయందే
సంస్కృత విద్యాబోధకులుగా పనిచేసిరి. తిరుపతి వేంకటకవుల కీ యాస్థాన
మున వార్షికములుండెడివి.

‘ఒక్క కిర్లమపూడికిఁ దక్క వార్షి
కమున కంచును మేమెట కయినఁ జనుట
యిప్పటికి లేదు....’

అని ఉల్లాసు సమ్మాన సందర్భమున వేంకటశాస్త్రిగారు పలికిన పలుకులు
కిర్లమపూడి సంస్థానాధిపతుల విశిష్టతను, వితరణశక్తిని నిరూపించునట్టివి.

‘శ్రీ నొప్పారెడి నీదు వర్ణనకునై చేయూఁప శబ్దార్థముల్
“నేనే వచ్చెద నేనె వచ్చెదను నేనే వత్తు నేవత్తు నే

*శ్రీకృష్ణ స్వీయచరిత్రము, పు. 140.

నేనేనే" యని వచ్చి మీదఁబడు మే మెద్దానిఁ గైకొందు మె
ద్దానిన్ వీడుదుమోయి చిన్ననృపతీ : దానప్రధానాకృతీ'

—(నానారాజ, పు. 64)

అనునది తిరుపతి వేంకట కవులొనర్చిన ప్రశంసాపద్యము.

కిర్లమపూడి జమీందారులు చర్లబ్రహ్మయ శాస్త్రిగారిని కాశీకి పంపి
సర్వశాస్త్రములు చదివింపఁజేసినట్లు క్రింది చెళ్ళపిళ్ళవారి పద్యము వలనఁచెలియు
చున్నది :

'అంచితులౌ భవిజ్ఞునకు లాదరమొప్పఁగఁ గాశిలోనఁ జె
ప్పించిన సర్వశాస్త్రములఁ బెంపుగ నధ్యయనంబొనర్చి రా
ణించెడు చర్లవంశ వరసీరధిశారదచంద్రు సార్థతో
దండిత బ్రహ్మయాభిద బుధాగ్రణి శిష్యుఁడ వేంకటాఖ్యుఁడన్'

కొండూరు

ఇది పంటరెడ్ల కోసకుచెందిన రేబాలవారి యెస్టేటు. మోపూరు వాస్తవ్యు
లయిన రేబాల పట్టాభిరామరెడ్డిగారి యార్వురు పుత్రులలో నాలపువారు లక్ష్మీ
నరసారెడ్డి (1868-1917) అభ్రకము వ్యాపారమున లక్షలాభించి 1910 లో
కాశహస్తీ సంస్థానభాగమగు కొండూరు ఎస్టేటును పొందెందుచేల సాలుసరి
రాఁబడిగల దానిని కొని జమీందారులయిరి ; 1916 లో రావుబహద్దరు
బిరుదమునందిరి.

వేదము వారి సర్వంకష వ్యాఖ్యారచనమునకు, తత్ప్రచురణమునకు
లక్ష్మీనరసారెడ్డిగారే కారకులు 'ఆంధ్ర నైషధమున కతి విపులార్థముల్
వ్రాయించి బాషకు బాసటయ్యె'. నెల్లూరు విద్యాసంస్థలలోఁ జదువు విద్యార్థులకు
విద్యార్థి పేతనములు చెల్లించు నిమిత్తము పేష్కాముపోసు సాలీనా రూ. 2,800 ల
నికరమగు ఆదాయముగల యొక యెస్టేటు గ్రామమును బ్రత్యేకించి లక్ష్మీ
నరసారెడ్డిగారు తమ విద్యాభిమానమును బ్రదర్శించిరి. వీరి తమ్ముని కుమారు
లగు పట్టాభిరామరెడ్డిగారును కవిపండిత పక్షపాతులు ; వేదము వారి గృహ
వసతికగు వ్యయమును వీరు భరించిరి.

కోటరామచంద్రపురము

ఇది గోదావరీ మండలములోని ప్రాచీన సంస్థానములలో నొకటి.
ప్రసిద్ధాంధ్ర క్షత్రియ పంశములకుఁ జెందిన కాకర్లపూడివారు దీని పాలకులు.
అచ్యుతరామరాజు, రామచంద్రరాజు అనువారు వీరి పూర్వులు. శాశ్వత కర
నిర్ణయమునాఁటి జమీందారు కాకర్లపూడి జగన్నాథరాజు. 1803లో నీ సంస్థా
నము రాఁబడి రూ. 1,78,000 లు ; పేష్కాము రూ. 1,24,000 లు.

కాకర్లపూడి వేంకటకృష్ణరాజుగారి సంస్థానాస్థాన విద్వాంసులు శిష్ట కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారు. 'శిష్టకులతల్లజుడై తనరారు కృష్ణమూర్తిని శిబికాధిరూఢు నొనరించిరి వీరు'. రాజుగారు శాస్త్రిగారికి ఆయనవల్లి గ్రామములో పదిపుట్ల భూమిని మాన్యముగా నిచ్చిరట. కాకర్లపూడి రామచంద్రరాజు, జగన్నాథరాజు సోదరులు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారిని తమ యాస్థానకవిగా పోషించినవారు. 'అష్ట కకుబ్జహీశ్వర సభాంతర సన్నత కీర్తిశాలి....కవికోటి శిఖామణి....' యని సమకాలికులగు కవుల మెప్పులనందినవాడు శిష్ట కృష్ణమూర్తికవి.* శాస్త్రిగారి సర్వకామదాపరిణయము అను ప్రబంధము జగన్నాథరాజునకు కృతియిచ్చు సంకల్పముతో రచియింపఁ బడినదట. శాస్త్రిగారి ప్రతిస్పర్ధియగు పిండిప్రోలు లక్ష్మణకవి కవట ప్రబంధమువలన కృతినమర్పణ మాఁగిపోఁగా కృష్ణమూర్తి కవిగారి కవమానము జరిగెనని పుక్కిటి పురాణము. కృతి సమర్పణము నిర్విఘ్నముగా జరిగెననియు కృతిభర్తలు కృతికర్తకు రూ. 4,000 బహుమతి చేసిరనియు కొందఱ వ్రాత.†

కాకర్లపూడివారి యాస్థానమున పిడపర్తి శివరామసిద్ధాంతి, కృష్ణసిద్ధాంతి మున్నగువారు ప్రసిద్ధులు. కాకర్లపూడి రామచంద్రరాజుగారి కాలమున శతావధానులు తిరుపతివేంకటకవులాస్థానమునకు వచ్చి సమ్మానములందిరి. అహల్యా చరిత్ర గ్రంథకర్తలగు నెమలూరి వెంకటశాస్త్రిగారు కాకర్లపూడి పెద అచ్యుత రామరాజుగారి ముఖ్యాశ్రీతులు.

గంగోలు

ఇది నవీనమయిన ప్రొవైన్యటరీ యెస్టేటు. పోలవరము ఎస్టేటులోని కొంతభాగమును విడఁదీయఁగా నేర్పడినది గూటాల యెస్టేటు. దీనినుండి కొన్ని గ్రామములను విడఁదీయగా రూపెత్తినది గంగోలు ఎస్టేటు. 1849లో హోతా గంగయ్యగారను శ్రీమంతులు దీనిని ఖరీదుచేసిరి. ఆనాటి దీని పేష్కరు, 1,264 లు. గంగయ్యగారికి వాణిజ్యమునందు పెద్దనష్టము వచ్చుటవలన దానిని పూర్తిగా మానివేసి యెస్టేటువ్యవహారములపై శ్రద్ధవహించిరి. 1860-1878 మధ్య ఎస్టేటు అభివృద్ధి నిమిత్తమై చాల పెద్దమొత్తములను పెట్టుబడిపెట్టి, ఇరుగుపొరుగు ప్రాంతములనుండి రైతులను కూలీలను పిలిపించి వారికి అప్పుసప్పులిచ్చి, భూమిబుట్టలిచ్చి, యడవులను గొట్టించి వ్యవసాయమును వృద్ధిచేయించిరి. 1878 లో గంగయ్యగారు చనిపోఁగా వారికుమారులు వీరభద్రయ్యగారు మైనరగుటచే తల్లి యిరువదియేండ్లపాటు సంస్థాన వ్యవహార

*చాగంటి వెంకటకృష్ణకవి, హైమవతీపరిణయ పీఠిక, R. No. 554.

† కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, 'శ్రీకృష్ణాపవాదాపనోదనము, త్రిలింగ, 1939, జూన్ 19-26, పుటలు 4, 13.

ములను సరిచూచినది.

1898 లో పీఠభద్రయ్య పంతులుగారు జమీ పాలనమును స్వీకరించిరి. వీరు సాహిత్యప్రియులు ; దేశచరిత్రయన్న వీరికి డిగుల సభిమానవిషయము. వీరు ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలి పోషకులలో నొకరు. రాళ్ళబండి సుబ్బారావుగారి సంపాదకత్వమున పరిశోధకమండలివారు ప్రచురించిన ప్రత్యేక సంచికలకు వీరు భూరిగా విరాళములనిచ్చిరి. అనేక గ్రంథప్రచురణ సంస్థలకు వీరు రాజపోషకులు.

గంపలగూడెము

వెల్లంకివారి ప్రాచీన సంస్థానములోని యొక యెస్టేటిది. వెల్లంకివారు వెలమవారు. మల్లారావు వీరి మూలపురుషులు. గోలకొండ సవాబుల కాలమున కనకగిరి, జమ్మలవాయి, మేడూరుఘాటు పరిగజాలపై దేశపాండ్వా అధికారులు. వీరికోవలోని వెంగళరావు (1669-1687) సవాబులనుండి సన్నదులను దొందినవాడు. వెంగళరావు జ్యేష్ఠపుత్రుడు గోపాలరావు. దొరంగజేబునుండి 1698 లో దేశపాండ్వాగిరి పట్టమునొందినవాడు. గోపాల రావుగారి పుత్రుల హయాములో సంస్థానము నాలుగుచీలికలై నది. జ్యేష్ఠుడగు వెంకటరావు గంపలగూడెమునకును, వెంగళరావు కలగరి యెస్టేటునకును, పెదరామారావు తిరుచూరునకును, చోగయ్యారావు ఇనగడపకును పాలకులయిరి.

వెంకటరావుగారి మనుమలకాలమున గంపలగూడెము తూర్పు పడమర పంతులని రెండు భాగములయినను తూర్పుపంతువారు నిస్సంతయినందున నీపంతు మరల పడమటిపంతులో కలిసి యేకమైనది. వెంకటరావు ప్రహారీ డగు రాజావెల్లంకి వెంకటకృష్ణారావు 1886 లో అపుత్రకులుగా మరణించిరి. వీరి కూతురు సుబ్బమ్మగారిని పెండ్లియాడుటవలన కోటగిరి జగన్నాథ రాయణింగారు ఎస్టేటున కధికారులయిరి. వీరి దత్తపుత్రులు వెంకటకృష్ణారావు గారు. వీరిని దత్తు స్వీకరించిన తరువాత జగన్నాథరాయణింగారికి సత్యనారాయణ, పార్థసారథి యను నిరువురు పుత్రులు జన్మించిరి. ఈ ముగ్గురును కలిసి యెస్టేటును విభజించికొని నిర్వహించిరి.

వెంకటకృష్ణారావుగారు శాతీయోద్యమమునందు ప్రసిద్ధపాత్రమును వహించినవారు. ఆంధ్రరాష్ట్ర రాజకీయమహాసభ కధ్యక్షులయి ప్రభుత్వాజ్ఞలను ధిక్కరించి సభలను జరిపినందులకు రాజద్రోహపు నేరముక్రింద ఖైదు శిక్ష ననుభవించినవారు. వీరు కవితాప్రియులు. కర్తలు, కారయితలు. వీరు రచించిన బొబ్బిలివిజయాది నాటకములు ప్రశస్తరచనములు. శేషాద్రిరమణ కవులు వీరి యాస్థానవిద్వాంసులు. చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి, దంటు సుబ్బాపదాని.

దేవినేని సూరయ్య, దాసరి లక్ష్మణకవి మున్నగు కవిపండితులను కృష్ణరావుగారనేక సందర్భములలో సమ్మానించిరి. ‘సత్కవియై, నృపుడైస’ కృష్ణరావుగారిని చెళ్ళపిళ్ళవారు బహుముఖముల కీర్తించిరి.* దాసరి లక్ష్మణకవిగారు వీరిని—

‘కాళిదాసుఁ డందురు నినుఁ గవితయందు ;

దానకర్ణుఁ డఁ బందురు ధర్మమందు ;

వాసవుఁడ వండు చిరతరైశ్వర్యమందు.

భవ్యగుణసాంద్ర ! కృష్ణభూపాలచంద్ర !’

అని కొనియాడిరి. లక్ష్మణకవి కృతములయిన విజయవిలాస భర్తృహరి ప్రబోధ నాటకములను కృష్ణరావుగారు ముద్రింపించిరి. వీరు ఆంధ్రభారతి, గ్రంథాలయ సర్వస్వాది పత్రికలకు పోషకులు.

గురజ

ఇది కృష్ణామండలములోని కైకలూరు, గుడివాడ తాలూకాలలో విస్తరించియుండిన ప్రాచీనమైన సంస్థానము. ‘చార్మహల్’ అని యీ సంస్థానము మొదటిపేరు. దాదాపు 400 చ. మై. విస్తీర్ణముగలిగి 260 గ్రామములతో కూడియుండినది. సంస్థానపాలకుల నివాసము గురజ గ్రామమగుటచే దీనిని గురజ జమీందారీయనిపూడ వ్యవహరించుట కలదు. కానుకొల్లు, బేతవోలు దీనికి పూర్వపు రాజధానులు. కలిదిండి, గుడివాడ, బత్తరజల్లి, పిన్నకొట అను నాలుగు మహాశు లేక పరగణాలతోకూడిన సంస్థానముగావున దీనిని ‘చార్మహల్’ సంస్థానమనెడివారు. సంస్థానపాలకులు పద్మనాయక పంశమునకు చెందినవారు ; విష్ణుర్లగోత్ర విఖ్యాత చరిత్రులు. వీరి యింటిపేరు రమదనవారు. తొలుత ఓరుగల్లు ప్రాంతమున సామంతులుగానుండి అనంత రము నిజాము హయాములో నీ సీమలకు తరలివచ్చిరట. వీరు నూజివీడు జమీందారులకు బంధువులు ; పూర్వయుగములందు ఆ జమీందారులకు కార్య కర్తలుకూడ.

కమదన గురవయ్య, గొడ్డళ్ళ ఆయ్యన్న (1738—1759), సుబ్బయ్య, అంకప్ప (1759—1873), రాయన్న, పెదపాపయ్య మొదలగువారు పూర్వ పాలకులు. 1764 నుండి సంస్థానమునకు చెడుగడియలు దాపురించినవి. అప్పులు పెరిగినందున కాండ్రేగుల, నూజివీడు, మొగలితుట్టు జమీందారులు దీనిని కొంతకాలము కొలునకుఁ దీసికొనియుండిరి. 1788—1791 మధ్య నిది కుంభిణీసర్కారు వశమున నుండినది. 1792 లో వారసులగు చినపాపయ్య పూమారుఁడు శోభనాద్రిరాయణింగారి కీ యెట్టేటు స్వాధీనమయినది.

* నానరాజ సందర్భము, పుటలు 181, 182.

అటుపిమ్మట పేష్కారు సరిగా చెల్లలేదను మిషమీద 1801—1803 మధ్య మరల ఎస్టేటు కుంఫిణీచేతికి వచ్చినది. బకాయిల వసూలు నిమిత్తము 1813 లో కలిదిండి, బత్తరజల్లి పరగణాలు ఏలము వేయఁబడినవి. ఎస్టేటు పదేపదే జప్తు చేయఁబడుటవలనను, సక్రమపాలనము అరుదగుటవలనను రాఁబడి తరిగి, అప్పులుపెరిగి 1876 నాటికి అంతపెద్ద యెస్టేటును ఆరతికర్పూరము వలె హరించిపోయి వారసులకు భరణములు మాత్రము మిగిలినవి. 1876 లో మరణించిన పాపయ్యారావు తొలిపించనుదారు. వీరు ఎర్నగూడెము తాలూకా లోని వేగవరము, బొట్టంపాలెము లను రెం డెస్టేటులను గొనియుండిరి.

పాపయ్యారావుగారి ప్రథమపుత్రు లపుత్రకులుగా గతించుటవలన ద్వితీయ పుత్రులగు వేంకటనరసింహ రామచంద్రరావుగారు పిత్ర్యమగు వేగవరము, బొట్టంపాలెముల కధికారులయిరి. వీరు సంస్కృతాంధ్రములం దపార పాండిత్యము కలవారు. వీరి జ్యేష్ఠపుత్రులు వేంకట వరదరాజశోభనాద్రి రావుగారు పితృపై తామహమగు పించనును స్వీకరించుచు సొంత యెస్టేటులను బర్యవేక్షించుచు గురజయందే కాపురముండిరి. వీరి కాంధ్రమున నిరుపమాన వైదుష్యముండినదఁట.* వీరు సారస్వత సర్వస్వ పత్రికాపోషకులు.

సత్యవత్యుపాఖ్యాన కర్తయగు మల్లంపల్లి మల్లికార్జునశాస్త్రి మాతా మహుని పితామహుఁడయిన కాశీనాథుని మల్లనారాధ్యుఁడు కమదన కుటుంబము వారిచే మడులు మాన్యములను గడించినట్లు 'కమదన శోభనాద్రి మహీంద్రుఁ డిడె వృత్తి యలమర్తి నల శోభనాద్రిపురము' అను సత్యవత్యుపాఖ్యాన కృత్యవ తారికవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.† ఈ శోభనాద్రి 1792—1836 ప్రాంతము వాఁడని యూహింపఁబడినది.

పాపయ్యారావుగారి జ్ఞాతులలో కమదన రామారాయణముగా రొకరు. వీరి కుమారులు పద్మనాభ వెంకటనరసింహారావుగారు. వీరి కుమారులు కమదన వెంకటరావు బహద్దరుగారు. వీరు కవిపోషకులేగాక 'సత్కవీంద్రుల పేవించి సాహిత్యమొక కొంత చవిగొని సరసమైన కవితనల్లనేర్చి' న వారు. శతావధానులు జంధ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, భమిడిపాటి అయ్యప్పశాస్త్రి మొద లగువారు వీరికి విద్యాగురువులు; ఆస్థానకవులు. వైదర్భీపరిణయమను నాటకము వెంకటరావుగారి కృతి.

కమదన కుటుంబమునకుఁ జెందిన జమీందారులందఱును వాఙ్మయోద్ధారకులు. వైదర్భీపరిణయ నాటక కర్తకు పెత్తంద్రులగు వెంకటహనుమంత జగన్నాథరావు, వెంకటరామారావు, జగన్నాథరావుగారి పుత్రులు శోభనాద్రిరావు కృష్ణామండలమునందలి మండవల్లిలో 'ఆంధ్రప్రబోధినీ గ్రంథనిలయము'

* నానరాజన్య — విఖ్యాతజన చరిత్రము, పు. 239.

† సత్యవత్యుపాఖ్యానము, ఆంధ్రపత్రికా ముద్రాలయము, మద్రాసు, 1919.

అను ప్రచురణ సంస్థను నెలకొల్పి యనేకాధునిక గ్రంథములను బ్రకటించిరి. ఆంధ్రభారతి, సారస్వతసర్వస్వము మున్నగు సాహిత్య పత్రికలకు వీరు రాజ పోషకులుగా నుండిరి.

గొల్లప్రోలు

పితాపుర సంస్థానమును పాలించిన రావు వెంకట సూర్యారాయణింగారి (1824—1850) కి వెంకయ్యమ్మగారియందు నీలాద్రిరావు, గంగాధర రామ రావు, వెంకట సూర్యనారాయణ, వెంకటరావు అను నలుగురు కుమారులుండిరి. జ్యేష్ఠకుమారులు చిన్నతనముననే మరణించుటచే రెండవ కుమారులగు గంగాధర రామారావు పితాపురము జమీందారులైరి. తృతీయ పుత్రులగు వెంకట సూర్యనారాయణ బొబ్బిలికి దత్తుగా నీబడిరి. కనిష్ఠపుత్రులగు వెంకటారాయణింగారి కుటుంబ వ్యయములకై అన్యక్రొంత మొనరింపకుండు నిబంధనమీద పితాపురము రాజా గంగాధర రామారావు (1844—1890) తమ్మునికి గొల్లప్రోలు జమీనిచ్చియుండిరి. తూర్పు గోదావరి మండలములోని ఇసుకపల్లి, గొల్లప్రోలు, భోగాపురము నను మూడు గ్రామములతోఁగూడిన దీ యెట్టేటు. నాటి దాని పేష్కాఖ సుమారు పంద్రెండువేలు ; ఆదాయము అటువదివేలు.

వెంకట్రావుగారి సతీమణి చెలికాని వెంకయ్యగారి తనయ యగు రామాయమ్మ. ఈమెను 'ఉండూరురాణి' యని వ్యవహరించెడివారు. ఈమె వలన సంతతి కలుగనందున వెంకటరావుగారు తంగెళ్ళమూడి జమీందారుగారి కొమార్తెయగు వెంకాయమ్మను పెండ్లాడిరి. ఆపిమ్మట కొలఁదికాలమునకు నిస్సంతుగా వెంకటరావు మరణించుటచే ఎట్టేటు రామాయమ్మ, వెంకాయమ్మ యీ యిద్దఱిపేర ఉమ్మడిగా రిజిష్టరయినది. 1889 తో వెంకాయమ్మ మరణించుటచే రామాయమ్మ సర్వాధికారిణియైనది.

1886 లో రామాయమ్మ తన చెల్లెలి కుమారుని దత్తుచేసికొనఁగా త న్ని విషయమున సంప్రతింపలేదను సాకుతో పితాపురము రాజాగారు ఆక్షేపణ తెలిపి దత్తును రద్దుచేయవలసినదని దావావేసిరి. కాని న్యాయస్థానమువారి తీర్పు రామాయమ్మగారి కనుకూలముగా వచ్చినది. అంతతో పితాపురము రాజాగారు రూరకొనక మరణించిన వెంకాయమ్మ వంతుకొఱకు మఱియొక దావాతెచ్చిరి. కేసులోని యంశములు దుర్బలములగుట వలన న్యాయస్థానమువారు రామాయమ్మ కనుకూలముగా తీర్పునిచ్చిరి. ఎట్టేటంతయు రామాయమ్మపేర రిజిష్టరయినది.

రామాయమ్మగారు కాకినాడలోని వేదపాఠశాలకు విరాళమిచ్చిరి. వేద విద్యార్థులకు విద్యాసౌకర్యములు కల్పించిరి.

గోపాలపురము

ఇది తూర్పుగోదావరిమండలములో నాటి ర్యాలితాలూకాలోని ఈత కోట, ఊడిమూడి, కేతరాజుపిల్లి, కొమఱ్ఱాజులంక, గంటి, గోపాలపురము, నరేంద్రపురము, పెదపూడి, పొడగట్లపల్లి, బెల్లంపూడి, వెదురేశ్వరం అను పదునొకండు గ్రామములతో రూపెత్తియుండిన యొక ప్రాప్రయిటరీ యెస్టేటు. ఇది పెద్దాపురసంస్థానమునందలి పలివెల యెస్టేటులోని ఈతకోట పరిగణా యను ఒకఖండము. ప్రకృత మీ యెస్టేటు కొత్తపేటతాలూకాలోని ఒక భాగము; విశాఖపట్టణమండలమునందలి గోపాలపురము ఎస్టేటుకంటె భిన్నము. శాశ్వతకరనిర్ణయము తరువాత ఖరీదుచేయఁబడి చాలచేతులు మాతీనది. ఆంధ్ర షక్రియులు, కాశ్యపగోత్రులు, కాకతీసంజ్ఞావిభూషితులు, ఉప్పలపాటి వంశీయులు, ద్వారపూడివాస్తవ్యులు, సూర్యనారాయణేశ్వర జోగీజగన్నాథరాజుగారు కొచ్చెర్లకోటవారిదయిన యీ యెస్టేటును 1845 లో సర్కారువారి యేలములో ఖరీదుచేసియుండిరి. ఆనాటి యాదాయము రమారమి అఱువదిమూఁడువేలు; పేష్కషు పదునెనిమిదివేలు. తరువాతి రాఁబడి లక్షకు పైఁబడి.

1863 లో జగన్నాథరాజుగారు మరణింపఁగా వారి ధర్మపత్ని జానకయ్యమ్మ 1874 దాక జమీన్దార్ హోరములు సరిచూచి 1874 లో విజయ గోపాలరాజుగారిని దత్తునిగా స్వీకరించిరి. విజయగోపాలరాజుగారు (1864—1928) 1928 దాక పాలించి మరణించిరి. వీరికి జోగీజగన్నాథరాజు, సత్య అప్పల వేంకటపతిరాజు అని యిరువురు పుత్రులు. 1950 లో ఈ యెస్టేటు జమీందారీరద్దుచట్టముమేరకు అంతరించినది.

సంస్థానసంపాదకులగు ఉప్పలపాటి జోగీజగన్నాథరాజుగారు సప్త సంతానప్రతిష్ఠాపయితగా ప్రశస్తిని బడసినవారు. వీరిభార్యయగు జానకయ్యమ్మ గారు కూడ పెనిమిటి అడుగుజాడలలో విద్యత్కవిపోషణ మొనర్చిన సాధ్వీమణి. పొడగట్లపల్లిలో 300 ఎకరముల సుక్షేత్రమయిన మాగాణి ఆదరువుగాఁ గల అన్నసత్రము జానకయ్యమ్మగారి దయార్ద్రబుద్ధికి, త్యాగనిరతికి ప్రబల నిదర్శనము. ఈమె విజయనగర సంస్థానాధీశ్వరుల సలహా నర్థించి వారి సూచనలమేరకు ఉద్దండపండితులను పంఢెండుమందిని విజయనగరమునుండి పిలిపించి తనపేర నిర్మించిన జానకీపురాగ్రహారము (పొడగట్లపల్లెగ్రామము)న వారికి వృత్తుల నేర్పఱచినది. ఈ వచ్చిన విజయనగర పండితులలో అప్పన భొట్ల గోపాలశాస్త్రి, అద్దేపల్లి కృష్ణశాస్త్రి ముఖ్యులు. గోపాలశాస్త్రి దక్షిణకాశీ ఉపాసకుఁడు; ప్రసిద్ధ మంత్రశాస్త్రవేత్త. పొడగట్లపల్లెలోని సంస్కృత పాఠశాల జానకయ్యమ్మగారి విద్యాదరణమునకు ప్రబల ప్రమాణము.

జగన్నాథరాజుగారి దత్తపుత్రులు రాజా వెంకటవిజయగోపాలరాజు

బహద్దరు. అద్దేపల్లి కృష్ణశాస్త్రి, చావలి రామసూరి మున్నగువారు వీరి యాస్థాన పండిత కవులు. కృష్ణశాస్త్రి (1846-1907) అప్పనభొట్ల గోపాలశాస్త్రి శిష్యులు; కృష్ణామండలము దివితాలూకా తేకుపల్లి నివాసులగు శివావధానుల కుమారులు; వేదశాస్త్రపారంగతులు; గొప్ప పౌరాణికులు. తర్కామృత తరంగిణి యను శాస్త్రగ్రంథము వీరి ప్రసిద్ధ రచనము.

‘సీతాకల్పలతాన్వితం దశరథాంభోరాశిజం సోదరౌ

దారస్కంధ మభీష్టదం సుమనసాం శ్రేణీభిరామోదితం....’ అను నొక్క శ్లోకము మీద సంస్కృతమునందు అద్వైతమతపరముగ వీరు విపులమగు గ్రంథమును రచించి విజయగోపాలరాజాంకిత మొనర్చిరి.*

చావలి రామసూరి భారద్వాజగోత్రుఁడు; యజ్ఞమాంబానరసింహార్యుల పుత్రుఁడు; శ్లేషయమక చక్రవర్తిభిరుద విఖ్యాపితుఁడు. రామసూరిరచితమగు అలంకారముక్తావళి యను నాలంకారికగ్రంథము విజయగోపాలరాజ యశో భూషణభూషితము. బాలక సుఖవ్యుత్పత్తి సంపత్తి నిమిత్తము శబ్దార్థాలంకార ములు లక్ష్య లక్షణపురస్సరముగా ప్రభునామాంకితముగా నిందు విష్పృతము. అద్దేపల్లి కృష్ణసూరి విరచితరత్నశోభాకర వ్యాఖ్యానముతో నీ కృతి ముద్రితము.

‘సారాచారా రామారామాకారాధారా దానాధారా

భామారామా ధారాదారా దానాకాదా ధారావామా’

అను చతుష్షష్టిశ్లోకగర్భితమగు కంకణబంధ ముందలి చిత్రాలంకారవివరణము నందలి చమత్కారచారుశ్రీకములైన శ్లోకములలో నొకటి :

‘శ్రీమద్విజయగోపాల యశోభూషణ భూషితం

ముక్తావళీసమాఖ్యానం భూయా దాచంద్రతారకమ్’.

ప్రసిద్ధ జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలు పిదపర్తి చినపూర్ణయ్యసిద్ధాంతి గోపాల పురము సంస్థానవిద్వాంసులు. గోపాలపురమున నెలకొనిన విజయగోపాలరాజ గ్రంథాలయము సంస్థానపాలకుల స్మృతిచిహ్నము. విజయగోపాలరాజపుత్రులగు జోగీజగన్నాథరాజుగారు ఆంధ్రేతిహాసపరిశోధకమండలికి రాజపోషకులు.

గోపాలపేట

ఇది నిజామురాష్ట్రములోని ప్రాచీన సంస్థానములలో నొకటి. సంస్థాన పాలకులు జనుంపల్లిగృహనామకులు. వీరిది మోటాటిరెడ్డిశాఖ. వీరి మూల పురుషుఁడు దేశముభ్ర శ్రీవీరకృష్ణభూపతి. ఈతఁడే వనపర్తిసంస్థాన సంస్థా పకుఁడు. వనపర్తిప్రభువులలో విద్యత్కవిపోషకుఁడయి, అష్టభాషాగోపాల రాయ బిరుదవిరాజితుఁడయి వనపర్తికి విద్యత్సంస్థాన మనుపేరు తెచ్చినవాఁడు గోపాలరాయలు. ఈతని దత్తపుత్రుఁడు వెంకటరెడ్డి. వెంకటరెడ్డి తన పాలక

* వివేకవర్ధనీ ముద్రాక్షరశాల, రాజమహేంద్రవరము, 1890.

జనకుని పేర సంస్థానమునందు గోపాలపేట యను గ్రామమును కట్టించి కొన్ని సీమలను జతపఱచి దాని నొక సంస్థానముగా నేర్పఱచి దానిని పాలించుటకు తన తమ్ముడు రంగారెడ్డిని నియమించెనట. ఇట్లు వనపర్తిసంస్థానమునుండి యేర్పడినది గోపాలపేటసంస్థానము.

గోపాలపేటపాలకులలో మొదటివాడగు రంగారెడ్డి తన మాతృ సంస్థానము పాలకులగు వనపర్తిప్రభువులు, తన సంస్థానమునకు పొరుగున నున్న గద్వాలప్రభువులు పోయినత్రోవలో కేశంపేట యను గ్రామమున వెలసిన దేవుని బ్రహ్మోత్సవముల సందర్భమున కవిపండితసభ లేర్పఱచి సత్కారములు చేసెడివారట.

వీరి సంతతికిఁ జెందిన జగపాలరావుగారు విద్యతోషణమునందాసక్తి కలవారు. ఈయన ధర్మపత్ని రాణి రంగనాయకమ్మగారును కవిపండితులకు ఘనసత్కారములు జరిపించినవారు. తాముగుంటనివాసియును, క్రీ.శ. 1835 ప్రాంతమువాడగు నగు వెంకటరాజు రేమంతకవి గోపాలపేట సంస్థానకవిగా పేరుమోసినవాడు. సంస్థానాధిపతుల కంకితములుగా నీతఁ డనేక గ్రంథములను రచించెనట. నేటి గోపాలపేట విద్యత్కవులలో బుక్కపట్టణము రాఘవాచార్యులుగారు ముఖ్యులు. వీరు కాళీపండితులు; సుప్రసిద్ధ వైయాకరణులు.

చిక్లవరము

కృష్ణామండలము గన్నవరము సమీపమునందు అజ్ఞంపూడి, గరిక పట్టు, చిక్లవరము, పెదపులిపాక, పెనుమలూరు. బల్లిపట్టు, బుద్ధవరము, రొయ్యూరు, వల్లపురము. వీరపనేనిగూడెము, వెలినూతల అను పదునొకండు గ్రామములతోఁ గూడియుండిన దీ ఎస్టేటు. సాలుసరి రాబడి సుమారు ఎనుబది వేలు; పేష్కషు ఇరువది వేలు. బొబ్బిలి జమీందారుల జ్ఞాతులలో నొకరగు రాజా శ్రీ రావు జనార్దన కృష్ణరంగారావుగా రీ యెస్టేటుదారులు.

బొబ్బిలి పాలకులయిన మహారాజా సర్ శ్రీ రావు వేంకట శ్వేతాచలపతి రామకృష్ణ రంగారావు (1862--1926) గారి ద్వితీయ భార్యాపుత్రులు రాజా వెంకట కుమార కృష్ణ రంగారావుగారు. వీరి కిరువురు పుత్రులు. జ్యేష్ఠులు నేటి బొబ్బిలి పెదరాజాగా రయిన రావు వేంకట శ్వేతాచలపతి రంగారాయ బహద్దరువారు. ద్వితీయులైన రాజా జనార్దన కృష్ణరంగారావుగారు చిక్లవరము ఎస్టేటును ఖరీదుచేసినవారు.

వీరు కేప్టెన్ ఆర్థర్ మనో, ఆంధ్ర విశారద తాపీ ధర్మారావునాయడు, డా. వాసిరెడ్డి శ్రీకృష్ణ వంటి ఆదర్శాధ్యాపకుల సన్నిధిని విద్య నభ్యసించి ఉత్తమసంస్కారము నలవఱచి కొనినవారు, కళాభిమానులు; విద్యాపోషకులు.

తేలపోలు జమీందారులు రాజా శ్రీ మేకా వేంకట శోభనాద్రి అప్పారావు బహద్దరుగారి తృతీయ పుత్రిక రాణి సరస్వతీదేవి వీరి సతీమణి.

రాజా జనార్దనకృష్ణరంగారావుగారి కిరువురు పుత్రులు ; ఇరువురు పుత్రికలు. పుత్రులలో జ్యేష్ఠులు వెంకట ఆనంద కుమార కృష్ణ రంగారావు (వి.ఏ.కే. రంగారావు). కడసారపు కుమారులు గురు ప్రసాద కృష్ణ రంగారావు. వి.ఏ.కే. రంగారావుగారు ప్రసిద్ధ సాహిత్యవేత్తలయిన శ్రీ చుల్లాది రామకృష్ణ శాస్త్రిగారి మనసునకెక్కిన శిష్యులు. సరాగమాలా మానసోల్లాసాది శీర్షికల ముఖమున సంగీత సాహిత్య లోకమున చిరపరిచితులు ; సంగీత సాహిత్య విమర్శకులలో సరసదార్శనికులు.

చీకటి

కళింగసీమ యందలి ప్రాచీన సంస్థానములలో నిదియొకటి. చాహుదా నదీ పరీవాహభూమి యీసీమ. కృష్ణాపురము, కోటిలింగి, జయంతిపురము, తాతంపర, పాత్రపురము, బొడొపలంక అను ఆఱు ముఠాలుగా నీ సంస్థానము విభక్తము. వైశాల్యము 109 చ.మై., గ్రామములు 129, జనాభా ఇంచు మించుగా 41 వేలు. 1802 నాటి రాబడి దెబ్బదిపేలు. పేష్కరు ముప్పది నాలుగుపేలు. 1938 నాటి రాబడి మూడున్నర లక్షలు ; పేష్కరు పెరుగలేదు.

పూరికటకపురాజు ఈ సంస్థానమును తనక్రింది సరదారులలో నొకరికి ప్రసాదించియుండిరని చరిత్రము. మూలపురుషుడగు కేశవరౌతురాయి లేక వీరకర్ణమసింహుడు చీకటికోట నిర్మాతయట. వీరి కోటలో పదునాఱువువాడు జోదుమణిరౌతురాయి (1634-1695). తరువాతి పాలకులలో ముఖ్యులు కృష్ణచంద్ర రాజేంద్రదేవు (1770-1790), రాజా పీతాంబర రాజేంద్రదేవు. పీతాంబరునితోడనే శాశ్వత పరిష్కారము జరిగినది. అతరువాత విశ్వం భరుడు, కిశోరచంద్రుడు, రాధామోహనుడు పాలించిరి. రాధామోహన రాజేంద్రదేవుగారి కుమారులు రాజా గౌర చంద్రదేవు బహద్దరుగారు.

గౌరచంద్రదేవుగారు ఆంధ్ర భాషాభిమానులు, రాజమహేంద్రవరము నందలి ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధకమండలి రాజపోషకులు. సుప్రసిద్ధ వైయా కరణులును, వేదవిదులును, ఉర్దూము పండితులునునగు బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి (1876-1946) సంస్కృతభాషలో సీతాకల్యాణము, జానకీ పహ్నిప్రవేశము అను హరికథలు రచించి చీకటి జమీందారులచే ఘనసమ్మానములంది 'పురాణ వాచస్పతి' యను బిరుదును బడసిరి.

గజపతినగరము ప్రాంతమువారగు పప్పు అప్పలనరసింహశాస్త్రి (1860-1912) చీకటి సంస్థానమున ఆస్థానపండితులుగా నుండిరి. శాస్త్రిగారు

జానపద కళాప్రదర్శనముల విషయమున ఆనాడు పెద్ద పేరుపెంపులుగలవారు. ఈయన భామాకలాపమును గ్రంథమును రచించి కోటలో ప్రదర్శించి సంస్థానాధిపతుల మెప్పులనందినవారు.

చుండి

నెల్లూరుమండలము కందుకూరు తాలూకాలోని ప్రాచీన సంస్థానముది. దీని వైశాల్యము 125 చ.మై. ఇందు 36 కోరు గ్రామములు, 5 ఇనాములు, 3 అగ్రహారములు. మొత్తము నలువది నాలుగు గ్రామములు, నలువది నీవారు గ్రామములు నుండినవి. 1870 లో సాలుసరి పరుమాసము రూ. 52 పేలు : పేష్కాసు రూ. 18 పేలు. చుండి యను గ్రామము సంస్థానపాలకుల నివాస గ్రామ మగుటచే నీ సంస్థానమున కీ పేరు సిద్ధించినది. ప్రోలయ పేమారెడ్డి కడగొట్టు తమ్ముడయిన చుల్లారెడ్డి పంశీయులు కందుకూరు రాజ్యమును పాలించిన కాలములో వారికి చుండి రాజధానిగా నుండినది. 1427 ప్రాంతములో చుండి విజయనగర సామ్రాజ్యపాలనములోనికి పోయినది. ఆ పిమ్మట విజయ నగర పాలకుల సామంతులగు కామినేనివారి కీ సంస్థానము సంక్రమించినది.

చుండి పాలకులయిన కామినేనివారు బోయలని ప్రతీతి. విజయనగర సేనావాహినిలో బోయరాజులు సాహసశ్రేణికిఁ జేరినవారు. '.... ఖండ ఖండ ములుగా చెండి చెక్కడఁదే దండి బోయలపేట చుండికోట....' అని గురిటు వల్లి ముత్తనామాత్యుని (1611-1656) మీది చాటుపులో చుండిపాలకులు బోయలని పేర్కొనఁబడిరి. కామినేనివారు పద్మనాయక కులస్తులని కొందఱును,* చుండిపాలకులు గవరలని కొందఱును,† చుండి జమీందారులు బోయలేయని మఱి కొందఱును‡ ఛావించిరి. రాఘవ వాసుదేవీయమను ద్వ్యర్థి రావ్యమునకు కృతిభర్తయును, చుండి పాలకుఁడును, కామినేని పంశీయుఁడును నగు బంగారంక భూపాలుఁడు వాల్మీకి మునివరుని సంతతికిఁజెందిన వాఁడని స్పష్ట పడుటచేత కామినేనివారు బోయలని నిర్ధారించుట సత్యదూరముగాదు.

వీరి మూలపురుషుఁడు కామినాయకుఁడు. అయనపేరనే తద్వంశమిట్లు

*పేదము పేంకటరాయశాస్త్రి, తిల్లణియావతారిక, పు. 3 ; నన్నయారి మూల కొండయ్య, ప్రాచీనాంధ్రకవులు, విక్రమసింహపురిమండల సర్వస్వము, ద్వితీయ ఖండము, పు. 278.

†పేదకం సీతరామయ్య, గవరల ప్రాచీనచరిత్ర, ప్రథమ సంపుటము, విశాఖ పట్టణము, 1961, పుటలు 221-229.

‡పుసుగు శ్రీకంఠం, నెల్లూరుజిల్లాలోని సంస్థానముల చరిత్ర, విక్రమసింహ పురిమండల సర్వస్వము, ద్వితీయఖండము, పుటలు, 69 - 95 ; వాచింటపర్తి కృష్ణమూర్తి నెల్లూరుమండల దుర్గములు, పైది, ద్వితీయఖండము, పు. 126.

ప్రఖ్యాతము. కామినేని కులరత్నాకరమున రామానాయఁ దాదిపురుషుఁడు. ఆతఁడు విజయనగర పాలకులచే ఉదయగిరి పాలకుఁడుగాఁ గుదురుకొనిన వాఁడు. ఇతని మునిమనుమఁడయిన అయ్యప్పనాయఁడు చుండికి అమలు దారుఁడు. చుండి తొలుత రెడ్ల యేల్పడిలోనిది. గోలకొండ నవాబుల కెదురు తిరిగిన యీ రెడ్డిపాలకులను నవాబు నాదేశముప్రకారము అయ్యప్పనాయఁ డోడించి, అల్లరులనఱచి నవాబుదయకుఁ బాత్రుఁడయి యుండినవాఁడు. ఈ రెడ్డిరాజులలో చివరిపాలకుఁడగు పుచ్చకట్ల రామిరెడ్డి నిస్సంతుగా మరణిం పఁగా గోలకొండ నవాబులు అయ్యప్పనాయని చుండికి అమలుదారుగా నియమించిరి.

ఈతని తనయుఁడు తాతనాయఁడు లేక దాదినాయఁడు చుండికి తొలుత అమలుదారుఁడు ; పిమ్మట జాగీరుదారుఁడు. ఇతని కొడుకు శేఖరనాయఁడు, శేఖరనాయనికి లచ్చమాంబవలనఁ గలిగిన పుత్రుఁడు పోలినాయఁడు. ఇతనికి రెండవభార్యయగు వేంగమాంబవలన జన్మించిన నవాబునాయనికి అయిదుగురు భార్యలవలన కలిగిన కుమారులు పండ్రెండుగురు. వీరిలో విశ్వపతి యొకఁడు. విశ్వపతి కుమారుఁడు ముత్తరాజు. ముత్తరాజు పుత్రుడే బంగారంక భూపాలుఁడు.

ఆర్కాటు నవాబుల జోక్యమున చుండి సంస్థానములోని కొన్ని భాగ ములు కాళహస్తి సంస్థానమునకు దఖలుపడినవి. ఆ పిమ్మట తక్కిన పడమటి పాళయములతోపాటు చుండి సంస్థానమును కుంభిణీవారి యధీనమునకు వచ్చి నది. కుంభిణీకాలమున రాజా కామినేని మల్రాజు, రాజా వీరవెంకటప్ప నాయఁడు (1827-1842), రాజా కామినేని బంగారుముత్తరాజు (1842-1870) మున్నగువారు పాలించిరి.*

రాఘవవాసుదేవీయమను† నయివాళ్వాసముల ద్వ్యర్థికావ్యమును, బిల్హ ణీయమను మూఁడాళ్వాసముల శృంగారప్రబంధమును రచించిన చిత్రకవి సింగరార్యుఁడు బంగారంక భూపాలుని యాశ్రితుఁడుగానుండి అగ్రహారాదిప్రదా నముల నందినవాఁడు. సింగరార్యుఁడు ఆత్రేయగోత్రుఁడు. కోనమాంబా రంగార్యుల పుత్రుఁడు. 'సుపర్వాంధ్రవాగ్దనితానేక విచిత్రకావ్యమటనాల్లాఘ్యుఁ' డఁట యీ కవి. రాఘవవాసుదేవీయము చుండిపురవర్యుఁడగు బంగారంక భూపాలున కంకితము. కృతిభర్త వరహనుమత్స్వామిగోత్రవార్ధిశశాంకుఁడఁట. శ్రీకైలమల్లికార్జున పండితారాధ్యకుల ప్రదీపకుఁడగు వీరన పండితారాధ్యుల

* C. D. Maclean, Standing Information regarding the Official Administration of the Madras Presidency, Madras, 1879, p. 15.

†No. 688, ప్రాచ్యలిఖితగ్రంథాలయప్రతి.

శిష్యుఁడు. యాగంటమ ముత్తరాజు లీతని తలదండ్రులు.

సింగరార్య కవిరచితమగు బిల్వణీయ మను నాంధ్రప్రబంధము కామినేని చన్నభూపాలున కంకితము. కవికృత్యంతరమగు రాఘవవాసుదేవీయావ తారికలో 'అనెడు నన్ను బుధులు గొనియాడ బిల్వణంబు మొదలైన కృతుల నాంధ్రమున వింటి; మిపుడు భగవత్కథాప్తి నూహించునట్టి కావ్యము రచింపు శ్లేషోక్తి కవులు మెచ్చ' అని కృతిభర్త సింగరార్యుని కోరినట్లుండుట వలనను, బిల్వణీయ ప్రబంధము ప్రథమాశ్వాసాంతములోని చక్రబంధము నందు కృతికర్తృ కృతిభర్తృ నామములు నిబంధింపఁబడియుండుటవలనను ఇట్లుాహింపఁబడినది.

ఇది పండిపెద్ది కృష్ణస్వామికృతమని అవతారికాదులు పేర్కొను చున్నవి. కృష్ణస్వామి ఆనాటి ఆర్కాటు నవాబుగారి దివాను; విద్వజ్జన పోషకుఁడు. చిత్రకవి సింగరార్యుని కుమారుఁడును, అమిత కవితావిశేషజ్ఞుఁ డును నగు నారసింహార్యకవి ప్రోత్సాహమున రామాంకితముగాఁ దా నీ యాంధ్ర ప్రబంధమును సంధానించినట్లు కృష్ణస్వామి కథనము. ధనార్థియగు నార సింహార్యుఁడును, యశోర్థియగు కృష్ణస్వామియును కుమ్మక్కుగాఁ జేసిన కక్కుటితిపని యిది.* చక్రబంధ నిబంధమును గుర్తింపలేక యిద్దఱును చెడినారు. వారుచేసిన తప్పుమాత్రము మాసిపోలేదు.

మదనాభిరామభూపతి తనయయగు యామినీపూర్ణతిలకను బిల్వణుఁడను పండితకవి ప్రేమించి పెండ్లియాడిన కథ యీ ప్రబంధమునందలి యితి వృత్తము. ఇది రసవత్తరమయిన ప్రబంధమని ఆంధ్ర మల్లినాథుల వ్యాఖ్యా నము.† 'ఇందలి కథ మనోహరముగను, కవనము రసవంతముగను గొంతవఱ కున్ననుఁ దారాశశాంకమువలెనే ఇదియు నీతిబాహ్యమైనందునఁ జదువఁదగినది కా'దని కందుకూరివారి యభిప్రాయము.‡

చుండిసంస్థానమున నుద్యోగిగానుండిన చుండి కాళయమంత్రి ఎడపాటి ఎఱ్ఱయకవికృతమగు శృంగారమల్లణచరిత్రకు కృతిభర్త. కాళయమంత్రి రామయామాత్య పుత్రుఁడు; చుండిస్థలకరణచంద్రుఁడు; నృపమహాస్థానకవి వర్ణనీయగుణుఁడు. కవికౌండిన్యగోత్రుఁడు; కాళమంత్రికిఁ గూర్చు బంధుఁడు.

మల్లణచరిత్ర మూఁడాశ్వాసముల శృంగార ప్రబంధము; శివమాహాత్మ్య ప్రతిపాదకము. పుష్పగంధి యను వేశ్యను వలచిన మల్లణుని కథ యిందలి యితివృత్తము. ఈ కథ పాల్కురికి సోమనాథకవికృతమగు పండితారాధ్య

*సింగరార్యుఁడే పండిపెద్ది కృష్ణస్వామిపేరు పెట్టెనని కొందఱు. చూ. కవిత్వ వేది, ఆంధ్రవాఙ్మయ సంగ్రహము, పు. 232.

†ఆంధ్రబిల్వణీయము, అవతారిక, జ్యోతిష్మతీ ముద్రాక్షరశాల, మద్రాసు, 1914.

‡ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, తృతీయభాగము, 1950, పు. 221.

చరిత్రమునందును బ్రపంచితము.* దానినే ఎఱ్ఱయ ప్రబంధోచితముగా నిబంధించినాడు.

చెముడు

కళింగసీమయందలి ప్రాచీనమయిన కొండజమీందారీలలో నిది యొకటి. నేటి శ్రీకాకుళముమండలము సాలూరు డివిజనునందు సాలూరునకుత్తరముగా మూడుకోసుల దూరమునందును, విశాఖపట్టణమున కుత్తరముగా పాతిక కోసుల దూరమునందును చెముడుగ్రామమున్నది. ఇది చెముడు ఎస్టేటునకు ముఖ్యపట్టణము. ఇందు అంటివలస, కందులపదము, చెముడు, జమ్మడివలస, పందిరిమామిడివలస, పులిగుమ్మి, బందలుప్పి, బాగువలస, మడతవలస, లచ్చిరాజుపేట, వీరభద్రపురము అను జిరాయితీగ్రామములు, ఇంగిలాపల్లి, లక్ష్మీపురము అను రెండు అగ్రహారములు, ముచ్చెర్లవలస, వెలగవలస అను రెండు మొఖాసాగ్రామములు నుండినవి. 1938 నాటి వరంబడి రూ. 16,784లు; పేష్కపు రూ. 4,000 లు.

ఈ సంస్థానపాలకులు 'రణసింహ' బిరుదాంకితులు. వీరి పూర్వులు మొదట జయపురమురాజుగారి కొలువులో సరదారులు. విజయనగరముదివాను పూసపాటి సీతారామరాజుగారి కాలమున తక్కిన కొండజమీందారీలతోపాటు చెముడుసంస్థానమును విజయనగరమువారి స్వాధీనమయినది. కొండజమీందారుల తిరుగుబాటుకాలమునాటి చెముడుపాలకుడగు లక్ష్మీరాజుగారిని విజయనగరము సీతారామరాజుగారు అధికారమునుండి తొలగించి యొకటి రెండు గ్రామములను మాత్రము మొఖాసాలుగా నిచ్చియుండిరి. ఆ పిమ్మట 1794 లో విజయనగరసంస్థాన పాలకుడగు విజయరామరాజు పద్మనాభ యుద్ధములో మరణించుచుండఁగా చెముడురాజకుటుంబమును గుఱించి యేమియును తెలియదు.

1794 లో నార్తరను డివిజను కలెక్టరుగారు చెముడుపాలకుల వారసులగు సోమరాజుగారిని పిలిపించి యెస్టేటును మరల కొలునకిచ్చిరి. ఈ సోమరాజుగారితోడనే శాశ్వతపరిష్కారము జరిగినది. సోమరాజుగారి తరువాత ఆయనకుమారులు జగన్నాథరాజు జమీకి వచ్చిరి. జగన్నాథరాజుతర్వాత ఆయనకుమారుడు సోమరాజు, ఆ పిమ్మట 1855 లో సోమరాజుగారి మైనరు కుమారుడు కాశీపతిరాజు జమీకి హక్కుదారులైరి. 1855 లో కాశీపతిరాజునకు జమీ సంక్రమించినను అతడు మైనరగుటవలన 1855-1866 మధ్య సంస్థానము కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పర్యవేక్షణమున నుండినది. 1866 లో యుక్త వయస్సు వచ్చిన కాశీపతిరాజు జమీపాలనము స్వీకరించిరి.

*పండితారాధ్య చరిత్రము, పురాతన ప్రకరణము, పుటలు 358-367.

ఆ తరువాత 1889 లో చంద్రరాజ రణసింహులుబహద్దరు పీఠి దత్త పుత్రులు సూర్యనారాయణ రణసింహులుగలనుండి చెముడురాజకుటుంబము వారి పరంపరాసంబంధులగు కురుపాము జమీందారులు రాజా వైరిచెర్ల సూర్య నారాయణరాజుగారు చెముడు ఎస్టేటును విక్రయించికొనిరి. వారి తరువాత వారి కుమారులు వైరిచెర్ల వీరభద్రరాజుగారి యెస్టేటును నిర్వహించిరి. ఆ తరువాత వీరభద్రరాజుగారి కుమారుడు వైరిచెర్ల నారాయణగజపతి దీనిని పాలించిరి. అటుపిమ్మట జమీందారీలరద్దుతో నిదికూడ సంతరించినది.

చెముడుపాలకులు కొండరాజులవంశమువారయినను వీరికి తెలుగు భాషమీద అభిమాన ముండినది. తిట్టుకవితలో దిట్టయగు అడిదము సూరకవి చాటువులలో చెముడుసంస్థాన ప్రసక్తి కలవికూడఁ గలవు.

‘ధీరాగ్రణి శివరామ

జ్ఞైరమణుండేలు చెముడు శంభరపురమా

పోరామాకొంపిల్లా

పారాదా మంగరాజుపాశెము పట్టా’ అను చాటువు వానిలో నొకటి.

చెముడు సంస్థానాధిపతులు ముఖ్యముగా వేదశాస్త్రవిదుల నాదరించిన వారు. ఆంధ్రదేశమునందు ప్రసిద్ధ పండిత కుటుంబమయిన నడిమింటివారికి చెముడు జమీందారులు లక్ష్మీపురమును నగ్రహారమును దయచేయించియుండిరి. నడిమింటివారు కురుపాము సంస్థానాధీశ్వరుల పలనను నగ్రహారాదిక సమ్మానములను బడసినవారు.

నడిమింటివారి కుటుంబమునందు సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి అసేతుశీత నగము సర్వతంత్ర స్వతంత్రులుగ, శాపానుగ్రహ సమర్థులుగ, సర్వశాస్త్ర పారంగతులుగ కీర్తి గడించినవారు. శాస్త్రిగారి కుమారులు భగవత్పతంజలి శాస్త్రి నేపాలు మహారాజ సంస్థానాస్థాన విద్యద్వితంసులుగ పెక్కేండ్లుండి సకలసత్కారములను బొందినవారు.

లక్ష్మీపురాగ్రహారమున కీఁబడిన దానపట్టమునందు సర్వమంగళేశ్వర శాస్త్రిగారే దిగువ శ్లోకమును చెప్పి పట్టావ్రాయించిరట.

‘ఏకైవ భగినీ లోకే సర్వేషామపి భూభుజామ్

నభోగ్యా నకరగ్రాహ్యా విప్రదత్తాపసుంధరా’

ఇచట నభోగ్యా, నకరగ్రాహ్యా యనుటలో శ్లేషార్థము నిర్వహింపఁబడినది.

సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి కృతములని ప్రతీతిగల చాటువులు కళింగసీమలో అనేకము ప్రచారములోనున్నవి. వానిలో కొన్ని చమత్కారచాటువులయినను నిందా కలుషితములగుటచే సభ్యలోకమున పేర్కొనరాని బూతుల బుంగలుగా ప్రసిద్ధిపహించినవి. శాస్త్రిగారికి కొందఱువ్యక్తుల యెడలను కొన్ని వర్గముల యెడలను సదభిప్రాయ ముండెడిదికాదట! ఆయావ్యక్తులను వర్గములను

దూషించుచు సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి ఆశువుగాఁ జెప్పిన చాటుపులు శతాధికములుగా నున్నవఁట. వీరికి తురుష్కులన్నను, పైష్టవులన్నను బొత్తుగాఁబడెడిది కాదఁట. ఈ యిరుతెగలవారిని జెడఁదిట్టచు ఈయన 'సన్నతీసున్నతీయ' మను పండ్రిండుదేల శ్లోక సంఖ్యగల గ్రంథమును రచించెనఁట. పైష్టవ తురుష్కుమత నిందాపరముగాఁ బయివాని కర్తముగూర్చుటకయి కొన్నిదేల లాక్షణికవాక్యము లుదాహరించిరఁట. పనికిమాలిన యిట్టి పాడుపనికై తన ప్రతిభా ప్యుత్పత్తులను సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి పాడుచేసికొనెనని వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వాపోయిరి.*

వైకుంఠైకాదశినాఁడు విష్ణ్వాలయములయందు దోసెముక్కలకోసము జరిగెడిపను పైష్టవ స్వాములవారి వింత తగవులాటలను వర్ణించునది యీ క్రింది శ్లోకము :

'దోశలేఖశయా కేచి త్క్రీశవ త్కైశవాజనాః

కేశవస్య సమీపేతు కేశాకేశి వితన్వతే'

బూతుసామెతలను దృష్టాంతముగాఁ బెట్టి యీతఁడు ఉదాహరింపరాని బూతు శ్లోకములతో 'లౌకికదృష్టాంత మంజరి' యను నొక గ్రంథమును సైతము నిర్మించెనఁట. ఇవి లోకమున కక్కటకురాని అక్కరపు ముక్కలని విమర్శకుల యభిప్రాయము

చెముడురాజా పైరిచెర్ల నారాయణ గజపతిరాజు బహద్దరుగారు రాజమహేంద్రవరము నందలి ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలికి యాజ్ఞాపిత సభ్యులు.

చెటూరు

అమరావతి సంస్థాన పాలకులుగా విశేషభ్యాతి నార్జించిన రాజా వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయని వారికి అయిదపుతరము వారయిన వాసుదేవ చూడామాణిక్య ప్రసాద బహద్దరువారు ఈ యెట్టేటున కధిపతులు. చింతపల్లి సంస్థానాధిపులలో నొకరగు రాజా వాసిరెడ్డి చంద్రమౌళి నాయఁడుగారి దత్తపుత్రులు వీరు. దేవరకోట సంస్థానాధీశ్వరులగు రాజా యార్లగడ్డ మల్లికార్జునప్రసాదుగారి అల్లురువీరు. యార్లగడ్డవారి ఆఁడుఁబడుచు రాణి త్రిపురసుందరమ్మ వీరి భార్య.

తెనాలితాలూకా పెదపాలెము వాస్తవ్యులు, భూస్వాములు, వాసిరెడ్డి వెంకయ్యగారి తృతీయ పుత్రులగు వీరు 1915 లో చంద్రమౌళి నాయఁడుగారికి దత్తులు, చంద్రమౌళిగారి నాటికి చింతపల్లి జమీందారులుగా 'లపణసు' దారులు.

త్రిపురసుందరమ్మగారికి పసుపుఁ గుంకుమలక్రింద నెల్లూరి మండలము

* త్రిలింగ, 1922, డిసెంబరు 23, పుటలు 531, 532.

లోని చుండి సంస్థానములోని చెజ్జకూరి యెస్టేటును ఆమెతండ్రి దేవరకోట రాజాగారు ఖరీదుచేసి యిచ్చియుండిరి. వాసుదేవ చూడామాణిక్య ప్రసాదుగారి పుత్రిక కనకరాజేశ్వరమ్మ. ఈమె కపిలేశ్వరపురము - కేసనకుట్టు జమీందారులగు శ్రీ బలుసు ప్రభాకర పట్టాభిరామారావుగారి భార్య.

వాసుదేవ చూడామాణిక్య ప్రసాదుగారు బందరు బచ్చపేటలోని వేంకటేశ్వరాలయ ధర్మకర్తలు. దేశీయ శిల్పకళాపోషకులు. సంగీత సాహిత్యాభిమానులు. శతశిల్పి నూతులపాటి నరసింహము వీరి యాదరణము నందినవారు.

చొల్లంగి

బీమమండలమునందలి సప్తసాగర యాత్రాక్షేత్రములలో చొల్లంగి పవిత్రస్థానముగా సంభావ్యము. కాకినాడకు దక్షిణముగా యానాముపోవు దారిలో కోసున్నరదూరమున సముద్రతీరమున తుల్యభాగా సాగర సంగమము నొద్ద చొల్లంగి గ్రామమున్నది. చొల్లంగి మున్నగు తుల్యాసాగర సంగప్రాంత పుణ్యక్షేత్రాధిపతులు రాజా రావు సుబ్బమ్మారావు బహద్దరురాణిగారు. ఈమె ధవళేశ్వరము వాస్తవ్యురాలు.

‘శ్రీ పితాపురరాజ్య సింహాసనాధీశ

రావుగంగాధర రామరాయ

బహదర్ మహారాజ సహధర్మిణీమణి

శ్రీ సూజివీడు ప్రసిద్ధరాజ్య

పరివృథ నారయాస్పారావు రాజేంద్ర

సుత సంశ్రితావన శుద్ధచరిత

తుల్యాబ్ధి సంగద్యుతుల్య చొల్లంగ్యాది

పుర సద్ధరాధిపపూర్ణ విదుషి....’

యయిన సుబ్బాంబికారాజ్ఞి అధికాసక్తితో కొట్రు లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి లక్ష్మీనారాయణీయ*మను శుద్ధాంధ్ర నిఘంటు ముద్రణమునకుఁ దోడ్పడిరి.

జగ్గంపేట

గోదావరీమండలమునందలి యొక ప్రౌఢయిటరీ యెస్టేటిది. రాఁబడి లక్ష ; పేష్కారు ఇరువదిరెండువేలు.

పితాపురము సంస్థాన పాలకులు రావు వేంకటనీలాద్రిరాయణింగారు (1793-1828) తమ బంధుకోటిలో ననేకులకు గ్రామదానములొనర్చి వారిని జమీందారులను గావించిరి. అప్పలపాలయి ఏలమునకు వచ్చిన పెద్దాపురము సంస్థానమునుండి నీలాద్రిరాయణింగారు పదునైదు మూలాలను ఖరీదుచేసి

*రచన 1895 లో. ప్రచురణ : సకలానంద ముద్రాక్షరశాల, కరవ, 1907.

యుండిరి. వీనిలో జగ్గంపేటముతాను తమ్మయ్యగారికిఁ బ్రసాదించియుండిరి. ఆనాటి జగ్గంపేటముతా పేష్కారు ముప్పదిమూఁడుఁ యుండినది. అనంతర కాలమందు ఈ ముతానుండి దొంతమూరు, రాయవరము మున్నగు ఎస్టేటులు విడివడి అన్యక్రొంతములయినవి.

రావు బుచ్చివెంకటరావుగారికి వారిసురాలగు వెంగయమ్మగారినుండి కొన్ని ఎస్టేటులను 1903-1908 లలో బొబ్బిలిరాజుగారు విక్రయించుకొని యుండిరి. ఈమెకు పుత్రసంతతి లేనందున ఎస్టేటు పుత్రికాసంతతికి సంక్రమించినది. వీరు దామెరపంశీయులు. దామెర చినవెంకటరాయల కుమారుఁడు వెంకటసీతారామయ్యబహద్దరుగారు. వీరు పద్మనాయక కులోద్భవులు. వీరిది గాలవరగోత్రము. వీరి పూర్వుఁడగు దామెర చినవెంకటరాయణింగారు వేంకటాచలమాహాత్మ్య కర్త. చినవేంకమాంబ పెదవేంకటరాయల పుత్రుఁడీతఁడు.

పై వేంకటాచలమాహాత్మ్య కృతికర్తకు పాత్రులగు దామెర చినవెంకటరాయణింగారు సైతము కవులు. ఈయన శ్రీ దశావతార నుతిశతకము అను పేరుగల సంస్కృతగ్రంథమునకుఁ గర్త. ఇది పాలితేరుగ్రామ వాస్తవ్యుఁడును, జగ్గంపేట యాస్థాన విద్వాంసుఁడును నగు ద్వీవేది రామశాస్త్రిగారిచే నాంధ్రీకరింపఁబడినది. మూలకృతికి రామశాస్త్రిగారు ఆంధ్రవ్యాఖ్యానమును సైతము జోడించిరి. ఆంధ్రానువాద వ్యాఖ్యానములతోఁ గూడిన మూలకృతి కృతికర్త తనయులును, జగ్గంపేట ఎస్టేటు జమీందారులును నగు దామెర వెంకటసీతారామయ్యబహద్దరుగారిచేఁ బ్రచురితము. ఆవసానకాలమున కృతికర్త సూర్య సప్తతి యను గ్రంథమునుగూడ రచించియుండిరట. ఈతఁడు ప్రసిద్ధులగు తిరుపతి వేంకటకవులచే 'కవితానిధి' యని ప్రస్తుతింపఁబడినవాఁడు.

కావ్యనాటకాలంకారాది సమస్త సాహితీగ్రంథాధ్యాపకులు బొమ్మకంటి నృసింహశాస్త్రిలుగారు జగ్గంపేట జమీందారుల యాస్థానము నలంకరించిన మణియొక విద్వాంసులు. శాస్త్రిలుగారు గురుముఖమున తర్కవ్యాకరణాదులు తరిచి చూచినవారు. తిలకసహస్రము, మణిమంజీరము అనునవి వీరి రచనములు.

పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులు (1822-1900) విశాఖపట్టణములో స్థాపించియుండిన 'ఆర్షవిద్యాపాఠశాల'కు జగ్గంపేట జమీందారులు ప్రధాన పోషకులుగా నుండిరి.

జవ్వాదివారు

జవ్వాదివారు పూర్వపుతరములనుండి జమీందారులు కారు. వీరికుదురున లక్ష మయ్యనాయఁడుగారే తొలి జమీందారు. వీరి తాత లక్షమయ్యగారి హయాము

పండి జమీందారీఫాయాతో సంస్థాన మర్యాదలను సాగించిన శ్రీమంతుల కుటుంబము వీరిది. అక్షయ్యశాయయ్యగారి కాలమున 1943 లో ఓగిడి, డిప్యూటీపాడు ఎస్టేటులనుకొని వీరు అక్షరాల జమీందారులే యయిరి.

జవ్వాది సుబ్బమాంబావెంకయ్యార్యుల ద్వితీయపదనయ్యగారు అక్షయ్య శాయయ్యగారు. వీరు పెనుగొండ సాహిత్యపరిషత్తునకు వ్యవస్థాపకాధ్యక్షులు గుఱి వీరి సాహిత్యగోష్ఠి కాక సాక్ష్యము. వీరి యాధ్యక్ష్యమున రూపొందిన రస్వతీగ్రంథమాల నాయయ్యగారి కావ్యప్రచురణాభిలాషకు చక్కని తార్కాణము. ప్రథమర్యాదాపాలనమునకు వీ రేరేఖలు ప్రచురించబడిన పంచాంగములు ప్రబల నిదర్శనములు. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి, తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రి, చర్ల భాష్యకాచిశాస్త్రి, కాశీ కృష్ణాచార్యులు మున్నగు కవి గండితులు వీరిచే సమ్మానితులు.

నాయయ్యగారితో నాటు వారికుటుంబమున పెద్దొకరు వృత్తిధర్తలు. వీరి పండియగు వెంకయ్య, అన్న నరసింహమూర్తి, ఇల్లాయి అదిలక్ష్మమ్మ, పెద్ద పాడుకు వెంకటరామశాస్త్రి, వియ్యంతులు బందరువాస్తవ్యులు - ఈ సమగ్ర సరరామపయ్యనాయయ్య ఈ యాద్యుల వృత్తిధర్తృత్వమున నిర్వహి గీర్వా శాంధ్రకృతు లాకృతి దిద్దుకొనినవి. వీరిలో పండ్రెండింటికి నాయయ్యగారు వృత్తినాయకులు.

మచ్చా వెంకటకవికృతమగు వైదర్భీపరిణయ మను ప్రౌఢ పద్య సబంధము నాయయ్యగారి జనకులగు వెంకయ్యగారి కంకితము. వెంకటకవి ప్రాచీనకవిశ్రేణికిఁ జెందినవాడు. సమకాలికులగు మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రివంటి విద్యత్కవిమండనులచేఁ బ్రశంసల నందినవాడు. కలిదిండి సరసింహరాజకృతమగు 'యగవాణి' యను ఖండకావ్యమును, మచ్చా లక్ష్మీ సరసింహరాయవిరచితమగు చంపకమాలికయును, నాయయ్యగారి అన్న సరసింహమూర్తిగారికి కృతి. జామవారివీరచరిత్ర ఖండకావ్యము (మూడవ భాగము)ను, ద్రోణరాజు వెంకటపూర్ణప్రజ్ఞుల చిత్తరంజనదాసు అను తీర్థ కరిత్రమును నాయయ్యగారి అర్ధాంగి అదిలక్ష్మమ్మగారి కంకితము. తెనుగు రాజు పెనుమెచ్చ సత్యనారాయణరాజుగారి 'తపోభూమి' యను గద్యకృతియును ప్రౌఢకవి అమ్మిపెట్టి లక్ష్మయ్యగారి 'అనామిక' యను పద్యకృతియును నాయయ్యగారి కుమారుడు వెంకటరామశాస్త్రికి అంకితము.

'తెలగ కులంబునం బొడమి తేటతెనుంగు కవిత్వధారలంగల మధు వెల్లఁగ్రోలి బహుకావ్య విభుత్వమునంది....' న వారు నాయయ్యగారు, 'కృష్ణ' లాభిఖ్య కృతి స్వీకరించి భాషాభిమానముఁ జూపి యలరితీపు'* అను పండిత

* సానారాజన్య - విఖ్యాత జనచరిత్రము, ద్వితీయ ప్రకరణము, పుటలు 284-288.

ప్రశంసలతో పేర్కొనబడిన కృష్ణలీలాభిదమగు కావ్యస్వరూప స్వభావములు తెలియలేదు. ద్వితీయ సత్యనారాయణసూరికృత 'కల్యాణకావ్య' మను పద్య కావ్యమును చెళ్ళపిళ్ళ దుర్గేశ్వరశాస్త్రి అనువదించిన 'ఆవిమారక' మను భానునాటకము, గిద్దలూరు గురుస్వామికవి రచించిన 'ఆంధ్రప్రతిభ' యను చాళిత్రతక రూపము, వేదాంతకవి విరచించిన 'కష్టకాలం' అను సాంఘికరూపకము, గిదిమెళ్ళ రామానుజాచారి నిర్మించిన 'మాండవి' యను పద్యకావ్యము, కొనోదేవు తిరుటుంబరాపు రచించిన 'పైడిగడ్డ' యను రూపకము, డాక్టర్ శంకర శ్రీరామారావు సంతరించిన 'కబీర్ సూక్తి ముక్తావళి', కాళహస్తి వేంకట సరసింహారావుగారి 'గీతానువాదము', వాజపేయయాజుల వేంకటసుబ్రహ్మణ్య సోమయాజుల 'లక్ష్మయార్య చంద్రోదయః' యను గీర్వాణకృతియును నాయుడుగా రంకితముపొందిన కృతులు.

'....వాగ్దేవతా సర్వరజ్జి పారీణతకున్ మలంచిన కళాసామగ్రియై.... భారతీమూర్తుల్ దిగ్గజులైన సత్కవులు శిల్పుల్, పండితుల్, గాయకుల్... గొలువ దర్బారు....' తీరిన నాయుడుగారు, '....కవికులాలంకార విభ్యాతుడై ప్రసాదైవాఽపయి యెల్ల వారలకుఁగాపై వాఙ్మయోద్ధారకాఖ్యాపూర్ణుండయి దాన దిర్ఘుఁడయి షష్ట్యబ్దోత్సవానంద ముట్టుఁపన్....' కవిపండితుల నాదరించి పెంపొందించిన జవాదివాఙ్మయము జవాదిపల్లె తెలుఁగునేల గువాళించునని దివిపండితులు కైవారము లొనర్చి† ఆమ్మిసెట్టి లక్ష్మయ్య రచించిన చంద్రగిరి దుర్గము అను పద్య కావ్యమునకు నాయుడుగారు వ్రాసిన సమీక్ష వారి సాహిత్య సౌహిత్యమునకు వినిర్మల దర్పణము.

టెక్కులి

కళింగసీమయందలి పురాతన సంస్థానములలో నిది మొదటి. పీఠ దాదంబరాజు పంశీయులట. నరసింహభేడి, జయకృష్ణుడు రఘునాథజగద్దేవు, రామకృష్ణ జగద్దేవు మున్నగువారీ సంస్థానమును పాలించినవారిలో నాడుకులు. పదునైదవ శతాబ్దమునాటి పురుషోత్తమదేవుని సేనానియగు గోపాలదేవుడు మొదట సామంతుడుగానుండి టెక్కులిరాజ్య పాలకుడుగ స్వతంత్రుడయిన వాఁడు. పర్లా పాలకుల మెప్పునుపొంది టెక్కులి రాజ్యపాలకులు జగద్దేవ బిరుదమును బడసిరని చరిత్రము.

టెక్కులి పాలకులలో లక్ష్మీనారాయణహరిచందనజగద్దేవు, విద్యా వాచస్పతి, పురాతత్త్వ విశారద బిరుద విరాజితులు. ఇతని తనయుడు గోపీనాథహరిచందనజగద్దేవు ప్రాచీన శాసన పరిశోధకులుగా చరిత్రక

† ఆంధ్ర శేషగిరిరావు, జవాదివాఙ్మయము, జవాది లక్ష్మయ్యనాయుడు షష్టిపూర్తి సంచిక, పుటలు 28 - 37.

సమీక్షకులుగా సంస్కృతాంధ్ర బాషాభిమానులుగా సరల కళాపోషకులుగా ప్రసిద్ధికెక్కినవారు. ఆంధ్రేతిహాస పరిశోధక మండలికి వీరు రాజపోషకులు.

తిరుపాచూరు

తిరుపాచూరు ఎన్నేటూదారులు వెలమవారు. ఇనుగంటి గృహనామములు, పితాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు, వెంకటగిరి, మీర్జాపురము, పుయ్యూరు, కపిలేశ్వరపురము మున్నగు జమీందారులు వీరి బంధువులు.

ఇనుగంటి వెంకటరాయణింగారు వెంకటగిరి రాజా సర్వజ్ఞమూర్తీ యాచేంద్రుల అల్లురు; వీరి ధార్యయగు రాజ్యలక్ష్మమ్మ వెంకటగిరివారి యాడుబడుచు. ఈ దంపతుల జ్యేష్ఠ పుత్రులగు రాజా వెంకట కృష్ణారావు (1899-1935) జటప్రోలు రాజా వెంకటలక్ష్మారాయ బహద్దరుగారి అల్లురు. లక్ష్మారాయ బహద్దరుగారి ద్వితీయపుత్రిక సరస్వతి వెంకటకృష్ణారావుగారి ధార్య. జటప్రోలు సంస్థానాస్థాన కవియగు వాజపేయయాజుల సుబ్బారాయకవి తిరుపాచూరు వారికిని ఆశ్రయించు. సుబ్బారాయకవి సీతారామరాజు సరస్వతీ రామాయణాది ప్రబంధకర్త. ఈతడు రచించిన 'రాజా వెంకటకృష్ణారావు బహద్దరువారి జీవిత' మను గ్రంథమున వెంకట కృష్ణారావుగారి విషాదాంత జీవితము చిత్రింపబడినది.

భర్తృవియోగ పరితప్తమాననయగు వెంకటకృష్ణారాయల సతి సరస్వతీ దేవి భర్తృ దుర్మరణమును పురస్కరించికొని రచించిన 'సతీవిలాస' మను కావ్యము ఆంధ్రసాహిత్య చక్రవర్తి చిలకమర్తివారిచే తీర్తింపబడినది. భర్తృవియోగ దుఃఖమును బ్రకటించు నీ కావ్యము సతీవిలాస కావ్యఖండికను బోలిన కళాఖండమని కవిపండితులు విద్యావతియగు సరస్వతీదేవి కవితాసృష్టిని శ్లాఘించిరి. శుద్ధాంతకాంతలు చెప్పిన కవితవ మంతఃపుర స్త్రీలవలెనే ఘోషాగలిగి పరదాలమాటున నణగియుండక గ్రంథరూపమున ప్రచురింపబడు పరమానంద కరమగు విషయము. అందలి రెండుపద్యములు :

'ఎట్టిజవంబు సేసితిన్ యెట్టితపంబులఁ బూనియుంటిన్
ఎట్టి విశేషదానముల నిచ్చితిన్ తొలిబామునందుఁ జే
పట్టితి మిమ్మువంటి గుణవంతుని వీరుని లోకమాన్యునిన్
గట్టిడి బ్రహ్మ నిర్దయతఁగాంచి మిముం విడఁజేసె నక్కటా !'

పు. 42

'నీ తలిదండ్రులన్న ధరణీధవ : పృథ్విలఁటం చెఱంగవో
చేతము దుఃఖదుర్భరతచేఁగదుఁ బొక్కఁగఁ గన్నులుండియు
నీ తనుభాగ్యమున్ గనఁగ నేరక వారట సంధులైరి ; నా
థా : తపియింపఁజేయుటలు ధర్మమే జీవితశేష మంతయున్'----- పు. 45

తిరువూరు

ఈ ఎస్టేటుపాలకులు వెల్లంకిగృహనామకులగు వెలమవారు. వీరి పూర్వులు గోలకొండనవాబులయొద్ద సరదారులు ; మొగలుపాదుషాని కాలమున దేశపాండ్యాలు. వీరికోవలో దేశపాండ్యా రాజు వెల్లంకి గోపాలరావు ముఖ్యులు. వీరి అయిదుగురు పుత్రులలో మూడవవారైన పెదరామరావుగారు తిరువూరు జమీందారులకు వంశకర్త. వీరిపుత్రుల కాలమున తిరువూరు రాజుపేట, నడిమి తిరువూరు, ప్రాతతిరువూరు అను మూడు ముఠాలుగా చీలినది. శాశ్వత పరిష్కారముతర్వాత ఇవి మఱి కొన్ని ఎస్టేటులుగా విభజింపఁబడినవి.

తూర్పుతిరువూరు జమీందారులు జగన్నాథరావుగారు చక్కని ఆంధ్ర భాషాపాండిత్యము గలవారు. బెజవాడలోని రామమోహన గ్రంథాలయము తిరువూరు జమీందారు రాజు వెల్లంకి చినవేంకటరావుబహద్దరు జమీందారువారి విరాళమువలన నిర్మితము.

నడిమితిరువూరు — చినగడప యెస్టేటుదారులు రాజు వెల్లంకి చినవేంకట రామారావుగారు తిరుపతివేంకటకవులచే శతావధానములు చేయించి సమ్మానించిన వారు. వావిలకొలను సుబ్బారావుగారి షష్టాశ్వాసపరిమితమగు కౌసల్యా పరిణయము అను పద్యప్రబంధమును వీరి సమాదరణమునఁ బ్రకాశితము. రామారావుగారు కోలంకజమీందారిణి రావు చెల్లయ్యమ్మగారి సోదరులు ; విద్యా సాధకులు ; కవితారసోదరులు.

తొయ్యేరు

ఈ ఎస్టేటుదారులు నల్లపరాజువారు. ఆంధ్రక్షత్రియులలో ధనంజయ గోత్రులు ; కోటసంజ్ఞాంకులు. నల్లమ్మ భక్తులు. వీరి మూలపురుషుఁడు నల్లప రాజు రంగరాజు. ఈ రంగరాజు మనుమఁడగు రామభద్రరాజు నిజామునకు తోడ్పడి మీర్జా, రాజాబహద్దరు, మన్నబ్దారు బిరుదముల నందినవాఁడు. ఈయనసంతతిలోని ఇమ్మడి వెంకటపతిరాజు విజయనగరము పూసపాటి నారాయణగజపతివలన మొయిద, విజయరామపురములను మొఖాసాగ్రామ ములుగాఁ బొందినవాఁడు. ఈ వెంకటపతిరాజు సంస్కృత పారశీకాంధ్ర భాషలలో వీనుమిగిలిన పండితుఁడట. ఈయన అశ్వశాస్త్ర మను నాంధ్ర పద్య కావ్యమునకుఁ గర్త. మిక్కిలి మల్లయకవిరచిత పండితరాయశతకము వేంకట పతిరాజున కంకితము*. నల్లపరాజు అచ్యుతరామరాజుగారు విజయనగరము నుండి గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి సంపాదకత్వమున వెలువడుచుండిన కల్యాణి యను సాహిత్య మాసపత్రికకు మహారాజప్రోషకులు.

*Rajah Mirza Nallapa Raju Achyuta Rama Raju, History of Nallapa Rajus, J.A.H.R.S., Vol. XII, pp. 237, 238.

చరిత్రము

కళింగసమయందలి చిన్న ప్రొప్రయిటరీ ఎస్టే టీసి, ఎస్టేటరులు త్రిపురాసారు. వీరు తెలంగాలు. శ్రీకాకుళముతాలూకలోని సిద్ధాంత మును గ్రామము వీరి నివాసము. ఈ సిద్ధాంతము లక్ష్మీపుత్రులును, సరిస్వతీసేపకులును నగు త్రిపురాసవారి సావాసముచే లక్ష్మీసరిస్వతుల శుద్ధాంతములు. చిట్టెమాంబా వేంకటస్వామిచౌరల సంతానము త్రిపురాస తమ్మయచౌర (1849-1890). తమ్మయచౌరగారి కుమారులు వేంకటసూర్యప్రసాదరాయకవి (1889-1945).

తమ్మయ్యచౌరగారు కర్తలుగా, కారయితలుగా చరితారులు. 'దేవీభాగవతము, దెలిగించి స్థిరయశస్త్రము, దైని రవిలోకచక్రవర్తి, దీనార్థికవి బుధాధీనార్థుడై లోకవిభ్యాతి, గన్నట్టి విశ్వదాత....'. సీతి, ముఖలింగేశ్వర, పాండురంగాష్టోత్తర శతకములు, నిద్రావిజయము, నిటీవిటనటనార్థమాల, కామినీనిమ్మోహజననతారావళి మున్నగునవి తమ్మయ్యచౌరగారి స్వీయకృతులు. పీ రాంధ్రీకరించిన దేవీభాగవత మముద్రితము. వీరి పాండితీపటుత్వమునకు దేవీభాగవతము ప్రబల నిదర్శనము. హృదయంగమమయిన శైలి వీరి రచనములయందలి విశిష్ట లక్షణము. ముక్కవిల్లి సాంబయ్యశాస్త్రి వీరి యాస్థాన కవి. శాస్త్రిగారు ఉభయభాషాకవితాసామర్థ్యము గలవారలు. వీరి జానకీశ్వర శతకము మాత్రము ప్రచురితము. వీరు సుకవితాచణులగు సూర్యప్రసాదరాయ కవిగారికి విద్యాగురువులు.

త్రిపురాస వేంకటసూర్యప్రసాదరాయకవి సాహిత్యవ్యవసాయమునందు తండ్రిని మించిన తనయుడు. వీరికి భారతీతీర్థమువా రొసగిన కవిభూషణ బిరుదమును, 1943 లో ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తువారు ప్రదాన మొనర్చిన కళా ప్రపూర్ణ బిరుదమును వీరివల్ల సార్థకములు. 1927 లో బళ్ళారిలో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషద్వార్షిక మహాసభకు ప్రసాదరాయకవిగా రధ్యజులు. ఆ తాత్కాలిక సములు గల నిర్వచన కుమారసంభవము, ఏకపాత్ర నాటికగా దేశీయచ్ఛందము లలో రూపొందింపబడిన మొయిలు రాయబారము, నాలు గాశ్వాసముల రఘూదయము, ద్విపదలో తీర్చిన రతివిలాపము వీరి ముద్రతకృతులలో కొన్ని. కిరాతార్జునీయము, నిర్వచన రఘువంశము, ఉత్తరరామచరిత్రము, భారవి కాళిదాస భవభూతి మహాకవుల రచనల కాంధ్రీకృతులు. దేశీయచ్ఛందములలో, దీర్ఘబడిన ద్విపాత్రనాటిక శ్రీ భగవద్గీతామృతము కవిగారి కృత్యంతరము. మొయిలు రాయబారము ప్రతిపద చమత్కారభరితమయిన కాళిదాసకృతికి, దెలుగుసేత. 'కట్టదప్పని స్వాతంత్ర్యగరిమ'ను పుణికిపుచ్చుకొనిన దేశీ రచన మిది. 'ఆంధ్రభాషావిభూష' యని కట్టమంచివారి కతపత్రము. ఈ కృతి జయపుర సంస్థానాధీశ్వరులు విక్రమదేవవర్మగారి స్వీకృతపుత్రిక. సీతాహృద

యానువర్తి శ్రీరామచంద్రమూర్తి కంకితము. 'కృతికర్తయై లనత్కృతిభర్తయై యాంధ్రకవితా ప్రియంభావుకత్వము వహియించి' 'భారతోర్వి సార్వభౌమ ప్రియకుమార కరదత్త కనకకంఠణ విభూషితహస్తుః' డయిన సూర్యప్రసాద రాయకవి జయపురసంస్థాన గౌరవాస్థానకవి.

దొంతి

తెలంగాణము నందలి ప్రాచీనమయిన సంస్థానములలో నిది యొకటి. తొలుత నిది అతి ప్రసిద్ధమైయుండి నడుమంబడియుగా అంతరించినది. నేటికిని ఈ సంస్థానపాలకుల సంతతివారు యథాశక్తిగా విద్యత్సమ్మానము నలుపుచున్నారట. మెదఱమండలము, సిద్దిపేట తాలూకా కుక్కునూరుపల్లి వాస్తవ్యులగు దేంకట పొండరీకయాలవారు దొంతి సంస్థాన విద్వాంసులు. వీరు ఘనాంతము యజుర్వేదము నభ్యసించి, పొండరీకాంత శ్రౌతప్రయోగత్రయములు నేర్చి, సంగీత సాహిత్య బోధిషములయందు అసాధారణమగు ప్రజ్ఞాప్రాప్తివమును సంపాదించినవారు. దొంతి సంస్థానాధీశ్వరులు వీరిని గౌరవపురిస్సరిముగా తమ యాస్థానమునకు రావించి యాస్థాన విద్వాంసులుగా నియమించి ఈనాము రిచ్చి సత్కరించిరి. వీరి రచనలలో శ్రౌతసూత్ర వివరణము ప్రధానమైనది. శతావధానులును, ఆంధ్ర ఐద్ర పురాణ కర్తలును నగు పిళ్ళపాటి చిదంబరశాస్త్రి గారు 1919 లో దొంతి యాస్థానములో శతావధాన సభ జయప్రదముగా నిర్వహించి పండిత సమక్షమున సమ్మానము లందిరఁట.

నారాయణపురము

తెలంగాణమునందలి నల్లగొండ మండలములోని దీ సంస్థానము. ఈ సంస్థానమునందు పేరుపొందిన విద్యత్కుటుంబము శ్రీరామ కవచమువారు. అనంతశాస్త్రి యను సతఁడు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథముల ననేకము రచియించెనట. కృష్ణయ్య (1863-1926) యను సతఁడీ సంస్థానమునం దాస్థాన కవిగా నుండి భానుమతీ పరిచయము, శాకుంతలము, హరిప్రయ అను నాటకములను రచియించిరట. ఈయన నారాయణపురము సంస్థాన చరిత్రమునుగూడ వ్రాసెనట.

నొసము

ఇది రేనాటి సీమలో కడపమండలమున పేరు పొందిన ఒక పెద్ద పాళయము. శాశ్వతకర నిర్ణయము నాటికే ఈ పాళయగాండ్రు తవుణీదారులు. వీరు మోటాటి శాఖకు చెందిన రెడ్డి బిడ్డలు. దొరవారిను బిరుదనామమే వీరి గృహనామముగా వాడుక. జానపద సాహిత్యమున ప్రచార ప్రశస్తల నందిన జయరామరెడ్డి, నరసింహరెడ్డి మున్నగువా రీ పాళయగాండ్రులో కొలికిపూసల

వంటివారు, సిపాయిల తిరుగుబాటునకు చాల పూర్వమే కుంభిణీ ప్రభుత నెదిరించిన వీరుఁడు నరసింహరెడ్డి.

ఈయన ఆస్థాన పండితకవి ఓబళాచార్యులు ఆచార్యులుగారి కృతు లేవియును లభ్యము గాలేదు గాని కొన్ని చాటుపులు వీరిపేర చెలామణి యగు చుండినట్లు చాటుపద్య మణిమంజరి సాక్ష్యము.* పరరాజులకు అంగిటి వినమును, తలఁపిఁది అంకుసమును నయిన 'నొసము' ప్రశస్తిని బ్రకటిక రించు చాటుపులు కొన్ని మిత్రులు సాశ్వ కృష్ణమూర్తిగారివలన వినియుంటిని గాని వాని కర్తృత్వ మవిజ్ఞాతము.

పర్తియాల

ఇది ప్రాచీనమైన జూపల్లివారి సంస్థానము. జూపల్లివారు వెలమదొరలు. పర్తియాలయే నేటి పరిటాల. పరిటాలకు, బెజవాడకు ఇరువది మైళ్ళ దూరము. పర్తియాల సంస్థానాధీశ్వరులలో సాహిత్య పోషకుఁడుగా వెలుఁగునకు వచ్చిన వాఁడు జూపల్లి వెంకటాద్రి. మహామహోపాధ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతి రచించిన చంద్రికా పరిణయ ప్రబంధ రచనమునకు ప్రేరకుఁడీ వెంకటాద్రియే. బాలసరస్వతి ప్రముఖలాక్షణిక చక్రవర్తియే కాక చంద్రికా పరిణయ ప్రముఖ శతాగ్ర ప్రబంధకర్త. రాఘవ కృష్ణ పాండవ కథాయుక్త ప్రబంధ మగు రాఘవయాదవపాండవీయ త్ర్యర్థి కావ్య నిర్మాత. రంగకౌముది నాటకము, బాల సరస్వతీయ మను పేర పండిత లోకమున ప్రసిద్ధినందిన ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి వ్యాఖ్యానము, భాషా వివరణము మున్నగునవి కవి యితర రచనములు.

చంద్రికాపరిణయము ప్రౌఢ ప్రబంధములలో నొకటి. కాశిరాజునందిని యగు చంద్రికను భీముఁడు పెండ్లాడిన కథ యందు వర్ణితము. ఇందలి దొక పద్యము :

'అంతట రుక్మ బాహువసుధాధిప నందన యొక్కనాఁడు శు
ద్ధాంత గృహంబు వెల్వడి విహారగతిం జనుదెంచె నెచ్చెలుల్
చెంతలఁ గొల్వఁ జంచదశిశింజిత రంజిత కుంజ మంజుల
ప్రాంత గిళత్ఫలానవరతాంగజమోటికిఁ బుష్పవాటికిన్'

చంద్రికాపరిణయ ప్రబంధ కృతిప్రేరకుఁడగు వెంకటాద్రి తండ్రి జూపల్లి లింగన్న. ఈ పాలకునివలన పురస్కృతుఁడుగామి కాబోయి రంగ రాజు లింగకవి యను నొక తిట్టుకవి లింగన్నను నిగూఢముగాఁ దిట్టినట్లు—

'రవికోటి ధామమయమై

నవకాంచన యుతము నగుచు నానాటి కొగిన్

* చూ. ద్వి. బా., పుటలు 133, 134.

భువిని శివాన్వితమగు నీ

భవనము జూపల్ల లింగ భవగుణసంగా :

అని అప్పకవీయుని నం దుద్భృతమైన యీ పద్యమువలన చెలియుచున్నది.

పాయకరావు పేట

ఈ సంస్థాన పాలకుల పూర్వులు కాకర్లపూడి వాస్తవ్యులగుటవలన వీరి యింటిపేరు కాకర్లపూడివా రైనది. వీరు సూర్య పంశీయులగు నాంధ్రక్షత్రియులు ; వాసిష్ఠ గోత్రీజులు. కాకర్లపూడి కనకరాజు వీరి పూర్వుఁడు. ఈతని యేడుగురు కొడుకులలో ద్వితీయుఁడు దేవనరాజు. ఈతని ద్వితీయ పుత్రుఁడగు అప్పలరాజు (1612-1626) గోలకొండ సవాబుల మొక్క సరదారుగా నుండి యుద్ధనైపుణ్యమునకు పాయకరావు బిరుదమును, ప్రభుభక్తికి కొంత రాజ్యమును నవాబునుండి సంపాదించినవాఁడు. 'పాయకరావు' అని అప్పలరాజుగారు బిరుదము నందినది నిజామ్-ఉల్-ముల్క్ వెలన అని కొందఱు. ఈ రాజ్యములో అనకాపల్లి, సత్యవరము, మెళుపాక మున్నగు నిజారా యిండినవి. జయపురము విక్రమదేవుగారు సలావర్ పాయకరాయనికి అనకాపల్లి నొసంగినట్లు హిల్ జమీందారుల చరితము (పు. 10) పేర్కొను చున్నది. ఈ సంస్థానమునకు తునికి చేరువలో తాండవసది యొడ్డునఁగల సత్యవరము రాజధాని. అందువలన దీనిని సత్యవర సంస్థాన మని కూడ వ్యవహరించుట కద్దు.

కాకర్లపూడి అప్పలరాజుగారు 1750 లో అనకాపల్లిలో టోగలింగేశ్వర దేవాలయమును నిర్మించినట్లును, ఎలమంచిలికి ఏడు కోసుల హారమునఁగల ఉపమాక వెంకటేశ్వర స్వామి దేవాలయము ఈ అప్పలరాజుగారి కాలమున (సుమారు 1770) వెలసినట్లును చరిత్రము.* అనకాపల్లి నూకాలమ్మ అప్పల రాజుగారి కొలుపులందిన గ్రామదేవత. అనంతర కాలమందు ఈ దేవాలయ ధర్మ కర్తృత్వము సంస్థానపు హక్కులతోపాటు గొడే జమీందారులకు సంక్రమించినది.† కాకర్లపూడి పాయకరావు విజయనగరము మొదటి ఆనందరాజునకు తోడి యల్లుఁడఁట. ఈతఁడు యుద్ధరంగమునందు ఆనందరాజునకు సాయపడి విజయములను చేకూర్చినవాఁడు. '... శ్రీరామేశపుం సరకారుతు సిఫహ సరదారుగా' రగు బుస్సీచౌరను జూడ పచ్చిన, ధరావరులలో '.... విద్విషద పాయకరాయత బాహుశౌర్యుఁడగు పాయకరాయఁడు' (రంగా 1-152) పైత ముందెనఁట. బొబ్బిలి యుద్ధమున పెదవిజయరామరాజుగారికి కళింగ సంస్థానాధిపతులలో 'పొలుపొందఁ గాకర్లపూడి జగన్నాథరాజుగారిక కొంత

* కళింగదేశ చరిత్ర, పుటలు 61, 63.

† పైది, పు. 65.

ఫౌజతోడ సత్యవరపు పురస్వామియౌ నల రామభద్రరా జొకకొంత బలముతోడ' (రంగా 1--160) తోడ్పడినట్లు తెలియుచున్నది. కాకర్లపూడి జగన్నాథపాయకరాయనింగారు చొడ్డుగల్లుసీమ నేలుచుండినట్లు స్థానికచరిత్ర సంపుటముల సాక్ష్యము.

జగన్నాథపాయకరాయనింగారి తనయులగు గోపాలపాయకరావు రుస్తుమఖాన తనూభవుడగు సూరుద్దీన్ హుసేన్ తలకొట్టి విజయనగరాధీశ్వరుని దేదేలించిన మహావీరుడు. ఈ గోపాలరావుగారి కుమారుడు రామభద్ర పాయకరావు. ఆతరువాత వారిసులు లేనందున పూర్వపాలకుని తల్లికి, భార్యకు సోలీనా పదిపేలరూపాయలు చెల్లించుచు సర్కారు పేష్కమును కుంభిణీకి జమకట్టు షరతుమీద నీ సంస్థానము విజయనగరమునకు దఖలుపఱుపఁబడినది. దీరిరుపురి మరణానంతరము దత్తపుత్రుడను పేర వివాదమునకు దిగిన యొక వ్యక్తి పక్షమున 1832—1834 ప్రాంతముల కుంభిణీమీద జరిగినపితూరి అణచిదేయఁబడినది. సత్యవరపు కాకర్లపూడి నరసరాజు అనునతఁడు 1806 లో గొడిచెర్ల శ్రీరామపురము హుండాలను విజయనగరము రాజాగారి నుండి ఖరీదుచేసి అయిదమ్మట గొడే సూర్యనారాయణరావుగారి కమ్మిచేసిరి. 1832 లో చురల కాకర్లపూడి పద్మనాభరాజుగారు వీనిని ఖరీదుచేసిరిగాని శిస్తులు సరిగా చెల్లక ఆ ముఱుసటియేడే వేలమునకు వచ్చినది. వీరి సంస్థానమంతయు అనంతరకాలమున నిండుఱిండుగా గొడే జమీందారుల యాధిపత్యము క్రిందికి వచ్చినది.

కాకర్లపూడివారు కవిపండిత పోషకులగుటచే గాక కృతికర్తలుకూడ. జగన్నాథరాజు గోపాలరాయలకు పూర్వుఁడును, మొదటి పాయకరావు తమ్ముని కుమారుఁడును నగు రామభద్రపాయకరావు—

‘చమ్మినీ పరిణయ ప్రథిత సత్కృతిఁజేసె

బ్రతిభానుభావ సమ్మతముగాఁగ

రత్నిలగిరినాథ శతకంబుగావించె

సుప్రసాద మహత్వ దీప్రముగను

నచలేఖినీలేఖ్య కవితానవద్యత

వెలయించె ననురూపవృత్తిఁదనర

సతతచాటునిబంధ సరసోక్తు లలరించె

సహృదయహృదయైక సరణీమీఱ

ననుచుఁ గవిలు నుతింతు రెవ్వనినతండు

సంగరాభీల శరజాల శమిత విమత

దవహతాశుఁడు రామభద్ర క్షితీశ

ఘనుఁడు భువనధురంధరఖ్యాతిఁ దనరె’

—(1-62)

నని కాకర్లపూడివారి యాస్థానకవి యగు రేకపల్లి సోమప్పకవి రచించిన రుక్మవతీపరిణయ కృత్యవతరణీర మూలమున స్పష్టపడుచున్నది. రేకపల్లి సోమప్ప గోపాలపాయకరాపునకు ఆశ్రితుఁడు. సోమకవికి పూర్వము, శానంపూడి తిమ్మకవి, వెలిపెల గౌతమరాజు గోపాలరాయని ఆస్థానకవులు. తిమ్మకవికి గోపాలరాపు దోసలపాడను నగ్రహారమునిచ్చి గౌరవించెనఁట. తిమ్మకవి మరణానంతరము సోమప్ప ఆస్థానకవి పట్టమును బడసెనఁట,

‘లప్పా రేకపల్లి సో

మప్పా : విబుధాశిపాశి యమ్మరపు లప్పా :

ఒప్పులు నీ కవితలు వె

న్నప్పాలకు సాటిపచ్చ నా : భి శి రుచులన్’

అని సమకాలికుల పొగడ్తలనందిన సోమకవికి అడిదము సూరకవి ప్రతి పదమునను ప్రతిస్పర్థి. సూరస సోమప్ప లిరువురును స్పర్థాశువులని అనేక చాటువుల సత్యాకరణము. గోపాలరాపు సోమప్ప నాదరించి మడిమాన్యము తొనఁగి సత్కరించెనఁట.

సోమప్ప రచించిన రుక్మవతీ పరిణయ* మను నయిదాశ్వాసముల శృంగార ప్రబంధము ‘అనవద్య హృద్య ప్రబంధ కథా ప్రసంగ సంగతి సంగీకరించు’ గోపాలరాయల కంకితము. రుక్మిణీకృష్ణుల తొలిచూలగు ప్రద్యుమ్నుఁడు పుట్టినదాదిగా ఆతఁడు రుక్మితనయ యగు రుక్మవతిని పరిణయ మాడుటదాతఁ గల గాథ యిందలి కథాశరీరము. సోమప్ప గోదావరీ మండలములోని తాళ్ళపూడి నివాసియగు రేకపల్లి సూర్యనారాయణ సోమయాజుల పుత్రుఁడు. దేదదేదాంగపేత్త. సకలశాస్త్ర పారంగతుఁడు. కృతిభర్తయగు గోపాలరాపు శ్రీరృష్ణలీలా సుధారస సరసకృతి ప్రముఖ సప్తసంతాన నిరంతరీకృత సంతోష స్వాంతుఁడఁట.†

గోపాలరాపుగారి కుమారుఁడు రామభద్ర పాపకరాపు. ఇతఁడుకూడ కవిపోషకుఁడు వైదరుసు అప్పయ్యకవి యీతని యాస్థానకవి యని పరిశీలకుల యభిప్రాయము. రుక్మకవి రచించిన ఉపమాక వేంకటేశ్వర శతకమున రామభద్ర పాపకరాయ రాజమౌళినామము ప్రసక్తము. ‘నాకవితకు నెంచి వీనిఁబ్రోవుమనుచు. కాకర్లపూడి పాపకరాయ నృపాలమౌళితోనైన నెలవీయరాదో.... ఉపమాక వేంకటేశ’ యని కవి దేవునితో మొఱియిడుటవలన

* అంధ్ర విజ్ఞానసమితి, ఏజయనగరము, కాకినాడ ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ, 1940 ; Triennial Catalogue, Vol. III, Part iii, R. No. 549.

† విశాఖపట్టణము జిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహములో ప్రసిద్ధిహృద్భూదయ రుక్మవతీ పరిణయములను ప్రబంధద్వయము సోమకవి విరచితమని నిరూపించుట ప్రామాదికమని తోచుచున్నది. వాస్తవముగా నీ రెండుపేర్లును ఒకేగ్రంథమును నిర్దేశించు పర్యాయవాచక ములుగా గ్రహించుట యుక్తము (చూ. పు. 133).

నాటికి పాయకరాయ నృపాస్థాన ప్రవేశము కాలేదనుట స్పష్టము. 'విబుధలో కేశ ఉపమాక వేంకటేశ' యను మకుటముగల సీసపద్య శతకమిది. ఇందు ఉపమాకలో వెలసిన ఆలమేలుమంగావేంకటేశ్వరుల పరిచయకథ వర్ణితము.

'సారస్యమేర్పడ సాహితీ కలశాబ్ధి
శేముషీమంథాద్రిచే మథించి
యా కీర్తి రాకాసుధాకరుఁ గాకర్ల
పూడి వంశంబుది పూర్ణచంద్రుఁ
డగు రామభద్ర పాయకరాయ రాజమౌ
ళి కొసంగి. యామాధురీ సుధా ర
సంబు కాకవిదనుజనికిఁములఁ గికు
రించి బుధతతి కర్పించి గరిమఁ
గాంచి సాలంకృతయగు శృంగారిసీస
శతక రాజలక్ష్మిని సంతసంబుగడక
నుడుగరగనిత్తు నీకు నహో పరాకు
విబుధలో కేశ : యుపమాక వేంకటేశ'

అప్పయ్యకవి 'బళిర కటివేల్పు పసిఁడి దువ్వలుపదాల్పు!' యను మకుటముగల సీసపద్యములతో బళిర కటివేల్పు శతకమునుగూడ రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందు రాచాకృష్ణుల 'కాయజోపనిషద్గ్రంథాలు' వర్ణితము.*

పార్వతీపురము

ప్రాచీనమైన కొండజమీందారీలలో పార్వతీపుర మొకటి. దీనికే బెలగా మని నామాంతరము. బెలగామునకు రాజధాని పార్వతీపురము. బెలగాము జమీందారీకుటుంబమున ప్రసిద్ధ వ్యక్తియగు పార్వతమ్మపేర నిర్మితమయిన దఁట పార్వతీపురము : ఈ యెట్టేటు శ్రీరాకుళమండలము పార్వతీపురమునకు సమీపమునందలి పడునాలుఁగు గ్రామములతోఁ గూడి యుండినది. ఇదికూడ జయపురసంస్థానాధిపతులవలన 1796 లో నేర్పడిన సంస్థానము.† జయపుర ప్రభువు రామచంద్రదేవు—

'తనమంత్రియై పేర్మిఁ జను జగన్నాథుని పేరఁ
బెంజెర్వు త్రవ్వించి....మఱియు నతనికిఁ
దోడరమల్లు ధాటరాజు వీరవరుండను తేజుమీఱు
బిరుదములతోడ బెల్గాము ప్రీతి నిచ్చె....'

—విజయలక్ష్మీ విలాసము, 3-88.

* వంగూరి సుబ్బారావు, శతకకవుల చరిత్రము, 1957, పుటలు 335-340.

† విశాఖపట్టణముజిల్లావృత్తాంత సంగ్రహము, పుటలు 543, 544.

జయపురసంస్థానపాలకుడయిన రామచంద్రదేవునకు దివానుగానుండిన వీర తోడరమల్లుదాత్రాజు జగన్నాథపాత్రుడు గొప్ప వ్యవహారవేత్త. ఇతని సేవలకు మెప్పుగా జయపురమువారు దీనిని ప్రసాదించిరి. 18112 లో పేష్కారు పదివేలు. 1856 నుండి పండ్రెండేండ్లపాటు మేలింగిజమీందారులకు దెబ్బదియైదువేలకు కుదువలో నుండినది.* సంస్థానపాలకులయిన థాత్రాజువంశమువారు రాశ్యవ సగోత్రులు. మహితశ్రీ వీరవర తోడరమల్లు దాత్రాజు బిరుదాంకులు. వీరికోవలో సుందరనారాయణదాత్రాజు జగన్నాథుని పుత్రుడు. ధనంజయుడు, విశ్వం భరుడు ననువా రీతని పుత్రులు. విశ్వంభరునకు నారాయణ రామచంద్రుడు, జనార్దనుడు నని యిద్దఱు కుమారులు. వీరిలో జ్యేష్ఠుడగు నారాయణరామ చంద్రుని కుమారుడు శివనారాయణుడు. శివనారాయణుని పుత్రుడు ధనంజయుడు (1865—1888). తన వితంతువునకు దత్తతకు వీలువ్రాసి 1888 లో ధనంజయుడు మరణించినాడు.

ఈ సంస్థానపాలకులలో విశ్వంభరదాత్రాజు బుధజనస్తుత్యవిద్యల బోజుడుగా కవిసమాజ పరికీర్తితుడు. వీరి తరువాత కవిపండితపోషకుడుగా ధనంజయదాత్రాజు మిగుల బ్రసిద్ధుడు. 'సుకవిమూర్ధన్యసన్నత సుగుణపాళి శ్రీ ధనంజయరాజ భూనాథమౌళి'. ఇతని యాస్థానమునందు కవిసార్వభౌమ పంతుల బ్రహ్మదేవకవి, కొమ్మోజు సోమనాథ శిల్పాచార్యుడు, ముద్దు సీతా రామస్వామికవి, ముద్దు లక్ష్మీనారాయణకవి మున్నగు విద్యత్కవులుండిరి.

పంతుల బ్రహ్మదేవకవి కొర్రుబాలకవికి మునిమనుమడయిన పాపయ కవితే 'అంతా కవులే చూడగ నంతింతో పద్యరచన మల్లుదుమంచున్ భ్రాంతి పడి తిరుగుచుందురు పంతుల బ్రహ్మన్న సాటి పండితుడేడీ' యను పొగడికను బడసినవాడట. గదిరాయనివలసగ్రామవాస్తవ్యుడగు నీతడు ఆరామద్రావిడ బ్రాహ్మణుడు; శతమర్షణ గోత్రజుడు. సంస్కృతాంధ్రముల, సంగీత సాహిత్యముల సవ్యసాచి. ఆశుకవితలో అందెవేసిన చేయి; ఉమామహేశ్వర ప్రసాద సమాసాదిత కవితావ్యవసాయి ఉల్లాముజమీందారు కందుకూరు బసవ రాజు సభాంతరమందును నై యనిపించికొనిన చతుర రచనావిచక్షణుడు. బహు గ్రంథకర్త. ధనంజయమహారాజును బ్రస్తుతించుచు రృతినర్వస్వము, ధనంజయమహారాజశతకము మున్నగు నాంధ్రకృతులను తారావళ్యాది గీర్వాణ కృతులను ప్రభునామాంకితముగా రచియించినవాడు. ధనంజయదాత్రాజుపేర రచించిన చాటువులును అనేకములు కలవు.† ఈ కవి రచించిన ఇందుమతీ

*Manual of Administration of the Madras Presidency, Vol. III, p. 657.

†చాటుపద్య మణిమంజరి, ద్వితీయభాగము, పుటలు 104—106.

పరిణయ మను మూఁ డాశ్వాసముల శృంగారిప్రబంధము* ప్రసిద్ధమైనది. చిత్రఁ డంతకుమున్నె ధనంజయుని తండ్రియగు శీతనారాయణదాత్రాజుపై ననేక కృతు లొనర్పించినవాఁడట. బ్రహ్మదేవకవి తాను 'ప్రతిపద్య హృద్య ప్రబంధానుసంధాన చాతురీ ధౌరేయ చక్రవర్తి, అనుయోగతాలసంయుత సమస్యాపూర్తి' సనియు దాత్రాజులనుండి సంస్కృతాంధ్ర బిరుదాంక నోట్టంకితములను గండపెండేరంబులును ద్రితాలఫలిత సస్య భువంధరయగు నుర్వరయు, నిరుపద్రుగ నివాసానుకూల సాహిత్యపాంతు శిశాల దివ్య భవనంబును బడసినవాఁడననియుఁ బ్రకటింపకొనినాఁడు. కాళికగోత్రపవిత్రుఁడును, ముద్దు పులుఁడును. భరతశాస్త్ర పారావారపారీణుఁడును. దాత్రాజుసంభావితుఁడును నగు శీతారామస్వామికవి యను బుధాగ్రేసరుఁ డీ యిందుమతీపరిణయ కృతి నిర్మాణమున సాయపడినవాఁడట.

౭: ప్రబంధము ధనంజయదాత్రాజాంకితము.

'రాణన్ మించు విశాఖపట్టణపుజిల్లాలో జమీందారు ల
క్షీణోదార్యమునన్ రిసజ్జిత గుణశ్రీఁ దాదృశుల్ గామి దా
ర్కణై యుండుటచేత మ త్సుకవితాకిన్యా లలామంబు వి
న్నాణంబొప్పగ శ్రీ ధనంజయ ధరానాథున్ వరించెన్ దమిన్'

అని ధనంజయరాజ కృతిపతిత్వ ప్రాశస్త్యమును నిరూపించినాఁడు కవి.

పురాతన చుహారాజచూడామణీయును. రిముకులస్వామియును నగు లజభూపరుఁడు స్వయంవరమున నిందుమతిని బరిగ్రహించి పరిపంథిరాజుల విగ్రహమున నిగ్రహించిన చరిత్రము శృంగారిరసప్రధానముగా నీ ప్రబంధమునఁ జిత్రితము.† ఇందుమతీపరిణయమునుండి మాదిరికి కొన్ని పద్యములు :

'సరయాతీరమునందుఁ గేతనపటచ్ఛాయాపరిచ్ఛన్న ని
ర్జర కాసార పయోజదీకృతనభస్వన్మాణవోత్సరితాం
బరచారి ప్రమదాశ్రమాంబుకణికావారం బయోధ్యాపురం
బరవింద ప్రియచుంబి గోపురము రమ్యాకార మొప్పుంగడున్'
'సంతతైకాంత సంభోగతాంతలై న
కాంతలకు శ్రాంతిగీర్చి నిశాంతవేశ
మలయు మలయానిలకుమారుఁ డలసిలీల
నప్పురంబున రసికు లౌ ననగమ్రమాల'.

*R. No. 467, R. No. 567, R. No. 569, వ్రాచ్య లిఖితగ్రంథాలయము నందలి కాకితపు ప్రతులు.

†అచంట పెంకటరాయ సాంఖ్యాయనశ్శి. పంతుల బ్రహ్మదేవకవి, కల్పలత పత్రిక, విశాఖపట్టణము, 1921.

బ్రహ్మదేవకవి రచించిన మఱియొక కృతి కృతీసర్వస్వము.*
ధనంజయధాత్రాజును బ్రశంసించుచు, కవి సంతరించిన కీర్తనలు, జాపశీలు
చాటుపులు నిందు గలవు.

శ్యామకల్యాణి -- చాపుతాళము

ప. సఖిలోఁ బ్రకాశించే సుసాగ్రేసరు లెచరే సార్వభౌము లెచ్చరే

అ.ప. ఇదరాజగమన రా యిదిగొ చూడుచూడు ॥ సఖి ॥

....శ్రీ ధనంజయ రాజశేఖర లా నేమొ శోధించి సచిఁ దెచ్చు

సుదతీ నిర్వఁగఁ జాల ॥ సఖి ॥

‘హరితేజా శ్రీ ధనంజయ మహారాజా’ యను మకుటముగల కందపద్య
కదంబముగు శ్రీ ధనంజయ మహారాజ శతకము† కవితృత్యంతరిము.

‘వంపృత్తిరీతి గుణపా

క రిసాలంకారవిదులఁ గప్పలఁ దలఁచి నే

విరచించితి నీ శతకము

హరితేజా శ్రీ ధనంజయ మహారాజా’ యని కవి తన కృతి
ప్రాశస్త్యమును ప్రకటించినాఁడు బ్రహ్మదేవకవి సంస్కృతమున సంధానించిన
కృతి ధనంజయధాత్రాజు ప్రశంసాస్తవకమయి సత్తత నామాంతితములైన
ఇరుపదియేడు శ్లోకములు గల తారాపళి. ధాత్రాజాంతిమగు దేవీస్తవము,
ధాత్రాజముద్ర గల అనేక శృంగారగీతములు కవితృతములు వైత నిందు
సంగ్రహితములు.

‘సతతము సంతసమెసంగు సత్యవ్రతికిన్’ అను కందపద్య చతుర్థ
పాదమును మకుటముగా నిచ్చి శతకమును రచింప విజయనగర
పాలకుఁడు ఆనందగజపతి (1879--1897) యొక పోటిని బ్రకటించియుండె
నట. ఉత్తమ రచనముగా నిర్ణీతమయిన కృతియందలి ప్రతిపద్యమున కైదు
రూపికలు బహూర్పితియట ! తెలుఁగునేల నాలుగంచులనుండి యించుకొంటు
నన్నూలు శతకము లీ పోటికి వచ్చినవట ! చివరినిర్ణయము జరుగరమునుపే
ఆనందగజపతింద్రు లస్తమించుటచే పోటీఫలితము తేలలేదు. 1890 ప్రాంతముల
మరణించిన పంతుల బ్రహ్మదేవకవి సంతరించిన శతకమున కీ బహూమతి
నిచ్చినదని కొందఱు వ్రాయుట చింత్యము.‡

ధనంజయుని యాస్థానకవులలో ద్వితీయుఁడు నిఖిల విద్యావిశారదుఁడు

*R. No. 563(a) ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము కాకితపు ప్రతి.

†R. No. 563(b) ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము కాకితపు ప్రతి ; శతకరచవుల
చరిత్రము. ఆనుబంధము, పుటలు 786, 787.

‡ పంతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, ఆనందవాణివిజయము, కాశీ కృష్ణాచార్య అభి
నందని సంపుటము, పుటలు 109, 110.

కొమ్మొజు సోమనాథ శిల్పచార్యుడు. చూడు ఖండములు గల విచిత్ర రామాయణ మను చంపూప్రబంధ మీతని రచనము. సారళాదా సను బిరుద నామము గల సిద్ధేశ్వరపరిచా ఓడభాషలో కై సేసిన విచిత్ర రామాయణ మను కావ్యము మాతృకగా చిత్రగుప్త కులోద్భవుడైన దెంకాడ గోపీనాథకవి కూర్చిన అంధ్ర గద్యగ్రంథ మాధారముగా నీ సోమనాథ శిల్పచార్యానుకృతి గద్యపద్యాత్మకముగా సంపాదితము.* సోమనాథకవి కాశ్యపసగోత్రుడు. ఆపస్తంబసూత్ర తత్పురుష ప్రపర అధర్వణ శాఖలకు చెందినవాడు. గుర్వాంబా వీరేశ్వర శిల్పచార్యుల పుత్రుడు. రామయగురునాథుల కగ్రజుడు. లక్షణాశ్వాస కవిశిష్యుడు.

‘శ్రీరామచంద్రచిత్ర చా నీ మహా
కావ్యంబు నిర్మింపఁగాఁ గడంగె
వింధ్యాచలప్రాంత విసిన భూప్రాగ్భాగ
లాంగలీనామ తరంగిణీకిని
బల్బిమిచిశయందుఁ బద్మమందిరకు ని
వాసమై బుధజన్మోల్లాసమగుచు
సకల విశిష్ట వంశజులచే విలసిల్లి
వివిధ యశస్సుర్తి వినుతికెక్కి
శ్రీధనంజయ దాత్రాజశేఖరుండు
రమణ బావింప సుచితవర్తనల సద్వి
భూతిఁ జెలువొందు పార్వతీపురవరాగ్ర
నలిన వనహేళి శ్రీ సోమనాథ సుకవి’.

ఇందలి పూర్వ ద్వితీయోత్తర ఖండములు క్రమముగ 8, 13, 3 ఆశ్వాసములు కలవి. పరమశివాంకిత మీ ప్రబంధము.

పార్వతీపుర సంస్థానమునందే కాక—

‘పృథులసాలగ్రామపీఠశోభితమైన

చారునందాపు రాస్థానమందు

శ్రీ శంకరాన్వయ క్షీరవారిధి శశి

రూఢ్ఢండ పాదుషా సకలరాజ

మకుటమాణిర్య రుజ్జుండిత చరణుఁడౌ

శ్రీ విక్రమాహ్వయదేవ గజప

తీంద్రుడే మెప్పువహించి మేల్ శాయమా

న్పాలకీ మొదలగు బహుమతులను’ గాంచినవాడఁట సోమనాథకవి.

సహస్రకంధర రామాయణ కర్తయగు ముద్దు లక్ష్మీనారాయణ కవి

*R. No. 506 వ్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము కాకితపు ప్రతి.

ధాత్రాజ సంతానాశ్రతుఁడు. ఇతఁడు కౌశిక సగోత్రుఁడగు ద్రావిడ బ్రాహ్మణుఁడు. కొల్లూరి బ్రహ్మసూరి, కొల్లూరి కామశాస్త్రి కవికి పినతల్లి కుమారులు. మండపాక కామకవి యీతని విద్యాగురువు. రవికి సమకాలికులగు మండపాక పార్వతీశ్వరకవి, పంతుల బ్రహ్మదేవకవి, ద్వివేది నరసింహుఁడు, చెళ్ళపిళ్ళ నరసింహస్వామి, దూసి వెంకటరాముఁడు, కొల్లూరి బ్రహ్మసూరి, కొల్లూరి కామశాస్త్రి, కాకరపర్తి లక్ష్మణకవి, పసుమర్తి కనకశర్లేశ్వరుఁడు మున్నగు వారు సహస్ర కంఠర రామాయణావతారికలో నుట్టంకితులు.

‘సరస కవీంద్ర వందితవిశంకట సత్కవితావిభాసితున్
గురుతర ధీయుతున్ నృపతికుంజర రంజిత వాగ్విరాజితున్
సురుచిరసాహితీ విభవశోభిత దీప్తగుణ ప్రజాంచితున్
బరమకళాసమున్నతుని బంతుల బ్రహ్మకవి న్నుతించెదన్’

అని బ్రహ్మదేవ కవిని ప్రత్యేకించి ప్రస్తుతించుట గమనింపఁదగినది. ఇదియీ టాక్వాసముల ప్రబంధము. శ్రీరామపట్టాభిషేకానంతరము జరిగెనని సంభావించఁబడిన అవాల్మీకమగు రామాయణగాథయందు వివృతము.*

పార్వతీపురపాలకుఁడు విశ్వంభర ధాత్రాజుగారి మంత్రి పాత్రేరు అప్పయపట్నాయకు. ఇతఁడు సృష్టికర్త కులజుఁడు.

‘శ్రీ రాజసింహుల శీతాంశువంశ్యుల
సఖ్యముచేసెనే సత్యసంధుఁ
డభవ వంశస్థులై యలరు శ్రీ విక్రమ
దేవు కార్యములలోఁ దేజరిల్లె
నే మంత్రిశేఖరుం డెనలేని ధాగ్యభో
గ్యాయుతుండయ్యె. నేఘనగుణుండు ;
శ్రీ బెలగాంపురీ క్షితినాథునకు జమీ
దెచ్చియిచ్చిన మంత్రిధీరుఁడెవ్వఁ ;

గీ. ఇతఁడు సర్వరక్షాతతిహిత విధుండు
దీర విశ్వంభరావనీ విభునిమంత్రి
పరుఁడు ఘనతర పార్వతీపుర నివాసుఁ
డలరె నప్పయమంత్రింద్రుఁడనగ మఱియు’

తాడూరి కృష్ణశాస్త్రి విరచితమగు గౌతమీ మాహాత్మ్యము†ను క్షేత్రమాహాత్మ్య గ్రంథము అప్పయమంత్రి కంకితము. బ్రహ్మాండ పురాణమునందలి యాటధ్యాయముల సంస్కృత గ్రంథమునకు మూఁడాక్వాసముల తెలుఁగుసేత యీ కావ్యము. కవి పరాశర గోత్రుఁడు. తాడూరి రామచంద్రార్య పుత్రుఁడు.

*R. No. 483 పాఠ్యలిఖిత గ్రంథాలయము, కాకితపురప్రతి.

† R. No. 522 పాఠ్యలిఖిత గ్రంథాలయము కాకితపురప్రతి.

పెందోట

గుంటూరు మండలము పలనాటిసీమలో నాగార్జునుని కొండకు నైర్ఘతి దిశలో మూడు పరువుల దూరమున కృష్ణవేణీనదీ తీరమున పెందోటయను పట్టణము పడునేడవు శతాబ్దములో వెలసియుండినది. గోలకొండ పాదుషాల కాలమున విశ్వకర్మకులజులగు ధవళేశ్వర గృహనామకులు పాదుషాలకు సామంతులుగా పెందోట సంస్థానమును పాలించిరట. వీరిలో ప్రసిద్ధులగు ధవళేశ్వరము మార్కండేయాచార్యులు గోలకొండ పాలకుడు మొహమ్మద్ కులీ కుతుబ్ షాహీ (1580-1611) కి కుడిబుజుముగా నుండిన ఆప్త సచివుడట. ఈయన సోమయాచార్యుల కుమారుడు; వీర శైవాగ్రణి. పెందోట పురమున విబుధవరుల కనేరాగ్రహారాదిరములు కల్పించిన కళాపోషకుడు.* ఈయన దౌదార్యమును గుఱించియు, ప్రతిభా వైభవమును గుఱించియు ననేక కథలు ప్రచారములోనున్నవి.

శౌనక గోత్రభవులు అఖిలాగమాంతవిదులు అభినవ విశ్రుతకవితా విభవులు. దుర్గా దక్షిణామూర్తి భక్తులునగు తురగరాజకవి, అయ్యునికి బాలసరస్వతియను జంటకవులు మార్కండేయాచార్యుల యాశ్రిత వర్గములోనివారు. 'శాలివాహనశక సంఖ్యాకములునగు పదియేను వందలపై యెనిమిది వత్సరంబుల లోన పసుచాస్థలంబున కుకుబుషాహీ నిజాం కుతలనాథు ప్రాభవదేశ మార్గం దేయభూపతి ధవళేశ్వరా స్వయభవుడు.... పెందోటపురిని నిలిచి.... సప్త సంతానములను గని....' ఈ జంటకవులచే స్కందపురాణాంతర్గత సనత్కుమార సంహితయందలి విశ్వకర్మ మహిత వైభవాకరమనగు నాగరఖండము నాంధ్రీ కరింపజేసి కృతినందెను. నాగరఖండ మయిదాశ్వాసములకౌప్యము.

మార్కండేయాచార్యులు బెజవాడకు ప్రభువని కొందఱు నిరూపించుట యుక్తియుక్తముగాఁగన్పట్టదు. ఈ జంట కవులలో నొకరగు తురగా రాజకవి యును శాపానుగ్రహసమర్థుడగు తురగా రామకవియును అభిన్నులని కొందఱు భావించుట విచారణీయము. మాదిరికి కావ్యమునందలి దొకపద్యము :

'కడఁకఁ గనుంగొనంగఁ దొలుకాఱుమెఱుంగులు గ్రుమ్మరింపఁగా
నడుగిడ గల్లు గల్లుమను హంసకనాదము హంసరావమున్
దడఁబడఁ బద్మరాగ సముదాయము దాపున నేవుచూపి యె
ల్లెడలఁ బదాగ్రరాగ రుచులీనఁగ వచ్చెను గౌరివేడుకన్' (5-36)

పెమ్మసానివారు

విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు సామంతులుగా, సామ్రాజ్య సేనలో

*రాఘవాటి లక్ష్మీనారాయణ, పల్నాటిచరిత్ర, రామకృష్ణ ముద్రాక్షరశాల, నరస రావుపేట, 1953.

సేనానులుగా నుండి ఉదయగిరి రాజ్యములోని గండికోట సీమను పాలించిన పెమ్మసానివారు కమ్మవారు. వీరిది ముసళ్ళ (లేక ముసునూళ్ళ) గోత్రము. కడప మండలము జమ్మలమడుగు తాలూకాలో జమ్మలమడుగునకు పడమరగా అయిదాటు మైళ్ళ దూరమునను, పొద్దుటూరికి ఇరువది మైళ్ళ దూరమునను, సముద్రపు మట్టమునకు 1670 అడుగుల యెత్తున పినాకినీ చిత్రావతీ నదుల సంగమ స్థానమునకు దిగువ పెన్నానదికి కుడిగట్టున ఆగ్నేయ దిశలో ఏటి మలుపులో కొండలమీదఁ గట్టఁబడిన బలిష్ఠమైన దుర్గము గండి కోట.* గండికోటకు వాయవ్యదిశలో ఇటుకైన అగాధములో కోసు దూరముమేర గండికోటను చుట్టి పెన్నేలు ప్రవహించుచున్నది. ఇక్కడ నది వెడల్పు ఇంచుమించుగా ఇరువది బారలు. కొండ క్రిందినుండి కోటయొద్దకు కొండగుట్ట లెక్కుచు నడచినచో ఇంచుమించు ఒక కోసెడు దూరము. కడప మండలములోని బద్వేలు, జమ్మలమడుగు, పొద్దుటూరు, కమలాపురము తాలూకాలు కలిసిన ప్రాంతము గండికోట సీమ. దీనిని పాలించిన పెమ్మసాని వారి చరిత్రమును నిర్మించుటకు ఇనగలూరు, కురివికుళం, గండికోట, తాడి పత్రి, తేళ్ళూరు, తొండూరు, పాలూరు, యాడకి కైఫియత్తులు, పెమ్మసానివారి శాసనములు, చాటుపులు, రాయవాచకము, కృష్ణరాయవిజయము మున్నగు సమకాలిక చారిత్రక రచనములును, పెమ్మసానివారి పోషణమున వెలసిన సాహిత్యమును ముఖ్యమైన ఆధారములు.

ప్రాధ దేవరాయల కాలమునుండి రాయసేనానులుగా దుర్గాధ్యక్షులుగా పెమ్మసానివారు ప్రసిద్ధులు. గరుడనారాయణాంక హత్తుమువ్వరగండ హన్ని బ్బరగండ బిరుదవిరాజితులు. పెమ్మసాని తిమ్మానాయఁడు, రామలింగనాయఁడు కృష్ణదేవరాయలకు సమకాలికులు. ఎఱ తిమ్మానాయఁడు సదాశివరాయల కాలమునను ఇమ్మడి వెంకటపతిరాయల కాలమునను రాజ్యము చేసినవాఁడు. ఇమ్మడి తిమ్మానాయఁడు ముమ్మడి శ్రీరంగరాయల పాలనము నాటివాఁడు. పెమ్మసానివారి వంశములో తిమ్మానాయ నామాంకితులు పలువురున్నందు వలనను వీరి పాలన కాలములు ప్రస్పష్టము కానందువలనను పెమ్మసాని వంశ చరిత్రను పునర్నిర్మించుట కష్టసాధ్యమైన పని.

ప్రాధ దేవరాయల కాలమునాటి వెంకటపతినాయఁడు ఈ వంశము వారికి మూలపురుషుఁడుగా సంభావితుఁడు. అనితర సాధ్యములగు రాజకార్య ముల నవలీలగా నిర్వహించి రాయల మెప్పుల నంది యాడకి దుర్గ నిర్మాతగా పేరు పొందినవాఁడీ తిమ్మానాయఁడు. పెమ్మసాని యను బోనకత్తె స్త్రీనకు పానమువలన పెరిగి పెద్దవాఁడయినందున మూలపురుషుఁడగు వెంకటపతి నాయఁడు పెమ్మసాని గృహనామకుఁ డయినట్లు యాడకి కైఫియత్తు పేర్కొనుట

* Imperial Gazetteer, Vol. XV, Oxford, 1908, pp. 127, 128.

విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ దోచదు.

పెమ్మసాని శబ్దమునందలి ఉత్తర భాగమునందలి 'సాని' తెలుఁగువారి గృహనామముల పెక్కింటఁ గన్పట్టుచున్నది. అప్పసాని, అల్లసాని, చలసాని, పెమ్మసాని, లకంసాని, లక్కమసాని మొదలైన యింటి పేళ్లలోని 'సాని'కి అశ్వారోహకుఁడు, అశ్వదళాధ్యక్షుఁడు అని యర్థము. ఈ యింటి పేళ్ళుగలవారి పూర్వులు రాయల రాణువలో దళవాయులుగా పనిచేసి యుండవచ్చు. అశ్వసేన యను నర్థముగల సాహిణీ యను ప్రాకృత భాషాపదము దీనికి సమీప మాతృక. సేన యను నర్థముగల సంస్కృత సాధన శబ్దము మూల మాతృక. సాహిణీ మారఁడు ఒక సేనాని యనుట జగమెఱిగిన మాట.

ప్రభుభార్య, అంతఃపుర స్త్రీ అను నర్థములుగల సంస్కృత 'స్వామినీ' శబ్దము ప్రాకృతమున సామిణీ, సాణీగా మాఱి తెలుఁగున సానియై వ్యస్తముగ వేళ్య యను నర్థమునను ఎఱుకలసాని, ముదుసలిసాని, రెడ్డిసాని మున్నగు పదములలో స్త్రీ, భార్య అను నర్థములలోను వాడుకపడినది. మీఁది బోనకత్తె కథను విశ్వసించినచో సాని యుత్తరపదముగాఁ గల గృహనామకు లందఱు పెంపక మిట్లే జరిగియుండు ననుట సత్యసమ్మతము గాదు.

పెమ్మసానివారిలో చిట్టచివరి పాలకుఁడు తిమ్మానాయఁడు. ఈయన వెంకటపతినాయని ప్రపౌత్రుఁడు. గిరియప్పనాయని పౌత్రుఁడు. అంకప్ప నాయని పుత్రుఁడు. ఇతనికాలమునందే గోలకొండ నవాబుల సరదారు మీర్ జుమ్లా మోసముతో గండికోటను జయించెను. ఆ పిమ్మట ఆర్కాటు నవాబు పాలించిన అయిదు సర్కారులలో గండికోట ఒకదానికి ముఖ్యవట్టణము. ఆ తరువాత 18 వ శతాబ్దము ఆదిలో కడప నవాబుల ముట్టడి, 1780 లో హైదరాబీ ఆక్రమణము, 1791 లో ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ సేనల పశమగుట గండికోట చరిత్రములో ముఖ్య సంఘటనలు.* చెంగల్పట్టు మండలమునందలి కావేటి రాజపురములో నేటికిని పెమ్మసానివారి వారసులు ఉన్నారట. 'పెమ్మసాని వంశం కమ్మదనానికి గడుసుదనానికి పుట్టిల్లు. వీరిలో వీరరక్తం యెంత కవోష్ణంగా పొంగు లెత్తినదో కావ్య రసలోలుపత్వం అంత మధురంగా చిప్పిలింది.'† పెమ్మసానివారి పోషణలో చెన్నమరాజు చెన్నమరాజు, చిత్రకవి అనంతకవి, ముడియము వెంకటరమణకవి మున్నగువారు ప్రసిద్ధులైన కవులు.

చెన్నమరాజు చెన్నమరాజు (1600-1650) నందవరీకనియోగి. ఆశ్రేయ గోత్రుఁడు. సర్వాంబా శేషామాత్యుల పుత్రుఁడు. చెన్నమరాజు పౌత్రుఁడు.

* C.F. Brackenbury, Gazetteer of Cuddapah, Madras, 1915, pp. 191-194.

† గూడవల్లి రామబ్రహ్మం. పెమ్మసాని తిమ్మానాయడు - గండికోట ముట్టడి, పు. 8.

పెమ్మసాని తిమ్మానాయని కీ తఁ దాశ్రితుఁడు. ముఖ్యమంత్రి కూడ. వీరి పూర్వులలో నొకఁడగు లక్ష్మీపతి చెన్నమరాజు ప్రధాన శేఖరుఁడు, 'సన్నత కవిత్వ విద్యాభ్యున్నతి శ్రీనాథ సుకవి పుంగవు కరుణన్ చెన్న'మరిసట్లు చారుచంద్రోదయ ప్రబంధావతారిక ప్రమాణము. చెన్నమరాజు పూర్వులందఱును రాజకార్యదఱులుగా పేర్విడసినవారు. తిమ్మానాయని పోత్తాహమున నీతఁడు రచించిన అయి దాశ్వాసములుగల చారుచంద్రోదయమును శృంగారప్రబంధము* తాడిపర్తి పురమున వెలసిన గోపాలకృష్ణున కంకితము. రుక్మిణీ కృష్ణుల కుమారుఁడగు చారుచంద్రుఁడు పుష్కరుఁ డను రాక్షసుని సంహరించి రత్నరేతన పురవరాధీశ్వరుఁ డగు పద్మాకరుని పుత్రిక కుముద్వతి నుద్వాహమాడిన కథ యిందలి యితివృత్తము. ఈ ప్రబంధము నందలి దొక పద్యము :

‘పడఁతుకలెల్ల నంత నునుబంగరు చేలలు గట్టి వెండుకల్
తడి నడలించి కొప్పులిడి తావులు గుల్కెడుఁ బూపుబెత్తులిం
పడరఁగఁ బెట్టి మేనఁగలయం గలపంబుఘటించి రత్నపుం
దొడవు లలంకరించి యతినూత్న మృగీమదచిత్రితాస్యలై’

—చతుర్థాశ్వాసము, 54 వ ఆకు, రెండవ పైపు.

లక్షణ సార సంగ్రహ కర్త యగు చిత్రకవి పెద్దన తనయుఁ డగు అనంతకవి ఆముక్తమాల్యదా హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానములకుఁ డీకలు వ్రాసి గండికోట దుర్గాధిపతి యగు పెమ్మసాని చినతిమ్మానాయనిచే సమ్మానము లందినవాఁడు. ‘గండికోటాఖ్య దుర్గస్థలాధ్యక్షుఁడై పృథ్వి పంతుకు నెక్కు పెమ్మసాని చిన్నతిమ్మ డక్షమాపాలశేఖరుండు గారవింపఁగ బహుమాన గౌరవముగ మవిన ధన్యుఁడు’. హరిహరశ్లేషోదాహరణము, సకల జీవ సంజీవని, ఇందుమతీ పరిణయము మున్నగునవి అనంత కవి రచించిన గ్రంథములు.

అనంత కవి కుమారుఁడు వెంకటరమణ కవి. సాంబవిలాసము, కుమార గురు విలాసము, అభిమన్యు విలాసము, విద్వత్కవి కర్ణ రసాయన సకల పర్ణనా పూర్ణరామాయణము మున్నగునవి వెంకటరమణకవి రచనములు. అప్పకవి సాంబవిలాసమునుండి నాల్గు పద్యములను లక్ష్యములుగా దన గ్రంథమున నుదాహరించినాఁడు. చిత్రకవి వారు గండికోట సీమలోని వెలలూరు వాస్తవ్యులు. 1510—1560 ప్రాంతమువాఁ డయిన చిత్రకవి పెద్దనకూడ ‘ధారుణీశ మాన్యుఁడు’ (లక్షణ సార సంగ్రహము, 1—6). చిత్ర కవి వారు భారద్వాజ గోతులు, ప్రథమ శాఖీయులు. కాత్యాయన సూతులు. రమణకవి రచించిన సాంబవిలాసము నందు సుయోధన పుత్రికకును కృష్ణుని కుమారుఁ

*ఆంధ్ర విశ్వరూప పరిషత్సంఘాలయము, తాళపత్రప్రతి 29206, Ms. T 113, C 51 ; ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయ ప్రితులు, D. 512—515.

దైన సాంబునకును జరిగిన పరిణయము వర్ణింపఁ బడినది. ఈతఁడు రచించిన రామాయణము కూడ సలక్షణమైన గ్రంథము.

వెంకటపతిరాయల కాలము (1585—1614) నాటి పెమ్మసాని తిమ్మా నాయఁడు కూడ కవిపోషకుఁడు. కళాధరోపాఖ్యాన కర్తయగు ముడియము వెంకటరమణకవి తిమ్మానాయని యాశ్రితులలో నొకఁడు కవి నందపరీకుఁడు. శ్రీవత్స గోతుఁడు. ఓబాంబా వెంకటపతుల పుతుఁడు. ఈతని ప్రబంధము దత్తత్రేయాంకితము.

తేళ్ళూరు అగ్రహార వాస్తవ్యులు మల్లుసోమయాజుల కృష్ణశాస్త్రిల కుమారుఁడు కోనంభట్ల వారికి పెమ్మసానివారి చలన తేళ్ళూరు శ్రోత్రియముగా చెల్లినది.

పేరూరు

గోదావరిమండలము కోనసీమలో అమలాపురము తాలూకా అమలా పురమునకు దక్షిణదిశను రెండుకోసుల దూరమున కొశికి నదీతీరమున పేరూరు గ్రామమున్నది. బ్రహ్మపురియను నామాంతరమున నీ యగ్రహారము చిరకాలముగ ద్రావిడ బ్రాహ్మణుల కాటపట్టుగనున్నది. పేరూరు జమీందారులు జిల్లేళ్ళ వంశోద్భవులు. పేరూరగ్రహార వాస్తవ్యులు. విశ్వామిత్రసగోత్రజులు. తపస్స్వాధ్యాయ సంపన్నులు. గోలకొండ వ్యాపారితెగకుఁ జెందినవారు. నవాబులను మెప్పించి కోనసీమలో జాలెమూడి మండలమునకు ముజుందారీగిరీని సంపాదించినట్లు చెప్పుదురు. ఇదికాక అమలాపురము తాలూకాలోని విలస, జానుపల్లె, బెజవాడ సమీపమునఁగల కింతాడపాడు వీరి ఎస్టేటులు. వీరి మూలపురుషుఁడు భానుజీరామరుసు. వీరి దత్తకుమారుఁడు రామాజీభానరుసు. తిరుమల వెంకటలక్ష్మీబాయమ్మ, రామాజీభానరుసుల దత్తపుత్రులు వెంకటభానోజీ రామరుసు. వీరు ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు సెనేటు సభ్యులు ; అమలాపురము నందలి కళాశాలా సంస్థాపకాధ్యక్షులు. వీరికి ఆఱుగురు కుమారులు. వీరిలో జ్యేష్ఠుఁడు వెంకట గోపాలరామోజీభానరుసు.

పేరూరి జమీందారుల ఎస్టేటు శ్రీసతికృపార్ధి కటాక్షము, శారదా కటాక్షము నొకచోట అఱమరికలేక యమరిన సంస్థానమని పండితుల ప్రశంస. వేదవిదులకు, కవిపండితులకు, కళాకారులకు పేరూరు జమీందారులు భూదాన గృహదానములు గావించినవారు. వీరి యాస్థాన విద్వాంసులలో మంథా చన్నయ్యశాస్త్రి, మరువాడ శంభన్నశాస్త్రి, మంథా గోపాలశాస్త్రి మున్నగువారు ప్రసిద్ధులు.

శంభన్నశాస్త్రి (1874—1953) పేరూరునకు చేరువలోగల బుచ్చమ్మా గ్రహార వాస్తవ్యులు. పేరూరు ద్రావిడ బ్రాహ్మణులు. మంథా చన్నయ్యశాస్త్రి

గారియొద్ద కావ్య నాటకాలంకారాదులు పఠించిరి. పితాపురాస్థాన పండితులు శ్రీపాద లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిల సాన్నిధ్యమున న్యాయశాస్త్రము నభ్యసించిరి. అభినవగౌతమ, తర్కవేదాంత విశారద అనునవి వీరి బిరుదులు. ఉర్దూము, కసింకోట మున్నగు సంస్థాన పండితసభలలో బహుమతులఁ బడసినవారు. వేంకట భానోజీరామరుసు ప్రభుపోషితులు. శాస్త్రిగారు దాదాపు ఏఁబదియేండ్లు పేరూరు సంస్థానమున పండితులు. కొల్లూరి సోమశేఖరశాస్త్రి, వేదాంతం శేషాచారిశాస్త్రి, నౌడూరి కామేశ్వరశాస్త్రి, మంథా గోపాలశాస్త్రి వీరి శిష్యులు. సంస్కృత పద్మపురాణమునందలి ఆదిమభూమి బ్రహ్మఖండములను మూఁడు ఖండములు అంధ్రప్రచనమున శాస్త్రిగారిదే అనూదితములు. వేంకట భానూజీ రామరుసు జమీందారుగారి తల్లిగారిగు తిరుమల వేంకటలక్ష్మీబాయమ్మగారి ప్రేరణమున నీ కృతి యవతరించినది.*

చన్నయ్యశాస్త్రియను వ్యవహారనామముగల మంథా చంద్రశేఖరశాస్త్రి పేరూరు అస్థాన విద్వాంసుఁడు. ప్రసిద్ధ జ్యోతిశ్శాస్త్ర పేత్తలగు మంథా గోపాల శాస్త్రిగారు నేటికిని పేరూరు జమీందారుల అస్థాన పండితులు. మరువాడ శంభన్నశాస్త్రిగా రాంధ్రీకరింపఁగా వదలిన పద్మపురాణ ఖండములను తెనిఁగించుట పుద్యమించి అందలి జాలంధరోపాఖ్యానము మాత్రము తెనిఁగించి విరమించిరి. అనూదితభాగ మింకను ముద్రణము నందలేదు.

అమలాపురము కళాశాలలో ఆంధ్రాధ్యాపకులగు పక్కలంక లక్ష్మీపతి రావు రచించిన పారిజాత సౌరభ్యమను పది యుల్లాసముల ఆధునికాంధ్ర పద్య కావ్యము కళాశాలా సంస్థాపకులును, పేరూరు జమీందారులును నగు వేంకట భానోజీరామరుసుగారి కంకితము. కృష్ణదేవరాయలు గజపతి తనయను పరిణయమాడిన కథ యీ కావ్యశరీరము.

అల్లవరముగ్రామ నివాసులయిన రామవరపు సూర్యనారాయణగారు వేంకట భానోజీరామరుసుగారి పేరుమీఁదుగా నొకదండకమును రచియించి కృతి యిచ్చిరి.

గంటి సోమశేఖర సోమయాజులు, గంటి అబ్బాయి సోమయాజులు, గంటి లక్ష్మణ సోమయాజులు మున్నగు వేదపండితులు సైతము పేరూరు జమీందారుల సత్కారములనందిరి.

‘సాధులు కానివారలు, రసజ్ఞత నేరనివారు, వేద వా
గ్బోధము లేనివా, రతిథిపోషణ మూననివారు, పండితా
రాధనఁ ద్రోయువారు, బుధరంజన సేయనివారు తద్విజ
జ్ఞాధవులందు మచ్చునకుఁ గల్గరు నాఁడును నేఁడు నారయన్’
అను కీర్తి పేరూరు జమీందారులది. వంశక్రమాగత వర్షాశనములు చెక్కు

* సాధన గ్రంథమండలి, తెనాలి, 1952.

చెదరకుండ నేటికిని చెల్లుబడి యగుచున్నవట.

వేంకట భానోజీరామర్పుగారి వితరణగుణమునకు, విద్యాపోషణమునకు అమలాపురము కళాశాల చక్కని తార్కాణము.

పేర్లవారు

విశాఖపట్టణము గొడ జమీందారుల వారసులయిన అంకితము జమీందారుల వంశీయులనుండి షేర్ మొహమ్మదుపురము జమీందారీలోని కొంత భాగమును విజయనగర వాస్తవ్యులగు పేర్లవారు ఎనిమిదిలక్షల రూపాయలకు విక్రయించికొనియుండిరి. దీనికే చినవాత్తేరు ఎస్టేటు అనివాడుక. పేర్లవారు విజయనగరమునందలి పైశ్య కులోత్తంబులలో ప్రధానులు. విశాఖపట్టణము లోని శ్రీధరలవారు, గూటాల జమీందారులు మన్యమువారు వీరి సమీప బంధువులు. శ్రీధరలవారి యాడుబడుచు గూటాల జమీందారీణి మన్యము మహాలక్ష్మమ్మ. ఈమె చెల్లెలు పేర్లవారి కోడలు. రావుసాహేబ్ పేర్ల రామమూర్తిశ్రేష్ఠిగారు విజయనగర సంస్థానపాలకుడగు ఆనందగజపతిచే 'మహాజన్' అను సార్థకబిరుదము నొందినవారు. విశాఖపట్టణములోని కేంబెల్ పుస్తక భాండాగారము రామమూర్తిశ్రేష్ఠిగారి వితరణగుణము పలన అవతరించినది. అదే టౌనుహాలు లైబ్రరీ. ఆలన పాలన సన్నగిల్లుటపలన, గాఢోలు ఇటీవల నిది విశాఖపట్టణము కేంద్ర గ్రంథాలయమునకు తరలింపబడినది. రామమూర్తిశ్రేష్ఠిగారు అన్నసత్రములు నెలకొల్పి విజయనగరములో విక్టోరియా మహారాజ్ఞి స్మారకభవనమునకు ధనసాహాయ్యము గావించిరి.

వీరి భార్య జమీందారీణి అన్నపూర్ణమ్మగారు. విజయనగరమున స్థాపితమయిన ఆంధ్ర విజ్ఞానసమితి యను గ్రంథప్రచురణ సంస్థకు ఆర్థికముగా చేయూతనిచ్చి మృత్యుంజయ విలాసాద్యాంధ్ర కావ్యములు వెలుగునకుఁ గొనితెచ్చిరి. ఈమె దత్తపుత్త్రిఁడు సత్యైయ్యశ్రేష్ఠి. సత్యైయ్య పుత్త్రిలు నారాయణశ్రేష్ఠి. రామతీర్థమున వెలసిన సీతారామచంద్రమూర్తికి రజతాస్థాన మందిరమును గట్టించిరి.* పేర్లవారు కపిలేశ్వరపురములోని హిందూధర్మశాస్త్ర గ్రంథనిలయము, బరంపురములోని వేగుజుక్క గ్రంథమాల మున్నగు సంస్థలకు పోషకులుగానుండి తమ సాహిత్యాభిమానమును బ్రకటించిరి.

ప్రాకుఁపూరు

కృష్ణా తుంగభద్రా సంగమస్థానమునకు మీదుగా నాలుగు కోసుల దూరమున కర్నూలు పట్టణమునకు నెదుటియొడ్డున తుంగభద్రానది ఉత్తర తటమున తెలంగాణమునందలి మహబూబు నగర మండలములోని యొక

* గంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, రామతీర్థ చరిత్ర, పు. 44.

ప్రాచీనపట్టణము అలంపురము. దోణాచలము--సికిందరాబాదు రైలుదారిలో కర్నూలు తర్వాతి మజిలీ యిది. బాదామిచాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు. కళ్యాణి చాళుక్యులు. కాలచుర్యులు, కాకతీయులు, విజయనగర రాజులు ఒకప్పుడు ఈ ప్రాంతమును పాలించినవారు. తర్వాత కుతుబుషాహీలు, వారికి దరిమిలా కొంతకాలము మొగలు పాదుషాలు దీనిమీద ప్రభుత్వము నెఱపిరి. ఆ పిమ్మట మొగలు సామ్రాజ్యము క్షీణించుటతో స్వతంత్రుడయిన నిజాము పాలనము నకు లోబడినది. గోలకొండ నవాబులకు సామంతులుగా రెడ్డి బిడ్డలయిన బిజ్జల సంశమువారి సీమను ప్రాకృతూరు రాజధానిగా పాలించిరి. అలంపురము తాలూకాలోని యొక గ్రామము ప్రాకృతూరు.

ప్రాకృతూరి పాలకులగు బిజ్జలవారు రెడ్లలో మోటాటి తెగకు చెందిన వారు. వీరిది వెన్నూళ్ళ గోత్రము. కందనవోలి దేశము వీరి కాణయాచి. దాద భూపాలుడు వీరి కోవలో కొలికిపూస. ఇతని కయిదపుతరమువాడును, ఆంధ్రా నర్మ రాఘవ కృతిరత్నయు నగు బిజ్జల చినతిమ్మభూపాలుడు పదునేడవ శతాబ్ది నుత్తరార్థమువాడు. చినతిమ్మయ తాతయగు పెదతిమ్మయ గోలకొండ నవాబు లచే సామంతుడుగా నమ్మానితుడు. 'సిరుల నొప్పు నలంపురి సీమరెల్ల నాడ గొడును దేశాయి నాడ కరణము'. కర్నూలు పట్టణములోని కొండారెడ్డి బురుజు నకు కారణపురుషుడయిన కొండారెడ్డి చినతిమ్మయకు పినతండ్రి వరుస. బిజ్జల కుప్పన వీరి కూటస్థుడు. కుప్పన కొడుకు ఎఱగొండజ్జెప్పతి. ఇతని కుమారుడే పెదతిమ్మయ. పెదతిమ్మయ పెద్దకుమారుడు కృష్ణరాయలు. బచ్చమాంబా కృష్ణరాయల తనూజుడు ప్రకృత కావ్యకర్త చినతిమ్మభూపాలుడు. ప్రాకృతూరి పాలకులు వనపర్తి ప్రభువులకు దగ్గటి చుట్టములు. వనపర్తి ప్రభువు జనుంపల్లి వెంకటరెడ్డికి చినతిమ్మయ దౌహితుడు; అష్ట భాషాకవి బిరుదాంకితుడగు వనపర్తి గోపాలరాయలకు మేనల్లుడు. చిన తిమ్మయకు అక్కమాంబ, పేరమాంబ యని యిరువురు భార్యలు.

గీర్వాణ నాటకములను దెలుగు సేయుచో, ప్రాచీనాంధ్ర కవులు వానిని శ్రీవ్య ప్రబంధములుగాఁ గూర్చుచు వచ్చిరి. కాళిదాసుని యభిజ్ఞాన శాకుంతలమును, రాజశేఖరుని విద్ధసాలభంజికయును, కృష్ణమిశ్రుని ప్రబోధ చంద్రోదయమును, జయదేవుని ప్రసన్న రాఘవమును దెలుగున శ్రీవ్య ప్రబంధములుగా సంధానింపఁబడినవి. దృశ్యకావ్యములను శ్రీవ్యకావ్యములుగా మలచు మన కవుల పరిపాటి ననుసరించియే కాఁబోలు చినతిమ్మయ సయితము బాల వాల్మీకి బిరుద విరాజితుడగు మురారి మహాకవి సంస్కృతమున రచి యించిన అనర్హ రాఘవ రూపకమును యథామాతృకముగా ఎనిమిది యాశ్వాస ముల పద్య ప్రబంధముగా నాంధ్రీకరించినాడు. తిమ్మయకు కృష్ణకవి యను విద్యత్కవి నన్నయకు నారాయణభట్టువలె నాంధ్రీకరణమునందు సాయపడిన

వాడఁట :

‘అతనికిఁ బొత్తుఁడై యసదృశాభిలవిద్యలఁ బొఁడిఁగన్న యా
యతమతి కృష్ణసత్కవి సహాయ కవిత్వ మనస్సమాజ సం
తత భజనాదరుండనగు నాకు నశేషవిశేష వైదుషీ
ప్రతిభ కరస్థలామలక భాస్వరమై తనరారు టబ్రమే’

చినతిమ్మయ విద్యాగురువు ‘నిస్సమసారస్వత నిర్మలామృత యురీ
జాగ్రత్తరంగాబ్ధి పేరమహాసత్కవి’. ఈ పేరయ పొత్తుఁడగు కృష్ణకవియే
చినతిమ్మయకు కవితా వ్యవసాయమున తోడ్పడినవాఁడు. మునియాగ రక్షణము
మొదలుగా రామపట్టాభిషేకముదాఁకఁగల రామాయణ కథ యిందు వివృతము.
అనువాద విధానమును, కవితా రీతియును పండిత హృదయరంజకముగా నున్న
వనియు, అతిప్రాథమయిన గీర్వాణకృతి కిది యనురూపమైన యనుకృతి
యనియు సాహిత్య దార్శనికుల యభిప్రాయము. ఇది ప్రాకుటూరి రామేశ్వరున
కంకితము. ఈ ప్రబంధము ముద్రితమని మిత్రులు గడియారము రామకృష్ణ
శర్మగారు చెప్పఁగా వినుటయేకాని ముద్రిత ప్రతి నాకు లభ్యము గాలేదు.*

ప్రాకుటూరి రామేశ్వరస్వామి యనుపమోత్పచ సందర్భములయందు
‘నానాదేశ సమాగతులగు కవిజనులు నానారసోద్యత్ప్రబంధానీకము’ గూర్చి
చర్చలు నిర్వహించెడివారఁట.

బంగారిపాలెము

ఈ సంస్థానపాలకులు హస్తినాపురమునుండి వచ్చిన చంద్రవంశీయుల
సంతతివారఁట : అగ్గి తిమ్మప్పనాయనివారు వీరి పూర్వులలో నొకఁడు. విజయ
నగర చక్రవర్తులకు సీతఁడు పదునాలవ శతాబ్ది మధ్యభాగమున నమ్మినబంటుగా,
పాళయప్పట్టు దొరగా ప్రవర్తించినవాఁడు. అక్కప్పనాయఁడు, తాతినాయఁడు,
పాపానాయఁడు (వెంకటప్పనాయఁడు), వీరప్పనాయఁడు, ఎల్లప్పనాయఁడు
పాళయప్పట్టు దొరలుగా ప్రసిద్ధులు, చంద్రగిరి రాజ్యముపై దండెత్తిన ఓడ్ర
గజపతులతోడి యుద్ధములలో విజయనగర ప్రభువులకు తోడ్పడి చక్రవర్తుల
నుండి కలికితురాయి సింహతలాటాది వీరాంకన బహుమతులను బడసినవాఁడు
వెంకటప్పయనాయఁడు.

పదునేడవ శతాబ్ది మధ్యభాగమువాడగు అన్నప్ప పెరుకూరు జాగీరును
సంపాదించినవాఁడు. ఇతని కాలముననే మొగలు పాదుషాలకు సామంతులగుట
జరిగినది, పదునెనిమిదవ శతాబ్దియందు కర్ణాటకము నుబాలోని మొగలు
వైస్రాయి యగు నవాబ్ సాదతుల్లాఖాను నుండి వీరి వంశీయుఁడగు బంగారు
నాయనికి రాజా బహద్దరు బిరుదము లభించినది. ఈతఁడే బంగారిపాలెము

*R. No. 629, ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయ ప్రతి.

నిర్మాత. ఈ గ్రామ నామమునుబట్టియే సంస్థానమున కీ పేరు సంక్రమించినది. ఈతని తర్వాత వెంకటప్పనాయఁడు, వీరప్పనాయఁడు, చంద్రశేఖరనాయఁడు, వెంకటవీరప్పనాయఁడు, చంద్రశేఖరనాయఁడు బంగారిపాలెము పాలకులు.

1804 లో బంగారిపాలెము ఇంగ్లీషు కుంఫిణీ స్వాధీనమునకు వచ్చినది. చంద్రశేఖరనాయని కుమారులలో నొకరిగు పెద్దరామప్పనాయకునికి నెలవారీ 'లవణసు' నిచ్చుచు వచ్చిరి. కాని యితని తనయుఁడగు రామదాసప్పనాయనికి ఎస్టేటును దిరిగి ప్రసాదించిరి. ఈతని కుమారుఁడు శేషాచలపతిరాజు తర్వాతి జమీందారు. 1905 లో శేషాచలపతిరాజు మరణింపఁగా నీతని తమ్ముఁడగు వెంకటప్పనాయఁడు జమీందారయ్యెను.*

వీరు సత్త సంతాన ప్రతిష్ఠాపయితలు.

బంటుమిల్లి

తూర్పుగోదావరిమండలము అమలాపురముతాలూకా పల్లంపట్టుప్రాంతములోనున్న 'తురకసావరము'నకు చేరిన చిన్న ఎస్టేటు బంటుమిల్లి. శాశ్వత కర నిర్ణయమునకు తర్వాత నీ ఎస్టేటు గామోజీవారి కుటుంబమునకు దఖలు పడినది. ఈ ఎస్టేటుదారులు గార్గేయసగోత్రజులయిన మధ్వబ్రాహ్మణులు. గామోజీ హనుమంతరావుగారు వీరి మూలపురుషులు. హనుమంతరావుగారి పుత్రులు నరసింహారావుగారు. వీరికుమారులు అన్నాజీరావుగారు. వీరి దత్త పుత్రులు నరసింహారావుగారు. వీరికుమారులు పరప్రసాదుగారు. 1895 వరకు ఈ ఎస్టేటు అవిభక్తముగా నుండినది. ఆ తర్వాత ఆనేకభాగములయి మూల శాఖవారికి ఎస్టేటులోని ఒకపంతుమాత్రము మిగిలినది. అన్నాజీరావుగారి కాలమునందే యీ పంపకములు జరిగినవి. తర్వాత జమీందారీరద్దుచట్టము ప్రకారము ఈ ఎస్టేటు అంతరించినది.

బంటుమిల్లి ఎస్టేటు చాల చిన్నదయినను ఈ జమీందారుల కవిపండిత సమాదరణము, నిద్యాపోషణము పరిగణింపఁదగినవి. బంటుమిల్లిగ్రామములో వెనుకటి జమీందారుగారిపేర గ్రంథాలయభవనము నిర్మించి దానికి కొన్ని వేల విలువగల సామగ్రిని, గ్రంథములను బహూకరించిరి. వేదవిదులను, సంస్కృతాధ్యయనతత్పరులగు విద్యార్థులను వీరు పోషించిరి.

బుచ్చిరెడ్డిపాశెము

నెల్లూరుమండలమునందలి రెడ్లసంస్థానమిది. దొడ్ల యనుపేరుగల రెడ్డి కుటుంబమువారి సంస్థానపాలకులు. దొడ్లవారికుటుంబము క్రీ.శ. 1700

* A. Vadivelu, Ruling Chiefs, Nobles and Zamindars of India, pp. 642-645.

ప్రాంతమున ఉత్తరసర్కారులనుండి వలసపచ్చి యిచ్చట స్థిరపడినదని కొందఱ యభిప్రాయము. వీరు దక్షిణాదినుండి వచ్చిరనియు, చెంగల్పట్టు మండలమునందలి గుమ్మడిపూడిచెంతఁగల నెక్కొండ్ర మను గ్రామము వీరి యభిజనమని మఱి కొందఱ నిరూపణము.*

బుచ్చిరెడ్డిపాళెమును, దీని చుట్టుపట్టులనున్న మఱి కొన్ని గ్రామములను మొట్టమొదట దొడ్లా అన్నారెడ్డిగారు కుంభిణీసర్కారునుండి కొలునకు తీసికొని సర్వ వ్యవహారములను స్వయముగా పర్యవేక్షించుచు క్రమక్రమముగా ఎస్టేటును పృద్ధిచేయుచు పచ్చిరి. అన్నారెడ్డికుమారుఁడు రాఘవరెడ్డి. వీరి కుమారుఁడు రామారెడ్డి. ఇతఁడు ఉదయగిరితాలూకాలోని శ్రోత్రియగ్రామమగు గొట్టి కొండలిని, దువ్వారిసీమలోని మఱి కొన్ని భూములను సంపాదించెను. ఇట్లు అంచెలంచెలుగా విస్తరించుచు పెంపొందిన యీ ఎస్టేటు నిర్వహణము పలువురు ప్రముఖుల దృష్టిలో పడినది. ఆనాటి ఆర్కాటునవాబు దొడ్లావారి కుటుంబముయొక్క ప్రాధాన్యమును గుర్తించి సత్కరించెనఁట.

రామారెడ్డిగారు బుచ్చిరెడ్డిపాళెములో కోదండరామస్వామి కోవెలను. సంగంలో సంగమేశ్వరదేవాలయమును, చెన్నూరులో శివాలయమును నిర్మించి వాని సక్రమ నిర్వహణమునకు వలయు నీనాముల నేర్పఱిచిరి. రామారెడ్డి ప్రభుత్వమువారి రెవిన్యూమొత్తములనుగూడ వసూలుచేయుచుండిరి. ఆయన యానాఁడు వసూలుచేసెడి మొత్తము ఆఱులక్షలదాక నుండెడిదఁట. ఆ పిమ్మట నాయన పెన్నారుడెల్లాప్రాంతమున కంతటికిని రెవిన్యూ ఉద్యోగులుగా నియమితులయి యెనుబడియైదేండ్ల వయస్సున మరణించిరి.

రామారెడ్డిగారు నిస్సంతగుటవలన వారి తమ్ములు నరసింహారెడ్డిగారు, వారితర్వాత అల్లుఁడగు వెంకటరామారెడ్డిగారును పరుసగా ఎస్టేటుపాలనమును నిర్వహించిరి. వీరి కుదురులో ముఖ్యులయిన పట్టాభిరామారెడ్డిగారు ఉదయగిరి నవాబు గొడవలలో ప్రభుత్వమునకు తోడ్పడి వారి మెప్పులనందిరి. ప్రభుత్వము వారు పట్టాభిరామారెడ్డి తోడ్పాటున కనురూపముగా 1842 లో ఉదయగిరి తాలూకాలోని సోమవరప్పాడు అను శ్రోత్రియమును ప్రసాదించిరి. వీరితర్వాత పంపకములవలన ఎస్టేటు పెక్కు చీలికలయినది ఆ పిమ్మట రామచంద్రారెడ్డి, వెంకటరామారెడ్డి, వరదారెడ్డి, శేషారెడ్డి, సుబ్బారెడ్డి మున్నగువారు ఎస్టేటు పాలకులు.

దొడ్లావారు ప్రాచీనసంస్కృతి సముద్ధరణమునందే కాక సాహిత్య పోషణమునందును ఆసక్తిని ప్రదర్శించినవారు. 19వ శతాబ్దియందే దొడ్లావారు 'శారద' యను సాహిత్యపత్రికను నిర్వహించిరి. దొడ్లావారి యాస్థానపండితుఁడు

*విక్రమసింహపురిమండలసర్వస్వము, ద్వితీయభండము, పుటలు 82, 83. కాని పవరణలో చెంగల్పట్టుమండలములోని పూనమల్లి దొడ్లావారి తొలిపీడని నిర్ధారితము.

కొండూరు తాతయాచార్యులు గొప్ప వైయాకరణులు. నమస్యాపూరణము వీరి కభిమాన విషయము. వీరి నాదరించిన దొడ్లా వెంకటరామారెడ్డిగా రముద్రిత గ్రంథ చింతామణి యను సాహిత్యపత్రికకు పోషకులు. కళాప్రపూర్ణ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారిని దొడ్లావా రాదరించిన తీరు జగమెఱిగిన విషయము.

మట్టివారు

విజయనగర చక్రవర్తుల అమరనాయకులుగా, అంతరంగికులుగా, మహామండలేశ్వరులుగా మధురాంతక పొత్తపినాటి కథిపతులుగా సిద్ధవటము సీమనుపాలించి ప్రశస్తిగాంచినవారు మట్టివారు. కకుత్స్థ విజయాభిషిక్త రాఘవ కుముద్వతీ పరిణయాద్యాంధ్ర ప్రబంధముల కృత్యవతారికలు, కయిఫీయత్తులు మట్టివారి చాటువులు. శాసనములు వీరి చరిత్రము నెఱుఁగుట కాధారసామగ్రి. రాయసింహాసముపై తిరుగుబాటొనర్చిన సామంతుల నణఁచుటచే చంద్రగిరి రాజ్యమునందలి పులుగునాటి సీమకు, ఉదయగిరి రాజ్యములోని పొత్తపినాడు, సిద్ధవటము సీమలకు అమరనాయంకరము వీరికి ప్రాప్తమయినది.¹ కడప మండలము తూర్పుప్రాంతములో విస్తరించిన కడప, బద్వేలు, రాజంపేట, సిద్ధవటము తాలూకాలభాగము మట్టివారు పాలించిన సీమగా పరిశీలకుల అభిప్రాయము. కోడూరునకు రెండుకోసులలోఁగల ఎఱ్ఱగుంట్లకోట, కోడూరునకు నాలుగు పరువుల దూరములోఁగల నగరిపాడు, రాజంపేటకు చేరువనుగల చిత్వేలి, సిద్ధవటములలో మట్టివారికి దుర్భేద్యములయిన దుర్గములుండినవి. రాజంపేట సమీపమునఁగల అనంతరాజపురము కొంతకాలము వీరి రాజధాని.²

తొలుత వీరి యింటిపేరు వంగలివారు. కడప మండలము రాయచోటి తాలూకా రాయచోటికి ఈశాన్యదిశలో రెండుకోసులదూరమున మాండవ్యనది యొడ్డునఁగల మట్టియను జనపదము వీరితరువాతి యభిజనము. ఈగ్రామ నివాసము కారణముగా అనంతరకాలమున వీరికి మట్టివారను నింటిపేరు సిద్ధించినది.³ మట్ల, మట్టిలి యనునవి దీనికి రూపాంతరములు. మట్టివారు వైష్ణవ మతానుయాయులు. శ్రీమత్తిరుమల తోడప్పాచార్య చరణ సరసీరుహ సేవాసమారబ్ధి సామ్రాజ్యధోరేయులు. కాశ్యపగోత్రులు. తెలుగుచోడ శాఖకు చెందిన సూర్యవంశ క్షత్రియులు. ఒరయూరు చోడులకంటె పొత్తపిచోడుల కంటె వీరు భిన్నులని పరిశోధకుల నిర్ణయము,⁴ వీరు చోళభూపతుల సామంతు

¹ C. F. Brackenbury, Cuddapah District Gazetteer, Madras, 1915, pp. 38 – 40.

² Madras Epigraphical Report for 1916, para 75.

³ Tirupati Epigraphical Report, pp. 320 – 322.

⁴ Tirupati Devasthanam Epigraphical Report, p. 268.

అని మరికొందటి యభిప్రాయము.* బొమ్మరాజు అను వ్యవహారనామముగల దేవయచోడఁడు వీరి మూలపురుషుఁడు.

గుత్తిసీమ వీరి మొదటి కాణయాచి. బొమ్మరాజునకు సోమరాజు, తిమ్మరాజు అను నిరువురుపుత్రులు. సోమరాజు పౌత్రుఁడగు వరదరాజు కృష్ణదేవరాయల అల్లుఁడని ప్రతీతి. తిమ్మరాజు కుమారుఁడు కోనరాజు. కుటుంబములో చెలరేగిన కొన్ని గొడవలవలన కోనరాజు నేటి కడప మండలము రామచోటి తాలూకాలోని మట్టిగ్రామమునకు తరలించి స్థిరపడె నఁట. చిన్నాంబా కోనరాజుల పుత్రుఁడు తిమ్మరాజు. ఈ తిమ్మరాజునకు రెండవభార్యయగు ఓబాంబవలనఁ గలిగిన జ్యేష్ఠ పుత్రుఁడు ఎల్లమరాజు. ఈతడు విజయనగర చక్రవర్తులకు తలఁచోని నాలుక. సిద్ధవటముసీమ పాలకుఁడగు కొండరాజు తిరుపతిరాజు తిరుగుబాటుచేయఁగా రాయల యానతిని తిరుపతిరాజు నణఁచుటచే ఎల్లమరాజు కాలమున సిద్ధవటముసీమ మట్టివారికి సంక్రమించినది.

ఎల్లమరాజు ఐదుగురు కొడుకులలో కడగొట్టువాఁడు రంగాంబ సుతుఁడు అనంతుఁడు (1550-1614). ఈతనికే పెద్ద అనంతరాజుని వ్యవహారము. ఇతడు ఇమ్మడి వెంకటపతిరాయల (1572-1614) కాత్తుఁడు. ఇతని కుమారుఁడు తిరువెంగళనాథుఁడు (1624) విజాపుర రాడ్పులమును ప్రక్కలించి ఉదయాది. కామలాపురము, పోరుమాటేశ్వరి బద్దివోలు పట్టణములను సాధించిన వాఁడఁట.† ఇతనికి చెన్నమాంబవలన కుమార అనంతరాజు (1624-1636), ఎల్లరాజు, చిన్న అనంతరాజు, కోటి రఘునాథరాజు, వెంకటాదిర్యుని యేవురు కుమారులు. కుమార అనంతరాజు దిగువ తిరుపతిలోని గోవిందరాజస్వామివారి దేవాలయగోపురము నిర్మాత ‡; కుముద్వతీకళ్యాణకృతి ప్రణేత.

చిన్న అనంతుని మూఁడవు కుమారుఁడగు అనంతుఁడు (1636-1650) కుమార అనంతునకు దత్తుఁడు ఈతని కాలముననే మీర్జాన్లూ దాడి జరిగినది. అనంతునకు కృష్ణమాంబవలన అనంతరాజు, వెంకటరామరాజు అని యిద్దరు పుత్రులు. అనంతరాజు ననంతరము అతని తమ్ముఁడగు వెంకట

* వేదము వెంకటకృష్ణశర్మ, తెలుగుచోళ భూపతులు, మట్ల సామంతులు, భారతి, 1960 మార్చి, పుటలు 17-24.

† Madras Epigraphical Report for 1916, para 75.

‡ కపిస్థళము కృష్ణమాచార్యులు, దిగువతిరుపతి గోపురమును గట్టించినవారు, ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రిక, రౌద్ర 1920, చైత్ర వైశాఖములు సం. 9, పుటలు 43, 44; 'విజయనగరరాజ్యము తర్వాత మట్ల మైసూరు తంజావూరు రాజ్యములు....స్వామి కెన్నో కైంకర్యములు జరిపినవి' వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి, అన్నమాచార్య చరిత్ర వీతిక, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానముల ప్రచురణము, 1966, పు. 121.

రామరాజు (1683-1700) పాలకుడు ; ఇతడు మొగలులకు సామంతుడు. ఇతని తరువాత అనంతరాజు కుమారుడయిన తిరువేంగళనాథుడు (1700 - 1710) సిద్ధవటము ప్రభువు. ఇతనికి మంగమాంబవలన రాఘవరాజు, వెంకట రామరాజు (1710-1711) అని యిద్దఱు పుత్రులు. అనంతరాజు సోదరుడగు వెంకటరామరాజు (1683 - 1700) జ్యేష్ఠ పుత్రుడు కుమార అనంతుడు. (1712 - 1729), ద్వితీయుడు అనంతరాజు (1728 - 1730) కడవ నవాబులకు లోబడిన పాలకులు. మట్టివారికి కార్వేటి నగరపాలకులకు వియ్యములుండినవి. ఈ శతాబ్దారంభమున కార్వేటి నగరమునేలిన తిరుమలరాజు పట్టపురాణి మట్టివారి యాడుబడుచు. 1930 నాటి వెంకటపతిరాజు మట్టివారి కుదురులో చివరివాడు.

వీరి వితరణగుణమునకు, నిద్యాసముద్ధరణమునకు వారిపై గల సూరాలు చాటుపద్యములు చక్కని తార్కాణములు. వీరి కుదురున కపులును కవిపోషకు లును వర్ధిల్లిరి. రంగంబావెల్లమరాజుల కుమారుడగు మట్టి అనంతభూపాలుడు విబుధస్తుత కకుత్స్థ విజయప్రబంధాది రాష్ట్రనిబంధన గ్రంథకర్త. ఈతడు భవమౌళి ధునీలహరీ ఘమఘమిత పచోమహితంబులగు సరసకృతులు చెప్పనేర్చినవాడు. కకుత్స్థ విజయము అయిదాశ్వాసముల ప్రబంధము. ఇట్టి కుని మనుమడయిన కకుత్స్థుని యభ్యుదయ మిందభివర్ణితము. ఇది అనంతభూపాలుని తండ్రియగు ఎల్లమరాజున కంకితము. ఎల్లమరాజు ఆస్థాన మున విద్యత్కవియగు ఉప్పుగుండూరి వెంకటకవి కకుత్స్థ విజయమునకు కృతిప్రేరకుడు. అనంతరాజు సవతిసోదరుడును దాదెమాంబ కుమారుడును నగు కోనరాజును కవియట !*

హాస్య కళాధురంధరుడని పేర్కొడసిన కుందపరపు కవిచౌడప్ప మట్టి నరపాలుని గొల్చి పన్నెకెక్కిన కవిగా కవిచౌడప్ప శతకము సాక్ష్యము.

మట్టి తిరువేంగళనాథుని పుత్రుడగు కుమార అనంతరాజు కుముద్వతి కల్యాణ ప్రబంధకర్త. బుధులెల్లరును శేషభోగేంద్రుడని కొనియాడదనరిన వాడు కుమారఅనంతుడు. కుమార అనంతుడు విద్యాభోజిబిరుద విరాజితుడని కుమారానంతభూపాల విజయప్రశస్తి నిరూపించుచున్నది. కాశీరాజతనయ యగు కుముద్వతిని శ్రీరామచంద్రుని తనయుడగు కుళుడు పరిణయమాడిన గాథ ఈ ప్రబంధమున నిబంధింపబడినది. తిరువేంగళనాథుని తండ్రియగు అనంతరాజుకూడ బుధచకోరముల పోషణమువలన సరసకవిరాజ బృందముల

* డా. నేలటూరి వేంకటరమణయ్య, 17-వ శతాబ్దినాటి ఆంధ్రవాఙ్మయ శిష్యాలు, వాఙ్మయవ్యాసమండలి, ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు, హైదరాబాదు, 1967, పుటలు 340-347.

నన్ను తిని గాంచినవాడు.

విద్యారణోత్సవ నై యాయక చక్రవర్తియును, గురుశబ్దజ్ఞాన ధోరేయుడు (రాఘవాభ్యుదయము, 1-100) ను చింతలపల్లి జోగయ్య కవిపాత్రుఁడును, మూర్తి కవిపుత్రుఁడును నగు వీరరాఘవుఁడను విద్యత్కవి మట్ల అనంతరాజు గారి యాస్థానమున పండిత సమక్షమున జరిగిన వేదపరీక్షలో నెగ్గి జయపత్రిక నంది వేయిచక్రములను బహుమతిగా బడసినవాఁడని 'ఎవఁడు వేదపరీక్షలిచ్చి మట్ల అనంతరాజుచేఁ గొనియెఁ జక్రములువేయు....' అను మధురవాణి విలాసకృత్యపతారికా పద్యమువలన స్పష్టపడుచున్నది.

నడిమింటి వెంకటపతి కవికృతమగు అభిషిక్త రాఘవమును ప్రబంధము పండితలోలుఁడగు మట్ల వెంకటరామరాజు (1683-1700) న సంకీర్తించును.* అభిషిక్తరాఘవ ప్రస్తావన భాగముమాత్ర ముపలబ్ధము. భోజకృతమగు రామాయణచంపువున కిది యనుసరణమని పరిశోధకుల తలంపు. అచళారీకలో మట్లవారి పంశక్రమ మభివర్ణితము. కవి ప్రబంధరచనై కథారీతిమనః ప్రసాదముగలవాఁడు. సకలశాస్త్రము యరస్సరరాజమూర్తులై యునకోవిదులు ప్రసంగములుసేయ పేరొలగమున్న మట్ల తిరుదేంగళాధినేత 'నవరస గుంధిత సత్కవి కవితామృత రసములింపు మటియింపఁగ....' '....విర్జర భాషారృతు లాంధ్రకావ్యములుగాఁ జుల్లూరసేయు నేర్పరి' యగు కవినిజూచి తండ్రి నైదోడగు వెంకటరామ విభుపేర అభిషిక్తరాఘవ ప్రబంధము సంకీర్తమొనర్చు మని చుభ్యర్థించెనట!

కోనసీమ ద్రావిడ శాఖాబ్రాహ్మణుఁడును, కోదండరామయ పుత్రుఁడును, వేంకటేశ్వరమాహాత్యకృతి కర్తయును నగు ములుపాక బుచ్చయ్యకవి తాను 'మట్ల వంశోద్భవజ్ఞాపాల పాలిత గుండ్లూరిపురినుండు గుడియగుండ నాంధ్ర గీర్వాణ ముఖ్యాష్టభాషాకవిత్వాభి నిర్మాణ మహాత్వవిదుఁడ. కాళికాచిచ్ఛేశ కరుణాకటాక్షభిభాషిత బహుళ ప్రబంధవయుఁడ....' నని చెప్పికొన్నాఁడు.†

మందపాటివారు

వీరు ఒంగోలు సంస్థానపాలకులు. విజయనగర సామ్రాజ్య కాలము నుండియు పదునెనిమిదవ శతాబ్ద పర్యంతము ఒంగోలుసీమను పాలించినవారు మందపాటి వంశజులయిన యాంధ్ర క్షత్రియులు. వీరు కాశ్యప సగోత్రులు. కాకతి సంజ్ఞాంకితులు. వీరి మొదటిరాజుదాని ఒంగోలునకు పడమరగా నాలుగు పరువుల దూరమునఁగల కొణిజేడు. ఆ పిమ్మట 1706 ప్రాంతముల ఒంగోలు

* కాళహస్తి అంకభూపాలుని కిది కృతి యను నిడుదబోయవారి సిద్ధయము విచారణీయము; తెలుగుపిఱ్ఱాన సర్వస్వము, సంపుటము 3, పు. 1173.

† No. 355, Descriptive Catalogue of Telugu Mss. Vol. I, Madras, 1915.

ముఖ్యపట్టణమయినది. మందపాటి అయ్యపరాజు వీరి మూలపురుషుడు.

మూర్తిరాజు, పెరుమాళ్లరాజు, వేంకటరాజు మున్నగువారు అయ్యపరాజు పుత్రులు. మూర్తిరాజు కుమారుడు లింగనరాజు. ఇతనికి రామభద్రరాజు, రామచంద్రరాజు అని యిరువురు కుమారులు. రామచంద్రరాజునకు రామభద్రరాజు, రఘుపతిరాజు అని యిద్దఱు కొడుకులు. ఈ సోదరులిద్దఱును దొబ్బిలి యుద్ధమున పెదవిజయరామరాజు పక్షమున పోరాడినట్లు రంగారాయ చరిత్రము—

‘ధన్యాటోపులు మందపాటి కులరత్నంబుల్ మహారాజు మూ

ర్తన్యుల్ శ్రీరఘునాథరాజు బలభద్రకైకెరు యున్న సౌ

జన్య క్రీడలఁబాటుతెంచి శిఖికాంచదగ్గతుల్ మీఱ రా

జన్యగ్రామణికిచ్చి రుత్సవముఁ దత్ స్వాంతంబు కాంతంబుగన్’ (1-163)

మేర్కొనుచున్నది. దామరాజువారితోడి పోరులయందు రామభద్రరాజు మరలించుటవలనను అతని కుమారుడు ఇమ్మడి రామచంద్రరాజు పనివాడగుట వలనను రఘుపతిరాజు రాజ్యమునకు వచ్చెను. రఘుపతిరాజు గొప్పవీరుఁడనియు నితనికాలమునందే రాజధాని కొణిజేడునుండి ఒంగోలునకు మారినదనియుఁ జెప్పుదురు.

తెట్టుసంస్థాన పాలకులగు వేజెళ్ళవారు ఒంగోలురాజులకు వియ్యంకులఁట. వేజెళ్ళ వెంకటరామరాజు ఒంగోలురాజుల మేనమామ. వీరితనయ అచ్చమాంబ మందపాటి రామచంద్రరాజు భార్య. వెంకటగిరి రాజ్యమునకు పక్కలో బల్లెముగా కొండవీటి రాజ్యమునకు గుండెలో గాలముగా ఒంగోలు రాజ్యము ప్రవర్తిల్లినను ఉద్ధతులమధ్య దీనిమనుగడ దినదినగండముగానుండినది. ఇట్లొత్తికొనివచ్చు నుద్ధతుల నడుమ మందపాటివారి రాజ్యము పేదపడినది. పదునెనిమిదవ శతాబ్దమునందలి రామభద్ర రామచంద్రులను ఒంగోలు రాజున్యులు ప్రభాతులు.

ఇమ్మడి రామచంద్రరాజు లక్కాటు నవాబునుండి రాజా బహద్దరాది బిరుదుముల నందినవాడు. వీరి దత్తుడగు వెంకటరామరాజు (1792—1806) శాశ్వతకర నిర్ణయమునాటి పాలకుడు. ఈతనికి సాలుసరి ‘లవణసు’ నిచ్చు పురతుమీఁద సంస్థానమును ఇంగ్లీషు కుంఫణీవారు వశపఱచికొనిరి. వెంకటరామరాజు దత్తులగు రామచంద్రరాజు (1806—1816) వీరి తర్వాత కృష్ణమరాజు వెంకటనరసింహరాజులు చివరి పింఛనువాఁటలు. వెంకటనరసింహరాజు (1822—1842) నకు సంతతియున్నను ఏదోయొక సాకుచూపి సంతతికి ‘లవణసు’ నాపుచేసిరి.* గుంటూరు మండలము నరసరావుపేట తాలూకా

* John, A.C. Boswell, A Manual of the Nellore District, pp. 735—736.

సాత్రులూరుగ్రామ పరిసరముల మందపాటివారి వంశీయులు నేటికిని గలరట. సాత్రులూరు రైల్వేస్టేషనునకుఁ దూర్పుననున్న రాజువారిపాలెము వాస్తవ్యులు మందపాటి నరసింహరాజుగారియొద్ద ఒంగోలురాజుల పంశవృక్షము గలదట.

ఒంగోలురాజుల ఔత్తరీశ క్రియును విద్యదభిమానము నుద్యోగనిరతియును వారి యశోగాన రూపమున నిటచినది. పూర్వపాలకులలో మందపాటి రాజును రాజు, నారాయణరాజు 'సత్కవీశానుల సన్నుతుల్ గొని యశంబు వహించినవా' రట. మందపాటి నారాయణరాజు ప్రేరణమున కవిసార్వభౌమ తూచిమంచి తిమ్మకవి సోదరుడగు జగ్గకవి సోమదేవ రాజీయమును చారిత్రక కావ్యమును సంతరించిన శ్లేశత్కావ్యము ప్రమాణము. లభించిన సోమదేవరాజీయ లిఖిత ప్రతులు రెండు ససంపూర్ణములు; అవతారికా భాగము లేదు. లభ్యమైన రెండు శ్వాసములలో ద్వితీయాశ్వాసాంత్య భాగమును లేదు. ద్వితీయ ప్రథమా శ్వాసముల యాద్యంతములందలి గ్రంథ భాగములఁబట్టి కవి నామమును గృతి ప్రేరకుని నామమును దెలియవచ్చుచున్నవి. కృతి ప్రేరకుడగు మందపాటి నారాయణరాజు కాకతి రుద్రాన్వయము వాడట.

‘శ్రీ కాకతి రుద్రాన్వయ

నారాధిప మందపాటి నారాయణ భా

తీరకాంత....’

—ద్వితీయాశ్వాది.

ఒంగోలును పాలించిన మందపాటి రాజులు క్షత్రియు లనుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. కాని కాకతీయులు క్షత్రియులను నంశము వివాదగ్రస్తము. సోమదేవ రాజీయ కృతిప్రేరకుడగు మందపాటి నారాయణరాజునకును ఒంగోలు మందపాటి రాజులకును ఒక్క గృహనామ సాదృశ్యము తప్ప తక్కిన సంబంధములు న్నష్టపడుట లేదు. ఈ విషయ మింకను సుపరీక్షితము గావలసియున్నది. సోమదేవ రాజీయము కాకతి రుద్రాన్వయ క్రమమును నిరూపించునట్టి యొక చారిత్రక కావ్యము. ఇది మందపాటి నారాయణ భారుణీవర నిరంతర పూజిత పాద పంకజునకు సత్యభామాధీశునకు నందగోపాలున కంకితము.

మందపాటివారి కోవకుచెందిన రాజువారిపాలెము వాస్తవ్యులు మందపాటి వెంకటరాజుగారుకూడ కవిపండితాభిమానులు. వీరి ప్రేరణమున ఒంగోలు పండితులు హరితన గోత్రులు, ఆపస్తంబ సూత్రులు అక్కరాజు లక్ష్మీనరసింహ రాయకవి రామచంద్ర విజయమును నాటకముల చారిత్రక నాటకమును రచించిరి. ఒంగోలు పాలకులగు మందపాటి రామభద్రరాజు రామచంద్ర రాజులు వెంకటగిరి సంస్థాన పాలకులతో యుద్ధము లొనర్చి విజయము నొందిన కథ యీ రూపకమునందలి యతివృత్తము. నరసింహరాజు తాతతండ్రిలు గూడ పండిత పోషకులట. వేదవిదుడయిన పిచ్చయ్యార్యుడు వీరివలన

టూదాన మొందెనట. నరసింహరాజు కుమారుడగు సీతారామరాజుకూడ కవులను విద్వాంసులను గౌరవించి వారి యాశీః ప్రభావ సంపదల సీరిసంపదలఁ బొదలుచున్నవాడట.

మందసా

కళింగ సీమలోని పురాతన సంస్థానములలో మందసా యొకటి. నేటి మందసా పట్టణము నాటి బుద్ధదంతముగల మంజూష యొకటి స్థాపితమయిన పట్టణము కానోపుననియు 'మంజూషా' శబ్దమే వికృతిని బొంది 'మందసా'గా జనుల వాడుకలో నిలిచియున్న దనియు కొందఱ యభిప్రాయము.* మహేంద్రగిరి పర్వత శ్రేణి మందసాను పర్లాకిమిడిని వేటుచేయుచున్నది. మహేంద్రగిరి శిఖరమునందలి భీమేశ్వరాలయము, పర్వతపాదమునందలి గోకర్ణేశ్వరాలయము ప్రసిద్ధము లయినవి. గోకర్ణేశ్వరుడు గంగవంశీయుల కులచైత్యము. మందసా సంస్థానము వైశాల్యము 132 చ.మై. గ్రామములు 166. ఇందులో దేవస్వ బ్రహ్మస్వములు కలిసి యిరుపది. జనాభా 1931 ననుసరించి సుమారు ముప్పది నాలుగువేలు. ఆదాయము రెండున్నర లక్షలు; షేష్కషు పదుమూడు వేలు.

సంస్థాన పాలకుల మూలపురుషుడు చంద్రవంశ తత్త్రియుడగు పాచేంద్ర బమ్మనసింహుడు పాంచాలదేశమునుండి కళింగదేశ సీమలలోని మహేంద్రగిరి ప్రాంతమునకు వలసవచ్చి స్థిరపడిన వాడట; ఈతడు పదుమూడవ శతాబ్దమువాడని ప్రతీతి. ఈ కోవలో జగన్నాథ రాజమణి రాజదేవు ముఖ్యులు. వీరి కుమారులు రాజా శ్రీ వాసుదేవ రాజమణి రాజదేవు. వీరి తనయులు రాజా శ్రీ శ్రీనివాస రాజమణి రాజదేవు. శ్రీనివాస రాజమణి రాజదేవు మరణించిన తర్వాత వారి భార్య రత్నమాలారాణిగారు కొంతకాలము రాజ్యము చేసి 1934 లో మరణించిరి. 1934 నుండి ఈ ఎస్టేటు కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పరమైనది.

జగన్నాథ రాజమణి రాజదేవుగారు సి.ఐ.ఇ. బిరుదాంకితులు. సంస్కృతములో మంచి పండితులు. ఆస్థానమునకు వచ్చు కవి పండితులకు సంస్కృత భాషలో సమస్యల నిచ్చి వారి సరస పూరణములను విని సత్కరించెడివారు. వీరి కుమారులగు వాసుదేవ రాజమణి రాజదేవుగూడ సంస్కృత పండితులు ప్రసిద్ధ సంస్కృత విద్వాంసులగు ముడుంబి రాఘవాచార్యులు, నరసింహాచార్యస్వామి (1841-1927) గారలకు వీరి యాస్థానమున వార్తాకము లుండినవి. రాజా శ్రీ శ్రీనివాస రాజమణి రాజదేవు కళికోట కళాశాలలో చదివి పట్టభద్రులయినవారు. వీరికి సంస్కృతముతోపాటు తెలుగుభాషమీఁదగూడ విశేషాభిమాన ముండెడిది. 'నేను మందసా సంస్థానానికి వెళ్ళినపు డా రాజాగారు

* Lakshminarayan Harichandan Jagadeb, The Patteswara Inscription, J.A.H.R.S., Vol. VI, p. 51.

మంచి పాండిత్యం సంస్కృతంలో వుండినా నా వల్ల వసుచరిత్రను ప్రత్యేకించి కోరి శ్రద్ధగా విన్నారు' -- అని చెళ్ళపిళ్ళవారు కీర్తించిన భాషాప్రియత్వము వీరిది.* వీరు కవితాప్రియులు కూడ. అష్టావధానాదులచే వీరి నలరింపజేసి చెళ్ళపిళ్ళవా రీ యాస్థానమున సమర్థ సత్కారములనందిరి.†

గోమతము శ్రీనివాసాచార్యులు రచించిన 'కమలాపహరణము' అను పది యంకములుగల ప్రకరణమును రూపకము శ్రీనివాసరాజమణి రాజదేవుగారి కంకితము. 'గులేబకావలీ' అను హిందుస్తానీ నాటకముననుసరించి రచియింపబడిన దీ ప్రకరణము. ఆచార్యులుగారు నటులు, నాటక ప్రయోగములు కూడ, నాటకప్రయోగ పితామహులన్నది వీరి బిరుదము. పద్యములకు పాటలకు ఈ నాటకమునందు రాగతాళాదికములు సూచింపబడినవి. ప్రత్యంకమును గొన్ని స్థలములు అనగా రంగములుగా విభజింపబడినది. పది యంకములలో విరువదిమూడు స్థలములు గలవు. 'పెంకెపంతులు' అను నొక ప్రహసనమును సైత మాచార్యులవారు తెలుగున సంతరించిరి. ఆంగ్లభాష యందు హరిశ్చంద్ర నాటకమును వ్రాసిరి.

భారద్వాజ గోత్రుఁడును బలరామయార్య పుత్తుఁడునగు కణితి భాస్కర మనునతఁడు మందస కోటాధీశ్వరులయిన శ్రీనివాస రాజమణిరాజదేవుగారి యాశ్రితుఁడు. ఈతఁడు మందసాతాలాకాలోని రట్టి గ్రామమునందలి పల్లవ రాయస్వామి నుద్దేశించి నూటతొమ్మిది కందములుగల పల్లవరాయ శతకమును నూటయిరువది యొక్క కంద పద్యములుగల భాస్కరమూర్తి శతకమును రచించినాఁడు.

పరవస్తువేంకట రంగాచార్యులుగారు విశాఖపట్టణమున స్థాపించిన యార్షవిద్యాపాఠశాలకు మందసా జమీందారులు నూటపదియాలుల వార్షిక మిచ్చుచుండిరి. వేమూరి జగన్నాథశర్మ విరచితమగు బాలదేవీ భాగవతము మందసా రాజాగారి కంకితము. బారువపట్టణములోని శ్రీ కృష్ణదేవరాయ గ్రంథాలయా విష్కర్తలు మందసా రాజాగారు.

మాగాము

తూర్పు గోదావరి మండలమందలి అమలాపురము తాలూకాలోని మాగాము గ్రామ మొక చిన్న ఎస్టేటు. క్రీ॥శ॥ 1875 వరకు నిది ద్రావిడ బ్రాహ్మణశాఖకుఁ జెందిన 'కత్తా' గృహనామకుల యధీనములో నుండినది. ఆ పిమ్మట వోలేటివారి కుటుంబము నజమాయిషీక్రిందికి వచ్చినది. వోలేటి

*చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, తెలుగులో సౌగంధ్యము, ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాది సంచిక, 14, తారణ 1944, పు. 51.

†చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, 'కథలు - గథలు', సంపుటము 3, పు. 243.

వారు ఆర్వేల నియోగులు ; గౌతమసగోత్రులు ; పితాపురసంస్థానోద్యోగులు. వోలేటి రామన్నగారు తొలి ఎస్టేటుదారులు. 1908 లో నీ యెస్టేటులోని కొంత భాగము అన్యాయక్రొంతమయినది. ఎస్టేటుదారులలో వోలేటి వెంకటరామారావు గారు చివరివారు.

వీరు విద్యాపోషకులు. సప్తసంతానప్రశస్తిని బడసినవారు. మాగాము గ్రామమునందలి కేశవస్వామి దేవాలయము. జగన్మోహన పుస్తకభాండాగారము వోలేటివారి కీర్తిమూర్తులు. చివరి ఎస్టేటుదారులయిన వెంకటరామారావుగారు ఆంధ్రభాషాప్రవీణులు ; జాతీయాభిమానులు ; ఖాదీ ఉద్యమ నిర్వాహకులయిన స్వచ్ఛంద సేవకులు.

మాసూరివారు

మాసూరిగృహనామకులగు చిలకలూరిపేట, సత్తెనపల్లి జమీందారులు మాధ్వబ్రాహ్మణులు. భారద్వాజసగోత్రులు, ఆపస్తంబసూత్రులు, యజుశ్శాఖీయులు. మరాట్వాడాలోని మాసూరుగ్రామము వీరి మొదటినివాసము. ఇదం బ్రాహ్మ మిదం క్షత్రమ్మని శాస్త్రోపసేవనముతోపాటు శాస్త్రోపసేవనమొనర్చిన వీరు గోలకొండనవాబుల కొలువులో గొప్ప సరదారులు. ఆ పిమ్మట మొగలు పాదుషాల దొలతులో ముజుందారులుగా, షెరిస్తదారులుగా, దేశపాండ్యాలుగా ప్రసిద్ధులు. పదునాలుగు సముతులుగా, సలువదినాలుగు హవేలీగ్రామములుగా విభక్తమయిన మూర్తుజానగర (కొండవీడు) సర్కారునకు మాసూరివారు మొదట ముజుందారులు. ఆ పిమ్మట నూటయఱువది గ్రామములతో కూడిన మాసూరివారి సంస్థానమునకు జమీందారులు. చిలకలూరిపేట పాలకుల నివాసముగా నందివెలుగు, నంబూరు, మూల్పూరులు తాజాగ్రామములుగా నీ సంస్థానము పర్తిల్లినది. 1779 లో అన్నదమ్ముల వంతులక్రింద మొత్తము సంస్థానము చిలకలూరిపేట, సత్తెనపల్లి జమీలపేర పంపకములయినది. 1846 ప్రాంతముల ఇంగ్లీషుకుంఫిణీ సర్కారుపరమయినది.*

మాసూరిజమీందారుల మూలపురుషుడు మాసూరి నాగప్ప. ఈతని ప్రపౌత్రుడగు కొండలరావు మాసూరివారికి కూటస్థుడు. ఈతఁడు మొగలాయి దొరతనమువారినుండి అధికారమునుబడసి మూర్తుజానగరము షెరిస్తదారుడుగా, జమీందారుడుగా ప్రభుతను వెలయించినవాఁడు. ఈయనకు మొదటి భార్యవలన వెంకన్న, సరసన్న యని యిరువురు పుత్రులు. రెండవభార్యవలన అప్పాజీ, అక్కప్ప యని యిరువురు పుత్రులు. వెంకన్న నిజాముల్ముల్కు నొద్ద నుండి సన్నదునుబొంది సర్ దేశపాండ్యగా నుండిరి.† వెంకన్నగారి

*Robert Eric Frykenberg, Guntur District, 1788-1848, Oxford, 1965.

†మాసూరివారి పంశచరిత్ర, గుంటూరుమండలసర్వస్వము, పుటలు 130, 131.

తరువాత వారి సవతితమ్ముడయిన అప్పాజీ కొంతకాలము జమీపాలకుడు. వెంకన్న నిస్సంతయినందున తన సొంత తమ్ముని రెండవకుమారుడగు వెంకటరావును దత్తుచేసికొనియుండిరి.

అప్పాజీతరువాత జమీకివచ్చిన వెంకటరావునకును సంతతిలేనందున నరసన్నగారి జ్యేష్ఠపుత్రుని పుత్రులగు వెంకటకృష్ణమ్మగారి రెండవకుమారుడయిన నరసన్నను దత్తు స్వీకరించిరి. వెంకటరావునసంతతియు దత్తుని నిజ జనకుడగు వెంకటకృష్ణమ్మయే జమీ కధికారి. ఈతనితరువాత అప్పాజీ కుమారుడయిన వెంకటేశము జమీకి పాలకుడు. వెంకటేశము హయాములో (1779 ఫసలీ 1129 - శార్వరి) లో నీ జమీ రెండుభాగములుగా చీలిపోయినది. కొండలరావుగారి ప్రథమభార్యసంతతివారయిన నరసన్నారావుగారికి 79 గ్రామములును, రూ. 1,26,700 లు పేష్కషును గల చిలకలూరిపేట వంతును, ద్వితీయభార్యసంతతివారయిన వెంకటేశముగారికి 80 గ్రామములును, రూ. 1,26,700 లు పేష్కషును గల సత్తెనపల్లి పరగణాయును వచ్చినవి. 1802 లో విడివిడిగా శాశ్వతపరిష్కారమును జరిగినది.

ఈ జమీ లేర్పడకపూర్వమే వెంకటకృష్ణమ్మగారి కాలమున సత్తెనపల్లి కోట నిర్మింపఁబడినది. వెంకటేశము పదునాఱు సంవత్సరములు పాలించి మరణింపఁగా వారి పెద్దకుమారులు వెంకటరమణయ్య జమీకివచ్చిరి. వీరు పృథ్విలయిన పిమ్మట తమ పెద్దకొడుకు అప్పాజీరావునకు జమీపాలనము నప్పగించి యుండిరి. అప్పాజీ నాలుగేండ్లు పాలించి 1810 లో మరణింపఁగా నాతని కుమారుడయిన వెంకటరావు మైనరయినందున తాతయగు వెంకట రమణయ్య మీదనే జమీభారము పడినది. కాని వెంకటరమణయ్య తాను వృద్ధుడననియు, మనుమడు పసివాడనియు, విశేషించి పుత్రశోకభారమున క్రుంగియుండుటవలన జమీపరిపాలనమును సరిగా తూఁగింపలేననియు, జమీని కోర్టాఫ్ వార్డుస్ వారి పర్యవేక్షణమునకు స్వీకరింపవలసినదనియు కుంభిణి సర్దారు నభ్యర్థించినాడు.

సంస్థానము అప్పులలో తలమునకలుగా నున్నందున కోర్టాఫ్ వార్డుస్ పర్యవేక్షణము సాధ్యపడలేదు. మానూరివారి వియ్యంకులగు పత్రి కృష్ణయ్య గారు కొంతకాలమీ సత్తెనపల్లి జమీని కాలనకు నిర్వహించి వదలిపెట్టిరి. 1817-1820 మధ్య నీ జమీందారి జప్తు గొడవలలో నుండినది. 1820 లో యుక్తవయస్సు వచ్చిన వెంకటరావుగారికి జమీ అప్పగింపఁబడినది. 1834 లో నితఁడు నిస్సంతుగా మరణింపఁగా నీతని పితామహి శేషగిరియమ్మకును, వెంకటరావుగారి పినతండ్రి వెంకటగోపాలరావు (1813-1873) నకును వివాదము నడచి న్యాయస్థానమువారి తీర్పు రాకమునుపే శేషగిరియమ్మ మరణించినందున వెంకటగోపాలరావుగారికి జమీ సంక్రమించినది. ఈతని

పాలనలో తీవ్ర ఋణభారములవలన సత్తైనపల్లి జమీందారి కుంభిణీ సర్కారు స్వాధీనమయి వారసులకు భరణములేర్పడినవి.

చిలకలూరిపేట మొదటి జమీందారైన నరసన్నరావు 1811 లో నిస్సంతుగా మరణించుటచే వీరి తండ్రిగారగు వెంకటకృష్ణమ్మ జమీ వ్యవహారములు సరిచూచిరి. ఈయన 1815 లో మరణింపఁగా వెంకటకృష్ణమ్మగారి కుమారుఁడు వెంకటనరసింహారావు మైనరయినందున కొంతకాలము కోర్టాఫ్ వార్డువారి పర్యవేక్షణము ప్రవర్తిల్లినది. 1827 లో జమీ నరసింహారావుగారి చేతికి పచ్చినను పేష్కము సక్రమముగా చెల్లుబడికార ఓక్లండుప్రభువు కాలమున 1836 లో జమీ జప్తు అయినది. ఆ దరిమిలా వారసులచేతిలో కొలఁదికాలముండినది కాని వారు సంస్థానమును సరిగా నిర్వహింపలేక పోవుటవలన హార్డింజి ప్రభువు కాలమున 1845 ప్రాంతముల ఈ జమీ సర్కారునకు దఖలు పడి వారసులకు భరణములు మాత్రము దక్కినవి. ఇట్లు సత్తైనపల్లి చిలకలూరి పేట సంస్థానములు రెండును కుంభిణీసర్కారు కాలమునందే నడుమంతరముగా నంతరించినవి. వెంకటనరసింహారావుగారి ప్రపౌత్రులు మాసూరి వెంకటహనుమంతరావుగారు చిలకలూరిపేట పెద్దకోటలోని నేటివారసులు, చిలకలూరిపేటలోని చిన్నకోట వెంకటనరసింహారావుగారి తమ్ముని సంతతి వారగు మాసూరి వెంకటకృష్ణ నరసింహారావుగారి నివాసము.

మాసూరి జమీందారులు ద్వైతులయినను ఇతరశాఖలవారిని సయిత మాదరించుట వీరి విశాలదృష్టికి, ఉదారబుద్ధికి నిదర్శనము. కృష్ణాతటము నందలి పద్దేశ్వరమును గ్రామము ఉత్తరాది మధ్యపీఠమునకును, రెంటపాళ్ళ అగ్రహారము పుష్పగిరి పీఠమునకును, కాపట్ల తాలూకాలోని పడ్డిముక్కల అగ్రహారము విశిష్టాద్వైతులగు మాడభూషివారి కుటుంబమునకును నొసంగిరి. నందివెలుగుగ్రామ పరిసరములందలి కుంచవరము, దేవరపల్లి, సిరిపురములను బ్రహ్మస్వములుగా రూపొందించిరి. చెమళ్ళమూడి కృష్ణసోమయాజులు, ములుకుట్ల శివన్న, వేదాల రంగార్యులు, సింగరాజు రామచంద్రుఁడు మున్నగు వేదవిదులు వీరినుండి భూదానముల నందినవారు. మాసూరి జమీందారుల కూటస్థుఁడగు కొండలరాయని తమ్ముఁడు తిమ్మాజీ. వీరి కుమారులు వెంకటదాసు మాసూరివారి జమీలోని నందివెలుగు తానాకధిపతి. వెంకటదాసు నందివెలుగులోని సీతారామ ఆంజనేయ అగస్తేశ్వర దేవాలయముల పునరుద్ధారకుఁడు.

మాసూరి జమీందారులలో కవిపోషకులే కాక కొందఱు కవులుగూడ వెలసియుండుట విశేషము. సత్తైనపల్లి జమీందారు వెంకటేశముగారి కుమారుఁడగు అప్పాజీ అధ్యాత్మరామాయణ పద్య కావ్యకర్త. నృసింహ పురాణమును ద్విపదకావ్య మీతని కృత్యంతరము. వెంకటేశము పౌత్రుఁడును, భారతీదేవీ

వెంకటరమణయ్యారావుల ద్వితీయ పుత్రుఁడును, ముజుందారు అచ్చన్న దౌహిత్రుఁడును నగు వెంకటగోపాలరావు ప్రసిద్ధుఁడని. కవి పోషకులగు ఉభయ భాషాపైదుష్యము, సకలశాస్త్ర నిష్ణాతృత్వము గోపాలరాయల విశిష్టలక్షణములు. రుక్మిణీపరిణయ వాల్మీకీయ ప్రవేశిక కీర్తికాంతాస్వయంవరాది కావ్యములు గోపాలరాయల స్వీకరించినములు. పీనిలో రుక్మిణీపరిణయ ముచ్చతలుగు కావ్యము ; రఘుత్తమాంకితము. వైషధ మాంధ్రపద్య ప్రబంధము. హరిశ్చంద్రీయమును నీతని కృతి సంస్కృత చంపూ ప్రబంధము. వాల్మీకీయ ప్రకాశిక వాల్మీకి రామాయణమునకు యథామూలరమగు కథాచిత్రము. ఇది సత్రైసవల్లి (సత్యభామావతి) పేరుగోపాలస్వామి కంకితము. యథా వాల్మీకి ములగు ఆంధ్ర రామాయణములను గూర్చి వ్రాయుచు జయంతి రామయ్య పంతులుగారు 'సత్రైసవల్లి జమీందారీ కుటుంబములోని వారగు మామూరి గోపాలరావుగారు పూర్వమే ఇట్టి గ్రంథమును రచించిరిని పరిగ్రహించి యీ గ్రంథము ప్రకటితము కాలేదు.'* అని పేర్కొనుట నిట ననుసంధింపఁదగినది. ప్రచురితార్హములగు రుక్మిణీ పరిణయ వాల్మీకీయ ప్రకాశిక గ్రంథముల విభిన్న ప్రతులు మామూరు వెంకట భుజంగశయనరావుగారియొద్ద శిథిలస్థిలో నున్నవి.

కీర్తికాంతా స్వయంవరమును పౌరీష కావ్యము గోపాలరాయల కృత్యంతరము.† నాటి మైసూరు ప్రభువగు చామరాజు పెడయరుగారి కుమారులు శ్రీ కృష్ణరాజు పెడయరు రథానాయకులుగా సాహసోత్సాగుల తనూజయును, అనుకంపరసుజయును నగు కీర్తికాంత నాయకగా చూపెత్తిన కావ్య మిది. గోపాలరాయలు రచించిన భరతశాస్త్రము, రాధామాధవ శతకము మున్నగునవి అనుపలబ్ధములు. గోపాలరాయల పుత్రులు వెంకటభుజంగ రమణయ్యారావు గారు ఒకానొక పాఠశికకథను మూలముగా స్వీకరించి 'విబుధజన మనోరంజని' యను పద్య కావ్యమును రచించిరినట్లు వినికిడి.

గోపాలరాయల ఆస్థానపండిత కవులలో జూలూరి అప్పయ్య, జర్కరాజు వెంకటసుబ్బరాయకవి ముఖ్యులు. జూలూరివారు ప్రముఖాంధ్ర కావ్య వ్యాఖ్యాతలుగా నుప్రసిద్ధులు. గోపాలరాయ కృతములగు రుక్మిణీ పరిణయ వాల్మీకీయ ప్రకాశికలకు అప్పయ్యగారు విపుల వ్యాఖ్యానములను సంతరించిరి. గోపాలరాయల రుక్మిణీ పరిణయ కావ్యావతారికలోని పూర్వకవి స్తుతియందు.... ఆంధ్ర కవితాపితామహు నల్లసాని పెద్దనను రామభద్రుని నేవించి మఱియు నవర నన్నయ జూలూరి యప్పనార్యు నాధునిక కవిశేఖరు నభినుతింతు' (రుక్మిణీ. 12) అని అప్పయపండితునిగూర్చి కవిపోషకుఁడు గావించిన ప్రశంస గమనింపఁదగినది.

* ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయ వికాస వైఖరి, విద్వజ్జన మనోరంజని ముద్రాక్షరశాల, 1937, పు. 116.

† చంద్రికా ముద్రాక్షరశాల, గుంటూరు, 1912.

జక్కరాజు వెంకటసుబ్బరాయకవి సత్తెనపల్లి వాస్తవ్యులు. సందపరీక బ్రాహ్మణులు. శ్రీపత్న గోత్రులు. అమ్మక్కమానాగయాహ్వాయుల పుత్రులు. వీరు గోపాలరాయల యాశ్రయమున నుండి పైజయంతి విలాసమును నామాంతరముగల విప్రనారాయణ చరిత్రమును యక్షగానమును రచించిరి. గ్రంథ ప్రేరకులగు మాసూరి వెంకట గోపాలరాయల అభ్యుదయము నిమిత్తము సంతరింపబడిన యీ యక్షగాన కృతి సత్తెనపల్లి గోపాల ముద్రాంకితము. ఇందలి యపతారికలో మాసూరివారి సంస్థాన చరిత్రము వివృతము.

నీరి యాస్థానములో తాటికోల నృసింహాచార్యులు, తాటికోల వెంకటేశాచార్యులు, ఆర్చ్యల నియోగులగు తుళ్ళూరువారును కవులుగా నుండిరట. శరభ రాజీయమును గ్రంథము తుళ్ళూరువారి రచనమని ప్రతీతి. పాండితీ మండితమగు పళ్ళేవారి కుటుంబము తరితరములుగా మాసూరి సంస్థానాస్థాన విద్యత్కవి పదవిని బ్రఖ్యాతి నందినదట :

మాసూరి జమీందారుల జ్ఞాతులును, నందివెలుగు తాతాదారులును నగు వెంకటదాసు సంతతిలో అయిదవ తరమువారగు మాసూరి వెంకటకృష్ణరావు గారు శ్రీ పళ్ళే పూర్ణప్రజ్ఞకవి విరచిత సాధుశీల శతకమునకు కృతిపతి. ఈ వెంకట కృష్ణరావుగారి తమ్ములగు వెంకట సుబ్బరావుగారి తృతీయ పుత్రులు తెనాలి తాలాకా నందివెలుగు వాస్తవ్యులు మాసూరి కృష్ణరావుగారు. వీరి రచనములలో కనకదుర్గా తత్త్వనిర్ణయము, నీలకేశవ స్తోత్రము, కనకదుర్గా స్తుతి, ముఖ్యప్రాణ స్తుతి మున్నగునవి ముఖ్యములు. వీరు ఆధ్యాత్మిక గ్రంథ ప్రచురణ సంస్థయగు శ్యామసుందర దివ్య విజ్ఞాన కోశమునకు వార్యకర్తలు. సీతారామస్వామి వైభవపరమగు నంది జ్యోతిర్మహాక్షేత్ర మాహాత్మ్య మను సంస్కృత గ్రంథ రచనమున కీ కృష్ణరావుగారు ప్రేరకులు. గుంటూరు వాస్తవ్యులు కవిశేఖర మధ్వశ్రీ పళ్ళే పూర్ణప్రజ్ఞాచార్యులు రచించిన దీ మాహాత్మ్యము మూఁడధ్యాయములుగల యీ గ్రంథము ఆంధ్రానువాద సహితముగా ప్రచురితము.*

మొగల్తులు

పశ్చిమ గోదావరి మండలమునందలి పురాలన సంస్థానములలో నిది యొకటి. కటకాధిపతి ప్రతాపరుద్ర గజపతి పూసపాటి రెండవ రాచరాజు (1500-1550) న కరణముగా ప్రసాదించిన మొగల్తులు ఒకనాడు రాచపట్టుగా నుండుటవలన విజయనగరము పూసపాటివారికి మొగలితుర్తి రాజధానియై నివసించిరి. ఆ పిమ్మట చుట్టటికమును పురస్కరించికొనియో, పోజుదారుల ప్రశస్తి. ఆ పిమ్మట చుట్టటికమును పురస్కరించికొనియో, పోజుదారుల

* నరసరావుపేట కళాశాలాంధ్రీకాషాద్యాపకులు శ్రీపళ్ళే శ్రీనివాసాచార్యులు నేకరించి పంపిన సామగ్రి ఈ భాగమున చాల ఉపకరించినది.

ఘర్జనాల సునునరించుచు మొగల్లులు కలిపిరిదివారికి సంక్రమించినట్లు స్పష్టం. మొగలు పాదుషాలచే నీలబగిలందును మొగల్లులును పేరేర్పడినదని గోలనల వ్యుత్పత్తి. కేలకీపునము, కేలనరము నీని సంస్కృతీకరణ దాహములు. ఘోర్వపు పేరును సర్కారులోనిది. అత్తిర, ఆచంట, ఉండి, కోల్లూరు, బొడ్డిపల్లె, పేరూరు, మొగల్లులు పరగణాలు, కలిపిరిది నీనులో కొంత భాగము ఈ సంస్థానమును స్పరించిన భూభాగము. తూర్పున పసిష్ట గోదావరియు పడమర కాళీపట్టణము చక్కలుగల ఉప్పుపేలును దక్షిణమున సముద్రమును సరిహద్దులుగా వ్రసినట్లని దీ సంస్థానము. రమారము 800 చ. మై. పై శాస్త్రముతో వ్యాపించిన ఈ సంస్థానమునందు 300 గ్రామము లుండినవి. రాజాజీ సరుమూసము రమారదు రెండున్నర లక్షల కిరకు పరహాలు (అసగో 8 లక్షల దాహములు), రంభిణీ సర్కారునకు చెల్లుచుండిన సోనిపరి బహ్యా మూడున్నర లక్షల దాహములు. రాజా కలిపిరిది తిరుపతిరాజుగారి హయాము (1750-1791)లో నిగదహాలు, సందపాడు, బాలాబల్లి పరగణాలుగూడ ఈ సంస్థానమునందంతర్భాగములుగా నుండినవి.

సంస్థానపాలకులు మార్కపంశీయులును, కౌండిన్యసగోత్రీయును, మగ్గూరి సంజ్ఞాంకులును, కలిపిరిది గృహనామవలును సగు అంధ్రీనీత్రీయులు. వీరు పైష్టనమతానుయాయులు, చక్రవర్తులవారు వీరి మునాగిరుపులు, నంబులూరి, హాసపాటి, పసుమెచ్చ గృహనామవలగు అంధ్రీ నీత్రీయులు వీరి బంధువులు. చృష్టామండలములోని కలిపిరిది గ్రామ సంబంధమువలన వీరి యింటిపేరు కలిపిరిదివా రయినది. వీరి పూర్వుడగు రమార నరసింహరాజు ఆర్జ సర్కారు మాసియై కలిని దండించుటచే 'కలిపిరిది' యను గృహనామ పేర్పడినదని పరసావిత్రీ చరిత్రమునందలి చృత్యసతరణిక (పీఠిక. 32) నిరూపించుట చమత్కారపారుపయినను శాస్త్రపరీక్షకు నిలువచేసి వ్యుత్పత్తి. మొగల్లుల కయిధీయతు ప్రకారము తొలుత వీరి యింటిపేరు 'బల్లిగడల' దా కనియు, అపిమ్మట 'కలిపిరిది'వారుగా మారినట్లు స్పష్టపడుచున్నది.

గోలకొండ సవాబుల హుజూరున సరిదారీచేసి పరి యావరమునము బాతులయి దేశములుగా, జమీందారులుగా ప్రశస్తి గడించిన బల్లిగడలు గంగరాజుగారు వీరి పూర్వులు. వీరి కుమారులు నారాయణరాజు, హరిశ్చంద్ర రాజుననది వీరి బంధుకాదు, నారాయణరాజుగారి కుమారులు పెదబాపరాజు, పెదబాపరాజు కొడుకులేగురలో కడసారపు కుమారుడు గోపరాజు, ఈ గోపరాజు నకు దాపరాజు, రామరాజు అని యిరువురు పుత్రులు. దాపరాజునకు చిన్న గోపరాజు జ్యేష్ఠ పుత్రుడు. రామాండారామరాజుల జ్యేష్ఠ కుమారుడు రంగ రాజు (1700-1733). ఈ రంగరాజునకు వెంకాంబవలన గలిగిన తనయుడు రామరాజు. పరసావిత్రీ చరిత్ర ప్రబంధ కర్త. పెదబాపరాజు అయిదవ

పుత్రుడగు దేశాహినరసరాజుగారి మనుమలు అయ్యపరాజు. వీరి పృథ్విరాజు వెంకటరామరాజు, తిరుపతిరాజులు అనువారు.

వరసావిత్రి చరిత్ర ప్రబంధకర్తయగు రామరాజుగారికాలముననే రుస్తుంఖాను బెడద వచ్చిపడినది. వీని యౌద్ధత్యమునకాగలేక రామరాజు కుటుంబ పరివారసమేతముగా తోటపల్లికొండలలోనికేగి, యా పిమ్మట శంకరగిరి మన్యములలో తలదాచుకొని కొంతకాలమునకు మరణించినట్లు మొగలుతుట్టు కైఫీయత్తు కథనము. రామరాజు ప్రవాసము కారణముగా 1733-1750 మధ్య సంస్థానము ఫౌజుదారు ప్రతినిధులగు సర్లష్కరుల స్వాధీనమున నుండినది. 1751 లో పైన పేర్కొనిన దేశాహి నరసరాజు సంతతిలోని కలిదిండి వెంకట రామరాజుగారికి సంస్థానము దఖలుపడినది. ఈ వెంకటరామరాజు మరణానంతర మీతని తమ్ములు రాజు కలిదిండి తిరుపతిరాజుగారి (1760-1791) పాలనము మొదలయినది. తిరుపతిరాజుగారు 1778 ప్రాంతమున మొగలితుట్టు ఎస్టేటును సాలీనా రూ. 93 వేల కొలునకు కుంభిణీ సర్కారునుండి తీసికొనిరి. కొలుబకాయాలను సక్రమముగా చెల్లింపలేని ఏలూరుసర్కారులోని ఆనాటి పెక్కుజమీందారులకు తిరుపతిరాజుగారు జామీనుగానుండిరి. పంటలు పండక, సాలుసరి శిస్తులు చెల్లక తిరుపతిరాజుగారు ఇంత పెద్ద మొత్తములను జమ చేయలేకపోయినందువలన 1787 లో సంస్థానము జప్తు అయినది.

తిరుపతిరాజుగారి తరువాత నాతని భార్యలగు భద్రయమ్మ, నరసయమ్మ లకు 1796 నుండి కుంభిణీవారు చెటి 200 ల పూలవరహాల లవణను లిచ్చుచు వచ్చిరి. 1801 లో భద్రయమ్మ పరమపదించగా ఆదేయేట నరసయమ్మ గారు చినగోపరాజుసంతతిలో ఆయిదవుతరమువాడయిన విజయగోపాల రాజును దత్తుతెచ్చి కుమారతిరుపతిరాజు (1790-1816) అనుపేర వ్యవహరించిరి. ఈ దత్తును కుంభిణీసర్కారువా రామోదింపకపోయినను భరణము మాత్ర మాపలేదు. ఈ తరువాతిపాలకులందఱుగూడ కేవలము లవణను దారులు. కుమారతిరుపతిరాజుగారి పుత్రులు లక్ష్మీనరసింహరాజుగారు (1810-1876). వీరి కుమారులు కుమారతిరుపతిరాజుగారు. వారికి లక్ష్మీనరసింహరాజు, లక్ష్మీకాంతరాజు అను నిరువురు తనయులు. లక్ష్మీనరసింహరాజుగారి రెండవభార్యయగు బుచ్చి సీతయమ్మగారి ద్వితీయపుత్రులగు కుమారలక్ష్మీనరసింహరాజుగారు లక్ష్మీకాంతరాజుగారికి దత్తులు. వీరే వరసావిత్రిచరిత్ర ప్రబంధ ప్రచురణకర్తలు. వీరిపుత్రులు కుమారలక్ష్మీకాంతరాజుగారు.

మొగలుతుట్టు సంస్థానాధిపతులు చాలమంది సప్తసంతాన ప్రతిష్ఠాపయితలుగా ప్రసిద్ధులు. ఈ సంస్థానమునందలి అంతర్వేదికేత్రప్రాంతము పూర్వము పెద్దాపురము వత్సవాయి జగవతుల పాలిత సీమలలోనిదట.

చం. 'పవడపుఁ బేరులున్ గరుడపచ్చల కీల్కడియాలు తాయెతుల్
బవికల మేల్మి గాజులును బన్నసరంబులు బావిలీలు మె
ప్పు వెలయు కెంపురా చెవుల పువ్వులు మున్నగు నట్టి సొమ్ముల
య్యవిదలమిన్న మేన సొగసుప్పతిలన్ ఘటియించి రంగనల్' (5-49).
రాజా తిరుపతిరాజుగారు (1760-1791) సాహిత్యవ్యాసంగముల
యందును చక్కని అభిరుచి గలవారట. శకుంతలాపరిణయప్రబంధకర్తయగు
పెద్దాడ నాగరాజామాత్యుఁడు చిరకాలము వీరి యాశ్రయమున ఆస్థానకవిగా
నుండెనట! 1790 ప్రాంతమునాఁటి దేవగుప్తాపు రామభద్రకవి తిరుపతిరాజు
గారి యాశ్రయములో నొకరు. దేవగుప్తాపువారు ఆర్వేల నియోగులు. తూర్పు
గోదావరిమండలములోని అమలాపురము సమీపమునఁగల దేవగుప్తము వీరి
నివాసగ్రామమట. 'మహాదేవా భవానీధవా' యను మకుటముగల శతకము
రామభద్రకవికృతము. రాజా కలిదిండి కుమారలక్ష్మీనరసింహరాజుగారు కవి
పండితపోషకులు, విద్యాసముద్ధారకులు. వరసావిత్రిచరిత్ర ప్రబంధప్రచురణ
కర్తలు. ద్రాక్షపాకమున తీర్చిన ద్విపద భగవద్గీత వీరి రచనము. వీరు తమ
దేవిడిలో భద్రపలుపఁబడిన ప్రాచీన లిఖితగ్రంథములను కాకినాడ ఆంధ్ర
సాహిత్య పరిషద్గ్రంథాలయమునకు బహూకరించిరి.*

మోతేవారు

విస్సన్న పేటాద్యనేకగ్రామస్వాములు మోతేవారు. తాదేపల్లి గూడెము
తాలూకాలోని గుండేపల్లి ఎస్టేటుకూడ మోతేవారిది. విస్సన్న పేట ఎస్టేటు
నేఁటి కృష్ణామండలము తిరుపూరుతాలూకాలోనిది. ఇది జమ్మలవాయపరగణా
లోని పదునాలుగు ఎస్టేటుగ్రామములలో నొకటి. గోలకొండ సరదారులగు
దెల్లంకివారును, వరిగొండవారును ముస్తఫాన్నగరుసర్కారులోని జమ్మల
వాయ పరగణాకు ఉమ్మడిగా దేశపాండ్యాలుగా నుండిరి. ఏమ్మట వరిగొండ
వారు జమ్మలవాయపరగణాకు శాశ్వతపుకవులుదారులుగా స్థిరపడిరి. వీరిలో
పరిగొండ రామన్నగారు పదునాలుగవతరమువారు. వీరపుత్రకులగుటచే దూరస్థ
జ్ఞాతియగు వరిగొండ రమణప్పను దత్తు స్వీకరించియుండిరి. శాశ్వతకర
నిర్ణయమునాఁటికి రమణప్ప విస్సన్న పేట జమీందారు. ఈతనిబార్య ఏలూరు
లోని కావలివారి యాఁడుబడుచు. 1810 లో రమణప్ప నిస్సంతుగా
మరణించుచు స్వీకరించిన దత్తు నంగీకరింపక రమణప్ప భార్య కుంభిణీవారి
తోడ్పాటున జమీని వశపఱచికొనినది.† అప్పలపాలయిన యీ సంస్థానము

*ఆతిథ్యముతోవాటు మొగలుతుర్కిసంస్థానచరిత్రమునట సంబంధించిన సామగ్రిని
సంపాదించి యొసఁగినవారు మిత్రులు భీమవరము కళాశాలాంధ్రభాషాధ్యాపకులు
శ్రీ కలిదిండి వెంకటరామరాజుగారు.

† G.J. Somayaji, Telugu Documents, Andhra University,

ఈమె సోదరుల పరముగా చెల్లుబడియైనట్లున్నది. 1886 లో ఈ మెస్టేటును ఏలూరులోని శ్రీమంతులు మోతేవారు విక్రయించికొనిరి.

మోతేవారు వైశ్యకులోత్తంసులు. మోతే జగ్గయ్యగారు వీరి పూర్వులు. వీరికి రత్నం, అప్పన్న, వెంకటస్వామి అని ముప్పవరు పుత్రులు. వెంకట స్వామిగారికి అచ్చయ్య, వెంకయ్య, గంగరాజు అని ముగ్గురు కుమారులు. అపుత్రకులగు రత్నంగారు గంగరాజుగారిని దత్తు తెచ్చిరి. గంగరాజుగారికి రాజ్యలక్ష్మి, ఆండాళు అని ఇరువురు పుత్రికలు. అంజిరత్న రాజకుమార్ గంగరాజుగారి దత్తపుత్రులు. అప్పన్నగారి జ్యేష్ఠ పుత్రులు జగ్గయ్యగారు. వీరి పౌత్రులు నారాయణరావుగారు.

వెంకటస్వామిగారి జ్యేష్ఠ పుత్రులగు అచ్చయ్యగారు 'మనుముఖ ధర్మ శాస్త్రముల మార్గములెల్ల గ్రహించి పండితుల్ దనకడ కేగుదెంచు నెడలన్ బలుయుక్తులఁ దత్పసంగముల్ కని వడిఁ జేయునేర్పు' గలవారని పీరి యాస్థాన విద్వాంసులు కలువలపల్లి రంగనాథశాస్త్రి ప్రశంస. మోతేవారి కుటుంబములో గంగరాజుగారు మిక్కిలి ప్రసిద్ధులు. రావుబహద్దరు బిరుదాంకితులు. తమ షష్టిపూర్తినాడు తులాభారము తూఁగి పాత్రులకు దానమొనర్చుటయేగాక వివిధములయిన దానధర్మముల క్రింద వీరు ఖర్చుపెట్టినది సుమారు ఒకటిన్నర లక్ష. వీరు బందరు జాతీయ కళాశాలకు, కన్యకాపరమేశ్వరి ఉన్నత పాఠశాలకు గొప్ప విరాళము లిచ్చిరి. గ్రంథాలయ సర్వస్వ పత్రికకు, బందరు సరస్వతీ గ్రంథమాలికకు రాజపోషకులు. గాంధీ ఆంధ్ర మహా విద్యాలయ స్థాపకులు. ఏలూరులోని అన్నదాన సమాజమునకు శాశ్వత ధర్మకర్తలు. ఏలూరు గోసంరక్షణ సమితి కధ్యక్షులు. ఆంధ్ర రాష్ట్ర జీవకారుణ్య సంఘ సభ్యులు. ఏలూరులోని హిందూ యువజనసంఘమునకు ఏబదివేల విరాళ మిచ్చిరి. 'మోతే వంశ్యుఁడు గంగరాజు ధనవన్ముఖుండు సద్దాత....'* యని తిరుపతి వెంకటకవులు గంగరాజుగారి వితరణ గుణమును కీర్తించిరి.

మోతే నారాయణరావుగారు ఆంధ్ర నాటక కళాపరిషత్తు పశ్చిమ గోదావరి జిల్లా శాఖకు అధ్యక్షులు. వీరు ఏలూరునందు సీతారామాంజనేయ నాటక సమాజము అను సంస్థను నెలకొల్పి నటులను, నాటకకర్తలను పోషించిరి. శ్రీరాముల సచ్చిదానందశాస్త్రి యను కవి వీరి యాశ్రితుఁడు. తిరుపతి వేంకట కవు లాంధ్రీకరించిన మృచ్ఛకటిక నాటకమును బ్రదర్శింపఁజేసి నారాయణ రావుగారు చెళ్ళపిళ్ళవారి నాహ్వనించి నూటపదాఱులతో సమ్మానించిరి,† వీరు పంచాంగ కర్తలనుగూడ పోషించిరి.

Waltair, 1957, pp. 1-43.

* నానరాజ సందర్శనము, ఉత్తరార్థము, పు. 287.

† కథలు—గాథలు, సంపుటము 3, నానరాజ సందర్శనము, ఉత్తరార్థము, పు. 236.

రాయదుర్గము

విజయనగర సామ్రాజ్యములోని పెద్ద సీమలలో నిది యొకటి. విజయనగర సామ్రాజ్య పతనానంతరము పాళయగాంధ్ర సంస్థానముగాఁ బ్రసిద్ధము. అసంతృప్తపురమునకు పడమరగా అటువది మైశ్య ధారమున రాయదుర్గ మున్నది. నేటి రాయదుర్గము తాలూకా కిది ముఖ్యపట్టణము. విజయనగర సామ్రాజ్యము నకు అంకురార్పణము జరిగిన కాలమునందే విజయనగర సామంతుఁడగు భూపతిరావు అను నతడు రాయదుర్గము కొండమీఁద నొక మట్టికోటను గట్టి రాజ్యము సేసెనట. కృష్ణదేవరాయల కాలమున జేడరు (బోయ) తెగకుఁ జెందిన జంగీనాయకున కీ దుర్గము ప్రసాదింపఁ బడెనట.

ఈ పాళయగాంధ్ర మూలపురుషుఁడు వానరాసి చెంచమనాయకుఁడు. ఇతఁడును, ఇతని కుమారుఁడగు కస్తూరినాయకుఁడును చంద్రగిరి పాలకుల కొలువులో మేటి పడవాళ్ళుగా మెప్పులందినవారు. జంగనాయకుఁ డీ కొండ మీఁద నొక మట్టికోటను, రాజదుహాలును నిర్మించి 1564 దాక రాజదళవాయిగా ప్రసిద్ధి చెనట. ఆ పిమ్మట నిది బిజాపురము సుల్తానులకు సామంతరాజ్య మయినది. రాజదళవాయి పెదకోనేటి నాయకుఁడు (1635-1670) కొంత కాలము పెనుగొండకు పాలకుఁడు. ఈతని భార్య విఠలాంబిక.* ఆరవీటి వెంకటపతిరాయల భోగాంగన తనయయట. పెదకోనేటి నాయకుని పంశీయులు కొంత కాలము కుందుర్తి, రాయదుర్గము సీమలనుగూడ పాలించినవారు.

పెదకోనేటి నాయకునకు దౌహిత్రుఁడును, లచ్చమాందా వెంకటప్ప (1680-1700) ల పుత్రుఁడును నగు పెదతిమ్మ భూపాలుఁడు (1700-1732) కర్ణాట రాయదళవాయిగా, కర్ణాటకకు దీక్షదక్షుఁడుగా ప్రసిద్ధుఁడు. ఈతడు కొంత కాలము రాజ్యము పాలించి విరాగియయి 1723 లో రాజ్యభారమును తమ్ముఁ డగు వెంకటపతి (1723-1746) కప్పగించి 1732 లో పరమపదించెను. ఈ వెంకటపతి హైదరాబాద్ కి చేదోడుగా నుండినవాఁడు. ఈతని పుత్రులగు కోనేటి (1746-1754), రాజగోపాల (1754-1756), తిమ్మప్ప (1756-1777) లు క్రమముగా పాళయప్పట్టు దొరలుగా పాలించిరి. కుటిల రాజనీతి కోబిడుఁడగు హైదరాబాద్ తిమ్మప్ప ఓడింపఁబడి శ్రీరంగపట్టణమునకు ఖైదీగా కొనిపోఁబడినాఁడు. తిమ్మప్ప మరణానంతరము అతని అన్నయగు రాజగోపాల నాయకుని కుమారుఁడు వెంకటపతి నాయకుఁడు (1777-1787) గద్దె నెక్కిెను. ఇతఁడుకూడ టిప్పు సుల్తానుచేత రాజ్యభ్రష్టుఁడై శ్రీరంగ పట్టణము ఖైదులో మరణించెను. ఇతని కుమారుఁడు తిమ్మప్ప (1787-1799) తండ్రివలెనే దుర్మరణము పాలయ్యెను.

* ఉద్దాంబ, షద్దాంబ యని కావ్య సాహిత్య వ్యవహారము.

1799 లో శ్రీరంగ పట్టణము పతనముతో చెఱనుండి విడుదలపొందిన రాజగోపాల నాయకుడు (1799-1800 వెనుకటి తిమ్మప్పనాయకుని చెల్లెలగు నిక్తాజియమ్మ కుమారుడు) రాయదుర్గమునకు తిరిగివచ్చి సంస్థానమును పూర్వ మర్యాదలతో పాలించుచుండగా నిజామువారి సేనాని గొప్ప సేనతోవచ్చి రాజగోపాల నాయకుని బంధించి హైదరాబాదునకు తీసికొనిపోయి ఆ తరువాత గుత్తిదుర్గమున చెఱయందుంచిరి. 1800 లో రాయదుర్గము కుంభిణీ వశమయినది. 1837 నుండి తిమ్మప్ప (1787-1799) భార్యకు మాత్రము నెలకు ముప్పది వరహాల చొప్పున కుంభిణీవారు భరణమిచ్చుచు వచ్చిరి.

రాయదుర్గము పాశయగాంధ్రు వైష్ణవ మతానుయాయులు. కోటి కన్యాదానము తిరుమల తాతయాచార్యుల శిష్యులు. వేంకటేశ్వరస్వామి భక్తులు ప్రతిజ్ఞా పరశురామ, సత్యభాషా హరిశ్చంద్రయను హెచ్చరికలు, సమరనిశ్శంక, సామంతబారా మంత్రలీకరగండ, హత్తుమువ్వరగండ, హన్నిబ్బరగండ మున్నగు బిరుదములును వీరికుండినవి.

వసిష్ఠగోత్రుడును, ఆశ్వలాయన సూత్రుడును, లక్ష్మీమాంబా వేంకటాచార్యుల పుత్రుడును, రాజాస్థానములలో బహుళావధానము లొనరించి చతుర్విధ కవిత్వ ప్రౌఢిమను ప్రదర్శించి బహువిధ సత్కారములను బడసినవాడును, మధుర వాణీవిలాస ప్రబంధ నిర్మాతయైనగు చింతలపల్లి వీరరాఘవకవి (క్రీ. శ. 1660) రాయదుర్గపాలకుల సమ్మానముల నందినట్లు 'జాములో శతకంబు సందించి కంఠిజాదులు గొంటి పల రాయదుర్గమునను' అను మధుర వాణీవిలాస కృత్యవతరణీక మూలమునఁ దెలియపచ్చుచున్నది.

రాయదుర్గ పాశయగాంధ్రలో ప్రసిద్ధుడగు రఙ్గాచార్యుల దళవాయి పెదతిమ్మభూపాలుడు (1700-1732) ప్రసన్న వేంకటేశ్వర విలాసమును యక్షగానమునకు కర్త.* కోటి కన్యాదానము తిరుమల తాతాచార్య సంతతికిఁ జెందిన వీరరాఘవాచార్యుల శిష్యుఁడితఁడు. రాయదుర్గమునందు వెలసిన వేంకటేశ్వర స్వామి వీరి కులదైవము. ఈ వేంకటేశ్వరస్వామి బ్రహ్మోత్సవ సమయమునందు తిరువీధులు వేంచేయఁగా కనులారఁగాంచి పరవశించిన కళాపతి యను వేశ్యకన్య వేంకటేశ్వరుని ప్రార్థించి పెండ్లియాడిన కథ శృంగార రసప్రధానమయిన యీయక్షగాన మందలి యితివృత్తము. రాయదుర్గ విహారి వేంకటేశ్వరున కిది యంకితము. పిశిష్ట వైష్ణవభక్తి సంప్రదాయ పరిపుష్టమగు నీ కృతి భావ మాధుర్యమునకు, భాషా సౌందర్యమునకు చక్కని ఉదాహరణము.

*Edited by V. R. Acharya, Bulletin of the Madras Government Oriental Manuscripts Library, Vol. IX, No. 1, 1956, Text, pp. 57 - 79.

ప డ్డా డి

విశాఖపట్టణమండలము చోడవరము తాలూకాలో అసకావల్లికి ఆయిదు పరుపుల దూరములోఁగల పట్టణము పడ్డాది. ఒడ్డవాది, ఒడ్డాది యని శాసన పాఠములందును, కావ్య సాహిత్యమునందును వ్యవహారము. పాలకుల పూర్వులు మత్స్యలాంఛనులు, మత్స్యవంశీయులు ; మహామండలేశ్వరులు.* అపునోరాదోగాని ఈ పడ్డాదియే విరాటుని రాజధానియఁట.† విజయ వీరప్రతాప వీర శ్రీజగన్నాథభూపతి దేవవర్మగారి పాత్రులును, గోపాలభూపతి దేవవర్మ గారి జ్యేష్ఠపుత్రులును నగు శ్రీజగన్నాథ భూపతివర్మ పడ్డాదిపాలకుల పదురులో ఆధునికులు. పీరు మాడుగుల వాస్తవ్యులు. సంస్కృతాంధ్రాది భాషలలో గొప్పవండితులు. జగన్నాథ భూపతీయంబను అశ్వలక్షణమును, వ్యాయామ శాస్త్రమును గద్యరూపమున పీరు రచించిరి.

పీరి తనయయగు ప్రభావతీదేవియును కవయిత్రియఁట ! ఈమె కావ్యస్తోత్రీర్థ పురాణం సూర్యనారాయణ తీర్థుల శిష్య.

వేగాయస్కపేట

ఇది తూర్పుగోదావరి మండలమునందలి ఎనిమిది గ్రామములతోఁ గూడిన ఎస్టేటు. ఇది ఎస్టేటు సొంతదారుల పూర్వుల శాస్త్ర పాండితీపటిమను మెచ్చి నిజాము ఈనాముగానిచ్చిన సీమయఁట. 1803 లో వాడ్రేపు సోమప్పగారి పేర నిది సమోదయియుండినది. దీనికి దొడ్డమపేట సంస్థానమనియు నామాంతర ముండినది. దీని వరంబడి రూ. 13 వేలు ; పేష్కాము రూ. 9 వేలు. 1879 ప్రాంతముల ఈ యెస్టేటును పాలించిన వాడ్రేపు రంగనాయకమ్మగారు పాలకులలో పదునొకాండపు తరమువారు. ఈమెకు పుత్రసంతతి లేనందున ఏకైక పుత్రికయగు మహాలక్ష్మమ్మగారిని కస్తూరి నరసింహారావుగారి కిచ్చి యిల్లటపుటల్లునిగా నిలిపికొనియుండిరి. ఈ దంపతుల పుమారుఁడు వాడ్రేపు విశ్వసుందరరావుగారు. పీరు లక్కవరము జమీందారులకు బందువులు.

విశ్వసుందరరావుగారు కవిపండిత పోషకులు. ఈయన మాతామహి వాడ్రేపు రంగనాయకమ్మ జమీందారిణిగారు రామచంద్రపురము తాలూకా యోగమాంబపేటలో నీదవిద్యార్థులకు పాఠశాలను స్థాపించియుండిరి. ప్రసిద్ధులగు పడ్డాది సుబ్బరాయకవిగారు రంగనాయకమ్మగారి సమాదరణమున విద్యాభ్యాసాద్యభ్యుదయముల నందినవారు. సుబ్బరాయకవి రచించిన పసురాయ చాటుప్రబంధము ముద్రణవిషయమున మిగుల ప్రోత్సహాపణిచి ముద్రాభృతిని

*Epigraphia Indica, Vol. V, pp. 106 - 112.

†అంద్రపత్రక. అంగీరస ఉగాదినందిక, 1932, పు. 309.

సర్వమునఁగి గారవించిన కవితారసజ్జలు విశ్వసుందరరావుగారు. వీరు తిరుపతి వెంకటకవులనుగూడ సత్కరించిరి. కోన వెంకటరాయశర్మ మందలగు కవి పండితులకు గ్రంథ ప్రచురణమునకు బహువిధముల రోడ్పడిరి. విశ్వసుందర రావుగారు ఆంధ్రీతిహాస పరిశోధకమండలికి సహాయులు. కవిశేషరపురము నందలి హిందూధర్మశాస్త్ర గ్రంథనిలయమునకు పోషకులు. వెలనాటి పైడినలు రొకినగోత్రులును అపస్తంబసూత్రులును తోత్తిళ్ళొత్త ప్రబంధులును నాటగా లంకార సాహిత్యపరిభ్రాష్టులును నగు శ్రీపాద శివరామ సిద్ధాంతిగారు బిడ్డమ పేట సంస్థానపండితులు, పంచాంగరత్నలు.

సాయపనేనివారు

విజయనగరసామ్రాజ్యములోని తెబ్బడియేడు అమరహాళయములలో చూపాటిసీమ యొకటి. కిక్కి గ్రామముల సంస్థానముది. దీనిహాలుకులు మూచాల గోత్రజులగు సాయపనేనివారు. సాయపనేడు వీరి మూలపురుషుడు. సోమన నాయడు, తోగన్ననాయడు, గంగయ్యనాయడు, మల్లనాయడు మొదలగు వారు వీరిభూర్వులు. శేషాచలపతినాయడు, మల్లనాయడు చిసరిహాలుకులు. కిలారు, పెమ్మసాని, రావూరి, రావెళ్ళ గృహనామకులగు కమ్మవారు వీరి బంధువులు.

సాయపనేనివారి భూర్వులందఱును కవిపండితపోషకులై నట్లు. 'నానా దేశాలనుంచి కవిశ్వులు, ధిత్రాజులు, పాటలవారు అనేదిముగ వస్తూ పుండడము చాలాగున వారి పెద్దలు విస్తారంగా దాసధర్మాలు చేసినందున వీరు బహుశాగా ప్రశస్తము అయిపుండడము....' అను చూపాటి శైలీయర్థ ఉద్ధరణమునుబట్టి స్పష్టపడుచున్నది.*

మల్లనాయనిపొత్తుడును, రంగనాథనాయని పుత్తుడును, పెమ్మసాని వారి యల్లుడును సాయపనేని వెంకటాద్రి పండితకవి. ఇతడు సకల పండితుల మను ప్రౌఢప్రబంధమునకు కర్త. ఈతని పెదతండ్రి వెంకటాద్రి తంకెడ సీమలో అగ్రహారము నేర్పఱచినట్లు 'సాయప వేంకటవతి భూనాయక దత్తగ్ర హార ప్రాగ్దేశాయత దేవాలయమునఁ జాయక పనియించు గోపభామాపతికిన్' (పీఠిక, 99) అను ఆప్పరపీయ శత్యంత పద్యము సాక్ష్యము.

సిరిపురము

హ వేలీభూబండములనుండి రూపొందిన ప్రౌఢయిటరీ యొ స్థేటితి.

*చూపాటి శైలీయట, Edited by T. Sridhara Murthi and N. Sarveswara Rao, Bulletin of the Govt. Oriental Manuscripts Library, Vol. XIV, p. 20.

1802 లో విజయనగరమురాజుగారిచే కొనుగోలుచేయఁబడి యా పిమ్మట కొన్నిచేతులు మాఱి బొబ్బిలిపాలకుల బంధువులగు ఇనుగంటివారిచేతి కి యెట్టేటు వచ్చినది. మహారాజా సర్ శ్వేతా చలపతిరంగారావుగారి మేనమామలును, బొబ్బిలివారి సచివులును అగు ఇనుగంటి సీతారామారావుగారు సిరిపురము ప్రొప్రయిటరు. ఇనుగంటి సీతాంబారాయడప్పగారల వారసులుగా రాజా యినుగంటి గోపాలరావుగారికి అనంతరకాలమునందు ఉంగరాడ, కింతలి, మంతెన ఎట్టేటులుకూడ దఖలుపడినవి. ఈ యన్ని యెట్టేటుల ఆదాయము సుమారు లక్షరూపాయలు; పేష్కషు రూ. 24 వేలు. 1938 నాటి యెట్టేటు సొంతదారు ఇనుగంటి సూర్యారావుగారు. చిత్రాడరాణి భావయాంబ (పిఠాపురమురాజా గంగాధర రామారావుగారి అయిదవుభార్య)గారి యభిమానపుత్రికయగు రాజ్య లక్ష్మి రాజా యినుగంటి సూర్యప్రకాశరాయనింగారి భార్య. సిరిపురము జమీందారులు అన్నవరము దేవస్థానమునకు వంశపరంపరగా ధర్మకర్తలు. చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటకవి, దాసరి లక్ష్మణకవి మున్నగు పండితకవులను పీఠ సత్కరించిరి. చెళ్ళపిళ్ళవారికి నూటపదార్ల వార్షికముగూడ నుండినది.

సూదాపాలెము

తూర్పుగోదావరిమండలమునందలి అమలాపురముతాలూకాలోని భీమన వల్లికి చేరువలోని యొక గ్రామము సూదాపాలెము. వోలేటివారి మాగాము ఎట్టేటులోని కొంతభాగమును, అనాతవరము మున్నగు నెట్టేటుగ్రామములలోని కొంతభాగమును జేరి యేర్పడిన దీ యెట్టేటు. అగర్బ శ్రీమంతులు సిరింగు సత్తిరాజుగారి యెట్టేటు సొంతదారులు. వీరిది తెలగాతెగ. పైడిపాలగోత్రము. కోనసీమలో సిరంగువారిది గొప్ప కుటుంబము. ఈ విషయమే మదాలసావిలాసము నందలి వివృతము :

శీ. 'మాన్యుత్తంసుఁడు సత్తిరాజు దొలుతం మాగాము ప్రొప్రైటరీ
మాన్యుండయ్యును నయ్యనాతవరనామ గ్రామ రాజం జసా
మాన్య ద్రవ్యమొసంగి బీతపురసామంతేంద్రునొద్దన్ గొనెన్
....జమీందారన్న భ్యాతిన్ గనెన్' —(1-97).

'తన వంశోద్భవు లెవ్వరొందని జమీందారీయు శ్రీకారమున్' (1-153)

గన్నవాఁడు సత్తిరాజు.

కవితాభూషణ విద్వత్కవిశేఖర వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి మదాలసావిలాసము మూఁడాశ్వాసముల ప్రౌఢప్రబంధము. సిరంగు సత్తిరాజుగారి యధ్యుదయము నిమిత్తము సత్తిరాజుగారి ధర్మపత్నియగు రంగనాయకాంబగారి స్మృత్యర్థము ప్రచురితము. సత్తిరాజుగారు వెంపరాలవారికి విలువైన మాన్యములొసఁగి సత్కరించిరి. వెంపరాలవారు వెలనాటి వైదికులు. ముని

త్రయ చరిత్ర, శబరశంకరవిలాస, శంకరవిజయాది ప్రౌఢ రచనములు వెంపరాలవారి కృత్యంతరములు. మార్కండేయ పురాణాంతర్గతమగు మదాలసా కువలయాశ్వుల ప్రణయగాథ నితివృత్తముగా స్వీకరించి కవిప్రబంధఫక్కిలో మదాలసావిలాసమనుపేర నిబంధించినాడు. కోనసీమవారిది కొబ్బెరకాయపాకమని యొక నానుడి. కాని విద్యత్కవిభూషణులగు వెంపరాలవారి కవిత ప్రసాదగుణభరితమని సాహిత్యవార్షికుల విమర్శము.

సైదాపురము

ప్రసిద్ధమయిన పడమటిపాళయములలో నిది యొకటి. నెల్లూరుజిల్లాలో వెనుకటి రాఘూరుతాలూకాలో నీ సంస్థానము వ్యాపించియుండినది. గ్రామముల మొత్తము నూటపదియేను. ఇందు 52 జిరాయితీలు, 57 శ్రోత్రియములు, తక్కిన యాటును అమానిగ్రామములు. బేరీజు ముప్పదివేల పూలవరిహాలు. దీని పాలకులు జూపల్లివారను వెలమదొరలు. వీరి మఱియొకకోవ ఉదయగిరి పాళయగాండ్రు. జూపల్లి గోపాలనాయఁడు సర్కారునకు కప్పములు బకాయి పడినందున 1754 లో సంస్థానము సర్కారువశమయినది. ఆ తరువాత 1764 లో ఏలములో దీనిని నరసరావుపేట జమీందారులు రాజా మల్రాజు వేంకటగుండారావుగారు ఖరీదుచేసి ఆజేండ్లు పాలించిరి. ఆ పిమ్మట తమ అల్లుఁడును, జూపల్లి గోపాలనాయని తమ్ముఁడును నగు మల్లనాయనికి దఖలు పఱచిరి. మల్లనాయని ఏలుబడిలో సంస్థానము మూఁడేండ్లుండినది. కాని ఆర్థిక స్థితి చక్కఁబడనందున జమీ తిరిగి జప్తునకు వచ్చినది. అటుపిమ్మట మల్రాజు వేంకటగుండారావుగారి భార్య రాణీలక్ష్మమ్మగారి స్వాధీనమునకు వచ్చినది. పేష్కషు బకాయిపేర నరసరావుపేట జమీందారీతోపాటు 1841 లో సైదాపురముగూడ కుంభిణీకి స్వాధీనమయినది. జూపల్లివారి కవితాపోషణ పీఠరములు స్పష్టముగా తెలియవుగాని ఈ వంశీయులపేర ప్రచారములోనున్న చాటుపులు వీరి పండిత పోషణమును బట్టియిచ్చుచున్నవి.

హండే అనంతపురము

ఇది అనంతపుర మండలమునందలి అనంతపుర పట్టణ పరిసరముల వెలసియుండిన పాళయగాండ్ర సంస్థానము. ఈ సంస్థాన పాలకులు విజయనగరమునకు సామంతులుగా, నాడు కావలిదొరలుగా సేవచేసిన హండే వంశీయులు. శాడిమట్టి, పందికుంటబళ్ళారి, రాయదుర్గము, సురపురము పాలకులవలె పీరును బేడరు తెగకుఁ జెందినవారు. ఈ కుదురునందలి దేవప్పనాయఁడు, విజయనగర సేనావాహినిలో గొప్పసేనాని. హనుమప్పనాయకుఁడు (1510—1583) అళియ రామరాయలకు కుడిబుజమువంటివాఁడు. ఈతఁడే సంస్థాన

సంపాదకుడు.

ఈతని తరువాత హంపానాయఁడు, మలకప్పనాయఁడు, ప్రసన్నసిద్ధప్పనాయఁడు, పవాడప్పనాయఁడు, సిద్ధప్పనాయఁడు, ప్రసన్నప్పనాయఁడు. పవాడప్పనాయఁడు, సిద్ధప్పనాయఁడు మున్నగువారు పాలించిరి. చివరివాఁడయిన సిద్ధరామప్పనాయఁడు (1796-1811) ఇంగ్లీషు కుంపిణీ ప్రతినిధి మండ్రోలువారగారిపలన భరణమును పొందినవాఁడు.

తిరుమల ఉప్పరపల్లెవారిను శ్రీవైష్ణవులు శతమర్షణ గోత్రజులు. వీరి యాస్థానపండితులుగా నుండిరి. వీరు సంస్థాన పాలకులకు ఆచార్యపురుషులు గూడ. తర్కవ్యాకరణ సాహిత్యములందు అసాధారణమగు ప్రజ్ఞాప్రాభవములు గలవారు. వీరి కవితాచ్యవసాయము ధ్యేయము లోకశ్రేయము.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. విశాఖపట్టణము జిల్లా వృత్తాంత సంగ్రహము.
2. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి సంపుటములు.
3. అంధ్ర విజ్ఞాన సంపుటములు.
4. గోలకొండ కవుల సంచిక.
5. అక్కరాజు నరసింహారావు, వంగోలు రాజ్య చరిత్ర, వంగోలు, 1926.
6. దాసరి లక్ష్మణరవి, నా జీవిత యాత్ర.
7. తిరుపతి వేంకటాద్రిపులు, నానారాజ సందర్శనము.
8. ముత్రిప్పేగడ భుజంగరావు, హైమవతీ పరిణయము.
9. చెలికాని సూర్యారావు, అచ్చారావుగారి జీవిత చరిత్రము.
10. శ్రీరామ్ వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్యవిభ్యాత జనచరిత్ర, మచిలీపట్టణము, 1930.
11. కొమాండూరి శంకొపాచార్యులు, జమీందారీ కమిటీ రిపోర్టు, కాకినాడ ముద్రాక్షర శాల, కాకినాడ, 1939.
12. కొత్త భావయ్య చౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, నరేంద్రనాథ సాహిత్య మండలి ప్రచురణము, తణుకు, 1962.
13. అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావు, నా జీవిత కథ - సవ్యాంధ్రము, 1959.
14. M.A.M.P. Vol. III.
15. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vols. I and II.
16. A. Vadivelu, The Ruling Chiefs, Nobles & Zamindars of India, 1915.

17. The Annals of Hande Anantapuram, Edited by G. V. Appa Row.
18. V. L. Sastry and M. Venkatarangaiah, Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjacent States.
19. R. Subba Rao, Correspondence between The East India Company and The Kandregula Family in the Eighteenth Century, J.A.H.R.S., Vol. III, pp. 209-222.
20. Report of the Madras Estates Land Act Committee, Part II.

సూచి*

అక్క-మహాదేవి, 291
అంకినేడు, యార్లగడ్డ ఇమ్మడి 153,
158
అంకినేడు ప్రసాదు, రాజా యార్లగడ్డ
154, 161
అచలాత్మజాపనియము 23, 123,
373, 516, 517
అచ్చమాంబ, బందారు 348
అచ్యుతరామరాజు, కార్లపూడి 528
అజితరిత్రము 22, 195, 390,
396
అడిదము సూరకవి జీవితము 330,
443, 511
అణ్ణయోచార్యుడు, తిరుమల ఋక్తపట్ట
ణము ఇమ్మడి 512, 514, 518
అధ్యాత్మరామాయణము 88, 123,
328
అసంతాచార్యులు, కర్నూడకల 123
అసర్వరామవనాటకము 378
అసర్వరామవము 24
అనార్కలి (నాటకము) 24, 210,
211
అనుభవరసితశతకము 433
అన్నదేవరపేట 520
అన్నప్పశాస్త్రి, సామవేదము 26, 507,
510
అన్నమాచార్యచరిత్ర 410
అపంచవర్ణీయరచన 19

అప్పయదీక్షితులు, ముడుంబ 21, 458
అప్పలకొండయాంబ 408, 409,
420, 443
అప్పలస్వామి, పురిపంపా 52, 496
500, 501, 503, 506
అప్పారాయ యశశ్చంద్రోదయము
204, 205, 272
అప్పారావు, గురజాడ వేంకట 24,
409, 426, 431, 432
అప్పారావు, విస్సా 424
అబలాసచ్చరిత్రరత్నమాల 348
అభిజ్ఞానశాకుంతలము 274, 275
అభినవభారతము 195, 390, 391,
392
అమరుకము 99, 308, 471
అముద్రితగ్రంథ చింతామణి 175,
176, 209, 211, 344, 345,
468, 476
అముద్రితాంధ్ర సర్వస్వమాలిక 413
అమృతలింగము, కందుకూరి 74
అరవదేశమునందలి ఆంధ్రవాఙ్మయము
368
అరికనారాయణగణపతి, పూసపాటి
410, 436
అరింకారసుధాసింధువు 205, 272
అశ్వరామరాయలు 55, 58, 165,
166
అవధానయాత్ర 101, 240, 258

*సూచిని నిర్మించుటలో సారథ్యము వహించినవారు : శ్రీయుతులు డా. లకంసాని
చక్రధరరావు, వెల్పేరు నారాయణరావుగారలు. చేదోడుగా నుండినవారు : సూరి
అప్పయ్య, ఎం. అంతోని, పి. వి. హనుమంతరావు, ఎల్. నరేంద్రరావు, జంపన పెద్ది
రాజు, గూడ ప్రభాకరరావు, బూదరాజు రాఘవేంద్రరావు, నేరళ్ళ రామకృష్ణారావు,
జి. సత్యనారాయణమూర్తి, మిక్కిలినేని సుశీల, వేములపల్లి శోభనాదేవి, ఏ. వీరరాఘవ
రావు, ఇర్ల వెంకటేశ్వర్లు.

అశ్వశాస్త్రము 272, 326, 549

అష్టభాషా గోపాలరాయలు, జనుంపల్లి
14, 376, 377, 535

అహోబిలపతి, ప్రభుంజనము 27,
193, 373

అరాశరాసణ సంహారము 365, 366

అచార్యవింశతి 36, 123, 516,
518

అత్కూరు 17, 33, 169, 171,
177, 345, 377

అదినారాయణశాస్త్రి, పంచాగ్నుల 76

అదిలక్ష్మీదేవమ్మ, గద్వాల 118, 122,
126, 127, 128

అదెయామాత్యుఁడు, మార్కొండ 355,
356, 357, 358

అనందగజపతి, పూసపాటి 244,
408, 409, 422, 423, 424,
425, 427, 430, 431, 432,
442, 503, 510, 559

అనందరంగపిళ్ళె 84, 92, 448

అనందరంగరాట్టపండుము 458

అనందరాజు, పూసపాటి 404, 405,
415, 437, 438

ఆంధ్రకవితరంగిణి 44, 82, 188,
278, 320, 439, 476

ఆంధ్రకవి సప్తశతి 148, 213,
241, 262, 320, 391, 504

ఆంధ్రకవుల చరిత్రము 172, 256,
320, 330, 368, 476, 540

ఆంధ్రకూర్మ పురాణము 415, 418,
422, 423

ఆంధ్రదశరూపకము, 170, 470

ఆంధ్రదశరూపక విమర్శనము 25,
170

ఆంధ్రనామ సంగ్రహము 273, 417

ఆంధ్రనాయక శతకము 159

ఆంధ్రపద పారిజాతము 432

ఆంధ్రపదాకరము 26, 213, 214,
216, 217

ఆంధ్రప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము
382

ఆంధ్రభారతి 531, 533

ఆంధ్రభాషామూర్ఖుని 161

ఆంధ్రభాషా విలాసిని 307, 523

ఆంధ్రభాషా సంజీవని 425, 472

ఆంధ్ర మార్కండేయ పురాణము 402,
404, 418

ఆంధ్ర మేఘ సంకేశము 108, 391

ఆంధ్ర రచయితలు 313, 359, 374

ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్రము 70, 78,
330

ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్ర సంగ్రహము
152

ఆంధ్ర వాఙ్మయ సంగ్రహము 466,
540

ఆంధ్ర విజ్ఞానము 76, 101, 152,
172, 175, 176, 188, 196,
211, 258, 278, 314, 330,
350, 402, 412, 519

ఆంధ్ర విజ్ఞాన సమితి 416, 555

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు 160, 162,
163, 164, 221, 257, 312,
313, 351, 435, 510, 550

ఆంధ్ర విశ్వ కళాపరిషత్ కళాకాలాంధ్ర
సంఘ పత్రిక 159

ఆంధ్ర విశ్వ కళాపరిషత్ ద్వైపదాలయము
565

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి 123, 328,
497

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి వ్యాఖ్య 552

ఆంధ్ర సంస్థానములు - సాహిత్య సేవ
101, 490

ఆంధ్ర సర్వస్వము 18, 223

ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు 384

ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర సంగ్రహము
164, 172, 189

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు 255, 291,
344

అంధ్రాభ్యుదయము 43, 49, 68,
77, 128, 132, 133, 145,
170, 273, 280, 313, 424

అచంద్ర 189, 320

అర్యాశతకము 168, 318

అర్యాశతి శివస్తోత్రము 45

అలౌకమునుండి అహ్వానము 257

ఇక్ష్వాకులు 3

ఇండియన్ డ్రమెటిక్ కంపెనీ 396

ఇందుమతీదేవి, గుడుపూడి 373

ఇందుమతీదేవి, మతుకుమల్లి 391

ఇందుమతీ పరిణయము (కుమార భార్యతీ)
22, 193, 203, 204, 237

ఇందుమతీ పరిణయము (మండిపాక
పేరయకవి) 307

ఇందుమతీ పరిణయము (మతుకుమల్లి
సంసింహశాస్త్రి) 391

ఇందుమతీ పరిణయము (పంతుల బ్రహ్మ
దేవకవి) 558, 565

ఇంద్రాత్మజా పరిణయము 45

ఇళామాధవ విలాసము 77

ఈతకోట 534

ఈశ్వరస్ప, బి. 72, 77

ఈశ్వరీ పరిణయము 419

ఉత్తర రామ చరిత్రము (భుజంగరావు)
371

ఉత్తర రామ చరిత్రము (మల్లాది) 471

ఉత్తర రామ చరిత్రము (సాంఖ్యాయన
శర్మ 358

ఉత్తర రామ చరిత్రము (సూర్యప్రసాద
రాయకవి) 550

ఉద్బంధ గోపాలరాయ శతకము 194

ఉద్బంధరాయ శతకము 206

ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము 339

ఉపమాక క్షేత్ర మాహాత్యము 20,
151

ఉపమాక వేంకటేశ్వర శతకము 555,
556

ఉమర్ అలీషాకవి 162

ఉమాకాంతము, అక్కిరాజు 368

ఉమాపత్యమృదయము 177, 179,
181, 187, 188, 227

ఉల్లాసు 14, 15, 21, 67, 69,
70, 255, 370, 527, 557

ఉషాపరిణయ ప్రబంధము 95

ఉషాపరిణయము 420

ఉషాభ్యుదయము 411, 412, 414,
415

ఋగ్వేదము 1

ఋగ్వేద సంహిత 425

ఋతు సంహారము 527

ఎడవర్తి అభిషేక నాటకము 24

ఎంప్రెస్సాఫింద్యా పద్యోత్పములు 488

ఎర్నగూడెము 15, 450, 522

ఎఱ్ఱయరవి, పదిహాటి 540

ఎల్లనార్యుడు, చింతలపూడి 81, 256

ఎల్లారెడ్డి, కామినేని 14, 184

ఏకాదశి చంపుపు 45, 46

ఓమవతీపరిణయము 22, 142, 143,
144, 148

ఓమర్ షయ్యామ్ 435

ఓరుగల్లు 4, 33, 115

బౌచిత్యవిచారచర్చ 64, 66

బౌరంగజేబు 5, 92, 117, 224,
235, 259, 265, 332, 342,
346, 361, 405, 513

రచితృవిజయము 94, 531, 532

రథలు--గాథలు 36, 37, 70, 78,
133, 250, 341, 424,
473, 476

రథాసరిత్యాగము 256, 472

రనకాద్రిశాస్త్రి, ముతుకుమల్లి 27, 194,
195, 282, 391, 392

కనకామాత్యుడు, మతుటమల్లి 344
 కన్యాకుల్కము 24, 426, 432
 కమలాకల్యాణము 24, 222, 223
 కమ్మవారిచరిత్రము 49, 66, 82,
 164, 341
 కర్ణసుందరి 384
 కలింగదేశసంపుటము 76
 కల్పలతపత్రిక 89, 358, 558
 కల్యాణి 76, 77, 379, 549
 కళాతిమ్మజగపతి, వత్సవాయి 271
 కళాపూర్ణోదయకథాసంగ్రహము 432
 కళాపూర్ణోదయము 256
 కళింగదేశచరిత్ర 416, 443
 కవిజనాంజనము 27, 417, 497,
 510
 కవిత్వపేది 152, 466, 540
 కవిశిరోభూషణము 27, 193, 373
 కవినంశయవిచ్ఛేదము 417, 497
 కసింకోట 113, 523

కాంచీపురమహత్త్వము 25, 308
 కాంచీమహాత్మ్యము 334, 335,
 339
 కాండేగులవారు 524, 531
 కాకర్లపూడివారు 441, 553, 554
 కామకవి, మండపాక 20, 307,
 308, 469, 561
 కామశాస్త్రి, కొల్లూరి 425, 427,
 431, 561
 కామారెడ్డి, 179, 183, 184, 185
 కామేశ్వరకవి, మండ 21, 428-
 430
 కామేశ్వరరాయకవి, సత్యవోలు 24,
 25, 527

కారముచేటి మాధవస్వామి శతకము
 65, 384
 కార్తిక మాహాత్మ్యము 356, 358
 కార్తీకవ్రతమాహాత్మ్యము 308
 కార్తెకిల్దొర 208, 486

కార్త్యేటినగరము 15, 83, 85, 87,
 89, 93
 కాళహస్తి 20, 21, 91, 93, 96,
 98-101, 220, 326, 345,
 445, 455
 కాళహస్తి మూహాత్మ్యము 96, 97,
 203, 459, 473
 కాళహస్తిశివర మూహాత్మ్యము 20
 కాళిదాసచరిత్రప్రచరణము 471
 కాళిందీచంద్రాపరిణయము 193
 కాళిందీచంద్రాపరిణయము 498, 502
 కాళేశ్వరరావు, అయ్యుదేవర 164,
 341, 351, 384
 కాళినాథశాస్త్రి, పేరి 26, 72, 77,
 425, 427
 కాళిపతి, పోచూరి 23, 123, 126
 కాళిపతిరాజు, వైరిచర్ల 541
 కాళిపురము 407, 417, 525
 కాళీమూత్రచరిత్ర 45, 71, 277,
 280

కిమ్మూరిపంశావళి 492, 493, 508
 కిరాతార్జునీయము 179, 180
 కిరాతార్జునీయము 270
 కిరీటి వెంకటాచార్యులు, బుద్ధిపట్టణము
 516
 కిర్లమపూడి 14, 268, 526, 527

కుమారధూర్జటి 22, 58, 61, 198,
 202, 203, 373, 449, 459
 కుమారస్వామిరాజు, పూసపాటి 65
 కుముద్వతీ పరిణయము 307
 కుంభిణి 6, 20, 84, 85, 91-93,
 104, 115, 134, 154, 173,
 192, 199, 200, 228-230,
 244, 260, 266, 268, 280,
 298, 322, 331, 343, 355,
 362, 376, 385, 397, 419,
 445, 503, 514, 515, 524,
 587, 597

కురుపాదు 15, 103, 104, 232,
353, 356, 542

కురుక్షేత్ర మాహాత్యము 303
కురుక్షేత్ర నాథుని, గోగులపాటి 23, 64
415, 416

కురుపురాణము 21, 400, 403,
422, 424, 428, 429

కురుక్షేత్ర వి. అకలంకము 364, 365
కురుక్షేత్ర వి. కాకరపర్తి 20, 139,
140, 148

కురుక్షేత్ర స్త్రీచందము 463-465
కురుక్షేత్ర దేవరాయలు 96, 316, 324,
563, 591

కురుక్షేత్ర దేవరాయాంధ్ర భాషానిలయ రజ
తోత్సవ సంచిక 128

కురుక్షేత్ర భూపతి, మాడుగుల 322, 324,
326-330

కురుక్షేత్ర భూపతి తారావ? 325
కురుక్షేత్ర మరాజు బహద్దరుగారు, రాజావత్స
వాయి 277

కురుక్షేత్ర మరాజు, పూసపాటి 404, 405,
412

కురుక్షేత్ర చూచార్యులు, యుణయవల్లి 168
కురుక్షేత్ర చూచార్యులు, శంభవరము 519
కురుక్షేత్ర చూచార్యులు, హొసదుర్గము 168,
170, 380

కురుక్షేత్ర మూర్తిశాస్త్రి, శిష్టు 21-24,
27, 99, 324, 326, 422,
529

కురుక్షేత్ర మూర్తిశాస్త్రి, శ్రీపాద 25, 49,
68, 69, 72, 77, 128, 132,
133, 162, 170, 172, 238,
256, 273, 280, 313, 336,
337, 339, 341, 373, 424,
475, 524, 527, 546

కురుక్షేత్ర రాయ విజయము 58, 61, 203,
373

కురుక్షేత్ర శాస్త్రి, అద్దేపల్లి 534, 535

కురుక్షేత్ర శాస్త్రి, దేవులపల్లివేంకట 251

కురుక్షేత్ర శాస్త్రి, మతుకుమల్లి 195, 281,
282, 319

కురుక్షేత్ర చార్యులు, కాశీ 23, 65, 100,
101, 127, 162, 202, 210,
240, 256, 258, 546, 559

కురుక్షేత్ర మాహాత్యము 338

కురుక్షేత్ర రావు, కొచ్చెర్లకోట వేంకటరామ
చంద్ర 14, 284

కురుక్షేత్ర రున చరిత్రము 23, 328,
521

కేతవరము (చూ. మొగలులు) 403

కొండలరావు బహద్దరు, మల్రాజు 195

కొందూరు 528

కొప్పరపు సోదరకవులు 23, 127,
162, 373

కోటయ్యదేవర, గరికిపర్తి 28, 161,
394

కోట రామచంద్రపురము 326, 528

కోదండరామకవి, కొటికెలపూడి 27,
304, 306, 314

కోదండరామన్నదేశాహి, యార్ల గడ్డ
153, 155, 156, 158, 164

కోదండరామయజ్ఞ, నేమాని 425,
431

కోదండరామయ్య, తిమ్మాపజ్జల 87,
89, 90, 97

కోదండరామయ్య, మంగళగిరి 139

కోదండరామరాయలు, అర్విటి 21, 58

కోదండరావు, బిజాపురము వేంకట 443

కోలంక 14, 110, 285, 450

కౌసలేయ చరిత్రము 316, 317

కౌసల్య పరిణయము 422, 442,
549

క్రియా యోగసారము 309, 310

గంగన, కూచిమంచి 246

గంగోలు 529

గంపలగూడెము 530

గణపతిరాజుల తెలుగు వాఙ్మయ పోషణము 414, 439, 443
 గణపతిశాస్త్రి, కావ్యకంఠ 188
 గణికామణి విలాసము 424, 433
 గద్వాల 15, 17, 33, 115-117, 125, 126, 127, 169, 171, 177, 180, 315, 316, 345, 377, 517
 గరుడాచలకవి, లయగ్రాహి 316
 గీతగోవిందము 25, 87, 472, 527
 గీతార్థసార సంగ్రహము 461, 466
 గుంటూరు మండల సర్వస్వం 49, 196, 341, 368
 గురజ 531, 532
 గురుమూర్తిశాస్త్రి, తాతంబట్టు 333, 238
 గెల్లెటిదొర 312, 351
 గొల్లప్రోలు 533
 గోపాలకృష్ణమచెట్టి, నరహరి 433
 గోపాలకృష్ణయ్య, వడ్లమూడి 163
 గోపాః పురము 534, 535
 గోపాలపేట 17, 535
 గోపాలరెడ్డి, ఓజవాడ 66, 163
 గోపీకథా కౌముది 471
 గోపీనాథకవి, డెంకాడ 499, 560
 గోపీనాథ రామాయణము 458-460, 463
 గోపీనాథ రామాయణ పీఠిక 446
 గోలకొండ 4, 5, 92, 153, 190, 242, 243, 360, 448, 513
 గోలకొండ కవుల సంఘిక 37, 38, 59, 61, 128, 172, 227, 384, 519
 గోల్కొండ కైఫీయత్తు 156
 గోవిందాచార్యులు, మంచాలకట్ట 168, 169
 గౌతమీ మాహాత్మ్యము 328, 561
 గౌరీకాంతకవి, కాళ్లకూరి 421
 గ్రంథాలయ సర్వస్వము 223, 416, 474, 531

ఘూర్జర చరిత్రము 45

చక్రమాంబ, మాణిర్యారావు 362, 363
 చతురుజ్ఞ తిమ్మజగపతి, పత్పవాయి 269, 272
 చతుర్విధ కవితలు 23
 చంద్రఖండ కలాప శతకము 308
 చంద్రమౌళినాయఁడు, వాసిరెడ్డి 543
 చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాద్, వాసిరెడ్డి 154, 336-338
 చంద్రరెఖా విలాపము 204, 417
 చంద్రశేఖరరాజు, శత్రుచెల్ల 354, 355, 357
 చంద్రాంగదోపాఖ్యానము 318
 చంద్రికాపరిణయ నాటకము 170
 చంద్రికాపరిణయ ప్రబంధము 170
 చంద్రికాపరిణయము 22, 165, 167, 172, 552
 చంపూ విరాటపర్వము 472
 చమత్కారకథా కల్లోలిని 471
 చలపతిరావు, సందిరాజు 372, 373, 390, 516
 చల్లపల్లి 14, 15, 153, 154, 159, 164, 222
 చాటుధారా చమత్కారసారము 327, 330
 చాటుపద్య మణిమంజరి 176, 231, 368, 410, 552, 557
 చామర్లకోట కైఫీదు 276, 278
 చారు చంద్రోదయము 565
 చార్ దర్శిషు 148
 చిక్కవరము 536
 చిట్టికామశాస్త్రి, మండ 425
 చిట్టిజానకయ్యమ్మ, గొడే 16, 28, 150, 151
 చిట్టివెంకటసుబ్రహ్మణ్యకవి, రావురి 372
 చిదంబరశాస్త్రి 21, 127, 312, 337, 475, 551
 చినజగ్గకవి, కూచిమంచి 248

చినరామలింగన్న, వాసిరెడ్డి 40, 48
 చినలెంతకటాడ, వాసిరెడ్డి 332-334
 చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి, వజ్జిల 313
 చినసోమనృపాలుడు, ముష్టిపల్లి 119,
 120, 122
 చినసోమభూపాలుడు, ముష్టిపల్లి (దొర
 వెల్లి) 315
 చిలుక వజీరు శతకము 216, 218
 చిలుకూరి చతుష్టయము 71, 329
 చీరటి 537
 చుండి 538
 చెన్నపురి 196, 330, 351, 425,
 450
 చెన్నపురి రాజధాని తీర్థయాత్ర భూమిశాఖ
 తీర్థయాత్రా చరిత్రమ్ 70, 76
 చెన్నపురి విలాసము 21, 195, 385,
 387, 389, 391-393, 396
 చెముడు 541
 చెలుకూరు 543
 చెల్లయ్యమ్మరావు శతకము 111
 చొల్లంగి 544
 చందో ముకురము 496
 చామూపతి, చింతలపల్లి 22, 315-
 317
 జగత్పతి సుదాశితము 274
 జగన్నాథకవి, తిరుమల నెట్టి 469, 471
 జగన్నాథబాబు, వాసిరెడ్డి 41
 జగన్నాథరావుపంతులు, కాండేగుల
 524
 జగన్నాథశర్మ, దువ్వూరి 278, 399,
 400, 440, 443
 జగన్నాయక శతకము 308
 జగన్మోహన భాణము 379
 జగ్గకవి, కూచిమంచి 64, 112, 246,
 247, 337, 416
 జగ్గన్నదీక్షితులు, ముక్కవిల్లి 133
 జగ్గంపేట 326, 544
 జటప్రోలు 17, 165-171, 243,
 377, 450, 548

జనార్దనకృష్ణలింగారావు 536
 జనార్దనరంగరాయబహద్రులు 298, 306,
 307, 314
 జయపురిము 103, 104, 215,
 321-324, 352, 353, 404,
 405, 437, 557
 జవ్వది లక్ష్మయ్యనాయుడు పష్టిపూర్తి
 సంచిక 547
 జాంబవతీ పరిణయము 36
 జాషువాకవి, జి. 546
 జాహ్నవీ మాహాత్మ్యము 273, 522
 జోగీజగన్నాథరాజు, ఉప్పలపాటి 534
 జ్ఞానప్రసూనాంబికా శతకము 99
 జ్ఞానరత్న ప్రకాశక 516
 జ్యోతిర్లింగ 24, 209
 జ్యోతిశ్శాస్త్ర సంగ్రహము 391
 జ్యోతిషము 27, 310
 రుంగూమాడుతము 123
 టిప్పుసుల్తాను 55, 260, 288, 591
 టెక్కలి 547
 దెంకాడ పూసపాటివారు 440
 ఐత్యదర్శణము 516
 లణుకు 62, 516
 తత్త్వగుణాదర్శిము 516, 518
 తత్త్వమార్తాండ ప్రదామండలము 36
 తత్పమచంద్రిక 127
 తమ్మన్నశాస్త్రి, దేవులపల్లి 21, 252
 తమ్మభూపాలుడు, పూసపాటి 14,
 411, 412
 తమ్మయ్యదొర, త్రిపురాసన 550
 తర్కామృత తరంగిణి 535
 తాడిపత్రి కైఫీయతు 293
 తారకబ్రహ్మ మాహాత్మ్యము 304
 తారకబ్రహ్మము 303
 తారానాథ తర్క వాచస్పతి 425

తిమ్మకవి, కూచిమంచి 23, 112,
246-248, 251, 372

తిమ్మజగపతిరాజు, వత్సవాయి 270,
272

తిమ్మభూపాలుడు, విజ్ఞుల 378

తిమ్మభూపాలుడు, రాయదశవాయి 24

తిమ్మరసుమంత్ర చరిత్ర 432

తిమ్మరాజు, ముళ్ళపూడి 62-66

తిమ్మరాయజగపతి బహద్దరు, వత్సవాయి
264

తిమ్మానాయుడు, పెమ్మసాని 563-
565

తిమ్మారెడ్డిదేశాయి, తాటికొండ 27

తిరుపతిపాత్రకవి, కాకరపర్తి 138,
140, 148

తిరుపతిమాచేశ్వరాయుడు, కృష్ణానేని
361-364, 366

తిరుపతి వేంకటకవులు 17, 23-25,
36-38, 72, 73, 78, 111,
113, 125, 127, 128, 133,
148, 162, 164, 171, 187,
202-204, 210, 283, 285,
292, 312, 313, 341, 373,
374, 381, 384, 393, 394,
396, 423, 426, 469, 472,
474-476, 523, 527, 528,
529, 549

తిరుపతిశాస్త్రి, దివాకర్లు 160, 210,
283, 284

తిరుపాచూరు 450, 548

తిరుమరాయకవి, బైరంపల్లి 120, 125

తిరువూరు 549

తులసీరామాయణ సీతి రత్నములు 171

తులసీరామాయణము 422, 423

తుల్యమాహాత్మ్యము 264, 270

తూర్పుతిరువూరు 549

తెనాలి రామకృష్ణుని కథలు 432

తెలుగు జమీందారుల సారస్వత నేప
374

తెలుగు జానపద గేయ సాహిత్యము
225, 227

తెలుగు విజ్ఞుల సర్వస్వము 38, 61,
78, 90, 101, 128, 152,
164, 172, 196, 211, 219,
223, 233, 258, 278, 314,
351, 384, 396, 476, 490,
516

తెలుగుసీమలో సాంస్కృతిక వివరణ
నము 38, 384

తెలంగాణ సంప్రదించులు సాహిత్య
నేప 172, 384

తేలప్రోలు 197, 202, 537

తొమ్మెరు 549

త్రపురాంతక స్థలములో తృప్తిము 126

త్ర్యర్థికాశ్వాసము 123, 126, 521,
552

దక్షరామము 370

దక్షిణామూర్తిశాస్త్రి, పుల్లె 27, 132,
521

దత్తప్పరపి, బద్దెవీటి 261

దత్తప్ప, మోచర్ల 23, 175, 176

దమయంతీ చక్రాయము 256

దశకుమార చరితము (పేరికాట) 60

దశకుమార చరిత్రము 469

దాసయ్య, వాసూ 28, 313

దిలీప చరిత్రము 22, 303, 373

దీక్షాచార్యులు, పురాణము 122, 125

దీక్షాచార్యులు, హాసతి 26, 36

దీనచింతామణి శతకము 253

దుర్గయ్యశాస్త్రి, మిక్కిలి 254

దుర్గానదాశిదేశ్వర ప్రసాదు, వానిరెడ్డి
333, 339

దుర్గా సౌందర్య శతకము 427

దుర్గేశ్వరశాస్త్రి, చెళ్ళపిళ్ళ 547

దేవచూడామణి శతకము 304, 305

దేవరకోట 153, 161

దేవరకోటసీమ సర్వస్వము 159, 164,
394

దేవప్రపా చరిత్ర 435

బుద్ధగృహవతము (త్రిపురాస తమ్మయదొర) 550
 బుద్ధగృహవతము (పాపయారాధ్యులు) 336
 బుద్ధగృహ తరంగిణి 429
 బుద్ధగృహ త్రైత శతనామస్తోత్రము 516
 బుద్ధగృహ పద్మభాష విజయము 21, 145
 బుద్ధగృహ పాపహండాము 550
 బుద్ధగృహ 17, 551
 బుద్ధగృహ పరిణయము (అల్లమరాజు) 328
 బుద్ధగృహ పరిణయము (రామరవి) 39,
 40, 43-45, 47, 332-
 335, 338
 బుద్ధగృహ పరిణయము (అచ్చనకవి) 270
 బుద్ధగృహ పరమయోగి విలాసము 256
 బుద్ధగృహ భాగవతము 97
 బుద్ధగృహ కావ్యము 328, 521
 బుద్ధగృహ చరిత్రము 557, 558,
 559
 బుద్ధగృహ ముహూర్తాంశ శతకము 557
 బుద్ధగృహ పరిణయము 363, 364,
 368
 బుద్ధగృహ పరిణయము 75,
 489
 బుద్ధగృహ పరిణయము 421
 బుద్ధగృహ పరిణయము 59
 బుద్ధగృహ పరిణయము, కిరాంతి 27, 255
 బుద్ధగృహ పరిణయము, రావీ 537
 బుద్ధగృహ పరిణయము 308
 బుద్ధగృహ పరిణయము 36
 బుద్ధగృహ పరిణయము 549
 బుద్ధగృహ పరిణయము, పరిదరాజు 21, 348
 బుద్ధగృహ పరిణయము, ఇపటూరి 425,
 432
 బుద్ధగృహ పరిణయము 252, 255
 బుద్ధగృహ పరిణయము, చెళ్ళపిళ్ళ 24, 249
 బుద్ధగృహ పరిణయము, రాజీయము 402, 403,
 412, 439, 521
 బుద్ధగృహ పరిణయము, పూసపాటి 438,
 439, 521

నరసరాజు, కిమ్మూరి 493, 503
 నరసరావు పేట 190, 195, 208,
 243, 282, 345, 362, 363
 నరసరావు పేటతాలూకా గ్రామ చరిత్ర
 196
 నరసింగరావు, పి. వి. 145
 నరసింహము, కూచి 256, 523
 నరసింహరాజు, బిలారిసింహ 14, 497
 నరసింహశాస్త్రి, కేశవపంచల 172,
 384
 నరసింహశాస్త్రి, చింతలపల్లి 25, 474
 నరసింహశాస్త్రి, దీక్షితుల 36, 38
 నరసింహశాస్త్రి, మతుకుమల్లి 21, 27,
 195, 282, 390, 391, 392,
 396
 నరసింహచార్యస్వామి, ముదుంబ 232,
 424, 427, 431
 నరసింహచార్యులు, మాదభూషి 202,
 207
 నరేంద్రనాథ సాహిత్యమండలి 62,
 416
 నరసింహ కృష్ణయ్యచేంద్రుడు, పెలుగోటి
 449, 450
 నరసింహయజ్ఞము 415
 నాగగోపాలరావు, అద్దేపల్లి 258, 374
 నాగన్న, బొమ్మ దేవర 385, 386
 నాగన్న (ఇమ్మడి), బొమ్మ దేవర 387,
 389, 390
 నాగభూషణముపేటలు, పురాణము 100
 నాగరాజుమూర్తులు, పెద్దాడ 281
 నాగలింగశాస్త్రి, ముడిగొండ 27, 36
 నాచికేతు చరిత్రము 254
 నాచికేతు పాఖ్యానము 339
 నాటివిత్తకథ 164, 341, 351, 384
 నానారాజన్య చరిత్రము 49, 133,
 164, 212, 341, 345, 351,
 396, 468, 474, 476
 నానారాజన్యవిఖ్యాతజనచరిత్రము 520,
 532, 546

నానరాజు సందర్శనము 2, 17, 37,
 38, 73, 78, 128, 131 -
 133, 148, 160, 161, 164,
 210, 313, 338, 341, 374,
 381, 394, 396, 423, 426,
 473, 475, 476, 522, 531
 నారయ్యతిప్పారాయ ఇహద్దరు, మేకా
 203 - 205, 208, 238
 నారాయణకవి, దిట్టకవి 21, 190,
 194, 196, 205
 నారాయణగజపతి, గొడే 145 - 147,
 150, 151, 521
 నారాయణగజపతి, పూసపాటి, 407,
 408, 418 - 421, 439,
 440
 నారాయణగజపతిరాజు, మైచెర్ల 542,
 543
 నారాయణవాసు, అదిభట్ల 28, 426,
 431, 434, 435
 నారాయణపురము 17, 550
 నారాయణమూర్తి, భోగరాజు 434,
 436
 నారాయణమూర్తి, యనమండ్ర 434,
 435
 నారాయణశాస్త్రి, ఆణివిళ్ళ 202, 205
 నిమింజువులు 26
 నిజాము 6, 17, 54, 55, 57,
 115, 153, 154, 166, 224,
 225, 272, 286, 289, 298,
 397, 511, 513, 515
 నిజాము రాష్ట్రములోని ఆంధ్రసంస్థాన
 ముల చరిత్ర 128, 188, 384
 నిరోష్ఠి వాళరథి శతకము 307
 నిరోష్ఠి రామాయణము 35
 నిర్లభ్యచిరుముఖీవెలసము 108
 నిర్లభ్యచిరు 19
 నిర్లభ్యచిరుమూలసంభవము 550
 నిర్లభ్యచిరుభక్తవైఖయము 126
 నిర్లభ్యచిరుమువంశము 550
 నిర్లభ్యచిరువెక్రిమూర్తిచరిత్ర 254

నిర్వాణరాయప్పనాయుడు, పెలుగోటి
 447
 నిశ్శంకచరితము 478-480, 482,
 486, 489, 490
 నిశ్శంకమహిపాలచరిత్రము 75, 489
 నీలగిరిపాటలు 426, 432
 సీలాద్రిరాజు, చింతలపాటి 204, 405,
 416
 సీతాదేవిహామి 186
 నూటిపీట 15, 129, 165, 197,
 202, 210, 222, 243, 245,
 265, 279, 345, 426, 531
 స్తంభసంహారవి, అక్కినేపల్లి 142, 148
 స్తంభసంహారశాస్త్రి, దొమ్మిరంటి 71, 545
 స్తంభసంహారచార్యుని, మూవభూమి 22
 స్తంభసంహారమూర్తియ్యుడు, పులుగుర్ర 106
 నెల్లూరుటిల్లారోని సంస్థానముల చరిత్ర
 538
 నాసము 551
 పంగిడిగూడెము 388
 పంచతంత్రము 237, 326
 పట్టాభిరామయ్య, బిలుగు 81
 పట్టాభిరామరెడ్డి, రేచాల 528
 పట్టాభిరామరావు, బిలుగు, ప్రభాకర 82
 పద్మ నాథక్షేత్రము 420
 పద్మ నాథయ్యురము 21, 215, 267,
 276, 322, 407, 418, 419,
 421, 525
 పద్మపురాణము 21, 177-180,
 182, 475, 500
 పర్తియాల 552
 పాప కవి, తుమురాడ 418, 441,
 498, 502, 506
 పాపన్నపేట 15, 17, 224
 పాపయారాధ్యులు, ములుగు 20, 22,
 45, 46, 49, 336, 338
 పాపయ్య, చిఱుమామిళ్ళ 364
 పామనృపాలుడు, రాజాబహిరి 14,
 21, 517

భాగ్యలీలాయముడు 513, 514
 భాగ్యలీలకరాయముడు, కాకర్లపూడి 555
 భాగ్యలీలకరమపేట 553
 భాగ్యలీలకరదాధీశచరిత్రము 208, 211
 భాగ్యలీలశరీయహోర 438
 భాగ్యలీలజాతాపహరణము 373, 413
 భాగ్యలీలసాచిరాయము, పానుగల్లు 14,
 24, 222
 భాగ్యలీలపురము 491, 556
 భాగ్యలీలపురశాస్త్రి, మందపాక 20, 21,
 23-25, 307, 308, 426,
 468-471, 546, 561
 భాగ్యలీలసంస్థానచరిత్ర 241
 విలాపురము 14, 15, 20, 110-
 113, 208, 222, 242-244,
 246, 248-250, 252, 255,
 256, 279, 326, 426, 447,
 450, 526, 533
 వినవైరభద్రుడు, విల్లలమట్టి 413
 వీరకాపురసంస్థానచరిత్రము 258
 వీరకాపురసంస్థానము 258, 447
 పురుషోత్తమరవి, కాసుల 23, 155,
 158, 159
 పుష్పవాణవిలాసము 25, 208, 472
 పూర్వప్రజ్ఞాచార్యులు, పల్లె 160
 పూసపాటిరాజుల పూర్వోక్తం 321,
 324, 443
 పూసపాటివంశానుచరిత్రము 400, 402,
 440, 443
 పూసపాటివారి కైఫీయత్తు 265, 407,
 443
 పెదజగ్గారావు, గొడే 134, 136-
 139, 141, 149
 పెదవిజయరామరాజు, పూసపాటి 367,
 398, 405, 406, 416, 418,
 437, 438
 పెదవేంకట గుండారాయము, రాజా
 ముల్రాజు 194
 పెదనన్నాస్మిరాజు, కిమ్మూరి 493

పెదసోమభాపాటుడు, ముష్టిపల్లి 116,
 117, 118, 120, 122
 పెద్దనసోమయాజి, కాణాదము 21, 22,
 24, 116, 117, 119, 120,
 122, 252, 517
 పెద్దాపురము 110, 269, 272,
 277, 526, 534
 పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రము 276, 278
 పెద్దాపురసంస్థానచరిత్రపేజువృన్దము 25,
 274, 278
 పెందోట 562
 పెమ్మసానివారు 563
 పేరయకవి, మందపాక 307, 308
 పేరరాజకవి, ఎట్టమిల్లి 143
 పేరరాజు, నూతలపాటి 55, 60, 61
 పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రి జీవితచరిత్రము
 72
 పేరుచయసులు, సడిమింటి 106, 232
 పేరూరు 566
 పేర్లవారు 568
 ప్రకాశకవి, తదేకేశ్వ 24, 489
 ప్రతాపసుద్రీయము 88, 469
 ప్రతాపరెడ్డి, నురవరము 38, 61,
 128, 188, 227, 241, 320,
 378, 383, 384
 ప్రత్యక్షరశ్లేషపద్యావళి 327
 ప్రద్యుమ్నాభ్యుదయము 555
 ప్రపదనపారిజాతము 304-306,
 310, 314, 481
 ప్రబంధ కల్పవల్లి 432
 ప్రబంధ సంబంధ బంధ నిబంధన
 గ్రంథము 309
 ప్రబుద్ధాంధ్ర 70, 386
 ప్రబోధ చంద్రోదయము 303
 ప్రభాకరకవి, అదిపూడి 120, 126-
 128, 185, 187, 188, 227,
 372, 373
 ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి 81, 160,
 162, 339, 340, 368, 410,
 420, 472, 543

ప్రభావతీపరిణయము 439, 443, 521

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము 25, 113, 256, 274

ప్రభానకాపపిమోచనము 103, 214, 352, 407, 491, 503

ప్రాచీనులు 568

ప్రాచీనరాజరికమారాధ్యునియము 489

ప్రాగినులు 17, 375

ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయము 358, 366, 504, 558-561, 565

ప్రాథమ్యాచరణము 426

ఫర్వంగ్ ఆనంద్ రాజ్ 26, 425

బంగారంబ ఖాపాలులు, కామినేని 538

బంగారిపాలెము 570

బంగారుయాచమనాయుడు 448, 449, 456, 457, 459

బంటుమిల్లి 421, 571

బలద్రక్షగవతి, పత్సవాయ 14, 269, 270

బలరామచరి, తట్టికోట 499, 500

బలరామశ్రీతమాహాత్యము 20, 308

బసవరాజు, తండుచూరు 71, 74, 557

బహుకాశ్చరిత్రము 94, 448

బహుర్థరకావ్యములు 19, 23, 126

దావీరాజశర్క, అయ్యగారి 521, 522

దావీరాజు, ఆచంట 355, 358

దాలకవి, కొండ 300, 301

దాలగంగాధరనారాయణరాజు, శత్రుచెల్ల 355, 359

దాలభాగవతచంపూప్రబంధము 247

దాలభాస్కరకవి, అడిదము (మొదటి) 23, 325

దాలభాస్కరకవి, అడిదము (మూడవ) 324, 325, 326

దాల వ్యాకరణ పద్యకావ్యము 521

దాలసరస్వతి, ఎలకూచి 25, 167, 497, 552

దాలసూర్యప్రసాదరావు, తండుచూరు

73, 74, 76, 188, 330, 370, 519

పిల్లచీయము 538, 539

బుచ్చితిమ్మరాజునిసంకల్పార్థము, పర్వదానము 277

బుచ్చిపాత్రుని, తాతపత్త 22, 135, 139, 147, 148

బుచ్చిరెడ్డిపాశెయ్య 571

బుచ్చివెలసతాచార్యులు, తిరుమల బుద్ధిపట్టణము 26, 36, 516

బుచ్చినర్సారాయుడు, బలుగు 80, 81

బుద్ధ చరిత్ర 284

బుద్ధరెడ్డి, గోన

బుస్సీ దొర 297, 405

బెందపూడి అస్సినెలరెడ్డి చరిత్ర 432

బొప్పలి 15, 20, 21, 165, 171, 222, 243, 308, 311, 312, 450, 491, 545

బొప్పలి పట్టాభిషేకము 21, 137, 171, 312, 313

బొప్పలి ముట్టడి 313, 436

బొప్పలి యుద్ధము 405, 522

బొప్పలివారి వంశావలి 21, 310, 313

బొమ్మకంటి బోదరషట్కము 71

బోయల్ దొర 91, 92

బోరచెల్లి 315, 316, 317, 320

బ్రహ్మదేవకవి, పంతుల 51, 71, 72, 431, 557, 559, 561

బ్రహ్మమంత్ర యజ్ఞదాష్యము 432

బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, కాశీగట్టు 25, 274, 278, 521, 529

బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, చిర్ల 111, 527, 528

బ్రహ్మవైవర్త పురాణము 464, 467

బ్రహ్మనంద శతకము 464, 465

బ్రహ్మేశ శతకము 308

బ్రహ్మోత్తర శతకము 177, 179, 183, 184, 185, 186, 308, 471

భుండనారాతిభీమ శతకము 419
 భుక్తి ల్పద్రుమ శతకము 159
 భుక్తి రస శతక సంపుటము 2, 510
 భుగవత్పతంజలిశాస్త్రి, నడిమింటి 232,
 356, 542
 భుగవద్గీతామృత విందువు 523
 భుగవద్గీతాశాస్త్రము 464, 465
 భుగవద్విషయోపనిషత్తులు 147
 భద్రాచలము సూహాత్యము 53, 433,
 509, 510
 భద్రాచరామశాస్త్రి, శౌంతి 21, 27,
 72, 77, 373
 భద్రా పరిణయము 123, 253, 256,
 421
 భద్రాయురభ్యుదయము 22, 177,
 178, 185, 187
 భరతాభ్యుదయము 208
 భక్త్యానా నృపాలుడు 401, 420, 434
 భక్త్యానా రాజు చరిత్రము 433, 434
 భవానీ ముక్తేశ్వర ప్రసాదు, రాజావాసిరెడ్డి
 154, 334
 భవానీశంకరకవి, ఈదులిపల్లి 246,
 247
 భాగ్యలక్ష్మిమ్మ, ఆత్మకూరు 16, 34,
 37
 భానుమతీ పరిణయము 22, 451,
 453, 454
 భానుమూర్తి, చెన్నావ్రగ్గడ 160
 భానోజీరావు, అంకితము పెంకట 135,
 152
 భారతి 1930, 232, 345, 382
 భారతి తీర్థ సంస్థ 436
 భారతి శతకము 304, 305, 306
 భార్గవ పురాణము 21, 517
 భావయ్యచౌదరి, కొత్త 49, 65, 66,
 82, 164, 341, 421
 భాష్యకారరావు, చేమకూర 28, 257
 భాష్యకారశాస్త్రి, చర్ల 202, 209,
 546

భాష్యకారనాయుడు, చొమ్మిచేవర 388,
 389, 393
 భాష్యార్థ రత్నమాల 168, 379
 భీమలింగ శతకము 328, 329
 భీమాచార్యులు, మైసూరు 393, 423,
 425
 భుజంగరావు, మంత్రప్రేగడ 14, 78,
 369, 372, 373, 374
 మందపాటివారు 576
 మందసా 427, 579
 మందేశ్వర శతకము 252
 మక్కువ 491, 503, 504
 మఘవలయము 211
 మట్టివారు 573
 మణిమంటప ప్రభావము 459
 మత్స్య పురాణము (మండపాక) 21,
 429
 మదనగోపాల సూహాత్యము 170
 మదనగోపాలవిజయము 87
 మదనవిజయ భాణము 123
 మదనాభ్యుదయము 326
 మదరాసు రాజధానిలోని జమీందారులు
 443
 మదాలసాపరిణయము 328
 మధురవాణి పిలాసము 168, 318
 మనుచరిత్ర 258, 500
 మనుభక్తిశాస్త్ర వ్యాఖ్య 425
 మనోనందినీ మహిమము 433
 మన్యపు సంస్థానము 407
 మన్యో, అర్జున్ 537
 మన్యో, సర్ థామస్ 449
 మరుగుపడిన చూడకావ్యాలు 320, 519
 మల్లనారాధ్యుడు, కాశీనాథుని 158,
 532
 మల్లనారాధ్యులు, తాడికొండ 23, 194
 మల్లభూపాలీయము 25
 మల్లయ్యశాస్త్రి, పురాణపండ 256, 523
 మల్లయ్యశాస్త్రి, బంకువల్లె 26, 52,
 72, 537

మల్లారెడ్డి, కామనేని 178, 180, 182
 మల్లికార్జునప్రసాదరావు నాయుడు, యాల్లగడ్డి 154, 159
 మల్లికార్జునప్రసాదు, వాసిరెడ్డి 543
 మల్లికార్జునశాస్త్రి, మల్లంపల్లి 164, 532
 మల్లునోమయోజాలు, బులుసు 72
 మల్లుట సూక్తి సంగ్రహము 334
 మల్లుట స్తవము 25, 252
 మహాత (పత్రం) 163
 మహారాణి బుచ్చినీతయ్యమ్మ (సత్రము, వికాళాల) 277
 మహాలక్ష్మి స్తమ్మ, నందుకూరు 16, 72
 మహాలక్ష్మి స్తమ్మ, మన్యల 130, 131, 132
 మహావాక్య చిత్తావళి 25, 106, 107
 మహాక్షాసరి మర్దని శతకము 206, 207
 మహేంద్ర విజయము 20, 250, 252
 మోగాము 580
 మూదవపది, మురుగుమల్లి 390, 392, 396
 మూదవమంత్ర, మురుగుమల్లి 195, 344
 మూదవరామశర్మ, జమ్మలమదర 64, 66, 162, 163
 మూదవరాయలు, మురతి 14, 22, 165-169, 172
 మూదవవర్మ, పూసపాటి 402-404, 410
 మూదవ వీరాన భాణము 247
 మూదవ శతకము 304, 305
 మూదవశాస్త్రి, మురుగుమల్లి 195, 391
 మూదవాచార్యులు, యడ్లూరి 211
 మూసనదోద 266
 మూసనదోద శ్రీ శంభు శతకము 487
 మూసూరివారు 581

మూరుతి శతకము 304, 306
 మూర్ఖంజీయ పురాణము 400, 401, 403, 429
 మూర్ఖంజీయశర్మ, చాటమల 65
 మూర్ఖంజీయాచార్యులు, భీమేశ్వరము 562
 ముద్రపించా పరిణయము 298, 299, 306, 307, 314, 523
 ముల్లయదొరవారి వీరీతము 283
 మునుందమరాసము 22, 116, 122, 123
 ముర్రాల్ల 15, 154, 222, 331, 337
 ముడిలింగశేత్ర మోహనస్వామి 20, 139, 141
 ముడిలింగేశ్వరశేత్ర మోహనస్వామి 148
 ముడిలింగేశ్వర తారావళి 139, 141, 148
 ముద్దుచిన్నయోచేంద్ర, నెలుగోటి 449, 472
 మృత్యుంజయ నిశ్శంకలహార్ద్రుడు 14, 23, 24, 482, 486, 510
 మెరింజీదొర, చిర్నల్ కాలిన్ 40, 346, 518
 మేకాధీశ శబ్దార్థ శతకోటి 209
 మేఘసందేశము 274, 303
 మైత్రీవీరనిరణయము 124
 మొగలితుల్లు కైఫీయతు 265
 మొగల్తుల్లు 585
 మొయిలు రాయదారము 550
 మోతేవారు 589
 మోపూరు 528
 యక్షగానము 24, 230, 231
 యథాశ్లోక తాత్పర్య చారిత్రోద్యోగపరిచ్ఛిన్నము 124
 యథాశ్లోకతాత్పర్య రామాయణప్రబంధము 116, 120, 123

యోచనారేంద్ర విజయము 24, 471
 యోధుకి కైఫియత్తు 563
 యోమి నీహర్షతీతన నాటకము 427
 యోమి నీహర్షతీతనకావలాసము 249
 యోగా సంపత్పీండుడు, దోర్నెల్లి 317
 చమురితరీతము 194, 206, 207
 చమునాథ తొండూన్ మహిపాలుడు,
 కోటి 89
 చమునాథరాజు, పూనపాటి 404, 405
 చమునాయక శతకము (మదిన నుభద్ర
 య్యమ్మ) 149
 చమునాయక శతకము (కొల్లూరి కామ
 శాస్త్రి) 428
 చంగకొమ్మది నాటకము 552
 చంగనాథ రామాయోత్తరకాండము
 523
 చంగమన్నారతిష్ఠ యాచేంద్ర, వెలుగోటి
 449, 450
 చంగయ్యప్పారాయలు, రాజామేక 208,
 209, 211
 చంగరాజు, కలిదండి 415
 చంగరాజు, రేణూరి 22, 453, 454
 చంగరాయ కదనరంగచరిత్రము 21,
 194
 చంగరాయ చరిత్రము 190, 191,
 194, 196, 205, 206, 420
 చంగాచార్యులు, పరవస్త 253, 425,
 521
 చంగారావు దహద్దరు, రాజానాయక వేంకట
 351
 చంగారావు, వెంకట అనందకమారకప్ప
 537
 చత్తుచీవీకావ్యాఖ్య 485
 చత్తుపాంచాలి 25, 29, 245, 256
 చత్తుషట్కాంగుళీయకము 416
 చత్తాకరగ్రంథిత 87
 చస్యార్థవసుధాకరము 245, 447,
 451, 473

రసికజనమనోధరామము 246, 248
 రసికజనమనోరంజనము (మంగళూరి
 ఉమ్మటాపతి) 261
 రసోదారధానము 516, 518
 రహస్యత్రయకాండము 99
 రహస్యదర్శనము 358
 రాఘవప్రహరణాంధిప రథాయుధ ప్రదం
 ధము 552
 రాఘవన్, డాక్టర్ పి. 512, 514
 రాఘవ యాదవ హందవియము 261
 రాఘవ యాదవీయము 245
 రాఘవ వానదేవియము 538, 339
 రాఘవాచార్యులు, శ్రీరామదేవయంతిర 26,
 247
 రాఘవాచార్యులు, బుద్ధిపట్టణము 208,
 536
 రాఘవాధ్యక్షయము 22, 315-317
 రాచరాజు, పూనపాటి 403, 404,
 411
 రాజకళింగగంగుల నాటకము 372
 రాజకపి, తురిగా 562
 రాజగోపాల అప్పారావు, మేక 211
 రాజగోపాలకవిష్ఠ యాచేంద్రులు 309,
 449, 450, 468-471
 రాజకరంగిణి 283
 రాజన్నచౌదరి, కామనేని 185, 187
 రాజపుత్రాధిపర్వని పత్రక 500
 రాజమన్నారతిపి, కొర్కమహాపి 37,
 65, 127, 202, 256, 373,
 381, 384, 431
 రాజరాజనరేంద్ర పద్మాధిషేక సంచిక
 114
 రాజవరంస శతకము 304, 306
 రాజశేఖర నోమనూతి, అమరవాది 335
 రాజానందము 63
 రాజామణిచెట్టి, కె. యస్. డి. 426,
 431, 433, 434, 510
 రాజావెంకటకృష్ణారావుబహద్దరుదారి డిప్లొ
 తము 548
 రాజు, పి. వి. డి. 436

రాజ్యలక్ష్మింబ, ముదోద్యారావు 367
 రాణీ చిన్నమ్మారావు జీవితము 374
 రాణీ జగ్గమ్మంబ చరిత్రము 114
 రాణీరావురమణమ్మంబ జీవితచరిత్రము 113
 రాణీపరలక్ష్మి రామాయణము 126
 రాధాకృష్ణ సంవాదము 21, 146, 166, 307, 308, 447, 469
 రాధామూధవరవి, సత్యవోలు 523
 రాధికా పరిణయము 464, 466
 రామకథాసారి సంగ్రహము 399, 423, 429
 రామకవి, అమరవాది 21, 42, 47, 334, 335, 338, 474
 రామకవి, రురగా 562
 రామకృష్ణరవి, అల్లమరాజు 324, 328
 రామకృష్ణకవి, మూసపల్లి 65, 380
 రామకృష్ణప్రసాద బహద్దరు, శ్రీమండు రాజార్యగిరిగిరి 164
 రామకృష్ణయ్య, పూండ్ల 344, 345, 468, 476
 రామకృష్ణయ్య, పైదా 520, 522
 రామకృష్ణశాస్త్రి, అల్లమరాజు 20, 27
 రామకృష్ణశాస్త్రి, మల్లాది 537
 రామకృష్ణార్జున రూప నారాయణీయము 23, 403, 437, 428, 521
 రామకృష్ణీయము 27, 328
 రామకృష్ణోపాఖ్యానద్వ్యర్థి కావ్యము 422
 రామకోటీశ్వరరావు, కోలచెన్ను 196
 రామగోపాలకృష్ణ మహేశ్వరప్రసాదు, వాసిరెడ్డి 340
 రామచంద్రరథమృతేతిహాసము 427
 రామచంద్రశాస్త్రి, మారేపల్లి 505
 రామచంద్రాచార్యులు, విక్రాల 195, 345
 రామచంద్రారెడ్డి బహద్దరు, పాపన్నపేట 227
 రామచంపుపు 125
 రామచరితమానస సరోవరము 422
 రామదాసు (నాటకము) 209, 210

రామనాథదాసు, వాసిరెడ్డి 41
 రామప్రభు శతకము 304, 306
 రామప్రహ్లాద, గూడపల్లి 564
 రామభూపాలరావు, ముష్టిపల్లి 118, 120, 122, 124
 రామమూర్తి, అశ్వధాటి 28, 394
 రామమూర్తినాయుడు, కోడి 275
 రామమూర్తిశాస్త్రి, అదిభట్ల 26, 71
 రామమోహనరాయ్, అత్తూరి 28, 339
 రామయరవి, ఎటికినేని 338, 473
 రామయోగి, చిట్టకవి 202, 205, 206
 రామరాజీయము 21, 58, 61
 రామరాజు, చలిదిండి 14, 22, 437
 రామరాజు, రిరుదురాజు 227, 320, 519
 రామరాయ విలాసము 252
 రామలింగకవి, కొమ్మయ్య 349
 రామలింగస్వామి, అనంతపంటల 78, 172, 241, 341
 రామలింగారెడ్డి, కట్టమంచి 76, 446
 రామలింగేశ శతకము 416, 417
 రామలీలా విలాసము 422, 423
 రామవిలాసము 213, 264, 269, 273, 276, 277
 రామశాస్త్రి, చాపలి 26, 256, 273, 535
 రామస్వామిశాస్త్రి, మంత్రవాది 27, 391
 రామానుజరావు, దేవులపల్లి 17, 38, 128, 384
 రామానుజాచార్యులు, కిళాంబి 311, 425
 రామానుజాచార్యులు, పరపల్లి 142, 273
 రామాయణ కల్పవృక్షము 338-340
 రామాయణము 119, 422, 423, 428, 560
 రామారాయణి, పానుగంటి 220, 221
 రామారాయ చండనము 523

రామారావు, అడిదము 313, 330,
 413, 414, 424, 443, 511
 రామారావు, మారేమండ 128, 320
 రామారావు, తారావళి 208
 రామరెడ్డి, దువ్వారి 13, 118, 435
 రాయజగపతి, వత్సవాయి 264, 272,
 273, 275, 277
 రాయడప్పరంగారావు 14, 298-
 299, 301-303, 309, 314-
 రాయదుర్గము 591
 రాయలసీమలోనుండు స్వదేశసంస్థాన
 ములు 293
 రాయవంశావళి 54
 రావణ దమ్మియము 248
 రావువంశ ముక్తావళి 21, 250, 252
 రాష్ట్ర గానము 161
 రాష్ట్ర ప్రబోధము 436
 రుక్మవతి పరిణయము 455, 555
 రుక్మిణీ కల్యాణము 507, 523
 రుక్మిణీ పరిణయము (అణివిళ్ళ పెంకిట
 శాస్త్రి) 205, 272
 రుద్రాక్ష మాహాత్యము 505
 రెడ్డికిల నిర్ణయచంద్రిక 126, 188
 రేపాలరాజలింగ శతకము 349
 రైతురాయలు 64
 రక్కవరము 15, 369
 రక్షణ పరిణయము (ఇందుమతీదేవి)
 391
 రక్షణ పరిణయము (ముగ్ధేదివేంకట
 నారాయణకవి) 87
 రక్షణ పరిణయము (నిష్ఠల సింహాచల
 సిద్ధాంతి) 53, 509
 రక్షణ స్వయంవరము 507
 రక్షణకవి, ఏనుగు 20, 23, 246,
 270, 277, 373
 రక్షణకవి, కాకరపర్తి 139, 561
 రక్షణకవి, పిండిప్రోలు 23, 248,
 249, 326, 529
 రక్షణకవి, పైడిపాటి 273, 417

లక్ష్మణరావు, కొమ్మజువేంకట 283,
 347, 348, 350, 351
 లక్ష్మణశాస్త్రి, కప్పగంతుల 383, 384
 లక్ష్మయ్య చంద్రోదయః 547
 లక్ష్మయ్య, అమ్మిరెట్టి 65, 546,
 547
 లక్ష్మయ్యనాయుడు, జవ్వాది 545-
 547
 లక్ష్మణ, లింగం 424
 లక్ష్మణరాయ బహద్దరు, సురభివేంకట
 169
 లక్ష్మీకాంతకవి, బలిజేపల్లి 100
 లక్ష్మీకాంతము, పింగళి 18
 లక్ష్మీకాంతమ్మ, ఊటుకూరి 152
 లక్ష్మీకామేశ్వరశాస్త్రి, మండ 425,
 429
 లక్ష్మీధరసూరి, చెఱకూరి 207
 లక్ష్మీనరసకవి, చట్రాతి 21, 418,
 419
 లక్ష్మీనరసింహము, చిలకమర్తి 148,
 202, 221, 256, 260, 293,
 546
 లక్ష్మీనరసింహము, చెట్టి 479
 లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి, వడ్లమాని 70, 72
 లక్ష్మీనరసింహ సన్న్యాసిరాజు, కిమ్మూరి
 492, 507-510
 లక్ష్మీనరసింహారావు, పానుగంటి 24,
 59, 256
 లక్ష్మీనారాయణకవి, ముద్దు 139,
 557, 560
 లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, కొట్ల 99, 544
 లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, భాగవతుల 425,
 431
 లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, మంత్రవాది 70,
 72, 393
 లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి, శ్రీపాద 26,
 255
 లక్ష్మీపతి, రాపాక 22, 185, 186
 లక్ష్మీప్రసాదరావు, కందుకూరు 73,
 77, 370

లక్ష్మీరంజనము, ముదపల్లి 164, 172
188

లంకావిజయద్వ్యర్థి కావ్యము (చూ. రావణ
దమ్మియము) 23, 248, 249

లచ్చనకవి, ఏనుగు 270, 271

లచ్చరావు 111, 114, 450, 522

లింగనమంత్రి, కొప్పరాజు 334

లింగభూపతి, మామిడిగుల 322, 324

లింగరాజకవి, భూర్జటి 20, 96, 97,
458

వచనబ్రహ్మపైవర్త పురాణము 471

వనటమూరి 435

వడ్డాది 593

వసుపత్రి 14, 15, 17, 169, 171,
345, 375, 377, 380, 535

వరిసావిత్రి చరిత్రము 22, 415

వరాహానరసింహాచార్యులు, మేదేపల్లి
424

వల్లవీపలవోల్లాసము 22, 207, 208,
237, 326

వసంతమయము 370, 374

వసుస్వారోచిషోపాఖ్యానము 23

వాల్మీకిచరిత్రము 523

వాసంతిక 371

వాసంతికావసంతము 489

వాసంతికావసంతాహ్వాయము 75

వాసంతికాస్వప్న నాటకము 429

వాసవదత్తాపరిణయము 22, 246,
249, 250

వాసవీపరిణయము 436

వాసిరెడ్డి వంశచరిత్ర 48, 49, 206,
341

వాసిరెడ్డివారి సంస్థానము 39

వాసిరెడ్డియము 21, 39, 44, 47,
235, 236

వాసుదేవకవి, మంచెళ్ళ 390

విక్రమదేవవర్మ 322, 404, 492,
503, 508, 525

విక్రమసింహాద్వరి ముదపల్లి సర్వస్వము
538

విచిత్ర రామాయణము 560

విజయనగర చరిత్రము 55, 60, 61

విజయనగరదర్శిని 404, 407, 408,
419, 439, 443

విజయనగర మహారాజ సంస్కృత శా
శాల రత్నోత్సవ సంకలన 443

విజయనగరము 14, 15, 93, 115,
116, 134, 135, 208, 215,
222, 228, 250, 251, 259,
269, 292, 297, 307, 311,
322, 325, 353, 403,
407, 426, 429, 432, 443,
499

విజయనగరసంస్థానము, ఆంధ్రప్రదేశ్
పోషణ 411, 414, 443

విజయరామగణపతి 313, 405, 408
410, 418, 419, 421, 423,
427-429, 434, 435, 443,
492, 510

విజయరామగణపతీంద్ర చరిత్రము 399,
433, 434

విజయరామరాజు, పూసపాటి 250,
251, 266, 269, 322, 405,
407, 438

విజయలీలానర్తక చరిత్రము 337,
339

విజయలీలాసము 337, 500, 531

విజయానందగణపతి, పూసపాటి 410,
436

విజయధరంజనీవ్యాఖ్య 486

విమలాంగీపరిణయము 301

విశాఖవట్టణము 135, 137, 139,
151, 504

విశాఖవట్టణము జిల్లాస్పృతాంతసంగ్రహము
53, 77, 108, 152, 219,
233, 313, 330, 359, 399,
443, 490, 491, 504, 510,
556

విశాఖ మండలచరిత్రము 233, 313,
 330, 400, 440, 443, 511
 విశ్వగుణాదర్శము 59, 89, 256,
 527
 విశ్వనాథకవి, వెణుతురుపల్లి 269, 271
 విశ్వంభరచేష్ట, జయపురము 491,
 493, 503, 537
 విశ్వేశ్వరనిశ్చంత బహద్దరు 488
 విశ్వేశ్వరోదాహరణము 273

 విష్ణుపురాణము 21, 458
 విష్ణుభక్తినిధాతరము 399, 406,
 411, 415, 437, 438
 విష్ణుమాయావిలాస నాటకము 81, 256
 విష్ణుమాయావిలాసము 456, 457
 విశ్రాంతి తళింగాంధరపులు 313,
 330, 413, 414
 విజయవాహాత్మ్యము 21, 326
 విజయరాజు, రాజారాధ పూసపాటి 14,
 23, 26, 213, 216-218
 విజయప్రభాకవి, శ్రీరాం 49, 133,
 164, 212, 341, 345, 351,
 358, 396, 468, 474, 476
 విజయప్రహేంద్రయోగి, తిండిపిల్లాయపల్లె
 290, 291
 విజయద్రావిడి, వక్కలంకి 22, 246,
 247, 249, 276
 విజయద్రావిడు, వైరిచెర్ల 105-107,
 542
 విజయద్రావిడు, శత్రుచెర్ల 354, 355
 విజయద్రావిడు, అదిరాజు 320
 విజయద్రావిడు, కొత్తపల్లి 393
 విజయద్రావిడతము (కొమ్మిడ్డాజు రామలింగ
 కవి) 349
 విజయద్రావిడతము (మతుకుమల్లి కవి
 శాస్త్రి) 195, 281, 391
 విజయ్య, దిరువూరి 49, 196, 341,
 368
 వీరరాఘవకవి, కొటికలపూడి 119,
 124

వీరరాఘవకవి, చింతలపల్లి 168, 31
 వీరరాఘవకవి, రాయభట్టు 86, 3958
 వీరరాఘవాచార్యులు, వసుపల్లి 27, 378
 వీరరాజుపంతులు, నడమిడుటి 81, 82,
 253, 256
 వీరస్వామయ్య, పసుగుల 45, 277
 వీరేశలింగము, కందుకూరి 172, 221,
 256, 258, 320, 330, 368,
 476
 వెంకటకవి, కొండవీటి 163
 వెంకటకవి, గోపీనాథము 462, 469,
 473
 వెంకటకవి, చేమకూరి 337
 వెంకటకృష్ణకవి, ఉరుటూరి 261,
 365, 366
 వెంకటకృష్ణకవి, కొటికలపూడి 22,
 373
 వెంకటకృష్ణకవి, పెద్దమంచిడి 126,
 185, 188
 వెంకటకృష్ణశాస్త్రి, దేవులపల్లి 252
 వెంకటగిరి, 15, 21, 87, 93, 97,
 165, 166, 169, 171, 175,
 243, 308, 410, 445, 449,
 450, 451, 453, 455, 456,
 459, 460, 462-464
 వెంకటజగ్గారాయబహద్దరు, అంకితము
 145, 146, 152
 వెంకటనరసయ్య, పిటుకూరి 65
 వెంకటనరసయ్య, గొట్టెపాటి 164,
 394
 వెంకటనరసింహ అప్పారావు, మేకా
 241, 272
 వెంకటపార్థసారథి కవిలు 24, 196
 వెంకటప్పయ్య, కొమ్మిడ్డాజు 348, 350
 వెంకటమంత్రి, పొణుగుపాటి 417,
 525
 వెంకటరంగయ్య, చూమిడిపూడి 436
 వెంకటరంగారావు, నాయని 348

వేంకటరమణకవి, ముడియము 564,
 565
 వేంకటరమణదాసు, వీణగురాచార్యుల
 28, 424
 వేంకటశివుడు, కొమఱ్ఱాజు 349
 వేంకటసుబ్బదాసు, వాసిరెడ్డి 48, 49,
 341
 వేంకటసుబ్బయ్య, గొట్టెపాటి 163
 వేంకటసుబ్బయ్య, శిష్టా 23, 238,
 241
 వేంకటస్వామినాయుడు, ద్వారం 28,
 313
 వేంకటాచలపతి, పైఠా 521
 వేంకటాద్రి అప్పారావు, మేకా 14,
 24, 25, 210
 వేంకటాద్రినాయుడు, రాజావాసిరెడ్డి 39,
 41, 42, 44, 45, 331, 362,
 543
 వేంకయ్య, సందిగానం 28, 313
 వేంకయ్య, వాసిరెడ్డి 543
 వేంగనమంత్రి, ఉరుటూరి 365, 366
 వేంగమాంబ, తరిగొండ 149
 వేంగళభూపాలుడు, దామెర్ల 14, 93,
 448
 వెలుగోటి కృష్ణయాచేంద్ర చరిత్రము
 474
 వెలుగోటివారి పంశ చరిత్రము 170,
 447, 468, 472, 475
 వెలుగోటివారి పంశావళి 87, 300,
 448, 451, 454, 467
 వేంకటకృష్ణశర్మ, వేదము 467, 476
 వేంకటకృష్ణసోమయాజి, కొటికలపూడి
 27, 298, 303, 370
 వేంకటకృష్ణారావు, కొచ్చెర్లకోట 187
 వేంకటకృష్ణారావు బహద్దరువారి జీవితము
 172
 వేంకటజగన్నాథశాస్త్రి, ఉపద్రష్ట 139
 వేంకటనీలాద్రిరాజు, వత్సవాయి 274,
 275
 వేంకటపతికవి, రోసనూరి 456, 457

వేంకటపార్వతీశ్వరకవులు 258
 వేంకటప్పారావు పంతులు, నందగిరి
 108
 వేంకటరంగయ్య, వంగోలు 468
 వేంకటరంగాచార్యులు, గుడిమెళ్ళ 255
 వేంకటరంగాచార్యులు, పరవస్తు 21,
 27, 70, 71, 142, 151,
 275, 481, 489, 490, 545
 వేంకటరత్నం, కొక్కొండ 99, 370,
 425
 వేంకటరత్నమునాయుడు, సర్ రఘుపతి
 255
 వేంకటరమణ, నిడుదవోలు 416
 వేంకటరమణయ్య, నేలటూరి 61
 వేంకటరమణయ్య, బులుసు 241,
 262, 320, 391, 437, 443,
 504
 వేంకటరమణాచార్యులు, మేదేపల్లి 232,
 426, 431, 434, 435
 వేంకటరామకృష్ణకవులు 23, 256,
 257
 వేంకటరామ నృసింహాచార్యులు,
 శ్రీమత్తిరుమలనల్లాన్ చక్రవర్తి 196
 వేంకటరామమూర్తిపంతులు, గిడుగు
 461
 వేంకటరామానుజశర్మ, చిలకపాటి
 469, 471
 వేంకటరాయకవి, కూచిమంచి 251,
 252
 వేంకటరాయకవి, పోలిపెద్ది 86, 88
 వేంకటరాయకవి, చాలాంత్రపు 24,
 469, 471
 వేంకటరాయశర్మ, కోన 176, 372,
 373
 వేంకటరాయశాస్త్రి, వేదము 127, 160,
 256, 344, 373, 469, 538
 వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మ, ఆచంట
 356, 358, 505, 558

వేంకటరావు, నిడుదవోలు 59, 61,
90, 101, 148, 196, 233,
411, 443, 465, 490
వేంకటలక్ష్మయమ్మ, పాపన్నపేట 28,
225, 226
వేంకటలక్ష్మరావు, సురభి 168, 170,
171
వేంకటవరదరాజుగోభనాద్రిరావు, ఏమదన
532
వేంకటశాస్త్రి, లకేశ్వ 485, 489
వేంకటశాస్త్రి, లణిపిళ్ళ 26, 202,
204, 205, 438
వేంకటశాస్త్రి, చెళ్ళపిళ్ళ 21, 35, 70,
78, 113, 117, 128, 131-
133, 162, 172, 249, 250,
283, 285, 312, 313, 337,
341, 424, 475, 476, 527
530, 546
వేంకటశాస్త్రి, నెమలూరి 381, 382,
529
వేంకటశివరావు, దిగవల్లి 293
వేంకటశైలనాయక శతకము 308
వేంకటగోభనాద్రి అప్పారావు, మేకా
537
వేంకటశ్వేతాచలపతిరంగారాయ బహద్దరు
166, 171, 310, 311, 469,
536
వేంకటసత్యనారాయణమూర్తి,
రవికొండల 233, 313, 330,
400, 440, 443, 492, 511
వేంకటసింహాద్రిజగపతి, పత్నవాయి
268, 273, 275
వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, పెండ్తాల
258, 291, 293
వేంకటసుబ్రహ్మణ్యసోమయాజులు,
వాజపేయయాజుల 547
వేంకటాచలకవి, కోడూరు 261, 366
వేంకటాచలమాహాత్మ్యము 21, 326,
437, 545

వేంకటాచలశర్మ, గురుదంతి 106 -
108
వేంకటాచార్యులు, కిరీటి 123, 373
వేంకటాచార్యులు,
తిరుమలబుక్కపట్టణము 23, 36,
38, 516, 519
వేంకటాచార్యులు, పుల్లగుమ్మి 124,
126, 188
వేంకటాచార్యులు, మాడభూషి 24, 25,
195, 202, 208, 253, 426
వేంకటాపధాని, దివారల్ల 65, 90
వేంకటేశ్వరరావు, త్రిపురనేని 64
వేంకటేశ్వరశాస్త్రి, పేరి 72
వేగాయమ్మపేట (దొడ్డమపేట) 593
వేణుగోపాలశతకము 88, 89, 306,
307
వైదర్భిపరిణయము 60, 532, 546
వైయాకరణపారిజాతము 313
వైరాగ్యదర్పణము 403, 407, 418,
441, 499
వ్యాసమూర్తి శాస్త్రి, లకొండి 373
వ్యాసాభ్యుదయము 256

శరీరంతలాపరిణయము (అరలంకిము రిపుష్ట
కవి) 364, 365
శరీరంతలాపరిణయము (దిట్టకవి పాప
రాజకవి) 206
శరీరంతలాపరిణయము (పెద్దాడ) 281
శంకరశాస్త్రి, పిరాట్ల 339
శంకరశాస్త్రి, వేటూరి 341
శంభస్మశాస్త్రి, మరువాడ 566
శతకకవుల చరిత్రము 330, 351,
419, 504, 511, 559
శతకవాఙ్మయచరిత్ర 159, 219
శతకవాఙ్మయ సర్వస్వము 467, 476
శతక సంపుటము 411, 465
శశిరేఖాపరిణయము (కాకరపర్తి రిపుష్టకవి)
139, 140, 148
శాస్త్రీయవిజ్ఞానము 383, 384
శివతత్త్వసుధానిధి 348, 350

శివభక్త్యోత్తరము 177-180, 182, 184
 శివరహస్యబంధము (కోడూరు పేంకిటా చలకవి) 261, 336
 శివరహస్యబంధము (రాపాడి) 187
 శివరామకృష్ణయ్య, నాగభైరవ 163
 శివరామప్రసాదుబహద్దరు, శ్రీమంత్ రాజా యార్లగడ్డ 155, 161, 162, 341
 శివశంకరశాస్త్రి, తల్లాపజ్జల 65
 శిశుపాలవధ 446, 449, 455, 460, 463-466
 శుద్ధాంధ్ర నిఘంటువు (కొట్ర) 544
 శుద్ధాంధ్ర నిఘంటువు (గురజాడ) 423
 శృంగారతల్పవల్లి 468
 శృంగార కాదంబరి 25, 474
 శృంగార తరంగిణి 516, 518
 శృంగారిదామము 40, 48
 శృంగారమల్లాణ చరిత్ర 540
 శృంగారరసాయనభాణము 523
 శృంగారలహరి 123, 516
 శేషగిరిరావు, లండన్ 547
 శేషగిరిరావు, పువ్వాడ 163
 శేషగిరిరావు, బుర్రా 313, 419, 434, 436
 శేషయ్య, చాగంటి 81, 82, 188, 278, 320, 411, 476
 శేషశాస్త్రి, అవధానము 168, 170
 శేషశాస్త్రి, సరస్వతి 472, 473
 శేషశైలేశ్వరీల 122, 517
 శేషాచార్యులు, బోరపెల్లి 120, 124
 శేషాద్రిరమణకవులు 17, 188, 205, 510, 530
 శేషాద్రిరాజు, విరుదురాజు 472
 శేషాద్రిశర్మ, జనమంచి 146, 469, 472, 475
 శోభనాద్రిశవైభవము 209
 శోభనాద్రిప్పరావు, మేకా 197, 207
 శ్యామంతకోపాఖ్యానము 194

శ్యామకల్యాణి 559
 శ్యావణమహోత్సవ తారావళి 77
 శ్రీకంఠం, పుసుగు 476, 538
 శ్రీకామేశమండలము 417, 556
 శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యము 96
 శ్రీకృష్ణ, వాసిరెడ్డి 536
 శ్రీకృష్ణకవి జీవితము 172, 241, 341
 శ్రీకృష్ణ జలక్రీడావిలాస నాటకము 391, 393
 శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషా నిలయము 238
 శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ రజతోత్సవ సంచిక 38, 188, 227, 384
 శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రార్యదేవపాదస్తవము 124
 శ్రీకృష్ణధారతము 25, 337, 339
 శ్రీకృష్ణవిజయము 403, 411-413, 432
 శ్రీకృష్ణవిలాసము 185, 186
 శ్రీకృష్ణ స్వీయచరిత్రము 77, 172, 341, 527
 శ్రీకృష్ణాభ్యుదయము 20, 308, 309, 468, 470, 473
 శ్రీనివాసరావు, కోలాచలం 59
 శ్రీనివాస విలాసకావ్యము 36, 37, 380
 శ్రీనివాససోదరకవులు 373
 శ్రీనివాసాచార్యులు, ఇమ్మడి 512, 514, 516
 శ్రీనివాసాచార్యులు, జి. సి. వి. 24, 425, 426
 శ్రీనివాసాచార్యులు, తిరుమల బుక్కపట్టణము 26, 35, 36, 292
 శ్రీనివాసాచార్యులు, పరవస్తు 26, 141, 142, 146, 275
 శ్రీనివాసాచార్యులు, శంకవరము 513, 514
 శ్రీవీతకాపురసంస్థాన చరిత్రము 114

శ్రీమత్ప్రసాదరాయ యశోపలానము 73,
75
శ్రీమద్రామాయణము 463, 473
శ్రీమన్నిశ్శంకచరితము 21, 478,
479
శ్రీరామతీర్థచరిత్ర 406
శ్రీరామమూర్తి, గురజాడ 176, 425,
426, 432
శ్రీరాములుచౌదరి, యేతెళ్ళ 163
శ్రీరాములుపంతులు, దాసు 146,
283, 395
శ్రీరాములురెడ్డి, పూతలపట్టు 262
శ్రీలచ్చారాయ చీవితచరిత్రము 114
శ్రీవనకుమారీమహిమ 433
శ్రీవిజయనగర సమస్తానంయొక్క దిన
చరియ 443
శ్రీతనూత్రవివరణము 551
శ్రీషకావ్యములు 18
శ్రీతాచలమోహతస్యము 298, 303

షట్పత్రి చరిత్ర 177, 179--181
షడ్వర్ణ సంగ్రహము 256
షడ్వాపాచంద్రిక 207
షేర్ మొహమ్మద్ ఖాను 264, 404
షేర్ మొహమ్మదుపురము 134, 137,
145

సచలదీప సంతీపని 565
సంకల్ప సూర్యోదయము 296, 298,
301, 302, 310, 314
సంగమేశ్వరకవి, కొమ్మూరి 507,
510
సంగమేశ్వరశాస్త్రి, గుమ్మలూరి 26,
71, 311
సంగమేశ్వరశాస్త్రి, తుమ్మరాడ 28,
141, 257, 313, 523
సంతీపరాయశాస్త్రి, ఎనుమచింతల 469
సత్యనారాయణ, విశ్వనాథ 24, 163,
210, 338, 339
సత్యనారాయణ, వెల్లంకి 530

సత్యనారాయణరాజు, పెన్నెత్త 63-66,
546
సత్యనారాయణశాస్త్రి, మధునాపంతుల
256, 313, 359, 374
సత్యధామారాష్ట్ర సంవాదము 138,
139, 148
సత్యవతీపరిణయము 22, 39, 74,
135, 136, 138, 147, 148
సత్యవత్యపాథ్యానము 158, 164,
532, 533
సదాశివశాస్త్రి, వెల్లాల 25, 26, 168,
169, 172, 469, 471
సదాశివేశ్వరప్రసాదుబహద్దరు, వాసిరెడ్డి
340
సన్న్యాసికవి, అమలాపురము 502,
503, 504, 505
సన్న్యాసిరాజు, కిమ్మూరి 494, 498--
501, 508
సమగ్రాంధ్రసాహిత్యం 189, 320
సంపత్కుమార లక్ష్మీనృసింహాచార్యులు,
సెల్లాన్ చక్రవర్తి 209
సంస్కృతకవితీవితములు 470
సర్వకామదాపరిణయము 326
సర్వజ్ఞకుమార యాచమనాయఁడు, సర్వజ్ఞ
(1695-1748) 455, 456
సర్వజ్ఞకుమార యాచమనాయఁడు
(1832-1892) 460, 462-
464
సర్వజ్ఞకుమారి యాచేంద్రుఁడు, పెలుగోటి
166, 171, 175, 299, 465-
467, 475, 449, 450
సర్వజ్ఞసింగభూపతి 165, 167, 243,
245, 256, 447, 451, 453,
473
సర్వమంగళేశ్వరశాస్త్రి, నడియంటి 106,
144, 145, 232, 356, 420,
542
సర్వమతసార సంగ్రహము 25, 462
సర్వమధురము 20, 46
సర్వశబ్ద సందోధిని 26, 142, 148

సర్వశాస్త్రి, శిష్టు 25, 99
 సర్వాంధ్ర సార సంగ్రహము 505, 506
 సర్వేశ్వరశాస్త్రి, పేరి 324, 329
 సహస్రకంధర రామాయణము 139, 309, 560, 561
 సాంబయ్య, వాసా 28, 313
 సాంబశివ రఘురామస్వామి, కన్నేపల్లి 434, 435
 సాయపనేనివారు 594
 సారంగధరీయము 23, 123, 126
 సారంగపాణి 28, 86, 89
 సారళాదాసు 499
 సారస్వత సర్వస్వము 293, 533
 సాలూరువారి వంశావళి 491
 సాహితీ వాల్లభ్యము 65
 సాహిత్య అకాడమీ 211
 సాహిత్య కల్పద్రుమము 205, 237
 సాహిత్య చింతామణి 256
 సింగరశాస్త్రి, అక్షింతల 26, 168, 169
 సిద్ధ యోగీంద్రుడు, నంది కొలువూరు 290, 291
 సిద్ధ యోగీశ్వర విలాసము 290, 291
 సిద్ధేంద్రయోగి 155, 292
 సిద్ధేశ్వర పరిడా (చూ. సారళాదాసు) 498
 సింహాచల క్షేత్రము 428
 సింహాచల సిద్ధాంతి, నిష్ఠల 26, 52, 53, 442, 492, 507, 508, 509
 సింహాచలాధీశ్వర శతకము 149
 సింహాద్రి నారసింహశతకము 64, 416
 సిరిపురము 594
 సీతరామరాజు, పూసపాటి 353, 405, 412, 438, 493, 541
 సీతాకల్యాణము 507, 537, 548
 సీతాపతి, గిడుగు వెంకట 25, 258
 సీతారామచంద్ర శ్రీరంగ భూపాల భారే రాయుడు 343, 344

సీతారామ భూపాల పీఠాసము 37
 సీతారామమూర్తి చౌదరి, తుమ్మల 65, 161, 163
 సీతారామశాస్త్రి, కాకరపల్లి 139, 147, 151
 సీతారామశాస్త్రి, ముంచలపేట 21, 310, 313
 సీతారామశాస్త్రి, ననల 26, 172, 383
 సీతారామశాస్త్రి, మునల్ల 26, 310
 సీతారామస్వామి, ముద్దు 557, 558
 సీతారామస్వామిశాస్త్రి, సిస్సల 508
 సీతారామచార్యులు, నిహుజనపల్లి 426
 సీతారామోదరావయ్యలు, తేస్సలపల్లి 248
 సీతారామోపధాని, గంటి 26, 52
 సీమంతినీ కళ్యాణము 413, 523
 ముకవి మనోరంజని 251
 ముజన ముసలిపేముడు చంద్రక 248, 251
 ముధాతరంగము 304, 306
 ముందరము, నిడుదవోలు 409, 428, 431
 ముందర రామరవి, గోత్తపల్లి 23, 372, 373
 ముందర రామశాస్త్రి, చదలువాడ 472
 ముప్పయ్యశాస్త్రి, రాశిభట్ల 522
 ముప్పరామయ్య, గుట్టు 469
 ముప్పరాయరవి, అనంతరాజు 86, 88
 ముప్పరాయరవి, కొప్పరాజు 334, 335, 338
 ముప్పరాయరవి, వాజపేయయాజుల 172
 ముప్పరాయశాస్త్రి, తాతా 26, 27, 51, 65, 71, 255, 344, 409, 435, 546
 ముప్పరాయశాస్త్రి, దేవులపల్లి 20, 25, 112, 250-252
 ముప్పశాస్త్రి, గార్గ్యపురము 120, 123
 ముప్పరాయరవి, పడ్డాట 283
 ముప్పరావు, చూచమంచి 26, 111-114
 ముప్పరావు, గోవిందరాజుల 163

ను బ్బారావు, త్రిపురనేని 64
 ను బ్బారావు, రాళ్ళబండి 443, 530
 ను బ్బారావు, వంగూరి 70, 78, 159,
 219, 253, 330, 351, 418,
 504, 523, 556
 ను బ్బారావు, వావిలకొలను 256, 549
 ను బ్బారావు, అక్షింతల 168, 379,
 380
 ను బ్రహ్మణ్యరవి, అల్లమరాజు 23,
 253, 324, 327, 328, 330
 ను బ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, నిష్ఠల 52, 53,
 311
 ను భద్రద్రయ్యమ్మ, మదిన 23, 28,
 148, 149
 ను భద్రద్ర పరిణయము 246, 337
 ను మనో వినోదభాణము 472
 ను రవురరాజుల పంచావళి 512
 ను రభిరాయ పంచావతారము 170
 ను రభి పంచచరిత్రము 170
 ను శోభా పరిణయము 328
 నూతనసంహిత 177, 179, 183,
 184, 334
 నూదాపాలెము 595
 నూదకవి, అడిదము 301, 324-
 326, 373, 414, 417, 418
 496, 497, 525, 526, 542,
 555
 నూరయ్య, దేవినేని 161, 531
 నూర్యనారాయణమూర్తి, గురజాడ 419,
 443
 నూర్యనారాయణశర్మ, పేదూరి 64-66
 నూర్యనారాయణశాస్త్రి, గంటి 52, 406
 412, 437, 549
 నూర్యనారాయణశాస్త్రి, మల్లాది 65,
 170, 202, 256, 469-471,
 474, 546
 నూర్యనారాయణశాస్త్రి, సన్నిధానము
 127, 188, 227, 382
 నూర్యనారాయణస్వామి శతకము 213,
 216, 217

నూర్యప్రకాశకవి, మంత్రిపెగడ 23,
 324, 328, 490, 521
 నూర్యప్రసాదరాయకవి, త్రిపురానపేంకట
 550
 నూర్యరాయ యశో భూషణము 256
 నూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు 27, 255
 నూర్యరావు, కొత్తపల్లి 283
 నేతుపతిశాస్త్రి, కోలాచలం 59
 నేతుమూధవరావు, చిల్లరిగె 510
 నేతుమూహాత్మ్యము (దామెర) 101
 నేతుమూహాత్మ్యము (దిట్టకవి) 206
 నేతుమూహాత్మ్యము (వరదరాజ) 21,
 348
 సొడ్డురత 433
 సోమరవి, రేరపల్లి 555
 సోమదేవరాణియము 64
 సోమనాథరాయరవి, ఆదిపూడి 256,
 351
 సోమనాథశాస్త్రి, చిలుకూరి 71, 274
 సోమనాథశిల్పాచార్యులు, కొమ్మోజు
 557, 559, 560
 సోమనాథసోమయాజి, పట్టమెట్ట 180,
 183, 184
 సోమవారప్రతమాహాత్మ్యము 414
 సోమశేఖరకవి, ఓరుగంటి 23, 438,
 439, 443, 521
 సోమయందరకవి, సత్యవోలు 523,
 527
 సైదాపురము 596
 సాందరేశ చరిత్ర 261
 సక్తందపురాణము 358, 414
 స్తోత్రరత్నావళి 523
 స్వరోచ్చారణ వైఖరి 345
 హందేఅనంత పురము 596
 హద్దుసింహుడు, ధారాకోట 52
 హనుమచ్ఛతకము 326
 హనుమచ్ఛాస్త్రి, గాజులపల్లి 172
 హనుమచ్ఛాస్త్రి, జూపూడి 416
 హనుమణ్ణివిత సత్ప్రబంధము 372